P. TERENTII CARTHAGINIENSIS AFRI COMOEDIAE SEX...

Publius Terentius Afer

8
4
52
BIBLIOTECA NAZIONALE
CENTRALE • FIRENZE •

P. TERENTII

CARTHAGINIENSIS AFRI

COMŒDIÆ

SEX.

INTERPRETATIONE ET NOTIS

ILLUSTRAVIT

NICOLAUS CAMUS, J.U.D.

JUSSU

CHRISTIANISSIMI REGIS,

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI.

EDITIO PRIORIBUS LONGE EMACULATIOR.

Imprimatur,
Ex Æd. Lambeth,
June 23, 1686.

GUIL. NEEDHAM.

LONDINI:

IMPENSIS J. JOHNSON, R. BALDWIN, W. J. ET J. RICHARDSON, J. WALKER, F. C. ET J. RIVINGTON, G. WILKIE ET J. ROBINSON, SCATCHERD ET LETTERMAN, LONGMAN HURST REES ET ORME, B. CROSBY ET CO. POTE ET WILLIAMS, C. LAW, ET LACKINGTON ALLEN ET CO.

1805.

H. Bryer Printer, Bridge Street, Blackfriars.

SERENISSIMO

GALLIARUM

DELPHINO

LUDOVICI MAGNI FILIO.

TERENTIUM Tibi, DELPHINE SERENISSIME, cum notis ac commentariis recèns editum, eâ, quâ par est, reverentiâ, offero; munus, ut spero, non ingratum: tum quia tuos in usus paratum est, tum quia genus hoc amœniorum literarum lubens ac lætus excipis. Quanti poëtam hunc à teneris penè unguiculis æstimâris, tam omnibus notum est, quàm Tibi gloriosum. Hujus Tu fabulas nocturnâ diurnâque manu versabas, lepidos ubique sales bellè supra ætatem mirabaris, et tam venustè recitabas, quàm ille scripserat eleganter. Hunc ergo Regio nomini tuo inscribendum duxi, quem Tu præ cæteris Latinæ linguæ auctoribus didicisti; ut quantum Tibi attulit fructûs et voluptatis, tantum ei gratiæ referas ac præsidii. Is enim jam es, DELPHINE SERENISSIME, qui ingenia quanta sint, tanti æstimes; et doctorum hominum famam tuo non tantùm patrocinio, sed etiam judicio tuearis. Hinc fit, ut magna commendatio, magnum laudis publicæ præjudicium sit, Tibi nondum adolescenti placuisse. Quod quidem in Te præstitit sapiens ac sedula pueritiæ tuæ institutio, Quanquam

enim

enim inest Tibi quidquid summis principibus conferre fortuna aut natura potest, natalium splendor, et longâ regum serie ducta generis claritudo, dignitati forma conveniens, vivida erectáque indoles, mira ingenii merumque felicitas, virtus propria quam exerceas, paterna quam imiteris; majus tamen aliquid institutio contulit, sapientiam; ita natus es, ut maximi reges solent, ita educatus ut optimi. Ecqua enim fuit inquam solicitior, aut sanctior in aulis disciplina? Deum ac parentes colere, servare modum in rebus, blandas adulantium fraudes rejicere, tribuere suam cuique laudem, benignè singulos ac liberaliter excipere, dare operam studiis literarum, et quidquid est bonarum artium animo complecti, hæc sunt sapientiæ monita, quæ et lubenter audis, et sponte sequeris. Hinc ego in eam spem facilè adducor, Te hoc qualecumque sit munusculum, non esse despecturum; quippe nec tua id sinet humanitas, quæ summa est, nec tuus in rem literariam amor, qui quotidiano studiorum usu alitur, et augetur. Accipe ergo, DELPHINE SERENISSIME, venustissimi poëtæ comœdias, in quibus et Latini sermonis elegantiam, et vivam morum, civilisque sapientiæ imaginem, et urbanos, non unius modò comici, sed virorum etiam in Romanâ republicâ principum, Lælii ac Scipionis, jocos invenias. Servent Te diu fata regi et regno incolumem, et Ludovico Magno parenti tuo parem Te præstent, quia majorem non possunt. Hæc sunt vota,

DELPHINE SERENISSIME,

Devotissimi et humillimi servi tui

FREDERICI LEONARD.

PRÆFATIO.

NEC intempestivis Terentii laudibus, nec ambitiosâ hujus Commentarii commendatione morabor te, LECTOR BENEVOLE: scilicet alterum jam satìs nôstri; alterius penès te judicium esto. Neque enim is ego sum, qui magnifico sermone famam prævertere postulem, nec tu is es, qui etsi postulem, imprudens assentias. Id unum ergo te monitum velim, quâ causâ, quóve consilio, tot simul prodeant in lucem cum Interpretationibus et Notis Latini auctores; quo præsidio quibúsve opibus tantus labor processerit; quis denique in republicâ literariâ futurus sit earum lucubrationum usus, ut tibi universi operis ratio constet, et rem non tam laudare me putes, quàm exponere.

DELPHINUM ex Augustissimâ REGINA cùm suscepisset LUDOVICUS MAGNUS, id sibi negotii dari credidit, ut et Patrem simul ageret et Regem: et quamquam publicis rebus erat occupatissimus, ita domesticis incubuit, ut dum regnum amplissimum parat filiò, regno filium pararet sui similem, aut si quid co posset, amplius. Exemplis id cœpit suis, quæ magna sunt ad laudem incitamenta: quæsivit deinde qui Augusti Pueri pectus optimis moribus, animum excoleret liberalibus disciplinis. Mox Nobilissimum Carolum Sam. Mauræum Montauserii Ducem in eas curus accivit, virum domi et militiæ egregium, veri rectique tenacem, omnibus ingenii ac doctrinæ opibus instructum, cujus spectatæ fidei ac virtuti spes publicas, suasque tutò committeret. Ille continuò huic uni rei totum se dedere; moderari Principis pueritiam; ætati teneræ quæ convenirent, ea curare omnia; quæ usui olim esse possent, providere; omni denique operâ et diligentiâ promovere erectam ac vividam indolem, quæ spem uberioris fructûs induxerat, ubi maturesceret: interea quæ commodior et expeditior discendarum literarum ratio esset, excogitabat; tum quia sublevandus est tot ærumnis Principum animus, laboris plerumque minùs patiens, tum quia ad graviores Reipublicæ curas properantibus compendia quædam studiorum quærenda sunt. Exploraverat, ut est in evolvendis veterum monumentis exercitatissimus, multorum interpretum incuriam, obscuram multorum diligentiam. Placuit demum Latinos omnes auctores excudi cum Commentariis, breviter quidem, sed tamen dilucidè ac diligenter compositis. Magnificum id quidem duxit, totum quodammodo Latium renovare: et dum unius Principis institutioni consulit, de universis literis bene mereri.

Celebrioribus ergo Grammaticis mandatum opus: statutus suus cuique labor, decreta pro labore cujusque merces; datum singulis interpretandi specimen.

Ea imprimis cura fuit, ut auctorem textus quàm emendatissimus ederetur; glossa deinde quæ simplice ac nitido verborum contextu abditos sensus explicaret, implicatas periodos retexeret, inversas in ordinem suum revocaret, et carminum legibus ac numeris adstrictas solveret. Ita tamen ut nec liberiùs excurreret in Paraphrasim, nec quid prætermitteret quod tyronum animos juvare posset; ipsorum auctorum verbis adhibitis, ubi essent satis nota; substitutis facilioribus, ubi minùs essent facilia. Additæ sunt etiam Notæ, quæ reconditas figuras, et si quid esset antiqui moris; aut historiæ veteris, aut fabulæ, sine ullo fastu verborum illustrarent. Neque enim hîc licuit vanas obtrudere conjecturas, aut minutas correctiunculas ad fastidium usque ingerere, aut operosis Criticorum nugis lectoris animum fatigare magìs quam erudire; quæ plerumque, aut mera sunt ludibria, aut vana ingenii ostentamenta. Id tantùm propositum est, Serenissime Delphine, publicisque servire commodis, è veterum Commentariorum copiâ excerpere quæ quisque adnotaverit apposite, nec tam res novas proferre, quàm necessarias; quod quidem curam magìs quàm acumen ingenii, ad reconditam eruditionem postulat.

In hâc palæstrâ multi desudârunt, fortè non pari industriâ: qui metam attigerint, qui non, tute existima; et sin minùs successum operis, saltem consilium adproba. Interea hâc interpretandi arte utere, quam nos Augusto Principi velut subsidiariam, postquam ampliorem et doctiorem acceperit ab Illustrissimo et Reverendissimo Condomensi Episcopo Præceptore suo, viro Literarum omnium tum sacrarum, tum secularium peritissimo. Emendatiores profectò ii Commentarii prodirent, si Nobilissimus Huetius consummatæ doctrinæ vir, Principis Propræceptor, ut universum Opus dirigere, ita singulas, ejus partes recognoscere potuisset. Quod ad Terentium hunc attinet, Lector, primus omnium est editus, velut in experimentum rei, et immaturâ Commentatoris sui morte typographis traditus, nondum suis omnibus numeris absolutus. Atque ita si quid incastigati irrepserit, quod non abnuerim, velim tuâ humanitate indulgeas, aut dexteritate tuâ illud emendes. Donati Commentarios, et locupletissimos Indices addidimus, ut intelligas in hoc perficiendo opere curam saltem ac diligentiam non defuisse. *Vale.*

PRO-

PROLEGOMENA
TERENTIANA.
P. TERENTII VITA,
EX SUETONIO.

P. TERENTIUS Afer, Carthagine natus, servivit Romæ Terentio Lucano Senatori, à quo ob ingenium et formam, non institutus modò liberaliter, sed et maturè manumissus. Quidam captum esse existimant, quod fieri nullo modo potuisset, Fenestella docet: cùm in fine secundi belli Punici, et ante initium tertii natus sit, et mortuus: nec si à Numidis aut Getulis captus sit, ad ducem Romanum pervenire potuisset; nullo commercio inter Italicos et Afros, nisi post deletam Carthaginem, cœpto. Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maximè cum Scipione Africano, et cum Lælio: quibus etiam corporis gratiâ conciliatus existimatur, quod ipsum Fenestella arguit; contendens utroque majorem natu fuisse; quamvis Cornelius Nepos æqualeis omneis fuisse tradat, et Porcius suspicionem de consuetudine per hæc faciat:

Dum lascivium nobilium et fucosas laudes petit,
Dum Africani voci divinæ inhiat avidis auribus,
Dum ad Furium se cœnitare, et Lælium pulchrum putat,
Dum se amari ab hisce credit, crebrò in Albanum rapi
Ob florem ætatis suæ; ad summam inopiam redactus est.
Itaque è conspectu omnium abiit, in Græciam, terram ultimam.
Mortuus est Stymphalo Arcadiæ oppido: nil Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nil Furius,
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillimè.
Eorum ille operâ ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset, quò referret obitum domini servulus.

Scripsit comœdias sex: ex quibus primam Andriam cùm ædilibus daret, jussus ante Cæcilio recitare, ad cœnantem cùm venisset, dictus est initium quidem fabulæ, quòd erat contemptiore vestitu, subsellio juxta lectulum residens legisse; post paucos verò versus, invitatus ut accumberet, cænâsse una: deinde cætera percurrisse;

currisse; non sine magnâ Cæcilii admiratione. Et hanc autem et quinque reliquas æqualiter populo probavit. Quamvis Volcatius de enumeratione omnium ita scribit:

Sumetur Hecyra sexta ex iis fabula.

Eunuchus quidem bis acta est, meruitque pretium quantum nulla antea cujusquam comœdia, id est, octo milia nummûm. Præterea summa quoque titulo adscribitur. Nam Adelphorum principium Varro etiam præfert principio Menandri. Non obscura fama est adjutum Terentium in scriptis à Lælio et Scipione, quibuscum familiariter vixit. Eandem ipse auxit. Nunquam enim, nisi leviter, se tutari conatur, ut in prologo Adelphorum:

Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Hunc adjutare, assiduèque unà scribere:
Quod illi maledictum vehemens existimant,
Eam laudem hic ducit maximam; cùm illis placet,
Qui vobis universis et populo placent.
Quorum operâ in bello, in otio, in negotio,
Suo quisque tempore usu' est sine superbiâ.

Videtur autem se leviùs defendisse, quia sciebat, Lælio et Scipioni non ingratam esse hanc opinionem: quæ tamen magìs et usque ad posteriora tempora valuit. Q. Memmius in oratione pro se ait: P. Africanus, qui à Terentio personam mutuatus, quæ domi luserat ipse, nomine illius in scenam detulit. Nepos auctore certo comperisse se ait, C. Lælium quondam in Puteolano Kalendis Martiis admonitum ab uxore, temporiùs ut discumberet, petiîsse ab eâ, ne interpellaretur: seriùs tandem ingressum triclinium, dixisse, non sæpe in scribendo magìs successisse sibi: deinde rogatum ut scripta illa proferret, pronunciâsse versus qui sun in Heautontimorumeno:

Satì, pol protervè me Syri promissa huc induxerunt.

Santra Terentium existimat, si modò in scribendo adjutoribus indiguerit, non tam Scipione et Lælio uti potuisse, qui tunc adolescentuli fuere, quàm Sulpicio Gallo, homine docto, et qui consularibus ludis initium fecerit fabularum dandarum: vel Q. Fabio Labeone, et M. Popilio, consulari utroque ac poëtâ: ideo ipsum non juvenes designâsse, qui se adjuvisse dicerentur: sed viros, quorum operam et in bello, et in otio, et in negotio populus sit expertus. Post editas comœdias nondum quintum atque trigesimum egressus annum, causâ evitandæ opinionis, quia videbatur aliena pro suis edere, seu percipiendi Græcorum instituta moresque, quos perinde exprimerit in scriptis; egressus urbe est, neque amplius rediit. De morte ejus Volcatius tradit:

Sed ut Afer sex populo edidit comœdias,
Iter hinc in Asiam fecit; navim cùm semel
Conscendit; visus nunquam est: sic vitâ vacat.

Q. Consetius

Q. Consetius redeuntem è Græciâ periisse in mare dicit, cum centum et octo fabulis conversis à Menandro. Cæteri, mortuum esse in Arcadiæ Stymphalo, sive Leucadiâ, tradunt, Cn. Cornelio Dolabellâ M. Fulvio Nobiliore consulibus, morbo implicitum, acri dolore ac tædio amissarum fabularum, quas in navi præmiserat, ac simul fabularum, quas novas fecerat. Fuisse dicitur mediocri staturâ, gracili corpore, colore fusco. Reliquit filiam, quæ Equiti Romano nupsit. Item hortulos sex jugerum, viâ Appiâ, ad Martis villam, quo magis miror Porcium scribere:

——Nil Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nihil Furius,
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillimè.
Eorum ille operâ ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset quò referret obitum domini servulus.

Hunc Afranius quidem omnibus Comicis præfert; scribens in compitalibus:

Terentio non similem dices quempiam.

Volcatius autem non solùm Nævio, et Plauto, et Cæcilio, sed Licinio quoque postponit. Cicero in Limone hactenus laudat:

Tu quoquè qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latinâ voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers,
Quidquid come loquens, ac omnia dulcia dicens.

Item C. Cæsar.

Tu quoque in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris; et meritò, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis,
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

Hæc Suetonius Tranquillus: nam duos Terentios poëtas fuisse, scribit Metius: quorum alter Fregellanus fuerit Terentius Libo; alter Libertinus Terentius, Afer patriâ, de quo nunc loquimur Scipionis fabulas edidisse Terentium, Valgius in Actæone ait:

Hæ quæ vocantur fabulæ, cujus sunt?
Non has: quîa jura populis recensens dabat
Honore summo affectus, fecit fabulas?

Duæ ab Apollodoro translatæ esse dicuntur Comico; Phormio et Hecyra: quatuor reliquæ à Menandro: ex quibus magno successu et pretio stetit Eunuchus; Hecyra sæpe exclusa, vix acta est.

TANA.

TANAQUILLI FABRI NOTULÆ AD VITAM TERENTII.

EX SUETONIO.

ALII, [EX ÆLIO DONATO.] quod falsum. Itaque id mutatum volui.

Dum lasciviam]. Versus lepidissimi sunt et sanè digni qui et iterum legantur, et amentur diu. Sunt autem illi trochaici tetrametri catalectici, ut bene multi apud Terentium. Iste, profectò, Porcius, horum versuum auctor homo fuit suavissimi ingenii, et quem Gratiæ nascentem placidè et amanter viderant; sed, malum! ille nobis periit, et tot hodie venena, pestes, et carcinomata poëtarum supersunt. Cæterùm, ne quis existimet *(lasciviam)* hoc loco id esse quod in sermone nostro sonat, nam *lascivia* hic quidem nihil aliud significat, quàm lusus liberiores, jocos, convivia, et quæ id genus alias tenuiculis hominibus non licent; summis autem viris, qui eleganti ingenio sint præditi, ea et licent, et bene succedunt.

Dum ad Furium se cænitare, et Lælium, pulchrum putat.] Crederes esse Iambicum tetrametrum: at non est. Nam poëta *Furium* fecit dissyllabum per synizesin; etsi nomen illud, tamen, sit trisyllabum, ut ex versibus infrà positis, et Horatio constat:

Furius hibernas canâ nive conspuit Alpes.

Rapi.] Absolutum est, neque ab alio verbo regitur; alioqui contra rationem faceret poëta. *Rapi* autem est, rhedâ aut equo vehi; Horatius, ubi de illo suo itinere agit. Serm. V. lib. 1.

Quatuor hinc rapimur viginti et millia rhedis.

Saltem ut esset quò referret obitum domini servulus.] Hic versus elegantiâ suâ exuperat cæteros. Quid enim venustius dixeris, quàm, Emi domum, saltem ut sit locus quo servulus post obitum domini rediens, et fores pulsans suspirabundus et gemens, atque exanimatus, dicat:

Heus, aperite aperite, aliquis, herus est mortuus;
Nunc cicer, heu!
Nunc perière et allia,
Pernaque putrida, cæpaque,
Omnia nostris
Ventricellis
Quæ solebant
Esse viatica,
Illa nobis
Cum domino periêre simul, simul,
Heus, properate, aperite aliquis, herus est mortuus.

Eunuchus

Eunuchus quidem bis acta est.] Error. Quî enim? An tantùm bis acta est Terentii Eunuchus? Ego millies arbitror. Lege igitur, ut cuidam visum (bis *die* acta est) quæ præcipua Fabulæ laus, ut cùm manè acta sit, ea in vesperam à spectatoribus efflagitetur.

Propterea summa quoquè Titulo adscribitur.] Mutila itaque est Didascalia. Ibi enim nihil tale legitur.

Kalendis Martiis admonitum ab uxore.] Cur Kalendis Martiis? quia eo die regnum matronarum erat. Vide Ovid. in Fastis, et Horatii Oden, cujus initium est:

Martiis cœlebs quid agam Kalendis.

Ad eam dicunt Interpretes quod dici oportuit.

Consularibus ludis.] Conjecit Muretus (*Consualibus ludis*) De iis ludis Plutarchus in Romulo, ut et Livius initio historiæ. Sed mihi longè altius videtur corrigere, *Cerealibus*, qui ludi in Circo celebrabantur magnâ et accuratissimâ pompâ; iisque Ædiles præerant. Adde quod haudquaquam verisimile sit, fabulas datas non fuisse priùs in ludis istis, quos Romanos vocat Muretus, imò, et contrà facit Livius; at ego scio Cerealibus ab initio non fuisse comœdias; quia scilicet ludi tristiores erant; sed post secundum bellum Punicum aliquid in iis mutatum fuisse non sine ratione suspicari possis ex veteri historiâ.

In Limone.] Quid sit Græcè λειμὼν notissimum est, iis certè qui vel Homerum legerint. Ego autem, quantùm conjecturâ possum assequi, sic existimo, hic M. Tullii Ciceronis liber nihil aliud continebat nisi Epigrammata in viros claros, quôcunque in genere præstantiæ sibi nomen parâssent. Itaque cùm de multis aliis priùs dixisset Cicero, ab his verbis incepit: *Tu quoquè.* At Julius Cæsar, qui Ciceroni æmulabatur, idem argumentum aggressus est, sic itaque et ipse incepit: *Tu quoquè.* Sunt qui existimant hos versus à Grammaticis confictos olim fuisse: non arbitror: sunt enim nimiùm Latini et nimiùm ingenui. Adde quòd et Ausonius, qui sub Gratiano imperatore floruit, eos imitatione dignatus est in protreptico ad Nepotem:

Tu quoque, qui Latium lecto sermone, Terenti, &c.

Quod observare decuerat, non autem Latinissimos versus damnare.

Solus lecto sermone.] Id est, qui solus, inter veteres, lecto, terso, venusto, atque eleganti sermone uteris. Quæ laus, ô Musæ! à tali potissimùm scriptore:

Illa viam summo surgens affectat Olympo.

Sic alibi idem Cicero dixit: *Nulla femina lectior;* alibi: *lectissimus adolescens,* ô Gratiæ! vos hæc fecistis: at vos pauci noverunt,

Hæ, quæ vocantur, Fabulæ cui sunt?] Debet esse trimeter iambêus, qui non est. Scribe:

Hæ, quæ vocantur, Fabulæ cuju' sunt?

Ex

Ex priscâ scribendi consuetudine

——— *Jura populis recensentibus*, &c.

Ob sensum et metri rationem legendum, *recensens*, ut in quibusdam libris scriptum est. At τὸ κε apud veteres et longum erat et breve.

Libertinus] Vides *libertum* et *libertinum* pro eodem sumi, quamvis alter ab altero distet uno gradu: Horat. *Namque est ille, pater quod erat Meus.* Sed et sic locutus fuerat Plautus; quod, credo, Juris Interpretes annotaverunt.

Sed cùm in iis, quæ superiùs à Suetonio scripta sunt, bene multa reperiantur, quæ exactiorem aliquam disquisitionem requirant: aliquod operæ pretium fore arbitror, si in locum suum ea retraham, quæ à me abhinc aliquot annis scripta sunt de ætate Terentii. Æqui et studiosi Lectores, spero, diligentiæ nostræ favebunt.

DE ÆTATE P. TERENTII.

DECREVI hodie quærere diligentiùs paulò quàm ab iis factum est, quos viderim certiùsque et clariùs tradere, quænam Terentii ætas fuerit; tum difficultates nonnullas enodare, quæ circa illam oriri solent, quâ ex re aliquid utilitatis ad eos perventurum scio, qui illo scriptore delectantur. Id autem, ut rectè instituti, commodeque procedere possit, quatuor sunt, quæ mihi in primis ponenda et stabilienda videantur:

I. Quo anno Urbis conditæ mortuus sit Plautus.
II. Quo anno mortuus sit Scipio Africanus Major.
III. Quo anno natus sit Scipio Æmilianus.
IV. Quo anno natus sit et mortuus P. Terentius poëta.

His enim quasi terminis depactis, facilè, uti sperò, veritatem indagabimus, et ita undique circumcludemus, ut ne ampliùs effugiat, sed comprehensa teneatur. Nihil autem aptius et magìs è re fuerit, quàm diagramma, seu seriem aliquot Consulum ante oculos habere; en tibi,

SERIES CONSULUM.

Anni ab
Urbe cond.
569. Claudius Pulcher, Porcius Licinius.
570. Q. Fabius Labeo, M. Claud. Marcellus.
571. L. Æmil. Paulus, Cn. Bæbius.
572. P. Corn. Lentulus, M. Bæbius.
573. A Postumius Albinus, C. Calpurnius Piso.
574. Q. Fulv. Flaccus, L. Manlius Acidinus.
575. M. Junius Brutus, A. Manlius Volso.
576. C. Claudius Pulcher, T. Sempronius Gracchus.
577. Q. Petilius Sp. Cn. Corn. Scipio Hispallus.
578. P. Mutius Scævola, M. Æmilius Lepidus II.

579. Sp.

579. Sp. Postumius Albinus, M. Mutius Scævola.
580. L. Postumius Albinus, M. Popilius Lænas.
581. C. Popilius Lænas, P. Ælius Ligur.
582. P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus.
583. A. Hostil. Mancinus, A. Atilius Serranus.
584. Q. Martius Philippus II. Q. Servilius Cæpio.
585. L. Æmilius Paulus II. C. Licinius Crassus.
586. Q. Julius Pætus, M. Julius Pennus.
587. C. Sulpicius Gallus, M. Claudius Marcellus.
588. T. Manlius Torquatus, Cn. Octavius.
589. A Manlius Torquatus, Q. Cassius Longinus.
590. T. Sempronius Gracchus, M. Juventius Talna.
591. P. Cornel. Scipio Nasica, C. Martius Figulus.
592. M. Valerius Messala, Fannius Strabo.
593. L. Anicius Gallus, M. Cornelius Cethegus.
594. Cn. Corn. Dolabella, M. Fulvius Nobilior.
595. M. Æmilius Lepidus, C. Popilius Lænas II.
596. Sex. Jul. Cæsar, L. Aurelius Orestes.
597. L. Corn. Lentulus, C. Martius Figulus II.
598. L. Cornel. Scipio Nasica, M. Cl. Marcellus II.
599. Q. Opimius Nepos, L. Postumius Albinus.
600. Q. Fulvius Nobilior, T. Annius Luscus.
601. M. Claud. Marcellus III. Valer. Flaccus.
602. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus.
603. L. Quintius Flaminius, M. Acilius Balbus.

Sub his Consulibus III. bellum Punicum inchoatur; at anno
604. Scipio Æmil. Carthaginem capit, diruit.

Primùm igitur, quod de Plauti morte positum est, id ex Cicerone in Bruto constat: *Nam Plautus*, inquit, *P. Claudio, L. Porcio Coss. mortuus est, Catone Censore*, id est anno U. conditæ, D.LXIX. seu C.LXXVII. ante Christum natum. Fallitur itaque Hieronymus, cùm in Chronico Eusebiano scribit, OLYMPIADE C. XLV. *Plautus ex Umbriâ Sarsinâ Romæ moritur*. Dicendum enim fuerit OLYMPIADE C.XLIX. Quòd an observatum à Scaligero fuerit, nescio.

Scipio autem Major, avus Scipionis Æmiliani, per adoptionem filii scilicet, anno sequenti, id est D.LXX. ab Urbe conditâ, fato concessit, utì olim à Polybio scriptum fuerat, et ex eo docet Livius, lib. XXIX. Neque verò aliter sensit Cicero admirabili libello de Senectute.

At Scipio Minor, seu Æmilianus, qui naturalis Æmilii Pauli filius fuit, adoptatus autem à filio Scipionis Africani prioris, eodem planè anno natus est, quó denatus est Plautus; Urbis conditæ scilicet, D.LIX. id quod negaverit nemo, cùm Livius scribat lib. XLIV. *Consulem* (id est, Æmilium Paulum) *quum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat Africanus, et ipse postea deletâ Carthagine appellatus, naturalis Consulis Pauli, adoptione, Africani nepos. Is septimum decimum tunc annum agens, quod ipsam curam augebat*, &c.

Terentius

Terentius denique sub Consulatu Cornel. Dolabellæ et Fulvi Nobilioris mortuus est, uti scriptum à Suetonio fuerat, quem Donatus transcripsit. *Ceteri mortuum esse credunt, Cn. Cornelio Dolabellâ, M. Fulvio Nobiliore Coss.* quod in annum Urbis conditæ D.XCIV. incidat necesse est. Sed quo anno natus est? hoc enim quæri utile fuerit. Id ita constitui potest: pro certo affirmavit Fenestella, scriptor Antiquitatis Romanæ peritissimus: *Inter finem secundi belli Punici, et initium tertii, natum esse et mortuum Terentium.* Verba hominis sunt apud Suetonium, qui olim de poëtis Latinis scripserat; at secundum bellum Punicum desiit anno Urb. conditæ D.LII. Tertium autem inchoatum DC.III. Vides itaque annos XLIX. intra quos et natus sit et mortuus. Sed tempus illud à Fenestellâ positum, nec ab initio, nec à fine circumscriptum est; atque adeò, si pauculi anni utrinque demantur, facilè intelligis quàm hæc rectè cum eo congruunt, quod Suetonius observaverat (*Cæteri mortuum esse tradunt Cn. Cornelio Dolabellâ, M. Fulvio Nobiliore Coss.*) Anni enim x. aut xi. qui à fine secundi et ante finem tertii belli Punici inter utrumque terminum partiendi et distrahendi, rem claram et edissertatam dabunt. Quamobrem natus est Terentius anno urbis Romanæ D.L.X. id est, novem annis ante mortem Plauti, totidem annis ante ortum Scipionis Æmiliani, undecim autem ante obitum Scipionis Majoris, qui primus Africanus dictus est. Neque verò ultra hoc tempus Consulis Fulvii scripsisse Terentium apparet, cùm postrema omnium fabularum, ADELPHI scilicet, edita fuerit anno urbis D.XCIII. L. Anicio Gallo, M. Cornel. Cethego Coss. quo tempore natus erat Terentius annos XXXIV. Hinc itaque est, quod, ubi de Plauto et Nævio loquitur, eos inter veteres poëtas refert, in Prologo Eunuchi, scilicet:

Quare æquum est vos cognoscere, atque ignoscere,
Quæ VETERES factitârunt, si faciunt novi.

Neque hoc minùs verùm est quod dicam: non potuisse juvari Terentium in Fabulis scribendis à Scipione Majore, cùm circa obitum illius, undecim, non ampliùs, annos natus esset. Sed en tibi fontem erroris, ex quo tot portenta profluxerunt; videlicet utrumque Scipionem confuderunt, et alterum pro altero sumsêre. Quo enim tempore edidit Adelphos Terentius, jam annos quinque et viginti natus erat Scipio Æmilianus, quo nihil majus habuit imperium Romanum. Verum enim Heroïs illius elogium est [*P. Scipio Æmilianus, vir avitis P. Africani paternisquè L. Pauli virtutibus simillimus,* &c. INGENIIQUE AC STUDIORUM EMINENTISSIMUS, *&c.* Paterculus lib. I.] At, qui talis erat, facilè, ut arbitror, Terentium, si fuisset opus, adjutare potuisset. Huic Paterculi testimonio addas licet quod de curâ L. Pauli circa educationem institutionemque liberorum, de tot magistrisè Græciâ petitis, qui illos in omni artium genere erudirent, à Plutarcho scriptum est: at non transcribam, cùm totum id apud ipsum legere possis. Aliud quoquè fuit, unde in errorem inducti homines fuêre; nomen Lælii scilicet. At hoc meminisse docuerat, Scipionem Æmilianum Lælii operâ usum quoquè fuisse, sed illum Lælium prioris filium intelligi

intelligi debere. Quid autem, ut ad Æmilianum revertatur oratio, an cuiquam minùs credibile videatur, potuisse illum eâ ætate [xxv. an.] Menandreas Fabulas Latinè convertere, quas multi longè minori indole prædití quàm quâ ipse erat, jam clarissima ingenii sui monumenta sæpius ediderunt: An quòd Menandri Fabulæ difficiles erant? Imo nil facilius, nil apertius, uti ex latissimis fragmentis constat, quæ passim apud Auctores seu sacros, seu profanos reperias. Sed nunc, ut rem absolvam, libet mihi illa percurrere, quæ ex Suetonio excerpsit Æl. Donatus, aut quod verum est, qui nobis Donatum mutilârunt. *(Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maximè cum P. Scipione Africano, et C. Lælio: quibus etiam corporis gratiâ conciliatus existimatur, quod et ipsum Fenestella arguit, contendens utroque majorem natu fuisse.)* Hoc dextrâ lævâque falsum est, et fieri nequit. Quâ enim ratione fieri possit, ut Scipione Africano ætate major esset Terentius, cùm tanto tempore post Plauti obitum floruerit, ut eum veterem vocët, utì ostendi superiùs: at Plautus uno tantùm anno ante mortem Scipionis Africani obiit. Quoniam etiam pacto congruere hæc possunt cùm illis ejusdem Fenestellæ verbis *inter finem secundi belli Punici et initium tertii natum esse et mortuum Terentium?* Itaque hæc à Fenestellâ scribi non potuerunt; sed videlicet eum Epitomistes non est assecutus. id enim scripserit Fenestella de Scipione Æmiliano; neque aliter sentiebat Nepos, cùm *æquales omnes fuisse tradidit*; quanquam, ut dixi antea, decem aut undecim anni inter ætatem Æmiliani et Terentii intercedunt.

Propterea summa quoquè titulo adscribitur.] Titulos hoc loco *Didascalium* significat. Ergo, ut hodie editur, mutila est.

Si modò inscribendo indiguerit.] Rectè illud, *si modò*: quamvis enim admirabilis quædam puritas germanitasque Latini sermonis in Terentii Fabulis sit, non tamen inde probetur adjutum eum fuisse à summatibus viris, cùm Phædrus Thracii generis servus, qui sub Tiberio vixit, tam purè, tamque Latinè, sine omni tamen adjutoris suspicione scripserit. Quanquam circa Heautontimorumenon Terentii aliquid est, quod me movet tamen: sed id aliàs fortasse agetur.

Non tam Scipione et Lælio uti potuisse, qui tunc adolescentuli fuêre.] Et tamen adolescentulus ille annum jam tunc vicesimum agebat. Sed et Salustius alteriùs multò adolescentiam produxit; qui pontificatum maximum Caio Cæsari mandatum ait, cùm *adhuc adolescentulus esset*. Quot annos autem natus erat Cæsar? poteras dixisse xxxvi. et id ostendet Manutius, si credis.

Consetius redeuntem è Greciâ periisse in mari dicit cum cviii. *Fabulis conversis è Menandro.*] Gratissimum verò damnum, inquies. Verùm ne lacryma, neque te afflictes, non quod ille Fabulæ salvæ sint, sed quia nunquam à Terentio scriptæ fuerunt. Id enim nec vitæ tempus patitur, nec, si vel seculum explêsset Terentius, centum et octo Fabulas è Menandro convertere potuisset, nisi ab Orco Græcus poëta remissus fuisset, qui novas denuo faceres. Nam ex his comœdiis, quæ hodie leguntur, quatuor sunt Menandri; Menander autem, utì et Suidâ et veteribus magistris constat, cviii. aut ad summum cix. quanquam alii cv. tantùm prodiderunt, scripserat; at ex illis jam quatuor conversæ fuerant à Terentio. Quamobrem

obrem bono Consetio ob istam tam insignem munificentiam vides quantum fidei debeatur. Antequam desino, dicendum aliquid arbitror de illo etiam quod multis persuasum esse video; fieri potuisse ut *secutus sit Scipionem triumphantem Terentius, pileo capiti imposito, omnique deinde vitâ, ut dignum erat, libertatis auctorem coluerit.* Illa verba, quæ Livii sunt, editioni suæ, quæ omnium politissima est et venustissima, præfixit vir clarissimus, cujus nomini parcendum. Sunt autem illa ex Livio lib. xxx. petita, sed quæ in poëtam nostrum haud conveniant; is enim Terentius, de quo agitur, tunc senator erat, ut ex ipsomet Livio constat; deinde prætor dein legatus quoque P. R. Carthaginem missus est. Adde quod et nomina diversa utrique; nam poeta dictus est, P. Terentius, ille alter, Quintus Terentius Culleo. Sed Orosius tamen disertè scripsit: *Scipio jam cognomento Africanus, triumphans, Urbem ingressus est, quem Terentius, qui postea Comicus, ex nobilibus Carthaginiensium captivis, pileatus, quod indultæ sibi libertatis insigne fuit, triumphantem post currum secutus est.* Ita, inquam, scripsit Orosius, sed nîl est quod à vero magìs alienum fit; neque hoc in Orosio novum. Si Livium diligenter consuluisset, tale quid haud unquam scripsisset. Dein ea fabula, quoquò illam vertas, stare non potest; nam prior Scipio anno Urbis D.LII. triumphavit; at cùm ab Æmiliano capta fuit Carthago, poëta noster jam fato functus fuerat, utì superiùs ostendi; sique adhuc in vivis erat, quod contrà est, Romæ tunc florere debuit. Videtur tamen et ei rumori sese credulum præbuisse Quinctilianus Declamatione IX. cui responderi haud necesse est, nam abunde dictum arbitror.

JUDICIA VETERUM DE TERENTIO.

VARRO, Parmenone. NONIUS in Poscere.

IN argumentis Cæcilius poscit palmam; in ethesin Terentius; in sermonibus Plautus.

CICERO de optimo genere Oratorum.

In re quod optimum sit quæritur: in hominibus dicitur, quod est. Itaque licet dicere, et Ennium summum Epicum poëtam, si cui ita videtur; et Pacuvium Tragicum; Et Cæcilium fortasse Comicum. Unum verò est genus perfecti, à quo qui absunt, genere differunt, ut ab Attio Terentius: sed in eodem non sunt pares.

Et infrà.

Idem et Andriam et Synephebos, nec minùs Terentium et Cæcilium, quàm Menandrum legunt. Quod est igitur eorum in orationibus è Græco conversis fastidium, nullum cum sit in versibus.

Lib. VII. Epist. 3. ad Attic.

Secutus sum, non dico Cæcilium, Manè ut ex portu in Piræum (malus enim auctor Latinitatis est) sed Terentium: cujus fabellæ,

propter

propter elegantiam sermonis putabantur à C. Lælio scribi, Heri aliquot adolescentuli coïmus in Piræum.

In Lælio ex persona Lælii.

In Andria familiaris meus Terentius dixit. Et mox: Inobsequio, quoniam Terentiano verbo libenter utor, comitas adsit.

HORATIUS, *lib. Epist. ad Augustum.*

Ambigitur quoties, uter utro sit prior; aufert
Pacuvius docti famam senis, Accius alti;
Dicitur Afrani toga convenisse Menandro;
Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi;
Vincere Cæcilius gravitate, Terentius arte;
Hos ediscit, et hos arcto stipata theatro
Spectat Roma frequens.

OVIDIUS, *lib.* II. *Tristium.*

Nec liber indicium est animi; sed honesta voluntas
Plurima mulcendis auribus apta refert.
Accius esset atrox: conviva Terentius esset,
Essent pugnaces qui fera bella canunt.

VOLCATIUS SEDIGITUS *apud* A. GELLIUM, *lib.* XV. *cap.* xxiv.

Multos incertos certare hanc rem vidimus,
Palmam Poëtæ Comico cui deferant.
Eum, me judice, errorem dissolvam tibi:
Ut contra siquis sentiat, nihil sentiat.
Cæcilio palmam Statio de Comico.
Plautus secundus facile exsuperat cæteros,
Dein Nævius, qui servet pretium, tertiu'st.
Si erit, quod quarto, dabitur Licinio.
Post insequi Licinium facio Atilium.
In sexto sequitur hos loco Terentius.
Turpilius septimum, Trabea octavum obtinet,
Nono loco esse facile facio Luscium.
Decimum addo causâ antiquitatis Ennium.

VELLEIUS PATERCULUS, *lib.* I.

Dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, Terentiumque et Afranium, sub pari ætate nituerunt.

FAB. QUINTILIAN. *lib.* X. *cap.* i.

In Comœdia maxime claudicamus; licet Varro dicat Musas, Ælii Stolonis sententia, Plautino Sermone locuturas fuisse, si Latine loqui vellent: licet Cæcilium laudibus ferant: licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima et plus adhuc habitura gratiæ, si intra versus trimetros stetissent.

 Idem

Idem Declamat. IX. *sive Gladiator.*

Terentium, quem inter cæteros captivos, secundo Punico bello, Scipio Africanus vinculis exolverat, memoriæ tradidere majores, insigne receptæ libertatis pileo testantem, in triumpho ducis esse conspectum.

PLINIUS, *lib.* I. *epist.* xvi.

Legit mihi nuper epistolas, quas uxoris esse dicebat: Plautum vel Terentium metro solutum legi credidi.

AGELLIUS, *lib.* VII. *cap.* xiv.

Vera autem et propria hujusmodi formarum exempla in Latina lingua M. Varro esse dicit, ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium.

Idem lib. XVII. *cap.* xxi.

Neque magno intervallo postea Q. Ennius, et juxta Cæcilius et Terentius, ac subinde Pacuvius: et Pacuvio jam sene Accius, clariorque in poëmatis eorum obtrectandis Lucilius fuit.

AUSONIUS *in Protreptico ad Nepotem.*

Tu quoque qui Latium lecto sermone, Terenti,
Comis et adstricto percurris pulpita socco,
Ad nova vix memorem diverbia coge senectam.

LACTANT, *de falsa sap. cap.* iv.

Nemo potest de se recte judicare. Quod nobilis poëta testatur, ita enim comparatam esse hominum naturam, &c.

EUSEBIUS *in Chronico.*

Ptolemæi VI. id est Philometoris regno decessit P. Terentius, quo tempore Aristarchus, Homericorum ille versuum censor, floruit.

HIERON. *in Chronico. Olymp.* 155. *ann.* 3.

P. Terentius Carthaginiensis Comœdiarum scriptor, ob ingenium et formam libertate donatus, in Arcadia moritur: qui primùm Andriam, antequam Ædilibus, cæcilio multum se miranti legit.

Idem, de optimo genere interpretandi.

Terentius Menandrum, Plautus et Cæcilius veteres Comicos interpretati sunt: numquid hærent in verbis? ac non decorem magis et elegantiam in translatione conservant, quàm veritatem interpretationis.

Idem ad Suniam et Fretellam.

Hanc esse regulam boni interpretis, ut idioma alterius linguæ suæ, linguæ exprimat, proprietate: quod quidem et Tullium in Protegora Platonis, et in Oeconomico Xenophontis, et Demosthenis contra Æschinem oratione fecisse convincimus, et Plautum, Terentium, Cæciliumque eruditissimos viros in Græcis Comœdiis transferendis.

Idem ad Paulinum.

Habet unumquodque propositum principes suos. Romani duces imitentur Camillos, Fabricios, Regulos, Scipiones: Philosophi proponant sibi Pythagoram, Socratem, Platonem, Aristotelem: poëtæ æmulentur Homerum, Virgilium, Menandrum, Terentium.

PAULUS OROSIUS, *lib.* IV. *cap.* xix.

Scipio jam cognomento Africanus, triumphans urbem ingressus est, quem Terentius, qui postea Comicus, ex nobilibus Carthaginensium captivis pileatus, quod indultæ sibi libertatis insigne fuit, triumphantem post currum secutus est.

Livius, lib. XXX. *non Comicum hunc intelligi, sed ad Terentium Culleonem senatorem Rom. refert, qui pileo capiti imposito, secutus est Scipionem triumphantem: certe de alterutro Quintiliani etiam locus ex Declam.* IX. *intelligendus est.* Lindenbrogius.

SIDONIUS APOLLINAR. *Carm.* XX.

Quid vos eloquii canam Latini,
Arpinas, Patavine, Mantuane,
Et te Comica qui doces, Terenti,
Et e tempore qui satus severo,
Graios, Plaute! sales lepore transis?

RUFINUS GRAMMATICUS *Antiochensis.*

Agnovit metrum, servatque Terentius artem;
Nam prologos trimetro didicit componere versu,
Scenarumque actus primos pede claudit eodem.

SERVIUS *in illud lib.* I. *Æneid.* Talibus incusat.

Sciendum est, Terentium, propter solam proprietatem, omnibus Comicis esse præpositum; quibus est, quantum ad cætera spectat, inferior.

FL. SOSIPATER CHARISIUS.

Ἤθη, ut ait Varro de Latino sermone, lib. v. nulli alii servare convenit quam Titinnio et Terentio. Πάθη verò Trabea, inquit, et Attilius et Cæcilius facile moverant.

ISIDOR. *Origin. lib.* I. *cap.* xxxix.

Fabulas poëtæ quasdam delectandi causâ finxerunt, quasdam ad naturas rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. Delectandi causâ fictas, ut eas quas vulgo dicunt, vel quas Plautus et Terentius composuerunt.

In antiquo Cod. Mss. in Bibliotheca Regis Gall. multisque aliis Mss.

Natus in excelsis tectis Carthaginis altæ
Romanis ducibus bellica præda fui.
Descripsi mores hominum, juvenum, senumque,
Qualiter et servi decipiant dominos; Quid

Quid meretrix, quid leno dolis confingat avarus,
Hæc quicunque legit, sic, puto, cautus erit.

EVANTHIUS *de Tragœdia et Comœdia.*

Tum personarum leges circa habitum, ætatem, officium, partes agendi nemo diligentius Terentio custodivit. Quinetiam solus ausus est, cum in fictis argumentis fidem veritatis assequeretur, etiam contra præscripta Comica, meretrices interdum non malas introducere: quibus tamen, cur bonæ sint, et voluntas per ipsum et caussa non desit. Hæc cum artificiosissima Terentius fecerit: tum illud est admirandum, quod et morem retinuit, ut Comœdiam scriberet, et temperavit affectum, ne in Tragædiam transiliret: quod cum aliis rebus minime obtentum et à Plautò, et ab Afranio, et Accio, et multis fere magnis Comicis invenimus. Illud quoque inter Terentianas virtutes mirabile, quod ejus Fabulæ eo sunt temperamento, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem, neque abjiciantur ad mimicam vilitatem. Adde quod nihil abstrusum ab eo ponitur; aut quod ab historicis requirendum fit: quod sæpius Plautus facit, et eò est obscurior in pluribus locis. Adde quod argumenti ac styli ita attente memor est, ut nusquam non caverit aut curaverit ea, quæ obesse potuerunt: tum quod media primis atque postremis ita nexuit, ut nihil additum alteri, sed aptum ex se totum et uno corpore videatur esse compositum. Illud quoque mirabile in eo primo, quod non ita miscet personas quatuor, ut obscura sit earum distinctio. Et item, quod nihil ad populum facit actorem, velut ex Tragœdia, loqui: quod vitium Plauti frequentissimum est. Illud etiam inter cætera ejus laude dignum videtur, quod locupletiora argumenta ex duplicibus negotiis delegerit ad scribendum. Nam excepta Hecyra, in qua unius Pamphili amor est, cæteræ quinque binos adolescentulos habent.

ANNOTATIONES J. HEN. BOECLERI IN JUDICIA VETERUM DE TERENTIO.

IN his judiciis quædam ne absurditate quidem carent: quale *Volcatii Sedigiti* pridem doctis visum est. *Elegantia sermonis et mores,* consensu tribuuntur: etiam *ars et metri diligentia.* In *argumentis* quid valeat subinde videbimus. Diximus autem antea, aliud vulgi, aliud eruditorum de Poëtis judicium esse. Certe, si quis attendat, *Horatii* versus allati, vulgi sententiam, non ipsius, summi sane Critici, exprimunt. Quid enim ipse admiraretur in principe Comicorum, noluit cuiquam occultum esse. Ipsi eruditi tantum inter se non discrepare videbuntur, si singulos intueamur, quin unius et alterius sententia cæterorum auctoritate obrui queat. De Horatio dictum est: quem non legit, multo minus Terentianas in eo imitationes observavit, qui ad interpretes sibi hic eundem existimat. *Servii* auctoritas tanti non est, ut loco rationis esse debeat. Nonne enim multa sunt, quæ eruditionis potius, quàm judicii facultatem in eo Grammatico testantur? *Fabius Quintilianus* pleno laudat ore Terentium, nisi quod incaute de trimetris addit: refutatus merito à *Georgio Fabricio.* Cæterum, qui pau-

cissimos accuratæ criticæ successu omni ævo præstitisse, ignorat: illum pleraque interioris doctrinæ mysteria fugiant necesse est. Non sufficit eruditio, quæ confidentiam persæpe generat; ut plus satis prompti sint, ad pronunciandum, qui auctoris genium nondum perdidicerunt: ne dicam de pervulgatis opinionibus, quæ haud raro eximias quoque mentes devertunt: cum præsertim quod probe notandum, de nova comœdia judicaturis, respectus veteris subinde obstaret, animumque diversè traheret. Dicam iterum: Accedat vir ingenio et doctrina præstantissimus, ad ferendam paulo explicatius de magno aliquo et perfecto ex Veteribus Poëta sententiam: nisi iterum iterumque relegerit, nisi cogitaverit subtilissime, ac exegerit singula attentissime, facile linea excidet. Documenta nolumus jam nisi ex proximo petere. Sicut acerrimi vir ingenii *Franciscus Guietus* nuper admodum, rectissime et felicissime amplexus Afranii sententiam, *omnes omnium Comicorum in uno Terentio eminere virtutes*, judicavit: ita superiore sæculo, nollemus summo viro, et quod caput rei est, κριτικωτάτῳ, *Julio Scaligero* ea de nostro poëta excidisse, quæ nullomodo defendi, ac ne tolerari quidem possunt.

Illud quidem libenter sumimus, quod de judicio populi fatetur; quo etiamsi superatum esse legam à Philemone Menandrum, nondum tamen ideò Menandro major est Philemon. Debet enim, ni fallor, eruditis idem licere, quod populo: ut hic quidem pro suo captu, illi pro ingenio et doctrina sententiam ferant. Ac enim populi judicio hic standum est: populo dabantur fabulæ; et is *non ad discendam sermonis puritatem eò confluebat, sed ad animum risu ac jocis relaxandum:* quæ *Scaligeri* verba sunt. Sed περιεργία populi non tollit artium instituta. Quando in foro reus accusatur ac defenditur, Populus non confluit ad discendam sermonis elegantiam: neque propterea non laudabitur Orator, qui studet. Confluxerit populus ad oblectandum animum visu et auditu rerum ridicularum: huic desiderio explendo, nemo opinor Poëta fabulam scripserit: histrione enim quam Poëta dignior hæc opera esset. Poëtæ institutum ad philosophiam spectat: atque in Comœdia hoc ipsum agit, ut, dum putat populus ludicram rem geri, amore virtutum, odio vitiorum, quæque his affinia sunt, et ad emendandos mores pertinent, imbuatur. Rudioribus itaque temporibus, rudius hoc solebat fieri: Animisque nec compositis nec excultis aliquid indulgendum erat. Accedente quodam cultu, ut in omnibus civitatibus ac inconditis moribus ad gradus quosdam disciplinæ proceditur, temperandum erat quicquid nimium videbatur, invitatis et placide traductis ad rectiora animis: ut voluptatem non jam ex solo risu, quod imperitissimorum est, sed ex consuetudine vitæ fortunæque humanæ, eleganti rerum textu ac consecutione per imitationem expressa, sibi petendam judicarent. Quam ipsam rem cum Comœdia nova sibi proposuisset, aliorum industriâ sane profecerit; certe solius Terentii ingenio ad fastigium ascendit. Si igitur Volcatius Sedigitus de Comicis judicium ferre voluit, cur tam diversa miscuit? Cur Plautum et alios ideò

 prætulit,

prætulit, quod plus de antiquæ Comœdiæ genio referrent? cur populo, etiam cultiori sæculo haud ægre ad solutiora respicienti, adulatus potius, quàm poëseos instituto, et doctrinæ legibus obsecutus est? Sed mittamus Sedigitum: qui tamen errandi Scaligero auctor fuit, nam ut ejus judicium defenderet, suo non bene usus est. Quis enim porro ferat ista? *At res putentur ipsæ, profecto languidiores erunt Terentianæ:* quam apud Plautum scilicet aliosque. Quis demum ille languor? si omnia excutias, hoc dicendum fuerit: quæ res in Comœdia ita exhibentur, ut minus captetur risus, neque jocis et facetiis omnia impleantur, illæ languidiores sunt. Nunquam tulisset ille princeps Criticorum æquo animo, si quisquam alius pronunciasset languidiorem esse Poësin, ubi retinetur quod est difficillimum, sed Poëta accurato dignum, ex hilaritate modus. Quid? quod urbanitatis eruditæ ac festivitatis artificio nemini cedit Terentius. Tantum obest rationi auctoritas, cui te semel permiseris. Et excogitandum tamen aliquid fuit ne sine ratione videretur disputari. *Quando* (inquit *Scaliger*) *res eo perducta est, ut nos in lingua patria, hoc est, Latina, simus peregrini, quam ex nitidissimi cujusque authoris operibus emendicatum, ad ea, quæ sentimus, applicaremus; atque in ea Terentianæ munditiæ potiores essent salibus Plautinis: quantum propter animi voluptatem tribuerunt Plauto prisci, tantum ætas nostra, ob linguæ Latinæ cultum, Terentio. Ille igitur illorum secunda fortuna commendatus: hic nostra miseria magnus factus est. Nam equidem Plautum ut Comicum, Terentium ut loquutorem admirabor.* Si miseria junioris ævi caussam dedit ἁμαρτήματι κριτικῷ quid ergo ante tot sæcula *Horatium* movit, ut stultitiæ postularet eos, qui sales Plautinos ad urbanitatem et leporem referrent? ut non phrasin magis Terentii, quàm sales et lepores tanto studio consectaretur? At unus et item alter ob solum linguæ Latinæ nitorem nuper tantum Terenti tribuit. Nescio, quinam illi fuerint: omnium minime decebat Scaligerum in eo numero esse: qui, si tanta intentione animi tractasset Terentium, quanta Virgilium, non minus perfectum in suo opere illum per omnia judicasset. Sunt autem, ut omnibus patet, inter eruditos non pauci, et fuerunt, qui orationem Terentii merito quidem adamarunt, longe plura autem, id est, omnia ea, quibus opera hujusmodi commendantur, in eo admirati sunt: nec ut *locutoris* (absit verborum vilitas, ubi plus quàm verba spectantur) sed ut Comici et Philosophi exacti hoc exemplar sibi proposuerunt. Enimvero, qui præter stilum nihil in Terentio amare didicit, eum à Musis et Gratiis cum maxime alienum esse, nemo abnuat. Sed hæc hactenus ad *Jul. Scalig. Poet. lib.* III. *cap.* xcvi. et VI. *cap.* ii.

LOCA MENANDRI, ET APOLLODORI
Quæ TERENTIUS Latine est interpretatus.

Shrevelius Lectori.

SUBJECIT editioni Terentianæ à se recensitæ Nobilissimus ac celeberrimus *Dan. Heinsius* loca aliquot Menandri, quæ Terentius Latine est imitatus, ex collectione *Andreæ Schotti:*

nos iis alia ex eodem Menandro adjunximus, atque insuper ex Apollodoro, quòd illos duos proprie imitatus fuerit atque expresserit Poëta, quod ex Comœdiarum ejus ἐπιγραφαῖς est manifestum. Ea autem nobis suppeditarunt, partim excerpta *Gratiana* ex Tragœdiiset Comœdiis Græcis, partim quædam Terentii editio à *Martino Haineccio* procurata, partim doctorum in Terentium Commentaria.

ANDRIA. ACTUS I. SCENA I.

FECI è servo ut esses libertus mihi. *Versus Menandri legitur etiam in Elenchis:*

Ἐγώ σε δοῦλον ὄντ' ἔθηκ' ἐλεύθερον.

Ego te, quum servus esses, liberum feci.

Mala mens, malus animus. *Videtur Terentius allusisse ad illud Menandri:*

Γνώμης γὰρ ἐσθλῆς, ἔργα χρηστὰ γίγνεται.

Bonæ mentis bona sunt opera.

ACTUS I. SCENA II.

Nihil me fallis. *Menandri apud Donatum.*

Νῦν δὲ οὐδὲν λέληθα; μὰ ἄν.

Neque tu tunc me clam es.

ACTUS II. SCENA II.

Olera et pisciculos. *Menandri verba è Perinthia huc pertinentia quæ ab Athenæo, lib. VII. Dipnosophist. referuntur.*

Τὸ παιδίον δ' εἰσῆλθεν ἑψητοὺς φέρον.

Intravit puer minutos pisciculos ferens.

ACTUS III. SCENA II.

Nunc primum fac istæc ut lavet. *Menander;*

Λούσατε αὐτὴν τάχιστα.

Lavate illam actutum.

ACTUS III. SCENA III.

Amantium iræ. *Expressit Terentius illud Menandri, et Explicat Victorius Var. lect. lib.* IV. c. xiv.

Ὀργὴ φιλούντων ὀλίγον ἰσχύει χρόνον,

Amantium iræ exiguo durant tempore.

ACTUS IV. SCENA IV.

Mirum verò, impudenter mulier si facit meretrix. *Menander;*

Οὐδὲ π:θ ἑταίρα τοῦ καλοῦ πιφρόντικε.

Meretrix pudorem pensi nunquam habet.

ACTUS V. SCENA IV.

Sycophantes. *Menander* Γεωργῷ·

Καὶ συκοφάντης εὐθὺς, ὁ τὸ τριβώνιον
Ἔχων καλεῖται, κἂν ἀδικούμενος τύχῃ.

Cui vestis squalida, sycophanta dicitur
Statim, quamvis patiatur ipse injuriam.

Sic est hic. *Menander:*

Οὗτος αὐτός ἐστιν.

EUNUCH. *Prolog.*

Responsum non dictum esse, quia læsit prius. *Hic versus congruit senario, ex Menandri Olynthia :*
Ὡς οὐχ ὑπάρχων, ἀλλὰ τιμωρούμενος.
Ut qui non prior incipiam, sed me vindicem.

Actus I. Scena I.

Sed ipsa egreditur. *Menander in prologo fabulæ, Thais inscriptæ, elegantissimis verbis ejus ἦθος expressit, quos Plutarchus in commentario, De audiendis Poëtis, refert hoc modo :*
Ἐμοὶ μὲν οὖν ἄειδε τοιαύτην θεὰ,
Θρασεῖαν, ὡραίαν δὲ, καὶ πιθανὴν ἅμα,
Ἀδικοῦσαν, ἀποκλείουσαν, αἰτοῦσαν πυκνὰ,
Μηδενὸς ἐρῶσαν, προσποιουμένην δ' ἀεί.
Nunc illam talem cane, quod te veneror, dea,
Ferocem, sed pulchellam, et illecebriloquam ;
Injustificam, clusiforem, poscinummiam ;
Et neminamantem, semper simulantem tamen.

Actus II. Scena II.

Is quæstus. *Menander :*
Πράττει δ' ὁ κόλαξ ἄριστα πάντων.
Cum adulatore agitur nunc omnium optime.
Nec sursum. *Menandro est,* στρέφεσθαι ἄνω, κάτω. *Sic enim :*
Ὤμην ἐγὼ τοὺς πλουσίους, ὦ Φανία,
Οἷς μὴ τὸ δανείζεσθαι πρόσεστιν, οὐ στένειν
Τὰς νύκτας, οὐδὲ στρεφομένους ἄνω κάτω.
Οἴμοι λέγειν.
Putabam ego, divites, ô Phania !
Quibus nulla fœnore accipiendi necessitas incumbit, neque gemere
Noctu, neque sursum deorsum versando sese
Ejulare.———
Versus hi ita recte leguntur in Plutarchi libellis, non modo impressis, verum etiam MSS. duobus, περὶ εὐθυμίας. *Nam apud Stobæum cap. xcv. mendose est,* στρεφομένους ἂν νύκτα.

Actus II. Scena III.

Liquet mihi dejerare. *Menander :*
Ὅρκον δὲ φεῦγε, κἂν δικαίως ὀμνύῃς.
Jusjurandum devitato, etiam quum juste jurare poteris.

Actus III. Scena I.

Nunquam tibi dixi. *Menander :*
Ἔχω δ' ἐπίκληρον Λαμίαν οὐκ εἴρηκά σοι ;
Est mihi Lamia ; quæ nullos cohæredes habet : nonne dixi tibi ?

Actus III. Scena I.

Tacent ; satis laudant. *Menander :*
———Κἂν ὅλως μηδὲν λαλεῖ
Διὰ τοῦ σιωπᾷν, πλεῖστα περὶ αὐτῆς λέγει.
Eo ipso dum plane nil loquitur, tacendo quam plurima de seipsa dicit

ACTUS IV. SCENA IV.

Hic est vietus, vetus, veternosus senex, colore mustellino. *Voluit exprimere locum Menandri :*
Οὑτός ἐστι γαλιώτης γέρων.
Hic est mustella senex.

ACTUS V. SCENA VI.

Sed tu quod cavere possis. *Translata à Menandro sententia cujus hi citantur à Stobæo senarii:*
Εὐήθειά μοι φαίνεται δηλουμένη
Τὸ νοεῖν μὲν ὅσα δεῖ, μὴ φυλάττεσθαι δ' ἃ δεῖ.
Manifesta mihi videtur hæc esse fatuitas,
Assequi, quid fieri oporteat, neque facere tamen.

ACTUS V. SCENA IX.

Quod vis donum, præmium. *Menander,*
Ευξαι τὶ βουλει. παντα σοι γενήσεται.
Elige quod optes, optata feres omnia.

HEAUTONTIMOR. ACTUS I SCENA II.

Illum insimulat durum. *Menander.*
Σκληρὸν πρὸς υἱὸν ἐν τῷ νουθετεῖν.
Quod in increpando erga filium sit sævus.
Periculum ex aliis. *Huc pertinet illud Menandri,*
Βλέπων πεπαίδευμ' εἰς τά τῶν ἄλλων κακά.
Mala intuens aliorum doctus ego fui.

ACTUS II. SCENA III.

Occasio, locus, &c. *Menander :*
Μικρὰ πρόφασίς ἐστι τοῦ πρᾶξαι κακῶς.
Ad prave agendum, parva satis occasio est.

ACTUS II. SCENA III.

Texentem telam studiosæ, &c. *Menand. apud P. Victor. lib.* IX. *cap.* XV. *Var. Lect.*
Ἐξ ἱσταρίου γὰρ ἐκρέματο φιλοπόνως πάνυ.
Animum à tela suspensum omnino studiose occupabat.
Una ancillula erat, &c. *Menand. apud Politianum :*
Καὶ θεραπαινὶς ἦν μία, αὕτη
Συνύφαινε ῥυπαρῶς διακειμένη·
Et una ancillula erat ;
Hæc sordidi animi plena, texturam una faciebat.
Facinus magnum et memorabile. *Menander :*
Μέγα καὶ περιβόητον ἔργον.
In aurem utramvis ut dormias, *Menander Plautio :*
Ἐπ' ἀμφότερα, ἵν' ἐπίκληρος ᾖ, μέλλειν καθευδήσειν.
In aurem utramque, quandoquidem dotata est, cubet.
In eum jam res rediit locum, ut sit necesse. *Menander :*
Τρία γάρ ἐστι, δέσποτα, δι' ὧν ἅπαντα γίγνεται,
Ἢ κατὰ νόμον, ἢ ταῖς ἀνάγκαις, ἤγε τρίτον, ἔθει τινί,
Ad res gerendas his tribus compellimur,
Necessitate, lege, consuetudine.

ACTUS II. SCENA IV.

Formæ mores consimiles sient. *Menander apud Stobæum :*
Ὅταν φύσει τὸ κάλλος ἐπικοσμῇ τρόπος
Χρηστὸς, διπλασίως προσιὼν ἁλίσκεται.

Quando mores faciles naturali formæ ornatum adferunt, vexitans dupliciter capitur.

Nos quoque senes est æquum senibus obsequi. *Menander :*

Γέρων γέροντι γλῶσσαν ἡδίστην ἔχει.
Παῖς παιδὶ, καὶ γυναικὶ πρόσφορον γυνή.
Νοσῶν τ' ἀνὴρ νοσοῦντι, καὶ δυσπραξίᾳ
Ληφθεὶς ἐπῳδός ἐστι τῷ πειρωμένῳ.

Seni senilis lingua jucundissima :
Puerque puero, et apta mulieri mulier :
Et æger ægro : pressus infortunio
Lenimen est homini malis exercito.

Aliena melius ut videant. *In hanc sententiam Menander :*

Οὐδεὶς ἐπ' αὐτοῦ τὰ κακὰ συνορᾷ, Πάμφιλε,
Σαφῶς, ἑτέρου δ' ἀσχημονοῦντος ὄψεται.

Aperte sua mala nemo videt, ô Pamphile,
Sed alterius peccatum conspicabitur.

Actus IV. Scena II.

Nihil tam difficile quin quærendo. *Menander apud Stobæum* λόγῳ κ.

Ἁλωτὰ γίνεται ἐπιμελείᾳ, καὶ πόνῳ ἅπαντα.

Omnia queunt laboribus et industria comprehendi.

Actus IV. Scena V.

Jus summum, summa injuria. *Menander apud Stobæum* μ β.

———ὁ δ' ὁρῶν τοὺς νόμους
Λίαν ἀκριβῶς, συκοφάντης φαίνεται.

———qui leges intuetur optimas,
Nimis accuratè, ille sycophanta prorsus est.

Actus V. Scena I.

Argentum ut dares. *Expressit hunc Menandri versiculum :*

Λουτρὸν, θεραπαίνας, καὶ ἀργυρώματα.

Balneas, ancillas, et pecunias.

Actus V. Scena II.

Modo liceat vivere, est spes. *Apollodorus :*

Οὐδέ ποτ' ἀθυμεῖν, τὸν κακῶς πράσσοντα
Ἄνδρα, τὰ βελτίω δὲ προσδοκᾶν ἀεί.

In miseriis nullis labescere convenit,
Meliora sed sperare semper adfore.

Actus V. Scena V.

Quid istuc ? video non licere, ut cœperam, hoc pertendere. *Menander :*

Ὁ σκληρότατος πρὸς υἱὸν ἐν τῷ νουθετεῖν,
Τοῖς μὲν λόγοις πικρός ἐστι, τοῖς δ' ἔργοις πατήρ.

Valde in monendo si quis asper filio.
Verbis acerbus est quidem : sed re, pater.

Sic idem *Menander:*

Πρὸς υἱὸν ὀργὴν οὐκ ἔχει χρηστὸς πατήρ.

Boni parentis ira nulla in filium.

Rufamne illam virginem, cæsiam, sparso ore, adunco naso? non possum, Pater. *Menander :*

Δύ' ἔσθ' ἃ κρῖναι τὸν γαμεῖν μέλλοντα δεῖ,
Ἤτοι προσηνῆ ὄψιν, ἢ χρηστὸν τρόπον.
Τὴν ὁμόνοιαν γὰρ τὴν πρὸς ἀλλήλους ποιεῖ.

In nuptiis spectare res decet duas,
Amabilem aut speciem oris, aut mores probos.
Concordiam nam continent hæc mutuam.

Formam cum probis moribus conjungit hoc versiculo idem *Menander :*

Ὡς ἡδὺ τὸ κάλλος ὅταν ἔχῃ νοῦν σώφρονα.
Quam grata forma est cui comes modesta mens !

ADELPHIS, Actus I. Scena I.

Et, quod fortunatum isti putant, Uxorem nunquam habui.
Menander :

Ὦ μακάριόν με ! γυναῖκα οὐ λαμβάνω.
O me beatum, qui uxorem habere nolo !

Actus I. Scena II.

Quem neque pudet quidquam, nec metuit quemquam. *Menander apud Priscian. lib.* VIII.

Ὃς δ' οὔτ' ἐρυθριᾷν οἶδεν, οὐδὲ δεδιέναι,
Τὰ πρῶτα πάσης τῆς ἀναιδείας ἔχει.
Ille verò, qui nec erubescere novit, neque metuere,
Universæ impudentiæ primas tenet.

Homine imperito nunquam quicquam injustius. *Menander :*

Οὐκ ἔστ' ἄνοιαν οὐδέν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ,
Τολμηρότερον.
Nihil imperito videtur esse audacius.

Actus II. Scena I.

Minime miror, qui insanire occipiunt ex injuria. *Menander:*

Οἴμοι ! τὸ γὰρ ἄφνω δυστυχεῖν μανίαν ποιεῖ
Hei mihi, ut repentinum infortunium insaniam parit !

Actus II. Scena III.

Fratrem homini nemini esse. *Menander :*

Ὡς ἡδὺ γ' ἐν ἀδελφοῖς ἐστιν ὁμονοίας ἔρως.
Quam jucundus est inter fratres concordiæ amor!

Actus III. Scena II.

Quid credas jam ? aut cui credas? *Menander :*

Μὴ πάντα πείρω πᾶσι πιστεύειν ἀεί.
Credenda cunctis esse cuncta ne puta.

Actus III. Scena IV.

Quod vos vis cogit, &c. *Vide locum Menandri, quem hic et supra expressit in Heautontim. Act.* II. *Scen.* III.

Actus IV. Scena V.

Tacet. *Menander :*

Πολλοῖς ἀπόκρισις ἡ σιωπὴ τυγχάνει.
Apud multos silentium loco responsionis est.

Erubuit, salva res est. *Menander :*

Ἐρυθριῶν πᾶς χρηστὸς εἶναί μοι δοκεῖ.
Qui erubuit, esse mihi videtur vir bonus.

An sedere oportuit domi virginem tam grandem? *Menander:*
Θυγάτηρ ἐπίγαμος κἂν ὅλως μηδὲν λαλῇ,
Διὰ τοῦ σιωπᾶν πλεῖστα περὶ αὐτῆς λέγει.
Filia nubilis, etsi plane nihil loquatur,
Ipso tamen silentio plurimum de se prædicat.
Menses abierunt decem. *Menander Plotio:*
Γυνὴ κυεῖ δεκάμηνος.
Mulier, postquam concepit, mensem agit decimum.
Dormienti confecturos Deos. *Menander:*
Αὐτόματα γὰρ τὰ πράγματ' ἐστὶ τὸ συμφέρον,
Ῥεῖ κἂν καθευδήσῃ, πάλιν τἀναντία.
Sponte sua nam res ad usum manant; sed et, dum quis dormit, rursum contrariæ.

ACTUS V. SCENA III.

Communia esse amicorum inter se omnia. *Menander in Adelphis, Erasmo citante:*
Τὰ τῶν φίλων κοιν', οὐ μόνον τὰ χρήματα,
Καὶ νοῦ δὲ καὶ φρονήσεως κοινωνία.
Communia amicos inter, non pecuniæ
Tantum, sed et mens pariter et prudentia.

ACTUS V. SCENA IV.

Duxi uxorem. *Huc spectat illud Menandri apud Stobæum.*
Τὸ γυναῖκ' ἔχειν, εἶναί τε παίδων, Παρμένων,
Πατέρα, μερίμνας τῷ βίῳ πολλὰς φέρει.
Uxorem habere, liberorum, Parmeno,
Patrem esse, curas multas in vitam invehit,
Et:
Τὸ γενέσθαι πατέρα παίδων, ἦν λύπη, φόβος, φροντίς.
Liberorum patrem esse factum: mœror fuit, formido, et anxietas.

HECYRA. ACTUS II. SCENA I.

Neque declinatam quicquam ab aliarum ingenio ullam reperias. *Menander:*
Γυνὴ γυναικὸς πώποτ' οὐδὲν διαφέρει.
A fœmina nil fœmina unquam discrepat.
Postmodum rescisces. *Menander:*
Ταῦθ' ὕστερον λαβοῖς ἂν ἡμαρτημένα.
Quænam sint commissa, hæc tu postmodum rescisces.

ACTUS III. SCENA III.

Omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus. *Apollodorus:*
Οὕτως ἕκαστος διὰ τὰ πράγματα σεμνὸς ἦν καὶ ταπεινός.
Ita quisque, ut res dant sese, et gravis, et humilis esse solet.

ACTUS III. SCENA V.

Salvum atque validum. *Menander:*
Εὐτυχοῦντα καὶ σεσωσμένον.
Fortunatum salvumque.

ACTUS IV. SCENA II.

Ut ne cui meæ longinquitas ætatis obstet, mortemve expectet meam: *Menander:*
Πικρὸν ἐστι θρέμμα γέρων ἐν οἰκίᾳ μένων.
Amarulentus est alumnus senex domi manens.

ACTUS IV. SCENA IV.

Amaræ mulieres sunt. *Menander apud Stobæum:*
Φύσει γυνὴ δαπάνιον ἐστι καὶ πικρόν
Natura mala mulier atque effrænis est.

ACTUS V. SCENA III.

Abhinc menses decem fere. *Vide dictum Menandri, Adelph. Act.* IV. *Sc.* V.

PHORMIONE. ACTUS I. SCENA II.

Quod fors fert, feremus æquo animo. *Menander:*
Ἐνεγκ' ἀτυχίαν καὶ βλάβην εὐσχημόνως.
Fortunam adversam, dispendiumque, decenter ferto.
Isthuc viri est officium. *Menander:*
Τοῦτ' ἐστὶ ἀνδρός.
Hoc viri est.

ACTUS I. SCENA IV.

Fortes fortuna adjuvat. *Menander apud Stobæum:*
Τόλμῃ δίκαια καὶ θεὸς συλλαμβάνει.
Audaciam justam vel adjuvat Deus.

ACTUS II. SCENA II.

Injuriam audisti. *Menander in Misogyno:*
——— ὄμνυμί σοι τὸν ἥλιον
Ἦ μὴν ποιήσειν σοι γραφὴν κακώσεως.
———juro Solem tibi.
Injuriarum me tibi scripturum dicam.
Cum Ratione.] Rationem, *quod est in Palatino codice, magis placet. Nam ita quoque citat Victor. lib.* V. *c.* XX. *ubi inter alios versus Menandri hunc adducit.*
Τὸ γὰρ τρέφον με, τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν.
Nam quod me alit, id ego plane judico Deum.

ACTUS III. SCENA III.

Solus amico amicus. *Apollodorus:*
Μόνος γε ἐπίσταται φιλεῖν τοὺς φίλους.
Ut qui solus amicus amare didicit.

ACTUS IV. SCENA I.

Senectus ipsa morbus. *Apollodorus*
Τὸ γῆράς ἐστιν αὐτὸ νόσημα.
Ego meorum solus sum meus. *Apollodorus:*
Ἐγὼ γὰρ εἶμι μόνος τῶν ἐμῶν ἐμός.

ACTUS IV. SCENA IV.

Dicis quod mali est, &c. *Menander :*

——— Λέγεις ἀεὶ τὸ λυποῦν,
Μηδὲν ἀντιπαρατιθεὶς τῶν προσλεγομένων.

Semper, quod mœrorem affert, narras, nihil eorum addens quod ex adversum alloquiis sit idoneum.

EVANTHIUS
DE TRAGŒDIA ET COMŒDIA.

Quæ hic de Tragœdia et Comœdia referuntur, ea non, ut alii, ex Cornuto, *vel* Aspero *desumpta, sed ex* Evanthii *commentario in* Terentium *selecta esse arbitror. Ejusceque rei evidentissimum argumentum est, quod sub hujus eruditissimi Grammatici nomine (quem iisdem cum Donato temporibus, hoc est, Olymp.* 285. *regnante* Constantio *fil.* Constantini, *C. P. floruisse notat* Hieronymus) *hæc verba adferat* Rufinus *Antiochensis Grammaticus lib. de metris Terentianis :* Concinna argumento, consuetudine congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro. *Et postea sic:* Veteres etsi usi ipsi quoque metris, &c. *Quæ ipsissima in hisce prolegomenis nunc leguntur.* Lindenbrogius.

INITIUM Tragœdiæ et Comœdiæ à rebus divinis est inchoatum: quibus pro fructibus vota solventes operabantur antiqui. Nam incensis jam altaribus, et admoto hirco, id genus carminis, quod sacer chorus reddebat Libero patri, Tragœdia dicebatur, ἀπὸ τοῦ τράγου καὶ τῆς ᾠδῆς hoc est, ab hirco, hoste vinearum, et à cantilena. Ejus ipsius rei apud *Virgilium* plena fit mentio: vel quod hirco donabatur ejus carminis Poeta; vel quod uter ejus musti plenus solenne præmium cantoribus fuerat; vel quod ora sua fæcibus perlinebant scenici, ante usum personarum ab *Æschylo* repertum. Fæces enim dicuntur Græce τρύγες. Et his quidem causis Tragœdiæ nomen est inventum. At verò nondum coactis in urbem Atheniensibus, cum Apollini Nomio, vel ΑΓΥΙΩι id est, pastorum vicinorumque præsidi Deo, constructis aris in honorem divinæ rei circum Atticæ vicos, villas, pagos, et compita, festum carmen solenniter cantarent: orta est Comœdia ἀπὸ τῶν κωμῶν καὶ τῆς ᾠδῆς composito nomine, vel ἀπὸ τοῦ κωμάζειν καὶ ᾄδειν, q. e. commessatum ire cantantes; quod à Poëtis solenni die, vel amatoriè lascivientibus choris comicis, non absurdum est. Itaque ut rerum, ita etiam temporum ipso cœpto ordine, Tragœdia primo prolata esse cognoscitur. Nam ut ab incultis et seris moribus paulatim perventum est ad mansuetudinem, urbesque sunt conditæ, et vita mitior atque otiosior processit: ita res Tragicæ longè ante Comicas inventæ. Quamvis autem retro prisca volventibus reperiatur *Thespis* Tragœdiæ primus inventor:

et Comœdiæ veteris pater *Eupolis* cum *Cratino*, *Aristophaneque* esse dicatur: *Homerus* tamen, qui fere omnis Poëticæ largissimus fons est, etiam his carminibus exempla præbuit, et velut quadam suorum operum lege præscripsit: Qui Iliadem instar Tragœdiæ, Odysseam ad imaginem Comœdiæ, fecisse monstratur. Nam post illius tale tantumque documentum, ab ingeniosissimis imitatoribus et digesta sunt in ordinem, et divisa ea, quæ etiam tum temerè scribebantur adhuc impolita, atque in ipsis rudimentis haudquaquam, ut postea facta sunt, decora atque lævia. At nos ea, quæ proprie de Traga dia dicenda sunt, titulo propositi operis instantes, in alia tempora differamus: et de his fabulis jam loquamur, quas *Terentius* imitatus est. Postquam demonstrandæ originis causa de utriusque generis initio diximus: quod necesse est, jam dicemus.

Comœdia fere vetus, ut ipsa quoque olim Tragœdia, simplex carmen (quemadmodum jam diximus) fuit: quod chorus circa aras fumantes nunc spatiatus, nunc consistens, nunc revolvens gyros, cum tibicine concinebat. Sed primo una persona substituta est cantoribus, quæ respondens alternis choro, locupletavit variavitque rem musicam; tum altera; tum tertia; et ad postremum, crescente numero, per authores diversos, personæ, pallæ, cothurni, socci, et cæteri ornatus atque insignia scenicorum reperta: et ad hoc unicuique suus habitus, et ad ultimum, qui primarum partium, qui secundarum, et tertiarum, qui quartarum, atque quintarum, actores essent, distributa et divisa quinquepartito tota est fabula; quæ tamen in ipsis ortus sui velut quibusdam incunabulis, et vix dum incipiens κωμῳδία ἰτεώνιος καὶ ἀρχαία dicta est: ἀρχαία idcirco, quia est de nobis parum cognitis vitiis: ἰτεώνιος autem quia inest in ea velut historica fides veræ narrationis, et denominatiõ omnium, de quibus libere describebatur. Etenim per priscos Poëtas, non ut nunc, penitus ficta argumenta, sed res gestæ à civibus palam cum eorum sæpe, qui gesserant, nomine decantabantur. Ideo ipsa suo tempore moribus multum profuit civitatis: cum unusquisque caveret, culpa ne spectaculo cæteris esset, et domestico probro. Sed cum Poëtæ abuti licentius stylo, et passim lædere ex libidine cœpissent plures bonos, ne quisquam in alterum carmen infame proponeret lege lata siluêre. Et hinc deinde aliud genus fabulæ, id est SATYRA, sumpsit exordium: quæ à satyris, quos illotos semper ac petulantes Deos scimus esse, vocitata est: etsi aliunde nomen traxisse prave putant alii. Hæc, que Satyra dicitur, ejusmodi fuit, ut in ea; quamvis duro et veluti agresti joco, de vitiis civium tamen sine ullo proprii nominis titulo carmen esset. Quod item genus Comœdiæ multis obfuit Poëtis, cum in suspicionem potentibus civibus venissent, illorum facta descripsisse in pejus, ac deformasse genus stylo carminis: quod primo *Lucilius* novo conscripsit modo, ut Poësin inde faceret, id est, unius carminis plures libros. Hoc igitur, quo supra diximus, modo coacti omittere satyram, aliud genus carminis, τὴν νέαν κωμῳδίαν, hoc est, novam comœdiam reperêre Poëtæ,

quæ argumento communi magis, et generaliter ad omnes homines, qui mediocribus fortunis agunt, pertineret, et minus amaritudinis spectatoribus et eadem opera multum delectationis afferret; concinna argumento, consuetudine congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro. Ut igitur superiores illæ suis quæque celebrantur authoribus; ita hæc νέα κωμῳδία cùm multorum antea, tum præcipue *Menandri Terentiique* est: de qua eum multa dicenda sint, sat erit tamen, velut admonendi lectoris causa, quod de Arte Comica veterum chartis continetur, exponere. *Comœdia vetus*, ut ab initio chorus fuit, paulatimque personarum numero in quinque actus processit: ita paulatim velut attrito atque extenuato choro ad *novam Comœdiam* sic pervenit, ut in ea non modo non inducatur chorus, sed ne locus quidem ullus jam relinquatur choro. Nam postquam otioso tempore, fastidiosior spectator effectus, tunc cum ad cantores ab actoribus fabula transibat, consurgere et abire cœpisset: admonuit Poëtas, primo quidem choros prætermittere, locum eis relinquentes, ut *Menander* fecit hac de causa, non, ut alii existimant, alia. Postremo ne locum quidem reliquerunt; quod Latini fecerunt Comici: unde apud illos dirimere actus quinquepartitos difficile est. Tum etiam Græci prologos non habent more nostrorum, quos Latini habent. Deinde θεοὺς ἀπὸ μηχανῆς, id est, Deos argumentis narrandis machinatos, cæteri Latini instar Græcorum habent; *Terentius* non habet. Ad hoc προτατικά πρόσωπα, id est, personas extra argumentum accersitas, non facile cæteri habent: quibus *Terentius* sæpe utitur, ut per harum inductiones facile pateat argumentum. Veteres, etsi ipsi quoque metris negligentius egerunt iambici versus duntaxat in secundo et quarto loco, tamen à *Terentio* vincuntur resolutione hujus metri, quantum potest, comminuti ad imaginem prosæ orationis. Tum personarum leges circa habitum, ætatem, officium, partes agendi, nemo diligentius *Terentio* custodit. Quinetiam solus ausus est, cum in fictis argumentis fidem veritatis assequeretur, etiam contra præscripta Comica, meretrices, interdum non malas introducere: quibus tamen, cur bonæ sint, et voluntas per ipsum et causa non desit. Hæc cum artificiose *Terentius* fecerit, tum illud est admirandum, quod et morem retinuit, ut Comœdiam scriberet, et temperavit affectum, ne in Tragœdiam transiliret: quod cum aliis rebus minime obtentum et à *Plauto*, et ab *Afranio* et *Accio*, et multis fere magnis Comicis invenimus. Illud quoque inter Terentianas virtutes mirabile, quod ejus fabulæ eo sunt temperamento, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem, neque abjiciantur ad mimicam vilitatem. Adde quod nihil abstrusum ab eo ponitur, aut quod ab historicis requirendum sit; quod sæpius *Plautus* facit, et eo est obscurior in pluribus locis. Adde quod argumenti ac styli ita attente memor est, ut nusquam non caverit, aut curaverit ea, quæ obesse potuerunt: tum quod media primis atque postremis ita nexuit, ut nihil additum alteri, sed

aptum ex se totum, et uno corpore videatur esse compositum. Illud quoque mirabile in eo primo, quòd non ita miscet personas quatuor, ut obscura sit earum distinctio. Et item quòd nihil ad populum facit actorem velut ex tragœdiâ loqui: quod vitium *Plauti* frequentissimum est. Illud etiam inter cætera ejus laude dignum videtur, quòd locupletiora argumenta ex duplicibus negotiis delegerit ad scribendum. Nam exceptâ Hecyrâ, in quâ unius Pamphili amor est, ceteræ quinque binos adolescentulos habent. Illud verò tenendum est, post νέαν κωμῳδίαν Latinos multa fabularum genera protulisse: ut togatas, à scenicis atque argumentis Latinis: prætextatas, ab dignitate personarum, et Latinâ historiâ: Attellanas, à civitate Campaniæ, ubi actitatæ sunt plurimæ: Rhintonicas, ab actoris nomine: tabernarias, ab humilitate argumenti et stili: mimos, diuturnâ imitatione vilium rerum et levium personarum. Inter tragœdiam autem et comœdiam cùm multa, tum in primis hoc distat: quòd in comœdiâ mediocres fortunæ hominum, parvi impetus periculaque, lætique sunt exitus actionum: at in tragœdiâ, omnia contraria, ingentes personæ, magni timores, exitus funesti habentur. Et illic turbulenta prima, tranquilla ultima: In tragœdiâ contrario ordine res aguntur. Tum quòd in tragœdiâ, fugienda vita; in comœdiâ capessenda exprimitur. Postremò, quod omnis comœdia de fictis est argumentis: Tragœdia sæpe ab historicâ fide petitur. Latinæ fabulæ primò à *Livio Andronico* scriptæ sunt, cùm etiam tum ad cuncta recentibus, idem et poëta et actor fabularum suarum fuisset. Comœdiæ autem motoriæ sunt, aut statariæ, aut mistæ. Motoriæ, turbulentæ: statariæ, quietiores: mistæ, ex utroque actu consistentes. Comœdia par quatuor partes dividitur, prologum, protasin, epitasin, catastrophen. Prologus est velut præfatio quædam fabulæ, in quo solo licet, præter argumentum, aliquid ad populum, vel ex poëtæ, vel ex ipsius fabulæ, vel ex actoris commodo loqui. Protasis primus est actus, initiumque dramatis. Epitasis incrementum processusque turbarum: ac totius, ut ita dixerim, motus erroris. Catastrophe, conversio rerum est ad jucundos exitus, patefactâ cunctis cognitione gestorum.

DONATI FRAGMENTUM.

DE COMŒDIA ET TRAGŒDIA.

COMŒDIA est fabula, diversa instituta continens, affectuumque civilium ac privatorum, quibus discitur, quid sit in vitâ utile, quid contrà evitandum. Hanc Græci sic definière, κωμῳδία ἐςὶν ἰδιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἀκίνδυνος περιοχὴ. Comœdiam esse *Cicero* ait *imitationem vitæ, speculum consuetudinis, imaginem veritatis.* Comœdiæ autem à more antiquo dictæ: quia in vicis hujusmodi carmina initio agebantur, apud Græcos: ut in Italia Compitalitiis ludicris, admisso pronunciationis modulo, quo, dum actus commutantur, populus detinebatur. Aut ἀπὸ τῶν κωμῶν, hoc est, ab actu vitæ hominum, qui in vicis habitabant,

tabant, ob mediocritatem fortunatorum: non in aulis regiis, ut sunt personæ tragicæ. Comœdia verò, quia poëma sub imitatione vitæ atque morum similitudine compositum est, in gestu, et in pronunciatione consistit. Comœdiam apud Græcos dubium est quis invenerit primus, apud Latinos certum est. Comœdiam et tragœdiam togatam primò *Livius Andronicus* reperit: aitque, *Comœdiam esse quotidianæ vitæ speculum*: nec injuriâ; nam ut intenti speculo veritatis lineamenta facilè per imagines colligimus: ita lectione comœdiæ imitationem vitæ consuetudinisque non ægerrimé animadvertimus. Hujus autem originis ratio ab exteris civitatibus, moribusque provenit. Athenienses namque Atticam custodientes elegantiam, cùm vellent malé viventes notare, in vicos et compita ex omnibus locis læti alacresque veniebant, ibique cum nominibus, singulorum vitam publicabant: unde nomen compositum, ut comœdia vocaretur. Hæc autem carmina in pratis primùm mollibus agebantur. Nec deerant præmia, quibus ad scribendum doctorum provocarentur ingenia: sed et actoribus munera offerebantur, quò libentiùs jucundo vocis flexu ad dulcedinem commendationis uterentur. Caper namque pro donis his dabatur, quia vitibus noxium animal habebatur; à quo etiam tragœdiæ nomen exortum est. Nonnulli autem ex amurcâ olei fæce, quæ est humor aquatalis, tragœdiam dici vocarique maluerunt. Qui ludi cùm per artifices in honorem Liberi patris agerentur, etiam ipsi comœdiarum tragœdiarumque scriptores, hujus dei velut patris numen colere venerarique cœperunt. Cujus rei probabilis ratio extitit: ita enim carmina inchoata proferebantur, ut per ea laudes ejus et facta gloriosa celebrari proferrique constaret: tum paulatim fama hujus artis increbuit. *Thespis* autem primus hæc scripta in omnium notitiam protulit. Postea *Æschylus*, secutus exemplum, publicavit. De quibus ita *Horatius* in Arte Poëticâ loquitur:

Ignotum tragicæ genus invenisse Camœnæ
Dicitur, et plaustris vexisse poëmata Thespis,
Quæ canerent, agerentque peruncti fæcibus ora.
Post hunc personæ, pallæque repertor honestæ
Æschylus, et modicis instravit pulpita tignis,
Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.
Successit vetus his comœdia, non sine multa
Laude: sed in vitium libertas excidit, et vim
Dignam lege regi: lex est accepta: chorusque
Turpiter obticuit, sublato jure nocendi.
Nil intentatum nostri liquere poëtæ.
Nec minimum meruêre decus, vestigia Græca
Ausi deserere, et celebrare domestica facta,
Vel qui prætextas, vel qui docuere togatas.

Fabula generale nomen est, ejus duæ primæ partes sunt, tragœdia et comœdia. Si Latina argumentatio sit, prætextata dicitur. Comœdia autem multas species habet: aut enim palliata est, aut togata, aut tabernaria, aut Attellana, aut mimus, aut

aut Rhintonica, aut planipedia. Planipedia autem dicta, ob humilitatem argumenti ejus, ac vilitatem actorum, qui non cothurno aut socco utuntur in scenâ, aut pulpito, sed plano pede: vel ideò quòd non ea negotia continet, quæ personarum in turribus aut in cœnaculis habitantium sunt, sed in plano et humili loco. Personati primi egisse dicuntur comœdiam Cincius et Faliscus: tragœdiam Minutius et Prothonius. Omnium autem comœdiarum scripta ex quatuor rebus omnino sumuntur, nomine, loco, facto, eventu. Nomine, ut Phormio, Hecyra, Gurgulio, Epidicus. Loco, ut Andria, Leucadia, Brundusina. Facto, ut Eunuchus, Asinaria, Captivi. Eventu, Commorientes, Adelphi, Heautontimorumenos. Comœdiarum formæ sunt tres: Palliatæ, Græcum habitum ferentes: quas nonnulli tabernarias vocant. Togatæ juxta formam personarum, habitum togarum desiderantes. Attellanæ, salibus et jocis compositæ, quæ in se non habent nisi vetustam elegantiam. Comœdia autem dividitur in quatuor partes, prologum, protasin, epitasin, catastrophen. Prologus est prima dictio à Græcis dicta πρόλογος, id est, antecedens veram fabulæ compositionem elocutio. Ejus species quatuor sunt: Συστατικὸς, commendatitius: quo fabula vel poëta commendatur. Ἀναφορικὸς, relativus: quòd aut adversario maledicta, aut gratiæ populo referuntur. Ὑποθετικὸς, argumentativus: fabulæ argumentum exponens. Μικτὸς, mistus: omnia hæc in se continens. Inter prologum et prologium quidam hoc interesse voluerunt: quia prologus est velut præfato quædam fabulæ, in quo solo scilicet, præter argumentum, aliquid ad populum vel ex poëta, vel ex ipsius fabulæ, vel actoris commodo loquitur. Prologium autem est, cùm tantùm de argumento dicitur. Protasis est primus actus initiumque dramatis, quo pars argumenti explicatur, pars reticetur ad populi expectationem retinendam. Epitasis est incrementum processusque turbarum, ac totius, ut ita dixerim, nodus erroris. Catastrophe est conversio rerum ad jucundos exitus, patefacta cunctis cognitione gestorum. In plerisque fabulis ipsarum nomina priora ponebantur, quàm poëtarum: in nonnullis poëtarum, quàm fabularum. Cujus moris diversitatem antiquitas probat. Nam cùm primi aliqui fabulas ederent, ipsarum nomina pronunciabantur antè, quàm poëtæ pronunciarentur, ne aliquâ invidiâ à scribendo deterreri possent. Cùm autem per editionem multarum, poëtæ jam esset authoritas acquisita, rursus priora poëtarum nomina proferebantur: ut per ipsorum vocabula fabulis attentio acquireretur.

Actas diversis ludis manifestum est inscribi. Nam ludorum quatuor sunt species, quos curules ædiles munere publico curant. Megalenses, magnis diis consecrati, quos Græci Μεγαλησίους appellant. Funebres, ad retinendum populum instituti, dum pompa funeri decreta in nomina patricii viri plenè instruitur. Plebeii, qui pro salute plebis eduntur. Apollinares, Apollini consecrati. In scenâ duæ aræ poni solebant, dextra Liberi, sinistra ejus dei cui ludi fiebant: unde *Terentius* in Andriâ ait, *Ex arâ hac sume verbenas.*

 Hinc

Hinc Ulyssem palliatum semper inducunt: sive quòd aliquando insaniam simulavit, quo tempore tectum se esse voluit, ne agnitus cogeretur in bella prodire: seu ob singularem sapientiam, quâ tectus munitusque plurimùm sociis profuit. Hujus enim virtutis erat, animi semper decipientis ingenium. Nonnulli Ithacæ incolas, sicut Locros, palliatos fuisse commemorant. Achillis et Neoptolemi personæ diademata habent; quamvis regalia sceptra nunquam tenuerint; cujus argumenti probatio talis inducitur, quòd nunquam cum reliquâ Græciæ juventute ad gerenda cum Trojanis bella, sacramenta conjurationis inierunt, nec unquam sub Agamemnonis imperio fuerunt.

Comicis senibus candidus vestitus inducitur, quòd is antiquissimus fuisse memoratur. Adolescentibus discolor attribuitur. Servi comici amictu exiguo conteguntur, paupertatis antiquæ gratiâ, vel quò expeditiores agant. Parasiti cum intortis palliis veniunt. Læto vestitu candidus: ærumnoso obsoletus: purpureus diviti, pauperi phœniceus datur: militi chlamys purpurea: puellæ habitus peregrinus inducitur: leno pallio varii coloris utitur: meretrici ob avaritiam luteum datur. Syrmata dicta sunt ab eo, quòd trahuntur: quæ res ab scenicâ luxuriâ instituta est. Eadem in luctuosis personis incuriam sui per negligentiam significat. Aulæa quoque in scenâ intexta sternuntur, quòd pictus ornatus erat, ex Attalicâ regiâ Romam usque perlatus: pro quibus siparia ætas posterior accepit. Est autem mimicum velum, quod populo obsistit, dum fabularum actus commutantur. Diverbia histriones pronunciabant. Cantica verò temperabantur modis, non à poetâ, sed à perito artis musicæ factis. Neque enim omnia iisdem modis in uno cantico agebantur, sed sæpe mutatis, ut significant qui tres numeros in comœdiis ponunt, qui tres continent mutatos modos cantici illius. Qui hujuscemodi modos faciebant, nomen in principio fabulæ et scriptoris et actoris superponebant. Hujusmodi adeò carmina ad tibias fiebant; ut his auditis, multi ex populo antè discerent, quam fabulam acturi scenici essent quàm, omnino spectatoribus ipsis antecedens titulus pronunciaretur. Agebantur autem tibiis paribus aut imparibus, et dextris aut sinistris. Dextræ autem et Lydiæ suâ gravitate seriam comœdiæ dictionem pronunciabant. Sinistræ et Serranæ acuminis levitate jocum in comœdiâ ostendebant. Ubi autem dextrâ et sinistrâ acta fabula inscribebatur, mistim joci et gravitates denunciabantur.

DESID. ERASMUS ROTERODAMUS
DE METRIS TERENTIANIS.

COMICI Latini multam libertatem sibi usurpârunt in versibus, sed nemo largiùs Terentio: adeò ut apud priscos quoque fuerint qui judicarent, in hujus fabulis nullam esse carminum legem. Sed hos falli manifestum est. Rursus fuerunt qui non negârunt, ab hôc servari metrorum leges, sed ob immodicam libertatem non esse operæ pretium torqueri doctos carminum dimensione,

mensione, quòd et res sit immensi laboris, nec ita multùm adferat frugis. At ego ab utroque genere dissentio: nam ut manifestius est quàm ut egeat probatione, Terentii comœdias versibus constare; ita qui negligendam putârunt metrorum rationem, frequenter poëtæ sermonem corruperunt, dum aliam vocem pro aliâ subjiciunt, quod nimium sæpe usu venit scribis in auctoribus solutæ dictionis, dum addunt atque adimunt, dum verborum invertunt ordinem. Nonnihil etiam hîc peccârunt eruditi, qui dum carminum genera distingunt ac dimetiuntur, parum attenti, interjecerunt verba quædam, ut explerent versus hiatum, aut resecuerunt quod videbatur superesse. Videtur autem studio factum à Terentio, ut dissimulato carmine quàm proximè accederet ad orationem solutam: quod idem affectâsse videtur Horatius in sermonibus et epistolis. Hinc tanta in dimetiendo difficultas, ut existimem ipsum Donatum, aut Cornutum, aut Asperum, si viverent, in locis aliquot vel hæsuros, vel inter se dissensuros. Proinde nos quatriduanam oppellam sumpsimus, ut adolescentulis aliquam hujus difficultatis partem adimeremus, non quidem in omnes fabulas, sed in unam perpetuò, et in cæteris carptim: quo ceu filo adjuti, sese faciliùs è cæteris explicent labyrinthis. Constant autem hujus fabulæ his fermè metrorum generibus.

Iambico trimetro, qui et senarii dicuntur à numero pedum.

Iambico tetrametro, qui ab aliis quadrati, ab aliis octonarii dicuntur. Monometrum ac dimetrum rarò interjicitur. In hôc genere quovis loco pro iambo ponit tribrachyn, spondæum, dactylum, anapæstum, modò totiùs carminis penultima syllaba sit brevis. Siquidem in hôc versu:

Nullum est jam dictum, quod non dictum sit priùs.

Omnes spondæi sunt, excepto ultimo, cujus generis et alios aliquot reperias.

Eandem libertatem sumit in trochaicis, tetrametris catalecticis, satis habens si totius carminis penultima sit brevis. Illud tamen ubique cavetur, ne vel trochæus ingrediatur iambicum carmen, vel iambicus trochaicum.

Iambicum tetrametrum interdum in fine fraudatur unâ syllabâ, productâ penultimâ, quoties iambico dimetro acatalectio accinitur dimeter catalecticus. Veluti si, *Jam lucis orto sidere,* accinas, *Cultor dei memento.*

Quanquam in hôc quoque genere usurpatur, cùm communis, de quâ dictum est, comicorum libertas, tum illa peculiaris, quòd pro penultimâ longâ ponit interdum duas breves. Exemplum est in actûs quarti scenâ secundâ:

Jam ubi ubi erit, inventum tibi curabo, et mecum adductum.

Hic penultima producta est. Ibidem.

Orare jussit, si se ames, hera, jam ut ad sese venias. Item

Hanc expetivi, contigit, conveniunt mores, valeant.

In his pro penultimâ longâ ponuntur duæ breves. Hoc versus etiam scazontes appellant.

Est scazontis genus diminutum, quod dimetro iambico accinit duos trochæos: velut in actûs tertii scenâ secundâ.

 Adhuc

Adhuc, Archillis, quæ adsolent: Hic dimeter est: *quæque oportet,* Duo sunt trochæi. Contrà in aliis additur pes legitimo numero. Interim prior carminis pars est trochaica, posterior iambica, et contrà.

Admiscentur interdum et cretici, sive amphimacri, qui pes medium habet brevem inter extremas longas: sic ut singuli versus habeant quaternos aut ternos creticos, nisi quòd hic quoque usurpatur libertas comica sicut in cæteris. Exemplum est in quartâ actûs scenâ primâ:

Ut malis gaudeant, atque ex incommodis.

Quatuor cretici sunt, nisi quòd tertius est spondæus. Ibidem:

Tum impudentissima eorum oratio est.

Tres habent creticos. Quanquam arbitror prius carmen vitiatum mutato dictionum ordine. Etenim si sic legas: *Et tamen res cogit denegare, ibi tum eorum impudentissima oratio est:* ut posterior versus excipiat synalœpham prioris, carmen probè constat. Quidam tamen malunt hîc esse trimetros trochaicos catalecticos.

Iambici trimetri facilior est dimensio, cùm penthemimeris finit dictionem. Velut *Effertur, imus.* Et, *Sic cogitabam.*

Difficilior cùm contrà: ut, *Honestæ et liberali: accedo ad pedissequas.* In *be* cæsura est. Idem efficiunt crebræ synalœphæ: ut ibi, *Quæ ibi aderant, fortè unam aspicio adolescentulam.*

In tetrametris item iambicis ac trochaicis durior est dimensio, si prior dimeter non finiat dictionem, præsertim si non sit iambus, aut si accedat synalœphe, ut,

Meum gnatum rumor est amare, id populus curat scilicet.

Prior dimeter finitur in *ma*, syllabam productam, et excipitur à synalœpha *re id.*

Rursus ibidem:

Qui postquam audierat non datum iri, &c.

Prior dimeter desinit in *i*, admixtâ synalœphâ.

Turbat et illud lectorem minùs exercitatum, quòd interdum repentè miscet iambica cum trochaicis, trimetra interdum et dimetra aut monometra cum tetrametris, acatalectica cum catalecticis, cretica cum iambicis ac trochaicis: quod locis aliquot annotavimus in margine. Ea mixtura maximè sit ubi res sunt turbulentiores. Fit interdum, ut scena prior desinat in hemistichium, et ab hujus clausulâ incipiat scena proxima: velut in Andriæ actûs tertii, scenâ tertiâ, *Sed eccum video ipsum foras exire.* Dimeter est plenus cum sesquipede. Perficitur initio scenæ sequentis, *Ad te ibam, quidnam est?* ut sit scazon tetrameter catalecticus. Nonnunquam dictio quæ pertinet ad sensum versûs sequentis, per elisionem annectitur fini præcedentis: ut in prologo Eunuchi, *Qui bene vertendo et eas describendo malè ex Græcis bonis,* &c. Durius est, cùm, dissectâ dictione, prior syllaba finit versum, reliquæ incipiunt sequentem, ut Eunuchi actûs tertii, scenâ primâ:

Continuò si quando illa dicet, Phædriam
Intromittamus comessatum, tu Pamphilam.

Elisiones item et synæreses, præsertim minùs usitatæ apud recentiores, faciunt ut lector impeditus frequenter hæreat in carmine.

Eliditur

Eliditur autem in comicis versibus *u* consonans, ut in scenâ 1. *Sine invidiâ laudem invenias; et amicos pares.* Rursus ibidem, *Liberiùs vivendi fuit potestas, nam antea*, &c. Item in scenâ tertiâ, *Enimvero, Dave, nihil loci est*, &c.

Carmen enim incipit ab anapæsto. Et antè in scenâ primâ, *Enimvero spectatum satis.*

Eliditur et *s*, tum in fine, tum in mediâ dictione. In fine, ut in primâ scenâ,

Sed quid opus est verbis? Sed quid opu'st. Elisâ simul et vocali *e*.

Idem fit in *satis*, *Nec satìs digna cui committas*, &c.

Rursus in prologo Andriæ, fit in medio dictionis, *Id isti vituperant:* aliisque locis compluribus, quorum aliquot in margine annotavimus. Interdum elidunt *l*, ut in primâ scenâ Andriæ, *Pro uxore habere hanc peregrinam, ego illud sedulò:* ut *grinam ego il*, faciant dactylum. Hanc libertatem frequenter usurpat Homerus, dum *s* elidit in ὀδυσεὺς, et *l*, in ἀχιλεὺς.

Sæpenumero contrahuntur vocales, velut in his, *fuit deos, dies, meus, suus, scias, nihil, mihi*, ut sint monsyllaba. Similiter, *ei, ejus, hujus, cujus*, monosyllaba ponuntur subinde: *eorum, meorum*, dissyllaba. *Liberiùs vivendi fuit potestas. Di fuit*, facit spondæum. *Scias posse habere jam ipsum suæ*, &c. *Scias posse* spondæus est: et *suæ* unica syllaba est. *Meum gnatum rumor est amare*; *meum gna* spondæus est. Item *antehac* dissyllabum est. *Nam quod antehac fecit.* Frequenter eliditur *d* in *quid, et sed* pro vocali: et sicut in *periculum*, elidimus *u*; idem hic facit in *paululum* et *annulum*. Quin et syllabæ quædam aliter pronunciantur, quàm apud recentiores usurpatæ sunt, velut in *suspicio*, secunda producitur: unde factum est, ut quidam legant *suspicionem*. Rursum in *cave, vade, mane*, et ubi finalis corripitur.

Minimo momento mutatur genus carminis, velut in actûs quarti, scenâ 1. Si legas,

In denegando modò quis pudor est paululùm. Trimeter est iambicus. Rursus si *In* annectas fini versûs præcedentis, versus constabit quatuor creticis. *Dene-gan-do-modò quis pudor est-paululùm.* Si in *modò*, facias pyrrhichium, erit trimeter trochaicus catalecticus.

Dene-gando-modò-quis pudor est-paululùm.

Porrò inter iambos tetrametros acatalecticos, et trochaicos tetrametros catalecticos, tanta est affinitas, ut interdum nihil referat eundem versum utrum per iambos, an per trochæos metiaris. Velut in actûs tertii scenâ quartâ.

Utinam mihi esset aliquid hic, quò nunc me præcipitem darem.

Si *mihi* facias unicam syllabam, trochaicus est; si duas, iambicus est: quale est et in actûs v. scenâ 1.

Satìs jam satìs, Simo! spectata ergo te amicitia est mea.

Item sequens:

Satis pericli cœpi adire, orandi jam finem face.

Licet per iambos vel per trochæos metiri. Hujus generis sunt et alii complures. Illud mihi monendus est lector, ut meminerit à notato metro idem carminum genus durare, donec reperit aunotatum diversum.

IN CARMINUM GENERA
EX EODEM ERASMO.

In Prologo. IN titulo, *Cneo Sulpitio coss.* Glareanus legit *Caio.* *Num in prologis.*] Aut non eliditur *m*, aut *prologi* dixit, ut Græci *polypus*, et nos *opilio*. *Nam ita dissimili sunt argumento.* Nisi elidas in *argumento* syllabam, non constat trimeter: aut nisi legas, *dissimili argumento sunt.*

Act. 1. sc. 1. *Id isti.*] Eliditur *s*, in *isti.*] *Vos isthæc*] Iambici trimetri. *Cognosces, et quid facere in hâc re te.*] Vel *te hâc in re.*

Liberius vivendi fuit.] Nisi elidas *v*, in *vivendi*, carmen non constat: et *fuit* monosyllabam est. *Sine invidiâ.*] Eliditur *v* consonans: et nisi sit proceleusmaticus, in *dia* fit synæresis. *Ex Andro commigravit huc.*] Aliter *huic*. *Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi.*] *Ejusmodi* trisyllabum est. *Quid obstat, cur non veræ.*] Aliter, *Quid igitur obstat*, sed tum *veræ* expungendum. *Pro uxore habere hanc peregrinam, ego illud.*] Eliditur *l*, aut versus non constat.

Act. 1. sc. 2. *Sed quid opus est.*] *Opu'st. Non dubium est*] Iambici trimetri. *Futuras esse audivit.*] *Esse*, redundat in metro, ni facias synæresin in *audiit* aut nisi elidas *e* in *sed*, quod aliquoties facere videtur Terentius *sd. ips.* ut interjectio veluti conticescentis repentè. *Mirabar.*] Iambicus tetrameter. *Verebar.*] Dimeter. *Nunquam cuiquam.*] Trochaici tetrametri. *Id voluit.*] Iambici tetrameti. *Ne esset.*] Trochaicus tetrameter. *Astutè.*] Iambici. *Si sensero hodie quidquam in his te nuptiis.*] Aliter *hisce.*] Redit ad trimetros. *Verberibus cæsum.*] Rursus ad tetrametros.

Act. 1. sc. 3. *Enimvero Dave.*] Iambici tetrametri. In *enimvero* eliditur *m* et *v* consonas. *Si illum relinquo, ejus vitæ timeo; sin opitulor, hujus minas.*] *Ejus* et *hujus* sunt monosyllaba. *Quo jure, quâque injuriâ præcipitem me.*] *Me* redundat. *An hæc mala.*] Trimetri. *Sive ista.*] *Ista* redundat. *Mihi quidem.*] Videtur trochaicus hypercatalecticus. *Sed Mysis.*] Trimeter iambicus. *Conveniam Pam-*

Act. 1. sc. 4. *philum.*] Iambicus tetrameter. *Audivi Archillis.*] Trochaici te-

Act. 1. sc. 5. trametri catalectici. *Sed quidnam.*] Tetrameter iambicus, nisi, *sed*, sit extra versum additum. *Hoccine est humanum factum?*] Iambici tetrametri. *Quid illud est?*] Tetrametro accinitur monometer. *Uxorem decrêrat.*] Tetrametri iambici. *Miseram me.*] Dimeter. *Quid Chremes.*] Trochaici tetrametri. *Itane obstinatè.* Tetrameter iambicus. *Quod si fit.*] Dimeter. *Adeon' hominem esse invenustum.*] Prior dimeter est trochaicus, alter est dimeter catalecticus, in penultimâ duas breves habens pro longâ: potest tamen totus esse iambicus si legas, *adeon'*, aut in *invenustum*, elidas *s* consonantem. *Prô deûm.*] Dimeter, redundante pede. *Chremetis pacto.*] Tetram. iamb. *Contemptus.*] Iamb. trimet. *Repudiatus.*] Trochaici tetram. *Nam quid ego.*] Dimeter iamb. *Tantamne rem.*] Tetram. iamb. *Quod si ego rescissem id priùs.*] *Priùs* unica syllaba est. *Aliquid facerem.*] Trochaici tetram. *Amor, misericordia.*] Iambicus tetrameter catalecticus, penultimâ longa.

Tum

Tum patris pudor, qui me tam leni passus est animo usque adhuc] Aliter *ad hoc.*] Iambici tetrametri. *Laborat è dolore, atque ex hoc misera solicita est, diem.*] Aliàs *die.* *Ne deseras se.* Trimetri iambici. *Per tuam.*] *Tuam* unica syllaba est. *Bona nostra hæc tibi committo, et tuæ mando fidei.*] *Tuæ* et *dei* monosyllaba sunt. *Sed cur tu.*] Sunt duo dimetri catalectici; posterior habet duas breves in penultimâ pro longâ. *Ne ad morbum.*] Hic senarius perficitur initio proximæ scenæ. *Quid ais, Byrrhia? Daturne illa.*] Dimeter. Act 2. sc. 1. *Nuptum*] Senarii. *Ita postquam.*] Tetrametri iambici. *Quod possit.*] Senarius. *Ah quantò*] Monometer. *Te id dare.*] Duo trochaici tetrametri. *Facilè omnes.*] Iambici tetrametri. *Abi hinc in malam.*] Suspicor *abin'* aut *abeas* legendum, ut constat versus. Iambici trimetri. *Ad te venio.*] Trochaici tetrametri. *Sed istud*] Eliditur *s*, in *istud.*] *Audi nunc jam.*] Si dividis *jam*, versus constat. *Cùm is nihil promereat, postulare.*] Iambicus tetrameter, nisi elidas *u*, in *postulare.*] *Nuptias effugere.*] Trochaici. *Nisi ea, quæ nihil opus.*] In *opus* eliditur *s. Dii boni.*] Trochaici tetrametri. *Tuus pater.*] *Tuus* unica syllaba est. *Redeunti interea ex ipsa re mihi incidit suspicio.*] In *suspicio* antepenultima producitur. Act 2. sc. 2.

Maneo, interea introire.] *Introire* trisyllabum est. *Quid igitur.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Ipsus sibi.*] In *ipsus* eliditur *s*. *Egone dicam.*] Duæ syllabæ desunt. Fortè scriptum erat, *faciam Dave*, et quoniam sequitur nomen personæ, lector putavit idem bis positum. *Suadere noli.*] Iambici trimetri. *Sine omni periculo.*] Act 2. sc. 3. *Omni* superest. *Patri dic.*] Iambici tetrametri. *Dabit nemo: inveniet inopem potiùs.*] In *inveniet* *u* eliditur. *Potiùs* dissyllabum est. *Aliam otiosus.*] Aliàs *alia*. *Vide quò me inducas.*] *Vide* pyrrhichius est.

Dicam, puerum autem ne resciscat mihi esse ab illâ. Aliàs, *ex. Reviso quid agant.*] Iambici trimetri. *Herus me relictis rebus.* Iambici trimetri. *Neque istic.*] *s* eliditur in *istic.* Act 2. sc. 4. Act 2. sc. 5.

Hinc nunc me credit.] Iambici trimetri. *Propter hospitæ hujusce consuetudinem.*] Hic versus videtur depravatus, inverso dictionum ordine. Constabit si legas, *Hujusce propter consuetudinem hospitæ. Subtristis visus est.*] *Visu'st.* *Nihil propter hanc rem, sed.*] In *sed* eliditur *d.*] *Quidnam est.*] Si legas *quid id est*, aut *quidnam est*, versus constabit. Act 2. sc. 6.

Ait nimiùm. *Ait* unica syllaba est. *Quem, inquit, vocabo ad cœnum meorum.*] *Meorum* dissyllabum est. *Hem illic est huic rei caput.*] *Rei* monosyllabum est. *Ita pol quidem.*] Iambici trimetri. *Sed hic Pamphilus.*] In *sed* videtur elidi *d* litera, aut certè vocalis *e*. *Vix tandem sensi stolidus.*] In *stolidus* eliditur *s*, in fine. *Nunc hujus.*] *Hujus* monosyllabum est. *Adhuc Archillis.*] Iambici dimetri tres, quibus accinuntur duo trochæi. *Date.*] Dimeter catalecticus. Act 3. sc. 1

Per æcastor.] Iambicus trimeter. *Deos quæso.*] Iambici tetrametri. *Non imperabat coram quid opus facto esset puerperæ.*] *Puerperæ* trisyllabum est. *Tibi videor.*] Si legas *videbor*, constat versus. *Credone tibi.*] Iambici trimeter. *Teneo quid erret.*] Item hic, *Quid credas.*] Iambici tetrametri. *Certè enim.*] Trochaicus tetrameter. *Egone.*] Iambici Act 3. sc. 2.

Iambici tetrametri. *Hoc ego scio.*] Huic versui deest syllaba, nam est scazon. *Sed nihilo.*] Trochaici tetrametri. *Hoc nisi fit, puerum ut tu videas, nihil moventur.*] Aliàs *morentur.* *Quid ais.*] Trochaicus dimeter catalecticus. *Id consilii.* [Rursus trochaici tetrametri. *Non impulit.*] Iambici trimetri. *Atque adeò.*] Iambicus tetrameter scazon catalecticus. *Jubeo Chremetem.*] Iambici tetrametri. *Ausculto.*] Iambicus dimeter. *Per te ego.*] Iambici trimetri. *Dehinc facilè ex illis sese emersurum malis.*] *Emergere* activè. *Neque illum.*] In *illum* eliditur *l.* *At istuc*] In *istuc* eliditur *s.* *Sed quid ais.*] Iambici tetrametri catalectici scazontes. *Sed eccum.*] Aliàs *atque.* Hæc pars est scazontis sequentis. *Ad te ibam.*] Scazontes, ut antè. *Cur uxor.* *Uxor* redundat in versu, et videtur additum ab interprete. *Ego dudum.*] Iambici tetrametri. *Nunquam quivi ego istuc.*] Aut eliditur *u,* in *quivi,* aut *s,* in *istuc.* *Hem.*] Pendet à priore versu. *Narro quæ tu dudum.*] Alias *narro huic.* *Quidnam audio.*] Trochaicus tetrameter catalecticus. *Hem quid dixi.*] Rursus octonarii iambici. *Nullus sum.*] In *nullus* eliditur *s.* *Sed eccum.*] Dimeter iambicus. *Utinam mihi.*] Trochaicus tetrameter catalecticus.

Act 3. sc. 3.

Act 3. sc. 4.

Act 3. sc. 5. *Ubi illic.*] Iambici tetrametri. *Quâ fiduciâ.*] *Quâ* refertur ad dimetrum priorem. *Nec quid de me.*] *Nec* pertinet ad dimetrum priorem. *Hem quo fretus.*] *Hem* additur extra metrum. *Hoccine.*] Hic est iamb. pentameter. *Tanta vecordia.*] Cretici dimetri, id est, quatuor pedum. *Et tamen res cogit.*] Aliàs *premit.* Deest aliquid metro, nam pro quarto Cretico posuit iambum. *Tum impudentissima.*] Cretici tres. *Quis tu es.*] Et hic pro quarto Cretico ponitur iambus. *Proximus sum.*] Cretici quatuor. *Si roges.*] Cretici tres. *Non verentur.*] Trochaicus scazon. *Sed quid agam.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Multùm molestus certè.*] Iamb. tetrameter. *Etiam nunc me subducere.*] Aliàs *seducere.*

Act 4. sc. 1.

Act 4. sc. 2.

Act 4. sc. 3. *Quid istuc.*] Trochaici tetrametri. *Quantasque.*] Iambici trimetri. *Quid istuc.*] In *istuc* eliditur *s.* *Imo etiam.*] Iambici trimetri. *Quis ambo.*] Iambicus tetrametur. *Nisi mihi deos.*] Et hìc tetrameter. *Factum est.*] Trimetri rursus. *Imò etiam, nam satis.*] In *satis,* eliditur *s.* *Faciam.*] Iambici tetrametri. *Jam ubi ubi erit.*] Iambici tetrametri scazontes catalectici. *Optumè te mihi offers.*] Versus constat, si legas *Opportunè te mihi offers.*] *Nihil ne esse.*] Iambici trimetri. *Quò portas puerum.*] Hemistichium absolvitur proximâ scenâ. *Mysis nunc opus.* Iambici trimetri. *Nova nunc religio te.*] Aliàs, *in te. revertor.*] Iambici trimetri. *Illic est.*] Iambicus tetrameter. *Quid turbæ.*] Trochaicus catalecticus. *Quid illic hominum litigant.*] Aliàs *litigat.* *Tum annona.*] Rursus trimetri iambici. *Qui hic neminem alium video.*] Aliàs *videam.* *Mirùm verò, impudenter mulier si facit meretrix.* Iambicus scazon catalecticus. Senarius erit, si legas, *Mirùm impudenter mulier si meretrix facit. Ab Andriâ est.*] Iambici trimetri. *Eho, an non est.*] *Eho* est extra versum, aut annectitur priori. *Cùm in pariundo aliquot adfuerunt.*] *Adfuerunt* trisyllabum est. *Tanto hercle magìs.*] In *magis.* eliditur *s.* *Quis hic loquitur?*] In *quis* eliditur *s.* *Novi rem omnem, sed est Simo intus?*] Pentameter est, nisi legas, *intus est,* in fine. *Ne me attingas.*] Iambicus tetrameter. *Eho inepta.*] Trimetri.

Act 4. sc. 4.

Act 4. sc. 5.

Quid

Quid sciam.] Aliàs *qui.* *In hâc habitâsse.*] Iambici trimetri. Act. 4. sc. 6.
Quæ se inhonestè optavit parare hîc divitias.] Eliditur *v* consonans
in *divitias.* *Itane Chrysis?* Duo trochæi, tres cretici. *Nosne?*
sic.] *Sic* addunt interpretes, et sine illo non constat versus trime-
ter. *Ut quimus.*] Iambici trimetri. *Tum ipsam despoliare non licet.*]
Aliàs *lubet.*

Optume hospes.] Si addas *morem* in principio, constat versus: aut Act. 5. sc. 1.
si pro *optume,* legas *opportune,* et probabile est hoc commissum
scriptoris vitio. Nam Donatus non addit *morem.*

Satis jam.] Trochaici tetrametri catalectici. *Vide quàm iniquus*] Act. 5. sc. 2.
Vide corripit, sicut *cave.* *Animo jam nunc.*] Trochaici tetrametri.]
Quid illud mali est.] In *illud* eliditur *l.*

Imò verò indignum.] Nisi in *verò* elidas *v* consonans, versus erit
iambicus tetrameter catalecticus. *Tristis severitas*] In *tristis* elidi-
tur *s.* *Quidnam apportas?*] Iambicus tetrameter. *Quid ait?*] Tro-
chaici rursum. *Hem. Dromo.*] Si *hem* est in versu, iambicus est te-
trameter. Si annectas versui præcedenti, trochaicus est tetrameter
catalecticus.

Audi obsecro.] Iambici tetrametri. *Ego jam te.*] Duo trochaici Act. 5. sc. 3.
tetrametri. *Age nunc*] Iambici trimetri. *Quis me volt?*] Iambici
trimetri. *Num facti piget.*] Aliàs *pudet.*

Vide num ejus color.] *Co* corripitur, *Ego me amare*] Trochaici Act. 5. sc. 4.
tetrametri. *Vis me uxorem ducere? hanc vis.*] *Hanc* superest, nisi
legas *uxorem hanc.* *Mitte orare.*] Trochaici tetrametri catalectici.
Sed hiccine.] *Sed* redundat, nisi elidas *e.* *Ego istæc.*] *s* eliditur in
istæc. *Eadem hæc Chreme.*] Tetrameter scazon catalecticus. *Quod*
spero.] Octonarius iambicus. *Cujam igitur.* Iambicus dimeter.
Certè mea est.] Trochaici tetrametri. *Tum illam hic.*] Iambici te- Act. 5. sc. 5.
trametri. *Jube solvi.*] *Jube* pyrrhichius est. *Proviso.*] Iambicus te-
trameter. *non putare.*] Trochaicus tetrameter.

Ego vitam deorum.] *Deorum* dissyllabum est. *Quod voluptates.*]
In *voluptates* eliditur *u.* *Sed quem ego.*] Iambicus tetrameter. *Quid*
illud? Trochaicus tetrameter uterque. *Pamphilus ubinam?* Iam- Act. 5. sc. 6.
bici tetrametri. *Et quidem ego.*] Trochaici tetrametri. *Priùs re-*
scisceres tu] Si legas, *tu priùs recisceres,* versus probè constat.
Calliopius recensui.] Dimeter iambicus.

EX EUNUCHO.

ARGUMENTUM secundum, quod incipit meretrix, non sunt In prologo.
versus. *Si quisquam est.*] Senarii. *Atque à thesauro.*] Aliàs *à*
thesauris, puto fuisse scriptum, *à thesauro is.* *Quam illic.*] *Illic* pro
ille, ut aliàs sæpe. *Unde esset.*] Aliàs *is sit.* *Nullum est jam dictum,*
quod non dictum sit priùs.] Omnes spondæi, excepto ultimo. *Quid*
regitur faciam.] Iambici trimetri. *Verùm si incipies, neque perficies*] Act. 1. sc. 2.
Aliàs *pertendas.*

Et illas quas habet.] In *illas* eliditur *l.* *Miseram me.*] Iambici
trimetri. *Quid hic stabas.*] In *quid* videtur elidi *d.* *Aut ego istuc.*]
In *istuc* eliditur *s.* *Cupio aliquos.*] *Cupio* superest in trimetro. *Ego*
excludor.] *Ego* prior syllaba pertinet ad finem metri præcedentis.
Egon' id.] Idem *hic.*

Si

Act. 2. sc. 1. *Si quidem biduum.*] *Siquidem* corripit, cùm videantur duæ dictiones. Ita Ovidius, *Siquidem est ventura senectus. Fac ita ut jussi, deducantur isti.*] Trochaicus tetrameter acatalecticus, nisi tollas è versu *isti. Fiet.*] Trochaicus catalecticus. *Ah rogitare.*] Iambicus dimeter. *Utinam tam.*] Trochaicus tetrameter. *Ne istuc.*] Trimeter iambicus. *Memini.*] Iambicus scazon catalecticus. *Perpeti.*] Trochaici. *Opus faciam.* Elide duo *s. Tandem ego.*] Iambicus tetrameter. *Universum triduum.*] Trochaici. *Vide quid.*] *Vide* pyrrhichius. *Ni ego me turpiter hodie hic.*] Aliàs *hinc. Dii immortales.*]

Act. 2. sc. 2. Trochaici tetrametri catalectici. *Quid interest.*] In *quid* eliditur *d. Simul consilium cum re amisti? vidèn'.*] Nisi elidas *l*, in *simul*, iambicus est, et in trochaico eliditur *u*, in *vidèn'*, nisi legas *vide. Sed his.*] In *sed* eliditur *d.*

Negat quis.] Iambicus tetrameter. *Omnia assentari.*] Trochaici. *Dum hæc loquimur.*] Iambicus scazon trimeter catalect.

Aucupes.] *Aucupes* videtur adjectum, nam et repugnat versui, nec ponitur à Donato. *Ille ubi miser famelicus videt me esse in tantum*

Act. 3. sc. 3. *honorem.*] Aliàs, *tanto honore. Et rogitare.*] Aliàs *rogare. Occidi.*] Creticus. *Neque virgo.*] Octonarii iambici. *Tædet harum.*] Trochaici tetrametri.

Hic verò est.] Iambicus tetrameter catalecticus. *Dices fuisse.*] Iambicus acatalecticus. *Ut illum dii.*] Iambicus tetrametri catalecticus. *Meque adeò.*] Tetrameter acatalecticus.

Ita prorsum.] Dimeter iambicus. *Flos ipse.*] Senarius catalecticus uterque. *Quid virgo.*] Iambici tetrametri catalectici. *Adveniens.*] Iambici trimetri. *Imò enim vero.*] Eliditur *u. Sex vel.*] *Vel* superest in versu. *Dum hæc dicit.*] Aliàs *loquitur. In hanc nostram.*] *Hanc* redundat in metro.

O Parmeno!] Aliàs *Eho. Huc deducta.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Videbit.*] Iambici tetrametri. *Dixti pulchrè.*] Trochaicus tetrameter. *Habent despicatam.*] Si legas *despectam*, constat versus.

Act. 4. sc. 1. *Magnas verò.*] Senarii iambici. *Quod in te est.*] Donatus legit *Quod*, sed eliditur *d. Tuum obsecro ne*] Aliàs *te. Quòd eam me amare suspi-*

Act. 3. sc. 2. *catur.* Aliàs *suspicata est. Par pari referto.*] Deest syllaba; si le-
Act. 3. sc. 3. gas. *par sic pari*, aut *par mox pari*, constat metrum. *Metuet sem-*
Act. 3. sc. 4. *per.*] Aliàs *metuat. Ridiculum non.*] Aliàs *nec. Audire vocem.*] Se-
Act. 3. sc. 5. narii. *Quid, hunc non.*] In *quid* iliditur *d. Postea continuò.*] Aliàs *post hoc. Profectò quantò magis.*] Senarii iambici *Herì aliquot.*] Iambici tetrametri catalectici. *Num quis hic.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Nunc est.*] Iambici tetrametri catalectici. *Sed neminem.*] Senarii acatalectici. *Quoquò eam.*] Aliàs *quique*. Iambici.

Adibo. Catalecticus. *Narra istuc.*] Acatalecticus. *Nôstin'.*] Trochaicus tetrameter catalecticus. *Istam ipsam.*] Iambicus catalecticus. *Virgo.*] Trochaicus catalecticus. *Cum ipsum.*] Iambicus acatalecticus. *Erat quidem.*] *E* pertinet ad versum præcedentem.

Act. 4. sc. 1. *Novitiæ.*] Trochaicus catalectic. *Adhortor.*] Iambicus tetrameter. *Ubi inerat.*] Aliàs *ibi. Venisse clanculum.*] Nisi legas *clam*, metrum non constat. *Dum hæc.*] Catalecticus. *It, lavit.*] Trochaicus catalecticus. *Sto expectans.*] Iambicus catalecticus. *Ita me dii.*] Iambicus tetrameter catalecticus. *Ne quam ille.*] Trochaicus catalecticus,

cus. *Nam postquam.*] Iambicus catalecticus. *Militem.*] Trochaici tetrametri acatalectici. *Id faciebat.*] Octonarius catalecticus *De sorore.*] Trochaicus catalecticus. *Heus, inquit, puer.*] Nisi legas *puere*, non constat versus. *Accerse.*] Iambicus tetrameter, sed prima syllaba, *Accerse*, pertinet ad versum præcedentem. *Dum rus.*] Senarii. *Sed quid hoc.*] Trochaicus catalecticus. *Ubi ego.*] Iambici tetrametri catalectici. *Hoccine.*] *Hoccine* prima pertinet ad versum præcedentem. *Quinetiam.*] Trochaicus catalecticus. *Vestem omnem.*] Octonarius acatalecticus. *Hem.*] Dimeter. *Nescio.*] Trochaicus catalecticus. *Adibo.*] Iambicus tetrameter. *Hem, Phædria.*] Iambici trimetri. *Cum donis tuis tam lepidis.*] Aliàs *inlepidis. Rogas.*] Iambici retrametri. *Perii.*] Trochaicus. *Hau, obsecro.*] Iambici quadrati. *Qui fuerit.*] Trimeter. *Virgo ipsa.*] Tetrametri. *Quò ille.*] Trochaicus tetrameter. *Fortè ad nos.*] Trochaicus tetrameter, redundante syllabâ. *Persi.*] Trochaici catalectici. *Sed nihil posse.*] Si legas *potesse*, iambicus est, et sic legendum arbitror: nam et sequens iambicus est. *Exi foras.*] Senarii. *Nunc eo.*] Trochaicus tetramet. catalect. *Tace obsecro.*] Senarii. *Respondeat.*] Iambicus septem pedum. *At ille.*] Trimetri. *Meam ipse induit.*] *Induit* dissyllabum est. *Jam satis.*] Trochaici catalectici. *Mirum.*] Iambici tetrametri. *Heus tu.*] Trochaici, *Alio pacto honestè quo modo hinc abeam nescio.*] Deest syllaba, fortè *nunc.*] *Inveniam hodie.*] *Hodie*, primâ productâ, *hôc die. Tu pol.*] *Tu* superest. *At at.*] Iam. tetram. *Sed Thais.*] Iamb. tetram. *Quod intellexi.*] *d.* videtur elidi. *Credo equidem.* Troch. tetram. catal. *Te ipsam exspectabam.*] Aliàs, *exspecto. Militem secum.*] Aliàs, *militum. Hanccine ego.*] Octonarii. *Mori me satius.*] In *satius* eliditur *s. Quid ignave.*] In *quid* eliditur *d. Qui istuc.*] Aliàs, *istum. Omnia prius.*] Trochaici catalect. *Siccine agis.*] Videntur Cretici. *Scibis.*] Trochaici acatalectici. *Satis hoc est tibi.*] Donatus legit *satin' hoc est tibi*, et post *ais* addendum *Thais?* ubi rursus notata loquentis persona locum fecit errori. *Pergin'.*] Senarii. *Hera mea tace.*] Nisi legas bis *tace*, versus non constat. *Apud Antiphonem.*] Iambici trimetri. *Aufugistin'.*] Prima *aufugistin'.* pertinet ad versum præcedentem. *Paululum quiddam.* Py. *Eho, paululum impudens. An paululum hoc esse tibi videtur virginem.*] Nisi legas, *paulum*, versus non constat. *Te mihi patronam cupio.*] Aliàs, *capio. Adest optime.*] In *adest* prior syllaba pertinet ad versem præcedentem. *Quid, quid?*] Senarii.* *Reverto quidnam.*] Senarii. *Proh fidem.*] Trochaici catalectici. *Hem colligavit.*] *Hem* extra metrum est. *Ex meo propinquo.*] Senarii. *Sed estne.*] In *sed*, aut *e* eliditur aut *d. Reliquom.*] Fortè *relictum. Nunquam ædepol.*] Iambici tetrametri catalectici. *Quæ quid timeret sciebam*] *Sciebam* dissyllabum est. *Non possum satis narrare.*] Aliàs, *non pote satis narrare. Quid nunc.*] Trochaici cataleotici. *O populares.*] Iambici tetrametri acatalectici. *Meo fratri gaudeo amorem esse omnem in tranquillo.*] Non eliditur *m. Miles pellitur.*] Aliàs, *pelletur.*] *Parmeno modò.* Trochaicus catalecticus. *Gaudeo.*] Octonarii.

Act. 4. sc. 2.
Act. 4. sc. 3.
Act. 4. sc. 4.
Act. 4. sc. 5.
Act. 4. sc. 6.
Act. 4. sc. 7.
Act. 5. sc. 1.
Act. 5. sc. 2.
Act. 5. sc. 3.
Act. 5. sc. 4.
Act. 5. sc. 5.
Act. 5. sc. 6.
Act. 5. sc. 7.
Act. 5. sc. 8.
Act. 5. sc. 9.

Illum laudas.] Trochaici. *O Thraso.*] Suspicor carmen inversione ordinis depravatum. Constabit si sic legas, *O Thraso, salveto:*

tu

tu fortassis hic quæ facta sunt nescis. Scio, cur ergo in his te conspicor regionibus? Ut ego pronomen elidatur. *Et quod des, paululùm.*] *Paululum* dissyllabum.

EX HEAUTONTIMORUMENO.

ARGUMENTUM C. Sulpitii constat senaris. In titulo, *C. Cornelio,* aliàs legitur, *T. Sempronio.* Vide anno ab urbe con-
In prologo. ditâ 591. *Ne cui sit.*] Senarii. *Quanquam hæc.*] Senarii. *Ubi rem*
Act. 1. sc. 1. *rescivi.*] Aliàs, *id. Nam, usque dum ille vitam illam, incolit.*] Aliàs,
Act. 1. sc. 2. *incolet. Et illum obsequentem.*] In *illum* eliditur *l. Nihil adhuc est.*] Iambici quadrati hypercatalectici et acatalectici, dimeter unus acatalecticus. Quadratus unus catalecticus, brachycatalectici duo.
Act. 2. sc. 1. *Nihil adhuc est.*] Catalecticus. *Et illam simul.*] Brachycatalectici.
Act. 2. sc. 2. *Qui cum.*] Trochaicus dimeter catalecticus. *Pater adest.*] Tro-
Act. 2. sc. 3. chaici tetrametri catalectici. *Probè.*] Iambici octonarii hypercata-
Act. 2. sc. 4. lectici. *Atque etiam nunc.*] Iambici quadrati acatal. *Quàm inqui.*] Octonarii iamb.] *Si mihi secundæ.*] Octon. iamb. *Etiam caves ne videat forte hinc.*] Aliàs, *hic. Ain' tu.*] Senarii et octonarii iamb. permixtis troch. catalecticis. *Ain' tu.*] Trochaici catalectici. *Dum ego propter te.*] Iambicus octonarius acatalecticus. *Nam et vita.* Senarii iambici.] *Quamùm ex ipsâ re conjecturam fecimus.*] Aliàs, *cepimus. Ita timui.*] Proceleusmaticus et tres anapæsti. *Adducimus tuam.* Octonarii iambici acatalectici, permixtis trochaicis catalecticis. *Enimvero reticere.*] Octonarius. *Clitipho est.*] Trochaici.
Act. 3. sc. 5. *Nam apud patrem.*] *Nam* redundat in versu. *Ibo obviam.*] Senarii. *Ædepol te.*] Trochaici octo catalectici permixtis iambicis quadratis acatalecticis. Porrò senarii quinque. *Ergo mea.*] Iambici octona-
Act. 3. sc. 1. rii acatalectici. *Antiphila,*] Senarii. *O mi Clinia.*] Aliàs, *mi expectate:* tunc erit trochaicus catalecticus. *Salvum venisse.*] Aliàs
Act. 3. sc. 2. *advenisse. Lucescit.*] Senarii. *Putabit pravum, an rectum siet. quod petet.*] Aliàs, *petit. Abiturum se abs te esse illico minabitur.*]
Act. 3. sc. 3. Aliàs, *minitabitur Hâc illâc.*] Senarii. *At nunc.* Aliàs, *et causa.*] Proceleusmaticus in 2. *At heus tu facito dum.*] *d* eliditur. *Nec cùm malefacerem.*] Proceleusmaticus in 2 *Quid istuc quæso.*] Iambici quadrati et acatalectici et catalectici. Denarius item unus, et fragmentum iambici quadrati. Senarius unus. Fragmentum unum. *Vel herì in convivio.*] Aliàs, *vino. Facio conjecturam.*] Quadratus iambicus acatalecticus. *Posthac.*] Trochaicus catalecticus dimeter. *Censén' verò.*] Trochaici tetrametri. *Est meretrix.*] Sena-rius. *Vah, vide.*] Octonarius iambicus. *Hic huic.*] Trochaici qua-
Act. 4. sc. 1. drati catalectici. *Nisi me animus.*] Iambici quadrati acatalectici, trochaici acatalectici, unus acatalecticus, unus hypercatalecticus. *Nisi me animus.*] Iambici quadrati acatalectici. *Credo.*] Trochaici quadrati catalectici. *Si puellam.*] Trochaici catalectici. *Annuium.*]
Act. 4. sc. 2. *Annulum* dissyllabum est. *Nisi me animus fallit.*] Iambici octonarii
Act. 4. sc. 3. acatalectici. *Nulla mihi res.*] Iambici quadrati catalectici, et unus senarius. Trochaici quadrati catalectici, et unus hypercatalecticus. *Nam qui ille.*] Senarius. *Huic equidem.*] Trochaici catalectici. *Tu fortasse.*] Hypercatalecticus. *Satis pol.*] Iambici quadrati catalectici, unus,

unus hypercatalecticus. *Ita me dii*] Senarii, unus quadratus. *Opta-* Act. 4. sc. 4.
bit rursum.] Quadratus. *Eccum.*] Senarii. *Et quidem.* Aliàs, *equi-* Act. 4. sc. 5.
dem. Jus summum sæpe summa malitia est. Aliàs, *injuria.* *Nulla*
est.] Senarii. *Apud Cliniam.*] *Apud* redundat in metro. *Ubi Cliti-* Act. 4. sc. 6.
pho.] Senarii. *Multo omnium.*] Senarii. *Erravi.*] *Erravi*, prima Act. 4. sc. 7.
syllaba pertinet ad versum præcedentem. *Ego me non tam astutum.*] Act. 4. sc. 8.
Troch. quad. catalectici, et senarii iambici. *Ego me non tam*] Tro- Act. 5. sc. 1.
chaici quadrati catalectici. *Neque ita perspicacem esse, id scio.*] Aliàs,
certò scio, tunc esset iambicus. *Quamobrem? nescio.*] Iambici tetra-
metri acatalectici. *Filii est amica.*] Senarii iambici. *Duo talenta.*]
Trochaici catalectici quadrati. *Quæ in me fecit.*] Versus perficitur Act. 5. sc. 2
sequenti scenâ. *Itane tandem.*] Trochaici quadrati catalectici, et
iambici quadrati acatalectici, et fragmentum. *Nec tibi, nec huic.*]
Aliàs, *tibi.*] *Ita nos abalienavit*] Iambici quadrati.] *Ego dicam quod*
mihi in mentem. Aliàs,* *in mente est.* *Mentem venit.*] Trochaici. Act. 5. sc. 3.
Quid autem hoc?] Iambici tetrametri catalectici. *Profectò nisi ca-*
ves.] Iambici quadrati acatalectici. Trochaici varii numero septem.
Imò scis potiùs, quàm quidem redeat ad integrum hæc eadem oratio.]
Denarius catalecticus. Divide *imò*: si tollas *eadem*, versus constat.
Non postulo.] Trochaici. *Subditum se.*] Octonarius hypercatalecti-
cus. *Confitere.*] Denarius catalecticus. *Egone.*] Tetrametri iambici
catalectici. *Quid est.*] Dimeter. *Convinces facilè.*] Trochaici. *Si un-* Act. 5. sc. 4
quam.] Trochaici quadrati catalectici, permixti iambis aliquot.
Enimverò Chremes.] Trochaici quadrati catalectici mixtis iambicis
quadratis. *Sine te.*] Iambicus tetrameter. *Non faciam.*] Iambicus.
Ignosce. Trochaici, *Nate mi.*] *Nate mi*, extra versum. Act. 5. sc. 5

EX ADELPHIS.

STORAX.] Senarii. *Hem opportunè.*] Senarii. *Rogitas me.*] Act. 1. sc. 1.
Aliàs, *rogas.* *Amat? dabitur.*] *Amat*, prior syllaba pertinet ad ver- Act. 1. sc. 2.
sum præcedentem. *Obsecro, populares.*] Iambici tetrametri cata- Act. 2. sc. 1.
lectici. *Subvenite.*] *v.* eliditur. *Ego istum.*] Dimeter. *Æschine audi.*]
Trochaici tetrametri acatalectici. *Factam esse.*] Trochaici catalec-
tici. *Novi ego.* Acatalecticus. *Indignum injuria.* Catalectici. *I in-*
trò.] Iambicus acatalecticus. *Nimium istoc.*] Trochaici catalectici.
Ne mora.] Iambici quadrati acatalectici. *O facinus.*] Trochaici.] *I*
nunc.] Iambici acatalect. *Oh malefacta.*] Trochaici catalectici per-
mixtis iambicis acatalecticis. *Verùm enim.*] In *enim* eliditur *m.* *Tace,* Act. 2. sc. 2.
egomet.] Iambici quadrati acatalect. et senarii. *Metuisti, si nunc de*
tuo jure concessisses paululùm, atque. Elisio excipitur à versu se-
quenti. *Injeci scrupulum.*] Senarii iambici. *Quod ad te rediturum.*]
In quod elide *d.* *Per oppressionem.*] In *per* eliditur *r.* *Abs quivis.*]
Iambici quadrati acatalectici. *Meum amorem.*] Aliàs, *laborem, Sed* Act. 2. sc. 3.
quisnam? Aliàs, *quidnam.* *Ubi ille.*] Iambici quadrati acatalectici.
Obsecro mea.] Iambici quadrati acatalectici. *Nunc illud.*] Iambici Act. 2. sc. 4.
quadrati acatalectici, et unus dimeter, permixtis trochaicis aliquot Act. 3. sc. 1.
acatalecticis. *O hominem impium!* Aliàs, *impurum.* *Sed cesso heram?* Act. 3. sc. 2.
Iambicus acatalecticus, *Hem, quisquis.*] Trochaici. *Nostram vitam.*]
Iambici tetrametri catalectici. *Disperii.*] Senarii iambici. *Demen-* Act. 3. sc. 3.
tia.]

Act. 3. sc. 3. *tia.*] Quadratus. *Prô dii.*] Senarii iambici. *Atque æqualem.*] *Atque*
Act. 3. sc. 4. prior syllaba pertinet ad versum præcedentem. *Quàm illas dese-*
ram.] Aliàs, *illam. Bono animo.*] Senarii. *Ain' patrem?*] Iambici
Act. 3. sc. 5. quadrati acatalectici, uno aut altero trochaico catalectico mixto.
Act. 4. sc. 1. Dimeter unus iambicus. *Næc ego homo.*] Trochaici quadrati cata-
Act. 4. sc. 2. lectici, unus denarius, paucis iambicis immixtis. *Quoniam.*] Viden-
Act. 4. sc. 2. tur Cretici. *Ego in hâc re.*] Quadrati iambici et trochaici. *Omnes*
quibus res.] Trochaici catalectici. *Quapropter te.*] Iambici tetrame-
Act. 4. sc. 3. tri. *Discrucior.*] Iambici quadrati acatalect. Senarius unus. Scazon
trochaici catalectici quadrati. *Membra metu.*] Trochaici *Emisse id.*]
Act. 4. sc. 4. Trochaicus dimeter hypercatalecticus. *Nam ut hinc.*] Iambici tetra-
metri. *Nunc quid faciam.*] Trochaici catalectici quadrati. *Prodit*
nescio.] Versus perficitur proximâ scenâ. *Ita uti.*] Iambici quadrati
acatalectici et catalectici. Dimeter unus. Cæteri trochaici quadrati
Act. 4. sc. 5. catalectici iambici senarii. *Facite.*] Trochaici tetrametri. *Cur non*
ludo.] Senarii. *Cur non ludo hunc aliquantisper? melius est.* Si addas
nunc, versus constat. *Itane.*] *Ita* prima pertinet ad versum præce-
dentem. *Quid ipsæ.*] Aliàs. *Quid ipsæ aiunt? Quid lachrumas?*]
Trochaici catalectici quadrati. *Ego eo intrò.*] Iambici quadrati aca-
talectici. *Quid hoc.*] Iambicus catalecticus scazon. *Sed cesso.*] Tro-
Act. 4. sc. 6. chaici catalectici. *Defessus sum.*] Senarii. *Ibo illis.*] Senarii. * Æde-*
Act. 4. sc. 7. *pol.*] Senarii. *Heus Syre.*] Senarii. *Parata à nobis.*] Senarii. *Nun-*
Act. 5. sc. 1. *quid minùs.*] Aliàs, *nam qui. Quàm mecum.*] Aliàs, *quod. Cum primâ*
Act. 5. sc. 2. *luce.*] Alias, *primo lucu. Nunquam ita.*] Trochaici quadrati catalec-
Act. 5. sc. 3. tici. *Quod mihi nunc.*] Iambicus tetrameter acatalecticus. *Propè*
Act. 5. sc. 4. *jam.*] Trochaici. *Heus Demea.*] Senarii. *Hera ego.*] Senarii. *Occi-*
Act. 5. sc. 5. *dunt me quidem.*] Senarii. In *quidem* aliquid eliditur. *Jubet frater.*]
Act. 5. sc. 6. Senarii. *Me ducere.*] Iambici tetrametri acatalectici. *Age quid si.*]
Act. 5. sc. 7. Trochaici. *et si hoc.*] Iambici tetrametri. *Factum est.*] Fragmentum.
Act. 5. sc. 8. Trochaici catalectici quadrati, ultimus scazon. *Optimum quidem.*]
Act. 5. sc. 9. In *quidem* fit elisio.

EX HECYRA.

Act. 1. sc. 1. *PER pol.*] Senarii. *Senex si quæret.*] Senarii. *Cum milite.*] Pro-
Act. 1. sc. 2. celeusmaticus. *Pro deûm.*] Iambici quadrati catalect. Trochaicus
Act. 2. sc. 1. quadratus catalect. *Me miseram.*] Senarii. *Itaque una.*] Iambici te-
trametri. *Quò quisque.*] Senarius. *Multo melius.*] Trochaicus quad-
ratus catalecticus. *Enim lassam.*] Iambici tetrametri. *Et si scio.*]
Act. 2. sc. 2. Iambici quadrati acatalect. *Ædepol.*] Trochaici catalect. quadrati.
Act. 2. sc. 3. *Ædepol* autem est extra carmen. *Nemini ego.*] Trochaici quadrati
catalect. Iambici quadrati et catalectici et acatalectici senarii. *Ne-*
Act. 3. sc. 1. *mini ego.*] Trochaici. *Cui quantò.*] Iambicus catalecticus. *Quam*
huc.] Acatalectici. *At sic citius.*] Trochaicus. *Si non redisses.*] Iam-
bici catalectici. *Rursum in gratiam.*] *Rursum* abundat. *Profectò,*
Parmeno, me celas.] Aliàs, *celant.*] *Quònam modo.*] Iambici quadrati
Act. 3. sc. 2. catalectici. *Nescio quid.*] Iambici quadrati catalectici. *Quid ais?*]
Trochaicus catalecticus. *Hem istoc.*] Iambici catalectici. *Nequeo*
mearum.] Trochaici octonarii catalectici, et senarii 6. *Adest Par-*
Act. 3. sc. 3 *meno.*] Senarii. *Ain' tu.*] Senarii et unus quadrutus. *Nam alias ut*
omittam.

omittam.] Aliàs, *mittam.* *Dixtini.* Trochaici octonarii catalectici, et senarii iambici. *Quibus iris.* Senarii. *Perii.*] Trochaici et iambici octonarii catalectici, et acatalectici mixti. *Dicam.*] Iambicus dimeter. *Sed ostium*] Trochaici catalectici. *Atque eccam.* Iambici catalectici. *Nam si utrumvis.*] Trochaicus catalecticus. *Non sit.*] Iambici catalectici. *Perii.*] Acatalecticus. *Credo.*] Acatalecticus trochaicus. *Quid sit.*] Iambici catalectici. *Adeon pervicaci.*] Trochaici acatalectici. *Ut eò essem.*] Trochaicus octonarius catalecticus. *Nullam pol.*] Iambici acatalectici. *Non clam.*] Iambici quadrati acatalectici. *Itaque ut esse ego illam.*] Aliàs, *illa. Ferantur.* Senarius. *Quidvis.*] Iambicus catalecticus. *Quia de uxore.*] Trochaici catalectici. *Sed non minuam.*] Mixtum trochaicum cum iambico catalectico. *Nescias.* Trochaicus catalecticus. *Quando hæc.*] Iambici acatalectici. *Sumus.*] Dimeter iambicus. *Sed video.*] Iambicus catalecticus. *Tibi quoque.*] Senarii, *Non hoc de nihilo.*] Iambici quadrati catalectici et acatalectici. Trochaici catalectici mixti. *Ego pol quòque.*] Quadrati iambici catalectici. *Ne nomen mihi quæstûs.*] Aliàs, *meo quæstui. Sed quid istuc.*] Trochaici catalectici. *Quis id ait?* Iambicus acatalecticus. *Puerúmque.*] Trochaici catalectici. *Lepida es.*] Iambicus acatalecticus. *Eas ad.*] Trochaici catalectici. *Aliter si facias.*] Iambici tetrametri acatalectici. *Nihil apud me.*] Iambici quadrati catalectici. *Benignè.*] Dimeter catalecticus. *Sed cùm tu.*] Octonarii catalectici. *Ædepol.*] Trochaici octonarii catalectici. Iambici quadrati catalectici. *Quantam obtuli.* Iambici quadrati catalectici. *Homo se fatetur vi in viâ virginem.*] *Virginem* superest. *Dicitque sese illi annulum.*] *Annulum* dissyllabum est.] *Vide, mi Parmeno.*] Iambici quadrati acatalectici mixtis senariis et trochaicis quadratis catalecticis. *Egóne.* Iambici tetrametri acatalectici. *Sed Bacchidem.*] Senarii. *Ut voluptati.* Quadrati acatalectici iambici. *Myrrhina.*] Trochaici tetram. *Quantum hodie.*] Iambici acatalectici. *Sequere me.*] Trochaicus catalecticus. *Feci imprudens.* Senarius trochaicus, acatalecticus.

Act. 3. sc. 4.
Act. 3. sc. 5.
Act. 4. sc. 1.
Act. 4. sc. 2.
Act. 4. sc. 3.
Act. 4. sc. 4.
Act. 5. sc. 1.
Act. 5. sc. 2.
Act. 5. sc. 3.
Act. 5. sc. 4.

EX PHORMIONE.

POSTQUAM poëta.] Senarii. *Per quem res agetur.*] Aliàs, *geretur. Amicus summus.*] Senarii. *Si quis me quæret.*] Senarii. *Quanto in periculo sim.*] Aliàs, *simus.* *Hanc amare capit perditè.*] Aliàs, *perditus. Interea dum sedemus illinc.*] Aliàs, *illic. Nunc omitte.*] Aliàs, *amitte. Imò nihil, nisi.*] Aliàs, *præter. Adeon' rem*] Mixta carmina: pars est trochaici, altera iambos habet catalecticos. *Neu me cupidum.*] Trochaici catalectici. *Dum expecto.*] Iambici catalectici. *Amore abundas, Antipho.* Dimeter iambicus. *Quòd si.*] Aliàs, *Etsi. Nullus es, Geta.*] Iambici quadrati acatalectici trochaicis octonariis catalecticis permixtis. Senarii item iambici acatalect. *Ad hanc rem.* Senarius. *Quod cùm audierit.* Tetrametri acatalectici. *Ejus me miseret.*] Trochaicus acatalect. *Rectè ego.*] Catalecticus. *Aliquid convasâssem.* Iambicus acatalecticus. *Quam hic fugam.*] Dimeter trochaicus catalecticus. *Sed ubi Antiphò?*] Iambici

In Prologo.
Act. 1. sc. 1.
Act. 1. sc. 2.
Act. 1. sc. 3.
Act. 1. sc. 4.

Iambici tetrametri acatalectici. *Ah, sanúsne es ?*] Iambicus ca-
talecticus. *Hominem.*] Monometer hypercatalecticus. *Satis pro*
imperio.] Trochaici catalectici. *Ne te iratus suis sævis dictis pro-*
telet. Aliàs, *sævidicis verbis protelet* : et *sævidicis* postulat carmen.
Act. 2. sc. 1. *Non possum adesse.*] Senarius iambicus hypercatalecticus. *Mane,*
Act. 2. sc. 2. *inquam.*] Senarius acatalecticus. *Si quid potest.*] Aliàs, *potes. Itane*
Act. 2. sc. 3. *tandem ?*] Iambici quadrati acatalectici, et senarii. *Itane.*] Si cor-
poris *ita*, trochaicus est. *Nec meum imperium.* Trochaicus. *Re-*
vereri. Iambicus. *Monitor.*] Iambici acatalectici. *Mi patrue.*]
Senarii. *Quin quod meritus est.*] Aliàs, *sit. Itane patris.* Tro-
chaici octonarii catalectici. *En, unquam.*] Senarii. *Si herum*
insimulabis avar.] Aliàs, *malitiæ. Abi in malam crucem.*] Si legas *i*,
Act. 2. sc. 4. pro *abi*, constat versus. *Quantâ me curâ.*] Senarii iambici. *Enim-*
Act. 3. sc. 1. Act. 3. sc. 2. *vero, Antipho.*] Iambici quadrati catalectici. *Teipsum quærebam.*]
Act. 3. sc. 3. Actatalectici. *Dorio, audi.*] Trochaici tetrametri catalectici per-
Act. 4. sc. 1. mixtis iambis quadratis acatalecticis. *Nec cum hujusmodi.*] In *hu-*
Act. 4. sc. 2. *jusmodi* eliditur *s. Quid faciam.*] Trochaici tetrametri catalectici,
Act. 4. sc. 3. permixti paucis iambis quadratis acatalecticis. *Quid, quâ profectus*
causâ.] Senarii. *Ego hominem.*] Senarii. *Expecto.*] Senarii. *Venire*
salvum volupe.] Aliàs, *volup. Ut ad pauca redeam.*] Si legas, *ad*
pauca ut redeam, constat versus : fortè in *ad* eliditur *d. Geta.*] Se-
narii. *Quietus esto.*] Iambici quadrati acatalectici. *Nos nostro*
Act. 4. sc. 4. *officio.*] Aliàs, *digressos. Quid agam ?* Senarii. *Aut qui consilia.*]
Act. 4. sc. 5. *A* postremum pertinet ad versum sequentem. *Nam vereor.*] Iam-
Act. 5. sc. 1. bici tetrametri catalectici. *Nam quæ hæc est.*] Trochaicus cata-
lecticus. *Quod ut facerem.*] Iambicus acatalecticus. *Hasce esse.*]
Trochaici. *Qui est ejus pater.*] Mixtus trochaico et iambico. *Ne*
me istoc.] Iambici quadrati catalectici. *Eho, dic mihi.* Iambici
quadrati catalectici. *Nemo ex me scibit.*] Trochaicus. *Nostrâpte*
culpâ.] Iambici quadrati catalectici. *Vorsuram sol.*] Aliàs, *vorsura.*
Agedum, ut soles.] Iambici quadrati catalectici et acatalectici.
Act. 5. sc. 2. *Faciam ut jubes* :] Iambici quadrati acatalectici. *Quin tu.*] Aliàs,
Act. 5. sc. 3. Act. 5. sc. 4. *quid. Quid non.*] Aliàs, *qui. Obsecro vi.*] Aliàs, *cave. Nemo est.*
Act. 5. sc. 5. Aliàs, *homo nemo. Itane parvam.*] Aliàs *parum. Lætus sum.*
Act. 5. sc. 6. Iambici quadrati catalectici. *Argentum accepi.*] Iambici quadrati
catalectici. *O fortuna !*] Trochaici octonarii catalectici. *Tantam*
Act. 5. sc. 7. *fortunam.*] Senarii. *Diis magnas.*] Senarii. *Vel oculum exculpe.*]
Act. 5. sc. 8. Aliàs, *exclude. Quis nominat me ?* Senarii trochaici, octonarii
catalectici. *Abi.*] *Abi* corripit. *Demipho, te appello.*] Trochaici
octonarii catalectici.

GUILLELMO BELLAIO LANGEO
TAURINI PROREGI
ANTONIUS GOVEANUS, *S. T. P.*

CUM mihi esset id cum multis commune, ut divinas virtutes tuas in administrando utroque tempore, et belli, et pacis, mecum ipse tacitus admirarer: optavi semper mihi tempus dari, quo judicii hujus mei de singulari tuâ virtute et tibi darem significationem aliquam, et posteritati relinquerem testimonium. Quod cùm meum esse vellem, neque conari ego tamen magna possem, danda mihi opera fuit, tale id saltem ut esset, quo neque dignius ego quidquam præstare omnino possem, neque à me tu majus exspectare. Nam cùm à puero studiis me literarum dedissem, et literis tradita à veteribus essent multa divinitus, quæ neque intelligendo, nedum imitando, assequeremur, essetque intelligere priùs necesse quæ velles imitari, intelligere autem sanè nemo corrupta posset, atque depravata: operam digniorem nullam, quam quidem ego navare potuissem, nullam ad vetustatis cognitionem, et imitationem, tam esse necessarium putavi, quàm eam quæ in veterum scriptis recensendis, recognoscendisque poneretur. Quod ut est, quoquò te vertas, arduum atque difficile; ita in Terentii comœdiis, velle id quidem, plenum est bonæ voluntatis, præstare non nisi majoris cujusdam ingenii, atque ejus eruditionis, quam non recipit hæc ætas: post eos præsertim viros, qui in eâ re non mediocriter, neque infeliciter laborârunt. Tantæ difficultatis has reperio causas, quòd sermo pene est oratio omnis comicorum, qui se corrumpi facilè patitur; quòd versu conclusa, in quo intelligi vix numerus potest, atque mensura adeò varia est, atque multiplex; quæ si non notatur diligenter, detrahi multa possunt, addi quoque impunè multa, loco plurima moveri: quòd tanta in exemplaribus varietas, tam nulla fides: quòd jam multis retrò seculis author hic à librariis fuerit depravatus, ipsius etiam Ciceronis, ut opinio mea est, eruditissimis temporibus, quibus erant ii versus, ut ipse scribit, usitatissimi. Id ut credam facit, quòd ab ipso interim Cicerone Terentiani versus multi malè citantur, qualis is est in illâ ad Lentulum epistolâ longè optimâ.

Intromittamus comessatum, tu Pamphilam.

Ubi, *comessatum intromittamus*, scripsisse Terentium ratio indicat senarii. Ac eodem loco post,

Par pari referto, quod eam mordeat.

Ubi, ut id taceam, quòd pro *mordeat*, *remordeat* reposuit felicissimè Æmylius Ferretus, parens alter meus (gratiorem tibi multò esse scio, Æmyli, pietatis erga te meæ, quàm doctrinæ tuæ meam testificationem) id inquam, ut taceam, legendum erat prætereà, *Referto par pari.* Neque enim trochæum, quem choreum Cicero vocat, ii versus recipiunt. ut neque trochaici iambum. Afferrem ejus generis permulta, si te docerem, non monerem. Jam à Nonio Marcello, Festo Pompeio, Prisciano, aliter citantur

multa, quàm scripta esse à Terentio sit verisimile. Ne longiù abeas, est in Andriæ scenâ primâ versus hic,

Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.

In eo suas nescio quas collisiones comminiscitur Priscianus: ubi si legas,

Sine invidiâ invenias laudem, et amicos pares.

Versui consulas, sine ullo aut sententiæ, aut venustatis detrimento. Equidem nunquam existimavi suâ poëtas libertate tam uti libenter, quàm necessariò. Quæ cùm et ipsâ die, et magnorum virorum testimoniis confirmata sint: non dubito quin nos, qui iis de rebus aliter sentimus, antiquitatem serò, neque tamen non temerè, reprehendere videamur. Hæc nos profectò, Guillelme Bellai, quæ in omnes partes periculi sunt plenissima, deterrere debuerunt, si præter bonam voluptatem nihil ad tantam rem afferre potuissemus. At cùm et infinita propè primi nos quæ egerent castigatione deprehenderimus, et ab aliis animadversa, neque diu minùs, neque minùs fortasse diligenter consideravimus, nostrumque esse aliquod potuerit iis de rebus judicium, rei interesse literariæ putavi, id omnibus per me fieri quàm notissimum. Judicii autem nostri causas erit fortasse cùm explicabimus, quos in præsentiâ omnes persequi, ut quàm infiniti esset laboris taceam, hominis certè esset minùs occupati; testificari tantùm hoc tempore, liquidòque jurare possumus, nihil nos, nisi necessariò, nihil nisi versûs, elegantiæ, sententiæque convitio immutâsse: restituisse quædam, ut ab iis authoribus de quibus ante loquebamur, citata reperiebamus: codicibus ita usos fuisse plurimis, ut plùs semper apud nos valuerit judicii ratio, quàm librarii manus indocta, atque temeraria. Atque ut animo præsumere possis, quid de toto hoc labore nostro debeas judicare, referam paucis, quæ in Andriæ prologo, quæ in scenâ primâ corruptè legi animadverterim.

Ubi in prologo legebatur,

Id isti vituperant factum, atque in eo disputant.

Non constare versum notârat Erasmus, nisi in pronomine *isti* litera secunda eliderctur, atque ita fieret *anapæstus.* Hujusmodi nos elisiones tam duras, ut dicam levissimè, non agnoscimus in re minimè necessariâ. Scripsisse Terentium *Isti id vituperant,* et versus clamat, et codices nonnulli testantur. Tale illud est, quod idem in Eunuchi Actûs III. scenâ II. versu illo

Quod habet salem,

Quod in te est, Extremum scilicet in *quod* elidi literam, ubi *Qui* legi debere et versus et ipsa Latinitas ostendunt.

Ubi, *Ut pernoscatis et quid spei reliquum.*

Nos scriptum fuisse dicimus, *Ut et is pernoscat, quid spei sit reliquum;* atque aliter scripsisse Terentium persuaderi non potest. Id porrò locus habet sententiæ, fabulam vos cognoscite, ut et poëta perspicere possit, quid sibi à vobis spei relinquatur de comœdiis quas in posterum scribet: an scilicet explodendæ vobis priùs sint, quàm spectandæ, atque cognoscendæ. Præter quem unum locum, si alium nullum in opere toto emendâssemus, satisfactum et officio nostro, et hominum exspectationi erat abunde.

Ubi

Ubi in primâ scenâ,

Propterea quòd serviebas liberaliter.

Nos, *servibas*: generis ejus sunt *scibam, nescibam, sævibam*: *serviebas* non patitur versus.

Ubi, *Sed mihi hoc molestum est: nam isthæc commemoratio.*

Quasi exprobratio est immemoris beneficii. Nos, *Sed mi hoc molestum est: nam isthæc commemoratio est, Quasi exprobratio immemoris beneficii. Mi* postulat versus: eo et multis aliis locis utitur Terentius, usus antea fuerat Plautus, usi sunt postea Virgilius et Horatius. *Est* quod in prioris versûs fide posuerimus, fecit series verborum naturalis: ita *beneficii* syllabarum nihil detrahetur.

Ubi *Id gratum fuisse adversum te habeo gratiam.*

Nos, *Gratum id fuisse*: et nescio quomodo magìs placet auribus eruditis: omittò, id quoque versum postulare. Neque verò dubito quin *fuisse* fieri dissylabum magìs iis placeat, qui cùm aures non habeant, esse religiosè inepti volunt.

Ubi, *Ita faciam. Hoc primùm in hâc re prædico tibi.*

Nos, *In re hâc*: quòd aliter stare non possit versus.

Ubi, *Liberiùs vivendi fuit potestas: nam antea.*

Ut versus ratio habeatur, elidi Erasmus in *vivendi u* voluit unum, fierique *fuit* monosyllabum. Nos ut esse *fuit*, syllabam unam apud hunc authorem mille locis scimus, ita illas in *vivendi* elisiones (penè scripseram illusiones) illas, inquam, elisiones non agnoscimus; cùm præsertim tam esse ingeniosum nihil sit necesse. Scripsisse Terentium putamus, *Fuit vivendi liberius potestas: nam antea.* Nihil hìc novum, nihil non concessum committitur: neque tamen de orationis venustate quidquam deperditur.

Ubi. *Nunquam præponens se illis, ita ut facillimè.*

Præponens se aliis nunquam: ita et versus vult, et orationis efflagitat venustas.

Aliis esse legendum et codex me monuit pervetustus, et aliis quoque video placuisse: ut non modò ad eos, quibus cum Pamphilus unà erat, sed ad omnes homines referri possit, ut et id quod præcedit, *adversus nemini.*

Ubi, *Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.*

Quod et Prisciani et nostrum esset judicium antea dicebamus: à quo si dissentimus, cogitare nemo debet, qui aut ille fuerit, aut nòs simus: sed quid quisque dicat, quid in judicando fuerit secutus.

Ubi, *Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi.*

Nos, *Nam qui cum ingenii conflictat ejusmodi.* Ita in Phormione *Nunquam usus venit, ut cum hujusmodi conflictares malo.* Probari enim mihi on potest fecisse hìc Terentium *ejusmodi* trisyllabum, quod quinque esse syllabarum concessa vocalium divisione solet. Non dissimile valde est, nisi quòd pudendum magìs, quod idem notavit in illo Act. III. scen. II. *Non imperabat coràm, quid opus facto esset puerperæ. Est puerperæ* trisyllabum: cùm si fiat trisyllabum, versûs stare octonarius iambicus non possit.

Ubi, *Neque commovetur animus in eâ re tamen,*

Scias posse habere jam ipsum suæ vitæ modum. Posterior hìc versus, nisi *scias* unum facias syllabam, et *suæ* item unam, numerum excedit. Ego in exemplari vetusto scriptum reperio,

 Neque

Neque commovetur animus in eâ re, scias
Tum jam ipsum habere posse suæ vitæ modum. Quæ sine controversiâ, vera est, atque germana lectio: non mutatur sententia, sua orationi gratia relinquitur, dura illa in verbo, *scias*, vitatur collisio: facilis porrò *tum* in *tamen*, fuit mutatio.

Ubi, *Effertur, imus. Interea inter mulieres,*
Quæ ibi aderant, fortè unam aspicio adolescentulam.

Nos et quòd ita venustior sit oratio, et quod versus impediri se tot pedibus penè clamet, legendum putavimus, *quæ ibi aderant, aspicio fortè adolescentulam.* Aliter citatur ab interprete, non nego: et aliter quoque citatur illud, *Isti id vituperant factum:* aliter alia, nec ea quidem pauca. Illud sanè argumento esse potest, quàm ille parum versuum horum rationem tenuerit, quod cùm invenire non posset, cur esset illud *unam* additum à poëta, non considerâvit, num à versu quoque respueretur, quod non admitti à sententiâ videret.

Ubi, *Perculsit illico animum, at at hoc illud est.*

Nos *atat.* Idem erat flagitium in illo Eunuchi, *Sed quis hic est, huc qui pergit,* &c.

Idem in illo Hecyræ trimetro. *Oportet, atat eccum Phiddipum et patrem:* in quo tertiò fuerat interjectio repetenda.

Ubi, *Pro uxore habere hanc peregrinam: ego illud sedulò*
Negare factum. Ut senarius constet, corripi in *illud*, literæ detractione priorem vult Erasmus. Nos legendum putamus, *Pro uxore habere hanc peregrinam, illi ego sedulò negare factum est.* Atque ita scripsisse Terentium, etsi versûs ratio non diceret, ex eo certè quod sequitur, *ille instat factum, judicare tu quidem posses.*

Ubi, *Satis vehemens causa ad objurgandum.* SO. *Qui cedò? Sat. vehemens* legendum putabamus, ne *vehemens* fieret dissyllabum: quod cùm tamen fieri posse videremus, egere locus notatione, non castigatione visus est.

Ubi, *Ea primùm ab illo est animadvertenda injuria.*

Nos ita versu postulante, neque minore tamen venustate, *Ea primùm ab illo animadvertenda injuria est.* In iis vide omnibus, admonitos nos à versu, secutos venustatem, non turbâsse sententiam: quorum per se quodque tantùm apud eruditos valere debet, ut contra omnium exemplarium testimonia possit ad emendandum locum sufficere. Venustas fecit, ut de illo scenæ secundæ dubitarem. D. *Hoc quid sit? Se. Omnes qui amant, graviter sibi dari uxorem ferunt:* sciebam enim *Quid hoc?* magis esse Terentianum, quàm, *Quid hoc sit?* Taceo quod ita concurrentes non hiant, ut antea vocales. Cùm ergo propter venustatem mihi jam esset locus suspectus, ad scriptum postea in aliis exemplaribus adverterim. *Miror qui hoc sit?* judicavi interpretis verba pro Terentianis in contextum irrepsisse. Fecit sententia ut illud scena 4. *Audivi Archillis, jamdudum Lesbiam adduci jubes*, ita legeremus: *Audivi Archillis, jamdudum quòd Lesbiam adduci jubes.* Quo in loco, quia scilicet corruptè legebatur, incertam esse distinctionem notavit Donatus: taceo id versum quoque postulare, qui octonarius, est iambicus, ut, qui sequitur, *Sane pol illa temulenta est mulier, et temeraria.*

Fecit

Fecit sententia ut illud Chæreæ in Eunucho, *Occidi.*

Neque virgo est usquam, nec ego, qui è conspectu illam amisi meo. Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam insistam viam? Incertus sum: una hæc spes est, ubi ubi est, diu celari non potest: Ita legeremus, *Occidi, Neque virgo est usquam, neque ego, qui è conspectu illam amisi meo. Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam insistam viam? Certus sum: una hæc spes est, ubi ubi est diu celari non potest.* Angitur nimirum animo Chærea, et se virginem è conspectu perdidisse, neque scire tamen quâ ad eam ratione rursus perveniret. Ei certè, quod penè præterieram, stare iambicus octonarius si legas, *incertus sum, non potest.* Operæ pretium est Donati audire in eum locum argutias. In Phormione verba sunt Getæ servi flagra timentis, et ea se vitare posse desperantis. *Ad precatorem abeam credo,* qui mihi sic oret, *Nunc amitte quæso hunc,* cæterùm *posthac, si quicquam, nil precor,* tantummodo *non addas,* ubi ego hinc abiero, vel occidito. Ubi nos legendum putamus, *non cædas,* nisi *addere* pro *cædere* veteres usurpabant: id postulat omnino sententia, indicat quod intulit, *vel occidito.* In Andriæ Act. I. scen. II. ita legebatur, *Ne temerè facias, neque tu haud dicas, tibi non prædictum cave.* In eum versum ita interpretum unus. Duæ negationes unam faciunt affirmationem, tres negationes pro affirmatione unâ sumuntur, ut *hic, neque haud, non.* Alter tertiam negationem vult redundare. Uterque testis est, alios pro *haud,* legisse *hoc;* quam ego lectionem veriorem puto, et Terentio digniorem. Paulò ante ita Simo, *Quid hoc? Intellextin'? An nondum etiam hoc quidem?* Quod cùm et postulet sententia, neque desit etiam codicis testimonium, qui *haud* malunt tamen, facere mihi videntur, ut Terentii verbis utar, ne intelligendo ut nihil intelligant: qui, *Neve tu id dicas:* pro, *Neque tu haud dicas* reposuit, qui ferre octonarius posset iambicus vidit parum. At neque hoc tantùm loco pro *hoc. Haud scriptum flagitiosè animadverti.* In Hecyræ, Act. III. sc. I. *Ita Parmeno, haud herclè quidem parum est:* ubi legendum, *Hoc herclè quidem parum est.* Nam cum singulari aliquâ injuriâ inter uxorem et matrem, iram crederet Pamphilus excitatam, quæ tam dura animoque miserè ob eam causam torqueretur, velletque hero Parmeno consolationem mali quam adhibere monet nihil id esse, quod tam grave ille existimaret; subjicitque pueri inter sese quàm pro levibus noxis iras gerunt? Quapropter? quia enim qui eos gubernat animus, infirmum gerunt: itidem mulieres sunt fermè, ut pueri, levi sententiâ. Fortasse unum aliquod verbum inter eas hanc iram conciverit. Incredibile est, quàm multa generis hujus, quoquò me verto occurrant. Non discedam ab eo loco: totumque adeo referam, quò faciliùs res teneri possit:

Sed magnum nescio quid necesse est venisse, Parmeno.
Unde ira inter eas intercessit, quæ tam permansit diu. [exequi,
Par. *Hoc herclè quidem parum est: si vis verò veram rationem*
Non maximas, quæ maximæ sunt interdum iræ, injurias
Faciunt. Nam sæpe est, quibus in rebus aliis ne iratus quidem est,
Cùm de eâdem causâ est iracundus factus inimicissimus,

Pueri inter sese quàm pro levibus noxiis iras gerunt.
Quapropter? quia enim qui eos gubernat animus, infirmum gerunt.
Itidem mulieres sunt fermè ut pueri, levi sententiâ.
Fortasse unum aliquid verbum inter eas hanc iram conciverit:
Quo in loco legendum puto,
Nam maximæ, quæ maximæ sunt interdum iræ, injuriæ
Faciunt.

Nam cùm ex iræ diuturnitate injuriæ magnitudinem Pamphilus colligeret, *levi,* inquit Parmeno, duceris *here* argumento: rationemque si quæris, maximæ interdum iræ à non maximis injuriis enascuntur. Vides iracundis hominibus id accidere, ut inimicissimi fiant iis de causis, quæ alios homines ne leviter quidem possent commovere. Quia in Hecyram me conjeci, nolo videri temerè venisse: ita pòst paulò eum locum, in quo eram, scriptum reperiebam,

Non usus facto est mihi nunc hunc intrò sequi:
Nam invisos omnes non esse illis sentio.
Herì nemo voluit Sostratam intrò admittere.
Si fortè morbus amplior factus siêt.
Quod sanè nollem, maximè heri causâ mei,
Servum illico introïisse dicent Sostratæ,
Aliquid tulisse comminiscentur mali
Capiti atque ætati illorum, morbus qui auctu' sit.

Verbis sunt *Parmenonis.* Ego *capiti atque saluti illorum* scripsisse Terentium puto, cùm inter eas voces non levis affinitas sit, et alteram sententia requirat, et à Cicerone locis sint infinitis hæc duo conjuncta. Unum præterea locum si tibi indicâro, ab Hecyrâ discedam. In Act. II. sc. I. ita legebatur:

An quia ruri esse crebrò soleo, nescire arbitramini
Quo quisque pacto hic vitam vestrorum exigat?
Multo meliu' hic quæ fiunt, quam illic ubi sum assiduè, scio.
Ideo, quia utì vos mihi domi eritis, perinde ego ero fama forìs.

Verba sunt Lachetis senis: quo in loco *fama* redundare mihi videtur. Causam enim adfert Laches, quare tam bene sciret, quæ domi in urbe gererentur, cùm esset ipse ruri: in eo, inquit, facio, quia ut vos res meas domi administrabitis, ut mihi laborabitis, ut mihi obsequemini, ita ego vobis ero ruri: hoc est, vobis defieri nihil patiar, benignèque omnia præbebo, si mecum vos benevolentia officiisque certetis: quòd si contrà à vobis fieri sensero, sinam et egere, et algere, et esurire, nihilque rure ad vos deferri patiar. Unde huc tamen ea dictio irrepserit, non dissimulabo. Sequitur,

Jam pridem equidem audivi cepisse odium tui Philumenam.

Ubi cùm notatum esset, à famâ argumentari Lachetem, *Fama* in proximum superiorem versum irrepsit. Hæc hactenus fuisse excussa explicata, omnium qui literas tractant, judicio approbata.

Quid ego nunc dicam, easdem dictiones corruptas in hoc authore ferè fuisse, atque depravatas? quot locis pro *suspectio, suspicio:* pro *in gratiis ingratus:* pro *gratiis:* pro *gratis:* pro *eccere, et certè:* scriptum erat? Quid ego querar, verba flagitiosè adeò transposita interim

interim fuisse, ut totam orationem miserè perturbarent? Quid omissos librariorum incuriâ totos versus, sine quibus neque stare sententia poterat, neque versuum superiorem mensura? Nihil mentior, scriptum sic erat in prologo Heautont.

Ne cui sit vestrum mirum, cur partes seni
Poëta dederit, quæ sunt adolescentium,
Id primùm dicam, deinde quod veni eloquar.

Ubi erat legendum, *Id deinde dicam, primùm quod veni eloquar.* Notatus à nobis hic locus est, et explicatus suo tempore.

Scriptum sic erat in Phormionis, Act. IV. sc. IV.

Ut te quidem omnes dii, deæque, superi, inferi,
Malis exemplis perdant: hem si quid velis,

Quid versus postremus cùm mensuram excederet, neque tamen posse detrahi quidquam viderem, neque absoluta etiam planè esse videretur, perfectaque sententia, incido in codicem, non illum quidem, qui suâ auctoritate fidem facere debuerit, sed qui monere tamen dubitantem potuerit. In eo sic scriptum erat,

Ut te quidem omnes dii, deæque, superi, inferi,
Malis exemplis perdant: hem si quid velis,
Huic mandes quod recte curatum quidem
Velis, ad scopulum qui te è tranquillo inferat.

Quem versum Terentianum esse negare nemo possit. Idem ejusdem fabulæ, Act. V. sc. VI. flagitium deprehendimus, ubi hæc deerant trochaico,

Gurialis vernula est qui me vocat.

Quæ verba suo loco et Terentii esse ostendimus, et quid haberent sententiæ declaravimus.

Si quæ generis sunt hujus vellem omnia recensere, volumen à me haberes, non epistolam. Jam de versuum genere et distinctione puderet dicere quàm aliter sentimus nos, quàm ii, qui ante nos fuerunt, nisi ad te scriberem, qui iis de rebus judicare omnium optimè potes. Initium est Act. I. sc. V.

P. *Hocne est humanum factum aut inceptum? hoccine officium patris?*
M. *Quid illud est?* P. *Prô deûm atque hominum fidem, quid est, si non hæc contumelia est?*
Uxorem decrêrat dare sese mihi hodie: nonne oportuit
Præscisse me ante? nonne priùs communicatum oportuit?
M. *Miserum me, quod verbum audio?*
P. *Quid Chremes, qui denegarat se commissurum mihi*
Gnatam suam uxorem? id mutavit, quia me immutatum videt.
Itane obstinatè operam dat, ut me à Glycerio miserum abstrahat?
Quod si fit, pereo funditus.
Adeon' hominem esse invenustum, aut infelicem quenquam, ut ego?
Prô deûm atque hominum fidem, nullone ego
Chremetis pacto adfinitatem effugere potero? quot modis
Contemptus, spretus? facta, transacta omnia: hem
Repudiatus repetor, quamobrem? nisi si id est quod suspicor,
Aliquid monstri alunt: eam quoniam nemini obtrudi potest,

Itur

Itur ad me. M. *Oratio hæc me miseram exanimavit metu.*
Pa. *Nam quid ego dicam de patre ? ah,*
Tantamne rem tam negligenter agere ? præteriens modò.

Versum primum esse voluit Erasmus iambicum octonarium justæ mensuræ, id enim dicere solemus acatalecticum. Secundum octonarium quoque, cui tamen accinatur et adnectatur monometer, hoc est, una, ut Græci vocant, *διποδία*, ea autem erit, tū mē lia ēst. At non accinitur iambico octonario, sed scazonti : octavus enim pes spondæus est : valde mihi præterea argutum videtur in eâdem dictione et octonârii finem, et monometri quærere initium. Tertium iambicum octonarium esse voluit, quod fieri minimè potest, cùm *hodie* extremum producat : quarto generis ejusdem, dimetrum quintum, sextum trochaicum, octonarium catalecticum, cùm et priores omnes iambici sint, neque nisi iambici sequantur. Octavum octonarium fecit iambicum, nonum dimetrum iambicum. Decimum octonarium iambicum, si quidem in *invenustum, u* primùm elidas, quod quidem si verba modice transponas, minimè est opus : undecimum, dimetrum redundante pede, novum sanè, ut dicam levissime, genus carminis : hunc qui sequitur octonarium rursus iambicum, post quem trimetrum, sequi voluit trochaicos tres tetrametros, catalecticos eos quidem, quibus subjunxit dimetrum iambicum acatalecticum, cùm dimetri ejusdem esse generis soleant cum iis quibus fuerint adjecti. Hæc si, quemadmodum Erasmus vult, scripsit Terentius, mihi certè non est poëta : at neque ita scripsit ; neque id nos putare est æquum. Quem locum antequam in eos versus redigo, quibus esse à Terentio scriptum sit verisimile, notabo quanta sit in exemplaribus varietas, atque incertitudo. In versu primo utrobique *hoccine* in aliis exemplaribus reperio, reperio et *factu* et *inceptu*, quod à Donato quoque videmus annotatum. In secundo vetustum exemplar non habet *fidem*, quomodo interim locutus est poëta : in alio, *atque hominum* non reperio, atque ita quoque scripsisse aliquando Terentium animadverto : in tertio, *dare*, in aliquibus codicibus non legitur : neque carmen postulat, et iratus supprimere multa solet ; quæ cùm adscribere soleant interpretes, in versum fit sæpe ut admittantur. *Se*, præterea video geminatum, et pro *denegârat, denegaverat* scriptum reperio. Jam in octavo pro *quia*, quoniam. Ubi postea Chremetis : ubi, *itur, itum*. Accipe nunc ut versus hos putârim et scriptos fuisse et esse distinguendos :

P. *Hoccine factum est humanum aut ineptum ? hoccine officium pa-*
My. *Quid illum est ?* [*tris ?*
P. *Prò deûm atque hominum fidem, quid est, si hoc non est contu-*
Uxorem decrêrat dare sese mi hodie : nonne oportuit [*melia ?*
Præscisse me antè ? nonne prius communicatum oportuit ?
My. *Miseram me, quod verbum audio ?* P. *Quid Chremes qui dene-*
gaverat
Se commissurum mihi gnatam suam uxorem, mutavit id,
Quoniam me immutatum videt : itane obstinatè dat operam ut
Me à Glycerio miserum abstrahat : quòd si fit, pereo funditus.
Adeòn' hominem invenustum esse, aut infelicem quenquam, ut ego sum?
Prò deûm atque hominum fidem, nullo ego pacto Chremis

Adfini-

Adfinitatem effugere potero? quot modis
Contemptus, spretus? facta, transacta omnia. hem.
Repudiatus repetor: quamobrem? nisi si id est,
Quod suspicor, monstri aliquid alunt: ea quoniam
Obtrudi nemini potest, ad me itur. M. *Hæc*
Oratio me miseram exanimavit metu.

Omnes iambici sunt, octonarii partim, partim senarii, monometer unus, non is quidem quem esse Erasmus putabat, eum efficit Mysis: quæ dum à Pamphilo exaudiri non vult, pauca loquitur, Monometrum in re simili in Phormione observavimus, ubi taciti Antipho et Phædria Getam audiunt: ac cùm à Getâ Antipho nominaretur, ibi tum Phædria,

P. *Te nominat.* A. *Nescio quod magnum hoc nuncio exspecto malum.*
P. *Ah! San' ne es?*
G. *Domum ire pergam, ubi plurimùm est.* P. *Revocemus hominem.*
A. *Sta ilico.* G. *Hem.*

Quo etiam loco nos valde ab Erasmo dissentimus: qui cùm ubi monometrum faceret non inveniret, et octonarium fecit catalecticum, qui, ut superiores omnes, esse debebat acatalecticus, et monometrum hypercatalecticum, qui si erat monometer faciundus, acatalecticus certè faciundus erat. Ad locum superiorem ut redeamus, in quo pro *hocne*, nos *hoccine*: quod ideo Erasmus immutavit, ut trochæum posset evitare: verùm cùm legi *hoccine* secundo loco sit necesse, priore scripsisse aliter Terentium persuaderi non potest, quare nemo non videt fuisse verborum seriem perturbatam. *Deûm* est utrobique monosyllabum: ni posteriore dici interim productè, et à grammaticis video notatum, et nos in hoc poëtâ non semel observavimus. Atque ut ab eâ scenâ non discedam, sequitur paulò pòst,

Quod si ego rescissem id priùs, quid facerem si quis nunc me roget.

In eo versu, quem iambicum esse vult, ut revera esse debet, *priùs* syllabum esse unam vult Erasmus, cùm si id fiat, iambicus esse octonarius non possit. Nos legendum putamus, *Quòd si ego priùs id rescissem, &c.* Sequitur,

Aliquid facerem, ut hoc ne facerem. Sed nunc quid primum exequar?
Tot me impediunt curæ, quæ meum animum diversè trahunt.
Amor, misericordia hujus, nuptiarùm sollicitudo.

Hos cùm faciat Erasmus trochaicos, rogarem eum libenter, an *amor*, non esset iamus, quem trochaici non recipiunt. Mihi certè iambici octonarii videntur, quales et qui præcedunt, et qui sequuntur, atque ita legendi,

Aliquid facerem, ut hoc ne facerem: sed quid primùm nunc exequar?
Impediunt me tot curæ, quæ meum animum diversè trahunt.
Amor, hujus misericordia, nuptiarum sollicitudo.

Versus porrò ille,

Sed nunc peropus est aut hunc cum ipsâ: aut me aliquid de illâ adversum hunc loqui.

Cum sit octonarius, legenda sic est,

Sed nunc peropu' est aut nunc cum ipsâ, aut me aliquid de illâ adversum hunc loqui. Ubi paulò pòst,

men id interpres putat consuetudine magìs, quàm ratione: quòd si consuetudinis id est, non scripturæ vitium, ostendere debuit, aut alibi Terentium sic scripsisse, aut comicorum omnino quenquam ita locutum; quorum de medio sumpta est omnis ratio. Quintum versiculum iambicum esse puto octonarium: à quo quæ detracta sunt, sequenti adjecta sunt versui. Iter ergo legimus.

Per æcastor scitu' puer natu' est Pamphilo: quæso deos
Superstes ut siet, quandoquidem ipse est ingenio bono.

Magìs erat desperata actûs quarti initio,

Hoccine credibile est, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeant, atque ex incommodis
Alterius sua uti comparent commoda? ha,
Idne verum est? imò id genus hominum est pessimum, in
Denegando modo queis pudor est paululùm:
Pòst ubi est tempus promissa jam perfici,
Tum necessariò sese aperiunt, et timent,
Et tamen res cogit denegare. Ibi
Tum impudentissima eorum oratio est,
Quis tu es? quis mihi es? cur meam tibi? heus
Proximus sum egomet mihi. Attamen, ubi fides
Si roges, nihil pudet: hìc, ubi opus est,
Non verentur: illìc, ubi nihil opus est, ibi verentur.

Primum pentrametrum iambicum fecit Erasmus, quos nullos scripsit Terentius: sequentes duos dimetros creticos: quod (taceo eorum versuum esse authorem Erasmum) fieri minimè potest: cùm *atque exin*, molossum non creticum efficiant: quatuor sequentes qui essent non notavit: creticos certè dimetros dicere non potest. In nono versu deesse aliquid putavit, quòd pro cretico quarto iambus poneretur. At *res cogit*, eratne creticus secundus, ut pro quarto positum diceret iambum? In decimo creticos tres notavit, qui ubi essent, vellem profectò indicâsset, ne nos in quærendo frustrà laborâssemus. In undecimo ut in nono, pro cretico quarto iambum poni notavit. Primùm, si in nono pro cretico esse iambum putabat, quod versui deesse aliquid videretur, quid hìc con commissum est flagitii, ut qui creticus esse debuerat, factus sit iambus? Tum verò, *quis tu es*, creticum quis esse dixerit, ac non potiùs spondæum? Jam in versu sequenti ubi quatuor cretici? ubi in illo, *Si roges, &c.* tres? estne, *nihil pudet*, creticus? equidem non arbitror. Extremum esse voluit trochaicum scazontem, addere debuit catalecticum, quos nullos scripsit Terentius. Ego omnes esse arbitror iambicos tetrametros, hoc est, octonarios sive quadratos, quales sunt qui sequuntur omnes usque ad trimetros, quibus penè clauditur scena. Legendos autem ita censeo,

Hoccine credibile, aut memorabile, tanta ut cuiquam vecordia
Innata siet, ut gaudeat malis, atque ex in commodis
Alterius, sua uti commoda comparat? ha, verumne id est? genus
Immò hominum id pessimum est, in denegando queis pudor modò
Paululùm adest, pòst ubi jam tempus est promissa perfici,
Tum se necessariò aperiunt, timent, et cogit res eos

Tum

alios multa nos satìs deprehendimus, post nos alii quoque multa sint animadversuri. Optamus autem gratus tibi sit conatus iste noster, et utilis. Studiosis, ut favore tuo cum publicâ utilitate conjuncto, in quâ vigiliarum omnium mearum præmium semper putavi reponendum, in utriusque linguæ authoribus castigandis nostris indies accendatur industria. Vale.

Lugduni, ad Cal.
Apriles.

ANTONIUS GOVEANUS

DE VERSIBUS TERENTIANIS.

TERENTIANI versus, aut iambici sunt, aut trochaici. Iambici pedes duos recipiunt, iambicum et spondæum, et in quos ii dissolvuntur, nullos præterea. Trochaici item duos, trochæum et spondæum, et in quos ii dissolvuntur, nullos præterea. Iambici aut monometri sunt, aut dimetri, aut trimetri, aut tetrametri. Monometri unam habent mensuram, hoc est, pedes duos; duas dimetri, tres trimetri, hoc est, pedes sex, unde à Latinis senarii dicti sunt. Tetrametri quatuor, hoc est, pedes octo: qui et octonarii à Latinis, et quadrati, et longissimi dicuntur. Monometri et trimetri justæ semper sunt mensuræ, et veri semper iambici, hoc est pedem ultimum semper habent iambum. Dimetrorum et tetrametrorum justæ quidem sunt mensuræ, qui acatalectici vocantur, iique veri semper apud hunc authorem sunt iambici. Injustæ quidam mensuræ sunt, et ii non semper veri sunt iambici, sed ut plurimum spondæum, aut dactylum ultimâ sede recipiunt, dicunturque scazontes. Injustæ autem esse versus mensuræ modis duobus accidit: aut enim justo syllabæ minores sunt, aut majores: illi catalectici, hi hypercatalectici sunt nominati. Dimetri, ut multi sint catalectici, ita nulli hypercatalectici reperiuntur. Nunc trochaici, aut dimetri sunt, aut tetrametri, catalectici omnes, vel hypercatalectici, et ii octonarii: nulli siquidem dimetri hypercatalectici sunt. Nimis fuère ingeniosi qui denarios versus in Terentio sunt commenti, qui pentametros iambicos, qui dimetros redundante pede, qui è cretico uno versum brevissimum, qui creticos in quibus pro cretico poneretur molossus, poneretur et iambus, qui et senarios iambicos hypercatalecticos, qui monstra illa versuum è trochaicis et iambis conflata. Porrò nec ab iambicis ad trochaicos, nec ab iis ad illos transit poëta, nisi (quæ vetus doctorum fuit opinio, longo à me intervallo renovata) res id aut postulet, aut certè ferat. Quomodo autem id res aut postulet, aut ferat, suis locis in iis commentariis docebimus, quos in Terentium paramus. Quæ poëtarum more licere sibi voluit Terentius, quæ quidem pauca sunt, hæc animadverti: in unam contrahit syllabam, *meum, tuus, suus, deum. deos, deæ, prior, puer, rei, eho, fuit, ea:* in duas *eadem, eodem duarum:* dissolvit *jam* in syllabas duas, in tres *verò,* in quatuor *virginem,* in quinque *ejusmodi. Redducere, redductus, relliquus* geminata effert consonante. Literam, quæ in optimus

optimus extrema est, tollit frequentissimè: extremâ prioris versus vocali est cùm ad inchoandum sequentem utatur: est cum, si fortè vocalis sit, à vocali quæ sequentem inchoat versum, elidi velit, quemadmodum quæ sequentem inchoat, ab eâ interim absumitur vocali quæ præcedentem claudit. Hæ judicio nostro sunt, quæ de versibus Terentianis et præcipi debuerunt necessariò, et verè potuerunt.

DE LUDIS MEGALENSIBUS.

DE ludis Megalensibus quia certi nihil apud authores reperiebam, non abs re putavi, quæ colligere ipse potui, in medium afferre. Μεγαλησίυς magnos dici à Græcis deos author est Donatus: σίυς enim Æoles deos vocant: unde Sibyllas dici vult Aristo: quod deorum mentes consiliaque perspiciant. Magnos verò deos, intelligo, quos Majorum Gentium Cicero vocat, qui à terrius in cœlum non pervenêre: tales habebantur Jupiter, Neptunus, Minerva, Juno. At neque magnis omnibus diis, sed tantùm cœlestibus erant hi ludi consecrati. Hos esse quos Romanos inferius videmus appellatos, ex eo colligo, quòd Asconius scribit, Romanas ludos magnos quoque appellari, quòd magnis diis erant instituti: quos eosdem Circenses dictos putat. Unde illud Virgilii, *Magnis Circensibus actis*. Non esse eosdem ludos Megalenses, et eos quos Megalesia dicimus, ex Ciceronis oratione de Aruspicum responsis apertè colligimus, ubi Megalesia Megalensibus celebrari dicit: Verba sic habent. Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in palatio nostri majores ante templum in ipso Matris Magnæ conspectu Megalensibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maximè casti, solennes, religiosi, quibus ludis primùm ante populi consessum senatui P. Africanus iterum consul ille major dedit, ut eos ludos hæc lues impura pollueret: quò si quis liber aut spectandi, aut etiam religionis causâ accesserat, manus adferebantur: quò matrona nulla adiit propter vim consessumque servorum. Ita ludos eos quorum religio tanta est, ut ex ultimis terris accersita in hâc urbe consederit, qui et uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo ipso, et appetita religio externa, et matris magnæ nomine suscepta declaretur: hos ludos servi fecerunt, servi spectaverunt, tota denique hoc ædili servorum Megalesia fuerunt. Extrema hæc verba declarant illos ludos, quos Megalensibus in palatio in ipso Matris Magnæ conspectu fieri dicebat initio esse Megalesia: nam et Livius scribit M. Jun. Brutum ædem magnæ matri deûm in palatio dedicasse, et ludos ob eam dedicationem factos, Megalesia appellâsse. Megalenses porrò ludi, sive Romani, sive Magni, sive Circenses, sub regibus fuêre instituti: fiebantque sub initium mensis Septembris: durabant autem non ampliùs dies novem. Cicero in actione primâ in Verrem: Nonæ sunt hodie Sextiles, hora nona convenire cœpistis: hunc diem jam ne numerant quidem: decem dies sunt ante ludos votivos, quos Cn. Pompeius facturus est: ii ludi dies quindecim auferent: deinde Romani continuò consequantur; ita propè XL diebus

bus interpositis, tum denique se ad ea quæ à nobis dicta erunt, responsuros esse arbitrantur. Quorum dierum si quis rationem subducat, et sub initium Septembris cadere ludos Romanos, et non ampliùs novem dies durâsse deprehendet: de iis ludis Romanis ita Cicero libro quinto in Verrem: nunc sum designatus ædilis, habeo rationem quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maximâ cum ceremoniâ Cereri, Liberæ, Liberoque faciendos, mihi Floram matrem populo plebique Romanæ, ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt appellati, maximâ cum dignitate ac religione Jovi, Junoni, Minervæque esse faciundos, mihi sacrarum ædium procurationem, &c. Quo loco Megalenses ludos non omisisset, quos ædiles summâ religione et dignitate faciebant, nisi iidem et Megalenses ludi fuissent et Romani. Hâc tamen totâ de re asseveranter dictum nihil velim.

DE TIBIIS PARIBUS ET IMPARIBUS.

CHOROS ad distinguendos actus adhibebant Græci poëtæ, Latini tibias adhibuère, in gravi comœdiâ dextras, in levi sinistras; quare gravem sonum dextræ, acutum sinistræ emittebant, ut sono comœdiæ vel levitati vel gravitati responderent. Quod ut fieret commodius, impares fiebant dextræ, hoc est, unico foramine, sinistræ pares et geminæ, ut cùm duobus foraminibus exiret sonus, distractus, et dissectus acutior ad aures perveniret. Adhiberi utræque solebant, cùm mixta è genere utroque erat comœdia.

ANTONIUS GOVEANUS.

EX INSCRIPTIONE ANDRIÆ.

Mihi sic inscriptio hæc videtur legenda:

ANDRIA Terentii. Acta ludis Megalensibus M. Fulvio, M. Glabrione Ædilibus Curulibus. Egêre L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus et imparibus, hoc est, sinistris et dextris. Tota Græca est Menandrou: edita M. Marcello, Cn. Sulpitio Coss.

Ex Act. I. scen. I. *Imò*, apud hunc authorem priore et productâ et brevi reperio. Unde venio in opinionem scribi debere gemino *m*, alteriúsque detractione corripi posse priorem. Et scen. II. *Circultione* pentasyllabum. Et scen. V. *Ne ad morbum hoc etiam. M. teneo.*] Versus hic finitur scenæ sequentis initio. Ex Act. II. scen. I. *Quid ait Byrrhia?*] Finis præcedentis versûs. Et scen. II. Notatu dignum id putavi, quòd in illo, *Etiam puerum inde abiens conveni Chremis, Olera, et pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni. Conveni* pro *inveni*, et occurri sumitur. Eodem modo sumitur in illo Eunuchi Act. II. scen. II. *Conveni hodie adveniens quendam mei loci hinc atque ordinis:* quod non visus est Donatus intelligere. Cicero in

Catone majore, *Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi*: neque eos verò solùm convenire aveo quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. Quo in loco convenire Theodorus interpretatur εὑρεῖν quod certè est invenire: ubi nos erràsse Theodorum putavimus aliquando. Terentii illud in Hecyrâ apertè id demonstrat:

Pam. *In arcem transcurso est opus.* Par. *Cui homini?* Pam. *Tibi.*
Par. *In arcem! quid eò?* Pam. *Callidemidem hospitem*
Myconium, qui mecum unà advectus est, conveni.
Quid cessas? Par. *Quid vis dicam? an conveniam modò?*

Ex Act. IV. scen. I. *Nisi mihi deos satis scio fuisse iratos.*] *Nisi* posteriore productâ, sumitur autem hoc loco, ut multis aliis in hoc eodem authore, pro *sed.* Vide Eunuch. Act. III. scen. IV. versum ultimum. Et scen. V. *ah, ah, ah.*] Histrionis tertia interjectio esse videtur, proindeque extra versum est. Vide Eunuch. Act. III. scen. I. et Heautont. Act. V. scen I. Et scen. VI. *Quæ se inhonestè optavit parare hic divitias.*] Egere locus hic notatione visus est propter novitatem, malam favoris conciliatricem. Sunt qui *parere* non *parare* scripsisse poëtam velint: at id facere est, non sanare vulnus: neque enim *parare* in causâ erat cur suis numeris non constaret senarius, neque *parere* ut constaret. Ego *ditias* non *divitias* scripsisse Terentium puto. Idem in Heautont. Act. I. scen. II. *Parentes, patriam incolumem, amicos, genu', divitias,* ubiquoque *ditias* postulat. octon. iambicus. Rursus Act. III. scen. II. *Vicinum hunc: nôstin'? at quasi is non divitiis,* ubi et *ditiis* versus efflagitat senarius. *Dis* certè pro *dives* idem dixit in Adelph. *Dis quidem esses Demea.* Cùm igitur *divitiæ* nusquam reperiam apud hunc authorem, nisi his locis quos citavi, et his ipsis omnibus *ditiæ* carmen postulet, et quemadmodum *dis* pro *dives*, ita *ditiæ* pro *divitiæ* dici potuerint, rem dignam putavi quam et indicarem ego, et in quam alii diligentiùs inquirerent. *Optumè hospes, pol, Crito antiquum obtines.* *Opportunè* pro *optimè*, qui legendum putant ut versui consulant, potiùs quàm *morem* addant, vident meo judicio parum: nam et *opportunè* sententia non postulat, et in Hecyrâ ita Terent.

At tu æcastor morem antiquum atque ingenium obtines. Non est quòd nos moveat interpretis authoritas in Illud Gnathonis in Eunucho: *Non cognosco vestrum tam superbum,* ubi ille *superbum* dici vult absolutè, ut hoc Andriæ *antiquum obtines*: non est inquam quod nos moveat: scriptum siquidem invenio eo loco, *Non nosco genu' vestrum tam superbum.* Est quod Galli dicunt. *Vous ne serez pas si mauvais, vostre pere estoit si bon.* Ex Act. V. scen. IV. *Andr. Ego Critonem video? et certè is est, salvos sis Crito.*

Versus hic, cùm trochaicus esse debeat catalecticus, corruptè legitur: quem ut emendaret Erasmus *is* detraxit: versui quidem certè consuluit, elegantiæ non habuit rationem, quæ *is* sibi detrahi non patitur. Ego post eam interrogationem, *Andrium ergo Critonem video? Et certè* subjici non puto commodè; *ecere* non *et certè*, puto scripsisse Terentium. *Ecere* autem adverbium est jurandi, ac si diceres, *per ædem Cereris* ut *æcastor*, *per ædem Castoris*; *ædepol*,

ædepol, per ædem Pollucis. Eo usus est Plautus, eo Terentius non semel. Ita et elegantia et versus Terentium scripsisse clamant. Idem erat flagitium in Eunuchi Act. V. scen. II. Idem in Adelph. Act. I. scen. I. Idem multis aliis locis. *Itane verò obturbat?*] Locus si, ut interpretes volunt, accipiatur, ut *verò* adverbium sit, sintque hæc inter se distincta, *Itane verò? obturbat,* corruptum esse locum asseveratione omni confirmo. Quòd si *verò* nomen sit casu dandi, referaturque ad verbum *obturbat,* obturbare verò erit veritati obstrepere. Miratur ergo Crito tam esse veritati adversum Simonem, ut ei obstrepat, et vera dicentes amet interpellare.

EX INSCRIPTIONE EUNUCHI.

Mihi inscriptio hæc sic legenda videtur:

PUBL. Terent. Afric. Eunuchus. Acta ludis Megalens. L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ Ædilibus Curulibus. Egêre L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Claudius Flaccus Claudii filius, tibiis duabus dextrâ et sinistrâ. Acta secundò est. Græca est Menandrou. Edita M. Valerio Messalâ, C. Fannio Strabone Coss.

Ex prologo. *Postquam ædiles emerunt.* Antequam fabulæ ante populum agerentur, agebantur privatim apud ædiles.

Quàm plurimis, et minimè multos lædere.] *Quàm plurimis* duæ sunt dictiones. Loci sententia, cujus nos Æmilius Ferretus admonuit, hæc est, *Si quisquam est qui bonis placere velit potiùs quàm malis* (nam per plurimos, eosdem hic intelligimus, quos Græci per πολλὰς) neque tamen malos lædere, in iis esse se poëta profitetur. Adverbium *potiùs* subintelligi non est novum: sic Ulpianus, sic Cicero lib. III. in Verrem est locutus. Sic Homerus ὀδυσσ. ρ.

Αὐτὸν ἔχοιμί σε βέλομ' ἐπαυρέμεν ἢ τινα τῶν δε.

Ex Act. I. scen. I. *Perficies.*] Alibi *pertendes:* in quam significationem dicitur à Terentio Heautontimor. Act. V. scen. V. *Video non licere, ut cœperam, hoc pertendere.* Ex Act. II. scen. II. *Ad cœnam ut veniat.*] *Cœna* hìc pro prandio: nam quam nunc cœnam dicimus, veteres vespernam dixisse testis est Non. Marcellus. Vide Act. III. scen. II. vers. 26. *Ego illum.* Et scen. III. *Callidum.*] Malè interpres putat *Callidum* scribendum: nam et Græci ἐπιμὼν dicunt, et versus aliter non constat. Ex Act. III. scen. I. *Ha, ha, he.*] Posteriores duæ interjectiones histrionis sunt, et extra versum. Vide Andr. Act. IV. scen. IV. et Heautont. Act. V. scen. I. Et scen. II. *Vel sobrius.*] Hinc colliges invitatam fuisse Thaidem à milite non ad vespernam, ut veteres loquebantur, cùm adhuc esset sobrius; vide quod suprà notavimus Act. II. scen. II. Vide Act. IV. scen. VII. versu penultimo.

Parata omnia.] Gn. *fiat.* Tha. *diligenter, Pythias.*] Aut *præsto omnia* scribendum est, aut *fiat* syllaba una faciunda; quod magis placet, *parta* omnia maluissem, si proprietas sermonis passa fuisset, non enim *parere* cœnam dicimus, sed *parare.* Et scen. IV. *Nisi quicquid*

quicquid est.] *Nisi* pro *sed*, vid. Adelph. Act. I. scen. II. versum ultimum. Ex Act. IV. scen. IV.

Verùm herclè hoc verbum est, sine Cerere et Libero friget Venus. Versum hunc scriptum etiam hoc modo reperio:

Verùm herclè verbum hoc est, sine Cerere et Baccho friget Venus.] Atque ita si legatur, iambicus erit octon. acatalect. quales et superiores et inferiores omnes. Nisi velis *Libero* esse dactylum. Vide quæ in versiculum illum Adelphorum Act. II. scen. I. est à nobis adnotatum. Et scen. VI. *Abi tu.*] *Abi* posteriore correptâ.

Et scen. VII. *Domique, focique, fac vicissim ut memineris.*] Hinc colligas non fuisse ad vespernam, ut ante dicebamus Act. III. scen. II. invitatam Thaidem, cùm eodem die Sanga coquus à Gnathone sui officii commonefiat. Præterea, quod multò maximum est argumentum, tot res post cœnam geri eodem die non potuerunt, si cœnam pro vespernâ sumimus.

Ex Act. V. scen. V. *Quod mœchis solet.*] Athenienses mœchis pudenda et sedes expilabant: quod supplicii genus παρατιλμὸς dicebatur.

EX INSCRIPTIONE HEAUTONTIM.

Inscriptio hæc mihi sic videtur legenda.

PUBL. Terentii Afri Heautontimorumenos. Græca est Menandrou. Acta ludis Megalensibus L. Cornelio Lentulo, L. Valerio Flacco Ædilibus Curulibus: Egit L. Ambivius Turpio. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus. Acta deinde duabus dextris. Acta etiam tertiò. Edita T. Sempronio Graccho, M. Juventio Heluâ Coss.

Ex prologo:

Id primum dicam, deinde quod veni eloquar.

Locum hunc, quo in hoc authore obscurior nullus, notare malui, quam emendare: ut in re tam difficili, atque perplexâ, suum cuique judicium relinqueretur. Primùm non eo ordine, quo res proposita est, narratur: neque enim hæc quæ sequuntur,

Et integrâ Græcâ integram comœdiam
Hodie sum acturus Heautontimorumenon:

Duplex quæ ex argumento facta est simplici, Hæc, inquam, non demonstrant, cur partes seni poëta dederit, quæ erant adolescentium: quod tamen dicturum se primùm pollicetur. Jam ubi post paulò dicit, oratorem esse se, non prologum, non docet cur venerit: venerat enim histrio non ut prologum recitaret, sed ut ageret fabulam: id tamen fuerat quod secundo loco erat dicturus. Deinde quis ille senex, cui adolescentium erant datæ partes? Quæ illæ ipsæ adolescentium partes? Ego, ut quod sentio paucis dicam, verborum ordinem perturbatum tantas loco tenebras puto attulisse: quod si ita legamus, *Id deinde dicam, primùm quod veni eloquar*, erunt omnia clariora. Nam cùm prologi ab adolescentibus solerent recitari, essetque L. Ambivius senex, qui prologum recitaret: cur adolescentium partes seni essent demandatæ, mirari populus jure potuisset: cujus facti causam

causam dicturum se pollicetur, ubi quare venerat explicâsset. Veni, inquit, ut ex integrâ Græcâ, integram comœdiam agam, quæ ex simplici argumento duplex facta est. Dicerem et cuja esset Græca, et Latinam quis fecit, nisi partem vestrûm maximam scire arbitrarer. Habetis cur venerim, dicam jam nunc cur partes has prologi, quæ erant adolescentium, senex didicerim. Non prologum voluit me esse poëta, hoc est, fabulæ argumentum narrare, sed oratorem fecit, qui pro se apud vos causam dicerem, adversus eos rumores, quos de se malevoli distulerunt. Contaminâsse scilicet Græcas multas, dum facit paucas Latinas. Orator ergo ad vos venio ornatu prologi. Ex Act. IV. scen. III. *Vostrum senem.* Sy. *Imò ut.*] *Imò* priore brevi.

EX INSCRIPTIONE ADELPHORUM.

Mihi sic inscriptio hæc videtur legenda :

ADELPHI Terentii. Acta ludis Funebribus L. Æmil. Paul. Q. Fab. Maxim. P. Cornelio Africano Ædilibus Curulibus. Egêre L. Attilius Prænestinus, L. Numidius Posthumus. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis dextris. Facta Latina est è Græcâ Menandrou, L. Anitio Gallo, M. Cornelio Cethego Coss.

Ex Act. I scen. II. *Nisi quicquid est.*] *Nisi* pro *sed*. Ex Act. II. scen. I.

Dŏmŏ mē *eripuit, verberavit, me invito abduxit meam.*

Domo me e, anapæstus esse videtur : alioquin non constabit trochaicus. Ablativos esse *primo, vero, cito, sedulo, mutuo, crebro, sero*, ultimisque correptis dici interim, nemo nescit. Act. V. scen. VIII. *animo* extremam corripere adnotavimus. Et Act. IV. scen. I. *Quasi puero.*] *Puero* dissyllabum. Et scen. II. *Nisi me credo.*] *Nisi* pro *sed*. *Quonam ?* Sy. *Illic ubi, &c.*

Versum hunc denarium catalecticum trochaicum faciunt, quos nullos scripsit Terentius. Alibi *quidnam ?* Sy. *Illuc, &c.* Ego legendum putarim, *Ubinam ?* Sy. *Ubi etiam. &c.* ut sic trochaic. octon. hypercat. *Quonam*, non videtur sententia postulare : illic Donatus non legit. Et scen. V. *Domi Virginem.*] *Domi* posteriore correptâ, nisi virginem quadrisyllabum facis. *Abi domum.*] *Abi* poster. correptâ. Ex Act. V. scen. VIII. *Corpore et animo.* M. *Gaudeo.*] nĭmĕ *gau*, anapæstus : hoc idem etiam Act. II. scen. I. adnotavimus, in *domo me eripuit, &c.*

EX INSCRIPTIONE HECYRÆ.

Hæc inscriptio judicio nostro ita legenda est :

TERENTII Hecyra. Tota Græca est Apollodorou. Edita Cn. Octavio, T. Manlio Torquato Coss. Acta primò ludis Romanis, Sex Jul. Cæsare, Cn. Corn. Dolabellâ, Ædilibus Curulibus, sine Prologo : non est placita tota. Relata est iterum ludis Funebribus L. Æmilii Pauli, non est placita. Relata est tertiò, Q. Ful. L. Martio Ædilibus Curulibus. Egit L. Ambivius Tur-

pio: modos fecit Claudius Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus. Placuit.

Ex Act. III. scen. IV. *Imò quòd.*] Anapæstus, vide versum ultimum, scen. IV. Act. IV. Vide Hecyr. scen. ult. Ex Act. IV. scen. IV. *Imò ve.*] Anapæstus. Vide Act. III. scen. IV.

EX INSCRIPTIONE PHORMIONIS.

Hæc inscriptio judicio nostro ita legenda est:

PUB. Terentii Afri Phormio. Acta ludis Romanis L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ Ædilib. Curul. Egère L. Ambivius Turpio. L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus. Tota Græca est Apollodorou, ἐπιδικαζομένη. Acta quartò est. Edita C. Fannio Strabone, M. Valerio Messalâ Coss.

Ex Act. I. scen. IV. *Nam absque eo esset. Rectè mihi vidissem.* Scriptum in alio exemplari reperio. *Nam absquè eo rectè ego mihi vidissem.* Quòd si *esset* legamus. aut notandum novum erit locutionis genus: aut ita oratio distinguenda, *Nam absque eo, esset rectè, ego mihi vidissem.* Ex Act. II. scen. I. *Nil suave meritum est.*] In hæc verba ita interpres, *Ordo et sensus hic est: Nihil mihi mercedis suave est, ut ego illam cum illo nuptam feram.* *Suave* enim meritum, *suavem* mercedem significat. Ego scriptum fuisse puto, *Nil suave meritu' est:* ut ad Antiphonem ea verba sic referantur, *Egone illam cum illo ut patiar nuptam unum diem? non faciam, non enim meritus à me est, ei ut esse dulce aut suave aliquid patiar.* Potest et sic id intelligi: *Nihil mihi fecit Antipho suave, ut ei aliquid esse suave permittam.* *Mereri*, pro *facere* non hoc tantùm loco usurpavit. Ita in Hecyrâ, Act. III. scen. V.

Quæ nunquam quidquam erga me commerita est, pater,
Quod nollem, et sæpe quod vellem meritam scio.

Nempe Phormionem.] Alia exemplaria habent, *Num Phormionem?* atque ita constat senarius. Vide an malis literarum transpositione, in Phormionem primam breviter dici: cùm et Apollodorus, cujus hæc fabula est, ejus dictionis syllabam primam corripuerit. Quod quâ ratione fecerit non video, nisi pro Phormio Phormio scripserit. De his literarum transpositionibus, vide Theodorum Grammaticæ libro quarto. Et scen. III. *Eho tu sobrinum tuum.*] Apud Ciceronem in Oratore ad Brutum legimus, *Eho tu cognatum.* *Id quod lex jubet.*] Vide num legendum, *Ei quod,* &c. ut paulò pòst, cùm senis verba repetit Phormio, *Mercedem dare lex jubet ei, atque amittere? Non agam, i.*] Dactylus. Ex Act. III scen. II.

Dorio audi obsecro. D. Non audio. P. Parumper. D. Quin omitte me.] In hunc versum ita interpres, *Sunt qui sic legant, ut Dorio Phædria dicat: Leno audi: iterum Phædria: Obsecro.* Certè qui ita orationem distinguebant, id viderunt, non petere Phædriam à lenone ut audiret: sed ut parumper leno pecuniam exspectaret. Neque enim respondisset leno, Non audio, si audientiam tantùm adolescens postulâret: id siquidem respondere solemus, cùm quod petitur non concessuros nos significamus. Ego distinguendam ita orationem non puto: cùm illud *audi*, lenoni tam obstinato ad dene-

denegandum minùs convenire videatur. Versum esse trochaicum constat, si *audi* non detrahimus, hypercatalecticum, cùm *Dorio* primam habeat longam: à muneribus enim, non ab hastâ nomen habet, et in hâc ipsâ scenâ bis primâ productâ reperitur: sin detrahimus, et sententiæ consulitur, et versus trochaicus fiet catalecticus, quales qui sequuntur omnes, qui quidem trochaici sunt. *Parumper* illud Phædriæ ad exspectationem pecuniæ, non ad audientiam referri debere omnino confirmo: sequitur enim, *Nequeo exorare ut maneas triduum hoc?* Locus hoc habere sententiæ videtur, Dorio, inquit Phædria, exspecta obsecro dum pecuniam conficio. Surdo, inquit Dorio, fabulam narras. Missum me fac, molestus es. Hic Phædria, *Audi quod dicam. Dorio, non me capis:* quod parumper peto ut exspectes, est ut triduum tantùm exspectes, ne quod parumper ut exspectes peto, putes; petere me, hominum aliorum more, ut in multos dies aut menses exspectes.

A. *Miseritum est.* P. *Hei veris vincor.* G. *Quam est uterque similis sui?*] In hâc scenâ versus non est alius difficilior intellectu. *Miseritum est*, dicere per ironiam Antiphonem vult interpres: quod ego illi assentior. At quid sit *veris vincor*: quid, *Quàm est uterque similis sui*, neque ille dicit, neque ego assequor. Scriptum fuisse credo, *Hei verbis vincor.* Vincebat enim lenonis in negando pertinacia et loquacitas, adolescentis ingenui atque liberalis pudorem. Quamobrem secum Geta. Quàm leno is, inquit, mores lenonis habet, et Phædria pudentis atque liberalis adolescentis, qui verbis à lenone vinci se fateatur. Et scen. III. *Dum igitur diem licet.*] *Diem* una syllaba; hunc versum citat Priscianus sine *diem*. Ego malo propter elegantiam syllabam facere unam quàm tollere, cùm eâ dictione sublatâ, versus etiam aliquid desideret. Ex Act. IV. scen. IV. *Aruspex.*] *Aruspex* qui ab harugâ derivatur, primam vocalem habere debet aspiratam.

Ex Act. V. scen. II. *Vorsuram solvis.*] *Vorsura* potiùs legendum septimo casu, quàm *vorsuram*, etsi Budæo aliter videtur. Et scen. III. *Capiebat statim.*] *Statim* priore longa pro perpetuo et æqualiter. Et scen. VI.

G. *Vapulabis.* A. *Id tibi jam quidem fiet, nisi resistis, verbero.*
G. *Familiariorem oportet esse hunc qui minitatur malum.*

Scenam hanc trochaicis constare catalecticis versus metientibus clarum est. Quare cùm prior ille versus neque trochaicus esset ejus mensuræ, quàm Terentiani versus nunquam excedunt, hoc est, cùm neque octon. esset catalecticus, neque hypercatalecticus, incidit animo suspicio, loco aliquid esse additum, vel certè detractum: quid id esse posset, cum reperire non possem cogitando, in codicem incidi, vix dignum, qui mihi fidem facere deberet, nisi judicii ratio accessisset. In eo ita scriptum reperi:

G. *Vapulabis. Curialis vernula est qui me vocat.*
A. *Id tibi quidem jam fiet, nisi resistis, verbero.*
G. *Familiariorem oportet esse hunc qui minitat malum.*

Quæ lectio propter multas rei mihi probatur: versui enim consulitur, et id quod subjecit, *Familiariorem esse oportet, qui minitat malum,* explicatur magìs: vocare enim potuit quivis, vernula

etiam, minitare malum (ut loci hujus verbo utar, quo usos antiquos notatum video à Prisciano) non nisi qui in eum jus habeat et imperium: unde in suspicionem venit Geta, herum esse, à quo vocaretur, non vernulam, quemadmodum initio putabat, cui verbera etiam minitaverat. Id unum relinquebatur dubium, quid curialem vernulam dixisset poëta, cùm curiales hi dicantur, qui curiæ sint ejusdem, curiámque servi non haberent, neque apud Romanos, neque apud Græcos. Eà de re duæ animo subibant opiniones, aut legendum, *Familiaris vernula est*, nam et subjecit, *familiariorem*, et versus utrumque patitur trochaicus: aut servos curiales dici posse, qui dominis serviunt ejusdem curiæ. Populares enim dicuntur etiam servi, qui dominis populi ejusdem serviunt: ita enim sumendum illud puto, Act. I. scen. I. *Amicus summus meus et popularis Geta*. Palliatam enim esse fabulam meminisse debemus civitatemque Atheniensem in δήμους, hoc est, populos divisam fuisse, quemadmodum hodie est Florentina. Nam putare ideo à Davo popularem Getam appellatum, quòd essent nationis ejusdem, quod interpreti video placuisse, ignorare est populos fuisse diversos Getas et Davos, et servis nomina dari solita ab eo populo unde esset quisque. Diversos autem fuisse populos Strabo libro septimo his verbis testatur: Fuit et alia regionis divisio ex antiquis permanens temporibus, alios enim Dacos, alios Getas appellant. Getas quidem qui ad Pontum in orientem vergunt, Dacos autem qui in oppositum versus Germaniam et ad Istri fontes, quos olim Davos vocatos esse reor. Ex quo apud Athenienses Davorum et Getarum nomina servilia plurimùm abundabant. Hoc sanè credibilius est, quàm à Scytharum gente derivari, quos Daas vocant: longè enim illi ad Hyrcaniam positi sunt, nec ex eo loco Athenas mancipia deportata putandum est. Hæc Strabo. Regio ergo eadem erat et Davorum, et Getarum, et lingua eadem, quemadmodum post paulò scribit idem Strabo; proinde gens eadem, sed in populos varios divisa: neque protinus ejusdem populi dici debent, qui ejusdem gentis sunt, et nationis. Et scenâ septimâ. *In angiportum hoc.*] Priscianus legit *hunc*, ut probet etiam genere masculino *angiportum* reperiri. Et scenâ nonâ. D. *Ut voles faciet*, N. *Imò ut jam scias.*] Et *imò ut*, anapæstus.

JULII CÆSARIS SCALIGERI
LIBER DE COMICIS DIMENSIONIBUS,

Ad Silvium Cæsarem filium.

QUIBUS artibus poëtarum ingenia excolerentur, cùm esset à nobis duobus libris explicatum; non priùs absolutum fuisse opus illud videbatur, quàm additâ de versibus comicis commentatione institutum teneremus. Nam cùm de origine, generibus, partibus fabularum, quæ in scenam afferrentur, et ab aliis olim, et à nobis ipsis suo locos sit disputatum: in animo habebamus, totum hoc negotium legare iis, qui de pedum quantitate, deque versuum ratione conscripserant. Verùm cum et maximus vir Erasmus

rasmus, et post eum plerique alii ita hanc conficere provinciam aggressi sint, ut ille his non pauca reliquisse, et hi eadem illa aut nescisse, aut præterisse visi sint, coactus sum, Silviole fili, hâc quoque operâ ostendere animum erga te nostrum: ut quem in locum naturæ ope teipsum evehere mirabamur, nostris auspiciis promoveri, ac provenire eò possis. Nam cùm pernecessaria per se cognitio est ipsa, tum etiam si non esset, videntur tamen viri illi talem effecisse: sive ad eorum magnitudinem intueare, quam ad hujusmodi lucubrationem demisissent: sive negligentiam spectes, quâ mutilam depravatamque relinquerent.

Ac primùm quidem quàm Erasmus affert, vereor ut accipienda sit dubitatio: sit, nécne certis pedibus astricta comœdia. Nam quanquam Quintilianùs hoc dixisse videtur, non tamen pedum leges potiùs, quam trimetrorum præscriptionem desideravit: neque in omnibus, sed in Terentianis tantùm: quarum gratiam, quàm elegantiâ orationis atque puritate consequutæ essent, diminutam putabat licentia versuum longiorum: cùm tamen Plautus nihilo sit in trimetris frequentior. Hoc autem ampliùs eadem in quæstione peccat Priscianus: quosdam esse, qui in Terentii fabulis extare metra negent, atque eosdem tamen ait, illa quasi arcani quædam, sibique solis cognita profiteri. Quid enim est hoc? negare numeros in versu quopiam, eosdémque numeros in eodem versu se solos dimetiri posse? Hanc sententiam more suo de illo mutuatus Erasmus, commodiorem fecit: dividit enim eam, ejusque partes ad diversa refert judicia. Alios inquit negare, alios quasi inutilem eam investigationem existimare. Quorum utrumque cùm ipse rejecisset, quod erat priore loco, meritò quasi judicatum omisit. Alterius autem rationem hanc reddere instituit. Non operam perdere nos indagandis versuum generibus, hanc enim diligentiâ effici, ut quæ librariorum incuriâ transpositæ voces sint, suis eæ sedibus restituantur. Ego verò neque hoc esse necessarium video, et plùs conferre ad solutæ orationis libertatem. Nam neque ubivis transpositæ voces, versus tollent connexionem: et frequentissimè deprehendimus, ob numeri necessitatem ita transpositas, ut si eandem sententiam in epistolam sis allaturus, cogaris aliis sedibus digerere: veluti cùm Terentianus Simo ait,

Si sensero hodie quicquam in his te nuptiis
Fallaciæ conari, quò fiant minùs.

Nam priore versu multa invertas sine dispendio numerorum: in altero autem, et quotidiano sermone, et forensibus contentionibus aliter loquare. Itaque si librarii ita scripsissent:

Fallaciæ conari, quominùs fiant: ex eorum temeritate hoc fructûs capiamus, ut minore negotio imitemur. Hoc igitur non negamus nos, versuum legibus duci nos ad verborum sedes investigandas: sed in eo ullam esse utilitatem, hoc negamus: imò verò conducere interdum magis, si transposita sint, quo ordine orationem nostram instituamus. Sed profectò hâc operâ plus fuit laboris sumptum, quàm captum utilitatis: ut non sine causâ miraremur, summos viros tantum studii in dimetiendis illis versibus posuisse, Priscianum, Donatum, Asperum, Jubam, Scaurum, Probum, Sulpitium,

Quanquam, hîc quoque ab illis dissentio, aiòque duos versus esse: priorem trochaicum dimetrum brachycatalecticum, alterum octonarium. Nam sic pronunciavit, ut cùm dixisset.

Et magnifica verba: substitit, affixitque ibi propositum in verbis: postea simul cum re mutavit sententiam, ut pro factis facta redderet, et verbera minitaretur. Priscianus distinctionis causâ breviores incertos versus dicit. Verùm neque ille distinctio hæc quid esset, declaravit: neque nos, quid sibi velit, sanè scimus. Nam quæ distinctio esse debet, non solùm eâdem in scena, sed etiam personâ? quæve in primâ scenâ gravissimæ comœdiæ Amphitruonis? Ipso enim ingressu statim nusquam sibi constat. Aut qualem in eâ scenâ, in quâ Pamphilus de patris duritiâ queritur? qui in eodem argumento propositóque perstaret conquestionis, et tetrametris illud inseruit dimetrum;

Quod si fit, perco funditus.

Alii, ut sibi videbantur, acutiores, è rebus ipsis duci, non solùm pedum statum, aut cursum, sed etiam versuum tractus prodidère! in re perturbatâ mutari versus, pedesque ipsos confundi: in celeritate trochaicos trudi: gravibus personis statarios sermones confieri ex spondæis. Afferunt huc non tam pro teste, quàm pro judice Virgilianam prudentiam, divinam illam sanè mihi: qui rem verborum nitore ac numerorum concinnitate oculis subjiciat. Ego verò ut horum diligentiam veneratus sum, quam equidem tanto studio in meis poëmatis exprimere conatus fuerim: ita in comœdiis falsam simul atque supervacaneam animadverti. Nam si in personarum statibus diversis, si in contrariis negotiis, si in fabularum partibus maximè inter se dissimilibus, idem pes, idem pedum ordo, idem carminum genus ostendatur: jam nulla causa est, quin horum sententia, tanquam vana explodatur. Ergo in divinâ fabula, ac verè thesauro, quàm levi nimis de causa Trinummum inscripsit Plautus, protasis trimetro iambico tota constat: item epitasis, tum catastrophe. Stichus è contrario, tota trochaicis longis. In Mostellariâ adolescenti Philolacheti, homini perdito luxu, atque otio corrupto, quique unam modò rem ageret, ut inserviret ventri, dati versus sunt omni pedum penè genere pleni. Tranioni autem servo trepido, in re desperatâ, versus compositi, atque sibiipsis constantes. Seni Teuropidæ, viro gravi, parco, læto, auctâ re, amoto maritimorum metu periculorum, senarii iambici. Quid gravius Amphitruone? Quid magìs statarium, quàm finis fabulæ conversæ? concluditur tamen fabula trochaicis. In Sticho autem tam iambis potant, quàm trochæis. Gurgulio currens in re novâ, novo nuncio vehitur trochæi rotis. At Acanthio in Mercatore haud absimili in re quadratis utitur iambicis, at iisdem in Terentianâ Phormione Geta pari in negotio. Ergasilus verò parasitus in Captivis tam trochaicis, quàm aliis: cum tamen similem ageret cursuram. Quemadmodum et Dinacium puer in Sticho nuncii autor novi, utrisque mistim usus est. Præterea trochaicis Harpax Cacula militaris in Pseudolo dum lenonem quærit. Trochaici Erotium meretrix in Menæchmis, ut obsonium comparandum curet. At è contrario trochaicis Lysiteles adolescens, et gravis, et frugi in Trinummo:

et

et Chremes senex, vir bonus, ac prudens in Andriâ, seriâ imprimis de re, paterno animo, constanti conquestione. Quòd si ad Davum respiciant, qui sequenti scenâ jam otium atque tranquillitatem imperando sibi, bellissimos fundit trochaicos, jam ipsi illâ de celeritate aliquid consultiùs remittant. Poëtas profectò istos comicos nostrates, ut in mentem venerant res arripuisse, eisque numeros accommodâsse reor. Isti verò legumlatores novi, plerique hoc suis obtinent ingeniis peculiare: semel alicubi si quid deprehendêre, illico pro lege habent. Atqui longo multoque opus est studio, est opus consilio prudenti, acri judicio opus est: quanquam equidem non negârim, fabularum initiis, ubi animos auresque spectatorum trimetris versibus imbuissent, ipsi sibi suo quasi jure agerent, deinceps interspersis alicubi ejusdem generis senariis, idque neque semper, neque coactos, neque consultò factitâsse existimamus. Fuit tamen hoc illis in more positum, ut narrationibus trimetros majore ex parte adaptarent: neque solùm in argumentis, aut prologo, aut protasi; sed etiam apud personas eas, quæ etium aliud agerent. Quemadmodum cùm Davus in Andriâ, de aliis rebus loquens, aliâ utitur versuum dimensione: ubi ad narrationem deventum est, de navi fractâ apud Andrum, ad trimetros divertitur:

Ad hæc mala, hoc mihi accedit etiam: hæc Andria.

Eadem diligentia in epistolis. In Pseudolo ab longis in senarios deflectitur. In Asinariâ quoquè quod pactum conscriptum est inter adolescentem, et lenam, senariis expletur: quoniam sit narratio quædam: quanquam ne hîc quidem semper. Nam longis versibus narrat in Rudente Grippus, eventis fortunæ sese bene acceptum. At in eâdem senex somnium trimetris. Ex utrisque vero, atque etiam aliis mistis Sosia Amphitruonis: quanquam ubi ad manus ventum est, iamborum vim atque alacritatem minutiore gyro flectit, ac vibrat. Cùm igitur tam inconstantem legem videamus, ut illis poëtis neque curæ fuerit, utì facerent, neque salvo puri sermonis nitore efficere potuêre, utì numeris essent astrictioribus: nos sic inventa, aut quemadmodum existunt, permittamus, aut si quid sinistri sese offerat ne odiosè extorqueamus: præsertim cùm licentiæ vitium cum Græcis, unde sumpsissent, sibi commune, licentia, utì solet, auxêre.

Illud verò, quod aliqui dubitando, quidam etiam asseverando negabant, fabulas Terentianas trimitris circumscriptas, falsum esse deprehendimus. Nam et apud eum poëtam plus esse hujus carminis invenies: et contrà, apud Plautum quadratos, aliaque longiorum genera. Andria penè ex æquo divisa in utrumque genus est. Haud enim ita multò ab longis senariorum numerus superatur. In Eunucho, et Heautontimorumeno, item. At in Adelphis penè ex quadrante longi ab senariis exceduntur. Phormionem potior senariorum numerus conficit. Hecyra laxior fabula, ac pedestrior est: itaque omnium Terentianarum, ad sermonem quotidianum quàm proximè accedit: est tamen in eâ senariorum plùs tertiâ parte. At contrà, Plautina Amphitruo, et Rudens, vix totus quadrans expletur senariis. Asinaria, Epidicus, quam tantopere ipse autor laudat, Mostellaria, Menæchmi, Miles, Mercator

cator, Pseudolus, Aulularia, Casina, Gurgulio, Bacchides, aut ex utrisque æqué constant, aut etiam minùs habent senatorium. Captivi verò, et Persa, et Pœnulus, plùs dimidio textæ sunt longis. Trinummus legebatur hactenus tota quadratis, aut non multò brevioribus. Eam nos ita restituimus pristinæ sinceritati, ut ad quingentos senarios excusserimus. Quorum tamen numero præstant longi versus duplò. Quam operam etiam cùm Truculento impendissemus: paulò minus ducentis reformatis, tantam longiorum invenimus multitudinem, vix ut illorum hi essent pars quinta. Atque is labor non temerè susceptus est: cùm tam facilè mendacium Quintiliani autoritate tegeretur. Nam isti magni viri, dum nihil inexcussum volunt, et fastidiunt leviora, plùs profectò nominis usurpant, quàm ponunt operæ. Quemadmodum Priscianus quoque, cui de anapæsto sententia excidit satis absurda, cùm dixit: Erit autem probabilis iambicus versus, et tragœdiis aptus, si secundum, et quartum pedem, non alios feceris, quàm iambos, aut eum, qui tribachus est, aut anapæstus: quoniam sunt pares. Quâ enim audaciâ fretus anapæstum tribracho parem dixit? Nam quod ait paribus sedibus anapæstum recipi: verum est. Sic enim in Pluto Aristophanis:

῞Ως ἀργαλέον πρᾶγμ᾽ ἐςὶν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοὶ,

Et bis in eodem versu.

Οἰδ᾽ ἐξετρέποντο, κ᾽ οὐκ ἐδόκυν μ᾽ ὁρᾶν ἔτι.

Verùm hoc est illi adeò frequens, ut nullus pudor Latinis sit jam futurus, quibus linguæ ratio persuasit ne hoc attentiùs curarent: præsertim cùm tragœdia quoque hoc admiserit, gravius sanè ac longè castius poëma. Observantior Sophocles: Euripides minùs obnoxius: nam minùs pepercit illis sedibus:

Γλῶτταν δ᾽ ἐπισχὼν σιγὰν ἰδία τῆς φρενός.

Et in Hecubâ:

Κ᾽ εἰ σμικρὸν ἔχοιμι πάντ᾽ ἂν ἀρκούντως ἔχῃ.

Neque solum anapæstum paribus sedibus posuit illis, sed etiam in ultimâ, ut in Oreste:

Αὐτουργὸς· οἵπερ καὶ μόνοι σώζουσι πόλιν·

Quem si tribrachyn voces, syllabam nunc respicias, non legem illam; quâ ultima habetur indifferens.

Erasmus autem rectè sedibus imparibus dicebat, pro iambo, receptum spondæum, dactylum, tribrachyn, anapæstum: proceleusmaticum autem omisit, quoniam excidisse memoriâ: et creticum, quem sanè putaret non admitti. Nam si in eam sedem posse recipi sperâsset, non multa carmina subvertisset. Proceleusmaticus autem proximè ad naturam dactyli accedit, differens syllabarum numero, temporum tractibus par. Tribus autem modis excipitur pes ille. Aut enim mollis est, atque adminiculis quibusdam similior factus dactylo: ut, *Genua labant: ariete: parietibus.* Duabus enim vocalibus constitutis, prior consonantis vim quandam videtur obtinere. Aut est apertior, ut in versu Enniano:

Capitibus nutantis pinus, rectosque cupressos.

Aut est coactus, ademptis consonantibus quibus syllabarum brevitas impeditur: cujusmodi est in Andriâ:

Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.

Itaque

Itaque ad eum versum cùm devenisset Erasmus, neque agnoscere vellet proceleusmaticum, quem in suis legibus non constituisset, et putaret duriusculè fieri, si Æolicum digamma auferretur, ut exiret proceleusmaticus: sustulit tamen, ut exciperetur tribrachus in duabus primoribus syllabis hujus nominis, *invidiâ*, et ex duabus postremis vocalibus una syllaba concreta esset. Verùm ut in naturâ, ita in arte illius imitatrice faciendam nobis est, nihil aut otiosè, aut superfluò agere. Ergo ut constet ratio dimensionis, si recipias proceleusmaticum, unum tantùm moliris, cùm tollis digamma. Si malis tribrachum, et hoc tibi idem curandum est, ut tollas: et præterea duabus confertis syllabis obscuranda oratio. Nam si nihil refert pronunciésne *invidiâ*, an *invidia*, quid intelligamus? Quòd si (ac verius quidem est) ita pronunciemus, ut quasi sonum consonantis prior vocalis obtineat, jam non sit tribrachus ampliùs, sed anapæstus. Nam ita pronunciari in quibusdam proceleusmaticus jam diximus, et apparet ex illo versu poëtæ:

Stellio, et lucifugis congesta cubilia blattis.

Et apud Horatium:

Ut Nasidieni juvit te cœna beati.

Nam idem nomen aliter:

Nasidienus ad hæc.

Quare in priore versu, omnes erunt spondæi præter quintum. Sic enim Catullus, *pituita nasi.*

Mutusque et mala pituita nasi.

Non corripuit Horatius:

Nisi cùm pituita molesta est.

Sed trissyllabum posuit: ita ut media litera Æolicum sit digamma: quod et elicitur ex judicio Ælii Stolonis, qui à *petendo vitam* duci ratus est. Verùm quod in *invidiâ* fecit, ut unam ex duabus efficeret syllabam, commodiùs confecisset in *injuriâ*, illo versu:

Quo jure, quâque injuriâ præcipitem me in pistrinum dabit.

Sicut in *perfidiâ*, prologo Amphitruonis:

Non ambitione, neque perfidiâ, qui minùs.

Id quod si animadvertisset, non sustulisset pronomen *me*, quod magnâ cum emphasi, ac gestu ad timorem personæ positum est: et omnibus in exemplaribus legitur. Tòlli autem Æolicum elementum in ea voce, palam est etiam versu illo Phormionis:

Qui sæpe propter invidiam adimunt diviti.

Neque enim mirum est adventitiam literam de medio tolli quasi peregrinam. Est enim *video*: ϝίδω· sicut in verbo *vivo*: fuit enim βιῶ eo versu:

Liberiùs vivendi fuit potestas: nam antea.

Puto enim non admodum vegetam, contentámque fuisse literæ illius pronunciationem: sicuti neque in *ovo*, neque in *ove*, cùm libitum esset: quæ ut asperrima est apud Germanos, ita penè vocalis apud Vascones, non consonans: nedum ut duplex uspiam sit. Sed nequaquam par ratio fuit aut necessitas, ut eliderețur idem digamma, in verbo hoc, *inveniet*: eo versu ex Andriâ:

Dabit nemo: inveniet inopem potiùs, quàm te corrumpi sinat.

Nihilo

Nihilo enim mutatur versus dimensio, sive tollatur, sive relinquatur: quare contrà quàm sensêre, nullo pacto debeat tolli. In conjunctione quoque hâc, *enimvero*, durius fit, si eximatur. Quid enim esset, *enimvero?* Sed unam syllabam fuisse, *enim*, cùm vellent arbitror: siquidem Græcum fuit ἦν, et ἐνὶ. At quasi pro consonante accipêre, ut ostendimus, in *Stellio, invidiâ, injuriâ*. Quòd si cui paulò asperior videatur pronuncio: is non meminit, eâ ratione, *cui* esse monosyllabum, et *hui*: et quod omnium durissimum est, *huic*. Proceleusmaticos autem aliis duobus versibus animadvertêre quidam, utroque ex Andriâ:

Mala mens, malus animus: quem quidem ego si sensero.
Tibi generum firmum, et filiæ invenies virum.

Ac de priore quidem non est disceptandum. In posteriore autem mollior est; propterea quòd antiqui pronomina, *mi*, et *ti*, monosyllaba pronunciabant ab Æolensibus accepta, μοὶ, τοὶ· *tu*, τὺ· τὶ, *te*. Sic enim in Gurgulione accipiendum est:

Curato, ego tibi quod amas, jam huc adducam.

Tibi, proceleusmaticum hìc quoque facient, neque errabunt. Hoc tantùm agebamus, ut intelligeres secundiorem fluxum earum syllabarum ad proceleusmaticum, quarum duæ in unam redigi atque coalescere possint. De cretico autem, quem isti omni conatu subterfugêre, pluribus rationibus, atque exemplis est disputandum. Nam si in heroicum admittitur, si in tragœdiâ, quod est poëma clarum, nobile, elatum, castum, locum invenit: quare in medium ac vulgatum sermonem non recipiatur? Est igitur apud poëtam:

Et naufragum Scyllacæum.

Dicent non fuisse emendatum librum. At Vari et Tuccæ judicio emendatum fuit hoc. At est in emendatissimo libro Georgicôn, quod suprà adduximus:

Stellio, et lucifugis.

At est Euripidæ cùm alibi, tum in Hecubâ:

Δυοῖν δὲ παιδοῖν δύω νεκρὼ καθόψεται.

Cùm tamen dicere potuisset: Παιδοῖν δυοῖν.

Itaque nos quoque in Nemesi, studuimus gravitati, et auribus:

Heu genus nefanda.

Et alio loco posuimus, *sinistra*: potuisset dici, *sæva*. Sed paucis aures poëticæ datæ sunt. Præterea si dactylus et anapæstus in iambi loca suffecti sunt, quorum utervis una illum et syllabâ et tempore superaret, quare eam licentiam sermonis eadem puritas non coëgerit recipere quasdam voces, in quibus esset creticus? præsertim cùm è puris creticis aliquot versus constent. Præterea, ea nomina, verbaque, *deus, dies, fuit, mea, sua, tua*, eò pertinent, ut cùm collectionem in unam syllabam patiantur, doceant nos in cretico idem quoque fieri posse, ut emolliantur pronunciatione. Ad hæc, si omnium morosissimus pes, ac penè ferus, ἀντιβακχεῖος, in heroicum receptus est apud Homerum: cùm αἰγύπτιον, et ἀνδρότητα facit ut dactylum primoribus syllabis amplectantur:

plectantur: nulla causa est, quin rationes etiam autoritatibus fulciantur quas Erasmus si diligentiùs recensuisset, non transtulisset præpositionem *ex* in Andriæ prologo: sic,

Qui bene vertendo, et eas describendo malè, ex
Græcis bonis, Latinas fecit non bonas.

Quod equidem ut non improbo, ita consilium non laudo, quo adductus est, ut id faceret, ob amphimacrum vitantem. At si his rationibus non acquiescat, exemplis saltem credere cogatur: quæ quanquam habebam penè infinita, tamen et multa omisi, in quibus possent tergiversari: et alia firma penè innumera, ne tædium parerent; paucis igitur contenti simus. Ex Hecyrâ igitur cùm illud possemus adducere:

Eam calamitatem vestra intelligentia:

supersedimus duabus de causis: quoniam et ipsi liquidam non geminant in postremâ dictione: et nos pronomen, quod primo loco positum est, monosyllabum agnoscimus quare audiamus ex Asinaria:

Fortè si tussire occæpsit, ne sic tussita.

Puto autem sic legendum præcipient: *Fors si Tussire.* Nam ii magis erunt ferendi, quàm qui putabunt conjunctionem *si* corripi: ut in *nisi*, ut in *siquidem*. Quare alia quæramus; ex Gurgulione:

Sitit hæc anus quantillum sitit; modica est, capit.

Item in his duobus, binos:

Pervelim sepultam; sed quem adhuc naso odos meo.
Sedatam te; quàm longè à me abest; lumen hoc vide.

Videamus alios multos, in eâdem:

Sed grandiorem gradum ergo fac ad me obsecro.

Ubi *fac* longum est, contra recentiores.

Salve anus; egon' salva sim, quæ sicca sum siti?
Jámne ego huic dico? quid dices? me periisse, age.

Item ex Andriâ:

Sive ista uxor, sive amica est, gravida è Pamphilo est.

Quo è versu ut creticum tolleret, non veritus est universæ orationis detrahere ornamentum: pronomen illud scilicet, quod in secundo loco statim legitur. Videamus ergo etiam ex Eunucho:

Quæ cum amatore suo cùm cœnant liguriunt.

Nam hic non possumus effugere, quin aut primâ in sede creticus sit, aut in quintâ. Nam si secundam vocem non collidas, sed integram relinquas in dimensione, sicut frequenter fit, et Plautus voluit sibi licere in Pseudolo:

Si de damnosis natis, aut de amatoribus.

Creticus sit inevitabilis in quintâ. Nam prima syllaba naturâ, non positione, longa est. *Cœnare* enim mediam naturâ producit. Sin collidas, jam in primâ sed hoc eveniat, eâdem validissimus ratione: qualis etiam ex Heautontimorumeno:

Itane comparatam esse hominum naturam omnium.

Quem versum qui trochaicum putent, nugas agant; hæc enim fuga neque necessaria est, et est frustrà. Nam in prologo Adelphorum, quæ pars esse debet politissima:

Indicio

Indicio de se ipse erit: vos eritis judices.
In eâdem fabulâ:
Quàm aut hic nunc manere tamdiu: aut nunc persequi.
Ineptè divertunt ad trochaicos. Quid enim in illo dicent?
Ille futilis, somnium; sineres verò illum tuum?
Etenim trochæos extorquere nequeant ex eo. Et in Eunucho;
Sed neminem curiosum intervenire nunc mihi.
Quem Erasmus versum pro senario imprudenter sese metitum esse putat. Et in Hecyrâ:
A Myrrhinâ hæc sunt meâ uxore exorta omnia.
Et in Pœnulo:
Perque meos amores, perque Adelphasiam meam.
Et in Amphitruone:
Inimicos osa sum semper obtuerier.
Et in Asinaria:
Deam sibi invocet, quam lubebit, propitiam.
Et in Aululariâ:
Nempe sicut dicis; quid hic? non poterat de suo?
Ex Casinâ:
Aut quasi lumbricus terram quidem te postules.
Sicut ex Captivis:
Inde me continuò recipiam rursum domum.
Ex Casinâ alterum:
Quid facies? concludere in fenestram firmiter.
Quod si dicant elidi sibilum, quemadmodum in Rudente:
Illustriores fecit: fenestrasque indidit:
Objicies illud ex Aululariâ:
Ædepol mortalem parcè parcum prædicas.
Quo loco si jurandi adverbium pronunciatum autument ab antiquis per mediæ syllabæ exemptionem; alium opponas è Pseudolo:
Nunc tuo cum filio liber accubat; omnia.
Ubi si dicant, *ad*, præpositionem in compositione etiam correptam enunciari consuevisse; quæramus nos, quare in aliis carminum generibus nullis licuerit hoc? Quòd si respondeant in causâ esse pedestrem ac vulgarem orationem; hinc instemus nos, non valde meritam esse illius vilitatem, ut tam accuratis astricta numeris creticum aspernaretur. Itaque verbum substantivum aliquando miris torsère modis; ut in Milite Plautus:
Censén' vero, adeò esse parcum, et miserè vivere?
Dicas uxorem tibi esse necessum ducere.
Apertiùs verò in Gurgulione, simplici sibilo pronunciatur:
Huic anui non satis est soli; canem esse hanc quidem
Cæterùm quis eximet à cretico versum illum ex Trinummo?
Sit taciturnitati clam fidei ac fiduciæ,
nisi qui ad trochaicam aram illam miserè confugerit? Quare illo obruantur ex Gurgulione, quem iambicus, ut sese in omnia vertant, quin sit, efficere nequeant:
Liberi lepos, ut veteris vetusti cupida sum.
Atque initio quidem arbitror vocalium tenuiorum mollitie factum, ut subirent pedes alieni: sic dicimus,

Χρυσῷ, πηληιάδεω, πόληος. πλέων·

Ut bacchium etiam receperimus illo versu :

Et læveis ocreas lento ducunt argento :

At hunc versum spondaicum putat Diomedes vir doctus; non malè : ut mollior vocalis subeat fortiorem. Si creticum interposuit, ut spondæum faceret, in verbo *aureo*. Quòd si in tragœdiâ cretici sunt, in heroicis bacchius et antibacchius, ut taceam anapæstum, tum Homeri, βορέης ζέφυρός τε· tum Virgilii, *Fluviorum rex Eridanus:* non videntur fuisse tot monstra necessaria, quot isti eximendis elementis creârunt, in *quidem*, in *sicut*, in *simul*, atque aliis : neque excludendas integras fuisse voces, aut alias spurias ingenuis supponendas, quod fecisse Erasmum, et suprà ostendimus, et ex his patet. Nam in Eunucho *despectam* posuit; *despicatam* sustulit:

Habeat despicatam, et quæ nos semper omnibus cruciant modis.

Auxit etiam errorem aliâ culpâ, cùm ex eâdem fabula versum fingit ex puris creticis :

Siccine agis ? quis tu homo es ? quid tibi vis ? quid cum illâ rei tibi est ?

Quem tamen iambicum quadratum agnoscas. Pari infelicitate et illum ex Andria creticis conclusit, qui esset senarius integer :

In denegando modò quis pudor est paululùm.

Restituta namque per initium præpositione, quam ille nimis confidenter sustulerat, in prioris finem, tolles illius et errorem, et audaciam : simul deprehendes crassam culpam ; qui creticum ex tribus vocibus confectum iri speravit illis, *quis pudor est*. Verùm ille vir curiosior paulò fuit emendandis auctoribus. Nam et apud Senecam:

Arcum intensio frangit, animum remissio :

Eum ibi dixit esse inversum senarium, atque ipse sic invertit :

Remissio animum frangit, arcum intensio.

Dixisset commodiùs, quod ad pedes attinet, sic legi posse : nunc cùm necessitatem affert, causam suam facit deteriorem. Nam et sic senarius est : et in aliis apud eundem auctorem senariis non observatas magìs leges intelligas, quàm in comœdiis aut aliis fabulis unde ille sumeret. Quod si acriùs contemplere, longè concinnior sententia est : quam deformat ille inversione sua. Nam sententia tametsi æqualiter de arcu, et de animo, pronunciat per contraria, tamen vult arcum referre ad animum, quoniam de animo quærit statuere. Itaque non ab eo incipere ; sed in eo sententiam terminare oportuit : præsertim cùm præter expectationem de animo sentiat. Nihil enim mirum, intensione arcum, at mirum remissione animum frangi. Quare et crescet oratio, et talis est, ut quavis pedum dispositione potior sit. Ita curiosa hæc ingenia sæpenumero judicio carent.

De comicorum versuum materia, partiúmque quantitate, satìs disputatum est ; de ipsarum partium numero deinceps videamus. Principio, quod antea in libris *De Arte Poëtica* statuimus, hic repetendum est, Versus per initia curtos fuisse, duobus ad summum contentos pedibus. Id quod et ratione comprehenditur : siquidem partes toto corpore priores sunt : et exemplis ; sic enim ortum esse primum senarium in Apollinis pugna, quam cum Pythone conseruit, ex illa simplici acclamatione ;

Ἰὴ παιὰν.

Quam cùm et iterarent, et frequentarent, natum aiunt senarium; quo tantopere in suis oraculis postea ille celebrarit.

Ἰὴ παιὰν, ἰη παιὰν, ἰη παιὰν.

Quâ de causâ apud auctores fabularum, invenias unicâ voce contentum versum; ut in Eunucho:

Occidi:

Sed et monosyllabum interdum; ut in Hecubâ:

Φεῦ.

Et eâdem geminatâ voce, distinctæ voces, ut in Pluto, ut in Oreste:

ἆ ἆ.

Et conjunctâ; ut in Philoctete Sophoclis:

Ἀτταταῖ.

Repetitis deinde tractibus productiores facti: ut in Nubibus,

Ἰὼ, ἰὼ.

Hoc quoque ita in Trinummo duplicatum fuit, ut dimeter fieret:

O Callicles, ô Callicles.

Ergo cùm duo pedum essent genera, alterum motorium, alterum statarium; qui versus ex motoriis constarent, in iis binos pedes singulis collectos tractibus feriebant: qui autem è statariis conflabantur, satìs habebant suum cuique sedi pedem referre. In priori classe fuit pyrrhichius; cujus versus Enopolios dictus est: quo usi sumus nos toto poëmatio; quo dicaveramus Sileni natalibus:

Modò citus ego pede celere magìs ago numeros:
Abeöque Venere duce loca super alia volans.

Et Euripides in Oreste:

Χρίος ἰμολίτε πότε
Ανά κέλαδος ἀπὸ λέχεος.

Ejusdem generis est, iambus, trochæus, tribrachus. In secundo censu spondæus habetur, dactylus, anapæstus, proceleusmaticus, creticus, amphimacrus, bacchius, palimbacchius. Neque verò sine ratione fuit hoc. In his namque vocibus, accentionum natura quatuor, aut quinque temporibus frequens est. Ergo statarii versus ex pedum numero nomen obtinuêre; ita ut heroici, quoniam sex spondæis constarent, senarii dicerentur; motorii autem non item; qui ob celeritatem satìs habuerunt, ex dimidio tantum nomen sibi retinere: propterea quod bini prodirent simul: atque ita factum est, ut quibus essent pedes bini, ii monometri vocarentur; quibus quatuor, dimetri: quibus sex, trimetri: quibus octo, tetrametri. Hæc apud Græcos. Latini autem his nominibus etiam alia addidêre: non ab dimensionibus, quæ binos caperent pedes, sed à pedum numero, quaternarios, senarios, octonarios: tantò commodiùs, cùm unicâ voce etiam imparibus constitutos pedibus nominabant. Quinarios, septenarios. Nam hos Græci brachycatalectici adjectione agnoscunt, quanti sint. Octonarios autem etiam quadratos appellavimus: quemadmodum in cubicâ figura anguli octoni sunt: ita cùm eandem quadrantalem dicerent, eodem nomine hosce versus insignitos voluêre. Nam constituta quadrata superficies, si fluat atque postea sistatur, quadrantal

tal creat: quare corpus hoc Latini Græcâ voce tesseram vocitârunt: non à laterum numero, ut quidam putavêre, sunt enim sex; sed ab radice constitutionis: sic enim appellant mathematici. Præterea cùm senarii plùs in usu fuissent, primusque Boistus produxerit octonarios, ab illo tractu longos nominavêre. Ergo neque Gellius Ennianos versus quadratos rectè appellavit trochaicos illos:

Hoc erit tibi argumentum semper in promptu situm:
Ne quid expectes amicos, tute quod possis agere.

Neque Varro in septimo De linguâ Latinâ, illos ex Eunucho:

Herì aliquot adolescentuli coimus in Piræo:

Siquidem Ruffinus auctor est, eundem Varronem ita sensisse, versum septenarium fieri, cùm ad senarium pes trisyllabus adderetur: additque exemplum iisdem numeris, ex Hecyrâ:

Nam si remittant quippiam Philumenæ dolores.

Non solùm igitur à se dissentit ipse, verùm etiam errat definiendo. Nam et major est septenario, et trisyllabus pes, bacchius præsertim, iambo non solùm est adventitius, sed etiam alterius tractûs diversi neque dignus qui in iambici definitionem admittatur. Et ridiculum est, non potiùs septenarium ex septenis fieri, sicut ex senis senarium quàm è senario et uno pede, tantò minùs trisyllabo. Sed profectò magnos viros auctoritas sæpe texit, etiam malè sentientes: sicut Ciceronem quoque fugit ratio, cùm in primâ quæstione Tusculanâ septenarios vocat illos:

Heu reliquias semiassi regis denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas fœdè diu vexarier.

Erasmus Varronem secutus, tetrametrum nihilo feliciùs explicavit illis verbis, iambicum tetrametrum interdum in fine fraudari una syllabâ producta penultimâ, quoties iambico dimetro accinitur dimeter catalecticus. Nam quid attinebat dicere penultimam productam? neque enim necessarium hoc est: quo loco et tribrachus esse potest et dactylus: quorum syllabæ postremæ breves sunt. At quæ est illa explicatio? quasi cùm dicas, Homini interdum pes deest, quoties integro semihomine, alteri semihomini pes deest. At verò quis nescit tetrametros, non è duobus dimetris; sed ex quatuor dimensionibus constare: si quis vel partium consideret rationem, quarum singulis æquale jus sit in versu; vel originem ipsam intueatur. Neque enim Boistus ille, aliúsve quispiam, dimetro dimetrum aptavit: sed trimetrum, quem tum longissimum invenerat, monometrum addidit. Præterea quis hoc audiens, non putet esse nefas cæsuram facere in quinto pede? siquidem ex duobus dimetris tetrametrum est consarcinandum. Quid quòd idem abusus est dimetri trimetrique appellatione? Nam imprudenter versum illum ex Andriâ iambicum pentametrum dixit esse:

Hoccine credibile est, aut memorabile?

Qui esset trimeter brachycatalecticus. Neque enim idem esse μέτρον et pedem, suprà diximus: sed μέτρον capere motorios pedes duos: quare si pentametrum iambicum exigas et à Græco poëtâ, et à Latino, tanto altero majorem ostendat; quem errorem etiam in illo continuavit:

Novi rem omnem; sed est Simo intus? est.

Ergo

Ergo nihil mirum sit, qui motoriis pedibus auferat sua jura, ad statarios immeritò transferre. Illum enim versum ex Andriâ:

Ut malis gaudeant, atque ex incommodis:

Ausus est creticum dimetrum nominare, qui tamen pes cûm non solum syllabarum numero, sed etiam temporum quantitate prolixior, quàm spondæus sit: quare solus unam dimensionem non expleat, si spondæus implet? Eum tamen secutus Rivius, parem erroris admisit proportionem. Siquidem trochaicis anapæstum interseri nonnunquam scripsit causâ celeritatis: quod dictum cum illo superiore maximè convenit, idem namque sentiunt: cùm ille creticum ad iambum, hic anapæstum referat ad trochæum. At qui pes ita esset quatuor præditus temporibus, ut duo simul unam syllabam efficerent plenam ponderis et gravitatis, non potuit inter cursores illos annumerari: præsertìm cùm iambo similior esset anapæstus quàm trochæo; uterque enim à brevibus incipit, in longam desinit. Quantò enim gravior est iambus trochæo, tantò est anapæstus dactylo. Quare non levi de causâ factum est, ut gravissimi poëmatis gravissima pars chorus ad gravissimi pedis majestatem sese conferret, scilicet anapæstum. Quid quòd ille nullam posuit rationem, propter quam trochæus esset iambo volubilior? At verò et nomen Græcum excitabit nos, et suberat ratio. Nam qui et syllabarum numero, et temporum ratione par esset iambo, non potuit eo esse celerior, nisi sanè temporum, temporáque deferentium syllabarum situ, quâ unâ re illi fieret dissimilis. Trahit enim trochæus syllabâ priore vocem ita, ut in posteriore emollescat ac quasi evanescat. Iambus è contrario celeritatem professus, gravitatem præstat. Itaque sanguinarius pes, et promptus ad vulnerandum, indicat et impetum primò, et statariam pugnam mox. Id quod Hipponax cùm acerrimo ingenio vir animadverteret, quam rationem impetus in pede agnovisset, eam in peculiarem pedi versum transtulit: ut sicut iambus in syllabâ longâ pertinax pugnaret, sic iambicus versus in longum pedem incumberet. Leviorem enim ratus iambum, quàm ut ad impressionem faciendam satis esset, in quintam prælato sedem, succedere ei spondæum fecit. Quare id quoque judicio consecuti sumus nos, propiùs ad naturam partium accessurum fuisse totum versum, si iambus imparibus, trochæus paribus sedibus constituti fuissent. Cujus rei exemplum, quoniam res est minùs usitata, è nostris poëmatiis subjiciemus unum ex iambicis:

Malis fortuna Cornucopiæ fundit.

Alterum ex trochaicis:

Si plaudit malis fortuna, quid justis fit?

Qui flexus numerorum si cui absurdus videtur, is meminerit aurium consuetudinem violentam esse; novaque atque inusitata non tam semper admirari, quàm sæpe respuere. Verùm magnopere nostrâ interest, qui quoad licet Aristotelis exemplo rerum causas vestigamus, venari rationem, propter quam cùm iambo sedem assignarent prisci, maluerint pares retinere. Nam si in dactylico senario una tantûm satis fuit, quinta scilicet: sive ille fuit spondaicus, una item fuit satis, quippe sexta: quare trochæo impares, alias iambo constituêre? nam hoc sanè præter naturam factum videtur.

dico. Primùm, ab eo creticum quartà in sede esse constitutum; quem tamen pedem adeò evitârit ut everterit multa. Deinde versus aut ipsum disjecisse, aut aliorum incuriâ solutos præterisse. Sic enim legendi sunt:

Quid tristis es? rogitas me, ubi nobis Æschinus
Siet, quid tristis ego sim? dixine hoc fore? quid is
Fecit? quid ille fecerit? quem neque pudet.

Ubi verbum, *siet*, unica syllaba concretum fit. Sic etiam ex Andriæ illo sibilum abstulit, non unde debuit:

Quis igitur est relictus objurgandi locus?

Sibilum, inquit, in pronomine, *quis*, eliditur. At verò cùm necessariò iambicus sit, nullo pacto ad eum modum secare possis, sed ex participio tollendus est. Sed et illum malè dimetitus est:

Perii obsecro: tam infandum facinus mea tu, ne audivi quidem.

Quem dicit esse trochaicum catalecticum: cùm sit integer quadratus iambicus, neque ad trochaicum torqueri possit. Sicut et præcedentem illum:

Fortè ad nos rediérit: vise, amabò, num sit jam: faxo scias.

Nam ut evaderet amphimacrum, non est veritus trahere sui trochaici caudam etiam ultra octo pedes: nisi argutet, *scias*, esse monosyllabum. Sed cùm omnes illi sint quadrati, etiam hunc iambicum malim, nulla factâ in primâ voce collisione.

Quò ille abire ignavos possit longiùs, nisi si domum.

In prologo autem Andriæ, eo versu:

Nam in prologis scribundis, operam abutitur:

Cùm diceret vocis hujus, *prologis*, primàm syllabam esse à Terentio productam, addidit sanè rationem frivolam; Latinâ, inquit, consuetudine: quibus mos est eam præpositionem productam habere. Nam in Latinis verbis producant, in Græcis autem abstineant, nisi alia vis subsit: sicut in hâc voce, ubi liquida illa geminatur, sicut in Heautontimorumeno:

Oratorem voluit esse me, non prologum.

Ex prologo Truculenti:

Sed relliquam dat operam, ne sit reliquom.

Et illo:

Ut pernoscatis ecquid spei sit reliquum.

Nam nisi hoc soliti essent facere, mille aliæ viæ erant ad eadem penè verba versu concludenda, ut rem novam evitaret. Verùm nova nequaquam erat: sed ab Homero usque. Nam in hymnis μέλας, in Iliade ἰλλόγια, atque alia produxit. Etiamque nunc multæ nationes adeò crassè eam literam pronunciant, ut intus esse aspiratio videatur. Gabali, Arverni, Græci, Germani, Ligures, Taurini. Cæterùm etiam alia ratio est, ut et versus ille prologi constet, neque liquida geminetur. Sanè si eam vocem quæ in eo versu prima est, non collidas: quod sæpe alibi et in eâ, et in aliis factitatum est; sicut in Eunucho:

Unâ ire cum unicâ imperatorem in viâ.

In secundâ enim sede dactylus est, neque præpositio colliditur. Ita in illo si conjunctionem, *nam*, non collidas, nihil innovabis; præsertim cùm in promptu habuit, ut pro, *nam*, subjiceret, *namque*. Verùm ut diximus, etiam in alio prologo idem factum est, ut

geminaretur, et rectè: minùs verò rectè à Donato in Hecyræ prologo:

Propè jam remmotum injuriâ adversarium.

Nam tametsi geminari consuevisse fatemur, tamen non eum fuisse locum, eam affectandi novationem, qui sibi iambum, quandocunque posset, ascisceret. Sicuti non minùs infeliciter Priscianus qui cùm, *redducit*, geminare mutam diceret, idque exemplo probare vellet, attulit dimetrum Horatianum ex Epodo:

Redducet in sedem vice.

Nam quid aiat, si negem? neque enim necessitate pedis persuadebitur nobis. Quid si contendam non esse factum ab Horatio, qui, quoad potest, iambos etiam aucupatur? Quare igitur abjecerit genuinum pedem, quare admiserit spuriam literam, ut illum excluderet? Meliùs fecisset, si ex Hecyrâ illud:

Remissum opus sit vobis, an redductam domum.

Neque mirum, quæ in, *reddo*, geminetur. In scenâ quoque primi Actus quintâ, cùm Pamphili orationi intervenisset Mysis, atque suis uterque seorsum affectibus uteretur, versus interseruit diversos quoque poëta, quos Erasmus confudit: sic igitur legendi sunt:

Hocne est humanum factum, aut inceptum? hoccine officium patris?
Quid illud est?
Proh deûm atque hominum fidem, quid est, si non hæc contumelia est?

Sic enim etiam alio genere Mysis utitur iterum:

Miseram me, quod verbum audio?

Cui respondet illud Pamphili:

Quod si fit: pereo funditus.

In eadem autem scenâ versum illum:

Proh deûm atque hominum fidem, nullône ego:

Appellat dimetrum pede redundante, laxè sanè nimis. Nam quamobrem non quinarium? quare non trimetrum brachycatalecticum? quis unquam audivit versum ullum pede esse redundante? nónne ipse ille versus talis est hoc ipso pede, quem dicis redundare? Illud quoque malè dignoscere visi sunt: cùm Act. II. putârunt initium, caudam esse postremi versûs, quod clauditur Act. I. sic:

Ne ad morbum hoc etiam, teneo: quid ais Byrrhia?

Nam ut hoc primùm dicam, multò satiùs est, ut initia actuum integra sint, quàm fines. Deinde apparet properatio in Myside abeunte, ut Glycerium consolaretur. Itaque abrupit sermonem, atque abiit. Præterea inter actus vetus comœdia interserebat ἐμβόλιμα, choros, diverbia, apostrophas, atque alia ejusmodi. Nova comœdia rarò gregem, nisi in fine. Aliquando etiam choragum legimus apud Plautum. Omnino autem tibicen canebat: quod è Pseudolo licet perspicere:

Dum concenturio in corde sycophantias,
Tibicen vos interea delectaverit.

Tanto igitur intervallo, quomodo Charinus Mysidis explêsset versum, quem non audiret? In eâdem vero scenâ, ita perversè legit, ut alterum novenarium faciat, alterum senarium relinquat: sic,

Quæso

Quæso ædepol, Charine, quoniam, id fieri quod vis, non potest, velis
Quod possit: nihil aliud nisi Philumenam volo.

Cùm tamen duo priores optimi sint octonarii: sic,

Quæso ædepol, Charine, quoniam id fieri quod vis, non potest,
Velis quod possit: nihil aliud nisi Philumenam volo.

Etiam priore consilio monometrum vocat illum:

Ah quantò satiùs est.

Dimeter enim est brachycatalecticus. Sed et nullâ necessitate mutat, *abi*, in *abin'*, sive *abeas*, cùm frustrà pùtat alioqui constare non posse versum. Nam et trochaicus est, si collidas: et iambicus, si non colldias. Nam et maxima est vis ejus vocalis quæ est ultima in verbo, *abi*. Sic Virgilius, eo pulcherrimo versu, quo Theocritum æmulatus est:

Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error.

Et aspiratio prohibet collisionem, sicut illi:

Hecyra est huic nomen fabulæ: hæc cùm data est.

Sic imprudenter nimis elidit sibilum ex pronomine illius versûs:

Sed istud quidnam est? hodie uxorem ducis? aiunt, Pamphile.

Qui tamen rotundissimus sit octonarius, neque usquam coactus: nam quod monet in nomine, *suspicio*, tertiam à fine produci, verum est: sed neque nova res, neque sine ratione. Nam et Plautus ita scripsit:

Et ne in suspicione ponatur stupri,
Et clandestina ut celetur suspitio.

Et satis liquet coaluisse duas vocales in unam. Namque ab eo quod esset suspicitum, suspicio fuit; itaque cùm erit brevis, tunc intelligetur syncope, cùm longa, synæresis: ex eo quoque versu in Andriâ:

An non dixi hoc esse futurum? dixi; quid meritus es? crucem.

Prisciani autoritate dicit tolli verbum substantivum. Quo in loco mihi oblatam sentiam occasionem duos simul emendandi magnos viros; illum qui errârit, hunc qui non correxerit. Est enim, integer octonarius. Illud verò ejus proprium est, cujus culpam in alium transferre nequeas. Nam verbum substantivum, *adfuerunt*, trisyllabum professus est eo versu:

Cùm in pariundo aliquot adfuerunt liberæ.

Qui tamen versus senarius iambum habet in quartâ: ferendus tamen erat quasi lapsus, nisi altero errore culpam cumulâsset, cùm primam auferri jubet syllabam ex eo versu,

Aufugistin'? hera, factum: satin' id tibi placet?

Integer enim senarius est, etiam citra ablationem, spondæis duobus, anapæsto, duobus dactylis, et postremo iambo. Ibi temerè transfert syllabam inferioris in superiorem: contrâ debuit transferre in Hecyrâ, neque transtulit:

Quæ dico parvi pendent: porrò hoc jurgium ad
Uxorem, hæc cujus fiunt consilio omnia.

Sicut interjectionem quoque debuit ascribere priori versui in Adelphis, ut sic legeretur.

Syre, præceptorum plenus istorum ille: phy,
Dami habuit unde disceret: fit sedulò.

Restituisset

Restituisset etiam in Hecyræ versu verbum, ut sit septenarius, ac par priori: sic

Tecum ferantur: dixi, ita ut jubes faciam, pater.

Non debet errati censeri loco, illud in Andriâ eo versu:

Tu rem impeditam et perditam restituas? hem quo fretus sim.

In quo dicit *hem*, extra versum ab alio additum potiùs, quàm positum à poëtâ: cùm tamen mutila sit sine eo sententia: et sibilum elidi videmus etiam in multis locis. Sic audacter nimis aufert verbum, *cupio*, ex illo Eunuchi:

Cupio aliquos parare amicos beneficio meo.

Cùm tamen commodius eximeret vocem sequentem, sine ullo carminis detrimento, etiam sententiâ rotundiore. Sed aut sit proceleusmaticus primus pes, et alter amphimacrus; aut pronomen possessivum: quod postremo in loco est, demittatur in versum alterum subsequentem, qui nihilominus sit senarius: sic,

Meo: id amabo adjuta me, quò id fiat faciliùs.

Nam, *faciliùs*, eodem modo trisyllabum est, quo, *potiùs*, bisyllabum. Eligat autem lector, quod magìs erit ex animi sententiâ quandoquidem etiam apud Lucretium, *aliud* ita bisyllabum accipitur, ut cauda dactyli sit. Iniquior fuit illi versui ex Hecyrâ, ex quo, *dum*, particulam expletivam exemit: qui tamen cum sequentibus, cumque præcedentibus octonarius sit:

Mane dum sodes, timeo, ne aliud credam, atque aliud nuncies.

Hoc ibi cùm adimit, ita alibi æquè importunè addit de suo: ut ad eum versum ex Eunucho:

Par pari referto, quod eam mordeat.

Modò addit *nunc*, modò *mox*, modò *sic*, modò nescio quid. Ego verò nihil immutandum censeo de consilio poëtæ: qui integrum proverbium, sicut circumferebatur, ita interseruit trochaico tractu: quare audaciùs etiam, *remordeat*, suppositum est. Nam si quid addas, versus non constet: si nihil addas, ad concinnandum trochaicum nihil est opus. Et non solùm hoc exemplo in omnibus legitur exemplaribus: sed etiam eâdem fide recitatum à Cicerone in epistolâ ad Lentulum. Verùm apposuit pari audaciâ adverbium *nunc* ei versu:

Alio pacto honestè quo modo hinc abeam, nescio.

Neque enim vocalis eliditur, sed perstat longa ante aspirationem adverbii *hinc*: et trochaicus decurrit octonarius catalecticus. Sicut in verbo monosyllabo nulla item collisio fit, neque in adverbio eo versu:

Ora me: obsecro te verò Phædria, i intrò: hei, hei.

Corrupit etiam syllabarum quantitates: ut in illo ejusdem fabulæ:

Sic est, inveniam hodie parem ubi pol referam gratiam.

Ausus est dicere adverbium, *hodie*, primam producere: quoniam, inquit, idem sit ac si dicas hoc die. At quod nusquam est, narrat. Nam cum est, hoc die, propter positionem producitur. Nam suâpte naturâ breve pronomen est: sicut ejus compar, hic. Græcum enim est, ὅ. Quare illud Virgilianum:

Hoc erat alma parens.

Non

Non solùm propter interrogationem, sed etiam ob syllabæ servitutem legunt, *hocce*, ii qui existimati sunt doctiores. Breve enim fuisse vel inde deprehenditur, ubi consonante amissâ in adverbio, *hodie*, correptum est: quod etiam exemplo invenias ex versu Hecyræ:

Visum est? certò ne certè deus sum, si hoc ita est, verum reperies.

Est enim pronomen, *hoc*, secunda syllaba dactyli, qui in quintâ sede est: quamobrem versus de quo nunc controversia est, septenarius est iambicus. In convivio autem poëtico, illum est Eunuchi prologo:

Habeo alia multa, quæ nunc condonabuntur.

Ait mendosum esse: neque enim scazontes in ea genera carminum admitti: itaque ut metrum corrigeret, linguam Latinam depravavit, cùm supposuit, *condonabitur*. Nam quis dicat, *Tu condonaberis à me commentarios?* An verò etiam ἀπροσώπως ausus est, et rectum apponere tamen casum? At ego puto veteres, excitandi spectatores gratiâ, nævos hosce aspersisse: neque in eâ refalsus sum. Nam quî decuit minùs, spondæo claudere iambicum, quàm dactylicum sistere? At quantum decoris addit affectui, cùm diximus in inferiis filiolæ nostræ, sororis tuæ lectissmæ Sylvi:

Heu heu quonam animam, quo carmine compellabo?

Sèd de his numeris in tertio libro poëtices tibi satis est disputatum. Ita gravitatem, et lenitatem, et constantiam animi ostendens Terentius, remisit de iambi acerbitate; néve sine exemplo fecisse eum arbitrere, habebis ex prologo Amphitruonis unum:

Quòd ego huc processi sic cum servili schemâ.

Est enim σχῆμα· quanquam non sum nescius viros doctos sublatâ aliunde syllabâ, *schemate* legere solitos: quare alium habeas ex Asinariâ:

Agè nunc reside, jam cave modò ne graxis.

Neque enim sequentur analogiam, qui, *graxeris*, legerint: nihilo sanè meliùs, quàm si, *faxeris* et *occepseris*, pro faxis et occepsis, malint: sicut in Captivis:

Nunquàm isthæc dixis, neque animum induxis tuum.

Accipies etiam unum ex eâdem fabulâ:

Avis me ferè consimilem faciam, ut prædixti.

Adducerem et ex Casinæ prologo, nisi suspicarer verba esse transposita:

Clerumenæ hæc vocatur comœdia Græcè.

Sicut ex eodem alterum:

Ratione utuntur, ludis neminem poscunt.

Sed profectò et alibi multis locis, et in Pœnulo:

Gerræ germanæ, atque ædepol λῆροι λήρων.

Ac ne in illis quidem servavit Latinitatem:

Ne te iratus suis sævis dictis protelet, scio.

Substituit enim, pro *sævis dictis*, sævidicis: at sævidicum mobile nomen est, cui igitur hærebit? an ille invenit, usquam in naturæ legibus, accidens sine substantiâ? In eâdem autem scenâ etiam pedum numerus eum fugit: namque iambicum senarium hypercatalecticum dixit illum:

Non possum adesse, ah quid agis? quò abis Antipho? mane.

Habet

Habet enim duos dactylos alteram alteri subeuntem ante postremum iambum. Æquè autem incommodè ex Heautontimorumeno brachycatalecticum nominavit illum, in quo periculum potiùs imminet, ne quid redundet:

Et illam simul cum nuncio tibi hic ego affuturam hodie scio.

Est enim quadratus iambicus. Sicut illum quoque minùs bene octonarium hypercatalecticum:

Probè: huic filium scis esse? in Asiâ non est pater.

Nam si iambum in primâ sede statuas, et creticum in secundâ ob positionem, aut dactilum ex naturâ syllabæ, septenarius est. Sed, *audii*, pronunciandum est, ut, *Asia*, sit anapæstus. Sin malis trochaicum, non collidas adverbium *probè*, et erit anapæstus primâ in sede, eritque octonarius, trochaicus, catalecticus, et, *Asia*, bisyllabum. In Phormione frustrà laborat transponendo verba, ut numeris consulat, eo versu:

Ut ad pauca redeam, ac mittam illius ineptias.

Mavult ita legi:

Ad pauca ut redeam.

At verò, verbum, *redeam*, bisyllabu messe, vel sexcentis locis, ubi opus est, constat. Eximit etiam vocalem hujus præpositionis, *per*, eo versu Adelphorum,

Per oppressionem ut hanc mihi eripere postulet.

At verò, quid fuerit dicere, *propressionem?* nempe frigidum admodum est, ne dicam absurdum, novum fugæ genus, quò evitet creticum fatalem illum: cùm tamen adeò molliter pronunciari possit, ut vix divertat à naturâ spondæi. Sed jam vereor ne quis eorum, quos ille multis locis premit fabulis atque irridet, reponat ei gratiam, cùm in verbo *postulo*, sciant ab ipso exemptam mediam vocalem. Magno enim in periculo est, ne ab illis barbarus appelletur: propterea, quòd Germani, præsertim nostrates Vindelici, Carni, Norici, item Sueri, Saxones ita illud verbum pronunciant, vix ut eam vocalem exaudias. Verùm equidem, neque irridebo maternos avos meos, neque hominis consilium, quippe qui memor sim ejus versus ex Casinâ: *Nunc ne tu respondere postules me tibi.* Non igitur judicium reprehendo, sed judicii locum. Ei enim versui optimo atque pulcherrimo quadrato, ex Andriâ, hanc injuriam faciebat:

Cùm is nihil promereat: postulare, id gratiæ apponi sibi.

Verùm et hîc nihil necesse habeas concidere, et primam naturâ cùm corripiat, non potuit sibilus impedimento esse in illo Casinæ versu, quin unico tantùm tempore proferretur: factum enim est ex *posse* et *tollere*. Neque enim literas geminabant, quod etiam durat in præterito, *tetuli:* et, *teram*, simplici elemento scriptam in libris augurum, ait Varro: et hoc monet nos plurimis locis Verrius, ejusque interpres atque imitator Festus. Cæterùm Erasmus utinam eam curam alium in versum transtulisset, ad nomen hoc *periculo*, potiùs quàm tolleret omnem sermonis elegantiam, atque adeò Atticismum: quippe pronomen, *hoc*, est autem ex Andriâ is:

Sine omni periculo; nam hocce haud dubium est, quin Chremes.

Præ-

Præsertim cùm anapæstus esse potuerit in primo pede. Nam *omnis*, primam corripit naturâ; ductum enim est παρὰ τὸ ὁμῶς. Universitas enim fit ex rerum conjunctione. Est enim universum, extra quod nihil est. Neque illas mutam ac liquidam potuisse cogere syllabam ad producendum, et pueri sciunt, et Priscianus docet ex Callimachi versu. Major verò difficultas objicitur in nomine hoc, *voluptas*: ex quo ille vocalem mediam auferendam censet, eo versu Andriæ:

Quòd voluptates eorum propriæ sunt, nam mihi immortalitas.

Nonnihil verò est, si sit ita pronunciandum, *Folptas*: nihil enim ad Theutonicum sonum accedere potest propiùs: atque hoc ut effugeremus, aut constitueremus creticum in primâ, aut etiam anapæstum. Correpta enim conjunctio est alibi, vel judicio illius: quare hîc quoque esset. At frustrâ viderer laborare; quoniam duo versus in Casinâ sunt, nihilo nobis secundiores:

Sine tuos ocellos déosculer, voluptas mea
Quid deosculer te? quæ res? quæ voluptas mea?

Nam nisi, *volup*, legas, aut facias anapæstum, sanè aspera est pronunciatio. Sed, *voluptas*, fuit volupetas, à volo et peto; quæ omnia cùm sint brevia, non immutârunt naturam. Nam sic quoque corripias in versu ex Heautontimorumeno, si ita legas ex Bembi codice:

Nec mihi fas esse ulla me voluptate his frui.

Quamquam codex ille, de quo vir doctissimus atque sanctissimus metitur nostros, plus habuit tum apud nos venerationis ob vetustatem, tum apud illum opinionis ad novitatem, quàm quantùm re ipsâ præstare valuerit. Omitto enim quæ ad privatarum vocum pertinent rationem: nam eas in Originum libris tibi satìs explicatas puto. At quod ad versuum ipsorum tractus spectat, operæ pretium est animadvertere multos, qui non constent: veluti è Phormione hunc:

Quæ si astu non providentur, me aut herum pessundabunt.

Ita dico apud hosce qui creticum recipiunt nullum: in nostratibus autem molliùs legitur sic:

Quæ si non astu providentur.

Ubi octonarius est. Item ex Heautontimorumeno sic legit:

Pergin' mulier odiosa esse? nullamne ego rem in vita mea.

At in nostris sic legitur:

Venire in mentem, mi vir: oh pergin' mulier esse? ullámne ego.

Ubi vides, si addas omnia illa verba, quæ præcedunt exprobrationem senis, versus fiat stadio longior: at illi octonarii sunt. Verùm lepor quoque in verbis est illis, *Oh pergin' mulier esse*: plùs enim est esse mulierem, quàm odiosam. In altero autem sequente:

Rem unquam volui, quin tu in ea mihi advorsatrix fueris, Sostrata?

Videtur syllaba redundare: sed *mi* pronuncies, non *mihi*: Bembus autem ita legit, ut una deficiat; sic,

Volui; quin tu in ea mihi fueris advorsatrix,
Sostrata?

Locutionem quoque non leviter pertranseas. Ille enim dicit, nullamne rem volui? sanè tolerabilis sermo, cùm verbo hoc, *volo*. Nam negatio quæ est in nomine, in verbum transit, et fit, ullam rem

rem nolui. Non possis verò dicere cum verbo substantivo, nullane res est? quonam modo namque esset, si non est? neque meliùs procedit ille ex eâdem, quem nos sic;

Sustulisti, sic est factum: domina, ergo herus damno auctus est.

Ille sic:

Sustulisti, sic est factum, domin' ergo herus damno auctus est.

At duo sunt, quæ dissuadent esse recipiendum. Primùm versus, qui trochaicus sit: quare in quinto pede iambum statuit: nos anapæstum. Et minùs simile veri fuit, domi educatam, atque herum latuisse? erat enim modica domus, quæ vel cœnâ Bacchidis premeretur: quare inepta fuisset interrogatio. Neque fuisset auctus damno, quoniam domi educâsset: sed quoniam filiam, cui dos paranda esset. Itaque non foris educandam dedit, sed exponendam. Præterea plus impendii est si foris educantur liberi, quàm si domi. Sed et ille in Eunucho, toto verbo longior est, temerè repetito:

Idque adeo visam: si domi' st, quis nam hinc à Thaide exit?

Sed ubique videatur non minimi judicii quispiam neglectis numeris leporem quæsisse orationis: sicut in eâdem fabulâ:

Nihil præter promissum.

At nos legebamus:

Nihil prætermissum.

Verùm hîc argutia etiam dimensionibus suum reliquit locum, si *nihil* sit monosyllabum, quod frequentissimum est. Vult dicere, Phædriam nihil præstaturum eorum, quæ militi pollicebantur, neque quicquam illum præter promissum laturum: Sed in eâdem lepor quoque nitidissimus est, iis versibus:

Illum liquet mihi dejerare mensibus
Sex septem prorsus non vidisse proximis.

Nostri vulgatè nimis legebant, sex vel septem. Cæterùm et à numero excluditur conjunctio, et à sermonis puritate: sicuti cùm dicimus, quinquaginta plùs minùs annos natus sum. Illud quoque lepidius videtur in Heautontimorumeno:

Confitere tu? an obsecro, isthuc inimicis siet:

Quàm quod legitur ab Erasmo et aliis;

Confitere tuum non esse? ah obsecro te isthuc inimicis siet.

Splendidior est oratio repetitâ negatione sensu, non verbis: et necesse est ita legi, quoniam præcedentes versus hic concinnat: quos versus tam Bembus, quàm Erasmus malè disponit. Bembus sic:

Subditum se suspicator. subditum ain' tu? certe? sic erit mi vir?

Erasmus sic:

Subditum se suspicator. subditum? ain' tu? certè inquam mi vir?

Verùm uterque longior est, Erasmianus unâ syllabâ: alter autem etiam ex pluribus, quare ita legendi sunt, ut sint trochaici octonarii catalectici:

Subditum se suspicatur, subditum? ain' tu? certè inquam
Mi vir confitere tu? au obsecro, isthuc inimicis siet.

Sic etiam ex Adelphis, illis duobus versibus, neuter est audiendus. Bembi codex sic:

Obsecro. mea nutrix, quid nunc fiet? rogas?
Rectè ædepol spero, modo dolores mea tu occipiunt primulum.

Erasmus sic:

Obsc-

Obsecro, mea tu nutrix, quid nunc fiet? quid fiet regas? rectè.
Ergo Erasmus malè collocat adverbium *rectè:* Bembus malè omittet pronomen *tu:* ut sint iambici quadrati. Hæc quidem manifesta lectio, at illa ambigua, utra probior sit? In Heautontimorumeno vetus exemplar sic habet:

Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere, et
Quod illum insimulat durum, id non est: nam parentum injuriæ
Uniusmodi sunt ferme; paulò qui est homo tolerabilis,
Scortari crebrò nolunt, nolunt crebrò convivarier.

Bembus et aliquot eximit verba, et aliâ serie digerit numeros:

Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere?
Et quod illum insimulant durum, id non est.
Nam parentum injuriæ uniusmodi sunt ferme.
Scortari crebrò, volunt, volunt convivarier.

Sed numeros obterit Bembus, quarto versu: in quo et trochæum invenias tertiâ sede, et iambum sextâ: quare errorem subesse necesse est: et confundit versuum tum genera, tum quantitates. Nostra autem lectio horum nihil: sed asperior visa est in sententiâ, cùm tamen non sit; nam ita dicit, patres duros nihil remittere de imperio, quod exerceant in liberos: omnia animi laxamenta prohibere: at qui paulò est tolerabilior, aliqua sanè patiatur: sed non crebrò ea fieri. Mutavit autem numerum verborum Terentius, cùm in singulari dixit, *paulò qui est tolerabilis,* debuerat subdere, *non vult crebrò scortari liberos suos, non vult crebrò convivari.* Sed retulit numerum ad universitatem patrum. At in singulari tolerabilem posuerat, quoniam rariores sunt. Ita mutat numerum in Eunucho:

Eunuchum porrò dixti velle te,
Quia solæ utuntur his reginæ.

Quam mutationem aliquis minùs commodam cùm putaret; sublatis illis verbis, *paulò qui est homo tolerabilis:* quæ vitia prohiberent patres in nostrâ lectione, ea fecit patrare flagitia filiis in suâ.

Hæc sunt, Sylviole, fili, quæ laboriosissimâ operâ excussi tibi: majorene tædio tot ineptiarum, an metu, ne pari inscitiâ caperere, nescio. Omisi verò multa carmina controversa, aut ambigua, alia vasta: quæ etiamsi ad sanitatem redigantur; at curâ istâ nostrâ vel sic longè minora sint.

Verùm enimvero neque tibi puerilia videri debent, qui istâ ætate literariæ laudis aditum omnem explorare juberis ab indole tuâ, quæ magna ac multa promittit nobis: neque mihi plebeia adeò, in quibus, omissis studiis gravioribus, tantos illos viros elaborare aliquid non pœnituit. Qui si quibus in locis lapsi sunt, vel hoc ipsum eis debeatur, quòd nos excitârint ad veritatem. Cujus splendorem, fili mi, quovis nomine chariorem habere debes. Magnum fuit Erasmi nomen, præsertim in Germaniâ literis renascentibus: majus futurum, si ille minor esse voluisset. Nunc fretus ingenii sui magnitudine, multa tractare aggressus est, paulò minùs accuratè: itâ à nominis claritate profecta confidentia præcipitem illum egit, non sine dispendio multorum studiosorum: qui omnes cùm docti esse vehementur exoptarent, pauci autem labo-

laborarent, omissis ærumnis, quæ ipsis in antiquorum lectione multæ exequendæ erant, compendium nacti eorum quæ Erasmus in unum coëgisset, ei de omnibus fidem ita habuêre, ut etiam extantibus priscorum monumentis, unde ille vel aliquando non bonâ fide accepisset, Erasmi nomen non pro teste, sed pro judice, citent, atque alieni laboris non quasi beneficiarium faciant autorem. Quare vobis omnibus ejus nominis studiosis, inter quos me quoque sanè esse non nolim, commodè ostendimus atque opportunè quid cujusque judicii sequeremini. Quòd si quis, ut est ingenium quibusdam barbarum ac ferum, pertinaciùs negligat, foveatque ignaviam suam: te saltem habeamus ab erroribus ejusmodi segregatum.

PETRUS BEMBUS

DE TERENTII FABULIS.

Colloquuntur POMPONIUS *et* HERMOLAUS.

POMP. EST jam tempus, ut tu mihi item afferas aliquid è Terentii nostri fabulis, quemadmodum recepisti te facturum, quò hîc etiam Phædrus, qui eà lectione plurimùm delectatur, habetque eum librum ferè semper in manibus, sese augeat probis et incorruptis locis. Nam te librum habuisse Terentianum pervetustum majoribus scriptum literis, iis quas verè antiquas dicimus, sæpe audivi. HERM. Est istud quidem verum, quod dicis: nam et habui eum librum, et legi, et notavi multa, quæ delectare Phædrum poterunt: si quidem est, ut dicis, in legendo illo plurimus. Quanquam quid prohibet nos etiam, Pomponi, ejus poëtæ vel candore elegantiâque sermonis, vel pudore gravitatéque delectari? quibus Cicero ipse tam est delectatus, ut non pauca inde sumpserit, transtuleritque in sua scripta non minùs libenter, quàm etiam ambitiosè, ut mihi quidem videtur. Sed geram tibi morem, referâmque non planè omnia quæ antiquo in libro probè scripta animadverti esse, sunt enim propè innumerabilia; sed ea, quæ meminero. Itaque attende, num hoc aliquid sit, quòd non primùm mihi in mentem venit. Nam quæ leguntur argumenta fabularum in Terentianis libris, ea Terentii non sunt:

Sororem falsò creditam meretriculæ
Genere Andriæ, Glycerium vitiat Pamphilus. Itemque:
Sororem falsò dictitatam Thaidis,
Id ipsum ignorans miles abduxit Thraso. Et reliqua quæ habentur fabularum reliquarum argumenta ea dico Terentii non esse. POMP. Tune hoc dicis, Hermolaë, Terentium poëtam argumenta illa non scripsisse? HERM. Verò. POMP. Neque illum ea composuisse? HERM. Id ipsum. POMP. Cujus autem sunt? nam te puto id scire, qui scias Terentii non esse. HERM. Sunt illa quidem C. Sulpitii Apollinaris, ejus quem sæpe citat Gellius, docti et eruditi viri, quique Pertinacem Imperatorem Latinas literas docuit. Nam in eo vetusto libro, quem dixi, is est eorum argumentorum titulus: C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA,

RIOCHA, unus idemque omnium. POMP. O præclarum librum: siquidem ejus edicto Sulpitius tanto post tempore in possessionem suorum carminum restituitur. Sed ista Sulpitii sive argumenta, sive periochæ, ut est in libro illo, Hermolaë, ab iis quæ vulgò habentur, ecquid discrepant; ut si ea nobis recensueris, aliquid lucri uterque nostrûm faciat. HERM. Discrepant sanè illa: sed quantùm, jam de Politiano intelliges. Is enim sibi ea descripsit modò, cùm ei librum ostendissem: fidemque mihi dedit, se impressoribus mandaturum, ut ea in vulgus darent. Itaque te ad Politiani libros rejicio. Sed mirum est, quàm aliter multa scripta eo in libro sint, ac sunt in aliis: ut appareat singulas omnino paginas etiamnum probam illam antiquitatem redolere. Nam et in Heautontimorumeno est:

Quid seni erit nostro miserius? non sene.

Et paulò pòst:

Ejus anuis causâ opinor, quæ erat mortua.

Non *anûs*: quod etiam notat Gellius: et quomodo, si rectè memini, Varro in libro de agriculturâ primò dixit, ut Minervæ caprini generis nihil immolarent propter oleam, quòd eam, quam læserit, fieri dicunt sterilem: ejus enim salivam esse fructuis venenum; pro eo quod est, fructûs, quem quidem casum aliter in Adelphis protulit, antiquè tamen:

Nunc exactâ ætate hoc fructui pro labore ab iis ferre.

Et in Hecyrâ:

Ne nomen quæstui mihi obstet: nam mores facilè tueor. Itemque:
Quid fuit tumultui? dic mihi: an dolor repentè vasit?

Et in Phormione:

Ubi in mentem ejus adventi venit.

Et et in Eunucho *qui*, dandi casu positum, pro *cui*.

Nam in me planè dî potestatem suam
Omnem ostendere, qui tam subitò tot congruerint commoda.

Et in Phormione:

O fortunatissime Antipho. Ant. *Egone?* Phæ. *Quid quod amas, domi'st.*

Quod tamen rectè dictum videtur: ut à *quis* nominandi casu, dandi casus in hanc potiùs formam exeat *qui*, quàm in illam, *cui*. Quod quidem miror latuisse Quinctilianum. Is enim in eo Virgilii versu,

Qui non risère parentes,
Nec deus hunc mensâ, dea nec dignata cubili est.

Qui nominandi casum dixit esse pluralis numeri. Itaque rectum sensum etiam pervertit poëtæ: nam quod ait Virgilius,

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:

Non id vult, ut puer arrideat matri, sed ut cognoscat matrem ab ejus risu: magìs enim mulieres omnes suis arrident filiis, quàm aliarum; quippe quæ magìs etiam illis intuendis gaudeant, necesse est: vel quoniam extra laborem ferendi ventrem, pariendìque dolores et pericula jam sunt, vel quod pueros ex sese natos vident, quod est omnium rerum jucundissimum. Itaque repetit, *Incipe, parve puer.* Num cui puero parentes non riserint, quoniam id accidere nisi propter eximiam aliquam deformitatem non potest, hic jam

ex iis esse qui diis chari sunt non videtur, neque dignus qui vitæ cùm muneribus maximis, tum hilaritatibus egregiè perfruatur. An non tibi ita, Pomponi, videtur? POMP. Mihi quidem videtur: eòque magis, quòd in meo illo Virgiliano pervetusto libro, quem dixi, ita scriptum est, *Cui non risére parentes*: ut jam ne liceat quidem aliter credere. Error autem omnis in eo est, quòd risum ad puerum referunt: nam si ad matrem retulissent, nihil ambigeretur. Puto autem te memoriâ tenere ea, quæ Politianus quoque hoc ipso de Virgilii loco scripserit. HERM. Quid ni teneam, Pomponi? quem quidem locum ex facili atque aperto, etiam durum et à Virgilianâ loquendi simplicitate alieniorem facit. Sed de eo ipse viderit Antiquitatis autem amatorem fuisse Terentium, etiam illa indicio sunt in Hecyrâ:

Fors fuat pol, ab eo deductum verbo perantiquo, quod est *fuo*, valétque idem quod *sum*: quo etiam est Virgilius usus: *Tros Rutulusve fuat*, pro *sit*. Et illa in Phormione *præbit*, pro eo quod est, *præbet*:

Ea qui præbit, non tu hunc habeas planè præsentem deum? Et *ductis*, pro *ductes*:

Ut me phaleratis ducas dictis, et meam ductis gratis?

Et *tacis*, pro *taces*: et *enicas*, *pro enecas*:

Eho tu consobrinum tuum non nôras? Dem. *Enicas.*

Dic nomen. Phor. *Nomen maxumè.* Dem. *Quid nunc tacis?*

Et postea:

Satin' etiam, si te delibutum gaudio reddo? Ant. *Enicas.*

Quin tu has pollicitationes aufers? Et item postea:

Abi, tange: si non totus friget, me enica.

Et *restitis*, pro *restitas*:

Id quidem tibi jam fiet, nisi restitis, verbero. Et in Adelphis:

Vestitu nimio indulgis, pro *indulges*. Et:

Membra metu debilia sunt: animus timore obstipuit, pro *obstupuit*: quemadmodum dicunt quidam scripsisse Virgilium, *Obstipui, steteruntque comæ*. Et:

Obstipuit simul ipse. Tum in Heautontimorumeno,

Quisnam hic adolescens est, qui intuitur nos? pro *intuetur*,

Et, *luciscit*: *hoc jam cur cesso pultare ostium?* pro *lucescit*. Et in Adelphis:

Perii hercle: hác illi spe hoc inciperunt, pro *inceperunt*. Et alia item ejusmodi multis in locis; quibus quidem verbis illud contraria oratione dictum ab eo est in eisdem Adelphis:

Dedit præterea in sumptum dimedium minæ: pro *dimidium*.

Et in Eunucho:

Interea aurum sibi clam mulier demet: pro *demit*. Et in Phormione, *neglegitur*, pro *negligitur*.

Quia egens relicta'st misera, ignoratur parens,
Neglegitur ipsa. Vide avaritia quid facit. Et paulò infrà,
Sæpe interea mihi senex.
Narrabat se hunc negligere cognatum suum.

Et alibi etiam. Nam quod dixi *relicta'st*, ita sæpissime scriptum eo in libro invenies, pro *relicta est*: et *futurum'st* pro *futurum est*. Quòd verò in Phormione, ubi Sophrona et Chremes colloquuntur, hæ duæ visuntur literæ sic positæ, *S. T.*

Deob-

Deobsecro vos, estne hic Stilpho? Chr. *Non.* Soph. *Negas?*
Chr. *Concede hinc à foribus paululùm istorum sodes, Sophrona,*
Ne me istoc posthac nomine' appellâssis. Soph. *Quid? non obsecro is,*
Quem semper te esse dictitâsti? Chr. *St.* Soph.
Quid has metuis fores?

Silentii est illa quidem nota. *St.* ut eo quasi nutu et signo potiùs quàm voce, ostendamus velle nos sileri ab iis quibuscum sumus: quemadmodum volebat Chremes silere Sophronam, ne ab uxore ipsius exaudiretur; quam notam cùm non perciperent ii qui legebant, *e* literam addiderunt, *est* que fecerunt: quo sanè verbo mirificum poëtæ sensum perturbaverunt. Quod autem in eâdem legi fabulâ:

Interea dum sedemus illi, intervenit
Adolescens quidam lachrymans.

Illi, est pro *illic*, vetusto sanè more: ut etiam in Hecyrâ:
Itaque ineptus hodie dum illi sedeo, ut quisque venerat
Accedebam. Quo verbo etiam Virgilius est usus:
Patet isti janua letho.

Tum illud etiam, quod in eâdem Hecyrâ est:
Horunc ea ad nos de lege redibat hæreditas.

Pro eo quod est, *horum.* Est antiquè dictum, additâ *c* literâ, ne collisio fieret.

Quid illud id Phormione autem, Pomponi, quàm venustè dictum?
Heus quanta quanta hæc mea paupertas est, tamen
Adhuc curavi unum hoc quidem mihi esset fides.

Non ut est in reliquis, *Quantumcunque*, quod quidem etiam in Adelphis legitur.
Tu quantus quantus, nil nisi sapientia es.

Aut quid etiam illud in eodem Phormione:
Nam quæ hæc anus est, exanimata à fratre quæ egressa'st meo?

Non autem, *quænam*, ut habent omnes. A quo mihi quidem loco sumpsisse Virgilius videtur eam loquendi figuram, quâ est in Georgicis usus tam aptè, tamque venustè, ut nihil suprà,
Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domos? Quanquam vetustè etiam illa per literæ detractionem sunt dicta in Andriâ:
Ne istam tuam multimodis inveniri gaudeo.

Et in Eunucho:
Quid is obsecro ad nos quamobrem adductu'st?

Amabant enim veteres multùm, ut scis, *s* literæ objectionem, quanquam quidem alias etiam literas abjiciebant, ut in ipsâ Eunucho:
Anni? Chr. *Anni? Sedecim.* Et item:
At ille alter venit annos natus sedecim. Et in Hecyrâ:
Nam abducta à nobis prægnas fuerat filia.
Nec fuisse prægnatem ante hunc unquam scivi diem.

Et in Adelphis:
Sed vereor ne indiliges nimiùm sies.

In quo illud mihi mirum admodum videri solet, quòd quam literam adjiciebant multis in verbis, ut vides ex his, Pomponi, veteres homines ad gratiam, eandem in multis addebant: ut in Andria:
Ex ipsâ milites audivi. Et in Phormione:

At enim tædet etiam audire eadem miliens. Et in Heautontimorumeno:

Ut nihil credas intelligere, nisi idem dictum'st centiens.

Quo etiam more in antiquissimo Virgilii libro legisse me, memoriâ teneo illum versum:

Et novies Styx interfusa coërcet.

Quanquam in eodem libro etiam illud legi:

Nec face tantum
Cissæis prægnans ignis enixa jugales.

Sed est etiam in Eunucho:

More hominum evenit, ut quid sim nanctus mali
Priùs resciscerès, quàm ego illud, quod mihi evenit boni.

Sed et *finctum* pro *ficto*, et *thesaurum*, pro *thesauro*, et *formonsiorem*, pro *formosiore*, aliis idem in locis poëta dixit; tum illud etiam in Eunucho, *ossum*, pro eo quod est *os*. In quo cognosci potest, quàm rectiùs in vetusto illo, quem toties, jam dico, libro scriptum id sit:

Viden' ossum et cibus quid faciat alienus.

Quàm in cæteris, qui habent *ocium*, non *ossum*. Sed jam vereor ne vobis planè videar minuta nimiùm et pusilla consectari. Pomp. Nobis verò, Hermolaë, nihil pusillum potest esse, quod ejusmodi sit, in quo videas poëtam tanti nominis etiam diligentiam adhibuisse, ut illo modo potiùs, quàm alio conscriberet. Quin etiam, credas mihi velim, majorem in modum nos minuta ista delectant, quæ attulisti; valde enim faciunt ad Terentianam industriam probitatemque cognoscendam. Itaque sequere. Herm. Est igitur, quoniam ita vis, in Eunucho, ubi Thaïs ancillas suas properè alloquitur, mandans ea quæ curari vult, sic:

Quid, quid aliud volui dicere? ehem,
Curate istam diligenter virginem.

Quasi poëta suspensam Thaïdem ostenderet secum ipsam quærere, quidnam illud esset, quod mandare ancillis in animo haberet suo, neque reminiscebatur. Itaque ait, *Quid, Quid aliud?* Quo item sensu Cicero est usus in suis illis ad Atticum verè familiaribus epistolis: *Quid præterea? quid? etiam: Gabinus ad IV calendas Octobris noctu in urbem introiit.* Et alibi. *Novi quidnam scribam? quid? etiam: Messala consul Anthronianam domum emit.* Et item: *Aliud quid? etiam: quando te proficisci istinc putes fac ut sciam.* Quibus in locis *etiam* non addentis est, sed annuentis affirmantisque, se scilicet illud habere, quod scribat: ut loco ejus verbi, quod Terentius dixit *ehem*, quod quidem erat poëticum sanè verbum, ipse *etiam* diceret, castiùs mediùs fidiùs et moderatiùs. Apud Ciceronem autem non uno in loco, sed pluribus, *etiam* affirmantis esse notam, cui contrarium infertur *non*, non te arbitror fugere. Sed visne tibi, Pomponi, recenseri à me eos poëtæ versus qui mihi in mentem venient, in quibus insit aliquid, quod te delectare possit: sinàmque te illud aliquid quærere ex tuo Terentii libro, cùm voles, domi tuæ? Pomp. Ego verò maximè. Vult autem etiam Phædrus hîc ita te facere: qui quoniam est, ut vides, admodum adolescens, retinebit illa meliùs, quæ dicentur abs te, quàm ego, qui senex. Vaccillare autem sæpe memoriola senes homines,

homines non te fugit. Itaque utar ipso, si erit opus; quare sequare. HERMOLAUS. Ego verò sequor. Sunt igitur in eodem Eunucho prima hæc:

Si quisquam est, qui placere studeat bonis
Quàm plurimis, et minimè multos lædere,
In his poëta hoc nomen profitetur suum.
Tum si quis est, qui dictum in se inclementius
Existimavit esse, sic existimet:
Responsum non dictum esse, quia læsit prior.
Qui bene vertendo et easdem scribendo malè
Ex Græcis bonis Latinas fecit non bonas.

Sunt et hæc:

Opus faciam ut defatiger usque ingratis ut dormiam.
Par. *Vigilabis lassus: hoc plùs facies?* Phæ. *Abi sis, nihil dicis, Parmeno.* Et hæc:
Illum liquet mihi dejerare his mensibus. al. *nihil.*
Sex septem prorsùs non vidisse proximis. Et hæc:
Ipsa'st, ilicet: desine: jam conclamatum est.

Quemadmodum et alibi. Nam in Adelphis etiam,

Hem tibi:
Rescivit omnem rem: id nunc clamat: ilicet:
Paratæ lites. Et in Phormione:
Hoc nihil est, ò Phædria: ilicet, quid hîc conterimus operam frustra? Sed sunt in Eunucho et hæc:
Agè, eamus intrò nunc jam, orna me, adhuc, duc, quantùm potest.

Et in subinfrà:

Quæ nos nostramque adolescentiam habent despectam.

Tum et hæc:

Labore alieno magno partam gloriam
Verbis sæpe in se transfert, qui habet salem,
Quod in te est. Thr. *Habes.* Gn. *Rex te ergo in oculis.*
Thr. *Scilicet.* Gn. *Gestare.* Thr. *Vero: credere omnem exercitum, consilia.* Et hæc:
Aut dicat quod vult, ut molesta ne siet. al'. *aut.*
Non herclè veniam tertiò. Heus heus, ecquis hîc est?

Ego sum Chremes. Et hæc:

Idque adeò visam, visam si dom'st. Quisnam hinc à Thaide exit?
Is est, an non est? ipsus est. Quid hoc homines? Qui hic ornatus est? Et hæc:
Nunc quis hic est? nemo est. Nunc quis hinc me sequitur? nemo hom'st.
Jamne erumpere hoc mihi licet gaudium? proh Jupiter
Nunc est profectò interfici, cùm perpeti me possum,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliquâ.
Sed neminem curiosum intervenire nunc mihi,
Qui me sequatur quòquo eam, rogitando obtundat, enecet. Et hæc:
Certè extrema linea
Amare, haud nihil est. Et hæc:
Quid nunc agimus? Gn. *Quid? redeamus. Jam hæc tibi aderit supplicans ultro.* Et hæc:

Nam jamdiu aliquam causam quærebat senex,
Quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc repperit. Et hæc
Si quid conlibitum, novi te: hoc si feceris,
Quod vis donum, præmium à me optato: id optatum feres. Et hæc:
Accipit homo nemo meliùs, neque prolixiùs.

Demum et in extremo hæc:

Nihil præter promissum est: ite hàc.

Sed quid est, Pomponi, quòd te cogitare attentè admodum video: An hæc quæ dixi, memoriæ commendas tuæ? Pomp. Minimè verò, Hermolaë; nam mihi satìs est Phædrum ista de te audivisse. Sed id despicio potiùs, mecùmque ipse computo, quàm diversa sint multa eorum, quæ à te recitata sunt, ab his, quæ vulgò habentur: redeunt enim mihi in mentem ferè singula: tum quàm parvæ illusiones momenta sæpe non parva afferunt poëtæ sensibus, ut illud est, quod dixisti: *Nam jamdiu aliquam causam quærebat senex, quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc repperit.* Illud enim iis, quod intuo est, ut sit dandi casus pluralis numeri, memini me legere sic, ut esset nominandi, seníque tribueretur: itaque unâ additâ literulâ, Terentianam sermonis elegantiam candorémque quì deperîerat, planè restituit. Sed nolo te interpellare: et quoniam Eunuchum, ut video, jam explicâsti, ex Andriâ si quid habes, affer. Habere te autem æquè multa puto. Herm. Habeo, et afferam, sed non multa: nam ex illo libro maxima ejus fabulæ pars desideratur, fugientibus vetustate literis, ut cognosci nequeant. Sed percepta mihi tamen sunt, atque agnita, quod meminerim, hæc perpauca.

Dave, perîi: Da. *Quin tu hoc audi.* Pam. *Interiî.* Da. *Quid timeas scio.*

Car. *Mea quidem herclè certè in dubio vita'st.* Da. *Quid timeas scio.*

Pam. *Nuptiæ mihi.* Da. *Etsi, scio.* Pam. *Hodie.* Da. *Obtundis, tametsi intelligo.*

Tum hæc:

Ergo istuc moveo aut curo? num tu tuum malum æquo animo feras?

Ex Heautontimorumeno autem illa primùm mihi sese offerunt Menedemi senis cum fratre verba:

Putavit me ætate et sapientiâ
Plus scire et providere, quàm seipsum sibi.

Tum et illa:

Ancillas, servos, nisi eos qui opere rustico
Faciundo facilè victum exercerent suum,
Omnes produxi, ac vendidi. Inscripsi illico
Ædis: mercedem quasi talenta ad quindecim coëgi.

Et infra:

Nec mihi fas esse ullâ me voluptate his frui.

Ejus autem in pagellæ margine, ubi hi erant versus, legi etiam illius verbi *exercerent*, interpretationem minutulis adscriptam literis, ita: *Exercerent, resarcirent: hoc est, in sumptu exercerentur suo.* Virgil. *Ferrum exercebant?* pro, *In ferri fabricâ exercebantur.* An non hæc eruditi hominis declaratio illius verbi tibi, Pomponi, videtur? Pomp. Mihi sanè videtur. Nam quid potuit afferri aptius? Te verò,

verò, Hermolaë, valde amo, quem ne ista quidem præterierint. Sed perge ad reliqua. Herm. Pergam igitur ad illa, quæ sunt in eâdem fabulâ :

Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere ?
Et quod illum insimulant durum, id non est :
Nam parentum injuriæ uniusmodi sunt fermè.
Scortari crebrò nolunt : nolunt crebrò convivarier.

Quod extra versus eâdem in margine, pusillisque literulis est et hoc. Virgilius :

Hunccine te, Euryale, aspicio ?

Quo lecto animadverti non tam bellè dici, *Hunc ego te, Euryale, aspicio,* quod est in libris omnibus, quam *hunccine,* quod in illo. Pomp. Rectè id quidem animadversum abs te est, Hermolaë. Illa enim interrogantis vox, NE, doloris et querelis aptissima, quam repetit eodem versu Virgilius :

Tune illa senectæ
Sera meæ requies———

Si desit prioribus iis in verbis, quæ quidem verbe eâdem vi, eodem oris spiritu mœroréque proferuntur, desit etiam egregia sensûs et figuræ concinnitas necesse est. Sed velim scire ex te, posteaquam hunc in locum sermo me perduxit tuus, ut te Euryali matris lamentatione loqueremur, existimesne rectè illa dici, quæ de eo, qui paulò inferiùs est, versu attulit Servius,

Nec te tua funera mater
Produxi :———

Ut *funera* sit pro *funerea* positum, ad mulierémque referatur ? Herm. An tu me tam ignarum, Pomponi, Virgiliani moris, candoris, atque judicii existimas, ut quod alibi nusquam legitur, credam à poëtâ gravissimo novandisque verbis omnium castissimo, hoc in loco fuisse dictum ? mihi quidem non fit verisimile. Illi si erat, afferre eum oportebat exemplum aliquod quo niteretur, asperitatémque leniret verbi. Sed de illo hactenus. Mihi sic legendum videtur, si tibi uni probabitur :

Nec te, tua funera, mater
Produxi.———

Quo in sensu atque verbo nihil durum aut violentum, aut insolens, sed summa etiam cùm sermonis, tum consuetudinis observatio, summa lenitas atque facilitas inest. Indoctos autem librarios, ut sunt plerique vicinitate deceptos puto possessivi nominis, *tua funera* primùm scripsisse, cùm *funere* scriptum legissent in eo quem describebant ipsi libro, mendúmque esse existimavissent. Pomp. Mihi quidem istâ, Hermolaë, non probantur solúm. sed magnas tibi etiam gratias ago, quòd Virgilio restitueris hoc quoque in loco et candorem et dignitatem suam, adeo etiam et diligentiam : mèque nihil omnino frustrà abs te petere, valde gaudeo. Sed refer te ad Terentium tuum. Herm. Sunt verò in eodem Heautontimorumeno, quæ tibi explicem, et illa :

Scio quid feceris :
Sustulisti. Soc. *Sic est factum.* Chr. *Domin' ?* Syr. *Ergo herus damno auctus est.* Et illa :

Quid malum? me ætatem censes velle id adsimularier? Et illa:
Hujus mihi res semper comminiscere,
Ubi me excarnifices. Syr. *Is hinc, quò dignus es.*

Quo in loco videre est veteres homines indicandi verborum pro imperandi usos modo. *Is hinc* pro *I hinc*; ut etiam alibi non semel. *Animo bono es*, pro *esto*; quâ dicendi figurâ utitur sæpe Cicero. Sed sunt et hæc eâdem in fabulâ:

Quò mittis istam quæso? jube maneat. Bac. *Ii.* Syr. *Qui est paratum argentum.* Et paulò post:
Cape hoc argentum, ac defer. Syr. *Ii. Quid stas, lapis, quin accipis.*

Ut videre liceat antiquorum in scribendo morem, qui *ii*, pro *i* dixerint, eo quo nos utimur. Sunt et hæc:

Pergin' mulier odiosa esse? nullamne ego rem unquam in vitâ meâ
Volui, quin tu in eâ mihi fueris advorsatrix, Sostrata?
Et paulò infra:
Subditum se suspicatur. Chr. *Subditum? aïn tu?* Sos. *Certè sic erit, mi vir.*
Chr. *Confitere tu?* Sos. *An obsecro, istuc inimicis sit.*

Hæc autem quæ tibi recensui, Pomponi, quantùm ab iis differunt quæ leguntur, tu facilè perspicies, cùm tuum sumpseris librum: quanquam, ut video, jam perspicies. Sed volo te scire, plura esse quæ me fugerint (neque enim reminisci possum omnia) quàm quæ recordor, quæque affero. Veruntamen hæc ipsa satìs multa esse poterunt, ut videas, huic omnino poëtæ, qui quidem in hominum manibus valde frequens est, quantum caliginis offuderit dies; sed ad eluendas aliarum fabularum maculas, ut possumus, depravationésque transeamus. Itaque memini me in Adelphis legere hæc:

Naturâ tu illi pater es, consiliis ego.
Dem. *Tun' consiliis quicquam?* Et hæc:
Tu quòd te posteriùs purges hanc injuriam mihi nolle
Factum esse, hujus non faciam: crede hoc, ego meum jus persequar.
Et illa:
Egon' debacchatus sum autem? an tu in me?
Æsch. *Mitte isthæc, atque ad rem redi.* Et illa:
Fratrem homini nemini esse primarum artium magìs principem.
Syr. *O Ctesipho.* Cte. *O Syre. Æschinus ubi est?* Syr. *Ellùm te expectat domi.* Cte. *Hem.*
Syr. *Quid est?* Cte. *Quid sit? illius operâ Syre nunc vivo, festivum caput,*
Qui omnia sibi pòst putârit esse præ meo commodo. Et illa:
Obsecro, mea nutrix, quid nunc fiet? Cant. *Quid fiet rogas?*
Rectè ædepol spero, modo dolores, mea tu, occipiunt primulùm.
Jam num times, quasi nunquam adfueris: nunquam tute pepereris? Et illa: [*volum,*
Fortiter. Syr. *Perquam: quia miseram mulierem, et me ser-*
Qui referire non audebam, vicit: hui perfortiter. Et illa:
Nisi si me in illo credidisti esse hominum numero, qui ita putant
Sibi fieri injuriam, ultro si quam fecêre ipsi, expostules,
Et ultro accusant: id quia non est à me factum, agis gratias.

Sed

Sed legi etiam in Phormione, si rectè memini, hæc inversa in aliis, ut mihi videntur libris:

Quæ si astu non providentur, me aut herum pessundabunt.
Nam non potest celari nostra diutiùs audacia. Tum et hæc:
Sed ego nunc mihi cesso, qui non humerum hunc onero pallio.
Et hæc:
Familiarem oportet esse hunc, qui minitatur malum; isne est
Quem quæro, an non? ipsus est, congredere actutum.
Ant. *Quid.* Ge. *O omnium quantum est, qui vivunt, homo hominum honoratissime.*
Demum hoc:
Vel oculum exculpe, est ubi vos ulciscar probè.

Restat Hecyra, cujus item, ut Phormionis, non omnino multa mihi in mentem veniunt e re natâ nunc quidem, quæ aliter se habeant illo in libro: sed veniunt tamen, atque ut opinor, hæc:

Quid ais? cum virgine unà adolescens cubuerit,
Plùs potus, sese illâ abstinere ut potuerit? Et hæc:
Ædepolne nos sumus iniquè æquè omnino omnes invisæ viris?
Item hæc:
Nam nos omnes, quibus est alicunde aliquis objectus labos,
Omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum'st, lucro'st.
Atque hæc:
Sanè herclè homo voluptati obsequens
Fuit, dum vixit; et qui sic sunt, haud multùm hæredem adjuvant:
Sibi verò hanc laudem relinquunt, vixit, dum vixit, bene.
Postremò hæc:
Vos mei videte jam, Laches et tu Pamphile,
Remissan' opus sit vobis, an reducta domum.
Neutra in re vobis difficultas à me erit.
Sed quid faciemus puero?

Quo in loco animadverti, hunc dicendi sive morem, sive figuram. *Quid faciemus puero?* quâ etiam aliis in fabulis sæpe est usus, *Quid hic faciet suâ? Quid te futurum censes?* usurpâsse Ciceronem sane percupidè. *Quid me fiet? Quid pecuniâ fiet; Quid hoc nomine facias? Quid factum est Stratone et Nicostrato?* Quemadmodum alia permulta: ut facilè eum appareat ad Terentii sermonem suum libenter sermonem accommodavisse. Quòd si hìc etiam faciet Phædrus, ut quemadmodum ab Apelle ii, qui post illum pingendi artem assequi cupierunt, multas umbrarum ejus et luminum positiones, multos membrorum motus, in suas ex ejus imaginibus tabulas simulachráque transferebant; sic ipse hujus poëtæ plurimos dicendi modos, sermonisque figuras et lumina, suis in scriptis expresserit: non vereor quin multò sit facilius in magnum illum virum evasurus, quem adhuc quidem nostra ætas desiderat, multæque supra eam frustrà videre concupiverunt. Quanquam quidem non puto ipsum meis monitis et præceptis egêre, qui te magistrum habeat, cujus de pleno fonte cùm hæc, tum longè meliora haurire quotidie possit. Sed quoniam jam advesperascit, vel hora ipsa, vel tua ætas me admonet, ne te hìc diutius detineam. Quæ cùm essent dicta, fine loquendi facto, illi domum abîerunt, Hermolaus in cubiculum se recepit.

JO-

JOANNIS RIVII CASTIGATIO.

CUM prodiisset anno abhinc ferè septimo Terentius, doctissimi viri Philippi Melanchthonis operâ diligentiâque restitutus, unâ cum argumentis ejusdem et annotatiunculis; non mehercle dici potest, quantùm hoc nomine statim gratulandum studiosis omnibus existimârim: idque jure adeò ac meritò. Videbam enim fore brevì, ut optimus Latinitatis author, qui innumeris antè mendis scatebat, nunc paulò castigatior majori cum voluptate, atque adeò majore cum fructu quàm antea, à ludimagistris pueritiæ perlegeretur. Quæ adeò non fefellit conjectura, ut distractis magno Bibliopolarum commodo exemplaribus, rursus excudi cœptus sit Wirtembergæ, mox à Joanne Secerio Haganæ; pòst etiam Norimbergæ; præterea apud Coloniam Agrippinam, ab Euchario primum Cervicorno; iterum à Joanne Sotere; tertiò denique à Joanne Gymnico, viro optimo, et mihi vetere necessitudine conjunctissimo; ad hæc Moguntiæ aliquoties et Argentorati; ut de cæteris taceam. Interim cùm ipse quoque eum authorem studiosis quibusdam enarrandum suscepissem, sensi tandem id quod erat, Malanchthonem gravioribus rebus occupatum, utque ipse pro suâ modestiâ, ingenuè fatetur, veteribus exemplis haud satis instructum, non ab omnibus omnino mendis (absit invidia dicto) comici nostri fabulas vindicare potuisse. Et jam per totam prope Germaniam nulla facilè præter Philippi exemplaria probabantur, aut manibus studiosæ juventutis terebantur. Id eximii viri auctoritas effecerit, an ipsa res atque utilitas extorserit, nihil habeo dicere. Quæ nos quidem res primùm movit ut perquisitis antiquis exemplaribus, et manuscriptis et impressis, locos plurimos depravatos, quos ille inemendatos reliquerat, corrigere conaremur. Quid nostrâ diligentiâ consecuti simus, aliorum esto judicium. Hoc certè jure affirmare posse videor, ex impressis nullum uspiam extare hodie exemplar, quo in exemplari plures loci correcti sint quàm in eo quod nos aliquando in publicum daturi sumus. Id ita esse cùm res, ut puto, testabitur, tum editio olim nostra, si cum aliis conferatur. Etenim vi summâ jampridem, atque omni ope, et plùs demum quam pro virili parte, ut omnium ante nos recognitionem vinceremus, admittendum mihi existimavi. Interim locos plurimos à nobis quantâ licuit cum fide et religione, tum diligentiâ, studio, labore castigatos, pristinoque, ut opinor, nitori, integritatique redditos publicavimus; et quidem nullo majore verborum apparatu; quandoquidem, ut ille canit; *Ornari res ipsa negat, contenta doceri.* Quòd si laude meritâ qui unum alterumve in authore quopiam illustrant, aut restituunt locum, non fraudantur, cur non ipse quoque sperem nonnullam me à studiosis gratiam initurum, qui tot in Terentio locos fortasse non ineptè prorsùs, diligenter quidem, et magnâ cura certè ab omnibus mendis vitiisque repurgarim? Tametsi haud sanè dissimulavero, hærere ipsum me plerisque in locis, et quædam, de quibus, parum adhuc liqueat, ampliare: et quid in his potissimùm sequar, haud dum exploratum satis habere in tantâ præsertim exemplarium antiquorum, cùm dissensione et discrepantiâ,

pantiâ, tum monstrosâ alicubi etiam depravatione; ut suis locis ostendemus. Quod cur tandem me fateri ingenuè pudeat? Par est autem quod publicæ à nobis studiosorum utilitati datur, id quale etiam cunque boni consulere. Præstet alius quivis quantùm nos; nec dubitem omni asseveratione confirmare parum adeò fore quod in Terentio quis desiderare habeat. Variam interdum ex veterum autorum citationibus, et antiquorum inter se codicum repugnantiâ lectionem indicavi; ita demum quid mihi videatur conjecturis subditis ostendens, liberum ut tamen lectori judicium semper relinquam. Quâ in re mihi nihil fuit potius, quàm ut Donati ubicumque liceret, fidem sequerer, interpretis undecumque doctissimi, ab eoque, ne transversum quidem, ut aiunt, digitum, discederem; sed citra superstitionem tamen, et cum judicio semper. Ceterùm, cùm plerosque fore suspicemur, qui quòd carminis rationem ignorent, vix aptè satìs his de rebus judicare queant; visum est subjicere nonnulla hìc, quæ velut januam patefaciant, et viam, ut dicitur, præmuniant imperitioribus, quò certiùs de recognitione nostrâ judicium facere, et sententiam ferre possint. Igitur comici Plautus et Terentius metro ferè utuntur vel iambico, vel trochaico, vel utroque simul confuso. Iambicum, vel monometrum est, quod duobus pedibus simplicibus constat; vel dimetrum, quod quatuor; vel trimetrum, quod sex, qui et senarii dicuntur M. Tullio et Fab. Quintiliano; vel tetrametrum quod octo, qui et quadrati appellantur et octonarii. Ex hisce trimetro comici, et tetrametro maximè utuntur: alias raò, et in medio ferè (sicut Priscianus annotavit) distinctionis causâ. Quod ad pedes attinet, iambici, magnâ libertate comici indifferenter ubivis ponunt iambicum, tribrachyn, anapæstum, dactylum, spondæum. In fine plerumque aut, iambum, aut pyrrhichium, nunquam nisi in scazonte spondæum. Utitur Terentius sæpe in iambico, pede quatuor syllabarum brevium proceleusmatico, idque per resolutionem spondæi, ut in Andriâ: *Mala mens, malus animus; quem quidem ego si sensero.* Hìc secundo loco est proceleusmaticus: in eadem? *Tibi generum firmum, et filiæ invenies virum*: hìc primâ regione idem pes. Est autem duplex iambici genus, alterum rectum perfectumve vocatur; alterum σκάζον καὶ χωλίαμβον; cujus penultimam in fine longam esse oportet. Utriusque meminit Ovidius, cùm canit:

Liber in adversos hostes stringatur iambus,
Seu celer extremum, seu trahat ille pedem.

Utitur identidem poëta iambico tetrametro catalectico, id est, cui syllaba in fine desit; quo in catalectico sibi inter alia hoc quoque permittit, ut pro penultimâ longâ, haud raò duas breves ponat, quod facilè qui versus in suos pedes digerere volet, sic habere comperiet. In trochaicis comici indiscretè interdum dactylos vel trochæos ponunt, nimirum quo penè dissoluta et pedestri simillima esse videatur personarum sermocinatio; cujus ipse Priscianus meminit; apud quem Victorinus non minùs liberè, quàm verè ait, comicos, dum quotidianum sermonem imitari nituntur, metra vitiare studio, non imperitiâ; quod et Terentianus testatur hisce versibus:

Fidemque fictis dum procurant fabulis,
In metro peccant arte, non inscitiâ.

Tanta

Tanta autem affinitas est inter trochaicos et iambicos tetrametros, vix ut discernere interdum possis; unde nimirum fit aliquoties, ut quos fortè aliquis iambicos esse crediderit, iidem trochaici veriùs censeri queant. Cujus rei cùm alia multa exempla sunt, tum commodissimum fuerit ex Andriâ, scen. I. Act. V. ubi duos primos versus, vel per iambos aliquis, vel per trochæos metiri possit, nisi quòd insequentes versus per trochæos esse metiendos indicant. Inde error eorum qui iambicos quadratos esse adnotârant, cùm quivis non rudissimus planè harum rerum, trochaicos esse videat. Hic illud obiter, quamvis leve admonendum puto; mirè interdum poëta, de industriâ sententiam genere ipso metri juvare videtur: velut ibi

Dii boni, boni quid porto? sed ubi inveniam Pamphilum?
Ut metum, in quo nunc est, adimam, atque expleam animum gaudio? &c.

Ubi trochaici carminis cursu et volubilitate festinationem repræsentat servuli insolenter exultantis, et alacritate nimiâ gestientis. Quocirca passim trochæos, tribrachos, anapæstos admiscuit, pedes scilicet, quibus celeritas plerumque à cæteris item poëtis exprimi solet. Similiter in Eunucho subitum egressum puellæ perturbatæ, celeritate ipsâ pedum expressit. Ubi Phædria:

Sed quid hoc est, inquit, *quòd timida subitò egreditur Pythias?*

Hoc deditâ operâ poëtam ita fecisse, vel illud indicio fuerit, quòd cùm cæteri hujus scenæ versus iambici sint, unus hic trimeter trochaicus esse videatur. Et alioqui solet interdum poëta mutare metri genus, cùm ventum est ad παρασκευὴν scenæ sequentis: velut in Andr. Act. I. scen. III. et rursus Act. III. scen. IV. iterum Act. IV. scen. I. in Hecyrâ, Act. III, scen. III. Præterea in Phorm. Act. II. scen. II. Sic aliàs sæpe. Tale illud quoque ex Adelphis:

Cæteros ruerem, agerem, raperem, tunderem, et prosternerem.

Cui est aliquod aurium judicium, is facilè sentiet, cur sit poëta trochâico usus hoc loco; nimirum ut sensum quodam veluti cursu pedum citorum juvaret. Quod et poëtarum principem Virgilium sæpè factitâsse constat: nam ut tarditatem rei, difficultatemque exprimere cùm vult, crebris spondæis; ita cùm celeritatem et velut impetum, et festinationem, dactylis frequentibus utitur. Prioris exemplum illud est ex tertio Æneidos:

Annixi torquent spumas, et cærula verrunt.

Posterioris illud ex quarto:

Idem omnes simul ardor habet, rapiuntque, ruuntque.
Littora deseruêre, &c.

Sed nimis multa de re præsertim levi. Observabit hæc, aliaque id genus per se ipse lector studiosus. Illud non ignorandum comicos, *s* literam consonantem haud secùs elidere solitos, ac si vocalis esset, idque frequentissimè. Quod et Ennium in Heroicis, et vetustissimos quosque facere consuevisse, ut et Virgilium interdum docti annotârunt: velut in Andriâ:

Heru' me, relictis rebus, jussit Pamphilum.

Hic primâ regione anapæstus est, *s* eliso. In Eunucho:

Jugulára' hominem. Quid ille? T. H. *Mutus ilicò.*

Hic

Hic in verbo *jugulara's* eliditur, ut sit secundo loco anapæstus, tertio iambus. Nisi quis dicere ausit pronomen *ille*, velut ablato altero *l*, corripi, more, imitationeque Græcorum, quod (ut ego sentio) paulò fuerit coactius. Quamvis apud hosce fateor alteram nonnunquam de geminatis consonantibus in versu tolli κατὰ παρέλλειψιν, quo syllaba positu longa corripi queat. Et solent Latini in multis (ut diligenter adnotavit Priscianus) initium aliquod accipientes à Græcis, ab angusto in effusum licentiæ spatium hoc dilatare. Sed hoc suæ cujusque conjecturæ relinquo. Illud quidem non est, ut inficiari queam, videri interdum *l* elidi apud comicum nostrum, quoties adest pronomen ille, ut in Eunucho:

Manendum est soli sine illâ? quid tum postea?

In Heautontim.

Nec tibi ille est credere ausus, quæ est æquom patri.

In Adelphis.

Quid is fecit? De. *quid ille fecerit? quem neque pudet.*

In Hecyrâ.

Non tibi illud factum minùs placeat, quam mihi, Lache!

In Phormione.

Ille qui illam amabat fidicinam, tantummodo, &c.

Sunt id genus sexcenta apud Terentium. Fuisse autem cùm non geminaretur *l*, in hoc pronomine, videor ex Sex. Pompeio deprehendisse lib. I. παρέλλειψις contraria figura est διπλασιασμὸς, quâ ipsa frequentur poëta utitur ad producendam syllabam alioqui brevem, ut in Adelphis, *relliquum*, pro *reliquum*; et alibi, *rettuli*, *repperi*, atque id genus alia. Sed pergamus. *V*. quoque consonantem comici perinde ac vocalem in mediâ dictione elidunt; quod apud Terentium, in dictionibus, *invidia* et *enimvero*, fieri videmus, apud quem ipsum, *cujus*, *hujus*, *ejus* similesque particulæ monosyllabæ ferè sunt, quod ita demum frequens est, ut non putem de eo subjicienda exempla. Illud præterea sæpenumero usu venit, ut prima versûs sequentis, qui à vocali incipiat, ab ultimâ superioris absorbeatur, velut in illo:

Ex Græcis bonis Latinas fecit non bonas.

Ubi *ex* absorbetur ab adverso *malè*, quo versus præcedens clauditur. Et in prologo Hecyræ:

Ego intereà meum non potui tutari locum.

Prior syllaba in pronomine *ego* pertinet ad versum superiorem; contrà apud Virgilium ultima præcedentis initio quandoque insequentis absorbetur: quale est:

Ecce furens animis aderat Tyrinthius omnemque
Accessum lustrans.——

Cujusmodi versus ὑπερμέτρους dicuntur; sicuti, præter alios, Diomedes ostendit. Qualis illi etiam apud Terentium in Andr.

Tuus pater modò me prehendit, ait tibi uxorem dare se se
Hodie: item alia multa, &c.

Sic enim ex observatione antiquorum codicum legimus; nec secus Donatus, ut quidem et Romana habet et Veneta editio, consentientibus et aliis quibusdam: hic igitur illud *se* in fine prioris absorberi necesse est initio sequentis; quod et aliàs fit apud eundem. Sunt autem versus trochaici, et qui valet metiri, sic planè habere comperiet. Talis est ille ex Hecyrâ:

Dis-

Disjunxit illum ab illâ, postquam ipse se se
Et illam et hanc quæ domi erat, cognovit satìs.

Tales autem apud Plautum sæpe occurrunt, velut in Aululariâ:

Censén' talentum magnum exorari potesse
Ab istoc sene, &c.

Quid autem mirum, si in trochaicis, iambicisque reperias ἐπιτρίτους, cùm in Sapphicis etiam invenias apud Horatium? Utuntur comici et diæresi identidem; quomodo in Adelphis *iam* sémel atque iterum dissyllabum legitur, ut et apud Plautum nonnunquam. Ita apud Catullum *soluit,* apud Horatium *siluæ,* apud Statium *suäsit.* Et contrariâ huic figurâ synæresi, quæ et ἐπισυναλοιφὴ dicitur, quâ duas in unum syllabam contrahunt, ut *servibas,* pro *serviebas*: *scibas* pro *sciebas*. Sicuti apud Virgilium:

Ferreique Eumenidum thalami.

Et sæpe aliâs. Frequens est etiam apud Terentium in versuum mansione συναλοιφὴ quæ sit cùm in diversis dictionibus, vocalium inter se coëuntium altera velut obliteratur, et ἔκθλιψις, quoties *m* cum vocali præcedente excluditur. Quanquam non semper idem elidi solitum apud veteres testatur Priscian. lib. I. velut Terentium in Eunucho, Act. III. scen. III.

Unà ire cum amicà imperatorem in viâ.

Est enim secundo loco tribrachys. Quòd si *m* elidatur, erit ibidem pyrrhichius, cui nullus in iambico locus. Sic alibi:

Primùm istam, quam habes, unde habes vestem? taces.

Eodem modo apud Juvenalem:

Cum propter plurima, tum his
Præcipuè causis. Satyr. 9. De figuris cæteris nihil hìc dicendum puto.

JOANNIS THEODORICI
BELLOVACI SPICILEGIUM.

COMŒDIAM plurimi dictam tradunt ἀπὸ τῆ κώμης, id est, à comessatione, et ἀπὸ τῆς ᾠδῆς, id est, à carmine; ut sit convivale carmen. Nam in conviviis primùm jocoso quodam carmine, civium vitia juventus liberius taxabat. Postea ars accessit; et theatrorum consuetudo. Nec desunt qui dictam putent à Co insulâ, in quâ comœdia inventor exulavit Epicharmus. Sunt tamen qui de nominis etymo sic censuerunt. Quum apud Athenienses jam bella sedata essent, et ad otium cives se contulissent, cœperunt agrestibus injurias inferre: quâ de causâ, agrestes ipsi in urbem quidem se recipere solebant, interdiúque de acceptis injuriis apud cives conqueri. At quum nullus eis opem auxiliúmque ferret, tum illi noctu, mortalibus omnibus somno et quieti indulgentibus, urbis vicos obeuntes, nominatim cives compellabant, à quibu sessent injuriis affecti, eorúmque in se malefacta atque facinora in publicum proferebant. Et hæc quidem noctu, quum sæpe vicini audirent, postridie audita inter se referre solebant: eìque civi dabatur vitio, cujus noctu fuissent audita convicia. Quum verò ea res plerisque prodesse videretur, nec in rusticos adeò sævirent dives;

vites; cognitum fuit id civitati utile esse, quòd ea exprobratio esset veluti quoddam malorum remedium. Hàc igitur de causâ principes urbis ea jusserunt in theatrum deferri, quæ in malos cives noctu jactabantur, quòd videlicet ea res civitati simul et placeret et prodesset; sanxéruntque, ut qui ingenio præstarent, de hujusmodi rebus carmina facerent, eaque publicè in theatro recitarent, idque liberè et impunè: quin et præmia addita. Propterea autem quòd in noctu agi cœptum esset, ἀπὸ τῦ κώμαῖος, hoc est, à somno, comœdiam dictam voluere. Primi verò qui hujusmodi carmina fecerunt, fuisse dicuntur Susarion, Rhullus, et Magnes. Apud Latinos primus comœdiam scripsit Livius Andronicus; dixitque comœdiam esse quotidianæ vitæ speculum. Quem imitatus Cicero, sic ait in oratione pro Roscio Amerino: Et certè ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adolescentem, an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim hæc conficta arbitror à poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis, expressamque imaginem nostram vitæ quotidianæ videremus. Hactenus Cicero. Quoniam autem de comœdiâ et fusissimè scripsit, et doctissimè Diomedes grammaticus, visum est ejus verba hìc attexere. Comœdia, inquit Diomedes libro tertio, est privatæ civilisque fortunæ, sine periculo vitæ, comprehensio: apud Græcos ita definita, Κωμῳδία ἐςὶν ἰδιωτικων καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἀκίνδυνος περιοχὴ. Comœdia dicta ἀπὸ τῶν κωμῶν. Κώμαι enim appellantur pagi, id est, conventicula rusticorum. Nam juventus (ut ait Varro) Attica, circum vicos ire solita fuit, et quæstus sui causâ hoc genus carminis pronunciabat. Aut certè à vicis; nam posteaquam ex agris Athenas commigratum est, et hi ludi constituti sunt, sicut Romæ Compitalitii, ad canendum prodibant, et ab urbanâ come et odâ comœdia dicta est ἀπὸ τῶν κωμῶν, id est, viculis, quòd eâ humilium domuum fortunæ comprehendantur, non (ut in tragœdiâ) publicarum regiarumque. Vel ἀπὸ τοῦ κώμυ, id est, comessatione, quòd olim in hujusmodi fabulis amantium juvenum κῶμοι agebantur. Comœdia à tragœdiâ differt, quòd in tragœdiâ introducuntur duces, heroës, reges; in comœdiâ humiles atque privatæ personæ. In illâ luctus, exilia, cædes; in hâc amores, virginum raptus. Deinde quòd in illâ frequenter et penè semper lætis rebus exitus tristes, et liberorum fortunarumque priorum in pejus agnitio; in hàc tristibus lætiora succedunt. Quare variâ definitione discretæ sunt. Altera enim δεινῶν περιοχὴ, altera τύχης περιςασις dictæ sunt. Tristitia namque tragœdiæ proprium. Ideoque Euripides, petente Archelao rege, ut de se tragœdiam scriberet, abnuit, ac precatus est, ne accideret Archelao aliquid tragœdiæ proprium: ostendens nihil aliud esse tragœdiam, quàm miserarium comprehensionem. Poëtæ primi comici fuerunt, Susarion, Rhullus, et Magnes. Hi veteris disciplinæ jocularia quædam minùs scitè et venustè pronunciabant: in quibus hi versus fuerunt:

Ἀκέετε λέξιν. Σεσαρίων λέξει τάδε.
Κακὸν γυναῖκες, ἀλλ' ὅμως, ὦ δημόται,
Οὐκ ἐςὶν οἰκεῖν οἰκίαν ἄνευ κακῦ.

Secundâ ætate fuerunt Aristophanes, Eupolis, et Cratinus; qui et principum vitia insectati, acerbissimas comœdias composuerunt. Tertia

Tertia ætas fuit Menandri et Philemonis qui omnem acerbitatem comœdiæ mitigaverunt, atque multiplicia argumenta Græcis auctoribus secuti sunt. Ab his Romani fabulas transtulerunt: et constat apud illos primùm Latino sermone comœdiam Livium Andronicum scripsisse. Sunt qui velint Epicharmum in insulâ Co exulantem, primum hoc carmen frequentâsse, et sic à Co, comœdiam dici. Antea itaque galeris, non personis utebantur; ut qualitas coloris indicium faceret ætatis, quum essent aut albi, aut nigri, aut rufi. Personis verò ut primus cœpit Roscius Gallus, præcipuus histrio, qui oculis obversis erat, nec satìs decorus in personis, nisi parasitos pronunciabat. Initio togatæ comœdiæ dicebantur, quòd omnia in publico honore confusa cernebantur: quæ togatæ postea in prætextatas et tabernarias dividebantur. Togatæ fabulæ dicuntur, quæ scriptæ sunt secundùm ritus et habitus hominum togatorum, id est, Romanorum (toga namque Romana est) sicut Græcas fabulas ab habitu æquè palliatas Varro ait nominari. Togatas autem, quum sit generale nomen, specialiter tamen pro tabernariis, non modò communis error usurpat, quia Fannius togatas appellat, sed et poëtæ, ut Horatius, qui ait, *Vel qui prætextas, vel qui docuêre togatas.* Togatarum fabularum species tot ferè sunt, quot et palliatarum. Nam prima species est togatarum, quæ prætextatæ dicuntur, in quibus imperatorum negotia agebantur et publica, et reges Romani vel duces inducuntur, personarum dignitate, et argumentorum sublimitate tragœdiis similes. Prætextatæ autem dicuntur, quia ferè regum vel magistratuum, qui prætextâ utuntur, in hujusmodi fabulis acta comprehenduntur. Secunda species togatarum, quæ tabernariæ dicuntur, humilitate personarum et argumentorum similitudine, comœdiis pares, in quibus non magistratus regesque, sed humiles homines et privatæ domus inducuntur: quæ quòd olim tabulis tegerentur, communiter tabernariæ vocabantur. Tertia species est fabularum Latinarum, quæ à civitate Oscorum Attellâ, in quâ primùm cœptæ. Attellanæ dictæ sunt, argumentis dictisque; jocularibus similes satyris fabulis Græcis. Quarta species est planipedis, Græcè dicitur μίμος. Ideò autem Latinè planipes, quòd actores planis pedibus, id est, nudis, proscenium introirent; non ut tragici actores cum cothurnis, neque ut comici cum soccis olim, non in suggestu scenæ, sed in plano orchestræ positis instrumentis mimicis agitabant. Cujus planipedis Accius togatarum scriptor ita in ædilitiâ fabulâ meminit: Datum est aurum, exultat planipes. Si quas tamen ex soccis fabulas fecerant, palliati pronunciabant. Togata prætextata, à tragœdias differt. In tragœdiâ heroës introducuntur. Pacuvius tragœdias nominibus heroicis scripsit Oresten, Chrysen, et his similia. Item Accius. In prætextatâ autem scribitur Brutus, vel Decius, vel Marcellus. Togata tabernaria à comœdiâ differt, quòd in comœdiâ Græci ritus inducuntur personæque Græcæ, Laches, Sostrata: in illâ verò Latinæ. Togatas tabernarias in scenam ductaverunt præcipuè duo, Afranius et Quintus Ennius. Nam Terentius et Cæcilius comœdias scripserunt. Latina Attellana, à Græcâ satyricâ differt, quòd in satyricâ ferè satyrorum personæ inducuntur, aut sit quæ sunt ridiculæ similes, Satyris, Autolycus, Burris: in Attellanâ,

lanâ, obscœnæ personæ, ut Marcus. Dramata autem dicuntur tragica aut comica παρὰ τὸ δρᾶν, id est, agere. Latinæ fabulæ appellantur, sive factubulæ. In Latinis enim fabulis plura sunt cantica quæ canuntur. Vel à faciendo; nam et agi fabula, non referri ab actoribus dicitur. Itaque Horatius utrâque significatione interpretatur, quum ita de fabulâ dicit: *Aut agitur res in scenis, aut acta refertur.* Dramatica verò tres personæ solæ agunt. Ideóque Horatius ait: *Ne quarta loqui persona laboret*; quia quarta semper muta. At Latini scriptores complures personas in fabulas introduxêre, ut speciosiores frequentiâ facerent. Satyrica est apud Græcos fabula, in quâ item tragici poëtæ, non reges aut heroës, sed satyros induxerunt, ludendi causâ jocandique: simul ut spectator inter res tragicas seriasque, satyrorum quoque jocis et lusibus delectaretur, ut et Horatius sentit his versibus:

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum.
Mox etiam agrestes satyros nudavit, et asper
Incolumi gravitate jocum tentavit, eò quod
Illecebris erat: et gratâ novitate morandus
Spectator.———

Mimus est sermonis cujuslibet motus sive reverentia, vel factorum cum lascivia imitatio. Mimus dictus, quasi solus imitetur: et quum alia poëmata idem faciant, solus tamen quasi privilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Similiter atque is qui versum facit, dictus ποιητὴς, quum tamen artifices, qui æque quid faciunt, non dicantur poëtæ. Membra comœdiarum tria sunt, diverbium, canticum, chorus. Membra comœdiæ diversa sunt: definito tamen numero continetur, à quinque usque ad decem. Diverbia sunt partes comœdiarum, in quibus diversorum personæ versantur. Personæ autem diverbiorum, aut duæ aut tres, rarò autem quatuor esse debent, ultra augere numerum non licet. In canticis autem una tantùm debet esse persona; aut si duæ fuerint, ita debent esse, ut ex occulto una audiat nec loquatur, sed secum (si opus fuerit) verba faciat. In choris verò numerus personarum definitus non est; quippe junctim omnes loqui debent, quasi voce confusâ, et concentum in unam personam reformantes. Latinæ verò comœdiæ chorum non habent, sed duobus tantùm membris constant, diverbio et cantico. Primis autem temporibus (ut asserit Tranquillus) omnia quæ in scenâ versantur, in comœdiâ agebantur. Nam et pantomimus et choraules in comœdiâ canebant. Verùm actores comœdiarum, pro facultate et arte potiores, principatum sibi artificio vendicabant. Sic factum est, ut nolentibus cedere mimis cum artificio suo cæteris, separatiò fieret reliquorum. Nam dum potiores inferioribus, qui in omni magisterio erant, servire dedignabantur, seipsos à comœdiis separaverunt; ac sic factum est, ut exemplo semel sumpto, unusquisque artis suæ rem exequi cœperit, neque in comœdiam venire. Cujus rei indicia produnt nobis antiquæ comœdiæ, in quibus invenimus, *Acta tibiis paribus, aut imparibus, aut Serranis.* Quando enim chorus canebat, choricis tibiis, id est, choraulicis, artifex concinebat. In canticis autem pyraulicis responsabat. Sed quod paribus tibiis, vel imparibus invenimus scriptum, hoc significat, quòd siquando monodio agebat, unam tibiam inflabat: si quando synodio, utramque. Hæc ad verbum Diomedes:

h Mono.

Monodium est, quum unus aliquis è scenâ cantum profert, nec chorus simul.

Servius in illud Virgilii libro nono Æneidos:

O veræ Phrygiæ (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.

Biforem, inquit, bisonum, imparem. Et servavit eis tibiarum suarum naturam. Tibiæ autem Serranæ dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas; aut Phrygiæ, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas, Ergo biforem, dissimilem, dissonum. Non enim sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait Varro, tibia Phrygia dextra unum foramen habet, sinistra duo: quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem. Hactenus Servius.

Varro libro primo, *De re rusticâ*, cap. secundo:

Certè, inquit Fundanius aliud pastio, et aliud agricultura, sed affinis. Et ut dextera tibia alia, quàm sinistra, ita ut tamen sit quodammodo conjuncta: quòd est altera ejusdem carminis modorum incentiva, altera succentiva. Et quidem licet adjicias, inquam, pastorum vitam esse incentivam, agricolarum succentivam, authore doctissimo homine Dicæarcho, qui Græciæ vita qualis fuerit ab initio, nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, cum homines pastoritiam vitam agerent; neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare, ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam. Quòcirca et succinit pastorali, quòd est inferior, ut tibia sinistra à dextræ foraminibus.

Scena, sive σκηνὴ, verti Latinè potest *umbraculum*, vel *tentorium*. Erat autem antiquis scena umbraculum ex arborum frondibus, umbræ causâ à rusticis excitatum: ubi festis diebus convenientes, diversa ludorum et jocorum genera exercebant. Id quod hodiéque in pagis videmus plurimis in locis observari. Nam (ut olim ante usum theatrorum) scenæ super plaustra ductilia extruuntur, ac per compita ductæ, populo præbent fabularum oblectationem.

Theatra erant ædificia in populi gratiam extructa, ad hemicycli sive semicirculi speciem, dicata ludis spectandis. Latinè spectacula possis dicere; sic enim à commodè prospiciendo ac videndo sunt appellata: θεατρὴς, *spectator:* θεάτρια, *spectatrix:* θεατρεῖον, καὶ θέατρον, *spectaculum, theatrum.* Porro, ut scribit Cassiodorus, theatri frons, sive ea theatri portio, quæ inter duo cornua protenditur, scena vocatur. Ita autem componebatur theatrum, ut eo conveniens, et ibi commodè sedens turba, è longinquo facilè spectare posset concavo æqualique parietum circumjectu, ut vel leni sono dicta verba, ad alterum theatri caput faciliùs perferrentur. Ita enim erat conformatum, ut æqué gestus prospicerent, ac voces audirent ii, qui ad latera et in summis sederent gradibus, atque ii qui in imis juxta scenam. Posteà verò excogitatum est theatrum in rotundam formam extructum, alio longè excellentius atque capacius: quod quia velut ex duobus constaret theatris, nec ampliùs hemicyclum, sed rotundam formam referret, ob id amphitheatrum dictum est. Amphitheatrum tamen scribit Dion ex hoc dici, quòd per ambitum sedilia disponerentur absque scenâ.

Proscenium locus erat, seu velum, aut etiam pulpitum, ante scenam. Ex proscenio in scenam evocabantur mimi sive histriones

nes ad fabulas agendas; vicissimque è scenâ illuc revertebantur. Unde actuum in Latinis comœdiis internoscitur distinctio, sicut in Græcis choro in orchestram demigrante.

Scenam etiam vocant comici, quicquid duæ pluresve personæ sermonis integri et absoluti colloquuntur, illicque finitur scena, ubi aut aliqua persona introgreditur, aut alia ad forum, aut aliò quolibet ad viciniam currit.

Actus unus plures scenas comprehendit. Estque in comœdiâ actus, pars quodammodo absoluta et integra, nondum tamen rem omnem finiens, sed ita dimidiatam relinquens, ut respirent spectatores, et faciliùs commutetur quicquid in reliquis comœdiæ partibus superest. Id autem actus commutare dicebant. Interea mimi dicteria et diverbia referebant; recitabanturque nescio quæ jocularia, quæ populum novâ oblectatione afficerent. Comœdiarum recitatio in scenâ, actio dicebatur, unde etiam qui agebant, et fabulas pronunciabant, actores dicti: qui et comœdi, histriones, ludiones, ludii, et hypocritæ, id est, alienæ personæ simulatores.

NOMINUM COMICORUM RATIO,

PER EUNDEM THEODORICUM.

NON est de nihilo, quòd poëtæ comici aut hæc aut illa nomina indiderunt suarum personis fabularum. Hujus rei amplissima tibi damus testimonia. Donatus in Adelphos: Nomina, inquit, personarum in comœdiis habere debent rationem et etymologiam. Etenim absurdum est comicum apertè argumenta confingere, vel nomen personæ incongruum dare, vel officium quod sit à nomine diversum. Hinc servus fidelis Parmeno: infidelis, vel Syrus, vel Geta: miles Thraso, vel Polemon: juvenis Pamphilus: matrona Myrrhina: et puer, et ab odore Storax: et à ludo, et à gesticulatione Circus: et item similia, in quibus summum poëtæ vitium est, si quid è contrario repugnans contrarium diversúmque protulerit: nisi per antiphrasin nomen imposuerit jocularitar: ut Misargyrides in Plauto dicitur trapezita. Et ferè hoc modo apud alios à poëtis nomina componuntur describenda per antiphrasin, quod designat Storax.

Idem in Andriam: Semper, inquit, nomina comicorum servorum, aut à nationibus sunt indita; ut Mysis, Syrus: aut ex accidentibus, ut Lesbia, velut ebriosa, à Lesbo insulâ, quæ est ferax suavissimi candidissimique vini: aut à vernilitate, ut Pseudulus: aut ex negotio, ut Chrysalus: aut ex qualitate corporis, ut Chylacus: aut ex specie formæ, ut Pinacium.

Strabo libro septimo. Fuit et alia regionis divisio, ex antiquis permanens temporibus. Alios enim Dacos, alios Getas appellant. Getas quidem, qui ad Pontum in Orientem vergunt: Dacos autem, qui in oppositum versus Germaniam, et ad Istri fontes, quos olim Davos vocatos esse reor. Ex quo apud Athenienses Davorum et Getarum nomina servilia plurimùm abundabant. Hoc sanè credibilius est, quàm à Scytharum gente derivari, quos Daas vocant. Longè enim illi ad Hyrcaniam positi sunt, nec ex eo loco Athenas man-

mancipia deportata putandum est. Servos enim aut è populorum nominibus vocabant, à quibus vectabantur, ut Lydum et Syrum: aut iis maximè quæ illis in locis magis ac magis usurpata erant, ut Manem et Midam, ex Phrygiâ: Tibiúmque, è Paphlagoniâ.

Servius in primam Eclogam Virg. Etiam hoc sciendum, et personas hujus operis ex majori parte nomina de rebus rusticis habere conficta: ut Melibœus, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν quòd curam gerit boum. Et Tityrus: nam Laconum linguâ Tityrus dicitur aries major, qui gregem anteire consueverit; sicut etiam in comœdiis invenimus. Nam Pamphilus, est totus amans: Glycerium, quasi dulcis mulier: Philumena, amabilis.

Qui de nominum propriorum etymo et interpretatione plura scire volet, huic adeundus est Cratylus Platonis.

Erasmus in Commentario, *De rerum copia:* Comici præcipuè varietatem in ejusdem quoque generis personis affectâsse videntur. Quid enim dissimilius, quàm Demea ac Mitio apud Terentium? Quorum hic quum etiam gravissimè filium objurgat, blandus est; ille quum maximè blanditur, amarulentus: et tamen uterque senex, atque adeò fratres. Quid diversius, quàm Chremes semper placidus ac civilis, et Simo vehemens ac suspiciosus? Item quàm Pamphilus cordatus, et Charinus inops animi consiliique? Quid tam dissimile, quàm Phædria cum morbo pugnans, et Chærea nihil habens pensi? Multùm item interest inter Davum pertinacissimum sperandi authorem, et Byrrhiam nihil præter desperationem afferentem. Plurimùm inter parasitum Gnathonem et Phormionem: et ab utroque longè dissident parasiti Plautini, quemadmodum et hujus meretrices à Terentianis plurimùm discrepant. Terentius meretrices propemodum bonas fingit, veluti Philotin et Bacchidem in Hecyrâ: Plautus senes amantes, ac festivos, et uxoribus veteratoriè imponentes: quanquam aliàs Euclionem prodigiosè tenacem ac suspiciosum facit. Hactenùs Erasmus.

Andros insula est, una ex Cycladibus, in mari Ægeo, ab Andro Anii filio qui in eâ regnavit, nomen sortita. Porrò Ægeum mare hodie nautis, vulgò dicitur *Archipel*, nonnullis, *Archipelago.* Andros nunc iisdem vocatur *Andro*, plerisque *Andria*. Hinc adjectivum Andrius, unde et huic fabulæ nomen. Æneas, ait Lactantius, cum patre Anchise et filio Ascanio profugus Delum venit. Hîc ab Anio sacerdote Apollinis recipitur hospitio, qui illis indicat, quinque se filiarum parentem orbum relictum. Andrum enim, à quo Andros insula, reliquisse patriam, &c. Ovidius libro decimo tertio Metamor. de Æneâ loquens,

Hunc Anius, quo rege homines antistite Phœbus
Ritè colebatur, templóque domóque recepit.

Virgil. quoque libro tertio Æneid. de insulâ Delo verba faciens:

——— *egressi veneramur Apollinis urbem.*
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis et sacrâ redimitus tempora lauro
Occurrit: veterem Anchisem agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.

Pasibùla, verti potest, *omnibus consulens*: πᾶς, *omnis, universus*, βουλὴ, *consilium.* Ejus quippe agnitio nemini non consuluit, omnium

nium animos alioqui turbatissimos feliciter tranquillans. Id quod luculentissimè docet hujus comœdiæ catastrophe.

Philūmena, *in amore perseverans ac persistens, manens in amicitiâ, φίλος, amicus: μένω, maneo.* Scribendum autem esset Philumena, secunda et tertia brevibus: at causâ productionis assumit *υ* post *o*, ut sit diphthongus *ȣ*, quam nos in *u* longum vertimus, dicentes Philūmena. Sic dicunt Græci *νȣ̃σος, ὄνομα*, pro *νόσος, ὄνομα*. Sic dixit Virg. *Upilio*, pro *Opilio*. Nisi forte quis malit ducere à verbo *φιλȣ̃μαι*, id est, concilior: ut sit participium fœmininum, quasi conciliata, vel amata.

Chrysis, aurea: *χρυσὸς*, aurum: Chrysides, aureæ crepidæ, vel phialæ. Aureos mores apud Horatium libro quarto Carm. ode secundâ, enarratores intelligunt bonos et sanctos, pulcher imos, elegantes, et amabiles, ut apud Virgil. lib. VIII. Æneid. *Aurea secula.* Et rursus apud eundem lib. X. *Aurea Venus.* Erit igitur Chrysis, aurea, elegans, amabilis.

Simo, Pamphili pater, senex naso simo et presso, à specie nomen habet, quòd simi sunt iracundi et biliosi.

Pamphilus, adolescens, à fideli amore, *Totus amans*, vel *Omnibus amicus, πᾶν, totus, omnis: φίλος, amicus.*

Davus, servus, à patriâ: ut paulò antè ex Strabone.

Dromo, servus, à cursu, *δρόμος, cursus: δρομαῖος, velox:* Servorum est, velociter currere, quò jusserint domini.

Sosia, libertus, *Quòd sit in bello servatus.* Unde et servis nomen inditum: *σώζω, servo.*

Charinus, adolescens, *Ab animi benevolentiâ; χαρίζομαι, facio grata*, obsequor, et beneficium gratiamque confero.

Byrrhia, servus, *A patriâ*, inquit Donatus. Sunt qui Phrygiam his Donati verbis putent innui. Didymus certè existimavit Aphroditem nuncupari *παρὰ τὸ ἁβρὸν τῆς διαίτης*, hoc est, à mollitie vitæ. *B* enim cognata videtur literæ *φ*, nam Philippum, aliqui *βίλιππον* appellant: sicut Phrygas, Brygas. Author Cælius lib. XXIX. cap. xviii. Idem quoque tradit Lilius, lib. XIII. A Phrygia igitur seu Brygiâ nomen esset Byrrhiæ: idque per literarum metathesin. Porro Phryges ingenio fuisse servili, vulgatum testatur adagium, Phryx plagis emendatur, Plinius lib. V. cap. xxix. Pyrrham urbem facit Cariæ. Quintilianus lib. I. docet *B* literam fuisse interdum pro *P* usurpatam: ut Byrrhus, pro Pyrrhus. Itaque fieri potest, ut à Pyrrha urbe nomen ductum sit Byrrhia, idem prorsùs valens quod Car. Herodotus in Euterpe ostendit, Cares barbaro servilique fuisse ingenio, et ad quidvis malorum ferendum paratos, mercede propositâ: Unde et natum proverbium, *In Care periculum*, subaudi, *facito:* hoc est, in homine aut re viliore fac periculosam experientiam, in quâ si parum feliciter cesserit, non multum dispendii capiendum.

Crito, quòd controversiam dirimat: *κριτὴς, judex, arbitrator: κρίνω, judico*, interrogo, examino, quæstionem de aliquo habeo: Sanè Crito Andrius Athenas veniens, totam hujus comœdiæ litem et controversiam diremit, indicans quæ esset Pasibula.

Chremes, Pasibulæ et Philumenæ pater, Senex, à screando, quòd senes tussi expurgent pectus; *χρέμπτομαι screo.*

Glycerium, meretrix, à voluptate vel dulcedine; γλυκερὸς, *dulcis*. Hinc glycyrrhiza, dulcis radix: vulgus liquiritiam vocat. Glycere, hujus Glyceres, nomen mulieris proprium, verti etiam potest *dulcis*: ejus diminutivum Glycerium, *dulcicula*.

Mysis, ancilla, à Mysiâ patriâ. Strabo refert Mysorum populum usque adeò contemptum fuisse, ut proverbio locum fecerit. Id usurpat M. Tullius in oratione pro Flacco: *Quid, inquit, porrò, in Græco sermone tam tritum atque celebratum est, quàm si quis despicatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur?*

Lesbia, obstetrix, à Lesbo insulâ. Rationem habes paulò antè.

T. FABRI OBSERVATIUNCULÆ MISCELLANEÆ AD METRA TERENTII.

ILLI se mihi magnâ quâdam voluptate, et fructu haud mediocri, privare videntur, qui Terentium studentes legere, nec metra tamen illa, queis uti Terentius consuevit, novère. Memoriæ enim tam venustum, tamque amabilem, scriptorem quis mandare possit, et mandatum custodire, nisi si et ipse metra illius senserit? Dein, multò sibi majorem admirabilitatem poëta compararet, ubi intellexerint lectores quo genere carminis hic aut hìc utatur. Nam, apud Terentium quidem, planè ita videmus fieri ac apud Virgilium solet, ut carminis ratio, et modus rei quâ de agitur, naturam serè plerumque exprimant, quod in primis observandum est, et acri quodam aurium judicio consectandum. Est aliud etiam in quo maxima utilitas posita est: Si qui enim fortè errores in carmine fuerint, quod perquam facilè potest evenire, et nimiùm sæpe evenit, eos errores deprehendere possit nemo, nisi qui versuum rationem calleat. Sed hæc satis; neque enim hoc loco artem metiendi carminis docere decrevi.

Paucas igitur observatiunculas proposuisse suffecerit, quæ et certæ sunt et perspicuæ. Eas autem priusquam ingredior, hoc audi, quod apud Ciceronem in Oratore Perfecto scriptum est: (At Comicorum senarii) propter similitudinem sermonis *(quod nos Galli vulgò vocamus* conversation *et* entretien) sic sæpe sunt abjecti *(id est, neglecti et populares, et ut Græci vocant,* λογοειδεῖς) ut nonnunquam vix in his numerus *(id est, rhythmus, ut Græcè dicitur)* et versus *(id est, dimensio)* sentiri possit. Vides Ciceronem ipsum fateri quæ fatetur de dimensione, de rhythmo; utrumque, scilicet vix sentiri posse. Quid nos barbaros homines, et à felicitate, ab doctrinâ illius sæculi tam magnâ intercapedine dissitos judicare deceat? Sed, quod mirere, de senariis tantùm loquitur Cicero; quid, si de trochaicis, de anapæsticis? de universo genere iambicorum? quid si de universis anapæsticorum formis agendum ipsi fuisset? quid de aliis generibus, quæ in Græcorum comœdiis celebrata olim fuerunt? Tum verò magis dixisset, *vix sentiri possunt*.

Sed ad rem venio. Sic igitur docti existimant, duo tantum versuum genera esse apud Terentium, iambicos et trochaicos. Id ego in universum esse verissimum scio. Sed quid ad hos versus Act. IV. Andriæ scen. I. dicas?

Hoc-

Hoccine credibile est, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeat alienis, atque ex incommodis
Alterius sua ut comparet commoda! ah!

Ibi nihil Faernus, vir in isto genere diligentissimus. Muretus autem ultro fatetur, horum quatuor versuum rationem explicare difficile esse. Scio quid Goveanus, quid Scaliger, quid Erasmus dixerint ad hunc versum, At non est senarius, *&c.* Arbitror esse dactylicum quaternarium perfectum: et talis necessariò fuerit, si modo tollatur illud, *est*, quod ex glossemate huc irrepsit. Possit referri et ad genus choriambicum. Secundus potest esse trochaicus senarius catalecticus; sed fortasse iambicus trimeter fuerat, sic ad formam suam redigendus:

Innata cuiquam tanta ut siet vecordia.

Tunc *siet* fuerit monosyllabum. Exempla infinita sunt. Tertius est trochaicus septenarius catalecticus, cujusmodi non memini me multos legere.

Ut ma-lis gau-deat alien' at-qu' ex-in-com-modis

Tamen, quod minùs credibile videatur, ex regulâ et observatione, quæ inferiùs ponetur de elidendo *s*, poterit esse senarius sic:

Ut mali' gau-deat a-lienis atqu' ex-in-com-modis.

Erit synizesis in secundo pede, ut et in tertio, nil frequentius. Quartus est:

Alterius sua ut comparet commoda, ah.

Puto scribendum esse, *Alterius ut sua commoda comparet-ah.*

Erit dactylicus quaternarius. Illud autem *ah* extra versum erit, ut solent esse exclamationes, interjectiones, in fine et initio, apud Sophoclem, Euripidem, Aristophanem. Quin et apud Terentium ipsum exempla reperies.

De cretico, seu Amphimacro.

Joachimus Camerarius, vir inter Germanos superiori sæculo insignis, honoratissimus, et longè optimus, putat, creticum in iambico et trochaico genere locum habere non posse: multi contrà nituntur. Sed videamus.

In Andriâ pag. 6. legitur: *Liberiùs vivendi fuit potestas: nam antea.*

Debet autem esse versus senarius iambicus. Itaque *liberiùs* erit creticus extrito *E*, quod breve est, quasi pronunciares *librius*, exempla ejus rei sunt innumerabilia in comicis et tragicis antiquis. Quin et apud Virgilium diligentissimum scriptorem legas, *aspris*, pro *asperis*; *semustum*, pro *semiustum*; *vinclis*, pro *vinculis*; *oraclum*, pro *oraculum*; *gubernaclo*, pro *gubernaculo*; *circlos*, pro *circulos*, et *maniplis*, pro *manipulis*. Ac si elidatur *s* in *librius*, quod olim fiebat, erit tantùm dactylus *libriu'*. At illud *fuit* erit monosyllabum; quod et verum esse interdum scio. Tunc creticus exclusus fuerit. Ergo quæratur aliud, et aliud etiam.

Pag. 9. *Pro uxore habere hanc peregrinam, ego illud sedulò.* Manifestissimus esse videtur creticus in *grin', eg', il'*; sed *in ille, illa,* &c. olim prior syllaba erat communis; quo nihil certius.

Pag. 10. *Nunc tuum est officium has bene ut assimules nuptias.* Est autem hic versus planè trimeter; ergo creticus in primâ sede. At id negatur, per collisionem, scilicet, et synizesin, ita ut sit spondæus in primâ parte senarii.

Pag. 11. Paulò inferiùs. *Dave. Hem. quid est? ehodum ad me: quid hic volt? quid ais? quâ de re? rogas?*

Nemo, videtur certè, negare possit, quin hîc sit creticus in quartâ regione, nam versus est octonarius acatalectus iambicus. Sed vide: aiunt *D* elidi: itaque spondæus ex cretico fiet.

Pag. 26. *Nil propter hanc rem, sed est, quod succenseat tibi.* Et mox: *Quidnam est? pueril' est? quid est,* &c.

In utroque exemplo affirmant miserum illud *D* exteri debere, ob quod meritum, nescio:

Pag. 41. *Vestri cuju' ve-stri? Pamphili. Hem. quid, Pamphili?*

Est indubitatus iambicus senarius: itaque creticus secundam sedem occupabit, quò te cunque verteris, nisi priorem in *cuju'* brevem olim fuisse contendas, quod an fieri possit dubito. Tamen et ad hoc respondent, syllabam illam *ju'* planè perire: unde pro cretico habebis spondæum.

Pag. 58. *Sed ecca ip-sa egreditur nostri fundi calamitas.*

Pag. 71. *Dedu-cam sed ec-cum militem: est istuc datum.*

Nemo non dejeret esse creticum in locis notatis, at multi negant. Nam olim dicebatur *ecum, ecam,* quia non geminabant eandem consonantem.

Pag. 103. *Tu par pari referto quod e-am remordeat.*

Est planissimè senarius, seu trimeter. Quamobrem in quintâ sede erit creticus. Sed et qui creticum hinc ablegant, scin' tu quid dicant? dicunt illi versum esse aliter metiendum, sic: *Tu par-pari-referto quod eam-remordeat.*

Et tunc erit anapæstus in quarta dimensione versus. Id autem verum esse potest; nam olim, *eum, eam, eas, suum, suas, suis,* &c. monosyllaba erant, ut ex Lucretio constat; ne ad Ennium usque, et ad Livium Andronicum ascendamus. Sed et falsam ibi lectionem esse, dixi, opinor, in Notulis.

Pag. 51. *Quod voluptates eorum propriæ sunt: nam mî immortalitas.*

Est octonarius iambicus acatalectus; debet igitur esse creticus initio dimensionis. At contrà aiunt secundam syllabam in *voluptates,* esse brevem, quod mihi quidem videtur incredibile. Meliùs dicas primam syllabam, quæ brevis est, ita raptim pronunciatam fuisse, ut non audiretur; et pro *volu,* diceretur, *vlu,* per *v* consonum. Verùm hæc satìs de cretico. Dices, quid ais, tandem? An admittendi sunt cretici in iambeos, in trochaicos? Non arbitror: cùm in cretico plus temporis absumat pronunciatio, quàm in spondæo, cui tamen in iambicis comicis et tragicis locus est. At sunt tamen cretici in illis versibus superiùs positis? Fateor id quidem: sed ii non pronunciandi ut cretici. Quid ita? Hæc regula certa esse videtur, cùm à naturâ proficiscatur: Syllaba brevis inter duas longas posita vix pervenit ad sensum. Id autem ni esset, quî tandem Virgilius potuisset dicere *aspris* pro *asperis, circlos* pro *circulos,* &c.

De tribrachy nihil necesse est dicere; cùm pes ille tempus iambi impleat, et eundem motum habeat.

Proceleusmaticus, id est duo pyrrhichii, seu quatuor breves, cùm spatium spondæi consumat, cui spondæo jus est sedendi in iambicis et trochaicis, mirum esse non debet, si apud comicos frequens reperiatur; nam et in tragicis recentioribus illum interdum reperias.

In

In Andr. *Ite fa-ciam hoc primum*, &c.
Pag. 9. *Satì vehe-mens causa ad objurgandum*, &c.
Nisi dicas esse anapæstum, cùm apud Horatium legas:
Vēmens, et liquidus, puroque simillimus amni.
Pag. 27. *Num immemor es di-scipuli? ego quid narres nescio.*
Ad quem versum notant quidam pro *discipuli*, pronunciandum *di-scipuli*, trisyllabicè, id quod tamen minùs necesse est ad dimensionem versus deprehendendam. Verùm plura addere nihil opus est.

Nunc quod dicam, id esse verum videbitur, et non est tamen; molossum scilicet, is ex tribus longis constat, pro iambo, spondæo, aut anapæsto sumi, pag. 13. *Sive ista u-xor, sive amica est, gravida è Pamphilo est.*

Sed ibi errorem esse puto, de quo in Notulis; neque enim mihi credibile fiat, molossum, qui tantò longior et ponderosior sit aliis pedibus, hìc à Terentio usurpatum fuisse. Dein posset etiam esse creticus, ex eâ observatione quæ superiùs posita est, circa pronomen *iste*, et *ille*, quod tamen hìc verum esse non puto.

Bacchius, seu bacchêus, id est, brevis longa, longa videtur alicubi reperiri, quod tamen minùs verum est.
Pag. 26. *Sed hic Pam-philus, quid di-cit? firmavit fidem.*
Non est, inquam: nam versum ita scribere, ita metiri debemus:
Sed hic Pam-philu', quid di-cit? firmavit fidem.
Extrito *s* finali, quâ de re mox.
Pag 31. *Neque illum hanc perpetuò habere, neque me perpeti.*
Non est bacchêus; est anapæstus, nam prior in *illum* communis est apud veteres.
Ibid. *At istuc periclum in filiâ fieri, grave est.*
Neque hìc bacchêus est, cùm priorem in *istuc, isthic*, et aliis bene multis id genus nominibus modò longam facerent antiqui, modò brevem; nam *th*, ut θ apud Græcos, est levis sibilus tantùm, id est, pæne nihil. Adde quod *periclum* necessariò longum est in secundâ, nam illud *I* ante ipsam decurtationem longum erat.

S perit ante consonantem. Lucretius, Ennius, Plautus, Tragici veteres: ita, *heru', magi' tristi', omni'*, &c.
S perit ante vocalem: exemplum insigne est, pag. 27.
Bonum ingenium narras adole-scentis; optimum.
Ubi necessariò pronunciandum est, *sceni' optimum*: perit enim *S* et fit synalœpha: est autem trimeter iambicus.
Pag. 43. *Itan' Chrysis? hem! nos quidem pol miseras perdidit.*
Ubi cùm *s* pereat in *Chrysis*, pronunciabis, *Chrys's, hem.*
Ibidem, *Semper enim dicta est ejus hæc, atque habita est soror.*
Pronunciandum est *ju' hæc* una syllaba per synizesin, seu considentiam. Sed exemplis parco, sunt enim innumerabilia. Hinc, obiter dicam, facilè discas quæ apud veteres Latinos pronunciandi fuerit ratio, et quantopere illa sub Julio et Octaviano Cæsaribus variare cœperit.

Considentia, seu, ut Græcis dicitur, synizesis, aliis synæresis, in his poëtis frequentissima est; ea autem fit, cùm duæ syllabæ ex vocalibus compositæ in unam coalescunt, ubi id res fieri postulat. Exempla in duabus primis fabulis en tibi, sed de multis pauca. *Deos* monosyllabum, ut et *suo*. *Quiesci* dissyllabum, *grandiuscula*, tetra-

tetrasyllabum, p. 43. *ait* monosyllabum, p. 26. et alibi. Ita *fuit* monosyllabum, ut apud Græcos *yi* in *harpiæ*, et in omnibus præteritis participiorum activæ aut medialis formæ, quæ sint secundi sexus. Ita et *siet* monosyllabum, *possiet* duarum interdum est syllabarum. Sed et hujus figuræ exempla sunt apud Virgilium satis multa.

M. in medio dictionis eliditur, p. 7.

Quidquam attine-re, enim-ve-ro spectatum satis.

Pag. 13. *Enim-vero, Dave,* &c.

Est anapæstus: versus autem est octonarius.

Pag. 28. Ante consonantem in voce sequenti, eliditur:

Certi enim scio: non satis me pernôsti etiam qualis sim, Simo.

Est dactylus in primâ sede. Versus est tetrameter perfectus.

Pag. 43. *Itan' Chry's hem? nos quidem pol miseras perdidit.*

Eliditur *l* in *ille, illos. illis,* &c. Et aliis quibusdam. Exempl. p. 9, 13, 31, 50, 52, &c. Eliditur et *D*, ut in Eunuch. Act. II. scen. II. Eliditur quoque *R* ut bene à Faerno observatum fuit. Graviter itaque lapsus est Muretus, qui non viderit in versu Æschili, quem ipse profert, primam in *morphen* Gr. esse brevem, propter *R* liquidam: atqui sic est. Unde apud poëtam Græcum, ut ostendi olim ad Phædrum: *Pherbe boas, pherbe mela,* &c. est autem hexametrum. Secundum illud *pherbe* junctum cum syllabâ *as* effecerit palam bacchium, qui pes planè ab hoc genere alienus est.

Elisio interdum nulla est, ut p. 10. et alibi sæpius.

Breviant interdum comici quæ alii producunt, ut *i*, in *abi*, p. 16. bis, et p. 52. ita Terentius ultimam corripit in *mane*, p. 41. in *jube*, p. 51. in *tace*, p. 78, &c. quia, ut opinor, ea verba erant et secundæ et tertiæ inflexionis.

ME, TE, SE.

Pro *ME* dicebant *MED*. ut Act. IV. scen. IV.

Reliquit med homo, atque abiit, &c.

Sic enim omnino legendum est. Ita Plautus *med erga*.

Ita fit et *sed* pro *se*; Terentius. Act. IV. scen. VI.

Quæ sed inhonestè optavit parere *hic divitias.*

IAM dissyllabum est, p. 19.

Profer, dum proficiscar aliquò, ne videam, audi nunc iam.

Est trochaicus. Sed hoc plùs decies apud Plautum invenias. Pronunciandum quasi si scriptum esset *Yam*.

Hoc in primis necesse est meminisse, ne quis fallatur in metiendo carmine, Terentium ab uno genere ad alterum interdum transilire; quin et trochaicos iambis, et contrà, sic intermiscere, ut absque diligenti observatione, id haud facilè sentias.

EHO, ut aliæ quædam exclamationes, indignationes, interjectiones, interdum extra metrum censentur, ut p. 41.

Eho an non est? rectè ego semper fugi has nuptias.

Cùm autem sit iambicus senarius, *Eho* debet esse extra versum; et id Græci flactitabant, ut suprà notavimus.

Postrema omnium observatio est, omnes omnino fabulas Terentii in trochaicos desinere; quod idem de omnibus Plauti comœdiis verum esse scio. Excipienda tamen videtur Pseudolus, cujus postremus versus est: *Atque approbare hunc gregem, et fabulam;* in

in crastinum vos vocabo. Sed audacter affirmare possim duobus in locis versum unum corruptum esse, eum sic leges: *Atque* hunc *approbare gregem, et fabulam: in crastinum vos* voco. Quod miror à nemine animadversum fuisse. At isthuc *fabulam* dissyllabicè pronunciari debet, ex regulis et exemplis superiùs positis. Cætera bene procedent. In extremo versu Asinariæ est etiam error: Nam ille versus ex Trochaico legitimo factus est octonarius vitiosus duobus locis. Sic habet:

Remur impetrari posse, si plausum sic clarum datis.

Sic autem ille scribendus:

Remur impetrari posse, si plausum clarum datis.

Cæteri, qui à grege pronunciantur, hunc præcedunt, sunt certissimi trochaici.

Hæc paucis quidem, sed, ut spero, ea satìs fuerint ad illa intelligenda, quæ in cæteris Terentii fabulis paulò impeditiora videbuntur. Neque verò mihi ad credendum difficile est, quæ dixi modò, non ex æquo omnibus probatum iri; sed ad eos provoco, qui scriptores antiquos bene ac diligenter legerint.

DANIELIS HEINSII, AD HORATII DE PLAUTO ET TERENTIO JUDICIUM, DISSERTATIO.

At nostri proavi Plautinos, et numeros, et
Laudavère sales; nimiùm patienter utrumque,
Ne dicam stultè, mirati: si modò ego et vos
Scimus inurbanum lepido seponere dicto,
Legitimumque sonum digitis callemus et aure.

DURUM equidem judicium, et quod non nemo hâc ætate de leporum omnium parente, summo critico, ac maximo poëtâ excidisse nollet: cujus tamen vernæ meliùs de Plauto judicabant, quâm qui familiam in literis tueri hâc ætate creduntur. Qui nec sæculi, quo vixit, et quo, cùm poësis, tum Latina lingua, ad supremum culmen ac fastigium evecta fuit, ignorare potuit judicium; vir tantus, et quod rei caput arbitror, principibus, qui inter se quotidie de iis judicabant, intimè familiaris ac amicus. Augusto autem, optimo ingeniorum judici, tam gratus atque acceptus, ut non rarò lepidissimus homuncio ab eo diceretur, et quem, si antiquitati habenda hic fides, etiam habere ab epistolis optavit. Qui cùm contrà tanti Terentii fecerit fabellas, ut et integras ex iis ῥήσεις descripserit, et ubique accommodet, soli denique artem tribuat; hominis αὐθάδους potiùs quàm eruditi esset, ita dissentire à tanto viro, ut ne caussam quidem priùs cognoscendam crederet. Quare videamus saltem, quid adferri pro utroque possit. Ne vel Flacci judicium in posterum, ut solent, aut Terentium securè nimium damnare quidam pergant in comœdiâ. Omnia autem pro Horatii judicio, qui Plautum sic amamus, ut è manibus rarissimè putemus deponendum, dicentur potius quàm nostro. Ac de numeris quidem nonnulla Donatus: quâ etiam in parte haud parum veteribus nonnullis placuit Terentius. Rufino quidem grammatico, cùm inquit:

Agno-

Agnovit metrum, servatque Terentius artem :
Nam prologos trimetro, didicit componere versu,
Scenarumque actus primos pede claudit eodem.

Quanquam certè Fabius, non stetisse intra trimetros deplorat; de quo fortè aliàs dicturi sumus. At alterum priusquam veniamus, quædam præmittenda erunt. Cùm eædem comœdiæ propemodum sint partes ac tragœdiæ, finis quoque ex parte idem, ex parte diversus, multa esse utrique communia necesse est. Delectare enim ac docere est comœdiæ : neque minùs comici διδάσκαλοι et κωμῳδοδιδάσκαλοι, quàm tragici à Græcis dicuntur. Nec movere risum sanè constituit comœdiam, sed plebis aucupium est, et abusus. Nam ridiculum, ut rectè Aristoteles, *vitium est et fœditas, doloris expers ; quæ partem in homine aliquam corrumpit absque morbo.* Sicut fœda et detorta facies, si nullo cum dolore id fiat, risum movet. Unde ipsum quoque risum, omnes ferè antiquissimi philosophi indignum sapiente judicârunt. Adeo ut Plato, tanquam sacrilegum, traducere non dubitet Homer. qui ridentes introduxit deos ; quod in homine non, τῆς κατὰ λόγον, verùm τῆς κατὰ αἴσθησιν, quemadmodum philosophi loquuntur, διαθέσεως sit signum ; à quo longè abest deus : αὐτὴ ἡ ὑσία λόγυ, καὶ αὐτόνυς. Unde Thespis :

Ὁρᾶς ὅτι Ζεὺς τῶδε πρατεύει θεῶν,
Οὐ ψεῦδος, ὐδὲ κόμπον, ὐ μωρὸν γέλων
Ἀσκῶν, τὸ δ' ἡδὺ μῦνος ὐκ ἐπίσταται.

Quare divinitus ab Aristotele dictum est, partem turpitudinis esse, id quod est ridiculum. Disertè enim ait, ὅτι τὸ γελοῖον, μόριον τῦ αἰσχρῦ ἐςὶν. Ita quæ vel in verbis authorum vel sensibus, vel in sermone hominum et factis, ut detorta sunt, aut depravata, animos plebeios vehementer movent, et hoc ipso risum ut plurimùm excutiunt. Ideoque inusitata dicta et obscœna, optimorum cavillationes, singulorum contumelias, sententias perversas, ideóque inexpectatas, aliaque id genus (qualis imitatio dictorum vel factorum, et imprimis improborum) risum maximè in comœdiâ, quam veterem dicebant, expressisse constat. Quod intelligunt, qui genium ridiculi intelligunt atque indolem. Cujus segetem largissimam vel unus Aristophanes suppeditat ; qui non modò Plautum, sed quoscunque hâc in parte superavit, omnesque τῦ γελοίυ modos ac figuras lepidissimè expressit. Denique ut acetum, nisi vinum sit corruptum, bonum nunquam erit ; ita quæ sincera sunt et vera, risum nunquam excitabunt. Appositè Quintilianus, ubi de ridiculò : *Et hercule omnis salsa dicendi ratio in eo est, ut aliter quàm est, rectum verumque dicatur.* Quare et compositus ad risum sermo, ab oratione rectâ, quam πολιτικὴν magistri vocant, quàm longissimè abeat necesse est : cujus propriæ virtutes, ἡ σαφήνεια, ἡ ἐπιείκεια, ἡ ἀφέλεια, ἡ ἀλήθεια, *perspicuitas, æquitas, simplicitas, veritas* ponuntur. Quâ in parte supra admirationem omnium Menander apud Græcos, Terentius Romanis fuerit necesse est : qui ut viris sapientibus ac eruditis voluptatem potiùs afferrent, quàm quâcunque ratione risum extorquerent, duplici jucunditate utilitatem (imitatione vitæ scilicet humanæ, et inimitabili lepore) condiêrunt. Metu enim Macedonicæ potentiæ, licentia antiqua, ut observant critici, defecit, Cujus locum occupavit nova. Cujus et formam non-

nondum pœnitùs vidisse absolutam, sed jam concepisse animo, putatur Aristoteles. Ejus verò unicum propositum, humanos nôsse atque imitari mores. Quò et D. Hieron. Epistolâ ad Furiam, De viduitate servandâ, respicit, cùm inquit, *Nec mirum, hoc figulum sensisse de vasculo, quod ipse fabricatus est, cùm etiam comicus, cujus finis est humanus mores nôsse atque describere, dixerit: Sine Cerere et Libero friget Venus.* Omnis autem imitatio, ut postea dicemus pluribus, natura placet et delectat. Hoc enim proprium est hominis, ut rectè Aristoteles: qui et μιμητικώτατος τῶν ζώων meritò ab eo dicitur. Joci verò, si petantur undique molesti ac frigidi, aut theatrales fiunt, si à vitâ sint alieni. Qui ut plebi fortè ita doctis placere ac sapientibus non possunt. Constantis enim viri ac sapientis animus laxari vult, non solvi. Illam autem constitutionem, καὶ τὴν, ut cum Stoicis hic loquar, ἐν τ' αὐτῷ τοῦ ἤθους μονὴν risus solvit. Quem præclarè, τῆς περιχαρείας ὑπερέκχυσιν τῆς ψυχικῆς, antiqui vocant. Ideoque et Socratici quorum libri penuarium leporum omnium fuerunt, ac facetiarum, quod è Xenophonte et Platone etiam hoc tempore apparent, χαριεντίζεσθαι, non γελωτοποιεῖν, solent. Ac ne ipsi quidem Siculi, ad festivitatem nati, et qui primi omnium comœdiæ putantur inventores, alium illius finem, quam τὸ χρήσιμον, id est, utilitatem, posuerunt. De Epicharmo Theocritus:

Πολλὰ γὰρ ποτίαν ζωὰν τοῖς παισὶν εἶπε χρήσιμα.
Μεγάλα χάρις αὐτῷ.

Id quia secùs in comœdiâ antiquâ statim defecit. In quâ omnia à veritate et consuetudine aliena, hoc est verè γελοῖα, et ad risum erant comparata. Quis non ridet, cùm exemplum vitæ, pater omnium virtutum, ipsa innocentia, probitas, ac virtus, Socrates ridetur; cùm in corbe festivissimè philosophatur? cùm, quot pedes pulex saliat, subtiliter ac geometricè metitur? Pleraque enim falsa de sententiis opinionibusque veterum philosophorum, et ad risum facta aut excogitata sunt. Quæ præcipuè hunc excitare solent. Ideo nec omnes Plauti, tantam materiem ridendi, quantam una quævis est Aristophanicis suppeditat. Alteri enim omnia, alteri pauca per leges licebant. Cæterùm ut modò dicebamus, quicquid maximè ab agendi consuetudine aut dicendi alienum est, risum maximè movere solet. In sententiis, qualis illa comici Nebulis:

Καί τοι πρότερον τὸν Δί' ἀληθῶς ᾤμην διὰ κοσκίνου οὐρεῖν.

In verbis, ut cùm furacissimus servus, κλεπτίστατος, à domino vocatur, qui laudare taciturnitatem in eodem videtur:

Ἀλλ' οὐ σε κρύψω. τῶν ἐμῶν γὰρ οἰκετῶν
Πιστότατον ἡγοῦμαί σε καὶ κλεπτίστατον.

Quod ipsum aliquantò castigatiùs Nero extulit, qui de tali servo, *Nulli apud se plus fidei haberi* dicebat: *nihil enim ei neque inclusum neque signatum esse. Vox enim* κλεπτίστατος, tantùm abest, ut sermoni convenire possit, ὥστε οὐδὲ οὕτω τὴν διάλυσιν (dicerent subtiles harum rerum judices) πολιτικὴν εἶναι· hoc est, ut ne quidem voce aliâ quæ eam exprimat, consuetudini aut usui accommodari possit. Itaque corrumpit vocem, planè ut faciem, qui sic movere risum cogitat. Qualia prope infinita Aristophanis. Exemplo sint diminutiva, quæ tam diligenter tertio rhetoricorum in illius Babyloniis rex critico-

rum

rum Aristoteles notavit: *χρυσιδάριον, λοιδορημάτιον, ἱματιδάριον, καὶ νοσημάτιον*· Quod et in sermone ejus passim et in sensibus observes: quos non raró risùs causâ effert corruptissimos. Sæpe tamen cùm illudit aliis. Quare voces, phrases, sensûs etiam structuram, novæ, ut imitari cuivis tutum est, ita antiquam si quis imitari velit, maximo delectu ac judicio est opus: quod si quisquam, rectè Aristoteles notavit. Atque hæc causa, cur, ut multò perfectior utiliorque, ita minùs ridicula, sit nova, in quâ omnes, ut jam absoluta, acquiescunt. Cùm antiqui comici, iis pariter quæ dicunt, et dicendi ratione, urbanitatem, quia nihil aliud spectarunt quàm ridiculam, plerisque in locis, imprudenter excedant: ideoque et vitium plerumque, quod *βωμολοχίαν* dixit Aristoteles, incurrant. Qui vir magnus Ethicorum quarto, ubi de urbanitate agit, quæ in primis locum in his habet, eosdem et urbanos et honestos vocari ait: *εὐτραπέλους*, enim, quasi *εὐτρόπους* dici. Sicut autem de corporibus ex motu, ita ex urbanitate judicari de animo: utrum nempe honestus sit, an turpis. Qui de corporibus locus, cùm obscurus nobis videretur, neque quicquam in recentibus scriptoribus, qui interpretati eum sunt, præsidii ad manum esset, ad Andronicum Rhodium, cujus Paraphrasin in illos libros, planè admirandam, primi et edidimus, et in Latinum convertimus sermonem, ut sæpe aliàs, confugimus. Qui hoc modo *ἡ δὲ μεσότης, εὐτραπελία, καὶ οἱ ἔχοντες, εὐτράπελοι, οἷον εὔτροποι· καὶ γαρ του ἤθους δοκοῦσι τοιαῦται κινήσεις· οὗτοι δὲ εἰσὶν οἱ παίζοντες ἐμμελῶς, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. ὥσπερ γὰρ αἱ κινήσεις τὰ σώματα χαρακτηρίζουσιν, οἷον πῦρ μὲν ἡ εἰς τὸ ἄνω κίνησις καὶ πᾶν κοῦφον· βαρὺ δὲ ἡ εἰς τὸ μέσον, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως· οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω καὶ φαινομένων τοῦ ἀνθρώπου κινήσεων, αἱ ἕξεις τῆς ψυχῆς φαίνονται καὶ τὰ ἤθη.* Quod ex interpretatione nostra: *Medium verò εὐτραπελία, id est, urbanitas, quique in eo excellunt, εὐτράπελοι, quasi εὔτροποι, hoc est, bene morati, dicuntur. Etenim potissimum à moribus videntur esse hi motus. Hi autem sunt, qui concinnè, et quemadmodum, et cùm oportet, jocantur. Sicut enim corpora distinguunt sui motus; ut, exempli gratiâ, ignem, et quicquid leve est, motus qui in altum fertur, grave contra motus qui ad medium, eodemque modo in aliis; ita ex iis qui extra sunt, et qui in oculos incurrunt hominum motibus, habitus quoque apparent animæ et mores.* Quia autem risus iis, ut plurimùm qui minùs sunt honesti, quales homines plebeii sunt aut scurræ, gratus esse solet; hinc fit, inquit idem Aristoteles, ut qui scurriles sint, urbani etiam dicantur. Addit autem, quod spectare huc propiùs videtur: *Discrimen verò ex antiquâ comœdiâ apparet et novâ. Nam in illâ id quod obscœnum, in hâc autem, quod suspicionem tantùm ejus moret, risum quoque exprimit: quæ non parum differunt ad venustatem.* Idem de cavillis quoque addit et conviciis. Quibus abstinuisse Plautum constat, cùm obscœnitate nemini concedat. Hujus autem in utroque ex Aristotelis judicio discrimen videamus Byrrhia apud Terentium Andriâ:

Ego illam vidi virginem, formâ bonâ
Memini videre, quò æquior sum Pamphilo,
Si se illam in somnis quàm illum amplecti maluit.

Vides in his, non obscœnitatem, sed suspicionem, rei parum verecundæ, *καὶ ὑπονοίαν* quæ tam est honesta, ut à quavis virgine

id,

id, urbanitate salvâ, dici possit. Quid enim suavius, *quàm in somnis amplecti?* et quidem, si de viro et formosâ conjuge dicatur! Non enim dicit βινεῖν, quod Aristophanes dixisset, nec quæ in re tali Plautus usurpare solet, qui nec honestè ea dicit et obscœnè circumloquitur. Nam qualia sunt ista Casinæ!

OL. *Ubi locus sumptus porrò est, continuè stricto gladio, atat! papæ! papæ!* CL. *quid id papæ?*
OL. *Flagitium oh erat maximum, gladium ne haberet metui: id quærere occœpi.*
Dum gladium ne habeat quæro, arripio capulum.

Nam cætera in quibus planè loquitur, præsertim cùm de Venere ἀῤῥήτῳ agit, ea verò, ne commemorare quidem malo. Puto antem satìs esse manifestum, etiam cum circumloquitur quæ pàrum sunt honesta, ne honestè quidem et cum honestarum aurium fastidio, id fieri. Vides ergo passim veteris imaginem. Etiam, de quo mox paulò pòst, dicacitate ac maledicentiâ. Quæ Athenis partim leges, partim metus, partim ipsa emendavit ratio: cùm tamen sola risum felicissimè moveret. Novæ autem rex princepsque Menander fuit: cujus expressa imago ac effigies Terentius. Quem cùm uterque accepisset, Aristophanis virtutes hâc mercede expressit Plautus, ut nec omnes posset (quod et linguæ diversitas, et Romanorum leges, et tempora, ac rerum publicarum ratio vetabat, sublatâ jam maledicendi libertate, quæ præcipua quod nemo nescit, τοῦ γελοίου pars est) et quæcunque in Aristophane Plutarchus à communi consuetudine loquendi abhorrere notat, retineret. Nam et κατὰ τὸν λεξικὸν, ut cretici loquuntur, καὶ τὸν τῆς διανοίας τρόπον, θυμελικὸς est, et theatralis, non πολιτικὸς, neque τῇ κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἰδέᾳ διαπρέπει· neque pauciora addidit: in quibus dum ridiculus videri vult, frigidus ac odiosus fit: quod non nostrum, sed Horatii judicium est, et Donati: quos utrosque emunctæ naris, utrosque criticorum primos suo tempore fuisse constat. Sed et in dicteriis, de quo jam dicebamus, ita veterem comœdiam amavit Plautus, ut ad eam sæpe flectat, et, quod proprium in illâ erat, ἐπωνύμως, et expresso nomine, aut circumscribendo, non tam vitam hominum, quàm hominem, perstringat. Ut in illo:

Etiam Epidicum, quam ego fabulam æquè ac me ipsum amo.
Nullam æquè invitus specto, si eam agit Pellio.

Sed et crudelissimè infelicem Nævium Milite excepit:

Nam os columnatum poëtæ inesse audivi barbaro,
Cui bini custodes semper totis horis accubant.

Videor audire κώδιον Κρατίνου, et quæ reliqua in veteri comœdiâ occurrunt, ὅση κόνις· Nam ad Aristophanis τὸν εὔθικτον, frustrà sanè aspiravit. Quis enim risu non emoritur cùm vinositatem Cratini excepit Irene?

Ερ. Τί δὲ Κρατῖνος ὁ σοφὸς ἔστιν; Τρ. Ἀπέθανεν,
Ὅθ' οἱ Λάκωνες ἐνέβαλον. Ερ. τί παθών; Τρ. Ὅ, τι;
Ὡρακιάσας (οὐ γὰρ ἐξηνέσχετο)
Ἰδὼν πίθον καταγνύμενον οἴνου πλέων.

Id est. P. *Sapiens autem Cratinus quid agit?* TR. *Obiit,*
Cùm Lacones huc irruerent. P. *Quo morbo?* TR. *Quo?*
Miserè pallere cœpit (ferre enim hoc non potuit)
Frangi cùm videret vino plenum dolium.

Al-

Alter enim vitium Cratini ridet: alter Nævii miseriam. Ridiculum autem à miseriâ prudenter Aristoteles sejungit. Risus enim cum atroci alicujus malo aut calamitate si conjunctus sit, immanis fit ac barbarus. Illa autem planè extra novæ legem comœdiæ:

Qui perjurum convenire vult hominem, mitto in comitium;
Qui mendacem et gloriosum, apud Cloacinæ sacrum.

Et quæ deinde sequuntur. Quod profectò est à pulpito ad plaustrum redire. Legat cætera qui volet. Sed hæc ὡς ἐν προθεωρίας μέρει, obiter sint dicta. Nunc, ingenii exercendi causâ ac judicii, ad singula eamus, et utrumque paulò quàm plerique accuratiùs inspiciamus. Primùm in comœdiâ tragœdiâque, est dispositio. Neque dubitandum, quin cùm Aristoteles de dispositione disputat tragœdiæ, etiam comœdiæ ex iis convenire pleraque existimaverit. Nisi quod ut tragicus disponit, ita comicus quoque invenit. Alter enim accipit ab aliis, alter ipse sibi dat quod disponendum est; nisi si ab alio desumat argumentum. Certè apud Græcos. Nam Latini fabulas Græcorum, dispositione aliquantulùm plerunque immutatâ et personis, expresserunt. Ut cùm è Menandri Eunucho, suam paucis immutatis Terentius expressit. Eâ ratione, ut Davus, Parmeno, Chrysis, Thais, Chærestratus hîc esset Phædria. Plautus in tragico-comico Amphitryone, more tragicorum fabulam accepit et disposuit; sed et nomina retinuit ex parte, quod non solet in comœdiâ: ex parte fecit. Unde rarò, invenisse argumentum tragicus poëta dicitur (quod aut è relatione aliorum aut è scriptis, ut plerique ex Homero aut Cyclo Epico, petebant) contrà autem comici. Aristoteles, τὸ δὲ μύθους ποιεῖν, Ἐπιχάρμος καὶ Φόρμις ἦρξαν. Ita eam vocem, non ut quidam, hîc accipio. Μῦθος enim ut ubique ferè Aristoteli, non drama est; sed ea actio, è quà drama constituitur, ἡ πρᾶξις, ἡ τῆς πραγματείας σύστασις. Quomodo et accipit, cùm dixit, μῦθος δ' ἐστὶν εἷς, οὐχ ὥσπερ τινὲς οἴονται, ἐὰν περὶ ἕνα ᾖ. Et ipse πολυμύθους, eos vocat, qui vel varias, vel quæ tempore eodem, ab alio, non uno et eodem, gestæ sunt, conjungunt. Ideoque fabulam eligere, et electam rectè ad ordinem disponere, ut prima virtus, ita primum maximumque opus est. In Amphitryone maneamus. Nam ut argumentum hoc accepit, ita ipse ex animi sententiâ disposuit. Quare potuit, ut voluit, ligare fabulam ac solvere. In eâ igitur divina δέσις; mirâ enim ratione impeditur fabula et intricatur actio. At transitio, quæ non est tragica, sed comica (μετάβασις vocavit Aristoteles) pars quæ opponitur τῇ δέσει (quam et λύσιν, seu solutionem vocant) ex sententiâ succedere non potuit. Quare impeditus, et oblitus sui, ire cogitur ad deum: hoc est ἀπὸ μηχανῆς finire; quod est ultimum refugium poëtæ, cùm τὴν δέσιν, hoc est, nodum, quem ligavit ipse, solvere non potest, et rem parum providè tractavit. Nam cæteræ quæ ibi adhibentur machinæ, ad scenæ et choragii ornatum, καὶ τὴν ὄψιν, ut philosophus de iis loqui solet, referuntur: quale est brontium, et ceraunoscopium; quorum altero ad tonitru, hoc ad fulmen exprimendum, in Amphitryone opus fuit. Finem verò quæ à machinâ, lubentiùs in tragico quam comico excusat Aristoteles: quia argumento tragicus astringitur, quod accipit. Quanquam ne huic quidem eam fecit gratiam, cùm inquit: φανερὸν οὖν ὅτι καὶ τὰς λύσεις τῶν μύθων ἐξ αὐτοῦ

δεῖ

δεῖ τοῦ μύθου συμβαίνειν, καὶ μὴ ὥσπερ ἐν τῇ Μηδείᾳ, ἀπὸ μηχανῆς, καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι τὰ περὶ τὸν ἀπόπλουν· id est, *Manifestum ergo est, etiam exitum fabulæ è fabulâ ipsâ peti debere, non à machinâ, ut in Medeâ: aut quemadmodum in Iliade, in iis quæ circa reditum Græcorum fiunt.* Medeam, autem, non Euripideam, sed alterius intelligit poëtæ. Idem et Horatius, è Pariano credo Neoptolemo, è quo pleraque præcepta sua in hoc scripto hausit, fugiendum monet:

Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus
Inciderit.———

Ubi *nodus* est ἡ δέσις, quæ interdum ope humanâ solvi non potest. Qui quidem, nisi præter poëtæ voluntatem aut ex argumenti eveniat necessitate, non à deo, quod cujusvis etiam imperitissimi est hominis, verum à poëtâ solvi debet. Rursus, sicut pictor primò ambitum delineat, deinde singula absolvit, ita sapiens poëta actionem suam circumscribit. Primùm, ut sit tota: hoc est, ut principium, ut finem habeat, et medium: quæ in minimis quoque esse possunt. Minima autem sensum vix admittunt: magna nimiùm dispergunt. Sic formicam vix videmus: in conspectu elephanti visus vix colligitur. Quare, comœdiæ tragœdiæque magnitudo et periodus, ut cum philosopho hoc dicam, è naturâ utriusque et ratione peti debent. Et mutatione primâ, hoc est, cum infelicitate ad felicitatem in comœdiâ, contra autem in tragœdiâ, mutari potest actio: ita ut ex argumento nihil, quod ad rem spectet, prætermitti sit necesse. Summus Aristoteli ambitus unius solis est: potest esse aliquot horarum. Quâ in parte admirandus Sophocles Terentiusque. Plautus verò novem menses uno dramate complexus est: ut vix major ampliorque Homericæ Iliados quàm Amphitryonis sit periodus. Alcumena autem concipit et parit: quod si fieret ubique, nullo episodio jam opus esset: Ideoque nec ars esset, scribere comœdiam. Præterquam quòd sit monstri instar, et cum ratione ac naturâ pugnet, ut quæ simul et concipiat et pariat. Qualia nonnulla in scriptore hoc summus criticorum Cæsar Scaliger notavit. Atque hæc vitaverant poëtæ Græci, quorum scripta hic tantopere commendat Flaccus: Technici Græcorum, quomodo vitanda essent ac cavenda, sæpe inculcârunt suis. Plautus susque deque habuit: ut in Captivis. Quam incuriam poëta cùm videret, continere se non potuit, quin exclamaret:

——— *vos exemplaria Græca*
Nocturnâ versate manu, versate diurnâ:

Contrà negligentiam suorum, et incuriam gravissimè taxaret. Quidni enim? qui hoc tum agebat, quod ante eum Aristoteles; qui ubique Euripidem et alios in istis reprehendit; nam de comicis quæ scripsit, hodie non extant. Porrò simul ac poëta actionem habet, locum quoque ut actioni det, necesse est. Quia sine loco, fieri nil potest. Hic autem locus, σκηνὴ δράματος à criticis vocatur: cujus finem transilire nefas. Nemo enim tempore eodem, quod à Plauto rectè dicitur, alibi atque alibi versari potest: nisi aliquid monstrosum fiat in comœdiâ. Idem tamen, cùm Curculionis scenam Epidauri posuisset, Romam transiit in eâdem, et in Romanorum mores, scenæ suæ jam oblitus, liberè invehitur: et quidem, ut antiqui comici tributim. Ita ut et singula describat loca. Act. IV. Scen. Ædepol. Jam τὰ ἄλογα in fabulis quàm mul-

 ta?

ta? Ita voco, quæ nil verisimile habent. Tale est, Sosiclem Menæchmum; qui veniret è Siciliâ, surreptum item qui in Illyriâ jam habitaret, habitu, eodem tempore, ita simili fuisse, ut dignosci à spectatoribus non possent: cum nîl simile haberent istæ gentes. Quod vitium, ne à chorago quidem emendari potest. Nam Mercurius, Amphitryon, et Jupiter, dii sunt: quibus omnia concedi, etiam hîc, solent: quare incurrere τὸ ἄλογον non possunt. Ubi enim diî agunt, cessat ratio. Quidvis enim posse eos, nemo est qui non intelligit. In Terentio, cui soli artem Flaccus noster assignavit, nihil tale. Omnia cum judicio, cum ratione, circumspectè, ex artè, et cum curâ. Nam et fabulæ insignem ferè cum agnitione mutationem habent: quas inter τὰς μὴ ἁπλᾶς sive πεπλεγμένας, esse perfectissimas necesse est, qualis et in reliquâ ubique dispositione est. Quod ad dictionem autem, quis negabit quædam esse in Plauto, quæ nec locum extra scenam, neque usum nisi inter histriones habent: unde solo et exiguo theatri ambitu circumscribuntur? Nam et ἀγωνιστικὸν in foro, neque minùs γραφικὸν, sive usitatum in scribendo characterem, longè excedunt: quò ubique nova, et jam emendata, respicit comœdia. Quare Varro cùm sermonis laudem illi tribuit, idem quod ubique in scriptis, quanti faceret antiquitatem, profitetur: ut qui τὰ ἀπηρχαιωμένα, quæ in Plauto partim ævum quo hæc scripsit, partim quæ plerisque placet, ipsa desita antiquitas commendat. Unde et ipse qui sic judicavit ut nimiùm antiquitatis in scribendo studiosus, neque satis ævi sui memor, Varro ab antiquis criticis notatur. Qui cùm sentiant sic judicentque: nobis qui ab illis meritò pendemus, equidem tacendum reor. Auctor de causis eloquentiæ corruptæ: *Neminem nominabo, genus hominum signâsse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio legunt, quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noviani, ex comparatione Sisennæ aut Varronis, sordet*: quod ex vocibus antiquis patet, quas ex libris ejus critici legerunt, cùm non pauca alia ex scriptis ejus peti possint. Ideoque Cicero, qui de ætatis suæ et sermone et venustate maximâ cum curâ judicabat, laudem hanc Terentio cessisse merito pronunciat. Sic enim ad Atticum: *Secutus sum, non dico Cæcilium;* Mane ut ex portu in Pireæum: *malus enim Latinitatis auctor est: sed Terentium, cujus fabellæ propter elegantiam, sermonis, putabantur à Lælio scribi:*

Herì aliquot adolescentuli coîmus in Piræum.

Et Servius proprietate cæteris præpositum hunc notat. Idem de sententiis, quas διανοίας vocant, judicari potest: omnes enim ferè Plauti et θυμελικαὶ sunt, et ab usu alienæ: quales passim habet; imprimis cùm philosophatur καὶ γνωμοτυκοῖ. Ut ecce:

Insanum est malum, in hospitium divorti ad Cupidinem.

Verè scenicum et illud:

Et postremò, nisi me auscultas, atque hoc, ut dico, facis,
Tute pone te; latebis facilè, ne inveniat te honor.

Et quis illud extra scenam usurpare ausit?

Benefacta benefactis aliis pertegito, ne perpluant.

Quare nunquam effugient quin sint inepti, qui hæc et alia id genus, ad serium dicendi genus transferunt. Consequuntur enim, quod non vident, ut inviti risum moveant: quod non pauci hodie

in

in scriptis maximo molimine à lectore impetrant. Sequitur τὸ ἦθος. Quod, ut docet Aristoteles, in oratione, uniuscujusque institutum indicat et voluntatem. Quod in singulis repræsentare, nisi viri aut prudentis aut philosophi, nullius est. Nam quemadmodum è singulis experientia, ita nemo singulorum mores sine hâc exprimit. Quare omnium accuratissimè et optimè, quid sit facere ut sit ἠθικὴ oratio, philosophus ostendit: quod vel solum tanti est, ut nihil minùs nonnulli qui ad rhetoricarum suarum leges, magnorum quoque et sublimium ingeniorum orationes exigere audent, hâc in parte videant: in quâ, ad ipsius quoque antiquitatis stuporem, Afer iste regnat. Rectè ergo Varro: *In argumentis Cæcilius poscit palmam, in ethesin Terentius.* Significat enim. Cæcilium εὐρετικὸν, aut potiùs εὐοικονομητὸν fuisse: quemadmodum ἀνοικονόμητος nonnunquam præ reliquis videtur Plautus: cui sermonis idem assignavit laudem. Quod, si quicquam sapimus, Terentium est Plauto præferre. Ut cùm eum, qui excellit in majori, magìs quàm qui in minori, dicimus excellere. Neque causa fuit alia, quare, quod observant veteres, idem Varro etiam Menandro, in quibusdam prætulerit Terentium, Exempli causâ, Adelphorum initio. Neque immeritò. Mirificè enim, cùm àlibi, tum ibi regnat τὸ ἦθος. Idem Varro, cùm tragœdiæ, comœdiæ, ac satyræ effingat formas, quid de nostro judicet, disertè expressit. Ubertatem enim tribuit tragœdiæ, quam dat Pacuvio: gracilitatem satyræ, quam tribuit Lucilio: mediocritatem verò comœdiæ, quam dat Terentio. Ut si quis uberrimo sermonis genere heroicum definiat poëtam: et hoc tribuat Virgilio. Aulus Gellius, lib. VII. cap. xiii. *Vera autem et propria ejusmodi formarum exempla, in linguâ Latinâ, M. Varro esse dicit, ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium.* Quæ est de comœdiæ, quemadmodum in scholis loquimur, essentiâ. Cùm Plautus sæpe tragico, nonnunquam quoque seriò, utatur. Quanquam ibi sanè sermo, ut priore loco à Varrone accipitur. Sermo enim et τὸ ἦθος differunt, ut homo prudentissimus, et fœmina quæ purè loquitur. Qualis dicitur Gracchorum mater. Unumquemque enim recte exprimere, et humanam optimè delineare vitam, summus atque extremus viri atque auctoris maximi conatus est. Rectè grammatici ad Sophoclem: Ἐςὶ δὲ τῦτο μέγιςον ἐν ποιητικῇ, δηλῦν ἦθος. *Est autem illud maximum in poetice, exprimere ethos.* Debebat addidisse *in dramaticâ præsertim.* Et Horatius tam multis, vitam tragœdiæ τὸ ἦθος esse docuit Aristoteles verò, etiam in tragœdiâ post actionem (quam fabulam plerumque vocat) que essentiæ pars prima, partem essentiæ secundam constituit τὸ ἦθος. Mirum est autem, locum Varronis à nemine intellectum. Qui cùm palmam in argumentis Cæcilio concedit, principem comœdiæ haud dubio Cæcilium constituit. Quare? Pars tragœdiæ præcipua est argumentum. Aristoteles modò μυθον, modò τῶν πραγματων συνθεσιν, vocare solet: qui et multis probat, eum qui hâc parte excellit, etiam si cæteris destituatur, dramaticum poëtam dici posse. Pars secunda est τὸ ἦθος· quod cùm Terentio assignavit Varro, locum illi proximum concedit. Quod non potest ignorare, qui antiquos criticos, imprimis autem Aristotelem, cum curâ legit, ac intelligit. Sermonis enim laus, quam Plauto tribui ab eo volunt, tantùm abest ut cum reliquis

reliquis conferri possit, ut postremo loco, et post τὴν διάνοιαν, ponatur. Quare ex sententiâ Varronis, qui hic Aristotelem expressit, primus est Cæcilius, secundus est Terentius: quos deinde Plautus sequitur. Quod debebat cogitâsse siren ævi nostri Justus Lipsius: qui profectò locum summi Romanorum critici non penetravit. Τὸ ἦθος autem Plauto Horatius abjudicat, cùm inquit,

——— *aspice Plautus*
Quo pacto partes tutetur amantis ephebi.

Et videtur Charinum habuisse in animo: qui Mercatore, τὸ μανικὸν καὶ τὸ ἐρωτικὸν confundit ἦθος. Hoc est, ita amat, ut Menæchmus furit. Furere autem præ amore, comœdiæ non ἦθος, sed tragœdiæ est πάθος: ut ex Phædra aliisque patet. Quare? quia πάθος aliquód immane exspectatur, quod tragœdiam constituit, ut μεταβάσεις conveniat furenti. Sed hæc triviales non intelligunt: qui summum virum Aristotelem tam facilè contemnunt, quàm nos et judicia illorum et magistros meritò contemnimus, quibus persuasum est, omnem veram eruditionem ex hoc uno fonte limpidissimo petendam. Charinus autem Plauti, ad frigiditatem usque calet, quam non potuit vitare. Qualia sunt ista, scenâ *divûm atque hominum:*

——— *jam Cyprum veni,* &c.

Item,

Porrò proficiscor quæsitum: nunc perveni Chalcidem.
Video ibi hospitem Zacyntho: dico quid eò advenerim:
Rogito quis eam vexerit, quis habeat, si inaudiverit.
Hospes respondit, Zacyntho ficus fieri non malas.

Vides hominem tam tristem, ut festivus esse quærat. At divinus hâc in parte, duos amatores in Eunucho, suo more, Phædriam et Chæream, divinitus utrumque ἠθοποιεῖ. Quare cùm poëtæ omnes, quorum imitatione constat institutum ac consilium, pictorum instar, teste Criticorum rege ac principe, aut similes, aut (quod non rarò evenit, vel imperite καὶ ἐξ ἀσθενείας, vel captandi risus causâ) nunc pejores quàm sunt, exprimant, nunc meliores, servos pejores Plautus, ut plurimùm, Terentius hoc semper similes, non meliores; meretrices verò partim similes, partim meliores aliquando introducit: Similes, ut Thaïdem: meliores, ut Bacchidem. Parasitos semper deteriores et voraciores Plautus, nunquam meliores: ut et Dossenus, qui hos solos propemodum curabat, in personis reliquis ἐκπίπτει. Phormio Terentianus planè est admirandus: ut et Gnatho. Plautini quia risum quærunt, veritatem et sermone et sententiis amittunt. Tres virtutes enim sermo, quem non sine causâ ἠθικὸν dixerunt Græci, nos moratum dicimus, æquitatem nempe, veritatem et simplicitatem, postulat: quæ τὸ ἐνδιάθετον, hoc est, id quod unicuique est insitum, ob oculos proponit: cùm ridiculum, ut violentum, quia à naturâ alienum, quod rectè de eo Aristoteles pronunciat, corruptum sit, et à corruptis causis, quod jam dixi, moveatur. Moratum quia simile est naturæ, leniter delectat: quod ætatum singularum, hominum, ac nationum, totiusque vitæ, simulacrum quoddam ac imaginem, in scenâ repræsentat. Planè ut pictura quæ à vero abit, et vel cubitalem nasum, vel distortum os facetè repræsentat, risum movet: similis delectat. Atque hoc est quod omnes tribuunt Menandro, quem Terentius expressit

expressit. Ut Hermogenes: *παρά τε αὐτῷ Μενάνδρῳ ἃ μυρία εὕροις τοιαῦτα, καὶ γυναῖκας λεγούσας, καὶ νεανίσκους ἐρῶντας, καὶ μαγείρους, καὶ παῖδας θρυπτομένους, καὶ τίνας ἄλλους ὅλως τε διὰ τὸ ὑποπίπτειν τῷ ἠθικῷ λόγῳ καὶ τῶν ὁμοίων, ταῦτά γε πάντα ἢ τά γε πλεῖστα αὐτῶν, ὑποκεῖσθαι τῇ ἀφελείᾳ δεῖ.* Quemadmodum Hieronymus Menandrum et Terentium, cum maximo judicio, conjungit. Ad Paulinum enim: *Poëtæ æmulentur Homerum, Virgilium, Menandrum, Terentium.* Audi orationem patris irati. Heaut. Act. V. scenâ *Si unquam.*

——— non si ex capite sis meo
Natus, itidem ut aiunt Minervam esse ex Jove, eâ causâ magìs
Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.

Et quæ sequuntur. Audi mitis viri potiùs quàm boni:

Ausculta: ne me obtundas de hâc re sæpius.
Tuum filium dedisti adoptandum mihi.
Is meus est factus: si quid peccat, Demea,
Mihi peccat: ego illi maxumam partem feram.
Opsonat, potat, olet unguenta de meo.
Amat? dabitur à me argentum, dum erit commodum;
Ubi non erit, fortasse excludetur foras.
Fores effregit? restituentur: discidit
Vestem? resarcietur, est, diis gratia,
Et unde hæc fiunt, et adhuc non molesta sunt.

Et divina illa:

——— credo herclè: nam ingenium novi tuum
Liberale; sed vereor ne indiligens nimiùm sies.
In quâ civitate tandem arbitrare te vivere?

Et quæ sinu motu animi et suavissimâ voluptate legi non possunt. Hecyra:

——— odiosa hæc est ætas adolescentulis:
Et medio æquum excedere est: postremo jam nos fabula
Sumus, Pamphile, senex atque anus.

Et cætera: pluscula sunt enim. Quis cùm illa Phormione legit, non uxorem honestam adulteri agnoscit?

——— an quidquam hodie est factum indignius
Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.
Hæccine erant itiones crebræ, et mansiones diutinæ,
Lemni? hæccine erat quæ nostros fructus minuebat calamitas?
Quid? ego æquo animo cupio misera in hâc re defungier.
Sed quid sperem? ætate porrò minùs peccaturum putem?
Jam tum erat senex, senectus si verecundos facit,
An mea forma atque ætas jam magis expetenda est, Demipho?
Quid mihi nunc adfers, quamobrem exspectem, aut sperem porrò non fore?

Et quandoquidem simplicitas, maxima moratæ orationis virtus, si intendatur, suavitatem parit, nemo sine incredibili ac summâ voluptate illud Bacchidis leget:

——— recte amâsti, Pamphile,
Uxorem tuam: nam nunquam ante hanc diem meis oculis eam, quod nôssem, videram.
Perliberalis visa est.———

Ideoque fabulæ Terentianæ, doctiorem histrionem, quàm reliquorum, desiderabant. Semper enim quæ morata est oratio.

τῇ ὑποκρισεῖ fulcienda. Nam quæ moribus affectibusque, destituitur teste philosopho, est ’ανυπόκριτος. Neque ulla ferè apud eum syllaba extat, quæ non animi aut affectus alicujus sit index. Jam ut ad lepores, sales, gratias, et venustates veniamus; certum est, ferè omnes eos tolli à ridiculo, non secùs quàm in vitâ ab excessu morum virtus, ab excessu apparatus, in scenâ tollitur voluptas. Quare Menandro ac Terentio lepores tribuunt antiqui, sales Plauto Horatius concedit: quos nonnunquam inurbanos esse notat. Audi Paterculum: *dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, Terentiumque et Afranium, sub pari ætate floruerunt.* Græci χάριτας et χαριεντισμὸς vocant. Remissiores sunt enim, quàm ut risum violenter moveant: circumspectiores, quàm ut frigeant. Absurdum enim sæpe causa est risûs, aut inusitatum. Contrà autem sermo, qui et usitatus et moratus, quique leniter decorum servat, sicut eo ipso fit venustus et delectat, ita quidam eminere joci possunt. Qui quidem in hoc Afro (nisi Lælio eos potiùs ac Scipioni tribuendos putes) et Menandro, si judicium Horatii et antiquorum sequimur, ex eodem sale, è quo nata Venus est, deprompti videntur. Ecce statim Andria. Act. V. scenâ *Mitte.*

——— Davo istuc dedam jam negoti. S. *non potest.*
P. *Qui.* S. *quia habet aliud magis ex sese et majus.* P. *quidnam?* S. *Vinctus est.*
P. *Pater, non rectè vinctus est.* S. *haud ita jussi.*

Jam Gnathonem vide, qui cùm putidos Thrasonis mores Phædriæ ac Chæreæ exposuisset, contrà autem illi persuasisset, et jam gratias ineptus homo ac ridiculus haberet:

——— bene fecisti: gratiam habeo maximam.
Nunquam etiam fui usquam, quin me omnes amarent plurimùm:

Responde ad utrumque conversus:

Dixin' ego in hoc inesse vobis Atticam elegantiam?

Certè tota scena tertia tertii actûs in Adelphis, in quâ luditur à Syro Demea, divina est. Qualia enim illa?

——— mihi quidem non placent,
Et clamo sæpe: salsamenta hæc Stephanio
Fac macerentur pulchrè.

Planè enim præter exspectationem omnia. Jam cùm vetus comœdia nihil æquè ac παρῳδίαν amet, quæ plerumque et acerba est, et extra scenam quæritur, urbanissimus virorum rationem, quâ ex actione ipsâ parodiam, lepidam sanè et venustam, peterit, invenit. Nam cum Demea dixisset,

——— fit sedulò,
Nihil prætermitto, consuefacio: denique
Inspicere, tanquam in speculum, in vitas omnium
Jubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi.
Hoc facito,———

Et quæ sequuntur; Respondet Syrus:

Conservis ad eundem præcipio modum.
Hoc salsum'st hoc adustum'st, hoc lautum'st parum,
Illud rectè: iterum sic memento: sedulò
Moneo, quæ possum, pro meâ sapientiâ.
Postremò tanquam in speculum in patinas Demea
Inspicere jubeo: et moneo, quid facto usus sit.

Ita

Ita sanè et Plato, et Xenophon, omnesque Socratici jocantur: nunquam frigidè, nunquam obscœnè, nunquam ineptè, nunquam putidè. Videamus jam Plautina quædam. Ac Plutarchus quidem illud tanquam frigidum ex Aristophanis Thesmophoriazusis de Euripidis matre adducit.

Ἀγρία γὰρ ἡμᾶς, ὦ γυναῖκες, δρᾷ κακά,
Ἅτ᾽ ἐν ἀγρίοισι λαχάνοις αὐτὸς τραφείς.

—— Cui illud, quamvis non in simili omnino genere, adjungas licet,

Nam mulier olitori nunquam supplicat si quæ est mala:
Domi habet hortum et condimenta ad omnes mores maleficos.

Rhetores θυμελικὸν, sive theatrale, vocarent. Ridiculum enim potiùs quàm festivum est; et ut sit festivum, nemo, verè in his subactus, dixerit venustum esse. Ab usu enim quàm longissimè remotum est. Jam verò cùm in verbis frigidum aut in rebus; de verbis Aristoteles, de rebus alii egerunt. Frigidum autem jam vocamus, non magniloquentiæ vicinum illud vitium (quanquam illud quoque habere hîc locum potest) quod discedere ab urbanitate dicitur. Quod, ut nonnihil à dicendi his magistris abeamus, modis fit pluribus. Vel in frigidi translatione. Ut cùm dentes *calceati* dicuntur. Capt.

Cum calceatis dentibus, veniam tamen.

Et cùm victus, *senteis esitare*, et *scruposum viam commeare*, dicitur: quæ sanè frigent. Vel in minimis allusiunculis et longè petitis. Ut Pœnulo:

MI. *Assum apud te eccum.* AG. *At ego elixus sis volo.*

Et quod illi placuit non semel:

——— *magìs calleo quàm aprugnum callum callet.*

Item,

——— *callum aprugnum æquè callere non sinam.*

Et,

Quanta sumini absumedo, quanta callo calamitas!

Et Curcul,

—— *facite ventum, ut gaudeam.*

PH. *Maximè.* CU. *Quid facitis? quæso.* PH. *ventum.* CU. *nolo equidem mihi*
Fieri ventulum. PH. *quid igitur vis?* CU. *esse, ut ventum gaudeam.*

Quas cùm grammatici Latini, qui citiùs cœlum digito, ut ita loquar, expugnâssent, quàm ut minimam Horatii oden expressissent, morologias in Plauto dixerint, nondum video, quare Horatio, ut summo maximoque poëtæ, ita critico incomparabili, quem acutum doctumque virum ipse D. Hieronymus ad Pammachium vocavit, idem non licuerit. Ejus sanè generis sunt, quæ in Aristophane accusat quæque trivialia potius, quàm ut viris eruditis, etiam in scenâ, placere aut debeant aut possint, accuratus censor Plutarchus judicavit; Καὶ γὰρ ὁ μὲν ἀπαίδευτος καὶ ἰδιώτης, οἷς ἐκεῖνος λέγει, ἁλίσκεται· ὁ δὲ πεπαιδευμένος δυσχεραίνει. λέγω δὲ τὰ ἀντίθετα, καὶ ὁμοιόπτωτα, καὶ παρονομασίας· τούτοις γὰρ ὁ μὲν κατὰ τοῦ προσήκοντος λόγου καὶ ὀλιγάκις χρῆται, ἐπιμελείας αὐτὰ ἀξιῶν· ὁ δὲ πολλάκις, καὶ οὐκ εὐκαίρως καὶ ψυχρῶς· Et adducit exemplum: ut cùm πῶς ταμίας λαμίας vocat. Nam quæ ille de Menandro, ad Terentium ferè omnia referre possunt. In quo nihil putidum est, aut ineptum. Quanquam multa quæ notavit, potiùs antiqui comici virtutes, quàm illius de quo ibi judicavit, vitia censenda sunt. Princeps enim inter

inter illos fuit, et ad leges eas planè se composuit. Quod de Plauto nemo dicet. Est et frigidum, quod longè ab eo abest, quod aut esse, aut posse fieri putatur. Quale est, *pugno frangere elephanto brachium, heriolâ in cœlum pervenire*. Est et frigidum, cùm ita à familiari sermone oratio recedit, ut ad usum ampliùs transferri nequeat. Tale est illud ibidem:

Si ante lucem ire occipias à meo primo nomine,
Concubium sit noctis, priusquam ad postremum perveneris.

Crescit tamen frigidum, cùm addit alter,

Opus face est et viatico ad tuum nomen, ut tu prædicas.

Quæ si pedem unum extra scenam feras, protinus putuissent: neque ad usum applicari potuerunt. Qualia nec Scipio, nec Lælius, flos nobilitatis, vel in scenâ approbâssent. Plutarchus certè extra liberalium theatra ac doctorum, libere relegat. Ridiculi enim ac inepti sunt, qui plebeiis tantùm scribi comœdiam existimant; cùm non minùs eruditis scribatùr. Quod et Flaccus scivit; qui non sine causâ,

Creditur, ex medio quia res arcessit, habere
Sudoris minimum; sed habet comœdia tantò
Plus oneris, quantò veniæ minus.

Deinde autem, Plauti et Doffeni utitur exemplo, quos securos de judiciis doctorum ait. Et hæc ad divinum, ut jam dixi ac subactum, in his principem, cujus nec judicium nec cæterorum ignorare eâ tempestate potuit, et cujus judicium vereri debuisset, nisi idem aliorum fuisset. Jam illa Epicharmi imitatio, ut festivissima, ita si sit frequens, frigore non caret: quæ fit, cùm vel salsa opponuntur, aut subjectum idem est cum prædicato. Ut cum Epicharmus dixit:

Τὸκα μὲν ἐν τήνοις ἐγὼ ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις,
Tunc inter illos ego eram, tunc apud illos.

Bis enim idem dicit: quæ est fraus in verbis præter exspectationem. Idem autem est cum prædicato subjectum; ut in illis Curcul. Act. IV. Scen. IV.

Quoi homini dii sunt propitii, ei non esse iratos puto.

Sticho:

E malis multis, malum quod minimum est, id minimum est malum.

Captivis:

Hos quos videtis stare captivos duos,
Hi stant, non sedent.——

Quæ jam docti collegerunt. Unde et istam summi critici censuram meruit:

Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi
Dicitur.——

Quanquam sanè alibi non invenustè iis usus est. Quæ Menander tamen, et imago ejus, de quo nunc agitur, Terentius, tanquam cum periculo conjuncta, seriò fugerunt. Hæc pro viro maximo Horatio; neque adversus Plautum dicta sunt, quem amamus, suspicimus, diligimus, ac veneramur. Verùm ut judicium sic acuamus: simul ut acuti isti, quod videntur sibi, ita facetissimum scriptorem ament, legant, tractent, atque ediscant (quod et rectè et ordine ab iis fieri fatemur, neque enim satìs commendari potest) ut nec planè et ubique veteribus probâsse se meminerint: et, quod hîc præcipuè spectamus, de Horatio ejusque crisi, minùs liberè loquantur: Terentii autem miram ac propè ineffabilem amœnitatem, elegantiam,

tiam, judicium, ac venustatem, intelligere paulatim discant. Cujus incredibiles lepores, ut Josephus Scaliger dicebat olim, vix centesimus eruditorum quisque videt. Ne cum illo simul et Afranium, antiquum comicum, condemnent, cujus verissimum atque absolutum extat judicium:

Terentio non similem dices quempiam.

Nobis eruditi ignoscent, quod hæc fusiùs: si cogitent præsertim, minùs veri critici esse ac censoris, non literulam ejicere alibi, aut innocentem syllabam damnare, vocem tollere alibi, aut emendare, sed sincerè de auctoribus ac rebus judicare: quod et solidæ et absolutæ eruditionis est. Quò, ni fallor, omnes aspiramus: neque ullâ in re magìs antiquitas præivit nobis. De auctoribus autem comicis, uter meliùs judicare potuerit, isne qui ætate illâ vixit, quo ad summum culmen poësis pervenit qui poëta summus, summus criticus, familiariter, cum Cæsare Augusto ac Mæcenate vixit, eorumque atque aliorum quotidie de his judicia, audivit; an qui hodie harum rerum planè imperiti judicant; ipsi viderint.

Idem lib. De Constitutione tragœdiæ; ubi de morato agitur sermone.

LONGE autem omnibus palmam in hâc parte Terentius præripuit. Cujus, sine summâ voluptate, moratum nec legere nec recordari possumus sermonem. Sanè præ reliquis scriptoribus decorum intellexit: ac penè solus quæ ab Aristotele rhetoricorum secundo de moribus præclare observata sunt, divinitus expressit: veræ Musarum deliciæ, et scenæ voluptas. A cujus elegantiâ, venustate, lepore, venere, quò quis longiùs abest, eò minùs cum urbanitate commercii habet. Quod ubique vir emunctæ naris Horatius inculcat: et quod optimè hâc ætate Scaliger noster, ante hunc Erasmus; ante utrumque Varro intellexit: qui, In argumentis Cæcilius palmam poscit, in ethesin Terentius, in sermonibus Plautus. *Argumentum est fabula. Hæc laus prima est. Secundùm sunt mores. Hæc secunda est. Postremum est sermo. Hæc postrema est. Quanquam cur sermonem præferrit Plautinum Varro, alibi nobis dictum est; cum ut nimius sermonis prisci suo tempore amator, ab antiquis notetur. Qui pro* argumentis, pathesi *legerunt, quia laus hæc à Charisio peculiariter Cæcilio tribuitur; neque intellexerunt, quid esset argumentum, neque eundem in utroque simul posse laudari. Ecce mores mitis viri;*

——credo, hercule: nam ingenium tuum novi
Liberale; sed vereor, ne indiligens nimiùm sies.

Iracundi.

Hei mihi, quid faciam? quid agam, quid clamem, aut querar?
O cœlum! O terra! O maria Neptuni!

Adolescentis, qui in prosperâ fortunâ;

Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium! pro Jupiter!
Nunc est profectò, interfici cùm perpeti me possum,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine.

Senis qui in adversâ versatur;

Quid hoc (malùm) infelicitatis, nequeo satìs decernere,
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis.
Primus sentio mala nostra: primus rescisco omnia:
Primus porrò obnuncio: ægrè solus, si quid siet, fero.

Fœminæ honestæ, quæ adulterii maritum convincit;

——an

——an quidquam hodie est factum indignius?
Qui mihi ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.

Et quæ sequuntur. Vide sermones, qui, quòd eleganter sint morati, intimos sensus pertentant. Hoc interest, quòd pro personarum ratione quibus gravioribus tragedia utitur, isti quoque variant.

PETITUS

DE ORDINE COMOEDIARUM PUBL. TERENTII.

OMNIA non sunt plana atque liquida. Primam omnium ANDRIAM esse, liquet, ex Donati præfatione in Andriam. *Hæc prima acta est Ludis Megalensibus*, &c. Suetonius Tranquillus in vitâ Terentii: *Scripsit comœdias sex, ex quibus primum Andriam, cùm ædilibus daret.* Quod et testantur hî versus in Andriæ prologo:

Favete, adeste, æquo animo, et rem cognoscite:
Ut pernoscatis, et quid spei sit reliquum:
Posthac quas faciet de integro comœdias,
Spectandæ, an exigendæ sint vobis priùs.

Editam testantur cùm didascaliæ, tum Su etonius, M. Marceo, Cn. Sculpitio Coss. hoc est, anno ab urbe conditâ DLXXXVIII.

Hecyra semel atque iterum exacta tertio stetit; unde factum ut, quo loco edita primùm sit à Terentio, non ex vero proditum sit à Donato, præfatione in hanc comœdiam: *Factaque et edita quinto loco, Cn. Octavio et T. Manlio Coss.* Atqui si facta editaque est Cn. Octavio. T. Manlio Coss. non igitur quinto loco; nam Cn. Octavius et T. Manlius Consules fuerunt anno ab urbe cond. DLXXXIX. Ergo facta est post Andriam, quam edidit Terentius anno proximo præcedenti: proinde Hecyra secunda est ordine fabularum, quas fecit Terentius.

Tertia fuit Heautontimorumenos, ut constat ex didascaliis quæ in fronte illius leguntur, in hæc verba: *Acta tertia, M. Juventio. M. Sempronio Coss.* Qui consules fuerunt anno ab urbe cond. DXCI.

Sequitur quarta Phormio, de quâ didascaliæ: *Facta est* IV. *C. Fannio. M. Valerio Coss.* Quod etiam testatur Donatus, præfatione in fabulam: *Edita est quarto loco M. Valerio, et C. Fannio Coss.* Post Phormionem quinta est edita Eunuchus, iisdem Coss. iisdem Ædilibus; habes id ex didascaliis, et Donati præfatione in hanc fabulam: Anno nimirum ab U. C. DXCIII.

Bis eodem die producta in scenam, tertiùm denique acta: pretium, octo millibus sestertiûm, numeratum est poëtæ.

Adelphi sexta est comœdia à Terentio facta, eaque edita est Lucio Anicio, M. Cornelio Coss. hoc est, anno ab U. C. DXCIV. Ludis funebribus L. Æmilii Pauli, ut habes in didascaliis. Iisdem Ludis funebribus relata est Hecyra, sed non placuit, ut est in didascaliis. Priùs tamen in scenam producta est Hecyra, quàm Adelphi, ut colligo ex Donato, qui dicit: *et factam et editam quinto loco*. Male, ut audivimus: nisi perinde habueris primam illius editionem, Cn. Octavio, T. Manlio Coss. quasi omnino edita non esset, cùm neque spectata, neque acta tunc sit: neque tum malè dices quinto loco, cùm producta est his ludis funebribus Æmilii Pauli ante

ante Adelphos. Quare audiendus non est Donatus, qui eam *secundo loco actam dicit etiam tum rudi nomine poëtæ, itaque sic pronunciatum,* Adelphi Terentii, *non* Terentii Adelphi: *quòd adhuc de fabulæ magìs nomine poëta; quàm de poëtæ nomine fabula commendaretur.* Quæ futilis argumentatio est: nam nulla fabularum Terentii pronunciata est: Terentii, exempli gratiâ Phormio, Heautontimorumenos, antequàm tertiùm edoceretur Eunuchus. Idque observat Donatus præfatione in Eunuchum, tertiùm editam fuisse post Adelphorum editionem.

ARGUMENTA PHILIPPI MELANCHTHONIS IN PUBLII TERENTII COMŒDIAS.

IN ANDRIAM.

NULLUS est omnino scriptor in Latinâ linguâ, quem tantopere cognosci, ediscique retulerit, atque Terentium. Nam cùm prima virtus in oratione sit propriè loqui, nec proprii sermonis artificem meliorem Terentio habeamus, dignus planè est, in quo perdiscendo plurimùm operæ ac studii ponamus. Et ab iis qui docent pueros, superstitiosam etiam diligentiam in hoc auctore enarrando requiro. Primùm prodest monere, quæ comœdiæ natura sit, quidve spectârint comœdiarum auctores: nomen unde factum sit. Atque hæc quidem Donatus copiosè exposuit. Convenit autem inter omnes, auctores comœdiarum voluisse et communium morum et casuum exempla proponere: quibus velut admoniti, prudentiùs judicemus de rebus humanis, et genere orationis facundiam locupletare. Quæ inculcabunt professores eò diligentiùs, ut sciant pueri, quid ex illis petere debeant, quem fructum facturi sint legendis comœdiis. Nam quò propriùs cognôrint et vim literarum, et utilitatem, eò impensiùs juvat dicere. Porrò nomen comœdia factum est, ut plurimi dicunt, ἀπὸ τῦ κώμυ, id est, à comessatione, et ἀπο τῆς ᾠδῆς id est, à carmine: ut sit convivale carmen. Nam in conviviis primùm jocoso quodam carmine, civium vitia juventus liberiùs taxabat. Postea, ars accessit, et theatrorum consuetudo. Aristoteles περὶ ποιητικῆς de nominis origine aliter sentit, nec piget adscribere ejus verba; ὡς κωμωδὺς ὀκ ἀπὸ τῦ κωμάζειν, λεχθένλας, ἀλλὰ τῆ κατὰ κώμας πλάνη ἀτιμαζομένυς, ἐκ τῦ ἄςεος. Cætera Donatus. In recensendis argumentis fabularum, consilium poëtæ summâ curâ exponendum est. Quarum personarum descriptiones in primis admirationem mereantur, in quibus locis plurimùm commoretur poëta, ubi plurimum nervorum, plurimum eloquentiæ ostentet: quos locos ita commendent pueris, ut et familiariter ament, et tanquam digitos suos norint. Et ob hanc causam fabularum omnium argumenta, veteri more, in πρότασιν, ἐπίτασιν, καλαςροφὴν, partiuntur, ut distributa faciliùs adsequatur juventus. Ferè autem fabulæ continent periculum quoddam: nusquam enim consilio locus est, nisi in dubiis rebus. Neque verò aliud est comœdia, nisi humanorum consiliorum et eventuum imago quædam. In Andria periclitatur Pamphilus, ut Glycerio fidem promissam præstet, postquam patri per errorem pollicitus est, futurum se in ejus potestate,

state, ac ducturum quam vellet. Estque hæc veluti ϛάσις fabulæ. Consilia omnia, querelæ omnes, argumenta omnia huc referenda sunt. Et tota fabula similis est orationi generis suasorii. Nam variè de totâ causâ consultant senes, adolescentes, ac servi. Sed ut argumentum propriùs cernere queant pueri, ordine singulas partes referemus.

Periculum protasis.

Cùm amaret Pamphilus Glycerium, eique fidem dedisset ducturum se esse uxorem, pater, qui amare filium compererat consilium capit abstrahendi ejus à Glycerio, simulat se uxorem daturum, poscitque ut ne filius id recuset. Is cùm et patrem vereretur et Glycerium deserere parùm pium judicaret, pendet animi, nec habet quo se vortat. Ibi Davus intelligens simulari rem à patre, consulit herili filio, ut polliceatur patri, se in ejus potestate futurum, periculi nihil esse, quandoquidem simulentur nuptiæ; filius obsequitur, quanquam ægrè pollicetur patri ducturum se quam vellet.

Epitasis.

Interea spargitur de Pamphili nuptiis rumor, resciscunt et mulierculæ, quibus cum Glycerio consuetudo erat. Et pater cùm à filio quod voluerat extorsisset, non jam simulat rem; sed seriam fabulam orditur. Chremetem orat, ut gnatam det uxorem filio suo: facilè impetrat. Hic de Pamphilo actum fuit: maturare nuptias pater studet, et filius pollicitus erat se in patris potestate futurum esse. Quæso, quomodo ex his turbis se expliçet; quid faciat Pamphilus? Hìc Davus, cujus imprudentiâ periculum contractum erat, cùm dolus non successisset, Chremetem deterret à nuptiis, fidem faciens amari aliam à Pamphilo.

Catastrophe.

At pater rem urget: et processisset, nisi casus, qui sæpe plùs valet quàm ratio, dubiis rebus opem attulisset. Venit quispiam Crito, qui docet Glycerium Chremetis filiam esse, gratum omnibus nuncium. Nuptiæ ex sententia Pamphili conficiuntur. Vide ex quanto periculo, casu evaserit Pamphilus!

Est autem in more Terentio, in primâ ferè scenâ longâ narratione commemorare occasionem fabulæ: atque eas narrationes plurimi fecerunt veteres. Sic in Andriâ exponit Pamphili amores, et patris consilium, quo filium à Glycerio divulsurus erat. In reliquis scenis pergit consilium exequi. Sunt aspersa narrationi illi primæ multa rhetorica ornamenta. Est enim mirabiliter aucta commemoratione morum, studiorum, sodalitii Pamphili, quâ occasione Pamphilus deperire in Glycerium cœperit, ubi pater id primum deprehenderit. Hæc accuratè expendet professor, et velim hîc immodicè etiam anxium esse καὶ πολυπραγμονεῖν interpretem. Est enim modis omnibus efficiendum, ut mirentur, ut ament hunc auctorem pueri. Id itâ fiet, si rectissimè intellexerint. Exigendum ab ipsis pueris, ut suo marte argumenta fabularum condant, ut locos aliquos retexant, et pluribus exponant, et tanquam ceram refingant: quæ exercitatio, præterquam quòd familiariorem hunc poëtam facit, facundiam etiam alit. Finguntur hìc cordati senes, Davus veterator, honestâ ac piâ mente præditus adolescens Pamphilus. Verùm ut Pamphili ingenium rectiùs perspici posset, et ut aliquantò plus in fabulâ turbæ esset, confertur cum eo Charinus Pam-

Pamphili dissimillimus: nihil moderatum in hoc, nihil consilii: contrà in illo moderatiore omnia penè, quàm vel ætas poscit, vel finit amor.

In primis mirentur eloquentiam poëtæ in Pamphili querelis, in senis narrationibus, consultationibus, et objurgationibus. Ab his exemplis et verba, et figuras Latini sermonis, et dicendi rationem assuescant petere adolescentes: feliciùs haud dubiè collocaturi operam, quàm si interea, velut formicæ Indicæ, aurum conveherent.

IN EUNUCHUM.

COMŒDIÆ ut hominum vitam, casus, consilia imitentur, pericula continent, quòd et consiliis et fortunæ, in periculis maximè locus est. Itaque cùm discutere periculum ratione contendant personæ, finguntur varia consilia, in quibus alia fallunt, alia felicia sunt. Sæpe plùs casus potest, quam ratio. Dominatur ferè in rebus fortuna.

Superiori fabulâ proposuit modesti adolescentis exemplum: is de officio suo honestè consultat. Hic nulla sunt honesta exempla, nullum honestum consilium. Nam meretricii amores describuntur: ut hoc exemplo cernant juvenes, tanquam in speculo, amentiam hujusmodi amatorum. Est autem duplex propemodum fabula. Propterea geminum argumentum recenseo.

Primas Thraso in hâc fabulâ tenet. Ei cùm pollicita esset Thaïs, facturam se sui copiam dies aliquot, fallitur is tamen; eaque protasis fabulæ est. Cum Thrasone confertur Phædria: nisi enim rivalem haberet Thraso, nihil periclitaretur in amore.

Epitasis fabulæ est, cùm minatur ille se oppugnaturum vi ædeis Thaïdis.

Catastrophe ridicula est. Nam Thraso jam fractus, precibus impetrat, ut aliquâ saltem in parte apud Thaïdem hæreat. Porrò quia hæc fabula varia est, multumque habet turbarum, casu exoritur alius tumultus: vitiatur virgo, quam Thaïdi miles donârat. Sed est læta ejus quoque periculi catastrophe, Nam uxor datur hæc adolescenti, qui eam compresserat.

Ut Thrasonem ridiculum amatorem fingeret, addit Gnathonem, qui ejus mores mirifice depingit, ut ardelionem agnoscas.

In superiori fabulâ plurimæ sunt consultationes, et tota ferè consistit in genere deliberativo. Hìc plus est expostulationum, et accusatorio seu judiciali generi similior est. Nullum autem vitæ genus est, ubi non plurimum Thrasonum reperias: neque ulli ferè rebus humanis perniciosiores sunt quàm id genus, si contingat imperare. In templis, in aulis, in rebus publicis omnibus omnia miscent, ut emereantur vulgi plausum. Quare diligenter est intuenda, contemplandaque Thrasonis imago in hâc fabula, ut discas, quàm sint inepti, quam nihil ardeliones isti. Somnia veriùs hominum, quàm homines dicas. Refert autem conferre cum hâc similes alicubi descriptiones: qualis est apud Martialem Attali, apud Catullum Suffeni: nec piget adscribere, ut ediscant pueri.

AD VARUM.

Suffenus iste, Vare, quem probè nôsti,
Homo est venustus, et dicax, et urbanus,

Idemque

Idemque longè plurimos facit versus:
Puto esse ego illi millia, aut decem, aut plura
Perscripta; nec sic, ut fit, in palinxysto
Relata; chartæ regiæ, novi libri,
Novi umbilici, lora rubra, membrana
Directa plumbo, et pumice omnia æquata.
Hæc cùm legas, tum bellus ille, et urbanus
Suffenus, unus caprimulgus, aut fossor
Rursus videtur; tantùm abhorret ac nutat.
Hoc quid putemus esse? qui modò scurra,
Aut si quid hâc re tristius videbatur,
Idem infaceto est infacetior rure.
Simul poëmata attigit, neque idem unquam
Æquè est beatus, ac poëma cùm scribit:
Tam gaudet in se, tamque se ipse miratur.
Nimirum idem omnes fallimur; neque est quisquam,
Quem non in aliquâ re videre Suffenum
Possis; suus cuique attributus est error,
Sed non videmus manticæ quod in tergo est.

IN ATTALUM.

Declamas bellè, causas agis, Attale, bellè,
Historias bellas, carmina bella facis,
Componis bellè mimos, epigrammata bellè:
Bellus grammaticus, bellus es astrologus:
Et bellè cantas, et saltas, Attale, belle:
Bellus es arte lyræ, bellus es arte pilæ.
Nil bene cùm facias, facis attamen omnia bellè,
Vis dicam quid sis? magnus es ardelio.

IN HEAUTONTIMORUMENON.

TANTA hujus fabulæ elegantia est, ut plerique à Lælio, quo illis temporibus Romæ nemo fuit eloquentior, scriptam existimârint: et poëta ipse testatur in hâc puram esse orationem, quâ laude nulla potest amplior excogitari. Quid est enim admirabilius, quàm sermo elegans et venustus? Neque prædicaturus hoc palam fuerat comicus, nisi novam, insignem, et penè divinam sermonis elegantiam esse judicâsset. Depingit autem parentum vitia. Nam Menedemus liberaliter amantem Cliniam justo inclementiùs tractat, adolescentem modestum et frugi. Quem postquam domo ejecit, victum jurgiis et contumeliis, multò impotentiùs desiderat: adeò multifariàm hic peccat. Huic seni opponit Chremetem monitorem: sed quem postea videas multo plura quàm Menedemum peccare. Primùm is nunquam olfecit perditè amare filium, et compilari se à scorto sumptuoso. Pòst ubi resciscit multò fert impotentiùs id mali, quàm illa solebat Menedemus: ut agnoscas ferè ita accidere, ut foris, non domi sapiamus.

Epitasis.

Porrò quia fingebat poëta velut oculis captum Chremetem, qui insignia filii vitia non cernat, adducit patri ob oculos filii amicam: idque hìc periculi est ne resciscat Chremes, Bacchidem filii amicam esse. Huc omnia consilia, omnes dolos servuli referemus. Et à Chremete priùs argentum emungitur Bacchidi numerandum, quàm

quam comperit filii rem agi. Fallitur autem, cùm fingitur Bacchis esse Cliniæ. In primâ fabulæ parte, ubi Menedemum confirmat Chremes, oratio est deliberativi, seu suasorii generis, quâ hîc consolatur, erigit, monet animi ægrum vicinum. In reliquâ fabulæ parte, quæ periculum continet, res omnis translatione rhetorica agitur: quia quæ ad Chremetis filium pertinent, omnia imputantur Menedemi gnato. In primis admirabilis est hic servulus cujus callidissimis consiliis neutiquam respondent eventus. Nec vulgariter de suo consilio sibi ipse placet, cùm ait: *Hîc me magnificè effero*, &c. Est ea mirifica omnino imago humanorum et consiliorum et eventuum. Fallunt enim ferè astutissima consilia mortales: Sicut Ciceronem fefellit eventus belli, adversus Antonium suscepti. Extant exempla in historiis innumerabilia.

IN ADELPHOS.

Protasis.

ERIPUERAT Æschinus lenoni mulierculam, fratri gratificatus, qui illam amabat. Id postquam rescivit Demea, aspero, et incommodo ingenio pater, de eo peccato cum Mitione, cui Æschinum dederat adoptandum, expostulat, queriturque ejus indulgentiâ corrumpi. Periclitantur itaque Æschinus et servuli, quomodo lenoni satisfiat, quomodo celetur, Demea ne Ctesiphonis peccatum resciscat. Neque enim tam ipse sibi, quàm frater curæ est.

Præterea amabat ingenuam quandam Æschinus, cui fidem dederat, uxorem se ducturum esse, quæ postquam raptam audivit psaltriam, graviter perturbata est, metuens ne desereretur. Habet hæc pars mira consilia, miras technas servi, quibus fallitur Demea.

Epitasis.

Resciscit Demea vitium oblatum esse ingenuæ ab Æschino, ea verò de re miram tragœdiam excitat. Magìs commovetur, postquam deprehendit Ctesiphoni cum psaltriâ rem esse. Miserè etiam angitur Æschinus, cùm in discrimen venit, ne uxore excidat.

Catastrophe.

Hæ turbæ omnes prudentiâ et mansuetudine Mitionis sedantur. Primas itaque in hâc fabulâ senes habent. Confertur enim cum aspero et inclementi patre urbanus et comis pater. Et huc omnia spectant, ut appareat in re domesticâ, publicâ, commerciis hominum, ubique nullam esse neque utiliorem, neque gratiorem virtutem comitate. Constat autem hæc comœdia, magnâ ex parte accusationibus et excusationibus: crebras habet querelas, et penè tragica πάθη. Quare imprimis conducit ejus lectio ad locupletandam facundiam.

IN HECYRAM.

Protasis.

UXOREM duxit Pamphilus, cùm Bacchidis meretriculæ amore tantopere teneretur, ut duobus mensibus uxorem ne attingeret quidem. Postea per consuetudinem animus victus est: cœpit placere uxor. Porrò cùm ipse peregrè abesset, illa domum redit ad matrem, atque ibi parit mense septimo postquam nupsisset Pamphilo. Eam rem celat et affines et patrem anus. Ubi Pamphilus redit, comperit peperisse. Hic graviter adeò commovetur, cùm aliunde concepisse existi-

existimaret. Et cùm per sese dolent res Pamphilo (amabat enim mulierculam) tum molestum est ab eâ divelli: neque enim honestum erat reducere. Periclitatur itaque Pamphilus, quomodo honestè dimittat uxorem, neve illius peccatum proderet. Hæc fabulæ protasis est.

Epitasis.

Instant pater et socer, inscii quid accidisset, ut domum reducat: præsertim cùm nec socrus, nec mater, id quod senes falsò suspicati fuerant, obstarent. Quanquam autem permoveri non posset Pamphilus ut reduceret, tamen causam constantissimè dissimulat. Igitur eò, ut putent Bacchidis amore devinctum, alieno ab uxore animo esse.

Catastrophe.

Bacchis accersita, fidem facit nihil sibi cum Pamphilo rei esse. Hîc autem prodendum peccatum uxoris fuit, aut reducenda: verùm casu periculum discutitur. Fortè enim Philumenæ annulum socrus in digito Bacchidis conspexit, quem olim Pamphilus stupratæ in tenebris Philumenæ detraxerat. Is annulus testatur ex Pamphilo puerum susceptum esse. Ita redit in gratiam cum uxore Pamphilus. Jucunda est cum uxoribus senum concertatio, quæ monet sæpe errore et falsis suspicionibus fieri ut dissentiant conjuges. In primis autem insignis est humanitas et fides Pamphili in hâc fabulâ.

IN PHORMIONEM.

Protasis.

CUM Antipho, absente patre, in puellam quandam unicè deperiret, nec posset eâ potiri, nisi uxorem duceret (erat enim civis Attica) fortè nuptiæ confectæ sunt technis sycophantæ cujusdam Phormionis. Is enim ex composito diem dicit Antiphoni, fingit puellam ei cognatam esse, neque quenquam aliam propiorem cui nubat. Facilè est vincere non repugnantem. Ita legibus ducere cogitur Antipho.

Epitasis.

Non probatur avaro patri, ubi rediit, factum: ut qui malebat filio opulentam aliquam et dotatam obtrudere. Quare cum Phormione expostulat, cur in has nuptias se absente filium conjecerit. Tandem paciscitur etiam mercedem minas triginta, si receperit ad sese puellam. Ibi verò et Antipho in discrimen venit, ne per eam conditionem, ipse unicè charam et jucundam conjugem amitteret.

Catastrophe.

Interea domum redit et patruus Antiphonis, hic fidem facit puellam Antiphoni nuptam, ex se in Lemno susceptam esse, ubi cum muliereulâ quâdam consueverit; gaudetque ita casu cecidisse, se absente, ut is duceret, quem maximè ipse generum cuperet, et paulò antè ambibat. Ita fit ut et Antipho retineat uxorem, et nuptiæ patri probentur.

Secunda catastrophes pars.

Porrò triginta minæ quos ludos reddidère! Has extorserat Phormio, quanquam dissimularet dandas alteri adolescenti Phædriæ, qui citharistriam mercaretur: et, jam perièrat pecunia: quam cùm reposcunt senes, sycophanta prodit Chremetem apud uxorem, et docet consuësse cum aliâ quâdam peregrè, simulque impetrat, ut Phædriæ id argentum condonetur. Estque ridicula admodum καταστροφῆς pars, ubi mulier maritum objurgat, parùm memorem fidei suæ.

P. TE-

P. TERENTII

CARTHAGINIENSIS AFRI.

A N D R I A.

CUM

Interpretatione et Annotationibus.

Acta Ludis Megalensibus, M. Fulvio et M. Glabrione Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio, et L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus, Claudii filius, tibiis paribus, et imparibus: dexteris, et sinistris. Et est tota Græca. Edita M. Marcello, et C. Sulpitio Consulibus. Anno ab urbe condita DCLXXXVII. *Ante Christum natum* CLXII.

ANNOTATIONES.

ANDRIA.] Hæc Comœdia prima Terentii nominatur Andria, ab Andro Insula Maris Ægæi [*l'Archipelague*] hodie *Andrò.*

Ludis Megalensibus.] Exhibita in ludis Scenicis, Cybele magnæ Deorum matri sacris.

M. Fulvio et Glabrione Ædilibus.] Ædiles erant Magistratus Romæ, ex eo dicti, quòd ædes sacras et privatas curabant; ut annonam quoque, et ludos, et spectacula publica, quæ populo exhibebant; propterea Fabulas, Tragœdias, et Comœdias à Poëtis emebant, agique mandabant. Primò Ædiles ex plebe creati sunt: deinde duo ex Patriciis adjuncti; qui Curules nominati sunt, quòd honoris causâ in Curiam curru veherentur: in quo sella eburnea erat imposita, in quâ considerent.

Modos fecit Flaccus.] Id est, numeros composuit Canticorum, qui post singulos Actus canebantur, eosque distinguebant.

Tibiis paribus, et imparibus: dextris, et sinistris. Tibiæ dextræ, et sinistræ dictæ sunt à lateribus unde inflarentur. Pares sunt dextræ, vel sinistræ; si solis dextris, vel solis sinistris caneretur: impares, si unâ dextrâ, alterâ sinistrâ; quæ impares dictæ sunt, quia ut numero foraminum, sic etiam sono differebant. Nam dextra pauciora habebat foramina, ac proinde sonum graviorem: sinistra plura, idcircò sonus erat acutior. Quod si dextra, et sinistra jungerentur; sonus erat mixtus ex gravi, et acuto. Dextræ quoque Lydiæ dicebantur; sinistræ Sarrannæ à Sarra, quæ aliter Tyrus dicta est, unde Sarranum ostrum, pro purpurâ Tyriâ. Dextra, et sinistra dictæ sunt Phrygiæ. Lydiæ conveniebant rebus gravibus; Sarranæ, sive sinistræ jocis. Phrygiæ adhibebantur, si jocis gravitas misceretur. Hæc fabula Andria acta fuit tibiis paribus, partim solis dextris, partim solis sinistris: nec enim semper in tota fabula iisdem modis utebantur; sed sæpe eos mutabant: quod cum fiebat, adscribi solebat; M. M. C. hoc est, mutantur modi Cantici,

Et est tota Græca.] Id est argumenti Græci, nam in ea inducuntur Græci, cunctaque scribuntur secundum ritus Græcorum. Græcæ Comœdiæ dicuntur Palliatæ, ut Latinæ Togatæ: nam Græci super Tunicam Pallium inducebant; Latini vero Togam.

Edita M. Marcello.] Priscum quidem, et primum fuit institutum Romanorum, per annos Regum et Consulum, tempora notare: mos verò, numerare res gestas ab annis Urbis conditæ, serò cœpit.

FABU-

FABULÆ INTERLOCUTORES.

SIMO, senex, a simo naso nominatus. Simi iracundi.
SOSIA, Libertus. A σώζειν, servare, in bello servatus.
DAVUS, Servus. A Patria Davi enim iidem ac Daci.
MYSIS, Ancilla. A Patria, Mysia.
PAMPHILUS, adolescens. A τὸ πᾶν, et φίλος; omnium amicus.
CHARINUS, adolescens. A χάρις, gratiosus.
BYRRHIA, Servus. A πυῤῥὸς, rufus.
LESBIA, obstetrix. A Lesbo patria ferace vini suavissimi.
GLYCERIUM, amica Pamphili. A γλυκερὸς, dulcis.
CHREMES, senex. A χρέμπτεσθαι, screare, quod senes screare soleant.
CRITO, hospes Andrius. A κριτὴς, judex.
DROMO, Lorarius. A δρόμος, cursus.

ARGUMENTUM ANDRIÆ.

CHREMES Atheniensis profecturus in Asiam, commisit custodiæ fratris sui Phaniæ Pasibulam filiolam suam. Postea Phania fugiens bellorum motus, quibus tunc Græcia ardebat, sequitur fratrem suum in Asiam; sed, naufragio facto ad Andrum Insulam, ibi excipitur hospitio a quodam cive; et non ita multo post moritur. Civis hospes Pasibulam, orbam Phaniâ patre, educat cum Chryside filiâ, eamque nominat Glycerium; tandemque ipse quoque decedit è vitâ. Chrysis vero inops, et a cognatis neglecta, Athenas navigat, abductâ secum Glycerio: ubi cum aliquandiu vitam tolerasset nendo lanam, et texendo telam, ad postremum victa blanditiis, et promissis adolescentum, incepit facere quæstum corpore. Pamphilus autem Simonis filius inter cæteros ad eam ventitabat; isque amore Glycerii accensus, primus, solusque cum illa rem habuit, deditque fidem ex se gravidæ, se eam ducturum uxorem. Erat autem et Chremeti altera filia Philumena; hanc ille bonâ Pamphili impulsus famâ, spondet Simoni uxorem pro filio Pamphilo, ejus rei inscio: et de communi senum sententiâ dies constituitur faciendis nuptiis. Interea Chrysis moritur, et Chremes cognoscit Pamphilum habere Glycerium (quam ignorabat esse filiam suam) loco uxoris. Quapropter negat se ei daturum filiam uxorem. Pamphilus, ea re intellecta, gaudet summopere. Contra Simo pater ejus ingenti dolore afficitur: attamen eum dissimulat, fingitque se parare nuptias, quasi mox futuras, ut animum filii exploraret, velletne uxorem, an recusaret; hoc cogitans, se, si negaret, justam habiturum causam eum objurgandi, cogendique: quod si ei obsequeretur, se facile Chremetem placaturum, atque ita nuptias factum iri. Itaque præteriens apud forum, securo et nihil tale metuenti filio; Pamphile! inquit, uxor hodie tibi ducenda est: abi domum, et para te. His verbis attonitus adolescens, quid faceret, aut consilii caperet nesciebat; verum Davus servus, cog-

nita

nitâ Simonis mente et astutiâ, persuadit Pamphilo ut patri dicat se paratum esse uxorem ducere: hac enim ratione, eum omnem præcisurum patri occasionem se objurgandi; nec tamen esse verendum, ne nuptiæ fiant; nunquam enim Chremetem ei semel repudiato filiam suam uxorem daturum. Verum longe res aliter evenêre: Simo enim exorat Chremetem, et Pamphilus in verarum nuptiarum discrimen injicitur: at forte fortuna, eo ipso die Glycerium exactis mensibus peperit filium: quem Davus, ut impediret nuptias, apponit foribus Simonis. Chremes in eum incidit, et cognoscit natum esse ex Pamphilo; hanc ob rem eum generum rejicit. Inde turbæ maximæ concitantur; donec Crito Andrius, Chrysidi genere proximus, Athenas advenit, ad petendam ejus hæreditatem. Ejus interventu Chremes agnoscit Glycerium, antea dictam Pasibulam, esse suam filiam; quam vehementer amatam à Pamphilo, dat ei uxorem; et Philumenam alteram filiam collocat Charino sodali Pamphili. Itaque nuptiæ ingenti omnium lætitiâ celebrantur.

C. Sulpitii Apollinaris Periocha

SOROREM falsò creditam meretriculæ,
Genere Andriæ, Glycerium vitiat Pamphilus:
Gravidaque facta, dat fidem, uxorem sibi
Fore hanc: nam aliam pater ei desponderat
Gnatam Chremetis: atque, ut amorem comperit,
Simulat futuras nuptias; cupiens, suus
Quid haberet animi filius, cognoscere.
Davi suasu non repugnat Pamphilus:
Sed ex Glycerio natum ut vidit puerulum
Chremes, recusat nuptias, generum abdicat:
Mox filiam Glycerium insperatô agnitam
Dat Pamphilo hanc, aliam Charino conjugem.

Interpretatio.

Pamphilus Simonis filius, pudicitiæ Glycerii, filiæ Chremetis, vitium offert: Hæc falsò credebatur soror Chrysidis meretriculæ ex Andro insulâ; quam Glycerium cùm gravidam fecisset Pamphilus, dat ei fidem se hanc uxorem ducturum: nam pater Simo illi desponderat aliam Chremetis filiam, nomine Philumenam: utque rescivit Simo filium captum esse amore Glycerii, fingit nuptias se illi parare mox faciendas, volens deprehendere animum Pamphili de uxore ducenda; ille suasu Davi servi, ait patri Simoni, se quam is dederit uxorem lubenter accepturum: sed ut Chremes vidit puerulum natum esse ex Glycerio, Pamphilum generum rejicit, nuptias recusat: mox filiam Glycerium cum agnovisset præter spem, dat eam Pamphilo; aliam nomine Philumenam dat etiam in uxorem Charino.

ANNOTATIONES.

Periocha est brevis explicatio rem comprehendens, à περιέχειν, comprehendere, complecti.

C. Sulpitii.] Sulpitius Apollinaris, ille est, qui à Gellio sæpe laudatus, Pertinacem Imperatorem literas docuit.

PROLOGUS.

POETA, cum primum animum ad scribendum appulit,
Id sibi negoti credidit solum dari,
Populo ut placerent, quas fecisset fabulas.
Verùm aliter evenire multò intelligit:
Nam in prologis scribundis operam abutitur,
Non qui argumentum narret, sed qui malevoli
Veteris Poëtæ maledictis respondeat.
Nunc, quam rem vitio dent, quæso, animum advortite.
Menander fecit Andriam et Perinthiam:
Qui utramvis recte nôrit, ambas noverit.
Non ita sunt dissimili argumento, sed tamen
Dissimili oratione sunt factæ ac stylo.
Quæ convenere, in Andriam ex Perinthia
Fatetur transtulisse, atque usum pro suis.
Isti id vituperant factum, atque in eo disputant,
Contaminari non decere fabulas.

CUM primum Terentius Poëta animum applicuit ad faciendas Comœdias, credidit hunc sibi tantum laborem imponi, ut Comœdiæ, quas fecisset, populum delectarent. Verum animadvertit, multo aliter quam putaverat, evenire: nam in prologis scribendis, cogitur uti opera aliter atque convenit: cum argumentum fabulæ non exponat sed respondeat criminationibus Lucii Lavinii veteris Poëtæ malevoli. Nunc autem animum attendite, de qua re adversarii hunc vituperent. Menander Poëta Comicus Græcus fecit Perinthiam et Andriam Comœdias: Qui unam earum noverit, ambas noverit; adeo simili sunt factæ argumento, sed dissimili tamen sermone, et modo loquendi. Terentius fatetur quidem se transtulisse ex Perinthia, Comœdia Græca Menandri, in suam Comœdiam Andriam Latinam quæ sibi commoda visa sunt, hisque usum tanquam sibi propriis. Hanc rem isti culpant: ideoque disputantes aiunt, indecorum esse fabulas Comicas corrumpi, alteram alteri immiscendo.

ANNOTATIONES.

Prologus est oratio, quæ ad spectantes ante fabulam habetur: estque vel commendatitius, vel relativus, vel argumentativus, vel mixtus. Commendatitius, est, quo fabula, vel Poëta commendatur: relativus sive anaphoricus est, quo maledicta adversario, aut gratiæ populo referuntur: argumentativus, sive hypotheticus est, quo argumentum fabulæ narratur: mixtus est, qui plura horum, aut omnia in se continet. Hic Prologus est anaphoricus, sive relativus, defensionem Poëtæ adversùs malevolorum accusationes suscipiens.

1 *Appulit.*] Appellere proprie est, ex alto mari in portum invehi: cui contrarium est solvere, cum funibus solutis, navis è portu discedit.

5 *Operam abutitur.*] Abutitur prologo Terentius, quoniam non explicat argumentum, quod vere prologi est officium; sed respondet malevolis, quibus facit invidiam.

9 *Menander.*] Fuit Poëta Græcus, princeps novæ Comœdiæ, de quo Ovidius, lib. 1. Am.

Dum fallax servus, durus pater, improba lena
Vixerit, et meretrix blanda; Menander erit.

Ad ejus exemplum Terentius se composuit, ideò dimidiatus Menander à C. Cæsare nominatus fuit.

Perinthiam.] Perinthia Comœdia Menandri dicta à Perintho urbe Thraciæ, quæ *Pera* est Volaterrano, *Rodosto* Bellonio, *Pantiro* Castaldo.

In Andriam ex Perinthia transtulisse.] Donatus ait Terentium primam Scenam Perinthiæ Menandri in suam Andriam transtulisse.

16 *Contaminari non decere fabulas.*] Contaminari res dicitur, cum alteri rei ita immiscetur, ut neutra incorrupta maneat. Livius, lib. IV. *Contaminari sanguinem suum patres, confundique jura gentium rebantur.* Sic Lavinius vitio dabat, quod Terentius mutuabatur ex Menandro ea quæ in rem suam faciebant, et ex multis Comœdiis unam faceret.

Faciunt

Faciunt næ intelligendo, ut nihil intelligant:
Qui cum hunc accusant, Nævium, Plautum, Ennium
Accusant, quos hic noster Autores habet:
Quorum æmulari exoptat negligentiam
Potius, quam istorum obscuram diligentiam.
Dehinc ut quiescant, porro moneo, et desinant
Maledicere, malefacta ne noscant sua.
Favete, adeste æquo animo, et rem cognoscite,
Ut pernoscatis, ecquid spei sit reliquum,
Posthac quas faciet de integro Comœdias,
Spectandæ, an exigendæ sint vobis prius.

Certe dum nimium intelligentes videri volunt, ostendunt se nihil intelligere: namcum hunc Poëtam nostrum reprehendunt, etiam reprehendunt insignes Poëtas Latinos, Nævium, Plautum, Ennium; quorum autoritatem Terentius sequitur; quorum imitari exoptat liberam, et negligentem similem in transferendo curam, potius, quàm istorum servilem, et affectatam in reddendis verbis operam præ nimia diligentia obscuram. Verum his denuncio, ut in posterum taceant quieti, et desinant maledicere, ne malefacta sua videant manifesta omnibus fieri. Vos quidem, spectatores, favete; adeste benevoli, et spectate attenti hanc Comœdiam: ut perscienter noscatis, quæ spes habenda sit de reliquis, quas de novo Poëta faciet: utrum debeatis eas spectare, an è scena excludere.

ANNOTATIONES.

20 *Quorum æmulari exoptat negligentiam.*] Imitandi modus alius est servilis, alius verò ingenuus. Servilis ille est, cum quasi superstitione quadam, ab eo, quem imitandum nobis proposuimus, ne transversum quidem digitum discedere audemus: idcirco Horatius ait;

O imitatores servum pecus! ut mihi sæpe
Bilem, sæpe jocum vestri movêre tumultus!

Ingenua imitatio est, quando non verbum verbo reddimus, sed sic aliena tractamus, ut non pro alienis habeantur, sed agnoscantur pro nostris: unde Horatius in Arte:

Ne verbum verbo curabis reddere fidus
Interpres.

Subaudiendum *(ut.)* Quo loco non negat fidi esse Interpretis verbum verbo reddere; sed negat boni imitatoris esse id facere, ut vult quoque Seneca Epist. LXXXV. Similis debet esse imitator, quomodo filius, non quomodo imago. Certe operæ pretium erit hanc epistolam perlegere. Eadem sentit Terentius.

27 *Exigendæ.*] Id est, expellendæ. Sic idem Terentius in Prologo Hecyræ, Partim earum sum exactus: partim vix steti.

ACTUS I. SCENA I.

SIMO, SOSIA.

Si. VOS istæc intro auferte: abite. Sosia,
Adesdum: paucis te volo. *So.* dictum puta:
Nempe ut curentur recte hæc. *Si.* imo aliud.
So. quid est,
Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplins?

Si. *Vos servi tollite ista, quæ emi apud forum, et inferte ea in ædes: festinate. Sosia, accede: paucis verbis volo tecum loqui.* So. *Puta te jam mihi dixisse, quod volebas, et me id intelligere: nempe ut hæc obsonia, quæ emisti, recte apparentur.* Si. *Imo aliud est.* So. *Quid est aliud præter hoc, quod tibi mea ars efficere possit?*

ANNOTATIONES.

ACTUS.] Actus majores sunt fabulæ partes. Scenæ minores. Actus vocantur, quia variæ in quoque Actu sunt actiones. Scena Græce significat *tentorium*; nam priscis temporibus ante usum Theatrorum, sub frondibus et umbraculis agebant. Scenæ in fabula sunt, cum novarum personarum egressus et ingressus fiunt è Scena in Theatrum.

2 *Paucis te volo.*] Duplex hic defectus orationis, nam, *Verbis*, et *Alloqui* desiderantur.

Si. Nihil istac opus est arte ad hanc rem quam paro:
Sed iis, quas semper in te intellexi sitas,
Fide, et taciturnitate. *So.* expecto, quid velis.
Si. Ego postquam te emi a parvulo, ut semper tibi
Apud me justa et clemens fuerit servitus,
Scis: feci e servo ut esses libertus mihi,
Propterea quod serviebas liberaliter.
Quod habui summum pretium persolvi tibi.
So. In memoria habeo. *Si.* haud muto factum.
So. gaudeo,
Si tibi quid feci, aut facio, quod placeat, Simo; et
Id gratum fuisse adversum te, habeo gratiam.
Sed mî hoc molestum est: nam istæc commemoratio
Quasi exprobratio est immemoris benefici.
Quin tu uno verbo dic, quid est, quod me velis.
Si. Ita faciam. Hoc primum in hac re prædico tibi:
Quas credis esse has, non sunt veræ nuptiæ.
So. Cur simulas igitur? *Si.* rem omnem a principio audies:
Eo pacto et gnati vitam, et consilium meum
Cognosces, et quid facere in hac re te velim.
Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia,
Liberius vivendi fuit potestas. Nam antea
Quî scire posses, aut ingenium noscere,
Dum ætas, metus, magister prohibebant? *So.* ita est.
Si. Quod plerique omnes faciunt adolescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adjungant, aut equos
Alere, aut canes ad venandum, aut ad Philosophos:
Horum ille nihil egregie præter cætera
Studebat, et tamen omnia hæc mediocriter:

Si. *Nihil istâ tuâ arte opus mihi est ad hanc rem, quam paro facere: sed his virtutibus (quas semper cognovi in te esse positas) fide et taciturnitate in secretis celandis.* So. *Expecto, quid velis me facere.* Si. *Ego, postquam te emi tunc, cum puer esses, scis, ut in conditione servili te semper habuerim clementer, et moderatè: feci ut esses libertus mihi Patrono, non amplius servus Domino. Præmium quam potui maximum, libertatem, dedi tibi: quoniam libenter, ut liberi homines solent; non invitè, ut servi; serviebas mihi.* So. *Id in memoria habeo.* Si. *Nollem non factum esse.* So. *Lætor, si quid bene de te merui; aut adhuc mereo, quod probes, Simo; et id tibi placuisse in beneficii loco habeo. Verùm hæc quæ dicis mihi molesta sunt: nam hæc ista longa recensio tuorum in me beneficiorum est quasi exprobratio, et accusatio facta in eum qui accepti beneficii oblitus est. Sed age dic semel, et breviter, quid est, quod velis me facere.* Si. *Ita faciam, dicam. Hoc ab initio te monitum volo: hæ nuptiæ, quas credis esse veras, veræ esse à me simulantur.* So. *Cur simulas igitur?* Si. *Rem omnem à principio audies, simulque cognosces quæ sit ratio vitæ filii, et quod meum consilium, et quid facere in hac re te velim. Nam, Sosia, is filius meus postquam egressus est annos primæ adolescentiæ; major ei vivendi arbitrio suo libertas concessa est. Nam antea quomodo quis posset scire, aut noscere ingenium ejus, dum ætas puerilis, metus, magister ei moderabantur, et vitii causam præcidebant?* So. *Ita est ut dicis.* Si. *Et quod plerique omnium adolescentulorum solent facere, ut animum ad aliquod exercitationis genus adjungant, aut equos alere, aut canes venaticos, aut Philosophis operam dare: ex his omnibus studiis nullum vehementius quam alia affectabat et tamen his omnibus mediocriter studebat,*

ANNOTATIONES.

10. *Libertus.*] Libertus est servus manumissus à domino, *id est*, servitute liberatus; nam *manus* significat potestatem.

12. *Summum pretium.*] Libertas dicitur inæstimabilis à Jurisconsultis.

15 *Id gratum fuisse advorsum te.*] Advorsum hic significat erga.

16 *Sed hoc mihi molestum est.*] Apte ad hanc sententiam Cicero inquit; *Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium; quæ meminisse debet potius is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.*

24. *Excessit ex ephebis.*] Ἥβη est extrema pars pueritiæ, prima adolescentiæ. Ephebus est, qui ad ætatem adolescentiæ pervenit, ad decimum quintum ætatis annum.

26 *Qui scire posses aut ingenium noscere?*] Ingenium ejus, qui in potestate est, nosci non potest, cum is sui animi non sit rector, nec ei liceat quod libet facere.

30 *Aut ad Philosophos.*] Ellipsis est Terentiana: potest enim subintelligi; *ire*, animum applicare.

Gau-

Gaudebam. *So.* non injuriâ: nam id arbitror
Adprime in vita esse utile, Ut *ne quid nimis.*
Si. Sic vita erat: facile omneis perferre, ac pati,
Cum quibus erat cunque una; iis sese dedere,
Eorum obsequi studiis, advorsus nemini,
Nunquam præponens se aliis: ita facillime
Sine invidia invenias laudem, et amicos pares.
So. Sapienter vitam instituit: namque hoc tempore
Obsequium amicos, veritas odium parit.
Si. Interea mulier quædam abhinc triennium
Ex Andro commigravit huic viciniæ,
Inopiâ et cognatorum negligentiâ
Coacta, egregia forma, atque ætate integra.
So. Hei vereor, ne quid Andria apportet mali.
Si. Primum hæc pudice vitam, parce, ac duriter
Agebat, lanâ ac telâ victum quæritans:
Sed postquam amans accessit, pretium pollicens,
Unus, et item alter; ita ut *Ingenium* est omnium
Hominum a labore proclive ad lubidinem;
Accepit conditionem, dein quæstum occipit.
Qui tum illam amabant, forte, ita ut fit, filium
Perduxêre illuc secum, ut una esset, meum.
Egomet cóntinuo mecum: Certe captus est:
Habet. Observabam mane illorum servulos
Venientes, aut abeuntes: rogitabam, Heus puer,
Dic sodes, quis heri Chrysidem habuit? nam Andriæ [Cliniam
Illi id erat nomen. *So.* teneo. *Si.* Phædrum, aut
Dicebant, aut Niceratum; nam hi tres tum simul
Amabant. Eho, quid Pamphilus? quid? symbolam

Gaudebam hoc ingenio eum esse. So. *Non sine causa gaudebas: nam id arbitror in primis utile in vita esse,* Ut nequid agas supra modum. Si. *Sic ejus vitæ institutum erat: facilitate et suavitate morum, omnes perferre ac pati, quibuscumque unà conversabatur; horum voluntati sese accommodare, eorum obsequi studiis, nemini repugnans. Nunquam se illis præferens: quæ ratio facilis est ad laudem comparandam, et amicos sibi conciliandos.* So. *Sapienter vitam instituit: namque, ut tempus est,* Obsequium amicos, veritas odium parit. Si. *Interià dum Pamphilus sic honeste vivebat, tres abhinc annos, fæmina quædam ex Andro insula, in hanc viciniam se contulit, egestate, et negligentiâ propinquorum coacta, eximia formæ specie, et florenti ætate.* So. *Hei timeo, ne quid ista Andria apportet mali.* Si. *Primum hæc pudice, frugaliter, et laboriose vivebat, nendo lanam, et texendo telam victum quæritans. Aliquot Amantes accesserunt pretium libidinum pollicentes; ita ut ingenium est omnium hominum a labore proclive ad libidinem; consensit pollicitationibus, deinde cœpit quæstum corpore facere. Qui tunc illam amabant, forte (ita ut fit) illuc filium meum perduxerunt ad Chrysidem, ut una cum illis convivaretur. Egomet statim cœpi mecum cogitare: Captus est certe amore, habet vulnus. Observabam mane illorum servulos venientes ad Pamphilum, aut abeuntes. Sæpe ab his quærebam. Heus, puer, dic, quæso quis heri Chrysidem habuit? Nam hæc Andria sic nominabatur.* So. *Scio.* Si. *Respondebant, Phædrum, aut Cliniam, aut Niceratum; nam hi tres simul amabant Chrysidem. Eho! dicebam, quid Pamphilus fecit? quid fecit?*

ANNOTATIONES.

36 *Cum quibus erat cunque.*] Tmesis est, sive sectio pro cum quibuscunque erat.

43 *Huic viciniæ.*] Id est, in hanc viciniam. Dativus pro Accusativo, ut Nonius et Priscianus annotarunt. Donatus legit, *hùc viciniæ.*

46 *Hei vereor.*] Hei, interjectio timentis et dolentis.

56 *Habet.*] Vulneratus est. Translatio ab Amphitheatro; ubi cum Gladiatoris vulnus acceperunt, habere dicuntur. Virg. 12. Æn. *Hoc habet: hæc melior magnis data victima divis.*

57 *Heus.*] Adverbium vocantis.

58 *Dic sodes.*] Priscianus ait verbum esse defectivum, pro, si audes: sis, pro, vis. Precationem, vel exhortationem denotat.

61 *Symbolam dedit.*] Dicitur symbolum, et symbola, à *συμβάλλω* confero. Inter alia significata, est pecunia, quæ erogatur à quolibet convivarum. Latine, Collecta. Gallice, *l' Escot.* Anglice SHOT or CLUB.

Dedit,

Dedit, cœnavit; gaudebam. Item alio die
Quærebam: comperiebam nihil ad Pamphilum
Quidquam attinere. Enimvero spectatum satis
Putabam, et magnum exemplum continentiæ:
Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi,
Neque commovetur animus in ea re; scias
Tum jam ipsum habere posse suæ vitæ modum.
Cum id mihi placebat, tum uno ore omnes omnia
Bona dicere, et laudare fortunas meas,
Qui gnatum haberem tali ingenio præditum.
Quid verbis opus est? hac fama impulsus Chremes
Ultro ad me venit, unicam gnatam suam
Cum dote summâ filio uxorem ut daret.
Placuit: despondi. Hic nuptiis dictus est dies.
So. Quid obstat, cur non veræ fiant? *Si.* audies.
Fere in diebus paucis, quibus hæc acta sunt,
Chrysis vicina hæc moritur. *So.* ô factum bene!
Beasti: metui a Chryside. *Si.* ibi tum filius
Cum illis, qui amabant Chrysidem, una aderat frequens;
Curabat una funus: tristis interim,
Nonnunquam conlachrymabat. Placuit tum id mihi.
Sic cogitabam: hic parvæ consuetudinis
Causâ mortem hujus tam fert familiariter:
Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?
Hæc ego putabam esse omnia humani ingenî
Mansuetique animi officia. Quid multis moror?
Egomet quoq; ejus causâ in funus prodeo,
Nihil suspicans etiam mali. *So.* hem, quid est? *Si.* scies.
Effertur, imus. Interea inter mulieres,
Quæ ibi aderant, forte unam adspicio adolescentulam,
Formâ. *So.* bonâ fortasse. *Si.* et voltu, Sosia,
Adeo modesto, adeo venusto, ut nihil supra,

(respondebant) partem suam contulit ad convivium, cœnavit; gaudebam hæc audiens. Similiter alio die interrogabam: comperiebam nihil agi quicquam, quod ad Pamphilum attineret. Certe putabam eum satis à me exploratum esse, et magnum exemplum continentiæ exhibere: Nam qui cum hominibus talis ingenii conversatur, neque tamen eorum consuetudine ad libidinem impellitur; crede jam posse ipsum vitæ suæ moderamen et regimen habere. Cùm hoc mihi pergratum erat, tum omnes una voce omnia bona mihi de illo dicebant, et me fortunatum omninò esse prædicabant, qui filium haberem tam bonæ indolis. Quid pluribus verbis opus est? Hoc secundo rumore adductus Chremes, cupide me convenit, ut unicam suam filiam cum grandi dote uxorem daret filio meo. Placuit conditio mihi: itaque promisi sponsione filium meum ducturum Chremetis filiam. Hic nuptiis faciendis constitutus est dies. So. *Quid ergo impedit, quominus reipsa hæ nuptiæ fiant?* Si. *Audies. Circiter dies paucos, quibus hæc acciderunt, Chrysis hæc vicina moritur.* So. *O factum bene! Beatum me reddidisti: metui Pamphilo ab istius Chrysidis consuetudine.* Si. *Tunc temporis filius meus frequenter aderat in domo mortuæ cum illius amatoribus; apparabat una funus; aliquando collachrymabatur. Placuit tunc id mihi. Sic cogitabam: Hic ob conversationem brevis temporis mortem hujus mulieris ægre fert adeo, ut si familiaris ei longo tempore fuisset: quid si eam amasset? quid mei, qui pater sum, causâ non faciet? Hæc ego officia putabam esse ingenii humani et benigni. Quid te pluribus verbis detineo? Egomet quoque ejus causâ in funus prodeo, nondum habens eum suspectum de amore.* So. *Hem, quid est?* Si. *Tu audies. Exportatur cadaver, imus. Interea inter mulieres, quæ ibi aderant, forte unam aspicio adolescentulam, formâ.* So. *Bonâ fortasse.* Si. *Et vultu, Sosia, adeo modesto, adeo eleganti, ut nihil supra dici possit.*

ANNOTATIONES.

66. *Conflictatur.*] Configi, et conflictari res aliqua dicitur, cum ad aliam atteritur et affricatur. Ut cum lapis ad ferrum igniarii allidítur, ad eliciendam scintillam.

75. *Despondi.*] Per mutuas stipulationes et sponsiones matrimonia contrahebantur. Hinc *sponsalia, sponsus,* et *sponsa.*

90 *Effertur.*] Verbum funebre: solebant enim corpora mortuorum alte ferri humeris à propinquioribus, ut metellus elatus fuit à filiis tribus Consularibus, duobus Triumphalibus, uno Censorio et altero Prætore.

93 *Adeo venusto.*] Id est, pulchro: à Venere. Venustas proprie de fœminis dicitur; dignitas de viris.

Quia

Quia tum mihi lamentari præter cæteras
Visa est, et quia erat formâ præter cæteras
Honestâ, et liberali, accedo ad pedissequas;
Quæ sit rogo: Sororem esse aiunt Chrysidis.
Percussit illico animum. At at, hoc illud est,
Hinc illæ lachrymæ, hæc illa est misericordia.
So. Quam timeo, quorsum evadas. *Si.* funus interim
Procedit; sequimur: ad sepulchrum venimus:
In ignem posita est: fletur. Interea hæc soror,
Quam dixi, ad flammam accessit imprudentius,
Satis cum periculo: ibi tum exanimatus Pamphilus
Bene dissimulatum amorem et celatum indicat:
Accurrit: mediam mulierem complectitur: [tum?
Mea Glycerium, inquit, quid agis? cur te is perdi-
Tum illa, ut consuetum facile amorem cerneres,
Rejecit se in eum flens quam familiariter.
So. Quid ais? *Si.* redio inde iratus, atq; ægre ferens.
Nec satis ad objurgandum caussæ: diceret,
Quid feci? quid commerui, aut peccavi, pater?
Quæ sese voluit in ignem injicere, prohibui:
Servavi: honesta oratio est. *So.* recte putas:
Nam si illum objurges, vitæ qui auxilium tulit;
Quid facias illi, qui dederit damnum, aut malum?
Si. Venit Chremes postridie ad me clamitans,
Indignum facinus: comperisse Pamphilum [dulo
Pro uxore habere hanc peregrinam. Ego illud se-
Negare factum; ille instat factum: denique
Ita tum discedo ab illo, ut qui se filiam
Neget daturum. *So.* non tu ibi gnatum? *Si.* ne
hæc quidem [cedo?
Satis vehemens caussa ad objurgandum. *So.* quî
Si. Tute ipse his rebus finem præscripsti, pater!

Quia tunc mihi visa est lamentari plusquam cæteræ, et quia illa erat formâ omnium venustissimâ, et maxime ingenuâ; accedo ad ancillas, quæ illam sequebantur; quæ sit, ab his quæro: Sororum respondent esse Chrysidis defunctæ. Hoc responsum illico mihi commovit animum. At at (mecum dicebam) hinc illæ lachrymæ fluebant, hæc res illa causa est, cur Pamphilus tam officiosus erat in curando funere; hæc excitavit illum ad tantam misericordiam erga Chrysidem. So. *Quam timeo ad quem finem procedat tuus hic sermo.* Si. *Interim exequiarum pompa progreditur: sequimur: ad sepulchrum venimus: in rogum posita est: deploratur. Interea hæc soror, de quâ locutus sum, ad flammam appropinquavit inconsideratius, satis cum periculo: ibi tunc exanimatus Pamphilus amorem, quem tantopere dissimulaverat et celaverat, demonstrat: Accurrit: mediam mulierem complectitur: Mea Glycerium, inquit, quid agis? cur te is perditum? Tunc illa reflexit se in eum admodum familiariter: ita ut quivis posset facile cernere amorem inter illos esse consuetum.* So *Quid ais?* Si. *Redeo inde iratus, ægre ferens ea quæ Pamphilus ostenderat. Nec tamen satis causæ habebam ad illum objurgandum: hoc enim mihi dicere potuisset, quid feci? quam pœnam commerui? quod peccatum commisi, pater? Opposui me ei, quæ in ignem se præcipitare voluit: illam à morte liberavi: Honesta excusatio hæc est.* So. *Recte putas: nam si eum objurges, qui vitæ alicujus auxilium tulit; quid facias illi, qui dederit damnum, aut malum?* Si. *Venit Chremes ad me postera die, clamitans indignum facinus: se deprehendisse Pamphilum pro uxore habere hanc peregrinam. Ego illud factum esse pernegare cœpi; ille instat factum: postremo ita tunc discedo ab illo, ut ab eo, qui negaret se daturam uxorem filiam meo filio.* So. *Non tu filium tuum ibi objurgasti?* Si. *Ne hæc quidem causa satis valida fuit ad objurgandum.* So. *Dic mihi, quæso, cur non?* Si. *Nam is diceret mihi? Tu ipse, pater, terminos constituisti meis voluptatibus.*

ANNOTATIONES.

96 *Formâ honesta.*] Id est eleganti. Horat. Sat. 2. lib. I.——*nec, si quid honesti est,*
Jactat, habetque palam; quærit quo turpia celet.

Et liberali.] Sic liberale ingenium dicitur, libero homine dignum.

102 *Fletur.*] Cadavere in rogum collocato, deflebatur à propinquis; unde deplorata corpora mortuorum dicuntur, quibus ultimus luctus persolutus est. Est per metaphoram: Morbus deploratus, Ægroti deplorati, quibus nullo remedio succurri potest: et deplorata Resp. id est, eversa, de qua nihil melioris spei superest.

109 *Quam familiariter.*] Valla interpretatur per interjectionem: Quantum familiariter! et refert ad *flens.*

119 *Ego illud sedulo.*] Goveanus legit, *Illi ego.*

Prope

Prope adest, cum alieno more vivendum est mihi :
Sine nunc meo me vivere interea modo.
So. Quis igitur relictus est objurgandi locus ?
Si. Si propter amorem uxorem nolit ducere,
Ea primum ab illo animadvertenda injuria est.
Et nunc id operam do, ut per falsas nuptias
Vera objurgandi causa sit, si deneget.
Simul sceleratus Davus si quid consilî
Habet, ut consumat nunc, cum nihil obsint doli :
Quem ego credo manibus pedibusq; obnixe omnia
Facturum : magis id adeo, mihi ut incommodet,
Quam ut obsequatur gnato. *So.* quapropter ? *Si.* rogas ? [sensero.
Mala mens, malus animus : quem quidem ego si
Sed quid opus est verbis ; sin eveniat, quod volo,
In Pamphilo ut nihil sit moræ ; restat Chremes,
Qui mihi exorandus est, et spero confore.
Nunc tuum est officium, has bene ut adsimiles nuptias :
Perterrefacias Davum : observes filium, [tias :
Quid agat, quid cum illo consilii captet. *So* sat est :
Curabo. eamus jam nunc intro. *Si.* i præ, sequar.

Prope adest tempus, quum vita mihi agenda erit ex voluntate alterius : sine nunc meo me vivere arbitrio. So. *Quænam igitur alia occasio opportunior se dari potest ad eum objurgandam ?* Si. *Si propter amorem uxorem nolit ducere hæc primùm punienda est mihi ab illo facta injuria. Et nunc id laboro, ut prætextu simulatarum nuptiarum, veram objurgandi causam habeam : si nempe uxorem recuset. Tum etiam ut sceleratus Davus, si quas fraudes excogitavit, eas totas effundat ; quoniam mihi nunc nocere ejus non possunt doli : quem ego credo totis viribus conaturum magis certe propter id, ut mihi incommodet, quam ut obsequatur filio.* So. *Quapropter ?* Si. *Quæris ?* mala mens, malus animus *ejus ad id credendum me impellunt : quem quidem ego si sensero meis consiliis obsistere, acerbissime eum puniam. Sed quid pluribus verbis opus est ? Sin eveniat id, quod volo : ut in Pamphilo nulla sit mora nuptiis ; restat Chremes placandus, quem spero facile me exoraturum. Nunc tuum est officium, ut has bene simules fore nuptias : perterrefacias Davum : observes quid faciat filius, quid consilii cum Davo capiat,* So, *Satis est : curabo ea, quæ mihi imperas. Nunc jam introeamus domum.* Si. *Præcede, sequar.*

ANNOTATIONES.

129 *Ea primum ab illo animadvertenda.*] Pro ejus injuria, ab eo illata : sic Plaut. Foris concrepuit à Sene, id est, Senis. Lucret. Fulgor ab auro, pro *auri.* Cicero, in Epist. Reus à Milone. Id est, accusatore Milone. Animadvertere injuriam pro punire. Cicero in Verrem : Ea sunt animadvertenda peccata, quæ difficillime præcaventur.

135. *Magis id adeò.*] Adeò, pro *certe,* sine dubio Virg. 1, Georg.

Multum adeò rastris glebas qui frangit inertes. Sæpe sumitur pro *quoque,* maxime apud Plautum. Subjectum post *atque,* auget significationem. Cicero pro Cluentio : De foro atque adeo de civitate sublatus est. Apud Comicos sæpe est particula ornativa, seu expletiva, nihil ad sensum conferens, sed vel ad sermonis ornatum, vel ad metrum explendum adhibita. Terentius infra : Propera adeò puerum tollere hinc à janua.

137 *Quem quidem ego si sensero.*] Est comminatio per reticentiam, sive ἀποσιώπησιν convenit irato hæc figura. Idem Terentius in Eun. Act. V. Sc. V. Ego te furcifer ! si vivo ; sed istud, quicquid est, primum expedi. Subintelligendum, *puniam, ulciscar,* vel quid simile.

ACTUS

ACTUS I. SCENA II.

SIMO. DAVUS.

Si. NON dubium est, quin uxorem nolit filius:
Ita Davum modo timere sensi, ubi nuptias
Futuras esse audivit; sed ipse exit foras.
Da. Mirabar hoc si sic abiret: et heri semper lenitas
Verebar quorsum evaderet:
Qui postquam audierat non datum iri filio uxorem suo,
Nunquam cuiquam nostrûm verbum fecit, neque id ægre tulit.
Si. At nunc faciet: neque, ut opinor, sine tuo magno malo.
Da. Id voluit, nos sic nec opinanteis duci falso gaudio,
Speranteis jam amoto metu, interea oscitanteis opprimi,
Ut ne esset spatium cogitandi ad disturbandas nuptias:
Astute! *Si.* carnifex, quæ loquitur? *Da.* herus est, neque prævideram.
Si. Dave! *Da.* hem, quid est? *Si.* ehodum, ad me. *Da.* quid hic volt? *Si.* quid ais? *Da.* qua de re? *Si.* rogas?
Meum gnatum rumor est amare. *Da.* id populus cura scilicet.
Si. Hoccine agis, an non? *Da.* ego vero istuc. *Si.* sed, nunc ea me exquirere,
Iniqui patris est. Nam, quod antehac fecit, nihil ad me attinet.

Si. *Non dubium est mihi, quin filius neget se uxorem ducturum: adeo Davum modo timere sensi, ubi nuptias futuras esse audivit; sed ipse exit foras.* Da. *Mirabar si hæc heri simulatio de nuptiis, sine causa excogitata, et pro nihilo foret: verebarque, quem haberet exitum continua ejus, et insuitata lenitas: qui postquam audierat non datum iri filio suo uxorem filiam Chremetis; nunquam ulli servorum vel verbum dixit de hac re, neque id ægre ferre visus est: hanc filii scilicet rejectionem.* Si. *At nunc dicet tibi, faciet; neque id, opinor, sine tuo magno malo.* Da. *Sententia ejus fuit, nos nihil suspicantes falso ducere gaudio per hanc lenitatem insolitam, et amoto metu nuptiarum, bene sperantes, et desidentes incuriose, nos prævenire, ne nobis ullum temporis spatium esset cogitandi aliquid, ad disturbandas nuptias: Astute!* Si. *Carnifex, quæ loquitur?* Da. *Herus est, neque animadverteram.* Si. *Dave!* Da. *Hem quid est?* Si. *Ehodum ad me.* Da. *Quid hic vult?* Si. *Quid ais?* Da. *Qua de re quæris?* Si. *Rogas? quasi nescius. Rumor est filium meum amare.* Da. *Quasi vero ea cura vulgus solicitet.* Si. *Advertisne animum ad ea, quæ à me dicuntur, an non?* Da. *Adverto.* Si. *Sed nunc me curiose inquirere, an filius amet, severioris et durioris patris fuerit. Nam quod antehac fecit, nil mea refert.*

ANNOTATIONES.

4 *Mirabar.*] Davus postquam de Sosia futuras nuptias audivit, ædibus exiens hæc secum metuens loquitur.

Oscitanteis.] Oscitare, sive oscitari, est hiare, os operire. Oscitatio negligentiam arguit.

Opprimi.] Præveniri, occupari. Videtur translatum esse ab ædificiis ruina incautos opprimentibus.

12 *Astute!* Hoc gestu et agitatione capitis Davus dixit.

13 *Ehodum.*] Est interjectio ad se vocantis, interdum admirantis, ut infra: Eho, an tute intellexisti hoc assimularier?

14 *Id populus curat scilicet.*] Expulsio ironica, quâ eludit Davus dictum Simonis, ita colligens (id populus non curat.) Ironia est Tropus, quo intelligitur contrarium ejus, quod diciter, ab εἴρω, quod est dico; unde εἴρων, dissimulator, qui aliter dicit ac sentit.

15 *Hoccine agis, an non?*] Aliud agere proverbiali figura est, aliud cogitare. Gal. *Penser ailleurs.* Ang. TO THINK OF ANOTHER MATTER.

Sed, nunc ea me exquirere, iniqui patris est.] Ironia est; significat enim non esse iniqui patris, cùm tam multa permiserit, tandem sub ipsas nuptias in filii mores inquirere.

Dum

Dum tempus ad eam rem tulit, sivi animum ut expleret suum.
Nunc hic dies aliam vitam adfert, alios mores postulat.
Dehinc postulo, sive æquum est, te oro, Dave, ut redeat jam in viam.
Da. Hoc quid sit? *Si.* omnes, qui amant, graviter sibi dari uxorem ferunt.
Da. Ita aiunt. *Si.* tum si quis magistrum cepit ad eam rem improbum,
Ipsum animum ægrotum ad deteriorem partem plerumque applicat.
Da. Non hercle intelligo. *Si.* non? hem. *Da.* non: *Davus sum, non Oedipus.*
Si. Nempe ergo aperte vis, quæ restant, me loqui? *Da.* sane quidem.
Si. Si sensero hodie quidquam in his te nuptiis
Fallaciæ conari, quo fiant minus;
Aut velle in ea re ostendi, quam sis callidus:
Verberibus cæsum te in pistrinum, Dave, dedam usque ad necem;
Ea lege atque omine, ut, si te inde exemerim, ego pro te molam.
Quid, hoc intellextin'? an nondum etiam ne hoc quidem? *Da.* imo, callide:
Ita aperte ipsam rem modo locutus: nil circuitione usus es.
Si. Ubivis facilius passus sim, quam in hac re, me deludier.
Da. Bona verba, quæso. *Si.* Irrides? nihil me fallis. Sed dico tibi.
Ne temere facias, neque tu haud dicas tibi non prædictum: cave.

Dum tempus adolescentiæ amorem permisit, sivi ut animum voluptatibus satiaret. Nunc hoc tempus aliam vitæ rationem affert, alios mores postulat. Dehinc postulo, sive æquum est, te oro, Dave, ut in viam bonæ frugis redeat. Da. *Quid hæc verba significant? non intelligo.* Si. *Omnes, qui amicas habent, inviti uxores accipiunt à Parentibus.* Da. *Ita aiunt.* Si. *Tum si quis sibi sumpsit magistrum ad amorem improbum, ipsum animum libidine jam ægrum ad deteriorem partem plerumque applicat.* Da. *Per Herculem, hæc quæ dicis non intelligo.* Si. *Non intelligis? Hem.* Da. *Non: Davus sum, tardi ingenii servulus: non Oedipus, ænigmatum interpres.* Si. *Nempe ergo vis aperte me loqui, quæ restant mihi dicenda?* Da. *Id certe velim.* Si. *Si sensero te quidquam fallaciæ hodie conari, ad has nuptias impediendas; aut velle in isto conatu ostendere, quantum sis astutus: virgis verberatum te in pistrinum, Dave, conjiciam, quoad neci datus male pereas; ea conditione, eoque auspicio, ut si te inde exemerim, ego pro te molam. Intellexistine quid hoc est? An nondum ne hoc quidem intelligis?* Da. *Imò perfectè intellexi: ita clare rem expressisti, sine circuitione verborum.* Si. *In quavis alia, quam in hec re, me decipi potius passus sim.* Da. *Meliora loquere, quæso,* Si. *Irrides? nihil me lates. Sed prænuncio, ne temere in hac re quidquam doli coneris, neque tu dicas posteà tibi non fuisse prædictum: cave tibi dico.*

ANNOTATIONES.

19. *Sive æquum est.*] Ironica correctio, ἐπανόρθωσις. Quæ tollit id quod dictum est, et pro eo, quod magis idoneum videtur, reponit.

25 *Hem.*] Interjectio est irascentis, aut indignantis.

Davus sum, non Oedipus.] Allegoria sumpta ab Oedipi et Sphingis fabula. Oedipus solus Sphingis ænigma solvit, scilicet, quid esset animal mane quadrupes, meridie bipes, vesperi tripes: quod quidem homo est.

28 *Te in pistrinum, Dave, dedam.*] Pistrinum locus est pinsendo frumento destinatus, ubi molæ trusatiles dictæ à trudenda, quæ impellebantur à servis, qui per convicium Asini audiebant, et molæ quoque contemptim præsepia. Aliæ erant versatiles dictæ, quæ versabantur à jumentis.

29 *Atque omine.*] Est signum futuri eventus. Plaut. in Casina. Act. II. Sc. VIII. *Nostro omine it dies.* Id est, auspicatò, feliciterque, id est, Omen est nostrum, non adversariorum.

33 *Nihil me fallis.*] Id est, lates. Ovid Eleg. 2. lib. IV. Trist.

Nos procul expulsos communia gaudia fallunt. Id est, latent. Hor. *Segetis certa fides meæ Fulgentem imperio fertilis Africæ Fallit sorte beatior.*

34 *Neque tu haud dicas tibi non prædictum.*] Goveanus legit, *Neque tu hoc*, non *haud.* Muretus ita ait: *Quicquid dicat Donatus legendum,* Hoc, *non* Haud. Est enim ordo, et sensus; neque, id est, et ne tu dicere possis hoc tibi non prædictum, en prædico; cave.

ACTUS

ACTUS I. SCENA III.

DAVUS.

Da. ENIMVERO, Dave, nihil loci est segnitiæ, neque socordiæ,
Quantum intellexi modo senis sententiam de nuptiis:
Quæ si non astu providentur, me aut herum pessundabunt.
Nec, quid agam, certum est; Pamphilumne adjutem, an auscultem seni.
Si illum relinquo, ejus vitæ timeo: sin opitulor, hujus minas;
Cui verba dare difficile est. Primum jam de amore, hoc comperit:
Me infensus servat, ne quam faciam in nuptiis fallaciam.
Si senserit, perii: aut si libitum fuerit, causam ceperit,
Quo jure, quaque injuria, præcipitem me in pistrinum dabit.
Ad hæc mala hoc mî accedit etiam: hæc Andria,
Sive ista uxor, sive amica est, gravida è Pamphilo est.
Audireque eorum est operæ pretium audaciam:
Nam inceptio est amentium haud amantium.
Quidquid peperisset, decreverunt tollere:
Et fingunt quandam inter se nunc fallaciam,
Civem Atticam esse hanc. Fuit olim quidam senex

Certe, Dave, nullum tempus relictum est segnitiæ, neque socordiæ, quantum modo intelligere potui senis Simonis sententiam de nuptiis Pamphili: quæ nisi caveantur astute, me aut herum Pamphilum oppriment. Nec quid agam certum est mihi; Pamphilumne adjutem opera mea, an seni, ejus patri, obsequar. Si illum relinquo, timeo ne in vitæ periculum incidat: sin opem fero, timeo ea, quæ minatus est mihi herus Simo, quem fallere difficile est. Primum jam comperit amare Pamphilum: iratus me observat, ne quam faciam fallaciam ad impediendum nuptias. Si senserit me id fecisse, perii; aut si ei libuerit, causam capiet, cur me, sive jure, sive injuriâ in pistrinum dedat. Ad hæc mala hoc mihi accedit etiam: quod hæc Andria, sive ista uxor est, sive amica, è Pamphilo gravida est. Et est pretium operæ, jucundumque audire eorum audaciam: nam ea res inceptio est amentium, non amantium. Quicquid peperisset, sive masculum, sive fœminam, decreverunt educare: et fingunt nunc inter se quandam fallaciam, dicturi illam Glycerium civem esse Atticam. Fuit olim quidam senex

ANNOTATIONES.

3 *Me aut herum pessundabunt.*] Pessum ire, est perire: ut pessum dare, perdere, et in eadem significatione, pessum premere, ducta tralatione à re maritima; Argumento est locus Plauti in Cist. Act. II. Scen. I. *Maritimis moribus mecum experitur: ita meum frangit amentem animum: nisi quia miser non eo pessum, mihi nulla abest perdito pernicies.* Idem Plautus in Aulul. Act. IV. Scen. I. *Servum ratem esse amanti hero æquum censeo; ut toleret, ne pessum abeat.* In Rudente sine figurâ, Act. II. Scen. III. Vers. 64. *Nunc eam cum navi scilicet, abiisse pessum in altum,* I. Gul. Veris. lib. IV. cap. IV. Glossarium: *Pessundat βυθίζει. Καταποντίζω, demergo, pessundo.*

9 *Quo jure, quaque injuria.*] Id est, quocunque modo; sive aliquo jure, sive aliqua injuria.

12. *Est operæ pretium.*] Rem significat factu, vel auditu, vel memoratu dignam.

14 *Decreverunt tollere.*] Id est, agnoscere, suscipere, educare. Infantes olim, simul ac nati erant, humi deponebantur. Ab humo vero tollebantur, et in sinum recipiebantur. Qui non tollebantur, pro abdicatis, et projectiti is habebantur,

Mercator:

Mercator: navem is freget apud Andrum insulam:
Is obiit mortem: ibi tum hanc ejectam Chrysidis
Patrem recepisse orbam, parvam: Fabulæ.
Mihi quidem hercle non fit verisimile;
Atqui ipsis commentum placet.
Sed Mysis ab ea egreditur. At ego hinc me ad forum, ut
Conveniam Pamphilum, ne de hac re pater imprudentem opprimat.

Mercator: is nave fracta, tempestate ad Andrum insulam ejectus est: is vita decessit: ibi tunc patrem Chrysidis aiunt Glycerium ejectam ad litus, parente orbam, in suam tutelam recepisse: Fabulæ hæc sunt. Mihi quidem, per Herculem, non fit verisimile; verumtamen hoc ipsis commentum placet. Sed Mysis è domo Chrysidis egreditur: at ego hinc ad forum me confero: Pamphilum adibo atque alloquar, ne pater ei hujus rei ignaro superveniat.

ACTUS I. SCENA IV.

Mysis. Archillis.

My. AUDIVI, Archillis, jamdudum: Lesbiam adduci jubes.
Sane pol illa temulenta est mulier, et temeraria:
Nec satis digna, cui committas primo partu mulierem;
Tamen eam adducam. Importunitatem spectate aniculæ:
Quia compotrix ejus est. Dii! date facultatem, obsecro,
Huic pariundi, atque illi in aliis potius peccandi locum.
Sed quidnam Pamphilum exanimatum video? vereor, quid siet.
Opperiar, ut sciam, num quidnam hæc turba tristitiæ adferat.

Audivi, ô Archillis, quæ præcipis jamdudum: Lesbiam obstetricem adduci jubes. Sane, per Pollucem, mulier illa valde vinosa est, et temeraria; nec satis idonea est, cui committere debeas mulierem primo partu; quia periculosum est: tamen eam adducam. Spectate importunitatem hujus aniculæ. Archillis adeò instat, ut Lesbia quam citò adducatur: quia cum eâ compotare solet. Dii! date, precor, vires Glycerio ad feliciter pariendum, atque obstetrici Lesbia industriam opportunam in educendo partu: ut in aliis mulieribus sublevandis potius erret. Sed quidnam video Pamphilum exanimatum? Vereor quid hoc sit. Expectabo, ut sciam, quidnam tristitiæ hæc perturbatio illi afferat.

ANNOTATIONES.

2 *Pol.*] Per Pollucem; Ædepol, per ædem Pollucis; Æcastor, per ædem Castoris: Mecastor, me Castor juvet: Hercle, per Herculem; Mehercule, me Hercules juvet.

Temulenta.] Id est, vino dedita, à Temeto, vino, prisca lingua, Gellius, lib. X. cap. xxiii.

ACTUS

ACTUS I. SCENA V.

PAMPHILUS. MYSIS.

Pa. HOCCINE est humanum factum aut in-
ceptum? hoccine est officium patris?
My. Quid illud est?
Pa. Prô deûm atque hominum fidem! quid est,
si non hæc contumelia est? [oportuit
Uxorem decrêrat dare sese mihi hodie. Nonne
Præscîsse me ante? nonne prius communicatum
oportuit?
My. Miseram me! quod verbum audio?
Pa. Quid Chremes? qui denegarat se commissu-
rum mihi
Gnatam suam uxorem: id mutavit, quia me im-
mutatum videt?
Itane obstinate operam dat, ut me a Glycerio mi-
serum abstrahat?
Quod si fit, pereo funditus.
Adeon' hominem esse invenustum, aut infelicem
quenquam, ut ego sum?
Prô deûm atque hominum fidem! nullon' ego
Chremetis pacto affinitatem effugere potero? Quot
modis [Hem!
Contemptus, spretus? facta, transacta omnia.
Repudiatus repetor: quamobrem? nisi si id est,
quod suspicor:
Aliquid monstri alunt: ea quoniam nemini obtrudi
potest,
Itur ad me. *My.* oratio hæc me miseram exani-
mavit metu.
Pa. Nam quid ego dicam de patre? ah! [modo,
Tantamne rem tam negligenter agere? præteriens
Mihi apud forum, Uxor tibi ducenda est, Pamphile,
hodie, inquit: para:

Pa. *An hoc factum, aut inceptum contra filium, humanum est? an hoc officium est patris?* My. *Quid illud est?* Pa. *Deos, hominesque testor, si hoc contumelia non est, quid deinde nomine contumeliæ appellandum erit? Si pater constituerat mihi dare hodie uxorem, nonne ante de hac re certior fieri debui? Nonne consilium et deliberationem participare?* My. *Miseram me! quod verbum audio?* Pa. *Quid de Chremete dicam, qui denegaverat se daturum filiam suam in uxorem? Mutavit sententiam, quia me animum immutavisse intelligit? itane obstinate laborat, ut me miserum à Glycerio abstrahat? Quod si fit, pereo prorsus. Adeone quisquam hominum invisus est Veneri, et fortunæ, ut ego sum? Proh Deûm, atque hominum fidem! Nullone ego pacto efficere potero, ut Chremès mihi affinis, et socer non sit? Quot modis despectus, et spretus ab illo fui? Facta et transacta omnia in contrahendis nuptiis, postea repudiatus sum. Hem, repudiatus repetor: Quamobrem? causam ignoro, nisi forte illud est, quod suspicor: nimirum Chremetis filia deformis est, et monstro similis: ea, quoniam ab omnibus respuitur, quantumvis sæpius oblata, ad me recurritur.* My. *Oratio hæc me miseram exanimavit metu.* Pa. *Nam quid ego nunc dicam de patre? Ah! tantine momenti rem, ut sunt nuptiæ, tam negligenter transigere potuit? Ipse præteriens modo in foro: Pamphile, inquit, uxor tibi ducenda est hodie: ad id para te:*

ANNOTATIONES.

6 *Miseram me! quod verbum audio?*] Audito uxoris nomine, exterretur Mysis.

11 *Invenustum.*] Venus in talorum jactu invocabatur, et qui Venerem frequenter jaciebat, venustus, id est, fortunatus, habebatur; contra invenustus; id est, infortunatus. Alii venustum eum dicunt, cujus genituræ domina sit Venus; maxime si fuerit in Geminis, aut in prosperos Jovis radios inciderit: at in Leone, Ariete, et Virgine infelix esse perhibebatur.

Abi domum. Id mihi visus est dicere, Abi cito, et
suspende te. [loqui,
Obstupui: censen' ullum me verbum potuisse pro-
Aut ullam causam, ineptam saltem, falsam, ini-
quam? obmutui. [nunc me roget;
Quod si ego rescissem id prius, quid facerem, si quis
Aliquid facerem, ut hoc ne facerem. Sed nunc
quid primum exequar?
Tot me impediunt curæ, quæ meum animum di-
vorse trahunt:
Amor, misericordia hujus, nuptiarum solicitatio,
Tum patris pudor, qui me tam leni passus est ani-
mo usque adhuc,
Quæ meo cunque animo libitum est, facere: eine
ego ut advorser? hei mihi!
Incertum est, quid agam. *My.* misera timeo, hoc
incertum quorsum accidat.
Sed nunc peropus est, aut hunc cum ipsa, aut me
aliquid de illa adversum hunc loqui.
*Dum in dubio est animus, paulo momento huc illuc
impellitur.*
Pa. Quis hic loquitur? Mysis, salve. *My.* ô salve,
Pamphile. *Pa.* quid agit? *My.* rogas?
Laborat è dolore: atque ex hoc misera sollicita est,
die [autem hoc timet,
Quia olim in hunc sunt constitutæ nuptiæ: tum
Ne deseras se. *Pa.* hem! egone istuc conari queam?
Ego propter me illam decipi miseram sinam?
Quæ mihi suum animum atque omnem vitam
credidit, [rim,
Quam ego animo egregie caram pro uxore habue-
Bene et pudice ejus doctum atque eductum, sinam,
Coactum egestate, ingenium immutarier?
Non faciam. *My.* haud vereor, si in te solo sit si-
tum: [putas?
Sed vim ut queas ferre. *Pa.* adeon' me ignavum
Adeon' porro ingratum, aut inhumanum, aut ferum,
Ut neq; me consuetudo, neq; amor, neq; pudor,
Commoveat, neque commoneat, ut servem fidem?

abi domum. Sic loquens, id mihi visus mandare, Abi cito, et suspende te. Ad hæc verba obstupefactus sum: putasne me ullum verbum proferre potuisse, aut ullam excusationem, licet ineptam, fictitiam, et injustam? Mutus repente factus sum. Quod si quis nunc à me quærat quid facerem, si ego id præsensissem? Respondebo, aliquid facerem ne id facerem, ducerem uxorem; videremque consentire jussui patris. Sed nunc quid primum exequi debeo? Tot me impediunt curæ, quæ animum meum distrahunt in partes varias: amor, misericordia Glycerii, solicitatio, quâ urgeor, ut uxorem accipiam, Patris reverentia, qui mihi tam leniter permisit usque ad hunc diem arbitrio meo vivere: an ego committam, ut ei adverser? Hei mihi! incertum est, quid agam. My. *Misera timeo, quô tendat istud, incertum est, quid agam. Sed nunc maxime opus est, aut Pamphilum cum ipsa Glycerio, aut me aliquid de illa apud hunc loqui. Dum enim animus pendet dubius, levi impulsu in hanc vel illam partem ducitur.* Pa. *Quis hic loquitur? Mysis, salve.* My. *O salve, Pamphile.* Pa. *Ut se habet Glycerium?* My. *Quæris? partûs doloribus torquetur: et quia olim hic dies nuptiis constitutus est, de hac re anxia timet: tum autem ne deseras se.* Pa. *Hem egone istud possim conari? ego illam miseram propter me decipi patiar? quæ mihi affectus animi sui, atque omnem vitam commisit: quam ego præter cæteras animo meo dilectam loco uxoris habuerim: egone sinam ejus ingenium bene et pudice institutum, atque educatum, egestate coactum, aliâ vitæ ratione minus honestâ immutari? Non faciam.* My. *Non id timeo, si istud in tua unius potestate sit positum: sed timeo ut violentiam paterni imperii possis sustinere.* Pa. *Adeone me pusillanimum putas esse, adeone ejus meritorum erga me immemorem, inhumanum, aut ferum, ut neque me familiaritatis conjunctio, neque amor, neque pudor impellat, et admoneat, ut perseverem in fide erga illam?*

ANNOTATIO.

32 *Paulo momento.*] Metaphora à trutina: cum id quod ponderatur, in neutram partem vergit, et incertum pendet.

My. Unum hoc scio, meritam esse, ut memor esses sui.
Pa. Memor essem? ô Mysis, Mysis, etiam nunc mihi
Scripta illa dicta sunt in animo Chrysidis
De Glycerio. Jam ferme moriens me vocat:
Accessi: vos semotæ: nos soli: incipit:
Mî Pamphile, hujus formam atque ætatem vides:
Nec clam te est, quam illi utræque res inutiles
Et ad pudicitiam et ad tutandam rem sient.
Quod ego te per hanc dextram oro, et ingenium tuum;
Per tuam fidem, perque hujus solitudinem
Te obtestor, ne abs te hanc segreges, neu deseras:
Si te in germani fratris dilexi loco,
Sive hæc te solum semper fecit maximi,
Seu tibi morigera fuit in rebus omnibus:
Te isti virum do, amicum, tutorem, patrem:
Bona nostra hæc tibi committo, et tuæ mando fidei.
Hanc mî in manum dat: mors continuo ipsam occupat:
Accepi: acceptam servabo. *My.* Ita spero quidem.
Pa. Sed cur tu abis ab illa? *My.* obstetricem accerso. *Pa.* Propera.
Atque audin'? verbum unum cave de nuptiis,
Ne ad morbum hoc etiam. *My.* teneo.

My. *Quid sis facturus nescio; sed ego hoc unum scio, hanc meritam esse, ut memor esses sui.* Pa. *Ut memor essem? O Mysis, Mysis! etiam nunc mihi dicta illa Chrysidis impressa sunt in animo meo de Glycerio. Illa jam morti proxima vocavit me ad se: ego accessi ad eam: vos secessistis: nos soli remansimus: ea sic incipit loqui: Mî Pamphile, hujus formam eximiam et ætatem vides: nec te latet, quam illi utræque res istæ incommodæ sint, et ad conservandam pudicitiam et rem familiarem. Propter quod, oro te per hanc tuam; dextram, et genium tuum; per tuam fidem, perque hujus solitudinem te obtestor, ne abs te hanc separes, neve deseras: Si te ut fratrem germanum dilexi, sive hæc te solum semper maximi fecit, cæteris hominibus posthabitis; sive in omnibus rebus tibi morem gessit: te isti virum do, amicum, tutorem, patrem: bona hæc nostra tibi committo, et tuæ commendo fidei. Chrysis hac oratione finitâ, mihi Glycerium tradit in manum: mors statim ipsam invadit: Datam accepi: acceptam servabo.* My. *Ita futurum id spero.* Pa. *Sed cur abis ab illa?* My. *Obstetricem accerso.* Pa. *Propera. Atque audisne? Cave, ne illi unum verbum dicas de nuptiis, ne ad morbum, propter hoc, molestia et dolor accedat.*

ANNOTATIONES.

55 *Et ingenium tuum.*] Alii, ut et Donatus, legunt *genium.* Genius Deus est, in cujus tutela vivimus à gignendo dictus, quòd statim nos genitos suscipiat, et tueatur. Fuit autem hic orandi modus, per Genium et dextram, antiquis usitatus, et familiaris. Hor. Ep. vii. lib. I.

Quod te per Genium, dextramq; deosq; Penates,
Obsecro, et obtestor.

57 *Ne abs te hanc segreges.*] Segregare est à grege separare. Sententia est, ne segreges, id est, repudies tibi junctam, neu deseras solam, et orbam.

63 *Hanc mihi in manum dat:*] Id est, fit mihi uxor, et mater familias, quæ in manu et viri potestate est.

ACTUS II. SCENA I.

CHARINUS. BYRRHIA. PAMPHILUS.

Ch. QUID ais, Byrrhia?
Daturne illa Pamphilo hodie nuptum?
By. Sic est. *Ch.* quî scis, Byrrhia?
By. Apud forum modo de Davo audivi. *Ch.* væ misero mihi!
Ut animus in spe atque in timore usque ante hac attentus fuit;
Ita, postquam adempta spes est, lassus, cura confectus stupet.
By. Quæso ædepol, Charine, quoniam id fieri, quod vis, non potest,
Velis id, quod possit. *Ch.* nihil aliud, nisi Philumenam volo.
By. Ah, quanto satius est, te id dare operam,
Quî istum amorem ex animo amoveas, quam id loqui,
Quo magis libido frustra incendatur tua?
Ch. *Facile omnes, cum valemus, recta consilia ægrotis damus.*
Tu si hîc sis, aliter sentias. *By.* age, age, ut lubet. *Ch.* sed Pamphilum
Video. Omnia experiri certum est prius, quam pereo. *By.* quid hic agit?
Ch. Ipsum hunc orabo: huic supplicabo: amorem huic narrabo meum.
Credo impetrabo, ut aliquot saltem nuptiis protrahat dies.
Interea fiet aliquid, spero. *By.* id aliquid nihil est. *Ch.* Byrrhia!
Quid tibi videtur? adeon' ad eum. *By.* quidni? si nihil impetres,
Ut te arbitretur sibi paratum mœchum, si illam duxerit.
Ch. Abin' hinc in malam rem cum suspicione istac, scelus?

Ch. *Quid ais, Byrrhia? daturne hodie Philumena uxor Pamphilo?* By. *Datur.* Ch. *Quomodo id scis?* By. *Modo in foro id de Davo audivi.* Ch. *Væ misero mihi! ut animus in spe atque timore antea usque huc attentus fuit ad hujus rei exitum; ita postquam spes sublata est, lassus, cura exesus oblanguet et stupefactus est!* By. *Quæso ædepol, Charine, quoniam id fieri, quod vis, non potest, velis id quod possit.* Ch. *Nihil aliud, quam Philumenam volo.* By. *Ah, quantò potius est te id laborare, ut istum amorem Philumenæ ex animo tuo ejicias, quam hos sermones habere, quibus cupiditas tua inutiliter inflammetur?* Ch. *Facile omnes cum sani et valentes sumus, utilia præcepta ægrotis damus. Tu si meo loco sis, aliter sentias, quam sentis de amore mea.* By. *Age, age ut tibi videtur.* Ch. *Sed Pamphilum video. Decrevi omnia exquirere ad salutem, priusquam peream.* By. *Quid hic agit omnia exquisiturus imprudens?* Ch. *Ipsum Pamphilum orabo: huic supplicabo: amorem meum vehementem huic exponam. Obtinebo, credo, ab illo, ut ad aliquot saltem dies nuptias suas differat. Interea aliquid, ut spero, accidet boni.* By. *Id aliquid nihil est.* Ch. *Byrrhia, quid tibi videtur? Adibone Pamphilum?* By. *Quidni? saltem ut, si nihil ab eo impetres, existimet te sibi paratum uxoris Philumenæ adulterum.* Ch. *Abin' hinc in malum cruciatum, sceleste, cum suspicione ista!*

ANNOTATIO.

2 *Daturne illa nuptum?*] Dicitur nuptum, et nuptui dare, collocare viro virginem.

Pa,

Pa. Charinum video. salve. *Ch.* O salve Pamphile.
Ad te advenio, spem, salutem, auxilium, consilium expetens.
Pa. Neque pol consilii locum habeo, neque auxilii copiam.
Sed istuc quidnam est? *Ch.* hodie uxorem ducis? *Pa.* aiunt. *Ch.* Pamphile,
Si id facis, hodie postremùm me vides. *Pa.* quid ita? *Ch.* hei mihi!
Vereor dicere: huic dic, quæso, Byrrhia! *By.* ego dicam. *Pa.* quid est?
By. Sponsam hic tuam amat. *Pa.* næ iste haud mecum sentit. ehodum dic mihi,
Num quidnam amplius tibi cum illa fuit, Charine? *Ch.* ah, Pamphile,
Nihil. *Pa.* quàm vellem! *Ch.* Nunc te per amicitiam et per amorem obsecro,
Principio, ut ne ducas. *Pa.* Dabo equidem operam. *Ch.* sed si id non potes,
Aut tibi si nuptiæ hæ sunt cordi. *Pa.* cordi? *Ch.* saltem aliquot dies
Profer, dum proficiscor aliquò, ne videam. *Pa.* audi nunc jam:
Ego, Charine, neutiquam officium liberi esse hominis puto,
Cum is nihil promereat, postulare id gratiæ apponi sibi.
Nuptias effugere ego istas malo, quam tu adipiscier.
Ch. Reddidisti animum. *Pa.* nunc si quid potes aut tu, aut hic Byrrhia,
Facite, fingite, invenite, efficite, quî detur tibi:
Ego id agam, mihi quî ne detur. *Ch.* sat habeo. *Pa.* Davum optume
Video: hujus consilio fretus sum. *Ch.* at tu hercle haud quidquam mihi,
Nisi ea, quæ nihil opus sunt sciri: fugin' hinc? *By.* ego vero ac lubens.

Pa. *Charinum video, salve, Charine.* Ch. *O salve Pamphile. Ad te confugio, spem, salutem, auxilium, consilium impetrare abs te cupiens.* Pa. *Neque pol habeo facultatem aliis consulendi, neque potestatem auxiliandi. Sed quidnam est istud?* Ch. *Hodie uxorem ducis?* Pa. *Aiunt.* Ch. *Pamphile, si hoc facis, hodie me ultimum vides in vivis.* Pa. *Quid ita?* Ch. *Hei mihi! non audeo præ verecundia dicere: dic, quæso, huic, Byrrhia!* By. *Ego dicam.* Pa. *Quid est?* By. *Hic Charinus sponsam tuam Philumenam amat.* Pa. *Certe, valde à me dissentit. Ehodum dic mihi, Charine, nunquid aliud amplius quam amor tibi cum illa fuit?* Ch. *Ah, Pamphile, nihil.* Pa. *Quam vellem fuisset!* Ch. *Nunc te per amicitiam nostram, et per amorem meum erga Philumenam obsecro, primò ut ne eam ducas.* Pa. *Equidem id conabor facere, ne mihi sit uxor.* Ch. *Sed si non potes id efficere, aut si hæ nuptiæ ex animo placent.* Pa. *Placent? scilicet?* Ch. *Saltem has aliquod dies protrahe, dum aliquò me conferam, ne videam illas.* Pa. *Audi nunc jam: Ego, Charine, minime officium ingenui hominis esse opinor, poscere gratiam sibi haberi, cum nullo hanc officio promeruerit. Ego istas nuptias effugere magis cupio, quam tu eas assequi.* Ch. *Recreasti mihi animum tuis verbis.* Pa. *Nunc si quid potes, aut hic Byrrhia, facite, invenite, efficite, ut quovis modo tibi uxor Philumena detur: Ego studebo, ut ne mihi detur.* Ch. *Sufficit mihi quod ais.* Pa. *Davum opportune video, cujus consilio confido.* Ch. *At tu hercle, Byrrhia, multò absimilis es Davo. nihil quicquam mihi dicis, nisi ea, quæ scire me, non sunt utilia: an non fugis hinc?* By. *Ego vero fugio, ac libenter quidem.*

ANNOTATIONES.

28 *Quam vellem!*] Ut esset causa recusandæ Philumenæ in uxorem.

30 *Cordi?*] Repetitio ironica. Imo hæ nuptiæ mihi Pamphilo displicent.

36 *Efficite, quî detur tibi:*] *Quî* pro *ut*, Plaut. *Valeo, et venio ad minus valentem, et melius quî valeat fero.* Idem multis locis aliis.

38 *Haud quidquam mihi.*] Ellipsis. Subintellige *dicis*.

39 *Nisi ea.*] Scilicet, propter ea quæ in principio retulit Byrrhia; Ch. *Daturne illa hodie Pamphilo nuptum?* By. *Sic est.* Ch. *Qui scis?* By. *Apud forum modò de Davo audivi.* Quæ verba meminit hoc loco Charinus se non libenter audivisse.

ACTUS II. SCENA II.

Davus, Charinus, Pamphilus.

Da. DI boni! boni quid porto; sed ubi inveniam Pamphilum,
Ut metum, in quo nunc est, adimam; atque expleam animum gaudio?
Ch. Lætus est, nescio quid. *Pa.* nihil est: nondum hæc rescivit mala.
Da. Quem ego nunc credo, si jam audierit sibi paratas nuptias.
Ch Audin' tu illum? *Da.* toto me oppido exanimatum quærere.
Sed ubi quæram? aut quo nunc primum intendam?
Ch. cessas alloqui?
Da. Abeo. *Pa.* Dave, ades, resiste. *Da.* quis homo est, qui me? ô Pamphile!
Te ipsum quæro. euge ô Charine! ambo opportune: vos volo.
Ch. Dave, perii. *Da.* quin tu hoc audi. *Ch.* interii. *Da.* quid timeas, scio.
Pa. Mea quidem hercle certe in dubio vita est. *Da.* et quid tu scio.
Pa. Nuptiæ mihi. *Da.* et id scio. *Pa.* hodie. *Da.* obtundis, tametsi intelligo.
Id paves, ne ducas tu illam; tu autem, ut ducas. *Ch.* rem tenes.
Pa. Istuc ipsum. *Da.* atqui istuc ipsum, nil periculi est: me vide.
Pa. Obsecro te, quamprimum hoc me libera miserum metu. *Da.* Hem,
Libero: uxorem tibi jam non dat Chremes. *Pa.* quî scis? *Da.* scio.

Da. *Dii boni! quàm felicem et gratum nuncium affero? Sed ubi inveniam Pamphilum, ut metum, in quo nunc est, ei auferam; ejusque animum lætitiâ perfundam?* Ch. *Lætus est Davus, propter nescio quid.* Pa. *Nihil est, quod lætetur: nondum hæc mala audivit de nuptiis, quæ mihi parantur.* Da. *Quem ego nunc credo, si acceperit sibi ducendam esse Philumenam?* Ch. *Audisne tu illum?* Da. *Toto me oppido exanimatum quærere. Sed ubi eum quæram? Quò nunc primum me vertam?* Ch. *Quid cessas hunc alloqui?* Da. *Abeo, cum hîc eum non invenio.* Pa. *Dave, accede, gradum siste.* Da. *Quis homo est, qui me appellat? O Pamphile, te ipsum quæro, euge, ô Charine, ambo opportune adestis: vos alloqui volo.* Ch. *Dave, perii.* Da. *Imo, tu hoc audi.* Ch. *Prorsus de me actum est.* Da. *Quid tu timeas scio.* Pa. *Mea quidem hercle vita in gravi periculo versatur.* Da. *Et tu quid timeas quoque scio.* Pa. *Nuptiæ mihi paratæ sunt.* Da. *Et id scio.* Pa. *In hunc ipsum diem.* Da. *Me verbis enecas, quamvis quid sentias intelligam. Tu, ô Pamphile, id metuis, ne ducas uxorem Philumenam: tu, Charine, ne non ducas.* Ch. *Intelligis id quod res est.* Pa. *Istud ipsum est.* Da. *Atqui istud ipsum, quod times, nullum in se habet periculum: me vide.* Pa. *Oro te, quam citò hunc mihi misero timorem adime.* Da. *Hem, adimo: Chremes jam tibi filiam non dat uxorem.* Pa. *Quomodo id scis?* Da. *Ego scio.*

ANNOTATIONES.

1. *Dii boni!*] Erant enim et Dii mali, ut Pestis, Febris, Pallor, et Timor: quin et Impudentiæ, et Infamiæ templa posita fuere.

12 *Ne ducas tu illam; tu autem, ut ducas.*] Post verba timendi, *Ne* pertinet ad fugienda: *Ut* ad cupita, pro quo dicimus, *ne non.* Ergo vir amicus timet, ne ægrotus moriatur; qui vero illius hæreditati inhiat, timet ut moriatur, vel, ne non moriatur.

13 *Me vide.*] Asseveratio promittentis: Terentius etiam ea utitur in Phormione; *Fient, me vide.* Hoc etiam genere sermonis Gallicè utuntur, cum quippiam, aut non credenti, aut non intelligenti, persuadere aut demonstrare cupiunt.

Tuus pater modo me prehendit: ait tibi uxorem dare sese
Hodie, item alia multa, quæ nunc non est narrandi locus.
Continuò ad te properans, percurro ad forum, ut dicam tibi hæc.
Ubi te non invenio, ibi ascendo in quendam excelsum locum.
Circumspicio. nusquam. forte ibi hujus video Byrrhiam:
Rogo: negat vidisse. mihi molestum: quid agam, cogito. [hem,
Redeunti interea, ex ipsa re mî incidit suspicio:
Paululum opsonî: ipsus tristis: de improviso nuptiæ:
Non cohærent. *Pa.* quorsumnam istuc? *Da.* ego me continuo ad Chremem.
Cum illoc advenio, solitudo ante ostium: jam id gaudeo.
Pa. Recte dicis, perge. *Da.* maneo: interea introire neminem [bus
Video, exire neminem, matronam nullam, in ædi-
Nihil ornati, nihil tumulti: accessi, introspexi. *Pa.* scio. [hæc nuptiis?
Magnum signum. *Da.* Num videntur convenire
Pa. Non opinor, Dave. *Da.* opinor, narras? non recte accipis.
Certa res est. etiam puerum inde abiens conveni Chremis, [seni.
Olera et pisciculos minutos ferre obolo in cœnam
Ch. Liberatus sum, Dave, hodie tua opera. *Da.* at nullus quidem.
Ch. Quid ita? nempe huic prorsus illam non dat. *Da.* ridiculum caput.
Quasi necesse sit, si huic non dat, te illam uxorem ducere.

Tuus pater modò me manu apprehendit: ait se hodie tibi uxorem dare, item alia multa, quæ commemorandi, nunc tempus non est. Illico ad te properans celeriter cucurri ad forum, ut hæc tibi dicam. Ubi te non invenio, ascendo ibidem in altum quendam locum. Circumspicio, nusquam ego te aspicio. forte ibi hujus Charini servum Byrrhiam video: quæro ab eo, num te viderit: respondet non vidisse: ægre id fero: quid mihi sit agendum cogito. Interea mihi redeunti è foro forte orta est suspicio ex ipso nuptiarum apparatu: Hem, inquam, apud me; paululum obsonii est apparatum: ipsemet pater Simo tristis est, quem hilarem esse decet; tam subitò nuptiæ fiunt: Hæc inter se non conveniunt. Pa. *Quamobrem hæc dicis?* Da. *Ego me continuò confero ad Chremetis domum. Cum ego illuc advenio, solitudo videtur ante ostium: jam ex eo gaudeo.* Pa. *Recte dicis, perge.* Da. *Illic exspecto: interea neminem introire video, exire neminem: matronam nullam in domo, nullum ornatum, nullum tumultum discurrentis multitudinis. Accessi intrò, circumspexi.* Pa. *Scio, curiosus es. Magnum indicium est nuptias non parari.* Da. *Num videntur convenire hæc futuris nuptiis?* Pa. *Non opinor, Dave.* Da. *Opinor inquis? non recte intelligis: certa res est, non opinio, præterea discedens illinc, conveni servulum Chremetis, qui dicebat se ferre olera, et minutos pisciculos, obolo emptos, in cœnam seni.* Ch. *Liberatus sum hodie omni cura et metu tuâ operâ.* Da. *Minimè quidem liberatus es.* Ch. *Quid ita? Nempe Chremes non dat filiam suam Pamphilo.* Da. *Ridiculum hominem, quasi necesse sit, si ille non dat filiam Pamphilo, te illam uxorem accipere.*

ANNOTATIONES.

27 *Matronam nullam.*] Matronæ pronubæ nuptiarum celebrationi præerant ex parte uxoris, sicut Aruspex ex parte mariti. Illæ nuptam in mariti domum deducebant, et eam in geniali toro collocabant. Ad hujusmodi officium spectatæ pudicitiæ mulieres adhibebantur, quæ uni solùm viro nupsissent.

28 *Nihil ornati.*] Antiquus genitivus, pro, *ornatûs.* Fores floribus et frondibus ornari consueverant.

32 *Obolo.*] Obolus, minutus fuit nummus Græcus, sexta pars drachmæ; drachma Attica et denarius Romanus valebant sex assibus nostris Turonensibus. Obolus igitur asse Turonensi, vel duodecim numulis Turonensibus valebat, *douze deniers Tournois. Ang.* ONE PENNY FARTHING.

33 *At nullus quidem.*] *Nullus* pro *non.*

Nisi vides, nisi senis amicos oras, ambis. *Ch.* bene mones.
Ibo: etsi hercle sæpe jam me spes hæç frustrata [est. Vale.

Nisi tu provides, nisi senis Chremetis amicos oras, ambis: nihil efficies. Ch. *Bene mones. Ibo ut ea, quæ præcipis, exequar: quamvis hercle hæc spes me jam sæpe fefellit. Vale.*

ANNOTATIO.

36 *Nisi vides,* &c.] Ellipsis, deest enim, *efficies.* Ellipsis est figura, qua in oratione aliquid reticemus, quod ad ejus absolutionem sit necessarium.

ACTUS II. SCENA III.

PAMPHILUS. DAVUS.

Pa. QUID igitur sibi volt pater? cur simulat? *Da.* ego dicam tibi:
Si id succenseat nunc, quia non dat tibi uxorem Chremes;
Ipsus sibi esse injurius videatur: neque id injuria;
Prius quam tuum animum, ut sese habeat ad nuptias, perspexerit.
Sed si tu negaris ducere, ibi culpam in te transferet:
Tum illæ turbæ fient. *Pa.* quid? vis patiar? *Da.* pater est, Pamphile.
Difficile est, tum hæc sola est mulier: dictum ac factum invenerit
Aliquam causam, quamobrem ejiciat oppido. *Pa.* ejiciat? *Da.* cito.
Pa. Cedo igitur, quid faciam, Dave? *Da.* dic te ducturum. *Pa.* hem! *Da.* quid est?
Pa. Egone dicam? *Da.* cur non! *Pa.* nunquam faciam. *Da.* ne nega.
Pa. Suadere noli. *Da.* ex ea re quid fiat, vide.
Pa. Ut ab illa excludar, huc concludar. *Da.* non ita est.
Nempe hoc sic esse opinor dicturum patrem:
Ducas volo hodie uxorem: tu, ducam, inquies.

Pa. *Quid igitur pater cogitat facere? cur simulat nuptias?* Da. *Ego dicam tibi: si propter id pater tuus nunc irascatur, quia Chremes nolit ut suam filiam ducas; ipsemet sibi videri possit injuriam tibi facere: et jure quidem; priusquam perspexerit quæ tua sit voluntas de nuptiis. Sed si tu dixeris te nolle uxorem, tunc ille culpam in te conjiciet: tum etiam lites, et jurgia maxima commovebuntur.* Pa. *Quid vis? patiar uxorem mihi dari?* Da. *Pater tuus est, Pamphile. Difficile est te ei resistere, præterea hæc mulier quam amas, sola est sine auxilio: dicto citius inveniet aliquam causam, propter quam expellat illam è civitate.* Pa. *Expellat?* Da. *Illicò.* Pa. *Dic mihi igitur, quid faciam Dave?* Da. *Dic te ducturum Philumenam.* Pa. *Hem!* Da. *Quid est?* Pa. *Egone id dicam?* Da. *Cur non?* Pa. *Nunquam faciam, Dave.* Da. *Noli negare te ducturum esse.* Pa. *Noli suadere, ut dicam me ducturum.* Da. *Vide, quid ex ea re eveniat.* Pa. *Ut à Glycerio excludar, cum Philumena concludar.* Da. *Non ita est. Nempe opinor id esse dicturum tibi patrem Simonem: Volo ut hodie ducas uxorem: tu vero, Ducam, inquies.*

ANNOTATIONES.

5 *Ipsus sibi.*] Barlandus inquit, refer, *sibi,* ad *videatur,* et subaudi ad vocem *injurius* dativum, *tibi*.

7 *Dictum ac factum.*] Donatus proverbium celeritatis esse ait. Græci dicunt *ἅμα ἔπος, ἅμα ἔργον.* Gallicè, *aussi-tot dit, aussi-tot fait.* Simul factum, ac dictum, *Ang.* SO SAID, SO DONE.

Cedo,

Cedo, quid jurgabit tecum? hic reddes omnia,
Quæ nunc sunt certa ei consilia, incerta ut sient,
Sine omni periculo: nam hocce haud dubium est, quin Chremes
Tibi non det gnatam: nec tu eâ causâ minueris
Hæc quæ facis; ne is mutet suam sententiam.
Patri dic velle: ut, cum velit tibi jure irasci, non queat.
Nam quod tu speras; Propulsabo facile: uxorem his moribus
Dabit nemo: inopem inveniet potius, quam te corrumpi sinat:
Sed si te æquo animo ferre accipiet, negligentem feceris:
Aliam otiosus quæret. Interea aliquid acciderit boni.
Pa. Itan' credis? *Da.* haud dubium id quidem est.
Pa. vide, quo me inducas. *Da.* quin taces?
Pa. Dicam. puerum autem ne resciscat mihi esse ex illa, cautio est:
Nam pollicitus sum suscepturum. *Da.* ô facinus audax! *Pa.* hanc fidem
Sibi, me obsecravit, quî se sciret non deserturum, ut darem.
Da. Curabitur. sed pater adest. cave te esse tristem sentiat.

Dic mihi, qua de re pater jurgabit tecum, si ita ei responderis? Tunc id efficies, ut quod certum et deliberatum est ei exequi, incertum fiat, sine ullo periculo ducendæ Philumenæ. nam hocce dubium non est, quin Chremes non det tibi filiam uxorem: nec tu, eâ causâ quod dixeris patri tuo te illam ducturum, minus frequenter cum Glycerio versaberis; ne scilicet Chremes credens te illam dimisisse, mutet sententiam de non danda tibi filia, teque rursus generum petat. Tu autem dic patri te velle facere, quæ voluerit: ut quamvis cupiat, tibi justa de causa irasci, non possit. nam quod tu speres, refutabo facile: nemo, inquis, dabit uxorem homini his moribus prædito: pater tuus potius tibi inveniet uxorem egenam et indotatam, quam te perditum ire amicæ amore patiatur: Sed si cognoverit te libenter velle uxorem, facies eum obsequio negligentem, et tibi aliam quam Chremetis filiam otiosus cunctator quæret. Interea aliquid accedet, quod desiderio tuo respondeat. Pa. *Itane credis fore?* Da. *Certum id quidem est.* Pa. *Vide in quod periculum me conjicis.* Da. *Quin taces securus?* Pa. *Dicam patri me ducturum esse Philumenam. Cavendum autem est diligenter, ne pater resciscat puerum esse mihi à Glycerio: nam ei promisi me illum educaturum.* Da. *O facinus temerarium!* Pa. *Illa oravit me ut hoc sibi pollicerer, ut sciret me non eam solam relicturum.* Da. *Illud à me curabitur. sed pater adest. Cave ne te esse tristem ex vultu deprehendat.*

ANNOTATIO.

18 *Minueris.*] Minus frequentem consuetudinem habere debes cum Glycerio. Cæterum hæc scena continuatur ad superiorem, summotâ Charini personâ, quod videre est ex his verbis; *Quid igitur sibi volt pater?*

ACTUS II. SCENA IV.

SIMO. DAVUS. PAMPHILUS.

Si. REVISO quid agant, aut quid captent consilî.
Da. Hic nunc non dubitat quin te ducturum neges.

Si. *Redeo, ut videam quid Pamphilus et Davus agant, aut quid consilii capere cupiant.* Da. *Patri nunc dubium non est, quin te ducturum uxorem neges.*

ANNOTATIO.

1 *Captent.*] *Captare* est desiderare capere; ut *vendito*, non est frequenter vendo, sed vendere cupio: talia multa sunt, quæ frequentativæ formæ censentur, cum sunt desiderativæ, qualia sunt *prendo, dormito, osténto, munito*, id est, munire cupio. Hæc ex Turnebo.

Venit meditatus alicunde ex solo loco:
Orationem sperat invenisse se,
Qua differat te: proin' tu face, apud te ut sies.
Pa. Modò ut possim, Dave. *Da.* crede hoc mihi, inquam, Pamphile,
Nunquam hodie tecum commutaturum patrem
Unum esse verbum, si te dices ducere.

Venit ille ex secreto aliquo loco, meditatus orationem, quam sperat se invenisse idoneam, quâ animum tuum disturbet, et in diversum distrahat: proinde fac ut sis tui compos, et paratus ad respondendum. Pa. *Dummodo id possim.* Da. *Crede mihi hoc, inquam, Pamphile, patrem tuum, ne uno quidem verbo tecum altercaturum, si te dices uxorem velle, quam dederit.*

ANNOTATIO.

7 *Commutaturum unum esse verbum.*] Sermones commutare, est colloqui: sed hoc loco est altercari, et verbis invicem certare; et nunquam tecum commutaturum unum esse verbum, hoc possis interpretari, ne uno quidem verbo tibi reclamaturum.

ACTUS II. SCENA V.

BYRRHIA. SIMO. DAVUS. PAMPHILUS.

By. HERUS me relictis rebus jussit Pamphilum
Hodie observare, ut, quid ageret de nuptiis,
Scirem: id propterea nunc hunc venientem sequor.
Ipsum adeo præsto video cum Davo: hoc agam.
Si. Utrumque adesse video. *Da.* hem, serva. *Si.* Pamphile.
Da. Quasi de improviso respice ad eum. *Pa.* ehem, pater.
Da. Probe. *Si.* hodie uxorem ducas, ut dixi, volo.
By. Nunc nostræ parti timeo, hic quid respondeat.
Pa. Neque istic, neque alibi tibi usquam erit in me mora. *By.* hem!

By. *Herus Charinus jussit me rebus omnibus posthabitis hodie observare Pamphilum, ut scirem quid ageret de nuptiis cum Philumena: propterea nunc venientem hunc subsequor. Sed ecce hic propius adest, cum Davo: Hoc agam, ipsum observabo.* Si. *Utrumque Pamphilum, ac Davum prope esse video.* Da. *Hem, serva quæ præmonui.* Si. *Pamphile.* Da. *Respice ad patrem, tanquam non prævideris illum.* Pa. *Hem pater.* Da. *Probe respondisti.* Si. *Volo ut ducas uxorem hodie, ut tibi dixi.* By. *Ego nunc metuo nobis, solicitus quid Pamphilus respondeat patri.* Pa. *Neque in ista re, neque in ulla alia ero unquam in mora, quo minus ea fiant, quæ volueris.* By. *Hem!*

ANNOTATIONES.

3 *Id propterea.*] *Id*, sæpe apud Plautum et Terentium amat poni pro *ideò*, et *propter id*: estque antiqua locutio, quamobrem quidam censent legendum hic esse: *Ut quid ageret de nuptiis scirem id.* Nam si legatur, *id propterea*, alterum fore supervacuum. Veruntamen vera est lectio *id propterea*. Etenim tralatitium, ut synonimæ voces apud hunc autorem, aliosque sæpe jungantur, ut *sæpe quidem; etiam quoque; nunc jam, ergo igitur: quamvis licet: propere ocyus;* aut ornandi, aut explendi metri, aut significationis intendendæ causa, etsi superfluæ, copulantur.

4 *Præstò video.*] Præstò esse, id est, præsentem esse, vel adesse. Cicero; Præsto sunt hirundines æstivo tempore. Et pluribus locis aliis.

6 *Quasi de improviso.*] Id est, reflectendo conjice ita oculos ad eum, ac si antea illum non vidisses; ne suspicetur meditata nos habuisse consilia.

9. By. *Hem!*] Interjectio est indignant' Byrrhiæ, qui secum hoc totum loquitur.

Da. Ob-

Da. Obmutuit. *By.* quid dixit? *Si.* facis, ut te decet;
Cum istuc, quod postulo, impetro cum gratia.
Da. Sum verus? *By.* herus, quantum audio, uxore excidit.
Si. I jam nunc intrò, ne in mora, cum opus sit, sies.
Pa. Eo. *By.* nullane in re esse homini cuiquam fidem?
Verum illud verbum est, vulgo quod dici solet,
Omnes sibi malle melius esse, quam alteri.
Ego illam vidi virginem: forma bona
Memini videre: quo æquior sum Pamphilo,
Si se illam in somnis, quam illum, amplecti maluit.
Renunciabo, ut pro hoc malo mihi det malum.

Da. *Ad hoc responsum Pamphili pater Simo obmutuit.* By. *Quid dixit Pamphilus?* Si. *Facis ut te decet; quum istud, quod postulo, impetro à te tam grate, et obsequiose.* Da. *Nonne sum veridicus?* By. *Herus, quantum ex verbis Pamphili intelligo, uxoris spe dejectus est.* Si. *I jam nunc intro, ut nulla mora per te fiat, quando opus erit.* Pa. *Eo.* By. *Itane est ut nulla in re homini cuiquam sit fides? Verum est illud proverbium:* Omnes sibi melius esse malle, quam alteri. *Ego vidi virginem illam Philumenam: memini me vidisse illam formâ honestâ esse. Quapropter æquior sum et moderatior in accusando Pamphilo, quod verba dederit Charino, si se illam ut uxorem in somnis, quam illum (Charinum) amplecti maluit. Illud hero meo renunciabo, ut pro hoc malo nuncio, me male tractet.*

ANNOTATIO.

10. By. *Quid dixit?*] Interrogatio est indignantis; et Byrrhia secum hoc totum loquitur.

ACTUS II. SCENA VI.

Davus. Simo.

Da. HIC nunc me credit aliquam sibi fallaciam
Portare, et ea me hic restitisse gratia.
Si. Quid Davus narrat? *Da.* æque quidquam nunc quidem.
Si. Nihilne? hem. *Da.* nihil prorsus. *Si.* atqui exspectabam quidem.
Da. Præter spem evenit: sentio: hoc male habet virum.
Si. Potin' es mihi verum dicere? *Da.* nihil facilius.
Si. Num illi molestæ quidpiam hæ sunt nuptiæ,
Propter hospitæ hujusce consuetudinem?
Da. Nihil hercle: aut si adeo; bidui est, aut tridui
Hæc sollicitudo: nostin'? deinde desinet:
Etenim eam secum rem recta reputavit via.

Da. *Simo me credit aliquam fallaciam huc afferre, atque eâ de causâ hic remansisse.* Si. *Quid Davus narrat?* Da. *Nihil quidem quicquam nunc, æque atque antea narro.* Si. *Nihilne? hem.* Da. *Nihil prorsus* Si. *At ego exspectabam ut aliquid narrares.* Da. *Evenit illi contra expectationem sentio, quod nihil inaudivit quicquam à me, quod speraret scire: hoc male habet virum.* Si. *Potesne mihi verum dicere?* Da. *Hoc mihi nihil facilius est.* Si. *Nonne filius ægre fert has nuptias, propter istius peregrinæ Glycerii consuetam familiaritatem?* Da. *Neutiquam hercle: aut si adeò ægre fert, duorum dierum, aut trium hæc ægritudo est: Scisne? Deinde finem accipiet: namque recta ratione sæpius consideravit in animo hunc insanum amorem Glycerii.*

ANNOTATIONES.

1 Da. *Hic nunc me credit.*] Davus secum ita videtur loqui, ut spectator tantum audiat; sic tamen loquitur; ut velit audiri à Simone.

4 *Hem.*] Indignantis hic vox est.

5 *Præter spem evenit:*] Hoc secum loquitur Davus.

Hoc male habet virum.] Quod de me nihil rescire potest certi, de animo filii; qui præter spem ejus promisit se ducturum uxorem: quodque suspicari videamur, ipsum nuptias simulare. Idcirco Davus postea dixit, *commovi.*

11 *Reputavit.*] Sic Donatus legit. Alii *reputabit.*

Si. Laudo

Si. Laudo. *Da.* dum licitum est illi, dumq; ætas tulit,
Amavit: tum id clam: cavit, ne unquam infamiæ
Ea res sibi esset, ut virum fortem decet.
Nunc uxore opus est: animum ad uxorem appulit.
Si. Subtristis visus est esse aliquantulum mihi.
Da. Nihil propter hanc rem: sed est, quod succenseat tibi.
Si. Quidnam est? *Da.* puerile est. *Si.* quid est? *Da.* nihil. *Si.* quin dic, quid est.
Da. Ait nimium parce facere sumptum. *Si.* mene? *Da.* te.
Vix, inquit, drachmis opsonatus est decem.
Num filio videtur uxorem dare?
Quem, inquit, vocabo ad cœnam meorum æqualium,
Potissimum nunc? et, quod dicendum hîc siet,
Tu quoque perparce nimium: non laudo. *Si.* tace.
Da. Commovi. *Si.* ego, istæc recte ut fiant, videro.
Quidnam hoc rei est? quidnam hic volt veterator sibi?
Nam si hîc mali est quidnam, hem, illic est huic rei caput.

Si. *Hac de causa eum laudo.* Da. *Dum illi per te licitum fuit, atque ætas permisit, amori indulsit: tum id secretò: cavit ne unquam ex hac re infamiam contraheret, ut virum fortem decet. Nunc uxore illi opus est: ideo ille animum contulit ad uxorem ducendam.* Si. *Visus est mihi subtristis esse aliquantulum.* Da. *Minime sane propter nuptias, sed causam habet, cur tibi subirascatur.* Si. *quidnam est?* Da. *Puerilis res est.* Si. *Quid est?* Da. *Nihil.* Si. *Tamen dic mihi quid sit.* Da. *Ait te nimis parcum esse in faciendo sumptu.* Si. *Mene?* Da. *Te. Vix, inquit, decem drachmarum pretio obsonia emit. Num filio nuptias videtur apparare? Quem, inquit, invitabo ad cœnam meorum æqualium, maxime nunc in hac nuptiarum celebritate? Et quod tuâ veniâ hîc absente filio dicere debeo, tu quoque parce nimium sumptum facis: non laudo istud.* Si. *Tace.* Da. *Ego solicitavi animum Simonis meis verbis, et in suspicionem adduxi nos credere nuptias eum simulare.* Si. *Ego providebo ut hæc decenter parentur et fiant. Quidnam hoc rei est? quidnam sibi vult hic vetus fraudum architectus? Nam si hic, in his nuptiis quicquam impedimenti est; hem, in hoc rerum cardine præcipue versatur hujus impedimenti caput.*

ANNOTATIONES.

23. *Quod dicendum hic siet.*] Id est, hic inter nos, non alibi.

26 *Veterator.*] Imposturis assuetus.

ACTUS III. SCENA. I.

Mysis. Simo. Davus. Lesbia. Glycerium.

My. ITA pol quidem res est, ut dixti Lesbia:
Fidelem haud ferme mulieri invenias virum.
Si. Ab Andria est ancilla hæc. quid narras? *Da.* ita est.
My. Sed hic Pamphilus. *Si.* quid dicit? *My.* firmavit fidem. *Si.* hem.

My. *Ita pol quidem res se habet, ut dixisti Lesbia: non facile invenietur vir constantis fidei erga mulierem.* Si. *Ex Andriæ familia est hæc ancilla. quid narras?* Da. *Ita est.* My. *Sed hic Pamphilus.* Si. *Quid illa dicit?* My. *Fidem, quam dederat, confirmavit.* Si. *Hem.*

ANNOTATIONES.

Laudat hic in principio hujus Scenæ Mysis Pamphilum à fidei constantia erga Glycerium.

4 *Sed hic Pamphilus.*] Mysis pergit laudare Pamphilum, non attendens ad Simonis verba, sed alloquens Lesbiam: Itaq; sensus est, Vix invenias virum fidelem mulieri, sed hic Pamphilus ita fidelis est Glycerio, ut fidem, quam ei dederat se eam ducturum, confirmaverit, pollicendo ei, se, quod peperisset, educaturum, cum posset exponere. Exinde inter se seorsim colloquuntur.

Da. Uti-

Da. Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta sit.
My. Nam quod peperisset, jussit tolli. *Si.* ô Jupiter !
Quid ego audio ? actum est, siquidem hæc vera prædicat. [timum.
Le. Bonum ingenium narras adolescentis. *My.* optimum.
Sed sequere me intrò, ne in mora illi sis. *Le.* sequor.
Da. Quod remedium nunc huic malo inveniam ?
Si. quid hoc ?
Adeon' est demens ? ex peregrina ? jam scio : ah !
Vix tandem sensi stolidus. *Da.* quid hic sensisse ait?
Si. Hæc primum adfertur jam mihi ab hoc fallacia.
Hanc simulant parere, quo Chremetem absterreant.
Gl. Juno Lucina, fer opem, serva me, obsecro.
Si. Hui, tam cito? ridiculum : postquam ante ostium
Me audivit stare, approperat : non sat commode
Divisa sunt temporibus tibi, Dave, hæc. *Da.* mihin'?
Si. Num immemor es discipuli ? *Da.* ego, quid narres, nescio.
Si. Hiccine si me imparatum in veris nuptiis
Adortus esset, quos mihi ludos redderet ?
Nunc hujus periclo fit : ego in portu navigo.

Da. *Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta sit.* My. *Nam quem partum illa edidisset, ille jussit educari.* Si. *O Jupiter! quid ego audio? actum est de nobis, si modo ea vera sunt, quæ hæc ancilla prædicat.* Le. *Mores bonos narras adolescentis.* My. *Optimos. sed sequere me intrò, ne tardius ad illam venias.* Da. *Quale remedium nunc huic malo inveniam?* Si. *Quid hoc rei est? adeòne Pamphilus insanit ex amore hujus peregrinæ? Jam tandem novi rem omnem: ah, vix tandem intellexi stultus ego hanc fallaciam.* Da. *Quid hic se intellexisse ait?* Si. *Hæc primùm jam mihi intenditur à Davo fallacia. Hanc simulant parere, ut deterreant Chremetem à nuptiis faciendis.* Gl. *Juno Lucina, fer opem, serva me, obsecro.* Si. *Hui tam citò Glycerium parit? Risu digna res: ut primum illa me audivit ante ostium stare, festinat parturire: hæc, Dave, non satis apte tibi per tempora disposita sunt.* Da. *Mihine hoc dicis?* Si. *Num ita oblivisceris, et negligis Pamphilum discipulum tuum, ut eum tam male doceas?* Da. *Ego minime intelligo quid dicas.* Si. *Si me bis improvidum fallaciarum suarum, parantem veras nuptias filio, aggressus esset, quod modis me fuisset ludificatus? nunc ejus periculo hæc à me simulantur: res vero me in tuto sunt positæ.*

ANNOTATIONES.

10 *Quod remedium.*] Simo ex sermone Mysis ad Lesbiam audiverat ea quæ Pamphilus pollicitus fuerat Glycerio, in confirmationem fidei datæ: propterea solicitus Davus quærit; qua arte avertat mala, quæ ex improvidâ Mysis narratione accidere poterant; idcirco jam dixerat; *Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta sit.*

16 *Hui, tam citò?*] *Hui* Interjectio est admirantis, irascentis; interdum etiam irridentis, qualis hic est.

19 *Num immemor es, Dave, discipuli?* Alii legunt in nominativo plurali; Num immemores discipuli tui sunt præceptorum, quæ eis tradidisti? Hi discipuli tui sunt, Pamphilus. Mysis, et Lesbia, quos Simo ait magistrum habere Davum in nectendis dolis, et magistri præcepta imprudenter observare, atque exequi.

ACTUS III. SCENA II.

LESBIA. ARCHILLIS. SIMO. DAVUS.

Le. ADHUC, Archillis, quæ adsolent, quæque oportent
Signa ad salutem esse, omnia huic esse video.
Nunc primum fac, istæc ut lavet : post deinde,

Le. *Adhuc, Archillis, omnia signa, quæ solent, quæque oportent indicare salutem decumbentium ex partu, huic puerperæ adesse video. Nunc primum fac, ut ista lavet: deinde date ei bibere,*

ANNOTATIO.

3. *Fac, ut istæc lavet:*] Lavet de balneo intelligendum est, Lavabant lassi, peregre venientes Plaut. in Truculento; in Epidico. Act V. Sc. I. Et *lavatrina* balneum domesticum.

Quod

Quod jussi, ei date bibere, et quantum imperavi,
Date: mox ego huc revertor.
Per ecastor scitus puer natus est Pamphilo.
Deos quæso, ut sit superstes: quandoquidem ipse est ingenio bono,
Cumque huic veritus est optumæ adolescenti facere injuriam.
Si. Vel hoc quis non credat, qui norit te, abs te esse ortum? *Da.* quidnam id est?
Si. Non imperabat coram, quid opus facto esset puerperæ:
Sed postquam egressa est, illis, quæ sunt intus, clamat de via.
O Dave, itan' contemnor abs te? aut itane tandem idoneus
Tibi videor esse, quem tam aperte fallere incipias [dolis?
Saltem accurate, ut metui videar certe, si rescivero. *Si.* edixin' tibi?
Da. Certe hercle nunc hic se ipsus fallit, haud ego.
Interminatus sum, ne faceres? num veritus? quid rettulit?
Credon' tibi hoc nunc, peperisse hanc è Pamphilo?
Da. Teneo, quid erret: quid ego agam, habeo.
Si quid taces?
Da. Quid credas? quasi non tibi renunciata sint hæc sic fore.
Si. Mihin' quisquam? *Da.* eho, an tute intellexti hoc adsimulari: *Si.* irrideor.
Da. Renunciatum est: nam quî istæc tibi incidit suspicio?
Si. Quî? quia te noram. *Da.* quasi tu dicas, factum id consilio meo.
Si. Certe enim scio. *Da.* non satis me pernosti etiam, qualis sim, Simo.
Si. Egone te? *Da.* sed, si quid narrare occœpi, continuo dari
Tibi verba censes. *Si.* falsò. *Da.* itaque hercle nihil jam mutire audeo.

quod præscripsi, et quantum imperavi: statim post redibo huc. Ecastor, puer valde pulcher et elegans natus est Pamphilo. Deos precor, ut vitalis sit, et incolumis: quoniam certe pater ejus bono est ingenio, et veritus est facere injuriam huic bonæ adolescenti mulieri. Si. *O Dave! quis non credat, qui te noverit, hoc etiam à te esse inventum?* Da. *Quidnam id est?* Si. *Lesbia obstetrix non præcipiebat ipsi puerperæ, coram in cubiculo, quæ facienda erant: sed postquam exivit foras, mulieribus, quæ sunt intus, maluit imperare clamando è via. O Dave, itane contemnor à te? aut itane tandem videor tibi aptus et opportunus, quem tam manifeste fallere incipias dolis? Saltem astute, non tam aperte me decipias ut ego videar metui à te, non stolidus et excors æstimari, idque certe, si resciverim.* Da. *Certe hercle, hic se ipse nunc fallit, non ego illum.* Si. *Nonne edixi tibi, et minando vetui, ne tu faceres aliquam nuptiis fallaciam? Num veritus es? Quid profuit edicere, et minari? Putasne me tibi credere hoc, peregrinam, hanc à Pamphilo gravidam factam filium ei peperisse?* Da. *Scio in quo Simo fallatur: ego paratum habeo, quid agam.* Si. *Quid taces?* Da. *Cur credas hanc peregrinam peperisse? Quasi vero non tibi renunciatum sit hæc eventura esse.* Si. *Mihine quisquam renunciavit?* Da. *Eho! an per te solus intellexti fingi hoc; Glycerium peperisse?* Si. *Irrideor.* Da. *Renunciatum est tibi sic fore: nam unde hanc suspicionem aliter habere posuisti?* Si. *Unde? Quia noram ingenium tuum.* Da. *Ita loqueris, quasi credas id factum fuisse meo consilio.* Si. *Certe enim scio sic esse.* Da. *Non satis perfecte novisti, qualis sim, Simo.* Si. *An ego non satis novi te?* Da. *Sed si quid narrare incepi, statim te falli opinaris.* Si. *Falso id opinor, scilicet.* Da. *Itaque mehercle nihil jam, ne mu quidem dicere audeo.*

ANNOTATIONES.

7 *Ut sit superstes:*] Olim parentes precabantur, ut sibi sui liberi superstites essent, id est, superviverent: Unde superstitionem dictam esse ait Cicero 2. de Nat. Deor. Mart. lib. VII. epig. xcv.

25 *Jam mutire audeo.*] *Mu* canum est, inquit Charisius, sicut *gru* porcorum: unde grunnire. Et mutiunt canes, cum incipiunt irritari.

Si. Hoc

Si. Hoc ego scio unum, neminem peperisse hîc.
Da. intellextin' ? [ostium.
Sed nihilo seciu' mox deferent puerum huc ante
Id ego jam nunc tibi renuncio, here, futurum, ut
sis sciens :
Ne tu hoc mihi posterius dicas, Davi factum con-
silio, aut dolis. [tam volo.
Prorsus à me opinionem hanc tuam esse ego amo-
Si. Unde id scis ? *Da.* audivi, et credo. Multa
concurrunt simul,
Quî conjecturam hanc nunc facio. Jam primum
hæc se è Pamphilo [postquam videt
Gravidam dixit esse : inventum est falsum. nunc,
Nuptias domi apparari, missa est ancilla illico
Obstetricem accersitum ad eam, et puerum ut ad-
ferret simul.
Hoc nisi fit, puerum ut tu videas, nil moventur
Si. Quid ais ? cum intellexeras [nuptiæ.
Id consilii capere, cur non dixti extemplo Pamphilo?
Da. Quis igitur eum ab illa abstraxit nisi ego ?
nam omnes nos quidem
Scimus, quam misere hanc amarit : nunc sibi uxo-
rem expetit.
Postremo id mihi da negotî : tu tamen idem has
nuptias [deos.
Perge facere ita, ut facis : et id spero adjuturos
Si. Imo abi intrò : ibi me opperire, et, quod pa-
rato opus est, para.
Non impulit me, hæc nunc omnino ut crederem.
Atq; haud scio an, quæ dixit, sint vera omnia :
Sed parvi pendo : illud mihi multo maxumum est,
Quod mihi pollicitus est ipse gnatus. Nunc
Chremem
Conveniam : orabo gnato uxorem : id si impetro,
Quid aliàs malim, quam hodie has fieri nuptias ?
Nam gnatus quod pollicitù est, haud dubium est
mihi,
Si nolit, quin eum meritò possim cogere. [mem.
Atq; adeo in tempore eccum ipsum obviam Chre-

Si *Hoc ego unum scio, nullam mulierum peperisse hic in domo Glycerii.* Da. *An certò scis illud? Sed quicquid scias, tamen ancillæ Glycerii mox deponent infantem ante ostium nostrum. Id ego jam nunc tibi prædico, here, factum iri, ut certior sis : ne tu hoc postea dicas factum esse Davi suasu et fraudibus. Omnino hanc omnem suspicionem tuam à me depulsam esse volo.* Si. *Unde tu scis hanc Glycerium peperisse?* Da. *Audivi et credo. Multa concurrunt, unde hanc conjecturam nunc facio : jam primùm hæc se dixit gravidam esse ex Pamphilo : hoc falsum esse compertum est. nunc postquam videt nuptias apparari domi, statim ancillæ missa est ab illa Glycerio, vocatum obstetricem ad ipsam, ut simul afferret aliquem puerum supposititium. Hoc nisi fiet, et puerum allatum videas, ab illis turbari nequeunt nuptiæ.* Si. *Quid ais? Postquam intellexeras eas id consilii capere, cur non id illicò Pamphilo renunciasti?* Da. *Quis igitur eum à Glycerio abstraxit, nisi ego? Nam certe nos quidem omnes scimus, quam perdite ille hanc amarit : Nunc sibi uxorem exoptat dari. Postremo, da mihi id negotii, ut caveatur à positione pueri ante fores tuas: tu tamen perge apparare omnia ad nuptias, ut facis : et id spero adjuturos deos.* Si. *Imò abi intrò : ibi me exspecta, et ea appara, quæ apparari opus est : Davus non persuasit mihi, ut ea quæ dixit, omnino huic crederem : et fortasse omnia quæ dixit, sunt vera ; sed parvi hoc facio : illud autem omnium plurimi facio, quod mihi ipse filius pollicitus est, uxorem se accepturum, quam darem. Nunc Chremetem conveniam : eum orabo ut uxorem filiam det filio meo : Id si impetro ; quid malim alio tempore, quam hodie has fieri nuptias? Nam non dubium est mihi, quin filium possim pro patria potestate cogere, si nolit præstare, quod mihi pollicitus est. Atque etiam opportune ecce Chremes mihi obviam venit.*

ANNOTATIONES.

32 *Quî conjecturam hanc nunc facio :*] *Quî*, pro quomodo, unde et pro omnibus casibus ponitur, apud Plautum atque alios comicos.

41 *Id mihi da negotî :*] Scilicet (ut vult Donatus) ut caveatur à positione pueri anteostium. Alii volunt, id mihi da negotii; ut efficiam, quò Pamphilus uxorem velit.

ACTUS

ACTUS III. SCENA III.

SIMO. CHREMES.

Si. Jubeo Chremetem. *Ch.* oh! te ipsum quærebam. *Si.* et ego te. *Ch.* optato advenis.
Aliquot me adiêre, ex te auditum qui aiebant, hodie filiam
Meam nubere tuo gnato: id viso, ô tune, an illi insaniant.
Si. Ausculta pauca: et quid ego te velim, et tu quod quæris, scies.
Ch. Aucsulto: loquere, quid velis.
Si. Per ego te Deos oro, et nostram amicitiam, [Chreme,
Quæ incepta à parvis cum ætate accrevit simul;
Perque unicam gnatam tuam, et gnatum meum,
Cujus tibi potestas summa servandi datur;
Ut me adjuves in hac re, atque ita, uti nuptiæ
Fuerant futuræ, fiant. *Ch.* ah, ne me obsecra:
Quasi hoc te orando à me impetrare oporteat.
Alium esse censes nunc me, atq; olim, cum dabam?
Si in rem est utrique, ut fiant, accersi jube:
Sed si ex ea re plus mali est, quam commodi
Utrique; id oro te, in commune ut consulas,
Quasi illa tua sit, Pamphilique ego sim pater.
Si. Imo ita volo, itaque postulo ut fiat, Chreme:
Neque postulem abs te, nisi ipsa res moneat. *Ch.* quid est?
Si. Iræ sunt inter Glycerium et gnatum. *Ch.* audio.
Si. Ita magnæ, ut sperem posse avelli. *Ch.* fabulæ.
Si. Profecto sic est. *Ch.* sic hercle, ut dicam tibi;
Amantium iræ amoris integratio est.
Si. Hem, id tè oro, ut antè eamus, dum tempus da-[tur.

Si. *Salvere Chremetem volo.* Ch. *O! teipsum quærebam.* Si. *Et ego te.* Ch. *Optatus advenis. Aliquot me convenerunt, qui dicebant, ex te se audivisse, hodie filiam meam nubere filio tuo: ob id venio huc, ut videam, tune, an illi insaniant.* Si. *Pauca, quæ dicam, attente audi: et cur ego te alloqui volo, et tu, quod à me quæris, disces.* Ch. *Audio: loquere, quæ velis.* Si. *Chreme, ego te per Deos oro, et nostram amicitiam, quæ incepta inter nos, cum parvi adhuc essemus, accrevit simul cum annis nostris crescentibus; perque unicam filiam tuam, et filium meum, cujus servandi potestas summa tibi datur, ut me adjuves in ejus salute conservanda: atque ita nuptiæ inter illum, et filiam tuam fiant, quemadmodum eæ fuerant futuræ.* Ch. *Ah noli me obsecrare: quasi hoc, si justum sit id, orando te à me impetrare oporteat. An alium me opinaris esse, atque olim eram cum ultro filiam meam offerebam in uxorem filio tuo? Si hoc utrique nostrûm utile est, ut hæ nuptiæ fiant, jube filiam meam ad eas faciendas advocari: sed si ex ea re plus mali, quam commodi utrique plus eventurum est; id oro te, ut mei, tuique rationem æque habeas, tanquam filia mea tua sit, et filius tuus meus.* Si. *Quin ego ita volo, ut dicis: itaque ut fiat postulo, Chreme, neque id à te postulare velim, nisi re ipsa præsens occasio id suadeat.* Ch. *Quid est?* Si. *Iræ sunt inter Glycerium et Pamphilum.* Ch. *Audio vero.* Si. *Ita graves, ut sperem filium hunc ab illa posse abstrahi.* Ch. *Fabulæ meræ.* Si. *Profectò sic est, ut dico.* Ch. *Sic etiam est, ut dicam tibi: Amantium iræ amoris instauratio est.* Si. *Hem, id te oro, ut malo occuramus, dum se dat occasio opportuna.*

ANNOTATIO.

6 *Per ego te Deos oro.*] *Per* in obtestationibus, et adjurationibus solet separari à suo accusativo, interjectio nominativo, quæ sæpissime est, *ego*, ut scribit valla. Virgil. 4. Æn.

Mene fugis? per ego has lachrimas, dextramque tuam te.

Seneca in Agamemnone,

Per te parentis memoriam obtestor mei.

Plaut. in Menæch. Act. V.

Per ego vobis Deos atque homines dico.

Idem in Bacchid. Act. V. Sc. V.

Festus: *Ob vos sacro, in quibusdam precationibus est, pro, vos obsecro; ut et sub vos placo, pro supplico.*

Dumque

Dumque ejus lubido occlusa est contumeliis ;
Prius quam harum scelera et lacrumæ confictæ dolis
Reducunt animum ægrotum ad misericordiam,
Uxorem demus. Spero consuetudine, et
Conjugio liberali devinctum, Chreme,
Dehinc facile ex illis emersurum malis.
Ch. Tibi ita hoc videtur: at ego non posse arbitror,
Neque illum hanc perpetuo habere, neque me perpeti.
Si. Quî scis ergo istuc, nisi periclum feceris ?
Ch. At istuc periclum in filia fieri, grave est.
Si. Nempe incommoditas denique huc omnis redit :
Si eveniat, quod, Dî prohibeant, discessio :
At si corrigitur, quot commoditates, vide.
Principio amico filium restitueris :
Tibi generum firmum, et filiæ invenies virum.
Ch. Quid istuc ? si ita istuc animum induxti esse utile ;
Nolo tibi ullum commodum in me claudier.
Si. Merito te semper maximum feci, Chreme.
Ch. Sed quid ais ? *Si.* quid ? *Ch.* quî scis eos nunc discordare inter se ?
Si. Ipsù mihi Davus, qui intimus est eorum consiliis, dixit ;
Et is mihi suadet, nuptias, quantum queam, ut maturem.
Num censes faceret, filium nisi sciret eadem hæc velle ?
Tute adeo jam ejus audies verba. heus, evocate huc Davum :
Sed eccum, video ipsum foras exire.

dumque ejus libido repressa est injuriis acceptis ; prius quam harum mulierum fallaciæ et lacrimæ simulatæ reducant ejus animum ægrum amore, ad misericordiam, uxorem illi demus filiam tuam. ego spero illum, Chreme, ingenuæ uxoris conversatione, et conjugio devinctum, deinde facile ex illis malis, et perdito amore se expediturum. Ch. *Ita tibi videtur : at ego non arbitror eum posse inde facile emergere, neque filiam meam perpetuò habere conjugem, neque me perpeti ei superinduci amicam ab illo.* Si. *Quomodo igitur id scis, nisi expertus sis?* Ch. *At istud experiri in filia difficile, et molestum est.* Si. *Nempe incommoditas in summa huc omni recidit ; si eveniat (quod Dii avertant) inter eos separatio :, si vero corrigitur et resipiscit, vide quot commoditates inde nascentur. primum amico filium restitueris : tibi generum firmum, et filiæ maritum invenies.* Ch. *Quid istud ? fiat ut petis. si id tibi persuasisti esse utile ; nolo tibi ullum commodum in me claudi, et auferri.* Si. *Meritò te semper, ut amicum verum, maximi feci, Chreme.* Ch. *Sed quid ais ?* Si. *Quid quæris ?* Ch. *Unde scis Pamphilum, et Glycerium nunc inter se dissidere et discordare ?* Si. *Ipse Davus, qui interiora eorum consilia novit, id mihi dixit : et is mihi suadet ut nuptias accelerem, quam maxime possim. Putasne id mihi suaderet, nisi sciret filium meum hæc eadem velle? Tu ipse jam ejus verba audies, heus, accersite ad me Davum : sed ecce video ipsum prodire domo.*

ANNOTATIONES.

40 *Quid istuc?*] Verbum hoc post multas preces assensionem significat. Sic Heautontim.

Quid istuc ? quandoquidem ducenda est, ego abeo propemodum, quam volo.

Et in Adelph.

Quid istuc ? dabitur quidem, quando hic volt.

47 *Adeo.*] Sæpe sumitur pro *quoque*, ut hic.

48 *Sed eccum.*] Pro *ecce eum*, veteres dixerunt, et *ellum*, pro *ecce illum.*

ACTUS

ACTUS III. SCENA IV.

DAVUS. SIMO. CHREMES.

Da. AD te ibam. *Si.* quidnam est?
Da. Cur non accersitur? jam advesperascit. *Si.* audin' tu illum?
Ego dudum non nil veritus sum, Dave, abs te, ne faceres idem,
Quod volgus servorum solet; dolis ut me deluderes,
Propterea quod amat filius. *Da.* egon' istuc facerem? *Si.* credidi:
Idque adeo metuens vos celavi, quod nunc dicam. *Da.* quid? *Si.* scies:
Nam propemodum habeo tibi jamfidem. *Da.* tandem agnosti, qui siem.
Si. Non fuerant nuptiæ futuræ. *Da.* quid? non? *Si.* sed ea gratia.
Simulavi, vos ut pertentarem. *Da.* quid ais? *Si.* sic res est. *Da.* vide.
Nunquam quivi ego istuc intelligere: vah consilium callidum!
Si. Hoc audi: ut hinc te jussi introire, opportunè hic fit mihi obviam.
Da. Hem! numnam periimus? *Si.* narro huic, quæ tu dudum narrasti mihi.
Da. Quidnam audio? *Si.* gnatum ut det oro, vixque id exoro. *Da.* occidi.
Si. Hem! quid dixti? *Da.* optume, inquam, factum. *Si.* Nunc per hunc nulla est mora.
Ch. Domum modò ibo: ut apparentur, dicam: atque huc renuncio.
Si. Nunc te oro, Dave, quoniam solus mihi effecisti has nuptias.

Da. *Ad te ibam, here!* Si. *Quidnam est?* Da. *Cur Philumena, desponsa uxor Pamphilo, non accersitur? Jam vespera prope est.* Si. *Audisne tu illum, Chreme? Ego jam pridem, Dave, à te id veritus sum, ne faceres idem, quod plerique servi facere solent; ut me dolis deluderes, propterea quod amat filius, cui ad amorem magister fueras.* Da. *Egone id facerem in te?* Si. *Id credidi: atque etiam id metuens, quod nunc dicam, te et Pamphilum celavi.* Da. *Quid est?* Si. *Scies: Nam prope tibi jam credo.* Da. *Tandem qui sim cognovisti.* Si. *Nuptiæ, quas dicebam me parare, non fuerant futuræ.* Da. *Quid? non?* Si. *Sed ea de causa simulavi eas mox faciendas, ut vos, quid animi haberetis ad eas, explorarem.* Da. *Quid ais?* Si. *Sic res se habet.* Da. *Vide. Nunquam ego intelligere potui te id simulare. Vah consilium prudens, et cautum!* Si. *Audi: postquam hinc te jussi introire domum, opportune Chremes mihi fit obviam.* Da. *Hem! nonne periimus?* Si. *Tunc narravi illi, quæ tu pridem dixisti mihi.* Da. *Quidnam ego audio?* Si. *Filiam ut det filio meo oro, idque ægre precibus ab eo impetro.* Da. *Interii.* Si. *Hem! quid dixisti?* Da. *Optime, inquam, fecisti.* Si. *Nunc per Chremetem nulla dilatio est, quin nuptiæ fiant.* Ch. *Domum modo ibo: ut nuptiæ apparentur dicam; atque ad vos, quid actum fuerit, celeriter renunciabo.* Si. *Nunc te oro, Dave, quoniam solus mihi tuo consilio effecisti, ut hæ nuptiæ peragerentur.*

ANNOTATIONES.

2 *Jam advesperacit.*] Ex ritu nuptiarum hoc dictum est. Noctu enim uxor ducebatur in domum mariti, prælatis facibus.

10 *Vah.*] Interjectio est lætantis, irridentis, insultantis, mirantis, et blandientis, qualis hic est.

12 *Hem! [numnam periimus?*] Interjectio metuentis: et hoc summisse Davus dicit.

Da. Ego

Da. Ego vero solus. *Si*. corrigere mihi gnatum porro enitere.
Da. Faciam herclè sedulò. *Si*. potes nunc, dum animus irritatus est.
Da. Quiescas. *Si*. age igitur: ubi nunc est ipsus? *Da*. mirum, ni domi est.
Si. Ibo ad eum, atque eadem hæc, quæ tibi dixi, dicam itidem illi. *Da*. nullus sum.
Quid causæ est, quin hinc in pistrinum rectâ proficiscar via?
Nihil est preci loci relictum: jam perturbavi omnia:
Herum fefelli: in nuptias conjeci herilem filium:
Feci hodie, ut fierent, insperante hoc, atque invito Pamphilo.
Hem astutia! quòd si quiêssem, nihil evenisset mali:
Sed eccum, ipsum video: occidi:
Utinam mihi esset aliquid hîc, quo nunc me præcipitem darem.

Da. *Ego vero solus id quidem feci.* Si. *Posthac labora filium meum emendare.* Da. *Dabo sedulò operam, ut hoc faciam.* Si. *Potes nunc, dum animus ejus irâ commotus est in Glycerium.* Da. *Fiet; quiescas.* Si. *Age igitur. Ubi nunc ipse est Pamphilus?* Da. *Mirum, si alibi est quàm domi.* Si. *Ibo ad eum atque eadem hæc, quæ dixi tibi, similiter illi dicam.* Da. *Omnino de me actum est. Quæ causa impedit, quin rectâ viâ proficiscar in pistrinum? Nullus precibus locus relictus est, quibus veniam impetrem: omnia turbis permiscui: herum fefelli Simonem: ejus filium in nuptias præcipitavi: feci ut illæ fierent, nullo modo hanc rem sperante, ac nolente Pamphilo. O subtiles astutias! quòd si nihil movissem, et quietus sedissem, nihil accidisset mali: sed ecce, Pamphilum ipsum video: funditus perii: utinam hîc esset aliquod præcipitium, in quod me dejicerem.*

ANNOTATIO.

17 Da. *Ego verò solus.*] Est repetitio secum irascentis.

ACTUS III. SCENA V.

PAMPHILUS. DAVUS.

Pa. UBI illic scelus est, qui me perdidit? *Da*. perii. *Pa*. atque hoc confiteor,
Jure obtigisse: quandoquidem tam iners, tam nulli consilii
Sum. servon' fortunas meas me commisisse futili?
Ergo pretium ob stultitiam fero: sed inultum id nunquam à me auferet.
Da. Posthac incolumem sat scio fore me, nunc si evito hoc malum.
Pa. Nam quid ego nunc dicam patri? negabon' velle me, modò

Pa. *Ubi est sceleratus ille, qui me perdidit?* Da. *Perii.* Pa. *Atque hoc confiteor, merito meo mihi accidisse: quandoquidem tam stolidus, et imprudens sum: an oportuit fortunas meas me committere servo, levi et garrulo? Ergo præmium fero stultitiæ meæ: sed impunè id nunquam feret.* Da. *Si hoc periculum, quod imminet, nunc evito, sat scio, me posthac ab alio quovis liberum fore.* Pa. *Sed quid ego nunc dicam patri? negabone me velle uxorem, qui modò*

ANNOTATIONES.

1 *Ubi illic scelus est.*] *Illic* pronomen est comicum, et tritum usu vulgi, *Scelus* pro scelesto. Sic Græci substantivo utuntur pro Adjectivo. Dicitur, *ille scelus*, relatione non ad vocem *scelus*, sed ad eam significatam, scilicet Davum,

2 *Tam nulli consilii.*] Priscianus tradit in Institutionibus Grammaticis octo illa nomina, *unus*, *ullus*, *uter*, *nullus*, *totus*, *solus*, *alius*, et *alter*, veteres inflectere consuevisse ut alia nomina primæ et secundæ declinationis.

Qui

pollicitus sum me ipsi obsequuturum? quâ confidentiâ id facere audeam? Nec quid nunc de me faciam, scio. Da. *Nec ego quoque quid de me faciam: etsi ego id ago diligenter, ut sciam quid de me facere possim. Dicam Pamphilo me aliquid jam inventurum, ut huic malo nuptiarum aliquam dilationem temporis afferam.* Pa. *Oh.* Da. *Visus sum à Pamphilo.* Pa. *Ehodum, bone vir, quid ais? Videsne me miserum esse impeditum tuis consiliis, quibus me in has nuptias conjecisti?* Da. *At jam expediam.* Pa. *Expedies?* Da. *Certè id efficiam, Pamphile.* Pa. *Nempe ut modò expedivisti.* Da. *Imò melius, ut spero.* Pa. *Oh furcifer! Egone tibi credam? Tu rem tot difficultatibus implicatam et desperatam restituere poteris? Hem! quo homine innixus sum, qui me hodie ex tranquilissimo statu, in has nuptias molestas conjecisti. An non dixi hoc malum eventurum esse?* Da. *Dixisti.* Pa. *Quâ pœnâ dignus es?* Da. *Cruce. Sed paululùm permitte ut recipiam animum: jam aliquid consilium disquiram.* Pa. *Hei mihi! cùm non habeo spatium temporis ad te puniendum, ut volo: nam hoc breve tempus permittit mihi consulere rebus meis, non de te pœnas sumere.*

Qui sum pollicitus ducere? quâ fiducia id facere
 audeam?
Nec, quid me nunc faciam, scio. *Da.* nec de me
 equidem, atque id ago sedulò.
Dicam aliquid jam inventurum, ut huic malo ali-
 quam producam moram. *Pa.* oh.
Da. Visus sum. *Pa.* ehodum, bone vir, quid ais?
 viden' me consiliis tuis
Miserum impeditum esse? *Da.* at jam expediam.
 Pa. expedies? *Da.* certè, Pamphile.
Pa. Nempe ut modò. *Da.* imò meliùs spero.
 Pa. oh! tibi ego ut credam, furcifer?
Tu rem impeditam et perditam restituas? hem!
 quo fretus sum, [nuptias.
Qui me hodie ex tranquillissima re conjecisti in
An non dixi hoc esse futurum? *Da.* dixti. *Pa.* quid
 meritus? *Da.* crucem.
Sed paululùm sine ad me ut redeam: jam aliquid
 dispiciam. *Pa.* hei mihi!
Cùm non habeo spatium, ut de te sumam suppli-
 cium, uti volo:
Namque hocce tempus, præcavere mihi me, haud
 te ulcisci, sinit.

ANNOTATIONES.

10. *Ehodum.*] Interjectio ad se vocantis.

12. *Oh!*] Admirantis est, cum contemptu, ut mox infrà, *Oh! tibi ego ut credam, furcifer?*

ACTUS IV. SCENA I.

CHARINUS. PAMPHILUS. DAVUS.

Ch. *Hoc-ne credi, aut verbis exprimi potest, ut tanta vesania cuiquam à natura insita sit, ut malis gaudeat aliorum, atque ex incommodis*

Ch. HOCCINE credibile est, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeat alienis, atque ex incommodis

ANNOTATIONES.

3. *Ut malis gaudeat.*] *Gaudeant,* alii legunt. Si *gaudeant* legas, cùm Terentius dixisset *cuiquam,* numerus erit pluralis pro singulari: ut alibi idem poëta; *Si quisquam est, qui studere se placeat bonis Quamplurimis et minimè multos lædere; In his poëta nomen profitetur suum.* Sic Plaut. in Curcul. Act. I. Sc. V. *Sua quisque habeant, quod suum est,* Virg. *Quisque suos patimur manes.* Iterum Plaut. in Captives; *Ubi quisque vident, eunt obviàm:* Sunt enim signa universalia; *quisque, quisquam, quicunque.*

Alterius sua ut comparet commoda? ah,
Idne est verum? Imò id genus est hominum pessu-
mum,
In denegando modò queis pudor est paululùm:
Pòst ubi jam tempus est promissa perfici,
Tum coacti necessariò se aperiunt, et timent;
Et tamen res cogit eos denegare: ibi
Tum impudentissima eorum oratio est:
Quis tu es? quis mihi es? cur meam tibi? heus,
Proximus sum egomet mihi. attamen ubi fides,
Si roges; nihil pudet; hìc. ubi opus est,
Non verentur: illìc, ubi nihil opus est, ibi verentur.
Sed quid agam? adeamne ad eum, et cum eo in-
juriam hanc expostulem?
Mala ingeram multa: atque aliquis dicat, Nihil
promoveris. [morem gessero.
Multùm: molestus certè ei fuero, atque animo
Pa. Charine, et me et te imprudens, nisi quid Dii
respiciunt, perdidi. [solvisti fidem.
Ch. Itane imprudens? tandem inventa est causa;
Pa. Quî tandem? *Ch.* etiam nunc me ducere istis
dictis postulas?
Pa. Quid istuc est? *Ch.* postquam me amare dixi,
complacita est tibi.
Heu me miserum, quum tuum animum ex animo
spectavi meo!
Pa. Falsu' es? *Ch.* non tibi satìs esse hoc visum so-
lidum est gaudium,
Nisi me lactâsses amantem, et falsa spe produceres?
Habeas. *Pa.* habeam? ah nescis quantis in malis
verser miser,
Quantasque hic suis consiliis mihi confecit solicitu-
dines, [exemplum capit?
Meus carnifex. *Ch.* quid istuc tam mirum, si de te

sua capiat commoda? Ah! idne est verum? certè genus id hominum est deterrimum: si quid rogentur, tunc his tantummodo paululum id denegando pudoris est: postea ubi tempus est, id, quod promiserunt, præstari, tunc necessariò animum detegunt, audendo cum timore quodam: et tamen pudore abjecto, res petita, quam dare nolunt, cogit eos denegare: tunc eorum oratio impudentissima talis est: Quis tu es? quâ necessitudine mihi conjunctus? cur meam rem tibi dem? Heus, licet mihi sis proximus; tamen ipse mihi sum proximior. Quòd si eos roges, Ubi est fides, quam mihi dederas? tunc nullo pudore afficiuntur: hìc, ubi opus est, postquam jam promiserunt, vereri fidem datam frangere, non verentur: illìc, ubi nihil opus est vereri petita denegare, cùm nondum promiserunt, ibi verentur. Sed quid agam? adeam-ne Pamphilum? et cum eo conquerar de injuria, quam mihi facit, accipiens Philumenam in uxorem, contrà quam mihi promiserat? injiciam in eum multa maledicta: quod si quis dicet nihil profeceris; multùm respondebo: Saltem, si nihil proficiam; molestiam et exhibuero; atque animo obsequutus fuero. Pa. *Charine, et me, et te imprudens, et insciens, nisi nos Dii in hac re juvent, perdidi.*

Ch. *Itane imprudens fecisti? Tandem invenisti prætextum fallaciæ. Præclare fidem datam liberâsti scilicet.* Pa. *Quid tandem vis dicere?* Ch. *Etiamne quæris me istis dictis tuis fallere?* Pa. *Quidnam istud est, quod mihi objicis?* Ch. *Postquam me amare dixi Philumenam, statim etiam placuit illa tibi. Heu me miserum, qui tuum animum ex meo æstimavi!* Pa. *Erras valde, Charine, qui sic de meo ingenio judices.* Ch. *Nonne tibi visum est satìs hoc esse integrum gaudium, nisi me amantem promissis fovisses, èt spe falsâ detineres? Habeas tibi illam.* Pa. *Habeam? Ah nescis quantis in malis positus sim miser, quantasque molestias atque ægritudines mihi creaverit Davus hic meus carnifex.* Ch. *Quid istud mirum est, si te imitatur?*

ANNOTATIONES.

6 *Denegando modò queis pudor est paululùm.*] Don. *Queis pudor paululùm adest.* Et hic est sensus; quibus pudor solummodò adest in denegando ea, quæ ab his petuntur; postquam polliciti sunt, et tempus est promissa perfici; tunc necessariò se aperiunt, timidè tamen: sed res, quam promissam dare nolunt, cogit eos hanc denegare.

20 *Ducere.*] Pro fallere. Græci ὑπάγειν, eadem significatione dicunt. Alii *seducere* legunt.

26 *Mihi confecit solicitudines.*] Alii *conflavit*

Pa. Haud istuc dicas, si cognôris vel me, vel amorem meum.
[propterea tibi
Ch. Scio, cum patre altercâsti dudum, et is nunc
Succenset, nec te quivit hodie cogere illam ut duceres.
Pa. Imò etiam, quò tu minùs scis ærumnas meas,
Hæ nuptiæ non apparabantur mihi,
Nec postulabat nunc quisquam uxorem dare.
Ch. Scio: tu coactus tuâ voluntate es. *Pa.* mane,
Nondum etiam scis. *Ch.* scio equidem illam ducturum esse te.
Pa. Cur me enecas? hoc audi: nunquam destitit
Instare, ut dicerem esse ducturum patri,
Suadere, orare, usque adeò, donec perpulit.
Ch. Quis homo istuc? *Pa.* Davos. *Ch.* Davos?
Pa. Davos omnia.
Ch. Quamobrem? *Pa.* nescio: nisi mihi deos satis
Scio fuisse iratos, qui auscultaverim.
Ch. Factum hoc est, Dave? *Da.* factum est. *Ch.* hem, quid ais, scelus?
At tibi Dii dignum factis exitium duint
Eho, dic mihi, si omnes hunc conjectum in nuptias
Inimici vellent, quod, ni hoc, consilium darent?
Da. Deceptus sum, at non defatigatus. *Ch.* scio.
Da. Hac non successit, aliâ aggrediemur viâ:
Nisi id putas, quia primò processit parum,
Non posse jam ad salutem converti hoc malum.
Pa. Imò etiam: nam satis credo, si advigilaveris,
Ex unis geminas mihi conficies nuptias.
Da. Ego, Pamphile, hoc tibi pro servitio debeo,
Conari manibus, pedibus, noctesque et dies
Capitis periculum adire, dum prosim tibi.
Tuum'st, si quid præter spem evenit. mî ignoscere.
Parum succedit quod ago; at facio sedulò.

Pa. *Si cognoveris vel me, vel amorem meum erga aliam, quàm Philumenam; non istud dicas.* Ch. *Sat scio, tu patri tuo jampridem repugnasti, et is nunc propterea tibi nunc irascitur, nec te potuit cogere, ut Philumenam uxorem duceres.* Pa. *Imò etiam rem ignoras, quò minùs cognoscis miserias meas, hæ nuptiæ non apparabantur mihi, nec quisquam vel Simo, vel Chremes, de Philumenâ mihi danda cogitabant.* Ch. *Scio: nemine jubente tuâ voluntate coactus es.* Pa. *Mane, audi, nondum scis, ut res se omnino habeat.* Ch. *Scio equidem te illam ducturum.* Pa. *Cur me dictis enecas? Hoc audi: hic nunquam cessavit me urgere ut patri dicerem me ducturum, suadere, orare, eò usque, donec me tandem impulit invitum ad id faciendum.* Ch. *Quis homo te ad hoc impulit?* Pa. *Davus.* Ch. *Davus.* Pa. *Davus omnia omnino turbavit.* Ch. *Quamobrem?* Pa. *Nescio ob quam causam adeò turbavit omnia: nisi quia Dii, sat scio, mihi irati fuerunt, qui ei aures præbuerim.* Ch. *Hocne factum est à te, Dave?* Da. *Factum.* Ch. *At te Dii perdunt, ut meritus es. Eho, dic mihi, si omnes hunc inimici in has nuptias, quas aversatur, conjicere vellent, quidnisi hoc, quid dedisti consilium, ei darent?* Da. *Deceptus sum eventu, at non defatigatus, ut rem in meliùs referre desperem.* Ch. *Scio, scilicet.* Da. *Hoc ratione res non successit, aliâ aggrediemur: nisi putas, quia primò parum feliciter evenit, non posse hoc malum jam ad salutem referri.* Pa. *Imò verò, puto id posse fieri: nam etiam credo facilè, si diligentem operam dederis, ex unis duas mihi conficies nuptias.* Da. *Ego, Pamphile, cùm tuus sim servus, hoc tibi debeo, conari totis viribus, noctesque diesque mortis periculo me exponere, dummodo tibi utilitatem afferam. Te verò convenit, si quid contra exspectationem tuam evenit, mihi ignoscere. Si parum successit, quod ago; at facio ex animo, et bonâ fide. Vel si opera mea tibi non placet;*

ANNOTATIONES.

29 *Scio, cum patre altercâsti dudum.*] Ironia.

43 *At tibi Di.*] At principium est increpationi aptum. Virg. 2. Æn.

At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis, &c. Horat.

At ô deorum, quisquis in cœlo regis
Terras, et humanum genus.

44 *Dic mihi.*] Semper hoc *dic mihi* injuriosum est, aut curiosiùs interrogantis, ait Donat. in hac fabula, et in Hecyra. Virg. *Dic mihi, Damœta.* Inducitur Menalcas amarè interrogans Damœtam.

Vel

Vel melius tu aliud reperi: me missum face.
Pa. Cupio: restitue in quem me accepisti locum.
Da. Faciam. *Pa.* at jam hoc opus est. *Da.* hem, st,
mane; crepuit à Glycerio ostium. 59
Pa. Nihil ad te. *Da.* quæro. *Pa.* hem, nunccine demum? *Da.* at jam hoc tibi inventum dabo.

tu aliud melius reperi: me verò abire jube. Pa. *Cupio: tu verò in eum statum me restitue, in quo eram antequam patri promisissem me uxorem ducturum.* Da. *Faciam.* Pa. *At jam opus est, statim te hoc facere.* Da. *Hem, st, mane; Glycerii ostium concrepuit.* Pa. *Hoc nihil ad te pertinet, qui attentus esse debes consilio excogitando.* Da. *Id quæro.* Pa. *Hem, an hoc tandem agis?* Da. *At jam hoc inventum tibi dabo.*

ANNOTATIONES.

59 *Hem, st, mane.*] *St*, si legatur, indicit silentium. Nam *st*, sibili sunt silentium imperantes. Plaut. in Epid. Act. II. Sc. II. *St, St, habete animum bonum.*

59 *Crepuit à Glycerio ostium.*] Ablativus, cum præpositione à, est loco genitivi, quod frequens est Terentio.

ACTUS IV. SCENA II.

Mysis. Pamphilus. Charinus. Davus.

My. JAM, ubi ubi erit, inventum tibi curabo, et mecum adductum [macerare.
Tuum Pamphilum: tu modò. anime mi, noli te
Pa. Mysis. *My.* quid est? hem Pamphile, optimè mihi te offers. *Pa.* quid est? [nias:
My. Orare jussit, si se ames, hera, jam ut ad sese ve-
Videre ait te cupere. *Pa.* vah, perii: hoc malum integrascit. 5
Siccine me, atque illam operâ tuâ nunc miseros solicitarier? [sensit.
Nam idcirco accersor, nuptias quòd mî apparari
Ch. Quibus quidem quàm facilè poterat quiesci, si hic quiesset.
Da. Age, si hic non insanit satis sua sponte, instiga. *My.* atque ædepol 9
Ea res est, propterea que nunc misera in mœrore est.
Pa. Mysis, [deserturum,
Per omneis tibi adjuro deos: nunquam eam me
Non, si capiundos mihi sciam esse inimicos omneis homines. [valeant,
Hanc mihi expetivi; contigit: conveniunt mores:
Qui inter nos dissidium volunt: hanc, nisi mors, mî adimet nemo.

My. *Jam tuum Pamphilum, ubicunque is erit, curabo, ut brevi inveniam, et mecum tibi adducam: tu tantummodo, anime mi, ô Glycerium! noli te solicitudine macerare.* Pa. *Mysis.* My. *Quid est? Hem, Pamphile, opportunè mihi obvius sis.* Pa. *Quid est?* My. *Hera te me orare jussit, ut si se ames, jam ad se venias: ait, se cupere te videre.* Pa. *Vah, perii: hoc malum, nempe, hæc animi anxietas, propter metum nuptiarum, ex integro me cruciat. Itane oportet me, atque illam tuâ operâ nunc miseros solicitari? Nam idcircò à Glycerio accersor, quia nuptias mihi apparari audivit.* Ch. *A quibus quidem nuptiis liberi, et quieti esse potuimus, si Davus quievisset, nec suis dolis omnia perturbâsset.* Da. *Age, si Pamphilus hic non satis insanit sponte suâ, tu illum incita.* My. *Atque ædepol ea causa est, propter quam nunc misera in dolore, et luctu est.* Pa. *Mysis, per omnes deos tibi affirmo, nunquam eam me solam deserturum, non si omnium hominum inimicitias sciam me suscepturum. Hanc meam esse cupidè exoptavi; illa mihi obvenit: nostri mores conveniunt: procul facessant, qui inter nos discessionem fieri volunt: hanc, nisi mors, mihi auferet nemo.*

My. Re-

My. Resipisco. *Pa.* non Apollinis magi verùm atque hoc, responsum est.
Si poterit fieri, ut ne pater per me stetisse credat,
Quo minus hæ fierent nuptiæ; volo: sed si id non poterit;
Id faciam, in proclivi quod est, per me stetisse ut credat.
Quis videor? *Ch.* miser æquè atque ego. *Da.* consilium quæro. *Ch.* fortis es.
Scio, quid conere. *Da.* hoc ego tibi profectò effectum reddam.
Pa. Jam hoc opus est. *Da.* quin jam habeo. *Ch.* quid est? *Da.* huic, non tibi, habeo; ne erres.
Ch. Sat habeo. *Pa.* quid facies? cedo. *Da.* dies hic mî ut sit satis, vereor,
Ad agendum: ne vacuum esse me nunc ad narrandum credas.
Proinde hinc vos amolimini: nam mî impedimento estis.
Pa. Ego hanc visam. *Da.* quid tu? quò hinc te agis? *Ch.* verum vis dicam? *Da.* imò etiam:
Narrationis incipit mihi initium. *Ch.* quid me fiet?
Da. Eho impudens, non satis habes, quòd tibi dieculam addo,
Quantum huic promoveo nuptias? *Ch.* Dave, attamen. *Da.* quid ergo?
Ch. Ut ducam. *Da.* ridiculum! *Ch.* huc face ad me venias, si quid poteris.
Da. Quíd veniam? nihil habeo. *Ch.* attamen, si quid. *Da.* age veniam. *Ch.* si quid,
Domi ero. *Da.* Tu, Mysis, dum exeo, parumper opperire hîc.
My. Quapropter? *Da.* ita facto est opus. *My.* matura. *Da.* jam, inquam, hîc adero.

My. *Animum recipio.* Pa. *Non Apollinis responsum magis verum atque hoc est. Si poterit fieri, ne pater credat, me fuisse in causâ, quò minùs hæ nuptiæ fierent, libenter id volo: sed si id fieri non poterit, id faciam ad quod animus propensus est, ut pater credat me in causa fuisse, cur hæ nuptiæ infectæ permanerent. Quis tibi videor esse, Charine?* Ch. *Æquè mihi videris miser esse atque ego.* Da. *Consilium quæro, ut his nuptiis me expediam.* Ch. *Fortis es, qui id quæras. Scio quid coneris, et quàm difficile sit id perficere.* Da. *Hoc ego tibi profectò, quod inveni, effectum reddam, Pamphile.* Pa. *Jam hoc opus est, quod ais te effecturum.* Da. *Quin jam habeo paratum, ut statim id exequar.* Ch. *Quid est?* Da. *Non id excogitavi tui gratiâ, sed Pamphili; ne erres.* Ch. *Ego satìs habeo, si huic consulas.* Pa. *Dic mihi, Dave, quid facies mei causâ?* Da. *Vereor, ut hic dies mihi sufficiat, ad agendum quod deliberavi: ne me otium habere credas ad narrandum tibi, quod sum facturus. Proinde vos hinc amovete: nam mihi impedimento estis.* Pa. *Ego Glycerium invisam.* Da. *Quid tu, Charine? quò tendis?* Ch. *Vis dicam verum?* Da. *Hic Charinus non abiturus est, puto; imò etiam: velut narrationis alicujus mihi incipit initium.* Ch. *Quid de me fiet? me miserum!* Da. *Eho, impudens, nonne satis habes, quòd tibi diem addam; quo temporis spatio profero nuptias Pamphili? tu verò possis ambire, orare Chremetem, atque ejus amicos.* Ch. *Dave, attamen.* Da. *Quid ergo est?* Ch. *Fac ut ducam Philumenam.* Da. *O ridiculum hominem! Quasi illa sit in mea potestate.* Ch. *Fac, ut ad me venias, si quid poteris efficere mei gratiâ.* Da. *Quid ego veniam? Nihil habeo, quod tui causâ possim.* Ch. *Attamen si quid possis.* Da. *Age veniam.* Ch. *Si quid feceris quod mihi renunciandum sit, domi ero.* Da. *Tu, Mysis, expecta hîc paulisper, dum egrediar domo Glycerii.* My. *Quamobrem?* Da. *Ita fieri opus est.* My. *Festina.* Da. *Jam, inquam, hîc adero.*

ANNOTATIONES.

16 *Ut ne pater per me stetisse credat.*] *Ut ne* idem significat quod *ne.* Plaut. in Mercat. *At ego expurgationem habebo, ut ne succurrat.* Terentius ipse in Eunucho: *Ulciscar, ut ne impunè in nos illuseris.* Sic et Cicero: *Fides sua patietur, ut socrus adolescentis rea ne fiat.*

19 *Consilium quæro.*] Melius est hoc à Davo dici, quàm à Pamphilo.

20 *Scio, quid conere.*] Si Pamphili est persona, Ironia est in Davum; et sensus est, ut suprà, scio quid conere, nempe ut interim me miserum reddas, et ex unis nuptiis, geminas mihi conficias. Sed non esse personam Pamphili ex subjectis ostenditur. Si Charini est persona, sensus est: scio quid conere; sed an efficere possis nescio.

26 *Narrationis mihi incipit initium.*] Quia, hoc; *Verum vis dicam*, est velut prooemium narraturi

ACTUS IV. SCENA III.

Mysis.

NILNE esse proprium cuiquam? Dii vostram fidem.
Summum bonum esse heræ putabam hunc Pamphilum;
Amicum, amatorem, virum, in quovis loco
Paratum: verùm ex eo nunc misera quem capit
Dolorem? facilè hîc plus mali est, quam illîc boni.
Sed Davus exit: mi homo, quid istuc, obsecro, est?
Quò portas puerum? 7

My. *Itane est, ut nihil sit proprium cuiquam hominum? Dii! vestram fidem imploro. Putabam hunc Pamphilum summum bonum esse heræ meæ Glycerii; amicum certum, amatorem perpetuum, virum semper ubique paratum ad eam tuendam: verùm quem ejus causâ misera nunc patitur dolorem? certè plus mali est in dolore quem illa percipit, quàm boni in illius Pamphili amore. Sed Davus exit è domo Glycerii: Mi homo, quid istud, obsecro, est? quò portas hunc puerum?*

ANNOTATIONES.

1 *Proprium.*] Dicitur, quod non est cum aliis commune, quod est perpetuum, et stabile, et cujus non solum possessio nostra, sed etiam proprietas, et dominium est. Virg.

——*Nimiùm vobis Romana propago*
Visa potens, superi! propria hæc si dona fuissent.

Plaut. in Mercàtore, Act. II. Sc. III.

Proprium nequit mihi evenire, quod cupio.

7 *Quò portas puerum?*] Davus ex ædibus Glycerii exportat infantem pannis involutum, traditque ancillæ; quasi mater eum ante fores Simonis exponi mandâsset. Cæterum in plurimis codicibus continuantur hæ duæ Scenæ, ut unam conficiant.

ACTUS IV. SCENA IV.

Davus. Mysis.

Da. MYSIS, nunc opus est tua
Mihi ad hanc rem exprompta memoria atque astutia [ocyus
My. Quidnam incepturus? *Da.* accipe à me hunc
Atque ante nostram januam appone. *My.* obsecro,
Humine? *Da.* ex ara hinc sume verbenas tibi,
Atque eas substerne. *My.* quamobrem id tute non facis?
Da. Quia, si fortè opus ad herum jusjurandum mihi,
Non apposuisse, ut liquidò possim. *My.* intelligo.

Da. *Mysis, nunc opus est mihi, ad hanc rem quam paro, tuâ memoriâ præsenti, et promptâ ex tempore, atque astutiâ tuâ.* My. *Quidnam incepturus es?* Da. *Accipe cito hunc puerum à me, atque ante januam nostram appone.* My. *Obsecro, an hunc in terra ponam?* Da. *Ex ara hac sume verbenas, atque eas vice stramenti ei subjice.* My. *Quamobrem tu ipse hoc non facis?* Da. *Quia si forte opus mihi sit jusjurare, hero id exigente, id certò et sincerè facere possim.* My. *Intelligo.*

ANNOTATIONES.

5 *Ex ara hinc sume verbenas.*] Aræ in scena erant veræ et propriæ: dextra Baccho in Tragœdiâ: Apollini in Comœdia; sinistra ei deo, vel heroi, cui ludi fiebant. In his verbenæ imponebantur Apollini. Videatur Evanthius in prolegomenis in hunc autorem. Item Scaliger in poëticâ, lib. I. cap. xxi. Taubmannus in Mostellarium Plauti Act. V. Sc. I. et Vossius in Inst. poëticis, cap. x. lib. II.

8 *Liquidò.*] Liquidò jurare, liquido dicere, est pure, manifestè, apertè, certò omnino.

Nova

Nova nunc religio in te istæc incessit, cedo? 9
Da. Move ocyus te, ut, quid agam, porro intelligas.
Pro Jupiter! *My.* quid? *Da.* sponsæ pater intervenit.
Repudio consilium, quod primùm intenderam.
My. Nescio quid narres. *Da.* ego quoque hinc ab dexterâ
Venire me adsimulabo: tu, ut subservias
Orationi, utcumque opus sit, verbis, vide.
My. Ego, quid agas, nihil intelligo: sed, si quid est,
Quod mea opera opus sit vobis, aut tu plùs vides,
Manebo, ne quid vostrum remorer commodum.

Unde nova ista religio venit tibi in mentem? Da. *Matura, ut quid postea acturus sum intelligas. Proh Jupiter!* My. *Quid est?* Da. *Sponsæ Pamphili pater Chremes intervenit, dum loquimur. Abjicio consilium, quod primùm ante adventum ejus ceperam.* My. *Nescio quid narres.* Da. *Ego quoque hinc à dextra parte, quâ venit Chremes, me venire simulabo: tu vide, ut quibuscunque verbis, quibus opus erit, subservias, et commodes orationi meæ.* My. *Ego nihil intelligo, quid tu agas: sed si opus est vobis in aliqua re operâ meâ, aut tu plùs prævides, quàm ego, hic expectabo, ne, quod vobis commodum est, retardem.*

ANNOTATIONES.

15 *Utcunque opus sit, verbis.*] Hæc dicens Davus abit, priusquam fraudulentum ejus consilium Mysis intelligat: quæ causa est, ut ea in Scenâ proximâ præter rem Davo respondeat, ac ferè prodat ipsius commentum.

18 *Ne quid vostrum remorar commodum.*] Commodum Pamphili. Cæterum hæc Scena est actuosa: magis enim in gestu, quàm oratione est constituta.

ACTUS IV. SCENA V.

CHREMES. MYSIS. DAVUS.

Ch. REVERTOR, postquam, quæ opus fuêre ad nuptias
Gnatæ, paravi, ut jubeam accersi: sed quid hoc?
Puer herclè est; mulier, tun' apposuisti hunc? *My.* ubi
Ille est? *Ch.* non mihi respondes? *My.* hem, nusquam est: væ miseræ mihi! 4
Reliquit me homo, atque abiit. *Da.* dî vostram fidem!
Quid turbæ est apud forum? quid illic hominum litigant?
Tum annona cara est: quid dicam aliud, nescio.
My. Cur tu, obsecro, hîc me solam? *Da.* hem, quæ hæc est fabula?

Ch. *Redeo, postquam apparavi ea, quæ opus fuit apparare ad celebrandas nuptias filiæ, ut jubeam vocari eos, quos his interesse convenit: sed quid hoc est? Puer herclè est: mulier, tune hîc posuisti eum?* My. *Ubinam est Davus?* Ch. *Non mihi respondes?* My. *Hem, nusquam in his locis reperitur ille, væ miseræ mihi! Homo me reliquit, atque abiit.* Da. *Dii vostram fidem! quantus tumultus in foro? quanta multitudo hominum est, qui illic litigant? Tum annona cara est: nescio, quid aliud dicam.* My. *Cur tu, quæso, hîc me solam reliquisti?* Da. *Hem, quænam fabula hîc agitur?*

ANNOTATIONES.

2 *Sed quid hoc?*] Interrogatio est ignorantis Chremetis quid esset, quod primum viderat. Erat autem puer pannis involutus.

4 *Ubi ille est?*] Mysis Davum requirit, qui se summoverat, conspecto Chremete; ut ipse de foro venire videretur.

Væ miseræ mihi.] Quasi dicat, Davi mandato huc veni; at ille me reliquit, atque abiit.

5 *Di vostram fidem!*] A dextrâ veniens Davus simulat se è foro venire.

7 *Tum annona cara est:*] Hoc Davus ad spectatores conversus, vel summisse dicit. Est autem annona res omnis quæ ad annuum victum reponitur.

8 *Cur tu, obsecro, hîc me solam?*] Simplicitas Mysidis ferè detegit fallaciam.

Eho,

Eho, Mysis, puer hic unde est? quisve huc attulit?
My. Satin' sanus es, qui me id rogites? *Da*. quem ego igitur rogem,
Qui hic neminem alium video? *Ch*. miror, unde sit.
Da. Dicturan' quod rogo? *My*. au. *Da*. concede ad dexteram.
My. Deliras: non tute ipse? *Da*. verbum si mihi
Unum, præterquam quod te rogo, faxis, cave.
My. Malè dicis. *Da*. unde est? dic clarè. *My*. à vobis. *Da*. ha, ha, hæ.
Mirum vero, impudenter mulier si facit.
Ch. Ab Andria est ancilla hæc, quantùm intelligo.
Da. Adeon' videmur vobis esse idonei,
In quibus sic illudatis? *Ch*. veni in tempore.
Da. Propera adeò puerum tollere hinc ab janua.
Mane: cave quoquam ex istoc excessis loco.
My. Dii te eradicent: ita me miseram territas.
Da. Tib ego dico, an non? *My*. quid vis? *Da*. at etiam rogas?
Cedo, cujum puerum hîc apposuisti? dic mihi.
My. Tu nescis? *Da*. mitte id, quod scio: dic, quod rogo.
My. Vestri. *Da*. cujus vestri? *My*. Pamphili. *Da*. hem, quid Pamphili?
My. Eho, an non est? *Ch*. rectè ego semper fugi has nuptias.
Da. O facinus animadvertendum! *My*. quid clamitas?
Da. Quemne ego herì vidi ad vos adferri vesperi?
My. O hominem audacem? *Da*. verum. vidi Cantharam
Subfarcinatam. *My*. Diis pol habeo gratias,
Cùm in pariundo aliquot adfuerunt liberæ.

Eho; Mysis, unde puer hic allatus est? quisve hunc portavit huc? My. *Satisne animi sanus es, qui hoc à me quæras?* Da. *Quem igitur interrogem, qui neminem hic alium, quàm te video?* Ch. *Miror unde sit.* Da. *Respondebisne, Mysis, ad id, quod quæro?* My. *Au.* Da. *Veni ad dexteram.* My. *Desipis: an non tu ipsemet mihi eum in manus dedisti?* Da. *Si mihi verbum unum, præter id quod te rogo, dixeris, vapulabis; cave ne id facias.* My. *Malè mihi dicis.* Da. *Unde hic puer est? dic clarè.* My. *A vobis.* Da. *Ha, hæ, ô rem ridiculam. Quid mirum est, si mulier meretrix impudenter mentiatur?* Ch. *Hæc ancilla Glycerii est, quantùm intelligo.* Da. *Vobisne videmur adeò opportuni vestris ludificationibus et imposturis?* Ch. *Veni in tempore.* Da. *Festina celeriter hunc puerum auferre à januâ: hic mane: cave ne quoquam alio pedem moveris ex hôc loco.* My. *Dii te funditus perdant, qui me miseram adeò terrefacis.* Da. *Tibine ego dico, an non?* My. *Quid vis?* Da. *At etiam quæris, quid velim? dic cujus puerum ante hoc ostium posuisti? dic mihi.* My. *Nescisne cujus sit?* Da. *Tace id quod scio: dic quod quæro.* My. *Vestri.* Da. *Cujus vestri?* My. *Pamphili.* Da. *Hem, quid ais, Pamphili?* My. *Ehò, an non est?* Ch. *Meritò semper ego has vitare volui nuptias.* Da. *O facinus puniendum!* My: *Cur adeò exclamas?* Da. *Tune hunc puerum dicis esse Pamphili, quem ego heri vidi ad vos afferri sub vesperam?* My. *O hominem impudentem!* Da. *Verum est: vidi Cantharam sarcinâ oneratam.* My. *Diis pol habeo gratias; quandoquidem parienti Glycerio aliquot affuerunt liberæ matronæ, quibus credi oportet.*

ANNOTATIONES.

12 *Au.*] Interjectio turbatæ et consternatæ mulieris.

Concede ad dexteram.] Hæc summissè: monet ancillam Mysidem, ut clam, quid sit opus eam moneri, possit.

13 *Verbum si mihi unum.*] Comminatur summissè Davus.

21 *Mane: cave.*] Rursum hæc Davus summissè loquitur, non audiente Chremete, et est interminatio prohibentis, ne tollat Mysis puerum.

25 *Mitte id, quod scio:*] Hæc summissè etiam dicit:

26 *Cujus vestri?*] Vult datâ operâ Pamphilum nominari.

31 *Diis pol habeo gratias.*] Habemus illis gratiam à quibus fatemur beneficium accepisse, nec posse illud referre: diis verò dixit habeo gratias, quas his reddere nequit.

32 *Aliquot adfuerunt liberæ.*] Servis non licebat testimonium perhibere.

Da. Næ

Da. Næ illa illum haud novit, cujus causâ hæc incipit.
Chremes, si positum puerum ante ædes viderit,
Suam gnatam non dabit, tanto herclè magis dabit.
Ch. Non herclè faciet. *Da.* nunc adeo, ut tu sis
sciens, 36
Ni puerum tollis, jamjam ego hunc mediam in viam
Provolvam, teque ibidem pervolvam in luto.
My. Tu pol homo non es sobrius. *Da.* fallacia
Alia aliam trudit: jam susurrari audio, 40
Civem Atticam esse hanc. *Ch.* hem. *Da.* coactus
legibus [vis est?
Eam uxorem ducet. *My.* au, obsecro, an non ci-
Ch. Jocularium in malum insciens penè incidi.
Da. Quis hîc loquitur? ô Chreme, per tempus
advenis: 44
Ausculta. *Ch.* audivi jam omnia. *Da.* anne tu omnia?
Ch. Audivi, inquam, à principio. *Da.* audistin'
obsecro? hem [ripi.
Scelera! hanc jam oportet in cruciatum hinc ab-
Hic ille est: non te credas Davom ludere.
My. Me miseram! nihil pol falsi dixi, mi senex. 49
Ch. Novi rem omnem: sed est Simo intus? *Da.*
intus est. [omnia hæc.
My. Ne me attingas, scelleste! si pol Glycerio non
Da. Eho inepta, nescis quid sit actum. *My.* quî
sciam?
Da. Hic socer est. alio pacto haud poterat fieri,
Ut sciret hæc, quæ volumus. *My.* hem; prædiceres.
Da. Paulùm interesse censes, ex animo omnia, 55
Ut fert natura, facias, an de industria?

Da. *Profectò illa Chremetem non novit, propter quem hanc fallaciam aggreditur. Si Chremes (ita illa cogitat) positum puerum ante ostium Simonis viderit, non dabit filiam suam Pamphilo: imo, ego aio, tantò magis, per Herculem ei dabit.* Ch. *Non per Herculem id faciet.* Da. *Nunc etiam ut scias, si hunc puerum hinc non exportas, jam nunc ego eum in mediam viam volvendo protrudam, teque ibidem versabo plurimùm in luto.* My. *Tu pol homo vino captus es.* Da. *Fallacia alia aliam producit: jam obmurmurari audio in hâc domo Glycerii, illam esse civem Atticam.* Ch. *Hem.* Da. *Pamphilus (inquiunt) qui eam vitiavit, cogetur legibus Atticis eam uxorem ducere.* My. *Eho, dic mihi, obsecro an Glycerium non est civis Attica?* Ch. *Insciens ego penè incidi in periculum joco dignum.* Da. *Quis hîc loquitur? ô Chreme, commode advenis! audi.* Ch. *Audivi jam omnia.* Da. *Ah! tune omnia audivisti?* Ch. *Audivi, inquam, à principio.* Da. *Audivistine, obsecro te? Hem scelera! hanc ancillam Glycerii jam oportet in crucem tollere. O Mysi! hic ille est Chremes, vir meritis clarus: ne tu credas vos rem habere cum Davo servo, quem deludatis dolis.* My. *Me miseram! Nihil pol dixi falsi, mi senex.* Ch. *Novi rem omnem: sed an Simo domi est?* Da. *Ita, est domi.* My. *Ne me attingas, scelleste Dave! Dispeream, si pol Glycerio non omnia hæc renunciem.* Da. *Ehò inepta, nescis cur hoc ita sit à me factum.* My. *Quomodo id sciam?* Da. *Hic Chremes est socer futurus Pamphili, hic non poterat alio modo scire, quæ volumus ut sciret; puerum nempe ex Pamphilo Glycerium peperisse, eamque esse civem Atticam.* My. *Hæc me præmonere debueras.* Da. *Parumne interesse existimas inter ea, quæ fiunt verè, et naturâ ducente; atque ea, quæ arte, et industriâ simulantur?*

ANNOTATIONES.

34 *Chremes, si positum puerum.*] Chrementem nominat, quem præsentem esse se ignorare simulat.

39 *Fallacia alia aliam trudit:*] Prior fallacia est; puerum esse natum ex Pamphilo, quæ prior aliam producit; nempe Glycerium esse civem Atticam. Alius sensus hic esse potest; fallacia alia aliam pellit, et prodit: nimirum commentum illud (Glycerium esse civem Atticam) falsum esse ostendit, dictam Glycerium peperisse puerum ex Pamphilo.

41 *Civem esse Atticam.*] Regio Atheniensium primùm dicta est Actica ab Acte, quod Græcè litus significat: deinde Attica: Maximâ enim ex partè litoralis erat.

Coactus legibus.] Legibus Solonis cautum, fuit, ut qui virginem liberam civemque Atticam stuprâsset; ut aut illam uxorem duceret, aut dotaret.

43 *Jocularium in malum.*] Per Antiphrasim dictum; significat enim magnum ac serium malum, ut notat Muretus.

45 *Ante tu omnia?*] Simulata admiratio; alii legunt; *Ah ne tu omnia?*

ACTUS

ACTUS IV. SCENA VI.

CRITO. MYSIS. DAVUS.

Cr. IN hac habitasse platea dictum est Chrysidem,
Quæ se inhonestè optavit parare divitias
Potiùs, quam in patria honestè pauper vivere:
Ejus morte ea ad me lege redierunt bona.
Sed quos perconter, video: salvete. *My.* obsecro,
Quem video? estne hic Crito, sobrinus Chrysidis?
Is est. *Cr.* O Mysis, salve! *My.* salvos sis, Crito.
Cr. Itan' Chrysis? hem. *My.* nos quidem pol mi-
seras perdidit. [nosne? sic
Cr. Quid vos? quo pacto hic? satin' rectè? *My.*
Ut quimus aiunt; quando ut volumus, non licet.
Cr. Quid Glycerium? jam hæc suos parentes rep-
perit?
My. Utinam. *Cr.* an nondum etiam? haud auspi-
catò huc me appuli: [dem;
Nam pol, si id scissem, nunquam huc retulissem pe-
Semper enim dicta est ejus hæc, atq; habita est soror:
Quæ illius fuerunt, possidet: nunc me hospitem
Lites sequi, quàm hîc mihi sit facile atq; utile,
Aliorum exempla commonent: simul arbitror,
Jam esse aliquem amicum, et defensorem ei: nam
ferè
Grandiuscula jam profecta est illinc: clamitent,
Me sycophantam hereditatem persequi,
Mendicum: tum ipsam despoliare non libet.
My. O optume hospes pol, Crito, antiquum obtines.
Cr. Duc me ad eam, quando hoc veni, ut videam.
My. maxumè. [senex
Da. Sequar hos: nolo me in tempore hoc videat

Cr. Mihi dictum est in hâc plateâ habitâsse Chrysidem, quæ maluit hîc Athenis turpiter divitias acquirere, quàm pudicè in patriâ Andro pauper vivere: ejus bona jure cognationis post mortem illius mihi obvenerunt. Sed video, quos de loco domûs Glycerii interrogem: salvete. My. *Obsecro, quem video? Estne hic Crito sobrinus Chrysidis? Ille ipse est.* Cr. *O Mysis, salve!* My. *Tu quoque salvus sis, Crito.* Cr. *Verumne est Chrysidem decessisse?* My. *Nos quidem pol miseras perdidit.* Cr. *Quid vos hic agitis? Quomodo vivitis? Satisne commodè?* My. *Nosne, quomodo habeamus, rogas? Ut possumus, quando, ut volumus, non licet, sicut communi fertur proverbio.* Cr. *Quid agit Glycerium? jamne suos parentes reperit?* My. *Utinam reperisset.* Cr. *An adhuc non reperit? Non faventibus auspiciis huc appuli: Nam pol, si scivissem Glycerium parentes non reperisse, nunquam huc me contulissem: semper enim ea Chrysidis dicta est, atque habita soror: ejusque bona possidet: tum me peregrinum, quàm sit mihi facile, atque utile lites habere hìc, in alienâ patriâ, plurima exempla docent: atque etiam opinor Glycerium jam aliquem amicum habere, et defensorem paratum: nam ferè grandiuscula ætate ex Andro huc Athenas migravit: vereor ne me ipsi clament sæpius calumniatorem, hæreditatem alienam captem, mendicum denique: tum etiam, etsi hæreditas Chrysidis jure mea sit, tamen illam bonis denudare non libet, quum ipsa nulla alia quam Chrysidis bona habeat.* My. *Optime hospes Crito, antiquum tuum morem observas; cùm ita te geris erga Glycerium.* Cr. *Duc me ad illam, ut, quando huc veni, saltem eam videam.* My. *Libenter id volo.* Da. *Sequar hos ad ædes Glycerii: nolo me senex herus Simo hôc tempore nunc videat.*

ANNOTATIONES.

6 *Sobrinus Chrysidis.*] Consobrini propriè dicuntur nati ex duabus sororibus; sobrini filii consobrinorum; patrueles, filii duorum fratrum.

12 *Haud auspicatò.*] Auspicari est ex avium cantu, aut gestu, futura divinare. Auspicatò est adverbium significans, *auspiciis factis:* Inauspicatò verò significat, *auspiciis neglectis.* Et quoniam Romani nihil incipiebant, nisi sumptis auspiciis, idcircò *inauspicatò* pro *infeliciter* usurpatur.

16 *Quàm mihi sit facile atque utile.*] Donatus interpretatur; *difficile atque inutile.*

20 *Sycophantam.*] Cum in Atticâ magna esset ficuum copia; ad eas asservandas publicè custodes statuebantur, qui sycophantæ dicti sunt ἀπὸ τὰ σῦκα φαίνεσθαι, id est, ficus deferre: quod accusare solerent eos, qui ficus carperent.

22 *Antiquum obtines.*] Id est, antiquum et consuetum tuum morem. Sic Plautus absolutè sine substantivo dixit in Mostellario. Act. II. Sc. II.

Antiquum hoc obtines tuum, tardus ut sis.

ACTUS V. SCENA I.

CHREMES. SIMO.

Ch. SATIS jam, satis, Simo, spectata erga te amicitia est mea :
Satis periclî cœpi adire : orandi jam finem face.
Dum studeo obsequi tibi, penè illusi vitam filiæ.
Si. Imò enim quammaxumè abs te postulo atque oro, Chreme,
Ut beneficium, verbis initum dudum, nunc re comprobes.
Ch. Vide, quàm iniquus sis præ studio, dum efficias id quod cupis, [cogitas :
Neque modum benignitatis, neque quid me ores,
Nam si cogites, remittas jam me onerare injuriis.
Si. Quibus ? *Ch.* ah rogitas ? perpulisti me, ut homini adolescentulo,
In alio occupato amore, abhorrenti ab re uxoria,
Filiam darem in seditionem, atque incertas nuptias ;
Ejus labore atque ejus dolore gnato ut medicarer tuo.
Impetrasti : incepi, dum res retulit : nunc non fert : feras. [missos face.
Illam hanc civem esse aiunt : puer est natus : nos
Si. Per ego te deos oro, ut ne illis animum inducas credere,
Quibus id maxumè utile est, illum esse quàm deterrimum.
Nuptiarum gratiâ hæc sunt ficta atque incepta omnia. [empta his, desinent.
Ubi ea caussa, quamobrem hæc faciunt, erit ad-

Ch. *Satis, jam satis, Simo, perspecta est mea erga te amicitia : satis periculi suscepi : desiste me orare. Dum studeo voluntati tuæ obsequi, penè ludibrio habere visus sum, et negligere filiæ meæ salutem.* Si. *Imò verò summopere à te peto, atque obsecro, Chreme, ut beneficium verbis jampridem inceptum, nunc re confirmes, et præstes.* Ch. *Vide quàm iniquus sis, præ studio efficiendi id quod cupis consequi : neque consideras, qui modus benignitatis in amicis servandus sit, neque quid à me tuis precibus postules : nam si id cogites, tu desinas mihi contra jus importunus, et molestus vexator esse.* Si. *Quomodo vexator tibi fui?* Ch. *Quærisne? Invitum coëgisti me, ut adolescentulo alio amore implicato, alieno à ducendâ uxore, filiam meam darem cum periculo divortii, et discessionis à conjugio instabili ; ut ejus labore atque dolore remedium afferrem filio tuo, amore turpi insanienti. Tu id à me impetrâsti : etiam incepi nuptias contrahere, dum res permisit : nunc non permittit : Tu mî quoque consilium mutare permittas. Dicitur etiam Glycerium civem esse Atticam : ex eâ puer filio tuo natus est ; proinde omitte nos de nuptiis compellare.* Si. *Per deos ego te oro, ne velis his credere, quibus utile est, ut filius meus pessimus sit, atque æstimetur. Nuptiarum impediendarum causâ hæ fallaciæ omnes inventæ sunt, atque inceptæ. Ubi nuptiæ perfectæ fuerint, et causa, quamobrem fraudulenti illi hæc faciunt, his adempta fuerit ; dolos et technas suas desinent.*

ANNOTATIONES.

3 *Illusi vitàm filiæ.*] *Illudere* præter significationem vulgatam significat interdum *per ludum noceo.* Virg. Georg. de vite novellâ præcipiens.

Silvestres uri assiduè, capræque sequaces Illudunt.——

Idem in primo Georg. De areâ granis ferendis faciendâ.

Tum variæ illudant pestes———

Id est, ne varia et periculosa animalcula infestent. Idem II. Æn. *certantque illudere capto.* Id est, per ludum et jocum sævire in injuriam illius. Servius Fuldensis. Sic Suetonius in Tiberio, dixit *illudere capitibus,* et *illudere corpus.*

11 *Filiam darem in seditionem.*] Id est, ut filiam darem futuram in continuis dissensionibus et rixis cum marito : ita ut matrimonium dissolveretur.

13 *Dum res retulit :*] Antiquum præteritum.

Ch. Erras :

Ch. Erras: cum Davo egomet vidi jurgantem ancillam. *Si.* scio. *Ch.* at,
Vero voltu; cùm ibi me adesse neuter dum persenserat.
Si. Credo; et id facturas Davus dudum prædixit mihi: [dicere.
Et nescio quid tibi sum oblitus hodie, ac volui,

Ch. *Falleris: egomet vidi ancillam Mysidem rixantem cum Davo.* Si. *Scio.* Ch. *At vero vultu, non simulato; tunc cùm neuter eorum me ibi adesse antè senserat.* Si. *Credo; et hanc fraudem facturas Mysim, et Glycerium, Davus dudum mihi prædixerat: et nescio propter quid id tibi dicere oblitus sum, contrà quàm proposueram.*

ACTUS V. SCENA II.

Davus. Chremes. Simo. Dromo.

Da. ANIMO jam nunc otioso esse impero. *Ch.* hem Davom tibi.
Si. Unde egreditur? *Da.* meo præsidio, atque hospitis. *Si.* quid illud mali est?
Da. Ego commodiorem hominem, adventum, tempus non vidi. *Si.* scelus!
Quemnam hic laudat? *Da.* omnis res est jam in vado. *Si.* cesso alloqui?
Da. Herus est: quid agam? *Si.* ô salve bone vir! *Da.* hem Simo, ô noster Chremes,
Omnia apparata jam sunt intus. *Si.* curasti probè.
Da. Ubi voles, accerse. *Si.* bene sane: id enim vero hinc nunc abest.
Etiam tu hoc respondes? quid istîc tibi negotii est? *Da.* mihin'? *Si.* ita.
Da. Mihine? *Si.* tibi ergo. *Da.* modo introii. *Si.* quasi ego, quàm dudum, id rogem.

Da. *Omnes jam nunc securo animo esse impero.* Ch. *Hem, Simo, ecce tibi Davus adest.* Si. *Unde egreditur?* Da. *Meo auxilio, atque hospitis Critonis.* Si. *Quid etiam illud malum est, quod Davus affert?* Da. *Rebus nostris commodiorem hominem, adventum, tempus non vidi.* Si. *Quemnam sceleratus hic laudat?* Da. *Omnis res nostra jam in tuto posita est.* Si. *Quid cesso hunc alloqui?* Da. *Herus hic est: quid agam?* Si. *O salve bone vir!* Da. *Hem Simo, ô noster Chremes, salvete: omnia jam ad nuptias apparata sunt intus in domo nostra.* Si. *Curâsti rectè tu quidem.* Da. *Ubi voles filium accersi jube.* Si. *Bene sanè dicis: id enim certè nunc unum desideratur ad solennitatem nuptiarum. An non etiam tu ad id, quod quæro, respondes? Quid tibi negotii est in domo Glycerii?* Da. *Mihi?* Si. *Tibi, inquam.* Da. *Modò in has ædes introivi.* Si. *Quasi à te quæram, quamdudum introiveris.*

ANNOTATIONES.

1 *Impero.*] Serviliter exultat Davus.

Hem Davum tibi. Si. *Unde egreditur?* Hæc seorsum loquuntur Chremes, et Simo, Davo non audiente, et solo secum loquente.

3 *Scelus! quemnam hîc laudat?*] *Scelus* pro *sceleste.*

4 *Omnis res jam est in vado?*] Vada sunt fluminum loca minus profunda, in quibus periclitandi nullus est metus. Proverbium est significans rem extra periculum esse, quale est istud, *In portu navigo.*

5 *O salve bone vir!*] Ironica salutatio.

6 *Curâsti probè.*] Approbatio ironica irati Simonis.

7 *Bene sanè:*] Persistit in ironiâ.

Id enimvero hinc nunc abest.] Alii legunt, hic. Si hæc lectio locum habet, talis erit sensus; nam certè propterea hic, nempe Pamphilus abest, quia abhorret à nuptiis, nec vult eas perfici.

8 *Etiam tu hoc respondes?*] Etiam tû hæc verba repondere audes? Scilicet *(Omnia jam apparata sunt intus. Ubi voles, accerse)* tu qui nuptias dolis tuis impedis, et disturbas.

9 *Quasi verò, quàm dudum, id rogem.*] De negotio interrogatur, de tempore respondet Davus.

Da. Cum tuo gnato unà. *Si.* anne est intus Pamphilus ? crucior miser.
Eho, non tu dixti esse inter eos inimicitias, carnufex ?
Da. Sunt. *Si.* cur igitur hîc est ? *Ch.* quid illum censes ? cum illa litigat.
Da. Imo vero indignum, Chreme, jam facinus faxo ex me audies.
Nescio qui senex modò venit : ellum, confidens, [catus :
Cùm faciem videas, videtur esse quantivis pretî :
Tristis severitas inest in voltu, atque in verbis fides.
Si. Quidnam adportas ? *Da.* nil equidem, nisi quod illum audivi dicere.
Si. Quid ait tandem ? *Da.* Glycerium se scire civem esse hanc Atticam.
Si. Hem Dromo, Dromo. *Dr.* quid est ? *Si.* Dromo. *Da.* audi. *Si.* verbum si addideris. Dromo.
Da. Audi, obsecro. *Dr.* quid vis ? *Si.* sublimem hunc intrò rape, quantùm potes.
Dr. Quem ? *Si.* Davom. *Da.* quamobrem ? *Si.* quia lubet : rape inquam. *Da.* quid feci ? *Si.* rape.
Da. Si quidquam mentitum invenies, occidito. *Si.* Nihil audio.
Ego jam te commotum reddam. *Da.* tamen etsi hoc verum est ? *Si.* tamen,
Cura adservandum vinctum : atque audin' ? quadrupedem constringito.
Age, nunc jam ego pol hodie, si vivo, tibi
Ostendam, herum quid sit pericli fallere, et
Illi patrem. *Ch.* ah ! ne sævi tantopere. *Si.* ô Chreme,
Pietatem gnati ! nonne te miseret mei ?
Tantum laborem capere ob talem filium ?
Age Pamphile : exi Pamphile : ecquid te pudet ?

Da. *Modò introivi cum tuo filio.* Si. *Anne est intus hîc Pamphilus ? Crucior miser animi. Ehò annon tu dixisti, carnifex, esse inter eos inimicitias ?* Da. *Sunt.* Si. *Cur igitur Pamphilus est in domo Glycerii ?* Ch. *Propter quid illum esse censes ? cum illa nempe litigat.* Da. *Imò verò, ô Chreme, indignum facinus ex me audies. Nescio quis senex modò advenit (ecce illum in hâc domo) confidens, cautus : cùm vultum ejus quis conspicit, videtur quantocumque pretio dignus esse : tristis et severa gravitas inest in facie, et in verbis fidei sinceritas apparet.* Si. *Quid de illo apportas novi ?* Da. *Nihil equidem, nisi quod audivi illum dicere.* Si. *Quid ait tandem ?* Da. *Ait se scire Glycerium esse civem Atticam.* Si. *Hem, Dromo, Dromo.* Dr. *Quid est ?* Da. *Audi.* Si. *Si verbum quidem unum præterea addideris, periisti. Dromo !* Da. *Audi. obsecro.* Dr. *Quid vis ?* Si. *Sublimem in ædes rape quàm celerrimè.* Dr. *Quem vis rapiam ?* Si. *Davum.* Da. *Quamobrem ?* Si. *Quia ita mihi placet : Rape, inquam, lorarie Dromo.* Da. *Quid feci.* Si. *Rape.* Da. *Si quicquam mendacii me dixisse invenies, occidito.* Si. *Ego nihil audio. Ego te plagis quatiam, ut mereris.* Da. *Tametsi vera dixerim, me rapi ad supplicium jubes ?* Si. *Jubeo. Dromo, custodi eum in vinculis, ne defugiat : atque, audisne ? manibus, pedibusque, sicut feram constringito, ut terrâ se movere non possit. Age nunc ; jam ego pol hodie, si vivo, te docebo, quàm periculosum sit herum servum fallere, et Pamphilum patrem.* Ch. *Ah ! ne adeò sævè te geras.* Si. *Chreme, specta pietatem filii me in patrem ! an non mei misereris ? quod tantas ærumnas patiar ob talem filium, Age Pamphile : exi Pamphile : an non pudore ullo afficeris ?*

ANNOTATIONES.

11. *Ehò non dixisti.*] Simo convincit Davum mendacii.

14 *Ellum*] Pro *ecce illum*, antiquum est.

28 *Chreme, pietatem nati !*] Subaudi, *specta.* Ironia est.

30 *Ecquid te pudet ?*] *Sub.* Decipere patrem.

ACTUS

ACTUS V. SCENA III.

PAMPHILUS. SIMO. CHREMES.

Pa. QUIS me volt? perii, pater est. *Si.* quid
ais, omnium? *Ch.* ah.
Rem potius ipsam dic, ac mitte malè loqui.
Si. Quasi quidquam in hunc jam gravius dici possiet.
Ain' tandem, civis est Glycerium? *Pa.* ita prædi-
Si. Ita prædicant? ingentem confidentiam! [cant.
Num cogitat, quid dicat? num facti piget?
Num ejus color pudoris signum usquam indicat?
Adeon' impotenti esse animo, ut præter civium
Morem, atque legem, et sui voluntatem patris,
Tamen hanc habere cupiat cum summo probro?
Pa. Me miserum! *Si.* modòne id demum sensti,
Pamphile?
Olim istuc, olim, cùm ita animum induxti tuum,
Quod cuperes, aliquo pacto efficiendum tibi?
Eodem die istuc verbum verè in te accidit.
Sed quid ago! cur me excrucio: cur me macero?
Cur meam senectam hujus sollicito amentiâ? an
Pro hujus ego ut peccatis supplicium sufferam?
Imo habeat, valeat, vivat cum illa. *Pa.* mi pater.
Si. Quid mi pater? quasi tu hujus indigeas patris.
Domus, uxor, liberi inventi invito patre:
Adducti, qui illam civem hinc dicant: viceris.
Pa. Pater, licetne pauca? *Si.* quid dices mihi?
Ch. Tamen, Simo, audi. *Si.* ego audiam? quid
audiam, [sino.
Chreme? *Ch.* attamen dicat sine. *Si.* age dicat,
Pa. Ego me amare hanc fateor; si id peccare est,
fateor id quoque.

Pa. *Quis me appellat? perii, pater est.* Si. *quid ais, omnium deterrime?* Ch. *Ah, rem potiùs ipsam narra, ac cessa maledicere.* Si. *Quasi quicquam acerbius, quàm meretur, in hunc dici possit. Tunc tandem ais Glycerium esse civem Atticam?* Pa. *Ita dicunt.* Si. *Itane dicunt? ò insignem audaciam! Num cogitat quid debeat dicere? Num facti pœnitet? Vide num ejus color pudoris aliquod signum demonstrat in toto vultu? adeòne impotenti est animo adversus cupiditates suas, ut contra civitatis consuetudinem et legem, suique patris voluntatem, tamen hanc habere studeat cum summo dedecore atque ignominia?* Pa. *Me miserum!* Si. *Modòne id tandem sensisti; te esse miserum? Olim, istud olim tunc sentire debuisti, cùm decrevisti aliquo modo exequi, quod cuperes; eodem die istud verbum verè tibi reipsa convenire cœpit. Sed quid ago? Cur me torqueo? Cur me tristitiâ conficio? Cur meam senectutem propter ejus amentiam solicitudine et curâ vexo? an ut pro ejus flagitiis pœnas solvam? imò habeat potiùs hanc peregrinam, à me discedat, vivat cum illâ.* Pa. *Mi pater.* Si. *Quid mi pater? quasi tu indigeas hoc patre, quem compellas. Domus, uxor, liberi tibi inventi sunt contra patris voluntatem: suppositi sunt, qui Glycerium illam hujus urbis civem esse affirment: vicisti, cedo adversanti.* Pa. *Pater, licetne pauca loqui?* Si. *Quid mihi dices?* Ch. *Attamen, Simo, audi.* Si. *Quid ego audiam, Chreme?* Ch. *Attamen permitte ut dicat pro se.* Si. *Age, ut dicat permitto.* Pa. *Ego fateor me amare Glycerium; si id peccare est, fateor quoque me peccare.*

ANNOTATIONES.

7. *Vide num ejus color.*] Pudoris color est rubor in facie, sicut timoris pallor: unde Latinis, *erubescere* est pudefieri, pudore suffundi, Græcis *ἐρυθριᾶν rubescere*, idem est ac *pudere*.

8. *Impotenti animo.*] Impotens dicitur, qui suis cupiditatibus imperare non potest. Græcis *ἀκρατὴς* dicitur.

Præter civium morem, atque legem.] Lex erat Athenis à Pericle lata, de qua meminit Plutarchus in ejus vita, quæ vetabat connubia cum peregrinis jungere, ut si quis non ex duobus Atheniensibus nasceretur, nothus esset, planèque expers omnium honorum, magistratuumque.

Pater, tuæ potestati me committo; quidvis oneris impone: impera. Vis me uxorem ducere? Vis me Glycerium dimittere? Id quod vis, ut potero, feram. Hoc tantummodo te vehementer oro, ut ne credas hunc à me submissum senem Critonem, qui hanc civem Atticam esse ait. Permitte ut ab hac culpa me purgem, atque illum coram vobis huc adducam. Si. *Tu adducas?* Pa. *Permitte id mihi, pater.* Ch. *Æqua est ejus postulatio: da illi facultatem hoc faciendi.* Pa. *Sine, ut hoc à te impetrem.* Si. *Sino. Quidvis concedere cupio, dummodò ab hoc me falli non comperiam, Chreme.* Ch. *Pro gravi culpa levissima pœna filii satisfacit patri.*

Tibi, pater, me dedo; quidvis oneris impone: im-
pera.
Vis me uxorem ducere? hanc amittere? ut po[tero feram.
Hoc modò te obsecro, ut ne credas à me allega-
tum hunc senem.
Sine me expurgem, atque illum huc coram addu-
cam. *Si.* adducas? *Pa.* sine, pater.
Ch. Æquum postulat: da veniam. *Pa.* sine te hoc
exorem. *Si.* sino.
Quidvis cupio, dum ne ab hoc me falli comperiar,
Chreme.
Ch. Pro peccato magno paulum supplicii satis est [patri.

ANNOTATIONES.

27 *Ut potero, feram.*] An possit ferre, dubium patri relinquit.

31. *Comperiar.*] Ab hoc me falli, utrum à Pamphilo an à Critone intelligendum sit, quis dubitet: sed de Pamphilo dictum esse opinor. *Comperiar* pro *comperiam* positum esse censet Muretus: ut apud Ciceronem in Milonianâ *punior* pro *punio*. Sed non passivum pro activo sumi; verùm deponens esse verbum (comperior) dicendum est, cùm etiam Sallust. in Jugurth. in activâ significatione, hoc verbo utatur: *Sed ego comperior Bocchum magis Punicâ fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul et Romanos, et Numidam spe pacis detinuisse.* Hæc sunt verba Sall.

32. *Paulum supplicii.*] Supplicium illud est accusatio Simonis, adversus filium Pamphilum. Supplicium etiam est supplicatio. Sall. in Catil. *In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant.* Ibidem: *Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur.* Sic Livius lib. VII. de bello Punico. Tacitus lib. III. Ann. in hâc significatione. Sensus hujus loci hanc interpretationem recipit; pro peccato magno parva supplicatio filii patrem iratum facile placat.

ACTUS V. SCENA IV.

CRITO, CHREMES. SIMO. PAMPHILUS.

Cr. *Desine me orare, una quævis harum trium causarum satis me adducit, ut meo testimonio confirmem, Glycerium esse civem Atticam, vel tui ratio, vel ipsa veritas, vel quòd bene opto ipsi Glycerio.* Ch. *Nonne Critonem Andrium video? Et certè is est: salve Crito, quid tu Athenas præter solitum venisti?* Cr. *Casu id contigit: sed nonne hic, quem intueor, Simo est?*

Cr. MITTE orare, una harum quævis causa me,
ut faciam, monet,
Vel tu, vel quod verum est, vel quòd ipsi cupio [Glycerio.
Ch. Andriam ego Critonem video? et certè is est:
salvos sis Crito.
Quid tu Athenas insolens? *Cr.* evenit: sed hic[cine est Simo?

ANNOTATIONES.

4 *Quid tu Athenas insolens?*] Insolens, est præter solitum, et consuetudinem tuam. Hic *insolens* activè sumitur, ut sæpissimè solet sumi. Plaut. in Amph. *Sic dixero mendacium, solens meo more fecero.* Sic idem in Truc. Sail. *Insolens vera accipiendi.* Sed et passivè sumitur. Horat. III. Carm. Odd. XXIX.

Fortuna sævo læta negotio
Ludum insolentem ludere pertinax.

Gell. lib. I. Noct. &c. *Atque id quod à Cesare, excellentis ingenii viro, in primo de Analogia scriptum est, habe semper in memoriâ, atque pectore; ut tanquam scopulum fugias inauditum atque insolens verbum.* Verum non jungitur cum infinitivo passivo; ut *insolitus* et *solitus*. Neque enim dicas solens est hoc fieri, ut *solitum est hoc fieri.* *At τὸ solitus* in utrâque significatione usitatum est.

Ch. Hic

Ch. Hic est. *Si.* mene quæris? eho, tu Glycerium
hinc civem esse ais?
Cr. Tu negas? *Si.* itane huc paratus advenis? *Cr.*
quare? *Si.* rogas? [lescentulos
Tune impunè hæc facias? tune hîc homines ado-
Imperitos rerum, eductos liberè, in fraudem illi-
cis? [*Cr.* sanun' es:
Sollicitando, et pollicitando eorum animos lactas?
Si. Ac meretricios amores nuptiis conglutinas?
Pa. Perii: metuo, ut substet hospes. *Ch.* si, Simo,
hunc nôris satis, [sit bonus?
Non ita arbitrere: bonus hic est vir. *Si.* hic vir
Itane adtemperatè venit hodie in ipsis nuptiis,
Ut veniret antehac nunquam? est verò huic cre-
dendum, Chreme? [quod moneam probè.
Pa. Ni metuam patrem, habeo pro illa re, illum
Si. Sycophanta. *Cr.* hem. *Ch.* sic, Crito, est hic:
mitte. *Cr.* videat, qui siet.
Si mihi pergit, quæ volt, dicere, ea, quæ non volt,
audiet. [æquo animo feres?
Ego istæc moveo, aut curo? non tu tuum malum
Nam, ego quæ dico, vera, an falsa audieris, jam
sciri potest. [ejectus est,
Atticus quidam olim navi fractâ ad Andrum
Et istæc unà parva virgo: tum ille egens fortè ap-
plicat [ceptat. *Ch.* sine.
Primùm ad Chrysidis patrem se. *Si.* fabulam in-
Cr. Itane verò obturbat? *Ch.* perge. *Cr.* tum is
mihi cognatus fuit,
Qui eum recepit: ibi ego audivi ex illo sese esse
Atticum. [tam citò tibi?
Is ibi mortuus est. *Ch.* ejus nomen? *Cr.* nomen
Phania. *Ch.* hem, perii. *Cr.* verùm hercle opinor
fuisse Phaniam.
Hoc certò scio, Rhamnusium se aiebat esse. *Ch.* ô
Jupiter! [audivêre. *Ch.* utinam id siet,
Cr. Eadem hæc, Chreme, multi alii in andro tum

Ch. *Hic est.* Si. *Mene quæris? Ehò, tune Glycerium civem hujus urbis esse ais?* Cr. *An tu negas?* Si. *Itane tu subornatus huc advenis?* Cr. *Quare hæc dicis?* Si. *Quærisne? An impunè hoc facere tibi licebit? Tune hîc homines adolescentulos nullâ experientiâ rerum instructos, ingenuè atque honestè educatos, in fraudem inducis? Incitando, et promittendo allicis eorum animos?* Cr. *Num apud te es?* Si. *Ac meretricios amores nuptiis confirmas, et consolidas?* Pa. *Perii: metuo ut hospes Crito firmus contra patrem subsistat.* Ch. *Simo, si satìs hunc virum noveris, non ita de illo censeas, ut facis: bonus hic vir est.* Si. *Hic vir sit bonus? Itane præstò est, in ipso tempore nuptiarum compositò veniens, cùm nunquam antehac venerit? An verò huic credendum est, Chreme?* Pa. *Nisi patrem metuam, scio, quid commodè Critoni in memoriam reducam pro illa re quam objicit pater.* Si. *Calumniator.* Cr. *Hem, mene vocari calumniatorem patiar?* Ch. *Sic à natura factus est Simò, vehemens, et iracundus: hunc omitte et sperne.* Cr. *Viderit qualis ipse sit. Si perseveret, quæ vult, probra et convitia dicere, ea quæ non vult invitus, audiet. Egone has de nuptiis turbas excito, aut fieri curo? nonne malum, quod propter filium tibi accidit, te patienter ferre oportet, non aliis imputare? Nam de his, quæ dixi, jam sciri potest, utrum vera, an falsa sint ea, quæ à me audivisti. Quidam Atheniensis naufragio facto ad Andrum ejectus est, atque unà ista, parva tunc, virgo: tùm ille egenus omnium rerum fortè se recipit, et applicat ad Chrysidis patrem.* Si. *Fabulam incipit narrare.* Ch. *Sine eum loqui.* Cr. *Itane mihi interrumpit sermonem?* Ch. *Perge.* Cr. *Is, qui tunc eum hospitio excepet, mihi cognatus fuit: ibi ego audivi ex illo sese esse Atticum. Is in Andro mortuus est.* Ch. *Quod fuit ejus nomen?* Cr. *An tam citò tibi nomen ejus edi cupis? Phania nomen fuit, ut puto.* Ch. *Hem, perii.* Cr. *Verum hercle opinor Phaniam illi nomen fuisse. Hoc certò scio, Rhamnusium se aiebat esse,* Ch. *O Jupiter!* Cr. *Eadem hæc, Chreme, multi alii in Andro tunc audiverunt.* Ch. *Utinam id sit,*

ANNOTATIO.

27 *Rhamnusium.*] Rhamnusius à Rhamnunte oppidulo Atticæ, in quo celeberrimum fuit templum Nemesis deæ ultricis superborum (quæ ob id Rhamnusia dicta est) ejusque simulachrum marmoreum factum à Phidiâ nobili statuario, altum decem ulnas.

 Quod

Quod spero. Eho dic mihi, quid is eam tum, Crito?
Suamne aiebat esse? *Cr.* non. *Ch.* cujam igitur?
Cr. fratris filiam.
Ch. Certè mea est. *Cr.* quid ais? *Si.* quid tu? quid
ais? *Pa.* arrige aures, Pamphile.
Si. Quî credis? *Ch.* Phania ille frater meus fuit.
Si. nôram, et scio. [queus, proficiscitur.
Ch. Is hinc bellum fugiens, meque in Asiam perse-
Tum illam hîc relinquere est veritus. post illa nunc
primùm audio,
Quid illo sit factum. *Pa.* vix sum apud me: ita
animus commotus est metu,
Spe, gaudio, mirando hoc tanto, tam repentino bono.
Si. Næ istam multimodis tuam inveniri gaudeo. *Pa.*
credo, pater. [malè habet. *Pa.* dignus es
Ch. At mihi unus scrupulus etiam restat, qui me
Cum tuâ religione odio: nodum in scirpo quæris.
Cr. quid istud est?
Ch. Nomen non convenit. *Cr.* fuit herclè aliud
huic parvæ. *Ch.* quod, Crito?
Nunquid meministi? *Cr.* id quæro. *Pa.* egone
hujus memoriam patiar meæ
Voluptati obstare, cùm egomet possim in hac re
medicari mihi? [*Cr.* ipsa est. *Ch.* ea est.
Non patiar. heus, Chreme! quod quæris, Pasibula.
Pa. Ex ipsa millies audivi. *Si.* omneis nos gaudere
hoc, Chreme, [quid restat pater?
Te credo credere. *Ch.* ita me dii ament, credo. *Pa.*
Si. Jamdudum res reduxit me ipsa in gratiam.
Pa. ô lepidum patrem!
De uxore ita, ut possedi, nihil mutat Chremes.
Ch. causa optima est:
Nisi quid pater aliud ait. *Pa.* nempe. *Si.* Scilicet.
Ch. dos, Pamphile, est

quod spero. Ehò dic mihi, Crito, quid Glycerium parvulam tunc sibi esse dicebat? Suamne filiam dicebat esse? Cr. *Non.* Ch. *Cujusnam igitur?* Cr. *Fratris eam esse filiam dicebat.* Ch. *Certè mea est.* Cr. *Quid ais?* Si. *quid tu ais?* Pa. *Arrige aures, Pamphile.* Si. *Quomodo his verbis tam facilè credis?* Ch. *Phania ille frater meus fuit.* Si. *Noveram eum, et scio ipsum fratrem tuum fuisse.* Ch. *Is bellorum motus fugiens, hinc in Asiam proficiscitur me quæsiturus. Tunc illam parvulam hic Athenis relinquere est veritus, post illa tempora nunc primùm audio, quid de illo factum fuit.* Pa. *Vix mentis compos sum: ita metu agitatus sum amittendæ Glycerii, spe ipsius habendæ, gaudio, quòd sit civis Attica; dum miror hoc tantum, tamque insperatum bonum.* Si. *Certè istam Glycerium inventam esse tuam ex multis et certis argumentis vehementer gaudeo.* Pa. *Credo, pater.* Ch. *At mihi unum dubium etiam restat, quod me angit.* Pa. *Dignus es odio cum tua superstitiosa anxietate: tu in re minimè dubiâ occasionem dubitandi quæris.* Cr. *Quid istud est?* Ch. *Nomen, quo illam vocant, non convenit cum nomine filiæ meæ.* Cr. *Fuit hercle aliud ei nomen dum parva erat.* Ch. *Quod, Critò? Nunquid meministi?* Cr. *Id quæro.* Pa. *Egone hujus fluxam memoriam patiar meæ voluptati moram injicere! cùm ego possim ipse mihi remedium invenire? Non patiar, heus, Chreme! quod nomen quæris, Pasibula est.* Cr. *Ipsum nomen est.* Ch. *Id ipsum est.* Pa. *Ex ipsa audivi millies.* Si. *Ego credo te credere nos omnes gaudere ò Chreme, propter hoc, quòd reperta est tua filia.* Ch. *Ita me dii adjuvent, credo.* Pa. *Quid restat, pater?* Si. *Jampridem, fili, res ipsa, quòd filiam amas Chremetis quæ ab eo agnita est, gratiam meam tibi reconciliavit.* Pa. *O lepidum patrem! Quod ad uxorem pertinet, quo nanus ita eam posthac possideam, ut antea possedi; nihil de hoc mutat Chremes.* Ch. *Causa legitima est, propter quam tibi uxoris confirmetur possessio: nisi pater reclamet, et dissentiat.* Pa. *Certè non reclamabit, neque dissentiet.* Si. *Sic est. Non dissentio.* Ch. *Dotem, Pamphile,*

ANNOTATIONES.

30 *Cujam igitur?*] Vetustum adjectivum per tria genera declinabile: id est *cujus.*

31 *Arrige aures, Pamphile.*] Metaphora ducta ab animalibus, quorum plerique solent, si quando quid eminus audiant, aures surrigere. Aures erigimus, vel arrigimus, cùm aliquid libenter audimus.

33 *At mihi unus scrupulus,*] Scrupus, est lapillus pedes ambulantium lædens. Scrupulus ejus diminutivum per translationem significat difficultatem, molestiam, dubium.

39 *Nodum in scirpo quæris.*] Scirpi junci sunt palustres sine nodo: unde Proverbium est de his qui in rebus claris scrupulum quærunt.

45 *Quid restat, pater?*] Obliqua postulatio nuptiarum Glycerii.

Decem talenta. *Pa.* accipio. *Ch.* propero ad filiam.
eho mecum, Crito : [huc transferri jubes ?
Nam illam me haud nôsse credo. *Si.* cur non illam
Pa. Rectè admones. Davo ego istuc dedam jam
negotî. *Si.* non potest. 51
Pa. Qui ? *Si.* quia habet aliud magis ex sese, et majus. *Pa.* quidnam ? *Si.* vinctus est.
Pa. Pater, non rectè vinctus est. *Si.* haud ita jussi.
Pa. jube solvi, obsecro.
Si. Age fiat. *Pa.* at matura. *Si.* eo intrò. *Pa.* ô
faustum, et felicem hunc diem !

dico decem talenta. Pa. *Accipio.* Ch. *Properè ad filiam, eo. ehò, Crito, mecum veni : nam credo illam non me noscere.* Si. *Cur non illam ad me ex ædibus adduci jubes?* Pa. *Rectè admones. Davo istud jam negotium dabo.* Si. *Non potest id exequi.* Pa. *Quomodo ?* Si. *Quia aliud, et majus habet negotium quod ad ipsum pertinet.* Pa. *Quidnam est ?* Si. *Vinctus est.* Pa. *O pater non rectè vinctus est.* Si. *Jusseram eum rectè vinci.* Pa. *Jube eum solvi vinculis, obsecro.* Si. *Age fiat.* Pa. *Attestina.* Si. *eo intrò.* Pa. *O faustum ac felicem hunc diem!*

ANNOTATIONES.

49 *Decem talenta.*] Talentum Atticum, pro pecuniæ summâ, valet sexcentis coronatis Gallicis. Decem talenta sunt sex millia coronatorum.

52 *Quia habet aliud magis ex sese.*] Id est, suum, magis ad se pertinens.

53 *Non rectè vinctus est.*] Pamphilus per *non rectè* intelligit, non justè : Simo vero per jocum intelligit, non satis strictè, ut qui jusserat Davum tanquam quadrupedem arctissimè vinciri.

ACTUS V. SCENA V.

CHARINUS. PAMPHILUS.

Ch. PROVISO, quid agat Pamphilus : atque
eccum. *Pa.* aliquis forsan me putet
Non putare hoc verum : at mihi nunc sic esse hoc
verum lubet. [bitror,
Ego vitam deorum propterea sempiternam esse ar-
Quòd voluptates eorum propriæ sunt : nam mihi
immortalitas [cesserit.
Parta est, si huic nulla ægritudo gaudio inter-
Sed quem ego potissimùm exoptem nunc mihi,
cui hæc narrem, dari ? 6
Ch. Quid illud gaudii est ? *Pa.* Davom video : nemo est, quem mallem, omnium : [gaudia.
Nam hunc scio mea solidè solum gavisurum

Ch. *Venio visum, quid agat Pamphilus : atque ecce illum.* Pa. *Aliquis fortasse putet me non putare hoc esse verum, quod mox dico : ac placet mihi nunc hoc verum esse. Ego vitam deorum propterea sempiternam esse judico, quod voluptates propriæ eorum sunt, et perpetuæ ; certè immortalitas mihi acquisita est, si nulla tristitia huic præsenti gaudio, quo repleor, interposita fuerit. Sed quem præcipuè exoptem mihi nunc obviàm fieri, cui fortunam secundam, et hanc meam felicitatem commemorem?* Ch. *Quid illud gaudium est ?* Pa. *Davum video : nemo est omnium, quem mallem mihi occurrere : nam scio hunc perfectè ex toto animo ob mea gaudia gavisurum.*

ANNOTATIONES.

3 *Ego vitam deorum.*] Hoc dictum est ex sententia Epicuri. Ille enim vitam judicabat beatissimam, quæ plurimum haberet voluptatis, tristitiæ quàm minimum.

5 *Si nulla ægritudo.*] Quamobrem à Romanis duæ deæ colebantur in eodem templo ; Angeronia ab angoribus dicta, et Volupia à voluptate, indicantibus in vita hominum voluptates et dolores inter se commixtas esse.

ACTUS V. SCENA VI.

DAVUS. PAMPHILUS. CHARINUS.

Da. PAMPHILUS ubinam hic est ? *Pa.* Dave.
Da. quis homo est ? *Pa.* ego sum. *Da.* ô
Pamphile !

Da. *Ubinam hic est Pamphilus?* Ph. *Dave.* Da. *Quisnam homo est, qui me appellat ?* Pa. *Ego sum.* Da. *O Pamphile !*

Pa. Nesci

Pa. Nescis quid mihi obtigerit. *Da.* certe: sed,
quid mihi obtigerit, scio.
Pa. Et quidem ego. *Da.* more hominum evenit,
ego ut quod sim nactus mali,
Priùs rescisceres tu, quàm ego, tibi quod evenit
boni. [factum bene!
Pa. Mea Glycerium suos parentes reperit. *Da.* ô
Ch. Hem. *Pa.* pater amicus summus nobis. *Da.*
quis? *Pa.* Chremes. *Da.* narras probè. 6
Pa. Nec mora ulla est, quin eam uxorem ducam.
Ch. num ille somniat
Ea, quæ vigilans voluit? *Pa.* tum de puero, Dave?
Da. ah desine! [hæc vera sunt,
Solus est, quem diligunt dii. *Ch.* salvus sum, si
Colloquar. *Pa.* quis homo est? Charine, in tempore ipso mî advenis. 10
Ch. Bene factum. *Pa.* hem, audisti? *Ch.* omnia.
age, me in tuis secundis respice.
Tuus est nunc Chremes: facturum, quæ voles,
scio esse omnia. [exspectare, dum exeat.
Pa. Memini: atque adeò longum est, nos illum
Sequere hâc me intus ad Glycerium nunc. tu,
Dave, abi domum. 14
Properè accerse, hinc qui auferant eam: quid
stas? quid cessas? *Da.* eo. [debitur:
Ne exspectetis, dum exeant huc: intus desponIntus transigetur, si quid est, quod restet. Plaudite.

Pa. *Nescis quid mihi acciderit.* Da. *Certe: sed quid mihi acciderit, scio.* Pa. *Et quidem ego.* Da. *Ut accidere solet hominibus, ita evenit nobis; ut prius cognosceres, quod mali inveni, quàm ego audirem, quod boni tibi obtigit.* Pa. *Mea Glycerium suos parentes reperit.* Da. *O quàm rectè contigit!* Ch. *Hem.* Pa. *Pater ejus summus amicus noster est.* Da. *Quis?* Pa. *Chremes.* Da. *Bene narras.* Pa. *Nec quicquam nos retardat, quin eam uxorem ducam.* Ch. *Num Pamphilus somniat ea, quæ vigilans expetivit?* Pa. *Cæterùm de puero, Dave, ut se habet?* Da. *Ah, desine de illo plura quærere! Ille solus est ex omnibus pueris, quem dii in deliciis habent, et in sinu gerunt.* Ch. *Si hæc vera sunt, salvus sum. Compellabo Pamphilum.* Pa. *Quis homo est, qui ad nos accedit? Charine, opportunè mihi advenis.* Ch. *Tecum bene actum esse gaudeo.* Pa. *Hem! audistine?* Ch. *Omnia audivi, agedum, in tuis prosperis successibus fac ut me adjuves. Chremetem totum possides: scio illum facturum esse omnia, quæ voles.* Pa. *Semper tui memini: longum vero tempus est nos exspectare, donec ille exeat domo. Tu sequere hàc me, intus. Chremes nunc est in ædibus Glycerii, tu, Dave, abi domum. Festina. Accerse viros, qui eam auferant ex domo, ubi nunc est, et ad nos transferant: Quid stas immotus? Quid tardas?* Da. *Eo. Ne exspectetis, spectatores, dum huc exeant in proscenium actores nostri: intus sponsalia fient: Intus de toto Philumenæ, de Chrysidis hæreditate, deque cæteris rebus, conveniet, et transigetur. Plaudite.* Calliopius recensui.

ANNOTATIONES.

2 *Sed, quid mihi obtigerit.*] Hoc Davus dicit de vinculis ridiculè.

3 *More hominum evenit.*] Quia fama mali celerior est, quàm boni; id est, evenit, ut facilius mala quam bona nuncientur.

9 *Solus est, quem diligunt dii.*] Hyperbole de magnâ alicujus felicitate. Illustres quosque heroas, deorum filios, cognatos, et amicos fuisse fabulatur antiquitas, ut Herculem Jovis filium, Æneam Veneris, multosque alios.

15 *Qui auferant eam:*] Virgo nuptui data, antiquo ritu simulabatur ex gremio matris, aut si ea deesset, ex proxima necessitudine muliere rapi; inde ad virum transferebatur: quòd ea res Romulo suisque Sabinas rapientibus feliciter cessisset. Quò respiciens Catullus dicit:

Qui rapis teneram ad virum virginem.

In Epithalamio Manlii, et Juliæ.

17 *Plaudite.*] Plaudere verbum est textricum, Græcis σπαθᾶν vel κροτεῖν: cùm illæ licium densiùs inculcant, et cum plausu collidunt. Hoc verbum etiam in theatrum migravit postea: eoque peractis fabulis spectatores dimittebantur: *Valere enim,* et *plaudere* jubebantur, quæ verba vel à grege histrionum, vel ab eâ personâ, quæ postrema in scenam introducebatur, pronunciabantur; ut videre est apud Plautum. Horat. in Arte.

Donec cantor, id est, *actor, vos plaudite dicat.* Cantor est actor. Apuleius eleganter 3. Florid. *Renunciavère poëtam dixisse rebus humanis valere, et plaudere; suis vero familiaribus dolere, et plangere.*

P. TEREN-

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

EUNUCHUS.

Actæ Ludis Megalensibus, L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ, Ædilibus Curulibus. Egere L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modulavit Flaccus Claudii, tibiis duabus dextrâ et sinistrâ Græca Menandru. Acta II. M. Valerio C. Fannio Coss. Anno ab urbe Condita DXCIII. *Ante Christum natum* CLIX.

FABULÆ-INTERLOCUTORES,

PHÆDRIA, adolescens. A Græco φαιδρὸς hilaris.

PARMENO, servus, παρὰ τῷ δεσπότῃ μένων, manens et adstans domino.

THAIS, meretrix. A θαηλὸς,, spectabilis, quasi speciosa.

GNATHO, parasitus. A γνάθος, maxilla, quòd sit edax.

CHÆREA, adolescens. A χαίρων, gaudens.

THRASO, miles. A θράσος, audacia.

PYTHIAS, ancilla; quasi A πυθομένη, percontatrix.

CHREMES, adolescens. A χρεμίζω, hinnio: quòd hinnitu equorum delectaretur.

ANTIPHO, adolescens. A αντὶ φαίνομαι, contra appareo, vel ab ἀντὶ φημὶ contrà loquor.

DORIAS, ancilla; quòd Doride regione orta sit.

DORUS, Eunuchus, quasi Doricus.

SANGA, servus, à Sangia vico Phrygiæ.

SOPHRONA, nutrix. A σώφρων, castus, continens.

LACHES, senex. A λαγχάνω, sortior, sorte obtineo.

ARGU-

ARGUMENTUM.

PAMPHILA Virgo Attica, à prædonidibus rapta, et Rhodum advecta, à meretrice quadam, cum ipsius filiâ Thaïde, educata est: adeò ut ambæ sorores crederentur. Thaïs autem grandiuscula facta Athenas migravit, ibique matris artem meretriciam exercuit. Aliquo post tempore, mater ejus mortem obiit Rhodi, relictâ Pamphilâ, quam Thraso miles Athenas adducit, et Thaïdi in donum promittit, si suæ voluntati morigerari vellet. Illa Phædriam adolescentem Atheniensem, Lachetis filium, sibi amatorem adjunxerat; à quo multis precibus impetrat, expositâ facti ratione (nimirum, ut Pamphilam recuperaret) militi ut biduum gratificari posset. Interea Phædria rus ire statuit, abiensque mandat Parmenoni servo, ut eunuchum, et Æthiopissam ad Thaïdem, cui eos emerat, duceret. Cæterùm Chærea Phædriæ frater Pamphilam in viâ conspicatus, ejus amore flagrabat; itaque servi Parmenonis arte, pro eunucho, ejus habitu indutus, Thaïdi traditur, quæ ei soli Pamphilam credit, dum ad cœnam cum milite proficiscitur. Itaque Chærea, hâc occasione arreptâ, Pamphilam vitiat, seque illico dat in fugam quàm celeriter. Hinc mirabiles turbæ concitantur. At Pamphila paulò post à suis tandem agnoscitur, daturque in uxorem Chæreæ. Phædria et Thraso rivales per parasitum concordes facti, communi amica Thaïde sine certamine potiuntur.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

SOROREM falsô dictitatam Thaïdis,
Id ipsum ignorans, miles advexit Thraso,
Ipsique donat: erat hæc civis Attica.
Eidem eunuchum, quem emerat, tradi jubet
Thaïdis amator Phædria, ac rus ipse abit,
Thrasoni oratus biduum concederet.
Ephebus frater Phædriæ puellulam
Cùm deperiret dono missam Thaïdi,

INTERPRETATIO.

Thraso miles abduxit secum Rhodo Athenas Pamphilam, vulgi sermone nominatam sororem Thaïdis, quod ille ignorabat, ipsique Thaïdi dono dat: erat hæc Pamphila civis Atheniensis filia; eidem Phædria ipsius amator eunuchum à se emptum ut tradat, Parmenoni imperat, atque in villam abit, exoratus precibus Thaïdis, ut in duos dies eâ miles potiretur. Frater Phædriæ adolescens Chærea cùm Pamphilam perditè amaret donatam Thaïdi à milite,

ANNOTATIO.

Periocha.] *A* περιέχω comprehendo, contineo, περιοχὴ comprehenso Græcis dicitur, idem quod Latinis *argumentum*, estque brevis totius alicujus rei explicatio.

Orna-

Ornatu eunuchi induitur : suadet Parmeno :
Introit : vitiat virginem. sed Atticus
Civis repertus frater ejus, conlocat
Vitiatam ephebo : Phædriam exorat Thraso.

supponitur pro eunucho, ejusque habitû indutus : ad ædes Thaïdis adducitur, suadente Parmenone : in quibus stuprat Pamphilam, quæ cùm reperisset fratrem suum Chremetem, Civem Atheniensem ; agnita ab ipso datur uxor Chæreæ à quo vitiata fuerat : Thraso impetrat à Phædria, ut sint socii in amore Thaïdis.

ANNOTATIO.

Ornatu eunuchi.] Eunuchus, castratus dicitur, ab εὐνὴ, quòd est *cubile*, et ἔχω, *habeo custodio*, quòd id genus hominum adhibebatur, servandis regum cubilibus. Eustathius deducit nomen istud ab εὖνις, id est, *privatus*, et ὀχεία, *coitus, conjunctio* ; quasi εὖνις ὀχείας, *privatus, carens conjunctione feminea.*

PROLOGUS.

SI quisquam est, qui placere se studeat bonis
Quamplurimis, et minimè multos lædere :
In his, poëta hic nomen profitetur suum.
Tum si quis est, qui dictum in se inclementiùs
Existimavit esse, sic existimet,
Responsum, non dictum esse, quia læsit prior,
Qui bene vertendo, et easdem describendo malè, ex
Græcis bonis Latinas fecit non bonas.
Idem Menandri Phasma nunc nuper dedit ;
Atque in Thesauro scripsit, causam dicere
Priùs unde petitur, aurum quare sit suum,
Quàm illic, qui petit, unde is sit Thesaurus sibi,
Aut unde in patrium monumentum pervenerit.
Dehinc ne frustretur ipse se, aut sic cogitet ;
Defunctus jam sum, nihil est quod dicat mihi.
Is ne erret, moneo, et desinat lacessere.
Habeo alia multa, quæ nunc condonabitur ;
Quæ proferentur post, si perget lædere
Ita, ut facere instituit. nunc quam acturi sumus
Menandri eunuchum, postquam ædiles emerunt,
Perfecit, sibi ut inspiciundi esset copia.

Si ullus est, cui admodum curæ sit plerisque se gratum esse, nullosque offendere ; hos inter poëta noster dat nomen suum. Tum si quispiam est, qui acerbiùs aliquid in se dictum suspicetur, sic arbitretur ; et sciat, hoc responsum esse in defensionem Terentii lacessiti, non dictum in contumeliam Lavinii lacessentis, qui prior maledictis illum provocavit, qui bene vertendo fabulas, dum verba verbis reddit, et easdem scribendo malè, dum sententiam obscuriùs exprimit, ex Græcis bonis, Latinas fecit non bonas. Idem Lavinius Menandri, comœdiam Phasma, hoc est, Spectrum nominatam, recens admodum spectandam edidit ; atque in Thesauro, aliâ Menandri fabulâ, inducit, possessorem, qui rei partes sustinet, priùs causam dicentem, quare Thesaurus auri inventus ad se pertineat, quàm petitor, qui actor est, unde sibi is obvenerit, aut unde in patris sepulchrum reconditus sit. Deinde ne fallat sese, aut sic animo putet ; defunctus jam sùm periculo et expers omnis reprehensionis ; nihil est, quod mihi objicere possit Terentius ; hunc Lavinium, ne erret præmoneo, et cesset me irritare. Possum alia plura expostulare, quæ in præsenti ei remitto ; quæ postea exprobrentur, si perget maledictis me offendere, ita ut jam incepit. is, postquam ædiles emerunt Eunuchum comœdiam, quam nunc daturi sumus in theatrum, consecutus est ut hunc sibi spectandi potestas fieret.

ANNOTATIONES.

11 *Priùs unde petitur, aurum.*] Is unde petitur, id est possessor, à quo possessio rei petitur, qui rei partes sustinet, *qui est defendeur. Ang.* THE DEFENDANT. Petitor vero est actor, *Demandeur*, THE PLAINTIFF. Terentius arguit Lavinium induxisse possessorem prius agentem, quàm petitorem, quod est contra consuetudinem judiciorum.

17 *Quæ nunc condonabitur ;*] Veteres, *condono*, jungebant accusativo ; sic in Phormione Terentius : *Argentum quod habes, condonamus te*, pro *tibi*.

N 4 Magi-

Magistratus cùm ibi adesset, occepta est agi.
Exclamat, furem, non poëtam fabulam
Dedisse, et nil dedisse verborum tamen:
Colacem esse Nævî, et Plauti veterem fabulam;
Parasiti personam inde ablatam, et militis.
Si id est peccatum, peccatum imprudentia est
Poëtæ, non qui furtum facere studuerit.
Id ita esse, vos jam judicare poteritis.
Colax Menandri est: in ea est parasitus Colax,
Et miles gloriosus: eas se non negat
Personas transtulisse in Eunuchum suam
Ex Græca: sed eas fabulas factas priùs
Latinas scîsse sese, id verò pernegat.
Quòd si personis iisdem uti aliis non licet:
Quî magis licet currentes servos scribere,
Bonas matronas facere, meretrices malas,
Parasitum edacem, gloriosum militem,
Puerum supponi, falli per servum senem,
Amare, odisse, suspicari? Denique
Nullum est jam dictum, quod non dictum sit priùs.
Quare æquum est vos cognoscere, atque ignoscere,
Quæ veteres factitarunt, si faciunt novi.
Date operam, et cum silentio animadvortite,
Ut pernoscatis, quid sibi Eunuchus velit.

Vix præsente magistratu, agi cœpta est, cùm vociferatur, furem esse, non poëtam, qui hanc comœdiam dedit, nec eum dedisse dicendum esse, cùm ne verbum quidem apposuerit de suo: hanc esse comœdiam Colacem dictam, id est, Assentatorem, jam olim à Nævio et Plauto editam. Personam parasiti ex ea furto ablatam, et militis esse à Terentio. Si id fecisse peccatum est, imprudens et inscius ille peccavit: nec enim ullum furtum meditatus est. Id verum esse vos spectatores, arbitrari modò poteritis. Colax comœdia à Menandro facta est: in ea parasitus Colax inducitur, et miles gloriosus: eas personas fatetur quidem se transposuisse in Eunuchum comœdiam suam ex Græca: sed priùs interpretatione Nævii, aut Plauti Latinè versas esse, id verò se ignoravisse pertendit. Quòd si personis iisdem, quibus veteres comici usi sunt, novis poëtis uti non licet: cur magis licet festinantes servos facere, bonas matres familias in scenam producere, meretrices malas, parasitum voracem, gloriosum militem, partum falsum supponi, deludi per servum senem dominum, amores, odia, suspiciones? Postremò nihil dici nunc à nobis potest, quod non ab aliis ante nos dictum fuerit. Quamobrem æquum est vos spectatores, cognoscere quantùm liceat poëtis in imitando sibi sumere, atque ignoscere, si novi, ab antiquis, quæ sibi conveniunt, quandoque mutuentur: cùm antiquis idem crebrò facere licuerit. Vos, actores attenti spectate, et cum silentio advertite, ut sciatis quas res contineat, atque exprimat Eunuchûs comœdia.

ANNOTATIONES.

34 *Id verò pernegat.*] Non negat Terentius ex Colace Menandri, se personam militis et parasiti transtulisse; sed accepisse ex Nævio et Plauto pernegat.

35 *Quòd si personis.*] Defendit argumento à pari, licere sibi iisdem, quibus illis Nævio et Plauto, uti personis.

ACTUS

ACTUS I. SCENA I.

PHÆDRIA. PARMENO.

Ph. QUID igitur faciam ? non eam ? ne nunc quidem,
Cùm accersor ultrò? an potiùs ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias ?
Exclusit, revocat : redeam ? non, si me obsecret.
Pa. Siquidem hercle possis, nil prius, neq; fortius:
Verùm si incipies, neque perficies naviter,
Atque ubi pati non poteris, cùm nemo expetet,
Infectâ pace, ultro ad eam venies, indicans
Te amare, et ferre non posse ; actum est, ilicet,
Perîsti : eludet, ubi te victum senserit.
Proin' tu, dum est tempus, etiam atque etiam cogita.
Here, quæ res in se neque consilium neque modum,
Habet ullum, eam consilio regere non potes.
In amore hæc omnia insunt vitia : injuriæ,
Suspiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rursum : incerta hæc si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plùs agas,
Quàm si des operam, ut cum ratione insanias.
Et quod nunc tute tecum iratus cogitas ;
Egone illam ? quæ illum ? quæ me ? quæ non ? sine modò :
Mori me malim : sentiet qui vir siem,
Hæc verba mehercule una falsa lacrumula,
Quam, oculos terendo miserè, vix vi expresserit,
Restinguet : et te ultro accusabit, et ei dabis
Ultro supplicium. *Ph.* ô indignum facinus ! nunc ego et
Illam scelestam esse, et me miserum sentio :
Et tædet : et amore ardeo : et prudens, sciens,
Vivus, vidensque pereo : nec, quid agam, scio.

Ph. *Quid igitur agem? egone illam non adeam? ac ne quidem nunc, cùm ipsa Thaïs sponte me vocet? an potiùs ita me parem, ut perpetuo non feram meretricum injurias? Expulit foras, rursus accersit; revertarne ad illam? Non si per sacra omnia me obtestetur.* Pa. *Per Herculem, si quidem valeas id facere, nihil melius, neque præstantius: verùm si, ubi inceperis, non perseverabis fortiter, atque ubi ampliùs vim amoris ferre non potueris, si ad Thaïdem minimè te desiderantem, non reconciliatâ pace, volens redibis, ostendens te ejus amore ardere, neque affectui posse resistere; desperata res est, statim perditus eris: Illa ludibrio te habebit, ubi te domitum à se cognoverit.* Ph. *Itaque dum per tempus licet, cùm nondum quidquam incepi, diligenter considera quid facere debeam.* Pa. *Domine, rem quæ consilio et moderatione caret omni, eam, prudentiâ gubernare non vales. Amor hæc omnia in se habet mala, contumelias, zelotypiam, dissensiones, pacem ad tempus, bellum, post bellum pacem iterum: hæc cùm sint instabilia, si velis ratione stabilia reddere, nihilo plùs proficias, quàm si desideres, ut quis cum ratione insaniat. Quæ autem nunc irâ commotus animo agitas; Egone illam Thaïdem adeam? quæ illum Thrasonem mihi prætulit? quæ me sprevit? quæ me herì non admisit? potiùs mortem præoptaverim: sine modò, me virum fortem experietur. Per Herculem hæc per iram prolata verba, unâ fallace lachrymulâ, quam leviter oculos fricando, vix vi extraxerit, delebit: et te ipse sponte tuâ culpæ reum argues apud illam, et puniendum præbebis.* Ph. *O crudele factum! Nunc ego et illam deterrimam esse, et me infelicem video: et tædio ejus afficior: et amore flagro: et intelligens, sentiens, spirans, inspiciensque in exitium ruo: nec quid agam, scio.*

ANNOTATIO.

1 *Quid igitur.*] Hoc *igitur* significat, Phædriam multa cum servo fuisse collocutum, priusquam in scenam prodiret,

Pa. Quid

Pa. Quid agas, nisi ut te redimas captum quàm queas
Minimò ? si nequeas paululò, at quanti queas :
Et ne te afflictes. *Ph.* itane suades ? *Pa.* si sapis :
Neque, præterquàm quas ipse amor molestias
Habet, addas ; et illas quas habet, rectè feras.
Sed ecce ipsa egreditur nostri fundi calamitas :
Nam quod nos capere oportet hæc intercipit.

Pa. *Quid facias, nisi ut te captivum liberes pretio quàm vilissimo possis? si nequeas parvo, at quanti possis: neque te ægritudinibus animi consumas.* Ph. *Itane suades?* Pa. *Si mente sanus es: neque, præter eas solicitudines quæ amorem solent sequi, alias his adjungas; atque eas, quas præbet, æquo animo sustineas. Sed ecce ex ædibus prodit agri nostri calamitosa tempestas: nam quod nos colligere oportet, illa totum aufert et capit.*

ANNOTATIONES.

34 *Nostri fundi calamitas :*] Calamitas est grando et tempestas, quæ calamos segetum prosternit et conterit : unde Cicero Verrem vocat *calamitosam tempestatem.*

35 *Nam quod nos capere oportet.*] Id est, Thaïs, nostra pernicies, quæ Phædriam herum meum sumptibus absumit ; capitque omnia quæ alioquin ab illo in nos conferrentur.

ACTUS I. SCENA II.

THAIS. PHÆDRIA. PARMENO.

Th. MISERAM me ! vereor ne illud graviùs Phædria
Tulerit, neve aliorsum, atque ego feci acceperit,
Quòd herì intromissus non est. *Ph.* totus Parmeno,
Tremo horreoque, postquam aspexi hanc. *Pa.* bono animo es :
Accede ad ignem hunc, jam calesces plus satis.
Th. Quis hic loquitur ? hem, tun' eras, mi Phædria ?
Quid hic stabas ? cur non rectà introibas ? *Pa.* cæterùm
De exclusione verbum nullum. *Th.* quid taces ?
Ph. Sanè quia verò hæ mihi patent semper fores,
Aut quia sum apud te primus. *Th.* missa istæc face
Ph. Quid missa ? ô Thaïs, Thaïs ! utinam esset mihi
Pars æqua amoris tecum ; ac pariter fieret,
Ut aut hoc tibi doleret itidem, ut mihi dolet ;
Aut ego istuc abs te factum nihili penderem.
Th. Ne crucia te, obsecro, anime mi, mi Phædria.
Non pol, quo quemquam plus amem, aut plus diligam,
Eò feci : sed ita erat res : faciundum fuit.
Pa. Credo, ut fit, misera præ amore exclusisti hunc foras.

Th. *Heu me infelicem! dubito ne illud molestiùs quàm debeat Phædria tulerit, neve in aliam partem, atque ego feci, acceperit, quòd hesternâ die in ædes meas admissus non est.* Ph. *Totum corpus, Parmeno, mihi tremore concutitur, horretque frigore, ubi hanc videre cœpi.* Pa. *Fac alto fortique sis animo, ne perturberis: si horres frigore, accede ad hunc ignem (nimirum Thaïdem) jam calesces plusquam satis sit.* Th. *Quis hic loquitur? hem, tune eras, mi Phædria? quid hic stans manebas? cur non rectà domum ingrediebaris?* Pa. *De cætero, quod excluserit ædibus Phædriam, introducto milite, ne unum quidem verbum protulit.* Th. *Quid taces, Phædria?* Ph. *Quasi vero hæ mihi semper apertæ sint fores, aut quia ex tuis amatoribus tibi sim præcipuus gratiâ.* Th. *Omitte hæc odiosa verba.* Ph. *Omittam? O Thaïs, Thaïs! utinam mutuo amore mihi responderes; fieretque ut injuria, quam mihi fecisti, memoria te æquè ac me cruciaret; aut nihili eam æstimarem.* Th. *Ne te dolore affligas, absecro, mi animule, mi Phædria, non per Pollucem, non id propterea feci, quod alium ullum majori amore, quàm te complectar, aut chariorem habeam: sed in eo statu res erat, ut ita facere me oportuerit.* Pa. *Sanè vero, ut fieri solet, propter amorem, quo illum prosequitur, eidem exclusit fores.*

Th. Siccine

Th. Siccine ais, Parmeno? age: sed huc quâ gratiâ
Te accersi jussi, ausculta. *Ph.* fiat. *Th.* dic mihi
Hoc primum, potin' est hic tacere? *Pa.* egone? optumè.
Verùm, heus tu, lege hâc tibi meam astringo fidem:
Quæ vera audivi, taceo, et contineo optumè:
Sin falsum, aut vanum, aut fictum est continuò palam est.
Penus rimarum sum, hac atque illac perfluo.
Proin' tu, taceri si vis, vera dicito.
Th. Samia mihi mater fuit: ea habitabat Rhodi.
Pa. Potest taceri hoc. *Th.* ibi tum matri parvolam
Puellam dono quidam mercator dedit,
Ex Attica hinc abreptam. *Ph.* Civemne? *Th.* arbitror:
Certùm non scimus: matris nomen et patris
Dicebat ipsa: patriam, et signa cætera
Neque scibat, neque per ætatem etiam potuerat.
Mercator hoc addebat, è prædonibus,
Unde emerat, se audisse, abreptam è Sunio.
Mater ubi accepit, cœpit studiosè omnia
Docere, educare, ita uti si esset filia.
Sororem plerique esse credebant meam.
Ego cùm illo, quocum tum uno rem habebam, hospite,
Abii huc: qui mihi reliquit hæc, quæ habeo, omnia.
Pa. Utrumque hoc falsum est: effluet. *Th.* quî istuc? *Pa.* quia
Neque tu uno eras contenta, neque solus dedit:
Nam hic quoque bonam magnamque partem ad te attulit.
Th. Ita est: sed sine me pervenire, quò volo.
Interea miles, qui me amare occeperat,
In Cariam est profectus; te interea loci
Cognovi: tute scis post illa quàm intumum
Habeam te, et mea consilia ut tibi credam omnia.
Ph. Neque hoc tacebit Parmeno. *Pa.* oh, dubiumne id est?

Th. *Siccine loqueris, Parmeno? perge modò: sed tu, mi Phædria, quam ob rem te huc acciri mandavi, attente audi.* Ph. *Sic fiat.* Th. *Dic mihi, Parmeno iste potestne tacere?* Pa. *Egone? Optimè possum. Verum, heus tu, hâc conditione fidem tibi do: quæ audivi, si vera sunt, ea rectè sileo et fideliter servo: sin falsa, aut vana, aut ficta sunt, confestim omnibus ea manifesta facio. pertusus et rimosus sum, commissa mihi undique transmitto, et effundo. Itaque dicito vera, si ea me tacere voles.* Th. *Mater mihi è Samo insulâ fuit: ea Rhodi manebat.* Pa. *Hoc verum esse puto; peregrinam fuisse ei matrem: tacebitur.* Th. *Ibi tum matri quidam mercator puellam parvulam donavit, ex Attica inde usque abreptam.* Pa. *Civemne Atticam?* Th. *Opinor: id compertum nobis nondum est: ipsa puella patris et matris nomem dicebat: patriam, et signa cætera, quibus agnosci possit, ignorabat: neque propter ætatem primam scire potuerat. Mercator ad patris et matris nomen, quod puella dicebat, hoc adjungebat, se accepisse à piratis à quibus emerat, eam raptam fuisse è Sunio Atticæ promontorio. Mater ubi hoc inaudivit, summâ diligentiâ et curâ omnia docuit, quæ ingenuam decent, et educavit quasi suam filiam; adeò ut vulgò soror mea esse crederetur. Ego cum illo, quocum solo consuetudinem habebam, tum advenâ Attico, huc Athenas Rhodo veni: ille mihi omnia hæc bona quæ possideo, moriens reliquit.* Pa. *Utrumque hoc falsum est, ideoque effundetur: hoc tacere non potero.* Th. *Quomodo istud?* Pa. *Quia neque unus tibi amatòr fuit satis neque hospes Atticus ea quæ habes, solus dedit: hic enim quoque (Phædria) magnam et potiorem partem tibi largitus est.* Th. *Haud nego: sed sine orationem quò tendit pervenire. Interea miles, qui ad me animum adjecerat, in Cariam se contulit: tecum interea consuevi: tu ipsemet non ignorus, post illa tempora, quàm intimus maximè omnium in meo amore et familiaritate sis, et ut mea omnia tibi communicem consilia.* Ph. *Ne hoc quidem Parmeno tacebit, cum falsum sit.* Pa. *Oh, quisnam dubitet hoc esse falsum?*

ANNOTATIONES.

27 *Habitabat Rhodi.*] Rhodus Carpathii maris insula nobilissima, ambitu 120 mille passuum. *Carpathus, Scarpanto*, nunc dicta, insula est, media inter Cretam et Rhodum, contra Egyptum, huic parti maris Ægæi nomen dedit.

46 *In Cariam est profectus;*] Caria minoris Asiæ regio, cui Rhodus adjacet.

Th. Hoc

Th. Hoc agite, amabo: mater mea illîc mortua est
Nuper: ejus frater aliquantùm ad rem est avidior.
Is ubi hancce formâ videt honestâ virginem,
Et fidibus scire; pretium sperans, illico
Producit; vendit: fortè fortuna adfuit
Hic meus amicus: emit eam dono mihi,
Imprudens harum rerum, ignarusque omnium.
Is venit: postquam sensit me tecum quoque
Rem habere, fingit caussas, ne det, sedulò:
Ait, si fidem habeat, se iri præpositum tibi
Apud me: ac non id metuat, ne, ubi eam acceperim,
Sese relinquam; velle se illam mihi dare:
Verùm id vereri; sed, ego quantùm suspicor,
Ad virginem animum adjecit. *Ph.* etiamne ampliùs?
Th. Nil, nam quæsivi: nunc ego eam, mi Phædria,
Multæ sunt caussæ, quamobrem cupio abducere.
Primùm, quòd soror est dicta: præterea, ut suis
Restituam ac reddam. sola sum: habeo hîc neminem,
Neque amicum, neque cognatum, quamobrem, Phædria,
Cupio aliquos parare amicos beneficio meo.
Id amabo, adjuta me, quò id fiat faciliùs.
Sine illum priores parteis hosce aliquot dies
Apud me habere. nihil respondes? *Ph.* pessuma,
Ego quidquam cum istis factis tibi respondeam?
Pa. En noster, laudo. tandem perdoluit: vir es.
Ph. Haud ego nesciebam, quorsum tu ires. parvola
Hinc est abrepta: eduxit mater pro sua:
Soror est dicta: cupio abducere, ut reddam suis.
Nempe omnia hæc nunc verba huc redeunt denique:
Excludor ego, ille recipitur: quâ gratiâ?
Nisi illum plus amas, quàm me, et istam nunc times,
Quæ abducta est, ne illum talem præripiat tibi?
Th. Egon' id timeo? *Ph.* quid te ergo sollicitat? cedò.
Num solus ille dona dat? nuncubi meam
Benignitatem sensisti in te claudier?
Nonne, ubi mihi dixti cupere te ex Æthiopia

Th. *Attendite mihi, quæso. mater mea illic mortem obivit nuper: ejus frater aliquanto lucri cupidior est. Is ubi hanc vidit virginem specie venustâ esse, et scire fidibus canere; pretium sperans magnum, statim matre mortuâ, eam venum exponit; vendit: forte fortunâ hic præsens interfuit Thraso meus amicus, qui harum rerum inscius Pamphilam emit, quam mihi dono daret. is Athenas rediit: postquam cognovit me tecum quoque consuescere, excusationes studiosè excogitat, ne eam tradat; dicit si fidem ipsi faciam, se priores partes apud me, te postposito, habiturum; neque metuat, ne ubi puella data mihi fuerit, sese dimittam; velle se illam mihi donare: verum id dubitare: sed ego quantùm animo conjicio, ad virginem amorem adjunxit.* Ph. *Nunquidnam etiam amplius est?* Th. *Nihil; nam percontata sum, mi Phædria: nunc vero quamplurimæ sunt causæ, propter quas cupio eam ad me à possessione militis transducere. primùm quod soror mea dicta est: tum etiam, ut eam suis raptam restituam, et amissam reddam. sola sum: habeo hic neminem, neque amicum, neque cognatum, qui mihi, cùm opus fuerit, auxilientur; quamobrem, Phædria, cupio aliquos mihi amicos conciliare meis meritis. Id ut facilius consequar, peto à te ut mihi præstò esse velis. Permitte illum Thrasonem apud me admitti in potiori parte, hisce aliquot diebus. nihil respondes?* Ph. *Deterrima, tibi ne ego quicquam respondere debeam, talia cùm mihi facias?* Pa. *Hei noster, euge, magni te facio. tandem ægrè fert se deludi, injurias ad animum revocasti: jam vir es.* Ph. *At ego nesciebam, quò spectaret tua nempe oratio. parvula è Sunio est abrepta: educavit mater eam pro suâ filia: soror mea nominata est: cupio abducere, ut reddam suis. Scilicet omnia hæc verba in hanc summam nunc conveniunt; ut excludar, miles ille admittatur: cujus rei causâ? nisi quòd illum quàm me chariorem habes, metuisque ne Pamphila, quam à Thrasone recepisti, eum tibi intercipiat?* Th. *Egone id timeo?* Ph. *Quid ergo te incitat ad hoc faciendum? Expone, num solus ille tibi donat? Nunquid alicubi meam liberalitatem vidisti tibi præcludi? nonne statim atque mihi significasti cupere te servam Æthiopem,*

ANNOTATIO.

85 *Ex Æthiopia.*] Quid quid ultra Nigrum flumen est, et Ægyptum, versus utrumque mare Atlanticum, Rubrumque, Æthiopes olim in Africa tenuêre; gens omnium Africæ terrarum amplissima; dicta ab *αἴθω uro, et ὤψ,* id est, *aspectus, vultus.*

 Ancil-

Ancillulam, relictis rebus omnibus,
Quæsivi ? porrò eunuchum dixtî velle te,
Quia solæ utuntur his reginæ : repperi.
Herì minas viginti pro ambobus dedi. 89
Tamen contemptus abs te, hæc habui in memoria :
Ob hæc facta abs te spernor. *Th.* quid istuc, Phædria ?
Quanquam illam cupio abducere, atque hâc re arbitror
Id fieri posse maxumè : verumtamen,
Potiùs, quàm te inimicum habeam, faciam ut jusseris.
Ph. Utinam istuc verbum ex animo ac verè diceres ;
Potius quàm te inimicum habeam : si istuc crederem
Sincere dici, quidvis possem perpeti. 97
Pa. Labascit, victus uno verbo, quàm citò.
Th. Ego non ex animo misera dico ? quam joco
Rem voluisti à me tandem, quin perfeceris ?
Ego impetrare nequeo hoc abs te, biduum 101
Saltem ut concedas solùm. *Ph.* siquidem biduum.
Verùm ne fiant isti viginti dies. *Th.* Profectò non plus biduum, aut. *Ph.* aut ? nihil moror.
Th. Non fiet : hoc modò sine te exorem. *Ph.* scilicet
Faciundum est, quod vis. *Th.* meritò amo te : bene facis. 106
Ph. Rus ibo : ibi hoc me macerabo biduum :
Ita facere certum est : mos gerundu' est Thaïdi.
Tu huc, Parmeno, fac illi adducantur. *Pa.* maxumè.
Ch. In hoc biduum Thaïs vale. *Th.* mi Phædria, 110
Et tu : nunquid vis aliud ? *Ph.* egone quid velim ?
Cum milite isto præsens, absens ut sies :
Dies, noctesque me ames : me desideres ;
Me somnies : me exspectes : de me cogites :
Me speres : me te oblectes : mecum tota sis : 115
Meus fac sis postremò animus, quando ego sum tuus.
Th. Me miseram ! forsitan hic mihi parum habeat fidem,

posthabitis rebus etiam necessariis emendam quæsivi ? Eunuchum præterea dixisti te velle, quia horum opera reginæ solæ utuntur : comparavi. Herì viginti minas pro amborum pretio persolvi. Tamen licet spretus à te, hæc tibi grata ut emerem in memoria habui. Pro his in te meritis despectus sum tibi. Th. *Quænam sunt ista, quæ dicis, Phædria ? Quamvis hanc Pamphilam cupio ab illo milite recipere, atque hâc ratione, si tu concedas biduum militi, censeo id potissimùm fieri posse : attamen, potiùs quam inimicitiam tuam suscipiam, obsequar quibuscunque jussis tuis.* Ph. *Utinam ex animi sententia, et sincerè pronunciares ista verba (potiùs quam tuam inimicitiam suscipiam) : si istud crederem verè à te dici, nihil tam molestum est, quod non possem perferre.* Pa. *Nutat corruiturus, uno verbo impulsus, illico.* Th. *Me miseram ! an non ego hoc ex animi sententia, et seriò dico ? Quam rem, etiam per jocum indicasti te à me velle, quin tandem obtinueris ? Ego vero non possum abs te impetrare, ut saltem duos solum dies, quos peto, concedas mihi.* Ph. *Si quidem duo dies sint tantùm (concedo) dummodo viginti ex duobus non fiant.* Th. *Sanè non ampliùs quam duo dies, aut.* Ph. *Aut ? Perge loqui, tibi moram non facio.* Th. *Non fiet illud, quod vereris, ut plures dies recipiatur à me Thraso : Id solùm biduum quod peto, permitte me à te impetrare.* Ph. *Nimirum quod cupis, me facere oportet.* Th. *Meritò amo te : æquum facis.* Ph. *In villam concedam : ibi per hos duos dies, mærore, me ad maciem usque conficiam : sic mihi præ tædio facere deliberatum est : siquidem morigerum me esse Thaïdi necesse est. Tu, Parmeno, cura, ut illi, eunuchus, et ancillula Æthiops tradantur Thaïdi.* Pa. *Sic fiet.* Ph. *In hos duos dies vale Thaïs.* Th. *Mi Phædria, et tu quoque vale : nunquid vis aliud ?* Ph. *Egone quid aliud velim ? Nisi ut cum milite isto præsens sis corpore, absens animo : dies, noctesque ames me : me desideres : me somnies : me exspectes : de me cogites : me speres : me te oblectes : mecum tota sis (animo) mea fac sis postremo anima, quando ego sum tua.* Th. *Me miseram ! fortè Phædria parum mihi fidit,*

ANNOTATIO.

88 *Quia solæ his utuntur reginæ.*] Eunuchis magnus apud reges et divites honos fuit : ut Bagoüs Alexandri Magni eunuchus, Putiphar Pharanis Ægypti regis, et ille Candaces reginæ, de quo D. Lucas in Actis Apostolorum ; et libri 4. Regum, cap. viii.

Atque

Atque ex aliarum ingeniis nunc me judicet.
Ego pol, quæ mihi sum conscia, hoc certò scio,
Neque me finxisse falsi quidquam, neque meo
Cordi esse quenquam cariorem hôc Phædriâ :
Et quicquid hujus feci, caussâ virginis
Feci : nam me ejus spero fratrem propemodum
Jam repperisse, adolescentem adeò nobilem : et
Is hodie venturum ad me constituit domum.
Concedam hinc intrò, atque exspectabo, dum venit.

atque ex aliarum meretricum ingeniis me æstimat. Ego per Pollucem, quæ mecum in animo totius rei veritatem scio, hoc certò scio, nihil mendacii me excogitâsse, neque me quenquam vehementiùs amare, quàm hunc Phædriam: et quicquid hujus rei feci (quòd eum exclusi foras) propter puellam Pamphilam id feci; nam spero me hujus fratrem, adolescentem valde nobilem, penè jam invenisse: et is, constituit se venturum ad me in domum meam hodiernâ die. Hic igitur dum veniat exspectabo.

ACTUS II. SCENA I.

PHÆDRIA. PARMENO.

Ph. FAC ita, ut jussi : deducantur isti. *Pa.* faciam. *Ph.* at diligenter.
Pa. Fiet. *Ph.* at maturè. *Pa.* fiet. *Ph.* satin' hoc mandatum est tibi ?
Pa. Ah rogitare ? quasi difficile siet : utinam
Tam aliquid facilè invenire possis, Phædria,
Hoc quàm peribit. *Ph.* ego quoque unâ pereo, quod mî est carius. [quin
Ne istuc tam iniquo patiare animo. *Pa.* minimè :
Effectum dabo. Sed nunquid aliud imperas ?
Ph. Munus nostrum ornato verbis, quòd poteris : et
Istum æmulum, quòd poteris, ab ea pellito.
Pa. Memini, tametsi nullus moneas. *Ph.* ego rus ibo, atque ibi manebo.
Pa. Censeo. *Ph.* sed heus tu. *Pa.* quid vis ? *Ph.* censen' posse me obfirmare et [arbitror :
Perpeti, ne redeam interea ? *Pa.* tene ? non hercle
Nam aut jam revertere, aut mox noctu te adiget horsum insomnia. [dormiam.
Ph. Opus faciam, ut defatiger usque, ingratiis ut
Pa. Vigilabis lassus : hoc plus facies. *Ph.* ah, nil dicis, Parmeno.

Ph. *Facito ita, ut imperavi: ducito istos (eunuchum et fœminam Æthiopem) et trade Thaïdi, meo nomine.* Pa. *Faciam.* Ph. *At diligenter.* Pa. *Fiet.* Ph. *At cito.* Pa. *Fiet.* Ph. *Satisne hoc tibi mandatum memineris?* Pa. *Ah, quàm toties interrogare molestum est: quasi sit difficile, id exequi, quòd jubes. Utinam tam facile quid reperias, quam hoc perdes.* Ph. *Ut etiam patientiùs feras hæc dona mihi perire, scito me unà quoque cum his mei jacturam facere, quod his donis mihi pretiosius es.* Pa. *Minimè impatienter fero hæc tua mandata facere. Sed nunquid aliud vis?* Ph. *Munus nostrum ornamento verborum pretiosius facito, et istum rivalem Thrasonem, quàm procul poteris, ab ea removeto.* Pa. *Memorem mones: in animo id habeo.* Ph. *Ego in villam me conferam, atque ibi tantisper morabor, dum biduum transierit.* Pa. *Sic faciendum arbitror.* Ph. *Sed heus tu.* Pa. *Quid vis?* Ph. *Putasne me posse obdurare, et mihi temperare, ne ante duos dies ad urbem redeam?* Pa. *Tene posse id perpeti? Non mehercule opinor: nam aut statim ultro redibis, aut mox per noctem te insomnia sola ad urbem impellet, et revocabit.* Ph. *Opere rustico me exercebo, quoad defessus sim, ut etiam invitus dormire cogar.* Pa. *Te lassabis at nihilo magis eâ causâ poteris capere somnum.* Ph. *Apage, frustra hæc dicis, Parmeno.*

Ejiciunda

Ejicunda hercle hæc mollities animi: nimis me indulgeo. [triduum? *Pa.* hui!
Tandem ego non illa caream, si sit opus, vel totum
Universum triduum? vide, quid agas. *Ph.* stat sententia. [nes immutarier
Pa. Dî boni, quid hoc morbi est? adeòn' homi-
Ex amore, ut non cognoscas eundem esse? hôc nemo fuit [gis continens.
Minùs ineptus, magis severus quisquam, nec ma-
Sed quis hic est, qui huc pergit? at at, hic quidem est parasitus Gnatho 22
Militis: ducit secum unà virginem huic dono: papæ! [hîc dabo
Facie honestâ. Mirum, ni ego me turpiter hodie
Cum meo decrepito hôc eunucho. hæc superat ipsam Thaïdem. 25

expellenda est animo hæc imbecillitas: nimis me delicatè tracto. Nonne tandem, si oporteat illa carere, istud possim, etiam tres dies totos? Pa. *Hui! tres dies totos? Vide, ne majora viribus tuis coneris.* Ph. *Certum est facere, quod constitui.* Pa. *Dii boni, amorne tam potens morbus est? Adeone homines immutat, ut idem qui priùs notus fuerat, ampliùs cognosci non possit? Hoc nemo fuit minùs ineptus, magis gravis, nec magis temperans. Sed quis hic est, qui huc iter facit? At at, hic quidem est parasitus militis Gnatho: Ducit secum virginem, in domum Thaïdi: Papæ, quàm eleganti vultu! Nimirum me hîc hodie ludibrio et dedecori exponam, cum meo hôc decrepito eunucho, hæc virgo formæ specie vincit Thaïdem.*

ANNOTATIONES.

16 *Nemis me indulgeo.*] Atticorum more accusativus loco dativi hic positus est, pro *nimis mihi indulgeo*, id est, nimis mihi concedo, permitto.

18 *Hui! triduum.*] Exclamatio servi, heri dictum irridentis.

19 *Quid hoc morbi est?*] Ut morbo, ex bonâ habitudine corpora decidunt, sic animus ab amore, ex suâ constantiâ et tranquillitate deturbatur. Sic Propertius.

Solus amor morbi non amat artificem.

Homines immutari ex amore.] Hanc immutationem poëtæ eleganter pinxerunt in fabula Circes, homines in pecudes commutantis.

22 *Gnatho.*] Gnatho à maxillis et edendi aviditate dici videtur. Γνάθος, *maxilla.* Ut παράσιτος is est, qui ut victum apud ditiores habeat, iis assentatur: σῖτος Grecè *cibum* significat.

25 *Decrepito.*] Sive morti vicino. Decrepiti sunt, quorum funera, crepitu, et plangore familiæ, conclamata sunt. Vel à decrescendo sic dicti, eò quòd incurvati, et contracti minores fieri videantur; sic capularis senex dicitur à capulo, id est loculo, capsula mortui, *un Cercueil. Ang.* A BIER, A COFFIN.

ACTUS II. SCENA II.

GNATHO. PARMENO.

Gn. DII immortales, homini homo quid præstat! stulto intelligens [tem mihi!
Quid interest! Hoc adeò ex hac re venit in men-
Conveni hodie adveniens quendam mei loci hinc atque ordinis, [gurierat bona.
Hominem haud impurum, itidem patria qui abli-

Gn. *Dii immortales, quantùm alius homo alii homini præcellit! Ah inepto quantùm distat providus et prudens! Hoc mihi adeò in memoriam redit, nimirum: hodie huc veniens incidi in hominem meæ conditionis, non quidem sordidum, nec avarum, qui similiter, atque ego, patrimonium per luxum consumpserat.*

ANNOTATIO.

4 *Hominem haud impurum.*] Non sordidum, non avarum. Liberaliter educati sæpe balnea præsertim calida adibant nitoris et elegantiæ causâ avari autem minimè, *Aristoph.* in Plut. Comœd.

Video

Video sentum, squalidum, ægrum, pannis annis-
que obsitum.
Quid istuc, inquam, ornati est? Quoniam miser,
quod habui, perdidi. [amici deserunt.
Hem, quò redactus sum! omnes noti me atque
Hîc ego illum contempsi præ me: Quid, homo,
inquam, ignavissime? [tibi?
Itane parâsti te, ut spes nulla reliqua in te siet
Simul consilium cum re amîsti? viden' me ex eo-
dem ortum loco?
Qui color, nitor, vestitus, quæ habitudo est cor-
poris? [est, nil desit tamen.
Omnia habeo, neque quidquam habeo: nil cùm
At ego infelix neq; ridiculus esse, neq; plagas pati
Possum. Quid? tu his rebus credis fieri? totâ er-
ras viâ. [clum prius.
Olim isti fuit generi quondam quæstus apud se-
Hoc novum est aucupium: ego adeò hanc primus
inveni viam.
Est genus hominum, qui esse primos se omnium
rerum volunt, [ut rideant,
Nec sunt: hos consector: hisce ego non paro me
Sed eis ultro arrideo, et eorum ingenia admiror
simul. [laudo id quoque:
Quidquid dicunt, laudo: id rursum si negant,
Negat quis? nego: ait? aio: postremo imperavi
egomet mihi
Omnia assentari: is quæstus nunc est multò uber-
rimus.
Pa. Scitum herclè hominem: hic homines pror-
sum ex stultis insanos facit.

video horridum, immundum, pallidum instar ægrotantis, vestibus laceris indutum, et senectute deformem. Quid iste ornatus sibi vult, dixi? Respondit ille, Quoniam infortunatus ego quæ habui bona amisi. Hem, quò miseriæ redactus sum! Omnes familiares atque amici me deserunt. Hîc ego illum despexi, mihique posthabui: Quid homo, inquam, inertissime, itane tibi consuluisti, ut nulla tibi supersit tui fiducia? An sensum unà cum fortunis tuis perdidisti? Aspice me; qui non melioris sum generis, et status. Qui color corporis, elegantia, nitor cutis, quæ constitutio sanitatis? Omnia mihi suppetunt abunde, et licet nihil quidquam possideam, nihil tamen deficit. At ego infelix (mihi respondit) neque aliis movere risum, et risui esse neque verberibus patiendis assuescere possum. Quid? tu (ego subjeci) hisne rebus; nempe dum quis ridetur, aut vapulat, aliquid profici putas? Vehementer falleris, si ita putas. Olim prioribus temporibus, isti generi parasitorum vapulantium, et ridiculorum, lucro fuit ars ista: hòc vero tempore, hic novus alius est aucupandi modus: Quin ego ipse hanc captandi artem inveni. Est genus hominum qui primos in omnibus rebus se esse volunt, nec sunt: quamvis videri velint: Hos consector: his ego non studeo ridiculus esse, sed his sponte risu assentior, et eorum mores cum admiratione prædico. quidquid dicunt laudo: si rursus id negant id similiter nego: si negat quis, nego; si affirmat quid esse, affirmo: denique in animum induxi, omnia illis assentari: id lucrum nunc est valde copiosum. **Pa.** *Argutum mehercule hominem: hic homines ex stultis prorsus insanos mente facit.*

ANNOTATIONES.

4 *Bona abligurierat.*] Per luxum et popinationem devoraverat. Ligurire est lautiores cibos capere. λιχνεύω Græcè à λείχω *lambo, lingo.* Plinius. *Postquam degulato patrimonio, pauper est factus. Degulare* est *gulâ absumere.*

5 *Video sentum, squalidum.*] Sentum, horridum, ut sentes, id est, spinæ, squalidum, immundum. Squalidi propriè rei qui diu delituerunt in carcere. Squalor immundities corpus occupans à squamarum asperitate. Obsitum, fœdatum, putidum. Situs est mucor, et lanugo quædam ex humore creata in locis sole carentibus. Pannis annisque obsitum, id est, mucore, et carie obductum, propter sordidos pannos, et ratione ætatis; nam situs, et mucor quidam solet esse major in homine misero, et sene, tum in habitu inopum. Obsitus, ab obserendo, dixit Virgilius. *Loca obsita pomis*, id est, plantata.

14 *Tota erras viâ.*] Proverbialis metaphora à viatoribus sumpta.

22 *Assentari:*] Propriè assentamur voce, adulamur gestu, blandimur tactu.

Gn. Dum.

Gn. Dum hæc loquimur, interea loci ad macellum ubi advenimus,
Concurrunt læti mî obviam cupedinarii omnes,
Cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, aucupes,
Quibus et re salvâ et perdita profueram et prosum sæpe:
Salutant: ad cœnam vocant: adventum gratulantur.
Ille ubi miser famelicus videt me esse in tantum honorem,
Et tam facilè victum quærere; ibi homo cœpit me obsecrare,
Ut sibi liceret discere id de me: sectari jussi;
Si potis est, tanquam philosophorum habent disciplinæ ex ipsis
Vocabula, parasiti itidem ut Gnathonici vocentur.
Pa. Viden' otium et cibu' quid facit alienus? *Gn.* sed ego cesso
Ad Thaïdem hanc deducere, et rogitare ad cœnam ut veniat.
Sed Parmenonem ante ostium Thaïdis tristem video,
Rivalis servum: salva est res: nimirum hîc homines frigent.
Nebulonem hunc certum est ludere. *Pa.* hice hoc munere arbitrantur
Suam Thaïdem esse. *Gn.* Plurimâ salute Parmenonem
Summum suum impertit Gnatho. quid agitur?
Pa. statur. *Gn.* video:
Nunquidnam hìc, quod nolis vides? *Pa.* te. *Gn.* credo: at nunquid aliud?
Pa. Quî dum? *Gn.* quia tristi' es. *Pa.* nihil equidem. *Gn.* ne sis: sed quid videtur
Hoc tibi mancipium? *Pa.* non malum herclè. *Gn.* uro hominem. *Pa.* ut falsus animi est.
Gn. Quàm hoc munus gratum Thaïdi arbitrare esse? *Pa.* hoc nunc dicis,

Gn. *Interea dùm hi sermones inter nos habentur, atque ubi ad forum venimus, ecce occurrunt mihi celeriter hilares cupedinarii omnes, epularum delicatiorum venditores, popinarii, cetarii, qui prægrandes pisces vendunt, laniones, farciminum artifices, piscatores, quibus lucrum attuleram, dum res meæ bene se habebant, atque etiam post earum jacturam tum quoque in præsentia: hi me salutant: ad cœnam invitant: de meo adventu mihi gratulantur. Ille miser esurio, ubi me videt in tanto honore haberi, cœpit me orare, ut sibi liceret hanc artem de me discere: jussi eum mei sectatorem esse, et discipulum: si fieri potest, ut sicut philosophorum sectæ ab ipsis philosophis nominantur, sic parasiti similiter Gnathonici appellenter.* Pa. *Videsne quid desidia, et cibi alieni cupiditas valeant?* Gn. *Verùm ego nimis cesso hanc virginem ad Thaïdem deducere, eandemque invitare ut ad cœnam veniat. Sed video Parmenonem servum Phædriæ, rivalis heri mei, tristi vultu ante fores Thaïdis stantem: res nostræ in tuto sunt: nimirum hîc homines frigent (gratiâ scilicet apud Thaïdem) constitui hunc tenebrionem ludificare.* Pa. *Isti putant hoc virginis dono Thaïdem sibi acquisitam habere.* Gn. *Plurimam salutem dicit Gnatho Parmenoni, summo et intimo suo amico: quid fit ô noster?* Pa. *Statur.*

Gn. *Id quidem video: nonne hîc vides id, quod nolis?* Pa. *Te video, quem nolim.* Gn. *Credo, sed nunquid aliud?* Pa. *Cur igitur?* Gn. *Quia tristis es.* Pa. *Nihil equidem.* Gn. *Ne sis tristis, quæso: Sed qualis tibi videtur hæc serva?* Pa. *Non mala quidem.* Gn. *Hominem crucio.* Pa. *Ut fallit eum opinio, cum putat hujusmodi munere capi Thaïdem.* Gn. *Quàm gratum hoc munus Thaïdi censes esse?* Pa. *Propter hoc munus nimirum,*

ANNOTATIONES.

37 *Salva res est:*] Conjectura à signis; servus rivalis non est intrò, sed ante ostium. Igitur est exclusus, res nostra extra periculum est.

Hic homines frigent.] Sic Gallicè dicitur. *Ces gens icy sont bien froids, ils ne font pas bien leur profit.* Angl. THEY WILL MEET WITH BUT A COOL RECEPTION. Metaphora est proverbialis sumpta ab his, qui manibus frigore stupidis, nihil operari possunt.

41 *Nunquidnam quod nolis vides?*] Hoc dicit Gnatho virginem ostentans.

Ejectos hinc nos: *omnium rerum* heus! *vicissitudo*
est.
Gn. Sex ego te totos, Parmeno, hos menses quie-
tum reddam;
Ne sursum deorsum cursites; neve usque ad lucem
vigiles.
Ecquid beo te? *Pa.* men'? papæ! *Gn.* sic soleo
amicos. *Pa.* laudo. [ras.
Gn. Detineo te fortasse: tu profecturus aliò fue-
Pa. Nusquam. *Gn.* tum tu igitur paululum da mihi
operæ: fac ut admittar
Ad illam. *Pa.* age modò, nunc tibi patent fores
hæ, quia istam ducis.
Gn. Num quem evocari hinc vis foras? *Pa.* sine
biduum hoc prætereat.
Qui mihi nunc uno digitulo fores aperis fortuna-
tus,
Næ tu istam faxo calcibus sæpe insultabis frustrà.
Gn. Etiam nunc hîc stas, Parmeno? eho numnam
tu hîc relictus custos,
Ne quis fortè internuncius clam à milite ad istam
cursitet?
Pa. Facetè dictum: mira verò, militi quæ place-
ant.
Sed video herilem filium minorem huc advenire.
Miror, quî ex Piræo abierit: nam ibi custos pub-
licè est nunc.
Non temerè est: et properans venit: nescio quid
circumspectat.

putas nos esse ejectos ex his ædibus. heus! varias vices obtinent res mortalium. Gn. *Efficiam, Parmeno, ut hos sex menses integros sis quietus; ne sursum deorsum in urbe perpetuò curras; ne à primâ nocte ad diem usque insomnis sis. Nunquid beatum te facio?* Pa. *Mene? Papæ! valde me scilicet beatum facis.* Gn. *Sic consuevi amicos beare.* Pa. *Laudo.* Gn. *Fortasse te demoror: tu aliò iturus eras.* Pa. *Nusquam aliò.* Gn. *Nunc tu igitur paululùm adjuva me: fac ut intromittar ad Thaïdem.* Pa. *Age modò, propter puellam, quam ducis, nunc tibi hæ fores apertæ sunt.* Gn. *An aliquem ex hac domo evocari mandas?* Pa. *Exspecta dum hi duo dies transeant. Qui mihi nunc pulsu minimi digiti audito, fores reseras fortunatus, faciam certè, ut sæpe, istas pedibus frustrà pulses.* Gn. *Etiam nunc hîc manes, Parmeno? Anne hic positus es custos, ut caveas, ne quis nuncius secreto à milite celeriter ad Thaïdem mandata ferat?* Pa. *Eleganter et facetè dictum: miranda verò et exquisita sunt, quæ dicis, et digna quæ militi placeant, tam subtilis et acuti ingenii viro. Sed video heri filium minorem natu (Chæream) huc venire. Mirum est cur ex Piræo discesserit: nam ibi custos nunc publicè positus est. Non sine causâ deseruit stationem et præsidium: festinans etiam venit: nescio quid diligenter et attentè circumspicit.*

ANNOTATIONES.

45 *Omnium rerum vicissitudo est.*] Vicissitudo est per vices mutatio, alternatio. Fertur in eam sententiam versiculus; τὰ θνητὰ πάντα μεταβολὰς πολλὰς ἔχει. *Mortalia omnia multas habent mutationes.* Celebratur et hoc dictum; κύκλος τὰ ἀνθρώπινα *circulus res humanæ.*

47 *Ne sursum deorsum.*] Videtur alludere ad situm Athenarum, quæ in declivi colle extructæ erant.

52 *Num quem evocari hinc vis foras?*] Gnatho irridet Parmenonem, qui in ædes intrare non poterat.

56 *Ne quis fortè internuncius.*] Hæc ironicè dicta: quasi nemo à milite ad Thaïdem, nisi clam ire audeat.

57 *Facetè dictum.*] Ironicè: quia inficetæ hæc dictæ esse vult Parmeno.

59 *Ex Piræo.*] Piræeus vel Piræus erat portus Athenarum, quadrigintarum capax navium, muro duorum millium passuum urbi conjunctus. *Piræus* vulgò *Porto-Lione.*

Nam ibi custos.] Athenienses postquam ex ephebis excesserant, militiæ daturi nomen, publicè custodes erant in urbe per annum; deinde in suburbana mittebantur castella (è quibus unùm erat portus Piræus) excubituri adversus prædonum incursus: præterea conveniebant eòdem adolescentes convivia acturi, ut post indicat Antipho: quare proverbium factum est: τὸν Πειραιέα μὴ κεναγγίαν ἄγειν, *Piræum non vehere vasa inania.*

ACTUS

ACTUS II. SCENA III.

CHÆREA. PARMENO.

Ch. OCCIDI.
Neque virgo est usquam, neque ego, qui illam è conspectu amisi meo.
Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam insistam viam?
Incertus sum: una hæc spes est; ubi ubi est, diu celari non potest.
O faciem pulchram! deleo omnes dehinc ex animo mulieres.
Tædet quotidianarum harum formarum. *Pa.* ecce autem alterum.
De amore nescio quid loquitur; ô infortunatum [senem!
Hic verò est, qui si amare occeperit, ludum jocumque dices
Fuisse illum alterum, præut hujus rabies quæ dabit.
Ch. Ut illum dî deæque senium perdant, qui me hodie remoratus est.
Meque adeò, qui restiterim; tum autem qui illum flocci fecerim.
Sed eccum Parmenonem: salve. *Pa.* quid tu es tristis? quidve alacris?
Unde is? *Ch.* egone? nescio herclè, neque unde eam, neque quorsum eam:
Ita prorsum oblitus sum mei.
Pa. Quî quæso? *Ch.* amo. *Pa.* ehem. *Ch.* nunc, Parmeno, te ostendes, qui vir sies.
Scis te mihi sæpe pollicitum esse: Chærea, aliquid inveni
Modò quod ames: in ea re utilitatem ego faciam ut cognoscas meam:

Ch. *Perii. Neque virgo usquam est, neque ego, qui illam visam in via perdidi. Ubi quæram? ubi vestigia ejus sequar? quem interrogabo? Quâ viâ procedam? Incertus sum quid sim facturus: hæc sola spes restat, quòd ubivis sit, diu occultari non potest, ob nimiam formæ gratiam. O faciem venustam! extinde omnes animo deleo mulieres. Satietas me capit harum vulgarium pulchritudinum, quas quotidie videre licet.* Pa. *Ecce autem alterum (fratrem Phædriæ minorem.) Nescio quid de amore loquitur: ó infortunatum senem Lachetem, cui tales contigère filii amore perditi! hic verò adeò acri et rapido ingenio est, ut si amori se dediderit, nugas fuisse dices ea quæ ille alter (Phædriæ) fecit, ad comparationem illorum quæ hujus (Chæreæ) rabies committet.* Ch. *Ut illum dii deæque senem miseris modis interficiant, qui me hodie garrulitate suâ detinuit! meque etiam qui ire cessaverim; tum quoque, qui illum vel tantilli fecerim, ut cum illo manerem. Verùm Parmenonem hic video: salvus sis.* Pa. *Quid tu tristis es? quidve tam alacriter festinas? Unde venis?* Ch. *Ego nescio mehercle, neque unde veniam, neque ad quam partem eam: ita omnino immemor sum mei.* Pa. *Cur quæso?* Ch. *Amo.* Pa. *Hem.* Ch. *Nunc, Parmeno, demonstrare debes, qualis vir sis. Memineris te sæpe mihi promisisse, cùm diceres: Chærea tantummodo, invenias mulierem quam ames: in ea re faciam, ut experiaris, quantopere possim tibi esse utilis:*

ANNOTATIONES.

1 *Occidi. Neque virgo est usquam.*] Quia eam è conspectu amiserat.

4 *Ubi ubi est, diu celati non potest.*] Ob nimiam formæ gratiam.

11 *Qui illum flocci fecerim.*] Indicat Chærea se Archidemidem, ne flocci quidem facere debuisse, ut remanens desisteret à persequenda virgine. Est autem floccus, lanæ particula quæ inutilis à vellere divellitur, atque evolat.

Cùm in cellulam ad te patris penum omnem congerebam clanculum.
Pa. Age inepte. *Ch.* Hoc herclè factum est: fac sis nunc promissa appareant,
Sive adeò digna res est, ubi tu nervos intendas tuos.
Haud similis virgo est virginum nostrarum, quas matres student
Demissis humeris esse, vincto pectore, ut graciles sient.
Si quà est habitior paulò, pugilem esse aiunt: deducunt cibum:
Tametsi bona est natura, reddunt curaturâ junceas.
Itaque ergo amantur. *Pa.* quid tua istæc? *Ch.* nova figura oris. *Pa.* Papæ!
Ch. Color verus, corpus solidum et succi plenum. *Pa.* anni? *Ch.* sedecim.
Pa. Flos ipse. *Ch.* hanc tu mihi vel vi, vel clam, vel precariò
Fac tradas: mea nil refert, dum potiar modò.
Pa. Quid, virgo cuja est? *Ch.* nescio herclè. *Pa.* unde est? *Ch.* tantundem. *Pa.* ubi habitat?
Ch. Ne id quidem. *Pa.* ubi vidisti? *Ch.* in via. *Pa.* quâ ratione amisisti?
Ch. Id equidem adveniens mecum stomachabar modò:
Neque quemquam hominem esse ego arbitror, cui magis bonæ
Felicitates omnes adversæ sient.
Quid hoc est sceleris? perii. *Pa.* quid factum est? *Ch.* rogas?
Patris cognatum atque æqualem Archidemidem
Nostin'? *Pa.* quidni? *Ch.* is, dum sequor hanc, fit mihi obviam.

tum cùm in cellulam tuam omnem penum patris afferebam, et cumulatè tibi apponebam, insciis omnibus. Pa. *Age imprudens, exprobra quæ mihi benefecisse prædicas.* Ch. *Nunc herclè hoc evenit: inveni quod amem: fac, si vis, ut promissa extent, sive propterea quòd hæc virgo adeò digna res est, in qua omnem vim, studium, et industriam ponas. Non similis est puellarum nostrarum, quæ ut demissos habeant humeros, et longius collum, omnem matres dant operam, eisque pectus ligant stricte, ut tenui sint corpore. Si quà sit paulò corpulentior, pugili et athletæ similem eam esse dicunt: detrahunt eis alimentum ne pinguescant: etiamsi boni sint temperamenti, plenæ, pingues, studio et culturâ reddunt eas graciles instar junci: itaque, propter hanc arte et cultu quæsitam venustatem, fit ut amentur.* Pa. *Tu dic, qualis ista tua est?* Ch. *Nova ejus forma est et figura corporis, cuique similis ante hæc visa est nulla.* Pa. *Papæ!* Ch. *Color nativus, non fictus, corpus plenum et succulentum.* Pa. *Quot ei sunt anni?* Ch. *Anni sexdecim.* Pa. *Flos ipse ætatis est.* Ch. *Hanc tu mihi fac tradas, vel apertâ vi, vel arte secretâ, fraude, furtove vel precibus: mea nihil interest, dummodo eam possideam: jurene an injuriâ, nihil pensi habeo, dummodo mihi comparetur.* Pa. *Quæ virgo, quæ conditio, servane an libera?* Ch. *Per Herculem, nescio.* Pa. *Unde est?* Ch. *Tantundem scio.* Pa. *Ubi habitat?* Ch. *Ne id quidem scio.* Pa. *Ubi eam vidisti?* Ch. *In platea.* Pa. *Quomodo eam è visu perdidisti?* Ch. *Id propter equidem adveniens mecum indignabar modò: neque ullum hominem esse puto, cui majis secundæ fortunæ omnes adversæ sint.* Pa. *Quodnam scelus in te commissum est?* Ch. *Occidi.* Pa. *Quid factum est tibi?* Ch. *Quæriste? Num patris cognatum, et æquævum Archidemidem cognoscis?* Pa. *Cur non noverim?* Ch. *Dum hanc sequor virginem, ille in via mihi occurrit.*

ANNOTATIONES.

18 *In cellulam.*] Cellæ erant tuguriola servorum et pauperum. Penus est omne quo vescuntur homines, ut definit Cicero: atque etiam ea, quibus animalia nostro usui apta nutriuntur, ut vult Ulpianus Jurisconsultus. Dicta penus, quòd hujusmodi res ad victum necessariæ intus, et penitus recondantur. Dicitur hic, vel hæc, quartæ declinationis, et hic penus peni secundæ, et hoc penus penoris, et hoc penum, et hoc penu indeclinabile.

27. *Vel vi, vel clam, vel precariò.*] In jure cum vitio possidet, qui vi, invito domino, possidet: clam, qui inscio domino: precario autem, qui precibus à domino quid obtinuit tendum eâ conditione, ut liberum sit illi, qui concessit, id repetere.

Pa. In-

Pa. Incommodè herclè. *Ch.* imò enimvero infeliciter:
Nam incommoda alia sunt dicenda, Parmeno.
Illum liquet mihi dejerare, his mensibus
Sex, septem prorsùm non vidisse proxumis,
Nisi nunc, cùm minimè vellem, minimèque opus fuit.
Eho, nonne hoc monstri simile est? quid ais? *Pa.* maxumè.
Ch. Continuò accurrit ad me, quàm longè quidem,
Incurvus, tremulus, labiis demissis, gemens:
Heus, heus, tibi dico Chærea, inquit. restiti.
Scin' quid ego te volebam? dic. cras est mihi
Judicium, quid tum? ut diligenter nuncies
Patri, advocatus manè mihi esse ut meminerit.
Dum hæc dicit, abiit hora. rogo numquid velit.
Rectè, inquit, abeo. cùm huc respicio ad virginem,
Illa sese interea commodùm huc advorterat
In hanc nostram plateam. *Pa.* mirùm, ni hanc dicit, modò
Huic quæ data est dono. *Ch.* huc cùm advenio, nulla erat.
Pa. Comites secuti scilicet sunt virginem?
Ch. Verum: parasitus cum ancilla. *Pa.* ipsa est: Ilicet,
Desine: jam conclamatum est. *Ch.* alias res agis.
Pa. Istuc ago quidem. *Ch.* nôstin' quæ sit? dic mihi: aut
Vidistin'? *Pa.* vidi, novi: scio, quô abducta sit.
Ch. Eo Parmeno mi, nostin'? *Pa.* novi. *Ch.* et scis, ubi siet?
Pa. Huc deducta est ad meretricem Thaïdem: ei dono data est.
Ch. Quis is est tam potens cum tanto munere hoc? *Pa.* miles Thraso,
Phædriæ rivalis. *Ch.* duras fratris partes prædicas.
Pa. Imò enim, si scias quod donum huic dono contrà comparet,
Tum magìs dicas. *Ch.* quodnam quæso herclè? *Pa.* eunuchum. *Ch.* illumne obsecro
Inhonestum hominem, quem mercatus est herì, senem, mulierem?

Pa. *Incommodè per Herculem.* Ch. *Imò omnino infeliciter: nam incommoda alia minora sic appellanda sunt, non hoc malum. Liquidò dejerare possum, me prorsùs illum non vidisse hos sex, vel septem menses superiores præteritos, nisi nunc, cùm invitus vidi, máxime id damnosum fuit. Ehodum nonne hoc insolitum et instar prodigii est? Quid de hac re dicis?* Pa. *Ita est, ut ais.* Ch. *Statim ad me currit, quàm longè erat, ætate incurvatus, tremens imbecillitate, labiis propendentibus deorsum, gemens præ tussi: Heus, heus, te volo Chærea, inquit, ad hæc verba gradum repressi. scisne, dixit, quæ tibi volebam dicere? Dic, inquam. Cras mea causa agitur. at, quid inde? inquam ego. ut sedulò patrem moneas rogo, ut meminerit manè mecum stare in judicio. Dum hæc dicit, hora præterit. quæro numquid velit. Rectè, inquit, tibi sit, vale. abeo. cùm huc respicio ad virginem, illa interea eodem tempore deflexerat in hanc nostram plateam, ubi Thaïs habitat.* Pa. *Nimirum de illa loquitur virgine, quæ Thaïdi donata est à milite.* Ch. *Cùm huc advenio, eam non reperi: disparuerat.* Pa. *Nempe comites virgini aderant?* Ch. *Ita est; sequuti sunt nimirum parasitus et ancilla.* Pa. *Ipsa est; jam, jam res acta est: Chærea habet: captus est.* Ch. *Non attendis ad ea quæ dico,* Pa. *Attendo.* Ch. *Novistine quæ sit? Aut vidistine eam?* Pa. *Vidi, novi: scio quò abducta sit.* Ch. *Eho Parmeno mi novistine?* Pa. *Novi.* Ch. *Scis ubi sit?* Pa. *Ad has ædes deducta est ad Thaïdem meretricem, et in domum tradita.* Ch. *Quis ille est adeò potens, qui tam pretiosum munus det meretrici?* Pa. *Miles Thraso, Phædriæ rivalis.* Ch. *Difficiles partes frater agit contra æmulum ita divitem, et munificum.* Pa. *Imo Phædriam partes habere dicas difficiliores, si scias quod munus huic muneri contrà apparet.* Ch. *Quodnam illud est? cedò.* Pa. *Eunuchus.* Ch. *Illumne, quæso, dicis deformem hominem effœminatum, quem emit heri, senem, mulierem?*

ANNOTATIONES.

49 *Rogo numquid velit.*] Abituri ne id durè facerent, Numquid vis dicebant his quibuscum constitissent; sic Galli, solent dicere, *Vous plaist-il rien me commander? Angl.* HAVE YOU ANY FURTHER COMMANDS.

Pa. Istunc

Pa. Istunc ipsum. *Ch.* homo quatietur certè cum dono foras. [haud diu est.
Sed istam Thaïdem non scivi nobis vicinam. *Pa.*
Ch. Perii: nunquamne etiam me illam vidisse? ehodum dic mihi,
Estne, ut fertur, formâ? *Pa.* sanè. *Ch.* at nihil ad nostram hanc. *Pa.* alia res est.
Ch. Obsecro te herclè, Parmeno, fac ut potiar. *Pa.* faciam sedulò, ac
Dabo operam, adjuvabo: nunquid me aliud vis? *Ch.* quò nunc is? *Pa.* domum, [Thaïdem.
Ut mancipia hæc, ita ut jussit frater, deducam ad
Ch. O fortunatum istum eunuchum, qui quidem in hanc detur domum! [conservam domi
Pa. Quid ita? *Ch.* rogitas? summâ formâ semper
Videbit, conloquetur, aderit unà in unis ædibus,
Cibum nonnunquam capiet cum ea; interdum propter dormiet. Parmeno?
Pa. Quid si nunc tute fortunatus fias? *Ch.* quâ re,
Responde. *Pa.* capias tu illiu' vestem. *Ch.* vestem? Quid tum postea?
Pa. Pro illo te deducam. *Ch.* audio. *Pa.* te esse illum dicam. *Ch.* intelligo.
Pa. Tu illis fruare commodis, quibus tu illum dicebas modò: [mias;
Cibum unà capias, adsis, tangas, ludas, propter dor-
Quandoquidem illarum neque te quisquam novit, neque scit qui sies.
Præterea forma, ætas ipsa est, facilè ut te pro eunucho probes. [um dari.
Ch. Dixisti pulcrè: nunquam vidi melius consili-
Age eamus intrò: nunc jam orna me, abduc, duc, quantum potes.
Pa. Quid agis? jocabar equidem. *Ch.* garris. *Pa.* perii, quod ego egi miser? [co, mane.
Quò trudis? perculeris jam tu me; tibi equidem di-
Ch. Eamus. *Pa.* pergin'? *Ch.* certum est. *Pa.* vide, ne nimiùm callidum hoc sit modò.
Ch. Non est profecto: sine. *Pa.* at enim istæc in me cudetur faba: ah

Pa. *Hunc ipsum.* Ch. *Ictibus homo certè extrudetur cum dono foras. Sed adhuc ignoravi istam Thaïdem in vicinia habitare.* Pa. *Non diu est, ex quo habitat.* Ch. *Occidi: nunquamne etiam me illam Thaïdem vidisse oportuit: Estne, ut tradunt, formâ tam honestâ et eleganti?* Pa. *Certe est.* Ch. *At nihil est, si cum nostra comparetur.* Pa. *Diversa res est; utraque pulchra est, sed diversæ sunt formarum species.* Ch. *Etiam atque etiam te oro per deos, Parmeno, fac ut eâ fruar.* Pa. *Conabor omni studio, omnibus viribus tibi adero: nunquid aliud me vis facere?* Ch. *Quò nunc is?* Pa. *Domum eo, ut mancipia hæc, eunuchum et Æthiopissam, deducam ad Thaïdem, ita ut tuus frater jussit.* Ch. *O fœlicem istum eunuchum, qui quidem datur, ut sit e familia ejus domûs!* Pa. *Quid ita?* Ch. *Quærisne hoc? Excellenti specie conservam semper spectabit domi: colloquia cum illa habebit: versabitur unà in unis ædibus: comedet aliquando cum eâ: interdum prope eam somnum capiet.* Pa. *Quid si tu ipse eodem modo beatus fias?* Ch. *Quâ ratione, Parmeno? Responde.* Pa. *Si tu vestimentum istius eunuchi capias.* Ch. *Vestimentum? Quid inde postea continget?* Pa. *Pro illo te introducam in ædes Thaïdis.* Ch. *Audio.* Pa. *Te esse illum dicam.* Ch. *Intelligo.* Pa. *Tu illis potiaris fœlicitatibus, quibus tu illum aiebas modò potiturum: ei convictor sis, adsies, tangas, colludas, in eodem lecto cubes: quandoquidem ex illis qui in hac domo sunt, nullus te cognoscit, neque scit, qui sis. Præterea ea forma vultûs in te est, ea ætas, ut eunuchum te esse facilè persuadeas.* Ch. *Belle dixisti: nunquam animadverti utilius consilium dari. Age intrò domum nostram eamus: nunc jam me adorna, abduc, duc quo voles, quàm citò potes.* Pa. *Quid agis? per jocum hæc quidem dicebam.* Ch. *Vana loqueris.* Pa. *Perii: quid ego miser feci? quò me propulsas tam violenter? prope est, ut me prosternas; tibi equidem dico, abstine ab incepto.* Ch. *Propera, eamus.* Pa. *Pergisne me trudere?* Ch. *Stat sententia tuo uti consilio.* Pa. *Vide ne hoc inceptum sit nunc præproperum.* Ch. *Non est sane: sine, nec me retrahe.* Pa. *At ista faba super caput meum conteretur; hujus facti culpa mihi imputabitur: ah*

ANNOTATIO.

89 *Ista in me cudetur faba:*] Id est tundetur. Nam *cudere* est ferire. Cudi pecunia dicitur, cùm signum principis, vel reipublicæ ei imprimitur. Cudere fabam est proverbium à rusticis fabas in area fuste tundentibus.

Flagitium, facinus! *Ch.* an id flagitium est, si in
domum meretriciam
Deducar, et illis crucibus, quæ nos nostramque
adolescentiam [cruciant modis,
Habent despicatam, et quæ nos semper omnibus
Nunc referam gratiam; atque eas itidem fallam,
ut ab illis fallimur? [dolis?
An potius hæc patri æquom est fieri, ut à me ludatur
Quod qui rescierint, culpent: illud meritò factum
omnes putent.
Pa. Quid istuc? si certum est facere, facias: verum ne post conferas
Culpam in me. *Ch.* non faciam. *Pa.* jubesne? *Ch.*
jubeo, cogo, atque impero.
Nunquam defugiam autoritatem. *Pa.* sequere.
Ch. Dii vortant bene.

flagitium, facinus! Ch. *An id flagitium vocas, si in ædes meretricias ingrediar, et inducar, cùm nulla lex id prohibeat? Si illis crucibus (meretricibus) quæ nos adolescentes simplices et incautos despiciunt, et omnibus cruciant modis, nunc vicem reddam: atque eas similiter deludam, sicut ab illis deludimur? An potius æquum est hæc fieri patri, ut ludatur dolis à me? hoc qui audierint, culpabunt; illud meritò factum esse omnes existimabunt.* Pa. *Quid istud est, quod aggrederis? si tibi constitutum est id facere, facias: verùm si quid tibi mali ex eâ re contigerit, ne mihi causam tribuas.* Ch. *Non faciam.* Pa. *Id ne mihi imperas?* Ch. *Jubeo, cogo, atque impero. Non inficiabor hoc factum esse me auctore.* Pa. *Sequere.* Ch. *Dii hunc conatum prosperum reddant.*

ACTUS III. SCENA I.

THRASO. GNATHO. PARMENO.

Th. MAGNAS verò agere gratias Thaïs mihi?
Gn. Ingentes. *Th.* ain' tu, læta est?
Gn. non tam ipso quidem
Dono, quàm abs te datum esse: id vero serio
Triumphat. *Pa.* huc proviso, ut, ubi tempus siet,
Deducam: sed eccum militem. *Th.* est istuc datum
Profectò mihi, ut sint grata quæ facio omnia.
Gn. Advorti herclè animum. *Th.* vel rex semper
maxumas
Mihi agebat, quidquid feceram: aliis non item.
Gn. Labore alieno magno partam gloriam
Verbis sæpe in se transmovet, qui habet salem,
Qui in te est. *Th.* habes. *Gn.* Rex te ergo in
oculis. *Th.* scilicet.
Gn. Gestare. *Th.* vero. credere omnem exercitum,

Th. *Magnas verò gratias Thaïs agit mihi?* Gn. *Ingentes.* Th. *Itane ut ais? Lætane illa est?* Gn. *Non tam ipso quidem dono lætatur, quàm quòd abs te accepit: ob id verò exultans verè triumphat.* Pa. *Huc provisum venio temporis opportunitatem, ut deducam mancipia ad Thaïdem: sed ecce militem Thrasonem.* Th. *Est istud profectò mihi à diis concessum, ut omnia quæ facio, apud alios me in gratia ponant.* Gn. *Per Herculem istud perspexi.* Th. *Etiam rex semper ingentes mihi agebat gratias, pro eo, quodcunque gesseram: aliis non similiter.* Gn. *Sæpe gloriam aliorum labore quæsitam verbis in se transfert is qui habet leporem atque urbanitatem, qualis in te est.* Th. *Intelligis.* Gn. *Rex ergo te in oculis.* Th. *Scilicet.* Gn. *Gestabat, adeò vehementer te amabat.* Th. *Ita est: totum exercitum meæ fidei committebat,*

ANNOTATIONES.

11 *Rex ergo te in oculis.*] Id est, ingenti amore prosequebatur.

12 *Gestare.*] Pro, gestabat. Muretus ait; Malè in nonnullis legitur *gestire*.

Consilia. *Gn.* mirùm. *Th.* tum sicubi eum satietas
Hominum, aut negotî si quando odium ceperat,
Requiescere ubi volebat, quasi: nostin'? *Gn.* scio.
Quasi ubi illam exspueret miseriam ex animo.
Th. tenes.
Tum me convivam solum abducebat sibi. *Gn.* hui,
Regem elegantem narras. *Th.* imò, sic homo,
Est perpaucorum hominum. *Gn.* imo nullorum
arbitror,
Si tecum vivit. *Th.* invidere omnes mihi,
Mordere clanculum: ego flocci pendere:
Illi invidere miserè; verùm unus tamen
Impensè, elephantis quem Indicis præfecerat:
Is ubi molestus magis est, Quæso, inquam, Strato,
Eòne es ferox, quia habes imperium in belluas?
Gn. Pulcrè mehercle dictum et sapienter. papæ!
Jugulâras hominem. quid ille? *Th.* mutus illico.
Gn. Quidni esset? *Pa.* Dii vostram fidem. homi-
nem perditum, [Gnatho,
Miserumque, et illum sacrilegum. *Th.* quid illud,
Quo pacto Rhodium tetigerim in convivio,
Nunquid tibi dixi? *Gn.* nunquam: sed narra, ob-
secro.
Plus millies jam audivi. *Th.* unà in convivio
Erat hic, quem dico, Rhodius adolescentulus.
Fortè habui scortum: cœpit ad id alludere,
Et me irridere: quid agis, inquam, homo impu-
dens?
Lepus tute es, et pulpamentum quæris. *Gn.* ha,
ha, he.
Th. Quid est? *Gn.* facetè, lepidè, lautè, nihil suprà.
Tuumne, obsecro te, hoc dictum erat? vetu' credidi.
Th. Audieras? *Gn.* sæpe, et fertur in primis. *Th.*
meum est.
Gn. Dolet dictum imprudenti adolescenti, et libero.
Pa. At te dii perdant. *Gn.* quid ille quæso? *Th.*
perditus.
Risu omnes, qui aderant, emoriri: denique

consiliarque prudentiæ. Gn. *Id admirandum.* Th. *Tum sicubi fastidio hominum, aut tædio negotiorum tenebatur, si quietis desiderio capiebatur, quasi; scisne?* Gn. *Quasi quando evomeret illam molestiam ex animo.* Th. *Nôsti. Tunc me solùm abductum mensæ comitem adhibebat.* Gn. *Hui! Regem lepidum memoras.* Th. *Imo, sic homo comparatus est; perpaucorum familiaritate utitur.* Gn. *Imò, nullorum, si tecum vivit, et versatur.* Th. *Omnes mihi invidebant, occultè obtrectabant: ego nihili æstimabam: veruntamen unus maximè omnium, mihi invidebat, quem rex elephantis Indicis præfectum constituerat: Is cùm importunus magis esset, Quæso, inquam, Strato, an idcirco feroculus et elatus es, quia belluis imperas?* Gn. *Bellè mehercle et sapienter dictum: papæ! vocem homini præcluseras, quasi jugulum præcidisses, quid ille respondit?* Th. *Obmutuit illico.* Gn. *Quidni obmutuisset?* Pa. *Dii vestram fidem! hominem perditum, miserumque, et illum sacrilegum!* Th. *Quid illud, Gnatho? Nonne memorabile est, quibus modis Rhodium salsè taxaverim in convivio? nunquid tibi narravi?* Gn. *Nunquam: sed refer, quæso. Plus millies jam audivi.* Th. *Hic, quem dico, Rhodius unà capiebat cibum in convivio. Fortè adjunxeram mihi meretricem: cœpit ille Rhodius adolescentulus ei alludens blandiri, et me risui habere: Quid ais, inquam, homo impudens? Tu, cùm ipse prædo sis, et cibus exquisitus, alienum tamen cibum sectaris: et in altero quæris, quod alius in te quærat.* Gn. *Ha, ha, he.* Th. *Quid tibi videtur?* Gn. *Urbanè, venustè, magnificè, nihil suprà est. Tune hujus adagii auctor fuisti? Vetus esse credidi.* Th. *An priùs id audieras?* Gn. *Sæpe; nam vulgò in primis jactatur.* Th. *A me inventum est.* Gn. *Dolet mihi, quòd hoc dixeris adolescenti imprudenti quidem, sed libero.* Pa. *At te dii malè perdant.* Gn. *Quid ille quæso tunc fecit?* Th. *Attonitus fuit. Risu omnes ferè emori cœperunt: denique*

ANNOTATIONES.

16 *Quasi ubi illam exspueret miseriam.*] Miseriam, id est, fastidium.

21 *Mordere clanculum.*] Non apertè, quia à me sibi timebant.

35 *Lepus tute es.*] *Pulpamentum significat* carnes delicatiores, et lautiora obsonia. Pulpa est pars carnosa in corpore animalis, ut lumbi leporis. Hujus verò proverbii hæc est sententia; *Tu es quod quæris in scorto; quod in te habes, hoc quæris in altero.*

Metuebant omnes jam me. *Gn.* non injuriâ.
Th. Sed heus tu, purgon' ego me de istac Thaïdi,
Quòd eam me amare suspicata est? *Gn.* nihil minùs,
Imò magis auge suspicionem. *Th.* cur? *Gn.* rogas?
Scin'? si quando illa mentionem Phædriæ
Facit, aut si laudat, te ut malè urat? *Th.* sentio.
Gn. Id ut ne fiat, hæc res sola est remedio.
Ubi nominabit Phædriam, tu Pamphilam
Continuò. si quando illa dicet, Phædriam
Commissatum intromittamus: tu, Pamphilam
Cantatum provocemus. si laudabit hæc
Illius formam: tu hujus contrà. denique
Tu par pari referto, quod eam remordeat.
Th. Siquidem me amaret, tum istud prodesset, Gnatho.
Gn. Quando illud, quod tu das, exspectat, atque [amat,
Jam dudum amat te: jam dudum illi facile fit,
Quod doleat. metuet semper, quem ipsa nunc capit
Fructum, ne quando iratus tu aliò conferas.
Th. Bene dixtî: at mihi istuc non in mentem venerat.
Gn. Ridiculum: non enim cogitaras: cæterùm,
Idem hoc tute meliùs quantò invenisses, Thraso?

ex hoc omnes sibi à me timebant. Gn. *Non sine causâ.* Th. *Sed ehodum, Gnatho, an expurgare me debeo apud Thaïdem de amore istius virginis, quoniam amare eam me suspicatur?* Gn. *imò eam in majorem suspicionem injice.* Th. *Quamobrem?* Gn. *Idne quæris? Scisne? si aliquando illa mentionem facit de Phædria, aut si laudes ejus prædicat, ut te valde pungat.* Th. *Intelligo.* Gn. *Id ne fiat, hæc res sola remedii loco est. ubi nominabit Phædriam, tu illico nomina Pamphilam. si quando illa dicet. Comissationi Phædriam adhibeamus: tu dic vicissim, Pamphilam incitemus ad cantandum. si hæc laudabit illius formam: tu hujus (Pamphilæ) formam lauda. par pari referto, quod eam repungat.* Th. *Si quidem me Thaïs amaret, tum istud utile esset consilium, Gnatho.* Gn. *Quando illa tua dona desiderat, atque amat, jamdudum quoque amat te jamdudum facile est facere aliquid ei, ex quo dolorem capiat: timebit semper, ne lucrum quod ei affers, aliquando iratus ad aliam transferas.* Th. *Sapienter loquutus es: at istud non occurrerat animo.* Gn. *Ridiculum; nec enim mentem ad hæc adverteras; quantò verò illud ipsum meliùs invenisses, si cogitâsses, Thraso?*

ACTUS III. SCENA II.

THAIS. THRASO. PARMENO. GNATHO. PYTHIAS.

Th. AUDIRE vocem visa sum modò militis:
Atque eccum. salve, mi Thraso. *Thr.* ô Thaïs mea,
Meum suavium, quid agitur? ecquid nos amas
De fidicina istac? *Pa.* quàm venustè! quod dedit
Principium adveniens! *Th.* Plurimùm merito tuo.
Gn. Eamus ergo ad cœnam: quid stas? *Pa.* Hem alterum:
Ex homine hunc natum dicas. *Th.* ubi vis, non moror.

Th. *Visa sum mihi modò audire vocem militis: sed ecce eum. salve, mi Thraso.* Thr. *O Thaïs mea, mea suavitas, voluptas, quid agis? ecquantulum nos amas, propter istam fidicinam Pamphilam?* Pa. *Quàm verò eleganter (ironicè) quale primo adventu fecit exordium, recensionem faciens beneficii!* Th. *Plurimùm tu meritus es.* Gn. *Eamus ergo ad cœnam: quid cessas?* Pa. *Hem, ecce tibi alterum hominem Gnathonem, militis dictis et cogitatis ita congruentem, ut ex eo natum illum dicas.* Th. *Ubi vis cœnemus: nulla in me mora est.*

ANNOTATIO.

3 *Meum suavium.*] Suavium et savium est osculum voluptatis, vel gaudii causâ datum. Hic blandimentum est amantis. Ut apud Plautum; *Spes mea, mel meum, suavitudo mea.*

Pa. Adibo

Pa. Adibo, atque adsimulabo, quasi nunc exeam.
Ituran', Thaïs, quòpiam es? *Th.* ehem, Parmeno,
Bene pol fecisti: hodie itura. *Pa.* quò? *Th.* ecquid hunc vides?
Pa. Video, et me tædet: ubi vis, dona adsunt tibi
A Phædria. *Thr.* quid stamus? cur non imus hinc?
Pa. Quæso herclè ut liceat, pace quodfiat tuâ,
Dare huic quæ volumus, convenire et colloqui.
Thr. Perpulcra, credo, dona, haud nostris similia.
Pa. Res indicabit. heus, jubete istos foras
Exire, quos jussi, ocyùs procede tu huc.
Ex Æthiopia est usq; hæc *Thr.* hîc sunt tres minæ.
Gn. Vix. *Pa.* ubi tu es, Dore? accede huc: hem eunuchum tibi;
Quàm liberali facie, quàm ætate integrâ!
Thr. Ita me dî ament, honestus est. *Pa.* quid tu ais, Gnatho? [Thraso?
Nunquid habes, quod contemnas? quid tu autem,
Tacent: satis laudant. fac periclum in literis,
Fac in palæstra, in musicis: quæ liberum
Scire æquum est adolescentem, solertem dabo.
Thr. Ego illum eunuchum, si sit opus, vel sobrius
Pa. Atque hæc qui misit, non sibi soli postulat
Te vivere, et suâ causâ excludi cæteros:
Neque pugnas narrat, neque cicatrices suas
Ostentat, neque tibi obstat: quod quidam facit.
Verùm, ubi molestum non erit, ubi tu voles,
Ubi tempus tibi erit, sat habet si tum recipitur.
Thr. Apparet servom hunc esse domini pauperis
Misérique. *Gn.* nam herclè nemo posset, sat scio,

Pa. *Ad Thaïdem accedam, et fingam me in præsentia ex ædibus nostris egredi. O Thaïs, an profectura es aliquò?* Th. *Hem, Parmeno, bene fecisti quòd nunc me convenis; nam itura sum quòpiam.* Pa. *Quò?* Th. *Quid quæris? An hunc non vides? (Thrasonem.)* Pa. *Video id, nec sine tædio: quandocumque velis, accipies dona quæ mittit Phædria.* Thr. *Quid hic manemus? Cur non abimus?* Pa. *Oro mehercle, ut liceat (quod cum venia tua fiat) Thaïdi dare quæ volumus, eam adire et cum ea loqui.* Thr. *Egregia, credo, dona, haud nostris comparanda.* Pa. *Re ipsâ cognoscetur, heus, jubete ista mancipia, quæ jussi, foras prodire statim. Tu, mulier, procede huc. Hæc ex Æthiopia usque advecta est.* Thr. *Tres minæ pro hac fæmina expensæ sunt.* Gn. *Vix.* Pa. *Ubi tu es, Dore? accede huc: Hem eunuchum tibi; quàm vultu ingenuo, non servili, quàm florenti ætate!* Thr. *Ita me dii ament, elegans est, et formosus.* Pa. *Quid tibi videtur, Gnatho? Ecquid invenisti quod in eo possis reprehendere? Tacent: silentio satis laudant, et se probare, confitentur. fac experimentum in literis, fac in palæstra, in musicis præceptis: peritum et industrium adolescentem esse præstabo.* Thr. *Ego illum eunuchum, vel non potus et ebrius, si sit opus.* Pa. *Atque, ô Thaïs, is qui hæc munera tibi mittit, non pro his petit, te sibi soli vacare, et alios amatores tuos expellere: neque sua prælia jactitat, neque cicatrices, quod quidam facit (Thraso nempe) neque impedit quominus lucrum ex cæteris facias. verum satisfactum sibi esse arbitratur, si eum admittas, quando tibi non incommodum erit, quando voluntas tua feret et opportunitas.* Thr. *Hic servus videtur habere pauperem dominum, miserumque.* Gn. *Ita mehercule; nemo enim posset hunc diu tolerare,*

ANNOTATIONES.

18 *Hic sunt tres minæ.*] Talentum Atticum habebat 60 minas. Valet sexcentos coronatos nostros, id est, 1800 libras Turonenses: itaque mina valet 30 libras Turonenses.

24 *In palæstrâ.*] Palestra Græcè lucta est: accipitur etiam pro decenti motu, gestuque totius corporis, quem Galli vocant, *Contenance*, *Ang.* Behaviour, cujus præceptores, palæstrici quoque dicti; et qui hujus ignari erant, apalæstri; itaque hanc ingenui pueri docebantur, et oratori imprimis necessarium esse scribit Quintilianus.

In musicis:] In Græcia qui musicam nesciebant, habebantur indoctiores; ut Themistocles habitus fuit, cùm in convivio lyram recusâsset. Sed Epaminondas, referente Cicerone, fidibus præclare, canebat. Musica illa prisca plurimis abhinc annis non corrupta tantum, sed ignorata, et extincta est: nihil enim jam propemodum habere videtur, præter levem aurium delectationem. Cæterum musica, dialectica, rhetorica cùm neutro genere dicuntur, in plurali, præcepta illa artium significant.

26 *Si opus sit, vel sobrius.*] Orationis defectus honestus obscœnitatem dissimulans.

Qui

Qui haberet qui pararet alium, hunc perpeti.
Pa. Tace tu, quem ego esse infra infimos omneis
puto [duxeris,
Homines: nam, qui huic animum assentari in-
E flamma petere te cibum posse arbitror.
Thr. Jamne imus? *Th*. hos priùs introducam, et,
quæ volo,
Simul imperabo: post, continuò exeo.
Thr. Ego hinc abeo: tu istam operire. *Pa*. haud
convenit,
Unà cum amica ire imperatorem in viam.
Thr. Quid tibi ego multa dicam? domini similis es.
Gn. Ha, ha, he. *Thr*. quid rides? *Gn*. istuc, quod
dixti modò,
Et illud de Rhodio dictum cùm in mentem venit:
Sed Thaïs exit. *Thr*. abi: præcurre, ut sint domi
Parata. *Gn*. fiat. *Th*. diligenter, Pythias,
Fac cures, si Chremes huc fortè advenerit, [est
Ut ores, primùm ut maneat: si id non commodum
Ut redeat: si id non poterit, ad me adducito.
Py. Ita faciam. *Th*. quid? quid aliud volui dicere?
Hem, curate istam diligenter virginem. [mini.
Domi adsitis, facite. *Thr* eamus. *Th*. vos me sequi-

qui haberet pecuniam, quâ alium emeret. Pa. *Sile tu, quem ego pono infra vilissimos omnes et abjectissimos homines: nam quod tibi persuadere potueris, ut huic semper assentando ad gratiam et voluntatem loquereris, ex igne te victum tibi comparare posse puto.* Thr. *Tandemne eximus?* Th. *Hæc mancipia priùs domum introducam, et postquam jussero fieri ea, quæ volo: mox exitura sum.* Thr. *Ego hinc proficiscor: Tu, Gnatho, Thaïdem exspecta.* Pa. *Non decet imperatorem unà cum amica incedere in via.* Thr. *Quid pluribus verbis opus est? Unum hoc sufficit; dignus domino servus est.* Gn. *Ha, ha, he.* Thr. *Quid rides?* Gn. *Propter illud quod modò huic servo Phædriæ dixisti: etiam cogito de dicto in adolescentem illum Rhodium: Sed Thaïs progreditur.* Thr. *Abi: præcurre, fac ut domi omnia recte apparentur.* Th. *Pythias, cura sedulò, ut si Chremes ad meas ædes venerit, hunc ores primùm ut me expectare velit: quòd si incommodum id ei est, ut revertatur: si non poterit reverti, illuc ubi ero, hunc adducito.* Py. *Sic fiet.* Th. *Quid? quid præterea volui dicere? Curam habete magnam hujus virginis. Manete domi.* Thr. *Eamus.* Th. *Vos ancillæ, me sequimini.*

ANNOTATIONES.

38 *E flammâ te petere cibum.*] Epulas pro inferiis (inferiæ sunt sacrificia quæ diis inferis et manibus solvuntur) in rogum conjicere moris erat; extremæ autem mendicitatis erat, et impudentiæ inde cibum petere. Catullus explicat proverbium:

Uxor Meneni, sæpe quam in sepulchretis
Vidistis ipso capere è rogo cœnam.
Cùm devolutum ex igne prosequens panem
A semiraso tonderetur ustore.

42 *Cum amicâ.*] Amica est quam quis amat inhonestè. Terent. in Andria, *Sive ista uxor, sive amica est, gravidâ è Pamphilo est.*

53 *Vos me sequimihi.*] Thaïs alloquitur ancillas,

ACTUS III. SCENA III.

1 CHREMES. PYTHIAS.

Ch. PROFECTO quanto magis magisque co-
gito,
Nimirum dabit hæc Thaïs mihi magnum malum:
Ita me video ab ea astutè labefactarier,

Ch. *Equidem quò sæpius de hac Thaïde cogito, eò magis mihi timeo ab ea et mirùm ni mihi damnum ingens faciat: adeò mihi video animum ab ea versutè tentari et concuti,*

ANNOTATIO.

1 *Chremes.*] Chremes adolescens rusticus, frater Pamphilæ, sibi à Thaïde metuit, ne se ad eam amandam allicere conetur; deinde ne villam quam Sunii habet, subducere tentet; aut ne velit intendere se ejus esse sororem quam olim parvulam amiserat; et cuncta, ut suspicax est, maligne interpretatur.

Jam

Jam tum, cum primùm jussit me ad se accersier.
(Roget quis, quid tibi cum illa? ne nôram quidem)
Ubi veni, causam, ut ibi manerem, repperit:
Ait rem divinam fecisse, et rem seriam
Velle agere mecum: jam tum erat suspicio,
Dolo malo hæc fieri omnia. ipsa accumbere
Mecum, mihi sese dare, sermonem quærere.
Ubi friget, huc evasit; quàm pridem pater
Mihi et mater mortui essent: dico, jamdiu.
Rus Sunii ecquod habeam, et quàm longè à mari.
Credo ei placere hoc; sperat se à me avellere.
Postremò, ecqua inde parva perîsset soror?
Ecquis cum ea unà; quid habuisset, cùm perît;
Ecquis eam posset noscere. hæc cur quæritet?
Nisi illa si fortè, quæ olim periit parvola
Soror, hanc se intendit esse, ut est audacia.
Verùm ea si vivit, annos nata est sedecim,
Non major: Thaïs, ego quàm sum, majuscula est.
Misit porrò orare, ut venirem, seriò.
Aut dicat quid volt, aut molesta ne siet.
Non herclè veniam tertiò. Heus, heus. *Py.* hic quis est?
Ch. Ego sum Chremes. *Py.* ô capitulum lepidissimum!
Ch. Dico ego mî insidias fieri? *Py.* Thaïs maxumo
Te orabat operè, ut cras redires. *Ch.* rus eo.
Py. Fac amabo. *Ch.* non possum, inquam. *Py.* at apud nos hìc mane,
Dum redeat ipsa. *Ch.* nihil minùs. *Py.* cur, mi Chremes?
Ch. Malam rem: abis hinc? *Py.* si istuc ita certum est tibi,
Amabo, ut illuc transeas, ubi illa est. *Ch.* eo.
Py. Abi, Dorias, citò hunc deduce ad militem.

Jam tum cum primùm jussit me ad se vocari (Quærat aliquis, quid negotii habes cum illa? Nihil quidem: nec enim ejus notitiam ullam habebam) ubi veni, occasionem ut ibi manerem invenit: dixit mihi se diis sacra fecisse, velle se mihi rem magni momenti communicare et mecum tractare: jam tum suspicabar hanc dolo malo hæc omnia agere. cœpit mecum sedere, familiariter agere quasi ex veteri usu et consuetudine, loquendi materiam captare. Ubi sermo defecit, huc illa devenit, ut interrogaret quamdudum pater et mater è vita decessissent: respondeo, jam diu eos decessisse. ecquod Sunii prædium mihi sit, et quàm longè distans à mari. Suspicor rus illud delectabile et amœnum ei videri; spem habet, id à me in se translaturam. Postremò rogat, ecquam postea parvulam sororem perdidissem? num aliquis simul cum ea periisset; quænam habebat secum; quando amissa est; ecquis eam posset internoscere. Hæc cur sciscitetur tanto studio ignoro; nisi fortasse intendere in jure velit sese esse sororem illam meam, quæ olim parvula periit, ut est audacia meretricum. Atque si adhuc in vivis est soror, sexdecem annorum est, non ampliùs: Thaïs ætate paulò major me est. Misit autem illa me rogatum seriò, ut ad se venirem. Aut dicat illa, quid velit, aut mihi importuna non sit, non profectò eam adibo tertiò. Heus, heus. Py. *Hic quis est?* Ch. *Ego sum Chremes.* Py. *O lepidum hominem!* Ch. *Aio mihi his blandis verbis insidias fieri?* Py. *Thaïs te valde rogabat, ut cras huc redires.* Ch. *Ad villam eodem die iturus sum.* Py. *Cras redeas, quæso.* Ch. *Non possum, inquam.* Py. *At in hac nostra domo tantisper exspecta, dum illa redeat.* Ch. *Minimè id faciam.* Py. *Cur, mi Chremes.* Ch. *Quid me attrectas? Abi hinc in malam rem.* Py. *Si ita stat sententia, rogo ut illuc transeas ubi illa est.* Ch. *Fiat. Eo.* Py. *Abi, Dorias, citò hunc ad Thrasonis domum deducito.*

ANNOTATIONES.

7 *Ait rem divinam se fecisse.*] Sacrificâsse. Veteres nihil aggrediebantur serium, nisi priùs diis sacra fecissent.

9 *Dolo malo.*] Dolus malus est cùm aliud agitur, aliud simulatur: bonus, adversus hostem et latronem.

Accumbere mecum.] Solebant veteres in cœnaculis lectulos ad recumbendum, et meridiandum accommodato habere, in quibus confabularentur.

13 *Sunii.*] Sunium promontorium est Atticæ. Hodie nominatur, *Capo delli Colonne.*

16 *Quid habuisset, cùm periit;*] Quæ insignia gestabat puella Pamphila, quibus tandem agnita est.

21. *Majuscula est.*] Ratiocinatur Chremes non posse Thaïdem esse suam sororem Pamphilam ex ætate; Thaïs enim ipso major erat.

ACTUS III. SCENA. IV.

ANTIPHO.

HERI aliquot adolescentuli coiimus in Piræo,
In hunc diem ut de symbolis essemus. Chæream ei rei.
Præfecimus : dati annuli : locus, tempus constitutum est.
Præteriit tempus: quo in loco dictum est, parati nihil est.
Homo ipse nusquam est : neque scio quid dicam, aut quid conjectem.
Nunc mihi hoc negotî cæteri dedêre, ut illum quæram:
Idque adeò visam, si domi est. Quisnam hinc à Thaïde exit ?
Is est, an non est ? ipsus est. quid hoc hominis ? qui hic ornatus est ?
Quid illud mali est ? nequeo satis mirari, neque conjicere.
Nisi quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari.

Hesternâ die aliquot adolescentuli in Piræo convenimus, in hunc hodiernum diem ut cœnaremus de stipibus collatis ab unoquoque convivarum : Chæream huic officio præposuimus : annuli dati pro arrha : locus, tempus definitum est: transiit tempus : nihil præparatum reperitur. Chærea ipse nusquam apparet : nescio quid debeam dicere, aut cogitare. Nunc mihi à cæteris sodalibus, hoc mandatum est, ut illum quæram : adeòque visum ibo, si domi est. Quisnam ex ædibus Thaïdis egreditur ? Isne ipse est, an alius ? Is ipse est. Quænam hæc species est hominis ? Quis hic habitus ? Quid illi mali potest accidisse ? Neque satis mirari, neque conjicere, quid hoc rei sit : sed quidquid est, longè hinc à publicà via, illud clam volo cognoscere.

ANNOTATIONES.

3. *Dati annuli :*] Nobiliores annulos aureos in sinistræ manus digito penultimo gestabant ; eos in pignora commissationis dabant : ut adesse ad diem constitutum convivii, quod communi sumptu celebrabant, cogerentur.

8 *Quid hoc hominis est ?*] Hæc sunt verba habitum et formam eunuchi mirantis in Chærea.

10. *Procul hinc.*] A publica via, semotis arbitris.

ACTUS III. SCENA V.

CHÆREA. ANTIPHO.

Ch. NUM quis hîc est ? nemo est. num quis hinc me sequitur ? nemo homo est.
Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium ? prô Jupiter !
Num tempu' profectò est, cùm perpeti me possum interfici,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliquâ.
Sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi,
Qui me sequatur, quoquò eam, rogitando obtundat, enecet,
Quid gestiam, aut quid lætus sim, quò pergam, unde emergam, ubi siem
Vestitum hunc nactus, quid mihi quæram, sanus sim, anne insaniam ?

Ch. Quis hic est ? Nemo est. Num ex domo Thaïdis aliquis exiit, ad me sequendum ? Nemo quisquam est. Jamne retentum in animo gaudium, quod sentio mihi proferre licet ? O Jupiter ! nunc tempus est, cùm mihi mortem inferri permittere possim, ne tantum gaudium vita longior corrumpat dolore aliquo. sed vereor ne obvius mihi fiat curiosus aliquis, qui quæsitis obtundat mihi aures ; cur gestiam, quid lætus sim, quò vadam, unde egrediar, unde mihi vestem hanc comparaverim, quid mihi quæram, sanusne mente sim, an insaniam ?

ANNOTATIO.

8 *Quid mihi quæram ?*] Superabundat illud *mihi*, phrasi Atticâ.

An. Adibo, atque ab eo gratiam hanc, quam vi-
deo velle, inibo.
Chærea, quid est quòd sic gestis? quid sibi hic
vestitus quærit?
Quid est, quòd lætus sis? quid tibi vis? satisne
sanus? quid me [amice
Adspectas? quid taces? *Ch.* ô festus dies hominis!
Salve: nemo est omnium, quem ego magi' nunc
cuperem quàm te.
An. Narra istuc, quæso, quid siet. *Ch.* imò ego te
obsecro herclè, ut audias.
Nôstin' hanc, quam frater amat? *An.* novi: nem-
pe, opinor, Thaïdem.
Ch. Istam ipsam. *An.* sic commemineram. *Ch.*
quædam hodie est ei dono data
Virgo. quid ego ejus tibi nunc faciem prædicem
aut laudem, Antipho,
Cùm ipsum me nôris, quàm elegans formarum
spectator siem?
In hac commotus sum. *An.* ain' tu? *Ch.* primam
dices scio, si videris.
Quid multa verba? amare cœpi. forte fortuna do-
mi
Erat quidam eunuchus, quem mercatus fuerat fra-
ter Thaïdi:
Neque is deductus etiam tum ad eam. summonuit
me Parmeno
Ibi servus, quod ego arripui. *An.* quid id est?
Ch. tace sis, citiùs audies.
Ut vestem cum illo mutem, et pro illo jubeam me
illuc ducier.
An. Pro eunuchon'? *Ch.* sic est. *An.* quid tandem
ex ea re ut caperes commodi?
Ch. Rogas? viderem, audirem, essem unà, qua
cum cupiebam, Antipho.
Num parva caussa, aut parva ratio est? traditus
sum mulieri. [domum:
Illa illicò ubi me accepit, læta verò ad se abducit
Commendat virginem. *An.* cui? tibine? *Ch.* mihi.
An. satis tutò tamen.
Ch. Edicit, ne vir quisquam ad eam adeat: et mi-
hi, ne abscedam, imperat;
In interiore parte ut maneam solus cum sola: annuo,

An. *Ad eum accedam, et hanc gratiam ejus (ut desiderat) demerebor. Chærea, quamobrem sic exultas? Quidve hic habitus denotat? Quid est quòd tantam lætitiam exprimis? Quid tibi vis? Satisne sapis? Quid me intueris? Quid siles?* Ch. *O lætus et faustus mihi dies! amice salvus sis. Nemo est omnium, quem ego nunc magis cuperem videre quàm te.* An. *Recense amabo, quid istud sit, quod tam fœliciter accidit.* Ch. *Imò ego te oro per Herculem, ut audire libeat tibi. Notane tibi est illa, cujus frater amator est?* An. *Nota est: Nempe mihi videtur, illam dicis Thaïdem.* Ch. *Istam ipsam.* An. *Sic in memoria habebam.* Ch. *Quædam puella hodie ei dono missa est. quid opus est, ut ejus tibi pulchritudinem verbis, aut laudibus exprimam, Antipho, cùm scias probè quàm scitus sim formarum explorator et æstimator? ejus amore captus fui.* An. *Itane?* Ch. *Si eam videris venustarum principem esse fateberis, certò scio. Quid plura dicam? ejus formâ inspectâ, statim amore inflammatus sum. fortè in ædibus nostris erat quidam eunuchus, quem frater emerat Thaïdi: necdum ad eam tunc deductus erat. Parmeno ibi servus mihi consilium dedit, quod ego avidè cepi.* An. *Quid id est?* Ch. *Si silentium præbueris, citiùs percipies; suasit ut habitum cum eo mutem, ut pro illo me tradi jubeam Thaïdi.* An. *Pro eunuchone?* Ch. *Pro eunucho.* An. *Ecquænam tandem fuit utilitas, quam ex hoc facto perciperes?* Ch. *Quærisne? Ea fuit, Antipho, ut virginem spectarem, audirem, conversarer cum ea, cum qua, cupiebam. An levis causa, aut ratio hæc tibi videtur? Datus sum Thaïdi. Illa, ut primùm me accepit, libens verò et hilaris illa me introduxit domum: commendat custodiam virginis.* An. *Cui? tibine?* Ch. *Mihi.* An. *Satis verò tutori fido scilicet.* Ch. *Imperat ne vir quisquam accedat: et mihi ne ab ea discedam imperat; ut in interiore ædium parte remaneam solus cum sola.*

Terram

Terram intuens modestè. *An.* miser. *Ch.* ego, inquit, ad cœnam hinc eo:
Abducit secum ancillas: paucæ quæ circum illam essent, manent
Novitiæ puellæ. continuò hæc adornant, ut lavet.
Adhortor, properent. dum apparatur, virgo in conclavi sedet,
Suspectans tabulam quandam pictam, ubi inerat pictura hæc, Jovem
Quo pacto Danaæ misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum.
Egomet quoque id spectare cœpi: et quia consimilem luserat
Jam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi;
Deum sese in hominem convertisse, atque per alienas tegulas
Venisse clanculum per impluvium, fucum factum mulieri.
At quem deum? qui templa cœli summa sonitu concutit:
Ego homuncio hoc non facerem? ego verò illud feci, ac lubens.
Hæc dum mecum reputo, accersitur lavatum interea virgo.
It, lavit, redit: deinde illam in lecto illæ conlocârunt.
Sto expectans, si quid mihi imperent: venit una: Heus tu, inquit, Dore,
Cape hoc flabellum, ventulum huic sic facito, dum lavamus:
Ubi nos laverimus, si voles, lavato. accipio tristis.
An. Tum equidem istuc os tuum impudens videre nimiùm vellem,

Nutu promitto, modestè defixis in terram oculis. An. *Miser, qui pro libidine explenda tam indigna tuleris.* Ch. *Ego, inquit Thaïs, ad cœnam militis hinc eo: abducit secum ancillas quæ se comitentur: paucæ quæ virgini adsint, domi restant, omnes recens emptæ, et ad servitium parum aptæ, confestim apparant balnea, ut virgo lavet. dum adornantur necessaria ad lotionem, virgo in conclavi sedet suspiciens attente tabulam pictam, parieti appensam; cujus picturâ repræsentabatur Jupiter, quo modo dicitur infudisse auream pluviam in sinum Danaës. Egomet quoque id contemplatus sum: et quia consimili ludo se oblectaverat, multò magis animo gaudebam; videns deum se in hominem transformâsse, atque in tecta aliena furtim per impluvium descendisse, ut mulierem falleret. at quem deum? eum nempe, qui cœlum tonitru commovit et tremefacit: Si ille hæc fecit, quomodo ego homunculus, non eadem facerem? Ego verò illum in hoc, et libenter imitatus sum. Dum hæc ego apud me cogito, vocatur virgo ad balneum interim. it, lavit, redit: deinde illam ancillæ in lecto posuerunt. Sto expectans, si quod mihi dent negotium: venit una ex eis: Heus tu, inquit, Dore, sume hoc flabellum, et sic ventulum huic excitato, dum lavamus: ubi à balneo redierimus, si voles, lavato. Accipio in manus flabellum, simulans me tristem esse.* An. *Tunc profectò istam faciem tuam impudentem cuperem me vidisse, quis esset habitus tui corporis,*

ANNOTATIONES.

34 *Hæc adornant, ut lavet.*] *Hæc*, pro, *hæ*, ἀρχαϊκῶς. Antiquis moris erat, ut singulis diebus lavarent: hinc tot balnea publica et privata.

35 *In conclavi.*] Conclave est locus separatior in ædibus, sic dictus, quòd intra eum multa cubicula clausa sint.

37 *Quo pacto Danaæ.*] Hæc fabula de imbre aureo Danaës in hoc composita est, ut monstraretur nihil esse, quòd auro et pecuniâ expugnari non possit. Meminit ejusdem Ovidius lib. iv. Metamorphoseon, et Horatius ode xvi. libri primi.

41 *Venisse clanculum per impluvium.*] Impluvium fuit area sine tecto, quò impluere imber in domum posset.

Fucum factum mulieri.] Fucus est genus herbæ tingendis lanis utile: unde pro artificioso et adulterino colore sumitur. Fucum facere, est artificiosâ dissimulatione deludere et fallere.

42 *Qui templa cœli.*] Versus sunt Ennii.

45 *In lecto collocant.*] A balneis in lectum se recipere moris erat, ut se reficerent à lassitudine et sudore.

Qui esset status, flabellulum tenere te asinum tan-
tum.
Ch. Vix elocuta est hoc, foras simul omnes pro-
ruunt se: 51
Abeunt lavatum, perstrepunt, ita ut fit, domini
ubi absunt. [to
Interea somnus virginem opprimit: ego limis spec-
Sic per flabellum clanculum, et simul alia circum-
specto [obdo.
Satin' explorata sint: video esse: pessulum ostio
An. Quid tum? *Ch.* quid? quid tum? fatue! *An.*
fateor. *Ch.* egon' occasionem 56
Mihi ostentatam, tam brevem, tam optatam, tam
insperatam, [labar.
Amitterem? tum pol ego is essem verè, qui simu-
An. Sanè, herclè, ut dicis! sed interim de symbo-
lis quid actum est?
Ch. Paratum est. *An.* frugi es: ubi? domin'?
Ch. imò apud libertum Discum. 60
An. Perlongè est. *Ch.* sed tantò ocyus propere-
mus. *An.* muta vestem.
Ch. Ubi mutem? perii: nam domo exulo nunc:
metuo fratrem, [jam.
Ne intus sit: porrò autem, pater ne rure redierit
An. Eamus ad me: ibi proxumum est ubi mu-
tes. *Ch.* rectè dicis. 64
Eamus; et de istac simul, quo pacto porrò possim
Potiri, consilium volo capere unà tecum. *An.* fiat.

quando flatum virgini tu tam magnus asinus flabello faciebas. Ch. *Vix ancilla hæc mihi dixerat, cùm omnes foras prorumpunt: abeunt lavatum, ingentem strepitum edunt, ut solent servi facere, absentibus dominis. Interea somno virgo sopitur: ego transversis et obliquis oculis per flabellum studiosè intueor, et simul omnia circumspicio, satisne tuta sint: video tuta esse: pessulum ostio oppono.* An. *Quid tum factum est?* Ch. *Quid tum factum quæris, stulte?* An. *Fateor me stultum esse qui hæc quæsierim.* Ch. *An ego amator occasionem mihi oblatam et præpositam, tam celeriter fugientem, tam desideratam, tam inexspectatam elabi sinerem? Tum per Pollucem talis ego verè fuissem, qualis est eunuchus, quem simulabam.* An. *Certè per Herculem ita est, ut dicis: sed interea de symbolis, quibus colligendis præfectus es, quid egisti?* Ch. *Parata est cœna.* An. *Officiosus et bonæ frugi es: Ubi? domine?* Ch. *Imò apud libertum Discum.* An. *Procul hinc distat.* Ch. *Sed tanto magis idcirco acceleremus.* An. *Muta vestem.* Ch. *Ubi mutem? perii: nam domo exclusus sum nunc, similis exuli. metuo ne frater sit in ædibus: tum etiam ne pater è villa jam reversus sit.* Ad. *Eamus in domum meam: ibi est, ubi commodè aliam vestem sumere possis.* Ch. *Recte dicis. eamus: quin etiam deliberare tecum volo de ista puella, quomodo ea postea frui possim.* An. *Fiat ut tibi videtur.*

ANNOTATIONES.

55 *Pessulum ostio obdo.*] Pessulus est obex aut sera ferrea, quâ clauditur ostium.

60 *Apud libertum Discum.*] Athenis in caupona perpotare nemini, nisi peregrinis et iter facientibus, ne servis quidem licebat, ut refert Isocrates.

64. *Ibi proxumum est.*] Id est proximus locus domus nostra est, ubi vestem mutare possis.

ACTUS IV. SCENA I.

DORIAS Ancilla.

ITA me dii beneament, quantùm ego illum vidi,
nonnihil timeo
Misera, ne quam ille hodie insanu' turbam faciat,
aut vim Thaïdi.

Do. *Ita mihi dii sint propitii, quantùm ex vultu militis perspicere potui, metuo nonnihil misera ego, ne furiosus ille rixam aliquam aut vim faciat Thäidi.*

Nam

Nam postquam iste advenit Chremes adolescens frater virginis,
Militem rogat, illum admitti ut jubeat: ille continuò irasci, neque
Negare audere. Thaïs porrò instare, ut hominem invitet. id
Faciebat retinendi illius caussâ; quia illa, quæ cupiebat
De sorore ejus indicare, ad eam rem tempus non erat.
Invitat tristis. mansit ibi. illa cum illo sermonem occipit.
Miles verò sibi putare adductum ante oculos æmulum:
Voluit facere contrà huic ægrè: Heus, heus, inquit, puer, huc Pamphilam
Accerse, ut delectet hic nos. illa exclamat, Minimè gentium:
Tun' in convivium illam? miles tendere: inde ad jurgium.
Interea aurum sibi clam mulier demit, dat mihi ut auferam.
Hoc est signi, ubì primùm poterit, sese illinc subducet, scio.

Nam postquam iste adolescens Chremes, frater virginis Pamphile, advenit, Thaïs militem rogat, ut illum in domum recipi jubeat: ille statim irâ commotus est, neque tamen recusare ausus fuit: Thaïs præterea instat, ut hominem invitet ad cœnam: id faciebat Thaïs, ut Chremetem apud se retineret, quominus abiret; quia res illas, quas vehementer ei de sorore ipsius detegere volebat, indicandi tunc locus non erat. Miles illum invitat invitus, et tristi vultu, mansit adolescens retentus. Thaïs colloquium cùm illo incipit. Miles verò cùm opinaretur à Thaïde rivalem sibi ante oculos propositum esse, voluit vicissim facere aliquid, quod molestum esset Thaïdi: Heus, inquit, puer, Pamphilam voca, ut lyrâ canens nos oblectet. Thaïs exclamabat, Minimè omnium hoc licet: In convivium tu illam adduci jubeas? Miles verò id ut fieret contendere: inde ad jurgium ventum est. Interea aurum, annulos, torques, armillas, cæteraque ornamenta aurea sibi Thaïs occultè demit; dat mihi ut exportem. Hoc est indicium, unde scio, ubi primùm poterit, clanculum inde discessuram.

ANNOTATIONES.

12 *In convivium illam?*] In Græcia non admittebantur ingenuæ mulieres ad convivia, nisi propinquorum et cognatorum, ut Cornelius Nepos refert. Varro apud Nonium sic refert: *Virgo de convivio abdicatur, ideo quòd majores nostri, virginis acerbas aures veneris vocabulis imbui noluerunt.*

13 *Interea aurum sibi clam mulier demit.*] Id agebat Thaïs, ne pro puella data ipsam spoliaret miles, si ei repetenti virginem negâsset.

ACTUS IV. SCENA II.

PHÆDRIA.

DUM rus eo, cœpi egomet mecum inter vias,
Ita ut fit, ubi quid in animo est molestiæ,
Aliam rem ex alia cogitare, et ea omnia in
Pejorem partem: quid opu' est verbis? dum hæc puto,
Præterii imprudens villam. longè jam abieram,
Cùm sensi: redeo sursum, malè verò me habens.
Ubi ad ipsum veni diverticulum, constiti:

Dum in villam eo, cœpi egomet (ut solent qui aliquâ ægritudine animi agitantur) inter eundem de aliâ re super aliâ cogitare, et ea omnia in deteriorem partem interpretari: quid, plura dicam? dum hæc cogito, aliud agens locum prœndii transivi. longè jam ab eo processeram, cùm errorem animadverti: istuc regressus sum malè quidem me habens. Ubi veni ad semitæ diverticulum, quâ à viâ publicâ deflectitur ad villam, ibi restiti:

ANNOTATIO.

7 *Ad ipsum diverticulum.*] Diverticulum est semita deflectens à via publica ad villam alicujus. Diverticula sunt transversæ viæ.

Occepi mecum cogitare; Hem, biduum hîc
Manendum est soli sine illa? quid tum postea?
Nihil est: quid nihil? si non tangendi copia est,
Eho, ne videndi quidem erit? si illud non licet,
Saltem hoc licebit: certè extremâ lineâ
Amare, haud nihil est. villam prætereo sciens.
Sed quid hoc quòd timida subitò egreditur Pythias?

tunc cœpi mecum cogitare; Hem, num per duos dies commorandum est mihi hîc ruri, soli, sine Thaïde? Quid tum inde mihi erit? nihil: quid nihil? Si non tangendi est potestas, eho, anne saltem videndi erit? Si tangere non licet, videre eam quidem licebit: certè postremum amoris beneficium quippiam est. villam prætereo sciens ad urbem rediturus, ut imprudens eam antea præterieram. Verùm quid causæ est, cur subitò huc exit Pythias turbata metu?

ANNOTATIO.

12 *Extremâ lineâ amare.*] Metaphora ducta à circo; vel à stadio: nam initium, et locus, unde ii, qui cursu certant, emittuntur, signabantur lineâ, ex cretâ in solo ductâ. Hinc illæ loquendi formulæ; ad lineam stare, lineæ insistere, et ultra lineam vagari. Extremâ lineâ amare est tantùm videre amicam, et longè abesse à metâ, id est, ab ejus possessione.

ACTUS IV. SCENA III.

PYTHIAS. PHÆDRIA. DORIAS.

Py. UBI illum ego scelerosum misera, atque impium inveniam? aut ubi
Quæram? hoccine tam audax facinus facere esse ausum? *Ph.* perii: hoc quid sit vereor.
Py. Quin insuper etiam scelus, postquam ludificatus est virginem,
Vestem omnem miseræ discidit: tum ipsam capillo conscidit.
Ph. Hem. *Py.* qui nunc si detur mihi,
Ut ego unguibus facilè illi in oculos involem venefico!
Ph. Profectò nescio quid absente nobis turbatum est domi. [ris, Pythias?
Adibo. quid istuc? quid festinas? aut quem quæ-
Py. Hem Phædria, egon' quem quæram? abi hinc quò dignu' es cum donis tuis
Tam lepidis. *Ph.* quid istuc est rei?
Py. Rogas me? eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit?
Virginem, quam heræ dederat dono miles, vitiavit. *Ph.* quid ais?

Py. *Ubinam ego infelix illum flagitiosum et sacrilegum eunuchum deprehendam? Aut ubi investigabo? Hoccine tam temerarium facinus committere ausus est?* Ph. *Periî: quid hoc sit, quod Pythias queritur, metuo.* Py. *Quin etiam ampliùs scelestus, postquam per ludum et jocum virginem fefellit, omnem vestem miseræ discerpsit; atque ipsi comas divulsit.* Ph. *Hem.* Py. *Quem, ego, si nunc tenerem, quàm citò unguibus illi venefico in oculos irruerem!* Ph. *Equidem nescio quid turbarum, me absente, excitatum est domi. Accedam ad Pythiam. Quid istud est? Quid celeras? Aut post quem curris, Pythias?* Py. *Eheu Phædria, rogasne post quem curram? Apage hinc te, quò meritus es, cum donis tuis tam venustis.* Ph. *Quid istud est rei?* Py. *Quid à me quæris? O quos tumultus eunuchus, quem nobis donâsti, quos motus edidit? Virgini, quam miles Thaïdi heræ munus dederat, stuprum intulit,* Ph. *Quid dicis?*

ANNOTATIONES.

4 *Vestem omnem miseræ discidit:*] Ex his apparet virginem multum reluctatam esse.

11 *Eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit?*] Antecedens etiam à poëtis præmittitur relativo, ut in hoc loco. Sic Virg. in 1 Æneid. *Urbem quam statuo, vestra est.* Quod in prosâ sic efferas: *Quam statuo urbem.* Sic orator dicat; *Quas ad me dedisti literas, placuerunt.*

Py. Periî.

Py. Perii. *Ph.* temulenta es. *Py.* utinam sic sient, mihi qui malè volunt.
Do. Au, obsecro, mea Pythias, quid istucnam monstri fuit?
Ph. Insanis: quî istuc facere eunuchus potuit?
Py. ego illum nescio
Qui fuerit: hoc, quod fecit, res ipsa indicat.
Virgo ipsa lacrumat, neque, cùm rogites quid sit, audet dicere:
Ille autem bonus vir nusquam apparet. etiam hoc misera suspicor,
Aliquid domo abeuntem abstulisse. *Ph.* nequeo mirari satis,
Quò abire ignavos ille possit longiùs, nisi domum
Fortè ad nos rediit. *Py.* vise, amabo, num sit.
Ph. jam faxo scies.
Do. Perii, obsecro, tam infandum facinus, mea tu, ne audivi quidem.
Py. At pol ego amatores mulierum esse audieram eos maxumos,
Sed nihil potesse: verùm miseræ non in mentem venerat:
Nam illum aliquo conclusissem, neque illi commisissem virginem.

Py. *Perii.* Ph. *Ebria es.* Py. *Utinam sic ebrii sint, qui mihi male cupiunt.* Do. *Hau, amabò, mea Pythias, ecquid istud monstri fuit?* Ph. *Desipis: quomodo istud facere eunuchus potuit?* Py. *Ego nescio, quis ille fuerit, an vir, aut eunuchus: hoc quod commisit, res ipsa manifestum facit. Virgo lacrymis conficitur, neque, cùm interrogatur, audet dicere quid ei factum sit: ille autem bonus vir disparuit, neque usquam invenitur: insuper hoc ego misera suspicor, aliquid eum domo furto sustulisse.* Ph. *Mirum admodum mihi videtur, quò ille enervis et debilis viribus tam longè fugere potuerit, nisi forte domum sese receperit.* Py. *Vise, precor, num sit in vestris ædibus.* Ph. *Mox faciam te certiorem.* Do. *Perii, oro, tu mea Pythias, tam horrendum facinus ne audivi quidem.* Py. *At pol ego audieram eunuchos vehementer ardere amore mulierum, sed imbelles esse et impotentes: verùm de hoc non cogitaveram: nam illum in aliquo loco conclusissem, si amatorem eum tantummodò esse meminissem: neque illi virginem custodiendam dedissem.*

ACTUS IV. SCENA IV.

PHÆDRIA. DORUS. PYTHIAS. DORIAS.

Ph. EXI foras sceleste! at etiam restitas,
Fugitive? prodi, malè conciliate. *Do.* obsecro.
Ph. oh!
Illud vide, os ut sibi distorsit carnufex.
Quid huc reditio est? quid vestis mutatio est?
Quid narras? paululùm si cessassem, Pythias,
Domi non offendissem; ita jam ornarat fugam.
Py. Habesne hominem, amabo? *Ph.* quid ni?
Py. ô factum bene!
Do. Istuc pol verò bene. *Py.* ubi est? *Ph.* rogitas? non vides?
Py. Videam? obsecro, quem? *Ph.* hunc scilicet.
Py. quis hic est homo?

Ph. *Egredere foras, scelerate! At etiam cessas, fugitive? huc! procede, in damnum heri empte.* Do. *Obsecro.* Ph. *Oh, vide ut turpitur os torsit scelestus. Quid huc rediisti? Quid vestem mutasti? Quid dicis? Pythias, si paululùm tardassem, domi illum non reperissem; ita jam paraverat fugam.* Py. *Quæso, habesne hominem?* Ph. *Cur non habeam?* Py. *O factum bene!* Do. *Istud verò, per Pollucem factum bene.* Py. *Ubi est?* Ph. *Quid sæpius quæris? Nunquid eum vides?* Py. *An videam? Obsecro, quis est ille, quem video?* Ph. *Vides eunuchum quem accusas.* Py. *Quis hic est homo?*

ANNOTATIO.

2 *Malè conciliate.*] Id est, in perniciem meam empte, magnò, empte, charè comparate. Vetus Terentii interpres *nundinas* pro *concilio* exponit; unde *conciliare* pro *emere* sumitur.

Ph. Qui

Ph. Qui ad vos deductus hodie est. *Py.* hunc oculis suis
Nostrarum nunquam quisquam vidit, Phædria.
Ph. Non vidit? *Py.* an tu hunc credidisti esse, obsecro,
Ad nos deductum? *Ph.* namque alium habui neminem. *Py.* au! [erat
Nec comparandus hic quidem ad illum est. ille
Honestâ facie, et liberali. *Ph.* ita visus est
Dudum, quia varia veste exornatu fuit:
Nunc tibi videtur fœdus, quia illam non habet.
Py. Tace obsecro: quasi verò paulùm intersiet.
Ad nos deductus hodie est adolescentulus,
Quem tu videre verò velles, Phædria.
Hic est vetus, vietus, veternosus, senex,
Colore mustelino. *Ph.* Hem, quæ hæc est fabula?
Eò redigés me, ut, quid egerim, egomet nesciam.
Eho tu, emin' ego te? *Do.* emisti. *Py.* jube mihi denuo [negat.
Respondeat. *Ph.* roga. *Py.* venistin' hodie ad nos?
At ille alter venit annos natus sedecim,
Quem secum adduxit Parmeno. *Ph.* agedum, hoc mihi expedi
Primùm: unde habes istam, quam habes, vestem?
taces? [Chærea.
Monstrum hominis! non dicturus? *Do.* venit
Ph. Fraterne? *Do.* ita est. *Ph.* quando? *Do.* hodie. *Ph.* quam dudum? *Do.* modò.
Ph. Quicum? *Do.* cum Parmenone. *Ph.* norasne eum prius? [cier.
Do. Non: nec, quis esset, unquam audieram di-
Ph. Unde igitur, meum fratrem esse sciebas? *Do.* Parmeno
Dicebat eum esse: is dedit mihi hanc. *Ph.* occidi.
Do. Meam ipse induit: post unà ambo abierunt foras.

Ph. *Quem hodie Parmeno ad vestras ædes deduxit.* Py. *Hunc oculis suis nulla ex nostris ancillis unquam vidit, Phædria.* Ph. *Nulla eum vidit?* Py. *An tu, obsecro, hunc esse credidisti eunuchum, qui ad nos deductus est?* Ph. *Credidi: nam nullum habui alium.* Py. *Au! hic quidem nullo modo illi, quem ad nos misisti, est comparandus. ille erat eleganti formâ, et facie ingenuo homine dignâ.* Ph. *Talis vobis diu apparuit, quia veste versicolori exornatus fuit: nunc tibi videtur turpis et deformis, quia illâ non indutus est.* Py. *Tace, precor: quasi paulò inter se differant. Ad nos hodie deductus est adolescentulus, visu pulcherrimus, et gratissimus, quem semper spectare velles, Phædria. Hic est rugosus senex, incurvus et flaccidus, veterno laborans, colore sublivido et subrufo, sicut mustela.* Ph. *Hem, quæ hæc est fabula? Eò me redigis, ut egomet nesciam, emerimne istum, necne. Eho tu, num ego emi te?* Do. *Emisti.* Py. *Impera, ut rursus mihi respondeat?* Ph. *Interroga.* Py. *Venistine hodie in domum nostram?* *Negat. At ille alter venit, quem eduxit secum Parmeno, natus annos sedecim.* Ph. *Agedum, Dore, hoc mihi explica primùm: unde sumpsisti hanc vestem, qua indutus es? taces? monstrose homo, an non dicturus es?* Do. *Venit Chærea.* Ph. *Fraterne meus?* Do. *Ita.* Ph. *Quando?* Do. *Hodie.* Ph. *Quampridem?* Do. *Modò.* Ph. *Cum quo?* Do. *Cum Parmenone.* Ph. *An fratrem meum antea cognoveras?* Do. *Minimè, nec unquam ab ullo, quis esset, dici inaudiveram.* Ph. *Undenam igitur fratrem meum Chæream esse sciebas?* Do. *Parmeno eum fratrem tuum esse dicebat: Chærea hanc mihi dedit vestem.* Ph. *Perii.* Do. *Meam ipse sumpsit: postea Chærea et Parmeno ædibus egressi sunt.*

ANNOTATIONES.

21 *Victus.*] Id est, languidus, sine vi. Vel inflexus, incurvus; nam viere, inquit Varro, est vincire; unde vimina.

Veternosus.] Veternus, quem λήθαργον Græci dicunt, est apostema ex phlegmate, vel atrâ bile, natum in posteriore parte cerebri, inexpugnabilem penè dormiendi necessitatem inducens, taciturnitate oblivionem.

22 *Colore mustelino.*] Hîc erravit Terentius: nam cùm legisset apud Menandrum: γαλεώτης γέρων, quod *lentiginosum senem* significat, cujusmodi ferè sunt eunuchi; ad similitudinem stellionis qui pelle est maculosâ, ut eunuchus ille erat, ore sparso: stellio autem est γαλεώτης, mustela verò est γαλῆ, hæc perperam Terentius confundit.

Py. Jam

Py. Jam sati' credis sobriam esse me, et nil mentitam tibi?
Jam sati' certum est virginem vitiatam esse? *Ph.* age nunc, bellua,
Credis huic quod dicat? *Py.* quid isti credam? res ipsa indicat.
Ph. Concede istuc paululum: audin'? etiam paululum; sat est.
Dic dum hoc rursum, Chærean' tuam vestem detraxit tibi?
Dor. Factum. *Ph.* et ea est indutus? *Dor.* factum. *Ph.* et pro te huc deductu' est? *Do.* ita.
Ph. Jupiter magne, ô scelestum, atque audacem hominem! *Py.* væ mihi!
Etiam nunc non credis indignis nos esse irrisas modis?
Ph. Mirum ni tu credis quod iste dicat, quid agam, nescio.
Heus tu negato rursum: possumne ego hodie ex te exculpere
Verum? vidistin' fratrem Chæream? *Do.* non. *Ph.* non potest sine
Malo fateri, video: sequere me hâc: modò ait, modò negat.
Ora me. *Do.* obsecro te verò, Phædria. *Ph.* intrò nunc jam. *Do.* hoi, hei.
Ph. Alio pacto honestè quomodo hinc nunc abeam nescio:
Actum est siquidem. tu me hîc etiam nebulo ludificabere?
Py. Parmenonis tam scio esse hanc technam, quam me vivere.
Dor. Sic est. *Py.* inveniam pol hodie parem ubi referam gratiam.
Sed nunc, quid faciendum censes, Dorias? *Dor.* de istac me rogas
Virgine? *Py.* ita: utrum taceamne, an prædicem? *Dor.* tu pol, si sapis,
Quod scis, nescis, neque de eunucho, neque de vitio virginis:
Hac re et te omni turba evolves, et illi gratum feceris.

Py. Jam satis, Phædria, credis me non esse temulentam, nec quidquam mendacii finxisse: Jam satis exploratum est et compertum, virginem stupro pollutam esse? Ph. *Age nunc, stolida, credisne huic id, quod dicat? Nimirum servo, eunucho, et fugitivo!* Py. *Cur isti non credam? Non etsi non crediderim, res satis ipsa declarat.* Ph. *Dore, secede huc paululum: audisne? Nunc etiam paululum; satis est. Responde mihi iterum, Chæreane tuam vestem detraxit tibi?* Do. *Factum est ita.* Ph. *Et eam induit?* Dor. *Factum, inquam.* Ph. *Et pro te ad Thaïdem deductus est?* Do. *Etiam.* Ph. *Proh maxime deorum Jupiter! O nefarium et impudentem hominem!* Py. *Væ mihi miseræ. Quid? etiamne nunc credere non vis indignis nos esse delusas dolis?* Ph. *Mirandum esset, si non tu serva servo fidem haberes. quid agam incertus sum. Heus tu negato rursum: jubeo. An non possum hodie ex te verum exprimere? Vidistine fratrem Chæream?* Do. *Non vidi.* Ph. *Non potest sine tormentis veritatem fateri: sequere hac: modò asserat; modo negat. Ora me, et pœnam deprecare.* Do. *Per deos verò tibi supplico, Phædria.* Ph. *introito.* Do. *Hoi, hei.* Ph. *Alio modo, nisi per hanc fallaciam, non possum ex hâc difficultate honestè evadere: etenim actum est; vitiata est virgo à fratre, tu me hîc etiam tenebrio ludos facies?* Py. *Hanc fraudem factam esse à Parmenone tam certò scio, quàm me nunc vivere.* Dor. *Sic est.* Py. *Per Pollucem inveniam hodie rationem, qua Parmenoni vicem reddam. Sed nunc, Dorias, quid facere suades?* Dor. *De istâ virgine nempe, consilium quæris?* Py. *Ita, utrum sileam quod factum est, an dicam?* Dor. *Tu pol, si prudens, es, dissimula te id scire, quasi nescieris; neque de eunucho, neque de stupro virgini illato quidquam efferas; hoc modo te omni tumultu liberabis, et virgini gratum facies.*

ANNOTATIO.

56 *Et illi gratum feceris.*] Virgo enim sic dolet ob injuriam sibi illatam, ut ipsamet eam celet.

Id modò dic, abîsse Dorum. *Py.* ita faciam. *Dor.*
sed videon' Chremem?
Thaïs jam aderit. *Py.* quid ita? *Dor.* quia cùm
inde abeo jam tunc cœperat
Turba inter eos. *Py.* tu aufer aurum hoc: ego
scibo ex hoc quid siet.

Dic solùm discessisse, et evasisse Dorum eunuchum. Dor. *Sed hicne est Chremes, quem video? Thaïs mox ad nos veniet.* Py. *Quid ita?* Dor. *Quia cùm inde ex domo militis exibam, jam tum cœperat jurgium inter illos.* Py. *Aufer istud aurum tibi à Thaïde traditum: ego sciam ex Chremete quid factum sit.*

ANNOTATIO.

58 *Jam tum cœperat turba inter eos.*] Thrasonem et Thaïdem.

ACTUS IV. SCENA V.

Chremes. Pythias.

Ch. AT at, data herclè verba mihi sunt: vicit
vinum quod bibi.
Ac dum accubabam, quàm videbar mihi esse pulcrè sobrius!
Postquam surrexi, neque pes, neque mens satis
suum officium facit.
Py. Chreme. *Ch.* quis est? ehem Pythias, vah
quantò nunc formosior
Videre quàm dudum? *Py.* certè quidem tu pol
multò alacrior.
Ch. Verbum herclè verum hoc est: Sine Cerere
et Libero friget Venus.
Sed Thaïs multò antè venit? *Py.* an abiit jam à [milite?
Ch. Jam dudum, ætatem: lites factæ sunt inter
eos maxumæ.
Py. Nîl dixit tum, ut sequerere sese? *Ch.* nihil,
nisi abiens mihi innuit.
Py. Eho, nonne id sat erat? *Ch.* at nesciebam id
dicere illam, nisi quia
Correxit miles, quod intellexi minùs: nam me extrusit foras.
Sed eccam ipsam video: mirer, ubi huic ego antevorterim.

Ch. *At, at, verbis Thaïdis circumventus sum: vinum quod bibi, me superavit. Dum mensæ accumbebam, quàm videbar mihi esse belle sobrius, et sapere! postquam de mensà surrexi, neque pes, neque mens in suo officio fuit.* Py. *Chreme.* Ch. *Quis est? Ehem Pythias, vah quantò pulchrior mihi videris quàm pridem?* Py. *Sanè tu quidem, per Pollucem, multò lætior appares.* Ch. *Vulgarè mehercule verum est dictum: Sine Cerere et Baccho languet Venus, torpetque. Sed an multò antè tempore quàm venissem, Thaïs hìc fuit?* Py. *Anne abiit illa jam ex domo militis?* Ch. *Jam ætas est, ex quo egressa ab illo: rixæ inter illos gravissimæ ortæ sunt.* Py. *Nonne tunc illa dixit tibi ut se sequereris?* Ch. *Nihil, nisi quòd abiens mihi nutu capitis signum fecit.* Py. *Eho, nonne id sufficiebat?* Ch. *At nesciebam illam mihi nutu significare, ut ipsam sequerer; sed id quod minùs intellexi, id apertiùs significavi. miles, cùm me violenter exturbavit foras ædibus. Sed ecce ipsam: miror in quâ parte viæ eam antecesserim:*

ANNOTATIO.

6. *Sine Cerere et Libero friget Venus.*] Ceres est dea frugum, et Bacchus vini: eleganter Terentius Cererem pro cibo, Bacchum pro vino dixit per metonymiam; inventorem pro invento. Voluptas in calore sanguinis constituta est, qui his rebus alitur. Horatius. *Non enim posthac aliâ calebo Fœminâ.* Frigent in uxores mariti, qui non admodum amant.

ACTUS

ACTUS IV. SCENA VI.

THAIS. CHREMES. PYTHIAS.

Th. CREDO equidem illum jam affuturum esse, illam ut eripiat: sine veniat:
Atqui si illam digito attigerit uno, oculi illico effodientur.
Usque adeò ego illiu' ferre possum ineptias, et magnifica verba,
Verba dum sint: verùm enim si ad rem conferentur, vapulabit.
Ch. Thaïs, ego jam dudum hîc adsum. *Th.* ô mi Chreme, te ipsum exspectabam:
Scîn tu turbam hanc propter te esse factam? et adeò ad te attinere hanc
Omnem rem? *Ch.* ad me? quî? quasi istuc! *Th.* quia dum tibi sororem studeo
Reddere et restituere, hæc atque hujusmodi sum multa passa.
Ch. Ubi ea est? *Th.* domi apud me. *Ch.* ehem! *Th.* quid est?
Educta, ita, utì teque illaque dignum est. *Ch.* quid ais? *Th.* id quod res est.
Hanc tibi dono do, neque repeto pro illa abs te quidquam pretii.
Ch. Et habetur et referetur à me, Thaïs, tibi, ita utì merita es,
Gratia. *Th* atenim cave, ne priusquam hanc à me accipias, ammittas,
Chreme: nam hæc ea est, quam miles à me vi nunc venit ereptum.
Abi tu, cistellam, Pythias, domo affer cum monumentis.
Ch. Viden' tu illum, Thaïs? *Py.* ubi sita est? *Th.* in risco: odiosa cessas?
Ch. Militem secum ad te quantas copias adducere?

Th. *Puto certè illum Thrasonem mox adventurum, ut illam Pamphilam à me rapiat. sine veniat: atqui si illam summo attigerit digito, statim ei oculi eruentur. Adhuc usque tolerare possum illius ineptias, et gloriosa verba, dummodo tantum sint verba: nam si in rem deducantur, et quæ ille dicit, opere exequi conetur, plagis cædetur.* Ch. *Thaïs, jam pridem huc adveni.* Th. *O mi Chreme, te ipsum exspecto: scisne tuâ causâ hoc jurgium et contentionem excitatam esse, adeò ut hæc omnis res ad te pertineat?* Ch. *Ad me? quomodo? quasi istud commoverim.* Th. *Quia dum sororem tuam (Pamphilam) conor tibi reddere, et restituere, hæc à milite, atque alia multa perpeti coacta sum.* Ch. *Ubi ea est?* Th. *Domi meæ est?* Ch. *Hem (quàm timeo!)* Th. *Quid est? timesne ejus pudicitiæ? Educata est, et instituta liberaliter, ut et te et illâ dignum est!* Ch. *Quid ais? verumne dicis?* Th. *Dico id, quod res est Hanc tibi dono do; nec pro eâ ullas impensas mihi à te reddi posco.* Ch. *Hæc gratia tibi habetur, et in animo accepta fertur, si verbis tibi referri nequit ut merita es.* Th. *Verùm enim cave, ne priùs hanc amittas, quàm tibi à me tradi possit: nam hæc ea est, quam miles à me erepturus venit. Abi tu, Pythia, et arcam è domo nostrâ profer huc cum insignibus et ornamentis, ex quibus agnosci possit, quæque in eâ asservantur.* Ch. *Videsne militem, Thaïs?* Py. *Ubi posita est hæc arca?* Th. *In risco: molesta quid moraris?* Ch. *Quantum exercitum huc agit?*

ANNOTATIONES.

15 *Cistellam.*] Scriniolum, arcam, in quâ erant ornamenta virginis, quibus agnosceretur à suis, nempe fortè armillæ, crepundia. Ea Thaïs jubet efferri domo, ut ostendantur Chremati, atque ita sororem possit agnoscere.

16 *In risco:*] Riscus, cista est pelle contecta, nomen Phrygium est

At at! *Th.* num formidolosus obsecro es, mi homo? *Ch.* apage sis.
Egon' formidolosus? nemo est hominum, qui vivat, minùs.
Th. Atque ita opu' est. *Ch.* hau! metuo, qualem tu me esse hominem existumes.
Th. Imò hoc cogitato; quicum res tibi est, peregrinus est,
Minu' potens, quàm tu, minu' notus, amicorum hîc habens minùs.
Ch. Scio istuc: sed tu quod cavere possis, stultum admittere est.
Malo ego nos prospicere, quàm hunc ulcisci acceptâ injuriâ.
Abi tu, atque ostium obsera intus, ego dum hinc transcurro ad forum:
Volo ego adesse hîc advocatos nobis in turba hac. *Th.* mane.
Ch. Melius est. *Th.* mane. *Ch.* omitte: jam adero. *Th.* nîl opus est istis, Chreme:
Hoc dic modò, sororem illam tuam esse, et te parvam virginem
Amisisse, nunc cognôsse: signa ostende. *Py.* adsunt. *Th.* cape.
Si vim faciet, in jus ducito hominem: intellextin'? *Ch.* probè.
Th. Fac animo hæc præsenti dicas. *Ch.* faciam. *Th.* attolle pallium.
Perii; huic ipsi opus patrono est, quem defensorem [paro

At at! Th. *Formidolosusne es?* Ch. *Egone formidolosus sim? Nemo est omnium hominum, qui vivat, minùs formidolosus.* Th. *Atque ita nunc opus est ne sis talis.* Ch. *Hau! vereor ut me talem esse qualis sum putes.* Th. *Imò hoc animo reputa; ille cum quo tibi decertandum est, advena est, minùs potens, quàm tu, minùs notus et minùs amicorum habens in his locis.* Ch. *Hoc sat scio: sed imprudentis est damnum pati, et recipere, quod evitare et arcere possis. Malo ego nos cavere ab illo milite, quàm post acceptam injuriam vindictam adversus eum persequi. Tu abi domum intrò, et serè fores claude, dum ego hinc ad forum transcurro: volo huc adducere advocatos, defensores nobis in hoc tumultu.* Th. *Mane.* Ch. *Meliùs est ut advocatos adducam.* Th. *Mane.* Ch. *Desine me detinere: mox rediero.* Th. *Nihil opus est istis auxiliis, Chreme: dic modò illam tuam sororem esse, et te illam parvulam amisisse, nunc cognovisse: signa hæc quibus probes ita esse, ostende.* Py. *Adsunt hæc monumenta.* Th. *Cape ea Chreme. Si vim faciet miles, in jus voca, aut trahe: intellixistine?* Ch. *Omnino.* Th. *Audacter et animosè hæc pronuncia.* Ch. *Faciam.* Th. *Attolle pallium humeris delapsum.* ***Perii**, huic Chremeti opus est patrono, quem mihi defensorem paro.*

ACTUS IV. SCENA VII.

THRASO. GNATHO. CHREMES. THAIS.

SANGA, Servus *Thrasonis.*

Thr. HANCCINE ego ut contumeliam tam insignem in me accipiam, Gnatho?
Mori me satius est. Simalio, Donax, Syrisce, sequimini.
Primùm ædeis expugnabo. *Gn.* rectè. *Thr.* virginem eripiam. *Gn.* probè.

Thr. *Nunquid indecorum est, Gnatho, tam atrocem injuriam mihi factam impunè pati? Mori me fortiter potiùs est. Simalio, Donax, Syrisce, sequimini. Primùm ædes vi capiam.* Gn. *Egregiè* Thr. *Virginem eripiam.* Gn. *Rectè.*

Thr. Malè

Thr. Male mulctabo ipsam. *Gn.* pulchrè. *Thr.* in medium huc agmen cum vecti, Donax,
Tu, Simalio, in sinistrum cornu, tu, Syrisce, in dexterum.
Cedo alios; ubi centurio est Sanga, et manipulus furum? *Sa.* eccum adest.
Thr. Quid ignave? peniculon' pugnare, qui istum huc portes, cogitas?
Sa. Egone? imperatoris virtutem noveram, et vim militum:
Sine sanguine hoc fieri non posse: qui abstergerem volnera?
Thr. Ubi alii? *Sa.* qui, malum, alii? solus Sannio servat domi.
Thr. Tu hosce instrue: hic ego ero post principia: inde omnibus signum dabo.

Thr. *Ipsam Thaïdem acerbè puniam.* Gn. *Bellè.* Thr. *In medium huc agmen, accede cum vecti, Donax, tu, Simalio, in sinistrum cornu, tu Syrisce, in dexterum. Alii procedant: ubi est centurio Sanga, et manipulus servorum culinariorum?* Sa. *Ecce eum, adest.* Thr. *Quid iners? An tu peniculo, quem portes, pugnare cogitas?* Sa. *Egone peniculum in bello non ferrem, quo vulnera abstergerem? Cum imperatoris fortitudinem notam haberem, et robur militum; nec sine sanguinis effusione hanc obsidionem fieri posse.* Thr. *Ubi alii sunt?* Sa. *Quinam, malùm, sunt isti alii? Solus Sannio abest, qui custodit res quæ sunt domi.* Thr. *Tu hosce ordina: hic ego stabo in mediâ acie post principes milites: ex isto loco omnibus signum dabo ineundi certaminis.*

ANNOTATIONES.

4 *In medium huc agmen cum vecti.*] Primum agmen, seu, ut nunc appellant prima custodia, *L'avant garde, Angl.* THE VAN: medium agmen, *la bataille. Ang.* THE CENTRE: postremum agmen. *l'arriere garde. Angl.* THE REAR. Vectis est lignum teres et oblongum: præterea est instrumentum ferreum et militare, quo perfodiuntur parietes.

5 *Simalio.*] Jucundum est intelligere nomina strenuorum militum Thrasonis, Simalio quòd simus esset. Donax, δόναξ, arundo, qui arundine pro hastâ utebatur. Syriscus à Συρισκὸς, quòd Syrius esset origine, vel à Syrisco vase vimineo, in quo ficus solent asservari.

In sinistrum cornu;] Cornua erant latera aciei, ita dicta quòd prominerent; in quibus stabant equites, qui utrinque claudebant latera aciei pedestris; quapropter turmæ equitum alæ dicuntur. *Des compagnes de Cavalerie. Angl.* THE BODY OF HORSE.

6 *Ubi centurio est Sanga.*] Centurio est centum militum præfectus. Unde et centuria quoque dicitur, cujus tamen numerus postea variavit: nam legio apud Romanos antiquitus quatuor millium erat; unde quadratum agmen dicebatur. Postea duo millia et ducentos adjecit Marius, ut constâret sex millibus, et ducentis militibus. In legione erant sexaginta centuriæ, manipuli triginta, cohortes decem.

Manipulus furum?] Manipulus est fasciculus herbarum qui manu comprehenditur, quod signum in militiâ sunt priscis Romanis. Ovidius:

Pertica suspensos portabat longa maniplos:
Unde maniplaris nomina miles habet.

Inde ponetur pro exiguâ militum manu, quæ unum sequitur signum. Fures hic dicuntur servi, et fures nonnunquam pro servis accipi scripsit Servius ad illud carmen Virgilii:

Quid domini facient, audent cum talia fures?

Sæpissime tamen fures apud comicos intelliguntur servi culinarii. Fortè fossores intelligit, et cunicolus agentes ad advertenda mœnia, et arces, *Pionniers. Angl.* PIONEERS. Sangam, quia coquus erat, Thraso vocat centurionem tanquam aliis honoratiorem. Sangam dictum quidam volunt à Sangä vido, vel Sangario flumine Phrygiæ; nam Phryges serviles sunt. Fortè a Græco σάγαρις quod securis quoddam genus est.

10 *Qui, malùm, alii?*] *Malùm* vicem interjectionis irascentis sustinet.

11 *Hic ero post principia:*] Id est, post principes in acie; milites in militiâ Romanâ principes dicebantur secundæ aciei milites, armis maximè insignes: ita enim acies apud Romanos instruebatur, ut primi hostes aggrederentur manipuli hastatorum, ex flore juvenum pubescentium collecti: qui si hostem propulsare non possent, à principibus, qui omnes scutati erant, in intervalla ordinum recipiebantur. Moxque hi, nempe principes, in eorum, nempe hastatorum locum succedebant, Hastati autem post eos subsequebantur. Si à principibus quoque non satis feliciter esset pugnatum à primâ acie ad triarios paulatim se referebant; unoque agmine facto, nullaque spe post se relictâ, unà omnes in hostem procedebant. Principia est locus in acie principum militum. Inde, post principia esse, significat, in tuto esse, ubi noster Thraso se collocaverat. Principia etiam est locus in castris, ubi habitat dux et imperator. Hæc ex Livio sub finem Octavi libri primæ Decadis. Cæterùm Homerus, Iliad. V. laudat Diomedem, quòd inter principes primâ acie pugnarit; sicut Homerum imitatus Virgilius similiter Æneam de fortitudine laudans ait;

Se quoq; principibus permixtum agnovit Achivis.

Gn.

Gn. Illuc est sapere: ut hosce instruxit, ipsus sibi cavit loco.
Thr. Idem hocce Pyrrhus factitavit. *Ch.* viden' tu, Thaïs, quam hic rem agit?
Nimirum consilium illud rectum est de occludendis ædibus.
Th. Sanè, quod tibi nunc vir videatur esse, hic nebulo magnus est:
Ne metuas. *Thr.* Quid videtur? *Gn.* fundam tibi nunc nimis velleni dari,
Ut tu illos procul hinc ex occulto cæderes: facerent fugam.
Thr. Sed eccam Thaïdem ipsam video. *Gn.* quam mox irruimus? *Thr.* mane.
Omnia priùs experiri verbis, quam armis, sapientem decet.
Quî scis, an quæ jubeam, sine vi faciat? *Gn.* Dii vostram fidem!
Quanti est sapere? nunquam accedo ad te, quin abs te abeam doctior.
Thr. Thaïs, primùm hoc mihi responde: cùm tibi do istam virginem,
Dixtin' hos mihi dies soli dare te! *Th.* quid tum postea? *Thr.* rogitas,
Quæ mî ante oculos coram amatorem adduxisti tuum?
Th. Quid cum illo agas? *Thr.* et cum eo clam subduxisti te mihi?
Th. Libuit. *Thr.* Pamphilam ergo huc redde, nisi si mavis eripi.
Ch. Tibi illam reddat? aut tu eam tangas? omnium. *Gn.* ah, quid agis? tace.
Thr. Quid tu tibi vis? ego non tangam meam? *Ch.* tuam autem, furcifer?
Gn. Cave sis: nescis cui maledicas nunc viro. *Ch.* non tu hinc abis?
Scin' tu ut tibi res se habeat? si quidquam hodie hîc turbæ cœperis,

Gn. *Istud est peritum et prudentem esse: quam rectè milites disposuit! quàm prosperit sibi tuto in loco!* Thr. *Hoc idem Pyrrhus observavit, hunc ordinem tenuit.* Ch. *Videsne tu, Thaïs, quid agat Thraso, ut nos oppugnet? Certe prudens consilium est, nos intrà domum recipere, et fores occludere.* Th. *Sanè hic vanus nugator est: nec est causa cur tibi fortis imperator nunc esse videatur.* Thr. *Quid censes faciendum, Gnatho?* Gn. *Fundam nunc vellem tibi in manus dari, ut tu illos obsessos ferires clandestinò et latenter: in fugam se darent.* Thr. *Sed ecce Thaïdem ipsam video.* Gn. *Quin mox impetum facimus?* Thr. *Mane, omnia priùs consilii prudentià, quàm vi armorum tentare sapientem convenit. Fortasse quæ jubebo, nullâ vi adhibità factura est.* Gn. *Dii vostram fidem! quanti æstimandus est ille qui sapit! nunquam ad te accedo, quin doctior recedam.* Thr. *Thaïs, primùm hoc mihi responde: cùm tibi darem istam virginem, nonne mihi promisisti hos dies soli mihi te concessuram?* Th. *Quid tum postea?* Thr. *Istudne rogas, quæ mihi coram ante oculos amatorem apposuisti tuum?* Th. *An tibi dignus videtur ille, quicum loquaris?* Thr. *Et cum eo furtim à me discessisti?* Th. *Ita libuit.* Thr. *Pamphilam huc igitur adduc, et redde, nisi vis eam tibi per vim eripi.* Ch. *Tibi illam reddat? aut tu eam attingas, omnium scelestissime?* Gn. *Ah quid ais? tace.* Thr. *Quid tu tibi vis, cùm tuâ nihil intersit. Gnatho?* Thr. *Ergone meam tangere quis prohibeat?* Ch. *Tuam autem ais esse furcifer?* Gn. *Vide sis, ignoras cui viro nunc convitium dicis.* Ch. *Non tu hinc abis, impure? scisne, ò miles! ut tecum agatur? Si vel minimam turbam hodie hic commoveris*

ANNOTATIONES.

13 *Pyrrhus factitavit*] Se post principia posuit Pyrrhus Epirotarum rex. Pyrrho Annibal inter imperatores, cum primas Alexandro Magno dedisset, secundas tribuit, quod castra metari primus docuerit, id est, discribere, et locare, *Camper. Angl.* TO ENCAMP. Ad hoc nemo elegantius loca cœperit, præsidia disposuerit. *Choisir bien les lieux, se fortifier. Angl.* TO CHUSE HIS GROUND, TO FORTIFY HIMSELF.

Faciam,

Faciam, hujus loci, dieique, meique semper memineris.
Gn. Miseret tui me, qui hunc tantum hominem facias inimicum tibi.
Ch. Diminuam ego caput tuum hodie, nisi abis. *Gn.* ain' vero canis?
Siccine agis? *Thr.* Quis tu es homo? quid tibi vis? quid cum illa rei tibi est?
Ch. Scibis: principio eam esse dico liberam. *Thr.* hem! *Ch.* civem Atticam. *Thr.* hui!
Ch. Meam sororem. *Thr.* os durum! *Ch.* miles, nunc adeò edico tibi,
Ne vim facias ullam in illam. Thaïs, ego ad Sophronam eo
Nutricem, ut eam adducam, et signa ostendam hæc. *Thr.* tun' me prohibeas
Meam ne tangam? *Ch.* prohibeo, inquam. *Gn.* audin' tu? hic furti se alligat.
Satin hoc est tibi? *Thr.* hoc idem tu ais? *Th.* quære, qui respondeat.
Thr. Quid nunc agimus? *Gn.* quin redeamus; jam hæc tibi aderit supplicans
Ultro. *Thr.* credin? *Gn.* imò certè: novi ingenium mulierum:
Nolunt, ubi velis; ubi nolis, cupiunt ultro. *Thr.* bene putas.
Gn. Jam dimitto exercitum? *Thr.* ubi vis. *Gn.* Sanga, ita uti fortes decet
Milites, domi focique fac vicissim ut memineris.
Sa. Jam dudum animus est in patinis. *Gn.* frugi es. *Thr.* vos me hâc sequimini.

faciam, ut hujus loci, diei, meique semper memoriam habeas. Gn. *Misereor tui, qui hujus tanti hominis inimicitias suscipias.* Ch. *Infringam caput tuum hodie, nisi abis.* Gn. *Siccine minaris, impudens?* Thr. *Qui tu homo es? Quid tibi vis? Quid tibi rei est cum illa?* Ch. *Primùm ego assero eam esse liberam.* Thr. *Hem?* Ch. *Civem Atticam.* Thr. *Hui!* Ch. *Meam sororem.* Thr. *Frons ferrea!* Ch. *Miles, nunc etiam tibi denuncio, ne vim ullam facias contra illam. Thaïs, ego eo ad Sophronam nutricem, ut eam huc adducam, et hæc monumenta agnitionis ostendam.* Thr. *Tune prohibere possis, ne in servam meam manum injiciam?* Ch. *Prohibeo, iterum tibi denuncio.* Gn. *Audisne, Thraso? Hic furti se reum fatetur; scilicet, se dolo malo rem à proprio domino auferre et detinere. Sufficitne hoc tibi ad repetendam in jure virginem servam tuam?* Thr. *An idem hoc ais, quod Chremes, Thaïs?* Th. *Indignus es cui respondeam, quære aliò responsum.* Thr. *Quid nunc agere debemus, Gnatho?* Gn. *Age, redeamus; jam hæc ad te veniet sponte supplicans, ut ei veniam condones.* Thr. *Credisne?* Gn. *Sic certe est: ita comparatæ sunt à naturâ mulieres: quandò vis, nolunt: quandò nolis, volunt, et cupiunt ultrò, nemine suadentè.* Thr. *Rectè judicas.* Gn. *Jamne mox missionem militum faciam?* Thr. *Quando voles.* Gn. *Sanga, fac ut culinæ, cibique memineris, sicut fortes decet milites, qui alacres pro focis et penatibus pugnant.* Sa. *Jampridem à bello aversus animus in epulis et cupediis totus est.* Gn. *Bonæ frugi es, et utilis.* Thr. *Vos hâc me sequimini.*

ACTUS V. SCENA I.

THAIS PYTHIAS.

Th. PERGIN' scelerata, mecum perplexè loqui?
Scio, nescio: abiit: audivi: ego non affui.
Non tu istuc mihi dictura apertè es, quidquid est?

Th. *Pergisne, scelerata, intricatè atque obscure mecum loqui? scio, nescio: abiit: audivi stuprum illi esse illatum: absui cùm vitiata est. Nonne tu istud mihi declarabis, quod ex te quæro, quidquid sit?*

Virgo

Virgo conscissâ veste lacrumans obticet;
Eunuchus abiit; quamobrem? quid factum est? taces?
Py. Quid tibi ego dicam misera? illum eunuchum negant
Fuisse. *Th.* quis fuit igitur? *Py.* iste Chærea.
Th. Qui Chærea? *Py.* iste ephebus, frater Phædriæ.
Th. Quid ais, venefica? *Py.* atqui certò comperi.
Th. Quid is obsecro ad nos? quamobrem adductu' est? *Py.* nescio;
Nisi amâsse credo Pamphilam, *Th.* hem, misera! occidi,
Infelix, siquidem tu istæc vera prædicas.
Num id lacrumat virgo? *Py.* id opinor. *Th.* quid ais, sacrilega?
Istuccine interminata sum hinc abiens tibi?
Py. Quid facerem? ita ut jussi, soli credita est.
Th. Scelesta, ovem lupo commisti, dispudet
Sic mihi data esse verba. quid illuc hominis est?
Py. Hera mea! tace; tace, obsecro, salvæ sumus: hominem
Habemus ipsum. *Th.* ubi is est? *Py.* hem ad sinistram, non vides?
En. *Th.* video. *Py.* comprehendi jube quantùm potest.
Th. Quid illo facias, stulta? *Py.* quid faciam, rogas?
Vide, amabo, si non, cùm aspicias, os impudens
Videtur. *Th.* non. *Py.* tum. quæ ejus confidentia est!

Virgo laceratâ veste præ pudore obticet; eunuchus aufugit; quamobrem aufugit? quid factum est? cùm hæc à te quæro, nihil quidquam respondes? Py. *Quid ego infelix tibi amplius respondere possum? Dicunt illum minimè eunuchum fuisse.* Th. *Quis fuit igitur?* Py. *Iste Chærea.* Th. *Qui Chærea?* Py. *Iste adolescens frater Phædriæ.* Th. *Quid ais, venefica?* Py. *At eum ipsum esse certò cognovi.* Th. *Cur ad nos, quæso, venit? Cur ad nos adductus est?* Py. *Nescio; nisi amore captum fuisse credo Pamphilæ.* Th. *Hem! Misera! interii, infelix, siquidem tu ista verè commemoras. An ideo virgo lachrymas fundit?* Py. *Id arbitror.* Th. *Quid ais, sacrilega? Nonne istud tibi abiens minata imperavi, ne vir quisquam ad eam adiret?* Py. *Quid facerem? ita ut imperâsti, illi soli custodienda data est.* Th. *Pessima, lupo ovem tuendam dedisti. valde me pudet, ita me delusam esse. quæ hæc est species hominis?* Py. *Hera mea sile; sile, obsecro, salvæ sumus; habemus hominem ipsum (Chæream) in nostrâ potestate.* Th. *Ubi is est?* Py. *Hem, videsne illum ad sinistram?* Th. *Video.* Py. *Manda in eum manum injici, tanquam in fugitivum.* Th. *Quid illi faciemus comprehenso, inepta?* Py. *Quærisne quid facias? Vide quæso, si non est insigniter impudens? ex aspectu sane videtur esse.* Th. *Nonne talis est, qualem dico.* Py. *Atque etiam qualis est ejus audacia!*

ANNOTATIO.

4 *Virgo conscissâ veste.*] Thaïs breviter refert quæ sibi Pythias latius recensuerat

ACTUS V. SCENA II.

Chærea. Thais. Pythias.

Ch. APUD Antiphonem uterque, mater et pater,
Quasi deditâ operâ, domi, erant ut nullo modo
Introire possem, quin viderent me: interim
Dum ante ostium sto, notus mihi quidam obviàm
Venit: ubi vidi, ego me in pedes, quantùm queo,
In angiportum quoddam desertum: inde item

Ch. *In ædibus Antiphonis, et pater et mater ejus, quasi consultò præsentes erant, cùm ingressuri eramus, ita ut nullo modo introire possem, quin me viderent: interea dum ante fores sto, notus quidam mihi occurrit in viâ: simul ac vidi, mox me in pedes conjeci quàm citissimè in angiportum quoddam solitarium; inde etiam*

In

In aliud, inde in aliud: ita miserrimus
Fui fugitando, ne quis me cognosceret.
Sed estne hæc Thaïs, quam video? ipsa est: hæreo
Quid faciam. quid mea autem? quid faciet mihi?
Th. Adeamus. bone vir, Dore, salve: dic mihi,
Aufugistin'? *Ch.* hera, factum. *Th.* satin' id tibi placet?
Ch. Non. *Th.* credin' te impunè habiturum? *Ch.* unam hanc noxiam
Mitte: si aliam unquam admisero ullam, occidito.
Th. Num meam sævitiam veritus es? *Ch.* non. *Th.* quid igitur?
Ch. Hanc metui, ne me criminaretur tibi.
Th. Quid feceras? *Ch.* paululum quiddam. *Py.* eho, paululum, impudens?
An paululum esse hoc tibi videtur, virginem
Vitiare civem? *Ch.* conservam esse credidi.
Py. Conservam? vix me contineo, quin involem in
Capillum. monstrum! etiam ultro derisum advenit.
Th. Abin' hinc, insana? *Py.* quid ita vero? debeam,
Credo, isti quidquam furcifero, si id fecerim;
Præsertim cùm se servom fateatur tuum.
Th. Missa hæc faciamus. non te dignum, Chærea,
Fecisti: nam si ego digna hac contumelia
Sum maximè, at tu indignus qui faceres tamen.
Neque ædepol, quid nunc consilî capiam, scio,
De virgine istac: ita conturbasti mihi
Rationes omnes, ut eam non possim suis,
Ita ut æquom fuerat, atque ut studui, tradere: ut
Solidum parerem hoc mihi beneficium, Chærea.
Ch. At nunc dehinc spero æternam inter nos gratiam
Fore, Thaïs. sæpe ex hujusmodi re quapiam, et
Malo ex principio magna familiaritas
Conflata est. quid si hoc quispiam voluit deus?
Th. Equidem pol in eam partem accipioque et volo.
Ch. Imò ita quæso: unum hoc scito, contumeliæ

in aliud, inde in aliud: ita fugitando miserrimus fui, metuens ne quis me agnosceret. Sed estne hæc Thaïs, quam video? Ipsa est: Incertus sum animi quid agam. Verum quid mea refert? Quid faciet mihi? Th. *Eamus ad eum. Bone vir, Dore, salve: dic mihi, fugistine domo?* Ch. *Hera, id feci.* Th. *Hoccine fecisse tibi jucundum est?* Ch. *Minimè.* Th. *Credisne hoc impunè et inultum tibi fore?* Ch. *Unum hoc delictum mihi remitte: si aliud unquam commisero ullum, interfici me jube.* Th. *Num meam duritiam et crudelitatem timuisti, adeò ut fugeres?* Ch. *Non,* Th. *Quid igitur?* Ch. *Timui ne ista (Pythias) me accusaret apud te.* Th. *Quam culpam feceras?* Ch. *Levem quandam culpam.* Py. *Eho levem, impudens? An levem esse culpam æstimas, virgini civi vitium afferre?* Ch. *Conservam meam esse putavi.* Py. *Conservam putasti. Vix mihi tempero quin irruam in comam. Monstrum! etiam nos ut ludibrio habeat, ex industriâ huc advenit.* Th. *Abin' hinc, stulta?* Py. *Quasi verò ullam pœnam debeam isti furcifero, si involaverim in capillum ejus: præsertim cùm non liberum, sed servum tuum se esse profiteatur.* Th. *Hæc inutilia omittamus. non te facinus dignum admisisti, Chærea: nam quamvis propter conditionem meam hoc injuriâ maximè digna videar: tamen tu indignus es, qui eam mihi faceres, neque per Pollucem nunc scio quale consilium capiam de istâ virgine: ita res meas confudisti omnes, ut eam nequeam suis talem, intactam, et virginem reddere, ita ut æquum fuerat atque ut omni studio conata fui: ut integram gratiam inirem à Chremete et reliquis virginis cognatis; ut integrum et perfectum hoc beneficium conferrem in Chremetem et virginis cognatos.* Ch. *At nunc exinde spero æternam fore inter nos omnes, me, illam, et te, benevolentiam, Thaïs: nam sæpe ex simili re aliquâ turbulentâ, atque ex malo principio magna necessitudo, et conjunctio contracta est. quid si hoc, auctore aliquo deo, factum est?* Th. *Equidem pol, in eam partem et accipio, et ita volo evenire.* Ch. *Quinimo, ita ut accipias, et velis te rogo: hoc unum scias velim,*

ANNOTATIO.

27 *At tu indignus qui faceres tamen*] Id est, non te decuit eam injuriam mihi facere, cùm sis frater Phædriæ mei amatoris, et diligenter ac liberaliter fueris institutus.

Non

Non me fecisse caussâ, sed amoris. *Th.* scio,
Et pol propterea magis nunc ignosco tibi.
Non adeò inhumano ingenio sum, Chærea,
Neque tam imperita, ut, quid amor valeat, nesciam.
Ch. Te quoque jam, Thaïs, ita me dii bene ament, amo.
Py. Tum pol ab istoc tibi, hera, cavendum intelligo,
Ch. Non ausim. *Py.* nihil tibi quidquam credo. *Th.* desinas.
Ch. Nunc ego te in hac re mihi oro ut adjutrix sies:
Ego me tuæ commendo et committo fidei.
Te mihi patronam cupio, Thaïs: te obsecro:
Emoriar, si non hanc uxorem duxero.
Th. Tamen si pater. *Ch.* quid? ah volet, certò scio,
Civis modo hæc sit. *Th.* paululum opperirier
Si vis, jam frater ipse hic aderit virginis;
Nutricem accersitum iit, quæ illam aluit parvolam:
In cognoscendo tute ipse hîc aderis, Chærea.
Ch. Ego verò maneo. *Th.* visne interea, dum is venit,
Domi opperiamur potiùs, quàm hîc ante ostium?
Ch. Imò percupio. *Py.* quam tu rem actura, obsecro, es?
Th. Nam quid ita? *Py.* rogitas? hunc tu in ædes cogitas
Recipere posthac? *Th.* cur non? *Py.* crede hoc meæ fidei;
Dabit hîc aliquam pugnam denuo. *Th.* au, tace, obsecro.
Py. Parum perspexisse ejus videre audaciam.
Ch. Non faciam, Pythias. *Py.* non pol credo, Chærea,
Nisi si commissum non erit. *Ch.* quin, Pythias,
Tu me servato. *Py.* neque pol servandum tibi
Quidquam dare ausim, neque teservaro: apage te.
Th. Optimè adest ipse frater. *Ch.* penli herclè: obsecro,
Abeamus intrò, Thaîs: nolo me in viâ
Cum hac veste videat. *Th.* quamobrem tandem? an quia pudet?
Ch. Id ipsum. *Py.* id ipsum? virgo verò? *Th.* I præ, sequor.
Tu istic manè, ut Chremem introducas, Pythias.

me non eo animo cum virgine rem habuisse, ut tibi injuriam facerem; sed ab amore ad id faciendum impulsum fuisse. Th. *Scio, et per Pollucem propterea tibi libentiùs veniam do. Non adeò humanitatis expers sum, neque tam ignara, ut quanta sit amoris potentia non noverim.* Ch. *Te quoque jam, Thaïs, ita me dii ament, nunc amo.* Py. *Etiam per deos tibi metuendum, hera, ab isto sentio, ne quam technam et fraudem faciat.* Ch. *Non ausim, etiamsi velim (propter fratrem Phædriam.)* Py. *Nullam fidem tuis dictis habeo.* Th. *Fac ut desinas, Pythias.* Ch. *Nunc in tuam, Thaïs, me do fidem, et in clientelam trado, teque obsecro ut in ducendâ uxore Pamphilâ me juves. Te mihi patronam eligo, Thaïs; te per deos obtestor: moriar omnino, si non hanc in uxorem accipio.* Th. *Tamen si pater voluerit.* Ch. *Ah quid dubitas? Volet, probè scio; dummodo hæc sit civis.* Th. *Si paulisper vis expectare, mox ipse frater illius huc adventurus est, Chærea; nutricem ivit accersitum, quæ Pamphilam parvolam aluit: tu ipse dum de Pamphilæ origine inquiretur, præsens intereris.* Ch. *Ego verò expectabo dum Chremes hic adsit.* Th. *Visne interea, dum is huc redit, domi maneamus, potiùs quàm hîc ante fores?* Ch. *Imò vehementer cupio.* Py. *Quidnam, quæso, nunc factura es?* Th. *Quidnam ita?* Py. *Tune quæris? An hunc tu, quæ ab eo delusa es, intrò ædes posthac admittere cogitas?* Th. *Cur non?* Py. *Faciet aliquam turbam de integro; verbis meis fidem adhibe.* Th. *Au, tace, oro.* Py. *Non satis compertam habere videris ejus confidentiam.* Ch. *Non faciam quod vereris, Pythias.* Py. *Non per Pollucem credo, Chærea, nisi postquam nihil à te mali factum fuisse compertum fuerit.* Ch. *Imò, Pythias, tu me servato.* Py. *Neque per deos tibi quidquam servandum dare ausim, neque te servare: apage te à me.* Th. *Advenit opportunè ipse frater Pamphilæ Chremes.* Ch. *Periî mehercule: obsecro, Thaïs, intrò ædes eamus: nolo me in viâ ut Chremes ita vestitum videat.* Th. *Quamobrem tandem? an quia te pudet?* Ph. *Id ipsum nempe est.* Py. *Id ipsum? Virgo verò vitiata an pudori fuit?* Th. *Præito: sequar, tu isthic mane, Pythias, ut Chremetem domum introducas.*

ACTUS

ACTUS V. SCENA III.

PYTHIAS. CHREMES. SOPHRONA.

QUID? quid venire in mentem nunc possit mihi?
Quidnam? quî referam sacrilego illi gratiam,
Qui hunc supposuit nobis? *Ch.* move verò ocyùs
Te, nutrix. *So.* moveo. *Ch.* video, sed nil promoves.
Py. Jamne ostendisti signa nutrici? *Ch.* omnia.
Py. Amabo, quid ait, cognoscitne? *Ch.* ac memoriter.
Py. Bene ædepol narras: nam illi faveo virgini.
Ite intrò: jamdudum hera vos exspectat domi.
Virum bonum eccum Parmenonem incedere
Video: viden' ut otiosus it! si diis placet
Spero me habere, qui hunc meo excruciem modo.
Ibo intrò, de cognitione ut certum sciam:
Pòst exibo, atque hunc perterrebo sacrilegum.

Py. *Quid? quid in animo excogitare nunc possum ego? Quidnam? quomodo nunc scilicet par pari referam, illi scelesto Parmenoni, qui hunc Chæream pro eunucho nobis supposuit?* Ch. *Move te verò citiùs, nutrix.* So. *Moveo.* Ch. *Video, te moves; sed nihil promoves.* Py. *Jamne, Chremes, ostendisti omnia signa cistellæ Sophronæ nutrici?* Ch. *Omnia ostendi.* Py. *Obsecro, quid dicit? Agnoscitne illa?* Ch. *Agnoscit, et memoriter recenset.* Py. *Grata per Pollucem narras: nam bene illi puellæ cupio. Introite: nam jam pridem Thais hera vos exspectat domi. Ecce virum bonum Parmenonem video spatiari. Vide ut otiosus et securus ambulat! Spero me habituram facultatem, si diis placet, quo eum arbitratu meo agitem, et anxium reddam.*

ACTUS V. SCENA IV.

PARMENO. PYTHIAS.

Pa. REVISO, quidnam Chærea hîc rerum gerat,
Quòd si astu rem tractavit, dî vostram fidem!
Quantam et quàm veram laudem capiet Parmeno!
Nam ut mittam, quòd ei amorem difficillimum, et
Carissimum ab meretrice avara: virginem
Quam amabat, eam confeci sine molestia,
Sine sumptu, sine dispendio: tum hoc alterum,
Id verò est, quod ego mihi puto palmarium,
Me reperisse, quo modo adolescentulus

Pa. *Redeo visum quas res hic agat Chærea, quod si astutè cœptum exequutus est, dii vostram fidem! testor, quantam, et quàm veram laudem consequetur Parmeno! nam ut taceam quòd ei amorem difficillimum et magno pretio parandum à meretrice avarâ, virginem nimirum, quàm perditè amabat, procuravi, et acquisitionem ejus perfeci sine difficultate, sine sumptu et impensis pecuniarum; id verò est gloriosum et palmâ dignum, quod mihi tribuo, quoniam rationem inveni, quâ adolescentulus possit.*

ANNOTATIO.

8 *Palmarium.*] Palmarius, a, um,: quod est palmâ dignum, aliquando substantivum est et videtur poni pro victoriâ L. I. § 5. D. De extraordinariis cognitionibus his verbis: *honoraria summa peti poterit usque ad probabilem quantitatem: etsi nomine palmarii cautum est.* Id vocabulum sumptum à gladiatoribus; nam victori gladiatori is honos habebatur, ut coronatus palmâ laudes ferret.

Mere-

Meretricum ingenia et mores posset noscere:
Maturè ut eum cognôrit, perpetuò oderit.
Quæ dum foris sunt, nihil videtur mundius,
Nec magis compositum quidquam, nec magis elegans:
Quæ, cum amatore suo cùm cœnant, liguriunt.
Harum videre ingluviem, sordes, inopiam,
Quàm inhonestæ solæ sint domi, atque avidæ cibi,
Quo pacto ex jure hesterno panem atrum vorent.
Nôsse omnia hæc, salus est adolescentulis.
Py. Ego pol te pro istis dictis et factis, scelus,
Ulciscar; ut ne impunè in nos illuseris.

meretricum ingenia et mores pernoscere: ut cum tempestivè illas penitus cognoverit, perpetuò odio eas prosequatur. Dum foris cœnant, nihil videtur tersius, et honestius, nihil magis ornatum nec magis lepidum: quæ cùm epulantur, non vorant, sed lentè et delicatè suaviora quæque cum amatore suo mandunt. harum verò licet videre insatiabilem voracitatem, immunditias, egestatem, cùm domi sunt, quàm obscenæ, quàm gulæ deditæ, quo pacto juris hesterni panem atrum deglutiunt. Hæc omnia didicisse non modò utile, sed salutiferum adolescentibus. Py. *Ego per Pollucem pro istis dictis et factis te, scelerose, ulciscar, et puniam; ut non impunè feras quòd nos ludificatus fueris.*

ACTUS V. SCENA V.

Pythias. Parmeno.

Py. PRO deûm fidem! facinus fœdum: ô infelicem adolescentulum!
O scelestum Parmenonem, qui istum huc adduxit!
Pa. quid est?
Py. Miseret me: itaque ut ne viderem, misera huc effugi foras.
Quæ futura exempla dicunt in eum indigna! *Pa.* ô Jupiter!
Quæ illæc turba est? numnam ego perii; adibo: quid istuc Pythias?
Quid ais? in quem exempla fient? *Py.* rogitas, audacissime!
Perdidisti istum, quem adduxtî pro eunucho, adolescentulum,
Dum studes dare verba nobis. *Pa.* quid ita? aut quid factum est? cedò.
Py. Dicam: virginem istam, Thaïdi hodie quæ dona data est,
Scin' eam hanc civem esse? et ejus fratrem adprimè nobilem?
Pa. Nescio. *Py.* atqui sic inventa est: eam iste vitiavit miser.
Ille ubi rescivit factum frater violentissimus;
Pa. Quidnam fecit? *Py.* colligavit primùm eum miseris modis.

Py. *Proh deûm fidem! facinus turpe et crudele! O infortunatum adolescentulum! O sceletosum Parmenonem, qui istum in hanc domum adduxit!* Pa. *Quid est?* Py. *Adeò misericordiâ commota sum, ut nè tam atrox tormentum cernerem, misera huc foras me subduxerim. Quæ infanda et sæva suppliciorum exempla dicuntur in eum facienda esse!* Pa. *O Jupiter! quæ illa turbatio est? Egone occidi? accedam. Quid istud est, Pythias? quid quereris? in quo exempla gravia pœnarum edenda esse dicis?* Py. *An quæris impudentissime? Exitium attulisti huic adolescentulo, quem pro eunucho ad ædes nostras deduxisti, dum nos dolis circumveniri conaris.* Pa. *Quid ita dicis? aut quid factum est? Dicito.* Py. *Dicam: Novistine virginem istam, quæ hodie dono data est Thaïdi, civem esse hujus urbis? ejusque fratrem inter primos nobiles numerari?* Pa. *Nescio.* Py. *Atqui esse eam civem Atticam compertum est: hanc iste adolescentulus stupravit miser. Ille frater ejus, impetuosus admodùm et ad vim inferendam promptissimus, ubi hoc inaudivit;* Pa. *Quidnam fecit?* Py. *Constrinxit primùm eum, in modum crudelem, arctis vinculis.*

Pa.

Pa. Colligavit! hem! *Py.* atque equidem orante, ut ne id faceret, Thaïde.
Pa. Quid ais? *Py.* nunc minitatur porrò sese id, quod mœchis solet;
Quod ego nunquam vidi fieri, neque velim. *Pa.* quâ audaciâ
Tantum facinus audet? *Py.* quid ita tantum? *Pa.* an non hoc maxumum est?
Quis homo pro mœcho unquam vidit in domo meretricia
Deprendi quemquam? *Py.* nescio. *Pa.* at ne hoc nesciatis, Pythias,
Dico, edico vobis, nostrum esse illum herilem filium. *Py.* hem!
Obsecro, quis est? *Pa.* ne quam in illum Thaïs vim fieri sinat.
Atque adeò autem cur non egomet introëo? *Py.* vide, Parmeno,
Quid agas, ne neque illis prosis, et tu pereas: nam hoc putant,
Quidquid factum est, ex te esse ortum. *Pa.* quid igitur faciam miser?
Quidve incipiam? ecce autem video rure redeuntem senem.
Dicam huic, an non? dicam herclè; etsi mihi magnum malum
Scio paratum: sed necesse est, huic ut subveniat. *Py.* sapis:
Ego abeo intrò, tu isti narrato omnem rem ordine, ut factum siet.

Pa. *Hem, colligavit?* Py. *atque id, deprecante illum Thaïde, ne id faceret.* Pa. *Quid ais?* Py. *Nunc minitatur sese id facturum, quod adulteris fieri solet; Quod sumi supplicium non adhuc vidi, neque videre velim.* Pa. *Quis ita audax, et temerarius, ut tantum facinus audeat?* Py. *quid ita tantum ais?* Pa. *An non hoc maximum est? Quisquamne hominum unquam vidit ullum in ædibus meretricis corripi pro mœcho?* Py *Hoc nescio.* Pa. *At ne hoc ignoretis, Pythias, nuncio, denuncio vobis, illum esse nostri heri filium.* Py. *Hem! quæso, an is est?* Pa. *Ne quam in illum violentiam exerceri Thaïs permittat. Imò etiam, cur non ego intrò domum irrumpo?* Py. *Ne hoc facias, cave: nec enim illum juveris, et te perditum iveris: hoc enim credunt te hujus, quod factum est, quantumcunque fit, esse auctorem.* Pa. *Quid igitur faciam infelix? Quidve aggrediar? Ecce autem aspicio senem herum è villâ in urbem revertentem. Num illi dicam filii periculum, an non? Nunciabo per Herculem: quamvis noverim mihi magnum malum inde datum iri: sed necesse est huic dicere, ut illi auxilietur.* Py. *Sapis, qui hæc facturus sis: ego intrò domum eo: tu hero tuo recense ex ordine, ut omnia facta sunt.*

ACTUS V. SCENA VI.

LACHES. PARMENO.

La. EX meo propinquo rure hoc capio commodi:
Neque agri, neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi satias cœpit fieri, commuto locum.
Sed estne ille noster Parmeno? et certè ipsus est.
Quem præstolare, Parmeno, hîc ante ostium?
Pa. Quis homo est? hem, salvum te advenire, here, gaudeo.

Lå. *Ex meo suburbano prædio hanc commoditatem habeo: quòd neque ruris, neque urbis fastidium me unquam valde capit. Ubi alterutrius cœpit satietas fieri, locum alterum altero muto. Sed estne ille noster servus Parmeno? et certe ipse est. Quem exspectas, Parmeno, ante has fores?* Pa. *Quis homo me appellat? Ehem! salvum te redire, here, gaudeo.*

Q *La.* Quem

La. Quem præstolare? *Pa.* perii: lingua hæret metu. *La.* hem!
Quid est? quid trepidas? sati'ne salvæ? dic mihi.
Pa. Here, primùm te arbitrari id, quod res est, velim:
Quidquid hujus factum est, culpâ non factum est meâ.
La. Quid? *Pa.* rectè sanè interrogasti; oportuit
Rem prænarrasse me. emit quendam Phædria
Eunuchum, quem dono huic daret. *La.* cui? *Pa.* Thaïdi.
La. Emit! perii herclè: quanti? *Pa.* viginti minis.
La. Actum est. *Pa.* tum quandam fidicinam amat hic Chærea.
La. Hem! quid? amat? an scit jam, ille quid meretrix siet?
An in Astu venit? aliud ex alio malum. [facit.
Pa. Here, ne me spectes: me impulsore hæc non
La. Omitte de te dicere: ego te, furcifer,
Si vivo. sed istud, quidquid est, primùm expedi.
Pa. Is pro illo eunucho ad Thaïdem deductus est.
La. Pro eunuchon'? *Pa.* sic est. hunc pro mœcho postea
Comprehendêre intus et constrinxêre. *La.* occidi.
Pa. Audaciam meretricum specta. *La.* nunquid est
Aliud mali damnive, quod non dixeris,
Reliquom? *Pa.* tantum est. *La.* cesson' huc introrumpere? [sit malum;
Pa. Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re
Nisi quia necesse fuit hoc facere; id gaudeo,
Propter me hisce aliquid esse eventurum mali:
Nam jam diu aliquam caussam quærebat senex,
Quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc repperit.

La. *Quem exspectas?* Pa. *Occidi: lingua hæret palato præ metu.* La. *Hem! cur contremiscis? Satisne domi salvæ sunt res nostræ? Dic mihi.* Pa. *Here, primùm te arbitrari velim id, quod res est, quidquid hujus rei, de quâ quæritur, factum est, culpâ meâ factum non est.* La. *Quidnam est?* Pa. *Rectè quidem interrogâsti? nam antè me narrasse oportuit rem quæ te absente evenit. Phædria emit quendam eunuchum, quem donaret illi.* La. *Cuinam?* Pa. *Thaïdi.* La. *Emit? Occidi per Herculem: quanto pretio?* Pa. *Pretio viginti minarum.* La. *Actum est de me.* Pa. *Tum quandam Chærea fidicinam amat hic apud Thaïdem.* La. *Hem! quid? amat? an jam didicit quid sit meretrix? An in Astu (in urbem) ex Piræo venit? Aliud ex alio malùm oritur.* Pa. *Here, ne me minacibus oculis intuearis: non ego eum ad hoc faciendum impuli.* La. *Desine de te verba facere: ego te, furcifer, si vitam dii prorogent, malè mulctabo: sed istud, quodcumque est, paucis verbis enarra.* Pa. *Is (Chærea) pro eunucho Thaïdi traditus est.* La. *An pro eunucho?* Pa. *Sic est: hunc postea intus comprehenderunt pro mœcho, et colligaverunt.* La. *Interii.* Pa. *Temeritatem meretricum considera.* La. *An aliud mali damnive, quod non dixeris, adhuc dicendum restat?* Pa. *Nihil præterea est.* La. *Quid moror, quin intrò has ædes impetum facio?* Pa. *Certum est mihi magnum ex hâc re impendere malum: sed necesse fuit hoc factum referre seni, ut filio suo Chæreæ succurreret: ex hoc gaudeo, hisce meretricibus mei causâ aliquod malum factum iri: nam jam pridem aliquam causam optabat habere senex, ut aliquod insigne facinus in meretrices istas ederet: is nunc invenit.*

ANNOTATIONES.

9 *Te arbitrari, quod res est, velim:*] Se Parmeno excusat, et purgat antequam accusetur; quæ orationis perturbatio animum malè conscium arguit.

17 *An in Astu venit?*] Athenienses urbem suam Astu vocabant. Cicero primo de legibus: *Theseus*, inquit, *eosdem migrare ex agris, et in Astu quod appellatur, omnes se conferre jussit.* Ἄστυ, Græcè significat *Urbem.* Cæterùm Athenæ in duas divisæ erant partes; Urbem quæ dicta Ἄστυ, et portum qui Πειραιεὺς, vocatus est: eas autem partes unus complectebatur ambitus; sed ita ut plebeii et democratiæ fautores in regione Piræei agerent; elegantiores nobilioresque Astu incolerent. A potiori igitur parte et ad portus discrimen Ἄστυ et Ἀστικοὺς nominabant, *Urbem et Urbanos.*

19 *Furcifer.*] Dicebatur servus, qui ob leve delictum cogebatur à domino ignominiæ magis, quàm supplicii causâ, in viciniâ furcam in collo ferre, subligatis ad eam manibus; et prædicare peccatum suum, simulque monere cæteros ne simile quid admitterent.

ACTUS

ACTUS V. SCENA VII.

PYTHIAS. PARMENO.

Py. NUNQUAM ædepol quidquam jam diu,
quod magis vellem evenire, [errans.
Mî evenit, quàm quòd modò senex intrò ad nos venit
Mihi solæ ridiculo fuit, quæ, quid timeret, sciebam.
Pa. Quid hoc autem est? *Py.* nunc id prodeo,
ut conveniam Parmenonem.
Sed ubi obsecro est? *Pa.* me quærit hæc? *Py.*
atque eccum video: adibo.
Pa. Quid est, inepta? quid tibi vis? quid rides?
pergin'? *Py.* perii: [*Py.* rogitas?
Defessa jam sum misera te ridendo. *Pa.* Quid ita?
Nunquam pol hominem stultiorem vidi, nec videbo. ah!
Non pote satìs narrari, quos ludos præbueris intus.
At etiam primò callidum et disertum credidi
hominem. [oportuit te?
Pa. Quid? *Py.* illicone credere ea, quæ dixi,
An pœnitebat flagitii, te auctore quod fecisset
Adolescens, ni miserum insuper etiam patri indicares? [vidit
Nam quid illi credis animi tum fuisse, ubi vestem
Illam esse eum indutum pater? quid? jam scis te
périisse?
Pa. Ehem, quid dixti, pessuma? ah mentita es?
etiam rides? [*Py.* nimium.
Itan' lepidum tibi visum est, scelus, nos irridere?
Pa. Siquidem istuc impunè habueris. *Py.* verum.
Pa. reddam herclè. *Py.* credo: [nitare:
Sed in diem istuc, Parmeno, est fortasse, quod mi-
Tu jam pendebis, qui stultum adolescentulum
nobilitas
Flagitiis, et eundem indicas: uterque in te exempla edet.
Pa. Nullus sum. *Py.* hic pro illo munere tibi
honos est habitus: abeo. [perii.
Pa. Egomet meo indicio miser, quasi sorex, hodie

Py. Nunquam ædepo quicquam jucundius, quod magis mihi optarem accidere, unquam accidit quàm quòd modò senex Laches intrò domum ad nos venit, falsò existimans filium suum esse constrictum. Soli mihi risum præbuit, quæ causam, cur metueret, noveram. Pa. *Quid autem hoc est, quod loquitur Pythias?* Py. *Nunc propter id prodeo foras, ut Parmenonem adeam et alloquar. sed ubi quæso est?* Pa. *An me quærit hæc?* Py. *Atque ecce eum video: ad eum ibo.* Pa. *Quid est, insana? quid tibi vis? quid tam effuse rides? perseverasne ridere?* Py. *Risu morior: delassata sum misera jam te deridendo.* Pa. *Quid ita?* Py. *Quærisne? num ignoras? nunquam pol quenquam ineptiorem cognovi nec cognoscam. ah, nequeo satis verbis exponere quos risus excitaveris intus in ædibus. atqui primò te cautum, intelligentem, et facundum esse existimavi.* Pa. *Quid?* Py. *An statim fidem adhibere dictis meis debuisti? An te pœnitebat flagitium, quod te impulsore commisisset adolescens Chærea, nimis leve fuisse, nisi ampliùs miserum illum patri proderes et deferres? Nam quomodo eum affectum fuisse putas, ubi se videt à patre deprehensum esse, in illâ veste eunuchi? quid est? scisne de te jam actum esse?* Pa. *Hem! quid dixisti, deterrima? An mentita es, cùm mihi dixisti Chæream à Chremete colligatum fuisse? etiam pergis ridere? Itane urbana et lepida existimari voluisti, scelesta, si nos ludibrio haberes?* Py. *Valde hoc visum est mihi lepidum.* Pa. *Si quidem id inultum tuleris, tum demum id lepidum tibi videri dicas.* Py. *Quasi verò id valde metuam.* Pa. *Par tibi hercle referam.* Py. *Credo: sed in longam diem fortè accidet illud, quod nobis minitaris: tu jam pendens è trabe vapulabis, qui imprudentem adolescentem spectatum et insignem flagitiis reddis, et eundem etiam prodis et denuncias: Uterque pater et filius, in te pœnas exercebunt, quæ sint documento cæteris, ne delinquant.* Pa. *Perii.* Py. *Ejusmodi honos tibi et palmarium defertur pro eunucho, quem dono Thaidi adduxisti: Discedo.* Pa. *Egomet me indicans sermonibus meis, quasi sorex, accentu et strepitu se prodens, mihi perniciem attuli.*

ANNOTATIONES.

3 *Mihi solæ.*] Vetustè pro *soli.*
6 *Quid est, inepta? quid tibi vis?*] Conspecto servo cœpit ancilla erumpere in risum, adeò ut sibi temperare non posset.

ACTUS V. SCENA VIII.

GNATHO. THRASO.

Gn. QUID nunc? quâ spe, aut quo consilio huc imus? quid inceptas, Thraso?
Th. Egone? ut Thaïdi me dedam, et faciam quod jubeat. *Gn.* quid est?
Th. Qui minùs huic, quàm Hercules servivit Omphalæ? *Gn.* exemplum placet.
Utinam tibi commitigari videam sandalio caput.
Sed quid? fores crepuêre ab ea. quid autem hoc est mali?
Hunc ego nunquam videram etiam: quidnam properans hinc prosilit?

Gn. *Cur venimus huc, nunc cùm Thaïs tibi irata est? quæ ibi spes est, quod consilium ut venias? Quod cœptum tuum est, Thraso?* Th. *Ut Thaïdi me dedam victus, et faciam quæcumque imperabit.* Gn. *Quid est?* Th. *Quare minùs serviam Thaïdi, quàm Hercules servivit Omphalæ?* Gn. *Exemplum mihi gratum est. Utinam tibi videam demulceri calceamento caput. Sed quid? fores ejus strepuêre. Quid autem hoc est mali! Hunc ego nunquam conspexeram; et nunc hic, quidnam celerans hic fores exsilit?*

ANNOTATIONES.

3 *Quam Hercules servivit Omphalæ?*] Omphales Lydiæ reginæ amore captus Hercules eò se demisit, ut leonis exuvium, clavamque et arma ipsi gestanda concederet: ipse verò muliebri habitu inter virgines neret.

4 *Commitigari videam sandalio caput.*] Sandalium est calceamentum muliebre, quo Omphale Herculem, si pensam in lanificio non absolvisset, cædere solebat.

5 *Quid autem est hoc mali?*] Eunuchi habitu Chærea, sed virili confidentiâ prosilit è domo Thaïdis, et militem velut novi rivalis terret aspectu.

ACTUS V. SCENA IX.

CHÆREA. PARMENO. PHÆDRIA. GNATHO. THRASO.

Ch. O POPULARES, ecquis me vivit hodie fortunatior!
Nemo herclè quisquam: nam in me planè dii potestatem suam
Omnem ostendêre, cui tam subitò tot congruerint commoda.
Pa. Quid hic lætus est? *Ch.* ô Parmeno mi, ô mearum voluptatum omnium
Inventor, inceptor, perfector, scin' me in quibus sim gaudiis?
Scis Pamphilam meam inventam civem? *Pa.* audivi. *Ch.* scis sponsam mihi?
Pa. Bene, ita me dî ament, factum. *Gn.* audin' tu illum quid ait? *Ch.* tum autem Phædriæ

Ch. *O populares viri, ô cives, ecquis hodie extat me beatior? Nemo unus per Herculem: nam in me omnino dii specimen dederunt suæ potestatis, cui tam subitò tot simul et cumulatè bona contigerunt.* Pa. *Quamobrem hic lætitiâ exultat?* Ch. *O Parmeno mi, ô omnium mearum voluptatum inventor, inceptor, perfector, scisne quibus abundo gaudiis? Scisne Pamphilam meam agnitam fuisse civem Atticam?* Pa. *Inaudivi.* Ch. *Scisne promissam mihi in uxorem?* Pa. *Bene, ita me dii ament factum.* Gn. *Audisne, Thraso, quid ille dicit?* Ch. *Tum autem gaudeo, Phædriæ*

Meo fratri, gaudeo, amorem esse omnem in tranquillo: una est domus:
Thaïs patri se commendavit: in clientelam et fidem
Nobis dedit se. *Pa.* fratris igitur Thaïs tota est. *Ch.* scilicet.
Pa. Jam hoc aliud est, quod gaudeamus; miles pellitur foras.
Ch. Tum tu, frater ubi ubi est, fac quàm primùm hæc audiat. *Pa.* visam domi.
Th. Nunquid, Gnatho, dubitas, quin ego nunc perpetuò perierim? *Gn.* sine
Dubio opinor. *Ch.* quid commemorem primùm, aut quem laudem maxumè?
Illumne, qui mihi dedit consilium ut facerem; an me, qui id ausu' sim
Incipere? an fortunam collaudem, quæ gubernatrix fuit,
Quæ tot res, tantas, tam opportunè in unum conclusit diem? an
Mei patris festivitatem et facilitatem? ô Jupiter,
Serva obsecro hæc nobis bona. *Ph.* Dii vostram fidem! incredibilia
Parmeno modò quæ narravit? sed ubi est frater? *Ch.* præsto est. *Ph.* gaudeo.
Ch. Satis credo. nihil est Thaïde hâc, frater, tuâ dignius
Quod ametur: ita nostræ est omni fautrix familiæ. *Ph.* hui mihi
Illam laudas? *Th.* perii; quantò spes est minu', tantò magis amo.
Obsecro, Gnatho, in te spes est, *Gn.* quid vis faciam? *Th.* perfice hoc,
Precibus, pretio, ut hæream aliquâ in parte tamen apud Thaïdem.
Gn. Difficile est. *Th.* si quid collibuit, novi te. hoc si effeceris,
Quodvis donum et præmium à me optato, id optatum feres.
Gn. Itane? *Th.* sic erit. *Gn.* hoc si efficio, postulo ut tua mihi domus
Te præsente, absente, pateat; invocato ut sit locus
Semper. *Th.* do fidem ita futurum. *Gn.* accingar. *Ph.* quem hîc ego audio?

fratri meo omnem amorem ex toto acquisitum esse sine metu cujusquam rivalis: una est familia: Thaïs se patri commendavit: se in clientelam et fidem nobis dedit. Pa. *Fratris tui igitur Thaïs tota est in potestate.* Ch. *Omnino.* Pa. *Jam alia insuper nobis causa gaudii; Thraso excluditur à Thaïde.* Ch. *Tu, Parmeno, da operam ut Phædria frater ubicumque sit, hæc resciat.* Pa. *Visam domum, num is fortè ibi sit.* Th. *Nunquid, Gnatho, dubitas me periisse?* Gn. *Non dubito; imò, certò credo.* Ch. *Quid primùm memorem, aut quem laudibus extollam? illumne, qui mi suasit, ut facinus exequerer? an me, qui ausus fuerim illud aggredi? an partem laudis tribuam fortunæ quæ direxit? quæ tot, tantasque res opportunè uno absolvit die? an mei patris humanitatem et comitatem? O Jupiter, fac precor ut perpetua sint nobis hæc bona.* Ph. *Dii vestram fidem! quæ modò Parmeno incredibilia commemoravit? Sed ubi est frater?* Ch. *Præstò est; hîc præsens est.* Ph. *Lætor.* Ph. *Verè credo. nulla est mulier, tuâ illâ Thaïde dignior, quæ ametur, frater: ita favet nostræ omni familiæ.* Ph. *Mihi verò illam laudas, qui hanc amo et quanti sit scio?* Th. *Occidi; quantò minus spei restat, tantò magis amore ardeo. Obtestor te, Gnatho, omnem spem in te posui.* Gn. *Quid vis faciam?* Th. *Perfice precibus, pretio, ut mihi aliquis locus tandem restet certus in amore Thaïdis.* Gn. *Difficillimè id fieri potest.* Th. *Novi ingenium tuum; si tibi quidplacet, id facilè efficis. si hoc mihi adeptus fueris, cujusvis doni et præmii optionem tibi do. Opta, optatum à me accipies.* Gn. *Itane ais?* Th. *Aio.* Gn. *Si hoc efficio, postulo ut tuæ domûs mihi semper fores apertæ sint, sive adsis, sive absis; ut mensæ tuæ mihi semper locus aliquis relinquatur vacuus, etsi non invitatus fuerim.* Th. *Polliceor tibi, meamque fidem obligo, hoc ita fore ut petis.* Gn. *Aggrediar.* Ph. *Quem hic ego audio?*

O Thraso! *Th.* salvete. *Ph.* tu fortasse quæ facta hîc sient
Nescis. *Th.* scio. *Ph.* cur te ergo in his ego conspicor regionibus?
Th. Vobis fretus. *Ph.* scin' quàm fretus? miles, edico tibi,
Si in platea hac te offendero pòst unquam, quod dicas mihi
Alium quærebam, iter hàc habui: periisti. *Gn.* eja, haud sic decet.
Ph. Dictum est. *Gn.* non cognosco vostrum tam superbum. *Ph.* sic erit.
Gn. Priùs audite paucis: quod cùm dixero, si placuerit,
Facitote. *Ph.* audiamus. *Gn.* tu concede paulum istuc, Thraso.
Principio ego vos ambo credere hoc mihi vehementer velim,
Me hujus quidquid faciam, id facere maxumè caussâ meâ:
Verùm idem si vobis prodest, vos non facere inscitia est.
Ph. Quid id est? *Gn.* militem ego rivalem recipiendum censeo. *Ph.* hem!
Recipiendum! *Gn.* cogita modò: tu herclè cum illa, Phædria,
Et libenter vivis (etenim bene libenter victitas)
Et quod des paulum, et necesse est multum accipere Thaïdem,
Ut tuo amori suppeditare possit sine sumptu tuo. [tuo ad
Omnia hæc magìs opportunus, nec magîs ex usu
Nemo est: principio et habet quod det, et dat nemo largiùs.
Fatuus est, insulsus, tardus, stertit noctesque et dies:
Neque tu istum metuas, ne amet mulier: pellas facilè ubi velis.
Ph. Quid agimus? *Gn.* præterea hoc etiam quod ego vel primum puto:

O Thraso, tune hîc es? Th. *Salvi estote.* Ph. *Tu fortasse ignoras, quæ hîc facta fuerint.* Th. *Minimè ignoro.* Ph. *Cur ergo in his urbis partibus te conspectui meo offers? cur non hinc abis?* Th. *Vobis confisus hic adsum.* Ph. *Scis quàm confidere debeas? Miles, denuncio tibi, si posthac te unquam in hâc plateâ fortè obvium habuero; nihil causæ erit quòd dicas mihi, Quendam alium quærebam, aut iter mihi hàc fuit: illico peribis.* Gn. *Eja, non sic convenit facere.* Ph. *Satis hoc sufficiat dictum tibi fuissè.* Gn. *Non vos cógnosco tam superbos esse.* Ph. *Sic fiet.* Gn. *Priùs audite quæ breviter dicam: hæc ubi dixero, si grata fuerint, facite.* Ph. *Audiamus.* Gn. *Tu abscede paululùm isthuc, Thraso. Primùm hoc vos rogo, ut mihi credatis, quicquid in hâc re facio, me in primis mei gratiâ id facere: verùm si idem quoque vobis utile est: stultitia est, si id non faciatis.* Ph. *Quidnam hoc est?* Gn. *Ego, ut competitorem militem in amore tibi esse patiaris, Phædria, tibi expedire arbitror.* Ph. *Hem! ut competitorem patiar?* Gn. *Cogita modo, Phædria: tu, mehercule, cum Thaïde lautè et sumptuosè conviva-ris; nam etiam delicatis et amplis conviviis delectari soles. Quod verò ei des, parum tibi est; et necesse est multum aliunde lucrari Thaïdem, ut tuo amori satisfaciat, nulloque pretio hoc tibi constet. Ad hæc autem omnia, nemo est magis idoneus nec magis utilis tibi, quàm hic Thraso: principio multùm largiri potest, et nemo est qui dat largiùs. Stolidus est, illepidus, ignavus, somno dies noctesque immersus est: neque timendum est, neù muliere magis quàm tu, ametur: facilè illum expuleris quandocumque libebit.* Ph. *Quid nobis agendum est?* Gn. *Insuper hoc quoque, quod ego præcipuum existimo;*

ANNOTATIONES.

32. *In his regionibus?* Gallicè, *En ces quartiers.* Ang. IN THESE PARTS. Nam urbs in nes, regio in vicos, vici in ædes divisi sunt.

38. *Tu concede paululùm istuc, Thraso:*] Id facit Gnatho, ne miles se vituperari audiat.

Accipit

Accipit homo nemo melius prorsùs, neque prolixius.
Ph. Mirum, ni illoc homine quoquo pacto opus est. *Ch.* idem arbitror.
Gn. Rectè facitis. unùm etiam hoc vos oro, ut me in vostrum gregem
Recipiatis: satis diu hoc jam saxum volvo. *Ph.* recipimus.
Ch. Ac libenter. *Gn.* at ego pro istoc Phædria, et tu, Chærea,
Hunc comedendum et deridendum vobis præbeo. *Ch.* placet.
Ph. Dignus est. *Gn.* Thraso, ubi vis, accede. *Th.* obsecro te, quid agimus?
Gn. Quid? isti te ignorabant: postquam eis mores ostendi tuos,
Et collaudavi secundum facta et virtutes tuas,
Impetravi. *Th.* bene fecisti: gratiam habeo maxumam.
Nunquam etiam fui usquam, quin me omnes amarent plurimùm.
Gn. Dixin' ego vobis, in hoc esse Atticam elegantiam?
Ph. Nîl præter promissum est. ite hàc. vos valete et plaudite.

nemo hominum convivió excipit liberaliùs, neque lautiùs et magnificentiùs. Ph. *Nimirum hoc homine omni modò nobis usus est.* Ch. *Idem judico.* Gn. *Rectè vobis prospicitis. unum etiam est quod à vobis postulo, ut me in vestram sodalitatem admittatis: satis diu hunc lapidem molior: jamdiu id conor.* Ph. *Admittimus.* Ch. *Idque libenti animo facimus.* Gn. *At ego pro istâ gratiâ, Phædria, tuque, Chærea, hunc militem vobis comedendum et deridendum propino: hunc vobis trado, ut ejus sumptibus lauta et copiosa convivia faciatis, eique ex solito illudatis.* Ch. *Gratum hoc nobis est.* Ph. *Dignus est, Thraso, qui sic tractetur.* Gn. *Thraso, quando libebit, accede.* Th. *Amabô, quid egisti?* Gn. *Isti ingenium tuum non cognóverant: postquam eis exposui mores tuos, teque etiam laudibus extuli, prout facta tua et virtutes merentur, impetravi ab eis quod volebas.* Th. *Bene meritus es de me: gratiam habeo maximam. Nunquam etiam ubicumque fui, ullus existitit, qui me summo amore non complecteretur.* Gn. *Nonne ita est, ut vobis dixi, Thrasonis eloquentiam esse planè Atticam?* Ph. *Nihil, Gnatho, omissum est à te, de Thrasonis virtutibus scilicet. ite hàc omnes. vos valete, et plaudite.* Calliopius recensui.

ANNOTATIO.

57. *Propino.*] Græcus in conviviis mos fuit, prægustandi vinum, priusquam poculum alteri traderetur; unde προπίνειν, et propinare dicuntur; propinantes autem sublatum poculum ostentabant, nominantes cui erant illud traditūri.

P. TE.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

HEAUTONTIMORUMENOS.

Acta Ludis Megalensibus, L. Cornelio Lentulo et L. Valerio Flacco Ædilibus Curulibus. Egit L. Ambivius Turpio. Modos fecit Flaccus Claudii. Græca est Menandru. Acta I. *tibiis imparibus. Deinde duabus dextris. Acta etiam* III. *M. Juventio et Ti. Sempronio Coss. Anno ab urbe Conditâ* DXCI. *Ante Christum natum* CLXI.

INTERPRETATIO EPIGRAPHES.

HÆC fabula Græca Menandri Latina facta à Terentio, nomen Græcum retinuit *ἑαυτὸν τιμωρούμενος*, id est *seipsum puniens.* Acta est Ludis sacris Cybele magnæ deorum matri. L. Cornelio Lentulo, L. Valerio Flacco, Ædilibus Curulibus. Egit Ambivius Turpio. Modos fecit Flaccus Claudii. (Filius supple) Acta primùm tibiis imparibus; hoc est, dextrâ et sinistrâ: deinde duabus dextris. Prior est modus Phrygius, alter Lydius, ut diximus. Quòd cùm fiebat, ad scribi Scenæ solebat. M. M. C. *Mutantur modi cantici.* Acta etiam tèrtiò M. Juventio, et M. Sempronio Consulibus.

FABULÆ INTERLOCUTORES.

CHREMES, senex. A *χρέμπτεσθαι*, screare, quòd senes screare soleant.

CLITIPHO, adolescens. A *κλειτὸς*, inclytus, et *φῶς*, lux, q. d. inclytum lumen.

SYRUS, servus. A patriâ Syriâ dictus.

MENEDEMUS, senex, Cliniæ pater. A *μενος*, robur, et *δῆμος*, populus. q. d. Robur populi.

CLINIA, adolescens. A *κλίνω*, inclino. Vel à *κλίνη*, lectus nuptialis; nam Antiphilam uxorem duxit.

DROMO, servus. A *δρομὸς*, cursus.

SOSTRATA, Chremetis uxor. A *σώζω*, servo, ut quæ filiam exponi jussam conservavit.

BACCHIS, meretrix. A *βακχος*, propter ebrietatem vel insaniam.

PHRYGIA, ancilla. A patriâ nominata.

NUTRIX.

ANTIPHILA. ab *αντὶ* contrà, et *φίλη* amica. Quasi contrà, et vicissim amans.

ARGUMEN-

ARGUMENTUM.

CLINEA juvenis, Menedemi filius, Antiphilam, Philteræ anûs Corinthiæ creditam filiam, perditè amare cœpit; quod ubi rescivit pater Menedemus, iniquo animo tulit; ita ut assiduis jurgiis militatum in Asiam abire coegerit; sed postea facti vehementer pænitens, agrum emit, quem assiduè exercens, senectutem miseris modis excruciabat suam, et supplicium absenti filio suæ dabat sævitiæ. Clinia verò post tres menses revertitur; et clam patre, cujus duritiam verebatur, ad Clitiphonem Chremetis filium, sodalem suum, divertit, mittitque accersitum Antiphilam. Syrus servus Clitiphonis non tantùm illam, sed etiam Bacchidem meretricem à Clitiphone amatam secum adducit. Hanc adolescentes Antiphilam esse, Cliniæ amicam simulant; Antiphilam verò Bacchidis servam esse Chremeti persuadent. Dum Hæc aguntur, Sostrata Chremetis uxor, Antiphilam suam esse filiam, ex annulo, cum quo exposita fuerat, cognovit, et gaudio exiliens omnem rem defert ad virum Chremetem, qui repertam esse filiam ipse quoque gavisus est. Jam omnia in tranquillo erant, absque Bacchide fuisset, cui Clitipho decem minâs promiserat, quæ quoque modo ei conficiendæ erant; ne aliquâ ratione eam Chremes filii amicam esse rescisceret. Syrus igitur suis technis hanc summam à Chremete elicit. Dehinc Antiphila Cliniæ in uxorem datur, Chremes Bacchidem à Clitiphone filio amari animadvertit: irascitur, minitatur, sed Menedemi et uxoris precibus delinitus ignoscit Clitiphoni, et aliam dat ei uxorem.

C. Sulpitii Apollinaris Periocha.

IN militiam proficisci gnatum Cliniam,
Amantem Antiphilam, compulit durus pater:
Animique sese angebat, facti pœnitens.
Mox ut revorsu' est, clam patrem divortitur
Ad Clitiphonem: is amabat scortum Bacchidem.
Cùm accerseret cupitam Antiphilam Clinia,
Ut ejus Bacchis venit amica, ac servolæ
Habitum gerens Antiphila; factum id quò patrem
Suum celaret Clitipho: hic technis Syri

INTERPRETATIO.

Pater Menedemus justo severior Cliniam filium coëgit victum jurgiis, cùm Antiphilam amaret, ad bellum ire, et ipse Menedemus pænitentiâ ductus talis duritiei, seipsum cruciabat in animo. Statim ut ipse Clinia rediit militiâ, nesciente parte divertit, et se recipit apud Clitiphonem, Chremetis filium: is Clitipho captus erat amore Bacchidis meretricis. Quum Clinia accersitum misisset Antiphilam, cujus videndæ ingenti desiderio flagrabat, Bacchis etiam venit cum Antiphilâ, quæ servili habitu induta est, quasi foret Bacchidis serva; id factum fuit, ut hanc rem patri suo occultaret Clitipho, ne ille animadverteret Bacchidem à se amari: hic Clitipho

Decem

Decem minas meretriculæ aufert à sene :
Antiphila Clitiphonis reperitur soror.
Hanc Clinia, aliam Clitipho uxorem accipit.

à Chremete extorquet pro Bacchide amicâ decem minas, arte, et astutiâ syri servi : Antiphila reperitur soror Clitiphonis, et filia Chremetis. Clinia hanc duxit uxorem, Clitipho aliam accipit, dimissâ Bacchide.

ANNOTATIO.

Decem minas] Scriptores Latini pariter et Græci drachmâ et denario promiscuè utuntur: denarius autem Romanus valet sex assibus nostris Turonensibus, ut drachma Attica. Mina Attica habet centum drachmas : igitur decem minæ Atticæ valent, 100 coronatis nostris, sive trecentis libris Turonensibus : nam mina decem coronatis æquivalet.

PROLOGUS.

NE cui sit vostrum mirum, cur parteis seni
Poëta dederit, quæ sunt adolescentium :
Id primùm dicam : deinde, quòd veni, eloquar.
Ex integra Græca integram comœdiam
Hodie sum acturus Heautontimorumenon :
Duplex quæ ex argumento facta est simplici.
Novam esse ostendi, et quæ esset : nunc, qui scripserit,
Et cuja Græca sit, ni partem maxumam
Existimarem scire vostrum, id dicerem.
Nunc, quam ob rem has parteis didicerim, paucis dabo :
Oratorem voluit esse me, non prologum :
Vestrum judicium fecit : me actorem dedit.
Sed hic actor tantùm poterit à facundia,

Ne quis vestrum, qui auditis, miretur, cur Terentius noster poëta mihi seni dederit officium recitandi prologi, quod solet fieri ab adolescentibus : causam primùm vobis aperiam : deinde enarrabo, quare in scenam prodierim. Ego sum hodie recitaturus hanc comœdiam integram, nominatam. Heautontimorumenon, translatam ex integrâ Græcâ Menandri comœdiâ, quæ facta est duplex (nimirum quia in hâc comœdiâ duo sunt filii-familiâs amatores, duæ amicæ, duo senes, duo servi, quæ omnia in Menandro erant simplicia) ex simplici argumento, quod præbuit Menedemus se labore et dolore macerans. Indicavi recenter esse ex Græcâ traductam, et quo nomine vocaretur : Nunc nisi arbitrarer plerosque vestrùm, qui hîc adestis, scire, qui composuerit, et cujus auctoris ea sit, id significarem. Nunc brevi sermone dicam, quamobrem has partes agendi apud vos susceperim ; et hanc orationem recitandam didicerim. Poëtâ Terentius voluit me oratoris officio fungi, ut hunc defenderem ab adversariis, et ab eorum insectationibus vestrâ protectione tutus esset, non prologi præfationem agentis. Ipse poëta voluit, ut oratâ ejus causâ, judicaretis inter ipsum, et adversarios, neque recitatorem pro se, vobis exibuit. Sed hic actor (ego nempe qui ago, recito hanc comœdiam) tantùm ex ornatu loquendi, et suavitate pronunciandi consequetur ;

ANNOTATIONES.

11 *Oratorem voluit esse me.*] Id est, oratione à vobis petere, ut ne plùs possit oratio iniquorum quàm bonorum, ut æqui sitis, ut crescendi copiam faciatis iis qui novas exhibent comœdias ; æquo animo adsitis, ut liceat per silentium statariam agere comœdiam.

Non prologum.] Orator est, cui causa defendenda datur : talem se esse, actor hujus comœdiæ declarat ; non prologi recitatorem, qui argumentum narrat, sed qui pro Terentio, causam apud spectatores dicat, adversus rumores à Lucio Lavinio malevolo, cæterisque adversariis contra poëtam sparsos.

13 *Sed hic actor tantùm poterit à facundiâ.*] Commendatio est sumpta à personis actoris, et poëtæ : et hic esse sensus videtur ; Quamvis poëtæ inventio in hâc comœdiâ sit admodum artificiòsa, et oratio commodè excogitata, ut nihil aptius et facundius esse possit ; actor tamen ita eleganter eam pronunciatione, voce, et gestu corporis exprimet, ut eam gratam, et insignem magis efficiat.

Quan-

Quantùm ille potuit cogitare commode
Qui orationem hanc scripsit, quam dicturu' sum.
Nam quod rumores distulerunt malevoli,
Multas contaminâsse Græcas, dum facit
Paucas Latinas: factum hic esse id non negat,
Neque se id pigere, et deinde facturum autumat.
Habet bonorum exemplum: quo exemplo sibi
Licere id facere, quod illi fecerunt, putat.
Tum quod malevolus vetus poëta dictitat,
Repentè ad studium hunc se applicâsse musicum,
Amicûm ingenio fretum, haud natura sua:
Arbitrium vostrum, vostra existimatio
Valebit: quam ob rem omnes vos oratos volo,
Ne plûs iniquûm possit quàm æquûm oratio.
Facite, æqui sitis: date crescendi copiam
Novarum qui spectandi faciunt copiam
Sine vitiis: ne ille pro se dictum existumet,
Qui nuper fecit servo currenti in via
Decêsse populum: cur insano serviat?
De illius peccatis plura dicet, cùm dabit
Alias novas, nisi finem maledictis facit.
Adeste æquo animo: date potestatem mihi,
Statariam agere ut liceat per silentium:
Ne semper servos currens, iratus senex,
Edax parasitus, sycophanta autem impudens,
Avarus leno, assiduè agendi sint mihi
Clamore summo, cum labore maxumo.

quantùm poëta valuit aptè invenire (id est, actor studebit pronunciatione suâ vobis placere, sicut poëta suâ commodè inventione, et artificio argumenti) qui composuit hanc orationem quam sum pronunciaturus. Nam quod invidi divulgaverunt sermones, ipsum poëtam Terentium maculasse et corrupisse multas comœdias Græcas, quando fecit paucas Latinas: hic non inficiatur à se factum esse. (ut ex multis Græcis, paucæ componerentur Latinæ) seque non pœnitere affirmat, et se deinde itidem facturum opinatur. Habet enim autores bonos, Nævium, Plautum, et cæteros poëtas comicos. Quâ imitatione putat sibi licere idem facere, quod illi fecerunt. Tum deinde quantùm ad id pertinet quod vetus poëta ille L. Lavinius malignus suis detractionibus jactitat, Terentium animum appulisse subitò ad studium Musarum et ad scribendas comœdias, confisum potiùs ingenio et industriâ suorum familiarium Scipionis et Lælii, quàm suâ naturâ et arte: in hoc vestrum judicium et vestra sententia pondus et auctoritatem habebit: quapropter oro vos omnes, ne sermo iniquorum plùs valeat, quàm sermo bonorum et justorum. Curate, ut ex æquitate vestrâ hanc rem arbitremini. Facite potestatem ut augeatur, et incrementum capiat eorum fama et favor, qui dant copiam et facultatam spectandi novas fabulas comicas, nullis erroribus et vitiis inquinatas: Ne Lavinius putet hæc dici sui causâ, cum non ita multò antehac fecit in suo poëmate, ut populus decederet, et locum daret servo fatuo discurrenti per plateam contra decorum: quasi verò populus obsequi et cedere debeat mancipio dementi? De Lavinii erroribus poëta pluribus aget, quando edet alias novas fabulas, nisi finem imponit detrectationibus, et dictis contumeliosis. Attenti estote et favete mente placidâ et quietâ: concedite ut usque ad exitum cum silentio vestro possim recitare hanc comœdiam statariam, quæ motus non habet, neque turbas: ne semper servus festinans, senex irâ motus, parasitus vorax, calumniator impudens, leno pecuniæ avidus mihi, qui senex sum, et quietem quæro, assiduè sint repræsentandi cum vociferatione magnâ, et defatigatione. O vos spectatores! mei causâ credite justam esse causam, cur petam, ut vos cum silentio attenti sitis, et ut in agendo aliquâ parte laboris sublever; ne mihi semper exhibendi sint, vel servus currens, vel senex iratus, vel parasitus edax, vel calumniator impudens, vel leno avarus.

ANNOTATIONES.

31. *Qui nuper fecit servo currenti.*] Lavinium perstringit, qui in quâdam comœdiâ servum furentem, et discurrentem per vicos expresserat, et populum illius impetui cedentem: quod contra decorum est, disconveniens comœdiæ, et nimis tragicum, furentes in scenam comicam inducere.

36. *Statariam agere.*] Romana comœdia etiam dividitur in statariam, motoriam, et mixtam: in primâ res sunt quietiores; in alterâ magis turbulentæ; in tertiâ utrumque concurrit. Motoria est Amphytrio Plauti; stataria ejusdem Cistellaria; mixta Eunuchus Terentii. Hanc comœdiam poëta ait esse statariam.

Meà

Meâ causâ, caussam hanc justam esse, animum inducite,
Ut aliqua pars laboris minuatur mihi.
Nam nunc novas qui scribunt, nihil parcunt seni:
Si quà laboriosa est, ad me curritur:
Sin levis est, ad alium mox defertur gregem.
In hac est pura oratio; experimini,
In utramque partem ingenium quid possit meum.
Si nunquam avarè pretium statui arti meæ,
Et eum esse quæstum in animum induxi maxumum,
Quàm maxumè servire vostris commodis:
Exemplum statuite in me, ut adolescentuli
Vobis placere studiant potiùs, quàm sibi.

Nam poëtæ qui novas comœdias nunc faciunt, nullam mei servi, veteris actoris, rationem habent, et difficiliores ut agam comœdias mihi mandant. Si quà comœdia hujusmodi est, ut in eâ recitandâ multum laboris exigatur; ad me venitur, ut eam agam: sin facilis est actu, si non motoria est, sed stataria, aliis actoribus mandatur agenda. In hâc statariâ comœdiâ sermo est nitidus, et purus; periculum facite, tam in comœdiis lenibus, quàm laboriosis; tam in statariis, quàm motoriis, quæ sint ingenii mei vires in utrisque recitandis. Si quidem nunquam caro pretio artem meam æstimavi et mihi putavi hoc lucrum ingens esse, vestris commodis inservire et prospicere; exemplum in meâ proponite, et ita mihi favete, ut juvenes actores prodituri vobis potius, quàm sibi oblectationem afferre conentur, et potiùs gratiæ vestræ demerendæ, quàm quæstùs sui caussa artem comicam exerceant.

ANNOTATIO.

41. *Meâ caussâ.*] Actor postulat, ut ejus opera inserviat potiùs agendis comœdiis statariis, quam motoriis, cùm actor ipse sit senex, cui parci debeat.

ACTUS I. SCENA I.

Chremes. Menedemus.

Ch. QUANQUAM hæc inter nos nupera notitia admodum est,
Inde adeò quòd agrum in proxumo hîc mercatus es,
Nec rei ferè sanè amplius quidquam fuit;
Tamen vel virtus tua me, vel vicinitas,
Quod ego in propinqua parte amicitiæ puto,
Facit, ut te audacter moneam et familiariter,
Quod mihi videre præter ætatem tuam
Facere, et præterquam res te adhortatur tua.
Nam pro deûm atque hominum fidem! quid vis tibi?
Quid quæris? annos sexaginta natus es,
Aut plùs eo, ut conjicio: agrum in his regionibus
Meliorem, neque pretii majoris nemo habet:
Servos complures: proinde quasi nemo siet,
Ita tute attentè illorum officia fungere.
Nunquam tam manè egredior, neque tam vesperi
Domum revortor, quin te in fundo conspicer

Ch. Quanquam hæc notitia admodum nova inter nos est, inde nata, quod prædium in hâc viciniâ emisti, nec ulla certè prior causa alia est ejus notitiæ; cæterùm vel virtus tua, vel vicinitas, quod non in extremâ parte amicitiæ pono, me inducit, ut te familiariter et liberè moneam, te mihi videri contra senilem tuam ætatem gerere, et præter quàm utilitas tua suadet. Nam proh deorum atque hominum fidem! quid vis, aut quid petis? explevisti annum sexagesimum, aut eum excedis, ut conjecto: nemo possidet agrum fertiliorem, neque pluris æstimatum in confinibus: neque plura mancipia, quàm tu, habet: tamen tu ipse illorum officia facis, animo tam attento, quasi nullos habeas. Nunquam tam manè exeo, neque redeo domum tam serò, ut non videam te palâ, aut alio ferramento terram eruere in agro tuo,

Fodere

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre: denique
Nullum remittis tempus, neque te respicis.
Hæc non voluptati tibi esse, satis certò scio.
At enim me, quantum hic operis fiat, pœnitet.
Quod in opere faciundo operæ consumis tuæ,
Si sumas in illis exercendis, plùs agas.
Me. Chreme, tantumne ab re tua est otii tibi,
Aliena ut cures, eaque nihil quæ ad te attinent?
Ch. Homo sum: humani nihil à me alienum puto.
Vel me monere hoc, vel percontari puta:
Rectum est, ego ut faciam; non, ut deterream.
Me. Mihi sic est usus: tibi ut opus est facto, face.
Ch. An cuiquam est usus homini, se ut cruciet?
Me. mihi.
Ch. Si quid laboris est, nollem: sed istud quid mali est?
Quæso, quid de te tantum meruisti? *Me.* heu, hoi!
Ch. Ne lachryma, atque istuc, quicquid est, fac me ut sciam.
Ne retice: ne verere: crede, inquam, mihi:
Aut consolando, aut consilio, aut re juvero.
Me. Scire hoc vis? *Ch.* hâc causâ equidem, quâ dixi tibi.
Me. Dicetur. *Ch.* at istos rastros interea tamen
Depone: ne labora. *Me.* minimè. *Ch.* quam rem agis?
Me. Sine me, vacivom tempus ne quod duim mihi
Laboris. *Ch.* Non sinam, inquam. *Me.* ah, non æquom facis.
Ch. Hui, tam graveis hos, quæso? *Me.* Sic meritum est meum.
Ch. Nunc loquere. *Me.* Filium unicum adolescentulum
Habeo: ah! quid dixi habere me? imò habui, Chreme:
Nunc habeam, nec ne, incertum est. *Ch.* quid ita istuc? *Me.* scies:
Est è Corintho hîc advena anus paupercula.

aut arando laborare, aut aliquod onus gerere: denique nullum relaxas tempus, quin, semper te fatiges, nec tuæ parcis valetudini. Pro certo compertum habeo hæc ad delectationem tuam non fieri. At enim dices? tædet me operis, quod fit hic à servis meis, qui nimis cessare solent; ideo operi manum libet admovere: at si sumas id laboris, quod perdis operando in agro, in illis incitandis ad opus faciendum; magis utilitati tuæ prospicias. Me. *O Chreme! tantum tibi vacat à tuis negotiis, ut de alienis sollicitus sis; et præsertim de his quæ nihil ad te spectant?* Ch. *Ego me hominem esse cognosco: nihil quod ad hominem pertinet, ad me non pertinere arbitror. Vel monendi causâ, vel inquirendi, me hæc tibi dicere puta: inquirendi causâ, ut si hoc quod facis rectum est, ego quoque sic faciam; monendi causâ, ut si rectum non est, id facere tibi dissuadeam.* Me. *Utile est mihi sic facere: tu facito ut tibi opus esse putas.* Ch. *An utile est cuiquam homini, ut se torqueat, et affligat?* Me. *Mihi id utile est.* Ch. *Si quis labor esset necessarius, nollem te reprehendere: sed quod infortunium est isthuc quod pateris? obsecro, quid tam malè de te meruisti, ut te tam perditè afflictes?* Me. *Eheu me miserum!* Ch. *Noli flere; fac ut sciam istud quidquid est. Noli celare; ne time: mihi fidem habe: levabo te hac molestiâ, aut consolationem dando, aut consulendo, aut reipsa tibi operam navando.* Me. *Vis scire quid hoc est?* Ch. *Ita certè volo, propter hanc causam, quam tibi dixi, videlicet ut te juvem.* Me. *Dicetur tibi.* Ch. *At interim, dum dices, depone istos rastros.* Me. *Minimè sum depositurus.* Ch. *Ne laborare pergas, quid agis te ita macerando?* Me. *Patere me laborare, ut nullo non tempore, labore me exerceam.* Ch. *Non patiar, inquam.* Me. *Ah! iniquè agis, qui mihi laboranti impedimento sis.* Ch. *Hui! obsecro, tam ponderosos portas hos rastros?* Me. *Pœna, quâ dignus sum, sic postulat.* Ch. *Nunc explica causam, cur te crucias.* Me. *Est mihi filius unicus adolescentulus: Ah! quid dixi mihi esse, ô Chreme? sed fuit mihi antehac: nunc utrum sit, necne, dubium est.* Ch. *Cur istud ita est, ut nunc non habeas filium?* Me. *Audies: vetula, egena, peregrina ex Corintho urbe Achaïæ, habitat in hoc oppido.*

ANNOTATIO.

20 *At enim dices.*] Anthypophora; responsio ad ea quæ objici possent.

Ejus filiam ille amare cœpit perditè,
Prope jam ut pro uxore haberet: hæc clam me omnia.
Ubi rem rescivi, cœpi non humanitus,
Neque ut ægrotum animum decuit adolescentuli,
Tractare; sed vi et viâ pervolgatâ patrum.
Quotidie accusabam: hem! tibine hæc diutiùs
Licere speras facere, me vivo patre,
Amicam ut habeas prope jam in uxoris loco?
Erras, si id credis, et me ignoras, Clinia.
Ego te meum esse dici tantisper volo,
Dum, quod te dignum est, facies: sed, si id non facis,
Ego, quòd me in te sit facere dignum, invenero.
Nulla adeò ex re istuc fit, nisi ex nimio otio.
Ego istuc ætatis non amori operam dabam, [ibi,
Sed in Asiam abii hinc propter pauperiem, atque
Simul rem et gloriam armis belli repperi.
Postremò adeò res rediît: adolescentulus
Sæpe eadem, et graviter, audiendo victus est:
Ætate me putavit et sapientiâ
Plùs scire et providere, quàm se ipsum sibi.
In Asiam ad regem militatum abiît, Chreme.
Ch. Quid ais? *Me.* clam me profectus, menses treis abest.
Ch. Ambo accusandi: etsi illud inceptum tamen
Animi est prudentis signum, et non instrenui.
Me. Ubi comperi ex iis, qui ei fuêre conscii,
Domum revortor mœstus, atque animo fere
Perturbato, atque incerto præ ægritudine.
Adsido: accurrunt servi: soccos detrahunt:
Video alios festinare, lectos sternere,
Cœnam apparare: pro se quisque sedulò
Faciebant, quo illam mihi lenirent miseriam.
Ubi video hæc, cœpi cogitare; hem! tot mei
Solius solliciti sunt caussâ, ut me unum expleant?
Ancillæ tet me vestiant? sumptus domi

Ille filius meus captus est amore nimis vehementi filiæ hujus vetulæ, adeò ut ferè jam haberet eam pro uxore: fecit hæc omnia, me nesciente. Ubi id cognovi, repentè cœpi tractare animum filii mei ægrum amore inhumanè et inclementer, neque ut debui; sed objurgabam eum quotidie violenter et more communi patrum. Hem! dicebam: an credis tibi permitti hujusmodi, quæ facis, longiori tempore facere, me vivente, videlicet ut habeas amicam vice uxoris? Falleris opinione tuâ, si putas tibi hæc per me licere, nec meam nôsti voluntatem, Clinia. Ego volo te nominari filium meum, interea dum facies officium quod te decet: at si talem non te præstas, ego excogitabo id, quod honestum et æquum est me agere contra te. Certè istud, quod facis ex nullâ causâ nascitur, prætérquam ex desidiâ et nimiâ cessatione. Ego cùm essem eâ ætate, quâ tu es, non indulgebam amori, sed discessi ex patriâ in Asiam, quia pauper eram, atque ibi mihi acquisivi armis pariter divitias et laudem. Tandem res eò planè deducta est: adolescentulus defatigatus fuit assiduas objurgationes audiendo; et easdem verba gravia et probra. Existimavit me ea quæ decent intelligere meliùs, et certiùs considere quæ è re suâ essent, quàm is ipse, propter ætatem meam. Profectus est in Asiam ad regem Persarum, ut ei militaret. Ch. *Quid ais?* Me. *Abiit, me inscio; absens est jam per tres menses.* Ch. *Ambo estis culpandi: quamvis hoc filii tui propositum animi verecundi est indicium, imò fortis et strenui.* Me. *Postquam cognovi ex sodalibus eum discessisse, qui id sciebant, domum redeo tristis, atque animo penitùs commoto, et perplexo præ animi dolore, sedeo: servi celeriter ad me accedunt: educunt pedibus calceamenta: Video alios properare, parare lectulos discubitorios, cœnam curare: quisque pro virili suâ parte efficiebat diligenter, ut mihi mitigarent hanc tristitiam. Postquam vidi, quæ servi faciebant, considerare, cœpi; hem! tot servi sunt anxii mei solius gratiâ, ut mihi soli satisfaciant et morem gerant? An æquum est, ut tot ancillæ vestibus me induant? at ego tantas impensas solus domi*

ANNOTATIONES.

66 *Quid ais?*] Admirantis potiùs quam interrogantis.

72 *Soccos.*] Socci sunt calceamenta humilia, quibus maximè utebantur comœdi; sicut cothurni proprii tragædorum, altiores soccis.

Tantos

Tantos ego solus faciam? sed gnatum unicum,
Quem pariter uti his decuit, aut etiam ampliùs,
Quòd illa ætas magis ad hæc utenda idonea est,
Ego eum hinc ejeci miserum injustitiâ meâ.
Malo quidem me dignum quovis deputem,
Si id faciam; nam usq; dum ille vitam illam colet
Inopem, carens patriâ ob meas injurias,
Interea usque illi de me supplicium dabo,
Laborans, quærens, parcens, illi serviens.
Ita facio prorsùs; nihil relinquo in ædibus,
Nec vas, nec vestimentum: conrasi omnia.
Ancillas, servos, nisi eos, qui opere rustico
Faciundo facile victum exercerent suum,
Omnes produxi ac vendidi: inscripsi illico
Ædeis: mercedem quasi talenta ad quindecim
Coëgi: agrum hunc mercatus sum: hîc me exerceo.
Decrevi, tantisper me minus injuriæ,
Chreme, meo gnato facere, dum fiam miser;
Nec mihi fas esse ulla me voluptate hîc frui,
Nisi ubi ille huc salvos redierit meus particeps.
Ch. Ingenio te esse in liberos leni puto, et
Illum obsequentem, si quis rectè aut commodè
Tractaret. Verùm neque tu illum satis noveras,
Nec te ille; hoc ubi fit, ibi non verè vivitur.
Tu illum nunquam ostendisti quanti penderes,
Nec tibi ille est credere ausus quæ est æquom patri.
Quod si esset factum, hæc nunquam evenissent tibi.
Me. Ita res est, fateor: peccatum à me maxumum est.
Ch. Menedeme, at porrò rectè spero, et illum tibi
Salvum affuturum esse hîc confidò propediem.
Me. Utinam ita dii faxint. *Ch.* facient: nunc, si commodum est,

faciam? ego, inquam, qui expuli meis ædibus unicum filium Cliniam, miserè afflictum injuriâ, quem conveniebat uti æqualiter his sumptibus et servis, aut etiam magis; quòd ætas juvenilis ad utendum his est aptior. Certè existimem me quàvis pœna dignum esse, si his bonis solus utor; nam quamdiu filius deget vitam illam ærumnosum, exul à patriâ propter meas contumelias, interea tamdiu dabo illi assiduè pœnas, conficiens me ærumnis, acquirens laboriosè, parcens vitæ et genio, serviens illi in colendo agro. Facio omnino ut deliberavi; Nihil domi meæ reliqui, vas nec vestimentum; omnem collegi supellectilem. venales proposui, ac vendidi omnes ancillas, servos, præter eos qui bene collocarent operam, et demererentur impensas suas in rure exercendo: proscripsi protinus domum venalem pretio, apponens inscriptionem ad fores: comparavi prope quindecim talenta: hunc emi fundum: fatigo me in hoc agro. O Chreme! judicavi me minùs iniquum esse, et injurium in filium, interea dum in miseriâ versabor nec mihi licere hic aliquam voluptatem capere, nisi postquam filius meus, hæres, et bonorum particeps huc reversus fuerit incolumis. Ch. *Puto te esse naturâ mitì in liberos, et filium esse obsequentem, si quis cum eo ageret leniter et convenienter; sed tu nec satis exploraveras ejus ingenium, nec ille tuum perspexerat; Non vivitur ibi rectè et quietè, ubi mores invicem ignoti sunt. Tu nunquam indicâsti, quanti eum æstimares, et ille veritus est tibi committere consilia, quæ æquum est patri communicare filium: quod si factum esset, hæc molestiæ nunquam tibi contigissent.* Me. *Eo modo, quo dicis, res se habet, confiteor: gravissimè erravi.* Ch. *At ò Menedeme! certè spero et credo illum brevi salvum et bene valentem ad te venturum.* Me. *Utinam ita dii faciant.* Ch. *Efficient, ut filium recuperes: Nunc, si tibi est opportunum,*

ANNOTATIONES.

93. *Quindecim talenta coëgi:*] Talentum apud Athenienses erat pecuniæ summa, valens sexcentis coronatis Gallicis; eratque duplex, minus, et majus. De minore talento Attico, quod sexaginta minas continebat, hic agitur. Majus continebat 80 minas. *Coëgi*, id est, in unum redegi: inde coactiones argentariæ sunt collectiones pecuniarum, et Coactores, *des Receveurs particuliers.* Quindecim talenta conficiunt summam novem millium coronatorum Gallicorum.

98 *Meus particeps.*] Id est hæres meus. Justinianus Imperator in Institutionibus juris Lib. II. tit. 19, sic ait; *Sed sui quidem hæredes appellantur; quia domestici hæredes sunt, et vivo quoque patre, quodammodo domini existimantur.* Unde passim servi in comœdiis filios dominorum heros minores vocant, et servus Abraham Isaacum dominum suum appellat. cap. xxiv. Genes. vers. 65.

Dionysia

Dionysia hîc sunt: hodie apud me sis volo.
Me. Non possum. *Ch.* cur non? quæso tandem
 aliquantulùm
Tibi parce: idem absens facere te hoc volt filius.
Me. Non convenit, qui illum ad laborem impulerim,
Nunc me ipsum fugere. *Ch.* siccine est sententia?
Me. Sic. *Ch.* bene vale. *Me.* et tu. *Ch.* lacrumas
 excussit mihi,
Miseretque me ejus: sed, ut diei tempus est,
Monere oportet me hunc vicinum Phaniam,
Ad cœnam ut veniat: ibo, visam si domi est.
Nîl opus fuit monitore; jam dudum domi,
Præstò apud me esse aiunt: egomet convivas
 moror.
Ibo adeò hinc intrò: sed quid crepuerunt fores?
Hinc à me quisnam egreditur? huc concessero.

et gratum, volo venias hodie apud me: Bacchanalia hîc celebrantur. Me. *Non possum.* Ch. *Cur non? Aliquantùm, quæso, tuos remitte labores. Clinia filius tuus etiam absens idem precatur.* Me. *non decet nunc me cessare à labore, qui illum laborare coëgerim.* Ch. *Itane decrevisti?* Me. *Ita.* Ch. *Sis valens et sanus.* Me. *Tu quoque, Chreme.* Ch. *Me lacrymari coëgit, et ejus valde misereor: verùm dum adhuc aliquid diei superest, oportet me admonere hunc vicinum Phanium, ut veniat ad cœnam: ibo visum, si est domi. Nihil opus fuit ad cœnam vocatore; dicunt eum adesse jam dudum domi apud me: egomet in morâ sum convivis iis, qui ad cœnam vocati sunt. Ibo hinc intrò domum: sed quid janua, et à quo aperiente stridit? quis exit à domo meâ? Huc intrò me conferam.*

ANNOTATIO.

110 *Dionysia hîc sunt:*] Ludi sunt, festi dies in honorem Dionysii, id est, Bacchi, Latinis qui et Liber dicitur, unde Bacchanalia, Liberalia; Græcis sunt Dionysia.

ACTUS I. SCENA II.

CLITIPHO. CHREMES.

Cl. NIHIL adhuc est, quod vereare, Clinia:
 haudquaquam etiam cessant:
Et illam simul cum nuncio tibi hîc affuturam
Hodie scio: proin' tu sollicitudinem istam falsam,
 quæ te
Excruciat, mittas. *Ch.* quicum loquitur filius?
 Cl. Pater adest,
Quem volui: adibo. Pater, opportunè advenis.
Ch. Quid id est? *Cl.* hunc Menedemum nôsti ne
 nostrum vicinum? *Ch.* probè.
Cl. Huic filium scis esse? *Ch.* audivi esse in Asiâ.
 Cl. non est, pater: apud
Nos est. *Ch.* quid ais? *Cl.* advenientem, è navi
 egredientem adduxi illico

Cl. *O Clinia, nihil est propter quod timeas Antiphilam non venturam: nondum etiam illa, et Dromo servus, qui ad eam accersendam missus est, nimiùm diu morantur: et scio illam hodie affuturam hîc unà cum nuncio Dromone: ideo depelle hanc curam falsò conceptam, quæ angit animum tuum.* Ch. *Quem alloquitur filius?* Cl. *Pater advenit, quem desideravi: ad eum ibo. O Pater, accedis tempestivè.* Ch. *Quid illud est, propter quod tempestivè accedo?* Cl. *Nôstine hunc Menedemum vicinum nostrum?* Ch. *Rectè novi eum.* Cl. *Scis eum habere filium?* Ch. *Audivi eum esse in Asiâ.* Cl. *O pater, non est in Asia; in ædibus nostris est.* Cl. *Continuò eum*

ANNOTATIO.

1 *Nihil adhuc est, quod vereare, Clinia.*] Hoc principium indicat, de quâ re sint inter se cuti adolescentes, Clinia, et Clitipho.

Ad

Ad cœnam: nam mihi magna cum eo jam inde usque à pueritiâ
Semper fuit familiaritas. *Ch.* voluptatem magnam nuncias.
Quàm vellem Menedemum invitatum, ut nobiscum hodie esset ampliùs, [domi.
Ut hanc lætitiam nec opinanti primus objicerem
Atque etiam nunc tempus est. *Cl.* Cave faxis: non opus est, pater.
Ch. Quapropter? *Cl.* Quia enim incertum est etiam, quid se faciat: modò venit:
Timet omnia: patris iram, et animum amicæ se erga ut sit suæ.
Eam miserè amat: propter eam hæc turba atque abitio evenit. *Ch.* scio.
Cl. Nunc servolum ad eam in urbem misit, et ego nostrum unà Syrum.
Ch. Quid narrat? *Cl.* quid ille? se miserum esse. *Ch.* miserum? quem minù' credere est?
Quid reliqui est, quin habeat, quæ quidem in homine dicuntur bona?
Parenteis, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, divitias:
Atque hæc perinde sunt, ut illius animus, qui ea possidet:
Qui uti scit, ei bona; illi, qui non utitur rectè, mala.
Cl. Imò ille senex fuit importunus semper: et nunc nihil magis
Vereor, quàm ne quid in illum iratus plùs satis faxit pater.
Ch. Illene? sed reprimam me: nam in metu esse hunc, illi est utile.
Cl. Quid tute tecum? *Ch.* dicam: ut ut erat, mansum tamen oportuit.
Fortasse aliquantò iniquior erat præter ejus lubidinem;

ad cœnam duxi exeuntem è navi: nam mihi magna semper fuit cum eo amicitia à tenerâ usque ætate. Ch. *Affers mihi nuncium lætum. Quàm vellem Menedemum, quem invitaveram hodie, nobiscum epulari, præter alios convivas, ut inspiratum hoc gaudium primus ei offerrem. Adhuc satis tempestivum est eum invitare.* Cl. *O pater! vide ne id facias: non convenit eum hîc esse.* Ch. *Quare?* Cl. *Quia dubium est adhuc quid Clinia intendat facere de se: modò advenit: timet omnia; indignationem patris, et dubitat quo animo amica sua sit nunc erga se. Eam amat vehementer: hæc discordia inter eum et patrem, et profectio in Asiam contigit ejus causâ.* Ch. *Hæc omnia mihi nota sunt.* Cl. *Jussit servum Dromonem eam quæsitum ire, et ego servum nostrum Syrum simul misi.* Ch. *Quid novi refert?* Cl. *Quæris quid dicit? ait se esse infortunatum.* Ch. *Quem minùs credendum est esse, quàm ille est? Quid deest quod non habeat ea, quæ certè à vulgo censentur esse bona in homine? Habet patrem et matrem, patriam salvam, amicos, natalium claritudinem, propinquos, opes et divitias: atque hæc omnia talia sunt, qualis animus ejus, qui ea tenet: atque utilia ei, qui scit illis frui, ut decet; illi verò qui his abutitur, nocua sunt, et mala verè tunc dicuntur.* Cl. *Sed ille senex Menedemus fuit semper acerbus, et molestus: et nunc nihil magis timeo, quàm ne ille plùs æquo succensens, aliquid faciat adversus filium.* Ch. *Illene Menedemus? sed linguam cohibebo, neque dicam quod sentio; patrem nempe posthac facturum, quodcunque libuerit filio: certè utile est Clitiphoni, hunc Cliniam vereri patrem, et permanere in timore.* Cl. *Quid dicis apud te?* Ch. *Dicam: utcunque res erat, oportebat filium domi manere, nec patrem deserere. Fortasse pater erat aliquantò severior contra effrænem filii voluptatem:*

ANNOTATIONES.

22. *Qui uti scit, ei bona;*] De bonis externis loquitur, sive bonis fortunæ, quæ sunt nobilitas, bona fama, honor, divitiæ, πολυφιλία καὶ χρηστοφιλία, amicitia cum multis, bonisque, πολυτεκνία καὶ εὐτεκνία, liberorum multitudo et bonitas. Quæ dicuntur ἀδιάφορα indifferentia, neque bona, neque mala; sed sunt bona bene his utenti; mala malè utenti.

25 *Sed reprimam me:*] Hæc submissa voce Chremes protulit, ne audiret filius.

Pateretur: nam quem ferret, si parentem non ferret suum?
Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere? et
Quod illum insimulat durum, id non est: nam parentum injuriæ
Uniusmodi sunt fermè, paulò qui est homo tolerabilis.
Scortari crebrò nolunt; nolunt crebrò convivarier;
Præbent exiguè sumptum: et ea sunt tamen ad virtutem omnia.
Verùm ubi animus semel se cupiditate devinxit malâ,
Necesse est, Clitipho, consilia consequi consimilia: hoc
Scitum est, *periculum ex aliis facere, tibi quod ex usu siet.*
Cl. Ita credo. *Ch.* Ego ibo hinc intrò, ut videam, nobis quid cœnæ siet.
Tu, ut tempus est diei, vide sis, ne quò hinc abeas longiùs

at ille pati debebat: quem enim alium toleraret, si patrem suum non pateretur? Utrum rationi consentaneum erat, hunc patrem vivere ex arbitrio filii, an hunc filium ex voluntate patris? et quod Clinia accusat patrem Menedemum, ut asperum et morosum, id non est verum: nam parentum facta aspera et injuriæ in filios, sunt unius ferè generis, nec dissimilia; verùm inter illos qui æquiores sunt, et qui faciliùs tolerari possunt. Filios quidem permittunt scorta visere, et convivia inire; sed non sæpius et frequentèr fieri ea permittunt: parcè impensas suppeditant: et tamen omnia quæ faciunt, virtutis causâ faciunt. nam postquam animus humanus irretitus est voluptatibus obscœnis, necesse est, ô Clitipho, ut similia consilia ineantur, et locum habeant: hoc est enimvero prudenter factum, ex aliorum eventu sumere consilium; aliorum exemplis erudiri sapientissimum est, et utilissimum. Cl. *Existimo esse ita ut dicis.* Ch. *Ego ibo intrò domum, ut sciam quid ad cœnam paratum sit. Tu, Clitipho, dum adhuc dies est, noli discedere hinc longiùs.*

ANNOTATIONES.

30 *Parentum injuriæ uniusmodi sunt.*] Id sibi vult; patres duros inter se omnes similes esse, asperè exercere imperium in liberos, atque omnia animi laxamenta prohibere. At pater qui paulò æquior, et tolerabilior est, aliquando sanè patitur, sed non crebrò fieri. Commentator Horatii Satyra II. Lib. I. refert Catonem Censorium, cùm vidisset hominem honestum ex fornice exeuntem, laudâsse, cùm existimaret libidinem sine crimine compescendam esse; at postea cùm frequentiùs eum ex eodem lupanari exeuntem advertisset; Adolescens, inquit, ego te laudavi, quòd interdum huc venires, non quòd hîc habitares. Inter Ethnicos sapientissimi non putabant peccare, qui fœminis ad hoc venalibus uterentur, ut apparet ex 15. cap. Actuum Apostolorum: sed eodem capite omnis fornicatio prohibetur.

ACTUS II. SCENA I.

CLITIPHO.

Cl. QUAM iniqui sunt patres in omneis adolescenteis judicès!
Qui æquom esse censent, nos jam à pueris illico nasci senes,
Neque illarum affines rerum esse, quas fert adolescentia.

Cl. *Quam patres sunt acerbi et importuni censores in omnes juvenes! et arbitrantur esse justum nos nasci sapientes, mores seniles habentes statim à pueritiâ, neque nos esse participes harum rerum, quas juvenilis ætas affert.*

Ex suâ libidine moderantur, nunc quæ est, non quæ olim fuit.
Mihi si unquam filius erit, næ ille facili me utetur patre.
Nam et cognoscendi, et ignoscendi dabitur peccati locus :
Non ut meus, qui mihi per alium ostendit suam sententiam.
Perii : is mihi, ubi adbibit plùs paulò, sua quæ narrat facinora !
Nunc ait, Periculum ex aliis facito, tibi quod ex usu siet.
Astutus ! næ ille haud scit, quam mihi nunc *surdo narret fabulam*,
Magis nunc me amicæ dicta stimulant : Da mihi, atque affer mihi ;
Cui quid respondeam, nîl habeo : neque me quisquam est miserior.
Nam Clinia hic, etsi is quoque suarum rerum satagit, attamen
Habet bene ac pudicè eductam, ignaram artis meretriciæ.
Mea est potens, procax, magnifica, sumptuosa, nobilis :
Tum, quod dem ei, rectè est ; nam nihil esse mihi, religio est dicere.
Hoc ego mali non pridem inveni : neque etiam dum scit pater.

Hi ex suâ cupiditate quæ nunc est, non quæ olim fuit, *cùm adolescentes erant, modum nobis imponunt atque imperant. Si unquam filius mihi natus fuerit, certè is me patrem experietur mitem et benignum, nam facultas dabitur mihi cognoscendi peccata ejus, et ignoscendi ei : non faciam sicut pater meus, qui mihi declarat, quod sentit, per alterius exemplum. Perditus sum præ nimiâ ejus importunitate : is, postquam bibit paulò largiùs, quæ facta sua commemorat mihi ! Nunc dicit, Delige tibi exempla ex aliorum eventis, quæ tibi sint utilia : cautus scilicet. Certè ille non intelligit quàm ad ejus sermonem surdus sim, quasi fabulam narret. Verba Bacchidis amicæ me magis instigant : Da mihi munus hoc, atque affer aliquid novi ; Atque ad hæc nescio quid respondere debeam, neque quisquam est infelicior me. Nam hic Clinia, etsi etiam anxius est et solicitus de rebus suis, attamen possidet amicam honestè et castè educatam, nesciam astutiarum meretricum. Mea est opulenta, petens assiduè,* ***petulans***, *magnificè se gerens in omnibus, sumptûs avida, spectata, et insignis : præterea unde ei munera faciam mihi non liquet. Nam religioso metu impedior dicere, me nihil habere, quod ei dem. Non* ***dudum*** *nactus sum hanc Bacchidem nequitiâ insignem, neque adhuc pater rescivit me isto malo laborare.*

ANNOTATIONES.

16 *Tum quod dem ei, rectè est :*] Rectè, pro nihil, veteres boni ominis causâ dicebant. Idem Terentius in Eunucho ;

——*Rogo nunquid velit.*
Rectè, inquit, abeo.

Plautus in Mercatore, Act. II. Scen. III. DE *Unde incedis? quid festinas, gnate mi?* Ch. *rectè, pater.*

Nam nihil esse, religio est dicere.] Religio pro metu accipitur, ut testatur Servius in illud Lib. VIII. Æneidos :

Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci.——

Metus vicissim sumitur pro religione à veteribus ; certè idem Virgilius VII. Æneidos de lauro dicit :

——*Multosque metu servata per annos.*

In quem locum ita Servius : *metu, id est, religione quæ nascitur per timorem*, nempe juxta illud Arbitri :

Primus in orbe deos fecit timor.

ACTUS II. SCENA II.

CLINIA. CLITIPHO.

Cl. SI mihi secundæ res de amore meo essent, jam dudum, scio,
Venissent: sed vereor, ne mulier, me absente, hîc corrupta sit.
Concurrunt multæ opiniones, quæ mihi animum exangeant:
Occasio, locus, ætas, mater, cujus sub imperio est, mala:
Cui nihil præter prætium jam dulce est. *Cli.* Clinia. *Cl.* hei misero mihi!
Cli. Etiam caves, ne videat fortè hinc te à patre aliquis exiens.
Cl. Faciam: sed nescio quid profectò mihi animu' præsagit mali.
Cli. Pergîn' istuc prius dijudicare, quàm scis quid veri siet?
Cl. Si nihil mali esset, jam hîc adessent. *Cli.* jam aderunt. *Cl.* quando istuc erit?
Cli. Non cogitas hinc longulè esse? et nôsti moros mulierum:
Dum moliuntur, dum comuntur, annus est. *Cl.* ô Clitipho!
Timeo. *Cli.* respira: eccum Dromonem cum Syro: unà adsunt tibi.

Cl. *Si res, quæ ad amorem meum spectant, prosperè se haberent, non dubito quin jampridem Antiphila et servi, qui eam accersiverunt, venissent: sed metuo ne Antiphila pecuniarum largitione expugnata alium amatorem acceperit, dum absens fui. Multæ suspiciones simul in mentem veniunt, quæ me inducunt ad credendum sic esse: opportunitas ut corrumpatur, quia formosa est, et nota; locus in quo est, ubi pravi habet exempla petulantiæ; ætas florida, quæ plerumque lubrica; mater improba, sub cujus potestate est, cui nihil suavius est pecuniâ, et mercede.* Cli. *O Clinia.* Cl. *Me miserum!* Cli. *Vide ne quis ex ædibus patris egrediens fortè aspiciat te.* Cl. *Cavebo: sed certè cor mihi prædivinat nescio quid infortunii.* Cli. *Perseverasne discernere hoc curiosiùs, antequam noscas quid erit?* Cl. *Si nihil adversi esset, huc Antiphila cum servis jam venisset.* Cli. *Statim advenient.* Cl. *Quando?* Cli. *Non consideras eam procul hinc habitare? cognoscis consuetudinem fœminarum: dum pectuntur, dum ornant comas, dum formam parant vario cultu, in his faciendis annum conterunt.* Cl. *O Clitipho! timeo.* Cli. *Ad te redi: ecce Dromonem cum Syri: mox tibi præstò sunt.*

ANNOTATIONES.

*3. *Exangeant;*] Pro, *exangant.* Sic veteres loquebantur. *Claudeo*, pro, *claudo*: *Viveo*, pro, *vivo*; *Diceo*, pro, *dico.* Nævius:

Tibi, dum vivebo, fidelis ero.

Idem:

Primum quod dicebo, rectè: secundum quod dicebo, eo meliùs.

ACTUS II. SCENA III.

SYRUS. DROMO. CLINIA. CLITIPHO.

Sy. AIN' tu? *Dr.* sic est. *Sy.* verùm interea dum sermones cædimus,
Illæ sunt relictæ. *Cli.* mulier tibi adest, audîn' Clinia?
Cl. Ego verò audio nunc demum, et video, et valeo, Clitipho.
Dr. Minimè mirum: adeò impeditæ sunt: ancillarum gregem
Ducunt secum. *Cl.* perii; unde illi sunt ancillæ? *Cli.* men' rogas?
Sy. Non oportuit relictas: portant quid rerum. *Cl.* hei mihi,
Sy. Aurum, vestem: et vesperascit, et non noverunt viam.
Factum à nobis stultè est: abi dum tu, Dromo, illis obviam.
Propera: quid stas? *Cl.* væ misero mihi, quantâ de spe decidi!
Cli. Quid istuc? quæ res te sollicitat autem? *Cl.* rogitas quid siet?
Vidên' tu? ancillas, aurum, vestem, quam ego cum unâ ancillulâ
Hîc reliqui: unde esse censes? *Cli.* vah! nunc demum intelligo.
Sy. Dî boni, quid turbæ est? ædes nostræ vix capient, scio.
Quid comedent? quid ebibent? quid sene erit nostro miserius?
Sed video eccos, quos volebam. *Cl.* ô Jupiter, ubinam est fides?
Dum ego propter te errans patriâ careo demens, tu interea loci
Conlocupletâsti te, Antiphila, et me in his deseruisti malis;

Sy. *Dicisne illas in propinquo esse?* Dr. *Sic est ut dico.* Sy. *Interea dum colloquimur, illæ mulieres, Bacchis et Antiphila relictæ sunt.* Cli. *Ad te appropinquat mulier, quam tantopere desideras. Audisne servos loquentes, Clinia?* Cl. *O Clitipho, certè nunc tandem eos audio, et aspicio, et sanus sum.* Dr. *Non est mirum eas tandiu moratas esse: tam sunt occupatæ: ducunt in comitatu suo catervam famularum.* Cl. *Nullus sum; unde tot ancillas Antiphila acquisivit?* Cli. *Quærisne à me unde tot illi sint ancillæ?* Sy. *Non oportuit illas (Bacchidem et Antiphilam) incomitatas relinquere: tam magnam rerum copiam secum ferunt.* Cl. *Væ mihi misero!* Sy. *Aurum, vestem: et vespera imminet, et iter ignorant. Imprudenter fecimus, quia eas comitati non simus: tu, Dromo, abi ergo celeriter obviàm illis. Festina: quid cunctaris?* Cl. *Quàm miser ego sum! quantâ spe frustratus sum!* Cli. *Quid hoc rei est? Quid te solicitum reddit?* Cl. *Quæris quid sit? Videsne? illa (Antiphila) ancillis, auro, veste instructa est, quam ego discedens reliqui hîc cum unâ servula: Unde opinaris has res illam acquisivisse!* Cli. *Vah! tandem cognosco quid te solicitat.* Sy. *Dii boni, quæ turba mulierum! vix poterunt recipi in nostras ædes, quantùm intelligo. Quid edent? qui ebibent? quid erit miserius nostro sene Chremete, quem tanta turba terrefaciet? Ecce hic video adolescentes, quos quærebam.* Cl. *O Jupiter! ubinam invenietur fides et constantia? Dum ego desipiens propter te peregrè profectus sum vagus, patriâ privatus, O Antiphila, tu interea loci, me absente, opulentam te fecisti, et me dereliquisti in hâc miseria:*

ANNOTATIO.

1 *Ain tu?*] Exordiuntur servi, quasi plura jam inter se collocuti sint.

Sermones cædimus.] A Græcis hæc phrasis sumpta est; eos enim ita dicere solitos monet Priscianus Lib. XVIII. scilicet; *κόπτειν λόγους*, *Cædere sermones.*

Propter

Propter quam in summâ infamiâ sum, et meo patri minùs obsequens:
Cujus nunc pudet me, et miseret, qui harum mores cantabat mihi,
Monuisse frustrà; neque potuisse eum unquam me ab hâc expellere;
Quod nunc faciam tamen: tum cùm gratum mihi esse potuit, nolui.
Nemo est miserior me. *Sy.* hic de nostris verbis errat videlicet,
Quæ hîc sumus locuti. Clinia, aliter tuum amorem, atque est, accipis.
Nam et vita est eadem, et animus te erga idem ac fuit,
Quantùm ex ipsâ re conjecturam cepimus.
Cli. Quid est, obsecro? nam mihi nunc nihil rerum omnium est,
Quod malim, quàm me hoc falso suspicarier.
Sy. Hoc primùm, ut ne quid hujus ignores: anus
Quæ est dicta mater esse ei antè hac, non fuit.
Ea obiit mortem: hæc ipsa in itinere alteræ
Dum narrat, fortè audivi. *Cli.* quænam est altera?
Sy. Mane; hoc, quod cœpi, primùm enarrem, Clitipho:
Pòst istuc veniam. *Cli.* propera. *Sy.* jam primùm omnium,
Ubi ventum ad ædes est, Dromo pultat fores:
Anus quædam prodit: hæc ubi aperuit ostium,
Continuò hic se conjecit intrò; ego consequor;
Anus foribus obdit pessulum, ad lanam redit.
Hinc sciri potuit, aut nusquam alibi, Clinia,
Quo studio vitam suam te absente exegerit;
Ubi de improvisò est interventum mulieri:
Nam ea res dedit tum existumandi copiam
Quotidianæ vitæ consuetudinem;
Quæ, cujusque ingenium ut sit, declarat maxumè.
Texentem telam studiosè ipsam offendimus,
Mediocriter vestitam veste lugubri,

tu, propter quam amisi famam, et minùs obtemperans fui voluntati patris, cujus causâ nunc pudore et miseratione vehementer commoveor, qui frequentèr culpabat mihi mores harum meretricum: itàne est, ut me frustrà monuerit, nec potuerit unquam me abducere ab hujus Antiphilæ amore? Attamen nunc ab ea me abstraham; qui tunc cùm mihi patris gratiam conciliare potui, eam relinquere nolui. Nemo vivit me infelicior. Sy. *Hic Clinia errat propter verba, quæ hîc locuti sumus. O Clinia! de tuo aliter judicas amore, quàm æquum est. Nam modus vivendi hujus puellæ idem est, et animus ejus idem est erga te, ac priùs fuit, quantùm ex ipsa re conjiciendo scire potuimus.* Cli. *Quæso quid est quod dicis? Nihil enim est ex omnibus rebus, quod mihi gratius sit, quàm me in falsam suspicionem venisse.* Sy. *Imprimis hoc te scire velim, ne quicquam rerum Antiphilæ ignores: vetula illa mulier, quæ ante hoc tempus credita est ejus mater, non fuit, ea vetula mortua est: hoc inaudivi fortè, dum ipsa Antiphila id retulit in viâ alteri fœminæ.* Cli. *Quænam est hæc altera, cui dicis eam hoc narrâsse?* Sy. *Desine interrogare; et sine priùs recitem hoc quod cœpi dicere: ad id quod quæris respondebo.* Cli. *Festina.* Sy. *Jam primùm omnium, postquam perventum est ad domum puellæ, Dromo pulsat ostium: quædam anus egreditur: postquam hæc anus reclusit fores, continuò hic Dromo intrò se immisit; ego cum ipso intro tanquam ejus comes: Anus opponit obicem ostio, et claudit illud, revertitur ad lanificium exercendum. Ex hac re agnosci potuit, aut nunquam ex aliâ, quo exercitio vitam suam traduxerit, dum absens fuisti; cùm ad mulierem in medio opere ejus ex insperatò venimus. Nam talis inopinatus interventus dedit facultatem æstimandi nobis, quam consuetudinem vitæ quotidianæ habuerit: Consuetudo ostendit perspicuè qualiter natura cujusque sit. Ipsam forte reperimus telam texentem attente, indutam mediocriter veste lugubri,*

ANNOTATIO.

30. *Alteræ dum narrat.*] Ullæ, nullæ, solæ, totæ, aliæ, alteræ, pro, Ulli, nulli, soli, toti, alii, alteri, in fœminino genere apud antiquos in usu fuisse invenimus.

Ejus

Ejus anuis causâ, opinor, quæ erat mortua,
Sine auro tum ornatam, ita uti quæ ornantur sibi,
Nullâ malâ re esse expolitam muliebri:
Capillus passus, prolixus, circum caput
Rejectus negligenter: pax! *Cl.* Syre mi, obsecro
Ne me in lætitiam frustrà conjicias. *Sy.* anus
Subtemen nebat: preterea una ancillula
Erat: ea texebat unà, pannis obsita,
Neglecta, immunda illuvie. *Cli.* si hæc sunt, Clinia,
Vera, ita ut credo, quis te est fortunatior?
Scin' tu hanc, quam dicit sorditatam et sordidam?
Magnum hoc quoque signum est dominam esse extra noxiam,
Cùm ejus tam negliguntur internuncii:
Nam disciplina est eisdem, munerarier
Ancillas primùm, ad dominas qui affectant viam.
Cl. Perge, obsecro te, et cave ne falsam gratiam
Studeas inire. quid ait, ubi me nominas?
Sy. Ubi dicimus redîsse te, et rogare uti
Veniret ad te, mulier telam desinit
Continuò, et lacrumis opplet os totum sibi, ut
Facilè scires desiderio id fieri tuo.
Cl. Præ gaudio (ita me dî ament) ubi sim nescio.
Ita timui. *Cli.* at ego nihil esse sciebam, Clinia.
Agedum vicissim, Syre, dic quæ illa est altera.
Sy. Adducimus tuam Bacchidem. *Cli.* hem! quid, Bacchidem?
Eho, sceleste, quò illam adducis? *Sy.* quò illam ego? ad nos scilicet.
Cl. Ad patremne? *Sy.* ad eum ipsum. *Cli.* ô hominis impudentem audaciam! *Sy.* heus.
Non fit sine periculo facinus magnum et memorabile.
Cli. Hoc vide: in meâ vitâ tu tibi laudem is quæsitum, scelus:
Ubi si paululùm modò quid te fugerit, ego periêrim.
Quid illo facias? *Sy.* at enim. *Cli.* quid, enim? *Sy.* si sinas, dicam. *Cl.* sine.

propter anum, puto, quæ mortua erat, nudam auro, eo modò quo solent illæ mulieres quæ ornantur, ut sibi solis placeant, non amatoribus, nullâ cerussâ, nullo artificio genas fucatam: crinis ejus erat sparsus, longus, nullâ curâ circa caput immissus. Cl. *Mi Syre, precor ne me inducas in lætitiam falsò.* Sy. *Anus nebat subtemen, filum torquebat quod in tela texendâ stamen intercurrit: præter eam anum una servula texebat simul, pannosa, squalida, fœdis immunditiis horrida.* Cli. *O Clinia, si Syrus vera narrat, ita ut credo, quis est te beatior? Scisne hanc ancillulam, de quâ iste loquitur servus, ut incultâ et sordidibus turpi, ingens indicium esse dominam ipsius esse sine culpâ; cùm qui ei inserviunt in nunciis ferendis ad amatores, tam negligenter se curant et parant: nam præceptum in arte amandi hoc amatores observant, qui captant accessum ad dominas, ut ancillas primùm muneribus sibi concilient.* Cl. *Precor, persequere inceptam narrationem, et vide ne de industriâ captes mendacio meam benevolentiam. Quando me nominasti, quid dixit ipsa Antiphila?* Sy. *Quando nunciavimus te reversum esse peregrè, teque eam precari, ut te viseret; illico puella abjecit telam quam texebat, et lachrimis totam faciem perfudit; adeò ut clare intelligeres, id fieri amore, et cupiditate tui videndi.* Cl. *Ita mihi dii sint propitii, non sum apud me, præ nimiâ lætitia; adeò metui priùs.* Cli. *At, ô Clinia, ego sciebam nullam esse causam, cur metueres. O Syre, agedum refer quæ est illa altera?* Sy. *Adducimus tuam amicam Bacchidem.* Cli. *Hem! quid? Bacchidem adducitis? Eho, ô flagitiose! quò ducis illam?* Sy. *Quò illam duco, rogas? certe ad ædes nostras.* Cli. *Utrùm ducis illam apud patrem?* Sy. *Ad eum ipsum duco.* Cli. *O impudentem audaciam scelerati hominis!* Sy. *Heus tu, res insignis et memoranda non sine discrimine geritur.* Cli. *illud vide: tu, sceleste, studes laudem quærere in vitæ meæ periculo: In quâ re faciendâ si quid etiam tantillum erraveris, de me actum erit. Quid facias illo?* Sy. *At verò nullum erit periculum.* Cli. *Quid, verò, non erit?* Sy. *Dicam, si patiaris.* Cl. *Permitte ut dicat.*

ANNOTATIO.

46. *Ejus causâ anuis.*] Anuis, genitivus casus, priscis usurpatus.

Cl. Sino. *Sy.* ita res est hæc nunc, quasi cùm
Cli. quas, malùm! ambages mihi
Narrare occipit? *Cl.* Syre, verum hic dicit: mitte:
ad rem redi.
Sy. Enimvero reticere nequeo: multimodis injurius
Clitipho es, neque ferri potis es. *Cl.* audiendum
herclè est: tace.
Sy. Vis amare: vis potiri: vis, quod des illi, effici.
Tuum esse in potiundo perîclum non vis: haud
stulte sapis;
Siquidem id sapere est, vellè te id, quod non po-
test contingere.
Aut hæc cum illis sunt habenda, aut illa cum his
amittenda sunt.
Harum duarum conditionem nunc utram malis,
vide:
Etsi consilium, quod cepi, rectum esse et tutum
scio:
Nam tua apud patrem amiça tecum sine metu ut
sit, copia est:
Tum, illi argentum quod pollicitu' es, eâdem hâc
inveniam viâ:
Quod ut efficerem, orando surdas jam aureis red-
deras mihi.
Quid aliud tibi vis? *Cli.* siquidem hoc fit. *Sy.*
siquidem experiundo scies.
Cli. Age age, cedò istuc tuum consilium: quid id
est? *Sy.* assimulabimus
Tuam amicam hujus esse. *Cli.* pulchre: cedò quid
hic faciet suâ? [est parum?
An ea quoque hujus dicetur, si hæc una dedecori
Sy. Imò ad tuam matrem abducetur. *Cli.* quid eo?
Sy. longum est, Clitipho,
Tibi si narrem, quam ob rem id faciam: vera
caussa est. *Cli.* fabulæ:
Nihil sati' firmi video, quam ob rem accipere hunc
mihi expediat metum.
Sy. Mane, habeo aliud, si istuc metuis, quod ambo
confiteamini
Sine perîclo esse. *Cli.* hujusmodi, obsecro, ali-
quid repperi. *Sy.* maxumè;

Cl. *Permitto.* Sy. *Ita se res nunc habet, quasi cùm.* Cli. *Quas, ò malùm! verborum circuitiones incipit mihi recitare?* Cl. *O Syre, Clitipho verum dicit: omitte ista tam longa sermonis diverticula: revertere ad propositum.* Sy. *Certè non possum continere, quin dicam quod sentio: Clitipho est iniquus et molestus multis de causis, atque intolerabilis.* Ci. *Mehercule oportet illum audire. Clitipho: sile.* Sy. *Vis amator esse: vis compos esse amicæ: vis quæri et inveniri quæ illi dones. nullum vis subire periculum, ut fruaris amica: non ineptè sapis; si sapere est, velle evenire quod non potest. Aut pericula suscipienda sunt cum his commodis; aut illa commoda sunt relinquenda cum periculis. Nunc cogita et delibera utram harum conditionum præoptas; aut cum amicâ periculum suscipere; aut eam recusare unà cum periculo: quamvis pro certo sciam, hoc consilium, quod inivi, esse idoneum et expers periculi; nam factu est facile mihi, ut Bacchis amica tua sit unà tecum in domo patris, sine timore: deinde hâc eadèm ratione pecuniam reperiam, quam promisisti amicæ: quod ut efficerem, etiam atque etiam rogitando aures mihi jam obtuderas et obstupefeceras. Quid aliud et melius consilium tibi dari cupis?* Cli. *Si quidem hoc quod dicis, efficies, res se bene habet.* Sy. *Dicis, si quidem hoc efficies; et videris dubitare: videbis id fieri reipsa.* Cli. *Eja, age, dic, quale est istud tuum consilium.* Sy. *Fingemus Bacchidem esse amicam Cliniæ.* Cli. *Belle dicis. Quid verò rei aget hic Antiphila? An ea quoque dicetur esse amica Cliniæ, si hæc una non satis affert ei dedecoris, et magis decet eum habere duas?* Sy. *Sed ducetur Antiphila ad Sostratam matrem tuam; non hic manebit.* Cli. *Quid tum si ad Sostratam matrem ducetur?* Sy. *O Clitipho, prolixior sermo est, si mihi dicendum sit tibi, cur id faciam: non sine justâ causâ suadeo ut Antiphila deducatur ad matrem tuam.* Cli. *Sunt nugæ: nihil stabile satis in tuo consilio video, propter quod sit mihi utile hunc timorem subire; ut amica mea sit apud patrem.* Sy. *Mane, audi quod dicturus sum, scio aliud consilium, si istud times, quod quidem ambo confiteamini expers esse periculi.* Cli. *Rogo, excogita tale consilium, quale dicis.* Sy. *Libentissimè:*

Ibo obviàm hinc ; dicam, ut revortantur domum.
Cli. hem!
Quid dixti? *Sy.* ademptum tibi jam faxo omnem metum,
In aurem utramvis otiosè ut dormias.
Cli. Quid ego nunc? *Cl.* tune? quid boni. *Cli.* Syre, dic modò
Verum. *Sy.* age modò hodie : serò ac nequidquam voles.
Cl. Datur modò; fruare, dum licet : nam nescias,
Eju' sit potestas posthac, an nunquam tibi.
Cli. Syre, inquam. *Sy.* perge porrò, tamen istuc ago.
Cli. Verum herclè istuc est : Syre, Syre, inquam, heus, heus, Syre.
Sy. Concaluit : quid vis? *Cli.* redi; redi. *Sy.* adsum, dic quid est. [Syre,
Jam hoc quoque negabis tibi placere. *Cli.* imò,
Et me, et meum amorem, et famam permitto tibi.
Tu es judex : ne quid accusandus sis, vide.
Sy. Ridiculum est, te istuc me admonere, Clitipho :
Quasi istîc minor mea res agatur, quàm tua.
Hîc si quid nobis fortè advorsi evenerit;
Tibi erunt parata verba, huic homini verbera :
Quapropter hæc res neutiquam neglecta est mihi.
Sed istum exora, ut suam esse adsimulet. *Cl.* scilicet
Facturum me esse : in eum jam res rediît locum,
Ut sit necesse. *Cli.* meritò amo te, Clinia.
Cl. Verùm illa ne quid titubet. *Sy.* perdocta est probè.
Cli. At hoc demiror, quî tam facilè potueris
Persuadere illi, quæ solet quos spernere!
Sy. In tempore ad eam veni; quod rerum omnium est

ibo obviàm illis mulieribus ; dicam eis, ùt in ædes suas revertantur. Cli. *Hem! Quid dixisti?* Sy. *Jam auferam omnem ex animo metum, ut tranquillè absque solicitudine somnum capias.* Cli. *Quid facio nunc?* Cl. *Tune quæris quid facias? tibi aliquid boni fortuna offert, fruere eo, dùm licet.* Cli. *O Syre, dic nunc verè mihi, quid facere debeo.* Sy. *Agedum modò, age nunc; nam hodie tardè, ac frustrà voles agere, si differas.* Cl. *Conceditur tibi frui amicâ; fruère, dum per occasionem licet : nam ignoras an posthac ejus rei tibi facultas detur.* Cli. *Syre, inquam.* Sy. *Perge ultra in me revocando : nihilominus mulieribus obviàm eo, amicam tuam remissurus.* Cli. *Per Herculem verum dicis : Syre; Syre, inquam; Heus, heus, Syre.* Sy. *Hominem excitavi : quid petis?* Cli. *Revertere, revertere.* Sy. *Præstò sum, dic quare me revocas. Jam statim etiam negabis hoc tibi jucundum esse; ut amica veniat, et non domum revertatur.* Cli. *Quin potiùs, ô Syre, tibi trado etiam me et meum amorem et existimationem meam : arbitrum te constituo. Cave ne in aliquâ re sis reprehendendus.* Sy. *O Clitipho, res digna risu est, mihi hoc præcipere : quasi minus de meo periculo agitur, quàm de tuo in hâc re. si fortè quidquàm non prosperè successerit; à patre verbis objurgaberis, ego verberibus cadar : idcirco hæc res, quam cogito agere, nullo modo à me negligitur, sed persuade Cliniæ, ut fingat tuam amicam esse suam.* Cl. *Profectò res pervenit in eum statum, ut necesse sit facere me, quod suadet Syrus.* Cli. *O Clinia! amo te, ita de me meritus ès.* Cl. *Verùm metuo nè in aliquo Bacchis hæsitet, et verbis se prodat.* Sy. *Peritissima illa est talium dissimulationum.* Cli. *Sed illud valde mirùm est mihi quomodo potueris persuaderè illi, tam facile ut veniret, quæ Bacchis solet despicere quales amatores!* Sy. *Conveni eam opportunè, quod est præcipuum in omnibus rebus :*

ANNOTATIONES.

101 *In aurem utramvis otiosè ut dormias.*] In utramvis aurem dormire, est animo otioso securoque esse. Eodem sensu dixit Plinius : *Nihil est, quod in dextram aurem, fiduciâ mei, dormias.* Admonent medici, ut in primo somno in aurem dextram incumbamus; cùm experrecti redormire cupimus, ut in sinistram. Qui autem levi somno uti vult, in neutram incumbit aurem, quò faciliùs expergefiat.

106 *Syre, inquam.*] Clitipho revocat Syrum discedentem.

108 *Concaluit.*] Hæc Syrus clam loquitur, vel ad spectatores.

Primum :

Primum: nam quendam miseræ offendi ibi militem
Eju' noctem orantem: hæc arte tractabat virum,
Cupidum ut illius animum inopiâ incenderet;
Eâdemque ut esset apud te hoc quàm gratissimum.
Sed, heus tu, vide sis ne quid imprudens ruas.
Patrem novisti, ad has res quàm sit perspicax;
Ego te autem novi, quàm esse soleas impotens:
Inversa verba, eversas cervices tuas:
Gemitus, screatus, tussis, risus abstine.
Cli. Laudabis. *Sy.* videsis. *Cli.* tutemet mirabere.
Sy. Sed quàm citò sunt consecutæ mulieres?
Cli. Ubi sunt? cur retines? *Sy.* jam nunc hæc non est tua.
Cli. Scio, apud patrem: at nunc interim. *Sy.* nihilo magis.
Cli. Sine. *Sy.* non sinam, inquam. *Cli.* quæso, paulisper. *Sy.* veto.
Cli. Saltem salutare. *Sy.* abeas, si sapis. *Cli.* eo: quid
Istîc? *Sy.* manebit. *Cli.* ô felicem hominem!
Sy. ambula.

nam apud eam inveni quendam miserum militem obsecrantem, ut ejus noctu copia sibi esset: hæc agebat cum hoc milite astutiâ meretriciâ ita subtiliter, ut animum illius amore captum et cupidine, sui desiderio, cùm sui copiam non permitteret, inflammaret; utque eâdem operâ maxumè placeret tibi, propter talem militis repulsam. Sed, heus tu, cave si vis, ne in aliquem errorem incautus incidas. Tibi exploratum est, quàm pater tuus sit acutus in his rebus perspiciendis; ego quoque probè novi quàm sis impotens affectuum tuorum moderator: Nota mihi sunt verba tua præposterè prolata, et ambigua, cervicis inflexio in sinistram partem (quod signum est amantis et impudici stulti:) Mille suspiria et singultus, screatus, tussim, risum. Cli. *Laudabis meos gestus.* Sy. *Cave si vis.* Cli. *Tutemet me miraberis, et meam agendi rationem.* Sy. *Sed quàm velociter nos assecutæ sunt mulieres! (ironicè)* Cli. *Ubi sunt? cur retines eas, neque sinis nos earum præsentiâ delectari?* Sy. *Jam nunc hæc Bacchis non est amiça tua; memineris ejus rei, de quâ inter nos nunc convenit.* Cli. *Scio quod coram patre simulandum est eam esse amicam Cliniæ: sed interea priusquam ad patrem eatur, sine mea ut sit.* Sy. *Non plùs nunc est tua, quàm apud patrem.* Cli. *Permitte.* Sy. *Non permittam, inquam.* Cli. *Quæso, paulisper id concede.* Sy. *Te hâc re prohibeo.* Cli. *Saltem sine ut eam salutem.* Sy. *Discede, si prudens es.* Cli. *Discedo. Quid iste faciet Clinia?* Sy. *Remanebit.* Cli. *O hominem fortunatum Cliniam! qui maneat cum amicâ.* Sy. *Perge, quamvis invitus.*

ANNOTATIONES.

124 *Miserum militem.*] Delusum arte meretriciâ.

ACTUS II. SCENA IV.

BACCHIS. ANTIPHILA. CLINIA. SYRUS.

Ba. ÆDEPOL, Antiphila mea, laudo te, et fortunatam judico,
Id cùm studuisti, ibi formæ mores ut consimiles forent:
Miniméque (ita me dî ament) miror, si te sibi quisque expetit.
Nam mihi quale ingenium haberes, fuit indicio oratio tua.
Et cùm egomet nunc mecum in animo vitam tuam considero,

Ba. *Per ædem Pollucis, ô chara Antiphila, laudem tibi tribuo, et te felicem esse censeo, quòd omni studio curavisti, ut mores tui essent convenientes et conformes pulchritudini et venustati corporis. Nec mirum est mihi (ita me dii adjuvent) si te quisque exoptat suum esse; nam sermo tuus fuit mihi index ingenii tui. Et cùm apud me animo meditor rationem vitæ tuæ,*

Adeòque

Adeòque vostrarum omnium, volgus quæ ab se segregant;
Et vos esse istiusmodi, et nos non esse, haud mirabile est:
Nam vobis expedit esse bonas: nos, quibuscum res est, non sinunt.
Quippe formâ impulsi nostrâ nos amatores colunt:
Hæc ubi immutata est, illi suum animum aliò conferunt.
Nisi si prospectum est interea aliquid, desertæ vivimus.
Vobis cum uno semel ubi ætatem agere decretum est viro,
Cujus mos maximè est consimilis vostrûm; hi se ad vos applicant:
Hoc beneficio utrique ab utrisque verò devincimini;
Ut nunquam ulla amori vostro incidere possit calamitas.
An. Nescio alias: me quidem semper scio fecisse sedulò,
Ut ex illius commodo meum compararem commodum. *Cl.* ah!
Ergo, mea Antiphila, tu nunc sola reducem me in patriam facis.
Nam, dum abs te absum, omnes mihi labores fuêre, quos cepi, leves,
Præterquam tui carendum quod erat. *Sy.* credo. *Cl.* Syre, vix suffero.
Hoccine me miserum non licere meo modo ingenium frui?
Sy. Imò, ut patrem tuum vidi esse habitum, diu etiam duras dabit.
Ba. Quisnam hic adolescens est, qui intuitur nos? *An.* ah! retine me obsecro.
Ba. Amabò, quid tibi est? *An.* disperiî. *Ba.* periî misera: quid stupes,
Antiphila? *An.* videon' Cliniam, an non? *Ba.* quem vides? *Cl.* salve, anime mi.
An. O mi expectate Clinia, salve. *Cl.* ut vales?
An. Salvom venisse gaudeo. *Cl.* teneone te,
Antiphila, maxumè animo exoptata meo?
Sy. Ite intro: nam vos jamdudum expectat senex.

atque etiam omnium vestrarum juvencularum, quæ summovent à suo consortio amatorum multitudinem; mirum non est vos esse tales, quales estis, et nos non esse vestri similes: Nam vobis conducit, et commodum est probæ esse vitæ: illi amatores, quibuscum habemus consuetudinem, non permittunt nos esse vobis similes, quia incitati nostrâ pulchritudine nos diligunt; postquam iste decor amissus est, illi ad alias amicas à nobis deficiunt. Interea nisi, dum floret forma nostra et ab illis observamur, aliquid provisum est nobis exigendo ab illis pecunias, vitam agimus derelictæ et abjectæ. Postquam vobis semel constitutum est tempus vitæ traducere unà pariter cum unico viro, cujus vivendi modus admodum convenit moribus vestris; tales viri vobis animos adjiciunt: Hâc verò gratiâ fidei mutuæ ultro citròque obligamini; ita ut nulla clades miseriæ unquam possit evenire vestro amori. An. *Nescio quid aliæ faciant: me certè scio semper omni studio curâsse, ut nullum perciperem commodum nisi ex commodo illius.* Cl. *Vah! ergo, mea Antiphila, tu sola causa es mei reditûs in patriam: nam dum longè abfui à te, omnes ærumnæ, quas toleravi, fuêre mihi leves assiduâ tui cogitatione, nisi quòd desiderio tui videndi afficiebar.* Sy. *Credo ita esse, quod dicis.* Cl. *Difficulter fero, ô Syre, quòd in eâ sum angustiâ, ut liberè colloqui cum Antiphilâ non concedatur mihi. Hoc ne tolerare possum, ut mihi non licitum sit modo meo, et ex voluntate me gerere?* Sy. *Quin etiam, ut patrem tuum animadverti animatum esse erga te, tibi molestus erit, ac negotium facesset, si te cognoverit adhuc amare.* Ba. *Quisnam est ille juvenis, qui nos aspicit?* An. *Ah Bacchis! oro te, retine me, ne cadam.* Ba. *Per amorem rogo te, quid habes?* An. *Occidi, præ amore sum impos mei.* Ba. *Infelix ego perdita sum. O Antiphila, cur ita attonita es, et consternata?* An. *Utrùm video amicum meum Cliniam, an non?* Ba. *Quem intueris?* Cl. *O Antiphila! meum corculum! mea vita! salvam te esse, quàm gaudeo!* An. *O mi optate Clinia, salve!* Cl. *Quo modo te habes?* An *Lætitiâ singulari efficior, quòd te reducem, et incolumen cerno.* Cl. *O Antiphila, tantopere desiderata amori meo! tene adhuc meam possideo?* Sy. *Intrò concedite: nam jam pridem senex Chremes vos expectat.*

ACTUS III. SCENA I.

CHREMES. MENEDEMUS.

Ch. LUSCISCIT hoc jam : cesso pultare ostium
Vicini ? primùm ex me ut sciat ; sibi filium
Rediisse ; etsi adolescentem hoc nolle intelligo :
Verùm cùm videam miserum hunc tam excruciarier
Ejus abitu, celem tam insperatum gaudium,
Cùm illi nihil pericli ex indicio siet ?
Haud faciam : nam, quòd potero, adjutabo senem ;
Item ut filium meum amico atque æquali suo
Videò inservire, et socium esse in negotiis ;
Nos quoque senes est æquom senibus obsequi.
Me. Aut ego profectò ingenio egregio ad miserias
Natus sum, aut illud falsum est, quod volgò audio
Dici, *diem adimere ægritudinem hominibus.*
Nam mihi quidem quotidie augescit magìs
De filio ægritudo ; et quantò diutiùs
Abest, magìs cupio tantò, et magìs desidero.
Ch. Sed ipsum egressum foras video : ibo, alloquar.
Menedeme, salve : nuncium apporto tibi,
Cujus maxumè te fieri participem cupis.
Me. Num quidnam de gnato meo audîsti, Chreme ?
Ch. Valet atque vivit. *Me.* ubinam est, quæso ?
Ch. apud me domi.
Me. Meus gnatus ? *Ch.* sic est. *Me.* venit ? *Ch.* certè. *Me.* Clinia
Meus venit ? *Ch.* dixi. *Me.* eamus, duc me ad eum obsecro.
Ch. Non vult te scire se rediisse etiam, et tuum
Conspectum fugitat ob peccatum : tum hoc timet,
Ne tua duritia antiqua illa etiam adaucta sit.
Me. Non tu ei dixisti, ut essem ? *Ch.* non. *Me.* quamobrem, Chreme ?
Ch. Quia pessumè istuc in te atque in illum consulis,
Si te tam leni et victo esse animo ostenderis.
Me. Non possum : satìs jam, satìs pater durus fui. *Ch.* ah !

Ch. *Dies advenit : quare tardo nunc pulsare has fores vicini Menedemi ? ut primum à me fiat certior filium peregrè reversum esse sibi ; quamvis noverim Cliniam nolle ut pater sciat eum venisse : sed cum videam hunc miseriis afflictum patrem adeò vexari discessu filii, an reticere debeam gaudium tam inexspectatum, cùm nihil ex hâc indicatione impendeat periculosum juveni ? Non celabo senem : nam juvabo eum quoad potero ; sicut cerno filium meum Clitiphonem præstò esse amico ac ætate parili Cliniæ, ejus filio, in omnibus ; eo etiam modo justum est, nos senes inservire senibus.* Me. *Certè, aut ego valde à naturâ comparatus sum ad infelicitatem perferendam, aut illud non est verum quod audio dici ; scilicet tempus auferre mœrorem hominibus. Nam certè, augetur quotidie animi molestia quam habeo ex absentiâ filii ; et quantò longiùs absens est, tantò majori cupiditate afficior, ejusque desiderio teneor.* Ch. *Sed aspicio Menedemum egressum extra domum : accedam ad eum, et compellabo. O Menedeme, salvus sis : rem gratam nunciatum tibi venio, et quo impertiri magnoperè desideras.* Me. *O Chreme, nonne aliquid rescivisti de filio meo ?* Ch. *Sanus est.* Me. *Obsecro, ubi est ?* Ch. *Domi meæ.* Me. *Domi tuæ meus gnatus est ?* Ch. *Ita est.* Me. *venit ?* Ch. *Certè.* Me. *Rediit meus Clinia ?* Ch. *Jam satis dixi eum venisse.* Me. *Eamus ; oro ut ducas eò, ubi est.* Ch. *Non vult te suum reditum scire, et tuam præsentiam evitat propter culpam amoris à te prohibiti : deinde hoc formidat, ne tua pristina illa severitas gravior facta sit.* Me. *An non dixisti ei qualiter me haberem ?* Ch. *Non dixi.* Me. *O Chreme, quare non dixisti ?* Ch. *Quia pessimum consilium capis adversus te et filium, si te gesseris erga eum tam indulgenti et fracto animo.* Me. *Non possum aliter me gerere : fui plusquam æquum est acerbus.* Ch. *Ah !*

Vehemens in utramque partem, Menedeme, es nimis,
Aut largitate nimiâ, aut parsimoniâ.
In eandem fraudem ex hâc re, atque ex illâ, incides.
Primùm olim potiùs quàm paterere filium
Commeare ad mulierculam, quae paululo
Tum erat contenta, cuique erant grata omnia,
Proterruisti hinc: ea coacta ingratiis
Postilla cœpit victum vulgò quaerere.
Nunc, cum sine magno intertrimento non potest
Haberi, quidvis dare cupis: nam, ut tu scias,
Quàm ea nunc instructa pulchrè ad perniciem siet;
Primùm, jam ancillas secum adduxit plùs decem,
Oneratas veste, atque auro. satrapes si siet,
Sufferre amator nunquam ejus sumptus queat:
Nedum tu possis. *Me.* estne ea intùs? *Ch.* sit, rogas?
Sensi: nam ei unam cœnam, atque ejus comitibus
Dedi; quod si iterum mihi sit danda, actum siet.
Nam, ut alia omittam, pitissando modò mihi
Quid vini adsumpsit! *sic, hoc*, dicens, *asperum*
Pater, hoc est: aliud lenius sodes vide.
Relevi dolia omnia, omnes serias:
Omnes habui sollicitos: atque hæc una nox.
Quid te futurum censes, quem assiduè exedent?
Sic me dî amabunt, ut tuarum miseritum est,
Menedeme, fortunarum. *Me.* faciat, quod lubet:
Sumat, consumat, perdat: decretum est pati;
Dum illum modò habeam mecum. *Ch.* si certum est tibi
Sic facere, illud permagni referre arbitror,
Ut nescientem sentiat te id sibi dare.
Me. quid faciam? *Ch.* quidvis potiùs, quàm quod cogitas:

Menedeme, nimis propendes in utramque partem, in duritiam et indulgentiam: peccas vel nimiâ benignitate vel tenacitate: utraque tibi pariter fraudi erit. Olim perterrefecisti filium, potiùs quàm permitteres eum itare ad hanc puellam, quæ tunc victu tenui acquiescebat, et cui omnia placebant, quæ illi dabantur. Ex eo tempore compulsa fuit invito animo, ut vitam inopem toleraret, corpus vulgare. Nunc quando filius tuus non potest eâ potiri sine tuo gravi damno, paratus es dare libenter quidlibet quòd petatur. In dando ultra modum largior es; nam ne ignores quàm egregiè ornata atque apparata sit ad ruinam fortunarum tuarum et filii; primùm nunc duxit secum plusquam decem ancillas onustas vestibus, aureisque ornamentis. Si satrapa, vel præfectus provinciæ sit amator ejus puellæ, nunquam queat sustinere impensas faciendas ejus causâ; tantum abest, ut tu his sufficere possis. Me. *Eane est in domo tuâ?* Ch. *Quærisne, an sit apud me? Satis percepi eam ibi esse: nam ei atque ancillis quæ sunt in ejus comitatu unam cœnam præbui; quæ si iterum præbenda sit, nihil mihi relinquetur ex bonis. Nam ut prætercam alia, quæ impensæ sunt; leviter degustando vinum tentandi gratiâ, quantum vini exhaustum est mihi! cùm dicerent, Hoc vinum est acerbum, aliud mitius præbe, quæso. Considera, ô Menedeme, aperui omnes cados, omnes amphoras et vasa fictilia, in quibus vinum asservabatur: omnes servos meos variis ministeriis occupavi: atque hæc unâ tantum nocte facta sunt. Quid te putas fore, cujus corrodet substantiam et facultates tam frequenter? sic me diî ament, ut tuorum bonorum jacturæ commiseratione moveor.* Me. *Faciat filius meus ex animi sui sententiâ: sponte capiat, et, quantùm volet, exhauriat, ad nihilum redigat: decrevi hæc omnia ferre, dummodo ejus præsentiâ fruar.* Ch. *Si ita constitutum est tibi facere, censeo id multùm ad vestram rem interesse, ut ille existimet, te nesciente vel decepto, tantum sibi sumptuum concedi facere.* Me. *Quid agam?* Ch. *Quodlibet aliud, potiùs quàm id quod constituisti: scilicet pati, ut sumat, consumat, perdat.*

ANNOTATIONES.

37 *Ingratiis.*] Adverbialiter ponitur, id est, invito animo.

48 *Pitissando.*] Id est, expressis labris expuendo, dum quis saporem vini probat.

51 *Relevi dolia omnia, omnes serias:*] Dolia fuerunt Romanis vasa majora vino servando præcipuè idonea, quæ maximè fictilia erant; nam Plinius refert, doliis, quibus hodie utimur, tantùm in Alpibus suo tempore homines uti cœpisse. Seria est vas vinarium fictile oblongum. Relinere est, aperire quod oblitum, obturatùmque erat, solutâ argillâ aut gypso, quo erant oblita.

Per alium quemvis ut des ; falli te sinas
Technis per servolum : etsi subsensi id quoque,
Illos ibi esse, id inter se agere clanculum.
Syrus cum illo vestro consusurrat : conferunt
Consilia adolescentes : et tibi perdere
Talentum hoc pacto satiùs est, quam illo minam.
Non nunc de pecuniâ agitur, sed illud, quo modo
Minimo perîclo id demus adolescentulo.
Nam si semel tuum animum is intellexerit,
Priùs proditurum te tuam vitam, et priùs
Pecuniam omnem, quàm abs te amittas filium ;
hui,
Quantum fenestram ad nequitiam patefeceris !
Tibi autem porrò ut non sit suave vivere :
Nam deteriores omnes sumus licentiâ.
Quodcunque inciderit in mentem, volet : neque id
Putabit, pravumne an rectum sit quod petet.
Tu, rem perire, et ipsum, non poteris pati.
Dare denegâris : ibit ad illud illico,
Quo maxumè apud te se valere sentiet :
Abiturum se abs te esse illico minabitur.
Me. Videre verum, atque ita utì res est, dicere.
Ch. Somnum herclè ego hâc nocte oculis non vidi meis,
Dum id quæro, tibi quî filium restituerem.
Me. Cedò dextram : porrò te oro idem ut facias,
Chreme.
Ch. Paratus sum. *Me.* scîn', quid nunc facere te volo ?
Ch. Dic. *Me.* quod sensisti illos me incipere fallere,
Id ut maturent facere : cupio illi dare,
Quod volt : cupio ipsum jam videre. *Ch.* operam dabo.
Syrus est prehendendus atque adhortandus mihi.
A me nescio quis exit : concede hinc domum,
Ne nos inter nos congruere sentiant.
Paulum hoc negotî mihi obstat : Simus et Crito
Vicini nostri hîc ambigunt de finibus :
Me cepêre arbitrum : ibo, ac dicam, ut dixeram,
Operam daturum me, hodie non posse his dare.

ut quod illi dari vis, des per quemlibet alium ; patiaris te deludi fallaciis per servulum : quamvis etiam aliquo modo percepi illos, nempe servos, in eo totos esse, et moliri clam fraudes inter se, ut te fallant. Syrus cum Dromone submissâ voce colloquitur : filii nostri communicant invicem consilia : meliùs est tibi perdere talentum eorum technis, quàm minam, te filio indulgentiorem ostendendo. Nunc non agitur utrùm pecuniam largiaris filio, necne ; sed illud, quo pacto illi largienda sit, minimo incommodo. Nam si filius tuus perceperit voluntatem tuam ; videlicet, te priùs perditurum vitam tuam, atque omnem pecuniam quàm filium abire sinas ; hui, quàm magnum aditum aperueris ad luxum ac libidinem ! adeò ut certè non sit tibi jucundum vivere : nam deteriores omnes evadimus nimiâ libertate. Filius tuus volet omne quod ei in mentem venerit : neque considerabit, an id quod postulabit, sit iniquum, an justum. tu non poteris ferre bona tua deperdi, et ipsum unà filium. Si recuses dare ei quæ petet ; continuò eâ re utetur, quâ se vigere et validum esse adversum te intelliget ; statim minabitur se discessurum à te. Me. *Existimo te vera loqui, atque ita ut res se habet.* Ch. *Per Herculem præteritâ nocte somnum minimè cepi, dum cogito, quemadmodum redderem tibi patri cupido filium tuum.* Me. *Da dexteram : etiam te precor ut deinceps idem facere perges.* Ch. *Sum paratus ad id faciendum.* Me. *Scisne quid cupio te modò facere?* Ch. *Quid est? cedò.* Me. *Quia intellexisti illos incepiare me decipere, fac ut festinent id perficere : cupio illi dare quæcunque velit ; cupio statim eum videre.* Ch. *Faciam ut properent, et filium videas. Syrus est mihi conveniendus atque adhortandus, ut deducat filium tuum ad te. Nescio quis egreditur à domo meâ : confer te hinc domum, ne filii nostri percipiant nos consentire in eâdem mente. Aliquid controversiæ impedit me, quominus domum eam : videlicet Simus et Crito vicini nostri litigant hîc de terminis agrorum suorum : elegerunt me arbitrum : ibo ad eos, et eis dicam me non posse hodie vacare eorum negotiis, sicut promiseram me vacaturum.*

ANNOTATIONES.

89 *Syrus est prehendendus.*] In Andriâ ; *Tuus pater modò me apprehendit.*

Continuò

Continuò hîc adero. *Me.* ita quæso. Dî vostram fidem!
Itan' comparatam esse hominum naturam omnium,
Aliena ut meliùs videant et dijudicent
Quàm sua? an eò fit, quia in re nostrâ aut gaudio
Sumus præpediti nimio, aut ægritudine?
Hic mihi nunc quantò plùs sapit, quàm egomet mihi?
Ch. Dissolvi me, otiosus operam ut tibi darem.

Continuò præstò hîc ero. Me. *Sic facias, rogo. Dii vestram fidem atque opem invoco! Itane est verum ingenium hominum sic esse constitutum, ut acutiùs perspiciant negotia aliorum, et meliùs discernant, quàm sua? Ideone istud sit, quòd sumus impediti, quominus rectè judicemus in causâ nostrâ, aut nimiâ lætitiâ, aut nimio animi dolore? Hic Chremes quantò magìs nunc sapienter sentit et loquitur pro utilitate meâ, quàm egomet?* Ch. *O Menedeme, expedivi me citò à vicinis, ut tuis rebus vacarem.*

ACTUS III. SCENA II.

SYRUS. CHREMES.

Sy. HAC illâc circumcursa: inveniendum est tamen
Argentum; intendenda in senem est fallacia.
Ch. Num me fefellit, hosce id struere? videlicet
Est Cliniæ ille servus tardiusculus:
Idcirco huic nostro tradita est provincia.
Sy. Quis hîc loquitur? perii; numnam hæc audiit?
Ch. Syre. *Sy.* hem.
Ch. Quid tu istîc? *Sy.* rectè: equidem te demiror, Chreme,
Tam manè, qui here tantùm biberis. *Ch.* nihil nimis.
Sy. Nihil, narras? visa verò est, quod dici solet,
Aquilæ senectus. *Ch.* eja. *Sy.* mulier est commoda, et
Faceta hæc meretrix. *Ch.* sanè idem visa est mihi.
Sy. Et quidem herclè formâ luculentâ. *Ch.* sic satìs.
Sy. Ita non ut olim, sed utì nunc, sanè bona:
Minimeque miror, Clinia hanc si deperit:
Sed habet patrem quendam avidum, miserum, atque aridum,
Vicinum hunc: nôstin'? at quasi is non divitiis
Abundet, gnatu' ejus profugit inopiâ.

Sy. *Age, Syre, discurre undique: tamen pecunia conficienda est; techna excogitanda est in Chremetem.* Ch. *Num me latuit hosce servos et adolescentes nectere fallaciam in Menedemum? Nimirum ille servus Cliniæ Dromo, aliquantò lentior est, ideo negotium quærendæ pecuniæ datum est huic servo nostro Syro.* Sy. *Quis loquitur hîc? nullus sum; num Chremes audivit hæc, quæ dixi?* Ch. *Syre.* Sy. *Hem.* Ch. *Quid tu istîc facis?* Sy. *Nihil quidem: sed, Chreme, valde miror te surrexisse tam manè, qui hesterna die tantùm biberis.* Ch. *Non plùs æquo.* Sy. *Non plùs æquo ais? Senectus aquilæ visa est in te, ut plùs biberis, quèm comederis: quod proverbium in ore populi habetur.* Ch. *Eja de hoc satìs dictùm.* Sy. *Hæc meretrix, quæ est cum Cliniâ, est mulier elegans et festiva.* Ch. *Sanè visa est mihi talis, qualem refers.* Sy. *Et certè per Herculem est formâ, speciosâ et splendidâ.* Ch. *Mediocriter.* Sy. *Bonâ quoque, non ut quondam erant bonæ, sed sicut his temporibus sunt mulieres: nec mirum est mihi, si Clinia eam ardenter amat: sed ille habet quendam patrem avarum, miserum, et siccum parsimoniâ: novistine hunc vicinum? Sed quasi hic non valde sit dives, filius ejus profugus abiit egestate coactus.*

ANNOTATIONES.

10 *Aquilæ senectus.*] Proverbium in senes qui plùs bibunt, quàm edunt. Refert enim Plinius, Lib. X. c. ii. hist. aquilam fame mori, adeò superiore accrescente rostro, ut aperiri non queat; eòque aquilam tantùm in senectâ bibere, aut de prædâ sanguineum fugere; unde plus bibit quàm comedit.

Scin'

Scin' esse factum, ut dico? *Ch.* quid ego nesciam?
Hominem pistrino dignum? *Sy.* quem? *Ch.* Istunc servulum
Dico adolescentis. *Sy.* Syre, tibi timui malè.
Ch. Qui passus est id fieri. *Sy.* quid faceret? *Ch.* rogas?
Aliquid reperiret, fingeret fallacias
Unde esset adolescenti amicæ quod daret,
Atque hunc difficilem invitum servaret senem.
Sy. Garris. *Ch.* hæc facta ab illo oportebant, Syre.
Sy. Eho, quæso, laudas qui heros fallunt? *Ch.* in loco,
Ego verò laudo. *Sy.* rectè sanè. *Ch.* quippe quia
Magnarum sæpe id remedium ægritudinum est.
Jam huic mansisset unicus gnatus domi.
Sy. Jocone an seriò illæc dicat, nescio;
Nisi mihi quidem addit animum, quò lubeat magis.
Ch. Et nunc quid exspectat, Syre? an dum hinc denuo
Abeat, cùm tolerare hujus sumptus non queat?
Nonne ad senem aliquam fabricam fingit? *Sy.* stolidus est.
Ch. Ad te adjutare oportet adolescentuli
Caussâ. *Sy.* Equidem facilè facere possum, si jubes:
Etenim, quo pacto id fieri soleat, calleo.
Ch. Tantò herclè melior. *Sy.* non est mentiri meum.
Ch. Fac ergo. *Sy.* at heus tu, facito dum eadem hæc memineris,
Si quid hujus simile fortè aliquando evenerit,
Ut sunt humana, tuus ut faciat filius.
Ch. Non usus veniet, spero. *Sy.* spero herclè ego quoque:
Neque eò nunc dico, quò quidquam illum senserim:
Sed si quid, ne quid: quæ sit ejus ætas, vides:

Scisne factum esse, ut dico? Ch. *Cur ego ignorem? O hominem dignum, qui detrudatur in pistrinum, ad circumagendas molas!* Sy. *Quem dicis?* Ch. *Intelligo Dromonem servum Cliniæ.* Sy. *O Syre, metui ne quid mali tibi accideret ex hâc re.* Ch. *Qui servus passus est, ut filius discederet.* Sy. *Quid faceret?* Ch. *Quæris quid faceret ille? Excogitaret technam aliquam, ex quâ adolescens haberet, quod donaret amicæ, ac vitam conservaret huic seni, qui continuo labore se enecat, moroso, ac vitam fastidienti.* Sy. *Jocaris.* Ch. *O Syre, debebat hic servus hæc quæ dixi facere.* Sy. *Eho, obsecro, laudibus prosequeris eos servos qui verba dant dominis?* Ch. *Laudo eos scilicet, quando id faciunt in tempore et opportunè.* Sy. *Certè rectè facis.* Ch. *Nam fallacia ejusmodi plurimis mentis et corporis doloribus sæpe medetur. Si fefellisset Dromo dominum suum Menedemum, jam ab eo filius Clinia non aufugisset.* Sy. *Nescio an Chremes dicat ista per jocum, an ex animo, sed mihi auget voluntatem, ut magis cupiam technas, quas cogito, perficere.* Ch. *O Syre, quid ipse servus exspectat nunc? an exspectat donec Clinia iterum hinc ex domo patris discedat, cùm is non possit ferre sumptus hujus meretricis? An machinatur aliquam fallaciam in Menedemum?* Sy. *Ipse servus est stupidus: nullam habet solertiam aptam ad ejusmodi fraudem fabricandam.* Ch. *Sed oportet te ei opem ferre adolescentis Cliniæ gratiâ.* Sy. *Possum eum in hac re juvare, si imperas: nam longo usu scio, quô arte id faciendum sit.* Ch. *Mehercule eò aptior es servus, qui dominis scias mederi.* Sy. *Meus non est mos mendacium proferre.* Ch. *Ergo id effice, tu qui calles.* Sy. *At heus tu, Creme, fac ut memineris hæc eadem, quæ præcipis me facere; si quid aliquando acciderit, quemadmodum se habent humanæ res, ut filius tuus Clitipho aliquid simile hujus facti Cliniæ agat.* Ch. *Non hoc eveniet, ut spero.* Sy. *Spero quoque ego per Herculem non eventurum: neque idcirco hæc dico, quòd aliquid tale perceperim de illo; sed dico si quid evenerit, ne quid mihi succenseas: quæ sit hujus ætas vides, quàm amori obnoxia:*

ANNOTATIONES.

20 *Syre, tibi timui malè.*] Secum hoc susurrat Syrus.

30 *Jocone an seriò illa dicat, nescio;*] Hæc secum clam Syrus loquitur.

31 *Nisi mihi quidem.*] Nisi hoc loco usurpatur, prò *sed*, ut sæpe apud Terentium.

Et

Et næ ego te, si usus veniat, magnificè Chreme,
Tractare possim. *Ch.* de istoc, cùm usus venerit,
Videbimus quid opus sit: nunc istuc age.
Sy. Nunquam commodiùs unquam herum audivi loqui.
Nec cùm malefacere crederem mî impuniùs
Licere. quisnam à nobis egreditur foras?

Profectò etiam, si id usu veniat, arte meâ possum efficere ne talem in te mœrorem suscipias, quo Menedemum confici vides; ita pulchrè te tractabo, et splendidè. Ch. *Considerabimus de istâ re, quid opus sit, cùm acciderit: nunc intende fallaciam in senem Menedemum.* Sy. *Nunquam audivi herum loqui opportuniùs, quàm nunc, nec cum aliquid mali molirer, crederem me unquam majori cum impunitate id facere. Quisnam exit domo nostra?*

ACTUS III. SCENA III.

CHREMES. CLITIPHO. SYRUS.

Ch. QUID istuc, quæso? qui istic mos est, Clitipho? itane fieri
Oportet? *Cl.* Quid ego feci? *Ch.* vidin'ego te modò manum in sinum huic
Meretrici inserere? *Sy.* acta est res, perii. *Cl.* me-ne? *Ch.* hisce oculis; ne nega.
Facis adeò indignè injuriam illi, qui non abstineas manum:
Nam istæc quidem contumelia est, hominem amicum ad te recipere,
Atque ejus amicam subagitare: vel here in vino quàm immodestus
Fuisti? *Sy.* Factum est. *Ch.* Quam molestus? ut equidem,
Ita me dî ament, metui quid futurum denique esset: novi ego
Amantium animum: graviter advortunt, quæ non censeas.
Cl. At mihi fides apud hunc est, nihil me istius facturum, pater.
Ch. Esto: at certè concedas ab ore eorum aliquantisper aliquò.
Libido multa fert: ea facere prohibet tua præsentia.
Ego de me facio conjecturam: nemo est meorum hodie,
Apud quem expromere omnia mea occulta, Clitipho, audeam.

Ch. *O Clitipho, quid istud sibi vult? Qualis hæc consuetudo, ludere cum meretrice? Oportetne id te facere?* Cl. *Quid ego feci?* Ch. *Nonne ego te vidi immittere manum in sinum hujus mulierculæ?* Sy. *Actum est de hac re: sentiet Chremes Bacchidem esse amicam Clitiphonis. Perii ego.* Cl. *Dicisne me manum in sinum huic meretrici inseruisse?* Ch. *Vidi hisce oculis; noli negare. Certè facis injuriam indecenter illi Cliniæ, qui non reprimas manum tuam à tractatione ejus amicæ: nam hoc quidem est injuria, admittere in domum suam hominem amicum, et cum amica ejus rem habere: quèm etiam immoderatè te gessisti heri in convivio?* Sy. *Actum est.* Ch. *Quam importunus, et acerbus fuisti? adeò, ita me dii servent, ut equidem timui quid contingeret, ne oriretur contentio inter te et Cliniam: ego novi ingenium amatorum: accipiunt molestè ea, quæ non putes eos animadvertere et suspicari.* Cl. *Sed, ô pater, hic confidit mihi, et sat credit me nihil facturum istius rei quam times.* Ch. *Sit ita: saltem secede in aliquem locum aliquandiu à conspectu illorum. Multa libido concupiscit et incitat amantes inter se agere: et tua præsentia impedit eos. Ego de meipso id conjicio: hodie nullum habeo amicum, cui audeam detegere omnia mea arcana.*

ANNOTATIO.

12 *Ea prohibet facere tua præsentia.*] Impersonaliter, id est cujuscumque præsentia.

Apud alium prohibet dignitas: apud alium ipsius facti pudet,
Ne ineptus, ne protervos videatur: quod illum facere credito.
Sed nostrum est intelligere, utcunque atque ubicunque opus sit, obsequi.
Sy. Quid istic narrat? *Cl.* perii. *Sy.* Clitipho, hæc ego præcipio tibi,
Hominis frugi et temperantis functus officium. *Cl.* tace,
Sodes. *Sy.* rectè sanè. *Ch.* Syre, pudet me. *Sy.* credo: neque id injuriâ:
Quin mihi molestum est. *Cl.* pergîn'? *Sy.* herclè verum dico, quod videtur.
Cl. Nonne accedam ad illos? *Ch.* eho quæso, una accedendi via est?
Sy. Actum est: hic priùs se indicârit, quàm ego argentum effecero.
Chreme, vîn' tu homini stulto mihi auscultare?
Ch. Quid faciam? *Sy.* jube hunc
Abire hinc aliquò. *Cl.* quò ego hinc abeam? *Sy.* quò? quò libet: da illis locum:
Abi deambulatum. *Cl.* deambulatum, quò? *Sy.* vah, quasi desit locus.
Abi sanè istàc, istorsum, quòvis. *Ch.* rectè dicit: censeo.
Cl. Dî te eradicent, Syre, qui me hinc extrudas.
Sy. at tu pol tibi
Posthac comprimito istas manus.
Censên' verò? quid illum porrò credis facturum, Chreme,
Nisi eum, quantùm dî dant opis tibi, servas, castigas, mones?
Ch. Ego istuc curabo. *Sy.* atqui nunc, here, hic tibi asservandus est.
Ch. Fiet. *Sy.* si sapias: nam mihi jam minù' minùsque obtemperat.
Ch. Quid tu? ecquid de illo, quod dudum tecum egi, egisti, Syre? aut
Reperîsti quod placeat, an nondum etiam? *Sy.* de fallaciâ

Apud alium ejus auctoritas interdicit: apud alium me pudet ipsius facti, ne videar insulsus et petulans: quod crede illi Cliniæ accidere, nempe eum timere ne ante te videatur protervus et lascivus. Sed debemus scire obsecundare et inservire commodis aliorum qualitercumque et quocumque in loco necessum sit. Sy. *Audisne quid narrat Chremes, pater?* Cl. *Occidi.* Sy. *Clitipho, sicut jam feci ex officio servi probi et utilis, te admoneo, ut discedas aliquò, ut jussit pater.* Cl. *Sile, obsecro.* Sy. *Rectè profectò me tacere vis.* Ch. *O Syre, pudet me.* Sy. *Non dubito te pudere, nec immeritò: quin etiam ego, qui pater non sum, id ægrè fero.* Cl. *Perseverasne adversus me loqui?* Sy. *Per Herculem dico quod videtur mihi verum esse.* Cl. *An non licet accedere ad Cliniam et Bacchidem?* Ch. *Una ratio honesta est ad eos appropinquandi, protervè et lascivè te immiscens eorum amoribus.* Sy. *Actum est de incepto meo. Hic Clitipho se indicabit, antequam elicio pecuniam quam det meretrici. O Chreme, visne tu mihi homini hebetioris et crassioris ingenii credere?* Ch. *Quid agam?* Sy. *Jube Clitiphonem abscedere hinc aliò.* Cl. *In quem locum abscedam?* Sy. *Quoquò voles. Cede paulùm Cliniæ et Bacchidi. Abi spatiatum.* Cl. *Spatiatum? Quò?* Sy. *Vah! quasi nullus sit locus ubi spatieris. Certè abi per istam partem, versus istam, in quamlibet.* Ch. *Syrus recte dicit: sic arbitror esse faciendum.* Cl. *O Syre, dii te exstirpent, qui me istinc ejicis.* Sy. *Sed per Pollucem, tu cohibeto posthac istas manus tuas, nec eas inseras in sinum mulieribus. Censesne verò, Chreme, quid sit agendum? Quid putas illum filium facturum esse, nisi castigas, observas, admones eum, quantum potestatis dii tibi dant?* Ch. *Ego omni studio istud faciam.* Sy. *Certè nunc filius est tibi custodiendus.* Ch. *Ita fiet.* Sy. *Si sapienter agas, hoc facies: nam jam minùs minùsque sequitur mea consilia.* Ch. *Quid tu fecisti? Num aliquid egisti de illa re de qua paulò antè te conveni? aut invenisti, quod tibi gratum sit? an nondum etiam?* Sy. *Loqueris de fabricâ seni intendendâ?*

Dicis?

Dicis? est, inveni quandam nupèr. *Ch.* frugi es: cedò, quid id est?
Sy. Dicam, verùm ut aliud ex alio incidit. *Ch.* quidnam, Syre?
Sy. Pessima hæc est meretrix. *Ch.* ita videtur. *Sy.* imô, si scias.
Hoc vide, quod inceptet facinus. Fuit quædam anus Corinthia
Hîc: huic drachmarum argenti hæc mille dederat mutuum.
Ch. Quid tum? *Sy.* ea mortua est: reliquit filiam adolescentulam:
Ea relicta huic arrhaboni est pro illo argento. *Ch.* intelligo.
Sy. Hanc secum huc adduxit, eaque est nunc ad uxorem tuam.
Ch. Quid tum? *Sy.* Cliniam orat sibi utì id nunc det; illam illi tamen
Post daturam: mille nummûm poscit. *Ch.* et poscit quidem? *Sy.* hui!
Dubium id est? *Ch.* ego sic putavi: quid nunc facere cogitas?
Sy. Egone? ad Menedemum ibo: dicam hanc esse captam è Cariâ,
Ditem, et nobilem: si redimat, magnum inesse in eâ lucrum.
Ch. Erras. *Sy.* Quid ita? *Ch.* pro Menedemo nunc tibi ego respondeo:
Non emo. *Sy.* quid ais? optata loquere. *Ch.* atqui non est opus.
Sy. Non opus est? *Ch.* non herclè verò. *Sy.* quî istuc? miror. *Ch.* jam scies.
Mane, mane: quid est, quòd tam à nobis graviter crepuêre fores?

Non ita multò antehac excogitavi aliquam. Ch. *Frugi es: dic, quod invenisti.* Sy. *Dicam. sed ut aliud ex alio sequitur.* Ch. *O Syre, quidnam est?* Sy. *Hæc meretrix est admodum prava.* Ch. *Talis apparet.* Sy. *Imò si scias quàm sit pessima, miraberis. Vah! cognosce quid incipiat facere: quædam vetula ex Corintho hîc habitavit: hæc meretrix dedit illi mutuò mille drachmas argenti.* Ch. *Quid inde factum est?* Sy. *Hæc vetula è vitâ decessit: reliquit filiam adolescentulam. ea filia data est pignori huic meretrici, pro eâ pecuniâ, quam illi crediderat.* Ch. *Intelligo.* Sy. *Hæc meretrix adduxit secum hanc adolescentulam, quæ nunc est apud Sostratam uxorem tuam.* Ch. *Quid inde colligis?* Sy. *Cliniam orat ut sibi jam nunc det argentum illud; se verò puellam illi post daturam: mille nummorum poscit.* Ch. *Et poscit quidem Bacchis tantum argenti?* Sy. *Hui! an dubium est quin illa poscat hanc summam?* Ch. *Ego non dubito: quid nunc, Syre, facere cogitas?* Sy. *Quid faciam quæris? conveniam Menedemum, dicam hanc adolescentulam esse captam et advectam è Cariâ, locupletem, et clari generis et multum lucri illum quæsiturum ex eâ, si det mille drachmarum pro ejus redemptione.* Ch. *Falleris.* Sy. *Quid ita?* Ch. *Nego Menedemum tanti puellam redempturum, et loco Menedemi, tibi nunc respondeo; Nolo emere: quid dicis?* Sy. *Loquere nobis grata verba, et nostris votis commoda.* Ch. *Certè non est usus eam emere.* Sy. *Non est usus?* Ch. *Non est usus per Herculem.* Sy. *Miror quare hoc dicas.* Ch. *Statim cognosces: desine loqui, et audi. Quidnam est, propter quod fores nostræ tantum strepitum ediderunt?*

ANNOTATIONES.

41 *Drachmarum argenti mille.*] Drachma Attica et denarius Romanus sunt ejusdem æstimationis sex assibus Turonensibus. Mille drachmæ valebunt centum coronatis Gallicis, aut trecentis libris Turonensibus. Construitur autem *mille* substantivum cum genitivo utroque numero; Mille nummûm: Mille talentùm, pro nummorum et talentorum. Ovidius 13. Metamorph.

Est aliquid de tot Graiorum millibus unum
A Diomede legi.——

Aliquando *mille* adjectivum est pluralis numeri tantùm et indeclinabile, ut, Mille drachmæ, mille nummi.

43 *Relicta huic arrhaboni est.*] Arrhabo, et arrha, est id quod dari solet ad confirmationem contractûs, aliquando idem quod pignus, ut hic sumitur.

ACTUS IV. SCENA I.

SOSTRATA. CHREMES. NUTRIX. SYRUS.

So. NISI me animus fallit, hic profectò est annulus, quem ego suspicor;
Is, quîcum exposita est gnata. *Ch.* quid volt sibi, Syre, hæc oratio?
So. Quid est? isne tibi videtur? *Nu.* dixi equidem, ubi mihi ostendisti, illico
Eum esse. *So.* at ut sati' contemplata modò sis, mea nutrix. *Nu.* satis.
So. Abi nunc jam intrò: atque, illa si jam laverit, mihi nuncia.
Hîc ego virum interea opperibor. *Sy.* te volt: videas, quid velit?
Nescio quid tristis est: non temerè est: metuo, quid sit. *Ch.* quid siet?
Næ ista herclè magno jam conatu magnas nugas dixerit.
So. Ehem mi vir. *Ch.* Ehem mea uxor. *So.* teipsum quæro. *Ch.* loquere, quid velis.
So. Primùm te hoc oro, ne quid credas me adversum edictum tuum
Facere ausam. *Ch.* vîn' tibi me istuc, etsi incredibile est, credere?
Credo. *Sy.* nescio quid peccati portat hæc purgatio.
So. meministin' me esse gravidam, et mihi te maxumo opere dicere,
Si puellam parerem, nolle tolli? *Ch.* scio quid feceris:
Sustulisti. *So.* Sic est factum. *Ch.* domin'? *Sy.* ergo herus damno auctus est.
So. Minimè: sed erat hîc Corinthia anus haud impura; ei dedi
Exponendam. *Ch.* ò Jupiter, tantam esse in animo inscitiam!
So. Perii; quid ego feci? *Ch.* at rogitas? *So.* si peccavi, mi Chreme,

So. *Nisi animus errat, hic certè est annulus, quem ego opinor esse; is est, cum quo filia mea exposita fuit.* Ch. *O Syre, quid hic sermo uxoris meæ significat?* So. *Quid est? ô nutrix, isne tibi videtur?* Nu. *Dixi eum esse, ubi primùm mihi eundem ostendisti.* So. *At diligenter vide ut eum satìs modò intuita fueris.* Nu. *sati secum intuita sum.* So. *Jam abi intrò domum, et mihi refer, si illa Antiphila jam laverit. Interea hic expectabo maritum.* Sy. *Chreme, uxor tua te quærit: videas quid velit. Ignoro quâ de causâ mœsta sit: non sine causâ id contingit: metuo quid sit.* Ch. *Quid sit? Ista fœmina summopere se fatigabit in nugis proferendis.* So. *Ehem, mi vir.* Ch. *Ehem, mea uxor.* So. *Quæro teipsum.* Ch. *Dic quid est, quod velis.* So. *Imprimis hoc à te postulo, ne me credas ausam esse aliquid facere contra jussum tuum.* Ch. *Visne me credere istud tibi? credo, quamvis non credendum sit.* Sy. *Nescio quid culpæ ferat hæc excusatio.* So. *Recordarisne cùm essem gravida, te mihi maximè minatum esse, si parerem puellam, nolle ut nutriretur?* Ch. *Scio quid feceris: educâsti eam.* So. *Ita factum est; educavi.* Ch. *Domine?* Sy. *O hera, si educâsti puellam, herus ex hoc damnum percepit.* So. *Minime: sed vetula ex Corintho non inhonesta nec impudica hic habitabat; tradidi ei filiam meam exponendam.* Ch. *Proh Jupiter! oportetne esse tantam ignorantiam in mente ullius?* So. *Perdita sum; quid commisi?* Ch. *Quæris?* So. *Mi Chremes; si erravi, per imprudentiam, non deditâ operâ id feci.*

ANNOTATIO.

15 *Ergo herus damno auctus est.*] Propter dotem, quæ danda est filiæ.

Insciens

Insciens feci. *Ch.* id quidem ego, etsi tu neges, certè scio,
Te inscientem atque imprudentem dicere ac facere omnia;
Tot peccata in hâc re ostendis; nam jam primùm si meum
Imperium exequi voluisses, interemptam oportuit;
Non simulare mortem verbis; re ipsâ spem vitæ dare.
At id omitto: misericordia, animus maternus: sino.
Quàm benè verò abs te prospectum est! quid voluisti? cogita:
Nempe anui illi prodita abs te filia est planissumè
Per te; vel uti quæstum faceret, vel uti veniret palàm.
Credo, id cogitâsti, Quidvis satìs est, dum vivat modò.
Quid cum illis agas, qui neque jus, neque bonum, atque æquum sciunt,
Meliùs, pejus, prosit, obsit, nîl vident, nisi quod lubet?
So. Mi Chreme, peccavi, fateor: vincor: nunc hoc te obsecro,
Quantò tuus est animus natu gravior, ignoscentior;
Ut meæ stultitiæ in justitiâ tuâ sit aliquid præsidî.
Ch. Scilicet equidem istuc factum ignoscam: verum, Sostrata,
Malè docet te mea facilitas multa: sed istuc quid quid est,
Quâ hoc occeptum est causâ, loquere. *So.* ut stulte et miserè omnes sumus
Religiosæ; cum exponendam do illi, de digito annulum
Detraho; et eum dico ut unà cum puellâ exponeret;
Si moreretur, ne expers partis esset de nostris bonis.
Ch. Istuc recte: conservâsti te, atque illam. *So.* is hic est annulus.
Ch. Unde habes? *So.* quam Bacchis secum adduxit adolescentulam. *Sy.* hem!
Ch. Quid ea narrat? *So.* ea, lavatum dum it, servandum mihi dedit.
Animum non advorti primùm: at postquam aspexi, illicò

Ch. *Certum id sanè est mihi, quamvis negares, te dicere ac facere omnia per ignorantiam; tot peccata tua in hoc facto ostendis. in primis, si voluisses complere jussum meum, oportebat puellam interire; non verbis fingere eam esse mortuam; et re ipsâ eam spe vitæ donare. cùm possit fieri, ut anus illam educaret, non exponeret. at id prætereo, te debuisse exequi meum imperium: misericordia, affectus maternus te impulerunt: concedo. Quàm pessimè verò providisti filiæ! quid voluisti facere? considera: Certè filia prostituta est omnino à te; vel ut quæstum turpiter corpore suo faceret, vel ut venderetur publicè. Credo ita putasti; quidlibet eveniat, lucrum corpore faciat sive serviat; satiùs est, quàm eam non vivere. Quomodo te geras erga eos qui nesciunt, neque rationem justè vivendi, neque quid honestum sit factu, neque æquitatem naturalem, quid juvet magis, quid magis noceat, nihil sibi proponunt, nisi quod eis placet?* So. *O mi Chremes, erravi, confiteor delictum: jure arguor: nunc tibi supplico, ut quantò tuus animus est ætate peritior, sit tantò promptior ad parcendum; ut tua æquitas aliquid auxilii præbeat simplicitati meæ.* Ch. *Scilicet equidem, hanc culpam tibi condono: sed, ô Sostrata, te malè multa facere suadet mea lenitas: Sed quidquid istud est quod narrâsti de exposita filiâ, dic quâ occasione inceptum est.* So. *Ut omnes nos mulieres sumus inconsultæ et superstitiosæ; cùm do illi anui filiam exponendam, eximo annulum de digito, et præcipio illi ut exponeret puellam cum annulo; si illa interiret, ut aliquam partem bonorum nostrorum haberet.* Ch. *Fecisti istud rectè: sic servasti te, ne faceres contra religionem; atque illam, ne moriretur.* So. *Ecce hic est annulus.* Ch. *A quo eum recuperasti?* So. *Habeo ex adolescentula, quam Bacchis adduxit secum.* Sy. *Hem!* Ch. *Quid ea refert?* So. *Dum hæc Antiphila it lavatum, tradidit mihi illum, ut servarem. Quamprimum animo non attendi: sed postquam aspexi,*

ANNOTATIO.

42 *Lavatum.*] Secundum antiquos: nos dicimus *lotum.*

Cognovi: ad te exsiliî. *Ch.* quid nunc suspicare, aut invenis
De illâ? *So.* nescio, nisi ex ipsâ quæras, unde hunc habuerit,
Si potis est reperiri. *Sy.* interiî: plùs spei video, quàm volo:
Nostra est, ita si est. *Ch.* vivitne illa, cui tu dederas? *So.* nescio.
Ch. Quid renunciavit olim fecisse? *So.* id, quod jusseram.
Ch. Nomen mulieris cedò quod sit, ut quæratur. *So.* Philtere.
Sy. Ipsa est: mirum, ni illa salva est, et ego periî. *So.* Sostrata,
Sequere me intrò hàc. *So.* ut præter spem evenit! quàm timui malè,
Ne nunc animo ita esses duro, ut olim in tollendo, Chreme!
Ch. *Non licet hominem esse sæpe ita ut volt, si res non sinit.*
Nunc ita tempus est mî, ut cupiam filiam: olim nîl minùs.

statim agnovi, et exultans ad te veni. Ch. *Quid conjicis esse, aut quid reperis indicii de illâ adolescentulâ?* So. *Nescio, nisi ut exquiras ab eâ, unde acceperit hunc annulum, si id potest sciri.* Sy. *Occidi: video plùs esse spei, de agnitione filiæ, quàm volo: si ita est, ut refert Sostrata, hæc adolescentula est de nostrâ familiâ.* Ch. *Vivitne ille anus, cui tu tradideras filiam tuam?* So. *Nescio.* Ch. *Quid illa retulit tibi quondam se fecisse, postquam ei dederas filiam exponendam?* So. *Retulit se fecisse id quod jusseram, scilicet se puellam exposuisse.* Ch. *Dic quod sit nomen anûs, ut quæratur illa.* So. *Philtere est nomen ejus.* Sy. *Ipsa est, à quâ Antiphila educata est: mirum est, ni illa anus est incolumis, et ego perii.* Ch. *Sostrata, sequere me domum hâc viâ.* So. *Ut contra quam speravi evenit! quàm miserè timui, ne nunc ita immitis esses, ut olim fuisti, cùm filiam tolli et nutriri noluisti!* Ch. *Non esse licet hominem sæpe, ut ei libet, nisi res patiatur. Ita nunc fert conditio temporis, ut cupiam filiam habere: sed olim nihil minùs, re familiari non permittente.*

ANNOTATIO.

46 *Interiî.*] Nolebat Syrus Antiphilam agnosci tam citò filiam à Chremete, ne occasio præriperetur auferendi ab illo argentum, et ne vapularet, si cognosceret Bacchidem esse amicam Clitiphonis filii.

ACTUS IV. SCENA II.

SYRUS.

Sy. NISI fallit me animus, haud multùm à me aberit infortunium;
Ita herclè in angustum oppidò nunc meæ coguntur copiæ:
Nisi aliquid video, ne esse amicam hanc gnati resciscat senex,
Nam quod sperem de argento, aut posse postulem me fallere,
Nihil est: triumpho, si licet me latere tecto abscedere.
Crucior bolum tantum mihi ereptum tam subitò è faucibus.

Sy. *Nisi mens in præsagiendo me decipit, mala fortuna non longè erit à me; adeò per Herculem mei conatus vehementer in arctum redacti sunt, nisi provideo ut Chremes non cognoscat hanc Bacchidem esse amicam filii sui. Nam nihil est unde ullam spem habeam auferendi argenti, aut fallendi senis: victoriam obtineo, si mihi conceditur tutò, et sine plagis elabi. Angor animi, quòd tam bonum frustum mihi ex gutture tam repentè extractum sit, id est tanta opportunitas extorquendi argenti à sene,*

Quid

Quid agam? aut quid comminiscar? ratio de integro ineunda est mihi.
Nîl tam difficile est, quin quærendo investigari possiet.
Quid, si hoc sic nunc incipiam? nihil est. si sic? tantundem egero.
At sic opinor: non potest: immo optumè. euge habeo optumam.
Retraham herclè, opinor, ad me idem illud fugitivum argentum tamen.

Quid faciam, aut quid excogitem? inveniendum de novo mihi est aliud commentum. Nihil est tam impeditum, quod non possit conando expediri. Quid erit si nunc sic ordiar? tale figmentum nullius momenti est. Quid erit si hoc pacto faciam? non ampliùs profecero: at censeo sic posse fieri: minimè potest: imò verò perbellè fieri potest. Eja scio bonam pecuniæ eliciendæ rationem. Per Herculem, ad me, ut puto, reducam pecuniam eandem illam, quæ tanquam mancipium fugitivum à me se proripuit.

ACTUS IV. SCENA III.

Clinia. Syrus.

Cl. NULLA mihi res posthac potest jam intervenire tanta,
Quæ mihi ægritudinem afferat: tanta hæc lætitia oborta est.
Dedo patri me nunc jam, ut frugalior sim quam volt.
Sy. Nîl me fefellit: cognita est, quantùm audio hujus verba.
Istuc tibi ex sententiâ tuâ obtigisse lætor.
Cl. O mi Syre, audîstin' obsecro? *Sy.* quidni, qui usque una affuerim?
Cl. Cui æque audîsti commode quidquam evenisse? *Sy.* nulli.
Cl. Atque, ita me dî ament, ut ego nunc non tam meâpte causâ
Lætor quam illius, quam ego scio esse honore quovis dignam.
Sy. Ita credo: sed nunc, Clinia, age, da te mihi vicissim:
Nam amici quoque res est videnda, in tuto ut collocetur,
Ne quid de amicâ nunc senex. *Cl.* ô Jupiter! *Sy.* quiesce,
Cl. Antiphila mea nubet mihi. *Sy.* siccine mihi interloquere?
Cl. Quid faciam, Syre mi? gaudeo: fer me. *Sy.* fero hercle verò.

Cl. *Nulla res tanta potest mihi accidere posthac, quæ animi molestiam mihi pariat: tanta lætitia mihi advenit. Trado me nunc totum in patris potestatem, ut fiam etiam frugalior quàm cupit.* Sy. *Non erravi, cùm ita esse judicavi: quantùm enim intelligo verba hujus Cliniæ, Antiphila à parentibus agnita est: istud, ut optabas, evenisse valde gaudeo.* Cl. *O mi Syre, quæso, audîstine rem totam de agnitione Antiphilæ?* Sy. *Cur non audiverim, qui fuerim assiduè cum parentibus, quando eam recognoscebant?* Cli. *Cui homini audîsti tantum evenisse boni, ut mihi evenit?* Sy. *Nulli.* Cl. *Atque ita me dî ament, ut non tam propter meipsum lætor, quàm propter illam Antiphilam, quam scio omni honore esse dignam.* Sy. *Credo sic esse, ut ais: sed, ô Clinia, eja, age nunc, obsequere mihi, ut tibi sum obsecutus: nam ut amici res extra omne periculum sit, etiam providendum est, ne senex Chremes sciat nunc aliquid de amicâ Clitiphonis Bacchide.* Cl. *O Jupiter!* Sy. *Mane.* Cl. *Antiphila mihi dabitur in uxorem.* Sy. *Sicne me interpellas loquentem?* Cl. *O mi Syre, quid faciam? præ nimio gaudio non sum apud me: patere me.* Sy. *Certè patior ægrè quidem.*

Cl. Deo-

Cl. Deorum vitam adepti sumus. *Sy.* frustrà operam, opinor, sumo.
Cl. Loquere; audio. *Sy.* at jam hoc non ages.
Cl. agam. *Sy.* videndum est, inquam,
Amici quoque res, Clinia, tui in tuto ut collocetur:
Nam si nunc à nobis abis, et Bacchidem hîc relinquis,
Senex resciscet illico esse amicam hanc Clitiphonis:
Si abduxeris, celabitur itidem, ut celata adhuc est.
Cl. Atenim istoc nihil est magis, Syre, meis nuptiis advorsum:
Nam quo ore appellabo patrem? tenes, quid dicam? *Sy.* quidni?
Cl. Quid dicam? quam caussam afferam? *Sy.* quid? nolo mentiare:
Apertè, ita ut res sese habet, narrato. *Cl.* quid ais? *Sy.* jubeo
Illam te amare, et velle uxorem; hanc esse Clitiphonis.
Cl. Bonam atque justam rem oppidò imperas, et factu facilem.
Et scilicet jam me hoc voles orare patrem, ut celet
Senem vostrum. *Sy.* imò ut rectâ viâ rem narret ordine omnem. *Cl.* hem!
Satîn' sanus es et sobrius? tu quidem illum plane perdis:
Nam quî ille poterit esse in tuto, dic mihi?
Sy. Huic equidem consilio palmam do: hîc me magnifice effero,
Qui vim tantam in me et potestatem habeam tantæ astutiæ,
Vera dicendo ut eos ambos fallam: ut, cùm narrat senex
Voster nostro, esse istam amicam gnati, non credat tamen.
Cl. At enim spem istoc pacto rursum nuptiarum omnem eripis:
Nam dum amicam hanc meam esse credet, non committet filiam.
Tu fortasse, quid me fiat, parvi curas, dum illi consulis.
Sy. Quid, malùm, me ætatem censes velle id adsimularier?
Unus est dies, dum argentum eripio: pax! nihil ampliùs.

Cl. *Acquisivimus vitam Deorum.* Sy. *Operam perdo, ut puto.* Cl. *Loquere; audio.* Sy. *Sed statim me non audies.* Cl. *Audiam.* Sy. *Prospiciendum est quoque, ut jam antea dixi, ut res amici tui Clitiphonis in tutum locum deducatur: nam si nunc discedis hinc à nobis relictâ hic Bacchide, statim Chremes repentè cognoscet eam amari à filio: si eam tecum hinc à nobis duxeris, ipsa celabitur ejus esse amica, ita ut huc usque celata est.* Cl. *Verùm, ò Syre, nihil magis contrarium meis nuptiis ista re, quam mones: nam quâ fronte videbo patrem, ubi duxero mecum Bacchidem? Scis quid velim dicere?* Sy. *Cur non sciam?* Cl. *Quid dicam, aut quam rationem reddam?* Sy. *Etiam nolo eam reddendo, ut mentiaris: Clarè et verè exponito id quod res est.* Cl. *Quid dicis?* Sy. *Volo significes te amare Antiphilam, et te eam velle habere uxorem; et Bacchidem esse amicam Clitiphonis.* Cl. *Suades verò rem valde bonam et æquam, nec factu difficilem. Tu scilicet voles hoc me impetrare à patre, ut celet senem vestrum Chremetem.* Sy. *Quin potiùs ego volo, ut verè et sine diverticulis verborum rem, ut acta est, recenseat.* Cl. *Hem, satisne sanæ mentis es? an non temulentus? Certè tu prodis Clitiphonem: nam dic mihi, quomodo poterit ille esse tutus, si pater ejus negotia resciverit?* Sy. *Certe huic meo commento primas defero; de hâc re mihi placeo et triumpho, qui habeam potestatem tantæ versutiæ et fraudis, ut dicendo vera hos ambos senes decipiam: Ut quando vester Menedemus dicet nostro Chremeti istam Bacchidem esse amicam Clitiphonis, tamen Chremes nullam fidem dictis illius adhibeat.* Cl. *Sed certè rursus adimis mihi hoc modo omnem spem nuptiarum Antiphilæ: nam dum ipse Chremes credit hanc Bacchidem à me amari, non tradet mihi filiam suam uxorem. Fortasse tu, Syre, parum curas, quid fiet de me, dum modò provideas Clitiphoni.* Sy. *Quid, malùm? putasne per longum tempus id velle fingi de Bacchide? Unum diem tantum postulo simulationi, dum argentum aufero: nullum ampliùs volo tempus.*

Cl. Tan-

Cl. Tantum sat habes? quid tum quæso, si hoc pater resciverit?
Sy. Quid, si redeo ad illos, qui aiunt, *quid si nunc cælum ruat?*
Cl. Metuo, quid agam. *Sy.* metuis? quasi non ea potestas sit tua,
Quo velis in tempore ut te exsolvas, rem facias palam.
Cl. Age, age, traducatur Bacchis. *Si.* optumè: ipsa exit foras.

Cl. *Tantum sat habes temporis ad pecuniam reperiendum? Quæso quid deinde sequetur, si Chremes hoc figmentum perceperit?* Sy. *Quid, si me remittis ad illos, qui dicunt; Quid si cœlum labatur deorsum?* Cl. *Dubito, quid debeam agere.* Sy. *Dubitas? Quasi non habeas potestatem hanc, ut te liberes quando tibi libebit, et palam dicas te velle Antiphilam uxorem, et Bacchidem esse amicam Clitiphonis, non verò tuam.* Cl. *Eja, age, Bacchis ad nos deducatur.* Sy. *Optimè: ipsa Bacchis domo Chremetis egreditur opportunè.*

ACTUS IV. SCENA IV.

BACCHIS. CLINIA. SYRUS. DROMO. PHRYGIA.

Ba. SATI' pol protervè me Syri promissa huc induxerunt,
Decem minas quas mihi dare pollicitus est. quòd si is nunc me
Deceperit; sæpe obsecrans me, ut veniam, frustrà veniet:
Aut cùm venturam dixero, et constituero; cùm is certè
Renunciârit: Clitipho cùm in spe, pendebit animi;
Decipiam, ac non veniam. Syrus mihi tergo pœnas pendet.
Cl. Sati' scitè promittit tibi. *Sy.* atqui tu hanc jocari credis?
Faciet, nisi caveo. *Ba.* dormiunt: pol ego istos commovebo.
Mea Phrygia, audistin', modò iste homo quam villam demonstravit
Charini? *Ph.* audivi. *Ba.* proxumam huic fundo ad dexteram; *Ph.* memini.

Ba. *Per Pollucem satis ineptè et inconsideratè promissa Syri me huc ad Clitiphonem induxerunt, propter decem minas quas Clitipho promisit se mihi daturum: quod si Syrus nunc fefellerit me; ipse sæpe mihi supplicans ut ad Clitiphonem veniam, frustrà veniet: aut postquam promisero me venturam, et tempus præfixero; isque Clitiphoni retulerit certum id fore: Clitipho verò ut veniam sperans, cùm anceps animi pendebit, fallam eum, nec veniam, ut constitueram ei. Tum verò Syrus persolvet mihi pœnas dorso suo.* Cl. *Bacchis promittit tibi, Syre, satis lepidè; se effecturam, ut pœnas luas, si eam decipis.* Sy. *Sed certè an tu credis Bacchidem hæc joco dicere? Faciet id quod minatur, nisi providero ut illi pecunia subducatur à sene nostro.* Ba. *Desides sunt atque otiosi: ego excitabo istos (Cliniam et Syrum.) O Phrygia mea, audistine, quam villam Charini iste homo paulò antè indicabat?* Ph. *Audivi.* Ba. *Audivistine eam esse vicinam huic prædio dextrorsum?* Ph. *Recordor istum hominem ita demonstrâsse.*

ANNOTATIONES.

1 *Promissa huc induxerunt.*] Sic explico; Satis pol protervè me Syri promissa ad Clitiphonem huc duxerunt, in decem minas; id est, ad decem minas accipiendas, quas Clitipho pollicitus est dare mihi.

2 *Decem minas.*] Mina continet centum drachmas. Drachma valet sex assibus Turonensibus: valet igitur mina triginta libras Turonenses, et decem minæ valent trecentas ejusmodi libras, vel centum coronatos.

Ba. Cur-

Ba. Curriculo percurre: apud eum miles Dionysia agitat.
Sy. Quid inceptat? *Ba.* dic me hîc oppidò esse invitam, atque asservari;
Verùm aliquo pacto verba me his daturam esse, et venturam.
Sy. Perîi herclè. Bacchis, mane, mane: quò mittis istanc, quæso?
Jube maneat. *Ba.* abi. *Sy.* quin paratum est argentum. *Ba.* quin ego maneo.
Sy. Atqui jam dabitur. *Ba.* ut lubet; num ego insto? *Sy.* at scin' quid, sodes?
Ba. Quid? *Sy.* transeundum nunc tibi ad Menedemum est, et tua pompa
Eò traducenda est. *Ba.* quam rem agis, scelus? *Sy.* ego argentum cudo,
Quod tibi dem. *Ba.* dignam me putas, quam illudas? *Sy.* non est temerè.
Ba. Etiamne tecum hîc res mihi est? *Sy.* minimè: tuum tibi reddo.
Ba. Eatur. *Sy.* sequere hàc: heus, Dromo, *Dr.* quis me volt? *Sy.* Syrus. *Dr.* quid est rei?
Sy. Ancillas omnes Bacchidis traduce huc ad vos properè.
Dr. Quem ob rem? *Sy.* ne quæras: efferant, quæ secum huc attulerunt.
Sperabit sumptum sibi senex esse harumc' abitu levatum.
Næ ille haud scit, hoc paulum lucri quantum ei damni apportet.
Tu nescis id quod scis, Dromo, si sapies. *Dr.* mutum dices.

Ba. *Illuc celeritur curre uno cursu, sine intermissione: miles celebrat Bacchanalia apud eum.* Sy. *Quid hæc Bacchis de novo parat?* Ba. *Nuncia illi me custodiri arctè apud Chremetem, contra voluntatem; verùm me verbis decepturam illos, qui hic me detinent, quovis modo, et ad eum venturam.* Sy. *Mehercule nullus sum. O Bacchis, siste, siste, obsecro: quò mittis Phrygiam? Jube non eat quò missa est.* Ba. *Phrygia, abi quò te jussi ire.* Sy. *Imò decem minæ sunt paratæ.* Ba. *Imò ego maneo.* Sy. *sed certè statim accipies pecuniam.* Ba. *Quemadmodum tu vis. Detur necne, non curo amplius. Num urgeo, ut des?* Sy. *Sed scisne, amabò, quid facias?* Ba. *Quid?* Sy. *Oportet transeas nunc ad ædes Menedemi, et tuas ancillarum commitatus eò traducatur.* Ba. *O scelestc, quid moliris?* Sy. *Quærisne, quid ego moliar? Pecuniam fabrico, quam tibi tradam.* Ba. *Putasne me esse idoneam, quam derideas et fallas?* Sy. *Non sine caussâ id ago.* Ba. *Habeone quicquam negotii hic tecum?* Sy. *Minimè: sed solvo mox, tibi quod est promissum.* Ba. *Eatur, si ita est, ut dicis.* Sy. *Sequere me hàc parte, Bacchis. Heus Dromo.* Dr. *Quis me appellat?* Sy. *Syrus te vult.* Dr. *Quæ res de novo obtigit?* Sy. *Traduc festinanter hinc ad vos, omnes ancillas Bacchidis.* Dr. *Quamobrem?* Sy. *Noli quærere: et ipsæ ancillæ secum exportent, quæcunque hûc asportaverunt. Chremes sperabit impensas sibi esse diminutas harum discessu muliercularum; certe senex Chremes ignorat, quantum damni hoc paulum lucri afferat ei. Tu, Dromo, quod scis, dissimulabis, quasi nescias, si sapienter vis agere.* Dr. *Adeò taciturus ea sum, ut mutum me esse dicas.*

ANNOTATIONES.

25 *Næ ille.*] Significat Syrus senem Chremetem faciliùs potuisse Bacchidem aliquamdiu alere, quàm decem minis defraudari.

26 *Tu nescis id, quod scis.*] Sic Terentius in Eunucho: *Tu pol, si sapis, quod scis, nescis*, est figura dicta Græce ὀξύμωρον. Composita hæc vox ex ὀξὺς acutus, et μωρὸς, fatuus. Nempe acutè dicitur, quod fatuè prolatum videtur, sic Cicero in Bruto: *Eloquentia loqui dedidicit*, et Horatius, Ode 35. lib. 1.

Insanientis dum sapientiæ
Consultus erro.——

ACTUS

ACTUS IV. SCENA V.

CHREMES. SYRUS.

ITA me dî amabunt, ut nunc Menedemi vicem
Miseret me; tantum devenisse ad eum mali.
Illancne mulierem alere cum illâ familiâ?
Etsi scio, hosce aliquot dies non sentiet;
Ita magno desiderio fuit ei filius:
Verùm ubi videbit tantos sibi sumptus domi
Quotidianos fieri, nec fieri modum,
Optabit rursum ut abeat ab se filius.
Syrum optumè eccum. *Sy.* cesso hunc adoriri? [dari.
Ch. Syre. *Sy.* hem.
Quid est? te mihi ipsum jam dudum optabam
Ch. Videre egisse jam nescio quid cum sene.
Sy. De illo quod dudum? dictum factum reddidi.
Ch. Bonân' fide? *Sy.* bonâ herclè. *Ch.* non possum pati,
Quin tibi caput demulceam. accede huc, Syre?
Faciam boni tibi aliquid pro istâ re, ac lubens.
Sy. At si scias, quàm scitè in mentem venerit!
Ch. Vah! gloriare evenisse ex sententiâ? [est?
Sy. Non herclè vero: verum dico. *Ch.* dic, quid
Sy. Tui Clitiphonis esse amicam hanc Bacchidem
Menedemo dixit Clinia, et eâ gratiâ
Secum adduxisse, ne id tu persentisceres.
Ch. Probè. *Sy.* dic sodes. *Ch.* nimium, inquam. *Sy.* imò si scias.
Sed porrò ausculta quod superest fallaciæ.
Sese ipse dicet tuam vidisse filiam;
Sibi complacitam ejus formam, postquam aspexerit;
Hanc cupere uxorem. *Ch.* modóne quæ inventa est? *Sy.* eam: [Syre?
Et quidem jubebit posci. *Ch.* quam ob rem istuc
Nam prorsùm nihil intelligo. *Sy.* hui, tardus es.
Ch. Fortasse. *Sy.* argentum dabitur ei ad nuptias,
Aurum, atque vestem qui, tenesne? *Ch.* comparet?

Ch. *Ita me diî juvent, ut nunc misereor incommodi Menedemi; scilicet tanta in eum mala cecidisse. Itane est, ut alenda sit ei mulier illa (Bacchis) cum tanto ancillarum comitatu? Quamvis non sum nescius eum ægrè non laturum per aliquot dies tantum impensarum onus, adeò desideravit filium videre: sed quando cognoscet tantos sumptus quotidie faciendos esse in domo suâ, idque omnino ultra modum, denuo cupiet, ut filius à se discedat. Ecce hîc Syrum opportunè.* Sy. *Quid moror verbis aggredi Chremetem?* Ch. *Syre.* Sy. *Hem, quid est? jamdudum desiderabam te mihi obviàm offerri.* Ch. *Videris egisse jam nescio quid cum Menedemo.* Sy. *De illâ re, quam longè ante communicaveramus? Ut dixi, sic effeci.* Ch. *Verène dicis?* Sy. *Per Herculem verè dico.* Ch. *Non possum abstinere ut non tibi caput demulceam, ita mihi places. O Syre, appropinqua ad me: faciam tibi aliquid boni pro istâ astutiâ, idque lubenti animo.* Sy. *Sed si scires quantùm ingeniosè adinveni.* Ch. *Vah! in hoc tibi falsò fortasse apud me glorearis, quòd res evenerit ut volebas?* Sy. *Non mehercule verò: verum dico.* Ch. *Dic quid hoc est?* Sy. *Clinia dixit patri suo Menedemo hanc Bacchidem esse amicam filii tui Clitiphonis, et se eam adduxisse secum eâ de causâ, ne tu id perciperes.* Ch. *Optimè, scitè inventum.* Sy. *Dic verè amabò.* Ch. *Valde scite, inquam.* Sy. *Imò magis scitè inventum, si scias. Sed deinde audi quod reliquum est astutiæ. Ipse Clinia dicet se vidisse tuam filiam Antiphilam, ejusque pulchritudinem sibi complacuisse, ubi primùm illam vidit; uxorem suam esse velle.* Ch. *Dicisne eam quam paulò antè nostram esse reperimus?* Sy. *Eandem: et certè mandabit eam à te in uxorem peti.* Ch. *Cur dicis istud, Syre? nam omnino sermonem tuum non capio.* Sy. *Vah, quàm tardi es ingenii, qui verba mea non capias!* Ch. *Fortasse id in causâ est.* Sy. *Pecunia dabitur Cliniæ ad nuptias, quâ emat ornamenta aurea, indumenta, mundum et supellectilem; intelligisne?* Ch. *Pecuniam quâ emat sibi talia?*

Sy.

Sy. Idipsum. *Ch.* at ego illi nec do, nec despondeo.
Sy. Non? quam ob rem; *Ch.* quam ob rem me rogas? homini. *Sy.* ut lubet.
Non ego in perpetuum dicebam illam illi ut dares,
Verùm ut simulares. *Ch.* non mea est simulatio:
Ita tu istæc tua misceto, ne me admisceas.
Egon' cui daturus non sim, ut ei despondeam?
Sy. Credebam. *Ch.* minimè. *Sy.* scite poterat fieri:
Et ego hoc, quia dudum tu tantopere jusseras,
Eò cœpi. *Ch.* credo. *Sy.* cæterùm equidem istuc, Chreme,
Æqui bonique facio. *Ch.* atqui cùm maxume
Volo te dare operam ut fiat, verùm aliâ viâ.
Sy. Fiat: quæratur aliud. sed illud quod tibi
Dixi de argento, quod ista debet Bacchidi,
Id nunc reddendum est illi: neque tu scilicet
Eò nunc confugies: quid meâ, num mihi datum est?
Num jussi? num illa oppignerare filiam
Meam me invito potuit? verùm illud, Chreme,
Dicunt: *jus summum, sæpe summa est malitia.*
Ch. Haud faciam. *Sy.* imò aliis si licet, tibi non licet.
Omnes te in lautâ et bene parte auctâ putant,
Ch. Quin egomet jam ad eam deferam. *Sy.* imò filium
Jube potiùs. *Ch.* quam ob rem? *Sy.* quia enim in eum suspicio est
Translata amoris. *Ch.* quid tum? *Sy.* quia videbitur
Magìs verisimile id esse, cùm hic illi dabit:
Et simul conficiam faciliùs ego, quod volo.
Ipse adeò adest. abi: effer argentum. *Ch.* effero.

Sy. *Idipsum est.* Ch. *Sed ego Chremes neque do, neque spondeo filiam meam in uxorem.* Sy. *Quare non das?* Ch. *Quare? num id quæris à me? filiam meam dem uxorem juveni huic, qui more fugitivi servi patrem reliquit, et qui meretricem amat?* Sy. *Fac ut lubet. Ego non dicebam ut eam illi propriam in manum dares, verùm ut fingeres te daturum.* Ch. *Non est meum quid simulare: tu misceto fallacias et technas tuas eo modo, ut non me his intermisceas. Visne ut despondeam meam filiam in uxorem ei, cui dare nolo?* Sy. *Credebam te velle id facere.* Ch. *Minimè.* Sy. *Id subtiliter poterat fieri: et ego ideo orsus sum hanc techinam, quoniam ita instanter id jubebas.* Ch. *Credo.* Sy. *Sed certè, here, istud æqui bonique causâ facio.* Ch. *At verò deinde volo te summopere conari, ut fallacia intendatur in Menedemum; verùm volo id fieri alio modo.* Sy. *Fiat: alius modus excogitetur: sed illud quod tibi dixi de argento, quod ista filia tua debet Bacchidi, propterea quid ei oppignerata fuit, istud argentum Bacchidi persolvendum est: neque tu nimirum recurres ad id prætextûs, dicendo, Quid meâ interest? num mihi creditum est? num mandavi ut daretur? num anus illa jus habuit dandi filiam meam pignori, me nolente? ô Chremes, verum est istud, quod vulgò dicitur: Nimius juris rigor sæpe nimis pugnat cum æquitate.* Ch. *Non confugiam ad eas summi juris rationes.* Sy. *Sed si juris ille rigor aliis permittitur, tamen non decet te eo uti: quòd omnes te numerant inter lautos, et locupletes.* Ch. *Quinimo ego nunc argumentum feram ad Bacchidem.* Sy. *Sed potiùs jube filium id facere.* Ch. *Quare?* Sy. *Certè quia suspicio amoris translata est in hunc filium tuum, qui putatur à Menedemo esse Bacchidis amator.* Ch. *Quid inde sequitur, si talis putatur?* Sy. *Quia id videbitur esse verisimilius, cùm filius tuus dabit illi Bacchidi argentum hoc: et simul efficiam minimo negotio id quod incepi: faciliùs decipiam Menedemum. Certè Clitipho ipse advenit, ô Chreme, i domum, et argentum profer.* Ch. *Profero.*

ACTUS

ACTUS IV. SCENA VI.

CLITIPHO. SYRUS.

Cl. NULLA est tam facilis res, quin difficilis siet,
Quam invitus facias. vel me hæc deambulatio,
Quàm non laboriosa, ad languorem dedit!
Nec quidquam magìs nunc metuo, quàm ne denuo
Miser aliquò extrudar hinc, ne accedam ad Bacchidem.
Ut te quidem omnes dî, deæ, quantùm est, Syre,
Cum tuo istoc invento, cumque incepto perduint!
Hujusmodi mî res semper comminiscere,
Ubi me excarnufices. *Sy.* I tu hinc quò dignus es.
Quàm penè tua me perdidit protervitas!
Cl. Vellem herclè factum; ita meritu'. *Sy.* meritu'? quomodo?
Næ me istuc ex te priùs audîsse gaudeo,
Quàm argentum haberes, quod daturus jam fui.
Cl. Quid igitur dicam tibi vis? abiîsti: mihi
Amicam addûxti, quam non licitum est tangere.
Sy. Jam non sum iratus. sed scîn' ubi nunc sit tibi
Bacchis? *Cl.* apud nos. *Sy.* non. *Cl.* ubi ergo? *Sy.* apud Cliniam.
Cl. Periî. *Sy.* bono animo es: jam argentum ad eam deferes,
Quod ei es pollicitus. *Cl.* garris. unde? *Sy.* à patre.
Cl. Ludis fortasse me. *Sy.* ipsâ re experibere.
Cl. Næ ego fortunatus homo sum. deamo te, Syre.
Sy. Sed pater egreditur. cave, quidquam admiratu' sis,
Quâ causâ id fiat: obsecundato in loco:
Quod imperabit, facito: loquitor paucula.

Cl. Nulla res est tam facilis, ut difficilis non videatur, si eam contra voluntatem facias. Etiam hæc deambulatio minimi laboris, quàm me defatigavit et languefecit! Neque nunc timeo ullam rem magìs, quàm ut iterum ejiciar hinc in aliquem locum, ne possim ire ad amicam. O Syre, utinam omnes dii deæque, quotquot sunt, te perdant cum isto commento tuo et consilio! Tu mihi semper excogitas ejusmodi res, in quibus me excrucies. Sy. *Tu ipse hinc abi in malam rem, ut meruisti, quàm pene tua petulantia ad perniciem adegit me!* Cl. *Per Herculem, vellem id evenisse, ita dignus es exitio.* Sy. *Dignus? quâ de causâ? Certè gaudeo istud me convitium à te audiisse, antequam pecuniam accipias, quam statim tibi numeraturus eram.* Cl. *Quid igitur vis dicam aliud cùm causam aliter dicendi mihi non dederis? hinc discessisti: adduxisti mihi amicam, quam non permittatur attractare.* Sy. *Jam non sum iratus, propter felicem exitum mei incepti. sed scisne ubi nunc sit amica tua Bacchis?* Cl. *Est in domo nostrâ.* Sy. *Non est.* Cl. *Ubi igitur?* Sy. *Apud Cliniam.* Cl. *Occidi.* Sy. *Animo bono esto: jam deferes ad eam argentum, quod ei promisisti.* Cl. *Nugaris, unde istud argentum sumetur?* Sy. *A patre tuo.* Cl. *Fortasse derides me.* Sy. *Experiere ipso facto.* Cl. *Certè ego sum homo fortunatus, valde te amo, Syre.* Sy. *Quâ causa tibi hæc pecunia tradatur, noli quærere; tantùm obsequere in tempore. Sed pater tuus domo exit, vide ne tu mirari quicquam videaris, quomodo evenit quòd argentum accipias deferendum ad Bacchidem: obsecundato in loco. Facito id quod imperabit: loquere admodum pauca verba, ne ex sermone tuo ulla suspicio ei oboriatur.*

ACTUS IV. SCENA VII.

CHREMES. CLITIPHO. SYRUS.

Ch. UBI Clitipho nunc est? *Sy.* eccum me, inque. *Cl.* eccum hîc tibi.
Ch. Quid rei esset, dixtî huic? *Sy.* dixi pleraque omnia.
Ch. Cape hoc argentum, ac defer. *Sy.* hei, quid stas, lapis?
Quin accipis? *Cl.* cedò sane. *Sy.* sequere hàc me ocyùs.
Tu hîc nos, dum eximus, interea opperibere:
Nam nihil est illîc, quòd moremur diutiùs.
Ch. Minas quidem jam decem habet à me filia,
Quas pro alimentis esse nunc duco datas,
Hasce ornamentis consequentur alteræ.
Porrò hæc talenta dotis apposcunt duo.
Quàm multa injusta ac prava fiunt moribus!
Mihi nunc, relictis rebus, inveniendus est
Aliquis, labore inventa mea cui dem bona.

Ch. *Ubi nunc est Clitipho?* Sy. *Clitipho, dic, Adsum.* Cl. *Hic adsum, tibi morem gerere paratus.* Ch. *Syre, dixistine filio meo quæ res esset, quare mittam hoc argentum?* Sy. *Dixi pleraque omnia.* Ch. *Cape has decem minas, Clitipho, ac defer ad Bacchidem.* Sy. *Hei, stupide, cur stas? cur non accipis argentum?* Cl. *Certè dato.* Sy. *Sequere me per hanc viam citò. Tu, Chremes, interea dum ibimus, expectabis nos in hoc loco, donec egredimur: nam nulla est causa, propter quam longam moram faciamus istic, ubi est Bacchis.* Ch. *Certè filia mea à me jam habet decem minas, quas æstimo me dedisse pro nutrimentis ejus. Alteræ decem minæ consequentur hasce pro ornamentis corporis. Hæc deinde ornamenta requirent sibi adjungi duo talenta pro dote. Quàm multa iniqua et perversa fiunt his corruptis temporis moribus! ut nimii et supervacanei sumptus in liberis et educandis et elocandis fiunt! Aliquis est nunc reperiendus mihi sponsus filiæ, omnibus aliis negotiis prætermissis, cui dem bona mea parta corporis operâ, et mentis industriâ.*

ACTUS IV. SCENA VIII.

MENEDEMUS. CHREMES.

Me. MULTO omnium nunc me fortunatissimum
Factum puto esse, gnate, cùm te intelligo
Resipîsse. *Ch.* ut errat! *Me.* te ipsum quærebam, Chreme.
Serva, quod in te est, filium, et me, et familiam.
Ch. Cedò, quid vis faciam? *Me.* invenîsti hodie filiam.
Ch. Quid tum? *Me.* hanc uxorem sibi dari volt Clinia.
Ch. Quæso, quid tu hominis es? *Me.* quid?
Ch. jamne oblitus es,

Me. *Mi fili, existimo me factum esse multò felicissimum omnium, qui nunc vivunt, cùm cognosco te ad meliorem mentem rediisse.* Ch. *Quantùm fallitur arbitrans filium resipuisse!* Me. *O Chreme, te ipsum quærebam. Serva me, et filium Cliniam, et familiam, quod potes.* Ch. *Dic, quid me vis facere?* Me. *Filiam tuam hodierno die reperisti.* Ch. *Quid inde sequitur?* Me. *Clinia cupit hanc filiam tuam sibi tradi in uxorem.* Ch. *Obsecro, qualis homo es tu?* Me. *Qualis homo sim?* Ch. *An oblivioni mandasti ea,*

Inter

Inter nos quid sit dictum de fallaciâ,
Ut eâ viâ abs te argentum auferretur? *Me.* scio.
Ch. Ea res nunc agitur ipsa. *Me.* quid dixtî, Chreme?
Erravi. res acta est. quantâ de spe decidi!
Ch. Imò hæc quidem quæ apud te est, Clitiphonis est
Amica. *Me.* ita aiunt. *Ch.* Et tu credis? *Me.* omnia.
Ch. Et illum aiunt velle uxorem, ut, cùm desponderis,
Des quî aurum, ac vestem, atque alia, quæ opus sunt, comparet.
Me. Id est profectò: id amicæ dabitur. *Ch.* scilicet Daturum? *Me.* ah! frustrà igitur gavisus sum miser.
Quidvis tamen jam malo, quàm hunc amittere.
Quid nunc renunciem abs te responsum, Chreme?
Ne sentiat me sensisse, atque ægrè ferat?
Ch. Ægrè? nimiùm illi, Menedeme, indulges. *Me.* sine:
Inceptum est: perfice hoc mihi perpetuum, Chreme.
Ch. Dic convenisse; egisse te de nuptiis.
Me. Dicam: quid deinde? *Ch.* me facturum esse omnia;
Generum placere: postremò etiam, si voles,
Desponsam quoque esse dicito. *Me.* hem, istuc volueram.
Ch. Tantò ocyùs te ut poscat, et tu id, quod cupis,
Quam ocyssimè ut des. *Me.* cupio. *Ch.* næ tu propediem,
Ut istam rem video, istius obsaturabere.
Sed hæc ut ut sunt, cautim et paulatim dabis,
Si sapies. *Me.* faciam. *Ch.* abi intrò: vide, quid postulet.
Ego domi ero, si quid me voles. *Me.* sanè volo:
Nam te scientem faciam, quidquid egero.

quæ collocuti sumus de fallaciâ in te per servum faciendâ; scilicet ut ficto matrimonio, argentum tibi eriperetur? Me. *Teneo memoriâ ea, de quibus inter nos convenit.* Ch. *Fallacia ista nunc fit, quam tu putas esse rem seriam.* Me. *O Chreme, quid dixisti? falsus sum. sic res acta est, ut decipiar. quantâ spe privatus sum?* Ch. *Imò hæc Bacchis, quæ est in ædibus tuis, est amica Cliphonis.* Me. *Sic dicunt filius, et servi.* Ch. *Et tu credis?* Me. *Credo.* Ch. *Et illi servi dicunt illum filium tuum Cliniam petere sibi uxorem; ut ubi filiam meam in matrimonium illi promiserim, ei tradas pecuniam, quâ coëmat ornamenta aurea, ac vestimenta, atque alium ornatum qui ad nuptias requiritur.* Me. *Certè ita res se habet: id argentum dabitur amicæ Bacchidi.* Ch. *Scilicet credas eum daturum!* Me. *Vah! igitur ego miser frustrà lætatus sum, existimans filium resipuisse, tamen malo quidvis mihi perire, quàm filium. Quid referam filio nunc te mihi respondisse, Chreme, ne filius intelligat me intellexisse fallaciam, idque molestè ferat?* Ch. *Molestè ferat? O Menedeme, nimiùm illi permittis.* Me. *Sine, jam incepi ei indulgere: perfice, ò Chreme, ut perpetuò id mihi liceat.* Ch. *Dic illi te me adiisse; et mecum de nuptiis contrahendis egisse.* Me. *Dicam: quid postea?* Ch. *Dic me esse facturum omnia, quæ petit; dic quoque gratum esse mihi, eum mihi generum fieri: postremò si voles, dicito filiam meam â me ipse desponsam esse.* Me. *Filiam tuam ipsi esse desponsam? hem, cupiebam te hæc dicere, ut ei renunciarem.* Ch. *Dic illi ista, ut tantò citiùs à te pecuniam petat, et tu illi quàm citissime quod cupis illi dare, largiaris.* Me. *Cupio dari, quodcunque poscet.* Ch. *Certè ut considero sumptum, quem es facturus, brevi te satietas capiet istius filii. Sed, ita ut hæ res se habent, si sapienter vis te gerere, dabis argentum cum omni cautelâ et minutim.* Me. *Ita faciam.* Ch. *Abi domum tuam: vide quid petat. ego manebo domi, si quid voles me facere.* Me. *Sanè volo: nam nihil faciam quicquam nisi ex tuo consilio.*

ACTUS

ACTUS V. SCENA I.

MENEDEMUS. CHREMES.

Me. EGO, me non tam astutum, neque ita perspicacem esse, id scio:
Sed hic adjutor meus et monitor et præmonstrator Chremes
Hoc mihi præstat. In me quidvis harum rerum convenit,
Quæ sunt dictæ in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus:
In illum nīl potest: exsuperat ejus stultitia omnia hæc.
Ch. Ohe, jam desine deos, uxor, gratulando obtundere,
Tuam esse inventam gnatam; nisi illos tuo ex ingenio judicas,
Ut nil credas intelligere, nisi idem dictum est centies.
Sed interim quid illîc gnatus cessat cum Syro?
Me. Quos ais homines, Chreme, cessare? *Ch.* hem, Menedeme, advenis?
Dic mihi, Cliniæ, quæ dixi, nunciâstin'? *Me.* omnia.
Ch. Quid ait? *Me.* Gaudere adeò occepit, quasi qui cupiunt nuptias.
Ch. Ha, ha, he. *Me.* Quid risisti? *Ch.* servi venêre in mentem Syri
Calliditates. *Me.* itane? *Ch.* voltus quoque hominum fingit scelus.
Me. Gnatus quòd se assimulat lætum, id dicis? *Ch.* id. *Me.* idem istuc mihi
Venit in mentem. *Ch.* veterator. *Me.* magi' si magi' norîs, putes
Ita rem esse. *Ch.* aîn' tu? *Me.* quin tu ausculta. *Ch.* mane: priùs hoc scire expeto,
Quid perdideris: nam ubi desponsam nunciâsti filio,
Continuò injecisse verba tibi, Dromonem scilicet,
Sponsæ vestem, aurum, atque ancillas opus esse, argentum ut dares.

Me. *Certè scio me non esse tam callidum, neque ita circumspectum: sed hic Chremes auxiliator meus, et consiliarius et præceptor in hoc me anteit. Omnia quæ dicuntur in stultum, in me concurrunt, caudex, stipes, asinus, plumbeus: in illum nequaquam: nam ejus vecordia excedit hæc omnia.* Ch. *Ohe, uxor, cessa tædio et molestiâ deos afficere toties gratias agendo, nisi illos ex tuâ naturâ æstimes, ut tibi persuadeas nihil illos percipere, nisi eadem centies eis dixeris. Sed interea cur Clitipho moratur tamdiu cum Syro apud Menedemum?* Me. *O Chremes, quos homines dicis morari tamdiu?* Ch. *O Menedeme, ergo hîc ades? dic mihi, retulistine Cliniæ quæ tibi respondi?* Me. *Omnia.* Ch. *Quid dixit?* Me. *Incepit lætari, tanquam illi qui volunt cupidè uxorem habere.* Ch. *Ha, ha, he.* Me. *Quid risisti?* Ch. *Astutiæ Syri venerunt mihi in memoriam.* Me. *Itane est?* Ch. *Etiam scelestus ille format et docet homines vultus componere ad simulandum quemlibet habitum.* Me. *An hoc ais, quòd filius Clinia fingit se esse lætum?* Ch. *Scilicet.* Me. *Ejusdem rei memini.* Ch. *Syrus est veteranus in astutiâ et fallaciis.* Me. *Magis id verum esse, si eum magis cognoscas, existimes.* Ch. *Itane est, ut dicis?* Me. *Quin tu ausculta.* Ch. *Siste paululùm: priùs audire cupiò quid perdideris per ejus technam et fallaciam, nam postquam nunciâsti filio tuo filiam meam Antiphilam illi in uxorem à me promissam, nonne verum est Dromonem dixisse tibi illico necesse esse, ut dares sponsæ filii vestimenta ornamenta aurea, pedisequas, servas, argentum.*

Me. Non-

Me. Non. *Ch*. quid non? *Me*. non, inquam. *Ch*. neque ipse gnatus? *Me*. Nil prorsùs, Chreme.
Magis unum etiam instare, ut hodie conficerent nuptiæ.
Ch. Mira narras. quid Syrus meus? ne is quidem quidquam? *Me*. nihil.
Ch. Quamobrem? *Me*. Nescio equidem: sed te miror, qui alia tam planè scias.
Sed tuum ille quoque Syrus idem mirè finxit filium, 25
Ut ne paululùm quidem suboleat amicam esse hanc Cliniæ.
Ch. Quid ais? *Me*. mitto jam osculari, atque amplexari: id nîl puto.
Ch. Quid est, quod ampliùs simuletur? *Me*. vah! *Ch*. quid est? *Me*. audi modò.
Est mihi ultimis conclave in ædibus quoddam retro; 29
Huc est intrò latus lectus; vestimentis stratus est.
Ch. Quid, postquam hoc est factum? *Me*. dictum factum, huc abiît Clitipho.
Ch. Solus? *Me*. solus. *Ch*. timeo. *Me*. Bacchis consecuta est illico.
Ch. Sola? *Me*. sola. *Ch*. perîi. *Me*. ubi abiêre intrò, operuêre ostium. *Ch*. hem!
Clinia hæc fieri videbat? *Me*. quid ni? unà mecum simul. 34
Ch. Filii est amica Bacchis, Menedeme: occidi.
Me. Quamobrem? *Ch*. decem dierum vix mî est familia.
Me. Quid? istuc times, quòd operam amico ille dat suo?
Ch. Imò quòd amicæ. *Me*. si dat. *Ch*. an dubium id tibi est? [putas,
Quenquamne animo tam communi esse, aut leni
Qui, se vidente, amicam patiatur suam? *Me*. ha, ha, he: 40
Quidni? quò verba faciliùs dentur mihi.
Ch. Derides? meritò mihi nunc ego succenseo.
Quot res dedêre, ubi possem persentiscere,
Ni essem lapis? quæ vidi! væ misero mihi!

Me. *Nihil mihi quidquam horum dixit?* Ch. *Quid non dixit?* Me. *Nihil, inquam, quidquam simile dixit.* Ch. *Neque ipse filius?* Me. *Nihil prorsùs, sed potiùs urgebat solummodo, ut hodierno die nuptiæ celebrarentur.* Ch. *Mira refers. quid Syrus servus meus? nihilne etiam quidquam petiit?* Me. *Nihil.* Ch. *Cur nihil petiit?* Me. *Hoc ego quidem ignoro: sed te illud nescire valde miror, qui tam clarè et perspicue res alias scias. Ille idem Syrus informavit etiam mirum in modum filium, adeò ut ne tantillùm quidem sentiat quisquam amorem Cliniæ erga Bacchidem.* Ch. *Quid ais?* Me. *Nunc omitto osculationes atque amplexus Clitiphonis et Bacchidis: hæc nihil reputo.* Ch. *Quid est quod ampliùs simulari possit, ubi ventum est ad oscula, et amplexus?* Me. *Vah!* Ch. *Quid est?* Me. *Ausculta nunc mihi. Est quoddum cubiculum secretum in interiori parte domûs meæ; lectus portatus est intrò in istud cubiculum? paratus est, et ornatus est stragulis.* Ch. *Postquam hoc factum est, quid consecutum?* Me. *Dicto citiùs, Clitipho in conclave se conjecit.* Ch. *Solus?* Me. *Solus.* Ch. *timeo.* Me. *Bacchis illico eòdem abiit post illum.* Ch. *Sola?* Me. *Sola.* Ch. *Perditus sum.* Me. *Postquam introiêrunt, clauserunt januam.* Ch. *Hem! Clinia hæc intuebatur?* Me. *Cur non intuitus esset? mecum simul unà intuebatur.* Ch. *O Menedeme, Bacchis est amica filii Clitiphonis; perii.* Me. *Quamobrem?* Ch. *Vix habeo rem familiarem ad decem dies.* Me. *Quid? an times istud, quòd inservit Cliniæ amico?* Ch. *Quin potiùs timeo, quòd amicæ inservit.* Me. *Si verum est, quòd amicæ inservit.* Ch. *An de hoc dubitas? aliquemne putas esse animo ita benevolo et commodo, ut ferat amicam seorsum adduci in conspectu suo?* Me. *Ha, ha, he: quare non id fiat ab his ut faciliùs decipiar?* Ch. *Me ludis? Jure mihi nunc irascor. Quot signa hujus mali mihi data sunt, ex quibus possem percipere ea, quæ adversus me facta sunt ab illis, nisi essem stupidior lapide? ô quæ asperi! væ misero mihi!*

ANNOTATIO.

28 Me. *Vah!*] Hâc interjectione *Vah!* Menedemus significat multò plura esse ignota Chremeti.

At næ illud haud inultum, si vivo, ferent:
Nam jam. *Me.* non tu te cohibes? non te respicis?
Non tibi ego exempli satis sum? *Ch.* præ iracun-
diâ, [qui?
Menedeme, non sum apud me. *Me.* tene istuc lo-
Nonne id flagitium est, te aliis consilium dare,
Foris sapere, tibi non posse te auxiliarier?
Ch. Quid faciam? *Me.* id, quod me fecisse aiebas
parum:
Fac te patrem esse sentiat: fac ut audeat
Tibi credere omnia, abs te petere, et poscere;
Ne quam aliam quærat copiam, ac te deserat.
Ch. Imò abeat multò malo quòvis gentiùm,
Quàm hîc per flagitium ad inopiam redigat pa-
trem:
Nam si illi pergo suppeditare sumptibus,
Menedeme, mihi illæc verè ad rastros res redit.
Me. Quot incommoda tibi in hâc re capies, nisi
caves?
Difficilem ostendes te esse, et ignosces tamen
Post, et id ingratum. *Ch.* ah! nescis quàm doleam.
Me. ut lubet.
Quid hoc, quod volo—, ut illa nubat nostro? nisi
quid est,
Quod malis. *Ch.* imò et gener et affines placent.
Me. Quid dotis dicam te dixisse filio?
Quid obticuisti? *Ch.* dotis? *Me.* ita dico. *Ch.* ah!
Me. Chreme,
Ne quid vereare, si est minu': nîl dos nos movet.
Ch. Duo talenta pro re nostrâ ego esse decrevi satìs:
Sed ita dictu opu' est, si me vis salvom esse, et rem
et filium,
Me mea omnia bona doti dixisse illi. *Me.* quam
rem agis?

sed certè non ferent hoc facinus impunitum, si vita suppetit: nam jam. Me. *Tu non te moderaris? tu non habes rationem prudentiæ tuæ? non ego sum sufficiens exemplum tibi?* Ch. *O Menedeme, non sum mei compos, adeò sum irâ commotus.* Me. *Decetne te istud loqui? nonne id reprehensione dignum, te aliis consulere, in alienis rebus sapientem esse, et te non posse tibi opem ferre et moderari?* Ch. *Quid agam?* Me. *Id quod me dicebas non sufficienter egisse in filium: fac ut tuus filius experiatur te esse patrem ipsius: ita ut committere audeat tibi omnia consilia, abs te petere, et postulare; ne aliunde habendi, quæ cupit, facultatem inveniat, ac te relinquat.* Ch. *Quin potiùs discedat quòcumque volet, quàm hic manens deducat me ad egestatem per nequitiam ac libidinem: nam, ò Menedeme, si perseverem illi subministrare impensas ad fovendam meretricem, mihi res familiaris eò redigetur, ut rem rusticam facere, fodere et arare terram cogar, sicut fecisti.* Me. *Quot molestias capies in hâc re, nisi tibi consulis? tu te præbebis morosum et durum filio, et tamen illi veniam condonabis postea, et ingratus erit filius, nullam gratiam veniæ habebit tibi.* Ch. *Ah! non novisti quanto dolore sim affectus.* Me. *Doleas ergo quantùm libuerit tibi. Verum num fieri tandem vis hoc, quod posco; ut filius meus ducat uxorem tuam filiam? nisi quid aliud est, quod tu præoptes.* Ch. *Imò et Clinia futurus gener et affinitas ejus mihi sunt grata et accepta.* Me. *Quam dotem nunciabo filio meo te dixisse? cur taces?* Ch. *Quam dotem dicere velim filiæ?* Me. *Id quæro.* Ch. *Ah!* Me. *Nihil timeas etiamsi modicam dixeris: non dos nos ducit.* Ch. *Ego decrevi duo talenta sufficere pro ratione nostrorum bonorum: sed si vis me esse salvum, et rem meam, et filium meum, opus est ut dicatur me doti constituisse omnem meam substantiam.* Me. *Quid agis?*

ANNOTATIONES.

64 *Quid dotis dicam te dixisse?*] *Dicere dotem*, et *promittere dotem*, differunt in antiquorum jurisconsultorum libris. Dicere dotem, est certis verbis promittere, nullâ interrogatione vel stipulatione præcedente; promittere dotem, est cum stipulatione promittere. Dotis dictione tres solùm personæ obligari poterant, scilicet, mulier ipsa, debitor ejus, et pater.

65 *Quid obticuisti?*] Ita dixit, quasi puderet Chremetem dicere, quòd parva dos videretur; nam tacemus consilia, reticemus dolores, obticemus quorum nos pudet.

Ch. Id

Ch. Id mirari te simulato, et illum hoc rogitato simul,
Quamobrem id faciam. *Me.* quin ego verò, quamobrem id facias, nescio.
Ch. Egone? ut illius animum, qui nunc luxuriâ et lasciviâ
Diffluit, retundam, redigam ut quò se vortat, nesciat.
Me. Quid agis? *Ch.* mitte: sine me in hâc re gerere mihi morem. *Me.* sino:
Itane vis? *Ch.* ita. *Me.* fiat. *Ch.* age jam, uxorem ut accersat, paret.
Se hic ita, ut liberos est æquom, dictis confutabitur.
Sed Syrum. *Me.* quid eum? *Ch.* egone? si vivo, adeò exornatum dabo,
Adeò depexum, ut, dum vivat, meminerit semper mei:
Qui sibi me pro ridiculo ac delectamento putat.
Non, ita me dî ament, auderet facere hæc viduæ mulieri,
Quæ in me fecit.

Ch. *Fingito te mirari quamobrem id faciam, et simul quærito ab illo (filio Clitiphone) quam putet esse hujus rei causam.* Me. *Quinimo, certè egomet ignoro, cur illud agas.* Ch. *Cur ego id agam? ut reprimam illius mentem, qui dissolutus est libidine et petulantiâ, et deducam in eum statum, ut nesciat in quam partem se vertat.* Me. *Quid facis?* Ch. *Omitte, ac permitte satisfacere animo meo in hâc re.* Me. *Non impedio: visne ut ita fiat?* Ch. *Ita volo.* Me. *Fiat.* Ch. *Age, ut jam Clinia accersat Antiphilam, præparet se ad nuptias. hic (Clitipho) ita verbis convictus objurgabitur, ut justum est reprehendi liberos à parentibus. Sed Syrum puniam supplicio quo dignus est.* Me. *Cur illum punies?* Ch. *Quærisne? Si vita superest, ita illum excultum, politum, et comptum dabo, ut mei semper recordaturus sit: qui Syrus putat me esse dignum, quem ludibrio habeat et fallat. Dii ita mihi sint propitii; ille Syrus non auderet facere viduæ mulierculæ ludos et technas, quas mihi fecit.*

ACTUS V. SCENA II.

CLITIPHO. MENEDEMUS. CHREMES. SYRUS.

Cl. ITANE tandem, quæso, est, Menedeme, ut pater
Tam in brevi spatio omnem de me ejecerit animum patris?
Quodnam ob facinus? quid ego tantum sceleris admisi miser?
Vulgò id faciunt. *Me.* scio tibi esse hoc gravius multò ac durius,
Cui fit; verùm ego haud minùs ægrè patior id, qui nescio,
Nec rationem capio, nisi quòd tibi bene ex animo volo. *Cl.* hìc
Patrem adstare aiebas? *Me.* eccùm. *Ch.* quid me incusas, Clitipho?
Quidquid ego hujus feci, tibi prospexi et stultitiæ tuæ.
Ubi te vidi animo esse omisso, et, suavia in præsen-[tiâ

Cl. *O Menedeme, rogo, itane tandem pater expulit animo omnem paternam benevolentiam in tam parvo tempore? propter quod delictum? quod tam grave scelus ego infelix commisi? æquales mei facere solent, quod ego feci.* Me. *Scio hoc tibi, cui fit, esse molestius et acerbius multò quàm ulli alii: sed ego id fero non minùs molestè tui causâ, id quomodo nescio, nec causam, cur doleam, intelligo, nisi quòd tibi cupio quævis omnia.* Cl. *Dicebas hîc patrem meum propè esse?* Me. *Ecce eum.* Ch. *O Clitipho, quid me culpas? quidquid in hâc re feci, ut providerem tibi et tuæ insaniæ, id factum est. Postquam te cognovi esse desidem et ignavum, et reputare ea esse præcipua,*

Quæ essent, prima habere, neque consulere in longitudinem;
Cepi rationem, ut neque egeres, neque ut hæc posses perdere.
Ubi, cui decuit primò, tibi non licuit per te mihi dare, [credidi.
Abii ad proxumos tibi qui erant; eis commisi, et
Ibi tuæ stultitiæ semper erit præsidium, Clitipho;
Victus, vestitus, quo in tectum te receptes. *Cl.* hei mihi!
Ch. Satiùs est, quàm, te ipso hærede, hæc possidere Bacchidem. [sciens?
Sy. Disperii: scelestus quantas turbas concivi in-
Cl. Emori cupio. *Ch.* priùs, quæso, disce, quid sit vivere.
Ubi scies, si displicebit vita, tum istôc utitor.
Sy. Here, licetne? *Ch.* loquere. *Sy.* at tuto? *Ch.* loquere. *Sy.* quæ ista est pravitas,
Quæve amentia est, quod peccavi ego, id obesse huic? *Ch.* ilicet.
Ne te admisce: nemo accusat, Syre, te; nec tu aram tibi,
Neque precatorem paràris. *Sy.* quid agis? *Ch.* nîl succenseo,
Nec tibi, nec huic; nec vos est æquum, quod facio, mihi.
Sy. Abiît: vah! rogâsse vellem. *Cl.* quid, Syre? *Sy.* unde mihi peterem cibum:
Ita nos alienavit. tibi jam esse ad sororem intelligo.
Cl. Adeon' rem rediîsse, ut periculum etiam fame mihi sit, Syre?
Sy. Modò liceat vivere, spes est. *Cl.* quæ? *Sy.* nos esurituros satis.
Cl. Irrides in re tantâ, neque me quidquam consilio adjuvas?
Sy. Imò et ibi nunc sum, et usque dudum id egi, dum loquitur pater:
Et, quantùm ego intelligere possum. *Cl.* quid? *Sy.* non abiêrit longiùs.
Cl. Quid est ergo? *Sy.* sic est, non esse horum te arbitror. *Cl.* quid istuc, Syre?

quæ tibi dulcia et jucunda sunt in tempore præsenti, neque providere longè in futurum; inveni modum, ut neque tu indigeres necessariis, neque posses absumere hæc mea bona. Postquam tibi, cui debui primo hæredi, non potui propter tuos mores mea bona donare, converti me ad consanguinitate tibi proximos, nempe ad sororem: eorum fidei commendavi, O Clitipho, illa bona; apud eos quoddam perfugium, atque auxilium habebis semper tuæ stultitiæ; victum, vestitum et tectum, quò te recipias. Cl. *Hei mihi!* Ch. *Meliùs est ita me disposuisse de bonis meis, quàm Bacchidem hæc habere: quod fieret, si tu esses mihi hæres.* Sy. *Disperii: quantos motus ego scelestus excitavi imprudens?* Cl. *Mortem omnino desidero.* Ch. *Obsecro, disce primò quid sit cum virtute et ratione vivere. Postquam didiceris, si vitæ pertæsus fueris, tunc utitor hoc sermone.* Sy. *An permittis mihi te alloqui?* Ch. *Loquere.* Sy. *At licetne loqui sine periculo?* Ch. *Loquere.* Sy. *Quæ est ista perversitas, vel quæ est ista mentis insania, id nocere huic filio tuo, quod peccatum commisi?* Ch. *Ilicet; actum est; quod constitui, perficietur. noli te in hoc negotio interponere: ò Syre, nemo accusat te; noli tibi quærere asylum, nec deprecatorem.* Sy. *Quid agis?* Ch. *Non indignor, neque ulla tibi minitor, neque Clitiphoni; nec justum est vos vicissim mihi irasci de eo, quod facio.* Sy. *Discessit: at vellem eum interrogâsse.* Cl. *Quid?* Sy. *Unde mihi cibus dabitur: ita abdicavit nos. nunc video te victum habere apud sororem, quam hæredem sibi constituit.* Cl. *Adeòne id verum est fortunam meam redactam esse in eum statum, ut periculum subeam fame pereundi?* Sy. *Dummodo permittatur nobis frui vitâ, spes est.* Cl. *Quænam spes relicta est?* Sy. *Spes est fore, ut non mediocriter esurie premamur.* Cl. *Rides in re tam seriâ et miseriâ, neque aliquantulùm consilio mihi succurris?* Sy. *Imò, et nunc præstò sum tibi adjutor, et semper adhuc fui, etiam dum pater loquebatur tecum: et quantùm conjicere possum.* Cl. *Quid est?* Sy. *Non diu pater absens futurus est.* Cl. *Ergo quid est?* Sy. *Ita res se habet, opinor, te non esse filium horum Chremetis et Sostratæ.* Cl. *O Syre, cur dicis istud?*

Satin'?

Satin' sanus es? *Sy.* ego dicam, quod mî in mentem: tu dijudica.
Dum istis fuisti solus, dum nulla alia delectatio,
Quæ propior esset, te indulgebant; tibi dabant: nunc filia
Postquam est inventa vera, inventa est caussa, quâ te expellerent.
Cl. Est verisimile. *Sy.* an tu ob peccatum hoc esse illum iratum putas?
Cl. Non arbitror. *Sy.* nunc aliud specta: matres omnes filiis
In peccato adjutrices, auxilio in paternâ injuriâ
Solent esse: id non fit. *Cl.* verum dicis: quid ergo nunc faciam, Syre?
Sy. Suspicionem istam ex illis quære: rem profer palam.
Si non est verum, ad misericordiam ambos adduces citò, aut
Scibis cujus sis. *Cl.* rectè suades: faciam. *Sy.* sat hoc rectè mihi in
Mentem venit: namque adolescens quàm minimâ in spe situs erit,
Tam facillimè patris pacem in leges conficiet suas.
Etiam haud scio an uxorem ducat, ac Syro nîl gratiæ.
Quid hoc autem? senex exit foras: ego fugio: adhuc quod factum est
Miror, non jussisse illico me arripi: ad Menedemum hinc pergam: eum
Precatorem mihi paro: seni nostro fideï nihil habeo.

Satisne mentis compos es? Sy. *Ego dicam quod menti occurrit: tu arbitrare. Quamdiu parentibus unicus esse existimatus es, quamdiu nulla fuit illis major et propinquior voluptas quàm in te, tibi favebant et faciles erant; tibi large dabant: nunc postquam Antiphila filia reperta est, occasio est reperta, propter quam te ejicerent.* Cl. *Quod ais probabile est.* Sy. *An opinaris illum indignatum esse ob hoc flagitium; quòd scivit te Bacchidem amare?* Cl. *Non opinor.* Sy. *Nunc considera aliam rem: omnes matres ut plurimùm sunt auxiliatrices filiis suis, cùm peccaverunt, et opem iis ferunt, quando pater in eos iniquè agit; nunc vides matrem tuam minimè te adjuvare.* Cl. *Dicis verum: quid ergo, Syre, mihi nunc agendum est?* Sy. *Quære ab illis id quod suspicaris; an sis eorum filius, necne: dic illis planè, quare adductus sis in eam suspicionem. Si id falsò suspicaris, statim adduces eos ad miserendum tui: aut si verum est te non esse eorum filium, scies ex eorum relatu cujus sis.* Cl. *Bene mihi consulis: quod suades faciam.* Sy. *Satis commodè hæc cogitatio mentem subiit, mihique valde istud consilium placet: namque juvenis quantò minùs spes se habere simulabit, fore ut pro filio admittatur; tantò faciliùs pacem inibit, cum bono patre his conditionibus quas dare voluerit filius. Et fortasse continget ut Clitipho uxorem ducat; nihil tamen gratiæ habeatur Syro. Quid autem est hoc? Chremes egreditur: ego fugâ mihi consulo: miror eum non imperâsse adhuc me comprehendi: perfugiam ad Menedemum, comparabo eum mihi intercessorem: non fido seni nostro Chremeti.*

ACTUS V. SCENA III.

SOSTRATA. CHREMES.

So. PROFECTO, nisi caves tu homo, aliquid gnato conficies mali:
Idque adeò miror, quî tam ineptum quidquam potuerit tibi
Venire in mentem, mi vir. *Ch.* oh, pergin' mulier esse? ullamne ego

So. *Certè, nisi provides tu homo, aliquod malum procurabis filio: et valde miror, mi conjux, quo pacto quicquam tam absurdum potueris in animum inducere.* Ch. *Oh, perseverasne mulier molesta esse? Nullamne*

Rem unquam volui, quin tu in eâ re mihi advorsatrix fueris, Sostrata ? at
Si rogitem jam, quid est quod peccem, aut quamobrem id faciam, nescias ;
In quâ re nunc tam confidenter restas, stulta ! *So.* ego nescio ?
Ch. Imò scis, potiùs quàm quidem redeat ad integrum eadem oratio.
So. Oh, iniquos es, qui me tacere de re tantâ postules.
Ch. Non postulo : jam loquere : nihilo minùs ego hoc faciam tamen.
So. Facies ? *Ch.* verum. *So.* nôn vides, quàntum mali ex eâ re excites ?
Subditum se suspicatur. *Ch.* Subditum ! aîn' tu ? *So.* certè inquam, mi vir.
Ch. Confitere tuum non esse. *So.* au, obsecro te, istuc inimicis siet.
Egon' confitear meum non esse filium, qui sit meus ?
Ch. Quid ? metuis ne non, cùm velis, convincas esse illum tuum ?
So. Quòd filia est inventa ? *Ch.* non : sed, quod magì' credendum fiet,
Id quòd est consimilis moribus,
Facilè convinces ex te natum ; nam tui similis est probè : [tibi :
Nam illi nihil vitii est relictum, quin sit et idem
Tum præterea talem, nisi tu, nulla pareret filium.
Sed ipse egreditur : quàm severus ! rem, cùm videas, censeas.

unquam rem volui, ut non mihi contraria fueris? Sed si nunc ego te interrogem quid est, in quo errem, aut quare id faciam, nescias respondere ; in quâ re nunc tam audacter resistis mihi, ô fatua ! So. *Ego ignoro scilicet.* Ch. *Quin verò malo fateri te scire, et intelligere quid velim dicere, quàm me de eâdem re sermonem redintegrare.* So. *Quin verò nullam æquitatis rationem habes, qui velis me silere de re tanti momenti, in qua agitur de pernicie filii.* Ch. *Non peto ut sileas : jam loquere quantùm voles : nihilo minùs exequar quod institui.* So. *Exequeris?* Ch. *Verum dico.* So. *Non consideras, quantum mali moveas ex hâc re, exhæreditatione filii? ipse filius in suspicionem venit se esse suppositum, non verum filium.* Ch. *Se esse suppositum opinatur?* So. *Certè, mi conjux.* Ch. *Fatere non esse filium tuum.* So. *Au, rogo te, istud eveniat inimicis nostris. Egone dicam hunc non esse filium meum, qui sit meus?* Ch. *Quid? an vereris, ne non possis cùm volueris probare in judicio illum esse filium tuum?* So. *Ideone quòd filia est reperta, hunc similiter meum esse filium probare possim?* Ch. *Non propter hoc dico : sed propter aliud quod magis fide dignum est, quia nempe tibi moribus est persimilis ; idcirco facili probatione convinces eum te peperisse : nam ipse est tibi simillimus : nullum vitium illi relictum est, quod non et in te appareat : præterea nulla fœmina partu ederet filium ejusmodi, nisi tu. Sed ipse Clitipho exit : quam gravis et serius ! Si rei veritatem cognoscas ; tunc judices de ejus moribus quales sint, an revera sit severus et gravis.*

ACTUS V. SCENA IV.

CLITIPHO. SOSTRATA. CHREMES.

Cl. SI unquam ullum fuit tempus, mater, cùm ego voluptati tibi
Fuerim, dictus filius tuus tuâ voluntate, obsecro
Ejus ut memineris, atque inopis nunc te miserescat mei ;
Quod peto, et volo, parenteis meos ut commonstres mihi.

Cl. *O mater, si unquam fuit tempus ullum, in quo tibi fui delectationi, appellatus filius tuus, te volente me talem credi, quæso ut recorderis illius temporis, atque ut te misericordia mei egeni te moveat ; quoniam posco, et cupio, ut indices mihi veros meos parentes.*

So. Ob-

So. Obsecro, mi gnate, nec istuc in animum induxis tuum,
Alienum esse te. *Cl.* sum. *So.* miseram me! hoccine quæsîsti, obsecro?
Ita mihi atque huic sis superstes, ut ex me atque ex hoc natus es:
Et cave posthac, si me amas, unquam istuc verbum ex te audiam. *Ch.* at
Ego, si me metuis, mores cave in te esse istos sentiam.
Cl. Quos? *Ch.* si scire vis, ego dicam: gerro, iners, fraus, helluo,
Ganeo, damnosus: crede, et nostrum te esse credito.
Cl. Non sunt hæc parentis dicta. *Ch.* non, si ex capite sis meo
Natus, item ut aiunt Minervam esse ex Jove, eâ caussâ magìs
Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.
So. Dî istæc. *Ch.* deos nescio: ego, quod potero, enitar sedulò.
Quæris id, quod habes, parentes: quod abest, non quæris; patri
Quomodo obsequare, et serves quod labore invenerit.
Non mihi per fallacias adducere ante oculos? pudet
Dicere, hâc præsente, verbum turpe; ac te id nullo modo
Facere puduit. *Cl.* eheu quàm ego nunc totus displiceo mihi!
Quâm pudet! neque, quod principium incipiam ad placandum, scio.

So. *Fili mi, rogo ne istud tibi persuadeas, te esse suppositum et falsum filium.* Cl. *Sum.* So. *O me infelicem! an hoc, amabò, quærere potuisti? ita mihi ac Chremeti supervivas, ut ex me matre, atque hoc patre genitus es: et vide, si me amas, ut nunquam ista proferas.* Ch. *Sed si me times, cave ne intelligam istos mores malos inesse tibi.* Cl. *Quos mores?* Ch. *Si vis scire, ego exponam: cave ne sis nugator, ineptus, ignavus, sine arte et industriâ, fraudulentus, vorax, bonorum consumptor, scortator, perniciosus tuis parentibus (ut qui à me decem minas Bacchidi per servum extorsisti) crede meis præceptis, et ita credito te esse nostrum filium.* Cl. *Talia verba contumeliosa nunquam procedunt ab eo qui verus est pater.* Ch. *Non patiar me notari infamiâ propter tuam nequitiam, eâ caussâ quia sis filius meus; etiamsi ex meo capite ortus fueris, similiter ut poëtæ fingunt Palladem esse natam ex Jove.* So. *Diî istud prohibeant, te fieri infamem propter filium.* Ch. *Nescio an diî prohibituri sint: cavebo ego diligenter ne fiam, quantùm potero. Tu quæris id, quod habes, nempe parentes: non id, quod abest tibi, videlicet quomodo complaceas patri, et conserves id boni, quod pater acquisivit multo labore. Non erubuisti adducere mihi ante conspectum meum per fraudem et mendacia eam, quam ut infamem pudet me nominare coram matre tuâ, fingendo eam esse amicam Cliniæ: at te non puduit facere rem flagitiosam et turpem.* Cl. *Eheu! quantùm me nunc mei tædet! quantùm me pudet id fecisse! neque scio unde incipiam, ut patrem iratum leniam, et placitum reddam.*

ACTUS V. SCENA V.

MENEDEMUS. CHREMES. CLITIPHO. SOSTRATA.

Me. ENIMVERO Chremes nimis graviter cruciat adolescentulum,
Nimisque inhumanè: exeo ergo, ut pacem conciliem. optumè
Ipsos video. *Ch.* ehem, Menedeme, cur non accersi jubes

Me. *Profectò Chremes nimis acerbè nimisque inhumanè objurgando vexat adolescentem Clitiphonem: ergo egredior ad eos, ut pacem inter eos componam. video ipsos opportunè.* Ch. *Ehem, Menedeme, cur non mandas advocari*

Sy. Idipsum. *Ch.* at ego illi nec do, nec despondeo.
Sy. Non? quam ob rem; *Ch.* quam ob rem me rogas? homini. *Sy.* ut lubet.
Non ego in perpetuum dicebam illam illi ut dares,
Verùm ut simulares. *Ch.* non mea est simulatio:
Ita tu istæc tua misceto, ne me admisceas.
Egon' cui daturus non sim, ut ei despondeam?
Sy. Credebam. *Ch.* minimè. *Sy.* scite poterat fieri:
Et ego hoc, quia dudum tu tantopere jusseras,
Eò cœpi. *Ch.* credo. *Sy.* cæterùm equidem istuc, Chreme,
Æqui bonique facio. *Ch.* atqui cùm maxume
Volo te dare operam ut fiat, verùm aliâ viâ.
Sy. Fiat: quæratur aliud. sed illud quod tibi
Dixi de argento, quod ista debet Bacchidi,
Id nunc reddendum est illi: neque tu scilicet
Eò nunc confugies: quid meâ, num mihi datum est?
Num jussi? num illa oppignerare filiam
Meam me invito potuit? verùm illud, Chreme,
Dicunt: *jus summum, sæpe summa est malitia.*
Ch. Haud faciam. *Sy.* imò aliis si licet, tibi non licet.
Omnes te in lautâ et bene parte auctâ putant,
Ch. Quin egomet jam ad eam deferam. *Sy.* imò filium
Jube potiùs. *Ch.* quam ob rem? *Sy.* quia enim in eum suspicio est
Translata amoris. *Ch.* quid tum? *Sy.* quia videbitur
Magis verisimile id esse, cùm hic illi dabit:
Et simul conficiam faciliùs ego, quod volo.
Ipse adeò adest. abi: effer argentum. *Ch.* effero.

Sy. *Idipsum est.* Ch. *Sed ego Chremes neque do, neque spondeo filiam meam in uxorem.* Sy. *Quare non das?* Ch. *Quare? num id quæris à me? filiam meam dem uxorem juveni huic, qui more fugitivi servi patrem reliquit, et qui meretricem amat?* Sy. *Fac ut lubet. Ego non dicebam ut eam illi propriam in manum dares, verùm ut fingeres te daturum.* Ch. *Non est meum quid simulare: tu misceto fallacias et technas tuas eo modo, ut non me his intermisceas. Visne ut despondeam meam filiam in uxorem ei, cui dare nolo?* Sy. *Credebam te velle id facere.* Ch. *Minimè.* Sy. *Id subtiliter poterat fieri: et ego ideo orsus sum hanc technam, quoniam ita instanter id jubebas.* Ch. *Credo.* Sy. *Sed certè, here, istud æqui bonique causâ facio.* Ch. *At verò deinde volo te summopere conari, ut fallacia intendatur in Menedemum; verùm volo id fieri alio modo.* Sy. *Fiat: alius modus excogitetur: sed illud quod tibi dixi de argento, quod ista filia tua debet Bacchidi, propterea quòd ei oppignerata fuit, istud argentum Bacchidi persolvendum est: neque tu nimirum recurres ad id prætextûs, dicendo, Quid meâ interest? num mihi creditum est? num mandavi ut daretur? num anus illa jus habuit dandi filiam meam pignori, me nolente? ô Chremes, verum est istud, quod vulgò dicitur: Nimius juris rigor sæpe nimis pugnat cum æquitate.* Ch. *Non confugiam ad eas summi juris rationes.* Sy. *Sed si juris ille rigor aliis permittitur, tamen non decet te eo uti: quòd omnes te numerant inter lautos, et locupletes.* Ch. *Quinimo ego nunc argumentum feram ad Bacchidem.* Sy. *Sed potiùs jube filium id facere.* Ch. *Quare?* Sy. *Certè quia suspicio amoris translata est in hunc filium tuum, qui putatur à Menedemo esse Bacchidis amator.* Ch. *Quid inde sequitur, si talis putatur?* Sy. *Quia id videbitur esse verisimilius, cùm filius tuus dabit illi Bacchidi argentum hoc: et simul efficiam minimo negotio id quod incepi: faciliùs decipiam Menedemum. Certè Clitipho ipse advenit, ô Chreme, i domum, et argentum profer.* Ch. *Profero.*

ACTUS

ACTUS IV. SCENA VI.

CLITIPHO. SYRUS.

Cl. NULLA est tam facilis res, quin difficilis siet,
Quam invitus facias. vel me hæc deambulatio,
Quàm non laboriosa, ad languorem dedit!
Nec quidquam magis nunc metuo, quàm ne denuo
Miser aliquò extrudar hinc, ne accedam ad Bacchidem.
Ut te quidem omnes dî, deæ, quantùm est, Syre,
Cum tuo istoc invento, cumque incepto perduint!
Hujusmodi mî res semper comminiscere,
Ubi me excarnufices. *Sy.* I tu hinc quò dignus es.
Quàm penè tua me perdidit protervitas!
Cl. Vellem herclè factum; ita meritu'. *Sy.* meritu'? quomodo?
Næ me istuc ex te priùs audîsse gaudeo,
Quàm argentum haberes, quod daturus jam fui.
Cl. Quid igitur dicam tibi vis? abiîsti: mihi
Amicam addûxti, quam non licitum est tangere.
Sy. Jam non sum iratus. sed scîn' ubi nunc sit tibi
Bacchis? *Cl.* apud nos. *Sy.* non. *Cl.* ubi ergo? *Sy.* apud Cliniam.
Cl. Perî. *Sy.* bono animo es: jam argentum ad eam deferes,
Quod ei es pollicitus. *Cl.* garris. unde? *Sy.* à patre.
Cl. Ludis fortasse me. *Sy.* ipsâ re experibere.
Cl. Næ ego fortunatus homo sum. deamo te, Syre.
Sy. Sed pater egreditur. cave, quidquam admiratu' sis,
Quâ causâ id fiat: obsecundato in loco:
Quod imperabit, facito: loquitor paucula.

Cl. *Nulla res est tam facilis, ut difficilis non videntur, si eam contra voluntatem facias. Etiam hæc deambulatio minimi laboris, quàm me defatigavit et languefecit! Neque nunc timeo ullam rem magis, quàm ut iterum ejiciar hinc in aliquem locum, ne possim ire ad amicam. O Syre, utinam omnes dii deæque, quotquot sunt, te perdant cum isto commento tuo et consilio! Tu mihi semper excogitas ejusmodi res, in quibus me excrucies.* Sy. *Tu ipse hinc abi in malam rem, ut meruisti, quàm pene tua petulantia ad perniciem adegit me!* Cl. *Per Herculem, vellem id evenisse, ita dignus es exitio.* Sy. *Dignus? quâ de causâ? Certè gaudeo istud me convitium à te audiisse, antequam pecuniam accipias, quam statim tibi numeraturus eram.* Cl. *Quid igitur vis dicam aliud cùm causam aliter dicendi mihi non dederis? hinc discessisti: adduxisti mihi amicam, quam non permittatur attractare.* Sy. *Jam non sum iratus, propter felicem exitum mei incepti. sed scisne ubi nunc sit amica tua Bacchis?* Cl. *Est in domo nostrâ.* Sy. *Non est.* Cl. *Ubi igitur?* Sy. *Apud Cliniam.* Cl. *Occidi.* Sy. *Animo bono esto: jam deferes ad eam argentum, quod ei promisisti.* Cl. *Nugaris, unde istud argentum sumetur?* Sy. *A patre tuo.* Cl. *Fortassè derides me.* Sy. *Experiere ipso facto.* Cl. *Certè ego sum homo fortunatus, valde te amo, Syre.* Sy. *Quâ causa tibi hæc pecunia tradatur, noli quærere; tantùm obsequere in tempore. Sed pater tuus domo exit, vide ne tu mirari quicquam videaris, quomodo evenit quòd argentum accipias deferendum ad Bacchidem: obsecundato in loco. Facito id quod imperabit: loquere admodum pauca verba, ne ex sermone tuo ulla suspicio ei oboriatur.*

ACTUS IV. SCENA VII.

CHREMES. CLITIPHO. SYRUS.

Ch. UBI Clitipho nunc est? *Sy.* eccum me, inque. *Cl.* eccum hîc tibi.
Ch. Quid rei esset, dixtî huic? *Sy.* dixi pleraque omnia.
Ch. Cape hoc argentum, ac defer. *Sy.* hei, quid stas, lapis?
Quin accipis? *Cl.* cedò sane. *Sy.* sequere hàc me ocyùs.
Tu hîc nos, dum eximus, interea opperibere:
Nam nihil est illîc, quòd moremur diutiùs.
Ch. Minas quidem jam decem habet à me filia,
Quas pro alimentis esse nunc duco datas,
Hasce ornamentis consequentur alteræ.
Porrò hæc talenta dotis apposcunt duo.
Quàm multa injusta ac prava fiunt moribus!
Mihi nunc, relictis rebus, inveniendus est
Aliquis, labore inventa mea cui dem bona.

Ch. *Ubi nunc est Clitipho?* Sy. *Clitipho, dic, Adsum.* Cl. *Hîc adsum, tibi morem gerere paratus.* Ch. *Syre, dixistine filio meo quæ res esset, quare mittam hoc argentum?* Sy. *Dixi pleraque omnia.* Ch. *Cape has decem minas, Clitipho, ac defer ad Bacchidem.* Sy. *Hei, stupide, cur stas? cur non accipis argentum?* Cl. *Certè dato.* Sy. *Sequere me per hanc viam citò. Tu, Chremes, interea dum ibimus, expectabis nos in hoc loco, donec egredimur: nam nulla est causa, propter quam longam moram faciamus istîc, ubi est Bacchis.* Ch. *Certè filia mea à me jam habet decem minas, quas æstimo me dedisse pro nutrimentis ejus. Alteræ decem minæ consequentur hasce pro ornamentis corporis. Hæc deinde ornamenta requirent sibi adjungi duo talenta pro dote. Quàm multa iniqua et perversa fiunt his corruptis temporis moribus! ut nimii et supervacanei sumptus in liberis et educandis et elocandis fiunt! Aliquis est nunc reperiendus mihi sponsus filiæ, omnibus aliis negotiis prætermissis, cui dem bona mea parta corporis operâ, et mentis industriâ.*

ACTUS IV. SCENA VIII.

MENEDEMUS. CHREMES.

Me. MULTO omnium nunc me fortunatissimum
Factum puto esse, gnate, cùm te intelligo
Resipîsse. *Ch.* ut errat! *Me.* te ipsum quærebam, Chreme.
Serva, quod in te est, filium, et me, et familiam.
Ch. Cedò, quid vis faciam? *Me.* invenîsti hodie filiam.
Ch. Quid tum? *Me.* hanc uxorem sibi dari volt Clinia.
Ch. Quæso, quid tu hominis es? *Me.* quid?
Ch. jamne oblitus es,

Me. *Mi fili, existimo me factum esse multò felicissimum omnium, qui nunc vivunt, cùm cognosco te ad meliorem mentem redîsse.* Ch. *Quantùm fallitur arbitrans filium resipuisse!* Me. *O Chreme, te ipsum quærebam. Serva me, et filium Cliniam, et familiam, quod potes.* Ch. *Dic, quid me vis facere?* Me. *Filiam tuam hodierno die reperisti.* Ch. *Quid inde sequitur?* Me. *Clinia cupit hanc filiam tuam sibi tradi in uxorem.* Ch. *Obsecro, qualis homo es tu?* Me. *Qualis homo sim?* Ch. *An oblivioni mandâsti ea,*

Inter

Inter nos quid sit dictum de fallaciâ,
Ut eâ viâ abs te argentum auferretur ? *Me.* scio.
Ch. Ea res nunc agitur ipsa. *Me.* quid dixtî, Chreme ?
Erravi. res acta est. quantâ de spe decidi !
Ch. Imò hæc quidem quæ apud te est, Clitiphonis est
Amica. *Me.* ita aiunt. *Ch.* Et tu credis ? *Me.* omnia.
Ch. Et illum aiunt velle uxorem, ut, cùm desponderis,
Des quî aurum, ac vestem, atque alia, quæ opus sunt, comparet.
Me. Id est profectò : id amicæ dabitur. *Ch.* scilicet
Daturum ? *Me.* ah ! frustrà igitur gavisus sum miser.
Quidvis tamen jam malo, quàm hunc amittere.
Quid nunc renunciem abs te responsum, Chreme ?
Ne sentiat me sensisse, atque ægrè ferat ?
Ch. Ægrè ? nimiùm illi, Menedeme, indulges. *Me.* sine :
Inceptum est : perfice hoc mihi perpetuum, Chreme.
Ch. Dic convenisse ; egisse te de nuptiis.
Me. Dicam : quid deinde ? *Ch.* me facturum esse omnia ;
Generum placere : postremò etiam, si voles,
Desponsam quoque esse dicito. *Me.* hem, istuc volueram.
Ch. Tantò ocyùs te ut poscat, et tu id, quod cupis,
Quam ocyssimè ut des. *Me.* cupio. *Ch.* næ tu propediem,
Ut istam rem video, istius obsaturabere.
Sed hæc ut ut sunt, cautim et paulatim dabis,
Si sapies. *Me.* faciam. *Ch.* abi intrò : vide, quid postulet.
Ego domi ero, si quid me voles. *Me.* sanè volo :
Nam te scientem faciam, quidquid egero.

quæ collocuti sumus de fallaciâ in te per servum faciendâ ; scilicet ut ficto matrimonio, argentum tibi eriperetur ? Me. *Teneo memoriâ ea, de quibus inter nos convenit.* Ch. *Fallacia ista nunc fit, quam tu putas esse rem seriam.* Me. *O Chreme, quid dixisti ? falsus sum. sic res acta est, ut decipiar. quantâ spe privatus sum ?* Ch. *Imò hæc Bacchis, quæ est in ædibus tuis, est amica Clitiphonis.* Me. *Sic dicunt filius, et servi.* Ch. *Et tu credis ?* Me. *Credo.* Ch. *Et illi servi dicunt illum filium tuum Cliniam petere sibi uxorem ; ut ubi filiam meam in matrimonium illi promiserim, ei tradas pecuniam, quâ coëmat ornamenta aurea, ac vestimenta, atque alium ornatum qui ad nuptias requiritur.* Me. *Certè ita res se habet : id argentum dabitur amicæ Bacchidi.* Ch. *Scilicet credas eum daturum !* Me. *Vah ! igitur ego miser frustrà lætatus sum, existimans filium resipuisse, tamen malo quidvis mihi perire, quàm filium. Quid referam filio nunc te mihi respondisse, Chreme, ne filius intelligat me intellexisse fallaciam, idque molestè ferat ?* Ch. *Molestè ferat ? O Menedeme, nimiùm illi permittis.* Me. *Sine, jam incepi ei indulgere : perfice, ô Chreme, ut perpetuò id mihi liceat.* Ch. *Dic illi te me adiisse ; et mecum de nuptiis contrahendis egisse.* Me. *Dicam : quid postea ?* Ch. *Dic me esse facturum omnia, quæ petit ; dic quoque gratum esse mihi, eum mihi generum fieri : postremò si voles, dicito filiam meam à me ipse desponsam esse.* Me. *Filiam tuam ipsi esse desponsam ! hem, cupiebam te hæc dicere, ut ei renunciarem.* Ch. *Dic illi ista, ut tantò citiùs à te pecuniam petat, et tu illi quàm citissime quod cupis illi dare, largiaris.* Me. *Cupio dari, quodcunque poscet.* Ch. *Certè ut considero sumptum, quem es facturus, brevi te satietas capiet istius filii. Sed, ita ut hæ res se habent, si sapienter vis te gerere, dabis argentum cum omni cautelâ et minutim.* Me. *Ita faciam.* Ch. *Abi domum tuam : vide quid petat. ego manebo domi, si quid voles me facere.* Me. *Sanè volo : nam nihil faciam quicquam nisi ex tuo consilio.*

ACTUS V. SCENA I.

MENEDEMUS. CHREMES.

Me. EGO, me non tam astutum, neque ita perspicacem esse, id scio:
Sed hic adjutor meus et monitor et præmonstrator Chremes
Hoc mihi præstat. In me quidvis harum rerum convenit,
Quæ sunt dictæ in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus:
In illum nîl potest: exsuperat ejus stultitia omnia hæc.
Ch. Ohe, jam desine deos, uxor, gratulando obtundere,
Tuam esse inventam gnatam; nisi illos tuo ex ingenio judicas,
Ut nil credas intelligere, nisi idem dictum est centies.
Sed interim quid illîc gnatus cessat cum Syro?
Me. Quos ais homines, Chreme, cessare? *Ch.* hem, Menedeme, advenis?
Dic mihi, Cliniæ, quæ dixi, nunciâstin'? *Me.* omnia.
Ch. Quid ait? *Me.* Gaudere adeò occepit, quasi qui cupiunt nuptias.
Ch. Ha, ha, he. *Me.* Quid risisti? *Ch.* servi venêre in mentem Syri
Calliditates. *Me.* itane? *Ch.* voltus quoque hominum fingit scelus.
Me. Gnatus quòd se assimulat lætum, id dicis? *Ch.* id. *Me.* idem istuc mihi
Venit in mentem. *Ch.* veterator. *Me.* magi' si magi' norîs, putes
Ita rem esse. *Ch.* aîn' tu? *Me.* quin tu ausculta. *Ch.* mane: priùs hoc scire expeto,
Quid perdideris: nam ubi desponsam nunciâsti filio,
Continuò injecisse verba tibi, Dromonem scilicet,
Sponsæ vestem, aurum, atque ancillas opus esse, argentum ut dares.

Me. *Certè scio me non esse tam callidum, neque ita circumspectum: sed hic Chremes auxiliator meus, et consiliarius et præceptor in hoc me anteit. Omnia quæ dicuntur in stultum, in me concurrunt, caudex, stipes, asinus, plumbeus: in illum nequaquam: nam ejus vecordia excedit hæc omnia.* Ch. *Ohe, uxor, cessa tædio et molestiâ deos afficere toties gratias agendo, nisi illos ex tuâ naturâ æstimes, ut tibi persuadeas nihil illos percipere, nisi eadem centies eis dixeris. Sed interea cur Clitipho moratur tamdiu cum Syro apud Menedemum?* Me. *O Chremes, quos homines dicis morari tamdiu?* Ch. *O Menedeme, ergo hîc ades? dic mihi, retulistine Cliniæ quæ tibi respondi?* Me. *Omnia.* Ch. *Quid dixit?* Me. *Incepit lætari, tanquam illi qui volunt cupidè uxorem habere.* Ch. *Ha, ha, he.* Me. *Quid risisti?* Ch. *Astutiæ Syri venerunt mihi in memoriam.* Me. *Itane est?* Ch. *Etiam scelestus ille format et docet homines vultus componere ad simulandum quemlibet habitum.* Me. *An hoc ais, quòd filius Clinia fingit se esse lætum?* Ch. *Scilicet.* Me. *Ejusdem rei memini.* Ch. *Syrus est veteranus in astutiâ et fallaciis.* Me. *Magis id verum esse, si eum magis cognoscas, existimes.* Ch. *Itane est, ut dicis?* Me. *Quin tu auscultâ.* Ch. *Siste paululùm: priùs audire cupiò quid perdideris per ejus technam et fallaciam, nam postquam nunciâsti filio tuo filiam meam Antiphilam illi in uxorem à me promissam, nonne verum est Dromonem dixisse tibi illico necesse esse, ut dares sponsæ filii vestimenta ornamenta aurea, pedissequas, servas, argentum.*

Me. Non

Me. Non. *Ch*. quid non? *Me*. non, inquam. *Ch*. neque ipse gnatus? *Me*. Nil prorsùs, Chreme.
Magìs unum etiam instare, ut hodie conficerent nuptiæ.
Ch. Mira narras. quid Syrus meus? ne is quidem quidquam? *Me*. nihil.
Ch. Quamobrem? *Me*. Nescio equidem: sed te miror, qui alia tam planè scias.
Sed tuum ille quoque Syrus idem mirè finxit filium,
Ut ne paululùm quidem suboleat amicam esse hanc Cliniæ.
Ch. Quid ais? *Me*. mitto jam osculari, atque amplexari: id nîl puto.
Ch. Quid est, quod ampliùs simuletur? *Me*. vah! *Ch*. quid est? *Me*. audi modò.
Est mihi ultimis conclave in ædibus quoddam retro;
Huc est intrò latus lectus; vestimentis stratus est.
Ch. Quid, postquam hoc est factum? *Me*. dictum factum, huc abiît Clitipho.
Ch. Solus? *Me*. solus. *Ch*. timeo. *Me*. Bacchis consecuta est illico.
Ch. Sola? *Me*. sola. *Ch*. periî. *Me*. ubi abiêre intrò, operuêre ostium. *Ch*. hem!
Clinia hæc fieri videbat? *Me*. quid ni? unà mecum simul.
Ch. Filii est amica Bacchis, Menedeme: occidi.
Me. Quamobrem? *Ch*. decem dierum vix mî est familia.
Me. Quid? istuc times, quòd operam amico ille dat suo?
Ch. Imò quòd amicæ. *Me*. si dat. *Ch*. an dubium id tibi est? [putas,
Quenquamne animo tam communi esse, aut leni
Qui, se vidente, amicam patiatur suam? *Me*. ha, ha, he:
Quidni? quò verba faciliùs dentur mihi.
Ch. Derides? meritò mihi nunc ego succenseo.
Quot res dedêre, ubi possem persentiscere,
Ni essem lapis? quæ vidi! væ misero mihi!

Me. *Nihil mihi quidquam horum dixit?* Ch. *Quid non dixit?* Me. *Nihil, inquam, quidquam simile dixit.* Ch. *Neque ipse filius?* Me. *Nihil prorsùs, sed potiùs urgebat solummodo, ut hodierno die nuptiæ celebrarentur.* Ch. *Mira refers. quid Syrus servus meus? nihilne etiam quidquam petiit?* Me. *Nihil.* Ch. *Cur nihil petiit?* Me. *Hoc ego quidem ignoro: sed te illud nescire valde miror, qui tam clarè et perspicuè res alias scias. Ille idem Syrus informavit etiam mirum in modum filium, adeò ut ne tantillùm quidem sentiat quisquam amorem Cliniæ erga Bacchidem.* Ch. *Quid ais?* Me. *Nunc omitto osculationes atque amplexus Clitiphonis et Bacchidis: hæc nihil reputo.* Ch. *Quid est quod ampliùs simulari possit, ubi ventum est ad oscula, et amplexus?* Me. *Vah!* Ch. *Quid est?* Me. *Ausculta nunc mihi. Est quoddum cubiculum secretum in interiori parte domûs meæ; lectus portatus est intrò in istud cubiculum? paratus est, et ornatus est stragulis.* Ch. *Postquam hoc factum est, quid consecutum?* Me. *Dicto citiùs, Clitipho in conclave se conjecit.* Ch. *Solus?* Me. *Solus.* Ch. *timeo.* Me. *Bacchis illico eòdem abiit post illum.* Ch. *Sola?* Me. *Sola.* Ch. *Perditus sum.* Me. *Postquam introiêrunt, clauserunt januam.* Ch. *Hem! Clinia hæc intuebatur?* Me. *Cur non intuitus esset? mecum simul unà intuebatur.* Ch. *O Menedeme, Bacchis est amica filii Clitiphonis; perii.* Me. *Quamobrem?* Ch. *Vix habeo rem familiarem ad decem dies.* Me. *Quid? an times istud, quòd inservit Cliniæ amico?* Ch. *Quin potiùs timeo, quòd amicæ inservit.* Me. *Si verum est, quòd amicæ inservit.* Ch. *An de hoc dubitas? aliquemne putas esse animo ita benevolo et commodo, ut ferat amicam seorsum adduci in conspectu suo?* Me. *Ha, ha, he: quare nòn id fiat ab his ut faciliùs decipiar?* Ch. *Me ludis? Jure mihi nunc irascor. Quot signa hujus mali mihi data sunt, ex quibus possem percipere ea, quæ adversus me facta sunt ab illis, nisi essem stupidior lapide? ò quæ aspexi! væ misero mihi!*

ANNOTATIO.

28 Me. *Vah!*] Hâc interjectione *Vah!* Menedemus significat multò plura esse ignota Chremeti.

At næ illud haud inultum, si vivo, ferent:
Nam jam. *Me.* non tu te cohibes? non te respicis?
Non tibi ego exempli satis sum? *Ch.* præ iracundiâ, [qui?
Menedeme, non sum apud me. *Me.* tene istuc loqui?
Nonne id flagitium est, te aliis consilium dare,
Foris sapere, tibi non posse te auxiliarier?
Ch. Quid faciam? *Me.* id, quod me fecisse aiebas parum:
Fac te patrem esse sentiat: fac ut audeat
Tibi credere omnia, abs te petere, et poscere;
Ne quam aliam quærat copiam, ac te deserat.
Ch. Imò abeat multò malo quòvis gentium,
Quàm hîc per flagitium ad inopiam redigat patrem:
Nam si illi pergo suppeditare sumptibus,
Menedeme, mihi illæc verè ad rastros res redit.
Me. Quot incommoda tibi in hâc re capies, nisi caves?
Difficilem ostendes te esse, et ignosces tamen
Post, et id ingratum. *Ch.* ah! nescis quàm doleam.
Me. ut lubet.
Quid hoc, quod volo—, ut illa nubat nostro? nisi quid est,
Quod malis. *Ch.* imò et gener et affines placent.
Me. Quid dotis dicam te dixisse filio?
Quid obticuisti? *Ch.* dotis? *Me.* ita dico. *Ch.* ah!
Me. Chreme,
Ne quid vereare, si est minu': nîl dos nos movet.
Ch. Duo talenta pro re nostrâ ego esse decrevi satis:
Sed ita dictu opu' est, si me vis salvom esse, et rem et filium,
Me mea omnia bona doti dixisse illi. *Me.* quam rem agis?

sed certè non ferent hoc facinus impunitum, si vita suppetit: nam jam. Me. *Tu non te moderaris? tu non habes rationem prudentiæ tuæ? non ego sum sufficiens exemplum tibi?* Ch. *O Menedeme, non sum mei compos, adeò sum irâ commotus.* Me. *Decetne te istud loqui? nonne id reprehensione dignum, te aliis consulere, in alienis rebus sapientem esse, et te non posse tibi opem ferre et moderari?* Ch. *Quid agam?* Me. *Id quod me dicebas non sufficienter egisse in filium: fac ut tuus filius experiatur te esse patrem ipsius: ita ut committere audeat tibi omnia consilia, abs te petere, et postulare: ne aliunde habendi, quæ cupit, facultatem inveniat, ac te relinquat.* Ch. *Quin potiùs discedat quòcumque volet, quàm hìc manens deducat me ad egestatem per nequitiam ac libidinem: nam, ò Menedeme, si perseverem illi subministrare impensas, ad fovendam meretricem, mihi res familiaris eò redigetur, ut rem rusticam facere, fodere et arare terram cogar, sicut fecisti.* Me. *Quot molestias capies in hâc re, nisi tibi consulis? tu te præbebis morosum et durum filio, et tamen illi veniam condonabis postea, et ingratus erit filius, nullam gratiam veniæ habebit tibi.* Ch. *Ah! non novisti quanto dolore sim affectus.* Me. *Doleas ergo quantùm libuerit tibi. Verum num fieri tandem vis hoc, quod posco; ut filius meus ducat uxorem tuam filiam? nisi quid aliud est, quod tu præoptes.* Ch. *Imò et Clinia futurus gener et affinitas ejus mihi sunt grata et accepta.* Me. *Quam dotem nunciabo filio meo te dixisse? cur taces?* Ch. *Quam dotem dicere velim filiæ?* Me. *Id quæro.* Ch. *Ah!* Me. *Nihil timeas etiamsi modicam dixeris: non dos nos ducit.* Ch. *Ego decrevi duo talenta sufficere pro ratione nostrorum bonorum: sed si vis me esse salvum, et rem meam, et filium meum, opus est ut dicatur me doti constituisse omnem meam substantiam.* Me. *Quid agis?*

ANNOTATIONES.

64 *Quid dotis dicam te dixisse?*] *Dicere dotem*, et *promittere dotem*, differunt in antiquorum jurisconsultorum libris. Dicere dotem, est certis verbis promittere, nullâ interrogatione vel stipulatione præcedente; promittere dotem, est cum stipulatione promittere. Dotis dictione tres solùm personæ obligari poterant, scilicet, mulier ipsa, debitor ejus, et pater.

65 *Quid obticuisti?*] Ita dixit, quasi puderet Chremetem dicere, quòd parva dos videretur; nam tacemus consilia, reticemus dolores, obticemus quorum nos pudet.

Ch. Id

Ch. Id mirari te simulato, et illum hoc rogitato simul,
Quamobrem id faciam. *Me.* quin ego verò, quamobrem id facias, nescio.
Ch. Egone? ut illius animum, qui nunc luxuriâ et lasciviâ
Diffluit, retundam, redigam ut quò se vortat, nesciat.
Me. Quid agis? *Ch.* mitte: sine me in hâc re gerere mihi morem. *Me.* sino:
Itane vis? *Ch.* ita. *Me.* fiat. *Ch.* age jam, uxorem ut accersat, paret.
Se hic ita, ut liberos est æquom, dictis confutabitur.
Sed Syrum. *Me.* quid eum? *Ch.* egone? si vivo, adeò exornatum dabo,
Adeò depexum, ut, dum vivat, meminerit semper mei:
Qui sibi me pro ridiculo ac delectamento putat.
Non, ita me dî ament, auderet facere hæc viduæ mulieri,
Quæ in me fecit.

Ch. *Fingito te mirari quamobrem id faciam, et simul quærito ab illo (filio Clitiphone) quam putet esse hujus rei causam.* Me. *Quinimo, certè egomet ignoro, cur illud agas.* Ch. *Cur ego id agam? ut reprimam illius mentem, qui dissolutus est libidine et petulantiâ, et deducam in eum statum, ut nesciat in quam partem se vertat.* Me. *Quid facis?* Ch. *Omitte, ac permitte satisfacere animo meo in hâc re.* Me. *Non impedio: visne ut ita fiat?* Ch. *Ita volo.* Me. *Fiat.* Ch. *Age, ut jam Clinia accersat Antiphilam, præparet se ad nuptias. hic (Clitipho) ita verbis convictus objurgabitur, ut justum est reprehendi liberos à parentibus. Sed Syrum puniam supplicio quo dignus est.* Me. *Cur illum punies?* Ch. *Quærisne? Si vita superest, ita illum excultum, politum, et comptum dabo, ut mei semper recordaturus sit: qui Syrus putat me esse dignum, quem ludibrio habeat et fallat. Dii ita mihi sint propitii; ille Syrus non auderet facere viduæ mulierculæ ludos et technas, quas mihi fecit.*

ACTUS V. SCENA II.

CLITIPHO. MENEDEMUS. CHREMES. SYRUS.

Cl. ITANE tandem, quæso, est, Menedeme, ut pater
Tam in brevi spatio omnem de me ejecerit animum patris?
Quodnam ob facinus? quid ego tantum sceleris admisi miser?
Vulgò id faciunt. *Me.* scio tibi esse hoc gravius multò ac durius,
Cui fit; verùm ego haud minùs ægrè patior id, qui nescio,
Nec rationem capio, nisi quòd tibi bene ex animo volo. *Cl.* hìc
Patrem adstare aiebas? *Me.* eccùm. *Ch.* quid me incusas, Clitipho?
Quidquid ego hujus feci, tibi prospexi et stultitiæ tuæ.
Ubi te vidi animo esse omisso, et, suavia in præsentiâ

Cl. *O Menedeme, rogo, itane tandem pater expulit animo omnem paternam benevolentiam in tam parvo tempore? propter quod delictum? quod tam grave scelus ego infelix commisi? æquales mei facere solent, quod ego feci.* Me. *Scio hoc tibi, cui fit, esse molestius et acerbius multò quàm ulli alii: sed ego id fero non minùs molestè tui causâ, id quomodo nescio, nec causam, cur doleam, intelligo, nisi quòd tibi cupio quævis omnia.* Cl. *Dicebas hìc patrem meum propè esse?* Me. *Ecce eum.* Ch. *O Clitipho, quid me culpas? quidquid in hâc re feci, ut providerem tibi et tuæ insaniæ, id factum est. Postquam te cognovi esse desidem et ignavum, et reputare ea esse præcipua,*

quæ tibi dulcia et jucunda sunt in tempore præsenti, neque providere longè in futurum; inveni modum, ut neque tu indigeres necessariis, neque posses absumere hæc mea bona. Postquam tibi, cui debui primo hæredi, non potui propter tuos mores mea bona donare, converti me ad consanguinitate tibi proximos, nempe ad sororem: eorum fidei commendavi, O Clitipho, illa bona; apud eos quoddam perfugium, atque auxilium habebis semper tuæ stultitiæ; victum, vestitum et tectum, quò te recipias. Cl. *Hei mihi!* Ch. *Meliùs est ita me disposuisse de bonis meis, quàm Bacchidem hæc habere: quod fieret, si tu esses mihi hæres.* Sy. *Disperii: quantos motus ego scelestus excitavi imprudens?* Cl. *Mortem omnino desidero.* Ch. *Obsecro, disce primò quid sit cum virtute et ratione vivere. Postquam didiceris, si vitæ pertæsus fueris, tunc utitor hoc sermone.* Sy. *An permittis mihi te alloqui?* Ch. *Loquere.* Sy. *At licetne loqui sine periculo?* Ch. *Loquere.* Sy. *Quæ est ista perversitas, vel quæ est ista mentis insania, id nocere huic filio tuo, quod peccatum commisi?* Ch. *Ilicet; actum est; quod constitui, perficietur. nolito in hoc negotio interponere: ò Syre, nemo accusat te; noli tibi quærere asylum, nec deprecatorem.* Sy. *Quid agis?* Ch. *Non indignor, neque ulla tibi minitor, neque Clitiphoni; nec justum est vos vicissim mihi irasci de eo, quod facio.* Sy. *Discessit: at vellem eum interrogâsse.* Cl. *Quid?* Sy. *Unde mihi cibus dabitur: ita abdicavit nos. nunc video te victum habere apud sororem, quam hæredem sibi constituit.* Cl. *Adeòne id verum est fortunam meam redactam esse in eum statum, ut periculum subeam fame pereundi?* Sy. *Dummodo permittatur nobis frui vitâ, spes est.* Cl. *Quænam spes relicta est?* Sy. *Spes est fore, ut non mediocriter esurie premamur.* Cl. *Rides in re tam seriâ et miseriâ, neque aliquantulùm consilio mihi succurris?* Sy. *Imò, et nunc præstò sum tibi adjutor, et semper adhuc fui, etiam dum pater loquebatur tecum: et quantùm conjicere possum.* Cl. *Quid est?* Sy. *Non diu pater absens futurus est.* Cl. *Ergo quid est?* Sy. *Ita res se habet, opinor, te non esse filium horum Chremetis et Sostratæ.* Cl. *O Syre, cur dicis istud?*

Quæ essent, prima habere, neque consulere in longitudinem;
Cepi rationem, ut neque egeres, neque ut hæc posses perdere.
Ubi, cui decuit primò, tibi non licuit per te mihi dare,
Abii ad proxumos tibi qui erant; eis commisi, et credidi.
Ibi tuæ stultitiæ semper erit præsidium, Clitipho;
Victus, vestitus, quo in tectum te receptes. *Cl.* hei mihi!
Ch. Satiùs est, quàm, te ipso hærede, hæc possidere Bacchidem.
Sy. Disperii: scelestus quantas turbas concivi insciens?
Cl. Emori cupio. *Ch.* priùs, quæso, disce, quid sit vivere.
Ubi scies, si displicebit vita, tum istôc utitor.
Sy Here, licetne? *Ch.* loquere. *Sy.* at tuto? *Ch.* loquere. *Sy.* quæ ista est pravitas,
Quæve amentia est, quod peccavi ego, id obesse huic? *Ch.* ilicet.
Ne te admisce: nemo accusat, Syre, te; nec tu aram tibi,
Neque precatorem paràris. *Sy.* quid agis? *Ch.* nîl succenseo,
Nec tibi, nec huic; nec vos est æquum, quod facio, mihi.
Sy. Abiît: vah! rogâsse vellem. *Cl.* quid, Syre? *Sy.* unde mihi peterem cibum:
Ita nos alienavit. tibi jam esse ad sororem intelligo.
Cl. Adeon' rem redîsse, ut periculum etiam fame mihi sit, Syre?
Sy. Modò liceat vivere, spes est. *Cl.* quæ? *Sy.* nos esurituros satis.
Cl. Irrides in re tantâ, neque me quidquam consilio adjuvas?
Sy. Imò et ibi nunc sum, et usque dudum id egi, dum loquitur pater:
Et, quantùm ego intelligere possum. *Cl.* quid? *Sy.* non abiêrit longiùs.
Cl. Quid est ergo? *Sy.* sic est, non esse horum te arbitror. *Cl.* quid istuc, Syre?

Satin'

Satin' sanus es? *Sy.* ego dicam, quod mî in mentem: tu dijudica.
Dum istis fuisti solus, dum nulla alia delectatio,
Quæ propior esset, te indulgebant; tibi dabant: nunc filia
Postquam est inventa vera, inventa est caussa, quâ te expellerent.
Cl. Est verisimile. *Sy.* an tu ob peccatum hoc esse illum iratum putas?
Cl. Non arbitror. *Sy.* nunc aliud specta: matres omnes filiis
In peccato adjutrices, auxilio in paternâ injuriâ
Solent esse: id non fit. *Cl.* verum dicis: quid ergo nunc faciam, Syre?
Sy. Suspicionem istam ex illis quære: rem profer palam.
Si non est verum, ad misericordiam ambos adduces citò, aut
Scibis cujus sis. *Cl.* rectè suades: faciam. *Sy.* sat hoc rectè mihi in
Mentem venit: namque adolescens quàm minimâ in spe situs erit,
Tam facillimè patris pacem in leges conficiet suas.
Etiam haud scio an uxorem ducat, ac Syro nîl gratiæ.
Quid hoc autem? senex exit foras: ego fugio: adhuc quod factum est
Miror, non jussisse illico me arripi: ad Menedemum hinc pergam: eum
Precatorem mihi paro: seni nostro fidei nihil habeo.

Satisne mentis compos es? Sy. Ego dicam quod menti occurrit: tu arbitrare. Quamdiu parentibus unicus esse existimatus es, quamdiu nulla fuit illis major et propinquior voluptas quàm in te, tibi favebant et faciles erant; tibi large dabant: nunc postquam Antiphila filia reperta est, occasio est reperta, propter quam te ejicerent. Cl. Quod ais probabile est. Sy. An opinaris illum indignatum esse ob hoc flagitium; quòd scivit te Bacchidem amare? Cl. Non opinor. Sy. Nunc considera aliam rem: omnes matres ut plurimùm sunt auxiliatrices filiis suis, cùm peccaverunt, et opem iis ferunt, quando pater in eos iniquè agit; nunc vides matrem tuam minimè te adjuvare. Cl. Dicis verum: quid ergo, Syre, mihi nunc agendum est? Sy. Quære ab illis id quod suspicaris; an sis eorum filius, necne: dic illis planè, quare adductus sis in eam suspicionem. Si id falsò suspicaris, statim adduces eos ad miserendum tui: aut si verum est te non esse eorum filium, scies ex eorum relatu cujus sis. Cl. Bene mihi consulis: quod suades faciam. Sy. Satis commodè hæc cogitatio mentem subiit, mihique valde istud consilium placet: namque juvenis quantò minùs spes se habere simulabit, fore ut pro filio admittatur; tantò faciliùs pacem inibit, cum bono patre his conditionibus quas dare voluerit filius. Et fortasse continget ut Clitipho uxorem ducat; nihil tamen gratiæ habeatur Syro. Quid autem est hoc? Chremes egreditur: ego fugâ mihi consulo: miror eum non imperâsse adhuc me comprehendi: perfugiam ad Menedemum, comparabo eum mihi intercessorem: non fido seni nostro Chremeti.

ACTUS V. SCENA III.

SOSTRATA. CHREMES.

So. PROFECTO, nisi caves tu homo, aliquid gnato conficies mali:
Idque adeò miror, quî tam ineptum quidquam potuerit tibi
Venire in mentem, mi vir. *Ch.* oh, pergin' mulier esse? ullamne ego

So. *Certè, nisi provides tu homo, aliquod malum procurabis filio: et valde miror, mi conjux, quo pacto quicquam tam absurdum potueris in animum inducere.* Ch. *Oh, perseverasne mulier molesta esse? Nullamne*

Rem unquam volui, quin tu in eâ re mihi advorsatrix fueris, Sostrata? at
Si rogitem jam, quid est quod peccem, aut quamobrem id faciam, nescias;
In quâ re nunc tam confidenter restas, stulta! *So.* ego nescio?
Ch. Imò scis, potiùs quàm quidem redeat ad integrum eadem oratio.
So. Oh, iniquos es, qui me tacere de re tantâ postules.
Ch. Non postulo: jam loquere: nihilo minùs ego hoc faciam tamen.
So. Facies? *Ch.* verum. *So.* nón vides, quantum mali ex eâ re excites?
Subditum se suspicatur. *Ch.* Subditum! aîn' tu? *So.* certè inquam, mi vir.
Ch. Confitere tuum non esse. *So.* au, obsecro te, istuc inimicis siet.
Egon' confitear meum non esse filium, qui sit meus?
Ch. Quid? metuis ne non, cùm velis, convincas esse illum tuum?
So. Quòd filia est inventa? *Ch.* non: sed, quod magi' credendum fiet,
Id quòd est consimilis moribus,
Facilè convinces ex te natum: nam tui similis est
probè: [tibi:
Nam illi nihil vitii est relictum, quin sit et idem
Tum præterea talem, nisi tu, nulla pareret filium.
Sed ipse egreditur: quàm severus! rem, cùm videas, censeas.

unquam rem volui, ut non mihi contraria fueris? Sed si nunc ego te interrogem quid est, in quo errem, aut quare id faciam, nescias respondere; in quâ re nunc tam audacter resistis mihi, ô fatua! So. *Ego ignoro scilicet.* Ch. *Quin verò malo fateri te scire, et intelligere quid velim dicere, quàm me de eâdem re sermonem redintegrare.* So. *Quin verò nullam æquitatis rationem habes, qui velis me silere de re tanti momenti, in qua agitur de pernicie filii.* Ch. *Non peto ut sileas: jam loquere quantùm voles: nihilo minùs exequar quod institui.* So. *Exequeris?* Ch. *Verum dico.* So. *Non consideras, quantum mali moveas ex hâc re, exhæreditatione filii? ipse filius in suspicionem venit se esse suppositum, non verum filium.* Ch. *Se esse suppositum opinatur?* So. *Cèrtè, mi conjux.* Ch. *Fatere non esse filium tuum.* So. *Au, rogo te, istud eveniat inimicis nostris. Egone dicam hunc non esse filium meum, qui sit meus?* Ch. *Quid? an vereris, ne non possis cùm volueris probare in judicio illum esse filium tuum?* So. *Ideone quòd filia est reperta, hunc similiter meum esse filium probare possim?* Ch. *Non propter hoc dico: sed propter aliud quod magìs fide dignum est, quia nempe tibi moribus est persimilis; idcirco facili probatione convinces eum te peperisse: nam ipse est tibi simillimus: nullum vitium illi relictum est, quod non et in te appareat: præterea nulla fœmina partu ederet filium ejusmodi, nisi tu. Sed ipse Clitipho exit: quam gravis et serius! Si rei veritatem cognoscas; tunc judices de ejus moribus quales sint, an revera sit severus et gravis.*

ACTUS V. SCENA IV.

CLITIPHO. SOSTRATA. CHREMES.

Cl. SI unquam ullum fuit tempus, mater, cùm ego voluptati tibi
Fuerim, dictus filius tuus tuâ voluntate, obsecro
Ejus ut memineris, atque inopis nunc te miserescat mei;
Quod peto, et volo, parenteis meos ut commonstres mihi.

So. Ob-

Cl. *O mater, si unquam fuit tempus ullum, in quo tibi fui delectationi, appellatus filius tuus, te volente me talem credi, quæso ut recorderis illius temporis, atque ut te misericordia mei egeni te moveat; quoniam posco, et cupio, ut indices mihi veros meos parentes.*

So. Obsecro, mi gnate, nec istuc in animum inducas tuum,
Alienum esse te. *Cl.* sum. *So.* miseram me! hoccine quæsîsti, obsecro?
Ita mihi atque huic sis superstes, ut ex me atque ex hoc natus es:
Et cave posthac, si me amas, unquam istuc verbum ex te audiam. *Ch.* at
Ego, si me metuis, mores cave in te esse istos sentiam.
Cl. Quos? *Ch.* si scire vis, ego dicam: gerro, iners, fraus, helluo,
Ganeo, damnosus: crede, et nostrum te esse credito.
Cl. Non sunt hæc parentis dicta. *Ch.* non, si ex capite sis meo
Natus, item ut aiunt Minervam esse ex Jove, eâ caussâ magìs
Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.
So. Dî istæc. *Ch.* deos nescio: ego, quod potero, enitar sedulò.
Quæris id, quod habes, parentes: quod abest, non quæris; patri
Quomodo obsequare, et serves quod labore invenerit.
Non mihi per fallacias adducere ante oculos? pu- [det
Dicere, hâc præsente, verbum turpe; ac te id nullo modo
Facere puduit. *Cl.* eheu quàm ego nunc totus displiceo mihi!
Quâm pudet! neque, quod principium incipiam ad placandum, scio.

So. *Fili mi, rogo ne istud tibi persuadeas, te esse suppositum et falsum filium.* Cl. *Sum.* So. *O me infelicem! an hoc, amabò, quærere potuisti? ita mihi ac Chremeti supervivas, ut ex me matre, atque hoc patre genitus es: et vide, si me amas, ut nunquam ista proferas.* Ch. *Sed si me times, cave ne intelligam istos mores malos inesse tibi.* Cl. *Quos mores?* Ch. *Si vis scire, ego exponam: cave ne sis nugator, ineptus, ignavus, sine arte et industriâ, fraudulentus, vorax, bonorum consumptor, scortator, perniciosus tuis parentibus (ut qui à me decem minas Bacchidi per servum extorsisti) crede meis præceptis, et ita credito te esse nostrum filium.* Cl. *Talia verba contumeliosa nunquam procedunt ab eo qui verus est pater.* Ch. *Non patiar me notari infamiâ propter tuam nequitiam, eâ caussâ quia sis filius meus; etiamsi ex meo capite ortus fueris, similiter ut poëtæ fingunt Palladem esse natam ex Jove.* So. *Dii istud prohibeant, te fieri infamem propter filium.* Ch. *Nescio an dii prohibituri sint: cavebo ego diligenter ne fiam, quantùm potero. Tu quæris id, quod habes, nempe parentes: non id, quod abest tibi, videlicet quomodo complaceas patri, et conserves id boni, quod pater acquisivit multo labore. Non erubuisti adducere mihi ante conspectum meum per fraudem et mendacia eam, quam ut infamem pudet me nominare coram matre tuâ, fingendo eam esse amicam Cliniæ: at te non puduit facere rem flagitiosam et turpem.* Cl. *Eheu! quantùm me nunc mei tædet! quantùm me pudet id fecisse! neque scio unde incipiam, ut patrem iratum leniam, et placitum reddam.*

ACTUS V. SCENA V.

MENEDEMUS. CHREMES. CLITIPHO. SOSTRATA.

Me. ENIMVERO Chremes nimis graviter cruciat adolescentulum,
Nimisque inhumanè: exeo ergo, ut pacem conciliem. optumè
Ipsos video. *Ch.* ehem, Menedeme, cur non accersi jubes

Me. *Profectò Chremes nimis acerbè nimisque inhumanè objurgando vexat adolescentem Clitiphonem: ergo egredior ad eos, ut pacem inter eos componam. video ipsos opportunè.* Ch. *Ehem, Menedeme, cur non mandas advocari*

Filiam, et quod dotis dixi, firmas? *So.* mi vir,
te obsecro
Ne facias. *Cl.* pater, obsecro ut mî ignoscas. *Me.*
da veniam, Chreme:
Sine te exoret. *Ch.* egon' mea bona ut dem Bacchidi dono sciens?
Non faciam. *Me.* at id nos non sinemus. *Cl.* si
me vivum vis, pater,
Ignosce. *So.* age, Chremes mi. *Me.* age, quæso,
ne tam obfirma te, Chreme.
Ch. Quid istuc? video non licere, ut cœperam,
hoc pertendere.
Me. Facis, ut te decet. *Ch.* eâ lege hoc adeò
faciam; si facit id,
Quod ego hunc æquom censeo. *Cl.* pater, omnia
faciam: impera.
Ch. Uxorem ut ducas. *Cl.* pater. *Ch.* nihil audio.
Me. ad me recipio;
Faciet. *Ch.* nîl etiam audio ipsum. *Cl.* perit.
So. an dubitas, Clitipho?
Ch. Imò utrum vult? *Me.* faciet omnia. *So. hæc
dum incipias, gravia sunt,
Dumque ignores: ubi cognôris, facilia.* *Cl.* faciam,
pater.
So. Nate mi, ego pol tibi dabo illam lepidam,
quam tu facilè ames,
Filiam Phanocratæ nostri. *Cl.* rufamne illam
virginem,
Cæsiam, sparso ore, adunco naso? non possum,
pater.
Ch. Eja, ut elegans est! credas animum ibi esse?
So. aliam dabo.
Cl. Quîd istuc? quandoquidem ducenda est, egomet habeo propemodum,
Quam volo. *So.* nunc laudo te, gnate. *Cl.*
Archonidis filiam.
So. Perplacet. *Cl.* pater, hoc nunc restat. *Ch.*
quid? *Cl.* Syro ignoscas volo,
Quæ meâ causâ fecit. *Ch.* fiat. Ω Vos valete,
et plaudite.

filiam meam Antiphilam, ut sit tibi nurus; et cur non approbas et admittis eam dotem quam dixi? So. *O, mi conjux, ne facias id, exhæredans filium, te precor.* Cl. *O pater tibi supplico ut mihi parcas.* Me. *O Chreme, parce illi, permitte ut precibus id à te impetret.* Ch. *Ut ego donem mea bona meretrici Bacchidi sciens, videns? non faciam.* Me. *At nos non permittemus quoque.* Cl. *O pater, da mihi veniam, si vis mihi vitam ampliùs superesse.* So. *Age, Chremes mi, fac quod petitur.* Me. *O Chreme, ignosce; noli te tam obstinatum ostendere.* Ch. *Quid hoc sibi vult? video non mihi permitti perficere hoc quod inceperam.* Me. *Facis, ut tibi convenit.* Ch. *Eâ conditione ignoscam Clitiphoni; si exequatur quod ego arbitror justum esse eum exequi.* Cl. *O pater, faciam omnia: impera.* Ch. *impero, ut ducas uxorem.* Cl. *O pater.* Ch. *Nullam excusationem audio.* Me. *Rem in me recipio, Clitiphonem ducturum uxorem.* Ch. *Nihil respondentem audio ipsum.* Cl. *Nullus sum.* So. *O Clitipho, an vereris uxorem accipere?* Ch. *Quin ab eo quærendum, utrùm uxorem velit ducere, necne.* Me. *Faciet omnia quæ imperabis.* So. *Consilium capere de ducendâ uxore, in principio difficile est ei, qui matrimonii ignarus est: sed posteaquam cognôris quid sit, facile et gratum tibi fiet.* Cl. *Faciam, pater, ut vis.* So. *Fili mi, per Pollucem dabo tibi puellam illam venustam quam tu cupidè ames, filiam Phanocratæ nostri vicini.* Cl. *Dabisne illam puellam rufam, glaucis oculis, lentiginosâ facie, naso incurvo et inflexo? O pater, non possum eam ducere.* Ch. *Eja, quàm curiosus et delicatus est in hoc delectu! an putes ejus animum esse in uxore ducendâ?* So. *Dabo aliam tibi.* Cl. *Quid tantum laborandum est? certè quoniam necesse est me uxorem ducere, ego inveni ferè quod quæritur.* So. *O fili, nunc laudo te.* Cl. *Gratam habeo filiam Archonidis hujus.* So. *Valde grata est mihi.* Cl. *O pater, nunc unum reliquum est.* Ch. *Quidnam istud?* Cl. *Volo, ut Syro condones offensas, quas in te mei causâ fecit.* Ch. *Fiat, ignoscatur ei.* Ω *Vos spectatores valete, plaudite.* Calliopius recensui.

P. TEREN-

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

ADELPHI.

Acta Ludis Funebribus, L. Æmilii Pauli. Quos fecere Q. Fabius Maximus, et L. Cornelius Africanus. Egerunt L. Attilius Prænestinus, et Minutius Protimus. Modos fecit Flaccus Claudii, tibiis Sarranis. Græca est Menandru. Edita L. Anicio Gallo, et M. Cornelio Cethego Coss. Anno ab urbe Conditâ DXCV. *Ante Christum natum* CLXVIII.

INTERPRETATIO EPIGRAPHES.

ADELPHI comœdia Terentii acta ludis funebribus Lucii Æmilii Pauli, quos dederunt Q. Fabius Maximus, P. Cornelius Africanus illius filii. Egerunt L. Attilius Prænestinus, et Minucius Protimus. Modos fecit et cantica Flaccus Claudii filius, tibiis Sarranis paribus, sinistris. Hæc comœdia, facta est Latina Græco Menandri, L. Anicio Gallo, M. Cornelio Cethego Consulibus.

ANNOTATIONES.

ADELPHI.] Id est, *fratres* Græcè. Sic ideo hæc comœdia nominata est, quòd fratres Demea et Mitio senes; et Æschinus, Ctesiphoque Demeæ filii, fabulæ suppeditent materiam.

Acta ludis funebribus.] Ludi funebres erant, qui in honorem defunctorum exhibebantur, quales Homerus memorat celebratos ab Achille in funere Patrocli; et Virgilius refert ab Ænea, celebratos in honorem Anchisæ parentis; ejusmodi hìc dicuntur facti à Q. Fabio Maximo, et P. Cornelio Africano patri ipsius naturali L. Æmilio Paulò, à quo dati sunt in adoptionem; ille quidem Q. Fabio Maximo; hic verò Africani Superioris filio.

Egêre L. Attilius Prænestinus] Hi erant Magistri histrionum, qui fabulam egerunt.

Tibiis Sarranis] Sic dictæ à Sarrâ urbe, quæ Tyrus est: sinistræ fuerunt hæ tibiæ, auctore Evanthio in Prolegomenis in Terentium, et acuminis levitate jocum in comœdiâ ostendebant; nam plura foramina habebant, et sonus idcirco erat acutior: cùm dextræ, sive Lydiæ, pauciora foramina haberent, et sonum proinde graviorem. Lydiæ conveniebant rebus gravibus; Sarranæ jocis; Phrygiæ, si gravitas jocis misceretur: sed de his uberiùs diximus ad inscriptionem Andriæ.

ADELPHO-

ADELPHORUM PERSONÆ.

MITIO, senex. Nomen Latinum à mitis.

DEMEA, senex, ἀπὸ τȢ δήμȢ, à plebe, quasi plebeius.

SANNIO, leno. A σάννος fatuus, quòd in hâc comœdiâ populo risui esset.

ÆSCHINUS, adolescens. Ab αἶσχος, dedecus, quòd flagitiis esset infamis.

SYRUS, servus. A patriâ, gentile nomen.

CTESIPHO, adolescens, ἀπὸ τῆς κτήσεως, à prædio, et φωτὸς, viro, id est, agricola.

SOSTRATA, matrona. A σώζειν quod est servare.

CANTHARA, nutrix. A κανθαρος, poculum, à præbendo potum puero.

GETA, servus. Gentile nomen, à natione.

HEGIO, senex, ἀπὸ τȢ ἡγέσθαι, ducere, quia curam Sostratæ, ejusque familiæ habet.

DROMO, servus. A δρομος, cursus.

PAMPHILA, nurus. Quasi πᾶσι φιλη, omnibus chara.

ARGUMENTUM.

MITIO et Demea Athenienses fratres fuerunt. Erant Demeæ filii duo, ex quibus natu majorem Æschinum adoptavit Mitio, eumque indulgentiùs educavit, adeò ut Pamphilam virginem, quam mater Sophrona vidua pudicè conservabat, noctu temulentus per vim compresserit, gravidamque fecerit; sed pollicitus Sophronæ matri se eam uxorem ducturum, veniam obtinuit. Ctesipho autem Æschini frater, quem pater Demea secum ruri habuit severè admodum ac strictè, citharistriæ cujusdam amore captus, cùm eam à lenone puellæ domino, præ argenti penuriâ habere non posset; Æschinus ejus frater, domum lenonis per vim ingressus, puellam abreptam tradit Ctesiphoni. Spargitur totâ urbe rumor, qui pervenit ad Sophronam, et Pamphilam brevi parituram. Illæ mutatum Æschini animum, se proditas et perfidè desertas putant: itaque Getam ad Hegionem cognatum Pamphilæ, rem, ut erat, expositurum mittunt. Hegio postea incidit in Demeam, eique de constupratâ ab Æschino Pamphilâ facinus narrat. Mitio quoque de re totâ certior factus, profectus, ad mulieres, jacentes jam, et afflictas erexerat, pollicitus se Æschino Pamphilam uxorem daturum. Interea Demea filium Ctesiphonem, quem putabat ruri fodere, aut arare, deprehendit in urbe cum meretrice suaviter potitantem, et accubantem; quapropter tantâ iracundiâ incitatus est, ut arderet. Verùm postquam satis diu vociferatus est, tandem ita placatur suavi oratione Mitionis, ut depositâ veteri

veteri sævitiâ benignus atque affabilis fiat. Itaque permittitur Ctesiphoni fruî amicâ, fiunt nuptiæ Æschini et Pamphilæ, Mitio ipse Sophronam ducit uxorem, Hegioni datur unde vivat, Syrus unâ cum Phrygiâ uxore manumittitur.

C. Sulpitii Apollinaris Periocha.

DUOS cùm haberet Demea adolescentulos,
Dat Mitioni fratri adoptandum Æschinum,
Sed Ctesiphonem retinet: hunc citharistriæ
Lepore captum, sub duro ac tristi patre,
Frater celabat Æschinus; famam rei
Amorisque in se transferebat: denique
Fidicinam lenoni eripuit: vitiaverat
Idem Æschinus civem Atticam pauperculam;
Fidemque dederat, hanc sibi uxorem fore.
Demea, jurgare, et graviter ferre: mox tamen,
Ut veritas patefacta est, ducit Æschinus,
Vitiatam, potitur Ctesipho citharistriam,
Exorato suo patre duro Demeâ.

INTERPRETATIO.

Demea duos habens filios, dat ex illis Æschinum fratri Mitioni in adoptionem, et Ctesiphonem alterum in suâ potestate retinet: hunc fidicinæ festivâ formâ et ingenio irretitum, cùm aspero et sævo patri subditus esset, frater Æschinus occultabat; rumorem, et amorem in se transferebat, simulans se esse amatorem citharistriæ: denique eam lenoni per vim abripuit, stupraverat quoque Æschinus Pamphilam virginem Atticam, pauperculam quidem, sed bonam, bonis civibus prognatam; pollicitusque fuerat se eam ducturum uxorem. Demea morosum et jurgiosum se præbebat, et iniquo animo ferebat: sed citò postquam id quod res erat manifestum fuit de psaltriâ, Æschinum non sibi, sed Ctesiphoni fratri eam rapuisse, ducit Æschinus uxorem Pamphilam à se compressam; Ctesipho fit compos fidicinæ, placato et victo precibus Demeâ patre severo et molesto.

PROLOGUS.

POSTQUAM poëta sensit scripturam suam
Ab iniquis observari, et adversarios
Rapere in pejorem partem, quam acturi sumus:
Indicio de se ipse erit: vos eritis judices,
Laudine an vitio duci factum id oporteat.
Synapothnescontes Diphili comœdia est;
Eam Commorientes Plautus fecit fabulam.
In Græcâ adolescens est, qui lenoni eripuit
Meretricem in primâ fabulâ: eum Plautus locum
Reliquit integrum: eum hic locum sumpsit sibi
In Adelphos; verbum de verbo expressum extulit.

Postquam poëta Terentius intellexit comœdias, quas scripsit, curiosè explorari et notari ab improbis hominibus atque adversariis, obtrectandi gratiâ, et comœdiam quam exhibituri sumus, ab his reprehendi et culpari; ipsemet quid fecerit vobis indicabit: vos judicabitis utrum factum laude dignum sit, an vituperio. Diphilus poëta comicus Græcus comœdiam fecit, quam Græcè Synapothnescontes inscripsit: eam Plautus Latinè composuit, et Commorientes nominavit. In Græcâ Diphili quidam inducitur adolescens rapiens lenoni meretricem, in prima parte fabulæ: eum locum reliquit Plautus intactum: hic verò poëta Terentius hunc locum transtulit in Adelphos; et ex Græco in Latinum vertens ornatiorem reddidit.

Eam

Eam nos acturi sumus novam: pernoscite,
Furtumne factum existumetis, an locum
Reprehensum, qui præteritus negligentiâ est.
Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Eum adjutare, assiduèque unà scribere:
Quod illi maledictum vehemens esse existumant,
Eam laudem hic ducit maxumam, cùm illis placet,
Qui vobis universis, et populo placent;
Quorum operâ in bello, in otio, in negotio,
Suo quisque tempore usu' est sine superbia.
Dehinc ne exspectetis argumentum fabulæ:
Senes qui primi venient, hi partem aperient;
In agendo partem ostendent. facite, æquanimitas
Vestra poëtæ ad scribendum augeat industriam.

Eam comœdiam novam, nempe Adelphos, vobis, spectatores, nunc acturi et recitaturi sumus: nunc perspicite an censere debeatis, hunc locum, quem mutuatus est Terentius, furti vitio accusandum, an potiùs dicendum ab eo resumptum et retentum esse, postquam Plautus eum pro derelicto negligenter habuerat. Nam quod adversarii isti in vulgus jactant, homines nobili et patritiâ stirpe clarissimos et operam suam dare, et perpetuò unà comœdias facere: quod illi vituperium grave arbitrantur, id sibi ingenti gloriæ tribuit, cùm illis gratus et acceptus est, qui vobis quotquot hìc estis, et universo populo grati, et accepti sunt; quorum beneficia in militia et in pace, commodè in omnes collata fuerunt sine fastu et ostentatione. Exinde nolite exspectare ut argumentum fabulæ vobis enarretur: senes qui primi in proscenium prodibunt, ii partem explicabunt ipso initio, partem in reliquo dramate. concedite, ut æquo et propitio animo adsitis, quò labor et industria poëtæ ad faciendas comœdias magìs ac magis excitetur.

ANNOTATIO.

15 *Homines nobiles.*] Nempe Scipionem Africanum, Lælium, et Furium Publium.

ACTUS I. SCENA I.

MITIO.

STORAX. non rediit hâc nocte à cœnâ Æschinus,
Neque servulorum quisquam, qui advorsùm iêrant.
Profectò hoc verè dicunt: si absis uspiam,
Aut ubi si cesses, evenire ea satiùs est,
Quæ in te uxor dicit, ut quæ in animo cogitat
Irata, quàm illa quæ parentes propitii.
Uxor, si cesses, aut te amare cogitat,
Aut tete amari, aut potare, aut animo obsequi,

Mi. *Heus, Storax. Non reversus est domum Eschinus filius hâc nocte à convivio, neque ullus ex servis qui obviam ei missi fuerant, eum comitatum. Equidem hæc communis sententia vera est: minùs damnosum est ea accidere, quæ uxor irata de te suspicatur, et animo conjicit, quàm illa, quæ parentes pii et filiorum studiosi eis timent. Uxor, si tardes domum redire, aut alius mulieris amore detineri te suspicatur, aut aliam amore tui captam esse, aut compotationibus te deditum esse, aut voluptati inservire,*

ANNOTATIO.

1 *Storax.*] Sublatâ voce Storacem è servulis unum vocat, quo non respondente, intelligit nondum rediisse filium: Storacem enim huic ad cœnam eunti comitem dederat, et alios posteâ servos emiserat, qui obviàm irent, et eum reducerent. Propriè locutus est, cum dixit *adversùm*, nam hi servi adversitores dicebantur, qui adversum ibant foris cœnanti, officii et tuitionis gratiâ. *Storax*, Græcè στύραξ, est arboris lachryma odorata. Et ab odore ita servus nominatur.

Et

Et tibi bene esse soli, cùm sibi sit malè.
Ego, quia non rediit filius, quæ cogito!
Quibu' nunc sollicitor rebus! ne aut ille alserit,
Aut uspiam ceciderit, aut perfregerit
Aliquid. vah, quenquamne hominem in animum instituere, aut
Parare, quod sit carius, quàm ipse est sibi?
Atqui ex me hic natus non est, sed ex fratre: is adeò
Dissimili studio est; jam inde ab adolescentiâ
Ego hanc clementem vitam urbanam, atque otium
Secutus sum: et, quod fortunatum isti putant,
Uxorem nunquam habui. ille contrà, hæc omnia.
Ruri agere vitam: semper parcè, ac duriter
Se habere: uxorem duxit: nati filii
Duo; inde ego hunc majorem adoptavi mihi:
Eduxi à parvulo, habui, amavi pro meo:
In eo me oblecto: solum id est carum mihi.
Ille ut item contrà me habeat, facio sedulò:
Do, prætermitto: non necesse habeo omnia
Pro meo jure agere: postremo, alii clanculum
Patres quæ faciunt, quæ fert adolescentia,
Ea ne me celet, consuefeci filium:
Nam qui mentiri aut fallere insuêrit patrem, aut
Audebit, tantò magìs audebit cæteros.
Pudore et liberalitate liberos
Retinere, satiùs esse credo, quàm metu.
Hæc fratri mecum non conveniunt, neque placent.
Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis, Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
Vestitu nimiùm indulges: nimiùm ineptus es.
Nimiùm ipse est durus: præter æquumque et bonum:
Ut errat longè meâ quidem sententiâ,
Qui imperium credat gravius esse aut stabilius,
Vi quod fit, quàm illud quod amicitiâ adjungitur.
Mea sic est ratio, et sic animum induco meum;
Malo coactus qui suum officium facit,
Dum id rescitum iri credit, tantisper cavet:
Si sperat fore clam, rursum ad ingenium redit.

denique te solum in deliciis versari dum ipsa molestiis et tristitiâ cruciatur. Ah, quæ suspiciones mentem meam agitant, quia non rediit filius! quibus timoribus animus angitur! ne aut ille Æschinus algore obstupuerit, aut uspiam lapsus membrum aliquod sibi omnino ruperit. Vah! potesne illud esse, ut quispiam ita animo sit affectus, ut quidquam charius habeat quàm seipsum? Attamen ex me hic non est genitus, sed ex fratre meo Demeâ. Is frater dissimiliter vitam instituit, atque ego, jam inde usque ab ephebis. ego hanc comem elegi vitam urbanam et tranquillam, et quod plerique beatam æstimant, uxorem nunquam ducere volui. ille omnia alia potiora duxit. agro colendo vitam exercere: semper austerè et laboriosè se tractare: uxorem matrimonio sibi junxit: filios duos genuit; deinde hunc ego majorem natu in adoptionem accepi: à puero educavi, habui, et dilexi tanquam filium naturalem: in eo delicias omnes capio: hoc solum pretiosum habeo. ego omni curâ laboro, ut pariter me charum vicissim habeat ille: do sumptus, prætermitto, et dissimulo delicta ejus; nec opportere me puto in omnibus rebus patriâ potestate uti erga illum: postremò ita eum institui ne mihi occultet ea, quæ alii filii clam patribus suis faciunt, nempe culpas, quibus obnoxia est ætas adolescentiæ: nam qui mendacium proloqui coram patre, aut eum solitus fuerit verbis decipere, multò audacius hæc faciet in cæteros. Utiliùs et meliùs esse censeo, verecundia et liberali clementiâ eum avocare à vitiis, quàm timore. Hæc non ita fratri, ut mihi, videntur observanda, neque probantur. Ille sæpe me convenit vociferans, Quid facis, Mitio? cur nobis corrumpis filium? cur sumptus das ei, ut amicas habeat? ut in potationibus se mergat? cur vestimenta splendidiora, et nimiò pretiosiora largiris? nimis imprudenter eum moderaris. Ille verò (Demea) asperior est, et sævior plùs æquo et bono: et valde fallitur ita sentiendo, ut ego quidem opinor, quicumque sibi persuadet imperium, quod cum violentiâ quæritur et exercetur, esse fortius et diuturnius, quam illud quod amore conciliatur. Ego sic reor, credoque: qui vi aut necessitate adigitur ad suum faciendum officium; tantisper cavet sibi, et abstinet à malo, dum id cognitum iri putat: si credit occultum fore, rursus ad suos mores revertitur.

Ille

Ille quem beneficio adjungas, ex animo facit:
Studet par referre, præsens absensque idem erit.
Hoc patrium est, potiùs consuefacere filium
Suâ sponte rectè facere, quam alieno metu.
Hoc pater ac dominus interest. hoc qui nequit,
Fateatur se nescire imperare liberis.
Sed estne hic ipsus, de quo agebam? et certè is est.
Nescio quid tristem video: credo jam, ut solet,
Jurgabit. Salvom te advenire, Demea,
Gaudemus.

Ille quem beneficio acquiras, omni studio libens officium facit: curat diligenter vicissim benefacere; sive adsit coram, vel clam absit, similem sui semper se geret. Hoc patrem decet potius assuefacere filium libenter et ultro rectè faciendo, quàm terrendo exemplis propositis pœnarum alienarum. Hæc differentia est inter patrem ac dominum. Qui non potest talem se præstare, concedat hic oportet se ignarum esse regendi liberorum ingenia. Sed estne hic ipse Demea, de quo loquebar? Equidem is ipse est. Nescio propter quid tristis mihi videtur: puto jam pro more suo jurgiis mecum aget. Salvum te adesse lætor, Demea.

ACTUS I. SCENA II.

DEMEA. MITIO.

De. EHEM! opportune: te ipsum quærito.
Mi. Quid tristis es? *De.* Rogas me, ubî nobis Æschinus
Siet, quid tristis ego sim? *Mi.* dixin' hoc fore?
Quid fecit? *De.* quid ille fecerit? quem neque pudet
Quidquam; nec metuit quenquam; neque legem putet
Tenere se ullam. nam illa, quæ antehac facta sunt,
Omitto: modò quid designavit? *Mi.* Quidnam id est?
De. Fores effregit, atque in ædes irruit
Alienas: ipsum dominum atque omnem familiam
Multavit usque ad mortem: eripuit mulierem,
Quam amabat: clamant omnes indignissume
Factum esse: hoc advenienti quot mihi, Mitio,
Dixêre? in ore est omni populo denique.
Si conferendum exemplum est, non fratrem videt
Rei dare operam, ruri esse parcum ac sobrium?
Nullum hujus simile factum: hæc cùm illi, Mitio,
Dico, tibi dico: tu illum corrumpi sinis.

De. *Hem! commodè, in tempore advenis: te ipsum quæro sedulò.* Mi. *Quid mæstus es?* De. *Interrogas me quid tristis sim, cùm filium Æschinum habeamus? Nempe ejus caussâ sum tristis et sollicitus.* Mi. *Nonne verè dixi illum morosè jurgaturum esse? Quid is fecit?* De. *Quid fecerit, quæris? Qui neque pudore ullo afficitur; nequè veretur quenquam, aut timet; neque æstimat se ullâ legi obligari. nam quæ antehac fecit prætereo: ô quænam modò nefanda palam gessit?* Mi. *Quidnam id est?* De. *Portam rupit ædium, in ædes irrupit alienas: ipsum dominum cum omni familiâ verberavit, ictibus laceravit, ac penè occîdit: per vim abduxit mulierem cujus amore impulsus erat: omnis populus vociferatur nefarium scelus commissum esse: quot mihi huc venienti, Mitio, hoc nunciaverunt! Factus est totius populi fabula et querela. Quòd si exemplum proponere utile est, nonne advertit fratrem suum Ctesiphonem in re familiari augendâ studium omne ponere, vitam ducere frugaliter et temperanter in agro colendo? nullum unquam ejusmodi facinus ille ausus est: hæc cùm in illum dico, in te etiam dico: tu illum depravari pateris.*

Mi.

Mi. *Homine imperito nunquam quidquam injustius;*
Qui, nisi quod ipse facit, nil rectum putat.
De. Quorsum istuc? *Mi.* quia tu, Demea, hæc malè judicas.
Non est flagitium, mihi crede, adolescentulum
Scortari, neque potare; non est: neque fores
Effringere. hæc si neque ego, neque tu fecimus,
Non sivit egestas facere nos. tu nunc tibi
Id laudi ducis, quod tum fecisti inopiâ.
Injurium est: nam si esset unde id fieret,
Faceremus: et tu illum tuum, si esses homo,
Sineres nunc facere, dum per ætatem licet,
Potiùs quàm ubi te exspectatum ejecisset foras,
Alieniore ætate pòst faceret tamen.
De. Prò Jupiter, tu, me, homo, adigis ad insaniam.
Non est flagitium facere hæc adolescentulum? *Mi.* ah!
Ausculta, ne me obtundas de hâc re sæpius.
Tuum filium dedisti adoptandum mihi;
Is meus est factus: si quid peccat, Demea,
Mihi peccat: ego illi maxumam partem feram.
Obsonat, potat, olet unguenta? de meo.
Amat? dabitur à me argentum, dum erit commodum:
Ubi non erit, fortasse excludetur foras.
Fores effregit? restituentur. discidit
Vestem? resarcietur. Est, diîs gratia,
Et unde hæc fiant, et adhuc non molesta sunt.
Postremò aut desine, aut cedò quemvis arbitrum:
Te plura in hâc re peccare ostendam. *De.* hei mihi!
Pater esse disce ab aliis qui verè sciunt.
Mi. Naturâ tu illi pater es, consiliis ego.
De. Tun' consulis quidquam? *Mi.* ah? si pergis, abièro.

Mi. *Homine ignaro rerum nunquam quicquam iniquius fuit; qui nihil rectè factum æstimat, nisi quod à seipso factum est.* De. *Quare hæc dicis?* Mi. *Quia tu, Demea, pravo judicio res æstimas. Non est flagitii nomine dignum delictum, adolescentem cum meretricibus consuetudinem habere, et potationibus vacare, neque portas ædium perrumpere, mihi crede. si neque ego, neque tu hæc commisimus, indigentia nobis non permisit. tu nunc te laude dignum existimas, quòd tunc ab his abstinuisti præ inopiâ. hoc est injustè judicare: nam olim si nobis facultas fuisset hæc faciendi, fecissemus: et tu illum tuum Ctesiphonem, si humanitate præditus esses, pateteris hæc facere nunc, dum ætas permittit, potiùs quàm ubi post mortem tuam tam exoptatam te ante januam collocâsset, et mortuum extulisset, hæc pòst faceret tamen, quamvis alienâ ætate et intempestivè.* De. *Proh Jupiter! tu homo me insanire coges. An non flagitiosum hæc agere adolescentem?* Mi. *Audi; ne me tædio eneces, hæc sæpius inculcando. Filium tuum mihi dedisti in adoptionem: is meus est factus legitimus: si quid delinquit, Demea, in meum delinquit damnum: ego in illâ re potiorem partem sustinebo. Lautis epulis et cœnis insumit plurimùm, largè bibit vina, unguentorum odoribus fragrat? impensis meis hæc facit. Amicas habet? argentum largiar, quandiu mihi facultas erit: quando non erit, fortasse ex ædibus et familiâ dimittetur. Januam disrupit? reficietur. Vestem dilaceravit? reparabitur. est (diis gratiâ) facultas satis ampla hæc præstandi, et adhuc non sunt mihi gravia. tandem aut desine me molestiâ afficere, aut dic quemvis arbitrum: hujus sententiæ acquiescam, et te plùs errare, quàm me, clare arguam.* De. *Hei mihi! disce te patrem gerere ab aliis, qui peritiores sunt veræ patriæ potestatis exercendæ.* Mi. *Naturâ tu illi pater es, ego consiliis et rectâ institutione.* De. *Tune consulis bene quicquam, qui nimiâ indulgentiâ illum perdis?* Mi. *Ah! si perseveras aures obtundere, illico discessero.*

ANNOTATIO.

29 *Exspectatum ejecisset foras.*] Mortui, apud Romanos, ubi animam egerant, lecto extracti humi deponebantur, deinde lavabantur, ungebantur, lecto funebri aptabantur, tum ad ostium domûs cadaver admovebatur, versis in portam pedibus; quod Mitio suis verbis significat. Hæc Persius indicat Satyrâ III. his versibus!

Hinc tuba, candelæ: tandemque beatulus alto
Compositus lecto, crassisque lutatus amomis
In portam rigidos calces extendit: at illum
Externi capite induto subiere Quirites.

De. Sic-

De. Siccine agis? *Mi.* an ego toties de eâdem re audiam?
De. Curæ est mihi. *Mi.* et mihi curæ est: verum, Demea,
Curemus æquam uterque partem; tu alterum,
Ego item alterum. nam ambos curare, propemodum
Reposcere illum est, quem dedisti. *De.* ah, Mitio!
Mi. Mihi sic videtur. *De.* quid istuc? tibi si istuc placet,
Profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet.
Jam si verbum unum posthac. *Mi.* rursum, Demea,
Irascere? *De.* an non credis? repeton' quem dedi?
Ægre est. alienus non sum, si obsto: hem desino.
Unum vis curem; curo: et est diîs gratiâ,
Quom ita ut volo est: iste tuus ipse sentiet
Posterius: nolo in illum graviùs dicere.
Mi. Nec nihil, neque omnia hæc sunt, quæ dicit: tamen
Nonnihil molesta hæc sunt mihi: sed ostendere
Me ægre pati illi nolui: nam ita est homo:
Cum placo, advorsor sedulò, et deterreo;
Tamen humane vix patitur: verum si augeam,
Aut etiam adjutor sim ejus iracundiæ,
Insaniam profectò cum illo: etsi Æschinus
Nonnullam in hac re nobis faciat injuriam.
Quam hic non amâvit meretricem, aut cui non dedit
Aliquid? postremò nuper (credo jam omnium
Tædebat) dixit velle uxorem ducere.
Sperabam jam defervisse adolescentiam:
Gaudebam: ecce autem de integro. nisi quidquid est,
Volo scire, atque hominem convenire, si apud forum est.

De. *Itane me audire recusas, et abis?* Mi. *An ego toties de hâc re iterata odiosa verba audire cogar?* De. *Non possum non habere curam filii.* Mi. *Æquè mihi curæ est, ac tibi: atqui, Demea, æqualiter partiamur curas filiorum tuorum: tu alterum curabis, hunc nempe quem retinuisti apud te; ego alterum itidem; nam quòd ambos regere tuo velis arbitrio, hoc penè est repetere illum, quem per adoptionem in filium dedisti.* De. *Ah, Mitio, quid me accusas!* Mi. *Sanè sic censeo.* De. *Ah! cur hæc mihi exprobras? si ita sentis, prodigat, absumat, in perniciem ruat; nihil meâ refert. jam si unum verbum posthac de hâc re tibi fecero.* Mi. *Rursum, Demea, irâ commoveris?* De. *Annon credis me irasci? num reposco, quem adoptivum tibi tradidi? minimè quidem reposco, sed ægre fero ejus luxum et libidinem, quamvis per adoptionem eum tibi cesserim: tamen cognationis jure naturali extraneus non sum, quò minùs mirari debes, si obsum tuæ voluntati: sed tamen ego desisto. Vis unius solummodo curam habeam; volo ut vis: et diîs gratias habeo, quòd ille meus Ctesipho talis est, qualem cupio: iste tuus ipse Æschinus postremò experietur mala quæ nimia tua facilitas et indulgentia ipsi attulerit: Nolo contra illum pejora prædicere atque ominari.* Mi. *Nonnulla quæ dicit Demea de Æschino, vera quidem sunt, non autem omnia. Etsi nonnulla illa aliquam molestiam mihi exhibeant, nolui tamen manifestum facere Demeæ, me non æquo animo illa pati: sic enim homo à naturâ factus est; cùm eum placidum ex irato reddere volo, ei acerrime repugno, et per vim et metum ab irâ revoco: et tamen vix leniter id patitur: verùm si ei obsequendo magis irritem, adjuvemque impetum ejus iracundiæ, hoc erit profectò cum ipso insanire: etsi Æschinus aliquam nobis hæc agendo facit injuriam. Quam is meretricem amicam non habuit, aut cui (meretrici) dona non largitus est? ultimò nuper (puto omnium amicarum satietas eum ceperat) dixit se cupere uxorem habere. Spem conceperam, fervorem juvenilium voluptatum sedatum esse: gaudebam: esse autem de novo amare cœpi. Sed quicquid est, volo certò id scire; hominemque adire atque alloqui, si in foro versatur.*

ACTUS

ACTUS II. SCENA I.

SANNIO. ÆSCHINUS.

Sa. OBSECRO, populares, ferte misero atque innocenti auxilium:
Subvenite inopi. *Æs.* otiosè nunc jam illico hîc consiste.
Quid respectas? nihil periclî est; nunquam, dum ego adero, hic te
Tanget. *Sa.* ego illam inviti' omnibus.
Æs. Quanquam est scelestus, non committet hodie unquam, iterum ut vapulet.
Sa. Audi, Æschine, ne ignarum fuisse te dicas meorum morum:
Ego leno sum. *Æs.* scio. *Sa.* at ita, ut usquam fuit fide quisquam optumâ.
Tu quòd te posteriùs purges, nolle hanc injuriam mihi
Factam esse: hujus non faciam. crede hoc, ego meum jus persequar:
Neque tu verbis solves unquam, quod re mihi malefeceris.
Novi ego vestra hæc: Nollem factum; dabitur jusjurandum, esse te
Indignûm injuriâ hâc: indignis cùm egomet sim acceptus modis.
Æs. Abi præ strenue, ac fores aperi. *Sa.* cæterùm hoc nihil facies.
Æs. I intrò nunc jam. *Sa.* at enim non sinam. *Æs.* accede illùc, Parmeno;
Nimium abîsti istòc; hîc propter hunc assiste. hem, sic volo.
Cave nunc jam oculos à meis oculis quòquam dimoveas tuos,

Sa. *Per deos oro, cives, auxiliamini infelici atque innocenti: subsidium afferte homini omnium ope privato.* Æs. *jam nunc hîc constanter et otiosè mane. quid toties aspicis? nullum hîc tibi periculum est: nunquam Sannio leno, dum hîc præsens ero, te attinget.* Sa. *Ego istam contra voluntatem omnium obsistentium retinebo.* Æs. *Quamvis flagitiosus est, et nequam, nunquam quidquam hodie faciet, cur iterum à me cædatur.* Sa. *Ausculta, Æschine, ne te excuses, quòd ingenium et institutum vitæ meæ haud noveris; ego leno sum.* Æs. *Probè id scio.* Sa. *At sum talis, ut nullus usquam fidei magis observator fuerit. nihil ducam, si ut te excuses, dixeris te invitum hanc mihi injuriam intulisse, te pœnitere facti, hoc scire te velim, quòd actionem, quæ mihi competit, intendam; neque tu mihi unquam verbis satisfacies, quod facto mihi damnum, et injuriam feceris. Mihi nota sunt vestra subterfugia, et remedia juris; nimirum ista: Pœnitet me fecisse; jurejurando dices me non meritum esse, cui hæc injuria fieret: hæc mihi non satis erunt, cùm aliter tractatus fuerim ac meritus sum.* Æs. *Abi antè, Parmeno, confidenter; et januam aperi.* Sa. *Atqui nihil efficies.* Æs. *Tu, puella, intra nunc jam domum.* Sa. *At enim non permittam ut intret.* Æs. *Accede huc, Parmeno; nimiùm hinc secessisti; hîc prope hunc mane, hem, sic volo stes. Nunc vide ne oculos tuos avertas à meis oculis, Parmeno,*

ANNOTATIONES.

2 *Otiosè nunc jam illico hic consiste.*] Hæc et subsequentia, *Quanquam est scelestus,* dicuntur fidicinæ sibi à lenone adhuc metuenti et trepidanti.

8 *Nolle hanc injuriam mihi factam:*] Hæc est sententia; Non contentus ero solenni verborum satisfactione, scilicet; Agnosco indigno me intulisse injuriam: nollem factum.

9 *Hujus non faciam:*] Pilum, aut floccum manu ostendens ait se tanti non facturum satisfactionem Æschini quanti pilum aut floccum.

Ne mora sit, si innuerim, quin pugnus continuò in malâ hæreat.

Sa. Istuc volo ergò ipsum experiri. *Æs.* hem, serva. omitte mulierem.

Sa. O facinu' indignum. *Æs.* geminabit, nisi caves. *Sa.* hei misero mihi!

Æs. Non innueram: verùm in istam partem potiùs peccato tamen:
I nunc jam. *Sa.* quid hoc rei est? regnumne, Æschine, hîc tu possides?

Æs. Si possiderem, ornatus esses ex tuis virtutibus.

Sa. Quid tibi rei mecum est? *Æs.* nihil. *Sa.* quid? nôstin' qui sim? *Æs.* non desidero.

Sa. Tetigin' tui quidquam? *Æs.* si attigisses, ferres infortunium.

Sa. Quî tibi magis licet meam habere, pro quâ ego argentum dedi?
Responde. *Æs.* ante ædeis non fecisse erit meliù' hîc convitium:
Nam si molestus pergis esse, jam intrò abripiere, atque ibi
Usque ad necem operiere loris. *Sa.* loris liber? *Æs.* sic erit.

Sa. O hominem impurum! hîccine libertatem aiunt æquam esse omnibus?

Æs. Si satis jam debacchatus es, leno, audi si vis nunc jam.

Sa. Egon' debacchatus sum autem, an tu in me? *Æs.* mitte ista, atque ad rem redi.

Sa. Quam rem? quò redeam? *Æs.* jamne me vis dicere, quod ad te attinet?

Sa. Cupio, æqui modò aliquid. *Æs.* vah! leno iniqua me non volt loqui.

Sa. Leno sum, fateor, pernicies communis adolescentium,
Perjurus, pestis: tamen tibi à me nulla est orta injuria.

Æs. Nam herclè etiam hoc restat. *Sa.* illuc quæro redi, quo cœpisti, Æschine.

Æs. Minis viginti tu illam emisti, quæ res tibi vortat malè:

Ne in morâ sis, si nutu oculorum significavero, quin pugnis malæ lenonis contundantur. Sa. *Istud igitur volo ipsum, quod minaris, experiri.* Æs. *Hem, Parmeno, observa, leno, omitte mulierem.* Sa. *O factum iniquum!* Æs. *Duplicabit plagas, Parmeno, nisi prospicis tibi.* Sa. *O me miserum!* Æs. *Non innueram, Parmeno: verùm quòd tu cecideris eum satiùs factum esse duco, et potiùs mihi, gratumque est, quàm si non fecisses: abi nunc jam cum virgine, Parmeno.* Sa. *Quidnam hoc facti tibi vult? Regemne hîc te gerere audes Athenis, liberâ civitate?* Æs. *Si rex hîc essem, haberes tuis virtutibus digna præmia.* Sa. *Quid negotii est quamobrem me cædis?* Æs. *Nihil.* Sa. *Quid? num tibi notus sum?* Æs. *Non valde cupio te mihi notum esse.* Sa. *Quidquamne ex tuis rebus attrectavi?* Æs. *Si attigisses tantùm, malè et infœliciter id tibi cederet.* Sa. *Si mihi non permissum est, quæ tua sunt, attingere, cur tibi liceat puellam, quam emi, retinere? responde.* Æs. *Utiliùs tibi erit, hîc ante ædes publicè injuriam mihi vociferando non fecisse: nam si persistis molestiam mihi exhibere, intrò domum sublatus innumeris lororum plagis cæderis, ad necem usque.* Sa. *Me hominem liberum loris cædes?* Æs. *Sic fiet.* Sa. *O hominem flagitiis obscœnum! Itane libertate æquali Athenis omnes fruuntur?* Æs. *Si satis bacchantis more insanivisti, leno, ausculta, si videtur, nunc jam tandem.* Sa. *Egone bacchatus sum in te, an tu in me?* Æs. *Desine ista, atque ad rem, de quâ inter nos agitur redi.* Sa. *Quam rem? Quò redeam?* Æs. *Jamne tibi placet ut dicam quod ad te spectat?* Sa. *Volo, dummodo æquitatis aliquid habeat.* Æs. *Vah! leno religiosus scilicet, me cupit æqua proponere.* Sa. *Leno sum, haud nego, exitium juventutis, perjurus, pestis publica, et calamitas: tamen nulla cœpta est à me tibi fieri injuria.* Æs. *Nempe id unum tibi faciendum superest.* Sa. *Rogo, Æschine, ut pergas loqui de re ipsâ, quæ ad nos attinet, ut jam incepisti.* Æs. *Minis viginti tu illam fidicinam emisti, quæ res malè tibi succedat:*

ANNOTATIO.

18 *Omitte mulierem.*] Dum Æschinus hæc loquitur, Parmeno Sannioni colaphum infringit.

Argenti

Argenti tantum dabitur. *Sa.* quid, si ego illam nolo vendere,
Coges me? *Æs.* minimè. *Sa.* namque id metui. *Æs.* neque vendundam censeo,
Quæ libera est: nam ego illam liberali assero causâ manu.
Nunc vide utrum vis; argentum accipere, aut caussam meditari tuam.
Delibera hoc, dum ego redeo, leno. *Sa.* prô supreme Jupiter!
Minimè miror, qui insanire occipiunt ex injuriâ.
Domo me eripuit, verberavit: me invito abduxit meam:
Homini misero plùs quingentos colaphos infregit mihi.
Ob malefacta hæc tantidem emptam postulat sibi tradier.
Verùm enim, quando bene promeruit, fiat: suum jus postulat.
Age jam cupio; si modò argentum reddat. sed ego hæc hariolor;
Ubi me dixero dare tanti, testeis faciet illico,
Vendidisse me; de argento somnium: Mox; cras redi:
Id quoque possum ferre, si modò reddat, quanquam injurium est.
Verùm cogito id, quod res est: quando eum quæstum occeperis,
Accipiunda et mussitanda injuria adolescentium est.
Sed nemo dabit: frustrà egomet mecum has rationes puto.

tantundem pecuniæ tibi reddetur. Sa. *Quid si ego illam nolo tibi vendere, an me vi compelles ad id faciendum?* Æs. *Minimè.* Sa. *Quasi verò id metuam.* Æs. *Neque eam venundari posse aio, quæ libera est: nam ego illam vindico, et assero ejus libertatem actione, quæ est de libertate. Nunc delibera, utrum vis facere; vel recipere viginti minas, quas pro pretio ejus dedisti, aut te præparare ad judicium de libertate, ad quod te provoco. Hoc apud te constitue, donec ego huc revertar, leno.* Sa. *Proh supreme deorum Jupiter! minimè miror insanos fieri per injuriam quamplurimos, cùm ego insaniam ex injuriâ, quam accepi. Domo me extraxit, cecidit: per vim, contra voluntatem meam servam mihi abripuit: Mihi homini misero plusquam quingentos colaphos inflixit: pro his malefactis poscit, ut ei hanc fidicinam vendam tanti, quanti eam, emi: Enimvero quia tam bene meritus est de me, fiat quod vult: æquum est, quod postulat. age, consentio; si modò pecuniam rependat. sed ego hoc divino; ubi me dixero puellam ei tradere tanti, statim testes vocabit, dicet viginti minis me illi vendidisse: quantùm ad argentum spectat spes vana erit instar somnii: non numerabitur; semper eludet procrastinatione, dices subinde; Cras ad me huc revertere, pretium solvam conventum. Has dilationes et moras possum etiam ferre, si modò tandem quod promisit præstet, et viginti minæ mihi reponantur; quamvis injuriam mihi faciat, cogens me invitum vendere, atqui mihi propono id, quod verum est, et mecum sic loquor: Quando turpe lucrum facere cœpisti, suscipienda et toleranda est cum silentio, ne verbum quidem muttiendo, contumelia adolescentium. Sed nullum mihi reddetur ab Æschino argentum: frustrà sum, et mecum ratiocinationes malè subduco.*

ANNOTATIONES.

40 *Ego illum liberali assero causâ manu:*] Ordo est: Ego assero hanc manu, causâ liberali; id est, apprehendo hanc manu, hanc mecum duco, in libertatem eam asserens actione de libertate. Assertores dicuntur et vindices, qui aliquem ingenuum, in servitute injustè detentum esse, actione liberali, id est, de libertate, contendebant, et affirmabant esse liberum, petebantque vindicias secundam libertatem, id est, ut in possessione libertatis maneret, interea dum de causâ cognosceretur.

49 *Testeis faciet illico.*] Testato denunciabit me illi puellam vendidisse; sic actio de ereptione peribit, vel accusatio de vi. Deinde solutio erit expectanda.

50 *Mox, cras redi:*] Verba procrastinantis debitoris, et frustrantis creditorem.

ACTUS

ACTUS II. SCENA II.

SYRUS. SANNIO.

Sy. TACE, egomet conveniam jam ipsum : cupidè accipiat faxo, atque etiam
Bene dicat secum esse actum. Quid istuc, Sannio, est, quòd te audio
Cum hero nescio quid concertâsse? *Sa.* Nunquam vidi iniquiùs
Concertationem comparatam, quàm quæ hodie inter nos fuit :
Ego vapulando, ille verberando, usque ambo defessi sumus.
Sy. Tua culpa. *Sa.* quid agerem ? *Sy.* adolescenti morem gestum oportuit.
Sa. Quî potui meliùs, qui hodie usque os præbui ? *Sy.* age, scis quid loquar ?
Pecuniam in loco negligere, maxumum interdum est lucrum. Sa. hui
Sy. Metuisti : si nunc de tuo jure concessisses paululùm,
Atque adolescenti esses morigeratus, hominum homo stultissime,
Ne non tibi istuc fœneraret ? *Sa.* ego spem pretio non emo.
Sy. Nunquam rem facies : abi, nescis inescare homines, Sannio.
Sa. Credo istuc melius esse : verùm ego nunquam adeò astutus fui,
Quin, quidquid possem, mallem auferre potiùs in præsentiâ.
Sy. Age, novi tuum animum ; quasi quidquam tibi sint viginti minæ,
Dum huic obsequare. præterea autem te aiunt proficisci Cyprum. *Sa.* hem !
Sy. Coëmisse, hinc quæ illùc veheres, multa ; navem conductam : hoc scio,
Animus tibi pendet : ubi illinc, spero, redièris, tamen hoc ages.
Sa. Nusquam pedem. perîî herclè ! hâc illi spe hoc inceperunt. *Sy.* timet:

Sy. *Tace, Ctesipho, bono sis animo ; egomet adibo Sannionem ; efficiamque ut cupiat sibi reddi viginti minas pro puellâ citharistriâ, fateaturque id sibi lucrosum esse. Quid rei est, Sannio, quòd audio te nescio quam concertationem habuisse cum hero meo Æschino?* Sa. *Nunquam vidi magis inæqualem concertationem, quàm hæc hodie inter nos fuit : quâ ego vapulans, ille me usque cædens utrique defatigati sumus.* Sy. *Tu in causâ fuisti.* Sa. *Quid facerem ?* Sy. *Adolescenti te obsequi oportuit.* Sa. *Quomodo id potui meliùs, qui hodie assiduè os ei percutiendum dedi?* Sy. *Age, scisne quid velim dicere? Argentum vili facere in tempore et loco convenienti, aliquando est lucrifacere.* Sa. *Hui!* Sy. *Timuisti : si nunc de tuo jure aliquid adolescenti remisisses, atque ejus voluntati obsecundâsses, ô ineptissime omnium mortalium, ne non tibi istud cum fœnore reponeret ?* Sa. *Ego spem lucri pecuniâ præsenti minimè commuto.* Sy. *Nunquam rem familiarem augebis, nec amplas facultates accumulabis : valeas, apage, nescis juvenes quasi escâ oblatâ, tanquam aves allicere.* Sa. *Puto id melius esse, quod sentis : verùm ego nunquam adeò solers et subtilis fui, ut non mallem, qualecumque compendium repræsentari mihi, quàm promitti.* Sy. *Novi animum tuum liberalem ; quasi verò pluris facias summam viginti minarum, præ studio obsequendi Æschino. præterea autem jam profecturus es Cyprum, ut rumor est.* Sa. *Hem !* Sy. *Aiunt te multa simul emisse, quæ hinc illuc exportares ; navem te conduxisse : hoc certò scio. Animi dubius es, utrùm proficiscari Cyprum, an hic maneas. Ubi ex insulâ Cypro reversus fueris, ut exopto, debitas minas ab Æschino tunc accipies.* Sa. *Nusquam pedem effero, per Herculem res mihi periit : hâc illi expectatione moti, quòd peregrè mihi abeundum esset, hoc consilium inierunt.* Sy. *Metuit Sannio, propter pecuniam ;*

Inje-

Injeci scrupulum homini. *Sa.* ô scelera! illud vide,
Ut in ipso articulo oppressit! emptæ mulieres
Complures, et item hinc alia, quæ porto Cyprum.
Ni eò ad mercatum venio, damnum maxumum est.
Nunc si hoc omitto, ubi illinc rediêro, actum agam,
Nihil est: refrixerit res. nunc demum venis?
Cur passus? ubi eras? ut sit satiùs perdere,
Quám aut hîc manere tam diu, aut tum persequi.
Sy. Jamne enumerâsti id quod ad te rediturum putes?
Sa. Hoccine illo dignum est? hoccine incipere Æschinum?
Per oppressionem ut hanc mî eripere postulet?
Sy. Labascit. unum hoc habeo: vide si satìs placet:
Potiùs, quàm venias in periculum, Sannio,
Servesne, an perdas totum, dividuum face.
Minas decem corradet alicunde. *Sa.* hei mihi!
Etiam de sorte nunc venio in dubium miser.
Pudet nihil? omnes dentes labefecit mihi;
Præterea colaphis tuber est totum caput;
Etiam insuper defrudet? nusquam abeo. *Sy.* ut lubet.
Nunquid vis, quin abeam? *Sa.* imò herclè hoc quæso, Syre.
Ut ut hæc sunt facta, potiùs quam lites sequar,
Meum mihi reddatur, saltem quanti empta est, Syre.
Scio te non usum antehac amicitiâ meâ:
Memorem me dices esse, et gratum. *Sy.* sedulò
Faciam. sed Ctesiphonem video: lætus est
De amicâ. *Sa.* quid, quod te oro? *Sy.* paulisper mane.

injeci in animum hominis scrupulam. Sa. *O scelestum! Vide ut in ipso articulo temporis me aggressus est! emptas mulieres habeo multas, alias etiam merces, quas Cyprum veho. Nisi illùc mercatum proficiscor, detrimentum ingens accipiam. Nunc si hoc negotium cum Æschino non perficiam, antequam abeam Cyprum, sed illud agam ubi illinc rediêro; nihil est sperandum: res erit obsoleta et rejecta. Quid tardiùs venis? cur passus es tam diu deberi tibi? ubi eras? Talia objicient, adeò ut meliùs sit perdere debitum, quàm aut hîc morari tam diu, dum iter non facio Cyprum; aut postquam rediêro, pecuniam petere.* Sy. *Jamne tecum computâsti, quid lucri tibi sit rediturum, Cyprum mercatum negotio Æschini, aut hoc illi præferendo?* Sa. *Hocne decet Æschinum facere? hocne aggredi? ut per vim me cogendo, hanc mihi tollere conetur?* Sy. *Nutat animo, unum hoc habeo, tibi quod dicam, Sannio: considera, si id satis tibi gratum est: potiùs quàm in periculum, totum amittendi incidas, dimidium pretii pro puellâ, id est, decem minas in præsentiâ accipe. hanc summam corrogabit ab amicis vel conficiet alicunde.* Sa. *Hei mihi! etiam miser in periculo versor amittendi sortem pecuniæ. Nullo pudore Æschinus movetur? Omnes dentes concussit mihi; colaphis quoque caput totum tumefactum est: præterea etiam meam rem mihi per fraudem eripere audebit? Nusquam proficiscar, Cyprum non ibo: persequar actionem adversus illum.* Sy. *Fac ut tibi videtur. Nisi quid mandas mihi, nihil me impedit quin abeam.* Sa. *Imò sanè, hoc rogo, Syre, utcumque hæc sunt in me facta, saltem viginti minæ mihi reddantur pro puellæ pretio, potiùs quàm litigare cogar. scio te antehac amicitiam meam expertum non esse, postea cognosces me non esse immemorem beneficii, nec ingratum.* Sy. *Sincere id agam. sed Ctesiphonem cerno: exultat lætitiâ propter amicam quam possidet.* Sa. *Quid? an agis quod te precor?* Sy. *Aliquantisper expecta.*

ANNOTATIONES.

21 *O scelera!*] id est, *O scelestos!*

22 *Ut in ipso articulo oppressit:*] Perseverat in ipsâ metaphorâ sumptâ à scrupulo, id est, lapillo, qui in calceos incidens, nos in articulis pedum premit et lædit. Itaque hic allegoricè hæc verba, *Ut in ipso articulo oppressit*, significant in temporis puncto, et angustiis, quibus premor, me jamjam profecturum Cyprum, aggressus est.

40 *Nunquid vis, quin abeam?*] Sermo discedentis, sexcenties à Plauto, et Terentio usurpatus. Donatus ad illud Terentii Eunuchi Act. II. Scen. III. *Rogo nunquid velit*, notat; *Hoc est significo me abire*: nam abituri ne id durè facerent, dicebant his quibuscum essent, nunquid vis? *Vous plaist il me commânder quelque chose?* WILL YOU PLEASE TO COMMAND ME ANY THING?

ACTUS II. SCENA III.

CTESIPHO. CYRUS.

Ct. ABS quîvis homine, cùm est opus, beneficium accipere gaudeas :
Verùm enimvero id demum juvat, si quem æquom est facere, is benefacit.
O frater, frater, quid ego nunc te laudem ? satìs certò scio,
Nunquam ita magnificè quidquam dicam, id virtus quin superet tua :
Itaque unam hanc rem me habere præter alios præcipuam arbitror,
Fratrem homini nemini esse primarum artium magì' principem.
Sy. O Ctesipho. *Ct.* ô Syre, Æschinus ubi est ? *Sy.* ellùm, te exspectat domi. *Ct.* hem !
Sy. Quid est ? *Ct.* quid sit ? illius operâ, Syre, nunc vivo : festivum caput !
Omnia sibi qui postputârit esse præ meo commodo,
Maledicta, famam, meum amorem, et peccatum in se transtulit.
Nihil pote suprà. sed quisnam ? fores crepuit. *Sy.* mane, mane, ipse exit foras.

Ct. *Nemo est, qui lætus non sit, cùm usus venit, à quòvis beneficium accipere: verùm profectò id omnino gratum est, si quem decet officium præstare, is præstat. O frater, frater Æschine, quid ego nunc laudes tuas verbis celebrem? Satìs equidem scio, me nunquam illas tam honorificè prædicaturum, ut orationem virtus tua non excedat: Itaque præcipuum unum hoc proprium arbitror me habere præter alios; scilicet fratrem primis artibus, humanitate, beneficentiâ, omnibus anteferendum.* Sy. *O Ctesipho.* Ct. *O Syre, ubinam Æschinus est?* Sy. *Ecce illum, in ædibus te expectat* Ct. *Hem!* Sy. *Quid est?* Ct. *Quid sit quæris? Illius labore et industriâ factum est, ut vita mihi salva sit: O lepidum virum! imò ètiam omnes res postponendas sibi esse putavit meis commodis: Maledicta, infamiam, amoris mei periculum, et peccatum propter raptum puellæ suscepit in se. nihil supra tot beneficia dici potest. sed quisnam venit? Janua strepuit.* Sy. *Siste, ipse domo huc prodit.*

ANNOTATIO.

6 *Homini nemini.*] Vel *Hominem neminem*, vel *Homini neminem*, variæ sunt lectiones. *Nemo homo* est antiqua locutio, pro nullus homo. Si legas, *Homini nemini*, sensus erit planior. Si legas, *Neminem hominem*, ita explica; unam hanc rem me habere præter alios præcipuum arbitror; scilicet hominem neminem, id est nullum hominem, qui frater sit alicui, primarum artium magis principem.

ACTUS II. SCENA IV.

ÆSCHINUS. SANNIO. CTESIPHO. CYRUS.

Æs. UBI ille est sacrilegus ? *Sa.* men' quærit ? num quidnam effert ? occîdi :
Nîl video. *Æs.* ehem, opportunè, te ipsum quærito ; quid fit Ctesipho ?

Æs. *Ubinam est ille scelestus leno Sannio?* Sa. *Me ne appellat? num pecuniam domo exportat? Perii: nihil video pecuniæ illum domo afferre.* Æs. *Ehem? commodè occurris, te ipsum studiosè quæro: Quid agitur Ctesipho?*

In

In tuto est omnis res: omitte verò tristitiam tuam.
Ct. Ego illam verò omitto, qui quidem te habeam fratrem: ô mi Æschine!
O mi germane! ah vereor coram in os te laudare ampliùs,
Ne id assentandi magìs, quàm quòd habeam gratum, facere existumes.
Æs. Age, inepte, quasi nunc non nôrimus nos inter nos, Ctesipho.
Hoc mihi dolet, nos penè serò scîsse, et penè in eum locum
Redîsse, ut, si omnes cuperent, nihil tibi possent auxiliarier.
Ct. Pudebat. *Æs.* ah, stultitia est istæc, non pudor, tam ob parvolam
Rem penè è patriâ: turpe dictu. Deos quæso ut istæc prohibeant.
Ct. Peccavi. *Æs.* quid ait tandem nobis Sannio? *Sy.* jam mitis est.
Æs. Ego ad forum ibo, ut hunc absolvam: tu intrò ad illam, Ctesipho.
Sa. Syre, insta. *Sy.* eamus: namque hic properat in Cyprum. *Sa.* ne tam quidem:
Quamvis etiam maneo otiosus hîc. *Sy.* reddetur, ne time.
Sa. At ut omne reddat. *Sy.* omne reddet; tace modò, ac sequere hâc. *Sa.* sequor.
Ct. Heus, heus, Syre. *Sy.* hem, quid est? *Ct.* obsecro herclé te, hominem istum impurissimum
Quam primùm absolvitote, ne, si magìs irritatus siet,
Aliquà ad patrem hoc permanet, atque ego tum perpetuò periêrim.
Sy. Non fiet: bono animo es: tu cum illâ te intus oblecta interim,
Et lectulos jube sterni nobis, et parari cætera.
Ego jam transacta re, convortam me domum cum obsonio.
Ct. Ita quæso: quando hoc bene successit, hilarem hunc sumamus diem.

In securo loco posita est res omnis tua: expelle verò omnem animo dolorem. Ct. *Per Herculem verò illam expello, qui quidem fratrem te possideo: O mi Æschine! ô mi germane! ab vereor te præsentem amplioribus laudibus prosequi, ne adulandi magìs gratiâ id me facere putes quàm quòd memor sim beneficii.* Æs. *Age, stultè, hæc omitte; quasi nunc inter nos notitia incipiat. Verùm doleo, nos ferè tardè certiores factos esse tuarum rerum, et ferè eò reductos esse periculi, ut si omnes homines cuperent te juvare, nullo modo id possent.* Ct. *Pudore impediebar.* Æs. *Ah! stultitia est ista, non verecundia; ob rem tam parvi momenti penè ex patriâ profugisse: pudet me id dicere. Diis supplico, ut ista avertant, nempe fugam patriæ præ desperatione in amore.* Ct. *Erravi.* Æs. *Quid postremo nobis Sannio dicit?* Sy. *Jam mansuetus est.* Æs. *Ego ad forum me conferam, ut solutâ pecunia, illum dimittam; tu intrò domum ito ad amicam.* Sa. *Syre, urge Æschinum,* Sy. *Eamus quæso, Æschine, nam hic Sannio in Cyprum proficisci festinat.* Sa. *Non tantùm festino: quantumvis moram hic otiosus faciam.* Sy. *Reddetur tibi pecunia, ne dubita.* Sa. *At effice, ut totum restituat.* Sy. *Totam restituet; sile modò, et me sequere hâc viâ.* Sa. *Sequor.* Ct. *Heus, heus, Syre.* Sy. *Hem, quid me vis?* Ct. *Per Herculem te oro, homini isti sordidissimo pecuniam pro pretio puellæ citò solvite, ne si magis irritetur, aliquo modo rumor hujus rei ad patrem perveniat, atque ego tunc omnino interierim.* Sy. *Id non fiet: securus esto: interea cùm amicâ voluptati indulge, et lectos sterni, cæteraque ad cœnam necessaria adornari jube. Ego jam confecto negotio, illinc domum me referam cum eduliis, quæ empta sunt.* Ch. *Sic fiat quæso; quando hæc res feliciter nobis evenit, hunc lætum agamus diem.*

ACTUS III. SCENA I.

SOSTRATA. CANTHARA.

So. OBSECRO, mea tu nutrix, quid nunc fiet? *Ca.* quid fiet, rogas?
Rectè ædepol spero. *So.* modò dolores, mea tu, occipiunt primulùm.
Ca. Jam nunc times, quasi nunquam adfueris, nunquam tute pepereris?
So. Miseram me! neminem habeo; solæ sumus: Geta autem hîc non adest;
Nec quem ad obstetricem mittam, nec qui accersat Æschinum.
Ca. Pol is quidem jam hîc aderit: nam nunquam unum intermittit diem,
Quin semper veniat. *So.* solus mearum miseriarum est remedium.
Ca. E re natâ meliùs fieri haud potuit, quàm factum est, hera;
Oblatum quando vitium est: quod ad illum attinet potissimùm,
Talem, tali genere, tali animo, natum ex tantâ familiâ.
So. Ita pol est, ut dicis: salvus nobis, deos quæso, ut siet.

So. *Precor te, mea nutrix, dic mihi, quid eveniet?* Ca. *Quæris? per Pollucem faustum rerum eventum spero.* So. *Jam modò dolores parituram invadere cœperunt.* Ca. *Nunc metuis, quasi nunquam parturientibus præsens interfueris, neque tu ipsa enixa liberos fueris?* So. *O me infortunatam! nemo mihi est, qui opem ferat; solæ relictæ sumus: Geta autem hinc abest; nec ullus ex domesticis mihi nunc restat, quem ad obstetricem accersendam mittam, aut qui Æschinum huc vocet.* Ca. *Per Pollucem is certè mox præstò hîc erit: etenim nullo cessat die nos invisere.* So. *Solus is meis ægritudinibus medetur.* Ca. *Ex repentino rei casu, nihil fortunatius contingere potuit, quando filia tua vitiata est; quantùm præcipuè spectat ad juvenem, qui id fecit: cùm tam præstanti sit formâ, tam clarâ stirpe, tam bonâ indole, tam divite domo.* So. *Per Pollucem vera loqueris: deos precor ut hunc nobis servent.*

ACTUS III. SCENA II.

GETA. SOSTRATA. CANTHARA.

Ge. NUNC illud est, quòd si omnes omnia sua consilia conferant,
Atque huic malo salutem quærant, auxilii nihil afferant,
Quod mihique, heræque, filiæque herili est. væ misero mihi!
Tot res repenté circumvallant, unde emergi non potest:
Vis, egestas, injustitia, solitudo, infamia.

Ge. *Nunc talis est miseria nostra, ut si omnes omnia sua simul consilia adhibeant, atque huic malo, quod mihique, dominæque meæ Sostratæ, filiæque ejus Pamphilæ factum est, mederi conentur, nihil quidquam juvent. Væ misero mihi! tot difficultates inopinatò circumstant, ex quibus evadi non potest: vis stupri, inopia ipsius puellæ, injustitia erga miseros, solitudo à defensoribus, infamia ab iis, qui credunt, vitiatam pretio.*

Hoc-

Hoccine seculum? ô scelera! ô genera sacrilega! ô hominem impium!
So. Me miseram! quidnam est, quòd sic video timidum et properantem Getam?
Ge. Quem neque fides, neque jusjurandum, neque ulla misericordia
Repressit, neque reflexit: neque quòd partus instabat propè,
Cui miseræ indignè per vim vitium obtulerat. *So.* non intelligo
Satìs, quæ loquatur, *Ca.* propiùs obsecro accedamus, Sostrata. *Ge.* ah,
Me miserum! vix sum compos animi, ita ardeo iracundiâ.
Nihil est, quod malim, quàm totam familiam dari mihî obviàm,
Ut iram hanc in eos evomam omnem, dum ægritudo hæc est recens:
Satìs mihi id habeam supplicii, dum illos ulciscar modò.
Seni animam primùm extinguerem ipsi, qui illud produxit scelus:
Tum autem Syrum impulsorem, vah! quibus illum lacerarem modis!
Sublimem medium primùm arriperem, et capite in terram statuerem;
Ut cerebro dispergat viam:
Adolescenti ipsi oculos eriperem: post hæc præcipitem darem:
Cæteros ruerem, agerem, raperem, tunderem, et posternerem.
Sed cesso hoc malo heram impertiri properè? *So.* revocemus. Geta. *Ge.* hem,
Quisquis es, sine me. *So.* ego sum Sostrata. *Ge.* ubi ea est? te ipsam quærito:
Te expecto: oppidò opportunè te obtulisti mî obviam,
Hera. *So.* quid est? quid trepidas? *Ge.* hei mihi! *So.* quid festinas, mi Geta?
Animam recipe. *Ge.* prorsù'. *So.* quid istuc prorsùs ergo est? *Ge.* periîmus.
Actum est. *So.* eloquere, obsecro te, quid sit. *Ge.* jam. *So.* quid jam, Geta?
Ge. Æschinus. *So.* quid ergo is? *Ge.* alienus est ab nostrâ familiâ. *So.* hem!

Hæcne tempora adeò corrupta sunt? O crimina infanda! ô gentem sacrilegam! ô hominem impium Æschinum! So. *Me infortunatum! quidnam est, quòd sic video pavidum, et festinantem Getam?* Ge. *Quem neque fides data, et obligatio juramenti, neque ulla commiseratio retinuit, neque revocavit à perfidiâ: neque quod tempus pariendi imminebat proximum virgini, quam violârat.* So. *Non satis capio quæ Geta dicit.* Ca. *Appropinquemus magis oro te, Sostrata.* Ge. *Ah me infœlicem! vix sum potens animi, ita iracundia inflammatus sum. Nihil est, quod magis optem, quàm omnes ex istâ Mitionis familiâ mihi obvios afferri, ut iram hanc omnem in eos egeram, dum hic dolor meus novus est: pœna sufficiens mihi fuerit, dummodo nunc ultionem de illis sumam. Seni patri primùm vitam eriperem, qui tam scelestum juvenem in lucem edidit: tum autem Syrum instigatorem, vah! quibus illum tormentis dilaniarem! in sublime elatum per medium corporis ad me traherem, et præcipitem in solum durum et saxosum allidérem, sic, ut ejus cerebrum per diversas partes viæ spargatur: adolescenti ipsi eruerem oculos; postea præcipitarem ex alto: reliquos ex illà domo projicerem, impellerem, distraherem, concuterem, et in terram affligerem. Sed differone heræ hoc malum citò communicare?* So. *Revocemus eum currentem. Geta,* Ge. *Hem, quicunque sis, sine me festinare, ne me retine.* So. *Ego sum hera tua Sostrata.* Ge. *Ubinam stas? te ipsam ubique peto, te expecto: valde tempestivè te mihi obviam dedisti, hera.* So. *Quidnam tibi est? quid trepidus es?* Ge. *Hei mihi!* So. *Quid properas, mi Geta? Animum collige.* Ge. *Omnino.* So. *Quid istud omnino?* Ge. *Periimus, actum est de nobis.* So. *Enarra, quæso, quænam res sit.* Ge. *Jam.* So. *Quid jam, Geta?* Ge. *Æschinus.* So. *Quid igitur is fecit?* Ge. *Alienavit animum suum à nobis; amare incepit aliam virginem, quàm Pamphilam.* So. *Hem!*

Periî:

Perit: quare? *Ge.* amare occepit aliam. *So.* væ miseræ mihi.
Ge. Neque id occulte fert: à lenone ipsus eripuit palam.
So. Satin' hoc certum? *Ge.* certum: hisce oculis egomet vidi, Sostrata. *So.* ah!
Me miseram! quid credas jam? aut cui credas? nostrumne Æschinum?
Nostram vitam omnium, in quo nostræ spes opesque omnes sitæ erant?
Qui sine hâc jurabat se unum nunquam victurum diem?
Qui in sui gremio positurum puerum dicebat patris? ita
Obsecraturum, ut liceret hanc uxorem ducere?
Ge. Hera, lacrumas mitte, ac potiùs, quod ad hanc rem opus est porrò consule;
Patiamurne, an narremus cuipiam? *Ca.* au, mi homo, sanusne es?
An hoc proferendum tibi usquam esse videtur? *Ge.* mihi quidem non placet.
Jam primùm, illum alieno animo à nobis esse, res ipsa indicat.
Nunc si hoc palam proferimus, ille inficias ibit, sat scio;
Tua fama, et gnatæ vita in dubium veniet. tum si maxime
Fateatur, cùm amet aliam, non est utile hanc illi dari.
Quapropter quoquo pacto tacito est opus. *So.* ah? minime gentiùm:
Non faciam. *Ge.* quid ages? *So.* proferam. *Ge.* hem! mea Sostrata, vide quam rem agas.
So. Pejore res loco non potis est esse, quam in hoc quo nunc sita est.
Primùm indotata est: tum præterea, quæ secunda ei dos erat,
Periit: pro virgine dari nuptum non potest, hoc reliquom est,
Si inficias ibit, testis mecum est annulus, quem amiserat.
Postremò, quando ego conscia mî sum, à me culpam hanc procul esse, nec

perii: quare alienus factus est à nobis? Ge. *Aliam amicam, relicta Pamphilâ filiâ tuâ, sibi junxit.* So. *Væ miseræ mihi!* Ge. *Neque id celat: ipsemet à lenone puellam vi abstulit.* So. *Satisne hoc certum habes?* Ge. *Certè his oculis egomet deprehendi hoc, Sostrata.* So. *O me infortunatam! Quænam res jam credi potest, aut cui homini credatur? nosterne Æschinus hæc fecit? ille salus nostrûm omnium? in quo spes nostræ, omnia bona nostra posita erant? qui jurabat se ne unum quidem diem sine Pamphilâ spirare posse? qui promittebat se puerum qui nasciturus esset, pro suo legitimo in suo sinu positum educaturum? se patri supplicaturum, ut permitteret eam sibi matrimonio jungere?* Ge. *Hera, desine lachrymari, ac potiùs quod ad hanc rem attinet, in posterum consilium quære; an feramus cum silentio hoc malum, an alicui communicemus?* Ca. *Au, mi homo, composne mentis es? An hoc verbis detegendum esse ullo in loco censes?* Ge. *Mihi quidem non videtur esse proferendum. Jam primùm amorem suum à nobis avertisse, re ipsâ nobis manifestum apparet. Nunc si hoc divulgemus, ille pernegabit probè scio, se stuprâsse Pamphilam: tua existimatio, et salus tuæ filiæ in periculum adducetur: tum etiamsi fateatur eam vitiâsse, non conducit hanc illi nubere, quando aliam sibi amicam sumpserit. Quamobrem, quovis modo, silere istud oportet.* So. *Ah! neutiquam id faciam: non tacebo.* Ge. *Quid vis agere?* So. *Id manifestabo.* Ge. *Ah, mea Sostrata, considera quid agendum sit tibi.* So. *In deteriori conditione res esse non potest, quàm in quâ nunc posita est. primùm nulla dos ei est: præterea pudicitia quæ loco dotis erat omissa est: pro virgine dari in uxorem non potest. si negabit Æschinus Pamphilæ vitium obtulisse, testimonium mecum perhibebit hic annulus, quem amiserat. Postremò, quoniam mecum scio certò, me omnis culpæ esse expertem,*

Pre-

Pretium, neque rem ullam intercessisse illâ, aut me indignam; experiar, Geta.
Ge. Quid istic? accedo, ut meliùs dicas. *So.* tu quantùm potes, abi,
Atqui Hegioni cognato hujus rem omnem narrato ordine:
Nam is nostro Simulo fuit summus, et nos coluit maxumè.
Ge. Nam herclè alius nemo respicit nos. *So.* propera tu, mea Canthara,
Curre, obstetricem accerse, ut cùm opus sit, ne in morâ nobis siet.

neque ullam rem intervenisse, quæ illum, aut me non deceat; Geta, judicio agam. Ge. *Quid istud est? quid tibi resistam? accedo tuæ sententiæ, ut quæ meliùs, quàm ego dicas, et prudentiùs sentias.* So. *Tu quantùm potes celeriter proficiscere, atque Hegioni cognato Pamphilæ rem omnem, ut acta est, expone: is enim Simulo, marito meo, patri virginis summus amicus fuit, et nos maximè observat.* Ge. *Rectè facis, nam per Herculem nemo aliùs nostri curam habet.* So. *Festina tu, mea Canthara, abi properè, obstetricem adducito, ut cum partus instabit, nullam moram faciat.*

ACTUS III. SCENA III.

DEMEA. SYRUS.

De. DISPERII; Ctesiphonem audivi filium
Unà fuisse in raptione cum Æschino.
Id misero restat mihi mali, si illum potest,
Qui alicui rei est, etiam ad nequitiem abducere.
Ubi ego illum quæram? credo abductum in ganeum
Aliquò: persuasit ille impurus, sat scio.
Sed eccùm ire Syrum video: hinc scibo jam, ubi siet.
Atque herclè hic de grege illo est: si me senserit
Eum quæritare, nunquam dicet carnufex.
Non ostendam id me velle.
Sy. Omnem rem modò seni,
Quo pacto se haberet, enarramus ordine.
Nîl quidquam vidi lætius. *De.* prô Jupiter!
Hominis stultitiam! *Sy.* collaudavit filium:
Mihi, quí id dedissem consilium, egit gratias.
De. Disrumpor. *Sy.* argentum adnumeravit illico:
Dedit præterea in sumptum dimidium minæ:
Id distributum sanè est ex sententiâ. *De.* hem!
Huic mandes, si quid rectè curatum velis.
Sy. Hem! Demea, haud adspexeram te: quid agitur?
De. Quid agatur? vostram nequeo mirari satìs
Rationem. *Sy.* est herclè inepta, ne dicam dolo, atque

De. *Occidi; audivi Ctesiphonem comitem fuisse Æschini, cùm puellam rapuit. Id mihi infelici summum malum adhuc reliquum est, si Æschinus Ctesiphonem, qui alicui res utilis esse potest, ad luxum et libidinem impellat. Ubinam igitur Ctesiphonem quæram? in lupanar, ut suspicor, quoddam ab Æschino abductus est: persuasi flagitiosus ille Ctesiphoni, probè scio, ut secum illùc iret. Sed ecce Syrum venire video: jam ex illo sciam, ubi sit Ctesipho. Atque mehercule de illo hominum cœtu est: si animadverteret me illum cupidè quærere, nunquam dicet, ubi sit ganeo ille. Dissimulabo me id cupere.* Sy. *Res gestas ab Æschino Mitioni ex ordine recitavi: neminem quemquam hilariorem illa vidi.* De. *Proh Jupiter! hominis ineptiam!* Sy. *Filium Æschinum laudibus prosequutus est: mihi, qui illa suasissem, gratias egit pro consilio.* De. *Animi discrucior.* Sy. *Pecuniam statim numeravit; insuper in sumptum dimidium minæ largitus est: postea id dispartitum est ex voluntate Æschini.* De. *Si quid rectè paratum esse cupias, hoc officium manda huic Syro.* Sy. *Ehem, Demea, non te videram: quid fit?* De. *Quid fiat rogas? non possum satis mirari vestrum agendi morem.* Sy. *Est mehercule inconveniens, ne mentiar, et ineptus.*

Absurda.

Absurda. pisces cæteros purga, Dromo:
Congrum istum maxumum in aquâ sinito ludere
Paulisper: ubi ego venero, exossabitur;
Priùs nolo. *De.* hæccine flagitia? *Sy.* mihi quidem non placent:
Et clamo sæpe. salsamenta hæc, Stephanio,
Fac macerentur pulchrè. *De.* Dî, vostram fidem!
Utrum studione id sibi habet, an laudi putat
Fore, si perdiderit gnatum? væ misero mihi!
Videre videor jam diem illum, cùm hinc egens
Profugiet aliquò militatum. *Sy.* ô Demea!
Istuc est sapere, non quod ante pedes modò est,
Videre; sed etiam illa, quæ futura sunt,
Prospicere. *De.* quid? istæc jàm penès vos psaltria est?
Sy. Ellam intus. *De.* eho, an domi est habiturus? *Sy.* credo: ut est
Dementia. *De.* hæccine fieri? *Sy.* inepta lenitas
Patris, et facilitas prava. *De.* fratris me quidem
Pudet, pigetque. *Sy.* nimiùm inter vos, Demea, (ac
Non, quia ades præsens, dico hoc,) pernimium interest.
Tu, quantus quantus, nihil nisi sapientia es:
Ille, somnium. sineres verò illum tu tuum
Facere hæc? *De.* sinerem illum? annon sex totis mensibus
Priùs olfecissem, quàm ille quidquam cœperit?
Sy. Vigilantiam tuam tu mihi narras? *De.* sic siet
Modo, ut nunc est. *Sy. ut quisque suum vult esse, ita est.*
De. Quid eum? vidistin' hodie? *Sy.* tuumne filium?
(Abigam hunc rus) jam dudum aliquid ruri agere arbitror.
De. Sati' scis ibi esse? *Sy.* oh, qui egomet produxi. *De.* optumè est.
Metui ne hæreret hîc. *Sy.* atque iratum admodum,
De. quid autem? *Sy.* adortus jurgio fratrem apud forum

pisces cæteros sordibus expurga, Dromo: congrum istum maximum in aquâ sine paulisper spatiari, et subsilire: postquam ego venero, ossa ei detrahentur; priùs nolo eum purgari. De. *Hæcne flagitia fieri debent?* Sy. *Mihi quidem displicent; et clamitare soleo. Hæc sale condita edulia elue, et emolli diligenter, Stephanio.* De. *Dii vestram fidem invoco! utrumne id cum delectatione studet facere, aut in hoc se laudandum esse existimat, si corruperit filium? Væ misero mihi? Videre videor diem illum, cùm hinc omnium indignus abibit ad militiam.* Sy. *O Demea! hoc est sapientem esse, non quod obvium est et ob oculos versatur solùm videre; sed etiam quæ ventura sunt prævidere.* De. *Quid? istane fidicina in vestris est ædibus?* Sy. *Ecce illam intus.* De. *Eho, an domi eam Æschinus tenebit?* Sy. *Credo: quæ eorum insania est.* De. *Adeòne, flagitiosi sunt, ut hæc committant.* Sy. *Stulta Mitionis mansuetudo, et indulgentia nimia id efficit.* De. *Pudore afficior propter fratris turpitudinem, et dolore propter licentiam, quâ perdit filium.* Sy. *Nimiùm, Demea, tu et Mitio dissimiles estis, non hoc dico ut te præsentem in os laudem: pernimium dissimiles, inquam. Tu quantuscumque es, non sapiens tantùm es, sed ipsa sapientia: ille vanus, instar somnii, et iners. An ferres illum tuum filium Ctesiphonem, si ea committeret, quæ Æschinus committit?* De. *Ferre illum? an non sex mensibus integris ante odoratus fuissem, et deprehendissem, quàm ille ullam rem cœpturus esset facere?* Sy. *Quid vigilantiam, et prudentiam tuam mihi commemoras, quæ mihi maximè nota est?* De. *Talis esse pergat cupio, qualis nunc est.* Sy. *Ut quivis optat esse suum filium, sic est?* De. *Quid eum? (intelligit Ctesiphonem) vidistine hodie?* Sy. *Tuumne filium? (abigam hunc molestum senem ad suum prædium.) Jampridem hunc ruri, alicui rei dare operam opinor.* De. *An certior es, ibi eum agere?* Sy. *Oh, qui egomet illum eò usque deduxi.* De. *Rectè factum. Timui ne hîc hærens cum Æschino moraretur.* Sy. *Atque irâ valde commotum.* De. *Quamobrem?* Sy. *Incepit in foro fratrem objurgare propter hanc fidicinam.*

ANNOTATIO.

48, *Abigam hunc rus.*] Hæc secum Syrus tacitè loquitur.

De

De psaltriâ istâc. *De.* aîn vero? *Sy.* vah, nil reticuit:
Nam, ut numerabatur fortè argentum, intervenit
Homo de improviso: cœpit clamare; ô Æschine,
Hæccine flagitia facere te? hæc te admittere
Indigna genere nostro? *De.* oh, lacrumo gaudio.
Sy. Non tu hoc argentum perdis, sed vitam tuam.
De. Salvos sit: spero, est similis majorum suûm.
Sy. hui!
De. Syre, præceptorum plenus istorum ille. *Sy.* phy!
Domi habuit, unde disceret. *De.* sit sedulo:
Nîl prætermitto: consuefacio: denique
Inspicere, tanquam in speculum, in vitas omnium
Jubeo; atque ex aliis sumere exemplum sibi.
Hoc facito. *Sy.* rectè sanè. *De.* hoc fugito. *Sy.* callidè.
De. Hoc laudi est. *Sy.* istæc res est. *De.* hoc vitio datur.
Sy. Probissumè. *De.* porrò autem. *Sy.* non hercle otium est
Nunc mihi auscultandi. pisces ex sententiâ
Nactus sum; hi mihi ne corrumpantur, cautio est.
Nam id nobis tam flagitium est, quàm illa, Demea,
Non facere vobis, quæ modò dixti: et quod queo,
Conservis ad eundem istunc præcipio modum.
Hoc falsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum:
Illud rectè: iterum sic memento: sedulò
Moneo, quæ possum, pro meâ sapientiâ:
Postremò, tanquam in speculum, in patinas, Demea,
Inspicere jubeo; et moneo quid facto usus sit.
Inepta hæc esse, nos quæ facimus, sentio.
Verùm, quid facias? *ut homo est, ita morem geras.*
Nunquid vis? *De.* mentem vobis meliorem dari.
Sy. Tu rus hinc ibis? *De.* rectà. *Sy.* nam quid tu hìc agas,
Ubi, si quid bene præcipias, nemo obtemperet?

De. *Itane est, ut ais?* Sy. *Vah! nihil prætermisit eorum, quæ exprobranda fuerunt: nam ut lenoni pecunia fortè numerabatur pro pretio puellæ, repentè Ctesipho supervenit in ipso facto: cœpit ita vociferari; Æschine, hæcne flagitia committere te non pudet? indecora sanguini nostro, et familiæ?* De. *Oh, præ gaudio lachrymas continere nequeo.* Sy. *Non tu hoc argentum perdis solùm, sed etiam teipsum.* De. *Hunc Dii servent; ut spero majores suos imitabitur.* Sy. *Hui!* De. *Syre, ejusmodi præceptis, quibus fratrem monuit, abundat Ctesipho.* Sy. *Phy! domestica hæc habuit à te monita, et exempla, quibus imbutus est.* De. *Sic informatur à me diligenter; nihil negligo: his eum exerceo studiis: denique spectare, tanquam in speculo, mores, et actiones omnium volo; atque ex aliis, quod ei usui sit, exemplum petere. Hoc facito, dico.* Sy. *Sapienter certè.* De. *Ab hoc caveto tibi.* Sy. *Peritè.* De. *Hoc laudem affert.* Sy. *Hoc utile est.* De. *Hoc dedecus parit.* Sy. *Præclarè.* De. *Ut longiùs et amplius memorem.* Sy. *Per Herculem nunc nihil mihi restat otii, ut sermoni tuo attentas aures præbeam. pisces ut optabam inveni, qui ne computrescant mihi sedulò cavendum est: nam id nobis tam flagitiosum est, et indecorum, quàm vobis hæc non agere quæ modò loqutus es: et quoad possum hæc conservos meos sic moneo. Hoc sale nimis conspersum; hoc ustum præ nimia coctione; hoc parum mundatum est; illud rectè; fac ut iterum recorderis sic apparare cibum: diligenter sic præcipio, pro eo quod sapere possum: ultimò tanquam in speculum, in patinas, lances, discos, paropsides, spectare jubeo; et moneo, suadeo, doceo, quæcumque facere utile est. Fateor stultè fieri, quæ committuntur in hâc familiâ verùm, quid facias? ut Mitio à naturâ factus est, ita obsequendum ei, qui herus est. Num quid vis mandare?* De. *Ut ad saniorem mentem redeatis.* Sy. *Tu ad prædium proficisceris?* De. *Sic est.* Sy. *Nam quid tu hìc facias, ubi si quædam bona præcepta tradas, nullus est qui ea observet?*

ANNOTATIO.

58 *Hui!*] Fingit se admirari quæ dicit senex.

De. Ego

De. Ego verò hinc abeo, quando is, quamobrem huc veneram,
Rus abiît: illum curo unum: ille ad me attinet,
Quando ita volt frater: de istoc ipse viderit.
Sed quis illic est, quem video procul? estne hic Hegio,
Tribulis noster? si satìs cernò is herclè est. vah;
Homo amicus nobis jam inde à puero. Dî boni!
Næ illiusmodi jam magna nobis civium
Penuria est; antiquâ homo virtute ac fide.
Haud citò mali quid ortum ex hoc sit publicè.
Quam gaudeo, ubi etiam hujus generis reliquias
Restare video! vah! vivere etiam nunc lubet,
Operiar hominem hîc ut salutem, et conloquar.

De. *Ego verò hinc discedo, cum Ctesipho, cujus causâ huc veneram, rus reversus est: Illius solius curam gero: ille mihi proprius est filius, quoniam ita se velle frater significavit: pro arbitrio suo ei consulat. Sed quis ille est quam procul venientem video: estne hic Hegio tribulis noster? Si rectè aspicio. is certè ipse est. Vah! homo est amicitiâ nobis conjunctus jam inde à primis annis. Dii boni! profectò eorum qui ei similes sint, magna est egestas civium: vir antiquâ virtute, ac fide præditus, non facilè damnum aliquod ab illo publicè eveniet. Quam vehementer gaudeo, cum etiam adhuc homines his moribus præditos superstites aspicio! Vah! vitam agere etiam nunc jucundum est. Præstolabor illum, et cum eo sermonem conferam.*

ANNOTATIO.

86 *Tribulis noster*] Qui ex eâdem est tribu. Populus Atheniensis distributus fuit in tribus duodecim, ad mensium numerum; et rursus unaquæque tribus in triginta genera, quemadmodum vocant, ad dierum mensis numerum.

ACTUS III. SCENA IV.

HEGIO. GETA. DEMEA. PAMPHILA.

He. PRODI immortales! facinus indignum, Geta,
Quid narras? *Ge.* sic est factum. *He.* ex illan' familiâ
Tam illiberale facinus esse ortum! ô Æschine,
Pol haud paternum istuc dedisti. *De.* videlicet
De psaltriâ hâc audivit: id illi nunc dolet
Alieno; pater is nihil pendit: hei mihi! [hæc,
Utinam hîc propè adesset alicubi, atque audiret
He. Ni facient quæ illos æquom est, haud sic auferent.
Ge. In te spes omnis, Hegio, nobis sita est:
Te solum habemus: tu es patronus, tu parens:
Ille tibi moriens nos commendavit senex.
Si deseris tu, perîmus. *He.* Cave dixeris:
Neque faciam, neque me satìs piè posse arbitror.
De. Adibo: salvere Hegionem plurimùm

He. *Proh, dii immortales! facinus infandum, Geta, quid refers?* Ge. *Sic istud commissum est.* He. *Ex illone genere tam claro, tam indignum ingenuâ personâ scelus exire potuit? O Æschine, per pollucem haud parentum moribus conveniens istud fecisti.* De. *Scilicet de citharistriæ hujus raptione inaudivit; propterea ille, quamvis non sit propinquus genere, tamen id ægrè fert; pater verò ipse [Mitio] hoc facinus minimi facit. Hei mihi! utinam hic præsens esset, atque Hegionem querentem audiret.* He. *Nisi hanc injuriam ex æquitate reparabunt, non sic impunè habebunt.* Ge. *In te, Hegio, omnem spem nostram posuimus: nullum alium defensorem habemus; tu es patroni loco, et parentis: ille senex pater Pamphilæ Simulus, è vitâ discedens, nos fidei tuæ custodiendos tradidit. Si à te deserimur, perditi sumus.* He. *Ne hujusmodi verba loquaris: neque hoc faciam, neque fas esse, neque nisi cum impietate me id posse facere judico.* De. *Accedam: Hegionem salvum esse et bene valentem ex animo opto.*

Jubeo

Jubeo. *He.* oh! te quærebam ipsum: salve, Demea.
De. Quid autem? *He.* major filius tuus Æschinus,
Quem fratri adoptandum dedisti, neque boni,
Neque liberalis functus officium est viri.
De. Quid istuc? *He.* nostrum amicum nôras Simulum, atque
Æqualem? *De.* quid ni? *He.* filiam ejus virginem
Vitiavit. *De.* hem! *He.* mane, nondum audisti, Demea,
Quod est gravissimum. *De.* an quid est etiam ampliùs?
He. Verò ampliùs: nam hoc quidem ferundum aliquo modo est;
Persuasit nox, amor, vinum, adolescentia:
Humanum est. ubi sit factum, ad matrem virginis
Venit ipsus ultro, lacrumans, orans, obsecrans,
Fidem dans, jurans se illam ducturum domum.
Ignotum est, tacitum est, creditum est. virgo ex eo
Compressu gravida facta est; mensis hic decimus est.
Ille bonus vir nobis psaltriam, si diis placet,
Paravit, quîcum vivat? illam deserit.
De. Pro certon' tu istæc dicis? *He.* mater virginis
In medio est; ipsa virgo; res ipsa: hic Geta
Præterea, ut captus est servorum, non malus,
Neque iners, alit illas; solus omnem familiam
Sustentat: hunc abduce, vinci: quære rem.
Ge. Imò herclè extorque, nisi ita factum est, Demea:
Postremò non negabit; coram ipsum cedò.
De. Pudet: nec, quid agam, neque quid huic respondeam,
Scio. *Pa.* Miseram me! differor doloribus:
Juno Lucina fer opem, serva me, obsecro. *He.* hem!
Numnam illa, quæso, parturit? *Ge.* certè, Hegio. *He.* hem!
Illæc fidem nunc vostram implorat, Demea:
Quod vos jus cogit, id voluntate impetret.
Hæc primùm ut fiant, deos quæso, ut vobis decet:
Sin aliter animus voster est, ego, Demea,

He. *Te ipsum invenire cupiebam: salvus sis, Demea.* De. *Quid autem est, quod me velis?* He. *Filius tuus Æschinus major natu, neque probæ, neque ingenuo viro rem dignam egit.* De. *Quid istud est?* He. *Amicus noster Simulus notus fuit tibi, qui eâdem ætate erat nobiscum?* De. *Quare mihi notus non fuerit?* He. *Filiam ejus violavit Æschinus.* De. *Hem!* He. *Audi, nondum tibi renunciavi. Demea, illud, quod est deterrimum.* De. *An quidquam est etiam deterius?* He. *Imò verò aliquid est deterius: nam hoc quidem aliquâ ratione excusari potest; impulit eum ad hoc facinus nox, amor, vinum, adolescentia: hoc peccatum in hominem cadere potest. ubi vidit se id fecisse, matrem virginis Sostratam adit sponte, flens, supplicans, deprecans, promittens, juramento se obligans illam in uxorem ducturum. Parcitum est, silentio facinus tectum est, fides illi habita est. virgo sic per vim stuprata ex hoc concubitu gravidata est: jam mensem decimum uterum gestat. ille bonus vir nobis fidicinam, si ita diîs visum est, quæsivit, cum quâ consuetudinem habeat, derelictâ Pamphilâ.* De. *Hæcne certa sunt, quæ dicis?* He. *Sostrata, mater virginis, in medium proditura est, ut id probet; ipsa virgo Pamphila; ipsa virginis graviditas: hic præterea Geta, servus frugi, pro conditione et statu servili, et solers, alimenta aliis subministrat; solus toti domui victum præbet: hunc abducito, vinculis adstringito: facinus quærito.* Ge. *Quin etiam tormentis exquire, et suppliciis crucia, nisi ita factum est, Demea: postremò non inficiabitur ipse Æschinus; hunc nobis hic præsentem statue.* De. *Pudore suffundor, neque quid faciam, neque quod responsum eidem invenio.* Pa. *O me infelicem! discindor doloribus: Juno Lucina fer mihi auxilium parturienti, salvam me præsta, te precor.* He. *Hem! anne Pamphila, quæso, in pariendo laborat?* Ge. *Sic sanè est, Hegio,* He. *Hem! illa auxilium vestrum plôrans invocat, Demea. Quod jure exigere potest, à volentibus id exoret. Hæc primùm deos precor ut faciatis, quemadmodum vos decet: sin aliter animati estis,*

Sum-

Summâ vi defendam hanc atque illum mortuum.
Cognatus mihi erat: unà à pueris parvoli
Sumus educti: unà semper militiæ, et domi
Fuimus: paupertatem unà pertulimus gravem.
Quâ propter nitar, faciam, experiar, denique
Animam relinquam potiùs quam illas deseram.
Quid mihi respondes? *De.* fratrem conveniam, Hegio. [sequar.
Is quod mihi de hâc re dederit consilium, id
He. Sed, Demea, hoc tu facito cum animo cogites,
Quàm vos facillimè agitis, quàm estis maxumè
Potentes, dites, fortunati nobiles,
Tam maxumè vos æquo animo æqua noscere
Oportet, si vos voltis perhiberi probos.
De. Redito: fient, quæ fieri æquom est, omnia.
He. Decet te facere. Geta, duc me intrò ad Sostratam.
De. Non me indicente hæc fiunt: utinam hoc sit modò
Defunctum: verùm nimia illæc licentia
Profectò evadet in aliquod magnum malum.
Ibo, requiram fratrem, ut in eum hæc evomam.

summo conatu eam propugnabo, atque illum patrem ejus defunctum. Is mihi cognatione conjunctus erat: unà à pueris educati sumus: unà semper in bello, et pace socii fuimus: inopiam unà perpessi sumus, onerosam valde, et acerbam: quapropter contendam, laborabo, tentabo, omnia, denique vitam potiùs omittam, quàm illas indefensas solas relinquam. Quid responsi mihi das? De. *Fratrem meum Mitionem adibo, Hegio: quod is mihi de hâc re suaserit, id faciam.* He. *Sed tu, Demea, hæc apud te considera quantò majores vobis sunt facultates, quantò potentiores, locupletiores, fœliciores, nobiliores estis, tantò libentiori animo vos æquitati obsequi par est, si vos honestos æstimari vultis.* De. *Redi: omnia ex æquitate observabuntur.* He. *Hoc te facere convenit. Geta, duc me intrò ad Sostratam.* De. *Non hæc fiunt, quin antè denunciaverim: utinam hoc facinore Æschinus finem flagitiis suis imposuerit: at nimia illa non modò libertas, sed licentia, certè progreditur eò usque, ut magnam perniciem afferat. Abeo, ut fratrem conveniam, et hæc in eum tædia exonerem.*

ACTUS III. SCENA V.

Hegio.

BONO animo fac sis, Sostrata, et istam, quàm potes,
Fac consolere. ego Mitionem, si apud forum est,
Conveniam; atque, ut res, gesta est, narrabo ordine.
Si est, ut facturus officium siet suum,
Faciat: sin aliter de hâc re ejus sententia est,
Respondeat mî: ut, quid agam, quamprimum sciam.

Sostrata, fac ut bonum animum habeas, et istam filiam tuam Pamphilam fac consolatione recrees. ego Mitionem, si apud forum est, adibo; et cum certiorem faciam, quemadmodum res acta sit, ut is officium suum faciat, si ita ejus fert voluntas: sin aliter animo affectus est, sententiam suam mihi aperiat: ut quid agere debeam, quamprimum constituam.

ACTUS

ACTUS IV. SCENA I.

CTESIPHO. SYRUS.

Ct. AIN' patrem hinc abiîsse rus? *Sy.* jam dudum. *Ct.* dic sodes. *Sy.* apud
Villam est, nunc eum maxumè operis aliquid facere credo. *Ct.* utinam quidem,
Quod cum salute ejus fiat, ita se defatigârit velim,
Ut triduo hóc perpetuo è lecto prorsus nequeat surgere.
Sy. Ita fiat, et istoc si quid potis est rectius. *Ct.* ita: nam hunc diem
Miserè nimis cupio, ut cœpi, perpetuum in lætitiâ degere.
Et illud rus nullâ aliâ caussâ tam malè odi, nisi quia prope est:
Quod si abesset longius,
Priùs nox oppressisset illîc, quàm huc revorti posset iterum.
Nunc, ubi me illîc non videbit, jam huc recurret, sat scio:
Rogitabit me, ubi fuerim; quem ego hodie toto non vidi die.
Quid dicam? *Sy.* nihilne in mentem? *Ct.* nunquam quidquam. *Sy.* tantò nequior.
Cliens, amicus, hospes nemo est vobis? *Ct.* sunt. quid postea?
Sy. Hisce opera ut data sit. *Ct.* quæ non data sit? non potest fieri. *Sy.* potest.
Ct. Interdiu: sed si hîc pernocto, caussæ quid dicam, Syre?
Sy. Vah! quàm vellem etiam noctu amicis operam mos esset dari.
Quin tu otiosus es: ego illius sensum pulchrè [calleo.

Ct. *Certòne dicis patrem meum Demeam ad villam hinc profectum esse?* Sy. *Jampridem profectus est.* Ct. *Age, quæso, dic mihi.* Sy. *Apud villam est, nunc eum maximè in colendo agro occupari puto.* Ct. *Utinam sanè ita labore delassetur (quod sine detrimento valetudinis ejus fiat) ut tribus diebus perpetuò somno in cubili detineatur, neque expergefieri possit.* Sy. *Ita fiat, atque etiam longiori tempore, si hoc tibi commodius est.* Ct. *Ita: nam hunc diem continuum in voluptate et gaudio insumere vehementer desidero; et rus illud non ob aliam caussam mihi tam valde odiosum est, quàm quod urbi propius est: Quod si esset remotius, priùs nox patrem in itinere invaderet; quàm hùc iterum remeare posset. Nunc ubi ille me in villâ non reperiet, jam properabit huc reverti, probè scio: quæret à me ubi moratus fuerim cùm à me toto hoc die visus non fuerit. Quid excusationis afferam?* Sy. *Nihilne in mentem tibi venit, quo te excuses?* Ct. *Nihil quidquam.* Sy. *Tanto pejori loco es. Clientem, amicum, hospitem neminem vos habetis?* Ct. *Habemus quidem. sed quid hoc juvabit?* Sy. *Dices illis officium te præstitisse in eorum rebus.* Ct. *Quod præstatum minimè fuerit? Non potest fieri, ut id factum esse pater credat.* Sy. *Potest fieri.* Ct. *Potest quidem per diem: sed si hîc totam noctem transigo, quid respondere potero, Syre?* Sy. *Vah! utinam etiam per noctem consuetudo esset officium amicis suis præstare. Age securo sis animo: ego ejus mentis conceptus callidè scio.*

ANNOTATIO.

5 *Et istoc si quid potis est rectius.*] Servus improbus non lassitudinem, sed mortem Demeæ precatur; duram quietem et somnum ferreum, ut Virgilius ait:

Olli dura quies oculos, et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.

Cum fervit maxumè, tam placidum, quàm ovem reddo. *Ct.* quomodo?
Sy. Laudarier te audit libenter: facio te apud illum deum:
Virtutes narro. *Ct.* meas? *Sy.* tuas: homini illico lacrumæ cadunt,
Quasi puero, gaudio. hem tibi autem. *Ct.* quidnam est? *Sy. lupus in fabulâ.*
Ct. Pater est? *Sy.* ipsus est. *Ct.* Syre, quid agimus? *Sy.* fuge modò intrò: ego videro.
Ct. Si quid rogabit, nusquam tu me; audîstin'? *Sy.* potîn' ut desinas?

Cùm vehementer irâ exardet, tam mansuetum, quàm ovem facio. Ct. *Quo pacto?* Sy. *Te laudando? nam hoc illi valde placet: apud illum te ut deum laudibus celebro: virtutes tuas prædico.* Ct. *Measne?* Sy. *Tuas: illi lachrymæ ex oculis fluunt præ gaudio, sicut fuero. hem tibi autem adest ille.* Ct. *Quidnam est?* Sy. *Lupus in fabulâ.* Ct. *An pater est?* Sy. *Ipse est.* Ct. *Syre, quid nos nobis agendum?* Sy. *Festina intrò ædes ire: ego cogitabo quid facto opus sit.* Ct. *Si quid à te quærat, nusquam tu me vidisse respondeas: audivistine?* Sy. *Potesne desinere loqui?*

ANNOTATIO.

21 *Lupus in fabulâ.*] Adagium, quo utimur, quoties supervenit ille, de quo loquimur, et nobis sua præsentia detrahit facultatem loquendi. Sic Plautus in Stichó, Act. IV. Scen. I. *Atque eccum tibi lupum in sermone. Sermo* pro familiari colloquio illic sumitur. Eadem est vis verbi *fabula*; Unde fabulari, quod et elegans, et veteribus olim pervulgatum, hodie vix notum in eo significatu. Credebatur luporum visus esse noxius, vocemque homini, quem priores contemplentur, adimere ad præsens, ut tradit Plinius, Lib. VIII. cap. xxi. Virgilius etiam id confirmat, Eclog. IX.

Nunc oblita mihi tot carmina, vox quoque Mœrin
Jam fugit ipsa: lupi Mœrin vidère priores.

ACTUS IV. SCENA II.

DEMEA. CTESIPHO. SYRUS.

De. NÆ ego homo sum infelix. primum fratrem nusquam invenio gentium:
Præterea autem, dum illum quæro, à villâ mercenarium
Vidi: is filium negat esse ruri: nec quid agam, scio.
Ct. Syre. *Sy.* quid ais? *Ct.* men' quærit? *Sy.* verum. *Ct.* perîi. *Sy.* quin tu animo bono es.
De. Quid hoc, malùm, infelicitatis? nequeo satis decernere,
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis.
Primus sentio mala nostra: primus rescisco omnia:
Primus porro obnuntio: ægrè solus, si quid fit, fero.
Sy. Rideo hunc: primum ait se scire; is solus nescit omnia.

De. *Profectò sum infortunatus, primùm fratrem Mitionem nullo loco reperio: etiam dum illum quærito, mercenarium, qui mercede conductus in villâ operatur, vidi: is Ctesiphonem rure abesse ait: nec quid agere debeam, novi.* Ct. *Syre.* Sy. *Quid dicis?* Ct. *Mene petit?* Sy. *Petit.* Ct. *Perditus sum.* Sy. *Age, forti animo esto.* De. *Quænam hæc est, ô rem malam, infelicitas? quum nihil certi constituere possim, nisi quid à naturâ comparatus sum ad tolerandum adversitates, primus infortunia, et damna nostra sentio: primus omnium subitò certior fio: primus si quid adversi imminet, nuncio: solus dolorem, si quid contingit, patiar.* Sy. *Hunc hominem ridiculo habeo: affirmat se scire primum cùm solùs omnia ignoret.*

ANNOTATIO.

5 *Quid hoc, malùm, infelicitatis.*] Hic *malùm* pro interjectione: positum, *ó malum.*

De.

De. Nunc redeo: si forte frater redierit, viso. *Ct.* Syre,
Obsecro, vide ne ille huc prorsus se irruat. *Sy.* etiam taces?
Ego cavebo. *Ct.* nunquam herclè hodie ego istuc committam tibi:
Nam me jam in cellam aliquam cum illâ concludam; id tutissimum est.
Sy. Age, tamen ego hunc amovebo. *De.* sed eccum sceleratum Syrum.
Sy. Non herclè hic quidem durare quisquam, si sic fit, potest.
Scire equidem volo, quot mihi sint domini: quæ hæc est miseria? *De.* quid
Ille gannit? quid volt? quid ais, bone vir? hem, est frater domi?
Sy. Quid, malùm, bone vir, mihi narras? equidem perii. *De.* quid tibi est?
Sy. Rogitas? Ctesipho me pugnis miserum, et istam psaltriam
Usque occidit. *De.* hem! quid narras? *Sy.* hem, vide ut discidit labrum.
De. Quamobrem? *Sy.* me impulsore hanc emptam esse ait. *De.* non tu eum rus hinc modò
Produxe aiebas? *Sy.* factum: verùm post venit insaniens:
Nil pepercit, non puduisse verberare hominem senem?
Quem ego modò puerum tantillum in manibus gestavi meis?
De. Laudo, Ctesipho: patrissas: abi, virum te judico.
Sy. Laudas? næ ille continebit posthac, si sapiet, manus.
De. Fortiter. *Sy* perquam! quia miseram mulierem et me servolum,
Qui referire non audebam, vicit: hui, perfortiter!
De. Non potuit meliùs: idem quod ego sensit, te esse huic rei caput.

De. *Nunc revertor visurus si frater fortè reversus fuerit.* Ct. *Syre, cave, precor, ne pater huc rectè prorsus cum impetu se inferat.* Sy. *Taces? ego cavebo.* Ct. *Per Herculem minimè hodie hanc rem administrandam tibi mandabo: nam jam me in cellâ aliquâ cum illâ puellâ conclusum occultabo: id tutissimum est.* Sy. *Fac ut videtur, tamen hunc amoliar.* De. *Sed ecce flagitiosum Syrum.* Sy. *Per Herculem nullus quisquam hic permanere, si ita consuefit agi, diutius potest. Certè volo certior fieri, quot dominos habeo: quæ est hæc infelicitas?* De. *Quid ille ganniens dicit? quid garris? quid tibi est, bone vir? estne frater domi?* Sy. *Quid tu, proh malum! me appellas cum his verbis,* Bone vir? *Equidem occidi.* De. *Quid quereris?* Sy. *Rogas quid querar? Ctesipho me pugnis miserum, et istam fidicinam usque contudit et penè conscidit,* De. *Hem! quid ais?* Sy. *Hem, aspice, ut diffidit mihi labrum.* De. *Quâ de causâ?* Sy. *Me suasore queritur hanc fratrem comparasse.* De. *Nonne tu modò eum hinc ad villam comitatum deduxisse aiebas?* Sy. *Ita est: at venit post furens: nullam rationem mei habuit. nonne eum pudere debuit, hominem senili ætate confectum ictibus diffregisse? quem ego modò puerulum in ulnis gerebam meis?* De. *Laudo te, Ctesipho: similis es majorum: eja age, te in hâc adolescentuli ætate jam virum esse dico.* Sy. *Laudas? per Pollucem comprimet posthac, si quid mentis habeat, manuum impetum.* De. *Maclè fortitudine, Ctesipho, strenuè fecisti.* Sy *Valde verò strenuè qui infirmam fœminam, et miseratione dignam, et me timidum servum, qui contrà repercutere verebar, verberibus contudit.* De. *Non potuit ille meliùs facere. id ipsum credit, quod ego, te esse auctorem harum turbarum.*

ANNOTATIONES.

16 *Quid ille gannit?*] Conqueritur gannitu. *Gannire* proprium est vulpium.

25 *Patrissas.*] Patris mores refers.

Sed estne frater intus? *Sy.* non est. *De.* ubi illum quæram, cogito.
Sy. Scio ubi sit, verùm hodie nunquam monstrabo. *De.* hem, quid ais? *Sy.* ita.
De. Diminuetur tibi quidem jam cerebrum. *Sy.* at nomen nescio
Illius hominis, sed locum novi ubi sit. *De.* dic ergo locum.
Sy. Nôstin' porticum apud macellum hanc deorsum? *De.* quidni noverim?
Sy. Præterito hâc rectâ plateâ sursum: ubi eò veneris,
Clivos deorsum vorsus est; hàc præcipitato: postea
Est ad hanc manum sacellum: ibi angiportum propter est.
De. Quônam? *Sy.* illîc, ubi etiam caprificu' magna est; nôstin? *De.* novi. *Sy.* hàc pergito.
De. Id quidem angiportum nón est pervium. *Sy.* verùm hercle: vah!
Censên' hominem me esse? erravi. in porticum rursum redi.
Sanè hàc multò propiùs ibis, et minor est erratio.
Scisn' Cratini hujus ditis ædes? *De.* scio. *Sy.* ubi eas præterieris,
Ad sinistram hàc rectâ plateâ: ubi ad Dianæ veneris,
Ito ad dextram: priùs quàm ad portam venias, apud ipsum lacum
Est pistrilla, et exadvorsum est fabrica: ibi est. *De.* quid ibi facit?
Sy. Lectulos in sole ilignis pedibus faciundos dedit.
De. Ubi potetis vos: bene sanè. sed cesso ad eum pergere.

Sed estne frater intus in ædibus? Sy. *non est.* De. *Dubito quonam in loco eum inveniam.* Sy. *Scio ubi eum invenias, sed nunquam hodie tibi locum ostendam.* De. *Quid ais?* Sy. *Ita, non ostendam.* De. *Contetetur certè tibi mox caput.* Sy. *Verùm latet me nomen ilius hominis; apud quem est, sed locus mihi notus est.* De. *Indica ergo locum.* Sy. *Novistine ubi sita est porticus ad macellum, ad imum vicum, deorsum?* De. *Novi.* Sy. *Procede hàc parte, rectà per plateam sursum ascendens: ubi eò perveneris, olivus est declinans ad inferiorem vici partem; per hunc descende subitò: exinde structum est ad hanc manum sacellum: propè angiportus est.* De. *In quâ parte?* Sy. *Illic ubi ficus sylvestris procera est; novistine?* De. *Novi.* Sy. *Hàc progredere.* De. *Is quidem angiportus est impervius.* Sy. *Verum mehercule: vah! tanta est stoliditas mea, ut vix me hominem esse dicas: Errore lapsus sum. in porticum iterum regredere: Sanè hàc compendiosior est via, et difficilius à viâ aberratur. Scisne ubi domus posita Cratini hujus locupletis?* De. *Scio.* Sy. *Ubi eam transieris, ad sinistram ito per rectum hanc plateam: quando ad Dianæ ædem veneris, confer te ad dextram: priusquam ad portam urbis pervenias, apud ipsum lacum est pistrinum parvum, atque ex opposito fabri lignarii officina: ibi est.* De. *Quid ibi facit Mitio?* Sy. *Lectulos discubitorios cum acernis fulcris in quibus sub sole cœnetur, construendos locavit.* De. *Ubi scilicet potationes celebretis: egregriè certe. sed nimis moror, quominus ad eum iter peragam.*

ANNOTATIONES.

43 *Ad Dianæ veneris*] Sic absolutè dicebant, non addito *templum*.

44 *Apud ipsum lacum.*] Lacus etiam sunt receptacula aquæ, ad aquandum, aut lavandum, deductæ, quales multi Romæ fuerunt, ut Curtius insigni aquæductu memorabilis, ut qui à quadragesimo milliari in urbem fuerit perductus, opere arcuato tantæ altitudinis, ut in omnes urbis montes facilè distribueretur. Plinius, Lib. XXXVI. cap. xv.

Sy. I

Sy. I sanè: ego te exercebo hodie, ut dignus es, silicernium.
Æschinus odiosè cessat: prandium corrumpitur:
Ctesipho autem in amore est totus. ego jam prospiciam mihi:
Nam jam adibo, atque, unumquodque, quod quidem erit bellissimum,
Carpam; et cyathos sorbillans paulatim hunc producam diem.

Sy. *Perge: quidem ego te tractabo, fatigabo hodie, ut meritus es, capularis senex decrepite. Æschinus moleste tardat: prandium corrumpitur: Ctesipho autem amicæ operam omnem dat suam, tempus jam est, ut mihi consulam: nam jam aggrediar, et quidquid erit suavissimum decerpam et cyathos sæpius exhauriens sensim hunc traducam diem.*

ANNOTATIO.

48 *Silicernium.*] Terentius vocat extremæ ætatis senem à silicernio, quod est prandium funebre, quod conficiebatur circa silicem, id est, sepulchrum mortui: sic *capularis senex* dicitur à Plauto, et *capuli decus*, morti contiguus, capulo mox efferendus. *Capulus* autem est feretrum; quòd corpora capiat.

ACTUS IV. SCENA III.

MITIO. HEGIO.

Mi. EGO in hâc re nihil reperio, quam ob rem lauder tantopere, Hegio.
Meum officium facio: quod peccatum à nobis ortum est, corrigo.
Nisi si in illo me credidisti esse hominum numero, qui ita putant;
Sibi fieri injuriam ultro, si quam fecêre ipsi, expostulant;
Et ultro accusant: id quia non est à me factum, agi' gratias?
He. Ah, minimè: nunquam te aliter, atque es, in animum induxi meum
Sed quæso, ut unà mecum ad matrem virginis eas, Mitio,
Atque istæc eadem, quæ mihi dixtî, tute dicas mulieri;
Suspicionem hanc propter fratrem ejus esse, et illam psaltriam.
Mi. Si ita æquom censes, aut si ita opus est facto, eamus. *He.* bene facis:
Nam et illi animum jam relevabis, quæ dolore, ac miseriâ
Tabescit; et tu officio fueris functus, sed si aliter putas,

Mi. *Ego in hâc re nihil meritum me video, cur tantis laudibus me prosequaris, Hegio. meo officio satisfacio: pravum factum à nobis emendo. Nisi me his hominibus annumeres, qui ita existimant se accepisse injuriam, si aliquam fecere ipsi; priores queruntur, et accusant, non expectatâ querelâ eorum, qui injuriâ affecti sunt: id quia similiter non feci, gratias laudans agis?* He. *Ah, neutiquam: nunquam te alio ingenio, ac tu es, mihi finxi. Sed rogo, ut mecum simul ad Sostratam, matrem virginis Pamphilæ, venias, Mitio, atque ista eadem quæ mihi retulisti, referas: suspicionem nempe hanc de Æschino accidisse propter fratrem ejus Ctesiphonem, et hanc fidicinam, quam is amat.* Mi. *Si ita justum esse arbitraris, aut si ita fieri oportet, eamus.* He. *Rectè agis: nam animum recreabis illi, quæ tristitiâ et solicitudine consumitur; etiam tu officium feceris: sed si aliter tibi videtur faciendum,*

Egomet

Egomet narrabo quæ mihi dixtî. *Mi.* imò ego ibo. *He.* bene facis :
Omnes, quibu' res sunt minùs secundæ, magì' sunt nescio quo modo
Suspiciosi : ad contumeliam omnia accipiunt magìs :
Propter suam impotentiam se semper credunt negligi.
Quapropter te ipsum purgare ipsi coram, placabiliùs est.
Mi. Et rectè, et verum dicis. *He.* sequere me ego hac intrò. *Mi.* maxumè.

egomet illi eadem dicam quæ mihi dixisti. Mi. *imò ego unà tecum ad eam ibo.* He. *Quod boni viri est, facis : omnes, quibus res sunt tenues, et pauperculæ, ad suspiciones, nescio quomodo, sunt procliviores : in contemptum sui fieri putant : propter suam infirmitatem semper se contemni credunt. Quapropter si præsens eam alloquendo, te excusaveris, magis idoneum id erit ad eam placandam.* Mi. *Et rectum et verum est, quod suades.* He. *Sequere me ergo hâc viâ ad domum intrò Sostratæ.* Mi. *Eamus.*

ACTUS IV. SCENA IV.

ÆSCHINUS.

DISCRUCIOR animi : hoccine de improvisò mali mihi objici
Tantum, ut neque quid de me faciam, neque quid agam, certum siet?
Membra metu debilia sunt : animus timore obstupuit : pectore
Consistere nihil consilii quicquam potest. Vah! quo modo
Me ex hâc turba expediam? tanta nunc suspicio de me incidit :
Neque ea immeritò. Sostrata credit, mihi me emisse hanc psaltriam :
Anus indicium id facit mihi.
Nam ut hinc fortè ea ad obstetricem missa erat, ubi eam vidi, illico
Accedo : rogito, Pamphila quid agat ; jam partus adsiet,
Eòne obstetricem accersat. illa exclamat, Abi, abi, jam Æschine,
Satìs diu dedisti verba : sat adhuc tua nos frustrata est fides.
Hem, quid istuc, obsecro, inquam est? valeas, habeas illam quæ placet.
Sensi illico id illas suspicari : sed me repressi tamen,
Ne quid de fratre garrulæ illi dicerem, ac fieret palam.

Curis distrahor atque animi angor : tantumne infortunium me inopinatò invasit, ut neque quod de me faciam, nec quid agam, scire possim? omnis corporis mei partes timore languidæ et infirmæ factæ sunt : animus formidine attonitus est, et torpet : nihil mens consilii capere potest. Vah! quâ ratione ex tantis difficultatibus me explicabo? suspectus factus sum ; neque immeritò. Sostrata credit me hanc fidicinam meæ voluptatis causâ pro me comparâsse : anus Canthara id mihi indicavit. Nam cùm fortè ea ad obstetricem hinc ibat, ego eam subitò adivi ; quæro quid rerum agat Pamphila ; an tempus pariendi instet, an eâ de causâ obstetricem deducendam festinet. ad hæc verba illa vociferatur, Apage, apage, Æschine, satis diu nos verbis circumvenisti : satis promissis nobis spem falsam dedisti. Hem, quid istud rogo, inquam, est? quapropter hæc dicis, Canthara? Facesse, fruere illâ fidicinâ quâ delectaris. Animadverti statim illas suspicari me hanc fidicinam amare : sed tamen me retinui, cohibui ne quid inconsideratè de fratre illi anui loquaci referrem, ac manifesta res fieret.

Nunc

Nunc quid faciam? dicamne fratris esse hanc? quod minimè est opus
Usquam efferri: age, mitto: fieri potis est, uti ne quà exeat.
Ipsum id metuo utì credant: tot concurrunt verisimilia.
Egomet rapui; ipse egomet solvi argentum? ad me abducta est domum.
Hæc adeò meâ culpà fateor fieri; non me hanc rem patri, ut ut
Erat gesta, indicâsse: exorâssem ut eam ducerem domum.
Cessatum est usque adhuc: nunc porrò, Æschine, expergiscere.
Nunc hoc primum est: ad illas ibo, ut purgem me: accedam ad fores:
Perî! horresco semper, ubi fores pultare hasce occipio miser.
Heus, heus, Æschinus ego sum; aperite aliquis actutùm ostium.
Prodit nescio quis: concedam huc.

Nunc quid debeo facere: dicamne hanc psaltriam fratris amicam esse? quod nullo modo oportet palam fieri: age, omitto illud: fieri enim potest, ut hoc non divulgetur. Vereor autem ut credant hanc fidicinam me mihi non rapuisse: tot conveniunt indicia, quibus id conjici potest. Ego ipse rapui illam lenoni: ipse egomet numeravi pretium pro ea; inde illam raptam in ædes adduxi. Fateor me in causa et culpa fuisse, cur in hanc suspicionem inciderem; quia debui patri rem dixisse, uti gesta est: ab eo impetrâssem, ut eam pro uxore domum ducerem. segnis, et tardus fui huc usque; nunc verò, Æschine, à socordia te excita. Nunc hoc primùm faciam; illas conveniam, ut eis omnem suspicionis causam adimam et crimen à me removeam: fores pulsabo. interii miser, trepidus et frigore corpus rigescit semper, quoties hoc ostium pulsaturus sum. Heus, heus, ego sum Æschinus, otius mihi fores reserate. Exit nescio quis: interea huc secedam.

ACTUS IV. SCENA V.

MITIO. ÆSCHINUS.

Mi. ITA utì dixî, Sostrata,
Facite: ego Æschinum conveniam, ut quomodo acta hæc sunt, sciat.
Sed quis ostium hoc pultavit? *Æs.* pater, hercle est; perî. *Mi.* Æschine.
Æs. Quid huic hîc negotî est? *Mi.* Tune has pepulisti fores; tacet.
Cur hunc aliquantisper non ludo? meliùs est;
Quandoquidem hoc nunquam mihi ipse voluit credere,
Nil mihi respondes? *Æs.* non equidem istas, quòd sciam.
Mi. Ita? nam mirabar quid hic negotî esset tibi.
Erubuit: salva res est. *Æs.* dic sodes, pater,
Tibi verò quid istic est rei. *Mi.* nihil mihi quidem.

Mi. *Sostrata, ita ut vos monui, facite: ego Æschinum adibo, ut intelligat ex me, quomodo hæ res actæ sint. Sed quis has fores pulsavit?* Æs. *Per Herculem pater ipse est; occidi.* Mi. *Æschine.* Æs. *Quod negotium habet pater hic?* Mi. *Tune hoc ostium pulsasti? silet. Quid me impedit nunc, quominus hunc per aliquod tempus ludibrio habeam? istud opportunum est, et conveniens, quoniam nec secretum nunquam fidei meæ committere voluit. Nihil mihi interroganti respondes?* Æs. *Non equidem istud ostium, quantùm scio, pulsavi.* Mi. *Non pulsâsti? nam mirum quidem mihi videbatur, quid rei agendum hîc haberes. Præ pudore rubore suffusus est: res bene se habet.* Æs. *Dic, quæso, pater, tute verò quod negotium hic gerendum habes?* Mi. *Nullum quidem meì causâ.*

Amicus quidam me à foro abduxit modò
Huc advocatum sibi. *Æs.* quid? *Mi.* ego dicam tibi.
Habitant hìc quædam mulieres pauperculæ.
Opinor eas non nôsse te; et certè scio:
Neque enim diu huc commigrârunt. *Æs.* quid tum postea?
Mi. Virgo est cum matre. *Æs.* perge. *Mi.* hæc virgo orba est patre:
Hic meus amicus illi genere est proximus:
Huic leges cogunt nubere hanc. *Æs.* periî! *Mi.* quid est?
Æs. Nil: rectè, perge. *Mi.* is venit, ut secum avehat:
Nam habitat Mileti. *Æs.* hem! virginem ut secum avehat?
Mi. Sic est. *Æs.* Miletum usque obsecro? *Mi.* ita. *Æs.* animo malè est.
Quid ipsæ? quid aiunt? *Mi.* quid illas censes? nihil enim.
Commenta mater est, esse ex alio viro,
Nescio quo puerum natum: neque eum nominat:
Priorem esse illum; non oportere huic dari.
Æs. Eho, nonne hæc justa tibi videntur postea?
Mi. Non. *Æs.* obsecro, non? an illam hinc abducet, pater?
Mi. Quidni illam abducat? *Æs.* factum à vobis duriter,
Immisericorditerque, atque etiam, si est, pater,
Dicendum magìs apertè inliberaliter.
Mi. Quam ob rem? *Æs.* rogas me? quid illi tandem creditis
Fore animi misero, qui illi consuevit priùs?
Qui infelix haud scio an illam miserê nunc amat;
Cùm hanc sibi videbit præsenti eripi,
Abduci ab oculis? facinus indignum, pater!
Mi. Quà ratione istuc? quis despondit? quis dedit?
Qui, quando nupsit? auctor his rebus quis est?
Cur duxit alienam? *Æs.* an sedere oportuit

Sed quidam ex amicis modò me huc è foro avocavit, ut ei adessem, et consilio meo auxiliarer. Æs. *Quapropter?* Mi. *Ego dicam tibi. Quædam fœminæ inopes in istis ædibus habitant, has puto tibi esse ignotas, et procul dubio ita est: neque enim multò antehac huc advenerunt.* Æs. *Quid tum postea?* Mi. *Puella ibi est cum matre.* Æs. *Continua sermonem, quæso.* Mi. *Hæc puella patre vitâ functo privata est: hic meus amicus est illi cognatione proximus: huic lex Solonis vult uxorem esse, aut si ille eam non duxerit, dotem ei orbæ dare.* Æs. *Actum est de me.* Mi. *Quid tibi est?* Æs. *Nihil malè est: progredere.* Mi. *Is verò huc profectus est, ut eam hinc secum abducat: nam habitat Mileti.* Æs. *Hem! virginem hanc ut abducat?* Mi. *Sic facturus est.* Æs. *Itane quæso tam procul hinc, Miletum eam avehet?* Mi. *Sic est.* Æs. *Animo linquor præ dolore. Quid illæ mulieres animi habent, quid dicunt?* Mi. *Quid illas putas dicere? nihil. Mater hoc excogitavit, dicit filiam peperisse puerum ex alio nescio quo homine, cujus nomen celat: illum esse præferendum huic Milesio, ut eam ducat uxorem.* Æs. *Eho! nonne hæc æquitati consentanea esse arbitraris?* Mi. *Minime.* Æs. *Quamobrem, quæso? illamne hinc avehet?* Mi. *Ita est. Quid est causæ cur non abducat?* Æs. *Durâ mente et misericordiâ experte egistis, tu pater, et Milesius ille amicus cum his mulieribus, et ut ingenuè dicendum est, non ut viros liberales et honestos decet.* Mi. *Quid ita?* Æs. *Quid ita rogas? quomodo animatum et affectum fore hunc misellum censes, qui cum hâc virgine nunc usque conversatus est tanquam uxore suâ? qui infelix etiam fortè nunc ejus amore inflammatus est, quandò intuebitur hanc crudeliter præsentem sibi præsenti auferri, et abstrahi in conspectu suo? factum immite, et vituperandum, pater.* Mi. *Quâ de causâ hæc ais? an pater illam uxorem promisit? an in manum tradidit? quando nuptiæ factæ sunt? cujusnam auctoritate celebratæ? cur duxit uxorem ad alium pertinentem?* Æs. *An otiosè desidere.*

ANNOTATIO.

20 *Mileti.*] Urbs Cariæ, nunc dicta *Melazzo.*

Domi

Domi virginem tam grandem, dum cognatus hinc
Illinc veniret expectantem? hæc, mi pater,
Te dicere æquom fuit, et id defendere.
Mi. Ridiculè: advorsumne illum caussam dicerem,
Cui veneram advocatus? sed quid Æschine,
Nostrâ? aut quid nobis cum illis? abeamus, quid est?
Quid lacrumas? *Æs.* pater, obsecro, ausculta. *Mi.* Æschine, audivi omnia,
Et scio: nam amo te: quò magis, quæ agi, curæ sunt mihi.
Æs. Ita velim me promerentem ames, dum vivas, mi pater,
Ut me hoc delictum admisisse in me, id mihi vehementer dolet:
Et me tui pudet. *Mi.* credo hercle; illum ingenium novi tuum
Liberale: sed vereor ne indiligens nimium sies.
In quâ civitate tandem te arbitrare vivere?
Virginem vitiâsti, quam te jus non fuerat tangere.
Jam id peccatum primùm magnum: magnum, at humanum tamen:
Fecere alii sæpe, item boni. at postquam evenit, cedò,
Nunquid circumspextî? aut nunquid tute prospextî tibi?
Quid fieret? quà fieret? si te ipsum mihi puduit dicere,
Quâ resciscerem? hæc dum dubitas, menses abierunt decem.
Prodidisti te, et illam miseram, et gnatum, quod quidem in te fuit.
Quid? credebas dormienti hæc tibi confecturos deos?
Et sine tuâ operâ illam in cubiculum iri deductum domum?
Nolim cæterarum rerum te socordem eodem modo.
Bono animo es, duces uxorem hanc. *Æs.* hem! *Mi.* bono animo es, inquam. *Æs.* pater,
Obsecro, num ludis, tu nunc me? *Mi.* ego te? quamobrem? *Æs.* nescio:

domi virginem nobilem oportuit sine conditione, et illam expectare, quoad propinquus ille eam uxorem peteret? Hæc, mi pater, te dicere justum fuit, et in defensionem virginis proferre. Mi. *Quàm ridiculus es? an arbitraris me debuisse contra illum verba facere, qui me sibi advocatum adjunxerat? Sed quid hæc nostrâ interest, Æschine? aut quid nobis cum illis negotii? abeamus hinc. Quidnam est? cur lacrymaris?* Æs. *Pater, oro, ut me audias.* Mi. *Æschine, accepi omnia quæ dicturus es, et probè scio: nam te amo: eoque majorem curam eorum quæ agis, gero.* Æs. *Ita velim hunc erga me amorem continues, dum vitam agas, et eo me dignum præstem, mi pater, ut me hanc culpam commisisse vehementer doleo: et tui gratiâ pudore suffundor.* Mi. *Facilè id credo: nam quàm probæ sis indolis et ingenuæ scio: sed metuo ne in rebus tuis negligentior sis atque incautior. In quânam civitate demum opinaris te agere? nonne Athenis vives, ubi leges vigent? Virgini vitium obtulisti, quam ne quidem attingere tibi licitum fuit. Jam crimen istud primùm grave est, grave certè, at in hominem potest cadere. admisère illud quoque sæpissime viri alii, etiam probi; at postquam id fecisti, dic, quæso, quodnam remedium circumspiciendo, huic facto attulisti? Nunquid tu ipse providisti rebus tuis? quid faciendum foret? et quo modo fieret? Aut si pudore impeditus fuisti, quominus in mihi tute ipse declarares, an fecisti ut per alios id inaudirem? dum dubius animi, quid agere debueris, hæres, menses elapsi sunt decem. Objecisti illam tuam amicam, et infantem ex eâ susceptum, teque ipsum magnis periculis et miseriis, quantùm in te positum fuit. Quid tibi persuadebas eventurum ita cessando? tibi desidenti, et stertenti, res tuas deos peracturos? et amicæ, te otioso, et nullo modo allaborante, deductionem ad ædes tuas factum iri? Ægrè tulerim si in cæteris tuis rebus ita negligens fueris. Sed hilaris esto animo, illam in uxorem accipies.* Æs. *Hem!* Mi. *Lætus est, inquam,* Æs. *Pater, dic mihi, quæso, an non me ludificaris?* Mi. *Ego te ludificer? quamobrem?* Æs. *Nescio:*

Nisi

Nisi quia tam miserè hoc esse cupio verùm, eò vereor magìs.

Mi. Abi domum, ac deos comprecare, ut uxorem accersas: abi.

Æs. Quid? jamne uxorem? *Mi.* jam. *Æs.* jam? *Mi.* jam quantùm potest. *Æs.* Dî me, pater, Omnes oderint, ni magi' te, quàm oculos nunc amo meos.

Mi. Quid? quam illam? *Æs.* æquè. *Mi.* perbenignè. *Æs.* quid? ille ubi est Milesius?

Mi. abiît, periît, navem ascendit: sed cur cessas?

Æs. Abi, pater: Tu potius deos comprecare: nam tibi eos, certè scio, Quò vir melior multò es quàm ego sum, obtemperaturos magìs.

Mi. Ego eò intrò, ut, quæ opu' sunt, parentur: fac tu, ut dixi, si sapìs.

Æs. Quid hoc negoti? hoc est patrem esse, aut hoc est filium esse? Si frater aut sodalis esset, qui magi' morem gereret? Hic non amandus? hiccine non gestandus in sinu est! hem! Itaque adeò magnam mî injecit suâ commoditate curam, Ne fortè imprudens faciam, quod nolit: sciens cavebo. Sed cesso ire intrò, ne mora meis nuptiis egomet sim?

nisi quia tantopere hoc ita esse cupio, eo vehementiùs metuo ut succedat. Mi. *Ad ædes nostras proficiscere, ac deos precibus exora, ut postea uxorem accersendam cures: proficiscere.* Æs. *Quid, tam citò uxorem? jamne?* Mi. *Jam.* Æs. *Jam?* Mi. *Quantùm citò fieri potest.* Æs. *Ita velim, pater, ut dii omnes odio me habeant, nisi te plùs oculis meis amo.* Mi. *Quid; plus illâ Pamphilâ?* Æs. *Tantùm, quantùm illam.* Mi. *Abunde est, et plusquàm mihi satis est.* Æs. *Sed ubinam est homo ille Milesius?* Mi. *Discessit, naufragio periit, postquam mari se dedit: sed cur tamdiu moraris?* Æs. *Abi, pater; te potiùs deos precari convenit: nam certus sum, quòd multò magis probus et pius in eos es, quàm ego sum, illos potiùs te exauditturos.* Mi. *Ego intrò domum eo, ut curem omnia paranda, quibus nunc usus est: tu ea quæ te monui, exequere, si sapiens es.* Æs. *Quænam hæc res est? hocne est patris officium facere? aut hocne est filium se præstare? si frater, aut sodalis meus esset, quo pacto magis obsecundaret voluntati meæ? Nonne tam bonus pater singulari amore prosequendus est? hicne an non in oculis gerendus est? hem! itaque, cùm se mihi tam benignè accommodet, in magnam me conjecit curam, ut caveam ne quidquam faciam inconsiderate quod illi displiceat: nam sciens et prudens ne id faciam, diligenter curabo. Sed differo domum introire; mihi videndum est ne ipsemet nuptias meas retardem.*

ACTUS IV. SCENA VI.

DEMEA.

DEFESSUS sum ambulando: ut, Syre, te cum tuâ Monstratione magnus perdat Jupiter. Perreptavi usque omne oppidum, ad portam, ad lacum, Quò non? neque fabrica ulla erat, neque fratrem homo Vidisse se aiebat quisquam: nunc verò domi Certum obsidere est, usque donec redierit.

Ultrò citroque commeando totus defatigatus sum: Dii te, Syre, male perdant, qui tam malè iter mihi monstrâsti. Totam urbem moleste circumivi ad finem usque; ad portam, ad lacum, et quò non perveni? neque illic ulla fabri taberna, neque fratrem Mitionem ullus hominum se vidisse dicebat: nunc verò constitui domi assiduè permanere, donec reversus fuerit.

ACTUS

ACTUS IV. SCENA VII.

MITIO. DEMEA.

Mi. IBO, illis dicam nullam esse in nobis moram.
De. Sed eccum ipsum: te jam dudum quæro, Mitio.
Mi. Quidnam? *De.* fero alia flagitia ad te ingentia
Boni illius adolescentis. *Mi.* ecce autem. *De.* nova,
Capitalia. *Mi.* ohe, jam. *De.* ah, nescis qui vir siet. *Mi.* scio.
De. O stulte, tu de psaltriâ me somnias
Agere: hoc peccatum in virginem est civem. *Mi.* Scio.
De. ohe, scis, et patere? *Mi.* quidni patiar? *De.* Dic mihi,
Non clamas? non insanis? *Mi.* Non malim quidem.
De. puer natus est. *Mi.* Dî bene vortant. *De.* virgo nihil habet.
Mi. Audivi. *De.* et ducenda indotata est? *Mi.* scilicet.
De. Quid nunc futurum est? *Mi.* id enim, quòd res ipsa fert:
Illinc huc transferetur virgo. *De.* ô Jupiter!
Istôccine pacto oportet? *Mi.* quid faciam ampliùs?
De. Quid facias? si non ipsâ re tibi istuc dolet.
Simulare certè est hominis. *Mi.* quin jam virginem
Despondi: res composita est: fiunt nuptiæ:
Dempsi metum omnem. hæc magìs sunt hominis. *De.* cæterùm,
Placet tibi factum, Mitio? *Mi.* non, si queam
Mutare: nunc cùm non queo, æquo animo fero.
Ita vita est hominum, quasi cùm ludas tesseris;
Si illud, quod maxumè, opus est jactu, non cadit,
Illud, quod cecidit fortè id arte ut corrigas.
De. Corrector! nempe tuâ arte viginti minæ

Mi. *Ibo, et Sostratæ, filiæque ejus Pamphilæ, nunciabo nos in mora non esse nuptiis celebrandis.* De. *Sed ecce ipsum fratrem: te jam pridem perquiro, Mitio.* Mi. *Quidquam affers novi?* De. *Fero alia flagitiosa facinora ad te boni illius adolescentis.* Mi. *Ecce autem ea, quæ solet, objicit.* De. *Recentia, capitis pœna digna.* Mi. *Ohe, jam satis est.* De. *Ignoras qualis vir sit.* Mi. *Probè scio quæ fecit.* De. *Ah inepte, tu tibi persuades falsò, me de fidicinâ renunciare: hoc recens flagitium factum est in virginem civem Atticam.* Mi. *Sat scio.* De. *Eho, scis et tamen id permittis fieri?* Mi. *Quamobrem non permittam?* De. *Dic mihi, nonne clamitas, increpas, tanquam ad insaniam redactus?* Mi. *Non. malim quidem, si fieri posset, aliter esse.* De. *Ex illa virgine genuit filium.* Mi. *Dii bene feliciterque id succedere velint.* De. *Virgo illa nullam omnino rem possidet.* Mi. *Rescivi.* De. *Et illam uxorem accipiet sine ulla dote?* Mi. *Nimirum talem ducet.* De. *Quid nunc inde eventurum est?* Mi. *Id scilicet, quod res ipsa, ut est, suadet: virgo ex ædibus matris ad nostros huc deducetur.* De. *O Jupiter! siccine agendum est?* Mi. *Quid me vis amplius agere?* De. *Quid agas? si verè de his rebus non doles, certe, si homo ratione aliqua es præditus, dolore te simules.* Mi. *Quinimo virgo jam desponsa est Æschino: res transacta est, et omnis contentio placata: pactæ sunt nuptiæ: omnem timoris causam ademi matri et virgini. hæc magis sunt hominis ratione præditi, quàm ea quæ suades.* De. *Attamen, placet tibi factum istud Æschini?* Mi. *Minime, si infectum reddere possim: nunc cum non possim, id patienter tolero: vita hominum non absimilis est ludo tesserarum: si quod optas, jactu non ceciderit feliciter, opus est, ut quod infaustâ et aversâ fortunâ cecidit, illud arte et industriâ corrigas.* De. *Egregium scilicet correctorem! tuâ arte effectum est, ut viginti minæ*

Pro

Pro psaltriâ periêre: quæ, quantum potest,
Aliquò abjicienda est; si non pretio, gratiis.
Mi. Neque est, neque illam sanè studeo vendere.
De. Quid igitur facies? *Mi.* domi erit. *De.* prò Divûm fidem!
Meretrix, et materfamiliâs ûnâ in domo?
Mi. cur non? *De.* sanumne te credis esse? *Mi.* equidem arbitror.
De. Ita me Dî ament, ut video ego tuam ineptiam:
Facturum credo, ut habeas quîcum cantites.
Mi. Cur non? *De.* et nova nupta eadem hæc discet? *Mi.* scilicet.
De. Tu inter eas restim ductans saltabis. *Mi.* probè. *De.* probè?
Mi. Et tu nobiscum unâ, si opus sit. *De.* hei mihi!
Non te hæc pudent? *Mi.* jam verò omitte, Demea,
Tuam istanc iracundiam; atque ita, uti decet,
Hilarem ac lubentem fac te gnati in nuptiis.
Ego hos conveniam: post huc redeo. *De.* ô Jupiter!
Hanccine vitam? hoccine mores? hanc dementiam?
Uxor sine dote veniet: intus psaltria est:
Domu' sumptuosa: adolescens luxu perditus:
Senex delirans, ipsa, si cupiat, Salus
Servare prorsus hanc familiam non potest.

pro fidicinâ absumpta et perdita sint: quæ fidicina abigenda hinc est; aut pretio vendita, aut gratis data. Mi. *Neque abjicienda est, neque vendere libet.* De. *Quid ea igitur facies?* Mi. *Domi sedebit.* De. *Proh deorum fidem! meretrixne et materfamilias unà in ædibus tuis morabuntur atque habitabunt?* Mi. *Quidni?* De. *Num sanæ mentis es?* Mi. *Profectò me talem esse censeo.* De. *Ita mihi Dii sint propitii, ut jam tuam amentiam perspectam habeo: te quippe conaturum credo, ut habeas psaltriam cum quâ vocem cantando exerceas.* Mi. *Cur non?* De. *Et nova etiam nupta eadem cantica docebitur?* Mi. *Scilicet ita fiet.* De. *Tu verò inter eas funem duces, et chori præsultor eris, et princeps.* Mi. *Egregiè.* De. *Egregiè?* Mi. *Etiam tu nobiscum unà saltabis, si te usus fuerit.* De. *Hei mihi! non te horum pudet?* Mi. *Nunc verò istam tuam iracundiam abjice; atque ita ut convenit, hilaritati et lubentiæ indulge in tui filii nuptiis. Ego hos adibo; postea huc revertor.* De. *O Jupiter! hancne vitam ducere oportet? hosne esse mores? hanc insaniam? uxor indotata domum deduceretur: meretrix fidicina ædibus excepta est: domus sumptibus diffluit: adolescens libidine et luxu fervens: senex mentis inops et insanus, adeò ut ipsum Salutis numen potestatem non habeat, quantumvis conetur, hanc familiam servandi.*

ANNOTATIONES.

34 *Restim ductans.*] Lusus est natus, ut refert Donatus, ab eo fune, quo equus ligneus Græcorum in Trojam introductus est. In hoc ludo manibus funem tenentibus saltare solent. Choreæ Princeps et præsultor funem ducit, quem alii, eodem fune apprehenso, præeuntem sequuntur.

43 *Ipsa, si cupiat, Salus.*] Colebatur Salus Romæ pro deâ; cujus ædes à Caio Julio Eubulco consule in bello Samnitico vota fuit, et ab eodem dictatore dedicata.

ACTUS

ACTUS V. SCENA I.

SYRUS. DEMEA.

Sy. ÆDEPOL, Syrisce, te curâsti molliter,
Lautèque munus administrâsti tuum:
Abi. sed postquam intus sum omnium rerum satur,
Prodeambulare huc libitum est. *De.* illud sis vide
Exemplum disciplinæ. *Sy.* ecce autem hic adest
Senex noster. quid sit? quid tu es tristis? *De.* oh scelus!
Sy. Ohe jam tu verba fundis hîc sapientia?
De. Tun'? si meus esses. *Sy.* dis quidem esses, Demea,
Ac tuam rem constabilîsses. *De.* exemplum omnibus
Curarem ut esses. *Sy.* Quamobrem? quid feci? *De.* rogas?
In ipsâ turbâ, atque in peccato maxumo,
Quod vix sedatum satis est, potâsti, scelus,
Quasi re bene gestâ. *Sy.* sanè nollem huc exitum.

Sy. *Per ædem Pollucis, Syrisce, corpus delicate fovisti, et magnificè officio tuo functus es: Jam abi. sed postquam in ædibus lautitiis omnibus atque epulis ad satietatem me implevi, huc prodire et exspatiari visum est.* De. *Videsis specimen illud egregium disciplinæ.* Sy. *Ecce autem conspicio senem. quid rei agitur? quid mæstus es?* De. *Oh! scelerate.* Sy. *Ohe! jam tu incipis diffluere verbis sapientibus?* De. *Tune hæc facias? si meus esses.* Sy. *Dives esses re tuâ familiari bene administratâ et constitutâ, Demea.* De. *Efficerem ut exempli loco omnibus esses propositus.* Sy. *Quâ de causâ? quid feci?* De. *Quid fecisti, quæris? in ipsâ rerum perturbatione, atque in gravissimo crimine, recenti adhuc vixque sopito, potationibus te totum dedisti, quasi triumphans victoriâ reportatâ.* Sy. *Certè nollem huc ex ædibus prodiisse.*

ANNOTATIONES.

1 *Syrisce.*] Syrus Syriscum se vocat, diminutivâ formâ, blandiendi causâ. Syriscus est vas vimineum ad reponendas ficus.

12 *Quasi re bene gestâ.*] Rem gerere propriè dicebant, cum victis hostibus, insignem aliquam victoriam retulerant, Horatio.

Rem gerere, et captos ostendere civibus hostes
Attingit solium Jovis, et cœlestia tentat.
Principibus placuisse viris non ultima laus est.

ACTUS V. SCENA II.

DROMO. SYRUS. DEMEA.

Dr. HEUS, Syre; rogat te Ctesipho ut redeas. *Sy.* Abi.
De. Quid Ctesiphonem hic narrat? *Sy.* nihil. *De.* eho carnufex,
Est Ctesipho intus? *Sy.* non est. *De.* cur hic nominat?

Dr. *Heus, Syre; rogat te Ctesipho ut ad se redeas.* Sy. *abi.* De. *quid de Ctesiphone hic loquitur?* Sy. *Nihil.* De. *Eho! carnifex, an Ctesipho hîc intus est?* Sy. *Non est.* De. *Cur hic igitur illum nominat?*

Sy. Est

Sy. Est alius quidam parasitaster parvolus,
Nôstin'? *De.* jam scibo. *Sy.* quid agis? quò abis?
De. mitte me.
Sy. Noli, inquam. *De.* non manum abstines, mastigia?
An tibi jam mavis cerebrum dispergam hîc?
Sy. abit.
Ædepol commissatorem haud sanè commodum,
Præsertim Ctesiphoni: quid ego nunc agam?
Nisi, dum hæ silescunt turbæ, interea in angulum
Aliquò abeam, atque edormiscam hoc villi. sic agam.

Sy. *Alium vocat ejusdem nominis parasitum parvulum; nonne tibi notus est?* De. *Mox discam quis sit.* Sy. *Quid agis, Demea? quò abis?* De. *Ne me detine.* Sy. *Ne abeas dico.* De. *Non manum à me tollis, et desinis me tenere, verbero? An vis jam tibi caput disrumpi, et cerebro viam spargi?* Sy. *En discessit. Conviva certè hic erit parum jucundus, præcipuè Ctesiphoni: quid ego nunc agam? nisi dum hæ turbæ sedatæ fuerint, interea in angulum aliquem me abdam, et per somnum hoc villi, quod caput tentat, decoquam. Sic agam.*

ANNOTATIO.

11 *Hoc villi:*] Ut Syrus se Syriscum, ita vinum villum appellat, ὑποκοριστικῶς.

ACTUS V. SCENA III.

Mitio. Demea.

Mi. PARATA à nobis sunt, ut dixi, Sostrata,
Ubi vis: quisnam à me pepulit tam graviter fores?
De. Hei mihi, quid faciam? quid agam? quid clamem? aut querar?
O cœlum! ô terra! ô maria Neptuni! *Mi.* hem tibi,
Rescivit omnem rem: id nunc clamat: ilicet
Paratæ lites: succurrendum est. *De.* eccum adest.
Communis corruptela nostrûm liberûm.
Mi. Tandem reprime iracundiam, atque ad te redi.
De. Repressi, redîi, mitto maledicta omnia:
Rem ipsam putemus. dictum hoc inter nos fuit,
Ex te adeò est ortum, ne tu curares meum,
Neve ego tuum? responde. *Mi.* factum est: non nego.
De. Cur nunc apud te potat? cur recipis meum?
Cur emis amicam, Mitio? nam quî minùs
Mihi idem jus æquom est esse, quod mecum est tibi?

Mi. *Parata à nobis sunt omnia, Sostrata, ubi vis nuptiæ fient: sed quisnam è domo meâ exiens, tam impetuosè fores impulit?* De. *hei mihi! quid faciam? quid agam? quid exclamem, aut quos questus effundam? ô cœlum! ô terra! ô maria Neptuni!* Mi. *Me miserum! Demea audivit omnia de amore Ctesiphonis. Hoc scilicet est causa tot vociferationum: jurgia contra me excogitata sunt: sed tamen auxiliandum est Ctesiphoni.* De. *Ecce, adest corruptor liberorum nostrorum.* Mi. *Tandem cohibe iracundiæ tuæ impetum, atque à sanâ mente excurristi, tandem ad eam redi.* De. *Cohibui, redii, prætermitto convicia omnia: rem ipsam et causam litis veram consideremus. inter nos convenit, et tute hoc dictavisti, ne tu mei filii curam susciperes, neque ego tui: nonne hoc verum est, quod dico?* Mi. *Non diffiteor: sic est, ut ais.* De. *Cur nunc filius meus Ctesipho apud te potationibus indulget? cur in ædibus tuis id ei permittis? cur ei tuâ pecuniâ amicam comparas, Mitio? nonne æquum est, ut idem jus mecum observes, atque ego tecum?*

Quando

Quando ego tuum non curo, ne cura meum.
Mi. Non æquom dicis, non nam vetus verbum hoc quidem est;
Communia esse amicorum inter se omnia.
De. Facetè: nunc demum istæc nata oratio est.
Mi. Ausculta paucis, nisi molestum est, Demea.
Principio, si id te mordet, sumptum filii
Quem faciunt, quæso facito hæc tecum cogites:
Tu illos duos olim pro re tolerabas tuâ,
Quod satis putabas tua bona ambobus fore;
Et me tum uxorem credidisti scilicet
Ducturum: eandem illam rationem antiquam obtine;
Conserva, quære, parce: fac quamplurimum
Illis relinquas. gloriam tu istam obtine.
Mea, quæ præter spem evenère, utantur sine.
De summâ nihil decedet: quod hinc accesserit,
Id de lucro putato esse. omnia si hæc voles
In animo vere cogitare, Demea,
Et mihi, et tibi, et illis dempseris molestiam.
De. Mitto rem: consuetudinem ipsorum. *Mi* mane:
Scio: istuc ibam, multa in homine, Demea,
Signa insunt, ex quibu' conjectura facilè sit,
Duo cùm idem faciunt, sæpe ut possis dicere,
Hoc licet impune facere huic, illi non licet:
Non quòd dissimilis res sit, sed quòd qui facit.
Quæ ego esse in illis video; ut confidam fore ita,
Ut volumus: video sapere, intelligere, in loco
Vereri, inter se amare: scire est liberum

quando igitur tuus filius mihi curæ non est, ne meus sit tibi curæ. Mi. *Minimè justum est, quod ais: nam vetus adagium adversatur; communia esse amicorum inter se omnia.* De. *Festivè quidem id dictum est: sed cur nunc tandem hoc adagium usurpas?* Mi. *Frater, rogo et hæc pauca audias, si non tibi incommodum est. Primùm si id te pungit, et dolore afficit, quod sumptus filii tui faciunt; fac ut hæc animo reputes: tu quondam illos educabas, prout facultates tuæ ferebant, cùm credebas rem tuam familiarem satis amplam fore eis ambobus, neque me etiam uxorem accepturum: eandem rationem putare perge, eadem antiqua ratio tibi constet: rem familiarem attentè serva, auge, parce ea utere: stude ut eis quàm ingentes poteris divitias relinquas. gloriam tu istam propriam posside: sed bonis meis, quæ contra quam sperabas, tibi et ipsis obvenère, permitte ut utantur illi et fruantur. De rationibus rei tuæ nihil detrahetur: quod de meis bonis tibi accreverit, id omne tanquam inopinatum lucrum te invenisse existima, hæc si lubet seriò ad animum revocare, Demea, et te, et me, et illos ingentibus animi molestiis, et ægritudinibus liberabis.* De. *Mitte sermonem de opibus, et divitiis: de pravâ vitæ eorum ratione dicamus.* Mi. *Expecta: prævidi quod dicturus eras: at illud respondere parabam. Certum est, Demea, multa in hominibus indicia inesse, ex quibus conjicere possumus, cùm duo eandem rem faciunt, uni nocituram eam esse, non alteri; adeò ut quis dicere possit, huic licet sine periculo damni id agere, illi non licet: non quòd res sit quandoque dissimilis, sed ii qui eam faciant, dissimiliter affecti sunt naturâ. atque hæc signa quæ dico, illis insita esse video; adeò ut certam spem habeam eos tales fore, quales optamus esse: perspicio eos sapientes et prudentes esse. verecundos, et modestos esse loco, et tempore, amore mutuo conjunctissimos: unde facilè intelligere licet liberale illis esse*

ANNOTATIONES.

35 *Multa in homine, Demea, signa insunt.*] Hujus loci obscuri sententia est; homini intelligenti facile est, de vitâ, et moribus hominum adolescentium, æstimare animum, et ingenium ipsorum; adeò etiam, ut cùm rem eandem facere videntur, dicat tamen peritus rerum æstimator, huc licet facere huic, qui scilicet liberali ingenio præditus est, nec facilè corrumpi potest: illi non licet. nimium qui per naturæ improbitatem indulgentiâ abutitur.

40. *Quæ ego in illis esse video.*] Ordo, et sensus hic est; multa in homine signa sunt, ex quibus conjectura facilè sit: quæ ego in illis esse video, ut confidam fore ita, ut volumus.

Ingenium: atque animum, quòvis illos tu die
Reducas. at enim metùas, ne ab re sint tamen,
Omissiores paulò. ô noster Demeâ,
Ad omnia alia ætate sapimus rectiùs:
Solum unum hoc vitium adfert senectus hominibus,
Attentiores sumus ad rem omnes, quàm sat est:
Quod illos sat ætas acuet. *De.* ne nimiùm modò
Bonæ tuæ istæ nos rationes, Mitio,
Et tuus iste animus æquus subvortat. *Mi.* tace,
Non fiet, mitte jam istæc: da te hodie mihi:
Exporge frontem. *De.* scilicet, ita tempus fert,
Faciendum est: cæterùm rus cras cum filio
Cum primo lucu ibo hinc. *Mi.* imò de nocte censeo
Hodie modò hilarem te face. *De.* et istam psaltriam
Unà illuc mecum hinc abstraham. *Mi.* pugnaveris.
Eo pacto prorsus illi alligâris filium:
Modò facito ut illam serves. *De.* ego istuc videro: atque
Illi favillæ plena, fumi, ac pollinis
Coquendo sit faxo, et molendo: præter hæc,
Meridie ipso, faciam ut stipulam colligat.
Tam excoctam reddam atque atram, quàm carbo est. *Mi.* placet.
Nunc mihi videre sapere, atque equidem filium,
Tum etiam si nolit, cogas, cum illâ unà cubet.
De. Derides? fortunatus, qui isto animo sies.
Ego sentio. *Mi.* ah, pergisne? *De.* jam desino.
Mi. I ergo intrò: et cui rei opus est, ei hilarem hunc sumamus diem.

ingenium, et nobilem animum: quamobrem quandocunque libuerit, eos in rectam vitæ viam reducere poteris. verum metuis fortasse ne rei familiari augendæ minùs studeant. ô noster Demea, ad omnia alia ætate peritiores simus; verùm senectus hoc vitium inducit in homines; plùs multò quàm satis est de divitiis accumulandis laboramus: ad quod illos hæc ætas senilis satis instigabit. De. *Cavendum est ne speciosæ istæ duæ rationes, et tuus iste mitis et facilis animus nos perdant, et filios nostros.* Mi. *Ne metue, hoc non adveniet. omitte ista verba mali ominis: permitte ut sis hodie in meâ potestate: explica frontem.* De. *Nimirum tempus id requirit; faciendum est, quod vis: verùm cùm primùm dies lucebit, cras hinc discedam.* Mi. *Imò de nocte quoque, si libet; dummodo hunc diem hilariter transiges.* De. *Et istam quoque fidicinam mecum hinc abducam.* Mi. *Præclaram rem feceris. ita illic filium addixeris atque affixeris: sed vide ut illam studiosè conserves.* De. *Dabo operam ut istud fiat: efficiam ut illic, in villa, favillis, fumo, ac pulvere farinæ subtilissimo impleatur coquendo, ac molendo: præterea ardenti meridiei horâ ipsâ eam mittam in agrum, ut stipulas colligat. tam tostam eam reddam, et nigram, quàm carbo est.* Mi. *Id mihi jucundum est. Nunc te judico esse sapientem, et profecto tuum etiam filium adigas etsi invitum ut concumbat cum eâ.* De. *Hæc dicens me deludis? felix, qui ita nunc animo lætus es, et miseriarum sensum abjecisti. Ego vero miserias sentio.* Mi. *Ah! perseverasne in tristitiâ?* De. *Jam, jam tristitiam mitto.* Mi. *Igitur ingredere domum, et nuptiis faciendis lætum hunc insumamus diem.*

ACTUS

ACTUS V. SCENA IV.

DEMEA.

NUNQUAM ita quisquam bene subductâ ratione ad vitam fuit,
Quin res, ætas, usus, semper aliquid apportet novi,
Aliquid moneat, ut illa, quæ te scire credas, nescias;
Et, quæ tibi putaris prima, in experiundo ut repudies.
Quod mî evenit nunc: nam ego vitam duram, quàm vixi usque adhuc,
Prope jam decurso spatio mitto. id quamobrem? reipsa repperi, [id
Facilitate nihil esse homini melius, neque clementia:
Esse verum, ex me, atque ex fratre cuivis facile est noscere.
Vitam ille suam semper egit in otio, in conviviis:
Clemens, placidus, nulli lædere os, arridere omnibus:
Sibi vixit: sibi sumptum fecit: omnes benedicunt, amant.
Ego ille agrestis, sævus, tristis, parcus, truculentus, tenax.
Duxi uxorem: quam ibi miseriam vidi? nati filii,
Alia cura: porrò autem, illis dum studeo ut quamplurimum
Facerem, contrivi in quærendo vitam, atque ætatem meam:
Nunc exactâ ætate hoc fructi pro labore ab iis fero,
Odium. ille alter sine labore patria potitur commoda:
Illum amant, me fugitant: illi credunt consilia omnia:
Illum diligunt: apud illum sunt ambo: ego desertu' sum.

Nullus unquam sic vitæ rationem recte computavit, quin rerum occasiones, ætatis dies, experientia ei aliquid novi afferat, et aliquid doceat adeò: ut intelligat se nescivisse antè, quæ se meliùs scire crediderat: et quin ea quæ potiora sibi esse æstimaverat, et ante alia eligenda, inter utendum rejiciat. Quod mihi nunc accidit: nam ego vitam austeram, quam ad hunc diem usque duxi, penè jam confecto vitæ cursu, nunc relinquere constitui. Si quis me roget, unde ista mutatio nascitur tam subita? inde est, quòd nihil novi melius esse, homini, quàm lenitatem et benignitatem. Id esse verum facilè quilibet comperiet, qui instituta diversa vitæ meæ, et vitæ fratris considerabit. Is semper vitam traduxit in otio, et conviviis, mitis, sedatus, nulli præsenti adversus, omnibus placens, et jucundum se præbens: sibi commodus vixit, et suis delectationibus inserviens impensis pecuniarum non pepercit: omnes ei bene precantur, atque eum diligunt. Ego verò ille rusticus, crudelis, tetricus, ad rem attentior, atrox avarus, uxorem etiam duxi: quæ non inde miseriæ sequutæ sunt? Liberos ex eâ suscepi, hæc est materia alia solicitudinum animi: dum autem illis laboro ingenti studio divitias parando miserè vitam atque ætatem consumpsi quærens opes augere: nunc finitâ ætate, hunc fructum ab iis refero, nempe odium, frater verò Mitio sine ullo labore, omnibus potitur commodis, quæ patres ex liberis percipere possunt: Illum amore prosequuntur: me aversantur: Illi omnia sua secreta committunt: illum solum charum habent: domi eum eo degunt ambo: ego verò solus vivo derelictus.

ANNOTATIO.

16 *Fructi.*] Antiquum: olim quippe in secundâ declinatione usurpabatur.

Illum,

Illum, ut vivat, optant: meam autem mortem expectant scilicet.
Ita eos meo labore eductos maxumo, hic fecit suos
Paulo sumptu: miseriam omnem ego capio; hic potitur gaudia.
Age, age, jam experiamur porrò contrà, et quid ego possiem
Blandè dicere, aut benignè facere, quando huc provocat.
Ego quoque à meis me amari et magni pendi postulo.
Si id fit dando atque obsequendo, non posterioreis feram.
Deerit: id meâ minimè refert, qui sum natu maxumus.

Illi longam vitam exoptant; mihi mortem citò advenire cupiunt. ita postquam eos magno labore alui et educavi; hic eos sibi proprios fecit facili negotio: Omne incommodum patior; hic omne gaudium percipit. eja age, tentemus verò nos vicissim, annon etiam possimus blandis verbis, et comitate alios nobis conciliare, aut benignis factis, et liberalitate. Ego quoque velim amorem meorum atque caritatem posse adipisci. Si id comparatur largiendo, atque aliis commodando, non in postremis ero, qui istud consequuntur. Deficiet res familiaris: id meâ minimè interest, qui ætate provectior sum.

ACTUS V. SCENA V.

SYRUS. DEMEA.

Sy. HEUS, Demea, rogat frater, ne abeas longiùs.
De. Quis homo? ô Syre noster, salve; quid fit? quid agitur?
Sy. Rectè. *De.* optumè est. jam nunc hæc tria primùm addidi
Præter naturam; ô noster! quid fit? quid agitur?
Servom haud inliberalem præbes te, et tibi
Lubens bene faxim. *Sy.* gratiam habeo. *De.* atqui, Syre,
Hoc verum est, et ipsâ re experiere propediem.

Sy. Heus, Demea, frater precatur ne abscedas longiùs. De. *Quis homo me appellat? ô noster Syre, salve, quid agitur? quid rerum geritur?* Sy. *Bene.* De. *Optimè est. Hæc jam tria verba præter ingenium sermoni adjunxi nimirum; ô noster, quid fit, quid agitur? servum liberalem te præstas, et tibi libenter commodabo.* Sy. *Gratiam habeo.* De. *Enimvero, Syre ingenuè et verè loquor, et re ipsâ id cognosces brevi.*

ANNOTATIO.

3 *Jam nunc hæc tria.*] Hæc submissè.

ACTUS

ACTUS V. SCENA VI.

GETA. DEMEA.

Ge. HERA, ego huc ad hos proviso; quàm mox virginem
Accersant: sed eccum Demeam. salvos sies.
De. Oh, qui vocare? *Ge.* Geta. *De.* Geta, hominem maxumi
Pretii esse te hodie judicavi animo meo:
Nam is mihi est profectò servus spectatus satis,
Cui dominus curæ est, ita utì tibi sensi, Geta:
Et tibi ob eam rem, si quid usus venerit,
Lubens bene faxim. meditor esse affabilis,
Et bene procedit. *Ge.* bonus es, cùm hæc existumas.
De. Paulatim plebem primulùm facio meam.

Ge. Hera Sostrata, conveniam Mitionem atque Æschinum, ut sciam quando virginem Pamphilam adduci velint: sed ecce Demeam. salvus sis. De. *Quod nomen tibi est?* Ge. *Geta.* De. *Geta, hodie te hominem plurimi faciendum apud me decrevi: nam is certè mihi servus expertæ et comprobatæ satis fidei videtur, qui domini curam ita gerit, ut te gerere comperi: ideoque, si occasio se dederit, libenti animo te juvabo. studeo in sermone, et verbis jucundum, et comem me præbere, nec illud malè mihi cedit.* Ge. *Benignus es, qui ista mei causâ cogites.* De. *Primum incipio amorem infimorum mihi conciliari, sensim progrediendo.*

ANNOTATIO.

8 *Meditor esse affabilis, &c.*] Hæc quoque submisse.

ACTUS V. SCENA VII.

ÆSCHINUS. DEMEA. SYRUS. GETA.

Æs. OCCIDUNT me equidem, dum nimi' sanctas nuptias
Student facere, in apparando consumunt diem.
De. Quid agitur, Æschine? *Æs.* hem, pater mi, tu hìc eras?
De. Tuus hercle verò et animo et naturâ pater,
Qui te plùs quàm oculos hosce. sed cur non domum
Uxorem accersis? *Æs.* cupio; verùm hoc mihi moræ est,
Tibicîna, et hymenæum qui cantent. *De.* eho,
Vîn' tu huic seni auscultare? *Æs.* quid? *De.* missa hæc face,

Æs. Enecant me certè tædio, dum nimis solemnes et religiosas curant nuptias facere. In apparatu ceremoniarum totum transigunt diem. De. *Quid fit, Æschine?* Æs. *Ehem, pater mi, tune hìc eras?* De. *Tuus mehercule pater sum non minùs animo, quàm naturâ, qui te plùs oculis hisce amo. verùm cur non uxorem domum deducendam curas?* Æs. *Cupio: sed expecto tibicinam, quique hymenæum cantent.* De. *Visne mihi credere?* Æs. *Quid?* De *Insuper hæc habe,*

Hyme-

Hymenæum, turbas, lampadas, tibicinas:
Atque hanc in horto maceriam jube dirui
Quantùm potest: hàc transfer: unam fac domum:
Transduce et matrem et familiam omnem ad nos.
Æs. placet,
Pater lepidissime. *De.* euge, jam lepidus vocor.
Fratri ædes fient perviæ: turbam domum
Adducet, sumptum admittet: multa: quid meâ?
Ego lepidus ineo gratiam, jube nunc jam
Dinumeret illi Babylo viginti minas.
Syre, cessas ire, ac facere? *Sy.* quid ergo? *De.*
dirue.
Tu, illas, abi et traduce. *Ge.* Dî tibi, Demea,
Bene faxint, cùm te video nostræ familiæ
Tam ex animo factum velle. *De.* dignos arbitror.
Tu quid ais? *Æs.* sic opinor. *De.* multò rectiù'
est,
Quàm illam puerperam nunc duci huc per viam
Ægrotam. *Æs.* nihil enim vidi melius, mi pater.
De. Sic soleo. sed eccum Mitio egreditur foras.

neglige hymenæum, turbam quæ deducat, sponsam, faces nuptiales, tibicinas: atque hanc in horto maceriam jube quàm celerrimè everti, atque per illam fac traducatur tua uxor: ex ejus domo, et nostrâ fiat una domus: transfer etiam ejus matrem cum familiâ in ædes nostras. Æs. *Gratum est, pater lepidissime.* De. *Euge, jam lepidus dicor. Fratris ædes omnibus patebunt: certum nuptialem domum introducet, sumptus multos faciet: multaque alia sustinebit: quid meâ porrò interest? si quidem ego, quem lepidum vocant, eorum amorem demereor. jube, Æschine, Babylo illi numeret viginti minas pro pretio psaltriæ. Syre, cur tardas ire ac facere quæ dixi?* Sy. *Quid ergo?* De. *Dirue maceriam in horto. Tu, Geta, abi et traduce per illam Sostratam et Pamphilam.* Ge. *Dii res tuas prosperent, Demea, quem ex animo sic cupere nostræ familiæ video.* De. *Dignos his officiis vos censeo. Tu quid ais, fili?* Æs. *Sic existimo.* De. *Multò commodiùs est, quàm Pamphilam à partu recentem nunc traduci per viam, ægrotam, morbo languentem.* Æs. *Nihil rectius fieri posse puto, mi pater.* De. *Sic mea consuetudo est. sed ecce Mitio procedit ex ædibus.*

ANNOTATIONES.

2 *Hymenæum, turbas, lampadas.*] Hymen et Hymenæus, Veneris et Bacchi filius, nuptiarum præses, ideo apud Græcos invocabatur, ut apud Romanos Thalassio.

Lampadas.] Faces quinque à pueris patrimis et matrimis (id est, qui patrem et matrem viventem habebant) ferebantur in ducendâ sponsâ in domum mariti; et tibicina quoque canebat.

17 *Dinumeret illi Babylo.*] Argentarius fuit: Erant argentarii, trapezitæ, seu mensarii, apud quos pecuniæ fœnori collocabantur, et à quibus etiam sumebantur. Horum erat officium publicum, et tabernas in foro positas illi habebant.

ACTUS V. SCENA VIII.

MITIO. DEMEA. ÆSCHINUS.

Mi. JUBET frater? ubi is est? tun' jubes hoc,
Demea?
De. Ego verò jubeo, et hâc re, et aliis omnibus
Quàm maxumè unam facere nos hanc familiam,
Colere, adjuvare, adjungere. *Æs.* ita quæso, pater.
Mi. Haud aliter censeo. *De.* imò herclè ita nobis
decet.

Mi. *Jubetne frater dirui hanc maceriam? ubi is est? an jubes hoc, Demea?* De. *Ego verò jubeo non modò in hâc re, sed et in aliis omnibus his gratificari quàm maximè, nos hanc familiam cum nostra unam facere, colere, adjuvare, adjungere.* Æs. *Ita rogo, pater.* Mi. *Sic opinor esse faciendum.* De. *Quin potiùs aliter facere nos dedeceret.*

Pri-

Primùm hujus uxoris est mater. *Mi.* quid postea?
De. Proba et modesta. *Mi.* ita aiunt. *De.* natu grandior.
Mi. Scio. *De* parere jam diu hæc per annos non potest:
Nec, qui eam respiciat, quisquam est: sola est. *Mi.* quam hîc rem agit?
De. Hanc te æquom est ducere; et te operam, ut fiat, dare.
Mi. Me ducere autem? *De.* te. *Mi.* me! *De.* te, inquam. *Mi.* ineptis. *De.* si tu sis homo,
Hic faciat. *Æs.* mi pater. *Mi.* quid? tu autem huic, asine, auscultas? *De.* nihil agis:
Fieri aliter non potest. *Mi.* deliras. *Æs.* sine te exorem, mi pater.
Mi. Insanis: aufer. *De.* age, da veniam filio. *Mi.* sati' sanus es?
Ego novus maritus anno demum quinto et sexagesimo
Fiam, atque anum decrepitam ducam? idne estis autores mihi?
Æs. Fac. promisi ego illis. *Mi.* promîsti autem? de te largitor, puer.
De. Age, quid, si quid te majus oret? *Mi.* quasi hoc non sit maxumum.
De. Da veniam. *Æs.* ne gravere. *De.* fac, promitte. *Mi.* non omittis?
Æs. Non, nisi te exorem. *Mi.* vis hæc quidem est. *De.* age, age, prolixè, Mitio.
Mi. Etsi hoc pravom, ineptum, absurdum, atque alienum à vitâ meâ
Videtur; si vos tantopere istuc voltis, fiat. *Æs.* bene facis:
Meritò te amo. *De.* verùm quid? quid ego dicam? hoc confit quod volo.
Quid nunc quod restat? Hegio cognatus his est proxumus;
Affinis nobis; pauper: bene nos aliquid facere illi decet.
Mi. Quid facere? *De.* agelli est hîc sub urbe paulum, quod locitas foras:

Primùm Sostrata est mater Pamphilæ uxoris Æschini. Mi. *Quid inde?* De. *Proba est, et modesta.* Mi. *Sic omnes dicunt.* De. *Ætate provectâ admodum.* Mi. *Novi.* De. *Jamdudum per ætatem parere non potest: nec quemquam habet, qui eam curæ habeat, et juvet: sola est, deserta ab omnibus.* Mi. *Quid rei hic meditatur?* De. *Hanc te convenit uxorem ducere; et tui officii est, Æschine, studere omni industriâ ut id fiat.* Mi. *Me ducere uxorem?* De. *Te.* Mi. *me?* De. *Te, inquam, te.* Mi. *Desipis.* De. *Si vir es, Æschine, id ei persuadeas facere.* Æs. *Mi pater.* Mi. *Itane, asine, huic morem geris?* De. *Frustrà id recusas, Mitio: id te necesse est facere.* Mi. *Mente captus es.* Æs. *Permitte ut id à te impetrem, mi pater.* Mi. *Insanus es animo: aufer te.* De. *Eja, hoc age, exaudi preces filii tui.* Mi. *Satisne mentis compos es? Egone novus maritus fiam, annos demum quinque et sexaginta natus, et vetulam extremæ ætatis in uxorem accipiam? idne mihi suadetis?* Æs. *Sic facias rogo: nam id illis pollicitus sum.* Mi. *Pollicitus es? de te promitte, ô puer, non de aliis.* De. *Quid igitur faceres, si quid majoris momenti à te postularet?* Mi. *Quasi istud non sit maximi momenti.* De. *Concede illi, quod petit.* Æs. *Præbe mihi te facilem.* De. *Age, promitte illi.* Mi. *Non desinis me obtundere, et verbis enecare?* Æs. *Minimè, nisi id mihi concesseris.* Mi. *Vis hæc quidem est.* De. *Age benignè, et largè nobiscum, Mitio.* Mi. *Quamvis hoc mihi perversum, stultum, ridiculum, et abhorrens à vitæ meæ instituto videtur; attamen si vos tam enixè id vultis, fiat concedo.* Æs. *Hoc omnium optimè se habet. Ex animo te amo, tantum ob meritum in me tuum.* De. *Verùm quid ego ampliùs dicam? perficitur sanè id quod cupio. Quid adhuc superest? Hegio Sostratam et Pamphilam cognatione proximè attingit, nunc affinitate nobis junctus est, in egestate et inopiâ positus: nos benignè adesse ei et aliquantùm sublevare ejus paupertatem convenit.* Mi. *Quid illi benefacere oportet?* De. *Habet paululum agelli suburbani, quod nescio cui a ieno locas:*

Huic demus, qui fruatur. *Mi.* paulum id autem?
De. si multum siet,
Faciundum est: pro patre huic est: bonus est; noster est; rectè datur.
Postremò non meum illud verbum facio, quod tu, Mitio,
Bene et sapienter dixti dudum; *vitium commune omnium est,*
Quòd nimium ad rem in senectâ attenti sumus. hanc maculam nos decet
Effugere: dictum est verè, et re ipsâ fieri oportet, Mitio.
Mi. Quid istic? dabitur quandoquidem hic volt.
Æs. mi pater!
De. Nunc tu mihi germanus es pariter corpore et animo. *Mi.* gaudeo.
De. Suo sibi gladio hunc jugulo.

huic demus fruendum. Mi. *Paululumne agelli id vocas?* De. *Etsi majusculum sit, tamen tradi debet: Pamphilæ patris loco est? vir honestus et probus; amicus noster; dignus est cui detur. Postremò non ego sum auctor præclaræ istius sententiæ, quam pridem rectè, sapienterque pridem pronuciâsti; vitium commune omnium est, quòd ad rem in senectute attentiores sumus: hanc culpam evitare nos oportet: hoc verè prolatum est, et reipsa hoc nobis præstandum est.* Mi. *Quid hoc est? dabitur, quando Demea sic poscit.* Æs. *O mi pater!* De. *Nunc mihi germanus es pariter corpore, et animo.* Mi. *Id gaudeo.* De. *Suis propriis telis hunc confodio.*

ANNOTATIO.

35 *Suo sibi gladio.*] Id est, suo proprio gladio. Sic Plautus in Prologo Captivorum; *quo pacto serviat suo sibi patri.* Iterum; *Inscientes suu sibi fallacia,* et rursum; *Ita nunc ignorans suo sibi servit patri.*

ACTUS V. SCENA IX.

SYRUS. DEMEA. MITIO. ÆSCHINUS.

Sy. FACTUM est, quid jussti, Demea.
De. Frugi homo es. ego ædepol hodie mea quidem sententiâ
Judico Syrum fieri æquom liberum. *Mi.* istunc liberum?
Quodnam ob factum? *De.* multa. *Sy.* ô noster Demea, ædepol vir bonu' es.
Ego istos vobis usque à pueris curavi ambos sedulò:
Docui, monui, bene præcepi semper quæ potui omnia.
De. Res apparet; et quidem porrò, obsonare, cum fide
Scortum adducere, apparare de die convivium:

Sy. *Feci quod imperavisti mihi, Demea. Maceria diruta est.* De. *Bonæ frugis homo es. ego per ædem Pollucis sentio, atque arbitror Syrum libertate donari debere.* Mi. *Istum libertate donari? quamnam ob causam?* De. *Ob multas.* Sy. *O noster Demea, Ædepol vir probus es. Ego vobis istos filios inde usque à teneris annis ambos educavi diligenter: docui, monitis et præceptis omnibus quantum potui, instruxi.* De. *Res manifesta est; nimirum quidem tibi curæ fuit cibos et obsonia lauta, et delicatè emere, et condire: meretricem ad illos fideliter deducere, convivium de medio die apparare:*

ANNOTATIO.

8. *Apparare de die convivium.*] De die epulari, aut potare semper apud antiquos Græcos et Romanos datum vitio fuit, ut intemperantiæ et luxûs argumentum; ita Curtius Alexandrum Macedonem notat, quòd de die convivia iniret; et Livius Pœnos, quòd de die epularentur. Et ab Hippocratis usque temporibus rarus olim fuit prandiorum usus.

Non

Non mediocris hominis hæc sunt officia. *Sy.* ô lepidum caput!
De. Postremò hodie in psaltriâ istâ emendâ huic adjutor fuit;
Hic curavit: prodesse æquom est: alii meliores erunt:
Denique hic volt fieri. *Mi.* vîn' tu hoc fieri? *Æs.* cupio. *Mi.* si quidem
Tu vis, Syre, eho, accede huc ad me: liber esto. *Sy.* bene facis:
Omnibu' gratiam habeo; et seorsum tibi præterea, Demea.
De. Gaudeo. *Æs.* et ego. *Sy.* credo. utinam hoc perpetuum fiat gaudium, ut
Phrygiam uxorem meam unà mecum videam liberam. *De.* optumam
Mulierem quidem. *Sy.* et quidem nepoti tuo, hujus filio,
Hodie primam mammam dedit hæc. *De.* hercle verò seriò,
Si quidem primam dedit, haud dubium quin emitti æquom siet.
Mi. Ob eam rem? *De.* ob eam: postremò à me argentum, quanti est, sumito.
Sy. Dî tibi, Demea, omnes semper omnia optata adferant.
Mi. Syre, processisti hodie pulchrè. *De.* siquidem porrò, Mitio.
Tu tuum officium facies, atque huic aliquid paulum præ manu
Dederis, unde utatur. reddet tibi citò. *Mi.* istoc vilius.
Æs. Frugi homo est. *Sy.* reddam herclè: da modò. *Æs.* age pater. *Mi.* post consulam.
De. Faciet. *Sy.* ô vir optime! *Æs.* ô pater mi festivissime!
Mi. Quid istuc? quæ res tam repentè mores mutavit tuos?
Quod prolubium? quæ istæc subita est largitas? *De.* dicam tibi;

Non cujusvis hominis, aut vilis servi hæc sunt operæ. Sy. *O festivum virum, atque urbanum!* De. *Denique Æschinum in emendâ hâc fidicinâ adjuvit, atque hortatus est: huic benefacere justum est: alii servi ab hôc exemplo probiores fient. Denique Æschinus cupit hoc fieri.* Mi. *Æschine, visne tu hoc fieri?* Æs. *Cupio.* Mi. *Siquidem tu consentis, eho Syre, accede propiùs ad me: Liber esto.* Sy. *Bene facis, ut bonum herum decet: Omnibus gratiam habeo; ac præterea singularem tibi, Demea.* De. *Id gaudeo.* Æs. *Et ego.* Sy. *Credo, quæ est vestra benignitas. Utinam istud gaudium Dii perpetuent absque ullâ ægritudine, ut possim videre Phrygiam meam uxorem simul mecum liberam.* De. *Optimam certè fœminam.* Sy. *Et quidem tuo nepoti, Æschini filio, scilicet hodie primùm mammam admovit, et lac præbuit.* De. *Per Herculem, verùmne et seriò ad ais? Siquidem primùm nepotulum nostrum lactavit, certum est illam esse manumittendam, uti æquum est.* Mi. *Ob eam rem solùm?* De. *Ob eam: denique argentum pro ejus pretio, quanti æstimaveris eam, à me accipito.* Sy. *Dii tibi omnes, Demea, omnia, quæ optas, concedant.* Mi. *Syre, præclarè, hodie profecisti.* De. *Sic est, Mitio dummodo officium tuum facies, et ut herum liberalem decet aliquam peciniolam ei præbeas utendam: brevi eam tibi rependet.* Mi. *Isto flocco vilius erit quod reddet.* Æs. *Probus homo est, et qui promissa servat.* Sy. *Reddam per Herculem, da modò mutuò.* Mi. *Pòst deliberabo.* De. *Syre, ne dubita, Mitio faciet quod petis.* Sy. *O vir optime, Demea!* Æs. *O mi pater lepidissime!* Mi. *Quid istud est? undenam hæc tam subita morum tuorum immutatio? unde tibi tam promptus animus ad largiendum? quæ ista tam profusa in largiendo voluntas?* De. *Dicam tibi;*

ANNOTATIO.

28 *Quod prolubium?*] Turnebus legit *proluvium*, quod per translationem dicitur profusio et prodigalitas, cùm quis more aquæ opes profundit. Virgilius III. Æneidos de Harpyis:

—— *Fœdissima ventris*
—— *Proluvies;* ——

Id est, sordis effusio, sive alvi immunditia.

Ut

Ut id ostenderem, quod te isti facilem et festivum putent,
Id non fieri ex verâ vitâ, neque adeò ex æquo et bono,
Sed ex assentando, indulgendo, et largiendo, Mitio.
Nunc adeò si ob eam rem vobis mea vita invisa est, Æschine,
Quia non justa injusta prorsus omnia omnino obsequor,
Missa facio: effundite, emite, facite quod vobis lubet,
Sed si id voltis potiùs, quæ vos propter adolescentiam
Minu' videtis, magìs impensè cupitis, consulitis parum,
Hæc reprehendere, et corrigere me, obsecundare in loco:
Ecce me, qui id faciam vobis. *Æs.* tibi, pater, permittimus;
Plùs scis, quid facto opus est: sed de fratre quid fiet? *De.* sino;
Habeat; finem in istâc faciat. *Æs.* istuc rectè. Ω plaudite.

Hoc feci, ut manifestum facerem quod isti filii nostri te clementem et mitem æstimant, i . non effici ex verâ, et laudabili facilitate naturæ tuæ, imo, nec etiam ex verá æquitate; sed ex eo quod eis nimis subblandiris, indulges, et largè sumptus præbes, Mitio. si igitur, Æschine, ratio vitæ meæ vobis invisa et molesta est, quia in omnibus, sive ea justa sint, vel injusta, vobis non obsecundo, pro derelictis omnia habeo, et vestro arbitratu vivere sino. absumite, emite, facite, ut vobis videtur. sed si id potiùs vultis, ut quæ per adolescentiam minùs, vobis intelligere licet, et per inconsiderantiam quidem magìs enixè affectatis, minùs verò perpenditis, eu incusem, et emendem, utque etiam obtemperem pro temporis occasione vestris voluntatibus: ecce me reperistis, qui id vobis præstem. Æs. *Pater mi, tuæ potestati nos committimus; tu scis meliùs quid nobis facto opus sit: sed de fratre Ctesiphone quid fiet?* De. *Permitto ut istâ potiatur fidicinâ; eâ sit contentus; et in ea voluptates et libidinem suam consumat, nec posthac aliam amet.* Æs. *Recte judicâsti, et constituisti.* Ω *Plaudite.*

P. TE-

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

PHORMIO.

Acta ludis Romanis. L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ, Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus Claudii, tibiis imparibus. Tota Græca Apollodoru. Epidicazomenos. Facta quarto, Cn. Fannio Strabone M. Valerio Messalâ Coss. Anno ab Urbe Conditâ DXCIII. *Ante Christum natum* CLIX.

ANNOTATIONES IN EPHIGRAPHEN.

PHORMIO.] Hæc comœdia vocatur Phormio à Phormione parasito, qui primas in eâ partes tenet.

Acta ludis Romanis.] Ludi Romani sub Regibus instituti sunt, magnique appellati, auctore Asconio Pediano in actionem 1. in Verrem, quòd magnis impensis (ut erant tempora) dati sunt: tunc enim primùm ludis impensa sunt ducenta millia nummûm (hæc summa valet quindecies millia Francarum librarum) ingentes pecuniæ tunc temporis. Cicero actione 2. in Verrem ait; sibi designato Ædili ludos antiquissimos esse faciendos, qui primi Romani appellati sunt, Jovi, Junoni, et Minervæ. Diversi sunt hi ludi à Megalesiis, qui Cybele magnæ matri deorum dicati fuerunt. Porrò quidam hic legendum censent, *Ludis Megalensibus.*

Egerunt L. Ambivius.] Hi erant magistri histrionum.

Tibiis imparibus] Una scilicet dextrâ; altera sinistrâ: quæ tibiæ impares vocatæ fuerunt Phrygiæ, quibus tunc canebatur, cùm gravitas jocis miscebatur.

PHORMIONIS PERSONÆ.

PHORMIO, parasitus, A φορμὸς, quod est, corbis, storea, textum quid ex sparto et junco, aut nexus vitilium. Vitile est omne lentum, ut flecti possit.

DEMIPHO, senax, quasi δήμου φῶς, id est, populi claritas.

CHREMES, senex. A χρέμπτεσθαι quod est enixè expuere.

ANTIPHO, adolescens. ἀπὸ τοῦ ἀντιφαίνομαι. contrà appareo.

PHÆDRIA, adolescens. A φαιδρὸς, hilaris.

GETA

GETA. servus. Gentile nomen à Getis.

DAVUS, gentile nomen servi.

DORIO, leno, à Doribus. Gentile nomen.

SOPHRONA, nutrix. A σώφρων, casta, proba.

NAUSISTRATA, matrona, magnificum nomen à copiis navalibus, quarum gloriâ aliquando Atheniensis populus floruit.

CRATINUS, advocatus. A κράτος, robur.

HEGIO, advocatus. Ab ἡγεῖσθαι, quod est ducere.

CRITO, advocatus. A κριτής judex.

DORCIUM, ancilla. A δορκὰς, dama.

PHANIUM, A φαίνομαι, appareo.

ARGUMENTUM.

CHREMES Atheniensis cùm uxorem duxisset divitem Nausistratam, ex quâ susceperat filium Phædriam, in Lemno paupercula cujusdam mulieris amore corruptus eam quoque ducit uxorem, et ex eâ suscipit filiam Phanium; quæ cùm jam esset quindecim annorum, Chremes convenit cum fratre suo Demiphone, ut ejus filio Antiphoni nuberet. Postea Demipho in Ciliciam proficiscitur; Chremes in Lemnum, ut Athenas Phanium cum matre adduceret. Sed hæc jam conscensa navi cum filiâ et ipsius nutrice, eò venerat, frustrà quæsito Chremete sub nomine Stilphonis (sic enim Chremes Lemni se vocari jusserat, ne rumor alterius sui conjugii emanaret) non ita multò post mater Phanii ex animi ægritudine moritur. Antipho autem cùm fortè Phanium aspexisset funus matris eam nutrice procurantem, subitò ejus amore exarsit, cumque arte et consilio astuto Phormionis parasiti uxorem ducit. Confectis nuptiis, redeunt senes turbati admodum uterque, quærentesque omni ratione has dirimere nuptias. Accidit eodem tempore, ut Phædria citharistriam amaret. ac pro eâ redimendâ triginta minas lenoni illius domino promitteret: ad hanc pecuniam conficiendam Geta servus senes convenit, hisque nunciat, Phormionem, si sibi dotis nomine triginta minæ darentur, se paratum esse Phanium, quam Antipho duxerat, uxorem accipere: Demipho ut filium suum à Phanio disjungeret, hanc pecuniam numerat Phormioni, is eam Phædriæ dat, Phædria lenoni. His gestis, Chremes agnoscit filiam suam Phanium, conjunctam esse cum fratris sui filio; quare mutato consilio, triginta minas à Phormione per rixam conatur exigere; sed proditur per eundem uxori suæ Nausistratæ· nec antè veniam libidinis suæ obtinet à matrefamilias, quàm et triginta minarum, et amoris citharistriæ veniam dedisset filio.

C. SUL-

C. Sulpitii Apollinaris Periocha.

CHREMETIS frater aberat peregrè Demipho,
Relicto Athenis Antiphone filio.
Chremes clam habebat Lemni uxorem et filiam,
Athenis aliam conjugem, et amantem unicè
Gnatum fidicinam: mater è Lemno advenit
Athenas: moritur: virgo sola (aberat Chremes)
Funus procurat: ibi eam visam Antipho
Cùm amaret, operâ parasiti uxorem accipit.
Pater et Chremes reversi fremere: dein minas
Triginta dant parasito, ut illam conjugem
Haberet ipse: argento hôc emitur fidicina.
Uxorem retinet Antipho à patruo agnitam.

INTERPRETATIO.

Aberat Demipho, frater Chremetis, profectus in Ciliciam, cui filius erat Athenis Antipho. Chremes secretò duxerat Lemni alteram uxorem, ex quâ susceperat filiam nomine Phanium, cùm priùs Athenis uxorem duxisset Nausistratam, haberetque ex eâ filium Phædriam, citharistriæ cujusdam amore ardentem. Mater Phanii, secunda uxor Chremetis, è Lemno Athenas transmigravit, ibique non ita multò pòst vitâ decessit: virgo sola cum nutrice funus apparat, absente Chremete: Ibi cùm Antipho eam aspexisset, statim ejus amore captus est, et astuto Phormionis parasiti consilio usus eam uxorem duxit. Antiphonis pater Demipho, et Chremes reversi, questus edere cœperunt, deinde triginta minas dant parasito, ut Phanium uxorem acciperet disjunctam ab Antiphone: Hâc pecuniâ redimitur fidicina Phædriæ. Antipho remanet in conjugio cum Phanio, quæ à patruo Demiphone agnoscitur.

PROLOGUS.

POSTQUAM poëta vetus poëtam non potest
Retrahere à studio, et transdere hominem in otium?
Maledictis deterrere, ne scribat, parat:
Qui ita dictitat, quas antehac fecit fabulas,
Tenui esse oratione, et, scripturâ levi,
Qui nusquam insanum scripsit adolescentulum
Cervam videre fugere, et sectari canes,
Et eam plorare, orare ut subveniat sibi.
Quòd si intelligeret, olim cum stetit nova,

Postquam Lucius Lavinius senex poëta poëtam nostrum Terentium non valet abjungere à studio poëticæ comicæ, et transducere illum in otiosam cessationem: conviciis eum terrefacere aggreditur, ut eum avertat à scribendis comœdiis, inanibus verbis in vulgus jactans quas antehac Terentius fecit comœdias infimo sermone scriptas esse, et dicendi genere nimis humili: quia nusquam induxit et exhibuit adolescentulum, qui insaniens visus sibi fuerit, videre cervam fugientem, et canes ipsam prosequentes, eamque illachrymari, precari ipsum, ut sibi succurrat. Quòd si animadverteret suam comœdiam dum nova esset, non fuisse explosam,

ANNOTATIONES.

5 *Tenui esse oratione.*] Imperitiæ accusat Terentius Livinium, cùm simplex sermo et purus, stylusque humilis conveniat comœdiæ.

8 *Et eam plorare.*] Lachrymæ hominis sunt propriæ; tamen ex quâdam similitudine tribuuntur crocodilo, et cervo.

9 *Olim cùm stetit nova.*] Sic Horatius in Epistolâ ad Augustum

Gestit enim nummum in loculos dimittere post hoc
Securus cadat, an recto stet fabula talo.

Stare igitur comœdia dicitur, quæ ad finem usque placet populo, nec ejicitur, et exploditur.

Actoris

Actoris operâ magìs stetisse, quàm suâ;
Minu' multò audacter quàm lædit, læderet;
Et magì' placerent, quas fecisset fabulas.
Nunc si quis est, qui hoc dicat, aut sic cogitet,
Vetu' si poëta non lacessisset prior,
Nullum invenire prologum potuisset novus,
Quem diceret, nisi haberet, cui malediceret:
Is sibi responsum hoc habeat; in medio omnibus
Palmam esse positam, qui artem tractant musicam,
Ille ad famem hunc ab studio studuit rejicere:
Hic respondere voluit, non lacessere.
Benedictis si certâsset, audîsset bene:
Quod ab illo allatum est, sibi id esse relatum putet.
De illo jam finem faciam dicendi mihi,
Peccandi cùm ipse de se finem non facit.
Nunc quid velim, animum attendite: apporto novam
Epidicazomenon quam vocant comœdiam
Græci, Latini Phormionem nominant;
Quia primas parteis qui aget, is erit Phormio
Parasitus, per quem res geretur maxumè.
Voluntas vostra si ad poëtam accesserit,
Date operam, adeste æquo animo per silentium:
Ne simili utamur fortunâ, atque usi sumus,
Cùm per tumultum noster grex motus loco est;
Quem actoris virtus nobis restituit locum,
Bonitasque vostra adjutans, atque æquanimitas.

magis propter actorum, quàm propter suam ipsius industriam; minùs multò confidenter alios offenderet quàm nunc offendit, et magis probarentur comœdiæ, quas scripsisset. Nunc si quis est, qui hoc dicat, aut censeat; si vetus poëta prior novum nimìne provocâsset, novus nullam materiam scribendo prologo reperisset, ac nisi adversarium haberet, quem conviciis insectaretur: ille hoc responsum referat, communem omnibus palmam propositam esse iis, qui poëticen profitentur. Ille Lavinius Terentium ab artis suæ exercitio abstrahere ingenti studio curavit, ut eum ad extremam inopiam et famem adigeret: Hic Terentius satis habuit, si illi responderet, non eum aggrederetur. Si ille humanis verbis certâsset, cum honore fuisset appellatus. Nunc quod attulit, sibi relatum esse ægrè ne ferat. Jam de illo queri desinam: licet, quantum ad ipsum pertinet, maledicere non desistat. Nunc quæ habeo vobis dicenda, animadvertite: novam comœdiam vobis exhibeo, nominatam à Græcis Epidicazomenon; à Latinis Phormionem; Quoniam primæ partes erunt Phormionis parasiti; cujus operâ præcipuè res agetur. Si studio et benevolentiâ vestrâ poëtam prosequemini, date recitationi fabulæ operam, cum silentio æqui et faventes audite; ne similis sors mala nobis contingat, qualis contingit priùs cùm per turbas et rixas cœtus noster histriònum loco deturbatus est, quem actorum virtus constans et perseverantia nobis reddidit, vestraque humanitas, æquitasque animi, subsidio quæ nobis fuit.

ANNOTATIONES.

18 *Artem tractant musicam.*] Id est poëticam, quia hæc ars propter metricam rationem musicæ affinis est; vel potiùs quòd Musæ poëticæ præsint.

26 *Epidicazomenon.*] Hic ἐπιδικαζόμενος est Antipho, quicum in judicio contendit Phormio, ut Phanium ei addicatur uxor.

33 *Cùm per tumultum.*] Id est, propter rixas populi de sedibus in spectaculis contendere soliti.

34 *Quem actoris virtus.*] Nimirum, qui exclusus toties à tumultuante populo animum non abjecerit; sed perseveraverit agere et recitare.

ACTUS

ACTUS I. SCENA I.

DAVUS.

AMICUS summus meus, et popularis Geta
Herî ad me venit: erat ei de ratiunculâ
Jam pridem apud me reliquum pauxillulum
Nummorum: id ut conficerem: confeci: affero.
Nam herilem filium ejus duxisse audio
Uxorem: ei credo munus hoc conraditur.
Quàm iniquè comparatum est, ii qui minùs habent,
Ut semper aliquid addant divitioribus?
Quod ille unciatim vix de demenso suò,
Suum defraudans genium, comparsit miser,
Id illa universum abripiet; haud existumans
Quanto labore partum. porrò autem Geta
Ferietur alio munere, ubi hera pepererit.
Porrò alio autem, ubi erit puero natalis dies:
Ubi initiabunt: omne hoc mater auferet:
Puer caussa erit mittundi. sed videon' Getam?

Amicus mihi intimus, et ex eâdem gente, Geta heri me adiit: erat ei apud me reliquum aliquantulum pecuniæ, cujus ei debitor eram, de aliquâ rationum supputatiunculâ: id ut ei compararem, petivit: comparavi: affero. Nam ejus heri filium Antiphonem hodie uxorem duxisse audio: ei, ut credo, hæc pecunia in munus colligitur. Quàm injustè fieri solitum est, quibus tenuior res est familiaris, eos semper oportere adaugere aliquibus donis divitias locupletiorum? Quod ille (Geta) de suâ frumenti mensurâ per singulas uncias parcendo, et naturæ necessaria alimenta detrahendo, vix seposuit, id illa nova nupta universum intercipiet: parvi pendens quantis ærumnis sit acquisitum: deinde verò aliud vulnus Getæ pecunia accipiet, cùm aliud munus heræ comparandum erit, ubi illa enixa partum fuerit: insuper aliud, ubi puero natalis per singulos annos revertetur: ubi eum ablactabunt, et initium facient cibo et potu eum alendi; omnia hæc munera mater lucrabitur: infans caussa erit cur mittantur hæc dona ad matrem. Sed videsne Getam?

ANNOTATIONES.

3 *Jampridem apud me reliquum.*] Aliquod residuum pecuniæ ei debeo.

9 *Vix de demenso suo.*] Demensum erat mensura frumenti, quam servis admetiebantur domini ad totius mensis victum.

13 *Ferietur alio munere.*] Velut malo, ac damno mactabitur, aliud damnum accipiet.

14 *Natalis dies.*] Munera amici solebant mittere ad eum, cujus erat natalis dies qui uxorem ducebat, cui etiam erant nati liberi.

ACTUS I. SCENA II.

GETA. DAVUS.

Ge. SIQUIS me quæret rufus. *Da.* præstò est, desine. *Ge.* oh!
At ego obviàm conabar tibî, Dave. *Da.* accipe, hem:
Lectum est; conveniet numerus, quantùm debui.

Ge. *Si quis homo rufo capillo huc me quæsitum veniat.* Da. *Ecce eum de quo loqueris.* Ge. *Oh! At ego jam paratus eram tibi obviàm ire, Dave.* Da. *Accipe pecuniam, quam tibi debeo, hem: exquisiti et probati sunt nummi: summa paris numeri invenietur ei, quam reliquam adhuc debui.*

Ge. Amo

Ge. Amo te, et non neglexisse, habeo gratiam.
Da. Præsertim ut nunc sunt mores; adeò res redit.
Si quis quid reddit, magna habenda est gratia.
Sed quid tu es tristis? *Ge.* egone? nescis quo in metu, et
Quanto in periclo sim. *Da.* Quid istuc est? *Ge.* scies,
Modò ut tacere possis. *Da.* abi sis, insciens:
Cujus tu fidem in pecuniâ perspexeris,
Verere ei verba credere? ubi quid mihi lucri est
Te fallere? *Ge.* ergo ausculta. *Da.* hanc operam tibi dico.
Ge. Senis nostri, Dave, fratrem majorem Chremem
Nôstin'? *Da.* quidni? *Ge.* quid? ejus gnatum Phædriam?
Da. Tanquam te. *Ge.* evenit, senibus ambobus simul,
Iter illi in Lemnum ut esset, nostro in Ciliciam,
Ad hospitem antiquum: is senem per epistolas
Pellexit, modò non monteis auri pollicens.
Da. Cui tanta erat res, et supererat? *Ge.* desinas:
Sic est ingenium. *Da.* oh! regem me esse oportuit.
Ge. Abeuntes ambo hîc tum senes me filiis
Relinquunt quasi magistrum. *Da.* ô Geta! provinciam
Cepisti duram. *Ge.* mihi usus venit, hoc scio.
Memini relinqui me deo irato meo.
Cœpi advorsari primò: quid verbis opus est?
Seni fidelis dum sum, scapulas perdidi.
Da. Venêre in mentem istæc mihi: namque inscitia est,
Advorsum stimulum calces. *Ge.* cœpi his omnia
Facere, obsequi quæ vellent. *Da.* scîsti uti foro.
Ge. Noster mali nil quidquam primò: hic Phædria
Continuò quandam nactus est puellulam
Citharistriam: hanc amare cœpit perditè.
Ea serviebat lenoni impurissimo:

Ge. *Pergratum mihi facis, et laudo quòd in reddendo cessator non fueris.* Da. *Præcipuè si morum perversitas nunc spectatur; nam eò devenimus, ut si quis creditum solvit, ei gratiæ loco acceptum ferendum sit: sed quid est quòd tristis videris?* Ge. *Egone? ignoras in quo timore et discrimine versor.* Da. *Quid istud est?* Ge. *Nosces, dummodo id celare valeas.* Da. *Apage, imperite: dubitasne ei verba credere, cujus fidem in credendâ ei pecuniâ probaveris? Quin etiam hâc in re quæ utilitas te fallendo mihi obveniret?* Ge. *Ergo attentè audi.* Da. *Hoc officium tibi præstabo.* Ge. *Notusne est tibi frater Chremetis senis nostri Demipho?* Da. *Cur non?* Ge. *Filiusque ejus Phædria?* Da. *Æquè ac tute notus es mihi.* Ge. *Fortè illis ambobus eodem tempore causa fuit itineris faciendi: illi Chremeti in Lemnum, nostro Demiphoni in Ciliciam, ad quendam hospitem antiquum, qui eum invitaverat, propè aureos montes promittens.* Da. *Eine, cui tantæ divitiæ abundabant, et superabundabant?* Ge. *Tace: sic homo à natura factus est.* Da. *Oh! malè factum: quàm Regem me esse decuit!* Ge. *Hic tum senes proficiscentes me filiis suis rectorem et magistrum præfecerunt.* Da. *O Geta, officium grave gerendum suscepisti.* Ge. *Hoc ita mihi evenisse expertus sum: et à Genio irato me derelictum fuisse in memoriâ habeo. Cœpi horum voluntati primò obsistere: quid plura dicam? dum seni nostro Demiphoni fidelem me præsto, scapulas cædendas lorariis relinquo.* Da. *Hæc animo facile occurrerunt: nam quæ stoliditas est adversus stimulum calces jactare?* Ge. *Cœpi omnia facere eorum arbitrio, morem quem vellent gerere.* Da. *Scîsti tempori inservire.* Ge. *Noster Ctesipho ab initio nihil nisi rectè agebat: hic Phædria illico quandam puellam fidicinam nactus est: hanc præter modum amore prosequi cœpit. Ea sub potestate erat turpissimi lenonis:*

ANNOTATIONES.

16 *In Lemnum.*] Lemnos insula est maris Ægei Vulcano sacra, et Lemnia terra nobilis. Hodie *Stalimene* vocatur.

In Ciliciam.] Cicilia Asiæ minoris regio, hodie vocatur *Turcomania*, *Caramania*, cui ab ortu jungitur. In ea urbs Tarsus, Divi Pauli natalibus clara,

Neque,

Neque, quod daretur quidquam, id curârant patres.
Restabat aliud nihil, nisi oculos pascere,
Sectari, in ludum ducere, et reducere.
Nos otiosi operam dabamus Phædriæ.
In quo hæc discebat ludo, ex adverso ei loco
Tonstrina erat quædam: hic solebamus ferè
Plerumque eam opperiri, dum inde iret domum.
Interea dum sedemus illic, intervenit
Adolescens quidam lacrumans: nos mirarier:
Rogamus, quid sit. nunquam æquè, inquit, ac modò
Paupertas mihi *onus* visum est *et miserum, et grave.*
Modò quandam vidi virginem hîc viciniæ
Miseram, suam matrem lamentari mortuam:
Ea sita erat ex advorsùm: neque illi benevolens,
Neque notus, neque cognatus, extra unam aniculam
Quisquam aderat, qui adjutaret funus: miseritum est.
Virgo ipsa facie egregiâ; quid verbis opus est?
Commôrat omnes nos: ibi continuò Antipho,
Voltisne eamus visere? alius, censeo;
Eamus: duc nos sodes: imus, venimus,
Videmus. virgo pulchra: et quò magis diceres,
Nihil aderat adjumenti ad pulchritudinem.
Capillus passus, nudus pes, ipsa horrida:
Lacrumæ, vestitus turpis: ut, ni vis boni
In ipsâ inesset formâ, hæc formam extinguerent.
Ille, qui illam amabat fidicinam, tantummodo,
Satìs scita, inquit: noster verò. *Da.* jam scio:
Amare cœpit. *Ge.* scin' quam? quò evadat, vide.
Postridie ad anum rectà pergit: obsecrat,
Ut sibi ejus faciat copiam. illa enim se negat;
Neque eum æquom ait facere: illam civem esse Atticam,
Bonam, bonis prognatam: si uxorem velit,
Lege id licere facere: sin aliter, negat.
Noster, quid ageret, nescire: et illam ducere
Cupiebat, et metuebat absentem patrem.

neque patres adolescentium providerant ut sumptus hîc subministrarentur. Nihil aliud Ctesiphoni supererat, quàm visu puellæ oculos suos oblectare, semper eam sequi, in scholam ducere, et domum inde reducere. Nos per otium Phædriæ obsequebamur. Et regione loci in quo discebat puella, sita erat officina tonsoris; hîc solebamus eam expectare quousque inde rediret domum. Interea dum illic otiosi moramur, repentè supervenit adolescens quidam flens: Nos mirati, quærimus quæ causa ei fletûs esset. Nunquam ait, mihi ita perspectum fuit, ac modò. quàm ærumnosum et molestum esset pondus paupertas. Modò quandam vidi infelicem puellam propè in hâc viciniâ, deflentem matrem suam vitâ functam: Ea posita erat contrà mortuam: neque quisquam amicus, neque vicinus, neque propinquus eam adjuvabat in curando funere, præter unam vetulam: Misereri subiit. Virgo ipsa formâ erat eximiâ. Quid plura dicam? omnium animos commoverat adolescens: tunc statim Antipho; libetne vobis, inquit, ut hanc virginem invisamus; alius quidam inquit, ita mihi videtur: eamus: dux esto nobis, amabo. Imus, adivimus; spectavimus ipsam. Puella erat formosa; et quò magis crederes, nihil ei additum erat, quod formam insigniorem redderet. Crines negligenter, et temerè dispersi, pedes calceamentis nudati, ipsa inculta, flens, vestis fœda et deformis; adeò ut nisi pulchritudo ejus excellens esset, hæc pulchritudinem in eâ delerent. Phædria qui captus erat amore illius citharistriæ, solummodo dixit, non quidem invenusta, et inconcinna est: Noster verò Antipho. Da. *Intelligo: continuò ejus amore exarsit.* Ge. *Scisne quantùm? quousque cupiditas ejus pervenit, inspice. Ipsâ die postridianâ vetulam virginis nutricem convenit: orat ut ejus potiundæ facultatem daret. Illa recusat hoc facere; eumque inique agere ait qui hoc petat: illam esse civem Atticam, honestam, honestis parentibus genitam: si uxorem eam velit ducere, legitimè id ei permitti facere: sin minùs, illa recusat ei obsequi. Noster Antipho quid sibi faciendum esset nesciebat. Cupidè volebat eam in uxorem accipere, sed patris metu tenebatur absentis.*

Da. Non

Da. Non, si rediîsset, ei pater veniam daret?
Ge. Ille indotatam virginem atque ignobilem
Daret illi? nunquam faceret. *Da.* quid fit denique?
Ge. Quid fiat? est parasitus quidam Phormio,
Homo confidens: qui, illum Dî omnes perduint!
Da. quid is fecit? *Ge.* hoc consilium, quod dicam, dedit:
Lex est, ut orbæ, qui sint genere proxumi,
Iis nubant: et illos ducere eadem hæc lex jubet.
Ego te cognatum dicam, et tibi scribam dicam:
Paternum amicum me assimulabo virginis:
Ad judices veniemus: qui fuerit pater,
Quæ mater, quî cognata tibi sit; omnia hæc
Confingam. quod erit mihi bonum atque commodum.
Cùm tu horum nihil refelles, vincam scilicet.
Pater aderit: mihi paratæ lites: quid meâ?
Illa quidem nostra erit. *Da.* jocularem audaciam!
Ge. Persuasum est homini: factum est: ventum est: vincimur:
Duxit. *Da.* Quid narras? *Ge.* hoc, quod audis. *Da.* ô Geta!
Quid te futurum est? *Ge.* nescio herclè: unum hoc scio;
Quod fors feret, feremus æquo animo. *Da.* placet:
Hem, istuc viri est officium. *Ge.* in me omnis spes mihi est.
Da. Laudo. *Ge.* ad precatorem adeam credo, qui mihi
Sic oret: nunc amitte quæso hunc: cæterùm
Posthac si quidquam, nihil precor. tantummodo
Non addat; ubi ego hinc abiero, vel occidito.
Da. Quid pædagogus ille, qui citharistriam?
Quid rei gerit? *Ge.* sic, tenuiter. *Da.* non multum habet
Quod det fortasse. *Ge.* imò nihil, nisi spem meram.
Da. Pater ejus rediît, an non? *Ge.* nondum. *Da.* quid? senem
Quoad exspectatis vostrum? *Ge.* non certùm scio:

Da. *An non pater reversus ei parceret hanc culpam?* Ge. *Quid? illene pater puellam dotis expertem, et obscuris natalibus pateretur eum ducere? Nunquam ille hoc faceret.* Da. *Quid tandem factum est?* Ge. *Quid factum fuerit, quæris? est parasitus quidam, nomine Phormio, homo audax et temerarius, qui (Dii illum occidant) hoc consilium, quod exponam, dedit: nimirum, lege cautum est Athenis, ut virgines parentibus orbatæ nubant proximis agnatis, atque illi eas uxores ducant: ego te virgini proximum esse asseverabo, et in jus vocabo, patris me amicum esse fingens: nos judicio sistemus: qui fuerit illius pater, quæ mater, quo modo ei cognatione junctus sis recitabo. Hoc erit commodum et ex usu meo, quòd cùm nihil horum refutabis, certè te in judicio vincam. Deinceps pater tuus ex itinere revertetur: mihi lites intendet; sed quid meâ interest? illa virgo nostra manebit.* Da. *Confidentiam risu dignam!* Ge. *Antipho hoc consilium probavit, executus est, ad judices venimus, causâ cecidimus: ille hanc in uxorem accepit.* Da. *Quæ mihi commemoras?* Ge. *Hæc, quæ auribus tuis percipis.* Da. *O mi Geta! quid te fiet?* Ge. *Nescio per Herculem quis me casus manet: sed unum hoc probè scio; quod fortuna offeret, accipiemus æquo et patiente animo.* Da *Gratum mihi est. Hem, fortis hoc viri est officium facere.* Ge. *Spes mihi in nullo alio, quàm in me ipso sita est.* Da. *Laudo animum.* Ge. *Ad deprecatorem perfugiam scilicet, qui pro me talibus verbis herum propitium mihi faciat; dimitte, rogo, hunc impunem nunc; si verò posthac quicquam deliquerit, nihil deprecor: modò id denique non adjiciat: postquàm hinc profectus fuero, si libet, etiam hunc interficito.* Da. *Quid verò agit ille pædagogus virginis, Phædria?* Ge. *Sic exiguè.* Da. *Modicum fortasse illi est quod det.* Ge. *Imò nihil, nisi nuda spes ei restet.* Da. *Paterne ejus peregrè reversus est, an non?* Ge. *Nondum.* Da. *Quid? senem vestrum Demiphonem ad quod tempus expectatis?* Ge. *Incertus sum de hujus reditu:*

Sed

Sed epistolam ab eo allatam esse audivi modò, et
Ad portitores esse delatam : hanc petam.
Da. Nunquid, Geta, aliud me vis? *Ge*. ut bene sit tibi.
Puer, heus : nemon' huc prodit? cape, da hoc Dorcio.

sed modò accepi ab eo allatam esse epistolam, et inde latam fuisse ad publicanos qui vectigalia in portu exigunt : Hanc petitum eo. Da. *Nunquid aliâ in re tibi opus est meâ operâ?* Ge. *Ut bene sit tibi precor.* *Heus, puer : nemone huc domo procedit? cape hoc argentum, et trade Dorcio.*

ACTUS I. SCENA III.

ANTIPHO. PHÆDRIA.

An. ADEON' rem rediîsse, ut, qui mihi consultum esse optumè velit,
Phædria, patrem ut extimescam, ubi in mentem ejus adventi venit?
Quòd ni fuissem incogitans, ita eum expectârem, ut par fuit.
Ph. Quid istuc est? *An*. rogitas? qui tam audacis facinoris mihi conscius
Sis? quod utinam ne Phormioni id suadere in mentem incidisset,
Neu me cupidum eò impulisset, quod mihi principium est mali.
Non potitus essem; fuisset tum mihi illos ægrè aliquot dies:
At non quotidiana cura hæc angeret animum. *Ph*. audio.
An. Dum expecto, quàm mox veniat, qui adimat hanc mihi consuetudinem.
Ph. Aliis, quia desit quod amant, ægrè est: tibi, quia superest, dolet.
Amore abundas, Antipho.
Nam tua quidem hercle certè vita hæc expetenda, optandaque est.
Ita me Dî bene ament; ut mihi liceat tam diu, quàm amo, frui,
Jam depacisci mortem cupio. tu conjicito cætera;
Quid ego ex hâc inopiâ nunc capiam, et quid tu ex istâc copiâ:
Ut ne addam, quòd sine sumptu, ingenuam, liberalem nactus es:
Quòd habes, ita ut voluisti, uxorem, sine malâ famâ; palam

An. *Eòne miseriæ deveni, ut vehementer formidem patrem, qui omnia bona mihi cupit, ubi de ejus adventu cogito? Quòd nisi fuissem imprudens et inconsiderans, ita eum cupidè expectarem, ut æquum et conveniens fuit.* Ph. *Quid istud est?* An. *Quærisne? qui scis ipse unâ mecum temerarium facinus quod admisi; quod utinam Phormio mihi suadere nunquam cogitasset, non meam cupiditatem ad has nuptias incitavisses; quæ res mihi caput et fons infelicitatis. Amatæ virginis compos factus non fuissem: ægrè et impatienter ea me privari illos aliquot dies tulissem; esto: at solita hæc solicitudo animum non premeret.* Ph. *Audio.* An. *Dum anxius metuo, ne quàm citò quis irruat, qui me abstrahat ab hujus virginis possessione.* Ph. *Alii tristantur, quia id quod amant eos deficit: tu verò, eò quòd superat, doles. Amoris felicitate affluis, Antipho. Nam per Herculem tuæ vitæ conditio proculdubio desideranda est. Ita mihi dii sint propitii, ut mihi tamdiu ejus quod amo, copia fiat, quandiu fit tibi, morte paratus sum pacisci. cætera conjice: scilicet, quid ego molestiæ capiam ex amoris inopia, cùm tu jucundâ amica fruaris: ut ne his adjungam, quòd sine ullis pecuniarum impensis ingenuam et liberalem virginem sortitus es: quòd possides uxorem qualem optavisti, integræ existimationis;*

denique beatum te prædico, si unum hoc adsit, animus, qui hæc moderatè capiat. Quòd si cum lenone avarissimo rem transigendam habeas, ut ego, tum tu revera te beatum esse intelligas. Ita plerique omnes à naturâ facti sumus, nostra ferè contemnimus. An. *At te contra felicem esse duco, Phædria, cui adhuc integris rebus licet considerare, et deliberare quid eligas; tibi asseres, diligas, relinquas: ego in eum statum conjectus sum, ut neque mihi potestas sit relinquendæ nec retinendæ virginis, quam possideo. Sed quid hoc est? num conspicio Getam currentem huc properare? is ipse est. me miserum! metuo ne mihi nunc tristem nuncium afferat.*

Beatus, ni unum desit, animus qui modeste istæc ferat.
Quòd si tibi res sit cum eo lenone, quocum mihi est, tum sentias.
Ita plerique ingenio sumus omnes, *nostri nosmet pœnitet.*
An. At tu mihi contrà nunc videre fortunatus, Phædria,
Cui de integro est potestas etiam consulendi, quid velis;
Retinere, amare, mittere: ego in eum incidi infelix locum,
Ut neque mihi ejus sit amittendi, nec retinendi copia.
Sed hoc quid est? videon' ego advenire huc currentem Getam?
Is ipsus est. hei, timeo miser, quam nunc mihi hic rem nuntiet.

ACTUS I. SCENA IV.

Geta. Antipho. Phædria.

Ge. *Periisti, Geta, nisi subitum aliquod consilium inveneris: ita nunc tibi non providenti nec expectanti tanta instant pericula: quæ quâ ratione declinem ignoro, neque quomodo inde me expediam: neque enim diutius nostra temeritas jam potest occultari.* An. *Quidnam est, quòd tam perturbatus currit?* Ge. *Tum, solùm mihi momentum temporis restat ad deliberandum de hâc re. Ecce herum.* An. *Quodnam hoc malum est?* Ge. *Quam rem cum resciverit, filium Antiphonem duxisse uxorem, quodnam remedium sedandæ ejus iracundiæ reperiam? alloquarne eum? inflammabo; sileam? stimulem: excusem? operam perdam, et verba. Eheu me miserum? prætorquam quòd mihi metuo, tum etiam angor solicitudine propter Antiphonem: ejus misereor: pro eo metuo: is me remoratur, et retardat: nam nisi res ad eum pertineret,*

Ge. NULLUS es, Geta, nisi jam aliquod tibi consilium celerè reppereris:
Ita subitò nunc imparatum tanta te impendent mala:
Quæ neque utì devitem scio, neque quomodo me inde extraham:
Nam non potest celari nostra diutius jam audacia.
Quæ si non astu providentur, me aut herum pessum dabunt.
An. Quidnam ille commotus venit? *Ge.* tum, temporis punctum mihi
Ad hanc rem est: herus adest. *An.* quid istuc est mali?
Ge. Quod cùm audierit, quod ejus remedium inveniam iracundiæ?
Loquarne? incendam: taceam? instigem: purgem me? laterem lavem.
Eheu me miserum! tum mihi paveo, tum Antipho me excruciat animi:
Ejus me miseret: ei nunc timeo: is nunc me retinet. nam absque eo

Esset,

Esset, rectè ego mihi vidissem; et senis essem ultus iracundiam : [protinus in pedes.
Aliquid convasâssem, atque hinc me conjicerem
An. Quam hic fugam aut furtum parat?
Ge. Sed ubi Antiphonem reperiam? aut quâ quærere insistam viâ?
Ph. Te nominat. *An.* nescio quod magnum hoc nuntio expecto malum.
Ph. Ah, sanusne es?
Ge. Domum ire pergam: ibi plurimùm est. *Ph.* revocemus hominem, *An.* sta illico. *Ge.* hem!
Satìs pro imperio, quisquis es. *An.* Geta. *Ge.* ipse est, quem volui obviam.
An. Cedo, quid portas, obsecro? atque id, si potes, verbo expedi.
Ge. Faciam. *An.* eloquere. *Ge.* modò apud portum. *An.* meumne? *Ge.* intellexti. *An.* occidi. *Ph.* hem.
An. Quid agam? *Ph.* quid ais? *Ge.* huju' patrem vidisse me, patruum tuum.
An. Nam quod ego huic nunc subito exitio remedium inveniam miser?
Quòd si eò meæ fortunæ redeunt, Phanium, abs te ut distrahar;
Nulla est mihi vita expetenda. *Ge.* ergo isthæc cùm ita sint, Antipho,
Tantò magìs te advigilare æquom est. *Fortes fortuna adjuvat.*
An. Non sum apud me. *Ge.* atqui opus est nunc cùm maxumè ut sis, Antipho;
Nam si senserit te timidum pater esse, arbitrabitur
Commeruisse culpam. *Ph.* hoc verum est. *An.* non possum immutarier.
[foret?
Ge. Quid si aliquid gravius tibi nunc faciendum
An. Cùm hoc non possum, illud minù' possem. *Ge.* hoc nihil est, Phædria: ilicet.
Quid conterimus operam frustrà? quin abeo. *Ph.* et quidem ego. *An.* obsecro.
Quid si assìmulo? satìn' est? *Ge.* garris. *An.* voltum contemplamini: hem,
Satìn' siç est? *Ge.* non. *An.* quid si sic? *Ge.* propemodum. *An.* quid si siç? *Ge.* sat est.

mihi utiliter consuluissem, et de senis iracundia ultionem sumpsissem, aliquid clam subripuissem, et cum sarcinulis collegissem, atque hinc confestim fugam arripuissem. An. *Quam hic fugam, aut furtum meditatur?* Ge. *Sed ubi Antiphonem inveniam? aut quam viam ad eum quærendum inibo?* Ph. *Te nominat.* An. *Nescio quod magnum ex hoc nuncio mihi imminet malum.* Ph. *Sanusne es animo?* Ge. *Ad ædes nostras ire pergam: ibi morari solet.* Ph. *Revocemus eum.* An. *Hic siste gradum.* Ge. *Satis imperiose loqueris, quisquis es.* An. *Geta.* Ge. *Ipse, quem quærebam, occurrit.* An. *Dicito, quid affers, quæso: atque, si potes, uno id verbo expone.* Ge. *Faciam.* An. *Enarra.* Ge. *Modò apud portum.* An. *Meumne patrem vidisti?* Ge. *Intellexisti rectè.* An. *Interii.* Ph. *Hem!* An. *Quid faciam?* Ph. *Quid dicis, Geta?* Ge. *Hujus patrem, tuum patruum Demiphonem conspexisse apud portum.* An. *Nam quam medelam huic inopinatæ perniciei nanciscar infelix ego? Quòd si eò miseriarum meæ fortunæ rediguntur, Phanium, abs te, ut avellar, vitam ampliùs ducendam esse non puto.* Ge. *Ergo ista cùm ita contigerint, tanto magis adlaborare te decet. Fortibus fortuna auxiliatur.* An. *Non sum apud me.* Ge. *Atqui oportet nunc præcipuè, ut apud te sis, Antipho: nam si pater tuus te metuentem animadverterit, opinabitur te facinus et delictum commisisse.* Ph. *Hoc verum est.* An. *Nequeo naturam transmutare.* Ge. *Quid faceres si major alia calamitas tibi incideret, et patienda foret?* An. *Cùm hoc non possum facere, aliud quid difficilius multò minùs facere possum.* Ge. *Hic Antipho, ô Phædria, pusilli est animi, et ad omnia inutilis: extemplo discedamus: quid hìc frustrà operam consuminus? ego verò discedo.* Ph. *Et ego quoque.* An. *Manete, vos oro. An sic aptè simulo me confidentem esse?* Ge. *Nugaris.* An. *Spectate faciem meam: hem, satisne sic est?* Ge. *Minimè.* An. *Quid si sic me gero?* Ge. *Prope rectè.* An. *Quid si sic?* Ge. *satis nunc est.*

ANNOTATIONES.

33 *Quid si assimulo?*] Hic Antipho actione conatur simulare se non esse timidum, sed præsenti animo.

Heus istuc serva, et verbum verbo, par pari ut
respondeas,
Ne suis te iratus sævidictis protelet. *An.* scio.
Ge. Ut coactum te esse invitum, lege, judicio:
tenes?
Sed quis hic est senex, quem video in ultimâ pla-
teâ? *An.* ipsus est.
Non possum adesse. *Ge.* ah, quid agis? quò abis,
Antipho? mane,
Mane, inquam. *An.* egomet me novi, et pecca-
tum meum:
Vobis commendo Phanium, et vitam meam.
Ph. Geta, quid nunc fiet? *Ge.* tu jam lites audies:
Ego plectar pendens, nisi quid me fefellerit.
Sed quod modò hîc nos Antiphonem monuimus,
Id nosmet ipsos facere oportet, Phædria.
Ph. Aufer mihi, oportet: quin tu, quid faciam,
impera.
Ge. Meministin' olim ut fuerit vostra oratio
In re incipiendâ ad defendendam noxiam?
Justam illam caussam, facilem, vincibilem, op-
tumam.
Ph. Memini. *Ge.* hem, nunc ipsâ eâ est opus, aut,
si quid potest,
Meliore, et callidiore. *Ph.* fiet sedulò.
Ge. Nunc prior adito tu: ego in insidiis hic ero
Succenturiatus, si quid deficies. *Ph.* age.

Hunc gestum observa, et vehementiam patris in sermone pari vehementiâ imitare, et similia verba similibus subjice, ne te irâ incitatus atrocibus et asperis suis dictis perturbet. An. *Intelligo.* Ge. *Responde te vi compulsum à lege, judicibus, et præter voluntatem uxorem duxisse: an intelligis? Verùm, quis hic senex est, quem conspicio in extremâ plateæ parte?* An. *Pater ipse est. Non possum hic præsens manere.* Ge. *Ah! quid agis? quò abis, Antipho? mane, mane, inquam.* An. *Egomet me novi, et culpam meam: vobis commendo Phanium, et vitam meam.* Ph. *Geta, quid nunc nobis fiet?* Ge. *Tu jam verbis acerbis objurgaberis: ego pendens virgis verberabor, nisi me valde fallit opinio. Sed quæ modò hîc nos Antiphoni præcepimus, ea nosmet ipsos exequi oportet.* Ph. *Mitte hoc verbum, oportet: potiùs mone quod mihi faciendum esse censes; nam sponte et libenter ea faciam.* Ge. *An tenes memoriâ sermonem quem olim habuistis, cùm hanc rem aggressi sumus? nempe defensionem illam, quam invenimus ad culpam excusandam, esse facilem, justam, ad vincendum idoneam, et speciosam.* Ph. *Memoriâ teneo.* Ge. *Hem, nunc eâ utendum nobis est, aut si fieri potest aliâ solertiore, et astutiore.* Ph. *Diligenter id studendum.* Ge. *Nunc tu prior patruum Demiphonem aggredere: ego in insidiis hîc subsidebo suppetias laturus, si vires deficient.* Ph. *Eja, age.*

ACTUS I. SCENA V.

DEMIPHO. GETA. PHÆDRIA.

De. ITANE tandem uxorem duxit Antipho
injussu meo?
Nec meum imperium, ac mitto imperium, non
simultatem meam
Revereri saltem? non pudere? facinus audax!
ô Geta
Monitor! *Ge.* vix tandem. *De.* quid mihi di-
cent? aut quam causam reperient?

De. *Itane Antipho tandem nuptias contraxit, me non jubente? nec potestatem pâtriam reveritus est; sed taceo hanc potestatem? nec saltem indignationem meam subire dubitavit? pudore non affici? ô inceptum et factum temerarium! o Geta præceptor, et auctor!* Ge. *Penè mei oblitus est, sed tandem meminit.* De. *Quid mihi dicent? aut quam excusationem prætexere poterunt, si se purgare conati fuerint? dubito valde, quid acturi sint.*

Demiror.

Demiror. *Ge.* atqui repperi jam: illud cura. *De.* an hoc dicent mihi?
Invitus fecit: lex coëgit. audio: fateor. *Ge.* placet.
De. Verùm scientem, tacitum, caussam tradere adversariis,
Etiamne id facere lex coëgit? *Ph.* illud durum. *Ge.* ego expediam: sine.
De. Incertum est, quid agam; quia præter spem, atque incredibile hoc mihi obtigit.
Ita sum irritatus, animum ut nequeam ad cogitandum instituere.
Quamobrem *omnes, cùm secundæ res sunt maxumè, tum maxumè*
Meditari secum oportet, quo pacto adversam ærumnam ferant;
Pericla, damna, exilia: peregrè rediens semper cogitet,
Aut filî peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ:
Communia esse hæc; fieri posse: ut ne quid animo sit novum;
Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.
Ge. O Phædria, incredibile est, quantò herum anteeo sapientia.
Meditata mihi sunt omnia mea incommoda: herus si redierit,
Molendum usque in pistrino: vapulandum: habendæ compedes:
Opus ruri faciendum: horum nil quidquam accidet animo novom.
Quidquid præter spem eveniet, omne id deputabo esse in lucro.
Sed quid hominem cessas adire, et blandè in principio alloqui?
De. Mei fratris video filium ire mihi obviam.
Ph. Mi patrue, salve. *De.* salve: sed ubi est Antipho?
Ph. Salvom advenire. *De.* credo: hoc responde mihi.
Ph. Valet: hîc est. Sed satin' omnia ex sententiâ?
De. Vellem quidem! *Ph.* quid istuc? *De.* rogitas, Phædria?
Bonas me absente hîc confecistis nuptias.

Ge. *Atqui jam inveni: ne sis de his solicitus.* De. *Anne hoc mihi responsuri sunt? non ultro, sed nolens feci: lex ad id me adegit, intelligo; et assentior.* Ge. *Gratum est mihi, quod dicis.* De. *Verùm volentem, nec contradicentem, causæ victoriam concedere adversariis; idne quoque lex facere coëgit?* Ph. *Illud difficile, et molestum.* Ge. *Ego explicabo, et planum reddam: quiesce.* De. *Dubium est mihi, quid facere debeam; quia contra expectationem, et opinionem meam hoc mihi accidit. Ita irâ turbatus sum, ut nequeam mentem ad deliberandum appellare. Quapropter cùm prospera fortuna nobiscum versatur maximè, tum maximè unumquemque nostrûm considerare oportet, quomodo adversitates, et miserias ingruentes toleret; pericula, damna, exilia: Cùm ex peregrinatione redit, semper in mente habeat, aut filii facinus aliquod indignum aut uxorem mortuam esse, aut filiam in morbum incidisse: hæc communia esse omnibus; posse accidere: ut ne quid horum tanquam novum ac insolitum eum occupet: quidquid præter expectationem eveniet, id apponat lucro.* Ge. *O Phædria, credi non potest, quantò herum antecedo prudentiâ. Omnia mea mala animo prævisa sunt: cùm herus reversus domum fuerit, versandæ assiduè molæ in pistrino: virgæ aut fustes ad vapulandum subeundi: compedibus crura constringenda: ruris operi enixè incumbendum: Nihil quidquam horum animo improvisum continget mihi. Quidquid præter expectationem eveniet id apponam lucro. Verùm, Phædria, quid cunctaris ad Demiphonem accedere et blandis verbis in primo congressu eum compellare?* De. *Video Phædriam fratris mei Chremetis filium mihi occurrentem.* Ph. *Mi patrue, salve.* De. *Salvus sis, Phædria: sed ubi est Antipho?* Ph. *Salvum te advenire gaudeo.* De. *Credo: hoc responde mihi quod quæro.* Ph. *Bene valet: hîc est. Sed satisne omnia, ut vis, tibi evenerunt?* De. *Vellem certè!* Ph. *Quid mali contigit?* De. *Quærisne, Phædria? egregias verò hîc nuptias me absente celebravistis.*

Ph. Eho, an id succenses nunc illi? *Ge.* artificem probum!
De. Egone illi non succenseam? ipsum gestio
Dari mî in conspectum: nunc suâ culpâ ut sciat
Lenem patrem illum factum me esse acerrimum.
Ph. Atqui nil fecit, patrue, quod succenseas.
De. Ecce autem similia omnia: omnes congruunt:
Unum cognôris, omnes nôris. *Ph.* haud ita est.
De. Hic in noxa est, ille ad defendendam caussam adest.
Cùm ille est, hic præsto est: tradunt operas mutuas.
Ge. Probè eorum facta imprudens depinxit senex.
De. Nam ni hæc ita essent, cum illo haud stares, Phædria.
Ph. Si est, patrue, culpam ut Antipho in se admiserit,
Ex quâ re minùs rei foret aut famæ temperans;
Non caussam dico, quin, quod meritus sit, ferat:
Sed si quis fortè malitiâ fretus suâ,
Insidias nostræ fecit adolescentiæ,
Ac vicit; nostran' culpa ea est, an judicum,
Qui sæpe propter invidiam adimunt diviti,
Aut propter misericordiam addunt pauperi?
Ge. Ni nôssem caussam, crederem vera hunc loqui.
De. An quisquam judex est, qui possit noscere
Tua justa, ubi tute verbum non respondeas,
Ita ut ille fecit? *Ph.* functus adolescentuli est
Officium liberalis: postquam ad judices
Ventum est, non potuit cogitata proloqui:
Ita eum tum timidum ibi obstupefecit pudor.
Ge. Laudo hunc: sed cesso adire quamprimùm senem?
Here, salve; salvom te advenisse gaudeo. *De.* oh!
Bone custos, salve; columen verò familiæ,
Cui commendavi filium hinc abiens meum.
Ge. Jamdudum te omnes nos accusare audio,
Immeritò, et me omnium horum immeritissimo:

Ph. *Eho, an eâ de causa nunc iratus es illi?* Ge. *O solertem artificem;* De. *Egone illi non sim iratus? ipsum vehementer cupio sisti coram me, ut cognoscat me ipsi ex illo antea clemente et miti patre, mutatum esse nunc suo merito in asperrimum.* Ph. *Veruntamen nihil fecit, quod ad iram te provocare debeat.* De. *Ecce quàm similes omnes unanimiter consentiunt: si unum cognoveris, omnes noveris.* Ph. *Non ita res se habet.* De. *Hic noxius est, ille ad defendendam noxam paratus adest: operas invicem sibi commodatò dant.* Ge. *Expressè horum facta insciens descripsit senex.* De. *Nam si hæc non ita se haberent, non stares à partibus Antiphonis, Phædria.* Ph. *Si verum est, patrue, Antiphonem in se peccâsse, ex quo rei familiari damnum aut famæ nominis detrimentum attulerit: non deprecor, quin pœnam, quâ dignus sit, ferat; sed si fortè aliquis calumniator versutiâ et fraude innixus suâ, insidiatus est ætati infirmæ nostræ adolescentiæ, et secundum se judicium obtinuit; utrum culpa nobis tribuenda est, an judicibus, qui sæpe odio et invidia impulsi, jus suum detrahunt locupleti, aut misericordiâ moti plùs æquo attribuunt inopi?* Ge. *Nisi statum causæ scirem, vera esse quæ narravit mihi persuaderet.* De. *Quotusquisque judex est, qui scire jus tuum possit, ubi tu ipse ne uno quidem verbo te defendas, ita ut Antipho fecit?* Ph. *Officium adolescentis ingenui fecit: postquam in judicio stetit, quæ præmeditatus fuerat ad defensionem, recitare non potuit: ita eum tum meticulosum verecundia sensu et motu privavit.* Ge. *Laude dignus orator est Phædria: sed nimis tardo quamprimum senem Demiphonem salutare. Here, salvus sis; incolumem te ad nos rediisse lætor.* De. *Ho! egregie custos, et rector adolescentum; familiæ verò sustentaculum, cujus fidei proficiscens commendavi filium meum.* Ge. *Jamdiu accusationes tuas in nos omnes audio injustas immeritò, atque in me maximè omnium immeritissimum:*

Nam

Nam quid me in hâc re facere voluisti tibi?
Servum hominem caussam orare leges non sinunt:
Neque testimonii dictio est. *De.* mitto omnia.
addo
Istuc: imprudens timuit adolescens; sino:
Tu servus: verùm si cognata est maxumè,
Non fuit necesse habere; sed, id quod lex jubet,
Dotem daretis? quæreret alium virum.
Quâ ratione inopem potiùs ducebat domum?
Ge. Non ratio, verùm argentum deerat. *De.* sumeret
Alicunde. *Ge.* alicunde? nihil est dicto facilius.
De. Postremò si nullo alio pacto, fœnore.
Ge. Hui! dixti pulchrè, si quidem quisquam crederet,
Te vivo. *De.* non, non sic futurum est, non potest.
Egone illam cum illo ut patiar nuptam unum diem?
Nil suave meritum est. hominem commonstrarier
Mihi istum volo, aut, ubi habitet, demonstrarier.
Ge. Nempe Phormionem? *De.* istum patronum mulieris.
Ge. Jam faxo hîc aderit. *De.* Antipho ubi nunc est? *Ph.* forìs.
De. Abi, Phædria, eum require, atque adduce huc. *Ph.* eo
Rectâ viâ quidem illuc. *Ge.* nempe ad Pamphilam. *De.* at ego
Deos penateis hinc salutatum domum
Divortor: inde ibo ad forum, atque aliquot mihi
Amicos advocabo, ad hanc rem qui adsient;
Ut ne imparatus sim, si adveniat Phormio.

nam quid me in hâc causâ præstare voluisti tibi? servo homini causas agere leges non permittunt, neque testimonium perhibere. De. *Præterea cætera: insuper imprudentiâ ætatis in sermone hæsit timens adolescentulus Antipho, esto: tu servus testis produci in judicium non potuisti: verùm si proxima est cognata, non tamen necesse fuit eam in uxorem accipere; sed id quod lege constitutum est, poteratis dotem ei dare: ut sibi alium virum adjungeret. Propter quam rationem potiùs egenam omnium rerum ducebat domum?* Ge. *Non ratio deficiebat, sed argentum.* De. *Poterat ab aliquo mutuò sumere.* Ge. *ab aliquo? nihil est dictu facilius.* De. *Tandem, si nullo alio modo sumi potuit, saltem sub fœnore acciperet.* Ge. *Hui! scitè locutus es, si quidem ullus, te vivo, filio pecuniam mutuam dare vellet.* De. *Non, non sic res se habebit, istud esse non potest. Egone illam cum illo unum diem nuptam manere sinam? nulla merces adeò suavis mihi esse potest, ut id patiar. hominem præsentem istum volo mihi ostendi, quicum nobis res est, aut indicari ejus domum.* Ge. *Nempe Phormionem?* De. *Istum patronem mulieris.* Ge. *Jam illum accersam.* De. *Ubi nunc est Antipho?* Ph. *Foris.* De. *Abi, Phædria, eum quære, atque huc adduce.* Ph. *Equidem illuc recta proficiscor.* Ge. *Nempe ad Pamphilam.* De. *At ego de viâ domum divertam, ut Deos penates ob faustum reditum salutem: inde ad forum me conferam, atque aliquot amicos advocatos mihi adjungam, qui mihi præstò sint in hâc causâ; ne imparatus sim ad disputandum, si Phormio adveniat.*

ACTUS II. SCENA I.

Phormio. Geta.

Ph. ITANE patris ais conspectum veritum hinc abiisse? *Ge.* admodum.
Ph. Phanium relictam solam? *Ge.* sic. *Ph.* et iratum senem?
Ge. Oppidò. *Ph.* ad te summa solum, Phormio, rerum redit:
Tute hoc intristi: tibi omne est exedendum: accingere.
Ge. Obsecro te. *Ph.* si rogitabit. *Ge.* in te spes est, *Ph.* eccere,
Quid si reddet? *Ge.* tu impulisti. *Ph.* sic opinor. *Ge.* subveni.
Ph. Cedò senem: jam instructa sunt mihi in corde consilia omnia.
Ge. Quid ages? *Ph.* quid vis? nisi uti maneat Phanium; atque ex crimine hoc
Antiphonem eripiam; atque in me omnem iram derivem senis?
Ge. O vir fortis, atque amicus! verùm hoc sæpe, Phormio,
Vereor, ne istæc fortitudo in nervum erumpat denique. *Ph.* ah,
Non ita est: factum est periculum; jam pedum visa est via.
Quot me censes homines jam deverberâsse usque ad necem?
Hospites, tum cives? quo magi' novi, tantò sæpius.
Cedò dum, en unquam injuriarum audisti mî scriptam dicam?

Ph. *Verumne est quod ais, Antiphonem præ metu non ausum venire in conspectum patris hinc evasisse?* Ge. *Verum est.* Ph. *Phanium desertam solam remansisse?* Ge. *Sic est.* Ph. *Et Demiphonem irâ commotum?* Ge. *Admodum.* Ph. *Ad te unum, Phormio, tota hæc res spectat: tute hanc intritam apparâsti; tibi ergo ea meritò jam comedenda est.* Ge. *Oro te, Phormio, hanc rem expedi.* Ph. *Si quæret, unde Phanium sit cognata Antiphoni?* Ge. *Omnis rei gerendæ spes in te sita est.* Ph. *Ecce responsum paratum habeo. Quid si se dicat redditurum puellam?* Ge. *Tu nos ad has nuptias impulisti.* Ph. *Sic arbitror persuadendum seni, ut cognatam esse credat.* Ge. *Subsidium afferas.* Ph. *Siste modo senem ad disceptandum: jam præcepi animo, et commentus sum omnia argumenta.* Ge. *Quid efficies?* Ph. *Quid vis efficiam, nisi ut Phanium maneat cum Antiphone, nec expellatur; ut Antiphonem culpâ absolvam; atque in me omnem iram senis conferam?* Ge. *O Phormio, quàm vir fortis, atque amicus es! verùm sæpe metuo ne tanta audacia nobis exitium afferat, ita ut in vincula conjiciamur.* Ph. *Ah, non fiet: experimentum jam feci: vestigia quibus insistam nota sunt. Quot jam me putas homines cecidisse usque ad mortem, hospites? cives? quò magis experientiâ edoctus sum, eò sæpiùs id feci. Dic mihi, quæso, an unquam audivisti injuriarum nomine me in jus vocatum esse?*

ANNOTATIO.

4 *Tute hoc intristi.*] Proverbium est aptum Phormioni parasito. *Intrita* Donato est moretum, genus libi ex farinâ, lacte, vino, caseo, atque herbis confectum, ab interendo, quòd hæc in mortario terantur. Dictum proverbialiter, hoc sensu: per te hoc factum est; quidquid ergo hinc evenerit, in te redundabit.

Ge. Quî

Ge. Quî istuc? *Ph.* quia *non rete accipitri tenditur, neque milvio,*
Qui malè faciunt nobis: illis qui nil faciunt tenditur.
Quia enim in illis fructus est: in illis opera luditur.
Aliis aliunde est periclum, unde aliquid abradi potest:
Mihi sciunt nihil esse. dices, ducent damnatum domum.
Alere nolunt hominem edacem: et sapiunt, meâ quidem sententiâ,
Pro maleficio si beneficium summum nolunt reddere.
Ge. Non potè sati' pro merito ab illo tibi referri gratia.
Ph. Imò enim nemo sati' pro merito gratiam regi refert.
Tene asymbolum venire, unctum atque lautum à balneis
Otiosum ab animo; cùm ille et curâ, et sumptu absumitur,
Dum tibi sit, quod placeat; ille ringitur, tu rideas;
Prior bibas, prior decumbas: cœna dubia apponitur.
Ge. Quid istuc verbi est? *Ph.* ubi tu dubites, quid sumas potissimum.
Hæc, quam rationem incas quam sint suavia, et quam cara sint;
Ea qui præbet, non tu hunc habeas planè præsentem deum?
Ge. Senex adest; vide quid agas: prima coitio est acerrima:
Si eam sustinueris, post illa jam, ut lubet, ludas licet.

Ge. Quamobrem? Ph. Quia retia non tenduntur accipitri et milvio, qui nobis nocere solent: tenduntur verò illis avibus, quæ nobis non nocent. Illæ si capiantur, in cibum prosunt; in illis nulla posita est utilitas. Sic aliud aliis, à quibus aliquid extorqueri potest, instat periculum: ac mihi sciunt nihil esse rei propter quam insidientur. at enim dices mihi, damnatum te, et addictum sibi à judicibus in domum suam trahent, ut ipsis in vinculis servias: at sciunt me edacem, idcirco alere nolunt, ut jubentur lege: et quidem sapienter faciunt, ut mihi videtur. si benefacere mihi nolunt, qui ipsis malefeci. Ge. *Antipho nullâ ex parte referendo gratiam, tuis in eum meritis satisfacere potest.* Ph. *Contrà ego sentio: nemo regis beneficia ullis officiis paribus æquare volet. Quid commodius et gratius esse potest, quàm sine sumptu, sine symbolo ad cœnam venire, nihil solvere, unguentis odoratis delibutum, atque è balneis lotum, et nitidum, animo à curis libero, atque hilari; cum ille solicitudine, impensis pecuniarum consumitur, dum tibi apparat deliciosa et jucunda; ille tacitus stomachatur, ut tu delicieris; prior bibas, prior mensæ accumbas: cœna dubia apponitur.* Ge. *Quale istud verbum est?* Ph. *Quæ tot variis epulis instructa est, ut incertum tibi sit, quas eligas maximè. Hæc cùm serio tecum reputes, non tunc arbitreris omnino deum faventem et propitium qui hæc tribuit?* Ge. *Ecce tibi senex; vide quid acturus sis: Primus conflictus est vehemens valde: si hunc patiaris, post illa, reliquum ludicra tantum erit exercitatio.*

ANNOTATIONES.

24 *Gratiam regi refert.*] Regem suum Parasiti appellabant eum, à quo alebantur.

31 *Præsentem deum.*] Quia deus omnium bonorum auctor est. Præsens est propitius, favens, beneficus, quia qui præsens est cùm invocatur nobis citiùs auxiliatur, quàm qui absens est. Virgilius, Ecloga I,

Quid facerem? neque servitio me exire licebat.
Nec tum præsentes alibi cognoscere divos.

32 *Prima coitio est acerrima:*] Translatio est à prælio. Nam et congredi, et coire dicuntur. Prima coitio; *le premier choc:* Ang. THE FIRST ONSET, cùm prælium committitur.

ACTUS

ACTUS II. SCENA II.

DEMIPHO. GETA. PHORMIO.

De. EN unquam cuiquam contumeliosiùs
Audistis factam injuriam, quàm hæc est mihi?
Adeste quæso. *Ge.* iratus est. *Ph.* quin tu hoc age, st.
Jam ego hunc agitabo, prô deûm immortalium!
Negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho?
Hanc Demipho negat esse cognatam? *Ge.* negat
De. Ipsum esse opinor. de quo agebam: sequimini.
Ph. Neque ejus patrem se scire qui fuerit? *Ge.* negat.
Ph. Nec Stilphonem ipsum scire qui fuerit? *Ge.* negat.
Ph. Quia egens relicta est misera, ignorantur parens;
Negligitur ipsa: *vide, avaritia quid facit.*
Ge. Si herum insimulabis avaritiæ, malè audies.
De. O audaciam! etiam me ultro accusatum advenit?
Ph. Nam jam adolescenti nihil est quòd succenseam,
Si illum minùs nôrat: quippe homo jam grandior,
Pauper, cui opera vita erat, ruri ferè
Se continebat: ibi agrum de nostro patre
Colendum habebat: sæpe intereà mihi senex
Narrabat, se hunc negligere cognatum suum.
At quem virum? quem ego viderim in vitâ optumum.
Ge. Videas te, atque illum, ut narras. *Ph.* abi in malam crucem;
Nam ni ita eum existumâssem, nunquam tam graveis
Ob hanc inimicitias caperem in vostram familiam,
Quam is aspernatur nunc tam illiberaliter.
Ge. Pergîn' hero absenti malè loqui, impurissime?
Ph. Dignum autem hoc ille est. *Ge.* aîn' tandem, carcer? *Ge.* Geta.

De. *En unquam vidistis ullum hominem majori injuriâ affectum fuisse, quàm ego nunc sum? juvate quæso.* Ge. *Irâ impulsus est.* Ph. *Quin taces, st. Jam ego hunc acerrimè commovebo. Proh deûm immortalium fidem! negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho? hanc Demipho negat esse cognatam?* Ge. *Negat.* Ph. *Seque nescire ait qui fuerit ejus pater?* Ge. *Negat se scire.* De. *Hunc hominem esse arbitror, de quo sermo mihi erat: sequimini.* Ph. *Negat quoque se Stilphonem ipsum cognovisse?* Ge. *Negat.* Ph. *Quia virgo misera, inops relicta est, pater ejus ignorari fingitur; contemnitur ipsa: vide quid non cogit homines avaritia, facere.* Ge. *Si herum falsò incusabis avaritiæ, calumniator, et falsiloquus æstimaberis.* De. *O confidentiam ingentem etiam consultò me accusaturus huc venit?* Ph. *Nam jam nullam causam habeo cur irascar adolescenti Antiphoni, si Stilphonem Phanii patrem parum cognoverit: quoniam jam ille ætate grandior erat, quàm ut Antiphoni sat notus esse posset: pauper, qui labore rustico, atque operâ victum quærebat, ruri penè semper habitabat: ibi agrum à nostro patre conductum arabat: sæpe interea mihi senex ille referebat, hunc Demiphonem cognatum suum ipsum despicere ac spernere: at quem virum? omnium quos viderim, vitâ, et moribus optimum.* Ge. *Hæc quæ de te et illo narras, tibi sint curæ? quid ad nos?* Ph. *Abi in malam crucem: nam nisi talem eum sensissem esse, nunquam tam molestas inimicitias contra familiam vestram, quam is Demipho nunc tam vili facit, suscepissem.* Ge. *Perseverasne hero Demiphoni absenti maledicere, scelestissime?* Ph. *His maledictis ille dignus est.* Ge. *Aisne illum his dignum esse maledictis, ô homo, carcere perpetuo dignissime?* Ge. *Geta.*

Ge. Bo-

Ge. Bonorum extortor, legum contortor. *De.* Geta.
Ph. Responde. *Ge.* quis homo est? ehem. *De.* tace. *Ge.* absenti tibi
Te indignas, seque dignas contumelias
Nunquam cessavit dicere hodie. *De.* ohe, desine,
Adolescens, primùm abs te hoc bonâ veniâ peto,
Si tibi placere potis est, mihi ut respondeas:
Quem amicum tuum ais fuisse istum? explana mihi,
Et quî cognatum me sibi esse diceret?
Ph. Proinde expiscare, quasi non nôsses. *De.* nôssem? *Ph.* ita.
De. Ego me nego: tu, qui ais, redige ad memoriam.
Ph. Eho! tu sobrinum tuum non nôras? *De.* enecas:
Dic nomen. *Ph.* nomen? maxumè. *De.* quid nunc taces?
Ph. Periî hercle, nomen perdidi. *De.* hem, quid ais? *Ph.* Geta,
Si meministi id quod olim dictum est, subjice; hem,
Non dico: quasi non nôris, tentatum advenis.
De. Egon' autem tento? *Ge.* Stilpho. *Ph.* atque adeò, quid meâ?
Stilpho est. *De.* quem dixtî? *Ph.* Stilphonem, inquam, noveras?
De. Neque ego illum nôram, neque mihi cognatus fuit
Quisquam isto nomine. *Ph.* itane? non te horum pudet?
At si talentûm rem reliquisset decem.
De. Dî tibi malè faciant. *Ph.* primus esses memoriter
Progeniem vostram usque ab avo atque atavo proferens,
De. Ita ut dicis. ego tum si advenissem, quî mihi
Cognata ea esset, dicerem: itidem tu face:
Cedò, quî est cognata? *Ge.* heus noster, rectè: heus tu cave.
Ph. Dilucidè expedivi, quibus me oportuit
Judicibus, tum, id si falsum fuerat, filius
Cur non refellit? *De.* filium narras mihi?

Ge. *Bonorum raptor, legum perturbator, et corruptor.* De. *Geta.* Ph. *Responde.* Ge. *Quis me vocat? ehem.* De. *Sile.* Ge. *Hic homo non desivit hodie absenti tibi convitia te indigna, ipso verò nebulone digna, contumeliosè facere.* De. *Ohe. jam satis est, loqui desine, Geta. Adolescens, primùm hoc abs te, pace tuâ postulo, si tibi gratum esse potest, mihi ut respondeas: indica mihi, quis fuit homo ille, quem ais amicum tibi fuisse? manifesta hoc mihi, et quî me sibi cognatione junctum esse diceret?* Ph. *Perindè percontaris de cognato illo tuo quasi eum non novisses.* De. *Ego novissem?* Ph. *Etiam.* De. *Ego me nego illum cognovisse: tu qui dicis, et asseris, in memoriam revoca.* Ph. *Eho, sobrinum tuum non cognoscebas?* De. *quàm gravis et molestus es! dic nomen.* Ph. *Nomen? ita.* De. *Quid nunc taces?* Ph. *Occidi: nomen excidit è memoria.* De. *Hem! quid dicis?* Ph. *Geta, si nomen quòd modò referebam memoriâ tenes, suggere: hem! non dicam nomen quod quæris: huc venisti me circumventum, simulans te ignorare.* De. *Egone autem te circumvenio?* Ge. *Stilpho nomen est, quod quæritur.* Ph. *At quid meâ interest? Stilpho est.* De. *Quomodo dixisti?* Ph. *Stilpho, inquam, nonne eum cognoscebas?* De. *Neque mihi notus erat, neque ullus fuit ex meis cognatis sic nominatus.* Ph. *Itane? non te hæc negare pudet? at si moriens reliquisset bona, decem talentis æstimata.* De. *Dii te perdant.* Ph. *Primus omnium memoriter omne genus vestrum, omnem familiam vestram, usque ab avo atque atavo recitares.* De. *Verum dicis: ego tum si venissem, quomodo mihi cognatione juncta esset puella illa exponerem: tu nunc similiter facito: dic quo gradu sit cognata?* Ge. *Euge, here noster, rectè dixisti: Heus tu cave tibi, Phormio.* Ph. *Clarè explicavi judicibus, qui de hâc causâ cognoscebant: tum si falsa dixi, cur filius tuus non refutavit?* De. *Filium meum commemoras?*

ANNOTATIO.

37 *Sobrinum tuum.*] Sobrini sunt consobrinorum filii.

Cu-

Cujus de stultitiâ dici, ut dignum est, non potest.
Ph. At tu, qui sapiens es, magistratus adi,
Judicium de eâdem causâ iterum ut reddant tibi:
Quandoquidem solus regnas, et soli licet
Hîc de eâdem causâ bis judicium adipiscier.
De. Etsi facta mihi injuria est, veruntamen
Potiùs quàm lites secter, aut quàm te audiam,
Itidem ut cognata si sit, id quod lex jubet
Dotem dare, abduce hanc, minas quinque accipe.
Ph. Ha, ha, hæ, homo suavis! *De.* quid est? num iniquom postulo?
Anne hoc quidem ego adipiscar, quod jus publicum est?
Ph. Itane tandem quæso; item ut meretricem ubi abusu' sis,
Mercedem dare lex jubet ei, atque amittere? an,
Ut ne quid turpe civis in se admitteret
Propter egestatem, proxumo jussa est dari,
Ut cum uno ætatem degeret? quod tu vetas.
De. Ita, proxumo quidem: at nos unde? aut quàm ob rem? *Ph.* ohe.
Actum, aiunt, *ne agas*. *De.* non agam? imò haud desinam,
Donec perfecero hoc. *Ph.* ineptis. *De.* sine modò.
Ph. Postremò tecum nihil rei nobis, Demipho, est:
Tuus est damnatus gnatus, non tu: nam tua
Præterierat jàm ad ducendum ætas. *De.* omnia hæc
Illum putato, quæ ego nunc dico, dicere;
Aut quidem cum uxore hâc ipsum prohibebo domo.
Ge. Iratus est. *Ph.* tute idem meliùs feceris.
De. Itane es paratus facere me adversum omnia,
Infelix? *Ph.* metuit nos, tametsi sedulò
Dissimulat. *Ge.* bene habent tibi principia. *Ph.* quin quod est
Ferendum, fers? tuis dignum factis feceris,
Ut amici inter nos simus. *De.* egon' tuam expetam

qui stultior est quàm dici possit. Ph. *At tu qui tibi plus aliis sapere videris, magistratus conveni, ut iterum de eâdem causâ agas: quandoquidem hîc Athenis regnum solus vis possidere, et soli concessum est, lite semel terminatâ bis jure experiri.* De. *Quamvis ab iniquâ judicum sententiâ injuriam acceperim, tamen potiùs quàm litibus vacem, aut tecum contendam, cùm lege constitutum sit cognata orba proximo ut nubat, vel si ille noluerit eam ducere uxorem, dotem præbeat, hanc abduce, et quinque minas accipe.* Ph. *Ha, ha, he, homo jucundus es, et festivus.* De. *Quid tibi est? anne hoc quidem obtinebo, ut jure, quod publicum est, mihi uti liceat?* Ph. *Quid? cedò, lexne imperat, ubi virginem ingenuam violaveris, et cum eâ consuetudinem habueris quasi cum meretrice, ei pecuniam pro meritorio quæstu dare, atque eam sic dimittere? an non potiùs jubet proximo eam in uxorem dari, ut ne civis Attica probrum aliquod in se committeret inopiâ coacta, utque cum unico viro vitam transigeret? quod tu prohibes.* De. *Ita lex jubet quidem, eam proximo dari in uxorem: at nos unde proximi et sumus, aut quâ ratione?* Ph. *Ohe, ne quod semel actum est, ut vulgò dici solet, iterum agas.* De. *Non agam: imò, non desistam, donec felicem finem huic rei imposuero.* Ph. *Deliras.* De. *Sine modò me facere.* Ph. *Postremò nihil rei nobis est tecum, Demipho: tuus filius, non tu, condemnatus est: nam senior jam eras, quàm ut uxorem duceres.* De. *Omnia hæc quæ dico, puta tibi ab Antiphone filio dici, aut si dissentiet, hâc quidem cum uxore ipsum ædibus meis submovebo.* Ge. *Irâ commotus hæc dicit.* Ph. *Tu ipse meliora facies quàm quæ minaris.* De. *Itane ex industriâ te comparâsti, ut mihi molestias omnes exhiberes, improbe?* Ph. *Hic Demipho timet nos; licet aliud præ se ferat.* Ge. *Hæc initia feliciter succedunt tibi.* Ph. *Quin potiùs istud æquo animo feras, quod necessario tibi ferendum est? rem prudentiâ tuâ dignam feceris, ut ab hâc lite amici discedamus.* De. *Egone tuam amicitiam affectem?*

ANNOTATIONES.

58. *Solus regnas.*] **Id est, regnare vis, stare judicum sententiis recusas.**

81 *Metuit nos.*] **Tacitè hæc Phormio Getæ dicit.**

Ami-

Amicitiam; aut te visum, aut auditum velim?
Ph. Si concordabis cum illâ, habebis quæ tuam
Senectutem oblectet: respice ætatem tuam.
De. Te oblectet: tibi habe. *Ph.* minue verò iram. *De.* hoc age:
Satìs jam verborum est. nisi tu properas mulierem
Abducere, ego illam ejiciam: dixi, Phormio.
Ph. Si tu illam attigeris, secus quàm dignum est liberam,
Dicam impingam tibi grandem: dixi, Demipho.
Si quid opus fuerit, heus, domo me. *Ge.* intelligo.

aut te aspicere, aut audire digner? Ph. *Si cum eâ concorditer agas, multa delectamenta senili tuæ ætati afferet: considera, quæso, annos tuos.* De. *Te ipsum potiùs delectet: tibi eam posside.* Ph. *Moderare, quæso, iracundiam.* De. *Tandem nihil opus est pluribus verbis, nisi illico hanc Phanium abducas, ego illam expellam: dixi, Phormio.* Ph. *Si tu illam aliter, quàm ingenuam et civem attigeris tantummodo, actionem contra te gravem intendam; dixi, Demipho. Si quod opus me habueris, domo me continebo.* Ge. *intelligo.*

ANNOTATIO.

90 *Dixi.*] Hoc verbo utebantur peroratâ causâ: sed hic minantis est: hanc comminationem et ferocitatem Demiphonis imitatus est eodem verbo Phormio.

ACTUS II. SCENA III.

DEMIPHO. GETA. HEGIO. CRATINUS. CRITO.

De. QUANTA me curâ et sollicitudine afficit
Gnatus, qui me et se hisce impedivit nuptiis!
Neque mî in conspectum prodit; ut saltem sciam
Quid de hac re dicat, quidve sit sententiæ.
Abi tu: vise, redieritne jam, an nondum, domum.
Ge. Eo. *De.* videtis quo in loco res hæc siet.
Quid ego? dic, Hegio. *He.* ego? Cratinum censeo,
Si tibi videtur. *De.* dic, Cratine. *Cra.* mene vis?
De. Te. *Cra.* ego, quæ in rem tuam sint, ea velim facias: mihi
Sic hoc videtur, quod te absente hic filius
Egit, restitui in integrum æquom est, et bonum:
Et id impetrabis. dixi. *De.* dic nunc, Hegio.
He. Ego sedulò hunc dixisse credo: verùm ita est,
Quot homines, tot sententiæ: suus cuique mos.
Mihi non videtur, quod sit factum legibus,

De. *Quantâ inquietudine animi, et anxietate filius meus me agitat, qui me et se his implicuit nuptiis! neque in conspectum meum venit, ut saltem ab eo discam, quid de hâc re dicat, quidve sentiat. Abi tu, Geta; vise redieritne, an nondum, domum.* Ge. *Eo visum.* De. *Videtis in quo statu hæc res sita sit. Quid mihi agendum est? Hegio, quid censes?* He. *Ego censeo Cratinum priùs sententiam dicere debere, si tibi videtur.* De. *Dic, Cratine.* Cra. *Mene vis loqui?* De. *Te volo.* Cra. *Ego quæ tuis rationibus conducant, ea cupio, ut agas; sic ergo censeo: ea quæ absentiæ tuæ tempore, filius tuus fecit, in integrum restitui posse et debere; et id à magistratu obtinebis.* Dixi. De. *Dic nunc, Hegio.* He. *Ergo Critinum ex animi sententia dixisse puto: verùm ita est, quodo vulgo aiunt,* quot homines, tot sententiæ: *Sua cuique opinio singularis est. ego non opinor quæ legibus decreta sunt*

ANNOTATIO.

11 *Restitui in integrum.*] Prætor hominibus lapsis, vel circumscriptis subveniebat; si quis metu, vel fraude, sive ætate, sive absentiâ, in captionem, et damnum incideret: nam quæ facta erant, rescindebantur. Restituere in integrum, Gallice *relever.* Ang. TO RELIEVE.

Rescindi

Rescindi posse: et turpe inceptum est. *De.* dic,
Crito.
Cri. Ego ampliùs deliberandum censeo.
Res magna est. *He.* nunquid nos vis? *De.* fecistis probè:
Incertior sum multò quàm dudum. *Ge.* negant
Redîsse. *De.* frater est expectandus mihi: is
Quod mihi dederit de hâc re consilium, id sequar.
Percontatum ibo ad portum, quoad se recipiat.
Ge. At ego Antiphonem quæram, ut, quæ acta hîc sint, sciat.
Sed eccum ipsum video in tempore huc se recipere.

tolli posset nec honestum esse id tentare. De. *Dic, Crito.* Cri. *Mihi videtur, de ea re diutius consultandum esse. Res magna est.* He. *Numquid est aliud, quod nos velis, priusquam abimus?* De. *Fecistis probè officium: multò magis in incerto sum positus, quàm paulò antè fui.* Ge. *Domestici negant Antiphonem redîsse.* De. *Fratrem Chremetem opperiri me oportet: quod mihi consilium ab eo dabitur, id sequar. Perquisitum eo apud portum, quo tempore rediturus sit.* Ge. *At ego Antiphonem investigabo, ut quæ acta sint à me audiat. Sed ecce, eum ipsum video opportunè huc se conferre.*

ANNOTATIONES.

17 *Ampliùs deliberandum censeo.*] *Ampliare*, est protrahere, differre, hæc vox etiam ad judicia pertinebat: ut cùm reus ampliari dicitur; quod tum fiebat, cùm causa judicibus non satis erat probata: nam apud Romanos si causa obscurior esset, ampliùs pronunciabatur à judicibus, qui duabus his literis N. L. (id est, Non liquet) significabant sibi non liquere, quid statuendum esset, causamque denuo esse dicendam. Ad ampliationem hæc verba textûs alludunt.

18 *Nunquid nos vis?*] Abiturientium est formula, quasi dicat. Numquid aliud est quod nos velis, priusquam abimus?

22 *Quoad se recipiat.*] Id est, quando rediturus sit. Sic suprà; *senem quoad expectatis vestrum.*

ACTUS III. SCENA I.

Antipho. Geta.

An. ENIMVERO, Antipho, multis modis cum istoc animo vituperandus es.
Itane te hinc abiîsse, et vitam tutandam dedisse aliis tuam?
Alios tuam rem credidisti, quàm tete, animadversuros magis?
Nam, ut ut erant alia, illi certè consuleres, quæ nunc tibi domi est;
Ne quid propter tuam fidem decepta pateretur mali:
Cujus nunc miseræ spes opesque sunt in te uno omnes sitæ.
Ge. Equidem, here, nos jamdudum hîc te absentem incusamus, qui abieris.
An. Te ipsum quærebam. *Ge.* sed eâ causâ nihilo magìs defecimus.

An. *Certè, Antipho, multis rationibus cum isto animo timido culpandus es. Itane hinc decessisti, et salutem tuam aliis defendendam tradidisti, aliosne tuam rem, de quâ nunc agitur, putavisti meliùs perspecturos? nam cætera qualiacunque essent, Phanio, ei quæ nunc in tuis est ædibus, prospicere sanè debuisti, ne quid, ideo quòd fidei tuæ se credidit, mali acciperet: cujus nunc infelicis bona spesque à te uno pendent.* Ge. *Profecto here, non jam pridem te, quòd hinc aberas vituperavimus.* An. *te ipsum quærebam.* Ge. *Sed propter absentiam tuam nihilo magis animum remisimus.*

An. Lo-

An. Loquere, obsecro, quonam in loco sunt res et fortunæ meæ?
Nunquid pater subolet? *Ge.* nil etiam. *An.* ecquid spei porrò est? *Ge.* nescio. *An.* ah.
Ge. Nisi Phædria haud cessavit pro te eniti. *An.* nihil fecit novi.
Ge. Tum Phormio itidem in hâc re, ut in aliis, strenuum hominem præbuit.
An. Quid is fecit? *Ge.* confutavit verbis admodum iratum senem.
An. Heu Phormio. *Ge.* ego, quod potui porrò. *An.* mi Geta, omnes vos amo.
Ge. Sic sese habent principia, ut dico: adhuc tranquilla res est:
Mansurusque patruum pater est, dum huc adveniat. *An.* quid eum? *Ge.* aiebat,
De ejus consilio velle sese facere, quod ad rem attinet.
An. Quantus metus est mihi, venire huc salvom nunc patruum, Geta?
Nam, ut audio, per unam ejus aut vivam, aut moriar sententiam.
Ge. Phædria tibi adest. *An.* ubinam? *Ge.* eccum ab suâ palestrâ exit foras.

An. *Dic mihi, quæso, in quem locum devenerunt res, et sortes meæ? Nunquid pater suspicatur me collusisse cum Phormione, et ex composto ei cessisse victoriam causæ?* Ge. *Nihil etiam.* An. *Ecquid spei ulteriùs est?* Ge. *Nescio: nisi quòd Phædria non desiit enixe res tuas curare.* An. *Nihil fecit, nisi quod solet.* Ge. *Tum etiam Phormio pariter in hâc re ad nuptias pertinente, fortem virum, et diligentem, ut in aliis rebus se gessit.* An. *Quid is fecit?* Ge. *Convicit verbis Demiphonem tuum patrem vehementer irâ impulsum.* An. *Euge, Phormio, perge facere ut cœpisti.* Ge. *Ego porrò autem feci quod potui.* An. *Mi Geta, omnes vos amo de tot officiis.* Ge. *Hoc modò principium rei successit: res adhuc integra est, et tuta: Pater expectaturus est patruum tuum, dum huc veniat.* An. *Quare pater Chremetem patruum expectaturus est?* Ge. *Quia, ut aiebat, vult se gerere in re ad matrimonium tuum pertinente, prout ille suadebit.* An. *Quantopere metuo reditum patrui, ne salvus ad suos redeat? nam ex ejus sententiâ, ut audio, mihi mors aut vita veniet.* Ge. *Phædria ad te accedit.* An. *Ubinam est?* Ge. *Ecce eum, à suâ palæstrâ prodit.*

ANNOTATIONES.

11 *Nisi Phædria.*] Linacer Græcismum esse ait, *nisi* pro *sed.*

20 *Eccum à suâ palæstrâ.*] Quod Phædria in domo amicæ assidue versetur, quemadmodum pugil, aut athleta in palæstrâ, quæ est locus ubi luctatores nudi et olio quondam perfusi luctabantur.

ACTUS III. SCENA II.

PHÆDRIA. DORIO. ANTIPHO. GETA.

Ph. DORIO, audi obsecro. *Do.* non audio. *Ph.* paululum. *Do.* quin omitte me.
Ph. Audi quod dicam. *Do.* at enim tædet jam audire eadem millies.
Ph. At nunc dicam, quod lubenter audias. *Do.* loquere, audio.
Ph. Nequeo te exorare, ut maneas triduum hoc? quò nunc abis?

Ph. *Dorio, audi, obtestor te.* Do. *Non audio.* Ph. *Audi paulisper.* Do. *Quin, sine me ire.* Ph. *Audi quod dicam.* Do. *At piget me eadem milies repetita audire.* Ph. *At nunc dicam, quod tibi audienti jucundum sit.* Do. *Loquere, audio.* Ph. *An non possum precibus à te impetrare, ut expectes hos tres dies?*

Do. Mi-

Do. Mirabar, si tu mihi quidquam afferres novi.
An. Hei, metuo lenonem, ne quid suo suat capiti.
Ge. idem ego metuo.
Ph. Non mihi credis? *Do.* hariolare. *Ph.* sin fidem do. *Do.* fabulæ.
Ph. Fœneratum istuc beneficium tibi pulcrè dices. *Do.* logi.
Ph. Crede mihi, gaudebis facto: verum herclè hoc est. *Do.* somnia.
Ph. Experire; non est longum. *Do. cantilenam eandem canis.*
Ph. Tu mihi cognatus, tu parens, tu amicus. *Do.* garri modò.
Ph. Adeòn' ingenio esse te duro atque inexorabili,
Ut neque misericordiâ, neque precibus molliri queas?
Do. Adeòn' te esse incogitantem atque impudentem, Phædria,
Ut phaleratis dictis ducas me, et meam ductes gratiis?
An. Miseritum est. *Ph.* hei veris vincor. *Ge.* quàm similis uterque est sui!
Ph. Neque, aliâ Antipho cùm occupatus esset sollicitudine,
Tum esse hoc mî objectum malum? *An.* Ah, quid istuc autem est, Phædria?
Ph. O fortunatissime Antipho. *An.* egone? *Ph.* cùi quod amas, domi est:
Nec cum hujusmodi unquam usus venit ut conflictares malo.
An. Mihin' domi'st? immo id quod aiunt, *auribus teneo lupum:*
Nam neque quo amittam, à me invenio, neque utì retineam, scio.
Do. Ipsum istuc mihi in hoc est. *An.* eja, ne parum leno sies.
Numquid hic confecit? *Ph.* hiccine? quod homo inhumanissimus,
Pamphilam meam vendidit. *Ge.* quid? vendidit? *An.* aîn vendidit?
Ph. Vendidit. *Do.* quàm indignum facinus, ancillam ære emptam suo.
Ph. Nequeo exorare, ut me maneat, et illo cum ut mutet fidem,

Do. *Mirum erat, si tu mihi quidquam novi sermonis proponeres.* An. *Hei, vereor ne leno aliquid mali in caput suum arcessat.* Ge. *Idem ego timeo.* Ph. *Dorio, an non mihi fidem habes?* Do. *Rectè conjectas; me scilicet tibi eadem centies promittenti nequicquam credere.* Ph. *Sin fidem obligo?* Do. *Mendacia.* Ph. *Duplo fœnore compensatum istud tibi beneficium tute fateberis.* Do. *Mera verba sine re.* Ph. *Crede mihi, lætaberis te fecisse; per Herculem, verum tibi dico.* Do. *Inania et falsa.* Ph. *Fac experimentum: id brevis est temporis.* Do. *Idem semper mihi repetis.* Ph. *Tu mihi cognatus, tu pater, tu amicus.* Do. *Perge inepta garriendo nos enecare.* Ph. *Adeòne tu ingenio aspero et implacabili sis, ut neque misericordiâ, neque precibus leniri et flecti possis?* Do. *Adeòne, Phædria, sis inconsideratus, et inverecundus, ut ornatis et comptis verbis me decipere, et virginem, quæ mea est, mihi eripere gratis coneris?* An. *Phædriæ miseret me.* Ph. *Hei, vera sunt, quæ dicit, et his cedere cogor.* Ge. *Quàm uterque, Phædria et Dorio, sunt similes sui: nam ut ille amator perditus est, ita hic avarus sordidus.* Ph. *Atque illud quoque mihi gravissimum est, hoc malum mihi tum potissimùm advenisse, cùm Antipho non dissimili curâ et molestiâ premeretur.* An. *At quid istud autem est, Phædria?* Ph. *O fortunatissime Antipho!* An. *Egone?* Ph. *Qui amicam duxisti et uxorem domi possides: nec opus unquam fuit cum hujusmodi malo pugnare.* An. *Mihi domi amicam possideo? quinimo, quod vulgò dicitur; auribus teneo lupum: nam neque quomodo eam à me dimittam reperio, neque ut mihi servare possim scio.* Do. *Similis res mihi contigit cum Phædriâ.* An. *Cave ne parum te lenonem præstes. Quod verò negotium hic Dorio perfecit?* Ph. *Hiccine quid gesserit, quæris? quod homo crudelissimus possit facere: amicam meam Pamphilam vendidit.* Ge. *Quid? vendidit?* An. *Hunc? vendidit?* Ph. *Vendidit.* Do. *Quàm istud grande scelus est, scilicet, Dorionem vendidisse servam quam pecuniâ suâ acquisierit?* Ph. *Non possum ab eo impetrare, ut hos tres dies expectet me, et fidem,*

Tri-

Triduum hoc; dum id, quod est promissum, ab amicis argentum aufero.
Si non tum dedero, unam præterea horam ne oppertus sies.
Do. Obtundis. *An.* haud longum est quod orat, Dorio: exoret, sine:
Idem hic tibi, quod bene promeritus fueris, conduplicaverit.
Do. Verba istæc sunt. *An.* Pamphilamne hâc urbe privari sines?
Tum tu præterea horunc' amorem distrahi poterîn' pati?
Do. Neque, ego, neque tu. *Ge. Dî tibi omnes id, quod es dignus, duint.*
Do. Ego te complureis advorsum ingenium meum menses tuli
Pollicitantem, et nil ferentem, flentem: nunc contra omnia hæc
Repperi qui det, neque lacrumet: da locum melioribus.
An. Certè herclè, ego satis si commemini, tibi quidem est olim dies,
Quam ad dares huic, præstituta. *Ph.* factum. *Do.* num ego istuc nego?
An. Jamne ea præteriît? *Do.* non, verùm ei hæc antecessit. *An.* non pudet
Vanitatis? *Do.* minimè, dum ob rem. *Ge.* sterquilinium. *Ph.* Dorio,
Itane tandem facere oportet? *Do.* Sic sum: si placeo, utere.
An. Siccine hunc decipis? *Do.* imò enimvero, Antipho, hic me decipit:
Nam hic me hujusmodi sciebat esse: ego hunc esse aliter credidi. 44
Iste me fefellit: ego isti nihilo sum aliter, ac fui.
Sed ut ut hæc sunt, tamen hoc faciam: cras manè argentum mihi
Miles dare se dixit: si mihi prior tu attuleris, Phædria,
Meâ lege utar; ut potior sit, qui prior ad dandum est. Vale.

fallat discedens à venditione, dum pecunia mihi ab amicis numeretur. Si tum non dedero, ne unius quidem horæ spatium opperiatur præterea. Do. *Dicendo toties eadem cerebrum excutis mihi.* An. *Modicum tempus postulat: exaudi eum, Dorio. Ipse hujus gratiæ te duplò remunerabit.* Do. *Hæc inania sunt promissa.* An. *Num Pamphilam hâc urbe exportari tam durè consenties? tum quoque horum amorem mutuum divelli pati poteris?* Do. *Neque ego, neque tu patiemur.* Ge. *Dii te perdant, ut meritus es.* Do. *Phædria, ego te jam plurimos menses invitus tolero, et expecto promittentem solùm, et nihil pecuniæ afferentem, sed solas lachrymas effundentem: nunc alium contra inveni multò dissimilem tui, qui scit dare, non verò promittere frustrà, et flere: cede illis qui plùs possunt, quàm tu.* An. *Equidem, si ego satìs recordor, diem certè definivisti antehac, ad quam Pamphilam Phædriæ traderes.* Ph. *Ita est.* Do. *Num ego infiteor?* An. *Prætérlapsa est?* Do. *Non, sed hæc dies, quâ emptorem inveni, eam, quæ præfixa fuit, anticipavit repræsentatione pecuniæ.* An. *Non pudore suffunderis de vanitate fidei et perfidia?* Do. *Minimè, dummodo lucrum faciam.* Ge. *Stercorum receptaculum.* Ph. *Itane tandem agi decet?* Do. *Sic à naturâ comparatus sum: si gratus sum, me utere.* An. *Siccine hunc fallis?* Do. *Quin potiùs certè hic, Antipho, Phædria me fallit: nam ille hujusmodi ingenii me esse non ignorabat: hunc ego aliter factum esse putavi. Itaque, iste me fefellit: ego verò eodem modo, ac antea, erga eum me gero. Sed utcunque hæc se habeant, hoc facere constitui: miles, cui Pamphilam vendidi, argentum se mihi cras daturum promisit: si tu, Phædria, priùs quàm ille, mihi dederis, jure meo utar: scilicet, potior ille mihi solet esse, qui prior ad dandum venit. Vale.*

ANNOTATIO.

34 *Neque ego, neque tu.*] Irridens id ait Dorio. Hoc autem sibi vult: magnopere scilicet ego et tu afficiemur hâc amoris distractione, neque eam poterimus pati.

ACTUS III. SCENA III.

PHÆDRIA. ANTIPHO. GETA.

Ph. QUID faciam? unde ego nunc tam subitò huic argentum inveniam miser,
Cui minu' nihilo est? quòd si hic potè fuisset nunc exorarier
Triduum hoc, promissum fuerat. *An.* Itane hunc patiemur, Geta,
Fieri miserum, qui me dudum, ut dixtî, adjûrit comiter?
Quin, cùm opus est, beneficium rursum ei experimur reddere?
Ge. Scio equidem hoc esse æquom. *An.* age, ergo, solus servare hunc potes.
Ge. Quid faciam? *An.* invenias argentum. *Ge.* cupio: sed, id unde, edoce.
An. Pater adest hîc. *Ge.* scio: sed quid tum?
An. ah, *dictum sapienti sat est.*
Ge. Itane? *An.* ita. *Ge.* sanè hercle pulchrè suades. etiam tu hinc abis?
Non triumpho, ex nuptiis tuis si nil nanciscor mali,
Ni etiam nunc me hujus quærere caussâ in malo jubeas crucem?
An. Verum hic dicit. *Ph.* quid? ego vobis, Geta, alienus sum? *Ge* haud puto:
Sed parumne est, omnibus quòd nunc nobis suscenset senex,
Ni instigemus etiam, ut nullus locus relinquatur preci?
Ph. Alius ab oculis meis illam in ignotum abducet locum?
Dum igitur licet, dumque adsum, loquimini mecum, Antipho:
Contemplamini me. *An.* quamobrem? aut quidnam facturus? cedò.
Ph. Quoquo hinc asportabitur terrarum, certum est persequi,

Ph. *Quid faciam? unde ego tam citò huic Dorioni summam triginta minarum sumam infelix, qui nihil habeo, et minùs quàm nihil? quòd si hic potuisset nunc oratione flecti et suaderi, triduum hoc, quod postulabam, ut expectaret; hæc pecunia mihi promissa erat ab amicis.* An. *Siccine, Geta, hunc sinemus eò miseriæ redigi, qui me pridem, ut dixisti, tam humanè et benignè juverit? Quin quum opus is habet, potiùs ipsi gratiam acceptam referimus?* Ge. *Sat scio æquitati id esse consentaneum.* An. *Age ergo istud aggredere; salus ejus in te solo posita est.* Ge. *Quid agam?* An. *Argentum inveni.* Ge. *Istud velim facere: sed id, à quo accipiam, indica.* An. *Pater jam hic adest.* Ge. *Scio; sed quid hic juvat?* An. *Ah, ex uno verbo vir sapiens facile rem totam intelligit.* Ge. *Itane?* An. *Ita.* Ge. *Certè per Herculem egregiè mones scilicet: annon etiam tu hinc à me abscedes? an sufficiens mihi materia triumphi non est, quod propter matrimonium tuum nullum patior malum, nisi etiam nunc, operam dando Phædriæ, in magno periculo certam crucem invenire ne jubeas?* An. *Verum est, quod ait Geta.* Ph. *Quid, Geta? an alienum vos esse me censetis? et sic me negligitis?* Ge. *Non sic æstimo: sed an minimi faciendum istud est, quòd in nos omnes irâ commotus est et stomachatus senex, nisi eum acriùs stimulemus, adeò ut nullâ prece postea flecti et exorari possit?* Ph. *An aliùs à conspectu meo illam exportabit hinc in remotam et longinquam terram? dum igitur fieri potest, dumque nondum discessi, loquimini mecum tanquam nunc ultimùm, Antipho, et me spectate.* An. *Quare? aut quidnam facturus es? dicas mihi velim.* Ph. *Quocunque terrarum adducetur, constitutum est mihi eo usque ipsam sectari,*

Aut

Aut perire. *Ge.* Dî bene vortant, quod agas: pedetentim tamen.
An. Vide, si quid opis potes adferre huic. *Ge.* si quid? quid? *An.* quære, obsecro,
Ne quid plùs minùsve faxit, quod nos pòst pigeat, Geta.
Ge. Quæro: salvos est, ut opinor: verùm enim metuo malum.
An. Noli metuere: una tecum bona, mala, tolerabimus.
Ge. Quantum argenti opus est tibi? loquere. *Ph.* solæ triginta minæ.
Ge. Triginta! hui, percara est, Phædria. *Ph.* Istæc verò vilis est.
Ge. Age, age, inventas reddam. *Ph.* ô lepidum caput! *Ge.* aufer te hinc. *Ph.* jam opus est.
Ge. Jam feres: sed opu' est mihi Phormionem adjutorem ad hanc rem dari.
An. Præsto est: audacissimè oneris quidvis impone, et feret:
Solus est homo amico amicus. *Ge.* eamus ergo ad eum ocyùs.
Ph. Abi verò: dic, præstò ut sit domi.
An. Nunquid est, quod mea opera vobis opu' sit? *Ge.* nil: verùm abi domum, et
Illam miseram, quam ego nunc intus scio esse exanimatam metu,
Consolare. cessas? *An.* nihil est, æquè quod faciam lubens.
Ph. Quâ viâ istuc facies? *Ge.* dicam in itinere: modò te hinc amove.

aut mori. Ge. *Dii velint, ut quod acturus sis prosperè succedat: sed sensim et considerate agas, nec præcipitanter.* An. *Vide, Geta, si quid eum juvare potes.* Ge. *Si quid? quid?* An. *Excogita, precor, ne quid malè faciat, quod postea nobis ægrè sit, et dolorem afferat.* Ge. *Excogito: salvus est, ut puto: verùm sanè ne malum inde veniat valde timeo.* An. *Mitte timorem: omnia bona, mala, tecum participabimus.* Ge. *Quantâ pecuniâ opus habes? dic, Phædria.* Ph. *Tantummodo triginta minas.* Ge. *Triginta? hui! percara est hæc virgo, Phædria.* Ph. *Imò vilis verò, quando talis et tantæ formæ.* Ge. *Bono sis animo, hanc summam tibi conficiam.* Ph. *O virum egregium!* Ge. *Recede hinc.* Ph. *Verùm, hoc argento præsente opus est.* Ge. *Jam accipies: sed opus est, ut mihi Phormio ad hanc rem auxiliator adjungatur.* An. *Paratus tibi est: confidenter quidvis difficile et grave ei manda, et suscipiet faciendum: solus est homo amico amicus; nullus est inter homines qui libentiùs amicis inserviat.* Ge. *Properemus igitur ad eum ire.* Ph. *Abi ergo: dic ut domi præstò sit.* An. *Numquid est, in quo vobis opera mea usui esse possit?* Ge. *Nihil: verum abi domum, et infælicem Phanium, quam ego nunc domi perturbatam metu atque exanimatam esse certò scio, verbis amicis consolare: Quid cunctaris?* An. *Nihil est, quod æquè jucundum mihi sit, quàm hoc facere.* Ph. *Quo pacto argentum hoc invenies?* Ge. *Dicam tibi inter eundum: modò hinc proficiscere.*

ACTUS IV. SCENA I.

DEMIPHO. CHREMES.

De. QUID ? quâ profectus causâ hinc es Lemnum, Chreme ?
Adduxtin' tecum filiam ? *Ch.* non. *De.* quid ita non ?
Ch. Postquam videt me ejus mater hîc esse diutius,
Simul autem non manebat ætas virginis
Meam negligentiam ; ipsam cum omni familiâ
Ad me esse profectam aiebant. *De.* quid illîc tamdiu
Quæso igitur commorabere, ubi id audiveras ?
Ch. Pol me detinuit morbus. *De.* unde ? aut qui ? *Ch.* rogas ?
Senectus ipsa est morbus. sed venisse eas
Salvas audivi ex nautâ, qui illas vexerat.
De. Quid gnato obtigerit, me absente, audîstin', Chreme ?
Ch. Quod quidem me factum consilii incertum facit :
Nam hanc conditionem si cui tulero extraneo,
Quo pacto, aut unde mihi sit, dicendum ordine est.
Te mihi fidelem esse æquè atque egomet sum mihi,
Scibam : ille si me alienus affinem volet,
Tacebit, dum intercedet familiaritas :
Sin spreverit me, plùs, quàm opus est scito, sciet :
Vereorque, ne uxor aliquâ hoc resciscat mea.
Quod si fit ut me excutiam, atque egrediar domo,
Id restat : nam ego meorum solus sum meus.
De. Scio ita esse, et istæc mihi res sollicitudini est ;
Neque defetiscar usque adeò experirier,
Donec tibi id, quod pollicitus sum, effecero.

De. *Quid ? cujus rei causâ Lemnum navigâsti, Chremes ? Adduxistine tecum filiam Phanium ?* Ch. *Non.* De. *Quid ita non ?* Ch. *Quia cùm mater ejus videret me hic diutius morari, quàm solerem, tum etiam ætas jam nubilis virginis moram longiorem non concederet, nec adventum mecum expectare posset ; mater illa navi conscensâ (ut aiebant Lemni) in hanc urbem Athenas cum omni familiâ ad me profecta est.* De. *Quid igitur Lemni quæso tantum tempus desidebas, ubi acceperas ad te ita illas itineri se dedisse ?* Ch. *Per Deos morbus me tardavit.* De. *Unde ille morbus ortus est, et qui fuit ?* Ch. *Rogas ? senectus ipsa fuit, quæ gravis morbus est. sed advenisse illas salvas Athenas, nauta qui illas vexerat mihi nunciavit.* De. *Quid filio meo acciderit, dum abessem, rescivistine, Chreme ?* Ch. *Rescivi, et hoc facinus adeo me perturbat, ut dubius sim animi et anceps, quid consilii capiam : Nam conditionem filiæ meæ si cui obtulero, id est, si filiam meam alicui extraneo nuptui collocavero, me oportebit illi declarare, quæ sit mater, ex quâ eam suscepero, quomodo, et ex qua muliere illa sit mihi filiâ. Te quidem non minùs fidem mihi servaturum esse, quàm egomet mihi noveram. Ille vero extraneus, si meam affinitatem acceptam habuerit, silentium observabit de nuptiis meis cum Lemniâ uxore, de quâ nata est filia Phanium, dum perseverabit stare benevolentia : sin me despexerit, et filiam meam repudians affinitati renunciaverit, hoc scito, plùs sciet de rebus, quàm expediet mihi eum scire ; ac metuo ne tandem uxor mea certior fiat, de consuetudine quam habui cum aliâ uxore. Quod si accidit, nihil aliud superest, quàm ut ipsemet me extrudam foras, et domo exeam : nam ut verum dicam ex meis domesticis solus fidelis mihi sum, à quo consilium petam.* De. *Id sat scio hæc se ita habere, ut dicis : et istud mihi non levem curam et molestiam affert ; neque ullo labore defatigabor omnia usque tentando, donec id quod tibi promisi perfecero, scilicet nuptias filii mei, cum tuâ filiâ.*

ACTUS IV. SCENA II.

GETA.

EGO hominem callidiorem vidi neminem,
Quàm Phormionem. venio ad hominem, ut dicerem
Argentum opus esse, et id quo pacto fieret:
Vix dum dimidium dixeram, intellexerat:
Gaudebat: me laudabat: quærebat senem:
Dîs gratias agebat, tempus sibi dari,
Ubi Phædriæ se ostenderet nihilo minùs
Amicum esse, quàm Antiphoni. hominem ad forum.
Jussi opperiri: eò me esse adducturum senem.
Sed eccum ipsum: quis est ulterior? at at at Phædriæ
Pater venit. quid pertimui autem bellua?
An quia, quos fallam, pro uno duo sunt mihi dati?
Commodiùs esse opinor duplici spe utier.
Petam hinc, unde à primo institui: is si dat, sat est:
Si ab hoc nil fiet, tum hunc adoriar hospitem.

Ego neminem omnium novi ad inveniendum consilia callidiorem, et ad expediendum difficilia peritiorem, quàm Phormio est. Adivi hominem, ut ei dicerem argento nobis opus esse, et quâ ratione id inveniri posset: vix dum dimidium declaraveram, cùm rem totam jam perspexerat: lætabatur meis verbis: me laudabat: quærebat, ubinam esset Demipho: Dîs gratias agebat eò quòd occasionem sibi offerrent, ubi ostenderet se non minùs Phædriæ causâ velle, quàm Antiphonis. hominem in foro expectare jussi Demiphonem; dicens me illuc eum esse adducturum. sed ecce ipsum: quis est ulterior qui pone eum sequitur? At at at Phædriæ pater Chremes venit. verùm demens quid formidavi? an propterea quòd duo sunt mihi traditi, quibus dem verba, atque imponam? utilius esse arbitror duplici spe potiri. Experiar obtinere primùm ab eo pecuniam, à quo constitui: id si obveniat, nihil ulteriùs quæro: si ab hoc nihil impetrem, tum hunc aggredior hospitem.

ACTUS IV. SCENA III.

ANTIPHO. GETA. CHREMES. DEMIPHO.

An. Expecto, quàm mox recipiat huc sese Geta.
Sed patruum video cum patre astantem. hei mihi,
Quàm timeo adventus hujus quò impellat patrem.
Ge. Adibo hosce. O noster Chremes! *Ch.* salve, Geta.
Ge. Venire salvom volupe est. *Ch.* credo. *Ge.* quid agitur?
Ch. Multa advenìente, ut fit, nova hîc compluria.
Ge. Ita. de Antiphone audîstin' quæ facta? *Ch.* omnia.
Ge. Tun' dixeras huic? facinus indignum, Chreme,
Sic circumiri. *De.* id cum hoc agebam commodùm.

An. *Expecto, quàm mox domum sese recipiat Getæ. Sed patruum Chremetem video cum patre stantem. hei mihi, quàm metuo quò ille peregrè reversus patrem incitet.* Ge. *Ad hos ibo. O noster Chremes.* Ch. *Salve, Geta.* Ge. *Te redîsse salvum et bene valentem mihi sanè jucundissimum est.* Ch. *Credo.* Ge. *Quomodo agitur tecum?* Ch. *Multæ, ut in hâc vitâ usu venire solet, redeunti novæ res hîc occurrunt.* Ge. *Ita; audivistine quæ de Antiphone facta sunt?* Ch. *Omnia.* Ge. *An tu, Demipho, rem, uti gesta est, jam narrasti! facinus crudele et miserabile sic circumveniri.* De. *Hoc temporis momento de hâc re cum fratre Demiphone agebam.*

Ge. Nam herclè ego quoque id agitans mecum sedulò,
Inveni, opinor, remedium huic rei. *De.* quid, Geta?
Quod remedium? *Ge.* ut abiî abs te, fit fortè obviàm
Mihi Phormio. *Ch.* qui Phormio? *Ge.* is, qui istanc. *Ch.* scio.
Ge. Visum est mihi, ut ejus tentarem sententiam.
Prendo hominem solum: Cur non, inquam, Phormio,
Vides, inter vos sic hæc potiùs cum bonâ
Ut componantur gratiâ, quàm cum malâ?
Heru' liberalis est, et fugitans litium:
Nam cæteri quidem herclè amici omnes modò
Uno ore autores fuêre, ut præcipitem hanc daret.
An. Quid hic cœptat? aut quò evadet hodie? *Ge.* an legibus
Daturum pœnas dices, si illam ejecerit?
Jam id exploratum est. eja, sudabis satis,
Si cum illo inceptas homine: eâ eloquentiâ est.
Verùm pone esse victum eum: at tandem tamen
Non capitis ejus agitur, sed pecuniæ.
Postquam hominem his verbis sentio mollirier;
Sòli sumus nunc hic, inquam: eho dic, quid vis dari
Tibi in manum, ut herus his desistat litibus;
Hæc hinc facessat: tu molestus ne sies?
An. Satìn' illi Dî sunt propitii? *Ge.* nam sat scio,
Si tu aliquam partem æqui bonique dixeris,
Ut ille est bonus vir, tria non commutabitis
Verba hodie inter vos. *De.* quis te istæc jussit loqui?
Ch. Imo non potuit meliùs pervenirier
Ehò, quò nos volumus. *An.* occîdi. *Ch.* perge eloqui.
Ge. At primò homo insanibat. *Ch.* cedò, quid postulat?

Ge. *Equidem per Herculem ego quoque id animo apud me sæpe versavi, adeò, ni fallor opinione, ut huic rei medicinam invenerim.* De. *Quid Geta? quæ medicina?* Ge. *Ut à te discessi, fortè mihi Phormio obvius factus est.* Ch. *Qui Phormio?* Ge. *Is, qui istam virginem defendit.* Ch. *Novi hominem.* Ge. *In mentem mihi venit, ejus voluntatem indagare. Seduco seorsum hominem solum: Cur non, inquam, Phormio, curas, ut hæc res inter vos transigatur potiùs cum benevolentiâ, quàm cum malevolentiâ? herus Demipho liberalis est ingenii, et contentionum forensium osor; nam cæteri profectò ejus amici omnes uno consensu modò ei consilium dederunt, ut hanc fœminam domo expelleret.* An. *Quid conatur? aut quò perveniet hodie?* Ge. *Dicesne legibus illum punitum iri, si illam foras extruserit? jam id certum est, te gravi labore nimio plùs defatigatum iri, si cum illo viro legibus disceptas, adeò est eloquens. Verum ita sit: da ita esse ut causâ cadat, et condemnetur aliquâ pœnâ: attamen non capite, sed pecuniâ tantùm mulctabitur. Postquam hominem animadverti hoc sermone leniri, adjeci hæc verba: soli sumus hic, inquam! eho, dic, quid velis tibi dari in manum ut herus his evadat litibus; hæc fœmina hinc abeat; tu importunus, et gravis non ei sis posthac ampliùs?* An. *Satisne illi Phormioni Dii sunt faventes?* Ge. *nam probè scio, si æquitati consentanea, si æqua tantulâ ex parte poposceris, ne minima quidem, ut homo est æquitatis amans, intercedet altercatio inter vos hodie.* De. *Quis tibi hoc negotium dedit, ut talia diceres?* Ch. *Geta rectè fecit; non potuit commodiùs loqui, ad consequendum id quod cupimus.* An. *Perii.* Ch. *Perge, continua sermonem.* Ge. *At primò homo impatienter et furiose se ferebat.* Ch. *Dic mihi, quid petit?*

ANNOTATIONES.

31 *Satin' ille Dî sunt propitii?*] Hoc est, Satisne mente sanus est? nam quibus veteres bonam mentem optabant, his deos propitios esse precabantur: contrà, quibus malam mentem, deos iratos.

33 *Tria non commutabitis verba.*] Verba commutare est colloqui et inter se disserere. Noster Terentius in Andriâ: *Nunquam hodie tecum commutaturum patrem unum esse verbum.*

Ge. Quid?

Ge. Quid? nimiùm: quantùm lubuit. *Ch.* dic. *Ge.* si quis daret
Talentum magnum. *Ch.* imò malum herclè: ut nil pudet?
Ge. Quod dixi adeò ei: quæso, quid si filiam
Suam unicam locaret? parvi retulit
Non suscepisse; inventa est, quæ dotem petat.
Ut ad pauca redeam, ac mittam illius ineptias:
Hæc denique ejus fuit postrema oratio:
Ego, inquit, jam à principio amici filiam,
Ita ut æquom fuerat, volui uxorem ducere;
Nam mihi veniebat in mentem ejus incommodum,
In servitutem pauperem ad ditem dari:
Sed mihi opus erat, ut apertè tibi nunc fabuler,
Aliquantulùm quæ afferret, qui dissolverem
Quæ debeo: et etiam nunc, si volt Demipho
Dare quantùm ab hâc accipio, quæ sponsa est mihi,
Nullam mihi malim, quàm instanc uxorem dari.
An. Utrum stultitiâ facere ego hunc, an malitiâ
Dicam, scientem, an imprudentem, incertu' sum.
De. Quid si animam debet? *Ge.* ager oppositus est pignori
Ob decem minas, inquit. *De.* age, age jam ducat: dabo.
Ge. Ædiculæ item sunt ob decem alias. *De.* hoi hui!
Nimiùm est. *Ch.* ne clama: petito hasce à me decem.
Ge. Uxori emunda ancillula: tum pluscula
Suppellectile opus est: opus est sumptu ad nuptias:
His rebus pone sanè, inquit, decem minas.
De. Sexcentas proin potiùs scribito jam mihi dicas:
Nil do. impuratus me ille ut etiam irrideat?

Ge. *Quid? nimiùm: quantùm ex libidine suâ voluit.* Ch. *Dic.* Ge. *Velim (aiebat) talentum magnum mihi detur.* Ch. *Quin potiùs magnum malum detur ei: quàm impudens homo ille!* Ge. *Hæc quoque ei respondi: rogo, si unicam suam filiam alicui in matrimonium collocaret, an plùs ei daret, quàm petis? non multi interfuit suâ, nullam genuisse, ut video; siquidem inventa nunc est aliqua ipsi, quæ æquè ac propria non minorem dotem petat. Ut ad pauca verba redigatur oratio mea, et silentio prætercam ejus ineptas nugas; hunc habuit ultimum sermonem: Ego, inquit, hanc puellam primò in uxorem volui accipere, quòd esset amici mei filia, et hoc æquitatem velle arbitrabar: nam animo meo occurrebat, quanta infelici incommoda ferenda essent, si inops diviti, in servitutem potius, quàm in matrimonium illa daretur: sed, ut nihil te celem, opus mihi erat uxore, quæ mihi argentum afferret, quò me ære alieno liberare, et quodcunque debeo, creditoribus meis solvere possem: et adhuc quoque, si Demipho id gratum habet, et tantam mihi vult dare pecuniam, quantam dat illa, quæ mihi uxor promissa est; illam amici filiam præ aliis uxorem eligam mihi.* An. *Dubius animi sum, utrùm hic homo stultitiâ adductùs, an malitiâ; scienterne et datâ operâ, an inconsideratè nec cogitatò hæc agat.* De. *Quid si animam suam debet, si seipsam debet?* Ge. *Dicit ille agrum suum pignori obligatum esse pro decem minis.* De. *Age, age, jam mulier illam uxorem accipiat: hanc pecuniam dabo.* Ge. *Etiam dicit se domunculam habere item obligatam creditoribus suis propter talem summam pecuniæ.* De. *Oi, hui! non dabo.* Ch. *Ne clama: si à me petantur, dabo.* Ge. *Uxori servulam me comparare oportet: tum pluscùlum suppellectilis, opus mihi prætereà est aliquâ pecuniâ, ad faciendas nuptias: his sumptibus nuptiarum impendantur sanè decem minæ.* De. *Propterea sexcentas intendat jam mihi lites: nihil contribuo. Itane sceleratus ille mihi illudet?*

ANNOTATIONES.

39 *Talentum magnum.*] Talentum Atticum minus, erat sexaginta minarum, valebatque sexcentis Coronatis Gallicis, sive 1800 libris Turonensibus, decies octies centum libris Turonum: majus verò talentum erat octoginta minarum, id est 2400 libris Turon.

36 *Quid si animam debet?*] Lege xii Tabularum constitutum fuit Romæ, ut qui solvendo non esset, is nexus, et vinctus addiceretur creditori, sententiâ judicis, ut in compedibus vincti essent, quousque apud creditores serviendo nomina, id est, debita, liberassent. Hoc est quasi seipsum debere.

Ch. Quæ-

Ch. Quæso, ego dabo, quiesce: tu modò filius
Fac ut illam ducat, nos quam volumus. *An.* hei mihi!
Geta, occidisti me tuis fallaciis.
Ch. Meâ causâ ejicitur: me hoc est æquom amittere.
Ch. Quantùm potest me certiorem, inquit, face:
Si illam dant, hanc ut mittam: ne incertus siem:
Nam illi mihi dotem jam constituerunt dare.
Ch. Jam accipiat: illis repudium renunciet:
Hanc ducat. *De.* quæ quidem illi res vortat malè.
Ch. Opportunè adeò nunc mecum argentum attuli,
Fructum, quem Lemni uxoris reddunt prædia:
Id sumam: uxori, tibi opus esse, dixero.

Ch. *Amabo, ego do: tranquillus esto: tu tantùm cura, ut filius uxorem eam habeat, quam cupimus.* An. *Hei mihi! Geta, interemisti me tuis technis et inventis.* Ch. *Mei gratia hæc mulier extra ædes eliminatur: me has minas justum est perdere.* Ge. *Quàm citò potes mihi nuncia an illam puellam daturi sunt, hanc, quæ mihi sponsa est, ut à me dimittam, inquit, ne animi dubius pendeam; Nam hujus parentes jam deliberaverunt argentum in dotem mihi numerare.* Ch. *Jam dotem accipiat: illis repudium mittat: hanc uxorem ducat.* De. *Quæ quidem res exitium ei afferat, et malè succedat.* Ch. *In tempore, et commodè etiam pecuniam mecum attuli, ex reditibus fructuum, quos præbent Lemni fundi meæ uxoris, quod opus est sumam: referam uxori te hoc argento indigere.*

ANNOTATIO.

72 *Illis repudium renunciet:*] Divortium est separatio, quæ fit inter maritatos, eo animo, ut nunquam reintegretur matrimonium. Divortium tantùm fit inter conjuges: repudium fit inter maritos et sponsos. Formula divortii hæc est notata à Titinnio: Aliquis vestrûm nuntiet Geminæ, ut res suas procuret, ædibus facessat. Repudiandæ uxoris impudicæ formula placet apud Petronium: Quia fidem scelere violâsti et communem amicitiam, res tuas ocyùs tolle, et alium locum, quem polluas, quære. Repudii formula fuit: Conditione tuâ non utor. Cùm uxorem autem quis repudiare vellet, vel præsens eam expellebat ædibus, vel per nuntium absenti libellum mittebat, quo legitimæ causæ continebantur. Juvenalis Satyra VI.

Collige sarcinulas, dixit libertus, et exi.

Divertenti uxori claves adimebantur, ut intranti domum mariti, ei tradebantur, tanquam dominii in familiam, et fidei erga maritum argumentum; quod exprimitur his verbis XII Tabularum: res suas sibi habeto, claves adimito, foras exigito. Dicitur, Repudium mittere, scribere, renuntiare, dicere.

ACTUS IV. SCENA IV.

ANTIPHO. GETA.

An. GETA. *Ge.* hem. *An.* quid egisti? *Ge.* emunxi argento senes.
An. Satin' id est? *Ge.* nescio herclè: tantùm jussus sum.

An. *Geta.* Ge. *Hem.* An. *Quid fecisti?* Ge. *Nempe, uti intenderam, Demiphonem et Chremetem delusos argento spoliavi.* An. *Satisne id est?* Ge. *Per Herculem non sat scio an satis pecuniæ Phædriæ elicui: sed solùm hanc summam mihi mandatum est ut conficerem, quam lenoni daret.*

ANNOTATIONES.

1 *Emunxi argento senes.*] Sic Plautus in Epidico, Act III. Scen. IV.

—— homo es
Qui me emunxisti mucidum, minimi preti.

2 *Satin' id est? tantùm jussus sum.*] Ludit Terentius in ambiguitate orationis. Dixerat Antipho; Satisne putas te fecisse, quòd à senibus argentum hauseris? nullam verò mei curam habueris? respondet autem Geta, quasi Antipho quæreret, an tanto argento senes emunxisset, quantùm Phædriæ satis esset: ideo dicit; an satis sit nescio: sed quantùm jussus sum providere, tantùm me providisse scio.

An. Eho,

An. Eho, verbero! aliud mihi respondes, ac rogo?
Ge. Quid ergo narras? *An.* quid ego narrem? operâ tuâ
Ad restim mihi quidem res rediît planissumè.
Ut te quidem omnes Dî, Deæque, superi, inferi
Malis exemplis perdant. hem, si quid velis,
Huic mandes, qui te ad scopulum è tranquillo inferat.
Quid minùs utile fuit, quam hoc ulcus tangere,
Aut nominare uxorem? injecta est spes patrî,
Posse illam extrudi: cedò nunc porrò, Phormio
Dotem si accipiet, uxor ducenda est domum.
Quid fiet? *Ge.* enim non ducet. *An.* novi: cæterùm
Cùm argentum repetent, nostrâ causâ scilicet
In nervom potiùs ibit. *Ge. nihil est*, Antipho,
Quin malè narrando possit depravarier.
Tu id quod boni est, excerpis: dicis, quod mali est.
Audi nunc contrà jam: si argentum acceperit,
Ducenda est uxor, ut ais; concedo tibi:
Spatium quidem tandem apparandi nuptias,
Vocandi, sacrificandi dabitur paululum:
Interea amici, quod polliciti sunt, dabunt.
Inde iste reddet. *An.* quam ob rem? aut quid dicet? *Ge.* rogas?
Quot res? post illa monstra evenerunt mihi:
Introiît in ædes ater alienus canis:
Anguis per impluvium decidit de tegulis:
Gallina cecinit: interdixit hariolus:
Haruspex vetuit ante brumam aliquid novi
Negotî incipere; quæ caussa est justissima.
Hæc fient. *An.* ut modò fiant. *Ge.* fient · me vide.
Pater exit. abi, dic esse argentum Phædriæ.

An. *Eho, flagro! aliud mihi respondes, atque à te quæro?* Ge. *De qua re ergo loqueris?* An. *De quâ re ego loquar? per te id factum est, ut ad laqueum spes mea jam omnis sine ullâ dubitatione penitùs redacta sit. Utinam equidem te Diî, Deæque omnes, superi, inferi eradicent. Hem! huic da negotium, ut tibi procuret, quod rectè tibi apparatum, et effectum velis; ut ex portu tranquillo et tuto ad scopulum abripiat, et allidat. Nam amabo, quid minùs in rem meam, mihique minùs commodum fuit quàm in hanc vomicam unguem immittere, ejus rei mentione facta, quæ nobis sit odiosa, et dolorem afferat; aut nomen solùm uxoris coram patre pronunciare? spem patri fecisti posse illam domo ejici: dic verò nunc, si pecuniam in dotem Phormio à patre et à patruo accipiet, si in ejus domum deductio sponsæ facienda est. quid eveniet? quid me fiet?* Ge. *Phormio quidem non ducet.* An. *Scio, verò cùm senes nostri argentum repetere cupient, ille Phormio nostri causâ in vincula se conjici et necti scilicet patietur potiùs, quàm reddat quod abstulit.* Ge. *Nulla res est, Antipho, quæ malè verbis exprimendo, vitiari, et corrumpi, et in deteriorem partem verti non possit. Tu id quod boni est supprimis, et excipis seorsum: quod verò mali est, illud commemoras. Audi nunc contrà jam: si Phormio pecuniam dotalem acceperit, eum, ut dicis, uxorem ducere oportebit; assentior tibi ita futurum esse: sed sanè spatium paululum tandem ei conceditur ad apparatum nuptiarum faciendum: ad invitandum propinquos, ad sacra facienda: dum hæc curabuntur, amici quod promiserunt, dabunt argentum: id argentum Phormio recusans conficere nuptias, reddet tuo patri, et patruo.* An. *Quamobrem reddet? aut quam causam, cur reddat, poterit dicere?* Ge. *Quæris quid causæ poterit prætendere, cur rem nolit perficere? sic dicet; post conventionem nuptiarum, quot prodigia, quot portenta apparuerunt mihi! Niger canis alienus introiit in ædes nostras: vel serpens per impluvium delapsus est deorsum de tegulis: vel gallina cecinit: vel hariolus vetuit ne uxorem ducat: vel aruspex interdixit ne quid negotii aggrederer ante tempestatem brumæ, hyemis: Quæ causa, et excusatio justissima, et admodum speciosa. Hæc evenient impedimenta, me vide, hæc assevero tibi.* An. *Dummodo ita sit.* Ge. *Ita erit. Sed pater exit. Abi nuntia Phædriæ argentum, quod illi opus est, paratum esse.*

ANNOTATIO.

26 *Anguis per impluvium.*] *Impluvium*, inquit Varro, est locus sub cœlo, in medio ædium relictus, unde lumen deorsum caperent: ita dictus quòd eò implueret. Festus verò causam notationis sic refert; impluvium quo aqua impluit collecta de tecto. Ex superstitione veterum hæc dicit Phormio: nam his de causis nuptiæ, ne fieri possent, prohibebantur.

ACTUS

ACTUS IV. SCENA V.

Demipho. Geta. Chremes.

De. QUIETUS esto, inquam: ego curabo, ne quid verborum duit.
Hoc temerè nunquàm amittam ego ad me, quin mihi testes adhibeam:
Cui dem, et quam ob rem dem, commemorabó.
Ge. ut cautus est, ubi nil opus est.
Ch. Atqui ita opus est facto: at matura, dum lubido eadem hæc manet.
Nam si altera illa magîs instabit, forsitan nos rejiciat.
Ge. Rem ipsam putâsti. *De.* duc me ad eum ergo.
Ge. non moror. *Ch.* ubi hoc egeris,
Transito ad uxorem meam, ut conveniat hanc priùs, quàm hinc abit:
Dicat eam dare nos Phormioni nuptum, ne succenseat;
Et magis esse illum idoneum, qui ipsi sit familiarior;
Nos nostro officio nihil egressos esse; quantùm is voluerit,
Datum esse dotis. *De.* quid, malum! tuâ id refert?
Ch. magni, Demipho.
De. Non sat, tuum te officium fecisse, si non id fama approbat?
Ch. Volo ipsius quoque voluntate hoc fieri, ne se ejectam putet.
De. Idem ego istuc facere possum. *Ch.* Mulier Mulieri magis congruet.
De. Rogabo. *Ch.* ubi illas ego nunc reperire possim, cogito.

De. *Tranquillo esto animo, inquam: ego cavebo sedulò, ne me ullo modo fallat. Hoc argentum nunquam dimittam alteri facilè aut inconsiderate, ut non testes advocem ad fidem faciendam; his, cui dem, et quapropter dem, aperiam et referam.* Ge. *Quàm circumspectus est, ubi nullâ circumspectione opus est.* Ch. *Atqui ita facere convenit: verùm properandum est, dum voluntas et cupiditas hominis eadem hæc adhuc fervet. nam si hæc Phormionis sponsa magis eum solicitet ad ipsam ducendam uxorem, forsitan nos dimittat, et conditionem nostram repudiet.* Ge. *Rem verâ conjecturâ assecutus es, rectè considerâsti, et perpendisti.* De. *Duc me ergo ad eum.* Ge. *Nulla in me mora est, paratus sum, eamus.* Ch. *Ubi hoc negotii peregeris, Demipho, transi ad uxorem meam, ut conveniat quam primum hanc Antiphonis uxorem, Phormionis novam sponsam, priusquam domo vestrâ exeat: dicat eam nos dare uxorem Phormioni; ne illa id ægrè ferat; et illum magis ei convenire, ut qui sic ei usu familiaritatis notior; nos à nostro officio ne tantulum quidem discessisse; et quantum argenti is petierit, dedisse in dotem.* De. *Quid tuâ, malùm, id interest?* Ch. *Magni, Demipho.* De. *Nonne satis tibi esse debet, te officio functum esse, quamvis id famæ hominum probatum non fuerit?* Ch. *Cupio etiam id fieri eâ non invita, ne se à nobis expulsam possit commemorare, et queri.* De. *Egò idem istud officium vice uxoris tuæ facere possum.* Ch. *Mulier mulieri magis convenit.* De. *Rogabo uxorem tuam, ut id agat.* Ch. *Valde solicitus sum, ubi illas, filiam nempe et uxorem meam Lemnium, invenire possim.*

ACTUS V. SCENA I.

SOPHRONA. CHREMES.

So. QUID agam? quem amicum inveniam mihi misera? aut cui consilia
Hæc referam? aut unde nunc mihi auxilium petam? nam vereor,
Hera ne ob meum suasum indignâ injuriâ afficiatur:
Ita patrem adolescentis facta hæc tolerare audio violenter.
Ch. Nam quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo?
So. Quod ut facerem, me egestas impulit; cùm scirem infirmas nuptias
Hasce esse, ut id consulerem, interea vita ut in tuto foret.
Ch. Certè ædepol, nisi me animus fallit, aut parum prospiciunt oculi,
Meæ nutricem gnatæ video. *So.* Neque ille investigatur. *Ch.* Quid agam?
So. Qui est ejus pater. *Ch.* adeon'? an maneo dum ea quæ loquitur, magis cognosco?
So. Quòd si eum nunc reperire possim, nihil est quod verear. *Ch.* ea ipsa est.
Colloquar. *So.* quis hîc loquitur? *Ch.* Sophrona. *So.* et meum nomen nominat.
Ch. Respice ad me. *So.* Dî obsecro vos? estne hic Stilpho? *Ch.* non. *So.* negas?
Ch. Concede hinc à foribus paululùm istorsum sodes, Sophrona.
Ne me istoc posthac nomine appellâssis. *So.* quid? non is obsecro es,
Quem semper te esse dictitâsti? *Ch.* St. *So.* quid? has metuis fores?
Ch. Conclusam hîc habeo uxorem sævam, verùm istoc me nomine

So. Quid faciam? quem mihi infelix amicum fidelem in his difficultatibus reperiam? aut cum quo de nuptiis Antiphonis et Phanii consilia communicabo? aut unde nunc opem mihi comparabo? Timeo enim ne Phanium hera contumeliosè tractetur, eò quòd meis suasionibus crediderit: adeò graviter ferre patrem [Demiphonem] adolescentis [Antiphonis] facta intelligo. Ch. *Quænam est hæc vetula exterrita et exanimata metu, quæ exit à domo fratris Demiphonis?* So. *Quod ut facerem, scilicet ut ei suaderem obsequi Antiphoni, inopia me coëgit: quamvis satis prævidérem nuptias hasce valde instabiles esse, et facili negotio dirimi posse: suasi ei, ut interea vita ab omni injuriâ tuta esset.* Ch. *Sanè nisi mens errat, aut visus caligat, filiæ meæ nutricem video Sophronam.* So. *Neque etiam sedulo inquirendo [Stilphonem] eum invenire possumus.* Ch. *Quid agam?* So. *Qui sit ejus pater, deprehendere non valemus.* Ch. *An eum conveniam, an hîc consistam, dum sermonem ejus magis intelligam?* So. *Quòd si eum nunc invenire possim, nihil erit causæ cur quidquam posthac timeam.* Ch. *Ea est ipsa nutrix Sophrona. Conveniam illam.* So. *Quem hic loquentem audio?* Ch. *Sophrona.* So. *Et me etiam meo nomine appellat.* Ch. *Specta qui sim.* So. *Dii, vestram fidem! estne hic Stilpho?* Ch. *Minimè.* So. *Negasne te hunc esse?* Ch. *Secede pauxillum hic à foribus domus ad istam partem. Sophrona, ne me isto nomine Stilphonis posthac voces.* So. *Quid? nonne adhuc is, quæso, es, quem semper te esse dictitâsti?* Ch. *St.* So. *Quid has metuis fores?* Ch. *Hîc intus continetur mihi uxor fera, et immanis: ideo me olim hoc nomine*

Eò perperàm olim dixi, ne vos fortè imprudentes foris
Æffutiretis, atque id porrò aliquâ uxor mea rescisceret.
So. Istoc pol nos te hic invenire miseræ nunquam potuimus.
Ch. Eho dic mihi, quid res tibi est cum familiâ hâc, unde exis: aut ubi
Illæ sunt? *So.* miseram me! *Ch.* hem! quid est? vivuntne? *So.* vivit gnata:
Matrem ipsam ex ægritudine miseram mors consecuta est.
Ch. Malè factum. *So.* ego autem, quæ essem anus deserta, egens, ignota,
Ut potui, nuptum virginem locavi huic adolescenti,
Harum qui est dominus ædium. *Ch.* Antiphoníne? *So.* hem, isti ipsi. *Ch.* Quid?
Duasne is uxores habet? *So.* au, obsecro, unam ille quidem hanc solam.
Ch. Quid illa altera, quæ dicitur cognata? *So.* hæc ergo est. *Ch.* Quid ais?
So. Composito est factum, quo modo hanc amans habere posset
Sine dote. *Ch.* Dî vostram fidem! quam sæpe fortè temerè
Eveniunt, quæ non audeas optare! offendi adveniens,
Quîcum volebam, atque ut volebam, conlocatam filiam.
Quod nos ambo opere maxumo dabamus operam, ut fieret,
Sine nostrâ curâ, maxumâ suâ curâ hæc sola fecit.
So. Nunc quid facto est opus, vide: pater adolescentis venit,
Eumque animo iniquo hoc oppido ferre aiunt. *Ch.* nihil pericli est.
Sed per Deos atque homines, meam esse hanc cave resciscat quisquam.
So. Nemo ex me scibit. *Ch.* sequere me: intus cætera audies.

ficto Stilphonis vocari volui, ne vos nescientes per incogitantiam, temerè diceretis quis essem, et quod à me factum est, ad aures uxoris meæ perveniret. So. *Hem, per Pollucem, idcirco nos infortunatæ sub hoc nomine nunquam te invenire potuimus in hâc urbe.* Ch. *Eho, dic mihi, quid tibi rei est cum familiâ harum ædium, ex quibus egrederis? aut ubi illæ sunt?* So. *O me infelicem!* Ch. *Hem, quid est? num bene valent?* So. *Valet et vivit filia tua. Matrem ejus tristitiâ, et animi anxietate oppressam nuper mors rapuit.* Ch. *O casum gravem, et infaustum mihi!* So. *Ego, autem vetula, omni auxilio destituta, inops, ignota filiam tuam, ut potui, uxorem dedi huic adolescenti, qui dominus est hujus domus.* Ch. *Antiphonine?* So. *Hem, isti ipsi.* Ch. *Quid? duasne uxores habet Antipho?* So. *Au, obsecro, ut Dii non sinant: habet quidem ille unam hanc solam.* Ch. *Quid illam alteram, quam nobis dicunt esse cognatam, nonne ille habet uxorem?* So. *Hæc, inquam, eadem est.* Ch. *Quid ais?* So. *Ex industriâ id inter nos eo pacto convenit, ut Antipho ejus amore captus illam posset habere uxorem, etsi dotem nullam afferet.* Ch. *Dii vestram fidem! quàm crebrò multa casu insperata eveniunt, quæ ne votis quidem petere audeamus! peregrè reversus, fortuitò inveni eum eo, cum quo cupiebam, et quomodo volebam, filiam meam matrimonio conjunctam. Quod nos ambo, ego et frater Demipho, summopere et enixe conabamur facere, hæc anus sola sine labore nostro, at illa summo labore suo perfecit.* So. *Nunc prospice quid fieri oportet: nam pater Antiphonis advenit, eumque, hoc propter matrimonium, vehementer iratum esse dicunt.* Ch. *Nihil hinc ab illo periculi metuendum est. Sed per Deos atque homines te obtestor, cave ne quisquam cognoscat à te puellam hanc esse meam filiam.* So. *Nemo ex me id accipiet.* Ch. *Sequere me: intus in ædibus cætera tibi declarabo.*

ACTUS

ACTUS V. SCENA II.

DEMIPHO. GETA.

De. NOS nostrâpte culpâ facimus, ut malis expediat esse,
Dum nimiùm dici nos bonos studemus et benignos.
Ita fugias, ne præter casam, aiunt. nonne id satìs erat,
Accipere ab illo injuriam? etiam argentum est ultro objectum,
Utsit quî vivat, dum aliud aliquid flagitii conficiat.
Ge. Planissumè. *De.* his nunc præmium est, qui recta prava faciunt.
Ge. Verissimè. *De.* ut stultissimè quidem illi rem gesserimus.
Ge. Modò ut hoc consilio possiet discedi; ut istam ducat.
De. Etiamne id dubium est? *Ge.* haud scio herclè, ut homo est, an mutet animum.
De. Hem! mutet autem? *Ge.* nescio: verum, si fortè, dico.
De. Ita faciam, ut frater censuit; uxorem ejus huc adducam,
Cum istâ ut loquatur. tu abi, Geta: prænuntia hanc venturam.
Ge. Argentum inventum est, Phædria: de jurgio siletur:
Provisum est, ne in præsentiâ hæc hinc abeat: quid nunc porrò?
Quid fiet? in eodem luto hæsitas: vorsuram solves,
Geta: præsens quod fuerat malum, in diem abiît: plagæ crescunt,

De. *Per nostram culpam efficitur, ut dum largi et munifici prædicari vehementiùs cupimus; nobis satiùs fuerit malignos esse, et difficiliores in dando. Sic fugiamus, ne longius domicilium nostrum prætereferamur; ut dici vulgò solet. nonne id satis erat, ab hoc homine Phormione contumeliâ affectos fuisse? ecquid etiam oportuit nos sponte argentum ei suppeditare, ut habeat unde vivat et alatur ad alia flagitiâ committenda?* Ge. *Omnino sic est.* De. *Hi nunc præmia accipiunt, qui rectà in prava detorquent.* Ge. *Verissimè hæc dicta sunt.* De. *Quàm imprudenter et ineptè huic lucrum paraverimus.* Ge. *Bene cesserit nobis consilium huic dandi argenti, dummodo istam accipiat uxorem.* De. *Etiamne hoc incertum est?* Ge. *Per Herculem dubito, ut homo levi et perfido est ingenio, an verbis stet, et maneat in fide datâ.* De. *Hem! an mutet voluntatem?* Ge. *Nescio: verum dico, si fortè mutaverit consilium de accipiendâ uxore.* De. *Ita mihi faciendum puto, ut frater suasit; ut uxorem ejus adducam Nausistratam, quæ cum istâ Phanio colloquatur. tu Geta, abi, et certiorem fac virginem, Nausistratam fratris uxorem illam conventuram esse.* Ge. *Factum est ut pecuniam haberes, Phædria: è lite cum Phormione transactum est: præcavimus ne Phanium in præsentia domo nostrâ dimittatur: quid nunc verò? quid fiet rebus meis? in eodem cœno, Geta immersus es: versuram solves: debitas tandem dabis pœnas tantò graviores, quantò præsens quod erat malum, diutius fuerit dilatum: video plagas, ictus verberum, qui te manent, in dies augeri,*

ANNOTATIONES.

3 *Ne præter casam.*] Id est; sic vitium aliquod, aut culpam evitare studeas, ne in gravius incidas; à mediocritate ne discedas; excessus enim à medio remoti tuti non sunt: quemadmodum cùm fugimus longiùs à domicilio evagari non expedit, ut commodus illuc sit receptus.

15 *Vorsuram solves.*] Id est in simili conditione es, atque ii, qui ut unam syngrapham dissolvant, pecuniam mutuam majori fœnore iterum accipiunt: in dies enim deteriorem conditionem suam faciunt. Vorsuram facere dicitur, qui æs alienum ex ære alieno solvit, quod nihil aliud est, quàm vertere creditorem, et mutare.

Nisi prospicis: nunc hinc domum ibo, ac Phanium edocebo,
Ne quid vereatur Phormionem, aut ejus orationem.

nisi tibi consulis; nunc domum me conferam, et Phanium præmonebo, ne ullo modo credat Phormionem ipsam uxorem ducturum, nec terreatur sermone Nausistratæ.

ACTUS V. SCENA III.

DEMIPHO. NAUSISTRATA. CHREMES.

De. AGEDUM, ut soles, Nausistrata, fac illa ut placetur nobis:
Ut suâ voluntate id, quod est faciendum, faciat. *Na.* faciam.
De. Pariter nunc operâ me adjuves, ac dudum re opitulata es.
Na. Factum volo: ac pol minùs queo viri culpâ, quàm me dignum est.
De. Quid autem? *Na.* quia pol mei patris bene parta indiligenter
Tutatur: nam ex his prædiis talenta argenti bina
Capiebat statim: hem, vir viro quid præstat! *De.* bina, quæso?
Na. Ac rebus vilioribus multò, tamen talenta bina. *De.* hui!
Na. Quid hæc videntur? *De.* scilicet. *Na.* virum me natam vellem:
Ego ostenderem. *De.* certè scio. *Na.* quo pacto. *De.* parce, sodes,
Ut possis cum illâ; ne te adolescens mulier defatiget.
Na. Faciam, ut jubes: sed meum virum abs te exire video. *Ch.* hem, Demipho,
Jam illi datum est argentum? *De.* curavi illico. *Ch.* nollem datum.
Hei! video uxorem: penè plùs quàm sat erat. *De.* cur nolles, Chreme?

De. *Agedum, Nausistrata, cum solitâ tuâ industriâ, effice nobis placabilem illam fæminam; ut sponté volens faciat, quod illam facere necesse est.* Na. *Id curabo.* De. *Nunc æquè me operâ tuâ subleves, ac pridem re ipsâ, pecuniâ mutuâ, juvisti.* Na. *Id libenter facere volo: et per Pollucem minùs amicis opitulari possum, mariti culpâ, quàm me decet.* De. *Quid causæ est?* Na. *Quia per Pollucem bona mihi bene parta et relicta à patre negligenter curat, et administrat: nam ex his fundis pater quotannis talenta argenti bina æqualiter capiebat: hem! quàm vir alius alii præcellit!* De. *Binane quæso?* Na. *Ac etiam tunc temporis, cùm res viliores erant, quàm nunc sunt, tamen talenta bina capiebat ex reditibus horum prædiorum.* De. *Hui, id mirum est.* Na. *Quid de his tibi videtur? an non hæc magna videntur?* De. *Mihi videntur ita esse.* Na. *Utinam vir nata essem; ego certè meâ industriâ et arte omnibus notum facerem.* De. *Minimè dubito.* Na. *Quâ ratione.* De. *Parce tibi, quæso, et consule viribus tuis, ut cum hac Phanio valeas loqui; ne vincaris defessa à juvene muliere.* Na. *Faciam ut mones: sed meum virum Chremetem video egredi ædibus tuis.* Ch. *Hem, Demipho, jam argentum numeratum est Phormioni?* De. *Curavi confestim numerandum.* Ch. *Nollem hoc factum. Hei, conspicio uxorem: penè plura, quàm quæ opus erat, locutus sum.* De. *Car nolles datum argentum, Chreme?*

ANNOTATIO.

10 *Ego ostenderem.*] Connectendum istud est cum eo quod sequitur *quo pacto*: tum supplendum, *rēs meas administrare sciam.*

Ch. Jam

Ch. Jam rectè, *De.* Quid tu? ecquid locutus cum istâ es, quamobrem hanc ducimus?
Ch. Transegi. *De.* quid ait tandem? *Ch.* adduci non potest. *De.* quid non potest?
Ch. Quia uterque utrique est cordi. *De.* quid istuc nostrâ? *Ch.* magni: præter hæc,
Cognatam comperî esse nobis. *De.* quid! deliras? *Ch.* sic erit:
Non temerè dico: redi mecum in memoriam. *De.* satìn' sanus es?
Na. Au? obsecro, vide ne in cognatam pecces. *De.* Non est. *Ch.* Ne nega:
Patris nomen aliud dictum est: hoc tu errâsti. *De.* non nôrat patrem?
Ch. Nôrat. *De.* cur aliud dixit? *Ch.* nunquam hodie concedes mihi, neque
Intelliges? *De.* si tu nîl narras. *Ch.* perdis. *Na.* miror quid hoc siet.
De. Equidem herclè nescio. *Ch.* vîn' scire? at ita me servet Jupiter,
Ut propior illi, quàm ego sum, ac tu, nemo est homo. *De.* Dî vostram fidem!
Eamus ad ipsam una omnes nos: aut scire, aut nescire hoc volo. *Ch.* ah!
De. Quid est? *Ch.* itane parum mihi fidem esse apud te? *De.* vîn' me credere?
Vin' satis quæsitum mihi istuc esse? age, fiat. quid illa filia
Amici nostri? quid futurum est? *Ch.* rectè. *De.* hanc igitur mittimus?
Ch. Quidni? *De.* illa maneat? *Ch.* sic. *De.* ire igitur tibi licet, Nausistrata.
Na. Sic pol commodiùs esse in omnes arbitror, quàm ut cœperas,
Manere hanc: nam perliberalis visa est, cùm vidi, mihi.
De. Quid istuc negotii est? *Ch.* jamne operuit ostium? *De.* jam. *Ch.* ô Jupiter,
Dî nos respiciunt: gnatam inveni nuptam cum tuo filio. *De.* hem,

Ch. Minimè: jam rectè factum. De. Quid tu egisti apud istam fœminam? ecquid dixisti causam propter quam, hanc domo nostrâ ejectam ad Phormionem ducimus? Ch. Hoc perfeci. De. Quid dicit tandem? Ch. Abduci ab Antiphone non potest. De. Quare non potest? Ch. Quia uterque utrumque amat ex animo. De. Quid istud nostrâ interest? Ch. Magni sanè, Demipho: præterea resciçi eam cognatione nobis esse junctam. De. Quid? desipisne? Ch. Sic verum esse reperietur: Non inconsideratè, nec frustrà loquor: Revoca in memoriam. De. Satisne mentis sanæ es? Na. Au, Demipho, noli injuriam facere cognatæ tuæ. De. Non est cognata. Ch. Ne contradicas. Aliud patris nomen tibi relatum facit: hoc causæ fuit cur in hunc errorem induceris. De. Nonne sciebat quis pater esset? Ch. Sciebat. De. Quare igitur alium nominavit. Ch. Nunquamne hodie consenties mihi, neque mente capies? De. Non equidem, si nihil quidquam mihi dicas. Ch. Perseveras adhuc mihi adversari? Na. Mirum mihi videtur, quid illud sit, de quo tantopere ambigunt? De. Equidem per Herculem non intelligo quæ mihi significas. Ch. Visne intelligere? Ita me Jupiter sospitem conservet, ut nullus illi proprior est cognatus, quàm tu atque ego sumus. De. Dii vestram fidem! nos omnes unà ad ipsam eamus: aut scire, aut nescire hoc volo. Ch. Ha! De. Quid est? Ch. Itane mihi parvàm fidem habes? De. Visne me tibi dubitantem credere? Visne me nihil quidquam ampliùs inquirere? Age, fiat ut vis. Verum quid fiat de illâ filiâ amici nostri, quam Antiphoni uxorem dare constitutum nobis fuerat. Ch. Rectè res se habebit. De. Hanc igitur dimittimus? Ch. Quidni hanc mittamus? De. Illam verò domi retineamus. Ch. Ita censeo. De. Redire igitur domum hinc, si libet, potes, Nausistrata. Na. Sic per Pol ucem nobis utilius est omnibus hanc retinere, quàm, ut cœperas dicere, eandem remittere: nam ingenui, et liberalis animi mihi visa est, ut illam vidi. De. Quid ista res sibi vult? Ch. Jamne ostium occlusit Nausistrata? De. Jam occlusit. Ch. O Jupiter! Jam Diî nobis propitii sunt: filiam reperi cum tuo filio nuptiis junctam uxorem esse. De. Hem!

Quo

quo modo id potuit fieri? Ch. *non satis tutò istud in hoc loco recensere possum.* De. *At tu intra domum.* Ch. *Hem, nolo ut ipsi quidem filii nostri id inaudiant.*

Quo pacto id potuit? *Ch.* non satis tutus est ad narrandum hic locus.
De. At tu intrò abi. *Ch.* heus, ne filii nostri quidem hoc resciscant, volo.

ACTUS V. SCENA IV.

ANTIPHO. PHÆDRIA.

Utcumque se habeant res meæ, ingenti lætitiâ perfundor, quòd Phædriæ fratri patrueli successerit ut optabat. Quàm pulchrum et venustum est ejusmodi animo concipere cupiditates, quibus si aliquid adversi interveniat, facilè remedium afferre possis? Hic Phædria, ut primùm argentum reperit quòd daret pro amicâ, omni solicitudine se liberavit: ego nullâ ratione ex his anxietatibus animi me eripere possum, ut non, si secretum hujus rei occultetur, in timore: sin manifestetur, in dedecore et infamiâ verser. Neque domum redire nunc auderem, nisi mihi spes præluceret, me posse Phanium illam possidere: verùm ubinam Getam reperiam, ut petam ab eo, quod tempus commodum adeundi patris capere mihi suadeat?

LÆTUS sum, ut ut meæ res sese habent, fratri obtigisse quod volt.
Quàm scitum est, ejusmodi parare in animo cupidates,
Quas, cùm res advorsæ sient, paulò mederi possis?
Hic simul argentum repperit, curâ sese expedivit?
Ego nullo possum remedio me evolvere ex his turbis,
Quin, si hoc celetur, in metu; sin patefit, in probro sim.
Neque me domum nunc reciperem, ni mihi esset spes ostensa
Hujusce habendæ. sed ubinam Getam invenire possum, ut
Rogem, quod tempus conveniendi patris me capere jubeat?

ACTUS V. SCENA V.

PHORMIO. ANTIPHO.

Ph. *Argentum accepi: numeravi Dorioni lenoni: abduxi puellam: ut eam propriam traderem Phædriæ possidendam: nam manumissa est, et libera facta. Nunc mihi etiam una res superest peragenda, scilicet ut mihi otium ab his senibus Demiphone et Chremete concedatur, quo possim poculis operam dare: nam aliquot hos dies sumam ad indulgendum voluptatibus.* An. *Sed Phormio adest: Quid ais?* Ph. *Quid ais?* An. *Quidnam in præsentiâ facturus est Phædria?*

Ph. ARGENTUM accepi: tradidi lenoni: abduxi mulierem:
Curavi, propriâ eâ Phædria ut potiretur: nam emissa est manu.
Nunc una mihi res etiam restat, quæ est conficiunda, otium
A senibus ad potandum ut habeam: nam aliquot hos sumam dies.
An. Sed Phormio est: quid ais? *Ph.* quid? *An.* quidnam nunc facturus Phædria?

Quo pacto satietatem amoris ait se velle sumere? *Ph.* Vicissim parteis tuas acturus est. *An.* quas? *Ph.* ut fugitet patrem:
Te suam rogavit rursum ut ageres, caussam, ut pro se diceres:
Nam potaturus est apud me. ego me ire senibus Sunium
Dicam ad mercatum, ancillulam emptum, dudum quam dixit Geta;
Ne, cum hîc non videant me, conficere credant argentum suum.
Sed ostium concrepuit abs te. *An.* vide, quis egreditur. *Ph.* Geta est.

quomodo ait se velle amori suo satisfacere? Ph. *Invicem suscepturus est partes tuas agendas.* An. *Quas?* Ph. *Ut patri conspectum fugiat: te rogavit ut rursum suam ageres caussam apud patrem, et pro se orares: nam apud me compotaturus est. ego dicam senibus me proficisci Sunium ad mercatum, ancillulam ut emam, de quâ Geta locutus est illis jampridem: ne hîc me non videntes, credant me consumere argentum suum. Sed ostium domûs tuæ constrepuit.* An. *Vide quis exeat.* Ph. *Geta est.*

ANNOTATIONES.

7 *Parteis tuas acturus.*] Translatum à scenicis actoribus. Id est, te imitaturus est.

9 *Sunium.*] Extremum est Atticæ promontorium ortum spectans, vicum habens, ejusdem nominis, nunc vocatum *Cabo delle Calonne.*

12 *Ostium concrepuit abs te.*] Id est, ostium domus tuæ: ut in Andriâ Act. III. Scen. I. *crepuit à Glycerio ostium.* Sic *fulgor ab auro* pro *auri fulgor*, Lucretius. *Cicero reus à Milone*, id est, *accusatore Milone.*

ACTUS V. SCENA VI.

Geta. Antipho. Phormio.

Ge. O Fortuna! ô fors fortuna! quantis commoditatibus,
Quàm subitò meo hero Antiphoni ope vestrâ hunc onerâstis diem!
An. Quidnam hic sibi volt? *Ge.* nosque amicos ejus exonerâstis metu.
Sed ego nunc mihi cesso, qui non humerum hunc onero pallio;
Atque hominem propero invenire, ut hæc, quæ contigerint, sciat?
An. Num tu intelligis, hic quid narret? *Ph.* num tu? *An.* nil. *Ph.* tantumdem ego.
Ge. Ad lenonem hinc ire pergam: ibi nunc sunt. *An.* heus, Geta. *Ge.* hem tibi.
Num mirum aut novum est revocari, cursum cùm institueris? *An.* Geta.

Ge. *O Fortuna! ô fors fortuna! quantis utilitatibus et bonis successibus, quàm repentè hero meo Antiphoni, vestro auxilio hunc cumulâstis diem!* An. *Quidnam hic sibi vult?* Ge. *Nosque ejus amantissimos exolvistis metu. Sed quid ego cunctor et cesso in officio meo, qui non pallium colligo, et in humeros reficio; Antiphonem festinanter quæro, ut hæc quæ acciderint, resciat?* An. *Ecquid mente percipis, quæ Geta iste commemoret?* Ph. *Ecquid tu?* An. *Nihil.* Ph. *Tantundem ego.* Ge. *Ad lenonem hinc pergere volo: ibi in ejus ædibus nunc sunt: scilicet Antipho et Phædria.* An. *Heus, Geta, audi.* Ge. *Hem tibi: num mirum aut insolitum est, nos sisti et retineri, cùm festinare instituimus?* An. *Geta.*

ANNOTATIO.

1 *O fors fortuna!*] Fortuna est incertus rei exitus: Fors fortuna est bona fortuna. Hujus ædes trans Tiberim est.

Ge. Pergit

Ge. Pergit herclè. nunquam tu odio tu me vinces. *An.* non manes?
Ge. Vapulabis. curialis vernula est, qui me vocat. *An.* Id tibi quidem jam fiet, nisi resistis, verbero.
Ge. Familiariorem oportet esse hunc, qui minitat malum.
Sed isne est, quem quæro, an non? ipsus est. *Ph.* congredere actutum. *An.* Quid est?
Ge. O omnium, quantùm est qui vivunt, homînum homo ornatissime?
Nam sine controversiâ à dîs solus diligere, Antipho.
An. Ita velim: sed, quî istuc credam ita esse, mihi dici velim.
Ge. Satin' est, si te delibutum gaudio reddo? *An.* enecas.
Ph. Quin tu hinc pollicitationes aufer, et, quod fers, cedò. *Ge.* oh!
Tu quoque hic aderas, Phormio? *Ph.* aderam: sed cessas? *Ge.* accipe, hem.
Ut modò argentum dedimus tibi apud forum, rectà domum
Sumus profecti: interea mittit herus me ad uxorem tuam.
An. Quamobrem? *Ge.* omitto proloqui; nam nihil ad hanc rem est, Antipho.
Ubi in gynæceum ire occipio, puer ad me occurrit Mida:
Pone apprehendit pallio, resupinat: respicio: rogo,
Quamobrem retineat me? ait esse vetitum intrò ad herum accedere.
Sophrona modò fratrem huc, inquit, senis introduxit Chremem;
Eumque nunc esse intus cum illis. hoc ubi ego audivi, ad fores
Suspenso gradu placidè ire perrexi: accessi: adstiti:
Animam compressi: aurem admovi: ita animum cœpi attendere,
Hoc modo sermonem captans. *An.* euge, Geta.
Ge. hîc pulcherrimum

Ge. Pergit sanè, nunquam tuâ importunitate consequeris, ut cursum intermittam. An. Non hic manes, Geta? Ge. Vapula. An. Id ipsum quidem, nisi sistis gradum, tute consequêris, flagrio. Ge. Ex familiâ nostrâ hunc esse oportet, qui verbera minis intentat tam familiariter. Sed isne est Antipho, quem quæro, an non? ipse est. Ph. Antipho, confestim hunc conveni. An. Quid est? Ge. O homo omnium quotquot in terrâ degunt hominum omnibus bonis et fortunis ornatissime! nam procul omni dubio dîi te elegerunt, quem solum amarent, Antipho. An. Utinam ita sit: sed cupio mihi referri causam, quâ possim adduci ad hoc credendum. Ge. Ecquid tibi sufficit, si te gaudio totum perfundo? An. Me enecas. Ph. Quin tu cessas polliceri, et quod nunciaturus es dicis? Ge. Anne hic præsens quoque fuisti, Phormio? Ph. Fui: sed nec nimis moraris. Ge. Audi igitur: hem, ut modò argentum tibi solvimus apud forum, rectà viâ domum nos recipimus: interea herus Demipho me misit ad tuam uxorem, Antipho. An. Quapropter? Ge. Mitto causam dicere: nihil enim ad rem pertinet, de quâ agitur, Antipho. Postquam in gynæceum ire cœpi, servulus Mida nomine properans ad me venit; à tergo pallium apprehendit, et me retrò trahit, ab incœptâ viâ revocans; hunc intueor: interrogo quam ob causam me retrahat: dicit prohibitum esse intrò ire ad heram. Sophrona nutrix Phanii modò, inquit, fratrem Demiphonis Chremem in gynæceum intrò admisit; eumque nunc intus versari cum illis. hoc postquam audivi, ad ostium placido ac silenti gradu ire perseveravi: accessi: propiùs steti: spiritum continui: aurem adhibui: ita attentè audire cœpi, explorans eorum colloquutiones. An. Euge, Geta. Ge. Illic loci auribus percepi rem insignem:

ANNOTATIO.

23 *Gynæceum.*] Est secrétum conclave, quò non datur viris ingressus.

Facinus

Facinus audivi: itaque penè herclè exclamavi gaudio.
An. Quod? *Ge.* quodnam arbitrare? *An.* nescio. *Ge.* atqui mirificissimum:
Patruus tuus est pater inventus Phanio uxori tuæ. *An.* hem!
Quid ais? *Ge.* cum ejus olim consuevit matre in Lemno clanculum.
Ph. Somnium: utin' hæc ignoraret suum patrem? *Ge.* aliquid credito,
Phormio, esse causæ; sed me censên' potuisse omnia
Intelligere extra ostium, intus quæ inter sese ipsi egerint?
Ph. Atque herclè ego quoque illam audivi fabulam. *Ge.* imò etiam dabo,
Quò magi' credas. patruus interea inde huc egreditur foras:
Haud multò post cum patre idem recipit se intrò denuo:
Ait uterque, tibi potestatem ejus habendæ se dare:
Denique ego sum missus, te ut requirerem, atque adducerem.
An. Hem! quin ergo rape me: cessas? *Ge.* fecero. *An.* ô mi Phormio,
Vale. *Ph.* vale Antipho: bene, ita me Dî ament, factum, et gaudeo,
Tantam fortunam de improviso esse his datam:
Summa eludendi occasio est mihi nunc senes,
Et Phædriæ curam adimere argentariam:
Ne cuiquam suorum æqualium supplex siet.
Nam idem hoc argentum, ita ut datum est ingratiis,
His datum erit: hoc quî cogam, re ipsâ repperi.
Nunc gestus mihi voltusque est capiundus novus.
Sed hinc concedam in angiportum hunc proxumum;
Inde hisce ostendam me, ubi erunt egressi foras.
Quò me adsimularam ire, ad mercatum non eo.

itaque propiùs fuit, ut lætitiâ gestiens exclamarem. An. *Quid audivisti?* Ge. *Quodnam opinaris?* An. *Nescio quid esse possit.* Ge. *At certè istud supra omnia admiratione dignissimum: patruus tuus Chremes compertus est pater Phanio uxori tuæ.* An. *Hem! quid ais?* Ge. *Ille (Chremes) consuetudinem secretam habuit aliquam in Lemno cum Phanii matre.* Ph. *Hoc somnii figmentum est: Illane Phanium potuit non cognoscere patrem suum?* Ge. *Crede, Phormio, aliquam esse causam, cur non cognoverit; sed an arbitraris me potuisse omnia percipere, quæ inter se ipsi intus egerint, cùm extra ostium starem?* Ph. *Et per Herculem hæc quoque fabula mihi narrata fuit.* Ge. *Quin etiam, quò magis id verum esse credas, hoc insuper dicam. patruus interea è gynæceo egressus, et paulò pòst illuc cum patre intrò rursus reversus est: et uterque dixit tibi se permittere eam habere uxorem: denique hi me miserunt te ut inventum ad se adducerem.* An. *Imò aufer me tecum: quid moraris?* Ge. *Festinemus.* An. *O mi Phormio, vale.* Ph. *Vale, Antipho: bene factum, ita me Dii ament, gaudeo tantam fœlicitatem repentè eis fortunam immisisse: Præclara nunc se mihi dat occasio per lusum decipiendi senes, et ne Phædria laboret de mutuandâ pecuniâ ab amicis et æqualibus, cùm multis precibus. nam ut hoc argentum ab invitis senibus datum est, ita Phædriæ datum erit: hoc argentum ut colligam, modum inveni. Nunc gestus corporis, et vultus de novo componendus est mihi, atque immutandus. Sed hinc me conferam in angiportum hunc proximum; postea inde hisce prodibo obvius, ubi exibunt domo; ut eis dicam me non profecturum esse Sunium, quò me simulaveram velle proficisci.*

ACTUS V. SCENA VII.

DEMIPHO. PHORMIO. CHREMES.

De. DIIS magnas meritò gratias habeo, atque ago,
Quando evenêre hæc nobis, frater, prosperè.
Quantùm potest, nunc conveniendus Phormio est,
Priusquam dilapidet nostras triginta minas,
Ut auferamus. *Ph.* Demiphonem, si domi est,
Visam: ut quod. *De.* at nos ad te ibamus, Phormio.
Ph. De eâdem hâc fortasse caussâ. *De.* ita herclè. *Ph.* credidi.
Quid ad me ibatis? ridiculum: an veremini,
Ne non id facerem, quod recepissem semel?
Heus, quanta quanta hæc mea paupertas est, tamen
Adhuc curavi unum hoc quidem, ut mî esset fides.
Ch. Estne ea ita, ut dixi, liberalis? *De.* oppidò.
Ph. Itaque ad vos venio nunciatum, Demipho,
Paratum me esse: ubi voltis, uxorem date.
Nam omneis posthabui mihi res, ita uti par fuit,
Postquam tantopere id vos velle animum advorteram.
De. At hic dehortatus est me, ne illam tibi darem:
Nam qui rumor erit populi, inquit, si id feceris?
Olim cùm honestè potuit, tum non est data:
Nunc viduam extrudi, turpe est: ferme eadem omnia,
Quæ tute dudum coram me incusaveras.
Ph. Satin' superbè inluditis me. *De.* qui? *Ph.* rogas?
Quia ne alteram quidem illam potero ducere.
Nam quo redibo ore ad eam, quam contempserim?
Ch. Tum autem Antiphonem video ab sese amittere

De. *Diis meritas verbis gratias ago, atque animo habeo, frater, pro rerum nostrarum prospero eventu. Nunc quàm citò possumus, ad Phormionem nobis properandum est, priusquam disperdat nostras triginta minas, ut eos ab ipso recipiamus.* Ph. *Visam, si domi est, Demiphonem, ut dicam.* De. *At nos ad te ibamus, Phormio.* Ph. *Ob eandem fortasse causam.* De. *Ita per Herculem.* Ph. *Putavi. Cur ad me ibatis? Risu digna res est: num dubitabitis an id facerem, necne, quod promisissem semel? Heus, quantumvis paupertulus sim, et in tenui re, tamen huc usque unum hoc quidem præcipuè studui, ut servarem fidem.* Ch. *Numquid tibi virgo visa fuit ingenii liberalis, et verecundi vultûs, et honesti?* De. *Admodum.* Ph. *Itaque ad vos venio nunciatum, Demipho, me paratum esse ad illam accipiendam: si vobis videtur, eam mihi uxorem tradite. Nam huic rei omnes res meas postposui, et neglexi, uti conveniens fuit, postquam tam vehementer id vos cupere perspexi.* De. *At exinde hic Chremes frater meus dissuasit mihi, ne illam tibi darem: nam qui sermones vulgi ferentur per urbem, inquit, si id feceris? olim cùm honestè virgo potuit dari in uxorem, non data fuit: nunc postquam nupsit filio tuo Antiphoni, eam privatam suo viro, ut viduam ejici invitam turpe est. Denique penè omnia me monuit, quæ tute jampridem coram me præsente redargueras.* Ph. *Satis arroganter vos me ludificatis.* De. *Quo modò?* Ph. *Quærisne istud? quia ne alteram quidem illam virginem, quæ mihi sponsa erat, potero uxorem habere. Nam quomodo potero, nisi sim insigniter impudens, eam iterum petere, quam respuerim?* Ch. *Tu etiam dic; Video præterea Antiphonem impatienter ferre, et non nisi coactum pati*

ANNOTATIO.

4 *Dilapidet.*] *Dilapidare* est bona et substantiam dissipare.

Invitum

Invitum eam, inque. *De.* tum autem video filium
Invitum sanè mulierem ab se amittere
Sed transi sodes ad forum, atque illud mihi
Argentum jube rursum rescribi, Phormio.
Ph. Quodne ego perscripsi porrò illis, quibus debui ?
De. Quid igitur fiet? *Ph.* si vis mihi uxorem dare,
Quam despondisti, ducam: sin est, ut velis
Manere apud te illam, hic dos maneat, Demipho:
Nam non est æquom mé propter vos decipi;
Cùm ego vestri honoris caussâ, repudium alteri
Remiserim, quæ tantundem dotis dabat.
De. I in malam rem hinc cum istâc magnificentiâ,
Fugitive: etiam nunc credis te ignorarier,
Aut tua facta adeo ? *Ph.* irritor. *De.* tune hanc duceres,
Si tibi data esset? *Ph.* fac periclum. *De.* ut filius
Cum illâ habitet apud te, hoc vestrum consilium fuit.
Ph. Quæso, quid narras? *De.* quin tu mihi argentum cedò.
Ph. Imò verò uxorem tu cedò. *De.* in jus ambula.
Ph. In jus ? enimvero si porrò esse odiosi pergitis.
De. Quid facies? *Ph.* egone? vos me indotatis modò
Patrocinari fortasse arbitramini:
Etiam dotatis soleo. *Ch.* quid id nostrâ? *Ph.* nihil?
Hîc quandam nôram, cujus vir uxorem. *Ch.* hem!
De. quid est?
Ph. Lemni habuit aliam. *Ch.* nullus sum. *Ph.* ex quà filiam

eam à se abstrahi. De. *Tum autem filium video impatienter et non nisi coactum ferre, mulierem à se abstrahi. Sed transeamus, quæso, ad forum, Phormio, et triginta illas minas, quas tibi dedi, jube mihi ab argentariis renumerari.* Ph. *illud petis argentum tibi reddi, quod creditoribus meis per scripturam argentariorum reddidi?* De. *Quid igitur hâc re fiet?* Ph. *Si vis uxorem mihi dare, quam spopondisti, eam ducam: sed si statuis ut sponsa illa apud te maneat, dos illa triginta minarum, quam pro illâ mihi dedistis, apud me manebit, Demipho: nam iniquum est propter vos me damnum pati; et vestri honoris causâ mihi fraudem esse, si alteram repudiaverim, quæ tantidem dotem mihi afferebat.* De. *Abi in malam crucem cum istâ magnificentiâ verborum, quâ ais nostro honori consuluisse, fugitive: etiamne credis nos latere qui sis, et quæ facere consueveris?* Ph. *Ringor indignatione.* De. *Auderesne eam uxorem ducere, si tibi traderetur?* Ph. *Experire.* De. *Hoc solùm convenerat inter vos, ut in tuis ædibus filius meus habitet cum illâ, non ut ipsam pro uxore haberes.* Ph. *Quæso, vide quàm stulta memoras!* De. *Quin tu argentum mihi redde.* Ph. *Imò verò tu redde uxorem.* De. *In jus te voco.* Ph. *In jus? Si equidem ulteriùs mihi molesti estis.* De. *Quid facies?* Ph. *Egone? vos me patrocinium et defensionem solùm fortasse virginum quæ sine dote sunt, qualis Phanium est, suscipere opinamini: etiam soleo mulieribus dotatis opem præbere.* Ch. *Quid hoc nostrâ refert?* Ph. *Nihil? Hîc noveram solim quandam, cujus vir uxorem.* Ch. *Hem!* De. *Quid est?* Ph. *Lemni habuit aliam.* Ch. *Perii.* Ph. *Ex quâ filiam genuit,*

ANNOTATIO.

29 *Jube rursum rescribi.*] *Scribere* nummos dicuntur creditores pecuniarum, quibus moris erat, ut in argentariorum, apud quos pecunias suas collocârant, tabulis expensum alicui ferrent, et argentario id nomen dictarent. Horatius:

Scribe decem à Nerio: non est satis: adde Cicutæ
Nodosi tabulas centum.——

Rescribere dicebatur debitor; qui mutuam pecuniam reddebat vel per se, vel per argentarii scripturam, qui in codicem suum referebat æs alienum, à debitore creditori esse dissolutum. Rescribi, ais Donatus, est reddi, seu per mensæ scripturam dari. Horatius;

Putidius multò cerebrum est, mihi crede, Perilli
Dictantis, quod tu nunquam rescribere possis.

Rescribere est mutuum per scripturam mensæ reddere, cùm mandato debitoris, qui pecuniam suam apud mensam deposuerat, mensarius, sive argentarius ferebat acceptum creditori. Sciendum est, veteres apud mensam magnam pecuniæ partem deposuisse. Cùm per argentarium debitor solvebat, dicebatur ex mensæ scripturâ id fieri. Sin ipse debitor satisfaciebat, dicebatur de domo, vel ex arca numerari.

Suscepit : et eam clam educit. *Ch.* sepultus sum.
Ph. Hæc adeò ego illi jam denarrabo. *Ch.* obsecro
Ne facias. *Ph.* oh! tun' is eras? *De.* ut ludos facit!
Ch. Missum te facimus. *Ph.* fabulæ. *Ch.* quid vis tibi?
Argentum, quod habes, condonamus te. *Ph.* audio:
Quid vos, malùm, ergo me sic ludificamini,
Inepti, vostrâ puerili sententiâ?
Nolo, volo: volo, nolo rursum: cedo, cape:
Quod dictum, indictum est: quod modò erat ratum, irritum est.
Ch. Quo pacto, aut unde hæc hic rescivit? *De.* nescio:
Nisi, me dixisse nemini, id certò scio.
Ch. Monstri, ita me Dî ament, simile. *Ph.* injeci scrupulum. *De.* hem!
Hiccine ut à nobis hoc tantum argenti auferat,
Tam apertè irridens! emori herclè satiùs est.
Animo virili præsentique ut sis, para.
Vides tuum peccatum esse elatum foras,
Neque jam id celare posse te uxorem tuam?
Nunc quod ipsa ex aliis auditura sit, Chreme,
Id nosmet indicare placabilius est.
Tum hunc impuratum poterimus nostro modo
Ulcisci. *Ph.* at at, nisi mihi prospicio, hæreo:
Hi gladiatorio animo ad me affectant viam.
Ch. At vereor ut placari possit. *De.* bono animo es:
Ego redigam vos in gratiam: hôc fretus, Chreme,
Cùm è medio excessit, unde hæc suscepta est tibi.
Ph. Itane mecum agitis? satis astutè aggredimini:
Non herclè ex re istius me instigâsti, Demipho.
An tu, ubi quæ libitum fuerit, peregrè feceris,
Neque hujus sis veritus fœminæ primariæ,
Novo modo ei quin faceres contumelias;
Venias nunc precibus lautum peccatum tuum?
Hisce ego illam dictis ita tibi incensam dabo,
Ut ne restinguas, lacrumis si exstillaveris.
De. Malum, quod isti Dî, Deæque omnes duint.

et eam secretò educat. Ch. *Interii.* Ph. *Hæc prolixè illi renunciabo.* Ch. *Per Deos te obtestor ne facias.* Ph. *Ho! an tute is eras?* De. *Quàm nos ludibrio habet!* Ch. *Missum te facimus.* Ph. *Fabulæ et mendacia sunt vestræ pollicitationes.* Ch. *Quid petis ampliùs? argentum, quod à nobis habes, tibi remittimus, et concedimus liberationem ejus obligationis.* Ph. *Audio: acquiesco vestræ sententiæ: quid ergo, malùm! me sic per lasciviam luditis, stulti, levibus, instar puerorum, promissis? nolo, volo: volo, nolo rursum: cape, cedo: quod modò probatum et fixum erat, statim improbatum est.* Ch. *Quo modo, aut à quibus istud inaudivit, et scire potuit?* De. *Ignoro: unum scio, nulli hominum me hoc secreti detexisse.* Ch. *Istud, ita dii mihi faveant, prodigii instar est.* Ph. *Injeci scrupulum hominibus.* De. *Hoccine fiet, ut à nobis hanc ingentem summam pecuniæ extorqueat? mori, per Herculem, omnino, potiùs est. Ostende ergo te animosum, et fortem, sicut virum decet. Cernis culpam tuam in vulgus delatam esse, et manifestatam; neque te eam uxori tuæ occultare jam posse: nunc illud commodius, et validius erit ad placandam Nausistratam, si illi referamus nosmet ipsi, quod alii ei nunciaturi sunt. hoc pacto etiam de hoc flagitioso, et omni scelere contaminato, nostro arbitrio ultionem sumere poterimus.* Ph. *At, at, nisi saluti meæ caveo, in eâ difficultate involvendus et implicandus sum, ut inde ægrè me expediam: Hi tanquam gladiatores adversi in me tendunt, audaci et pertinaci ad exitum meum animo.* Ch. *At metuo ut Nausistrata mitigari et sedari possit.* De. *Securus esto: ego vos in concordiam reducam, et in gratiam reconciliabo: hoc confisus, quòd hæc mulier è vivis abiit, ex quâ hanc virginem suscepisti.* Ph. *Itane vos igitur erga me geritis? Satis me callidè adorimini scilicet: Per Herculem, Demipho, non est utile isti Chremeti nec commodum, quod me irritasti. At tu verò, Chreme, postquam peregrè in Lemno agens libidini tuæ satisfeceris, nec te quidquam puduerit fœminæ uni ex primariis novo modo facere injuriam; nunc venias purgatum precibus flagitia tua? Talibus ego illam dictis ita inflammatam irâ in te reddam, ut ne restinguas, etiam si totus lachrymis liquefactus stillatim fluas.* De. *Malum, quod dii, deæque omnes à nobis avertant, et in istum vertant.*

Tantâne

Tantâne affectùm hominem quemquam esse audaciâ ?
Non hoc publicitus scelus hinc deportarier
In solas terras? *Ch.* in id redactus sum loci,
Ut nesciam prorsùs, quid agam cum illo. *De.* ego scio :
In jus eamus. *Ph.* in jus? huc, si quid lubet.
De. Assequere, ac retine, dum huc ego servos evoco.
Ch. Enim solus nequeo : accurre huc. *Ph.* una injuria est
Tecum. *Ch.* lege agito ergo. *Ph.* altera est tecum, Chreme.
De. Rape hunc. *Ph.* itane agitis? enimverò voce est opus :
Nausistrata, exi. *Ch.* os opprime. *De.* impurum vide,
Quantùm valet. *Ph.* Nausistrata, inquam. *Ch.* non taces?
Ph. Taceam? *De.* nisi sequitur, pugnos in ventrem ingere,
Vel oculum exclude. *Ph.* est ubi vos ulciscar probè.

An quisquam tantâ audaciâ præditus inveniri potest? Nonne hæc pestis, hic scelestus dignus est, qui publico decreto in extremas et desertas terras amandetur? Ch. *In eo statu situs sum, ut ignorem omnino quomodo mihi agendum sit cum illo.* De. *At ego non ignoro : In jus, ad prætorem eamus.* Ph. *In jus? in hanc Chremetis domum, si libet istud.* De. *Chreme, hunc assequere et contendentem ad domum tuam retrahe, atque inhibe, dum ego huc servos accieo.* Ch. *Huc accurre; nam solus ego hunc retinere non possum.* Ph. *Una mihi tecum injuriæ actio est, pro contumeliâ quam mihi facis, Demipho.* Ch. *Lege age igitur.* Ph. *Altera est tecum, Chreme.* De. *Rape hunc in jus renitentem.* Ph. *Itane malè mecum agitis? certè opus est ut clamitem : Nausistrata, foras egredere.* Ch. *Occlude os illi.* De. *Vide quantum roboris et virium flagitiosus habet.* Ph. *Nausistrata, inquam, te voco.* Ch. *Non taces?* Ph. *Cur taceam?* De. *Nisi sequitur, pugnis huic ventrem tunde, Vel oculum exsculpe.* Ph. *est mihi occasio et facultas vos ulciscendi probè.*

ACTUS V. SCENA VIII.

NAUSISTRATA. CHREMES. PHORMIO. DEMIPHO.

Na QUIS nominat me? *Ph.* hem! *Na.* quid istuc turbæ est, obsecro,
Mi vir? *Ph.* hem? quid nunc obticuisti? *Na.* quis hic homo est?
Non mihi respondes? *Ph.* hiccine ut tibi respondeat.
Qui herclè, ubi sit, nescit? *Ch.* cave isti quidquam creduas.
Ph. Abi : tange : si non totus friget, me eneca.
Ch. Nihil est. *Na.* quid ergo est? quid istic narrat? *Ph.* jam scies.
Ausculta. *Ch.* pergîn' credere? *Na.* quid ego, obsecro,
Huic credam, qui nihil dixit? *Ph.* delirat miser

Na. *Quis me vocat?* Ph. *Hem!* Na. *Quis iste tumultus? quæ rixa? quæso, mi vir, dicito.* Ph. *Hem, quid nunc obmutuisti?* Na. *Quis hic homo est? nihil respondes?* Ph. *Quomodo tibi respondeat iste, qui per Herculem ita attonitus est, ut in quo loco stat, non cognoscat?* Ch. *Vide ne isti quidquam credas.* Ph. *Accede ad illum : tange : si non totus frigore riget, nihil causæ dico, quin me occidas.* Ch. *Nihil est.* Na. *Quid ergo est? quid iste recitat?* Ph. *Jam disces : attentè me audi.* Ch. *Persistisne, uxor, isti credere?* Na. *Quid ego, cedò, huic credam, qui nondum ullum verbum loquutus est?* Ph. *mente errat et insanit præ metu.*

Na. *Per Pollucem non sine causâ est, quòd tantùm metuis.* Ch. *Egone metuo?* Ph. *Rectè sanè: quando ergo nihil metuis, nihilque esse dicis, quod ego illi mox dicturus sum, tu ipsemet illi recense.* De. *Sceleste, ex tuâ voluntate ille recenseat?* Ph. *Eho tu, egregiè et strenuè te gessisti in defendendo fratre, dum me offendis.* Na. *Mi vir, ecquid mihi recitas, quod hic ait?* Ch. *At.* Na. *Quid, at?* Ch. *Non opus est hoc referre.* Ph. *Tibi quidem non opus est, ut referatur; sed opus est, ut illa resciat. In Lemno cùm esset.* Ch. *Hem! quid ais?* De. *An non taces?* Ph. *Te ignara et inscia.* Ch. *Hei mihi!* Ph. *Uxorem duxit.* Na. *Mi homo, spero non ita esse, ut ait: dii melius esse velint.* Ph. *Sic factum est.* Na. *Perii misera!* Ph. *Et ex eâ genuit jam unam filiam, dum tu secura es et sola dormis.* Ch. *Heu quid agam?* Na. *Proh dii immortales, facinus flagitiosum et perniciosum!* Ph. *Tamen hoc factum est.* Na. *An quidquam hoc tempore factum est turpius, magis ignominiosum, ac probrosum ab homine ullo? Nempe cùm ad uxores accedunt, tum mihi fiunt debiles et infirmi senes. Demipho, te alloquor; nam me cum isto sermonem conferre nimiùm tædet, et fastidiosum est. Hæne erant ideo frequentes profectiones, et diuturnæ Lemni commorationes? hæccine erat vilitas annonæ, quam dictitabat minuere pretia fructuum nostrorum?* De. *Ego, Nausistrata, non inficior culpam in hâc re à Chremete merito ejus admissam esse; sed talem, quæ sit condonanda ex omnium sententiâ.* Ph. *Hæc verba in gratiam Chremetis, ad placandum Nausistratam facere, est mortuo verba facere.* De. *Nam neque id fecit, quòd te negligeret, neque quòd te odio haberet: sed vino captus ferè sunt anni quindecim, cùm mulierculam*

Timore. *Na.* non pol temerè est, quòd tu tam times.
Ch. Egon' timeo? *Ph.* rectè sane: quando nihil times,
Et hoc nihil est, quod dico ego, tu narra. *De.* scelus!
Tibi narret? *Ph.* eho tu, factum est abs te sedulò
Pro fratre. *Na.* mi vir, non mihi narras? *Ch.* at. *Na.* quid, at?
Ch. Non opus est dicto. *Ph.* tibi quidem: at scito huic opus est.
In Lemno. *Ch.* hem! quid ais? *De.* non taces? *Ph.* clam te. *Ch.* hei mihi!
Ph. Uxorem duxit. *Na.* mi homo, dî meliùs duint.
Ph. Sic factum est. *Na.* perii misera? *Ph.* et inde filiam
Suscepit jam unam, dum tu dormis. *Ch.* quid agimus?
Na. Pro dî immortales? facinus indignum, et malum!
Ph. Hoc actum est. *Na.* an quidquam hodie est factum indignius?
Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.
Demipho, te appello; nam me cum hoc ipso distædet loqui.
Hæccine erant itiones crebræ, et mansiones diutinæ
Lemni? hæccine erat, quæ nostros fructus minuebat, vilitas?
De. Ego, Nausistrata, esse in hâc re culpam meritum non nego?
Sed eam, quæ sit ignoscenda. *Ph.* *verba fiunt mortuo.*
De. Nam neque negligentiâ tuâ, neque odio id fecit tuo.
Vinolentus ferè abhinc annos quindecim mulierculam

ANNOTATIONES.

11 *Scelus.*] Id est, scelestus.

16 *Duint.*] Id est, dent.

Eam

Eam compressit unde hæc nata est, neque postilla nunquam attigit.
Ea mortem obiit: è mèdio abiit, qui fuit in re hâc scrupulus.
Quam ob rem te oro, ut alia facta tua sunt, æquo animo hoc feras.
Na. quid ego æquo animo? cupio misera in hâc re jam defungier.
Sed quid sperem? ætate porrò minùs peccaturum putem?
Jam tum erat senex, senectus si verecundos facit.
An mea forma atque ætas nunc magis expetenda est, Demipho?
Quid mihi hic affers, quamobrem expectem, aut sperem porrò non fore?
Ph. Exequias Chremeti, quibus est commodum, ire jam tempus est.
Sic dabo: age nunc, Phormionem, qui volet, lacessito:
Faxo tali eum mactatum, atque hic est, infortunio.
Redeat sanè in gratiam: jam supplicii satis est mihi:
Habet hæc, ei quod, dum vivat, usque ad aurem obganniat.
Na. At meo merito credo: quid ego nunc commemorem, Demipho,
Singulatim, qualis ego in istum fuerim? *De.* novi æquè omnia
Tecum. *Na.* merito hoc meo videtur factum? *De.* minimè gentiùm:
Verùm quando jam accusando fieri infectum non potest,
Ignosce: orat; confitetur; purgat: quid vis ampliùs?
Ph. Enimvero, prius quàm hæc dat veniam, mihi prospiciam et Phædriæ.

gravidam fecit unde hæc virgo genita est, neque postea unquam cum illâ rem habuit. eadem è vitâ decessit: morte sublata est, quæ si viveret difficultates et dissidia afferre posset. Quapropter te obsecro, quæ tua est solita benignitas et facilitas, ut hoc etiam patienter feras. Na. *Quid? me patienter id ferre? utinam in hâc, tam atroci injuriâ, omnibus defuncta essem, et libera in posterum; ut desineret, et finem faceret Chremes mihi molestias exhibere; sed quid melius expectem ab illo? An propter ætatem minùs eum libidini deditum iri opiner? At jam tum erat senex: si quidem senectus homines à peccando abstinere per verecundiam debet. An mea pulchritudo atque ætas præsens magis quàm antea eum alliciet in amorem, Demipho? quid mihi proponis, quamobrem expectem eum ulteriùs ad libidinem non rediturum?* Ph. *Exequias funeris Chremetis prosequi, si quibus vacat, jam tempus est celebrare. Sic dabo exercitum, et opprobriis expositum: Age, age nunc, si cui libeat, Phormionem irritato: faciam ut tali, atque hic, augeatur ærumnâ et calamitate, reconcilietur sanè nunc in gratiam: jam satis hæc ultio mihi sufficit: habet à me hæc Nausistrata quod ei, dum stabit in vitâ, ad aurem occinat et obmurmuret.* Na. *An ita fortasse de eo merueram, ut sic mecum ageret! credo verò. Quid nunc ego minutatim tibi narrem, qualem ego ergâ eum me gesserim?* De. *Probè id scio tecum pariter.* Na. *An tibi videor digna fuisse hâc contumeliâ?* De. *Minimè omnium: verùm cùm hæc illius culpa criminationibus, et increpationibus infecta reddi non potest, condona illi: obsecrat, confitetur se deliquisse, postulat ut suam purgationem, et satisfactionem accipias: quid exigis ampliùs?* Ph. *Equidem, priusquam hæc se ignoscere marito culpam pronunciet, mihi præcavendum et Phædriæ.*

ANNOTATIONES.

37 *Exequias ire.*] Quemadmodum dicimus *ire inficias*, pro inficiari, sic *ire exequias* antiqui dicebant. Hac formula exequiæ indicebantur; L. Titius vixit: L. Titio exequias ire quoi (pro cui) commodum est jam tempus est: ollus (pro ille) effertur.

39 *Mactatum infortunio.*] *Macto* verbum est sumptum à sacris. Dictum putant, quasi *magis aucto*, id est, augeo: nam priusquam victimam immolarent, thus, aut vinum super eam fundebant; unde mactam illam dicebant, quasi magìs auctam. Mactare morte, supplicio, damno, infortunio dicitur per metaphoram.

Heus,

Heus, Nausistrata, priùs quam huic respondes temerè, audi. *Na.* quid est?
Ph. Egò minas triginta ab isto per fallaciam abstuli:
Eas dedi tuo gnato; is pro suâ amicâ lenoni dedit.
Ch. Hem, quid ais? *Na.* adeon' indignum tibi videtur, filius
Homo adolescens unam si habet amicam, tu uxores duas?
Nil pudere; quo ore illum objurgabis? responde mihi.
De. Faciet, ut voles. *Na.* Imò ut meam jam scias sententiam:
Neque ego ignosco: neque promitto quidquam; neque respondeo,
Priùs quàm gnatum video. ejus judicio permitto omnia: is
Quod jubebit, faciam. *Ph.* mulier sapiens es, Nausistrata.
Na. Satîn' id est tibi? *Ph.* imò verò pulchrè discedo et probè,
Et præter spem. *Na.* tu tuum nomen dic quod est. *Ph.* mihin'? Phormio:
Vestræ familiæ herclè amicus, et tuo summus Phædriæ.
Na. Phormio, at ego Æcastor posthac tibi quod potero, et quæ voles,
Faciamque et dicam. *Ph.* benignè dicis. *Na.* Pol meritum est tuum.
Ph. Vîn, primum hodie facere, quod ego gaudeam, Nausistrata,
Et quod tuo viro oculi doleant? *Na.* cupio. *Ph.* me ad cœnam voca.
Na. Pol verò voco. *De.* eamus intrò hinc. *Ch.* fiat: sed ubi est Phædria,
Judex noster? *Ph.* jam hîc faxo aderit. ω Vos valete, et plaudite.

Calliopius recensui.

Heus, Nausistrata, priusquam huic subitò incogitans respondeas, audi me. Na. *Quid est?* Ph. *Ego minas triginta per dolum à marito tuo exspiscatus sum: eas dedi tuo filio; is pro suâ amicâ lenoni dedit.* Ch. *Hem, quid ais?* Na. *Adeòne hoc malefactum, et grave delictum putas, si filius adolescens habet unam amicam, cùm tu uxores duas habeas? nihil te pudet? quâ fronte illum culpæ argues? Responde mihi.* De. *Faciet ut tibi libuerit.* Na. *Imò jam ut non ignores quid constituerim facere: neque ego veniam do; neque ullo promisso me obligo; neque responso quidquam assevero, priusquam filium meum videro, eum arbitrum omnium controversiarum facio. quod judicabit ratum habeo et confirmabo.* Ph. *Sapis, Nausistrata, et rectè censes.* Na. *Satisne id tibi hoc est, atque ex æquitate constitutum?* Ph. *Imò verò egregiè et abunde, supraque omnem spem satis factum est; itaque lætus et contentus hinc abeo.* Na. *Tu verò dic mihi, quod tibi nomen est?* Ph. *Mihine? Phormio nomen est, familiæ vestræ quidem amicus, et tuo filio Phædriæ amicissimus.* Na. *At ego, Phormio, per Castorem posthac, tui causâ, quoad ejus potero, et quæ petes, faciamque et dicam.* Ph. *Prolixè et liberaliter loqueris.* Na. *Per Pollucem ad hoc meritum tuum me adducit.* Ph. *Visne primùm hodie facere, quod mihi pergratum erit, et oculis mariti tui molestum atque ægrum?* Na. *cupio.* Ph. *Ad cœnam me invita.* Na. *Per Pollucem sanè te invito.* De. *Hinc intrò eamus.* Ch. *Ita fiat: sed ubi est Phædria arbiter, et judex noster?* Ph. *Mox efficiam ut præstò sit. Vos valete, et plaudite.*

Calliopius rescensui.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

HECYRA.

Acta ludis Romanis Julio Cæsare, Cn. Cornelio Dolabellâ Ædilibus Curulibus. Non est peracta tota. Modos fecit Flaccus Claudii, tibiis paribus: Cn. Octavio, T. Manlio Consulibus. Relata est iterum ludis funebribus. Relata est tertiò, Q. Fulvio, L. Marcio Ædilibus Curulibus.

Explicatio hujus didascaliæ (ita dicitur præmonitio docens aliquid) petenda est ab explicatione superiorum.

PERSONÆ HECYRÆ.

BACCHIS, meretrix. A Baccho.
LACHES, ab ἔλαχον, id est, sortitus sum.
MYRRHINA, à μυῤῥίνη myrtus.
PAMPHILUS, à πᾶς et φίλος, omnibus charus.
PARMENO, παρὰ τῷ δεσπότῃ μένων, apud dominum manens.
PHIDIPPUS, à φειδὼ, parsimonia, et ἵππος, equus.
PHILOTIS, à φιλότης, amicitia.
PHILUMENA, quasi φιλουμένη, amata.
SOSIA, à σώζεσθαι, servari, quòd servi servantur in bello.
SOSTRATA, à σώζειν, servare: et ϛράτος, exercitus.
SYRA, à natione.

ARGU-

ARGUMENTUM.

PAMPHILUS Lachetis et Sostratæ filius, cùm noctu ad Bacchidem meretricem iret temulentus, Philumenam Phidippi et Myrrhinæ filiam in viâ per vim compressit, et detracto ei annulo, per tenebras effugit, sic ut neuter alterum cognosceret. Paulò pòst eadem Philumena, quæ ex ipso erat gravida, uxor ei datur; sed propter Bacchidem, quam deperibat, duobus mensibus ne quidem eam attigit. Cùm autem Bacchis irata propter ejus nuptias, minùs quàm solebat, obsequens esset, eam reliquit, et ingentem uxoris amorem concepit. Interea accidit ut iter Pamphilo in Imbrum esset, unde cùm post aliquod tempus reverteretur, ita sors tulit, ut quo die Athenas appulisset, Philumena partu laveretur, itaque videndi eam cupidus, subitò ad eam ingressus est, sed et peperisse eam deprehendit: cùm autem ab eâ secessisset, nullam afferens causam, Laches suspicatus est eum adhuc Bacchidis amore impeditum, eâ de causâ ab uxore abhorrere: accersitam igitur Bacchidem objurgat; ea cùm se purgaret, annulum habebat in digito, quem olim Philumenæ ereptum sibi dederat Pamphilus. Is annulus effecit, ut vitiatam esse ab ipso Pamphilo Philumenam cognosceretur. Lætus Pamphilus et uxorem et filium accipit.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

UXOREM duxit Pamphilus Philumenam;
Cui quondam ignorans virgini vitium obtulit:
Ejusque per vim quem detraxit annulum,
Dederat amicæ Bacchidi meretriculæ.
Dein profectus in Imbrum est: nuptam haud attigit.
Hanc mater utero gravidam, ne id sciat socrus,
Ut ægram ad se transfert: revertit Pamphilus:
Deprehendit partum: celat: uxorem tamen
Recipere non volt. Pater incusat Bacchidis
Amorem: dum se purgat Bacchis, annulum
Mater vitiatæ fortè agnoscit Myrrhina.
Uxorem recipit Pamphilus cum filio.

Pamphilus, Lachetis et Sostratæ filius, accepit in uxorem Philumenam, Phidippi et Myrrhinæ filiam; quam quondam ignotam compressit in viâ, et cujus annulum, quem eripuit ei, donaverat Bacchidi meretrici, quam amabat. Deinde in Imbrum insulam navigavit, nuptam uxorem Bacchidis amore captus non attigit. Hanc Myrrhina mater cùm sciret prægnantem esse, ægrotam esse simulans ex ædibus Lachetis ad se ducit, ne socrus Sostrata eam esse gravidam cognoscat: redit ex Imbro insulâ Pamphilus, deprehendit uxorem peperisse, et rem occultat, uxorem tamen, ignorans eam ex se peperisse, recipere recusat. Pater ejus Laches culpam confert in Bacchidem: dum se excusat Bacchis, forte occidit ut Myrrhinæ annulum agnosceret, quem gerebat filia, cùm stuprum ei illatum fuit. Uxorem cum filio recipit Pamphilus.

PRO-

PROLOGUS

HECYRA est huic nomen fabulæ: hæc cùm data
Est nova, novum intervenit vitium et calamitas,
Ut neque spectari, neque cognosci potuerit:
Ita populus studio stupidus in funambulo
Animum occupârat. nunc hæc planè est pro novâ:
Et is, qui scripsit hanc, ob eam rem noluit
Iterum referre, ut iterum posset vendere.
Alias cognôstis ejus: quæso hanc noscite.

Hecyra nominatur hæc fabula: tunc cùm nova exhibita est, fortuito vitio et calamitate factum est, ut neque spectari, neque cognosci potuerit vel ex scenæ apparatu, vel ex personarum actione: ita populus stupens admiratione funambuli, in eo spectando animo defixus fuerat. nunc hæc fabula Hecyræ tanquam nova datur, ut quæ acta non fuit: et poëta, qui hanc fecit, noluit, post spectaculum funambuli, denuo eam introducere in scenam, ut iterum pro novâ eam histrionibus venderet. Alias poëtæ fabulas notas habetis, hanc precor ut noscatis: attentè spectate.

ALTER PROLOGUS.

ORATOR ad vos venio ornatu prologi:
Sinite exorator sim; eodem ut jure uti senem
Liceat, quo jure sum usus adolescentior;
Novas qui exactas feci ut inveterascerent;
Ne cum poëta scriptura inveterasceret.
In his, quas primùm Cæcilii didici novas,
Partim sum earum exactus; partim vix steti.
Quia sciebam dubiam fortunam esse scenicam,
Spe incertâ certum mihi laborem sustuli.
Easdem agere cœpi, ut ab eodem alias discerem
Novas studiosè, ne illum ab studio abducerem.
Perfeci ut spectarentur: ubi sunt cognitæ,
Placitæ sunt: ita poëtam restitui in locum,
Propè jam remotum injuriâ advorsariûm
Ab studio, atque ab labore, atque arte musicâ.
Quòd si scripturam sprevissem in præsentiâ, et
In deterrendo voluissem operam sumere,
Ut in otio esset, potiùs quàm in negotio;
Deterruissem facilè, ne alias scriberet.
Nunc quid petam, meâ caussâ, æquo animo attendite.

Orator legatus à grege histrionum ad vos, spectatores, venio in vestitu prologi; per vos liceat mihi exoratorem esse impetrando ea, quæ postulo; permitte mihi Lucio Ambivio actori comico uti eâdem facultate, nunc cùm senex sum, quâ uti mihi licuit, cùm adolescens fui; qui feci ut comœdiæ novæ Cæcilii poëtæ, licet expulsæ, viverent, et ad vetustatem pervenirent sæpius deinceps actæ et probatæ; ne cùm poëtâ poëma caducum fieret, et periret. In Cæcilii comœdiis, quas novas primùm recitavi, partim eas agens sum rejectus; partim vix potui fabulam peragere. Quoniam verò videbam fortunam scenæ ancipitem esse, et periculosam; ideo in spe incertâ certum laborem subii. easdem Cæcilii comœdias, quæ exclusæ fuerant, agendas suscepi, ut alias ejusdem novas recitandas discerem accuratè: effecique ut populus eas spectaret, probaretque; ne ille deterritus à studio scribendi fabulas abstraheretur: ubi spectatæ sunt, et intellectæ, gratæ et acceptæ populo fuerant: ita poëtam Cæcilium in pristinum statum, et æstimationem reduxi, qui penè rejectus et repulsus fuerat, iniquitate inimicorum ab studio, industriâ, atque arte poëticâ. Quòd si Cæcilii fabulas exclusas à scenâ agere iterum neglexissem, tunc cùm primùm editæ fuerunt, et in dehortando eum à labore, ut in quiete potiùs ageret, quàm in tanto labore studii; facili negotio eum ab aliis comœdiis faciendis avertissem. Nunc quid postulem, rogo vos ut mei gratiâ favente et placido animo advertatis.

ANNOTATIONES.

1 *Hecyra.*] 'Εκυρὰ, significat *socrum.*

2 *Novum intervenit vitium.*] Vitio creati dicuntur consules et magistratus, si cœptis comitiis, tonitru supervenisset, si quis morbo Herculeo correptus concidisset, aut si alia legitima omissa fuissent, nam comitia his casibus dirimenda erant: aliter tota actio vitiosa, et inauspicata censebatur.

Hecyram

Hecyram ad vos refero, quam mihi per silentium
Nunquam agere licitum est, ita eam oppressit calamitas.
Eam calamitatem vostra intelligentia
Sedabit, si erit adjutrix nostræ industriæ.
Cùm primum eam agere cœpi, pugilum gloria,
Funambuli eòdem accessit expectatio :
Comitum conventus, strepitus, clamor mulierum
Fecêre, ut ante tempus exirem foras.
Vetere in novâ cœpi uti consuetudine,
In experiundo ut essem : refero denuo ;
Primo actu placeo. cùm interea rumor venit,
Datum iri gladiatores : populus convolat :
Tumultuantur, clamant, pugnant de loco.
Ego interea meum non potui tutari locum.
Nunc turba nulla est : otium et silentium est.
Agendi tempus mihi datum est : vobis datur
Potestas condecorandi ludos scenicos.
Nolite sinere per vos artem musicam
Recidere ad paucos : facite, ut vestra auctoritas
Meæ auctoritati fautrix adjutrixque sit.
Si nunquam avarè statui pretium arti meæ,
Et eum esse quæstum in animum induxi maxumum,
Quàm maxumè servire vestris commodis ;
Sinite impetrare me, qui in tutelam meam
Studium suum, et se in vostram commisit fidem,
Ne eum circumventum iniquè iniqui irrideant.
Meâ caussâ caussam hanc accipite, et silentium
Date, ut libeat scribere aliis, mihique ut discere
Novas expediat, posthac pretio emptas meo.

Hecyram comœdiam in scenam reduco, quam mihi exhibere cum favente silentio nunquam concessum est ; tantum eam obruit infortunium. Istud infortunium vestra prudentia, et ad eam comœdiam cognoscendam attentio placabit, si nostræ diligentiæ opem afferat. Simul atque cum coram populo recitare cœpi, pugiles gloriæ cupidi, populus magnâ expectatione et ingenti studio concitatus spectandi funambuli, concursus eorum qui in nostro sunt comitatu, tumultus, vociferatio mulierum, me coëgerunt egredi, ante completam fabulæ actionem, extra theatrum. Cœpi uti antiquâ consuetudine, quâ usus fui in Cæcilii fabulis, in novâ Terentii comœdia Hecyrâ, ut in periculo faciendo insisterem, et tentare perseverarem : iterum Hecyram comœdiam introduco in Theatrum : primo actu gratus sum, et acceptus : quum interea sermo spargitur exhibitum iri gladiatores : Fit subitus populi concursus, turbæ excitantur, vociferantur, certant propter locum : ego interea, dum hæc fierent, non potui defendere locum in quo ipse agebam. Nunc tumultuatio nulla est, tranquillitas et taciturnitas observantur, occasio opportuna recitandi ab ædibus mihi præbetur : vobis licet ludos theatrales, qui in scenâ aguntur, cohonestare favore silentii vestri. Nolite committere, ut ars poëtica paucos artifices peritos habeat, et ad paucos perveniat : concedite mihi subsidium vestrum et præsidium, dum enixè laboro in juvando poëtas eorumque studia. Si nunquam avarè arti meæ æstimationem et indicationem feci, et mihi persuasi lucrum istud esse amplissimum, vestris utilitatibus, et emolumentis atque oblectamentis inservire : permitte me hoc à vobis precibus obtinere, ne eum delusum improbi improbè ludibrio habeant, qui studium et operam artis suæ mihi tuendam, et se fidei et favori vestro protegendum dedit. Mei gratiâ, causam poëtæ Terentii suscipite defendendam, et linguis favete, ut alii poëtæ quoque libenter studeant componendis comœdiis, mihique conducat novas memoriæ mandare et addiscere, quas pecuniæ meæ æstimatione à poëtâ comparaverim.

ACTUS

ACTUS I. SCENA I.

PHILOTIS. SYRA.

Ph. PER pol quàm paucos reperias meretricibus
Fideleis evenire amatores, Syra.
Vel hic Pamphilus jurabat quoties Bacchidi,
Quàm sanctè, ut quivis facilè possit credere,
Nunquam illâ vivâ ducturum uxorem domum:
En! duxit. *Sy.* ergo propterea te sedulò
Et moneo, et hortor, ne cujusquam misereat,
Quin spolies, mutiles, laceres, quemque nacta sis.
Ph. Utin' eximium neminem habeam? *Sy.* neminem:
Nam nemo illorum quisquam, scito, ad te venit,
Quin ita paret sese, abs te et blanditiis suis
Quam minimo pretio suam voluptatem expleat.
Hiscine tu, amabo, non contrà insidiabere?
Ph. Tamen eandem pol esse omnibus, injurium est.
Sy. Injurium est autem ulcisci adversarios?
Aut quâ viâ captent te illi, eâdem ipsos capi?
Eheu me miseram! cur non aut istæc mihi
Ætas et forma est, aut tibi hæc sententia?

Ph. *Perquam raros aliquis inveniat, meretricibus amatores constantis fidei contingere, Pollucem testor, Syra. Etiam hic Pamphilus quoties jurejurando fidem obligabat Bacchidi, et religiosè promittebat (ut quilibet facilè sibi persuaderet eum certa dicere) nunquam se ullam mulierem, dum illa viveret, in uxorem accepturum: ecce! accepit tamen.* Sy. *Propterea igitur te commonefacio, et adhortor, ne cujusvis amatoris miseratio te moveat, quominus eum omnibus opibus exuas, diminuas, dilanies, quicunque ad te veniet.* Ph. *Mihine suades, ne ullam mihi seligam præcipuum, dilectum mihi, cui ne quidem parcam?* Sy. *Aio neminem: nam ita habeto, nullus ex illis te adit, quin ita se disponat, ut sermonibus blandis libidinem suam ex te quàm admodum modicâ mercede satiet. Talibusne amatoribus tu vicissim, rogo te, insidias non tendes?* Ph. *Nihilominus iniquum est eandem se gerere ergo omnes.* Sy. *An autem iniquum est punire inimicos? aut eâdem arte, quâ te decipere student, eos decipi? Eheu me infortunatam! cur non tuæ ætatis, et pulchritudinis ego sum: vel tu meæ sententiæ non es?*

ACTUS I. SCENA II.

PARMENO. PHILOTIS. SYRA.

Pa. SENEX si quæret me, modò isse dicito
Ad portum, percontatum adventum Pamphili.
Audin', quid dicam Scirte? si quæret me, uti
Tum dicas: si non quæret, nullus dixeris,
Alias ut uti possim causâ hâc integrâ.
Sed videon' ego Philotium? unde hæc advenit?

Ph. *Si senex Laches à te quæret ubi sim, illi dicito modò me ivisse ad portum, inquisitum de reditu Pamphili ex Imbro insulâ; advertisne quid dicam, Scirte? Si quæret, inquam, ut tunc istud ei dicas: si verò non quæret, nihil quidquam ei dixeris, ut alio tempore hanc causam non priùs dictam possim prætexere. Sed ecquid video Philotium; unde Athenas advenit?*

Philotes,

Philotis, salve multùm. *Ph.* ô salve, Parmeno.
Sy. Salve, mecastor, Parmeno. *Pa.* et tu ædepol, Syra,
Dic mihi Philoti, ubi te oblectâsti tamdiu?
Ph. Minime me equidem oblectavi, quæ cum milite
Corinthum hinc sum profecta inhumanissimo:
Biennium ibi perpetuum misera illum tuli.
Pa. Ædepol te desiderium Athenarum arbitror,
Philotium, cepisse sæpe; et te tuum
Consilium contempsisse. *Ph.* non dici potest
Quàm cupida eram huc redeundi, abeundi à milite,
Vosque hîc videndi; antiquâ ut consuetudine
Agitarem inter vos liberè convivium.
Nam illi haud licebat nisi præfinitò loqui
Quæ illi placerent. *Pa.* haud opinor commodè
Finem statuisse orationi militem.
Ph. Sed quid negotî hoc? modò quæ narravit mihi
Hîc intus Bacchis? quod ego nunquam credidi
Fore, ut illa hâc vivâ posset animum inducere
Uxorem habere. *Pa.* Habere autem? *Ph.* eho tu, an non habet?
Pa. Habet: sed firmæ hæ vereor ut sint nuptiæ.
Ph. Ita dî deæque faxint, si in rem est Bacchidis.
Sed quî istuc credam ita esse? dic mihi, Parmeno.
Pa. Non est opus prolato: hoc percontarier
Desiste. *Ph.* nempe eâ causâ, ut ne id fiat palam.
Ita me dî amabunt, haud propterea te rogo, ut
Hoc proferam, sed tacita ut mecum gaudeam.
Pa. Nunquam dices tam commodè, ut tergum meum.
Tuam in fidem committam. *Ph.* ah noli, Parmeno:
Quasi tu non multò malis narrare hoc mihi,

Philotis, multùm mihi salva sis. Ph. *Salve tu quoque, Parmeno.* Sy. *Salve pol, mi Parmeno.* Pa. *Et tu ædepol, Syra. Dic mihi, Philoti, ubi tamdiu voluptati vocâsti?* Ph. *Minimè certè voluptatis vacavi, quæ hinc Athenis Corinthum profecta sum cum milite immitissimo: Ibi per spatium continuum duorum annorum misera illum passa sum.* Pa. *Per ædem Pollucis, Philotium, opinor ta sæpe desiderio Athenarum flagrâsse, et consilium hinc discedendi improbasse.* Ph. *Verbis exprimi non potest, quanta cupiditas me tenebat in hanc urbem revertendi, discedendi à milite, atque aspectu vestro fruendi; ut ex vetustâ familiaritate celebrarem vobiscum convivium, nullius voluntati subdita. Nam Corinthi non erat mihi facultas loquendi, nisi quæ grata essent militi, prout determinâsset, et præscripsisset.* Pa. *Non arbitror bene pro tuâ voluntate militem terminum et modum præfiniîsse sermonibus tuis, cùm vos loquaces sitis.* Ph. *Sed quid rei est? qualia, et quanta retulit mihi hic intus Bacchis? Illud quod nunquam putavi futurum esse, ut Pamphilus posset adduci ut uxorem duceret, dum Bacchis vitam ageret.* Pa. *Quid? ais eum uxorem duxisse?* Ph. *Eho tu, responde; annon duxit?* Pa. *Duxit: sed dubito an sint stabiles hæ nuptiæ.* Ph. *dii, deæque faciant ne sint stabiles, si id utile est Bacchidi. sed quam ob causam, unde istud credam ita esse, scilicet has nuptias non esse firmas?* Pa. *Non opus est id declarare; desine id curiosè inquirere.* Ph. *Nimirum ne id fiat manifestum, quare non sint firmæ. Ita me Dii bene ament, non propter eam causam te interrogo, ut hoc publicem, sed ut tacitam apud me voluptatem capiam, ut in sinu gaudeam.* Pa. *Nunquam tam idonee et aptè eloqueris ad persuadendum, ut tergum meum in tutelam tuam dedam.* Ph. *Ah noli, Parmeno, dicere talia: quasi tu non potiùs velis hoc mihi commemorare.*

ANNOTATIO.

11 *Corinthum.*] Achaiæ urbs in medio Isthmi Peloponnesiaci sita (Isthmos autem Græci vocant angustias, quibus à peninsulâ ad continentem est aditus) ob ortu Saronicum; ab occasu, Crissæum sinum habens, qui et Corinthiacus dicitur: duobus inclyta portubus. Cenchreæ ab ortu portus imminet Ægeo mari: Lechææ Ionio ab occasu: unde bimarem poëta Corinthum dixerunt.

Quam

12

Quam ego, quæ percontor, scire. *Pa.* vera hæc prædicat:
Et mî illud vitium maximum est. si mihi fidem
Das te tacituram, dicam. *Ph.* ad ingenium redis.
Fidem do, loquere. *Pa.* ausculta. *Ph.* istic sum.
Pa. hanc Bacchidem
Amabat, ut cùm maximè, tum Pamphilus,
Cùm pater, uxorem ut ducat, orare occipit:
Et hæc, communia omnium quæ sunt patrum,
Sese senem esse dicere, illum autem unicum
Præsidium velle se senectuti suæ.
Ille se primò negare: sed postquam acriùs
Pater instat, fecit animi ut incertus foret,
Pudorin' anne amori obsequeretur magis;
Tundendo atque odio denique effecit senex:
Despondit ei gnatam hujus vicini proxumi.
Usque illud visum est Pamphilo neutiquam grave,
Donec jam in ipsis nuptiis, postquam videt
Paratas, nec moram ullam, quin ducat dari;
Ibi demum ita ægrè tulit, ut ipsam Bacchidem,
Si adesset, credo ibi ejus commiseresceret.
Ubicunque datum erat spatium solitudinis,
Ut conloqui mecum una posset: Parmeno,
Periî! quid ego egi? in quod me conjeci malum?
Non potero hoc ferre, Parmeno: periî miser.
Ph. At te dî deæque perduint cum isto odio, Laches.
Pa. Ad pauca ut redeam, uxorem deducit domum.
Nocte illa primâ virginem non attigit:
Quæ consecuta est nox, eam nihilo magìs.
Ph. Quid ais? cum virgine una adolescens cubuerit
Plùs potus, sese illâc abstinere ut potuerit?
Non verisimile dicis: nec verum arbitror.
Pa. Credo ita videri tibi: nam nemo ad te venit,
Nisi cupiens tui: ille invitus illam duxerat.
Ph. Quid deindè fit? *Pa.* diebus sanè pauculis
Post, Pamphilus me solum seducit foràs,
Narratque, ut virgo ab se integra etiam tum siet:
Seque antè, quàm eam uxorem duxisset domum,
Sperâsse, eas tolerare posse nuptias.

quam ego, quæ inquiram, inaudire. Pa. *Verum hæc mulier dicit: et istud vitium mihi proprium est tacere non posse, si mihi promittis te celaturam, quod quæris id proferam.* Ph. *Ad naturam tuam garrulam et loquacem redis. Promitto me tacituram: narra.* Pa. *Audi attentè.* Ph. *Parata sum ad audiendum.* Pa. *Hanc Bacchidem Pamphilus tam vehementer tunc amabat, ut nunquam magis antea amavisset, cum pater Laches eum rogare cœpit, ut uxorem ducere velit: et cum commonefacere de his, quæ ab omnibus patribus solent proponi; sese dicit senectutis onere premi, illum unicum, sine fratribus; velle sibi in senectute esse levamen. Primò Pamphilus recusabat accipere: verùm postquam pater vehementiùs urget, fecit ut animi dubius esset, pudorine et reverentiæ patris, an amori Bacchidis amicæ se dederet; denique crebris hortationibus impellendo, et odiose flagitando senex effecit, quod volebat stipulatus est ei in uxorem filiam hujus vicini proximi Phidippe Philumenam. Eò usque sponsalia non nimis molestè tulit, quousque in ipso tempore nuptiarum, ubi videt eas mox celebrandas, ibi tandem ægritudine tantâ animi cruciatus fuit, ut si ipsa Bacchis præsens esset, non mediocri commiseratione moveretur. In quocunque loco, seorsum ab illis, solis nobis esse licebat, ut cogitationes suas mihi exponere verbis clam posset: Parmeno, perditus sum, dicebat; quid ego feci assentiendo his sponsalibus? in quod infortunium me præcipitem dedi? non potero tolerare istud malum, Parmeno: perditus sum infelix.* Ph. *At te diî deæque perdant, Laches, cum instanti tuâ et molestâ sedulitate.* Pa. *Ut paucis verbis orationem absolvam, Pamphilus uxorem ducit in domum paternam. Nocte ille primâ Philumenam in toro non attigit: altera sequenti, ne magis quidem attigit.* Ph. *Quid ais? Adolescens solus cum unâ virgine plùs solito potus cubuerit, et ab ejus tamen amplexibus abstinere sese ille potuerit? non vero consentaneum et probabile ais neque id verum esse puto.* Pa. *Credo te ita judicare; nemo enim te convenit, nisi cupidus amator: ille nolens eam uxorem ceperat.* Ph. *Quid deinde sequutum fuit?* Pa. *Non ita multò post Pamphilus sine testibus seorsum me ducit extra domum, atque narrat ut Philumenam non attigerit; ut, quod ad se pertinet, virgo etiam tum incorrupta permaneat; se antequam eam accepisset uxorem, spem habuisse, se in his nuptiis perduraturum.*

Sed

Sed quam decrêrim me non posse diutius
Habere, eam ludibrio, haberi, Parmeno,
Quin integram itidem reddam, ut accepi à suis,
Neque honestum mihi, neque utile ipsi virgini est.
Ph. Pium ac pudicum ingenium narras Pamphili.
Pa. Hoc ego proferre, incommodum esse mihi arbitror:
Reddi patri autem, cui tu nihil dicas vitii,
Superbum est: sed illam spero, ubi hoc cognoverit,
Non posse se mecum esse, abituram denique.
Ph. Quid interea? ibatne ad Bacchidem? *Pa.* quotidie:
Sed, ut fit, postquam hunc alienum ab sese videt,
Maligna multò et magìs procax facta illico est.
Ph. Non ædepol mirum. *Pa.* atqui ea res multò maxumè
Disjunxit illam ab illâ, postquam et ipse se,
Et illam, et hanc quæ domi erat, cognovit satis,
Ad exemplum ambarum mores earum æstimans.
Hæc, ita utì liberali esse ingenio decet,
Pudens, modesta, incommoda, atque injurias
Viri omneis ferre, et tegere contumelias:
Hic animus partim uxoris misericordiâ
Devictus, partim victus huju' injuriis,
Paulatim elapsu'st Bacchidi, atque huic transtulit
Amorem, postquam par ingenium nactus est.
Interea in Imbro moritur cognatus senex
Horunc'; ea ad hos redibat lege hæreditas.
Eò amantem invitum Pamphilum extrudit pater.
Relinquit cum matre hîc uxorem: nam senex
Rus abdidit se; huc raro in urbem commeat.
Ph. Quid adhuc habent infirmitatis nuptiæ?
Pa. Nunc audies. primùm dies complusculos
Bene conveniebat sanè inter eas: interim
Miris modis odisse cœpit Sostratam;
Neque lites ullæ inter eas, postulatio

verùm neque mihi decorum, neque virgini commodum et conducibile est, Parmeno, eam, quam constituerim brevi à me dimittere, deludi et frustrà haberi, quò minùs inviolatam et intactam eodem modo reddam, quomodo eam accepi à parentibus. Ph. *Religiosum et castum Pamphili ingenium refers.* Pa. *Hoc ego patri meo renunciare, amorem scilicet Bacchidis, non utile mihi esse puto, ne irritem eum: remitti autem virginem ad patrem ipsius, cui nullam culpam filiæ referre possis, factiosum est: sed spero Philumenam, ubi intellexerit se mecum versari non posse, tandem discessuram.* Ph. *Quid interea faciebat? ibatne ad amicam Bacchidem?* Pa. *Quotidie ibat: sed sicut fieri solet, postquam Bacchis Pamphilum ab aliâ possideri muliere, nec adhuc esse suum cognoscit; difficilis superba, procax, et petulans esse cœpit.* Ph. *Per Pollucem non mirum, si talis facta est.* Pa. *At verò talis malignitas longè maximè illum ab illâ segregavit, et avertit, postquam et ipse seipsam, et mores proprios, et illam Bacchidem quàm mala esset, et quàm uxor modesta, diligentiùs consideravit, et perspexit, ambarum ingenium comparatione factâ examinans: tunc animus ejus uxoris misericordiâ partim conciliatus et allectus, partim coactus hujus Bacchidis contumeliâ, sensim se ei subduxit, et amorem suum in uxorem transtulit, postquam ingenium suo congruens et conforme reperit. Interea dum hæc geruntur, senex quidam ex eorum cognatione vitâ decessit in Imbro insulâ, cujus legitimi erant hæredes: eò Pamphilum uxoris amore captum, pater nolentem ad eundem compulit. Hic verò uxorem cum matre reliquit; nam senex seorsum ab hominibus secedens rus se contulit; huc raró Athenas remeat.* Ph. *Quid huc usque dixisti, ex quo infirmas istas nuptias demonstrares?* Pa. *Nunc audies. primò aliquot dies concorditer certè inter se vivebant Sostrata et Philumena: repentè hæc cœpit illam mirum in modum odio habere; neque tamen ulla jurgia inter eas erant, nullæ querelæ et accusationes.*

ANNOTATIONES.

96 *Intereà in Imbro moritur.*] Imbrus maris Ægei Insula est. Sophianus *Lembro* vocat.

103 *Interim miris modis odisse.*] Fallitur Parmeno, cùm non odio socrus, sed pudore, simultatem adversus socrum Philumena simulavit.

Nunquam

Nunquam. *Ph.* Quid igitur? *Pa.* si quando ad eam accesserat
Confabulatum, fugere è conspectu illico;
Videre nolle: denique, ubi non quid pati,
Simulat se à matre accersi ad rem divinam; abit.
Ubi illic est dies complures, accersi jubet:
Dixêre caussam tunc nescio quam. iterum jubet;
Nemo remisit: postquam accersunt sæpius,
Ægram esse simulant mulierem; nostra illico
It visere ad eam: admisit nemo. hoc ubi senex
Rescivit, herì eâ causâ rure huc advenit,
Patrem continuò convenit Philumenæ.
Quid egerint inter se, nondum etiam scio:
Nisi sanè curæ est, quorsum eventurum hoc siet.
Habes omnem rem: pergam quo cœpi iter.
Ph. Et quidem ego: nam constitui cum quodam hospite
Me esse illum conventuram. *Pa.* Dî vortant bene
Quod agas. *Ph.* vale. *Pa.* et tu bene vale, Philotium.

Ph. *Quid igitur fuit?* Pa. *Si quandoque Sostrata convenerat Philumenam colloquendi causâ, continuò hæc se illius oculis subripiebat; nolebat eam intueri: denique ubi non potest socrum tolerare, fingit Philumena, se à matrè Myrrhina vocari ad sacrificium faciendum. Ubi multos dies illic moratur, Sostrata eam advocari mandat: causantur nescio quid. iterum advocatur, non remittitur: Postquam sæpius eam accersi vident, ægritudine et morbo fingunt mulierem detineri: nostra hera Sostrata statim it eam visum; nullus intro duxit ad Philumenam. Hoc postquam senex Laches inaudivit, heri ob hanc causam è prædio huc remeavit, patrem continuò Philumenæ Phidippum adit. Quid rei inter eos actum sit, adhuc ignoro: præterquam quòd valde solicitus sum et curo scire, quem eventum hæc res habitura sit. Nunc accepisti ex hâc narratione, quod audire petîsti: Persequar iter inceptum ad portum.* Ph. *Et sanè ego quoque: nam indixi cuidem amatori advenæ tempus, quo ad illum venirem.* Pa. *Diî velint bene evenire, feliciter cedere, quidquid actura sis.* Ph. *Vale.* Pa. *Et tu quoque, Philotium.*

ANNOTATIO.

107 *Fugere è conspectu.*] Utpote quæ caveret gravida intelligi.

ACTUS II. SCENA I.

Laches. Sostrata.

Pa. PRO deûm atque hominum fidem! quod hoc genus est? quæ hæc conjuratio?
Ut omnes mulieres eadem æquè studeant, nolintque omnia;
Neque declinatam quidquam ab aliarum ingenio ullam reperias?
Itaque adeò unò animo omnes socrus oderunt nurus: viris
Esse adversas æquè studium est, similis est pertinacia.
In eodem omnes mihi videntur ludo doctæ ad malitiam; et

La. *Proh deûm, atque hominum fidem! quale est hoc genus mulierum! qualis hæc est inter eas conspiratio, et confœderatio? ut hæ omnes easdem res velint, et studiosè pariter affectent; neque ulla inveniatur, quæ deflectat et recedat ab aliarum naturâ? adeò valde simili animo, omnes quotquot sunt socrus odio nurus suas prosequuntur: viris adversari similis voluntas, et conatus similis, pervicacia, et mentis obstinatio est. In eâdem scholâ arbitror illas eruditas esse ad malefaciendum:*

Ei ludo, si ullus est, magistram hanc esse satìs certò scio.
So. Me miseram, quæ nunc, quamobrem accuser, nescio. *La.* hem!
Tu nescis? *So.* non, ita me dî bene amant, mi Laches,
Itaque unà inter nos agere ætatem liceat. *La.* Dî mala prohibeant.
So. Meque abs te immeritò esse accusatam, postmodum rescisces. *La.* scio.
Tu immeritò? an quidquam pro istis factis dignum te dici potest,
Quæ me, et te, et familiam dedecoras? filio luctum paras?
Tum autem ex amicis inimici ut sint nobis affines facis,
Qui illum decrêrunt dignum, suos cui liberos committerent?
Tu sola exorere, quæ perturbes hæc tuâ impudentiâ.
So. Egone? *La.* tu, inquam, mulier, quæ me omnino lapidem, haud hominem putas.
An, quia ruri esse crebrò soleo, nescire arbitramini
Quo quisque pacto hîc vitam vestrorum exigat?
Multò meliùs hic quæ fiunt, quam illîc ubi sum assiduè, scio:
Ideo quia, utì vos mihi domi eritis, proinde ego foris.
Jampridem equidem audivi cepisse odium tui Philumenam:
Minimèque adeò mirum; et, ni id fecisset, magis mirum foret.
Sed non credidi adeò, ut etiam totam hanc odisset domum:
Quod si scissem, illa hîc maneret potiùs, tu hinc isses foras.
At vide, quàm immeritò ægritudo hæc oritur mî abs te, Sostrata.
Rus habitatum abiî, concedens vobis, et rei serviens;
Sumptus vostros, otiumque, ut nostra res posset pati,
Meo labori haud parcens, præter æquum atque, ætatem meam.

In hâc scholâ, si usquam ea est, magistram hanc Sostratam uxorem meam esse minimè dubito. So. *O me infelicem, quæ nunc ignoro, quâ de causâ nunc maritus me accuset.* La. *Hem! tu nescis?* So. *Non equidem, ita dii mihi sint propitii, mi conjux; nobisque concedant unà vitam ducere longissimam.* La. *Dii meliora velint, et mala avertant.* So. *Meque nullo meo merito à te accusatam posthac cognosces.* La. *Scio. Nullo tuo merito? quæ me, quæ te, et familiam ignominiâ efficis? et filio luctum, et mærorem quæris? quin etiam causa es, cur affinitate nobis juncti, ex amicis inimici nobis reddantur, qui filium nostrum tanti duxerunt, ut ejus fidei suos liberos tuendos darent. tu sola reperta es, quæ has perturbationes afferas pervicaciâ tuâ.* So. *Egone?* La. *Tu, inquam, mulier, ipsa hæc facis, quæ me omnino saxum sensu privatum, non hominem esse arbitraris. An quia frequenter ruri sum in prædio, idcirco ignorare putatis, quomodo singuli in urbe domi vitam traducatis? Meliùs absens scio, quæ hic fiunt in urbe, quam ea quæ fiunt ruri, ubi continuè præsens ago: Ob eam causam, quòd qualis vita vestra domi agitur, talis fama et æstimatio mea est ruri. Jamdudum auditione percepi Philumenam nurum nostram concepisse odium tui: nec valde id mirandum est; imo nisi ita fecisset, majori admiratione esset dignum. Sed non in animum induxi, eam adeò commotam fuisse, ut etiam totam hanc familiam odio haberet: Quòd si de hâc re certior factus fuissem, illa in hac domo permaneret: tu foras dimissa fuisses. Sed considera quàm sine causâ hæc animi molestia mihi ex te nascitur, Sostrata, rus in prædium ad habitandum me contuli, concedens vobis ut in urbe essetis, res faciendæ, et augendæ dans operam: ut facultates nostræ, quæ sunt mediocres, sufficerent vestris sumptibus, et vitæ otiosè ducendæ, labori incumbens plùs æquo, et præter ætatem meam, quia sum senex.*

Nec te pro his curasse rebus, ne quid ægrè esset mihi?
So. Non meâ opera neque pol culpâ evenit. *La.* immo maxumè.
Sola hîc fuisti: in te omnis hæret culpa solâ, Sostrata.
Quæ hic erant, curares; cùm ego vos solvi curis cæteris,
Cum puellâ anum suscepisse inimicitias non pudet?
Illius dices culpâ factum? *So.* haud equidem dico, mi Laches.
La. Gaudeo, ita me di ament, gnatæ caussâ: nam de te quidem,
Satìs scio, peccando detrimenti nil fieri potest.
So. Qui scis, an eâ caussâ mi vir, me odisse assimulaverit,
Ut cum matre unà plùs esset? *La.* quid ais? non signi hoc sat est,
Quòd herì nemo voluit visentem te ad eam intromittere?
So. Enim lassam oppidò tum aiebant: eo ad eam non admissa sum.
La. Tuos esse illi mores morbum magìs quàm ullam aliam rem arbitror:
Et meritò adeò: nam vostrarum nulla est, quin gnatum velit
Ducere uxorem; et quæ vobis placita conditio est, datur:
Ubi duxêre impulsu vostro, vostro impulsu easdem exigunt.

nonne pro his meritis, ingenti curâ studere debuisti, ne ullâ molestia mihi exhiberetur? So. *Per Pollucem non meo studio, neque culpâ accidit.* La. *Imò maximè per te id factum est. sola domi fuisti, quæ familiam regeres: in te sola omnis culpa sita est, Sostrata. Domesticæ rei curam habere debuisti: cùm ego vos liberavi aliis solicitudinibus, et alimenta paro ex culturâ agri. Nonne erubescis pudore, inimicitias te vetulam cùm puellâ exercere? illius merito respondebis id evenisse?* So. *Non sanè dico culpâ factum puellæ, mi Laches.* La. *Filii mei gratiâ gaudeo, ita mihi dii faveant, cùm talem habeat uxorem, quam nec inimici accusare possint: nam quod ad te attinet, quantumvis pecces, nihil damni inde eventurum satis certo scio.* So. *Quid si me idcirco, mi marite, odio persequi præ se tulerit, ut cum matre suâ crebrius conversaretur?* La. *Quid dicis? nonne satis clarum indicium est, eam te verè nec simulatè odisse, quòd hesternâ die nullus ex familiâ voluit te, visendi eam gratiâ venientem, intrò domum excipere?* So. *Certè non admissa sum, quia tunc eam dicebat ægritudine animi languentem, et defatigatam esse.* La. *Magis opinor eam ægrotam esse propter morosam tuam consuetudinem, quàm propter alium causam; et meritò admodum: nam vestrum nulla existit, quæ non cupiat filium suum uxorem accipere; et quæ virgo vobis probata est, ea in matrimonium filio datur: postquam ducta est hortatu vestro, hortatu divortio ejicitur.*

ACTUS II. SCENA II.

PHIDIPPUS. LACHES. SOSTRATA.

Ph. ETSI scio, Philumena, meum jus esse, ut te cogam,
Quæ ego imperem, facere: ego tamen patrio animo victus, faciam
Ut tibi concedam, neque tuæ libidini advorsabor.

Ph. *Quamvis sciam ego, Philumena, in hâc potestate esse, te compellere ea facere, quæ tibi præcipiam: ego tamen patrio affectu coactus, nunc imperabo mihi, ut tibi obsequar, neque tuæ immoderatæ cupiditati reluctabor.*

La. atque

La. Atque eccum Phidippum optumè video: ex hoc jam scibo quid sit.
Phidippe, esse ego meis omnibus scio me apprimè obséquentem,
Sed non adeò, ut facilitas mea illorum corrumpat animos.
Quòd si tu idem faceres? magis in rem et nostram, et vostram id esset.
Nunc video in illarum potestate esse te. *Ph.* eja verò.
La. Adii te herì de filiâ: ut veni, itidem incertum amîsti.
Haud ita decet, si perpetuam vis esse affinitatem hanc,
Celare te iras. si quid est peccatum à nobis, profer:
Aut ea refellendo, aut purgando vobis corrigemus,
Te judice ipso. sin ea est caussa retinendi apud vos,
Quia ægra est; te mî injuriam facere arbitror, Phidippe,
Si metuis, satìs ut meæ domi curetur diligenter.
At, ita me dî ament, haud tibi hoc concedo, etsi illi pater es,
Et tu illam salvam magìs velis, quàm ego: id adeò gnati caussâ,
Quem ego intellexi illam haud minûs, quàm se ipsum, magni facere.
Neque adeo me clam est, quàm esse eum graviter laturam credam,
Hoc si rescierit: eò domum studeo hæc priùs, quam ille, ut redeat.
Ph. Laches, et diligentiam vestram et benignitatem
Novi: et, quæ dicis, omnia esse ut dicis, animum induco;
Et te hoc mihi cupio credere, illam ad vos redire studeo,
Si facere possim ullo modo. *La.* quæ res te facere id prohibet?
Eho, nunquidnam accusat virum? *Ph.* minimè: nam postquam attendi
Magìs, et vi cœpi cogere ut rediret, sanctè adjurat,
Non posse apud vos Pamphilo se absente perdurare.
Aliud fortasse aliis vitii est; leni ego animo sum natus:

La. Ecce, hic Phidippus est; opportunè hunc reperio: ex eo jam sciam, quid sit, cur ejus filia à nobis discesserit. Phidippe, quamvis me sentio imprimis esse facilem erga omnes è meâ familiâ, attamen non is sum, qui nimiâ indulgentiâ praviores eos reddam. Quòd si tu idem, atque ego, faceres, magis et mihi et tibi utile esset. Nunc perspicio te uxoris et filiæ potestati subjacere. Ph. *Eja verò, perge expostulare.* La. *Herì te conveni filiæ tuæ causâ: ut ad te incertus veni, æquè me incertum dimisisti. Minimè ita convenit, si cupis inter nos persistere hanc affinitatem, occultare causas tuæ iracundiæ. Si quod delictum fecimus, edissere nunc jam: aut id refutando, aut excusando emendabimus, te ipso judice existente. sin propterea retines filiam in tuis ædibus, quòd ægritudine et morbo laborat; te in me injuriosè agere puto, Phidippe, si vereris me non domi meæ sedulò remedia ei et fomenta curentur. At, ita mihi dii bene velint, in hoc tibi non cedo, quamvis illius pater sis, ut illius salutem atque incolumitatem magis diligas, quàm ego: id adeò volo filii mei gratiâ, quem ego perspexi, illam non minùs quam se ipsum magni æstimare. Neque certè ignoro eum molestè et ægrè auditurum, uxorem suam à nobis recessisse: hanc ob causam laboro omni studio, ut Philumena priùs ad ædes nostras redeat, quàm ille.* Ph. *Laches, et sedulitatem vestram, et benignitatem compertum habeo, et omnia quæ dicis certa et vera esse mihi persuadeo: etiam velim, hoc mihi credas; illa ut domum tuam revertatur, me operam dare, si ullâ ratione id efficere valeam.* La. *Quæ res te hoc facere impedit? Eho, an illa alicujus culpæ virum suum arguit?* Ph. *Nullius: nam ubi rem diligentiùs consideravi, et vi aggressus sum eam, ut in tuum domum reverteretur, ipsa religiose jurat, se non posse apud vos per absentiam Pamphili permanere. Aliis hominibus aliud vitium à naturâ insitum est; ego sum miti animo à naturâ præditus:*

Non

Non possum advorsari meis. *La.* hem, Sostrata!
So. heu me miseram!
La. Certumne est istud? *Ph.* nunc quidem, ut videtur: sed nunquid vis?
Nam est, quod me transire ad forum jam oportet.
La. eo tecum unâ.

non possum repugnare voluntati meorum. La. *Hem, Sostrata, tu mali tanti causa es.* So. *Eheu me infelicem.* La. *Certumne est istud, Philumenam non ad nos redituram esse, dum Pamphilus aberit?* Ph. *Nunc sanè, quantùm possum prospicere: sed nunquid vis? nam aliquid causæ est, cur me ad forum citò ire oporteat.* La. *Illuc usque te comitabor.*

ACTUS II. SCENA III.

SOSTRATA.

ÆDEPOL næ nos æquè sumus omnes invisæ viris,
Propter paucas; quæ omnes faciunt dignæ ut videamur malo.
Nam, ita me ament dî, quod me accusat nunc vir, sum extra noxiam.
Sed non facile est expurgatu: ita animum induxerunt, socrus
Omneis esse iniquas: haud pol me quidem: nam nunquam secus
Habui illam, ac si ex me esset nata: nec, qui hoc mî eveniat, scio:
Nisi pol filium multis modis jam exspecto, ut redeat domum.

Ædepol, certè nos omnes mulieres sumus pariter odiosæ viris, propter pauculas: per quas fit, ut omnes judicemur meruisse calamitates et infortunia. Nam, ita valeam, in eo quod mihi vir nunc imputat, culpæ expers sum et innocua. Sed difficile est id, cujus me accusat, defensione repellere et diluere: adeò viri sibi persuaserunt omnes socros nuribus esse infestas et injurias: non pol ego quidem talis sum: nam nunquam aliter cum eâ egi, ac si mea filia esset: nec unde hoc malum mihi oriatur intelligo; nisi quòd in modum mirum expecto reditum filii Pamphili.

ACTUS III. SCENA I.

PAMPHILUS. PARMENO. MYRRHINA.

Pam. NEMINI ego plura acerba esse ex amore homini unquam oblata credo,
Quàm mi: heu me infelicem! hanccine ego vitam parsi perdere?
Hâccine ego caussâ eram tantopere cupidus redeundi domum?
Cui quantò fuerat præstabilius, ubivis gentiùm ætatem agere,
Quàm huc redire? atque hæc ita esse miserum me resciscere?
Nam nos omnes, quibus alicunde aliquis objectus est labos,
Omne quod est interea tempus, priùs quàm id rescitum est, lucro est.

Pam. *Nulli hominum plures calamitates et molestias credo ab amore unquam allatas esse, quam mihi: heu me miserum! tantâne curâ cavi, ne hanc vitam amitterem in itinere? An propter hanc causam tantâ cupiditate desiderabam redire domum; cùm mihi satiùs fuisset in quolibet alio loco vitam traducere, quàm in hanc urbem reverti? quam hæc mala videntem intelligere? quàm sim infortunatus! nam nos omnes, quibus aliquo ex loco vel occasione infortunium advenit, tempus quod intercedit, donec id cognoscamus in lucro ponimus,*

Par. At sic citius, qui te expedias his ærumnis reperies. [pliores,
Si non rediisses, hæ iræ factæ essent multo am-
Sed nunc adventum tuum ambas, Pamphile, scio reverituras.
Rem cognosces: iram expedies: restitues rursum in gratiam. [duxti tuum.
Levia sunt, quæ tu pergravia esse in animum in-
Pam. Quid consolare me? an quisquam usquam gentium est æquè miser?
Priùs quàm hanc uxorem duxi, habebam alibi animum amori deditum:
Jam in hâc re, ut taceam, cuivis facile scitu est quàm fuerim miser:
Tamen nunquam ausus sum recusare eam, quam mî obtrudit pater.
Vix me illinc abstraxi, atque impeditum in eâ expedivi animum meum,
Vixque huc contuleram, hem nova res orta est, porrò ab hac quæ me abstrahat.
Tum matrem ex eâ re me aut uxorem in culpâ inventurum arbitror:
Quæ cùm ita esse invenero, quid restat, nisi porro ut fiam miser? [jubet.
Nam matris ferre injurias me, Parmeno, pietas
Tum uxori obnoxius sum; ita olim suo me ingenio pertulit; [loco,
Tot meas injurias quæ nunquam in ullo patefecit
Sed magnum nescio quid necesse est evenisse, Parmeno, [sit diu,
Unde ira inter eas intercessit, quæ tam perman-
Par. Hoc quidem herclè parvum est; si vis verò veram rationem exsequi,
Non maxumæ, quæ maxumæ sunt interdum iræ, injuriæ
Faciunt: nam sæpe est, quibus in rebus alius ne iratus quidem est, [cissimus.
Cùm de eâdem caussâ est iracundus factus inimi-
Pueri inter sese quàm pro levibus noxiis iras gerunt?
Quapropter? *Par.* quia enim, qui eos gubernat animus, infirmum gerunt.
Itidem mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententiâ:

Par. *At hoc modo, quia rediisti, citius te his calamitatibus liberare potes. Si tardius reversus esses, hæ iræ, quæ sunt inter matrem et uxorem tuam vehementiùs exarsissent, et factæ essent multo graviores: sed nunc scio ambas reditus tui respectum habituras, ita ut altera alteram accusare vereatur. De controversiâ cognosces: iracundiam earum sedabis: rursus gratiam inter eas reconciliabis. Facilia sunt hæc, quæ magni ponderis, et difficilia esse tibi persuasisti.* Pam. *Quid dolorem meum solari conaris? an quisquam hominum tam infelix est, ut ego sum? Priusquam hanc Philumenam in uxorem accepi, habebam in aliâ muliere animum amore occupatum: nunc in eo quem dico amore, etsi nihil dicam, quisque facili negotio rescire potest, quantâ infelicitate pressus fuerim, ob ejus Bacchidis jurgia, et fastidia: tamen nunquam negare patri ausus sum, in uxorem accipere eam, quam mihi per vim ille objecit. Vix me amore Bacchidis avulsi, atque in eâ devinctum, animum meum liberavi, vixque amorem meum à Bacchide in hanc meam uxorem Philumenam transverteram; hem, recens factum deinde obvenit, propter quod invitus ab hâc divertam. Præterea ex hac dissensione me comperturum puto utrum mater mea, an uxor, sit ejus caussâ et origo. Quod cùm cognovero, quid mihi superest, nisi ut in posterum in miseriis, et ærumnis vivam? nam, Parmeno, pietatis affectus requirit, ut injurias matris tolerem; deinde uxori devinctus sum; adeò mores meos diu suâ mansuetâ naturâ usque ad finem tulit; quam injurias, quibus eam affeci, semper celavit, nec usquam declaravit: sed ingentes causas oportuit natas esse, Parmeno, propter quas adeò tanta iracundia inter eas intervenit, quæ adeò diuturna ad hanc diem perseveravit.* Par. *Aut parvæ equidem causæ evenêrunt: si vis veram rationem verò persequi, non sunt maximæ injuriæ, ex quibus oriuntur iræ interdum acerbissimæ: nam sæpe evenit, cum iracundus, qui ad iram propensus est, sit infensissimus ex eâdem causâ, ex quâ alius in iisdem rebus, ne minimum quidem irâ commoveatur. Quàm pueri inter sese pro levibus offensionibus iras exercent? Quamobrem? Quia certè mens quæ eos ducit debilis et inconstans admodum est. Similiter mulieres sunt ferè, ut pueri, levi voluntate et opinione:*

For-

Fortasse unum aliquod verbum hanc inter eas iram
conciverit.
Pam. Abi, Parmeno, intrò, ac me venisse nuntia.
Par. hem! quid hoc? *Pam.* tace.
Par. Trepidari sentio, cursari rursum prorsùm.
Pam. agedum ad fores: [fabularier.
Accede propriùs. *Par.* hem! sensistin'? *Pam.* noli
Prô Jupiter! audio clamorem. *Par.* tute loque-
ris, me vetas!
My. Tace, obsecro, mea gnata. *Pam.* matris
vox visa est Philumenæ.
Nullus sum. *Par.* qui dum? *Pam.* Perii. *Par.*
quam ob rem? *Pam.* nescio quod magnum
malum [lumenam
Profectò, Parmeno, me celant. *Par.* uxorem Phi-
Pavitare nescio quid dixerunt: id si fortè est, nescio.
Pam. Interii: cur mihi id non dixti? *Par.* quia
non poteram unà omnia.
Pam. Quid morbi est? *Par.* nescio. *Pam.* quid?
nemone medicum adduxit? *Par.* nescio.
Pam. Cesso hinc ire intrò, ut hoc quamprimum,
quicquid est, certò sciam? [affectam?
Quonam modo, Philumena mea, nunc te offendam
Nam si periculum ullum in te est, periisse me unà
haud dubium est. [qui.
Par. Non usus facto est mihi nunc, hunc introse-
Nam invisos omneis nos esse illis sentio.
Herì nemo voluit Sostratam intrò admittere.
Si fortè morbus amplior factus siet,
Quod sanè nolim maxumè heri causâ mei,
Servum illico introiisse dicent Sostratæ,
Aliquid tulisse comminiscentur mali,
Capiti atque ætati illorum morbus qui auctus siet:
Hera in crimen veniet, ego verò in magnum
malum.

fortasse unum nescio quod verbum hanc simultatem inter eas excitare potuit. Pam. *Abi, Parmeno, domum, in quâ est Philumena, ac me ex Imbro rediisse refer.* Par. *Hem, quid hoc est, quod audio?* Pam. *Sile, audi diligenter.* Par. *Voce tremulâ timorem indicari percipio, ab iis, qui intus sunt, et hàc et illàc discursari antè et retro.* Pam. *Agedum ad ostium aures propriùs admove.* Par. *Hem, ecquid audivisti?* Pam. *Noli garrire. Proh, Jupiter! vociferationem audio.* Par. *Tu, ipse, Pamphile, loqueris, et loqui me prohibes?* My. *Vocem supprime, obsecro, mea gnata.* Pam. *Puto me audivisse vocem Myrrhinæ matris Philumenæ. De me actum est misero.* Par. *Cur de te actum est?* Pam. *Quia dolore confectus sum ad mortem usque.* Par. *Quam ob causam?* Pam. *Nescio quod grave exitium mihi occultant.* Par. *Uxorem tuam Philumenam pavidam, nescio quid horrere mali, et prætimere relatum est: Id si fortè est, propter quod clamitavit, ignoro.* Pam. *Perii: cur de hàc re me non monuisti?* Par. *Quia non poteram omnia simul tibi dicere.* Pam. *Quo morbo laborat?* Par. *Istud ignoro.* Pam. *Quid ignoras? nullusne medicus ad eam curandum vocatus est?* Par. *Ignoro, an medicus ei affuerit.* Pam. *Nimis tardo in domum socrus ire, ut hoc quam citò, quodcunque potest esse, pro certo comperiam. quonam modo, Philumena mea, te inveniam reditu à morbo tentari? nam si tantulùm periclitaris, certum est me in eodem versari periculo.* Par. *Non utile factu mihi nunc est hunc in domum intrò comitari; nam nos exosos omnes illis, matre et filiâ scilicet, esse intelligo. hesternâ die nemo ex familiâ istâ voluit Sostratam, matrem Pamphili, in ædes intrò admittere. Si fortè morbus ejus gravior factus fuerit, quod abominor, maximè propter Pamphilum herum meum, statim dicent servum Sostratæ intrò ingressum esse, aliquid confingent noxium illum attulisse vitæ illorum et annis ætatis exitiosum, quo morbus accreverit: unde hera Sostrata crimine accersetur, ego verò in quæstionem postulabor.*

ANNOTATIONES.

55 *Hera in crimen veniet.*] Veneficii accusabitur.

Ego verò in magnum malum.] Quæstionis tormentis subjiciar scilicet. Servos torqueri olim, quibus sine quæstione nihil credebatur usitatissimum fuit: nec solùm alienos, sed etiam nostros, qui vocabantur interdum in testimonium contra nos: non temerè tamen, nisi in causâ fraudati tributi et aliis quibusdam.

ACTUS

ACTUS III. SCENA II.

SOSTRATA. PARMENO. PAMPHILUS.

So. NESCIO quid jamdudum hic audio tumultuari misera:
Male metuo, ne Philumenæ magis morbus aggravescat:
Quod te, Æsculapi, et te, Salus, ne quid sit hujus, oro.
Nunc ad eam visam. *Par.* heus, Sostrata. *So.* ehem! *Par.* iterum istinc excludere.
So. Ehem Parmeno, tune hîc eras? periî? quid faciam misera?
Non visam uxorem Pamphili, cùm in proxumo hîc sit ægra?
Par. Non visas, nec mittas quidem visendi causâ quemquam:
Nam qui amat cui odio ipsius est, bis facere stulte duco:
Laborem inanem ipsus capit, et illi molestiam affert.
Tum autem filius tuus introiît videre, ut venit, quid agat.
So. Quid ais? an venit Pamphilus? *Par.* venit. *So.* Dîs gratiam habeo.
Hem, istoc verbo animus mihi rediît, et cura ex corde excessit.
Par. Jam eâ te causâ maxumè huc nunc introire nolo:
Nam si remittent quippiam Philumenæ dolores,
Omnem rem narrabit, scio, continuò sola soli,
Quæ inter vos intervenit, unde ortum est initium iræ.
Atque eccum video ipsum egredi: quàm tristis est!
So. ô mi gnate.
Pam. Mea mater, salve. *So.* gaudeo venisse salvom: salvan'
Philumena est? *Pam.* meliuscula est. *So.* utinam istuc ita Dî faxint.
Quid tu igitur lacrumas? aut quid es tam tristis? *Pam.* rectè mater.
So. Quid fuit tumulti? dic mihi: an dolor repente invasit?

So. *Nescio quid jampridem hac in domo Phidippi strepitus, et tumultus fieri audio: valde timeo ne Philumenæ morbus gravior fiat: quod te, Æsculapi, medicinæ præses, teque, Salus, dea sanitatis, ut nihil tale accidat precor. Nunc ibo ad videndum eam.* Par. *Heus, Sostrata.* So. *Ehem!* Par. *Secundò prohibeberis ingressu istarum ædium.* So. *Hem, Parmeno, tune hîc eras? perdita sum; quid ego faciam infelix? An non ibo ad videndum Philumenam uxorem Pamphili, cùm proximis his in ædibus jaceat ægrota?* Par. *Noli ire, nec mittas etiam ullum, qui à te eam invisat: nam qui amore prosequitur eum, qui invisus et odiosus est, bis ineptè se gerere arbitror: vanum laborem ipse sumit, et illi quem amat, à quo non redamatur, tædio est, et importunus. Filius etiam tuus ingressus est ad eam, postquam huc ex itinere rediit, ut videat quomodo illa se habeat.* So. *Quid ais? an advenit Pamphilus?* Par. *advenit.* So. *Diis gratias habeo pro ejus adventu. Hem, dicto tuo de adventu filii refecta et recreata sum, et anxietas ex animo recessit.* Par. *Propterea te præcipuè has ædes ingredi, non suadeo tibi: nam si morbi dolor Philumenam relinquat, et intermittatur, non dubium est mihi, quin Pamphilo totam rei seriem exponat, et recenseat confestim remotis arbitris, præsens præsenti quæ inter te et eam iracundia intercessit, et ex quâ re odii origo fluxit. Ecce hic eum video exire è domo socrus suæ: quàm tristis vultu apparet!* So. *O mi fili, gaudeo te salvum advenisse.* Pam. *O mea mater, salve.* So. *An bene valet Philumena?* Pam. *Aliquantò meliùs se habet.* So. *Dii velint ita esse ut dicis. Quare ergo, si meliuscule valet, lachrymaris? aut quid es tristis?* Pam. *Nihil est, mater.* So. *Quid modò tumultuatum fuit in istis ædibus? dic mihi: an improvisus dolor Philumenam corripuit?*

Pam.

Pam. Ita factum est. *So.* Quid morbi est? *Pam.* febris. *So.* quotidiana? *Pam.* ita aiunt.
I sodes intrò; consequar jam te, mea mater. *So.* fiat.
Pam. Tu pueris curre, Parmeno, obviàm, atque his onera adjuta.
Par. Quid? non sciunt ipsi viam, domum quâ redeant? *Pam.* cessas?

Pam. *Ita accidit.* So. *Quid genus morbi est?* Pam. *Febris.* So. *An quotidiana est?* Pam. *Ita vulgò dicunt. I, quæso domum intrò; consequar mox te.* So. *Ita erit.* Pam. *Tu, Parmeno, curre obviàm servis afferentibus onera et sarcinas à navi, et eis adjumentum præbe.* Par. *Quid opus est me his occurrere? nonne sciunt viam, per quam domum redeant?* Pam. *Quid cunctaris ire, quò dico?*

ACTUS III. SCENA III.

PAMPHILUS.

NEQUEO mearum rerum initium ullum invenire idoneum,
Unde exordiar narrare, quæ nec opinanti accidunt;
Partim quæ perspexi his oculis, partim quæ accepi auribus:
Quà me propter exanimatum citiùs eduxi foras.
Nam modò me intrò ut corripui timidus, alio suspicans
Morbo me visurum affectam, ac sensi esse, uxorem: hei mihi!
Postquam me aspexêre ancillæ advenisse, illico omnes simul
Lætæ exclamant, venit, id quòd me repentè aspexerant:
Sed continuò voltum earum sensi immutari omnium;
Quia tam incommode illis fors obtulerat adventum meum.
Una illarum interea properè præcucurrit, nuntians
Me venisse: ego eju' videndi cupidus rectà consequor.
Posteaquam introiî, extemplo ejus morbum cognovi miser:
Nam neque, ut celari posset, tempus spatium ullum dabat.
Neque voce aliâ, ac res monebat, ipsa poterat conqueri.
Postquam aspexi, ô facinus indignum! inquam: et corripui illico
Me inde lacrumans, incredibili re, atque atroci percitus.
Mater consequitur: jam ut limen exirem, ad genua accidit.

Non possum excogitare rerum mihi molestarum ullum principium aptum et conveniens, à quo incipiam exponere ea, quæ mihi nec suspicanti, nec cogitanti advenerunt; quorum aliqua his oculis pervidi, aliqua his auribus percepi: quamobrem me perterritum et consternatum citiùs extra domum extuli. Nam paulò antè, postquam raptim intrò domum ingressus sum, alio opinans morbo me inventurum correptam esse uxorem atque vidi: hei mihi! ut me ancillæ conspexere rediîsse, omnes statim unà hilares primo gaudio adventus clamitant, Pamphilus advenit; propter id, quòd improvisò, et subitò me viderant: sed illico animadverti earum omnium vultus transmutatos esse, postquam consideraverunt reditum meum intempestivè illis fortè obtigisse. Interea ex illis una celeriter cucurrit ad prænunciandum me advenisse: ego videndæ Philumenæ cupiditate ardens recta hanc ancillam insequor. Postquam ingressus sum cubiculum, confestim deprehendi quo morbo tentabatur: nam temporis brevitas impediebat, quominus ejus partitudo occultaretur, neque ipsa poterat aliâ voce, ac dolores cogebant, gemitus ex partu, et questus edere. Postquam visu id comperi; ô probum ingens! apud me dixi, et continuò inde me subduxi, illacrymans, re mihi non credibili et aspectu horrendâ commotus ac perturbatus. Mater Philumenæ me insequitur; et lachrymas fundens infelix, in limine domûs, ad genua exeunti mihi se subjicit,

Lacrumans

Hecyram ad vos refero, quam mihi per silentium
Nunquam agere licitum est, ita eam oppressit calamitas.
Eam calamitatem vostra intelligentia
Sedabit, si erit adjutrix nostræ industriæ.
Cùm primum eam agere cœpi, pugilum gloria,
Funambuli eòdem accessit expectatio:
Comitum conventus, strepitus, clamor mulierum
Fecêre, ut ante tempus exirem foras.
Vetere in novâ cœpi uti consuetudine,
In experiundo ut essem: refero denuo;
Primo actu placeo. cùm interea rumor venit,
Datum iri gladiatores: populus convolat:
Tumultuantur, clamant, pugnant de loco.
Ego interea meum non potui tutari locum.
Nunc turba nulla est: otium et silentium est.
Agendi tempus mihi datum est: vobis datur
Potestas condecorandi ludos scenicos.
Nolite sinere per vos artem musicam
Recidere ad paucos: facite, ut vestra auctoritas
Meæ auctoritati fautrix adjutrixque sit.
Si nunquam avarè statui pretium arti meæ,
Et eum esse quæstum in animum induxi maxumum,
Quàm maxumè servire vestris commodis;
Sinite impetrare me, qui in tutelam meam
Studium suum, et se in vostram commisit fidem,
Ne eum circumventum iniquè iniqui irrideant.
Meâ caussâ caussam hanc accipite, et silentium
Date, ut libeat scribere aliis, mihique ut discere
Novas expediat, posthac pretio emptas meo.

Hecyram comœdiam in scenam reduco, quam mihi exhibere cum favente silentio nunquam concessum est; tantum eam obruit infortunium. Istud infortunium vestra prudentia, et ad eum comœdium cognoscendam attentio placabit, si nostræ diligentiæ opem afferat. Simul atque eam coram populo recitare cœpi, pugiles gloriæ cupidi, populus magnâ expectatione et ingenti studio concitatus spectandi funambuli, concursus eorum qui in nostro sunt comitatu, tumultus, vociferatio mulierum, me coëgerunt egredi, ante completam fabulæ actionem, extra theatrum. Cœpi uti antiquâ consuetudine, quâ usus fui in Cæcilii fabulis, in novâ Terentii comœdia Hecyrâ, ut in periculo faciendo insisterem, et tentare perseverarem: iterum Hecyram comœdiam introduco in Theatrum: primo actu gratus sum, et acceptus: quum interea sermo spargitur exhibitum iri gladiatores: Fit subitus populi concursus, turbæ excitantur, vociferantur, certant propter locum: ego interea, dum hæc fierent, non potui defendere locum in quo ipse agebam. Nunc tumultuatio nulla est, tranquillitas et taciturnitas observantur, occasio opportuna recitandi ab ædibus mihi præbetur: vobis licet ludos theatrales, qui in scenâ aguntur, cohonestare favore silentii vestri. Nolite committere, ut ars poëtica paucos artifices peritos habeat, et ad paucos perveniat: concedite mihi subsidium vestrum et præsidium, dum enixè laboro in juvando poëtas eorumque studia. Si nunquam avarè arti meæ æstimationem et indicationem feci, et mihi persuasi lucrum istud esse amplissimum, vestris utilitatibus, et emolumentis atque oblectamentis inservire: permitte me hoc à vobis precibus obtinere, ne eum delusum improbi improbè ludibrio habeant, qui studium et operam artis suæ mihi tuendam, et se fidei et favori vestro protegendum dedit. Mei gratiâ, causam poëtæ Terentii suscipite defendendam, et linguis favete, ut alii poëtæ quoque libenter studeant componendis comœdiis, mihique conducat novas memoriæ mandare et addiscere, quas pecuniæ meæ æstimatione à poëtâ comparaverim.

ACTUS

ACTUS I. SCENA I.

PHILOTIS. SYRA.

Ph. PER pol quàm paucos reperias meretricibus
Fideleis evenire amatores, Syra.
Vel hic Pamphilus jurabat quoties Bacchidi,
Quàm sanctè, ut quivis facilè possit credere,
Nunquam illâ vivâ ducturum uxorem domum:
En! duxit. *Sy.* ergo propterea te sedulò
Et moneo, et hortor, ne cujusquam misereat,
Quin spolies, mutiles, laceres, quemque nacta sis.
Ph. Utin' eximium neminem habeam? *Sy.* neminem:
Nam nemo illorum quisquam, scito, ad te venit,
Quin ita paret sese, abs te et blanditiis suis
Quam minimo pretio suam voluptatem expleat.
Hiscine tu, amabo, non contrà insidiabere?
Ph. Tamen eandem pol esse omnibus, injurium est.
Sy. Injurium est autem ulcisci advorsarios?
Aut quâ viâ captent te illi, eâdem ipsos capi?
Eheu me miseram! cur non aut istæc mihi
Ætas et forma est, aut tibi hæc sententia?

Ph. *Perquam raros aliquis inveniat, meretricibus amatores constantis fidei contingere, Pollucem testor, Syra. Etiam hic Pamphilus quoties jurejurando fidem obligabat Bacchidi, et religiosè promittebat (ut quilibet facilè sibi persuaderet eum certa dicere) nunquam se ullam mulierem, dum illa viveret, in uxorem accepturum: ecce! accepit tamen.* Sy. *Propterea igitur te commonefacio, et adhortor, ne cujusvis amatoris miseratio te moveat, quominus eum omnibus opibus exuas, diminuas, ditanies, quicunque ad te veniet.* Ph. *Mihine suades, ne ullam mihi seligam præcipuum, dilectum mihi, cui ne quidem parcam?* Sy. *Aio neminem: nam ita habeto, nullus ex illis te adit, quin ita se disponat, ut sermonibus blandis libidinem suam ex te quàm admodum modicâ mercede satiet. Talibusne amatoribus tu vicissim, rogo te, insidias non tendes?* Ph. *Nihilominus iniquum est eandem se gerere ergo omnes.* Sy. *An autem iniquum est punire inimicos? aut eâdem arte, quâ te decipere student, eos decipi? Eheu me infortunatam! cur non tuæ ætatis, et pulchritudinis ego sum: vel tu meæ sententiæ non es?*

ACTUS I. SCENA II.

PARMENO. PHILOTIS. SYRA.

Pa. SENEX si quæret me, modò isse dicito
Ad portum, percontatum adventum Pamphili.
Audin', quid dicam Scirte? si quæret me, uti
Tum dicas: si non quæret, nullus dixeris,
Alias ut uti possim causâ hâc integrâ.
Sed videon' ego Philotium? unde hæc advenit?

Ph. *Si senex Laches à te quæret ubi sim, illi dicito modò me ivisse ad portum, inquisitum de reditu Pamphili ex Imbro insulâ; advertisne quid dicam, Scirte? Si quæret, inquam, ut tunc istud ei dicas: si verò non quæret, nihil quidquam ei dixeris, ut alio tempore hanc causam non priùs dictam possim prætexere. Sed ecquid video Philotium; unde Athenas advenit?*

Philotes,

Philotis, salve multùm. *Ph.* ô salve, Parmeno.
Sy. Salve, mecastor, Parmeno. *Pa.* et tu ædepol, Syra,
Dic mihi Philoti, ubi te oblectâsti tamdiu?
Ph. Minime me equidem oblectavi, quæ cum milite
Corinthum hinc sum profecta inhumanissimo:
Biennium ibi perpetuum misera illum tuli.
Pa. Ædepol te desiderium Athenarum arbitror,
Philotium, cepisse sæpe; et te tuum
Consilium contempsisse. *Ph.* non dici potest
Quàm cupida eram huc redeundi, abeundi à milite,
Vosque hîc videndi; antiquâ ut consuetudine
Agitarem inter vos liberè convivium.
Nam illi haud licebat nisi præfinitò loqui
Quæ illi placerent. *Pa.* haud opinor commodè
Finem statuisse orationi militem.
Ph. Sed quid negotî hoc? modò quæ narravit mihi
Hîc intus Bacchis? quod ego nunquam credidi
Fore, ut illa hâc vivâ posset animum inducere
Uxorem habere. *Pa.* Habere autem? *Ph.* eho tu, an non habet?
Pa. Habet: sed firmæ hæ vereor ut sint nuptiæ.
Ph. Ita dî deæque faxint, si in rem est Bacchidis.
Sed quî istuc credam ita esse? dic mihi, Parmeno.
Pa. Non est opus prolato: hoc percontarier
Desiste. *Ph.* nempe eâ causâ, ut ne id fiat palam.
Ita me dî amabunt, haud propterea te rogo, ut
Hoc proferam, sed tacita ut mecum gaudeam.
Pa. Nunquam dices tam commodè, ut tergum meum.
Tuam in fidem committam. *Ph.* ah noli, Parmeno:
Quasi tu non multò malis narrare hoc mihi,

Philotis, multùm mihi salva sis. Ph. *Salve tu quoque, Parmeno.* Sy. *Salve pol, mi Parmeno.* Pa. *Et tu ædepol, Syra. Dic mihi, Philoti, ubi tamdiu voluptati vocâsti?* Ph. *Minimè certè voluptatis vacavi, quæ hinc Athenis Corinthum profecta sum cum milite immitissimo: Ibi per spatium continuum duorum annorum misera illum passa sum.* Pa. *Per ædem Pollucis, Philotium, opinor te sæpe desiderio Athenarum flagrâsse, et consilium hinc discedendi improbâsse.* Ph. *Verbis exprimi non potest, quanta cupiditas me tenebat in hanc urbem revertendi, discedendi à milite, atque aspectu vestro fruendi; ut ex vetustâ familiaritate celebrarem vobiscum convivium, nullius voluntati subdita. Nam Corinthi non erat mihi facultas loquendi, nisi quæ grata essent militi, prout determinâsset, et præscripsisset.* Pa. *Non arbitror bene pro tuâ voluntate militem terminum et modum præfiniîsse sermonibus tuis, cùm vos loquaces sitis.* Ph. *Sed quid rei est? qualia, et quanta retulit mihi hic intus Bacchis? Illud quod nunquam putavi futurum esse, ut Pamphilus posset adduci ut uxorem duceret, dum Bacchis vitam ageret.* Pa. *Quid? ais eum uxorem duxisse?* Ph. *Eho tu, responde; annon duxit?* Pa. *Duxit: sed dubito an sint stabiles hæ nuptiæ.* Ph. *dii, deæque faciant ne sint stabiles, si id utile est Bacchidi. sed quam ob causam, unde istud credam ita esse, scilicet has nuptias non esse firmas?* Pa. *Non opus est id declarare; desine id curiosè inquirere.* Ph. *Nimirum ne id fiat manifestum, quare non sint firmæ. Ita me Dii bene ament, non propter eam causam te interrogo, ut hoc publicem, sed ut tacitam apud me voluptatem capiam, ut in sinu gaudeam.* Pa. *Nunquam tam idoneè et aptè eloqueris ad persuadendum, ut tergum meum in tutelam tuam dedam.* Ph. *Ah noli, Parmeno, dicere talia: quasi tu non potiùs velis hoc mihi commemorare.*

ANNOTATIO.

11 *Corinthum.*] Achaiæ urbs in medio Isthmi Peloponnesiaci sita (Isthmos autem Græci vocant angustias, quibus à peninsulâ ad continentem est aditus) ob ortu Saronicum; ab occasu, Crissæum sinum habens, qui et Corinthiacus dicitur: duobus inclyta portubus. Cenchreæ ab ortu portus imminet Ægeo mari: Lechææ Ionio ab occasu: unde bimarem poëta Corinthum dixerunt.

Quam ego, quæ percontor, scire. *Pa.* vera hæc prædicat:
Et mî illud vitium maximum est. si mihi fidem
Das te tacituram, dicam. *Ph.* ad ingenium redis.
Fidem do, loquere. *Pa.* ausculta. *Ph.* istic sum. *Pa.* hanc Bacchidem
Amabat, ut cùm maximè, tum Pamphilus,
Cùm pater, uxorem ut ducat, orare occipit:
Et hæc, communia omnium quæ sunt patrum,
Sese senem esse dicere, illum autem unicum
Præsidium velle se senectuti suæ.
Ille se primò negare: sed postquam acriùs
Pater instat, fecit animi ut incertus foret,
Pudorin' anne amori obsequeretur magis;
Tundendo atque odio denique effecit senex:
Despondit ei gnatam hujus vicini proxumi.
Usque illud visum est Pamphilo neutiquam grave,
Donec jam in ipsis nuptiis, postquam videt
Paratas, nec moram ullam, quin ducat dari;
Ibi demum ita ægrè tulit, ut ipsam Bacchidem,
Si adesset, credo ibi ejus commiseresceret.
Ubicunque datum erat spatium solitudinis,
Ut conloqui mecum una posset: Parmeno,
Perîi! quid ego egi? in quod me conjeci malum?
Non potero hoc ferre, Parmeno: perîi miser.
Ph. At te dî deæque perduint cum isto odio, Laches.
Pa. Ad pauca ut redeam, uxorem deducit domum.
Nocte illa primâ virginem non attigit:
Quæ consecuta est nox, eam nihilo magis.
Ph. Quid ais? cum virgine una adolescens cubuerit
Plùs potus, sese illâc abstinere ut potuerit?
Non verisimile dicis: nec verum arbitror.
Pa. Credo ita videri tibi: nam nemo ad te venit,
Nisi cupiens tui: ille invitus illam duxerat.
Ph. Quid deinde fit? *Pa.* diebus sanè pauculis
Post, Pamphilus me solum seducit foras,
Narratque, ut virgo ab se integra etiam tum siet:
Seque antè, quàm eam uxorem duxisset domum,
Sperâsse, eas tolerare posse nuptias.

quam ego, quæ inquiram, inaudire. Pa. *Verum hæc mulier dicit: et istud vitium mihi proprium est tacere non posse, si mihi promittis te celaturam, quod quæris id proferam.* Ph. *Ad naturam tuam garrulam et loquacem redis. Promitto me tacituram: narra.* Pa. *Audi attentè.* Ph. *Parata sum ad audiendum.* Pa. *Hanc Bacchidem Pamphilus tam vehementer tunc amabat, ut nunquam magis antea amavisset, cum pater Laches eum rogare cœpit, ut uxorem ducere velit: et eum commonefacere de his, quæ ab omnibus patribus solent proponi; sese dicit senectutis onere premi, illum unicum, sine fratribus; velle sibi in senectute esse levamen. Primò Pamphilus recusabat accipere: verùm postquam pater vehementiùs urget, fecit ut animi dubius esset, pudorine et reverentiæ patris, an amori Bacchidis amicæ se dederet; denique crebris hortationibus impellendo, et odiose flagitando senex effecit, quod volebat stipulatus est ei in uxorem filiam hujus vicini proximi Phidippe Philumenam. Eò usque sponsalia non nimis molestè tulit, quousque in ipso tempore nuptiarum, ubi videt eas mox celebrandas, ibi tandem ægritudine tantâ animi cruciatus fuit, ut si ipsa Bacchis præsens esset, non mediocri commiseratione moveretur. In quocunque loco, seorsum ab illis, solis nobis esse licebat, ut cogitationes suas mihi exponere verbis clam posset: Parmeno, perditus sum, dicebat; quid ego feci assentiendo his sponsalibus? in quod infortunium me præcipitem dedi? non potero tolerare istud malum, Parmeno: perditus sum infelix.* Ph. *At te dii deæque perdant, Laches, cum instanti tuâ et molestâ sedulitate.* Pa. *Ut paucis verbis orationem absolvam, Pamphilus uxorem ducit in domum paternum. Nocte ille primâ Philumenam in toro non attigit: altera sequenti, ne magis quidem attigit.* Ph. *Quid ais? Adolescens solus cum unâ virgine plùs solito potus cubuerit, et ab ejus tamen amplexibus abstinere sese ille potuerit? non vero consentaneum et probabile ais neque id verum esse puto.* Pa. *Credo te ita judicare; nemo enim te convenit, nisi cupidus amator: ille nolens eam uxorem ceperat.* Ph. *Quid deinde sequutum fuit?* Pa. *Non ita multò post Pamphilus sine testibus seorsum me ducit extra domum, atque narrat ut Philumenam non attigerit; ut, quod ad se pertinet, virgo etiam tum incorrupta permaneat: se antequam eam accepisset uxorem, spem habuisse, se in his nuptiis perduraturum.*

Sed quam decrêrim me non posse diutius
Habere, eam ludibrio, haberi, Parmeno,
Quin integram itidem reddam, ut accepi à suis,
Neque honestum mihi, neque utile ipsi virgini est.
Ph. Pium ac pudicum ingenium narras Pamphili.
Pa. Hoc ego proferre, incommodum esse mihi arbitror:
Reddi patri autem, cui tu nihil dicas vitii,
Superbum est: sed illam spero, ubi hoc cognoverit,
Non posse se mecum esse, abituram denique.
Ph. Quid interea? ibatne ad Bacchidem? *Pa.* quotidie:
Sed, ut fit, postquam hunc alienum ab sese videt,
Maligna multò et magìs procax facta illico est.
Ph. Non ædepol mirum. *Pa.* atqui ea res multò maxumè
Disjunxit illam ab illâ, postquam et ipse se,
Et illam, et hanc quæ domi erat, cognovit satìs,
Ad exemplum ambarum mores earum æstimans.
Hæc, ita utì liberali esse ingenio decet,
Pudens, modesta, incommoda, atque injurias
Viri omneis ferre, et tegere contumelias:
Hic animus partim uxoris misericordiâ
Devictus, partim victus huju' injuriis,
Paulatim elapsu'st Bacchidi, atque huic transtulit
Amorem, postquam par ingenium nactus est.
Interea in Imbro moritur cognatus senex
Horunc'; ea ad hos redibat lege hæreditas.
Eò amantem invitum Pamphilum extrudit pater.
Relinquit cum matre hîc uxorem: nam senex
Rus abdidit se; huc raro in urbem commeat.
Ph. Quid adhuc habent infirmitatis nuptiæ?
Pa. Nunc audies. primùm dies complusculos
Bene conveniebat sanè inter eas: interim
Miris modis odisse cœpit Sostratam;
Neque lites ullæ inter eas, postulatio

verùm neque mihi decorum, neque virgini commodum et conducibile est, Parmeno, eam, quam constituerim brevi à me dimittere, deludi et frustrà haberi, quò minùs inviolatam et intactam eodem modo reddam, quomodo eam accepi à parentibus. Ph. *Religiosum et castum Pamphili ingenium refers.* Pa. *Hoc ego patri meo renunciare, amorem scilicet Bacchidis, non utile mihi esse puto, ne irritem eum: remitti autem virginem ad patrem ipsius, cui nullam culpam filiæ referre possis, factiosum est: sed spero Philumenam, ubi intellexerit se mecum versari non posse, tandem discessuram.* Ph. *Quid interea faciebat? ibatne ad amicam Bacchidem?* Pa. *Quotidie itabat: sed sicut fieri solet, postquam Bacchis Pamphilum ab aliâ possideri muliere, nec adhuc esse suum cognoscit; difficilis superba, procax, et petulans esse cœpit.* Ph. *Per Pollucem non mirum, si talis facta est.* Pa. *At verò talis malignitas longè maximè illum ab illâ segregavit, et avertit, postquam et ipse seipsam, et mores proprios, et illam Bacchidem quàm mala esset, et quàm uxor modesta, diligentiùs consideravit, et perspexit, ambarum ingenium comparatione factâ examinans: tunc animus ejus uxoris misericordiâ partim conciliatus et allectus, partim coactus hujus Bacchidis contumeliâ, sensim se ei subduxit, et amorem suum in uxorem transtulit, postquam ingenium suo congruens et conforme reperit. Interea dum hæc geruntur, senex quidam ex eorùm cognatione vitâ decessit in Imbro insulâ, cujus legitimi erant hæredes: eò Pamphilum uxoris amore captum, pater nolentem ad eundem compulit. Hic verò uxorem cum matre reliquit; nam senex seorsum ab hominibus secedens rus se contulit; huc raró Athenas remeat.* Ph. *Quid huc usque dixisti, ex quo infirmas istas nuptias demonstrares?* Pa. *Nunc audies. primò aliquot dies concorditer certè inter se vivebant Sostrata et Philumena: repentè hæc cœpit illam mirum in modum odio habere; neque tamen ulla jurgia inter eas erant, nullæ querelæ et accusationes.*

ANNOTATIONES.

96 *Intereà in Imbro moritur.*] Imbrus maris Ægei Insula est. Sophianus *Lembro* vocat.

103 *Interim miris modis odisse.*] Fallitur Parmeno, cùm non odio socrus, sed pudore, simultatem adversus socrum Philumena simulavit.

Nunquam

Nunquam. *Ph*. Quid igitur? *Pa*. si quando ad eam accesserat
Confabulatum, fugere è conspectu illico;
Videre nolle: denique, ubi non quid pati,
Simulat se à matre accersi ad rem divinam; abit.
Ubi illìc est dies complures, accersi jubet:
Dixêre caussam tunc nescio quam. iterum jubet;
Nemo remisit: postquam accersunt sæpius,
Ægram esse simulant mulierem; nostra illico
It visere ad eam: admisit nemo. hoc ubi senex
Rescivit, herì eâ causâ rure huc advenit,
Patrem continuò convenit Philumenæ.
Quid egerint inter se, nondum etiam scio:
Nisi sanè curæ est, quorsum eventurum hoc siet.
Habes omnem rem: pergam quo cœpi iter.
Ph. Et quidem ego: nam constitui cum quodam hospite
Me esse illum conventuram. *Pa*. Dî vortant bene
Quod agas. *Ph*. vale. *Pa*. et tu bene vale, Philotium.

Ph. Quid igitur fuit? Pa. Si quandoque Sostrata convenerat Philumenam colloquendi causâ, continuò hæc se illius oculis subripiebat; nolebat eam intueri: denique ubi non potest socrum tolerare, fingit Philumena, se à matre Myrrhina vocari ad sacrificium faciendum. Ubi multos dies illìc moratur, Sostrata eam advocari mandat: causantur nescio quid. iterum advocatur, non remittitur: Postquam sæpius eam accersi vident, ægritudine et morbo fingunt mulierem detineri: nostra hera Sostrata statim it eam visum; nullus intro duxit ad Philumenam. Hoc postquam senex Laches inaudivit, heri ob hanc causam è prædio huc remeavit, patrem continuò Philumenæ Phidippum adit. Quid rei inter eos actum sit, adhuc ignoro: præterquam quòd valde sollicitus sum et curo scire, quem eventum hæc res habitura sit. Nunc accepisti ex hâc narratione, quod audire petîsti: Persequar iter inceptum ad portum. Ph. Et sanè ego quoque: nam indixi cuidem amatori advenæ tempus, quo ad illum venirem. Pa. Dîi velint bene evenire, feliciter cedere, quidquid actura sis. Ph. Vale. Pa. Et tu quoque, Philotium.

ANNOTATIO.

107 *Fugere è conspectu.*] Utpote quæ caveret gravida intelligi.

ACTUS II. SCENA I.

LACHES. SOSTRATA.

Pa. PRO deûm atque hominum fidem! quod hoc genus est? quæ hæc conjuratio?
Ut omnes mulieres eadem æquè studeant, nolintque omnia;
Neque declinatam quidquam ab aliarum ingenio ullam reperias?
Itaque adeò unò animo omnes socrus oderunt nurus: viris
Esse adversas æquè studium est, similis est pertinacia.
In eodem omnes mihi videntur ludo doctæ ad malitiam; et

La. Proh deùm, atque hominum fidem! quale est hoc genus mulierum! qualis hæc est inter eas conspiratio, et confœderatio? ut hæ omnes easdem res velint, et studiosè pariter affectent; neque ulla inveniatur, quæ deflectat et recedat ab aliarum naturâ? adeò valde simili animo, omnes quotquot sunt socrus odio nurus suas prosequuntur: viris adversari similis voluntas, et conatus similis, pervicacia, et mentis obstinatio est. In eâdem scholâ arbitror illas eruditas esse ad malefaciendum:

Ei

Ei ludo, si ullus est, magistram hanc esse satìs certò scio.
So. Me miseram, quæ nunc, quamobrem accuser, nescio. *La.* hem!
Tu nescis? *So.* non, ita me dî bene amant, mi Laches,
Itaque unà inter nos agere ætatem liceat. *La.* Dî mala prohibeant.
So. Meque abs te immeritò esse accusatam, postmodum resciscès. *La.* scio.
Tu immeritò? an quidquam pro istis factis dignum te dici potest,
Quæ me, et te, et familiam dedecoras? filio luctum paras?
Tum autem ex amicis inimici ut sint nobis affines facis,
Qui illum decrêrunt dignum, suos cui liberos committerent?
Tu sola exorere, quæ perturbes hæc tuâ impudentiâ.
So. Egone? *La.* tu, inquam, mulier, quæ me omnino lapidem, haud hominem putas.
An, quia ruri esse crebrò soleo, nescire arbitramini
Quo quisque pacto hîc vitam vestrorum exigat?
Multò meliùs hic quæ fiunt, quam illîc ubi sum assiduè, scio:
Ideo quia, utì vos mihi domi eritis, proinde ego foris.
Jampridem equidem audivi cepisse odium tui Philumenam:
Minimèque adeò mirum; et, ni id fecisset, magis mirum foret.
Sed non credidi adeò, ut etiam totam hanc odisset domum:
Quod si scissem, illa hîc maneret potiùs, tu hinc isses foras.
At vide, quàm immeritò ægritudo hæc oritur mî abs te, Sostrata.
Rus habitatum abiî, concedens vobis, et rei serviens;
Sumptus vostros, otiumque, ut nostra res posset pati,
Meo labori haud parcens, præter æquum atque, ætatem meam.

In hâc scholâ, si usquam ea est, magistram hanc Sostratam uxorem meam esse minimè dubito. So. O me infelicem, quæ nunc ignoro, quâ de causâ nunc maritus me accuset. La. Hem! tu nescis? So. Non equidem, ita dii mihi sint propitii, mi conjux; nobisque concedant unà vitam ducere longissimam. La. Dii meliora velint, et mala avertant. So. Meque nullo meo merito à te accusatam posthac cognosces. La. Scio. Nullo tuo merito? quæ me, quæ te, et familiam ignominiâ efficis? et filio luctum, et mærorem quæris? quin etiam causa es, cur affinitate nobis juncti, ex amicis inimici nobis reddantur, qui filium nostrum tanti duxerunt, ut ejus fidei suos liberos tuendos darent. tu sola reperta es, quæ has perturbationes afferas pervicaciâ tuâ. So. Egone? La. Tu, inquam, mulier, ipsa hæc facis, quæ me omnino saxum sensu privatum, non hominem esse arbitraris. An quia frequenter ruri sum in prædio, idcirco ignorare putatis, quomodo singuli in urbe domi vitam traducatis? Meliùs absens scio, quæ hic fiunt in urbe, quam ea quæ fiunt ruri, ubi continuè præsens ago: Ob eam causam, quòd qualis vita vestra domi agitur, talis fama et æstimatio mea est ruri. Jamdudum auditione percepi Philumenam nurum nostram concepisse odium tui: nec valde id mirandum est; imo nisi ita fecisset, majori admiratione esset dignum. Sed non in animum induxi, eam adeò commotam fuisse, ut etiam totam hanc familiam odio haberet: Quòd si de hâc re certior factus fuissem, illa in hac domo permaneret: tu foras dimissa fuisses. Sed considera quàm sine causâ hæc animi molêstia mihi ex te nascitur, Sostrata, rus in prædium ad habitandum me contuli, concedens vobis ut in urbe essetis, res faciendæ, et augendæ dans operam; ut facultates nostræ, quæ sunt mediocres, sufficerent vestris sumptibus, et vitæ otiosè ducendæ, labori incumbens plùs æquo, et præter ætatem meam, quia sum senex.

Nec te pro his curasse rebus, ne quid ægrè esset mihi?
So. Non meâ opera neque pol culpâ evenit. *La.* immo maxumè.
Sola hîc fuisti: in te omnis hæret culpa solâ, Sostrata.
Quæ hic erant, curares; cùm ego vos solvi curis cæteris,
Cum puellâ anum suscepisse inimicitias non pudet?
Illius dices culpâ factum? *So.* haùd equidem dico, mi Laches.
La. Gaudeo, ita me di ament, gnatæ caussâ: nam de te quidem,
Satìs scio, peccando detrimenti nil fieri potest.
So. Qui scis, an eâ caussâ mi vir, me odisse assimulaverit,
Ut cum matre unà plùs esset? *La.* quid ais? non signi hoc sat est,
Quòd herì nemo voluit visentem te ad eam intromittere?
So. Enim lassam oppidò tum aiebant: eo ad eam non admissa sum.
La. Tuos esse illi mores morbum magìs quàm ullam aliam rem arbitror:
Et meritò adeò: nam vostrarum nulla est, quin gnatum velit
Ducere uxorem; et quæ vobis placita conditio est, datur:
Ubi duxêre impulsu vostro, vostro impulsu easdem exigunt.

nonne pro his meritis, ingenti curâ studere debuisti, ne ullâ molestia mihi exhiberetur? So. *Per Pollucem non meo studio, neque culpâ accidit.* La. *Imò maximè per te id factum est. sola domi fuisti, quæ familiam regeres: in te sola omnis culpa sita est, Sostrata. Domesticæ rei curam habere debuisti: cùm ego vos liberavi aliis solicitudinibus, et alimenta paro ex culturâ agri. Nonne erubescis pudore, inimicitias te vetulam cum puellâ exercere? illius merito respondebis id evenisse?* So. *Non sanè dico culpâ factum puellæ, mi Laches.* La. *Filii mei gratiâ gaudeo, ita mihi dii faveant, cùm talem habeat uxorem, quam nec inimici accusare possint: nam quod ad te attinet, quantumvis pecces, nihil damni inde eventurum satis certo scio.* So. *Quid si me idcirco, mi marite, odio persequi præ se tulerit, ut cum matre suâ crebrius conversaretur?* La. *Quid dicis? nonne satis clarum indicium est, eam te verè nec simulatè odisse, quòd hesternâ die nullus ex familiâ voluit te, visendi eam gratiâ venientem, intrò domum excipere?* So. *Certè non admissa sum, quia tunc eam dicebat ægritudine animi languentem, et defatigatam esse.* La. *Magis opinor eam ægrotam esse propter morosam tuam consuetudinem, quàm propter aliam causam; et meritò admodum: nam vestrum nulla existit, quæ non cupiat filium suum uxorem accipere; et quæ virgo vobis probata est, ea in matrimonium filio datur: postquam ducta est hortatu vestro, hortatu divortio ejicitur.*

ACTUS II. SCENA II.

PHIDIPPUS. LACHES. SOSTRATA.

Ph. ETSI scio, Philumena, meum jus esse, ut te cogam,
Quæ ego imperem, facere: ego tamen patrio animo victus, faciam
Ut tibi concedam, neque tuæ libidini advorsabor.

Ph. *Quamvis sciam ego, Philumena, in hâc potestate esse, te compellere ea facere, quæ tibi præcipiam: ego tamen patrio affectu coactus, nunc imperabo mihi, ut tibi obsequar, neque tuæ immoderatæ cupiditati reluctabor.*

La. atque

La. Atque eccum Phidippum optumè video: ex hoc jam scibo quid sit.
Phidippe, esse ego meis omnibus scio me apprimè obsequentem,
Sed non adeò, ut facilitas mea illorum corrumpat animos.
Quòd si tu idem faceres? magìs in rem et nostram, et vostram id esset.
Nunc video in illarum potestate esse te. *Ph.* eja verò.
La. Adii te herì de filiâ: ut veni, itidem incertum amîsti.
Haud ita decet, si perpetuam vis esse affinitatem hanc,
Celare te iras. si quid est peccatum à nobis, profer:
Aut ea refellendo, aut purgando vobis corrigemus,
Te judice ipso. sin ea est caussa retinendi apud vos,
Quia ægra est; te mî injuriam facere arbitror, Phidippe,
Si metuis, satìs ut meæ domi curetur diligenter.
At, ita me dî ament, haud tibi hoc concedo, etsi illi pater es,
Et tu illam salvam magìs velis, quàm ego: id adeò gnati caussâ,
Quem ego intellexi illam haud minûs, quàm se ipsum, magni facere.
Neque adeo me clam est, quàm esse eum graviter laturam credam,
Hoc si resciverit: eò domum studeo hæc priùs, quam ille, ut redeat.
Ph. Laches, et diligentiam vestram et benignitatem
Novi: et, quæ dicis, omnia esse ut dicis, animum induco;
Et te hoc mihi cupio credere, illam ad vos redire studeo,
Si facere possim ullo modo. *La.* quæ res te facere id prohibet?
Eho, nunquidnam accusat virum? *Ph.* minimè: nam postquam attendi
Magìs, et vi cœpi cogere ut rediret, sanctè adjurat,
Non posse apud vos Pamphilo se absente perdurare.
Aliud fortasse aliis vitii est; leni ego animo sum natus:

La. *Ecce, hîc Phidippus est; opportunè hunc reperio: ex eo jam sciam, qui sit, cur ejus filia à nobis discesserit. Phidippe, quamvis me sentio imprimis esse facilem erga omnes è meâ familiâ, attamen non is sum, qui nimiâ indulgentiâ praviores eos reddam. Quòd si tu idem, atque ego, faceres, magis et mihi et tibi utile esset. Nunc perspicio te uxoris et filiæ potestati subjacere.* Ph. *Eja verò, perge expostulare.* La. *Herì te conveni filiæ tuæ causâ: ut ad te incertus veni, æquè me incertum dimisisti. Minimè ita convenit, si cupis inter nos persistere hanc affinitatem, occultare causas tuæ iracundiæ. Si quod delictum fecimus, edissere nunc jam: aut id refutando, aut excusando emendabimus, te ipso judice existente. sin propterea retines filiam in tuis ædibus, quòd ægritudine et morbo laborat; te in me injuriosè agere puto, Phidippe, si vereris me non domi meæ sedulò remedia ei et fomenta curentur. At, ita mihi dii bene velint, in hoc tibi non cedo, quamvis illius pater sis, ut illius salutem atque incolumitatem magis diligas, quàm ego: id adeò volo filii mei gratiâ, quem ego perspexi, illam non minùs quam se ipsum magni æstimare. Neque certè ignoro eum molestè et ægrè auditurum, uxorem suam à nobis recessisse: hanc ob causam laboro omni studio, ut Philumena priùs ad ædes nostras redeat, quàm ille.* Ph. *Laches, et sedulitatem vestram, et benignitatem compertam habeo, et omnia quæ dicis certa et vera esse mihi persuadeo: etiam velim, hoc mihi credas; illa ut domum tuam revertatur, me operam dare, si ullâ ratione id efficere valeam.* La. *Quæ res te hoc facere impedit? Eho, an illa alicujus culpæ virum suum arguit?* Ph. *Nullius: nam ubi rem diligentiùs consideravi, et vi aggressus sum eam, ut in tuam domum reverteretur, ipsa religiose jurat, se non posse apud vos per absentiam Pamphili permanere. Aliis hominibus aliud vitium à naturâ insitum est; ego sum miti animo à naturâ præditus:*

Non

Non possum advorsari meis. *La.* hem, Sostrata! *So.* heu me miseram!
La. Certumne est istud? *Ph.* nunc quidem, ut videtur: sed nunquid vis?
Nam est, quod me transire ad forum jam oportet. *La.* eo tecum unâ.

non possum repugnare voluntati meorum. La. *Hem, Sostrata, tu mali tanti causa es.* So. *Eheu me infelicem.* La. *Certumne est istud, Philumenam non ad nos redituram esse, dum Pamphilus aberit?* Ph. *Nunc sanè, quantùm possum prospicere: sed nunquid vis? nam aliquid causæ est, cur me ad forum citò ire oporteat.* La. *Illuc usque te comitabor.*

ACTUS II. SCENA III.

Sostrata.

ÆDEPOL næ nos æquè sumus omnes invisæ viris,
Propter paucas; quæ omnes faciunt dignæ ut videamur malo.
Nam, ita me ament dî, quod me accusat nunc vir, sum extra noxiam.
Sed non facile est expurgatu: ita animum induxerunt, socrus
Omneis esse iniquas: haud pol me quidem: nam nunquam secus
Habui illam, ac si ex me esset nata: nec, qui hoc mî eveniat, scio:
Nisi pol filium multis modis jam exspecto, ut redeat domum.

Ædepol, certè nos omnes mulieres sumus pariter odiosæ viris, propter paucculas: per quas fit, ut omnes judicemur meruisse calamitates et infortunia. Nam, ita valeam, in eo quod mihi vir nunc imputat, culpæ expers sum et innocua. Sed difficile est id, cujus me accusat, defensione repellere et diluere: adeò viri sibi persuaserunt omnes socros nuribus esse infestas et injurias: non pol ego quidem talis sum: nam nunquam aliter cum eâ egi, ac si mea filia esset: nec unde hoc malum mihi oriatur intelligo; nisi quòd in modum mirum expecto reditum filii Pamphili.

ACTUS III. SCENA I.

Pamphilus. Parmeno. Myrrhina.

Pam. NEMINI ego plura acerba esse ex amore homini unquam oblata credo,
Quàm mi: heu me infelicem! hanccine ego vitam parsi perdere?
Hâccine ego caussâ eram tantopere cupidus redeundi domum?
Cui quantò fuerat præstabilius, ubivis gentiùm ætatem agere,
Quàm huc redire? atque hæc ita esse miserum me resciscere?
Nam nos omnes, quibus alicunde aliquis objectus est labos,
Omne quod est interea tempus, priùs quàm id rescitum est, lucro est.

Pam. *Nulli hominum plures calamitates et molestias credo ab amore unquam allatas esse, quam mihi: heu me miserum! tantâne curâ cavi, ne hanc vitam amitterem in itinere? An propter hanc causam tantâ cupiditate desiderabam redire domum; cùm mihi satius fuisset in quolibet alio loco vitam traducere, quàm in hanc urbem reverti? quam hæc mala videntem intelligere? quàm sim infortunatus! nam nos omnes, quibus aliquo ex loco vel occasione infortunium advenit, tempus quod intercedit, donec id cognoscamus in lucro ponimus,*

Par. At sic citius, qui te expedias his ærumnis
reperies. [pliores,
Si non redîsses, hæ iræ factæ essent multo am-
Sed nunc adventum tuum ambas, Pamphile, scio
reverituras.
Rem cognosces: iram expedies: restitues rursum
in gratiam. [duxtî tuum.
Levia sunt, quæ tu pergravia esse in animum in-
Pam. Quid consolare me? an quisquam usquam
gentium est æquè miser?
Priùs quàm hanc uxorem duxi, habebam alibi
animum amori deditum:
Jam in hâc re, ut taceam, cuivis facile scitu est
quàm fuerim miser:
Tamen nunquam ausus sum recusare eam, quam
mî obtrudit pater.
Vix me illinc abstraxi, atque impeditum in eâ
expedivi animum meum,
Vixque huc contuleram, hem nova res orta est,
porrò ab hac quæ me abstrahat.
Tum matrem ex eâ re me aut uxorem in culpâ
inventurum arbitror:
Quæ cùm ita esse invenero, quid restat, nisi porro
ut fiam miser? [jubet.
Nam matris ferre injurias me, Parmeno, pietas
Tum uxori obnoxius sum; ita olim suo me in-
genio pertulit; [loco.
Tot meas injurias quæ nunquam in ullo patefecit
Sed magnum nescio quid necesse est evenisse,
Parmeno, [sit diu.
Unde ira inter eas intercessit, quæ tam perman-
Par. Hoc quidem herclè parvum est; si vis verò
veram rationem exsequi,
Non maxumæ, quæ maxumæ sunt interdum iræ,
injuriæ
Faciunt: nam sæpe est, quibus in rebus alius ne
iratus quidem est, [cissimus.
Cùm de eâdem caussâ est iracundus factus inimi-
Pueri inter sese quàm pro levibus noxiis iras ge-
runt?
Quapropter? *Par.* quia enim, qui eos gubernat ani-
mus, infirmum gerunt.
Itidem mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententiâ:

Par. *At hoc modo, quia rediisti, citius te his calamitatibus liberare potes. Si tardiùs reversus esses, hæ iræ, quæ sunt inter matrem et uxorem tuam vehementiùs exarsissent, et factæ essent multo graviores: sed nunc scio ambas reditus tui respectum habituras, ita ut altera alteram accusare vereatur. De controversiâ cognosces: iracundiam earum sedabis: rursus gratiam inter eas reconciliabis. Facilia sunt hæc, quæ magni ponderis, et difficilia esse tibi persuasisti.* Pam. *Quid dolorem meum solari conaris? an quisquam hominum tam infelix est, ut ego sum? Priusquam hanc Philumenam in uxorem accepi, habebam in aliâ muliere animum amore occupatum: nunc in eo quem dico amore, etsi nihil dicam, quisque facili negotio rescire potest. quantâ infelicitate pressus fuerim, ob ejus Bacchidis jurgia, et fastidia: tamen nunquam negare patri ausus sum, in uxorem accipere eam, quam mihi per vim ille objecit. Vix me amore Bacchidis avulsi, atque in eâ decinctum, animum meum liberavi, vixque amorem meum à Bacchide in hanc meam uxorem Philumenam transverteram; hem, recens factum deinde obvenit, propter quod invitus ab hâc divertam. Præterea ex hac dissensione me comperturum puto utrum mater mea, an uxor, sit ejus caussâ et origo. Quòd cùm cognovero, quid mihi superest, nisi ut in posterum in miseriis, et ærumnis vivam? nam, Parmeno, pietatis affectus requirit, ut injurias matris tolerem; deinde uxori devinctus sum; adeò mores meos diu suâ mansuetâ naturâ usque ad finem tulit; quam injurias, quibus eam affeci, semper celavit, nec usquam declaravit: sed ingentes causas oportuit natas esse, Parmeno, propter quas adeò tanta iracundia inter eas intervenit, quæ adeò diuturna ad hanc diem perseveravit.* Par. *Aut parvæ equidem causæ evenêrunt: si vis veram rationem verò persequi, non sunt maximæ injuriæ, ex quibus oriuntur iræ interdum acerbissimæ: nam sæpe evenit, cum iracundus, qui ad iram propensus est, sit infensissimus ex eâdem causâ, ex quâ alius in iisdem rebus, ne minimùm quidem irâ commoveatur. Quàm pueri inter sese pro levibus offensionibus iras exercent? Quamobrem? Quia certè mens quæ eos ducit debilis et inconstans admodum est. Similiter mulieres sunt ferè, ut pueri, levi voluntate et opinione:*

For-

Fortasse unum aliquod verbum hanc inter eas iram
conciverit.
Pam. Abi, Parmeno, intrò, ac me venisse nuntia.
Par. hem! quid hoc? *Pam.* tace.
Par. Trepidari sentio, cursari rursum prorsùm.
Pam. agedum ad fores: [fabularier.
Accede propriùs. *Par.* hem! sensistin'? *Pam.* noli
Prô Jupiter! audio clamorem. *Par.* tute loque-
ris, me vetas!
My. Tace, obsecro, mea gnata. *Pam.* matris
vox visa est Philumenæ.
Nullus sum. *Par.* qui dum? *Pam.* Perii. *Par.*
quam ob rem? *Pam.* nescio quod magnum
malum [lumenam
Profectò, Parmeno, me celant. *Par.* uxorem Phi-
Pavitare nescio quid dixerunt: id si fortè est, nescio.
Pam. Interii: cur mihi id non dixti? *Par.* quia
non poteram unà omnia.
Pam. Quid morbi est? *Par.* nescio. *Pam.* quid?
nemone medicum adduxit? *Par.* nescio.
Pam. Cesso hinc ire intrò, ut hoc quamprimum,
quicquid est, certò sciam? [affectam?
Quonam modo, Philumena mea, nunc te offendam
Nam si periculum ullum in te est, periisse me unà
haud dubium est. [qui.
Par. Non usus facto est mihi nunc, hunc intro se-
Nam invisos omneis nos esse illis sentio.
Herì nemo voluit Sostratam intrò admittere.
Si fortè morbus amplior factus siet,
Quod sanè nolim maxumè heri causâ mei,
Servum illico introiisse dicent Sostratæ,
Aliquid tulisse comminiscentur mali,
Capiti atque ætati illorum morbus qui auctus siet:
Hera in crimen veniet, ego verò in magnum
malum.

fortasse unum nescio quod verbum hanc simultatem inter eas excitare potuit. Pam. *Abi, Parmeno, domum, in quâ est Philumena, ac me ex Imbro rediisse refer.* Par. *Hem, quid hoc est, quod audio?* Pam. *Sile, audi diligenter.* Par. *Voce tremulâ timorem indicari percipio, ab iis, qui intus sunt, et hàc et illàc discursari antè et retro.* Pam. *Agedum ad ostium aures propriùs admove.* Par. *Hem, ecquid audivisti?* Pam. *Noli garrire. Proh, Jupiter! vociferationem audio.* Par. *Tu, ipse, Pamphile, loqueris, et loqui me prohibes?* My. *Vocem supprime, obsecro, mea gnata.* Pam. *Puto me audivisse vocem Myrrhinæ matris Philumenæ. De me actum est misero.* Par. *Cur de te actum est?* Pam. *Quia dolore confectus sum ad mortem usque.* Par. *Quam ob causam?* Pam. *Nescio quod grave exitium mihi occultant.* Par. *Uxorem tuam Philumenam pavidam, nescio quid horrere mali, et prætimere relatum est: Id si fortè est, propter quod clamitavit, ignoro.* Pam. *Perii: cur de hàc re me non monuisti?* Par. *Quia non poteram omnia simul tibi dicere.* Pam. *Quo morbo laborat?* Par. *Istud ignoro.* Pam. *Quid ignoras? nullusne medicus ad eam curandum vocatus est?* Par. *Ignoro, an medicus ei affuerit.* Pam. *Nimis tardo in domum socrus ire, ut hoc quam citò, quodcunque potest esse, pro certo comperiam. quonam modo, Philumena mea, te inveniam reditu à morbo tentari? nam si tantulùm periclitaris, certum est me in eodem versari periculo.* Par. *Non utile factu mihi nunc est hunc in domum intrò comitari; nam nos exosos omnes illis, matre et filiâ scilicet, esse intelligo. hesternâ die nemo ex familiâ istâ voluit Sostratam, matrem Pamphili, in ædes intrò admittere. Si fortè morbus ejus gravior factus fuerit, quod abominor, maximè propter Pamphilum herum meum, statim dicent servum Sostratæ intrò ingressum esse, aliquid confingent noxium illum attulisse vitæ illorum et annis ætatis exitiosum, quo morbus accreverit: unde hera Sostrata crimine accersetur, ego verò in quæstionem postulabor.*

ANNOTATIONES.

55 *Hera in crimen veniet.*] Veneficii accusabitur.

Ego verò in magnum malum.] Quæstionis tormentis subjiciar scilicet. Servos torqueri olim, quibus sine quæstione nihil credebatur usitatissimum fuit: nec solùm alienos, sed etiam nostros, qui vocabantur interdum in testimonium contra nos: non temerè tamen, nisi in causâ fraudati tributi et aliis quibusdam.

ACTUS III. SCENA II.

SOSTRATA. PARMENO. PAMPHILUS.

So. NESCIO quid jamdudum hic audio tumultuari misera:
Male metuo, ne Philumenæ magis morbus aggravescat:
Quod te, Æsculapi, et te, Salus, ne quid sit hujus, oro.
Nunc ad eam visam. *Par.* heus, Sostrata. *So.* ehem! *Par.* iterum istinc excludere.
So. Ehem Parmeno, tune hîc eras? perîî? quid faciam misera?
Non visam uxorem Pamphili, cùm in proxumo hîc sit ægra?
Par. Non visas, nec mittas quidem visendi causâ quemquam:
Nam qui amat cui odio ipsius est, bis facere stulte duco:
Laborem inanem ipsus capit, et illi molestiam [affert.
Tum autem filius tuus introiît videre, ut venit, quid agat.
So. Quid ais? an venit Pamphilus? *Par.* venit. *So.* Dîs gratiam habeo.
Hem, istoc verbo animus mihi rediît, et cura ex corde excessit.
Par. Jam eâ te causâ maxumè huc nunc introire nolo:
Nam si remittent quippiam Philumenæ dolores,
Omnem rem narrabit, scio, continuò sola soli,
Quæ inter vos intervenit, unde ortum est initium iræ.
Atque eccum video ipsum egredi: quàm tristis est! *So.* ô mi gnate.
Pam. Mea mater, salve. *So.* gaudeo venisse salvom: salvan'
Philumena est? *Pam.* meliuscula est. *So.* utinam istuc ita Dî faxint.
Quid tu igitur lacrumas? aut quid es tam tristis? *Pam.* rectè mater.
So. Quid fuit tumulti? dic mihi: an dolor repente invasit?

So. *Nescio quid jampridem hac in domo Phidippi strepitus, et tumultus fieri audio: valde timeo ne Philumenæ morbus gravior fiat: quod te, Æsculapi, medicinæ præses, teque, Salus, dea sanitatis, ut nihil tale accidat precor. Nunc ibo ad videndum eam.* Par. *Heus, Sostrata.* So. *Ehem!* Par. *Secundò prohibeberis ingressu istarum ædium.* So. *Hem, Parmeno, tune hîc eras? perdita sum; quid ego faciam infelix? An non ibo ad videndum Philumenam uxorem Pamphili, cùm proximis his in ædibus jaceat ægrota?* Par. *Noli ire, nec mittas etiam ullum, qui à te eam invisat: nam qui amore prosequitur eum, qui invisus et odiosus est, bis ineptè se gerere arbitror: vanum laborem ipse sumit, et illi quem amat, à quo non redamatur, tædio est, et importunus. Filius etiam tuus ingressus est ad eam, postquam huc ex itinere rediît, ut videat quomodo illa se habeat.* So. *Quid ais? an advenit Pamphilus?* Par. *advenit.* So. *Diis gratias habeo pro ejus adventu. Hem, dicto tuo de adventu filii refecta et recreata sum, et anxietas ex animo recessit.* Par. *Propterea te præcipuè has ædes ingredi, non suadeo tibi: nam si morbi dolor Philumenam relinquat, et intermittatur, non dubium est mihi, quin Pamphilo totam rei seriem exponat, et recenseat confestim remotis arbitris, præsens præsenti quæ inter te et eam iracundia intercessit, et ex quâ re odii origo fluxit. Ecce hic eum video exire è domo socrus suæ: quàm tristis vultu apparet!* So. *O mi fili, gaudeo te salvum advenisse.* Pam. *O mea mater, salve.* So. *An bene valet Philumena?* Pam. *Aliquantò meliùs se habet.* So. *Dii velint ita esse ut dicis. Quare ergo, si meliuscule valet, lachrymaris? aut quid es tristis?* Pam. *Nihil est, mater.* So. *Quid modò tumultuatum fuit in istis ædibus? dic mihi: an improvisus dolor Philumenam corripuit?*

Pam.

Pam. Ita factum est. *So.* Quid morbi est? *Pam.* febris. *So.* quotidiana? *Pam.* ita aiunt.
I sodes intrò; consequar jam te, mea mater. *So.* fiat.
Pam. Tu pueris curre, Parmeno, obviàm, atque his onera adjuta.
Par. Quid? non sciunt ipsi viam, domum quâ redeant? *Pam.* cessas?

Pam. Ita accidit. So. Quid genus morbi est? Pam. Febris. So. An quotidiana est? Pam. Ita vulgò dicunt. I, quæso domum intrò; consequar mox te. So. Ita erit. Pam. Tu, Parmeno, curre obviàm servis afferentibus onera et sarcinas à navi, et eis adjumentum præbe. Par. Quid opus est me his occurrere? nonne sciunt viam, per quam domum redeant? Pam. Quid cunctaris ire, quò dico?

ACTUS III. SCENA III.

Pamphilus.

NEQUEO mearum rerum initium ullum invenire idoneum,
Unde exordiar narrare, quæ nec opinanti accidunt;
Partim quæ perspexi his oculis, partim quæ accepi auribus:
Quà me propter exanimatum citiùs eduxi foras.
Nam modò me intrò ut corripui timidus, alio suspicans
Morbo me visurum affectam, ac sensi esse, uxorem: hei mihi!
Postquam me aspexêre ancillæ advenisse, illico omnes simul
Lætæ exclamant, venit, id quòd me repentè aspexerant:
Sed continuò voltum earum sensi immutari om- [nium;
Quia tam incommode illis fors obtulerat adventum meum.
Una illarum interea properè præcucurrit, nuntians
Me venisse: ego eju' videndi cupidus rectà consequor. [miser:
Posteaquam introiî, extemplo ejus morbum cognovi
Nam neque, ut celari posset, tempus spatium ullum dabat. [queri.
Neque voce aliâ, ac res monebat, ipsa poterat con-
Postquam aspexi, ô facinus indignum! inquam: et corripui illico [percitus.
Me inde lacrumans, incredibili re, atque atroci
Mater consequitur: jam ut limen exirem, ad genua accidit.

Non possum excogitare rerum mihi molestarum ullum principium aptum et conveniens, à quo incipiam exponere ea, quæ mihi nec suspicanti, nec cogitanti advenerunt; quorum aliqua his oculis pervidi, aliqua his auribus percepi: quamobrem me perterritum et consternatum citiùs extra domum extuli. Nam paulò ante, postquam raptim intrò domum ingressus sum, alio opinans morbo me inventurum correptam esse uxorem atque vidi: hei mihi! ut me ancillæ conspexere rediîsse, omnes statim unà hilares primo gaudio adventus clamitant, Pamphilus advenit; propter id, quòd improvisò, et subitò me viderant: sed illico animadverti earum omnium vultus transmutatos esse, postquam consideraverunt reditum meum intempestivè illis forte obtigisse. Interea ex illis una celeriter cucurrit ad prænunciandum me advenisse: ego videndæ Philumenæ cupiditate ardens recta hanc ancillam insequor. Postquam ingressus sum cubiculum, confestim deprehendi quo morbo tentabatur: nam temporis brevitas impediebat, quominus ejus partitudo occultaretur, neque ipsa poterat aliâ voce, ac dolores cogebant, gemitus ex partu, et questus edere. Postquam visu id comperi; ô probum ingens! apud me dixi, et continuò inde me subduxi, illacrymans, re mihi non credibili et aspectu horrendâ commotus ac perturbatus. Mater Philumenæ me insequitur; et lachrymas fundens infelix, in limine domûs, ad genua exeunti mihi se subjicit,

Lacrumans

Lacrumans misera: miseritum est. Profectò hoc sic est, ut puto,
Omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus.
Hanc habere orationem mecum principio institit:
O mî Pamphile, abs te quamobrem hæc abierit, caussam vides:
Nam vitium est oblatum virgini olim, ab nescio quo improbo;
Nunc huc confugit, te atque alios partum ut celaret suum.
Sed cùm orata ejus reminiscor, nequeo quin lacrumem miser.
Quæque fors fortuna est, inquit, nobis quæ te hodie obtulit,
Per eam te obsecramus ambæ, si jus, si fas est, utì
Advorsa ejus per te tecta tacitaque apud omnes sient.
Si unquam erga te, animo esse amico sensisti eam, mi Pamphile,
Sine labore hanc gratiam, te uti sibi des pro illa, nunc rogat:
Ceterùm de reducendâ id fac, quod in rem sit tuam.
Parturire eam, neque gravidam esse ex te, solus conscius.
Nam aiunt tecum post duobus concubuisse eam mensibus;
Tum, postquam ad te venit, mensis agitur hic jam septimus.
Quod te scire, ipsa indicat res. nunc si potis est, Pamphile.
Maxumè volo, doque operam, ut clam partus eveniat patrem:
Atque adeò omneis, sed si fieri id non potest quin sentiant;
Dicam abortum esse: scio nemini aliter suspectum fore,
Quin, quod verisimile est, ex te rectè eum natum putent,
Continuò exponetur: hìc tibi nihil est quidquam incommodi; et
Illi miseræ indigne factam injuriam contexeris.
Pollicitus sum; et servare in eo certum est, quod dixi, fidem.
Nam de reducendâ, id verò neutiquam honestum esse arbitror
Nec faciam: etsi amor me graviter consuetudoque ejus tenet.

ego certè ejus misertus sum. Procul dubio hoc usu venit omnibus nobis hominibus: ut res eveniunt nobis; ita elati, et demissi sumus. Hunc illa sermonem facere mecum primò incepit: ò mi Pamphile, caussam cognoscis, propter quam hæc filia mea à domo vestrâ discesserit: nam stuprum ei illatum est virgini olim à nescio quo flagitioso tenebrione: nunc illa ad me matrem suam confugit, ut tibi, atque aliis se parientem occultaret. Verùm cùm præcationes istius memoriâ repeto, non possum me continere à lachrymis. Quæcunque subita fortuna, inquit, te nobis hodie adduxit, per eam te obtestamur ambæ mater et filia, si per jura humana divinaque licitum est, ut ejus infortunia tuo beneficio occulta, et silentio obtecta sint omnibus. si unquam eam amico animo te complexam fuisse cognovisti, mi Pamphile, eadem nunc te orat, ut hanc gratiam sibi concedas (quod facile potest) pro amico illo animo erga te: Sed de recipiendâ eâ, aut ejiciendâ id facias quod tibi commodum videbitur, et expediet. Laborare eam dolore partus, neque prægnantem à te factam esse, nemo omnium cognovit præter te solum, nam dicunt eam tibi nuptam tecum concubuisse duobus mensibus post vitium oblatum: tum postquam ad te deducta est, mensis jam hic est septimus: quod te scire res ipsa declarat. nunc si fieri potest, Pamphile, vehementissimè cupio et laboro, ut partus Philumenæ latenter fiat, etiam ignorante patre, atque insciis omnibus aliis. sed si fieri non potest, quin resciant, prætexam hoc, scilicet eam abortum fecisse, et immaturum fœtum ejecisse. Scio neminem aliter suspicaturum, quàm, quod probabile est, eum ex te genitum esse. Illico exponetur: In hâc re celandi partûs nullum poteris incommodum, et illi infelici, indignæ quæ injuriam factam acciperet, honórem integrum servaveris. Promisi hæc facere, quæ mater Myrrhina pro eâ postulavit; Stat fixum atque immotum mihi in eo quid promisi, fidem inviolatam servare. nam ut eam ex patris domo ad nos reducam, eamque recipiam, non valde conveniens et decorum esse opinor; ne faciam: quamvis ejus amore, et conversatione vehementer afficior.

Lacrumo,

Lacrumo, quæ posthac futura est vita, cùm in mentem venit,
Solitudoque. O fortuna, ut nunquam perpetuò es bona!
Sed jam prior amor me ad hanc rem exercitatum [reddidit,
Quem ego consilio missum feci; idem nunc operam huic dabo.
Adest Parmeno cum pueris: hunc minimè est opus
In hâc re adesse: nam olim soli credidi,
Eâ me abstinuisse in principio, cùm data est.
Vereor, si clamorem ejus hic crebrò audiat,
Ne parturire intelligat. aliquò mihi est
Hinc ablegandus, dum parit Philumena.

Non possum lachrymas tenere, cùm animo reputo, quam posthac vitam ducturus sim, quàm tristem et solitariam. O fortuna, quàm non diu constans, et prospera es? Sed jam prior amor Bacchidis me ad hanc rem æquo ferendam animo exercitavit et assuefecit: quem amorem tunc ratione, et prudentiâ dimisi; idem nunc huic me dedam et vocabo. Parmeno adest, venit cum servulis, redeuntibus ex Imbro: non opus est omnino, in hoc Philumenæ partu eum præsentem esse: nam quondam huic uni hoc arcanum commisi, nimirum me eam non attigisse ab initio, cùm data est mihi in uxorem. Timeo, si Philumenæ querentis vocem sæpe audiat, ne eam partu laborare cognoscat. aliquò hinc mihi amandandus est, interea dum Philumena in puerperiò.

ACTUS III. SCENA IV.

Parmeno. Socia. Pamphilus.

Par. AIN' tu, tibi hoc incommodum evenisse iter?
So. Non herclè verbis, Parmeno, dici potest
Tantùm, quàm re ipsâ navigare incommodum est.
Par. Itane est? *So.* ô fortunate, nescis quid mali
Præterieris, qui nunquam es ingressus mare.
Nam alias ut omittam miserias, unam hanc vide:
Dies triginta, aut plus eo, in navi fui,
Cùm interea semper mortem expectabam miser;
Ita usque advorsâ tempestate usi sumus.
Par. Odiosum. *So.* haud clam me est: denique herclè aufugerim
Potiùs, quàm redeam, si eò mî redeundum sciam.
Par. Olim quidem te caussæ impellebant leves,
Quod nunc minitare facere, ut faceres Socia.
Sed Pamphilum, ipsum video stare ante ostium.
Ite intrò: ego hunc adibo, si quid me velit.
Here, etiam tu hîc stas? *Pam.* equidem te expecto. *Par.* quid est?
Pam. In arcem transcurso opus est. *Par.* cui homini? *Pam.* tibi.
Par. in arcem? quid eò? *Pam.* Callidemidem hospitem

Par. *Dicisne, Sosia, hanc viam tibi ærumnosam fuisse?* So. *Per Herculem, Parmeno, verbis declarari non potest, quantùm re ipsâ mari iter facere laboriosum est.* Par. *Itane est?* So. *O beate, nescis quas difficultates, et miserias evitaveris, qui nunquam in mare ascendisti. Nam ut alias sileam calamitates, et difficultates navigationis, hanc cognosce: spatio triginta dierum, aut plùs eo tempore, in navi steti, cùm inter hos dies semper mortem formidabam infelix, adeò contrariis et oppositis ventis jactati continuè fuimus.* Par. *Res hæc incommoda, et molesta est.* So. *Non ignoro; et ut uno verbo dicam, potiùs fugiam, quàm iterum in Imbrum proficiscar, si eò mihi proficiscendum esse videam.* Par. *Olim certè ex levibus causis paratus eras fugere, quod nunc minaris facere magni et gravis periculi vitandi causa: ideo facilè tibi credo. Sed Pamphilum video ipsum stantem ante fores. Ite, vos servi, domum: ego verò hunc conveniam visurus, si quid me velit facere. Here, etiam nunc hîc moraris?* Pam. *Ego te expecto.* Par. *Quamobrem?* Pam. *In arcem urbis transcurrendum est.* Par. *Cui homini?* Pam. *Tibi.* Par. *Quænam causa est, cur tam remote in arcem me currere jubes?* Par. *Callidemidem.*

Myco-

Myconium, qui mecum unà advectu'st, conveni,
Par. Perii: vovisse hunc dicam, si salvus domum
Rediisset, unquam, ut me ambulando rumperet.
Pam. Quid cessas? *Par.* quid vis dicam? an conveniam modò?
Pam. Imò, quod constitui me hodie conventurum eum,
Non posse: ne me frustrâ illic expectet: vola.
Par. At non novi hominis faciem. *Pam.* at faciam, ut noveris:
Magnus, rubicundus, crispus, crassus, cæsius,
Cadaverosâ facie. *Par.* Dii illum perduint.
Quid, si non veniet, maneamne usque ad vesperum?
Pam. Maneto: curre. *Par.* non queo, ita defessu' sum.
Pam. Ille abiit. quid agam infelix? prorsùs nescio
Quo pacto hoc celem, quod me oravit Myrrhina,
Suæ gnatæ partum: nam me miseret mulieris.
Quod potero, faciam: tamen ut pietatem colam:
Nam me parenti potiùs, quàm amori obsequi
Oportet. at, at, eccum Phidippum, et patrem
Video: horsum pergunt: quid dicam hisce, incertu' sum.

Myconium hospitem meum, qui mecum unà navi in hanc urbem advenit, alloquere. Par. *Interii: voto promisisse verè dicere possum hunc Pamphilum, me ambulando rupturum, si unquàm è mari sospes domum advenisset.* Pam. *Quid tardas ire quò jubeo?* Par. *Quid vis ei à te nunciem? an id solùm vis, ut eum adeam?* Pam. *Dic, me non posse eum nunc convenire, sicut denunciaveram ei me facturum hodie; ne me frustrà illic opperiatur: vola.* Par. *At ignotus homo mihi est de facie.* Pam. *At efficiam ut cognoscas; procerâ staturâ est, rubrâ facie, crispis capillis, spisso et pingui corpore, glaucis oculis, vultu ad cadaveris similitudinem facto.* Par. *Dii illum perdant. Quid si non veniet in arcem, an illum expectem usque ad vespertinum tempus?* Pam. *Expecta: curre celeriter.* Par. *Non possum, ita defatigatus sum.* Pam. *Parmeno abiit, quid agam miser? Nescio quâ ratione partum occultem Philumenæ, quod ut facerem enixè oravit Myrrhina: nam misereor vehementer mulieris. Quod earum gratiâ potero, id perficiam; uxoris vitium celabo, et ejus honori consulam: ita tamen ut pietatem in matrem meam observem, quæ à Philumenâ offensa est: nam parentis potiùs, quàm amoris in uxorem, me rationem habere oportet. At, at, ecce Phidippus pater Philumenæ, et Laches pater meus: versus hanc partem veniunt: quid hisce dicam animi dubius sum.*

ANNOTATIO.

19 *Myconium.*] Mycone insula una ex Cycladibus, non procul à Delo. Virg.

Quam priùs Arcitenens oras, et littora circum
Errantem celsâ Gyaro, Myconeque revinxit.

Cyclades vocantur. *Isole de Archipelago.*

ACTUS III. SCENA V.

LACHES. PHIDIPPUS. PAMPHILUS.

La. DIXTIN' dudum, dixisse illam, se expectare filium?
Ph. Factum. *La.* venisse aiunt: redeat. *Pa.* quam causam dicam patri,
Quamobrem non reducam, nescio. *La.* quem ego hîc audivi loqui?

La. *Nonne dixisti, Phidippe, Philumenam dixisse sese expectare reditum Pamphili, ut ad nos rediret; nam sine illo in domo nostrâ perdurare non posse?* Ph. *Dixi.* La. *Pamphilum dicunt rediisse: redeat ergo Philumena ad nos.* Pa. *Nescio quam excusationem proponam patri, ob quam nolim reducere uxorem meam.* La. *Quem ego hic audivi loqui?*

Pa.

Pa. Certum obfirmare est viam me, quam decrevi persequi.
La. Ipsus est, de quo hoc agebam tecum. *Pa.* salve, mi pater.
La. Gnate mi, salve. *Ph.* bene factum te advenisse, Pamphile,
Et adeò, quod maxumum est, salvum atque validum. *Pa.* creditur.
La. Advenis modò? *Pa.* admodum. *La.* cedò, quid reliquit Phania
Consobrinus noster? *Pa.* sanè herclè homo voluptati obsequens
Fuit, dum vixit: et qui sic sunt, haud multùm hæredem adjuvant.
Sibi verò hanc laudem relinquunt: vixit, dum vixit, bene.
La. Tum tu igitur mihi attulisti huc plùs unâ sententiâ?
Pa. Quidquid id est, quod reliquit, profuit. *La.* imò obfuit:
Nam illum vivum et salvum vellem. *Ph.* impunè optare istuc licet:
Ille reviviscet jam nunquam: et tamen, utrum malis, scio.
La. Herì Philumenam ad se accersi hîc jussit; dic jussisse te.
Pa. Noli fodere: jussi. *La.* sed eam jam remittet. *Ph.* scilicet.
Pa. Omnem rem scio, ut sit gesta: adveniens audivi omnia. *La.* at
Istos invidos Diî perdant, qui hæc libenter nuntiat.
Pa. Ego me scio cavisse, ne ulla meritò contumelia
Fieri à vobis posset: idque si nunc memorare hîc velim,
Quàm fideli animo et benigno in illum et clementi fui,
Verè possim: ni te ex ipsâ id magi' velim resciscere:
Namque eo pacto maxumè apud te meo erit ingenio fides.

Pa. *Stat mihi propositum meum obfirmare, et constanter persequi, ut scilicet non recipiam uxorem, et veram causam non recipiendæ celem.* La. *Ipse Pamphilus est, Philippe, de quo hic tecum colloquebar.* Pa. *Salve, mi pater.* La. *Fili mi, salve.* Ph. *Gaudeo te advenisse, Pamphile, eòque magis gaudeo, quòd incolumis et bene valens redis, quod principium est.* Pa. *Sic à quibusdam creditur.* La. *An modò advenis?* Pa. *Propemodum.* La. *Dic quid reliquit in bonis Phania consobrinus noster?* Pa. *Certè per Herculem homo voluptatibus deditus fuit, et deliciis incumbens, quamdiu in vivis fuit: et qui ita facti sunt, non multùm hæredi prosunt, et commodant. sibi hanc laudem titulum comparant; nimirum vixit, dum vixit, laute et opiparè.* La. *Tu igitur nihil plus rei attulisti, quàm unam illam sententiam?* Pa. *Ut ut est, quodcunque reliquit nobis, compendium et emolumentum attulit.* La. *Imò damnum: nam illum vitâ frui, et incolumem superasse vellem.* Ph. *Sine pœna id permissum est optare, nihilque nocet: nam non timendum est, ne unquam ad vitam redeat; tamen non ignoro utrum præoptes.* La. *Pamphile, Philippus heri Philumenam ad se vocari jussit ex ædibus nostris: Philippe, dic te jussisse.* Pa. *Noli me monendi causâ adeò mihi latus pungere: sic est, ad me jussi vocari.* La. *Sed jam ad nos eam remittet.* Ph. *Certè ego remittam.* Pa. *Omnem rei seriem rescivi, qualiter sit gesta, cùm advenirem: pauld antè audivi omnia, quæ facta sunt.* La. *At istos garrulos, qui concordiæ et amori conjugum invident, Dii perdant, qui hæc quæ audivisti tam cupidè referunt.* Pa. *Ego scio me sedulò curâsse, ne quidquam mihi à vobis contumeliosè exprobari posset merito meo: idque si nunc hic recitare velim, quam fideli amore, et suavi Philumenam filiam tuam, Philippe, prosequutus sum, verè id recitare possim; nisi potiùs velim te ex ejus ore ea discere: namque eo modo, magis credas me tali esse ingenio, quali me tibi dico,*

ANNOTATIONES.

4 *Obfirmare viam.*] Firmiter et pertinaciter insistere viam (id est, propositum, consilium) quam mihi persequendam proposui.

6 *Bene factum te advenisse.*] Id est, prosperè contigit te advenisse. Formula est peregrè venientes gratulandi.

17 *Noli fodere:*] Fodere, hic est latus alicujus manu vel pungere, vel tundere: quod facimus monendi gratiâ, et suggerendi, et impellendi. Horatius, Lib. I. Epist. VIII.

Mercemur servum, qui dictet nomina, lævum Qui fodiat latus.

Cùm

Cùm illa, quæ nunc in me iniqua est, æqua de me dixerit;
Neque meâ culpâ hoc dissidium evenisse, id testor Deos.
Sed quando sesê esse indignam deputat matri meæ,
Cui concedat, cujus mores toleret suâ modestiâ;
Neque alio pacto potest componi inter eas gratia;
Segregandi aut mater à me est, Phidippe, aut Philumena:
Nunc me pietas matris potiùs commodum suadet sequi.
La. Pamphile, haud invitò ad aures sermo mihi accessit tuus,
Cùm te postputâsse omnes res præ parente intelligo.
Verùm vide, ne impulsus irâ pravè insistas, Pamphile.
Pa. Quibus iris nunc in illam impulsus iniquu' sim?
Quæ nunquam quidquam erga me commerita est, pater,
Quod nollem; et sæpe, quod nollem, meritam scio;
Amoque, et laudo, et vehementer desidero:
Nam fuisse erga me miro ingenio expertu' sum:
Illique exopto, ut reliquam vitam exigat
Cum eo viro, me qui sit fortunatior;
Quandoquidem illam à me distrahit necessitas.
Ph. Tibi in manu est, ne fiat. *La.* si sanus sies,
Jube illam redire. *Pa.* non est consilium, pater:
Matris servibo commodis. *La.* quo abis? mane,
Mane, inquam: quò vadis? *Ph.* quæ hæc pertinacia est?
La. Dixin', Phidippe, hanc rem ægrè laturum esse eum.
Quamobrem te orabam, ut filiam remitteres.
Ph. Non credidi ædepol adeò inhumanum fore:
Ita nunc is sibi me supplicaturum putat?
Si est, ut velit reducere uxorem; licet:
Sin alio est animo, renumeret dotem huc, eat.
La. Ecce autem, tu quoque protervè iracundus es.
Ph. Percontumax redîsti huc nobis, Pamphile.
La. Decedet jam ira hæc: etsi meritò iratus est.
Ph. Quia paululum vobis accessit pecuniæ,
Sublati animi sunt. *La.* etiam mecum litigas?

cùm Philumenâ ipsâ, quæ iniquam erga me se gessit, æquè de me tibi prædicaverit; neque me causam huic divortio præbuisse, Deos testes advoco. Sed quandoquidem seipsam existimat tanti, ut nolit obsecundare matri meæ, et rem indignam esse putat, si ei se submittat, ejusque senectutis mores moderatè ferat; neque inter eas alio modo gratia reconciliari possit, nisi matri se submittat; aut sejungenda mater est à me Phidippe, aut Philumena. Nunc pietate moveor, ut potiùs quæram quod placet matri, et ei commodum est. La. *Pamphile, libenter auribus accepi sermonem tuum, cùm te video posthabuisse omnes res commodis matris tuæ. Verùm diligenter perspice, ne irâ incitatus in tuâ sententiâ iniquè permaneas, Pamphile.* Pa. *Quibusdam iris impulsus nunc me erga eam inique agam? quæ nunquam quidquam mali erga me commeruit, neque commisit quod mihi displicet; et sæpe de me bene meritam esse, et præstitisse, quod placeret, in memoriâ habeo; amoque, et laudo, et ejus retinendæ desiderio teneor: nam singulari, et mirificâ ingenii mansuetudine, et benignitate erga me usam esse expertus sum: illique ex animo opto, ut reliquos vitæ annos traducat cùm eo marito, qui me sit felicior, siquidem illum à me divellit necessitas.* Ph. *In tuâ potestate est, ut non divellatur.* La. *Si satis sanæ mentis es, fac ut reducatur.* Pa. *Non ita mihi proposui facere: sed potiùs matris commoda sectari.* La. *Quò abis? mane, mane inquam: quò abis?* La. *Quæ est hæc mentis obstinatio?* La. *Nonne verè tibi dixi, Phidippe, molestum, et ægrum fore Pamphilo, si rescirct Philumenam ad vos ex ædibus nostris ita discessisse? quamobrem à te petebam, ut filiam ad nos remitteres, antequam ille rediisset.* Ph. *Per Pollucem, non suspicatus sum eum adeò immitem et ferocem fore: Itane is sibi nunc me supplicaturum opinatur, ut uxorem Philumenam recipiat? Si in eo est, ut velit recipere uxorem suam, per me ei licet: sin aliter animatus est, et nolit, reddat dotem, valeat.* La. *Ecce autem, tu quoque insolenter irasceris, et ad iram propensus es.* Ph. *Pervicax, et pertinax ex Imbro ad nos rediisti, Pamphile.* La. *Abibit hæc ira, etsi non sine causâ commotus est.* Ph. *Quia aliquantulum pecuniæ rei vestræ accrevit, elatiores animo, et feraciores facti estis.* La. *Etiam lites in me quoque intendis?*

Ph. De-

Ph. Deliberet, renuncietque hodie mihi,
Velitne, an non: ut alii, si huic non sit, siet.
La. Phidippe, ades, audi paucis, abiît. quid meâ?
Postremò inter se transigant ipsi, ut lubet;
Quando nec gnatus, neque hic, mihi quidquam obtemperant:
Quæ dico, parvi pendunt. porto hoc jurgium
Ad uxorem, cujus fiunt consilio omnia hæc:
Atque in eam hoc omne, quod mihi ægrè est, evomam.

Ph. *Decernat, mihique denunciet hodie Pamphilus, velitne, an non, recipere in uxorem Philumenam; ut alii sit uxor, si ipsi non sit.* La. *Philippe, propius accede, audi quæ paucis dicam. Abiît Phidippus. quid meâ refert? Tandem controversiam inter se decidant ipsi, ut videbitur; quia nec filius, neque hic Phidippus in ullâ re mihi auscultare volunt: verba mea nihili æstimant. hanc rixam ad uxorem meam jam nunc defero, quasi munus gratum; nam hujus suasu hæc omnia efficiuntur, atquè in eam omnem ægritudinem et dolorem effundam.*

ACTUS IV. SCENA I.

MYRRHINA. PHIDIPPUS.

My. PERII, quid agam? quò me vortam? quid meo respondebo viro
Misera? nam audisse vocem pueri visus est vagientis:
Ita corripuit derepente tacitus sese ad filiam.
Quòd si resciverit peperisse eam, id quâ caussâ clam me habuisse
Dicam, non ædepol scio.
Sed ostium concrepuit: credo ipsum ad me exire: nulla sum.
Ph. Uxor ubi me ad filiam ire sensit, se duxit foras:
Atque eccam video. quid ais, Myrrhina? heus, tibi dico. *My.* mihine,
Mi vir? *Ph.* vir ego tuus? tu virum me, aut hominem adeò esse deputas?
Nam si utrumvis horum, mulier unquam tibi visus forem,
Non sic ludibrio tuis factis habitus essem. *My.* quibus? *Ph.* at rogitas?
Peperit filia? hem! taces? ex quo? *My.* istuc rogare æquum est patrem?
Perii. ex quo censes, nisi ex illo, cui data est nuptum obsecro?
Ph. Credo, neque adeò arbitrari patris est aliter. sed demiror.
Quid sit, quamobrem tantopere hunc omnes nos celare volueris
Partum? præsertim cum et recte, et suo peperit tempore.

My. *Perdita sum; quid agam? quo me vertam? quid responsi marito meo reddam infelix? nam vagientis pueri clamor videtur ad aures ejus pervenisse; adeò raptim, et subito silens ad filiam se contulit. Quòd si cognoverit eam partum edidisse, per Pollucem nescio, quâ de causâ ei dicam me hoc celavisse. Sed ostium stridet: credo ipsum foras ad me prodire: perii.* Ph. *Ubi uxor vidit me ad filiam ire, foras abiît: atque ecce eam conspicio. Quid ais, Myrrhina? quid siles? heus, te appello.* My. *Mene ipsum, mi vir?* Ph. *An vir ego tuus sum? Tune virum aut hominem quemlibet existimas me esse? Nam si utrumvis horum, mulier, me judicâsses, non sic per ea, quæ fecisti, derisus et delusus fuissem.* My. *Per quæ mea facta derisui fuisti?* Ph. *At etiam quæris? Filia nostra peperit? Hem siles? Ex quo homine peperit?* My. *Istud patrem decet interrogare de filia? perdita sum. Ex quonam opinaris illam peperisse, nisi ex eo cui uxor data est, obsecro?* Ph. *Credo eam peperisse ex Pamphilo, neque licet patri aliter censere. sed mirum mihi est, quamobrem tantam curam et operam adhibuisti ad hunc partum nobis occultandum: præcipuè cùm rectè, et tempore congruo, quo prægnantes possunt parere, peperit.*

Adeòne pervicaci esse animo, ut puerum præoptares perire,
Ex quo inter nos scires posthac amicitiam fore firmiorem,
Potiùs quàm esset cum illo nupta advorsus animi lubidinem
Tui? ego etiam illorum esse hanc culpam credidi, quæ te est penes.
My. Misera sum. *Ph.* utinam sciam ita esse istuc: sed nunc mihi in mentem venit,
De hâc re quàm locuta es olim, cùm illum generum cepimus:
Nam nuptam filiam negabas posse te pati tuam
Cum eo, qui meretrices amaret, qui pernoctaret foris.
My. Quamvis caussam hunc suspicari, quàm ipsam veram, mavolo.
Ph. Multò priùs scivi, quàm tu, illum amicum habere, Myrrhina:
Verùm id vitium ego nunquam decrevi esse adolescentiæ;
Nam id omnibus innatum est: at pol jam aderit, se quoque etiam cùm oderit.
Sed, ut olim te ostendisti, eandem esse nihil cessâsti usque adhuc,
Ut filiam ab eo abduceres? neu, quod ego egissem, esset ratum.
Id nunc res indicium hæc fecit, quo pacto factum volueris.
My. Adeòn' me esse pervicacem censes, cui mater siem,
Ut eo essem animo, si ex usu esset nostro hoc matrimonium?
Ph. Tun' prospicere, aut judicare, nostram in rem quod sit, potes?

Adeòne pertinaci animo esse potuisti, ut puerum filiæ potiùs cuperes exponi ad mortem, ex quo non ignorabas stabiliorem futuram esse amicitiam in posterum inter nos, quàm contra immoderatam tuam cupiditatem Philumena cum Pamphilo nuptiis jungeretur? Ego etiam adhuc culpam in illis residere credidi, quæ apud te est. My. *Infelix sum.* Ph. *Utinam cognoscam hoc ita esse, uti tu mihi narras: sed aliud mihi in memoriam redit, ex quo videris non esse innocens, propter ea, quæ olim dixisti, cùm Pamphilum generum elegimus: nam tu negabas te posse consentire, ut filia tua collocaretur nuptui cum eo, qui meretricem amicam haberet, qui totam noctem duceret extra domum.* My. *Hunc maritum meum malo suspicari quamlibet aliam causam esse dissidii inter Pamphilum, et Philumenam, quam illam veram, propter quam volui celare filium peperisse.* Ph. *Multò priùs scivi, quàm tu, illum amare Bacchidem meretricem. Myrrhina: verum nunquam censui id vitium esse in adolescentibus, amicam habere: nam id, amare scilicet, omnibus à naturâ insitum est: at per Pollucem citò tempus adveniet, cùm etiam seipsum adventante senectute, et senectutis incommodis, odio habebit, sed ut olim te præbuisti, nunquam destitisti eandem te præbere, adversariam nimirum huic matrimonio, ut Philumenam à Pamphilo distraheres, neve quod egissem esset firmum, et stabile. Id nunc hæc res omnino manifestum facit, cùm partum filiæ nos omnes celaveris, quo modo has nuptias, quas feci, gratas habueris.* My. *Adeone me contumacem esse censes, ut cum animum haberem adversus eam, cùm mater sim, si hoc matrimonium in utilitatem nostram fieret.* Ph. *Tune providere, aut arbitrari potes, quid rebus nostris conducat?*

ANNOTATIONES.

17 *Ut puerum præoptares perire.*] Id est exponi, Vetustissimus hic mos antiquis fuit, Hebræis, Græcis; ut constat de Moyse, de Oedipo, et etiam Romanis, ut notum est de Romulo et Remo. Exponebantur miselli infantes in mare, in aliquem fluvium, in deserta et avia abjiciebantur. Ovidius Fast. lib. 1.

Amne jubet mergi geminos: scelus unda refugit:
In sicca pueri destituuntur humo.

Idem Ovid. Epist. 11.

Jamq; dari parvum canibus, avibusq; nepotem
Jusserat, in solis destituique locis.

Denique ad cloacas vetus Scholiastes Juvenalis infantes exponi solitos prodidit, ad Sat. VI. versu 600.

Transeo suppositos, et gaudia, votaque sæpe
Ad spurcos decepta lacus.

Hinc *exponere* idem, quod necare. Paulus Jurisconsultus L. IV. D. De agnoscendis liberis.

18 *Ex quo inter nos firmiorem fore amicitiam.*] Scilicet, inter familiam nostram, et familiam Philumenæ.

Audîsti

Audîsti ex aliquo fortasse, qui vidisse eum diceret
Exeuntem aut introëuntem ad amicam. quid tum postea,
Si modestè ac rarò hoc fecit? nonne ea dissimulare nos
Magis humanum est, quàm dare operam id scire, quî nos oderit?
Nam si is posset ab eâ sese derepente avellere,
Quîcum tot consuêsset annos; non eum hominem ducerem,
Nec virum satis firmum gnatæ. *My.* Mitte adolescentem, obsecro,
Et quæ me peccâsse ais. abi; solum solus conveni:
Roga, velitne an non uxorem: si est, ut dicat velle se,
Redde: sin est autem, ut nolit, rectè consului meæ.
Ph. Siquidem ille ipse non volt, et tu sensti esse in eo, Myrrhina,
Peccatum; aderam, cujus consilio ea par fuerat prospici.
Quamobrem incendor irâ, te esse ausam hæc facere injussu meo.
Interdico, ne extulisse extra ædes puerum usque velis.
Sed ego stultior, meis dictis parere hanc quî postulem:
Ibò intro, atque edicam servis, ne quòquam efferri sinant.
My. Nullam pol credo mulierem me miseriorem vivere:
Nam ut hic laturus hoc sit, si ipsam rem, ut siet, resciverit,
Non ædepol clam me est; cùm hoc, quod levius est, tam animo iracundo tulit:
Nec, quâ viâ sententia ejus mutari possit, scio.
Hoc mî unum ex plurimis miseriis reliquum fuerat malum,
Si, puerum ut tollam, cogit, cujus qui sit nescimus pater.

accepisti fortè ab aliquo, qui referret se eum vidisse ingredientem domum amicæ, aut inde ingredientem. quid tum postea? quid inde postea conjiciendum est mali, si moderatè, mediocriter, nec crebrò id fecit? Nonne magis humanum est, nos ad ea connivere; quam affectare nos id scire, unde ipsius adversùm nos odium suscipiamus? Nam si is posset subitò ab eâ se abstrahere cum quâ tamdiu consuetudinem habuisset, non eum esse hominem æstimarem, nec maritum satis fidelem nostræ filiæ. My. *Omitte, precor, loqui de adolescente, et de iis quæ me malè fecisse dicis. Abi hinc, et secretò sine arbitris cum Pamphilo colloquere: quære ab eo, velitne Philumenam recipere, an non: si contingit, ut dicat se velle, redde eam uxorem viro: sin autem negat se velle, rectè à me prospectum esse filiæ nostræ fateberis.* Ph. *Si quidem recusat Pamphilus uxorem recipere Philumenam, et tu cognovisti in eo culpam inhærere divortii; propè aderam ego, cujus ex sententiâ æquum erat omnia hæc provideri. Quamobrem irâ exardesco, te hæc ausam fuisse exequi sine jussu meo. Veto ne puerum, qui modò natus est, extra domum nostram in ullum locum exportare audeas, sed ego ineptior, qui uxorem meam poscam meis jussis obedire: ibo intrò ædes, et familiæ imperabo, ne patiantur infantulum exportari in ullum quemvis locum.* My. *Per Pollucem nullam credo mulierem esse in terris magis infortunatam, quàm ego sum: nam per Pollucem non mihi obscurum est, quàm ægrè laturus sit Phidippus, si cognoverit ut vera res se habet: cùm hoc tantum, quod multò minus est, partum scilicet celâsse, tam acerbè et iracundè acceperit: nec scio quâ ratione à sententiâ suâ de non exponendo puero dimoveri possit. Hoc mihi unum extremum ex omnibus calamitatibus et infortuniis malum restiterat, si vir meus me cogit, ut educem puerum, cujus pater nobis est ignotus.*

ANNOTATIONES.

48 *Ne extulisse extra ædes puerum.*] Timebat Phidippus, ne Myrrhina exponeret puerum.

56 *Si puerum ut tollam cogit:*] Id est, ut educem. Infantes olim, simul ac nati erant, humi deponebantur. Ab humo verò pater tollebat, et in sinum recipiebat, Statius——*meus ille meus; tellure cadentem Excepi.*—— Qui autem non tollebatur, pro abdicato, et abjectitio erat: quo respicit frequenter Terentius.

Nam cùm compressa est gnata, forma in tenebris nosci non quita est:
Neque detractum ei tum quidquam est, qui pòst possit nosci, qui siet.
Ipse eripuit vi, in digito quem habuit, virgini abiens annulum.
Simul vereor, Pamphilus ne orata nostra nequeat diutius
Celare, cùm sciet alienum puerum tolli pro suo.

nam cùm filia vitiata fuit, facies ejus qui eam compressit cognosci noctu non potuit: neque ei Philumena quidquam detraxit, ex quo possit comperiri quis ille sit sed ipse discedens eripuit vi annulum ei virgini ex digito. Etiam timeo ne Pamphilus non possit ea, quæ oravimus, diutius silentio abscondere, cum noverit alienum puerum educari loco sui filii, quod molestè feret.

ACTUS IV. SCENA II.

SOSTRATA. PAMPHILUS.

Sa. NON clam me est, mi gnate, tibi me esse suspectam, uxorem tuam
Propter meos mores hinc abiîsse; etsi ea dissimulas sedulo.
Verùm ita me dî ament, itaque obtingant ex te, quæ exopto mihi, ut
Nunquam sciens commerui, meritò ut caperet odium illam mei:
Teque antequam me amare rebar, ei rei firmâsti fidem:
Nam mihi intus tuus pater narravit modò quo pacto me habueris
Præpositam amori tuo: nunc tibi me certum est contra gratiam
Referre, ut apud me præmium esse positum pietati [scias.
Mi Pamphile, hoc et vobis, et meæ commodum famæ arbitror.
Ego rus abituram hinc cum tuo me esse certò decrevi patre;
Ne mea præsentia obstet, neu caussa ulla restet [reliqua,
Quin tua Philumena ad te redeat. *Pa.* quæso, quid istud consilii est?
Illius stultitiâ victa, ex urbe tu rus habitatum [migres?
Haud facies: neque sinam, ut qui nobis, mater, maledictum velit,
Meâ pertinaciâ esse dicat factum, haud tuâ modestiâ:
Tum tuas amicas te, et cognatas deserere, et festos [dies
Meà caussâ, nolo. *So.* nihil pol jam istæc res mihi voluptatis ferunt:

So. *Non me latet, fili mi, me tibi in suspicionem venisse, uxorem tuam Philumenam hinc discessisse in domum patris, propter mores meos forsitan injucundos; etsi ea diligenter celas. Verùm ita mihi dii faveant, itaque à te mihi obveniant ea, quæ exopto, ut nunquam volens prudensque culpam commisi, propter quam uxor tua conciperet odium in me merito meo: et quod ante existimabam te me amare, id ita verè esse confirmâsti. Nam mihi paulò antè pater tuus commemoravit quomodo me prætulisti amore, quo uxorem prosequebaris: et nunc mihi deliberatum et constitutum est, vicissim tibi beneficium retribuere: ut tibi manifestum fiat mercedem pietati in me tuæ apud me servari et recondi. Mi Pamphile, hoc et vobis, et meæ existimationi convenicns et utile esse judico. Ego constitui hinc ad villam me profecturam esse cùm tuo patre; ne mea præsentia obsit, neve ulla causa relinquatur, quominus tua uxor Philumena ad te revertatur.* Pa. *Rogo, quid istud propositum tuum? ut tu illius imprudentiâ adacta ex urbe discedas ad villam incolendam? Non permittam: neque id fiet à te, ut qui nobis, mater, obtrectare cupiunt, meam pervicaciam dicant esse causam, non tuam facilitatem et moderationem, cur habitatum rus iveris: etiam tuas amicas, et cognatione propinquas relinquere, et dierum festorum solemnem celebrationem, propter me minimè consentire possum.* So. *Nihil per Pollucem ista res nunc me oblectat:*

Dum

Dum ætatis tempus tulit, perfuncta satìs sum: satias jam tenet
Studiorum istorum. hæc mihi nunc cura est maxuma, ut ne cui meæ [meam.
Longinquitas ætatis obstet, mortemve exoptet
Hîc video me esse invisam immeritò: tempus est concedere.
Sic optumè, ut ego opinor, omnes caussas præcidam omnibus; [gessero.
Et me hâc suspicione exsolvam, et illis morem
Sine me, obsecro hoc effugere volgus quod malè audit mulierum.
Pa. Quàm fortunatus cæteris sum rebus, absque unâ hâc foret,
Hanc matrem habens talem, illam autem uxqrem! *So.* obsecro, mi Pamphile,
Non tute incommodam rem, ut quæque est, in animum inducas pati?
Si cætera sunt ita, ut tu vis, itaque ut esse ego illam existumo;
Mi gnate, da veniam hanc mihi, reduc illam. *Pa.* væ misero mihi!
So. Et mihi quidem: nam hæc res non minùs me malè habet, quàm te, gnate mi.

dum ætas vitæ passa est satis huic rei operam dedi: Satietas nunc tenet harum omnium exercitationum hæc nunc maximè me cura solicitat, ut ne longa vita mea alicui invisa sit et noceat, morsque meæ expectetur ab aliquo. Hic animadverto me odio haberi immeritò: tempus est abire hinc. Sic commodissimè omnes causas amputabo omnibus; et me hac opinione falsa liberabo, et illis obsequutus fuero. Permitte me, oro, hoc evitare, propter quod genus mulierum vituperatur. Pa. *Quàm beatus sum in cæteris rebus omnibus, absque hâc unâ re esset: nam quoniam matrem tam benignam habeo, felix sum; sed infelix uxorem habens gravidam ex alio.* So. *Quæso, mi Pamphile, ne tibi tu ipse persuadeas, te rem difficilem, et molestam ullam tolerare? ut ut sit incommoda, si cætera tibi pro voto succedunt, si ita sit uxor, ut ego illam esse existimo, honestam et tibi obsequentem; concede hoc mihi, recipe illam apud te.* Pa. *Væ misero mihi!* So. *Et mihi certè: nam hæc res non minori curâ me solicitat, quàm te, gnate mi.*

ACTUS IV. SCENA III.

LACHES. SOSTRATA. PAMPHILUS.

La. QUEM cum istôc sermonem habueris, procul hinc stans accepi, uxor.
Illuc est sapere, qui, ubicunque opus sit, animum possis flectere; [feceris.
Quod faciendum fortasse sit pòst, idem hoc nunc si
So. Fors pol fuat. *La.* abi rus ergo hinc: ibi ego te, et tu me feres.
So. Spero mecastor. *La.* i ergo intro, et compone, quæ tecum simul
Ferantur. dixi. *So.* ita ut jubes, faciam. *Pa.* pater.

La. *Non ita hinc longè stans, audivi ea, quæ colloquuta fueris cum isto filio nostro Pamphilo. Illud porrò est sapientis, posse, quandocumque res exigit, animum facilè circumagere, et adducere ad id faciendum libenter imprægentiâ, quod fortasse postea facere cogat necessitas.* So. *Bona fortuna eveniat.* La. *Secede igitur in villam ab hâc urbe; ibi ego tuos mores, tuque meos invicem æquo animo feres.* So. *Proculdubio ita confido fore.* La. *Intra igitur domum, collige, et compara ea, quæ tecum ferenda sunt. hæc censeo facienda.* So. *Ita ut imperas, exequar.* Pa. *Pater.*

ANNOTATIONES.

4 *Fors fuat.*] Fortuna faveat. *Fuat*, significat *sit*.

6 *Dixi.*] Hoc verbum in peroratione causæ adhiberi solitum, quo significatur firmum et esse ratum, quod egerit orator.

La. Quid

La. Quid vis, Pamphile? *Pa.* abire hinc matrem? minimè. *La.* Quid ita istuc? *Pa.* quia
De uxore incertus sum etiam, quid facturus siem.
La. Quid est?
Quid vis, nisi reducere? *Pa.* equidem cupio, et vix contineo: sed
Non minuam meum consilium: ex usu quod est, id persequar.
Credo, si non reducam, eâ gratiâ concordes magis fore.
La. Nescias. verùm tuâ refert nihil, utrum illæ fe-[cerint,
Quando hæc abierit. odiosa hæc est ætas adolescentulis:
Et medio æquom excedere est; postremò nos jam [fabulæ
Sumus, Pamphile, senex, atque anus.
Sed video Phidippum per tempus egredi: accedamus.

La. *Quid vis, Pamphile?* Pa. *Hincne rus matrem abire sine? minimè hoc fiat.* La. *Quid ita istud vis? matrem scilicet rus non ire?* Pa. *Quia animi pendeo dubius etiam, quid uxore meâ debeam facere.* La. *Quid est? quid aliud facere vis nisi eam apud te recipere?* Pa. *Profectò cupio eam recipere, et vix mihi tempero, quin hoc faciam: sed nihil quidquam de consilio meo mutabo: id quod expedit, et utile est, ut cepi sequar. Credo eas inter se, matrem et uxorem, magis consensuras esse, si Philumenam uxorem non recipiam.* La. *Nescias utrum eventurum sit. verùm id tuâ nihil interest, utrum conveniat inter eas necne, quando mater tua rus concesserit. ætas hæc senilis tædiosa est, et invisa adolescentiæ: ex cœtu hominum nos senes morosos discedere par est: denique materiam præstamus sermonibus populi et dicteriis, ut ridiculi, ego et mater tua qui vetuli sumus. Sed video Phidippum domo exire tempestivè et commodè: accedamus.*

ACTUS IV. SCENA IV.

PHIDIPPUS. LACHES. PAMPHILUS.

Ph. TIBI quoque ædepol sum iratus, Philumena,
Graviter quidem: nam herclè abs te factum est turpiter:
Etsi tibi caussa est de hâc re: mater te impulit:
Huic verò nulla est. *La.* opportunè te mihi,
Phidippe, in ipso tempore ostendis. *Ph.* quid est?
Pa. Quid respondebo his? aut quo pacto hoc aperiam?
La. Dic filiæ, rus concessuram hinc Sostratam:
Ne revereatur, minùs jam quo redeat domum.
Ph. ah,
Nullam de his rebus culpam commeruit tua;
A Myrrhinâ hæc sunt meâ uxore exorta omnia.
Pa. Mutatio fit. *Ph.* ea nos perturbat, Laches.
Pa. Dum ne reducam, turbent porrò, quàm velint.
Ph. Ego, Pamphile, esse inter nos, si fieri potest,
Affinitatem hanc sanè perpetuam volo:

Ph. *Tibi quoque succenseo, non solum Myrrhinæ matri tuæ, Philumena, et valde quidem per ædem Pollucis: nam per Herculem indecenter te gessisti, quòd abscesseris domo mariti: etsi tibi excusatio parata est, nempe matrem te ad id faciendum instigâsse: hæc verò nullam omnino causam habet, quam obtendat.* La. *Commodè, et tempore mihi te obvium præbes, Phidippe.* Ph. *Quamobrem?* Pa. *Quid respondebo his, aut quomodò quærentibus id exponam?* La. *Phidippe, dic filiæ Philumenæ rus profecturam hinc Sostratam; ne timeat quò minùs ad nos revertatur.* Ph. *Ah, nihil quidquam, Laches, in eâ re peccavit uxor tua. Sostrata: Myrrhina uxor mea est origo et causa harum omnium turbarum.* Pa. *Nova oritur rerum conversio.* Ph. *Ea est causa perturbationis nostræ, Laches.* Pa. *Dummodo non reducam Philumenam, tumultuentur, et contendant, quantum eis placeat.* Ph. *Ego, Pamphile, hanc affinitatis necessitudinem inter nos perpetuò intercedere opto si fieri potest: quòd si non ita fert tua voluntas,*

ANNOTATIO.

12 *Turbent porrò.*] Hæc ad spectatores dicuntur.

Sin

Sin est, ut aliter tua siet sententia,
Accipias puerum. *Pa.* sensit peperisse: occîdi.
La. Puerum ? quem puerum ? *Ph.* natus est nobis nepos :
Nam abducta à vobis prægnans fuerat filia,
Neque fuisse prægnantem unquam ante hunc scivi diem.
La. Bene, ita me dî ament, nuncias : et gaudeo
Natum illum, et tibi illam salvam : sed quid mulieris
Uxorem habes ? at quibus moratam moribus ?
Nosne hoc celatos tamdiu ? nequeo satis,
Quàm hoc mihi videtur factum pravè, proloqui.
Ph. Non tibi illud factum minùs placet, quàm mihi, Laches.
Pa. Etsi jamdudum fuerat ambiguum hoc mihi,
Nunc non est : cùm eam consequitur alienus puer.
La. Nulla tibi, Pamphile, hîc jam consultatio est.
Pa. Periî. *La.* hunc videre sæpe optabamus diem,
Cùm ex te esset aliquis, qui te appellaret patrem.
Evenit : habeo gratiam diîs. *Pa.* nullus sum.
La. Reduc uxorem, ac noli adversari mihi.
Pa. Pater, si ex me illa liberos vellet sibi,
Aut se esse mecum nuptam, satis certò scio,
Non me clam haberet, quæ celâsse intelligo.
Nunc, cùm ejus alienum esse à me animum sentiam,
Nec conventurum inter nos posthac arbitrer,
Quamobrem reducam ? *La.* Mater quod suasit sua,
Adolescens mulier fecit : mirandumne id est ?
Censen' te posse reperire ullam mulierem,
Quæ caret culpâ ? an quia non delinquunt viri ?
Ph. Vosmet videte jam, Laches, et tu, Pamphile,
Remissam opus sit vobis, an reductam domum.
Uxor quid faciat, in manu non est meâ ;
Neutrâ in re vobis difficultas à me erit.
Sed quid faciemus puero ? *La.* ridiculè rogas.

puerum, quem genuisti ex Philumenâ, recipias velim. Pa. *Nempe comperit Phidippus Philumenam peperisse : interii.* La. *Puerum? quem puerum ?* Ph. *Natus est nobis nepos ex Pamphilo et Philumenâ : nam Myrrhina ex vestrâ domo filiam gravidam abduxit, neque unquam gravidam fuisse accepi ante hunc diem.* La. *Jucundum mihi nuncium, ita me diî ament, mihi nuncias, et gratulor tibi, illum natum esse, et filiam quoque Philumenam esse incolumem, et bene valentem : sed quæ mulier est uxor tua, aut quibus instructa moribus? Nobisne hoc, filiam fuisse prægnantem, tanto tempore occultare debuit? Non possum satis amplâ oratione exprimere, quàm indecenter, et perversè id factum mihi videtur.* Ph. *Non tibi illud factum magis displicet, quàm mihi, Laches.* Pa. *Et si antea de reducendâ vel non, uxore dubius animi fuissem, quid statuendum mihi esset, nunc non sum ; certum est non reducere, quum eam matrem habet puer ab alio, non à me genitus.* La. *Nullus tibi nunc, Pamphile, de rejiciendâ uxore locus.* Pa. *Perditus sum.* La. *Hunc videre sæpe votis diem postulavimus, quo ex te nasceretur puer aliquis, qui te patrem vocaret : eventus votis respondit, habeo gratiam diis.* Pa. *Interii.* La. *Reduc uxorem, et noli mihi repugnare.* Pa. *Pater, si Philumena vellet habere liberos ex me, aut connubio mecum esse junctam, satis probe scio, non me latere vellet, quod mihi occultâsse cognosco. Nunc cùm ejus animum immutatum et à me aversum videam, nec nos concordes fore consensuros putem quam ob causam eam reducam?* La. *Quod ejus mater consilium dedit, juvenis mulier secuta est? mirandumne id est? æstimâsse te posse invenire ullam mulierem culpæ expertem? An quia scilicet non peccant viri?* Ph. *Vos ipsi deliberate nunc, Laches, tuque, Pamphile, non ex usu sit vobis, ut remissa sit ad suos, vel ad vos reducta Philumenâ. Quid uxor faciat me inscio, non est in potestate meâ in infectum reddere : neutrâ in re, nec in remissione, nec in reductione per me vobis fiet difficultas. Sed quid faciemus cum infante nata ex Philumenâ?* La. *Per risum id interrogas.*

ANNOTATIONES.

16 *Sensit peperisse.*] Hæc solus secum ait Pamphilus.

26 *Etsi jamdudum ambiguum.*] Hæc omnia secum Pamphilus.

27 *Eam consequitur alienus puer.*] Ex injustâ conjunctione natus, conditionem matris sequitur : ex justis nuptiis creati sequuntur patrem.

29 *Periî.*] Hoc sibi Pamphilus dicit.

 Quidquid

Quidquid futurum est, huic reddas; suum scilicet,
Ut alamus nostrum. *Pa.* quem ipsa neglexit, pater,
Ego alam? *La.* quid dixti? eho! an non alemus,
Pamphile?
Prodemus quæso potiùs? quæ hæc amentia est?
Enimvero prorsùs jam tacere non queo:
Nam cogis ea, quæ volo, ut præsente hoc, loquar.
Ignarum censes tuarum lacrumarum esse me?
Aut, quid sit id, quòd sollicitere ad hunc modum?
Primùm, hanc ubi dixti caussam, te propter tuam
Matrem non posse habere hanc uxorem domi:
Pollicita est eâ, se concessuram ex ædibus.
Nunc, postquam ademptam hanc quoque tibi caussam vides;
Puer quia clam te est natus, nactus alteram es.
Erras, tui animi si me esse ignarum putas.
Aliquando tandem huc animum ut adjungas tuum,
Quàm longum spatium amandi amicam tibi dedi?
Sumptus, quos fecisti in eam, quàm animo æquo tuli?
Egi atque oravi tecum, uxorem ut duceres:
Tempus dixi esse: impulsu duxisti meo.
Quæ tum, obsecutus mihi, fecisti ut decuerat.
Nunc animum rursum ad meretricem induxti tuum:
Cui tu obsecutus, facis huic adeò injuriam.
Nam in eandem vitam te revolutum denuo
Video esse. *Pa.* menè? *La.* te ipsum: et facis injuriam.
Confingis falsas caussas ad discordiam,
Ut cum illâ vivas, testem hanc cùm abs te amoveris;
Sensitque adeo uxor: nam ei caussa alia quæ fuit,
Quamobrem abs te abiret? *Ph.* planè hic divinat: nam id est.
Pa. Dabo jusjurandum, nihil esse istorum, tibi.
La. ah!
Reduc uxorem: aut quamobrem non opus sit cedò.
Pa. Non est nunc tempus. *La.* puerum accipias; nam is quidem
In culpâ non est: pòst de matre videro.
Pa. Omnibus modis miser sum; nec, quid agam, scio;

Quidquid continget, Pamphilo redde suum filium ut nos educemus eum. Pa. *Egone, pater, educabo infantem, quem ipsa mater pro derelicto habuit?* La. *Quid dixisti? Eho an non educabimus, Pamphile? projiciemusne potiùs? quænam hæc insania est? equidem jam omnino silere non possum: nam me compellis ad declaranda ea, quæ nollem præsente Philippo de te dicere. An putas me caussam ignorare cur tam frequenter lachrymaris, aut cur ita perturberis, et solicitus sis? In primis postquam dixisti hanc caussam non reducendæ uxoris, nimirum te non posse pati hanc uxorem domi esse, quæ matrem odisset; promisit mater se domo discessuram. Nunc cùm sentis te hoc prætextu privari: quia pueri partus, te nesciente, ex occulto fuit editus, alteram caussam reperisti. Fallit te opinio, si arbitraris me ignorare animi tui propositum. Aliquando tandem ut animum ad uxorem adhibeas; quàm longum tempus amandi Bacchidem concessi tibi? quas impensas pecuniæ, ut eam possideres, fecisti? quàm patienter hæc tuli! Suasi, et rogavi ut uxorem duceres, dixi tempus advenisse: hortatu duxisti meo. Quæ cùm mihi morem gerens fecisti, ut debueras; nunc amorem tuum in meretricem Bacchidem transtulisti; cui tu obediens facis uxori injuriam, nam in eandem vivendi consuetudinem te reversum esse rursus intelligo.* Pa. *Mene?* La. *Teipsum: et injustè agis. falsas caussas invenis, cur uxorem non reducas, ad movendam dissensionem inter affines, ut cum illâ Bacchide meretrice consuetudinem habeas; postquam hanc uxorem tuam, testem præsentem libidinis tuæ, à te expuleris: sensitque certè illa: nam quid aliud eam impulit, ut à te discederet?* Ph. *Omnino spiritu divino afflatus hæc vaticinatur Laches: nam ea vera sunt.* Pa. *Jurejurando affirmabo tibi, nihil esse verum eorum quæ mihi exprobras.* La. *Ah! reduc uxorem: aut, cur, non ex usu sit istud, dicito.* Pa. *Non est nunc tempus dicendi.* La. *Puerum natum tibi recipias; nam is quidem immunis est à culpâ: postea considerabo utrum Philumena ejus mater culpæ sit particeps, necne.* Pa. *Ex omnibus partibus miser sum: nec quid agam scio:*

ANNOTATIO.

79 *Omnibus modis miser sum.*) Querela Pamphili ad spectatores.

Tot

Tot nunc me rebus miserum concludit pater.
Adibo hinc, præsens quando promoveo parum.
Nam puerum injussu credo non tollet meo;
Præsertim in eâ re cùm sit mihi adjutrix socrus.
La. Fugis? hem, nec quidquam certi respondes mihi?
Num tibi videtur esse apud sese? sine:
Puerum, Phidippe, mihi cedò, ego alam. *Ph.* maxumè.
Non mirum fecit uxor, si hoc ægrè tulit:
Amaræ mulieres sunt, non facilè hæc ferunt.
Propterea hæc ira est; nam ipsa narravit mihi:
Id ego præsente hoc tibi nolebam dicere.
Neque ei credebam primò: nunc verùm palam est.
Nam omnino abhorrere animum huic video à nuptiis.
La. Quid ergo agam, Phidippe? quid das consilii?
Ph. Quid agas? meretricem hanc primùm adeundam censeo:
Oremus: accusemus, graviùs: denique
Minitemur, si cum illo habuerit rem postea.
La. Faciam, ut mones: puer, eho, curre ad Bacchidem hanc
Vicinam nostram: huc evoca verbis meis.
Et te oro porrò, in hâc re adjutor sis mihi. *Ph.* ah!
Jamdudum dixi, itidemque nunc dico, Laches,
Manere affinitatem hanc inter nos volo,
Si ullo modo est ut possit: quod spero fore.
Sed visn' adesse me unà, dum istam convenis?
La. Immo verò abi: aliquam puero nutricem para.

tot me nunc petitionibus urget, et circumdat pater. Hinc abscedam, quandoquidem præsens parum proficio. Nam puerum credo, sine consensu, et mandato meo non tollet, ut nutriat, et educet, cum præcipuè socrus Myrrhina in eâ re mihi faveat, ut quæ hunc exponendum censeat. La. *Fugis? hem! nec ullum certum responsum mihi reddis? num tibi videtur, Phidippe, Pamphilus mentis compos esse? Sine me facere: Puerum mihi trade; ego nutriam.* Ph. *Libenter dabo tibi infantem. Non rem mirandam, et insolitam fecit uxor Myrrhina, si à moribus Pamphili abhorruit: asperæ mulieres sunt, non æquo patiuntur animo viros alias amare, propterea hæc indignatio est uxoris meæ in Pamphilum, quem generum sibi esse nolebat; nam ipsa mihi recitavit. Istud ego nolebam tibi, præsente Pamphilo, referre, neque ego uxori id narranti primò fidem habebam: nunc verò, quod dixi manifestum est: nam omnino Pamphilum aversum esse à nuptiis animadverto.* La. *Quid ergo censes, Phidippe, mihi esse faciendum? Quid mihi suades?* Ph. *Quid agere debeas? Primum hanc meretricem conveniendam esse arbitror: rogemus: probris, reprehensionibus acerbiùs insectemur; denique minas intentemus, si in posterum consuetudinem habeat cum Pamphilo.* La. *Faciam quæ præcipis. Eho, puer, propera ire ad Bacchidem hanc vicinam nostram: huc accerse eam meo nomine, et te rogo deinde, Phidippe, ut in hâc re me adjuves.* Ph. *Ah! jam multo antè tempore dixi, idemque nunc verbis confirmo, Laches; perpetuam esse hanc affinitatem inter nos cupio, si ullo modo id potest fieri, quod spero futurum. sed visne me simul tecum præsentem esse, dum illam alloqueris?* La. *Quin potiùs abi: aliquam puero nutricem quære.*

ACTUS V. SCENA I.

Bacchis. Laches.

Ba. NON hoc de nihilo est, quòd Laches me nunc conventam esse expetit:
Nec pol me multùm fallit, quin, quod suspicor, sit quod velit.

Ba. *Non abs re est, quòd Laches nunc me vult alloqui: nec, per Pollucem, valde opinio me fallit, quin quod in suspicione habeo, sit id, de quo me velit nunc compellare.*

La. Vi-

La. Videndum est, ne minùs propter iram hanc impetrem, quàm possiem;
Aut ne quid faciam plùs, quod pôst me minùs fecisse satiùs sit.
Aggrediar. Bacchis, salve.
Ba. Salve, Laches. *La.* Credo ædepol te nonnihil mirari, Bacchis,
Quid sit, quapropter te huc foras puerum evocare jussi.
Ba. Ego pol quoque etiam timida sum, cùm venit in mentem, quæ sim;
Ne nomen mihi quæsti obsiet: nam mores facilè tutor.
La. Si vera dicis, nihil tibi est à me periclî, mulier:
Nam jam ætate eâ sum, ut non siet peccato mihi ignosci æquom:
Quo magìs omnes res cautiùs, ne temere faciam, accuro.
Nam si facis, facturave es, bonas quod par est facere; inscitum
Offerre injuriam tibi: immerenti, iniquom est.
Ba. Est magna ecastor gratia, de hâc re quam tibi habeam:
Nam qui post factam injuriam expurget, mihi parum prosit.
Sed quid istuc est? *La.* meum receptas filium ad te Pamphilum. *Ba.* ah!
La. Sine dicam: uxorem hanc priùs quàm duxit, vostrum amorem pertuli.
Mane, nondum etiam dixi id, quod volui. nunc hic uxorem habet:
Quære alium firmiorem tibi, dum consulendi tempus est.
Nam neque ille hoc animo erit ætatem; neque pol tu eâdem istâ ætate.
Ba. Quis id ait? *La.* socrus. *Ba.* mene? *La.* te ipsam: et filiam abduxit suam,
Puerumque ob eam rem clam voluit, natus qui est, extinguere.
Ba. Aliud si scirem, qui firmare meam apud vos possem fidem,
Sanctius quam jusjurandum, id pollicerer tibi, Laches;
Me segregatum habuisse, uxorem ut duxit, à me Pamphilum.

La. *Providendum mihi est, ne si iracundiùs agam, minùs obtineam quàm possim mitiùs agendo; aut ne quid violentiùs faciam, quod postea infectum esse meliùs sit. Accedam ad illam. Bacchis, salve.* Ba. *Salvus sis, Laches.* La. *Credo per ædem Pollucis tibi aliquantulum mirum videri, Bacchis, quam ob causam te huc ex domo tuâ servulum accersere jusserim.* Ba. *Ego quoque meticulosa sum quum recordor meæ conditionis; ne nomen meretricis propter quæstum quem exerceo, mihi apud te noceat: nam cæteros mores facilè præstabo innoxios.* La. *Si vera dicis, nihil periculi à me timere debes, mulier: nam jam ejus ætatis sum, ut mihi, si quid peccaverim, veniam dare minimè justum sit: quò majori curâ caveo ne imprudenter, et inconsideratè quidquam faciam. nam si id facias, aut factura es, quod bonas facere convenit; inelegans et inhonestum me tibi facere injuriam: quod si innoxia sis, id etiam iniquum est.* Ba. *Per castorem magnas tibi gratias hanc ob rem habere debeo: nam si quis post illatam injuriam se excuset, parvum mihi commodum attulerit. Sed quid istud est, quod mihi cupis dicere?* La. *Meum frequentiùs recipis apud te filium Pamphilum.* Ba. *Ah!* La. *Permitte me loqui: priusquam ille uxorem habuit, illum te amare perpessus sum: sine; nondum etiam dixi ea, quæ volui: hic nunc matrimonio uxori junctus est: quære alium constantiorem amatorem, dum tempus habes prospiciendi tuæ utilitati: nam ille, neque integram ætatem, eodem amore te prosequetur, neque pol tu eâdem ætate semper florida eris.* Ba. *Quis ait me receptare filium tuum?* La. *Socrus ejus Myrrhina.* Ba. *Mene?* La. *Te ipsam: et filiam abduxit suam ex domo meâ, atque infantem qui recens natus est, ob eam rem occultè voluit necare.* Ba. *Si scirem aliud quidpiam sanctius esse quàm jusjurandum, quo vobis meam fidem datam firmam esse persuadere possem; id tibi asseverarem, Laches, à me sejunxisse Pamphilum, ut uxorem sibi junxit.*

La. Lepida es, sed scin' quid volo potiùs sodes facias? *Ba.* quid vis? cedò.
La. Eas ad mulieres huc intrò, atque istuc jusjurandum idem
Polliceare illis: exple animum iis, teque hoc crimine expedi.
Ba. Faciam; quod pol, si esset alia ex hoc quæstu, haud faceret, scio,
Ut de tali caussâ nuptæ mulieri se ostenderet:
Sed nolo falsa fama esse gnatum suspectum tuum,
Nec leviorem vobis, quibus est minimè æquom, viderier
Immeritò: nam meritus de me est, quod queam, illi ut commodem.
La. Facilem benevolumque lingua tua jam tibi me reddidit:
Nam non sunt solæ arbitratæ hæ: ego quoque etiam credidi.
Nunc cùm ego te esse præter nostram opinionem comperi;
Fac eadem ut sis porrò: nostrâ utere amicitiâ, ut voles.
Aliter si facis,—sed reprimam me, ne ægrè quidquam ex me audias.
Verùm te hoc moneo unum, qualis sim amicus, aut quid possiem,
Potiùs quàm inimicus, periculum facias. *Ba.* faciam sedulò.

La. *Scita, et venusta es: sed scisne quod volo ampliùs, si vis, ut facias?* Ba. *Quid vis, dic mihi.* La. *Ut convenias has mulieres, quæ in hâc domo sunt, atque idem jusjurandum eis te facturam promittas: satisfacito illis, et te hujus criminis suspicione libera, quod Pamphilum receptes.* Ba. *Faciam; quod, per Pollucem, alia meretrix, quæ similiter quæstum corpore facit, nollet certè facere, ut propter talem caussam, propter amorem mariti in pellicem, in conspectum ejus uxoris veniret, nedum de hâc re verba ei faceret: sed nolo pati, ut filius tuus in suspicionem veniat culpæ, quæ falsa est, et ex quâ falsus rumor differatur; nec minùs eum constantem à vobis parentibus æstimari volo, quibus non justum est, ut talis esse videatur, nullo suo merito: nam ita bene de me est meritus, ut debeam omnia commoda, quæ possim, ei præstare, et utilitati ejus inservire.* La. *Benignum et bene cupientem tibi lepidus sermo tuus me fecit: nam non solæ hæ mulieres. Myrrhina et Philumena, te receptare Pamphilum judicaverunt: ego quoque ipse credidi. Nunc cùm ego te innoxiam, et criminis puram perspexi, contra opinionem nostram; fac ut talis videaris Myrrhinæ, et Philumenæ. In posterum utere tuo arbitrio nobis amicis. Sin alium te perhibeas; sed me cohibebo, ne molestè, et acerbè quidquam tibi dicam. Verùm te hoc unum hortor, ut potiùs experiaris qualis sim amicus, et quid possim, quam inimicus.* Ba. *Faciam diligenter quæ mones.*

ACTUS V. SCENA II.

Phidippus. Laches. Bacchis.

Ph. NIHIL apud me tibi defieri patiar, quin, quod opus sit, benignè præbeatur:
Sed cùm tu satura, atque ebria eris, puer ut satur sit facito.
La. Noster socer, video, venit: puero nutricem adducit.
Phidippe, Bacchis dejerat persanctè. *Ph.* hæccine est? *La.* hæc est.

Ph. *Nutrix, non sinam quidquam tibi apud me deficere, ut quod necessarium sit, non largè tibi præstetur; sed cum tu cibis, et vino plena eris, fac ut infans lacte sit plenus, et bene nutriatur.* La. *Noster socer Phidippus, ut cerno, venit: puero alendo nutricem adduxit. Phidippe, Baccis per deos bene jurat, et religiosè.* Ph. *Hæcne ea est.* La. *Hæc est.*

Ph. Nec

Ph. Nec pol istæ metuunt deos; neque has respicere deos opinor.
Ba. Ancillas dedo: quolibet cruciatu per me exquire.
Hæc res hîc agitur: me facere Pamphilo ut uxor redeat,
Oportet: quod si perficio, non pœnitet me famæ,
Solam fecisse id, quod aliæ meritrices facere fugitant. [bis,
La. Phidippe, nostras mulieres suspectas falso nobis
In re ipsâ invenimus: porrò hanc nunc experiamur: nam si
Comperêrit falso crimini tua se uxor credidisse,
Missam iram faciet: sin autem est ob eam rem iratus gnatus,
Quòd peperit uxor clam, id leve est; citò ab eo hæc ita abscedet.
Profectò in hâc re nil mali est, quod sit dissidio dignum.
Ph. Velim quidem herclè. *Ba.* exquire: adest: quod satìs sit, faciet ipsa.
Ph. Quid isthæc mihi narras? an quia non tute Audisti dudum
De hâc re animus meus ut sit, Laches? Illis modò exple animum.
La. Quæso ædepol, Bacchis, quod mihi es pollicita, tute ut serves.
Ba. Ob eam rem vis ergo introëam? *La.* i, atque exple animum iis, ut credant.
Ba. Eo; etsi scio pol his fore meum conspectum invisum hodie:
Nam nupta meretrici hostis est, a viro ubi segregata est.
Ba. At hæ amicæ erunt, ubi quamobrem adveneris, resciscent.
Ph. At easdem amicas fore tibi promitto, rem ubi cognôrint:
Nam illas errore, et te simul suspicione exsolves.
Ba. Perî: pudet Philumenæ. me sequimini intrò huc amb
La. Quid mî est, quod malim, quàm quod huic intelligo evenire,

Ph. *Nec pol istæ meretrices deorum timorem habent, nec diis ullo modo curæ sunt, uti quidem existimo.* Ba. *Servas meas in tuam potestatem trado: quibuslibet quæstionis tormentis, me permittente, veritatem de illis quære. hæc res agitur: oportet nimirum me efficere, ut Philumena uxor Pamphili ad eum reducatur. Quòd si hoc perficio, famam et æstimationem hanc me acquisivisse non pœnitebit, scilicet, solam sine exemplo fecisse, recusant; id est reconciliare uxores maritis.* La. *Phidippe, mulieres nostras falsò in suspicione apud nos positas fuisse, in rei veritate comperimus: hujus autem Bacchidis etiam hinc deinceps periculum faciamus: nam si tua uxor deprehenderit se falsò accusationi fidem adhibuisse, iram dimittet: sin autem, hâc de causâ succenset filius tuus, quòd ejus uxor secretò, et occultè peperit eo nesciente; id non magni est ponderis; citò hæc ira eum deseret. Certè in hâc partûs celatione nihil mali est quod sit dignum divortio.* Ph. *Per Herculem id velim.* La. *Explora sagaciter à Bacchide: illa hic præsens est: Faciet ipsa quod sufficit ad plenam purgationem Pamphili, et suam.* Ph. *Quid opus est his verbis? an quia non tu ipse pridem à me audivisti quæ sit mea mens, et desiderium? illis modò mulieribus, quæ amaræ sunt, et molestæ, hæc persuade.* La. *Per deos te obsecro, Bacchis, ut quod mihi promisisti, jusjurandum apud mulieres tu ipsa præstes.* Ba. *Visne ergo ut ingrediar ad mulieres, ut jurejurando confirmem Pamphilum à me non receptari?* La. *Fac, et ita illis persuade, ut credere tibi cogantur.* Ba. *Eo id illis; quinvas certa sim his meum conspectum molestum, et exosum hodie fore: nam mulier nupta meretrici inimica est, cùm à viro separata est.* La. *At hæ amicæ erunt tibi, cùm primùm cognoverint, quam ob causam eas conveneris.* Ph. *At easdem amicas tibi fore polliceor: quando rei veritatem resciverint: nam illas falsâ opinione, et te suspicione, quam de te habent, simul liberabis.* Ba. *Perii! Pudet me propter Philumenam, conscientia consuetudinis, quam cum Pamphilo habui: sequimini in hanc domum, vos ancillæ duæ.* La. *Quid est quod magìs optet mihi accidere, quam quod Bacchidi evenire video; ut unâ operâ à me gratiam sibi comparet, sine damno, et*

Ut

Ut gratiam ineat sine suo dispendio, et mihi prosit?
Nam si est, ut hæc nunc Pamphilum verè ab se segregarit:
Scit sibi nobilitatem ex eo, et rem natam, et gloriam esse:
Referet gratiam ei, unâque operâ nos sibi amicos junget.

mihi utilitatem afferat, mihique commodet? Nam si verum est, ut Pamphilum à consuetudine suâ semoverit; certò perspicit, nomen suum ex eo insigne et nobile fore apud omnes: tum rem familiarem auctum iri, et laudem non mediocrem se consequuturam: Pamphilo reddet beneficium acceptum, unâque operâ nos sibi amicos conciliabit.

ACTUS V. SCENA III.

Parmeno. Bacchis.

Pa. ÆDEPOL næ esse meam herus operam deputat parvi pretii,
Qui ob rem nullam misit, frustrà ubi totum desedi diem;
Myconium hospitem dum exspecto in arce Callidemidem.
Itaque ineptus hodie dum illîc sedeo, ut quisque venerat.
Accedebam: Adolescens, dic dum, quæso, tun' es Myconius?
Non sum. at Callidemides? non. hospitem ecquem Pamphilum
Hîc habes? omnes negabant: neque eum quemquam esse arbitror.
Denique herclè jam pudebat: abiî. sed quid Bacchidem
Ab nostro affine exeuntem video? quid huic hîc rei est?
Ba. Parmeno, opportunè te offers: properè curre ad Pamphilum.
Pa. Quid eo? *Ba.* dic me orare ut veniat. *Pa.* ad te? *Ba.* immo ad Philumenam.
Pa. Quid rei est? *Ba.* tuâ quod nîl refert; percunctari desinas.
Pa. Nil aliud dicam? *Ba.* etiam: cognôsse annulum illum Myrrhinam
Gnatæ suæ fuisse, quem olim mihi ipsus dederat. *Pa.* scio:
Tantùmne est? *Ba.* tantùm. aderit continuò, hoc ubi ex te audiverit.

Pa. *Per ædem Pollucis herus Pamphilus laborem meum parvi æstimat, qui pro nihilo me illuc misit, ubi totum diem frustrà otiosus sedi; dum Myconium hospitem Callidemidem frustrà in arce expecto. Itaque stolidus ego dum illic desideo, ut primùm aliquis advenerat, ad illum ibam dicens; Adolescens, dicito, te rogo, es tu Myconius? respondebat, non sum. At, es Callidemides? Minimè. Rogabam deinde, nunquid hospitem in hâc urbe habes, qui vocatur Pamphilus? omnes negabant se habere hospitem hoc nomine: neque Callidemidem aliquem usquam esse judico. Denique per Herculem pudebat illic sedere tamdiu: discessi ex eo loco. sed quamobrem Bacchidem video è domo Phidippi soceri Pamphili egredientem? quid huic meretrici negotii est apud Philippum?* Ba. *Parmeno, commodè occurris mihi: propera ire ad Pamphilum.* Pa. *Quapropter?* Ba. *Dic ei me rogare ut veniat huc.* Pa. *Ad te?* Ba. *Non verò ad me, sed ad Philumenam.* Pa. *Quænam res est?* Ba. *Quæ nullo modo ad te spectat; desistas curiosiùs inquirere.* Pa. *Nihilne aliud ei dicam?* Ba. *Dic ei etiam Myrrhinam cognovisse annulum, quem olim ipse mihi dederat, fuisse illum, quem Philumena ejus filia olim in digito habuerat.* Pa. *Scio: tantùmne est? nihil aliud habeo quod illi mandem?* Ba. *Tantùm est, sine morâ hîc præsens erit; postquam hunc nuncium audiverit.*

Sed

Sed cessas? *Pa.* minimè equidem: nam hodie mihi potestas haud data est;
Ita cursando, atque ambulando totum hunc contrivi diem.
Ba. Quantam obtuli adventu meo lætitiam Pamphilo hodie?
Quot commodas res attuli? quot autem ademi curas?
Gnatum ei restituo, qui penè harum ipsiusque operâ periit: 20
Uxorem, quam nunquam est ratus posthæc se habiturum, reddo:
Quâ re suspectus suo patri, et Phidippo fuit, exsolvi.
Hic adeò his rebus annulus fuit initium inveniundis.
Nam memini, abhinc menses decem ferè, ad me nocte primâ
Confugere anhelantem domum sine comite, vini plenum,
Cum hoc annulo: extimui illico: mi Pamphile, inquam, amabo, 26
Quid exanimatus es, obsecro? aut unde annulum istum nactus?
Dic mihi. ille alias agere se simulare: postquam id video;
Nescio quid suspicarier magis cœpi: instare, ut dicat.
Homo se fatetur vi in via, nescio quam compressisse,
Dicitque sese illi annulum, dum luctat, detraxisse:
Eum hæc cognovit Myrrhina in digito modo me habentem:
Rogat unde sit: narro omnia hæc: inde est cognitio facta,
Philumenam compressam esse ab eo, et filium inde hunc natum. 34
Hæc tot propter me gaudia illi contigisse lætor:
Etsi hoc meretrices aliæ nolunt. neque enim est in rem nostram,
Ut quisquam amator nuptiis lætetur. verùm ecastor
Nunquam animum quæsti gratiâ ad malas adducam partes.
Ego dum illo licitum est usa sum benigno, et lepido, et comi. 39
Incommode mihi nuptiis evenit: factum fateor.
At pol me fecisse arbitror, ne id meritò mihi eveniret.
Multa ex quo fuerint commoda, ejus incommóda æquom est ferre.

Sed, tardasne? Pa. Minimè sanè: nam mihi hodie facultas nulla data fuit cessandi; adeò frequenter currendo, et huc, et illuc commeando, totum hunc consumpsi diem. Ba. Quantam hodie lætitiam adventus meus Pamphilo attulit? quot utilitates? quot ei abstuli solicitudines? Filium ei restituo, qui penè harum mulierum ipsiusque operâ expositus fuit: uxorem Philumenam, quam nunquam credidit in posterum se habiturum, reddo: suspicionibus patris et soceri, in quibus erat, eum expedivi. Hic certè annulus tot felicitatum successibus dedit initium. Nam recordor decem prope abhinc menses illum primis noctis tenebris confugisse ad me pavitantem, et anhelantem, ægrè respirantem sine comite, temulentum cum hoc annulo. Statim pavefacta sum, ut eum vidi: suspicata aliquid mali ei accidisse: Mi Pamphile, dixi, oro, quid perturbatus es? aut unde istum annulum comparâsti? dic mihi, obsecro. Ille alias res agentem se fingebat. Postquam id animadverto, nescio quid suspicans, timere magis cœpi; urgeo illum flagitans, ut dicat. Homo fatetur se per viam nescio quam stuprâsse: refertque se illi annulum, cum contra illum luctatur, abripuisse; hunc annulum hæc Myrrhina modò cognovit, dum eum in digito habebam: quærit unde eum accepi: recito illi omnia hæc: ex hoc quoque quem dixi, annulo agnitum illud est; Philumenam vitiatam fuisse à Pamphilo, et filium ex eo compressu esse natum. Hos tot per me lætos successus quæsitos illi fuisse summopere gaudeo: quamvis aliæ meretrices talia abominentur. neque enim nobis utile est, ut ullus amore nostri captus lætitiam ex nuptiis capiat uxore contentus. sed per ædem Castoris, nunquam lucro impulsa ad malum mentem applicabo. Ego dum concessum fuit, illum habui liberalem scitum, festivum, et suavem erga me. Incommodè mihi hæ nuptiæ acciderunt, fateor: at per Pollucem id nullâ meâ culpâ, qui eos impedire non potui. Multa incommoda ferenda sunt ejus, à quo multa beneficia accepta sunt.

ACTUS

ACTUS V. SCENA IV.

PAMPHILUS PARMENO. BACCHIS.

Pam. VIDE, mi Parmeno, etiam sodes, ut mî hæc certe et clara attuleris,
Ne me in breve hoc conjicias tempus gaudio hoc falso frui.
Par. Visum est. *Pam.* certòne? *Par.* certò. *Pam.* Deus sum, si hoc ita est. *Par.* verum reperies.
Pam. Manedum, sodes: timeo ne aliud esse eredam, atque aliud nuncies.
Par. Maneo. *Pam.* sic te dixisse opinor; invenisse Myrrhinam
Suum annulum habere Bacchidem. *Par.* factum. *Pam.* eum quem ego olim ei dedi:
Eaque hoc te nunciare mihi jussit: itane factum? *Par.* ita, inquam.
Pam. Quis me est fortunatior, venustatisque adeò plenior?
Egon' te pro hoc nuncio quid donem? quid? quid? nescio.
Par. At ego scio. *Pam.* quid? *Par.* Nihil enim.
Nam neque in nuncio, neque in me ipso, tibi boni quid sit, scio.
Pam. Egone, qui ab orco mortuum me reducem in lucem feceris,
Sinam sine munere à me abire? ah, nimiùm me ingratum putas.
Sed Bacchidem eccam video stare ante ostium:
Me exspectat, credo: adibo. *Ba.* salve, Pamphile.
Pam. O Bacchis, ô mea Bacchis, servatrix mea!
Ba. Bene factum, et volupe est. *Pam.* factis ut credam, facis,
Antiquamque adeò tuam venustatem obtines,
Ut voluptati obitus, sermo, adventus tuus, quòcunque adveneris,
Semper siet. *Ba.* ac tu ecastor morem antiquum atque ingenium obtines,
Ut unus omnium homo te vivat nunquam quisquam blandior.
Pam. Ha, ha, hæ: tun' mihi istuc? *Ba.* rectè amâsti, Pamphile, uxorem tuam.

Pam. *Vide, mi Parmeno, etiam quæso, ut mihi vera et manifesta nunciaveris, ne me in brevis temporis augustias impellas; dum hoc falso gaudio fruar.* Par. *Huic rei provisum est.* Pam. *An satis consideratum est?* Par. *Satis.* Pam. *Deorum facilitate fruor, si hoc verum est.* Par. *Verum esse deprehendes.* Pam. *Mane, quæso; vereor ne aliud mihi persuadeam, ac tu mihi nuncies.* Par. *Maneo.* Pam. *Sic te dixisse mihi videris; Myrrhinam cognovisse Bacchidem suum annulum habere.* Par. *Sic dixi.* Pam. *Eum annulum qui olim ei à me datus est: idque nuncium te mihi afferre mandavit: itane est factum?* Par. *Sic inquam.* Pam. *Quis me est beatior, et Veneri gratior? Egone, quo te præmio pro hoc nuntio donem? quo? quo? nescio.* Par. *At ego scio.* Pam. *Quid?* Par. *Nihil equidem: nam ignoro quàm utile sit tibi hoc nuntium; aut opera mea tibi prosit.* Pam. *Egone committam, ut te non remunerem, qui me ab inferis mortuum ad vitam reduxisti? Ah, nimiùm me immemorem beneficiorum putas. Sed Bacchidem video stare ante ostium. Me opperitur credo: ibo ad eam.* Ba. *salve, Pamphile.* Pam. *O Bacchis, ô mea Bacchis, ô conservatrix mea.* Ba. *Bene omnia tibi facta fuisse, et evenisse gaudeo.* Pam. *Factis tuis ut credam te gaudere mei causâ facis, adeòque antiquum tuum leporem et venustatem pristinam retines, ut occursus tuus, colloquium, et adventus in quemcumque locum veneris, semper afferat voluptatem.* Ba. *Ac tu, per ædem Castoris, morum tuorum solitam elegantiam, atque ingenii solertiam retines, ut nullus hominum, ne unus quidem, unquam sit suavior.* Pam. *Ha, ha, he: Tune mihi istud tribuis, quod non merui?* Ba. *Rectè, Pamphile, et prudenter collocâsti amorem tuum in Philumenâ:*

Nam

Nam nunquam ante hunc diem meis oculis eam,
quòd nossem, videram.
Perliberalis visa est. *Pam.* dic verum. *Ba.* ita
me dî ament, Pamphile.
Pam. Dic mihi, harum rerum numquid dixtî jam
patri? *Ba.* nil. *Pam.* neque opus est,
Adeò mutîto, placet hoc non fieri itidem, ut in
comœdiis,
Omnia ubi omnes resciscunt: hîc, quos par fuerat
resciscere,
Sciunt: quos non autem scire æquom est, neque
resciscunt, neque scient.
Ba. Imò etiam, hoc qui occultari posse faciliùs
credas, dabo:
Myrrhina ita Phidippo dixit, jurijurando se meo
Fidem habuisse, et propterea te tibi purgatum.
Pam. est optumè:
Speroque rem hanc esse eventuram nobis ex sen-
tentiâ.
Par. Here, licetne scire ex te, hodie quid sit quod
feci boni?
Aut quid istuc est, quod vos agitis? *Pam.* non.
Par. suspicor tamen.
Egone ab orco hunc mortuum? quo pacto? *Pam.*
nescis, Parmeno,
Quantùm hodie profueris mihi, et ex quantâ
ærumnâ extraxeris.
Par. Imò vero scio; neque hoc imprudens feci.
Pam. ego istuc satìs scio. *Par.* an
Temerè quidquam Parmenonem, prætereat, quod
facto usus sit?
Pam. Sequere me intrò, Parmeno. *Par.* sequor.
equidem plus hodie boni
Feci imprudens, quam sciens ante hunc diem un-
quam. Ω Plaudite.

Calliopius recensui.

nunquam eam adhuc usque meis oculis sic videram, ut notitiam ejus habere possem, pulchra, et honesta mihi visa est. Pam. *Verumne dicis!* Ba. *Ita me dii ament, Pamphile, ut verum dico.* Pam. *Dic mihi, harum rerum nihilne quidquam patri nunciâsti?* Ba. *Nihil.* Pam. *Neque opus est: adeò ut satiùs sit te mussitare. Non placet hoc fieri in eâ re quod fieri solet in comœdiis, in quarum sine omnia fiunt manifesta omnibus: in hâc verò re, quos æquum fuerat scire, sciunt quæ facta sunt: quos autem non convenit scire, neque cognoscent ex alio, neque scient per se.* Ba. *Quin etiam quomodo id celari posse faciliùs putes, dicam; Myrrhina Phidippo socero tuo dixit, juramento meo se credidisse, et propter id te apud se purgatum esse ab eâ suspicione, quam de te habebant, te semper mecum consuescere.* Pam. *Bene se res habet, speroque hanc rem pro votis prospere cessuram.* Par. *Here, permittisne me hodie cognoscere ex te, quid illud sit, quod boni tibi feci?* Pam. *Non permitto te cognoscere.* Par. *Tamen conjicio. Egone hunc ab orco mortuum in lucem reduxi; quomodo?* Pam. *Nescis, Parmeno, quam utilis mihi hodie fueris, et ex quantâ miseriâ me eripueris.* Par. *Imò verò scio; neque per imprudentiam feci.* Pam. *Ego istud probè scio; te istud fecisse consultò, ut mihi prodesses.* Par. *An facilè Parmeno ignoret quidquam, quod facere utile fuerit?* Pam. *Sequere me intrò, Parmeno.* Par. *Sequor: Certè plus hodie boni feci ignorans, quàm sciens unquam ante hanc diem.* Ω *Plaudite.*

Calliopius recensui.

INDEX.

INDEX

VOCABULORUM OMNIUM

QUÆ EXTANT IN

P. TERENTII COMOEDIIS SEX.

Prior numerus, Actum; alter, Scenam sequens vel sequentes, versum vel versus Scenæ de notant. Syllabæ Per. et Prol. Periochas Prologos significant. Periodi versuum numeris subjectæ, eos à sequentibus actuum numeris distinguunt.

advocatos

amatores

K e 4

arbitrare

aucupium

C

careo

3

cogitato

con-

amatores

arbitrare

aucupium

bene

C

con-

des

discebat

E.

easdem

elapsus

experiar

F

flammam

fugis

irata

justitia

minaro

mittit

O

occœpi

occœpi *And.* 3, 2, 34
oculi *Eun.* 4, 6, 2 *Phor.* 5, 1, 8
oculis *And.* 3, 1, 11 *Eun.* 4, 4, 10 *Heaut.* 3, 1, 82. 3, 3, 13 *Adel.* 2, 1, 16. 3, 2, 31. 4, 5, 35 *Phor.* 3, 3, 15 *Hec.* 3, 3, 3. 5, 4, 23
oculos *Eun.* 4, 1, 9. 4, 3, 5. 4, 7, 24 *Heaut.* 5, 4, 18. 2, 1, 16. 3, 2, 20. 4, 5, 67. 5, 7, 5 *Phor.* 1, 2, 35
occulta *Heaut.* 3, 3, 14
occultari *Hec.* 5, 4, 29
occultè *Adel.* 3, 2, 30
occultò *Eun.* 4, 7, 17
oculum *Phor.* 5, 7, 96
oculus *Eun.* 1, 1, 23
occupârat *Hec.* *Prol.* 5,
occupato *And.* 5, 1, 10
occupatus *Phor.* 3, 2, 17
occurrunt *And.* 3, 2, 31
oderit *Eun.* 5, 4, 11 *Hec.* 4, 1, 18
oderint *Adel.* 4, 5, 97
oderunt *Hec.* 2, 1, 4
odi *Adel.* 4, 1, 7
odio *Phor.* 5, 6, 9. 5, 8, 27 *Hec.* 1, 2, 48, 59. 3, 2, 8
odiosa *Eun.* 4, 6, 16 *Hec.* 4, 3, 13
odiose *Adel.* 4, 2, 48
odiosi *Phor.* 5, 9, 44
odiosum *Hec.* 3, 4, 10
odisse *Eun.* *Prol.* 40 *Hec.* 1, 2, 104. 2, 1, 38
odisset *Hec.* 2, 1, 24
odium *And.* *Prol.* 41. 5, 3, 32 *Eun.* 5, 6, 2 *Adel.* 5, 4, 17 *Hec.* 4, 2, 4
Oedipus *And.* 1, 2, 23
offendam *Hec.* 3, 1, 45
offendero *Eun.* 5, 9, 34
offendi *Phor.* 5, 1, 31 *Heaut.* 2, 3, 124
offendimus *Heaut.* 2, 3, 44
offendissem *Eun.* 4, 4, 6
offerant *Adel.* 5, 9, 2
offerre *Hec.* 5, 1, 14
offers *Hec.* 5, 3, 10 *And.* 4, 2, 3
officia *And.* 1, 1, 87 *Heaut.* 1, 1, 14 *Adel.* 5, 9, 9
officio *Adel.* 4, 3, 12 *Phor.* 4, 5, 10
officium *And.* 1, 5, 1. 2, 1, 32 *Eun.* 4, 5, 3 *Heaut.* 3, 3, 19 *Adel.* 1, 1, 44. 3, 4, 18. 3, 5, 4. 4, 3, 2, 5, 9, 23 *Phor.* 1, 7, 89. 1, 5, 52. 4, 5, 12
offirma v. obfirma
offirmare v. obfirmare
ofganiat v. obganiat
oh *And.* 3, 5, 12 *Eun.* 4, 4, 2 *Heaut.* 5, 3, 8 *Adel.* 3, 3, 55. 5, 7, 6 *Phor.* 1, 2, 20. 1, 5, 56. 5, 6, 18. 5, 7, 57
ohe *And.* 3, 5, 10 *Heaut.* 5, 1, 6 *Adel.* 4, 7, 5. 5, 4, 7 *Phor.* 3, 2, 30. 5, 8, 17
oho *Adel.* 4, 7, 8
oi *Phor.* 4, 3, 59
olera *And.* 2, 2, 32
olfecissem *Adel.* 3, 3, 44
olet *Adel.* 1, 2, 37
omine *And.* 1, 7, 29
omissiones *Adel.* 5, 3, 45
omisso *Heaut.* 5, 2, 9
omittam *Heaut.* 3, 1, 48
omitte *Eun.* 4, 6, 27. 5, 5, 19 *Adel.* 2, 4, 3. 4, 7, 36 *Phor.* 3, 2, 1. 5, 6, 21
omitto *Heaut.* 4, 1, 24 *Adel.* 1, 2, 7. 2, 2, 24. 2, 4, 4
omittis *Adel.* 5, 8, 19
ommutuit v. obmutuit
omne, &c. passim
omnino *And.* 3, 2, 43 *Adel.* 5, 9, 33 *Hec.* 2, 1, 17 4, 4, 92
Omphale *Eun.* 5, 8, 3
onera *Hec.* 3, 2, 24
onerare *And.* 5, 1, 8
onerâstis *Phor.* 5, 6, 2
oneratas *Heaut.* 3, 1, 43
oneris *And.* 5, 3, 26 *Phor.* 3, 3, 28
onero *Phor.* 5, 6, 4
onus *Phor.* 1, 2, 44
ope *Phor.* 5, 6, 2
opem *Adel.* 3, 4, 41
opem fer *And.* 3, 1, 15
opera *And.* 2, 2, 33. 4, 2, 6. 4, 4, 17 *Eun.* 5, 2, 2 *Adel.* *Prol.* 20. 2, 3, 88. 4, 1, 14. 4, 5, 60 *Phor.* *Per.* 8 *Prol.* 10. 2, 2, 16, 18. 3, 3, 30. 4, 4, 4. 5, 3, 3 *Hec.* 2, 1, 31. 5, 2, 32. 5, 3, 20
operæ *And.* 1, 3, 12 *Eun.* 2, 2, 60
operæ tuæ *Heaut.* 1, 1, 21
operam *And.* *Prol.* 5. 1, 1, 130. 1, 5, 8. 2, 1, 127 *Eun.* *Prol.* 44. 1, 1, 18. 2, 3, 69 *Heaut.* 1, 1, 38. 3, 1, 88, 95, 102. 4, 3, 15. 5, 1, 37 *Adel.* 1, 2, 15. 4, 1, 26. 5, 8, 10 *Phor.* *Prol.* 30. 1, 2, 12, 37. 1, 4, 32. 5, 1, 33 *Hec.* *Prol.* 25. 3, 3, 36, 48. 4, 1, 38. 5, 3, 1
opera *Phor.* 1, 5, 37
operè *Eun.* 3, 3, 27 *Heaut.* 4, 1, 13 *Phor.* 5, 1, 33
opere faciundo *Heaut.* 1, 1, 21
opere rustico *Heaut.* 1, 1, 90
operibere *Heaut.* 4, 7, 5
operibor *Heaut.* 4, 1, 6
operiere *Adel.* 2, 1, 28
operire *And.* 4, 2, 31 *Eun.* 3, 2, 41
operiri *Phor.* 1, 2, 40
operirier *Eun.* 5, 2, 51
operis *Heaut.* 1, 1, 20 *Adel.* 4, 1, 2
opertus *Phor.* 3, 2, 29
operuere *Heaut.* 5, 1, 33
operuit *Phor.* 5, 3, 33
opes *Adel.* 3, 2, 33 *Phor.* 3, 1, 6
opinantes *And.* 1, 2, 9
opinanti *Heaut.* 1, 2, 11 *Hec.* 3, 3, 2
opinionem *Hec.* 5, 1, 36
opinionem amotam *And.* 3, 2, 30
opiniones *Heaut.* 2, 2, 3
opinor *Adel.* 1, 2, 8. 2, 2, 30 *bis.* 3, 3, 13. 5, 4, 27 *Eun.* 3, 5, 15. 5, 1, 13, 5, 9, 14 *Heaut.* 2, 3, 46. 4, 2, 11 *Adel.* 4, 5, 14. 5, 7, 22 *Phor.* 2, 1, 6. 2, 2, 8. 3, 3, 22. 4, 2, 13. 4, 3, 10 *Hec.* 1, 2, 20. 4, 2, 22. 5, 2, 6. 5, 4, 5
opis *Heaut.* 3, 3, 31 *Phor.* 3, 3, 20
opitulata *Phor.* 5, 3, 3
opitulor *And.* 1, 3, 5
oporteat *And.* 3, 3, 12 *Adel.* *Prol.* 5 *Hec.* 2, 2, 31
oportebat *Heaut.* 3, 2, 25
oportere *Adel.* 4, 6, 25
oportet *And.* 4, 5, 47 *Eun.* 1, 1, 35 *Heaut.* 1, 1, 117. 3, 2, 25. 3, 3, 1 *Adel.* 3, 4, 59. 4, 7, 14. 5, 8, 32 *Phor.* 1, 4, 45, 46. 1, 5, 12. 2, 2, 52. 3, 2, 42. 5, 6, 11 *Hec.* 3, 4, 35. 5, 2, 9
oportuit *And.* 1, 5, 4, 5 *Eun.* 5, 7, 11 *Heaut.* 1, 2, 45. 2, 3, 9. 4, 1, 22 *Adel.* 2, 2, 6. 4, 5, 38 *Phor.* 1, 2, 20
opperiamur *Eun.* 5, 2, 56
opperiar *And.* 1, 4, 8 *Adel.* 3, 3, 92
opperire *And.* 3, 2, 42
opperiri *Phor.* 4, 2, 9
oppido *And.* 2, 2, 5. 2, 3, 8. 4, 2, 2 *Heaut.* 4, 3, 36. 4, 4, 12 *Phor.* 2, 1, 3. 5, 1, 36. 5, 7, 12 *Hec.* 2, 1, 41
oppidum *Adel.* 4, 6, 3
oppignerare *Heaut.* 4, 5, 46
opplet *Heaut.* 2, 3, 65
opportunè *And.* 2, 1, 8. 3, 4, 11 *Eun.* 5, 9, 17

H h 3

peccatis

Phi-

Philosophorum *Eun.* 2, 2, 32
Philosophos *And.* 1, 1, 30
Philotis *Hec.* 1, 2, 7, 9
Philotium *Hec.* 1, 2, 6, 14, 122
Philtere *Heaut.* 4, 1, 49
Philumena *Hec.* 2, 2, 1. 3, 1, 45. 3, 2, 19. 3, 3, 54. 3, 5, 30. 4, 2, 12. 4, 4, 1
Philumenæ *Hec.* 1, 2, 16. 3, 1, 38. 3, 2, 2. 5, 2, 27
Philumenam *And.* 2, 1, 6 *Hec. Per.* 1, 2, 1, 22. 3, 1, 20. 3, 2, 14. 5, 3, 2. 3, 5, 16, 34
Phormio *Phor. Prol.* 27. 1, 2, 72. 2, 1, 84. 2, 2, 20, 30. 2, 3, 90. 3, 1, 12, 14. 4, 3, 13 *bis*, 15. 5, 4, 18. 5, 5, 5. 5, 6, 35, 42. 5, 7, 3, 6, 29. 5, 8, 60, 61
Phormionem *Phor.* 1, 5, 77. 2, 2, 27. 4, 2, 2. 5, 2, 18. 5, 8, 38
Phormioni *Phor.* 1, 3, 5. 4, 5, 8
Phrygia *Heaut.* 4, 4, 9
Phrygiam *Adel.* 5, 9, 16
Phy *Adel.* 3, 3, 59
pictam *Eun.* 3, 5, 36
pictura *Eun.* 3, 5, 36
pie *Adel.* 3, 4, 13
pietas *Adel.* 4, 5, 12 *Hec.* 3, 1, 21. 3, 5, 31
pietatem *Hec.* 3, 4, 33
pietati *Hec.* 4, 2, 8
pigeat *Phor.* 3, 2, 21
pigere *Heaut. Prol* 19
piget *And.* 5, 3, 6 *Adel.* 3, 3, 38
pignori *Phor.* 4, 3, 56
piscatores *Eun.* 2, 2, 26
pisciculos minutos *And.* 2, 2, 32
piscis *Adel.* 3, 3, 22, 66
pistrilla *Adel.* 4, 2, 45
pistrino *Phor.* 1, 5, 19
pium *Hec.* 1, 2, 77
placabiliùs *Adel.* 4, 3, 17 *Phor.* 5, 7, 68
placandum *Heaut.* 5, 4, 21
placari *Phor.* 5, 7, 72
placeat *And.* 5, 1, 14 *Heaut.* 4, 3, 35
placeant *Eun.* 2, 2, 7
placebat *And.* 1, 1, 60
placent *Heaut.* 5, 1, 63 *Adel. Prol.* 19, 3, 3, 26
placeo *Hec. Prol.* 39 *Phor.* 3, 2, 42
placere *Eun. Prol.* 1, 8, 3, 14 *Heaut. Prol.* 52, 2, 3, 109. 4, 8, 24 *Phor.* 3, 2, 32
placerent *And. Prol.* 3, *Hec.* 1, 2, 20
places *Phor.* 1, 5, 6
placet *And.* 1, 3, 20 *Eun.* 5, 2, 12. 5, 3, 10. 5, 8, 3, 57 *Adel. Prol.* 18. 1, 2, 53. 3, 2, 31, 38. 3, 4, 30. 4, 4, 13. 4, 7, 19. 5, 3, 63. 5, 7, 12 *Phor.* 1, 2, 88 *Hec.* 4, 4, 25. 5, 4, 26
placetur *Phor.* 5, 3, 1
placidè *Phor.* 5, 6, 27
placidum *Adel.* 4, 1, 18
placidus *Adel.* 5, 4, 10
placita *Hec.* 2, 1, 44
placitæ *Hec. Prol.* 21
placo *Adel.* 1, 2, 64
placuerit *Eun.* 4, 9, 27
placuit *And.* 1, 1, 75 82
plagæ *Phor.* 5, 2, 16
plagas *Eun.* 2, 2, 13
planè *Eun.* 5, 9, 2, *Heaut.* 4, 3, 29. 5, 1, 24 *Phor.* 2, 1, 31 *Hec. Prol.* 5. 4, 4, 74
planissimè *Phor.* 5, 2, 6,
planissumè *Heaut.* 4, 1, 26 *Phor.* 4, 4, 5
platea *And.* 4, 6, 1 *Eun.* 5, 9, 24 *Adel.* 4, 2, 35, 43 *Phor.* 1, 4, 38
plateam *Eun.* 2, 3, 50
plaudite *And.* 5, 6, 19 *Eun.* 5, 9, 34 *Heaut.* 5. 5, 23 *Adel.* 5, 9, 40 *Phor.* 5, 8, 66 *Hec.* 5, 4, 40
Plauti *Eun. Prol.* 25
Plautum *And. Prol.* 18
Plautus *Adel. Prol.* 7, 9
plebem *Adel.* 5, 6, 10
plectat *Phor.* 1, 4, 43
plena *And.* 5, 3, 60
plenior *Hec.* 5, 4, 8
plenum *Eun.* 2, 3, 25 *Hec.* 5, 3, 25
plenus *Eun.* 1, 2, 25 *Adel.* 3, 3, 58
pleraque *Heaut.* 4, 7, 2
plerique *And.* 1, 1, 28 *Eun.* 1, 2, 38 *Phor.* 1, 3, 20
plerumque *And.* 1, 2, 22 *Phor.* 1, 2, 40
plorare *Phor. Prol.* 8
plumbeus *Heaut.* 5, 1, 4
plura *Adel.* 1, 2, 44 *Hec.* 3, 1, 1
plurima *Eun.* 2, 2, 39
plurimis *Eun. Prol.* 2 *Hec.* 4, 1, 55
plurimùm *Eun.* 2, 2, 5. 5, 9, 62 *Adel.* 3, 4, 14
plùs eo *Hec.* 3, 4, 7
pœnas *Heaut.* 4, 4, 6 *Phor.* 4, 3, 22
pœne *And.* 5, 1, 3 *Heaut.* 4, 6, 10 *Adel.* 2, 4, 2
pœnitebat *Eun.* 5, 7, 12 *bis*
pœnitens *Heaut. Per.* 3
pœnitet *Phor.* 1, 3, 20 *Hec.* 5, 2, 9
poëta *And. Prol.* 1 *Eun. Prol.* 3 *Heaut. Prol.* 2, 22 *Phor. Prol.* 1 *Hec. Prol.* 5
poëtæ *And. Prol.* 7 *Eun. Prol.* 28 *Adel. Prol.* 1, 25
poëtam *Hec. Prol.* 21 *Phor. Prol.* 1, 29
polliceare *Hec.* 5, 1, 29
pollicens *And.* 1, 1, 49 *Phor.* 1, 2, 18
pollicerer *Hec.* 5, 1, 25
pollicita es *Hec.* 5, 2, 20
pollicitando *And.* 5, 4, 9
pollicitantem *Phor.* 3, 2, 36
pollicitationes *Phor.* 5, 6, 17
polliciti *Phor.* 4, 4, 22
pollicitum *Eun.* 2, 3, 15
pollicitus *And.* 3, 2, 4, 46. 3, 5, 71 *Heaut.* 2, 3, 88. 4, 4, 2. 4, 6, 19 *Phor.* 4, 1, 24
pollicitus sum *And.* 2, 3, 27 *Hec.* 3, 3, 42
pollinis *Adel.* 5, 3, 60
pompa *Heaut.* 4, 4, 17
pone *Phor.* 4, 3, 62. 5, 6, 23
pono *Phor.* 3, 3, 25
populares *Eun.* 5, 9, 1 *Adel.* 2, 1, 1
popularis *Phor.* 1, 1, 1
populum *Heaut. Prol.* 32
populus *And.* 1, 2, 14 *Hec. Prol.* 4, 40
populi *Phor.* 5, 7, 18
populo *And. Prol.* 3 *Adel. Prol.* 19. 1, 2, 13
portam *Adel.* 4, 2, 44. 4, 6, 3
portant *Heaut.* 2, 3, 6
portare fallaciam *And.* 2, 6, 1
portas *And.* 4, 3, 7 *Phor.* 1, 4, 20
portes *Eun.* 4, 7, 7
porticum *Adel.* 4, 2, 34, 40
portitores *Phor.* 1, 2, 100
porto *And.* 2, 2, 1 *Adel.* 2, 2, 22 *Hec.* 3, 5, 63
portu *And.* 3, 1, 22
portum *Phor.* 1, 4, 21. 2, 3, 22 *Hec.* 1, 2, 2
poscat *Heaut.* 4, 8, 36
poscere *Heaut.* 5, 1, 53
posci *Heaut.* 4, 5, 27
poscit *Heaut.* 3, 3, 45
posita *And.* 1, 1, 102
positam *Phor. Prol.* 17
positum *And.* 4, 5, 34 *Hec.* 4, 2, 8
positurum *Adel.* 3, 2, 35

posse,

promisti

puta

R.

redderes

S.

uncia-

FINIS.

H. Bryer, Printer, Bridge-Street, Blackfriars.

